

**TRIANON
ÉS
AZ EGYHÁZAK**

A KÖTET SZERZŐI

Bánkuti Gábor
PTE, Pécs

Beke Margit
Budapest

Czenthe Miklós
EOGY, Budapest

Csermelyi József
EOGY, Budapest

Csibi Norbert
PTE, Pécs

Göncz László
Lendva, Slo

Harmath Károly OFM
Újvidék, Srb

Hörcsík Richárd
Debrecen

Jonica Xénia
Kolozsvár, Ro

Orbán Szabolcs OFM
Kolozsvár, Ro

Kara Anna
Gödöllő

Klestenitz Tibor
Budapest

Koltai András
Budapest

Lakatos Andor
Kalocsa

Marton József
Kolozsvár/Gyulafehérvár, Ro

TRIANON ÉS AZ EGYHÁZAK

Szerkesztette:

ZOMBORI ISTVÁN

Budapest, 2023

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Második kiadás

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001452251

360339

A kötet megjelenését támogatta:
Az Országgyűlés elnöke

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÉSZÜLT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

Magyarország
Barátai
Alapítvány

ISBN 978-615-5826-22-1

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

Zombori István	
Előszó	9

CSEHSZLOVÁKIA

Sztyahula László	
Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között	13
Somogyi Alfréd	
„A babiloni vizek mellől jöttünk hozzád, Istenünk...” A felvidéki reformátusság helyzete az 1918–1923 közötti időszakban	43
Czenthe Miklós	
Trianon hatása a felvidéki magyar evangélikusokra	77

ROMÁNIA

Tempfli Imre	
A Szatmári Egyházmegye története 1918 és 1923 között	107
Nagy Mihály Zoltán	
Megszakítottság és újra kezdés. Fejezetek a nagyváradi egyházmegye történelméből 1919–1924	153
Marton József	
Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye alakulása 1918. év után	167
Zombori István	
Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923	185
Bánkuti Gábor	
Trianon és az erdélyi jezsuiták	207
Jonica Xénia – Orbán Szabolcs	
„Neveljünk magunkban megedzett lelket, hogy minden teherbírássra képesek legyünk!” Adalékok az Erdélyi Ferences Rendtartomány 1918–1925 közötti történeleiből	213

Sárándi Tamás

- A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye felbomlási folyamata
a Romániához került területeken..... 225

Pálfi József

- A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának története
1919–1926 (1939)..... 243

Ulakcsai Zoltán

- A Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyház története..... 267

Pál János

- Rendszer- és főhatalomváltások árnyékában. Az unitárius egyház élete
1918–1923 között..... 279

SZERB–HORVÁT–SZLOVÉN KIRÁLYSÁG*Orcsik Károly*

- A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút
követő években..... 319

Harmath Károly OFM

- Trianon és a nagybecskereki püspökség..... 347

Göncz László

- A történelmi Szombathelyi Egyházmegye
Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területe 1918-tól az 1920-as évek
végéig..... 351

Orosz Attila

- Délvidéki történések a református egyházban..... 379

Csermelyi József

- Az evangélikus egyházszervezet változásai a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz
csatolt bácskai, bánáti és muravidéki területeken..... 393

AUSZTRIA*Csermelyi József*

- Az evangélikus egyházszervezet változásai az Ausztriához csatolt nyugat-
magyarországi területeken..... 401

MAGYARORSZÁG*Beke Margit*

- Az Esztergomi Érsekség 1918–1924 között..... 415

Lakatos Andor

- „Trianon árnyékában”. A kalocsa-bácsi főegyházmegye átalakulása
(1918–1923)..... 461

Csibi Norbert

- A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában
(1918–1923)..... 493

Schmidt Péter

- Magyarország nyugati határváltozásának egyházi következményei
1918 után. A győri és a szombathelyi püspökség területvesztései –
Burgenland..... 529

Somorjai Ádám OSB

- A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend és Trianon..... 561

Kara Anna

- Hit és hazafias életöszön. Szemelvények a jászóvári premonstreiek
történetéből (1918–1923)..... 591

Klestenitz Tibor

- Újrakezdés Trianon árnyékában. A Jézus Társasága Magyarországon
1918–1924 között..... 625

Koltai András–Szekér Barnabás

- Trianon / Piaristák..... 633

Véghseő Tamás

- Cuique suum tribuere. Görögkatolikusok úton Trianon felé..... 675

Hörcsik Richárd

- Trianon és a Magyar Református Egyház..... 693

Csermelyi József

- Az evangélikus egyház a trianoni béke utáni években..... 711

- A kötet szerzői..... 719

ELŐSZÓ

Régen várt művet vesz kezébe az olvasó. A 100 éves évforduló kapcsán számos, fontos könyv jelent meg Trianonról, de az egyházak fontos, lélekmentő, magyarság megtartó szerepéről ilyen összefoglalás még nem készült. Hála az érintett egyházi és világi szerzőknek, a mű megvalósult. Igaz, a Gondviselés próbára tett bennünket, sújtotta a megjelenést a Covid-járvány, majd azon túljutva, a kibontakozás útjába jött az ukrán-orosz háború, annak minden áremelkedés, költségvetést záró, akadályozó hatásával.

Mivel a kötet a Trianon-100. évfordulójára volt tervezve, a kormányzati támogatás a kiadásra 2020 végén érkezett, a szerzők határideje is szűkös volt, mert 2021 végére a műnek el kellett volna készülnie.

Most végre mégis kézbe vehető a kötet. A közölt tanulmányok szerkezete, irodalommal ellátottsága nem egyforma. Ez egyrészt abból következik, hogy a felkért szerzők a rendelkezésre álló idő alatt – az egész világot ellehetetlenítő Covid-járvány miatt, - nem tudtak sem egyházi, sem világi könyvtárakat, levéltárakat látogatni. Másrészt a kötet próbálja átfogóan vizsgálni az egyes felekezetek területi, szervezeti változásait az 1918-1923-as időszakot alapul véve, úgy, hogy az Anyaországban maradt és a határon túlra került részeket egyaránt figyelembe veszi. Mivel a szerzők egymás műveit nem ismerték, érthető, hogy átfedések, ismétlések is találhatók az azonos ország egyházairól szóló részekben. Ezeket meghagytuk.

A határon túli részeket igyekeztünk az ott élő kutatók felkérésével elkészíttetni. Tudjuk, hogy az időhatár is szűkös volt, ezért a szerzőket arra kértük, hogy tanulmányuk végén – ha indokolt – rövid kitekintést adjanak az 1923 utáni évekre is. Hasonlóképpen meghagytuk, ha a bevezető részben röviden az előzményeket is vázolták. Figyelembe véve, hogy a közreműködők a történeti (Trianon előtti) Magyarország különböző részein élnek és működnek, (papok, tiszteletesek, szerzetesek, levéltárosok, egyetemi oktatók stb.) a kötet elkészülte az internetes kapcsolatnak köszönhető. Ugyanakkor a fenti okok miatt nem volt mód a jegyzetek teljes egységesítésére sem. Mindezzel együtt köszönettel tartozunk a közreműködőknek elvégzett munkájukért.

Komoly szerkesztési dilemmát okozott a könyv szerkezete. Talán egyszerűbb lett volna, ha az azonos egyházakat egyben tárgyaljuk, de a politika által kiszabott új határok és új államok révén végül minden országban külön-külön sorra vesszük az egyházakat. A teljességre szerettünk volna törekedni, de bizonyos témákat, egyházi egységeket, szerzetesrendeket nem tudtunk bemutatni, mert nem akadt rá szerző, vagy az adott határidő miatt nem vállalták. Az anyag tárgyalása országonként történik, és csak az **akkori** hivatalos neveket használjuk. Ezért van Csehszlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság stb. Az egyházakat azonos sorrendben tekintjük át minden alkalommal. Önmagában véve az elnevezésekkel és a földrajzi-politikai fogalmakkal is probléma van. Hiszen a Felvidék név más területet és politikai egységet jelentett 1920 előtt, míg 1920 után gya-

korlatilag az egész Csehszlovákiához került részt nevezzük így. Az Erdély elnevezéssel is ez a helyzet, mert 1920 után az egész Romániához került területet e névvel illeti a közbeszéd.

Kompromisszumra kényszerültünk az országonkénti tárgyalásban is. Mert a felkért szerző egy tanulmányban beszélt a szombathelyi és a győri püspökségről, egyúttal a belőlük kialakított Burgenlandról is. Az evangélikus szerző pedig egy írásban tárgyalja a burgenlandi és délvidéki evangélikus egyházat. Hasomlóképpen a jászóvári premontrei rend szerzője egy tanulmányban írja le a Csehszlovákiához került és a Magyarországon maradt rend történetét.

Külön kell szólni az el nem készült részekről. Részletesebben szeretnénk volna tárgyalni az esztergomi főegyházmegye hazai részének történetét, a görögkatolikusok sorát, akárcsak az erdélyi reformátusok küzdelmeit. De vagy nem akadt szerző, vagy az adott határidőre nem vállalták. Meggyőződésünk, hogy e nagyszabású munka, amire e kötet vállalkozott, egyfajta olyan összegzés, amit a következő években számos részlettel kell kiegészíteni, kiváltképp, hogy minden egyház, felekezet tárgyalását tűzte ki célul. Hasonlóképpen nem lehetett következetesen betartani a tervezett 1918-1923-as dátumot sem.

Az látszik, hogy az 1990 óta eltelt évtizedek óta nagy változások történtek az egyházak életében is. Rendezték és új szakembereket kaptak a levéltárak és a könyvtárak. Felekezeti iskolák, egyetemek jöttek létre határon innen és túl. Egyházi történészek és világiak, csaknem fél évszázad tiltás után foglalkozhatnak egyháztörtélemmel, egyesültek a hazai és emigrációs műhelyek munkái. Sorra születnek a kiváló Phd dolgozatok és a belőlük készült monográfiák. De a legfontosabb tény változatlan maradt, sőt még indokoltabb, mint száz évvel ezelőtt: az egyháznak a hit és a magyarság megtartása terén még nagyobb feladata van, mint valaha. Reményik Sándort idézve:

Ne hagyjátok a templomot,

A templomot és az iskolát!"

Pannonhalma-Budapest-Szeged, 2022. október 6.

Zombori István

CSEHSZLOVÁKIA

FELSŐ-MAGYARORSZÁG KATOLIKUS EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁSA 1918–1925 KÖZÖTT

Előzmények

Magyarország 63 vármegyéje közül a Pozsony vármegyéhez tartozó szigetek kivételével Árva, Bars, Liptó, Nyitra, Pozsony, Sáros, Szepes, Turóc, Zólyom teljes egészében, Esztergom, Győr, Komárom, Hont, Nógrád, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung pedig részben Csehszlovákia részévé vált. A felsorolt vármegyék egyházi közigazgatás szempontjából – részben vagy teljesen – a következő egyházmegyék területeivel azonosak: Esztergom, Nyitra, Besztercebánya, Rozsnyó, Szepes, Kassa és Szatmárnémeti, ill. a két görögkatolikus, Eperjes és Munkács. Az 1918. október 28-án megalakult Csehszlovákia államhatárai közé eső egyházi ingatlanok közül Batthyány Vilmos nyitrai püspök eltávolítása (1919. március 27) után Szlovákia teljhatalmú minisztere, Šrobár Lőrinc (a továbbiakban Vavro Šrobár, ugyanaz a személy) rendeletével a nyitrai püspökség összes javadalmát egy kuratórium vette át, majd a miniszter 1919. augusztus 11-én kelt 132. sz. rendeletével a Szlovenszkó területén fekvő összes ingó és ingatlan javait zár alá vette¹ és vagyonkezelői igazgatóságra – Centrálna správa r. kat. majetkov pre Slovensko – bízta. A többi egyházi és alapítványi vagyont pedig állami felügyelet alá helyezte. A cseh megszállók azon a véleményen voltak, hogy a magyar királyok főkegyúri joga rájuk hárult és ennek értelmében cselekedtek. Ennek következménye lett a *modus vivendi* körüli több mint száz éve tartó jogfilozófiai és vagyonjogi vita.²

A korabeli nemzetközi diplomácia az elcsatolt területek jogviszonyát *modus vivendi* kifejezéssel illette. Ez a kifejezés használatos a római katolikus egyház és az államok közötti megállapodások egyik fajtájának megnevezésére is. A Szentszék és az államok (illetve más politikai társulások) közötti „megállapodás legfőbb típusai: a konkordátum (mely a kapcsolatok egészét rendezi tartós jelleggel, ünnepélyes formában), a *modus vivendi* (mely a kapcsolatok egészét ideiglenes jelleggel szabályozza), valamint a részleges megállapodás (mely a kapcsolatoknak csak bizonyos részterületeivel foglalkozik).”³

1 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München 1975, 14. (A továbbiakban: SALACZ 1975) Részletesebben In: Magyar statisztikai közlemények. Új folyam XXVII. kötet. A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Negyedik rész. Magyar Királyi Központi statisztikai Hivatal, Budapest 1900, 10–40.

2 HABURAJ, Tomáš – ZUBKO, Peter: *Financovanie cirkvi v medzivojnovom období*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2016.

3 ERDŐ Péter (szerk.): *Codex Juris Canonici – Az Egyházi Törvénykönyv. Hivatalos latin szöveg magyar fordítással és magyarázattal*. Budapest SZIT 2015, 3. lábjegyzet 215.

1. Az Esztergomi Főegyházmegye

Az alábbiakban Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatásával foglalkozom. Ez eredetileg mind az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozott, majd a megváltozott politikai határok miatt az egyes egyházmegyék önállósultak, és új egyházmegyék jöttek létre.

Az esztergomi érsekséget Szent István király egyházszervezői tevékenysége során hozta létre. Az esztergomi metropóliához tartozott a győri, veszprémi, pécsi, váci és egri püspökség. Ehhez csatlakozott a nyitrai, illetve a Havasalföldön szervezett milikói kun püspökség,⁴ amely a későbbiek során elenyészett. A pápai tizedjegyzékek a csallóközi, morvavidéki és szepességi plébániákon kívül 437 plébániát neveznek meg. Az egyházmegye kormányzásában az esztergomi, a szepesi és a nagyszombati vikárius segített.⁵

A Nagyszombati Apostoli Kormányzóság kezdetei

A törökök 1543-ban elfoglalták Esztergomot, de Várady Pál érsek még a város elfoglalása előtt a székes káptalannal együtt Nagyszombatba költözött. Így a királyi Magyarországon a szabad királyi státusú Nagyszombat lépett elő a szellemi és katolikus élet központjává, mígnem Rudnay Sándor 1820-ban visszatért a főkáptalannal Esztergomba.⁶

Az I. világháborút lezáró békeszerződés a Dunától és Ipolytól északra fekvő részeket az újonnan megalakult Csehszlovákiához csatolta. E területen Nagyszombat székhellyel apostoli kormányzóság működött, amit a Szentszék 1977. december 30-án önálló egyházmegyévé minősített.⁷

Az esztergomi, budapesti és nagyszombati helynökségek (1892–1920)

A 19. század második felétől új feladatot jelentett az egyházmegye számára a rohamosan fejlődő Budapest lelkipásztori ellátása, ahol számos új plébánia és templom épült – köztük a lipótvárosi Szt. István-bazilika. A legrégebbi esztergomi helynökség⁸ után 1892-ben jött létre a nagyszombati és a budapesti helynökség. 1918–1919-ben azonban az érsekek elvesztették egyházmegyéjük túlnyomó részét, a trianoni béke következtében ugyanis a Dunától és Ipolytól északra fekvő terület az országhatáron kívülre került.⁹

4 IOAN, Ferent: *A kunok és püspökségük*. SZIT Budapest, 1981.

5 *Magyar Katolikus Almanach*. Szent Gellért Kiadó és Nyomda, Budapest, 2000. 18–19. (A továbbiakban: *Almanach*, 2000.), *Magyar Katolikus Lexikon III.* 352. (A továbbiakban *Lexikon*)

6 *Schematismus Bratislavsko-trnavskej arcidiecezy*. Lúč, Bratislava, 2007. 13–18. (A továbbiakban: *Schematismus*, 2007)

7 *A Qui divino* pápai rendelkezés önálló egyháztartomány létrehozásáról.

8 *Lexikon III.* 353.

9 A területen eleinte apostoli kormányzóság működött Nagyszombat székhellyel, majd ez 1937-től önálló püspökség lett. *Almanach I.*, SZIT, Budapest, 1984. 685., *Lexikon III.*, 353.

Az esztergomi érsekek nagyszombati helynökei (1892–1922)

Az 1892-től 1922-ig terjedő időszakban az esztergomi érsekeknek a következő nagyszombati helynökeik voltak: Boltizár József¹⁰ püspök, érseki helynök (1886–1893), Szilányi Ferenc¹¹ érseki helynök (1893–1901), Jedlicska (Jedlička) Pál¹² érseki helynök (1902–1916). Báthy László (1916–1919)¹³ érseki helynököt a csehek mindjárt bevonulásuk után, 1918-ban letartóztatták, majd ismételt letartóztatása után, 1919 márciusában kiutasították. Csernoch bíboros bölcs előrelátással mindjárt kinevezte nagyszombati helynökévé Oswald Ferenc Richárd, ottani kanonokot¹⁴ (1919–1922), aki nem csupán nagyszombati helynök volt, hanem összekötő személy is Esztergom és Nagyszombat között.¹⁵ A polgári hatóságok nyomására ő már 1919-ben megtiltja Szent István napjának megünneplését, az 1415/k.c.1919 számú teljhatalmú miniszteri törvényrendelet szerint.

2. A Nagyszombati Apostoli Kormányzóság

A történelmi előzmények és további tárgyalások után a Szentszék 1922. május 29-én hozta létre a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot, amelyet apostoli kormányzó irányított.¹⁶

A szóban forgó időszakban a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság első kormányzója Jantausch Pál 1922. május 29-étől, 1923-ban apostoli protonotárius, 1925. március 30-án pedig kinevezett c. prieni püspök. Püspökké Kmetyko (Kmet'ko) Károly érsek szentelte 1925. június 14-én Nagyszombatban, ahol is 1925 és 1947 között tevékenykedett.¹⁷

A magyar papság az apostoli kormányzóság létesítése után 1922. augusztus 27-én Jantausch Pál apostoli kormányzó tudtával Komáromban értekezletre gyűlt össze, melynek eredményét Emlékiratba foglalva feltárták a katolikus magyarságot ért összes sérelmet.¹⁸

3. A Nyitrai Püspökség

A Nyitrai Egyházmegye a hagyomány szerint egyike a legrégebbi egyházmegyéknek az egykori Magyarország területén. Feltehetőleg még a Nagymorva Birodalom idejében, 880-ban alakult. Ekkor VIII. János pápa *Industriae tuae* bullájával létrehozta a Morva-Pannon Egyházmegyét. Az egyházmegye biztos alapítása a történelmi források

10 *Lexikon IX.* 907.; BEKE Margit: *Az Esztergomi Főegyházmegye papsága 1892–2006*. SZIT, Budapest, 2008. 93. (A továbbiakban: BEKE 2008.), BEKE 2011, 314.

11 BEKE 2008, 715.

12 *Lexikon V.* 705., BEKE 2008, 313.

13 SALACZ 1975: 11., BEKE 2008, 58.

14 BEKE 2008. 551., LAGOVÁ, Veronika: *Smrt' za mrežami*. Vydavateľstvo Michala, Vaška. 2006, 406. (A továbbiakban LAGOVÁ 2006.)

15 *Schematismus*, 2007 13–18.

16 uo. 13–18.

17 BEKE 2008, 310.

18 SALACZ 1975, 34–35.

szerint 1110-ben következett be, amikor az esztergomi érsekségből kivonták a területét.¹⁹ A püspökség székesegyháza a nyitrai Szent Emmerám-bazilika. Az egyházmegye védőszentjei Szent Zoerard-András, nyitrai, majd trencsényi remete; elhunyt 1009. július 27-én²⁰ és tanítványa, Szent Benedek remete és vértanú, akit Trencsén közelében a Vág folyóba vetettek,²¹ s akiknek maradványai a Szent Emmerám-bazilikában vannak elhelyezve. Ünnepnapja július 17.

A Nyitrai Egyházmegye püspökei:²² 1. (880-891) Wiching, 2. (900-906) (?) Anonymus, 3. (1034-1046) Szent Beszteréd. Szent István király Beszterédet rendkívüli érdemeiért és tudományaért állította a nyitrai egyház élére 1034 körül. Szent Beszteréd vértanú, nyitrai püspök, akit a magyar pogányok megöltek a hitéért 1046. szeptember 25-én. 1046 szeptemberében a lengyel földről hazatérő Vazul fiak fogadására indult Bőd és Beszteréd püspökkel Gellért is, amikor a pesti révhez közeledve Vata pogány lázadói közáporral törték rájuk. Gellértet kiráncigálták a szekeréből, egy kordélyhoz kötötték, és a Kelen-hegy sziklájáról a mélybe taszították.²³ A 75. püspök (1911-1919) Batthyány Vilmos volt.

Batthyány Vilmos gróf 1870. március 14-én született a Vas megyei Szentgotthárdon. Középiskoláit Marburgban, Kalocsán és Besztercebányán végezte, ahol Bende Imre²⁴ akkori besztercebányai püspök felvette növendékpapjai közé. Amikor Bendét kinevezték nyitrai püspöknek, Vilmos kispapja követte őt az új egyházmegyéjébe. Hittudományi tanulmányait az insbrucki egyetemen végezte, majd két éven át Rómában a Collegio dei nobili pápai intézet növendékeként diplomáciai tanulmányokat folytatott. Rómában megszerezte a kánonjogi doktorátust is. Az ottani előjárói magas egyházi pozícióba szánták – ő lett volna XIII. Leó pápa szolgálattevő kamarása, de Bende püspök Nyitrára kérte Vilmost. Így 1897-ben mint titkos pápai kamarás és Bende Imre magántitkára elkezdte működését Nyitrán. Karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1900-ban nyitrai székesegyházi kanonok, 1904-ben nyitrai segédpüspök²⁵ utódlási joggal; 1910-ben pedig, még Bende életében átvette az egyházmegye kormányzását. Mint püspök jól megállta a helyét az egyházmegye élén. Életrajzírói kiemelik karitatív, jótékonykodó magatartását. Például az első világháború alatt saját költségén kórházat tartott fenn sebesült katonák részére. A hadikórház működésében több nemes lelkű önkéntes ápolónő is részt vett, többek között Prohászka Gusztávné, a híres Prohászka Ottokár testvérének felesége. A püspöknek a szenvedő betegek iránti szeretete közös vonása volt a „szegények orvosának” nevezett unokaöccsével, Batthyány-Strattmann Lászlóval. Alapító tagja volt valamennyi nyitrai karitatív, társadalmi és kulturális egyesületnek. Letz Róbert szlovák történész szerint öntudatos magyar ember volt, nyilvánvalóan azonban lekipásztorként szerette volna elszakítani szlovák hívei anyanyelvét is. Elmondható róla, hogy kezdetől fogva fölkarolta a szlovák nyelvű sajtót. Amikor gyűjtés folyt a katolikus sajtóra, az összeg jelentős részét a szlovák katolikus sajtóra fordította. Több szlovák katolikus, illetve népművelő sajtóter-

méket, valamint szlovák nyelvű imakönyvet, füzetet és lapot személyesen támogatott. Tapintatosan, diplomatikusan viselkedett híveivel szemben. Csernoch hercegprímás véleménye szerint könnyen ütköző túl kemény ember volt, aki a szélesebb rétegek előtt mindig idegen maradt egyházmegyéjében.

Maradandó sajtótörténeti jótett volt, amikor 1917-ben a „Duchovný Pastier” című szlovák nyelvű teológiai és hitszónoki folyóirat alapításához a két magyar püspök személyesen is hozzájárult, akik az alapításkor főleg a katolikus Egyház érdekeit tartották szem előtt. Ha nem lett volna e két felvidéki magyar püspök, gróf Batthyány Vilmos nyitrai és Párvy Sándor szepesi püspök, ma szegényebb lenne a szlovák katolikus sajtó múltja. A centenárium alkalmából ne feledkezzük meg e két magyar püspökről sem.

A válságos idők miatt e térség hadszíntérré változott, amelynek romjain új ország született, mivel 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, majd október 30-án Turócszentmártonban a szlovákok politikai képviselője is az új állam mellett foglalt állást a mártóni deklarációjában.²⁶

Csehszlovákia kikiáltásának napján, október 28-án ülésezett a nyitrai képviselő testület is, amelyen szóba kerültek a prágai határozatok. Nyitra vezetésének az egységes magyar állam fennmaradásához fűződő álláspontja 1918. október 24-én a városházán lezajlott titkos tanácskozáson fogalmazódott meg. Szmda Kálmán²⁷ prépost-plébános, Gyürky városi főjegyző és Palásthy táblabíró mellett a helyi gazdasági élet vezetői is jelen voltak az eszmecserén.²⁸

1918. október 31-én Budapesten gróf Károlyi Mihályt kinevezték miniszterelnöknek. A kinevezés híre még aznap este Nyitrán is elterjedt. Károlyi a kormánya azonnali kinevezéséről táviratban értesítette a megyék vezetőit, ebben segítséget kért tőlük a közügyek intézéséhez. A Magyar Nemzeti Tanács, amelynek a tagszervei alkották az új kormányt, felhívta minden megyei és városi hivatal figyelmét, hogy a joghatóságuk területén állítsanak fel önálló Nemzeti Tanácsot. Ekkor a város ügyeit Gyürky Ferenc városi főjegyző intézte, mivel Thúróczy polgármester a katonák által behurcolt spanyolnáthában betegeskedett. A pesti események és a Nemzeti Tanács megalakításának tervével a Nyitrai Lapok szerkesztője a főjegyző és a szociáldemokraták képviselője, Magyar Viktor ügyvéd társaságában felkereste otthonában a betegeskedő Thúróczyt. Ezen a szűkebb tanácskozáson született döntés arról, hogy támogatják a budapesti Magyar Nemzeti Tanács követelését a helyi Nemzeti Tanács felállítására. Másnap, november 1-jén közös tanácskozást tartottak a város és a megye előljárói és tisztviselői, amelyen Gyürky mint a tanácskozás vezetője ismertette az aktuális politikai helyzetet, és felolvasta a magyar népkormány táviratát a Nemzeti Tanács megalakítására. Ezen az ülésen komoly vita bontakozott ki a Nemzeti Tanács jogköréről. (Szathmáry, a megye főjegyzője jogi fejtegetésében a közrend fenntartásán kívül további jogokat nem akart átruházni az új testületre. Vele ellentétes álláspontot képviselt Magyar Viktor ügyvéd, aki a felállítandó új testületnek széles jogkört kívánt átadni.) A heves vita miatt másnapra halasztották a Nemzeti Tanács megválasztását. Ezalatt a budapesti kormány táviratban Gyürkyt nevezte ki a Nemzeti Tanács élére. (Állítólag Hock János, a kormány tagja telefonon személyesen is felkérte Gyürkyt a tisztség betöltésére, erről azonban később komoly

19 Lexikon IX., 903., Schematismus, Nyitra 2010. 15-17.

20 SINKÓ Ferenc: Régi magyar szentség, Szent István halálának 950. évfordulóján, Új Ember Szerkesztőség, Budapest 1988. 155.

21 uo., 159., Lexikon I., 732.

22 Lexikon XI. 905.

23 Régi magyar szentség, Szent István halálának 950. évfordulóján, Új Ember Szerkesztőség, Budapest, 1988 125-135.

24 Lexikon I. 731.

25 uo. 663.

26 <https://felvidek.ma/2008/10/kilencven-eve-fogadtak-el-a-martoni-deklaraciot/>

27 Lexikon XIII. 351.

28 MRVA Ján: Paberky k dejinám štátneho prevratu v Nitre. Matica Slovenska, 1933. 9-14. (a továbbiakban MRVA 1933),

viták alakultak ki.) A tanács tagjait egyhangú szavazással választották meg. (A szociáldemokraták mellett a keresztényszocialisták képviselői is bekerültek az új tanácsba, amelyben az előbbieket jelentős túlsúlyban voltak.) A Nemzeti Tanács belső szervezetét is létrehozták, három önálló bizottságot alapították meg: egyet-egyét a közrend fenntartására, a közlekedésre és a panaszügyekre. A városban állomásozó katonák élelmezésére öt főből álló külön bizottságot is felállítottak. Az élelmiszerhiány és a politikai bizonytalanság nyomán azonnali intézkedésekre volt szükség. (Számos kérdésben azonban a tanácson belüli gyors döntéshozatalt a politikai versengés megakadályozta.)²⁹

A Katolikus Néppártból kinövő irányzat a társadalom alsó körében kezdett szervezkedni, és a társadalmi hiányosságokat törekedett korrigálni. Segédkezett az Országos Vidéki Katolikus Tanács (OVKT) létrejöttében, amelynek a legfőbb feladata a papság megerősítése volt a szociális területeken. 1918. november 10-én az OVKT a katonaságtól visszakapta helyiségeit. Az egyesület elnöke Jozef Tiso³⁰ teológiaprofesszor és Eugen Filkorn³¹ gimnáziumi tanár, katolikus pap volt.³²

A pártküzdelmek tovább folytatódtak. A szociáldemokraták és a kommunisták véleménykülönbsége úgy elfajult, hogy pogromra is számítottak. Az államformaváltás másnapján, november 17-én a szociáldemokraták gyűlést tartottak, amelyen a párt egy fővárosi küldötte is megjelent, aki a politikai események felvázolását követően rámutatott a szociáldemokraták érdemeire a fordulaton belül. A kommunisták képviselője, Matyuga László beszédében a világforradalom mellett foglalt állást, és a papok lemondását követelte. November 17-én megalakult az Országos Radikális Párt helyi szervezete is. Károlyi pártja pedig december 1-jén alakította meg nyitrai alapszervezetét. 28 politikai és szakmai szervezet 126 jelöltje vett részt a Nemzeti Tanács választásán. A választás eredményét a levezető elnök, Gyürky hirdette ki. November első hetének végére a helyi szlovákok két vezetője Filkorn és Tiso lett. A háborúban tábori papként teljesítettek szolgálatot, amely során a cseh katonákkal is kapcsolatba kerültek, így már korábban is voltak információik a csehszlovákok külföldi ellenállásáról. Nyitra abban az időben, amikor Tiso és Filkorn a frontról megérkezett, magyar város képét mutatta. A helyi szlovákok körében már októberben titkos agitáció kezdődött. November 10-én indítványozták, hogy alakuljon Szlovák Nemzeti Tanács, de Tiso javaslatára ezt elvetették, mivel az ekkor még korainak tartotta annak megszervezését. Filkorn és Tiso fiatal papokként és tevékeny egyesületi vezetőkként azon a véleményen voltak, hogy a politikai ellenfeleiket csak tömegmozgalom keretében, a keresztényszocialista irányzat megszervezésével lehet meggyőzni. A céljaik eléréséhez önálló lapot indítottak: *Nyitra – Nitra* címmel. Kiadója Filkorn, a szerkesztője pedig Tiso lett. A november 17-én megjelent első szám a szlovák nemzeti ügyről még nem tett említést, csupán a keresztényszocializmus XIII. Leó által megfogalmazott enciklikáját, a *Retrum Novarum*-ot ismertette, mint követendő programot, nemzetiségtől függetlenül a hívek körében.³³

Hlinka András³⁴ rózsahegy-i plébános 1918. november 10-én szlovák nyelvű felhívásban kérte az új államalakulathoz való csatlakozást, és Papi Tanács³⁵ létrehozását

²⁹ uo 24–26.

³⁰ *Lexikon X.*, 707.

³¹ https://sk.wikipedia.org/wiki/Eugen_Filkorn

³² MRVA 1933, 28–34.

³³ uo. (1933) 44–47

³⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/Andrej_Hlinka

³⁵ *Lexikon X.* 580.

szorgalmazta. December második felében Hlinka elnökletével a nyitrai egyházmegyéhez tartozó Zsolnán, majd később Pozsonyban püspöki engedély nélkül, de a kormányhatóságok tudtával gyűléseket tartott a szlovák papság. A cseh kormány a szlovák papság egy részével a püspökök tekintélye ellen tört, és Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök kivételével lemondásukat kívánta.

Batthyány Vilmos politikai közszereplése szinte a nullával volt egyenlő. Kutatásaim alapján (*a szerző megjegyzése*) egyetlen egyszer sem szólalt fel a magyar parlamentben.

December első hetében egymásnak ellentmondó hírek láttak napvilágot a Magyarország és Csehszlovákia között meghúzott demarkációs vonalról. (December 5-én a nyitrai katonai kórházat is kifosztották az átmenet zűrzavarát kihasználó elemek. A magyar kormány közben elállt attól a tervétől, hogy Nyitrán repülőtérrel létesítsen, ez a tény is arra enged következtetni – vélték a szlovák sajtó publicistái –, hogy a magyar kormány elfogadta Nyitra Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozását.) A Nyitra megye morvaországi határánál lévő kisvárosba, Szokolcára³⁶ már november közepén bevonultak a cseh csapatok. A Šrobár vezette ideiglenes kormány székhelyül a „Végvár”-at választotta.³⁷ December 10-én, kedden a Lipótvárról vonattal érkező mintegy 800 fős cseh legionáriust és vezetőjét, Neumann ezredest az állomásról a városházához tartó úton a város lakossága felemás érzésekkel figyelte. A megszálló cseh csapat parancsnokának rendelete értelmében a hivatalban maradt tisztviselők ellenőrzésére megalakult a 15 fős Szlovák Nemzeti Tanács, amely átvette a Magyar Nemzeti Tanács jogköreit. A Tanácsban való tagság feltétele a szlovák nyelv ismerete volt. Az új szerv jegyzőkönyvvezetője Jozef Tiso lett.³⁸ Nyitra elfoglalásának napján, december 10-én a Zsolnán székelő Vavro Šrobár vezette szlovák minisztérium rendeletet adott ki az átmenetben követendő intézkedésekről. Ezek szerint a magyar törvények és rendeletek hatályukat veszítik, továbbá az összes törvényhatósági és községi képviselő-testületet feloszlatták, és hatásköreik a kormány megbízottja által létesített bizottsághoz (jelen esetben a Szlovák Nemzeti Tanácshoz) kerültek.³⁹

Miután Persián Ádám a katolikus egyházi ügyek kormánybiztosaként Bécsben tárgyalt Valfré di Bonzo nunciussal, december 10-én éppen a csehek nyitrai bevonulásának napján meglátogatta a nyitrai püspököt, hogy előző napi kijelentésében megerősítse, majd visszatért Budapestre, és a kormányt tájékoztatta megbeszélésükről.⁴⁰ Érdemes tudni, hogy Vilmos püspök egy nappal a csehek bejövetele előtt a káptalan előtt kijelentette, hogy a Szentszéknak benyújtja lemondását.⁴¹ Ezért Rómával, illetve a magyar kormánnyal is tudatja szándékát, mivel hívei nagy részének anyanyelvét, a szlovák nyelvet csak rosszul beszéli, és így már az egyházi működése is problematikus lett. A püs-

³⁶ BEKE 546.

³⁷ Juhász Gyula hatszáz napot töltött el a Morva menti kisvárosban. Az itt eltöltött időszakot örökíti meg plasztikusan az „Orbán lelke” című kisregénye, melyben Végvár néven emlegeti Szokolcát. JUHÁSZ Gyula: *Orbán lelke*. Szépirodalmi, Budapest, 1963.

³⁸ G. KOVÁCS László – IVAN KAMENEC: *Jozef Tiso. Arcképek kettős tükrében*. Portrévázlat. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.

³⁹ Az 1918. december 10-én többek közt Vavro Šrobár által szignált törvény az átmenet intézkedéseit szabályozza a szlovák földön. A 13. § értelmében a törvény a volt Magyar Királyság területére vonatkozik, amelyet a Csehszlovák Köztársaság a hatalma alá vont. In.: *Nyitra-Nitra* 1918 december 29. 7. SALACZ 1975, 11; RÁCZ István: *Gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspök méltatása*. In: Remény XVIII. 17.sz 2007. 13.

⁴⁰ PERSIÁN Ádám: *Főkegyúri jog és katolikus autonómia*. Budapest, 1920. 11–12.

⁴¹ S. RR. SS. AA. EE. S., Rapporti belle sessioni, 1919, 73/1231, Tiskopis, 1071, 38–40.

pökségről való lemondását a Nyitrai Szemle⁴² hetilap is közölte, erről a nyitrai egyházmegyei könyvtárban fellelhető korabeli sajtóban is olvashatunk.⁴³

Batthyány Vilmos püspököt december 10-én székhelyén őrizet mellett az ottani kaszárnyába vitték, s megtiltották neki és a papjainak, hogy magyarul prédikáljanak. Batthyány, arra hivatkozva, hogy híveinek jelentékeny százaléka magyar, energikusan tiltakozott ez ellen, mire 19 napon át katonai őrizet mellett internálva tartották. Az internálást december 21-én egy napi kaszárnyafogság váltotta fel megtorlásul. A járóellenőrzéskor Nyitra cseh parancsnoka magyar fogságba esett, de a püspöki titkár közbelépése után azonnal szabadon engedték, ugyanis még aznap este Batthyányt is elengedték, ám a cseh katonák a karácsonyi éjféli szentmisét megzavarták.

E nem könnyű átmeneti időhöz képest Batthyány Vilmos meglepően határozott lépést tett, amikor az alábbi szöveg szerint esküt tett az új államra egy cseh katonai parancsnok 1919. január 4-ei felszólítására, miután tudomást szerzett arról, hogy a magyar kormány jóváhagyásával a délvidéki állami tisztviselők is felesküdték az új államalakulatra: „Ígérem, hogy a nyitrai püspöki joghatóságom tartama alatt az ezzel egybekötött kötelezéseimet híven és lelkiismeretesen fogom teljesíteni. Fogadom, hogy ameddig a cseh-szlovák hadsereg által megszállt területen lakom, semmit el nem követek, ami a Cseh-szlovák Köztársaság érdekeivel ellenkezik. Nyitra 1919. január 6.”⁴⁴

Január végén a megszálló csapatok parancsnoka külön vonatot bocsátott Párkány-nánáig Batthyány rendelkezésére,⁴⁵ hogy az 1919. január 28-ai püspökkari értekezleten részt vehessen, amelyen jelen volt Persián Ádám is.⁴⁶

1919. január 21-én és 22-én Zsolnán Hlinka András vezetésével összejött a Papi Tanács. Az összesereglett 67 szlovák katolikus pap (többek között Vojtassák János, Kmetyko Károly saját püspökeik beleegyezése nélkül kinyilvánították, hogy ők képviselik az összes szlovák katolikus hívőt. Megjegyzendő, hogy a Papi Tanács tagjait a rózsahegy Lev katolikus nyomda és az említett Duchovný pastier szerkesztőségében működő papság alkotta. A gyűlésen saját püspökeik leváltásáról, az egyház és az állam új kapcsolatáról, sőt a pravoszláv (ortodox) egyházzal való azonnali egyesülésről, illetve a papi cölibátus eltörléséről is tanácskoztak a résztvevők. (Lásd Juriga Ferdis felszólalásait.)

Mulik Peter szlovák történész frappánsan megírta, hogy: 1. az említett 67 papot senki sem hatalmazta fel a szlovák katolikus hívek részéről. 2. a csehszlovák kormánnyal való tárgyaláshoz nem kérték ki az Apostoli Szentszék engedélyét. 3. Önmaguk részére kisajátították a Szentszék püspökkinevezési jogát, mivel saját maguk közül jelöltek ki új szlovák püspököket és más egyházi méltóságokat. Határozatukat pedig memorandumként adták át Szlovákia teljhatalmú miniszterének, Šrobárnak.

A papi gyűlés összehívása, a kormánnyal való engedély nélküli tárgyalás és saját maguk püspökké való kinevezése egyértelműen az 1917-es egyházi törvénykönyv 2331. és 2344. kánonjai többszörös durva megsértését jelentette. A válasz csakhamar megér-

kezett. Hlinkák nagyon jól ismerték az egyházjogot. Batthyány letette a hűségesküt az új államra. És ez biztosíték volt arra nézve, hogy nem függeszti fel őket papi tevékenységükből. Batthyáynak nem volt mit vesztenie. Hlinkák memoranduma szerint Vilmos püspöknek is távoznia kellett volna Nyitráról. A memorandumon kívül Medvecky Karol 35/1919 ckk sz. alatt keltezett levelével is nyomtatékot adott a kérésnek, amelyet a nyitrai püspöknek címzett. Batthyány erre a levélre latin/szlovák szöveggel válaszolt Szlovákia teljhatalmú miniszterének címezve, amelyben püspökként kifejti a katolikus egyház hivatalos álláspontját. A válaszlevél kelt Nyitrán, 1919. február 8.⁴⁷

Ebben a nyomasztó helyzetben Batthyány püspök 1919. február 17-én felkereste a bécsi nunciátúrát, ahol puhatolódzó beszélgetése alkalmával több fondorlatos dologról is értesült. Erről kétoldalas levelet írt a budapesti követnek, amit az alábbi helyen olvashatunk.⁴⁸

Bécsi útiról hazatérve és a további fejleményekkel szembesülve 1919. március 3-án kiadott körlevelében a Papi Tanács csehszlovák kormányának benyújtott zsolnai memorandumát törvénytelennek nyilvánította. Egyidejűleg megtiltott egyházmegyéje területén minden további ilyen gyűlést, és kijelentette, hogy személyes interdictum (az istentisztelet végzésének és a szentségek kiszolgáltatásának tilalma) súlyt minden papot, aki tilalma ellenére e tanácskozásokat folytatná, és azokon részt venne. Hangsúlyozta, hogy ez vonatkozik más egyházmegyék papjaira is, amíg e célból a nyitrai egyházmegye határain belül tartózkodnak, az egyházmegye papjaira pedig mindaddig amíg tőle felmentést nem kérnek és kapnak. Tehát a papokat megróta, de nem függesztette fel tevékenységükből. A cseh újságok viszont kiforgatták a körlevél értelmét, államellenes támadásnak vélték azt, és Batthyány ellen szították a közhangulatot.

Három hét múlva jött a válasz. 1919. március 26-án Šrobár teljhatalmú szlovák miniszter megbízottja, egyházügyi referense, Medvecky Károly⁴⁹ beszercebányai egyházmegyes pap személyesen kereste fel Batthyány püspököt Nyitrán, és felszólította, hogy 24 órán belül hagyja el Nyitrát.⁵⁰ A püspökön kitöltött bosszújáért jutalomként bajmóci prépost lett, és korlátlanul rendelkezett egyházi ügyekben.⁵¹ Hrabovec Emília történész kutatásai szerint a magyar püspököket Beneš Eduard parancsára toloncolták ki. Első lépésként a csehszlovák kormány 1919. március 22-én felszólította a Szentszék, hogy a magyar püspököket mozdítsa el hűsvétig, tehát f.é. április 20-áig, különben kénytelenek lesznek karhatalmilag intézkedni. Beneš a Szentszéknek adott ultimátumot is megszegve a Párizsban zajló békekonferenciáról utasította Szlovénia teljhatalmú miniszterét, Vavro Šrobárt hogy a magyar püspököket azonnal toloncolják ki Csehszlovákia területéről. Így 1919. március 27-én Batthyány Vilmost, tiltakozása ellenére őrizetbe vették, anélkül, hogy magánügyei elintézésére időt adtak volna neki. Felbontatlan leveleit ma is íróasztala fiókjai őrzik. Katonai kísérettel Pozsonyba vitték, ahol a Duna-hídon átszállítva a magyar határ közelében csomagjaival együtt letették. Rehorovszky Jenő szívszorongatóan így emlékezik az eseményekre: Dřimal őrnagy (a kitoloncolás napján) elkísérte őt Pozsonyig, ahová éjszaka érkeztek. Batthyány püspök megkérte a katonatisztet, hogy éjjel ne folytassák az utat, mert egészségi állapota ezt nem engedi meg. A katoná-

42 Lexikon XI. 907.

43 REISNER Ferenc: *Csernoch János Hercegszék és IV. Károly*. Studia Theologica Budapestinensia 4. 1991, 110. (A továbbiakban REISNER 1991)

44 *Az hiszem, hogy aki átolvassa ezt a szöveget, és a megszállt vidék viszonyait csak némileg ismeri, ezen fogadalom letévesztéséből sem reám, sem a káptalan tagjaira hátrányos következtetést vonni nem fog.* In: EPL Cat. D/c 1439/1919

45 SALACZ 1975, 12.

46 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I., Aurora, München–Budapest 1992. 33,37. (A továbbiakban Püspökkari tanácskozások I., II. 1992)*

47 EPL Cat. D/c 1439/1919

48 uo.

49 *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938 75.

50 REISNER 1991, 110.

51 SALACZ 1975, 13.

tiszt az Irgalmasok zárdájában⁵² helyezte el püspöki foglyát, aki ott töltötte az éjszakát, és csak másnap kísérte őt a Duna-hídon át Ligetfaluiig, ahol akkor még magyar csapatok voltak.⁵³

Vilmos püspök az akkori magyarországi viszonyok miatt Ausztriában tartózkodott, és együtt lakott Batthyány–Strattmann László családjával Bécsben, majd Mariazellbe költözött.

1919. április végén a bécsi nunciaturán tanácsot kért, hogy mitévő legyen: tartson-e ki a nyitrai püspöksége mellett, igyekezzék-e Rómába egyházi informátornak, vagy a megüresedett váci püspökségre reflektáljon-e? Egyöntetű véleményt nem tudott kialakítani, ezért Micara, a csehszlovák ügyekkel megbízott szentszéki diplomata ajánlotta neki, hogy bízsa ügyét a pápára. Micara szövegezte meg Batthyánynak az általa előadottak alapján XV. Benedekhez intézett olasz nyelvű levelét is. Ebben Batthyány a cseh megszállás első napjaiban írt, de Rómába el nem jutott levelére hivatkozott, amelyben felajánlotta már lemondását, s elmondta, hogy a megszállás után a helyzet alakulása következtében joggal tartott attól, hogy nem tudja gyümölcsözően betölteni főpásztori feladatát. Az új állam ugyanis mindennel szemben kinyilvánította ellenszenvét, ami bármi módon összefüggött a magyar nemzetiséggel. Állandóan gyanakvás vette körül azokat, akik születésük, nemzeti érzelmeik, nevelésük folytán, helytelenül vagy indokoltan, kötelességüknek tartották, hogy a régi rezsimhez ragaszkodjanak. A klérus egy kicsiny, de tevékeny része túlzott nemzeti érzéstől szintén arra törekedett, hogy megzavarja és megakadályozza püspöki joghatóságának gyakorlását. Nem akarja, hogy személye ürügyül szolgálhasson az egyház érdekeit sértő tettekhez, s hogy az egyház tekintélyét a hívők lelki kárára és megbotránkoztatására ő miatta rombolják. Kétségbe vonta, hogy Šrobár ellene bizonyítékokkal bírt volna, mert ha lettek volna rá bizonyítékok, nyilván nem habozott volna őt bíróság elé állítani. Meggyőződése, hogy magyar nemzetisége volt egyedüli és valódi ok a vele szemben elkövetett erőszaknak.

Batthyány az átélt izgalmak következtében idegességében nem eszmélt rá, hogy e levele nem minősíthető másnak, mint lemondó-levélnak, de Rómából nem kapott rá választ, s így teljes joggal gondolhatta, hogy a Szentszék nem tekinti őt lemondott püspöknek. Ebben a hitében más külső körülmények is megerősítették őt.

A trianoni béke aláírása után 1920. december 7-én Pietro Gasparri bíboros, Federico Tedeschini államtitkár és Bonaventura Cerretti, a Szentszék párizsi békekonferenciájának kiküldöttje egybehangzóan közölték, hogy a pápa a felvidéki püspökségek dolgában s Batthyány ügyében – tekintettel félre nem érthető lemondólevelére –, nem kívánja már meg tett intézkedéseit megváltoztatni. Gasparri elismerte, hogy mulasztást követett el azáltal, hogy nem értesítették Batthyányt lemondása elfogadásáról.⁵⁴

1919 őszétől Budapesten lakik, a Ferenciek tere 9. sz. alatt, egy egyszerűen bebútorozott kétszobás lakásban. Kárpótlásul a sok viszontagságért XV. Benedek pápa kalocsai címzetes érsekké nevezte ki.

1923. november 10-én Batthyány – Strattmann László feleségével ezüstmenyegzőjét ünnepelte. Lujza, László leánya, a naplójában írja: Szüleim ezüstmenyegzője számomra különösen is felejthetetlen. Batthyány Vilmos, egykori nyitrai püspök mutatta

52 JANOTA, Igor: *Rehole, kostoly a kláštor v Bratislave*. PT 2008.84.

53 Prágai Magyar Hírlap 1932 december 1., 274.sz. 2.; RÁCZ István: *Gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspök méltatása*. In: Remény XVIII. 17. sz. 2007. 13. (a továbbiakban RÁCZ 2007)

54 SALACZ 1975, 19, 20, 22.

be a szentmisét és végezte a szertartást. Nagyon művelt és igen jó ember volt! Amilyen szép volt az ünnepségsorozat, olyan szomorú lett a vége. Vilmos nagybátyánknak már tüdőgyulladása volt, melybe egy hét múlva belehalt. Szomorú, nagyon szomorú temetés Németújvárott (ma Güssing, Ausztria). Sajtótudósítás is rendelkezésünkre áll az eseményről.⁵⁵

Más sajtótudósítás is rendelkezésünkre áll. Íme. Batthyány Vilmos gróf püspök, akit a pápa kiüldöztetése után címzetes érsekké nevezett ki, őt esztendőn keresztül ette a száműzetés keserű kenyerét. Ez a kenyér nemcsak képletesen, hanem valójában is keserű volt. Az ősz egyházfőnök, alig volt valamelyes magánvagyon, szerény négyszobás lakásban húzódott meg Budapesten, a piaristák templomába járt minden reggel misézni ha Budapesten volt. Ideje legnagyobb részét azonban rokonai vasmezei birtokán töltötte. A nyitrai püspöki vár egykori lakója elszokott a fényes termektől, egyetlen öreg szolga forgolódott mellette, és akárhányszor előfordult, hogy az érsek maga volt kénytelen a cipőit és egyre jobban foszladozó reverendáit kitisztítani. De nem panaszkodott. Ő, aki egész életén keresztül főúri életet élt, lemondott azokról a minimális földi javakról is, amelyek nemcsak mint gróft és egyházfőt, hanem mint embert is megillették volna. Szerény háztartása költségeit alig tudta fizetni, rokonaihoz nem akart segítségért fordulni, és egymásután vándoroltak az antikváriushoz kincseket érő könyvei, egymásután mentek a vagyonmentő vásárra ékszerei és értéktárgyai, s amikor másfél évvel ezelőtt eljött a jótékony halál, az örökösöknek nem volt min osztozni.⁵⁶

További sajtóviesszhang is van. Hova tűntek a nagy vagyont reprezentáló értékek? – A nyomozás nagy meglepetéseket ígér – Szenzációs dokumentumok bukkantak elő – olvasható a tudósítás.⁵⁷

4. A Besztercebányai Püspökség

Az Esztergomi Főegyházmegyéből 1776-ban a besztercebányai, rozsnyói és szepesi egyházmegyék kiváltak, de a későbbiek folyamán is alárendeltjei maradtak Esztergomnak, miként a nyitrai egyházmegye is.

A püspökséget 1776. március 13-án hozta létre az Esztergomi Főegyházmegye egy részéből Mária Terézia javaslatára VI. Pius pápa a *Romanus pontifex* bullájával. Püspöki székesegyháza az egykori jezsuita templom lett, melynek védőszentje egyúttal az egyházmegye védőszentje is. Az első világháború alatt a Szentszék joghatóság alá helyezték, addig az Esztergomi Főegyházmegye egyháztartományába tartozott.⁵⁸

Egyházmegyei szemináriuma a Xavéri Szent Ferenc⁵⁹ Szeminárium volt. Az egyházmegye védőszentje Xavéri Szent Ferenc, székesegyháza a Xavéri Szent Ferenc-templom.

55 Békés, 1923. 55. évfolyam, 95. sz. 1.; Püspökkari tanácskozások I., 1992 129.

56 *Lexikon I.* 663.; SALACZ. 1975. 11, 19.; RÁCZ 2007. 13. u.a.18. sz. május 6. 12–13.; TENGELY Adrienn: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban* In: Egyháztörténeti szemle VIII/1 2007. 5–7., *Hogyan élnék a Szlovenszkóból elűldözött egyházfők* In: Prágai Magyar Hírlap 1925. november 13, 10.

57 Nagy hévvel kutatnak a Batthyány örökösök az utolsó nyitrai magyar püspök nyoma veszett legendás értékű hagyatéka után. In: Prágai Magyar Hírlap 1933. április 29 4.

58 *Lexikon I.*, 801. BORÓVI József: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása: A besztercebányai-rozsnyói-szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*. Budapest, 2000. (METEM könyvek, 25.)

59 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I.*, Szent István Társulat, Budapest, 1977, 12., *Lexikon XV.*, 411.

Az egyházmegye püspökei⁶⁰ közül a 11. (1904–1919) Radnai Farkas volt.⁶¹ Életéről részletesen olvashatunk.⁶² Püspöki kinevezéséről a budapesti parlament 1904. április 19-én döntött. Az 1919-es államfordulat után megpróbáltatások érték, amelyek kitoloncolással végződtek.

Persian Ádám kormánybiztos Batthyány mellett Radnai Farkas beszercebányai püspököt is szeretne volna lemondani, bár ő tudott szlovákul. Erre a püspöki székre jelöltje a neves keresztényszocialista politikus, Grieger Miklós⁶³ *sóskúti plébános volt. Grieger a Beszercebányai egyházmegyéből származott, ahonnan Persian állítása szerint Radnai püspök* azért üzte el, mert a szlovák és német nyelvű hívek nemzetiségi igényei iránt túl nagy megértést tanúsított. *Am* a megszállás miatt Beszercebányára már nem sikerült Persiánnak eljutnia. De a csehek hamarosan lemondás nélkül is kitoloncolták a nevezett két püspököt a Felvidékről.⁶⁴

Kiutasításának hátterében volt a papja, Medvecký Károly, aki nem tudta püspökének megbocsátani, hogy túlzó szlovák nacionalizmusa miatt többször áthelyezte. Medvecký az államfordulatkor a szlovák élharcosok közé állt, és önkényesen bíraskodva a magyar papsággal érezte meg és szenvedette el többszörös mértékben mindazt, ami korábban vele esett meg.⁶⁵

A székhelyüktől megfosztott püspökök püspökkari tanácskozások alkalmával rendre kérik ellátásuk biztosítását. Így pl.: A csehek által elfoglalt területről elűzött Batthyány Vilmos gróf volt nyitrai püspök a maga és Radnai Farkas volt beszercebányai püspök nevében kéri a püspöki kar támogatását, hogy a már annyiszor kért és az Apostoli Szent-szék részéről is megígért ellátása biztosítsák.⁶⁶ Más alkalommal is folyamodtak javadalmazásuk ügyében.

1925. március 18-án a Szentszék további okmányokkal szolgált. Jantausch Pál nagyszombati apostoli adminisztrátor ezen okmány alapján is kérte a csehszlovák közigazgatási bíróságnál az egyházi birtok zárlat alól való feloldását, de elutasították.

Radnai Farkas és Batthyány Vilmos érsekek igényei ügyében az Apostoli Szentszék döntőbírósgát küldött ki Fischer-Colbrie Ágost, Kmetykó Károly és Vojtassák János személyében, akik 1924. november 26-án hoztak ítéletet. Az ítéletben idézik a cseh kormány római követének, dr. Krofta Kamillnak a pápai államtitkár előtt 1920. dec. 15-én aláírt nyilatkozatát, amelynek a 2. és 3. pontban van rögzítve.⁶⁷

Olykor egy-egy életfordulós eseményről is megemlékeztek: pl. Az elnöklő hercegprímás meleg szavakkal köszönti Radnai Farkas érseket, aki ez év augusztusában pappá szentelésének 60. évfordulóját ülte, s ez év december 16-án 30 éves püspöki jubileumát

fogja ünnepelni.⁶⁸ Később a sajtóban is megemlékeztek Istenben boldogult Radnai Farkasról.⁶⁹

5. A Rozsnyói Püspökség

Püspöki székesegyháza a rozsnyói Mária Mennybemenetele-templom, az egyházmegye védőszentje Nepomuki Szent János.⁷⁰

A Rozsnyói Egyházmegye püspökei⁷¹ közül a 12. (1905–1920) Balás Lajos volt. Életéről, pályafutásáról és hányatott sorsáról is olvashatunk a kordokumentumokban.⁷² Balás Lajos rozsnyói püspök kormányozhatta nagyrészt magyar anyanyelvű egyházmegyéjét 1920-ban történt elhalálzásáig, bár közben meghurcolták. A bevonuló cseh katonaság egy kisebb osztaga ugyanis a magyar kommunistákkal való összejátszással vádolta, és gyalogosan felkísérte őt Rozsnyóról Betlérre a cseh parancsnokságra, miközben puskatussal állítólag meg is lökdösték. A betléri parancsnokság bocsánatkérőleg visszakeresztelte ugyan Rozsnyóra, de a megtörténeteket már nem lehetett jóvátenni. A testi-lelki szenvedések beteggé tették, majd halálát is okozták. Balás Lajos halálával megüresedett a rozsnyói püspöki szék, betöltetlen maradt az első Csehszlovák Köztársaság egész ideje alatt, így fejezte ki a cseh kormány, hogy a rozsnyói püspökség betöltését egyáltalában nem kívánja; mert az egyházmegyék újrendezésekor túlnyomóan magyar jellege miatt tulajdonképpen meg akarta szüntetni.⁷³

A következő püspökkari tanácskozáson: az elnöklő hercegprímás kegyeletes szavakkal megemlékezik az elhunyt Balás Lajos rozsnyói püspökről, aki híveinek fáradhatatlanul buzgó pásztora, a püspöki karnak állhatatosan tisztelt tagja volt. A püspöki kar Balás Lajos rozsnyói püspök áldott emlékét jegyzőkönyvbe iktatja.⁷⁴

A Rozsnyói Püspökség plébániái

A trianoni békeszerződés folytán a rozsnyói egyházmegyéből 87 plébánia és a püspökség székhelye maradt Csehszlovákiában.

Az alábbi felsoroltak az első bécsi döntés után Magyarországhoz kerültek a püspöki székhellyel együtt, majd ismét vissza, ezért van a kettős megnevezésük feltüntetve.

Abafalva (Abovce), Baraca (Barca), Barka (Bôrka), Csoltó (Čoltovo), Debröd (Debrad'), Deresk (Držkovce), Dobóca (Dubovec), Egyházashást (Nová Bašta), Feled (Jesenské), Fülek (Fíľakovo), Fülekpilis (Pleš), Fülekpüspöki (Biskupice), Füleksávoly (Šávol'), Gács (Halič), Gesztete (Hostice), Gömörpéterfala (Petrovce), Guszona (Husiná), Harkács (Gemerská Ves), Hárskút (Lipovnik), Ipolybolyk (Boľkovec),

68 *Püspökkari tanácskozások I.* 1992 373., Dr. Tóth Tihamér: *A kommunizmus napjaiban a központi papnövélde falai között* In: 1831–1931 Jubileumi emlékkönyv II. Budapest, Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája, 1931 102–103.

69 uo. II. 101., Nyírvidék 3. évfolyam 236. sz. 1., Prágai Magyar Hírlap 1935 14. évfolyam 236. sz. 3.

70 *Lexikon XI.*, 750., BORÓVI 2000.

71 *Lexikon XI.*, 960., BEKE 2011, 323.

72 *Lexikon* 572

73 SALACZ 1975, 13, 29–30.

74 *Püspökkari tanácskozások I.* 1992. 58.

60 *Lexikon I.* 801.

61 SALACZ 1975, 13.; PETRANSKÝ 2001, 316.

62 *Lexikon XI.* 414.

63 *Lexikon VI.* 227.

64 TENGELY Adrienn: *Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban* in: *Egyháztörténeti szemle VIII/1* 2007 7–8.

65 SALACZ 1975, 13, 18, 22, 23.

66 *Püspökkari tanácskozások I.* 1992, 80.

67 uo. 148–149, SALACZ 1975, 23.

Ipolygalsa (Holiša), Jablonca (Silická Jablonica), Jászó (Jasov), Jászómindszent (Poproč), Jolsva (Jelšava), Krasznahorkaváralja (Krasnohorské Podhradie), Lice (Licince), Losonc (Lučenec), Méhi (Včelince), Osgyán (Ožďany), Pelsőc (Plešivec), Rapp (Rapovce), Rimaszécs (Rimavská Seč), Rimaszombat (Rimavská Sobota), Rudnok (Rudník), Sőreg (Šurice), Süvete (Šivetice), Szádalmás (Jablonov nad Turňou), Torna (Turnianske Podhradie), Tornalja (Tornaľa), Tornagörgő (Hrhov), Tornaújfalú (Nová Bodva), Uzapanyit (Uzovská Panica), Várgede (Hodejov), Velkenye (Vlkiňa), Vilke (Veľká nad Ipľom). Ezen plébániák nyelve egészen vagy részben magyar volt.⁷⁵

A trianoni (és az első bécsi döntés) után is Magyarországon maradt 19 plébánia

Várgedei esperesi kerület: 1. Cered, 2. Zabar. Putnoki esperesi kerület: 1. Putnok, 2. Ragály.

Rimaszécsi esperesi kerület: 1. Sajópuspöki, 2. Szentsimon. Losonci esperesi kerület: 1. Karancseszki, 2. Litke.

Mátravidéki esperesi kerület: 1. Bárna, 2. Kazár, 3. Kisterenye, 4. Salgótarján, 5. Somoskövújfalú, 6. Zagyvapálfalva.

Tornai esperesi kerület: 1. Bodvaszilás, 2. Hídvégardó, 3. Perkupa, 4. Szögliget, 5. Tornaszentandrás.⁷⁶

Miután a Rozsnyóról való kormányzás akadályokba ütközött, általános helynököt neveztek ki erre a területre. 1919-től 1927-ig Tornay János⁷⁷ sajópuspöki plébános, 1928-tól Pájer János putnoki plébános volt a magyar-részi helynök. (1937 végétől nagyjából a Páyer Ferenc által felügyelt kassai részhez hasonlóan alakult a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének kormányzása is.)

6. A Szepesi Püspökség

A szepesi püspökség a lipitói és árvai területekből, illetve a szepesi prépostság (1198–1776) területeiből alakult Esztergomnak alárendelve.⁷⁸

A Szepesi Egyházmegye püspökei⁷⁹ közül a 11. (1904–1919) Párty Sándor volt. Pályafutása az alábbi helyeken követhető.⁸⁰ Kiutasítását életének alkonyán bekövetkezett halála akadályozta meg, mert Párty Sándor a szepesi egyházmegye püspökeként nagybeteget már hosszabb ideje Budapesten tartózkodott az államfordulat idején. 1919 márciusában bekövetkezett halála után a káptalani helynököt, Kheberich Márton⁸¹ c. püspököt internálással fenyegetve lemondatták, s a káptalan megkerülésével az egyházmegye

papját, Blaha Mariánt, a Szent Adalbert társulat igazgatóját és későbbi beszercebányai püspököt ültették a helyére.⁸²

A Szepesi Püspökség 1925-ben Lengyelországhoz került plébániái

A trianoni békediktátum évében, 1920-ban az ismételt felújított Lengyelországhoz a szepesi egyházmegye alábbi plébániái kerültek, amelyek az új lengyel közigazgatás szerint egyházilag már nem a csehszlovákiai Szepesváraljához, hanem Lengyelország krakkói egyházmegyéjéhez tartoztak. A jogi eljárást követően 1925-ben jogviszonyi rendezésre került sor a Szentszéknél, leválasztva azokat az addig Magyarországhoz tartozó Szepesi Egyházmegyeről is.⁸³

Szepesi plébániák: 1. Frigyesvágása (Fridman) – leányegyház: Falstin (Falštin), 2. Szepesgyörke (Jurgov) – leányegyházak: Feketebérc (Čierna Hora), Répásfalú (Repisko), 3. Szentmindszent (Kacvin), 4. Bélakorompa (Krempachy) – leányegyház: Dercsény (Durštín), 5. Nedec (Nedeca) – leányegyház: Nedecvár (Podzámok), 6. Alsólápos (Nižné Lapše), 7. Ujbéla (Nová Belá), 8. Újterepes (Tribš), 9. Felsőlápos (Vyšné Lapše).

Árvai plébániák: 1. Bukovina (Bukovina – Podsklie), 2. Alsó-Lipnicza (Dolná Lipnica), 3. Felső-Lipnicza (Horná Lipnica), 4. Felső-Zubrica (Horná Zubrica) – leányegyház: Alsó-Zubrica (Dolná Zubrica), 5. Chizsne (Chyžné), 6. Jablonka (Jablonka), 7. Oravka (Oravka)⁸⁴ – leányegyház: Sztudenki (Studienky), 8. Pekelnik (Pekelník), 9. Podvilk (Podvilk) – leányegyházak: Szárnya (Sárňa), Harkabuz (Harkabúz).

Következtetésként a trianoni béke aláírása után Róma nem halaszthatta a hívők lelki károsodása nélkül a három teljes egészében csehszlovák uralom alá került egyházmegye, a nyitrai, a beszercebányai és a szepesi élére az új főpásztorok kinevezését. Cerretti ugyanis azzal védekezett, hogy a cseh kormány határozottan kijelentette, hogy a magyar püspökök visszatérését sohasem fogja megengedni. Talán a Párty halálával megüresedett szepesi püspökség betöltésének volt a legkisebb akadálya. Amikor Clemente Micara a román megszállás idején, 1919-ben a Szentszék által delegálva Budapesten járt, mutatott egy névjegyzéket Csernoch primásnak a szlovák területen lakó papokról, mint alkalmas püspökjelöltekről, de Csernoch ekkor Vojtassák János nevét nem találta ezek között. Ám a vatikáni követ Kmetykó várható kinevezését már 1920. november 12-én eldöntött tényként jelentette be. A cseh újságok hamarosan hírt is adtak az új szepesi és beszercebányai püspökök kinevezéséről. Nem sokkal ezután, 1920. december 16-án a consistoriumon megtörtént az új szlovák püspökök nevének közzététele (praeconizáció), amit 1921. február 13-án a felszentelésük követett Nyitrán, ahol Micara volt a főszentelő.

⁷⁵ SALACZ 1975, 13.

⁷⁶ *Schematismus Scepusiensis*, 1893.

⁷⁷ Oravka (Lengyelország) jelenleg a krakkói egyházmegyéhez tartozik; tizenhárom más községgel együtt 1919-ig a történelmi Magyarország részét alkotta. A Babia Góra és a Jablonkai-hágó között elterülő felső-árvai terület a görög lakosság követelésére került Lengyelországhoz. Az oravkai fatemplom egyike a Kárpátok legszínesebb szentegyházainak: a mennyezetét, falait, berendezését képek borítják. Közöttük ott látható HEVENESI Gábor könyvének ötven illusztrációja is, ismeretlen piktor ecsetjével és színeivel felpingálva és a népek testvériségének, az európai és közép-európai szentek egységének szentélyévé avatva az Árvamegyei fatemplomot. In: SINKÓ Ferenc: *Régi magyar szentség*, Szent István halálának 950. évfordulóján, Új Ember Szerkesztősége, Budapest 1988, 16–17., *Lexikon* IV., 808.

⁷⁵ *Schematismus SSV Trnava* 1971. 434–435.

⁷⁶ PILINYI Gyula: *A magyarországi latin és görög szertartású világi és szerzetes római katolikus papság névtára és az országos hivatalok útmutatója*. Stephaneum, Budapest, 1943. 196–199. (A továbbiakban: PILINYI 1943); *Almanach I.*, 1984. 768.

⁷⁷ *Lexikon* XIV., 188.

⁷⁸ BORÓVI 2000.

⁷⁹ *Lexikon* XII., 316., *Lexikon* XIII., 176.

⁸⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A1rty_S%C3%A1ndor, *Lexikon* X.630.

⁸¹ *Lexikon* VI.750.

Az új szlovák püspökök azonban nem váltották be a csehek által hozzájuk fűzött reményeket, mert elsősorban katolikus egyházfők voltak, s látván a cseh államfők vallásellenes állampolitikáját, inkább a szlovák néppárt felé hajlottak.⁸⁵

7. A Szatmári Püspökség

Az egri egyházmegyéből a szatmári és kassai püspökségek területét választották le önálló egyházmegyékként 1804. március 23-án, de továbbra is alárendelve működtek suffraganeusként Egernek. Az egyházmegye megalapítását szentesítő pápai bulla majd fél évvel később, 1804. augusztus 9-én kelt. Az így létrehozott egyházi provincia Trianonig működött, de a politikai határok átszabdalták ezen egyháztartomány térképét is, és közigazgatásilag új megoldást kellett találni, ami hosszú ideig tartott.⁸⁶

Megalakulásakor az egyházmegyéhez 60 plébánia tartozott, melyek a világháborút követően három különböző ország területére kerültek.⁸⁷

A Szatmári Egyházmegye püspökei közül a 10. (1906–1928) Boromisza Tibor volt. Életpályája és püspöki pályája nyomon követhető.⁸⁸ Az első világháború után a szatmári püspökség területe három államba került, ennél fogva a püspökkari jegyzőkönyvek több alkalommal foglalkoznak azok jogviszonyával, és megoldást javasolnak a kormányzás, illetve javadalmazás terén. Romániában maradt a püspöki székhely és 44 plébánia.⁸⁹

A Csehszlovákiához került Szatmári Püspökség 46 kárpátaljai plébániája

Beregi esperesi kerület: 1. Beregszász (Берегове), 2. Bene (Бене), 3. Mezőkaszon (Косонь), 4. Sárosoroszi (Опосієве).

Munkácsi esperesi kerület: 1. Bárdháza (Borodivka), 2. Felsőkerepec (Верхній Коронец), 3. Munkács (Мукачево), 4. Szolyva (Свалява), 5. Várpálánka (Paljanok).

Husztí esperesi kerület: 1. Dolha (Довре), 2. Dombó (Дубове), 3. Huszt (Хуст), 4. Németmokra (Комсо-мольськ), 5. Técső (Тячів), 6. Visk (Вишкове).

Szigeti esperesi kerület: 1. Aknaszlatina (Солотвино), 2. Gyertyánliget (Кобилецька Поляна), 3. Körösmező (Ясіня), 4. Nagybooskó (Великий Бичків), 5. Rahó (Рахів).

Ugocsai esperesi kerület: 1. Fancsika (Фанчи́кове), 2. Feketeardó (Чорнотисів), 3. Királyháza (Королеве), 4. Nagyszőlős (Виноградів), 5. Nevetlenfalu (Неветленфалу), 6. Tiszaújlak (Вилок).

Felső-ungi esperesi kerület: 1. Felsődomonya (Оноківці), 2. Jenke (Jenkovce Sk), 3. Nagyberezna (Великий Березний), 4. Őrdarma (Сторожниця), 5. Perecsény (Перечин), 6. Szerednye (Середнє), 7. Turiaemetete (Турьї Ремети), 8. Ungvár (Ужгород), 9. Unghuta (Гута).

⁸⁵ SALACZ 1975, 18, 20, 21, 23.

⁸⁶ *Lexikon VI.*, 236–246., *Lexikon XII.*, 619.

⁸⁷ *A szatmári püspöki egyházmegye Emlékkönyve 1804–1904.* Szatmár, 1904. 8–10. (A továbbiakban: *Szatmári emlékkönyv*).

⁸⁸ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Boromisza_Tibor_\(p%C3%BCsp%C3%B6k\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Boromisza_Tibor_(p%C3%BCsp%C3%B6k)), *Lexikon I.* 938.

⁸⁹ *Szatmári Emlékkönyv.* 339–349., *Lexikon XII.* 620.

Közép-ungi esperesi kerület: 1. Remetevasgyár (Remetské Hámre Sk), 2. Tiba (Tibava Sk). Alsó-ungi esperesi kerület: 1. Csap (Чон), 2. Császlóc (Часлівці), 3. Csicsér (Čičarovce Sk), 4. Dobóruszka (Ruská Sk), 5. Kistrát (Malije Ratovce Sk), 6. Nagygejóc (Великі Геївці),⁹⁰ 7. Nagykapos (Veľké Kapušany Sk).⁹¹

Közigazgatási szempontból az közép- és alsó-ungi esperesi kerület (Sk jelzésű) plébániái is Kárpátaljához tartoztak. Ezen plébániák nyelve egészen vagy részben magyar volt.⁹²

Magyarországhoz került a Fehérgyarmati Esperesség és néhány további plébánia

Fehérgyarmati esperesi kerület: 1. Csegöld, 2. Fehérgyarmat, 3. Jánk (mai neve Jánkmajtis), 4. Szatmárcseke, 5. Zajta.

Mátészalkai esperesi kerület: 1. Mátészalka, 2. Nagyecsed, 3. Nyírcsaholy, 4. Nyírmada, 5. Papos, 6. Pusztadobos, 7. Tiszaszalka, 8. Vásárosnamény, 9. Vitka.

Beregi esperesi kerület: 1. Beregsurány, 2. Márokpapi (Aporháza/Bátorliget, Mérk, Vállaj, Zsuzsanna major).

1918-tól Székely Gyula mérki plébános püspöki helynökként, 1928-tól 1933-ig ugyanő mint apostoli kormányzó, ill. 1938-tól 1942-ig Madarász István kassai megyéspüspök, e területen mint apostoli kormányzó működött.⁹³

8. A Kassai Püspökség

A Kassai Püspökséget 1804. március 23-án alapította II. Ferenc osztrák császár és magyar apostoli király. VII. Pius pápa megerősítő bullája, az *In universa gregis dominici cura* 1804. augusztus 10-ei keltezésű. Ennek értelmében Abaúj, Zemplén és Sáros vármegyékét kihalították az egri püspökségből, és Kassa székhellyel új egyházmegyét alakítottak, az egri érsekség alá rendelt püspökséggé. Ezzel egy időben az Egri Egyházmegyét érseki rangra emelték.⁹⁴

A Kassai Egyházmegye 9. püspöke (1906–1925) Fischer-Colbrie Ágoston volt.⁹⁵

Kassa püspökének életpályája és életműve igen tanulságos,⁹⁶ annál is inkább, mivel a csehek az ő eltávolítását is hamarosan kívánták, de 1925-ben bekövetkezett haláláig a helyén maradhatott mert letette a hűség esküt, s Róma sem volt hajlandó őt feláldozni. Rómából visszatérőben az innsbrucki magyar kispapoknak elbeszélte, hogy a cseh nacionalisták felrötták neki, hogy szalonjában még mindig ott függ, még pedig úgy, hogy az utcáról is látható, Ferenc József életnagyságú portréja, s hogy Úrnapján a baldachin magyar nemzeti színekkel volt díszítve. A válasz a vádakra – mint elmondta – az volt, hogy Ferenc József képe azért függ a szalonjában mert ő nevezte ki esztergomi kanonoknak,

⁹⁰ PILINYI 1943, 201–205

⁹¹ *Lexikon XVI.*, 541

⁹² *Lexikon XIV.*, 541.

⁹³ PILINYI 1943, 202–203.

⁹⁴ SZOKOLSKY Bertalan: *A százéves kassai püspökség 1804–1904.* Kassa, 1904.

⁹⁵ *Lexikon VI.*, 280.

⁹⁶ ČIŽMÁR, Marián: *Hlásal rodostnú zvest' chudobným*, POLYPRESS s.r.o., Levoča, 1998., *Lexikon III.*, 682.

és tette meg kassai püspöknek, arról pedig nem tehet, hogy a baldachin fehér, a piros rózsá levele pedig zöld; nem Isten s nem teremthet kék levelű rózsát, hogy kijöjjenek a cseh nemzeti színek. Felróták neki azt is – mint elbeszélte –, hogy amikor a köztársaság alapításának évfordulóján pontifikálásra kérték fel, azt felelte, inkább lenne kedve requiemet mondani az elvesztett iskolákért. A Fischer-Colbrie elleni sajtótámadások a következő években is kiújultak, annak ellenére, hogy a kassai kormánylap elleni sajtóperét megnyerte.⁹⁷

A fordulatokban gazdag pályája a püspökkari tanácskozások jegyzőkönyveiben is szerepel. Az 1920. március 17-én fölvetett püspöki jegyzőkönyv értelmében az elszakított területek joghatóságával is foglalkoztak. A bécsi nunciatura kezdeményezése kapcsán Csernoch János primás felemlíti, hogy a bécsi nunciatura Felső-Magyarországon is megbotlygatni akarta a *status quo*-t, és Fischer kassai Püspököt az egész Slovensko területén jurisdictióval szándékozott felruházni. De a terv a primás felszólalására meg nem valósíttatott. Utóbb a cseh papok és püspökök kérvényt intéztek az Apostoli Szentzsékhöz, hogy a prágai érseket patriarchai méltóságra emelje, és joghatóságát az egész Cseh-Szlovákiára kiterjessze. Mivel ez Magyarországra és különösen a magyar primátusra igen sérelmes volna, a primás erősen tiltakozott a Pápa Öszentségénél. Rómából azt válaszolták, hogy az Apostoli Szentzsékhöz nincs szándékában a csehek kérését teljesíteni. Esetleg annyi engedelményt tesz, hogy a prágai érsek harmadfokú bíraskodási jogot kapjon.⁹⁸

A dolog az 1920. október 27-én tartott püspöki kar jegyzőkönyve értelmében folytatódott: A kassai püspököt az a veszély fenyegeti, hogy a csehek kiutasítják Szlovákiából. Kérde, vajon kiutasítás esetén megtelepedhetik-e hejcei birtokán, s onnan kormányozhatják-e egyházmegyéjét. A válasz igen.⁹⁹

A szentéletű püspök halálát is körülengték az életszentség külső jelei. Nem véletlen, hogy fennmaradt imája is erről szól: Istenem, nem tudom, mi fog ma velem történni. De annyit tudok, hogy semmi sem ér engem, mit Te öröktől fogva előre nem láttál, előre meg nem határoztál volna; s ez nekem elég. Imádom örök és kikutathatatlan rendeléseidet, s alá vetem magamat azoknak egész lelkemből. Én csak azt akarom, amit Te akarsz, a Te kezedből mindent elfogadok, mindent neked ajánlok fel. Adj Istenem, türelmet szenvedéseimben, és teljes önmegtagadást mindenben, amit felőlem rendelsz. Amen.

Az ápoló nővér eskü alatt azt vallotta, hogy 1925. május 16-áról 17-ére virradóra a püspök betegágyánál megjelent Kis Teréz. Amikor a látomás eltűnt, a nővér nagyon megijedt. A püspök mosolyogva hozzáfordult: „Kedves nővér, hogyan ijedhetett meg ennyire, amikor ilyen kedves vendégünk volt.”¹⁰⁰ Vele együtt egy korszak tűnt el a történelem stílyesztőjébe.

A Kassai Püspökség csehszlovákiai plébániái (1918–1939)

A trianoni határ kettéosztotta a történelmi kassai egyházmegyéjét: Csehszlovákia területére 115 plébánia és a püspökség székhelye került.¹⁰¹

⁹⁷ SALACZ 1975, 13, 24–25

⁹⁸ Püspökkari tanácskozások I. 1992 45.

⁹⁹ uo. 66

¹⁰⁰ VIÁKOVICS Aladár: Egy szentéletű magyar püspök – Fischer-Colbrie Ágoston. In: Vigília. Budapest. (1956) 231.

¹⁰¹ Schematizmus, 1971, 424–430.

A Kassai Püspökség magyarországi plébániái (1918–1939)

Az alábbi 4 esperesi kerületben 50 plébánia – Gönczi esperesi kerület: 1. Abaújszántó, 2. Boldogkőváralja, 3. Fony, 4. Gönc, 5. Göncruszka, 6. Hejce, 7. Hernádpetri, 8. Hidasnémeti, 9. Tornyosnémeti, 10. Vizsoly. Szikszói esperesi kerület: 1. Detek, 2. Encs, 3. Fáj, 4. Felsőgagy, 5. Felsőnovaj (Novajidrány), 6. Felsővadász, 7. Forró, 8. Hernádkereszt, 9. Ináncs, 10. Krasznokvajda, 11. Léh, 12. Nyésta, 13. Szikszó. Tokaji esperesi kerület: 1. Gesztely, 2. Girincs, 3. Köröm, 4. Hernádnémeti, 5. Legyesbénye, 6. Mád, 7. Mezőzombor, 8. Monok, 9. Rátka, 10. Szerencs, 11. Taktaszada, 12. Tarcál, 13. Tállya, 14. Tokaj. Újhelyi esperesi kerület: 1. Bodrogkeresztúr, 2. Bodrogolaszi, 3. Erdőbénye, 4. Erdőhorvát, 5. Füzer, 6. Füzeradvány, 7. Herceghút, 8. Olaszliszka, 9. Pácín, 10. Monyhá (tanya), 11. Sárospatak, 12. Sátoraljaújhely, 13. Tolcsa és Abaújkér.¹⁰²

A csehszlovák uralom derekán is 305 olyan római katolikus plébánia volt, amelynek nyelve egészben vagy részben magyar volt. A 200 tiszta magyarból 125 esett a nagyszombati kormányzóságra, 34 a rozsnói püspökség, 22 a szatmári egyházmegye csehszlovákiai területére. A kassai egyházmegye Csehszlovákiához csatolt 56 plébániájából 15 volt a tiszta magyar, 35 a magyarral vegyes nyelvű. A nyitrai egyházmegye 148 plébániájából 6 volt a tiszta magyar s körülbelül 9 a magyarral vegyes nyelvű. A besztercebányai püspökség 113 plébániája közül csak kettőnek volt számottevő magyar kisebbsége.¹⁰³

*

Csehszlovákia megalakulása után a földrajzi megnevezések jelölték ki az egyes országrészeket: Csehország mellett Szlovenszko és Ruszinszko is szerepelt. Az ukrán és ruszin területen leginkább a szatmárnémeti egyházmegye volt, amely később a Kárpátalja megnevezést kapta.¹⁰⁴ Itt terült el a két görögkatolikus püspökség is, amelyekről az alábbiakban olvashatunk.

Példaértékű és a dualizmus korának püspöki kinevezését taglaló történeti tanulmány Hegedűs András alábbi dolgozata.¹⁰⁵

2021-ben többszörös jubileumot ünnepel a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye. 375 évvel ezelőtt valósult meg az ungvári unió, 250 éve alapították meg a munkácsi egyházmegyet, és 20 éve avatták boldoggá Romzsa Tódor vértanú püspököt. A jeles évfordulók alkalmából június 28-án ünnepi Szent Liturgiát tartottak Ungváron.

¹⁰² PILINYI 1943, 190–194., ANDREJ, Ján: *Dejiny košickej diecézy 1918–1938*, Michala Vaška, Prešov. 1994, 38.

¹⁰³ SALACZ 1975, 46.

¹⁰⁴ Gondos Vilmos párkányi kereskedő és kiadó 1921. május 8-án jelentette meg az első párkányi újság 1. számát, amit 1921. október 27-én betiltott, majd később újra engedélyezett a csehszlovák hatóság – a *Dél-Szlovenszko Magyar Lapok* címmel. A lap 1935-ig jelent meg. SCHELLE, Karel: *Kárpátalja, mint Csehország része a két világháború között*. In: *Jogtörténeti szemle* (2009) 2. sz., MTA ELTE jogtörténeti kutatócsoport, 28–35.

¹⁰⁵ HEGEDŰS András: *Az eperjesi görög katolikus püspöki székhely 1913. évi betöltése* in: *Fiatal egyháztörténeti szövegyűjtemény* (Szerk., FAZEKAS Csaba) Miskolc, 1999, 172–194

9. A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség

Mivel az ungvári unió (1646) után a munkácsi görögkatolikus egyházmegye kanonikusan el volt ismerve az Apostoli Szentszék által, Bécs irányítása alatt 1771-től és 1773-ban az osztrák Habsburgok legitimizálták a bécsi zsinaton Magyarország uniátus püspökei által, célszerűnek tűnt, hogy a Habsburgok modern alkotásaként a Habsburg egyház nevet kapja. Egészen 1918 októberéig maradt ez így, amikor is felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia.

Ez a tudományos kiadvány abban különbözik attól a német nyelvű kéziratától, amelyet 2015-ben Oleg Turiy, a két görögkatolikus egyházmegye vezetője Ukrajnában (a leMBERGI érsekségé és a munkácsi püspökségé), küldött, s amely tartalmazza a munkácsi görögkatolikus egyházmegye történetét, a püspökök és a frintanisták életét, hogy bővítve van egy általános képpel, forrásleírásokkal, szakirodalommal és mellékletekkel. Hasonlóképp a bécsi analógia mintájára a kötet az előszón kívül tartalmaz anyagokat a munkácsi görögkatolikus egyházmegye történelméből az osztrák uralom alatt (1771–1918), nyolc munkácsi görögkatolikus püspök életrajzát (Bradács János, Baacsinszky András, Pócsi Elek, Popovics Vazul, Pankovics István, Kovács János de Pásztelyi, Fireczák Gyula és Papp Antal), valamint közel 20 munkácsi származású növendék életrajzát, akik a bécsi teológiai intézményben tanultak.¹⁰⁶

A Munkácsi Egyházmegye püspökei közül a 8. (1912–1924) Papp Antal.¹⁰⁷

Kárpátalja cseh uralom alá kerülésével hamarosan megindult Papp Antal munkácsi görög, illetve rutén szertartású püspök ellen is a hajsza, azonban a cseh támadások ellenére egyelőre a helyén maradt. Zsathovics Ignác Gergelynek, a cseh uralom alá került Kárpátalja első kormányzójának közvetítésével több munkácsi szlavofil pap hamarosan feljelentette őt Rómában, s kérte feltétlen elmozdítását. A Papp Antal ellen indított hajsza és intrika így a legilletékesebb helyen élt és vesztette, s Papp helyzete egyelőre megszilárdult. XV. Benedek ugyanis a két hónappal utóbb Rómában járt Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök útján nemcsak legjobb indulatáról biztosította, hanem anyagi segítséget is küldött neki. Papp Antal 1921 májusában Prágában járt Micara nunciusnál, aki kitüntető szívességgel fogadta, s több kérdést is feltett neki az ellene beadott vádakra vonatkozólag. Papp Antal ellenfelei és a cseh kormány nem nyugodtak. Ezért 1923-as római útja, bár XI. Pius és Gasparri bíboros-államtitkár egyformán kedvezően nyilatkoztak utána róla, nem erősítette meg mégsem a helyzetét. A cseh kormány hajlíthatatlan volt, mert Papp pusztán jelenléte élő tiltakozás volt az új uralom ellen. XI. Pius külön felhatalmazásával Francesco Marmaggi prágai nuncius kezébe került Papp Antal ügyének megoldása. Ez már valószínűsítette, hogy végül is a cseh kormány el fogja érni a célját. Marmaggi Fischer-Colbrie Ágost szerint nem hozzáértő emberekkel tanácskozott a megoldásról. Egyszerűen behódolt Beneš előtt, s Papp Antal arra kényszerült, hogy lemondjon a püspökségéről. Utódjául a Szentszék hamarosan kinevezte Gabé Péter munkácsi nagyprépostot. Az ezt követő huzavona Papp Antal ügyében 1925. szeptember 11-éig

¹⁰⁶ KICSERA, Viktor – FENICS, Vologymír – STERR, Diana: *A Habsburg Egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az osztrák uralom alatt (1771–1918)*. Ukránból fordította Ádám Dóra. V. Pagyak Kiadója, Ungvár 2018, 152.

¹⁰⁷ uo. 8.számú melléklet

tartott, amikor is a csehszlovák hatóságok előzetes kiutasítása után erőszakosan átadták őt a határon a magyar hatóságoknak.¹⁰⁸

Kiutasítása után az 1921. november 16-ai püspökkari jegyzőkönyv Vaskovics Antalt eperjesi helynökként már számontartotta.¹⁰⁹

Az 1924. október 15-én felvett püspökkari jegyzőkönyv beszámol, hogy Papp Antal munkácsi püspök a Szentszék felszólítására lemondott, és érseki címet kapott. Magyarországra költözik, Miskolcon fog székelni, s onnan kormányozza volt egyházmegyéjének egyetlen magyarországi plébániáját és az eperjesi egyházmegye magyarországi részét, mint administrator apostolicus. Vaskovics Antal a jelen püspökkari értekezleten már Papp Antal helynökeként jelent meg.¹¹⁰

Az 1932. október 19-én felvett jegyzőkönyv szerint A püspöki kar melegen üdvözli Szemcsányi Lajos egri érseket húszéves érseki, Papp Antal cysicusi érseket húszéves püspöki jubileuma és Roth Nándor veszprémi püspököt a magyar érdemrend I. osztályú keresztjével történt kitüntetése alkalmából.¹¹¹

Az 1934-es püspökkari jegyzőkönyv értelmében Serédi Jusztinián hercegprímás kéri a keleti szertartású ordináriusokat, szíveskedjenek papjaikat hitvestársaikkal az utcán karon fogva megjelenéstől eltiltani. Hazánkban ugyanis, ahol a görögkatolikus papok a latin szertartásúakkal teljesen egyformán öltözködnek, sőt borotválkoznak is, ez igen könnyen és gyakran botránkozásra ad alkalmat. – A jelen lévő Papp Antal érsek teljes megértésben részesíti a kérelmet.¹¹²

Az 1944. március 14-én felvett püspökkari jegyzőkönyv értelmében az elnöki jelentések során az elnöklő hercegprímás jelenti, hogy az utolsó konferencia óta a múlt decemberben ünnepelte Papp Antal c. érsek aranymiséjét, amikor is XII. Pius pápa Őszentsege a Pápai Trónálló címmel tüntette ki őt. Annak idején mindkét ünnepi alkalomra testvéri ragaszkodással sietett kifejezni őszinte gratulációját, amelyet most a püspöki kar nevében mély tisztelettel megismétel. Adja Isten, hogy Őnagyméltósága, kinek főpásztori működése igen nehéz időkre esett, velünk együtt megérje a jobb idöket is!¹¹³

Miskolcon hunyt el 1945 december 24-én.

10. Az Eperjesi Görögkatolikus Püspökség

Az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegyét VII. Pius pápa alapította az 1818. szeptember 22-én kelt *Relata semper* kezdetű bullájával. Az egyházmegye csaknem 200 éves történelmét öt időszakra lehet osztani. Az első évszázadot az új egyházmegye működéséhez nélkülözhetetlen intézmények felállításával és kiépítésével lehet jellemezni. Az első négy püspök vállaira nehezedett ez a nagy és lényeges feladat. Az egyházmegyében történt kezdeti és további jelentős események a mindenkor aktuális, hivatalban lévő püspök nevéhez fűződnek.¹¹⁴

¹⁰⁸ SALACZ 1975, 13, 25–27, *Lexikon X.* 590.

<https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-papp-antal-gorogkatolikus-puspok/>

¹⁰⁹ uo. 77

¹¹⁰ *Püspökkari tanácskozások I.* 1992 140.–

¹¹¹ uo. 440.

¹¹² uo. II. 17.

¹¹³ uo. 406.

¹¹⁴ BOHÁCS Béla: *Az Eperjesi Egyházmegye felszámolásának előjelei Csehszlovákiában 1945–1950.* 7.

Megyéspüspökei közül Novák István volt az Eperjesi Egyházmegye ötödik püspöke, az egyházmegye utolsó monarchia korabeli püspökeként.¹¹⁵ Papi családban született 1879-ben Ublyán.

A háború vége magával hozta az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését. Megalakult a Csehszlovák Köztársaság. Novák István püspök nem maradt az új állam területén, hanem önként Budapestre költözött. Russnák Miklóst 1918. október 1-jén általános helynöknek nevezte ki, aki átvette az egyházmegye kormányzását. A Szentszék Novák István püspököt 1920-ban felmentette a megyéspüspöki kötelezettségei alól. Budapesten halt meg 1932. szeptember 16-án. Mivel Novák István 1918-tól nem vezette egyházmegyéjét, püspöki szolgálatát ezzel az évvel lehet lezárni.¹¹⁶ Püspökségének második évében eltörölte a cirill betűk használatát az egyházmegyéjében, 1916-ban pedig bevázta a Gergely-naptárt. Ezek az intézkedések az első világháború végén megpecsételték a püspök sorsát.¹¹⁷

Novák István megjelent Budapesten az anketon¹¹⁸ ahol a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőin és Persiánon kívül megjelent Korothnoky János kanonok, Nagyváradról Ciceronescu Sámuel kanonok, Munkácsról Suba György kanonok, Lúgosról Siegescu József prelátus, Ungvárról Volosin Gusztáv kanonok, valamint Bányai Jenő kanonok és Melles Emil budapesti parochus, a hajdúdorogi püspök és káptalani meghatalmazottjaként. Persián emlékiratával szemben azonban a szamosújvári és a balázsfalvi román püspökök már nem küldték el ide képviselőiket.

Az 1920 március 27-ei püspöki kar jegyzőkönyve a görögkatolikus kérdéssel is foglalkozik. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a püspöki karnak emlékiratot mutat be, amely a Magyarországtól elszakítandó területen a magyar anyanyelvű görögkatolikusok védelmét abban látja, hogy latin szertartásúakká váljanak.

A válasz: Ha a rítusváltoztatás akadályokba ütközik, a latin püspökök jurisdictiója alá való helyezés is hatásos eszköz lesz a magyar görögkatolikusok védelmére.¹¹⁹

Eperjes püspöke, Novák István, jóllehet nem tudott székhelyére visszatérni, mert a csehek nem voltak hajlandók megtérni a működését, mégsem akart lemondani püspökségéről. Nem kívánt ugyanis alkalmat adni, arra, hogy a cseh kormány a püspökséget egy nem kellemes személlyel töltsse be. Az 1920. október 27-ei püspöki értekezleten jelentést tett utóbb Novák a rutén kérdéssel Rómában és Párizsban folytatott tanácskozásairól.¹²⁰ A Szentszék Rómában, a Propaganda a Kongregációnál akarta őt elhelyezni, de ő visszautasította az ajánlatot, s vagy a visszavételét, vagy illő ellátását követelte az eperjesi javadalom terhére.¹²¹ Róma 1922-ben újabb titulus adományozása nélkül felmentette Novákot püspökségétől, s a püspöki széket be nem töltve Nyárad Dénes körösi püspököt nevezte ki az egyházmegye apostoli kormányzójává. Novák szegényen és elhagyatottan halt meg 1932-ben Budapesten, de holttestéért két volt kanonokja eljött, és magával vitte Eperjesre.¹²²

115 Lexikon IX. 845

116 BOHÁCS Béla: *Az Eperjesi Egyházmegye felszámolásának előjelei Csehszlovákiában 1945–1950.* 10.

117 SALACZ 1975, 13, <https://www.facebook.com/byzhun/posts/2232295693659396>

118 *Alkotmány*, 1918. november 29. 7. p.

119 *Püspökkari tanácskozások I.* 1992 55.

120 uo. I. 1992, 60.

121 TENGELY Adrienn: *Az egyházak és a nemzeti kérdés 1918-ban* In: *Egyháztörténeti szemle VIII/1* 2007. 5.

122 SALACZ 1975, 18–19.

Összefoglalás

A kisebbségi helyzetben az anyanyelvi iskolák nemcsak a közművelődés és a kulturális élet, hanem a nemzeti fennmaradás legfőbb biztosítékát is jelentették. Közvetlenül az államfordulat előtt Szlovákia területén 3641 elemi iskola volt, s ebből csak 343 volt szlovák anyanyelvű; a 60 középiskolában kivétel nélkül magyar nyelven folyt a tanítás.

A köztársaság megalakulása után az iskolaügy területén gyökeres változások következtek be: a szlovák vidékeken lévő magyar elemi iskolákat megszüntették, és a középiskolák nagy részét is nacionalizálták. A régi magyar iskolarendszerrel szemben jelentős újjáépítésnek számított a kötelező elemi iskola nyolc évre való felemelése.

A 1921/22-es tanévben Szlovákiában a magyar tanítási nyelvű elemi iskolák száma 727, az elemi iskolások száma pedig 101 268 volt. A következő években – a magyarság számának további csökkenéséhez hasonló – folyamatos apadást tapasztalunk, amelyben a természetesnek tekinthető reasszimiláció mellett már a mesterséges asszimiláció és a nacionalista iskolapolitika is szerepet játszott.

Az új impérium a magyar vidékeken nagyrészt meghagyta a felekezeti iskolákat, és az újonnan létesített, szinte kivétel nélkül szlovák vagy cseh nyelvű állami iskolákat – köztük a kitűnően ellátott jubileumi iskolákat – az asszimiláció céljára is felhasználta.¹²³

Nagy segítséget jelentett az a pályázatot nyert hittankönyv és hitoktatási vázlat, amelyet Palkovich Viktor állított össze a *Részletes tan- és óratervek a katolikus népiskolákban végzendő hittani anyag feldolgozásához* címen (Esztergom, 1893). Palkovich hittankönyvei jelentős mértékben támogatták a magyar közösség tudatának alakulását.¹²⁴

A papszentelés 1922-ig a Trianon után elcsatolt területekről is Esztergomban történt.¹²⁵

A nagyszombati kormányzóság területén Nagyszombatban működött nagyszeminárium. A magyar kispapok is itt végezték tanulmányaikat, itt készültek fel papi hivatásukra. Itteni tevékenységükről jegyzőkönyvszerű beszámolókból a sajtón keresztül tájékoztatták a nagyközönséget. A „*Szent Cyrill és Metódokról*” elnevezett nagyszombati papnevelő intézet Magyar Egyházirodalmi Iskolája 1923. december 2-án a Püspök Atya által jóváhagyott alapszabályok értelmében kezdte meg a működését.

1923-ban és 1924-ben a nagyszombati újmiséket Nyitrán szentelték.

Az egyházi zenének a Felvidéken nagy hagyománya van. Különleges szerepe abban is megnyilvánult, hogy a zarándoklatok, búcsúk, egyházzenei napok, bérmlások és ünnepi misék alkalmával a magyar szentek érdemeit kiemelve, énekebe foglalva vallási jellege mellett nemzeterősítő küldetése is volt.

A kiadói tevékenységgel kapcsolatban a kor viszonylatában elmondható, hogy Felvidéken az elcsatolás után egy katolikus könyvkiadó működött: Rozsnyón a Sajó-Vidék¹²⁶ Nyomda és Kiadóvállalat, amely elsősorban a magyar tannyelvű katolikus elemi iskolákat látta el tankönyvekkel.

A vizsgált időszak vonatkozásában általánosságban véve elmondható, hogy pusztulás fenyegette a felvidéki magyarságot politikai, érdekképviseleti, gazdasági, erkölcsi

123 SZTYAHULA László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950*, ASZ Studio Kéménd, 2013.

124 SZTYAHULA László: *Két tanulmány a magyar katolikus egyház történetéből.* (Palkovich Viktor munkáinak elemzése). In: *Fejezetek a tegnap világából*, ELTE BTK, Budapest, 2009, 152.

125 BEKE Margit: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis IV.* SZIT, Budapest, 2008, 71.

126 *Lexikon XI.*, 806.

és művelődési téren egyaránt. Feloszlatták a megyei, városi és községi képviselő-testületeket. Az iparkamarák, az ügyvédi, orvosi kamara és a betegsegélyzők élére cseh vagy szlovák kormánybiztosokat neveztek ki. A katolikus egyházi vagyont lefoglalták. Elvették a magyarságtól a pozsonyi tudományegyetemet, tanítóképző intézeteiből csak egy női felekezeti iskola maradt meg, a felvidéki és kárpátaljai magyar középiskolákból pedig csak nyolcat hagyta meg. Ezek közül is csak három volt önálló (beregzászi, ipolysági és komáromi), öt pedig párhuzamos tagozatként működött a csehszlovák intézet mellett (Pozsonyban, Érsekújvárott, Losoncon, Rimaszombatban és Kassán).

Egy hadseregnyi ember viselte ezt az irtóháborút a magyarság létérdekei ellen. A nagy változás hírére még Amerikából, a monarchia különböző tartományaiból is hazajöttek, hogy a cseh kormány határőröknek küldje őket, s a gyarmatosító szerepében tetszelegessenek. Megszállták a Felvidéket, különösen a magyarlakta területeket, elárastották a városokat, falvakat, mint hivatalnokok, csendőrök, fináncok, vasutasok, kereskedők, iparosok és telepések. Az állam minden hatalmával támogatta őket. Ha egy magyar községben négy-öt cseh család letelepedett, ott már iskolát adott nekik. Ebbe az iskolába aztán bekényszerítették a magyar gyermekeket is.

Legelőször politikai téren szervezkedtek. Az első nemzetgyűlésből kizárták a kisebbségeket. Ebben az ún. forradalmi nemzetgyűlésben kizárólag csehek és szlovákok voltak, és ezek sem választás útján kerültek oda, hanem a régebbi erőviszonyok szerint.

A magyarság azonban szerencsére nem csüggedt amiatt, hogy a szervezést egészen előről kellett kezdenie. Gazdasági téren a legszerényebb kezdetekből 1925-ben a magyar tudás és életrealitás megteremtette a „Hanza” szövetkezeti áruközpontot, amely tíz év múlva már tömegeknek adott kenyeret. Az utolsó években már 310 szövetkezet volt, és mindenütt a magyar kultúrát terjesztette.

A közművelődés terén is nagyszerű megmozdulások voltak. A gondviselés akarta úgy, hogy az első, legnehezebb évekre essenek nagy költőink, Petőfi Sándor, Madách Imre,¹²⁷ Jókai Mór centenáriumi, melyeket az egész magyarság áhítattal ünnepelt. 1925-től egymást követik az országos vállalkozások. Megalakul a Színpartoló Egyesület, az Országos Magyar Dalszövetség, a Magyar Testnevelő Szövetség és a felvidéki magyarság legjelentősebb kulturális szervezete, a Szlovenszkói Magyar Közművelődési Egyesület (SZEMKE), a következő években pedig a Csehszlovákiai Magyar Újságírók szindikátusa, majd uniója.

Összességében elmondható, hogy a kor lelkeségét az ún. felvidéki szellem jellemezte.

A polgári Csehszlovák Köztársaság számban ugyan megnövekedett, de nagy megélhetési nehézségekkel küszködő magyar sajtójában az egyházi-felekezeti sajtó is jelentős réteget képviselt.¹²⁸ A lapalapító felekezetek közül a katolikusoknak volt a legkiterjedtebb sajtórendszerük.¹²⁹ Az akkori katolikus lapokat, melyek főbb adatai egy szlovák sajtóbibliográfiában¹³⁰ találhatók meg, jellegük szerint öt csoportra oszthatjuk.

127 *Lexikon VIII.*, 223.

128 TURCEL Lajos: *Hiányzó fejezetek*. Madách Pozsony, 1982, 84–119.

129 KLIMEKOVÁ a spol.: *Bibliografia inorečovných kníh vydaných na území Slovenska 1919–1938 I.*, Matica Slovenská Martin, 1993, 691–1184.

130 uo. 557–568.

Országos hittudományi és lelkipásztori folyóiratok

Ilyen jellegű, hittudományi kérdéseket és aktuális, gyakorlati papi feladatokat tárgyaló havi folyóiratként először a *Katholikus Egyházi Lapok* jelent meg 1923-ban Pozsonyban. A kiadója és felelős szerkesztője Kőhegyi József¹³¹ tekintélyes egyházi személyiség volt. A lap hét szám után megszűnt, illetve a *Katholikus Lelkipásztor* nevet vette fel.

Országos mozgalmi-szervezeti és hitbuzgalmi lapok

Ezek közül meghatározó volt a felváltva Érsekújvárott, Nyitrán, majd Komáromban havonta megjelenő *Szűz Mária Új Virágos Kertje* 1922-től 1944-ig (XXIII. évfolyam, 10. szám) és alcíme szerint „a szlovenszkói magyar Mária kongregációk szaklapja” volt.

Ebbe a kategóriába az esperesi kerületi és egyházközségi-plébániai lapok tartoznak, s a megjelenési idejük sorrendje szerint követik itt egymást.¹³²

A *Sajtó* című havi hitbuzgalmi lap a Martiniusként feltüntetett felelős szerkesztő kiadásában Léván indult, de a 7. szám után valószínűleg elhalt. 42x29 cm formátumú számainak terjedelme mindössze 4 oldal volt.

A *Kassai Katholikus Egyházi Tudósító* a helyi egyházközség hivatalos közlönye volt, s 1922-től 1938-ig jelent meg Tost Barnabás¹³³ plébános, prépost-kanonok kiadásában és szerkesztésében.

Tanügyi lapok

Fontos ismereteket közvetítenek a szóban forgó kor hitoktatásáról a tanítási vázlatok, amelyek a kisebbségi sorsban az önszerveződés és érdekvédelem tanítását érintő fontos dokumentumai voltak. Tanítási vázlatokat készítettek a néptanítók, amelyekből fokozatosan kifejlődött a *Tanügyek* című havi lap, alcíme szerint „a szlovenszkói és kárpátoroszországi római és görög katolikus egyházmegyei hatóságok hivatalos közlönye.” Rozsnyón, 1929 januárjától 1938 októberéig jelent meg a Püspöki Hivatal kiadásában és szerkesztésében.

Iffúsági lapok

Nyolc ilyen lap jelent meg, s a skálájuk a gyermeklaptól a magas színvonalú intellektuális szemléig ívelt.

Gyermeklapot az általa szerkesztett Új Szív mellékleteként a fáradhatatlan Hladik Ágoston adott ki, s ennek neve 1922-ben *Gyermekmelléklet*, 1923-tól 1928-ig pedig *Szívgyárdista* volt.

131 *Schematismus*, 1938, 283., BEKE 2008, 401.

132 *Világosság III.* (1931) 5–6. sz., 245.

133 SZMÚVK X. (1931) 3. sz., 143, SZMÚVK X. (1931) 3. sz., 144, *Világosság III.* (1931) 4. sz., 144., HAVASY 1990, 442., PETRÁNSKÝ 2001. 317., *Lexikon XIV.*, 206.

A szlovák sajtóbibliográfiában – és más helyeken – előfordul egy másik gyermeklap-név: *Napsugár* vagy *Napsugár Levente*, de adatként csak a komáromi kiadói hely és a kéthetenti megjelenés van feltüntetve. Példányai a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban sem találhatók.

Az 1924-ben Érsekújvárott 5 számban megjelenő *Hajnal* kis terjedelmű középiskolás lapocskája volt. A helybéli gimnázium Mária kongregációja adta ki, s a főszerkesztő Somos Elemér nyolcadikos diák volt, aki később a Szlovák Állam idején a Pozsonyban megjelenő antifasiszta szellemiségű napilapok (*Esti Újság*, *Magyar Hírlap*) kiadója és szerkesztője lett.

A Qui divino kezdetű pápai rendelkezés magyar fordítása

Mivel minket az Isteni Gondoskodás azért állított Péter apostolhoz hasonlóan (Vö. Jn 21, 15-17) a Krisztusban hívők egyetemes nyájának élére, hogy bölcs kormányzással Krisztus követőit abba a boldog, halált nem ismerő hazába vezessük, minden törekvésünket, minden megfontolásunkat és törődésünket nagyon is annak szenteljük, hogy a hívők az odavezető utat minél könnyebben és biztonságosabban tehessék meg. Ezért, amikor tisztelendő testvéreink, a szlovák püspökök papjaikkal és híveikkel egyetértően Apostoli Székünkől azt kérték, hogy néhány egyházmegye határát célszerűbben, azaz a hívő nép javára átrendezzük, mi hozzájárultunk ahhoz, amit az említett tisztelendő méltóságok javasoltak, és apostoli hatalmunkkal az alábbiakat rendeljük el:

A Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot püspöki rangra emeljük, és egyúttal érseki méltóság székhelyévé tesszük, biztosítva számára az ezzel járó kiváltságokat; neki rendeljük alá, mint érsektartományi püspökségeket az eddig közvetlenül a Szentszéknél alárendelt nyitrai, besztercebányai, szepesváraljai püspökségeket, nem különben a kassait és a rozsnyói. Mindezeknek az egyházmegyéknek a püspökei mint érsek-tartományi püspökök a nagyszombati érsek fennhatósága alá tartoznak, az egyházjog erre vonatkozó követelményeinek érvényével.

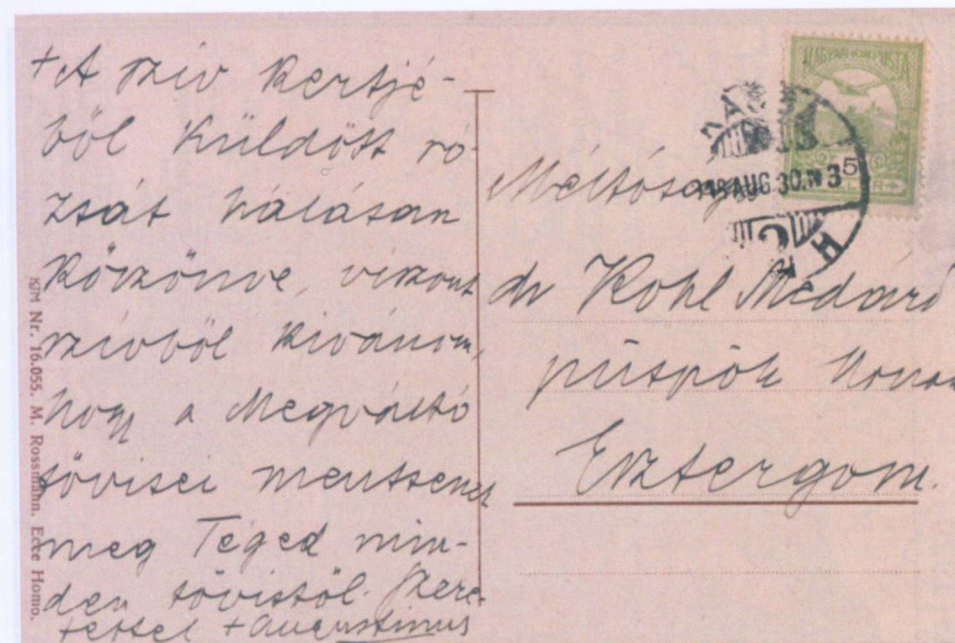
Elrendeljük azt is, hogy a Szentszéknél közvetlenül alárendelt bizánci rítusú Eperjesi Exarchia püspöki helynöke kapcsolódjék be az új Nagyszombati Érsekség lelkipásztori feladataiba.

A továbbiakban ezt az intézkedő levelünket tisztelendő testvérünk, a Szent Római Egyház bíborosa, Tomašek Ferenc fogja érvényre juttatni, illetőleg az, akit ő erre felhatalmaz. Ő a fentebbi rendelkezés végrehajtása után hivatalos okiratokat állít ki, és ezek hiteles másolatait a Szent Püspöki Kongregációhoz fogja eljuttatni.

A jelen intézkedésekkel ellentétben állók érvényüket veszítik.

Kelt Rómában, Szent Péternél, az Úr 1977. évében, december hónap 30. napján, pápaságunk 15. évében.

- + Jean Villot, bíboros államtitkár
- + Sebastiano Baggio, bíboros a Szent Püspöki Kongregáció prefektusa
- + Giuseppe Del Ton, apostoli protonotárius
- + Marcello Rossetti, apostoli protonotárius

Fischer-Colbrie Ágoston aláírásával képeslap
M. Rossmann: *Ecce Homo*.
Kassa 1920. augusztus 30.

† A szív kertjéből küldött rózsát hálásan köszönve,
viszont szívből kívánom, hogy a Megváltó töviséi
mentsenek meg Téged minden tövistől.

Szeretettel † Augustinus

Címzett: Méltóságos dr. Kohl Medárd püspök
Úrnak Esztergom

Kelt: postabélyegzőn Kassa, 1920. augusztus 30.

A következő oldalakon látható térképeket szerkesztette:

Nagy Béla (ELKH BTK TTI)

Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Történettudományi Intézet. (tti.hu)

Magyarországi katolikus egyházkormányzat 1853–1920

40

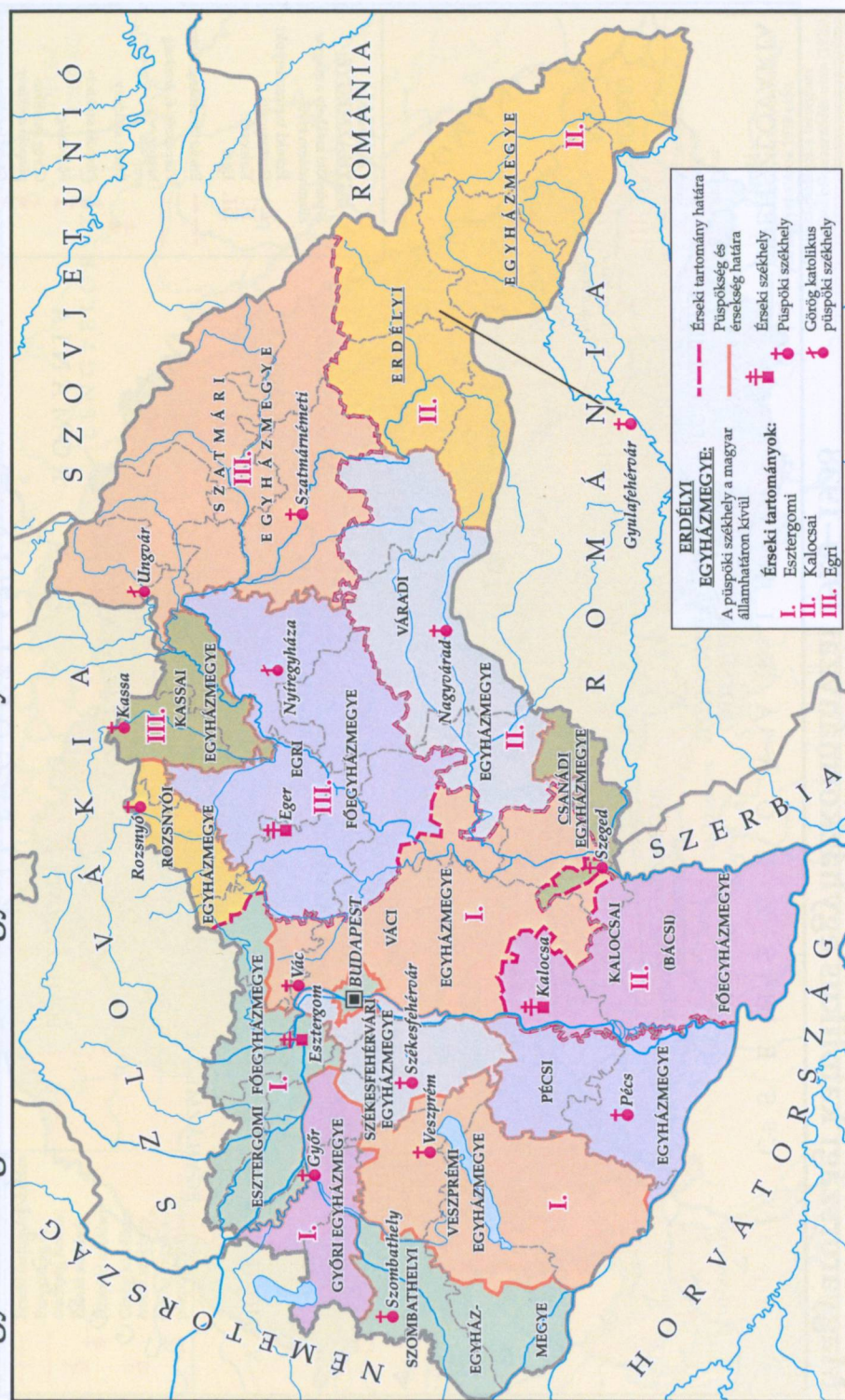
SZIVATULA LÁSZLÓ

Magyarországi katolikus egyházkormányzat 1920–1938

Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között

41

SOMOGYI ALFRÉD

„A BABILONI VIZEK MELLŐL JÖTTÜNK HOZZÁD, ISTENÜNK...”

A felvidéki reformátusság helyzete az 1918-1923 közötti időszakban

A tanulmány címben szereplő idézet, Pálóczi Czinke István református püspöknek, az 1923. évi lévai alkotmányozó zsinat,¹ nyitó istentiszteletén elmondott imádságából való:

„A babiloni vizek mellől jöttünk hozzád, Istenünk s mint szomorú füzek, borulunk zsámoltyodhoz, ó örök igazság! Hasson fel hozzád a mi könnyes imádságunk. Forró sóhajtasok, lelkünknek ez elszakgatott darabjai szállnak trónod el: hal-lod-e? látod-e?

Egy nemzet lelke az, mely vétkezett ellened s most keresi az utat, melyen viszatérhet hozzád, atyai szívedhez, örök jóságodhoz.

Látod-e? Szánod-e?

Óh mindég szántad, mindég. Az első perctől kezdve. Mikor kilépett az atyai hajlékból s egyre jobban távolodott tőled, neked fájtt legjobban.

Tudtad, hogy viszatér, hogy a nyomorúság visszahajtja hozzád: de előre lát-tad sok szenvedését is, megaláztatását, könnyes éjszakáit, önmagával való tusa-kodását.

És szántad, mert szereted.

Most itt sír lábaidnál és nem mer a szemedbe nézni.

Óh hajolj le hozzá s emeld fel szívedhez!

S a Krisztusban megmutatott örök szerelmedből fogadd vissza Atyánk, a te megalázott bűnbánó népedet, Ő érte, Fiadért, a mi Megváltónkert! Ámen.”²

A trianoni térképrajzolók asztalán, az északi határvonal meghúzásával, gyakorlatilag három történelmi református egyházkerület „kalapját” metszették le a nagyhatalmak. A Dunántúli-, a Tiszáninneni- és a Tiszántúli egyházkerületek – ha nem is pontosan ezzel a megnevezéssel, de – már a reformáció évszázadának végén kialakultak és biztos struktúrát jelentettek a reformáció négy évszázada során mélységeket és magaslatokat megélt reformátusságnak. Az országosan értelmezhető Magyarországi Református Egyház csak 1881-ben alakult meg, de nem volt hosszú életű, mert a nagy háborút lezáró, Párizs környéki békék, az országgal és a nemzettel együtt, az egyháztesteket is feldara-

¹ Az 1923. június 17-én Léván megnyílt alkotmányozó zsinat volt a csehszlovákiai, önálló református egyház megalakulásának fóruma. Ekkor és itt mondták ki, hogy létrejött a Szlovenszkoí és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház.

² PÁLÓCZI CZINKE István: *Pedig mi azt hittük... Egyházi beszéd. Elmondta Léván, 1923. június 17-én a lévai református zsinat megnyitása alkalmával.* Klein Géza könyvnyomdája és könyvkiadó vállalata, Rimaszombat, 1923.

bolták. A három református egyházkerület Csehszlovákiához került része, számokban kifejezve 223.168 református lelket érintett, ami 492 református gyülekezetet – ebből 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetet – és 323³ rendszeresített lelkész állást jelentett.⁴ Az új határ által kettévágott három egyházkerület igazából 16 történelmi vármegye⁵ területét érintette. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az elcsatolt területek reformátussága, szinte egyik napról a másikra, egy teljesen idegen közegben, egy korábban nem létező állam keretei között találta magát.

Csehszlovákia megalakulása

A Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-án alakult meg. Jogi alapját egy egyetlen mondatos jogszabály jelentette, a 11/1918-as számú törvény, amely így szólt: „*Samostatný stát československý vstoupil v život*“. Magyarul: „*Az önálló csehszlovák állam életbe lépett*“. Az Alois Rašín⁶ jogász által készített jogszabályt – mint recepciós normát – első alkotmányos provizóriumnak nevezi a csehszlovák jogtörténet. Az első alkotmányos provizórium időszaka 16 napig tartott, majd 1918. november 13-án megszületett a 37/1918-as számú, az ideiglenes alkotmányról szóló törvény, ami majd másfél évre biztosította a csehszlovák államiság jogalapját. A véglegesnek nevezhető alkotmányt csak 1920. február 29-én – még a trianoni békediktátum aláírása és ratifikálása előtt – fogadta el az addigra felállt Csehszlovák Nemzetgyűlés. Érdekes módon ez az alaptörvény, formálisan Csehszlovákia megszűnése⁷ után, az önálló Szlovákia 1939. március 14-i kikiáltásáig volt hatályban. Az alkotmány kimondta az egyéni polgári szabadságjogok tiszteletben tartását és kimondta az ország lakosai közötti egyenjogúságot. Ez azért érdekes számunkra, mert nem állampolgárokról beszélt az alaptörvény, hanem az országok lakosairól. S majd később látni fogjuk, hogy a csehszlovák államhatalom éppen az állampolgárság kérdésével szorongatta meg a református lelkészeket és tanítókat, s tette másodrendű állampolgárokká őket. Az alkotmány hiába tartalmazta azt, hogy az ország lakosai származásra, állampolgárságra, nyelvi, faji, vagy vallási különbözőségekre nézve egyenjogúak, „*a csehszlovák állam keletkezésekor mindazoktól megtagadták az állampolgárságot, akik nem az új államnak a nemzetközi hatóság által megállapított területén születtek, és illetőségükre ezen a területen 1910 után tettek szert*“.⁸ Az

alkotmány szavatolta a vallásszabadságot is, de ezt nem a történelmi egyházak meglétének keresztül, hanem az egyén személyes szabadságából kiindulva vezette le.

Csehszlovákiának, a megalakulásakor még nem voltak definitív határai és törvényhozása sem volt,⁹ de végrehajtó hatalma és hadserege már igen. A csehszlovák katonaság – az ország kikiáltását követően – fokozatosan átvette a megszállt területeken a közigazgatás felügyeletét. Az impériumváltás fokozatosan ment végbe. Pozsonyban például – ami szlovák fővárosként stratégiai helynek számított – 1918 karácsonyának előestéjén Jankó Zoltán¹⁰ kormánybiztos és Zoch Sámuel¹¹ evangélikus lelkész, a csehszlovák államhatalom képviselője, megegyezett abban, hogy a csehszlovák katonák csak az ünnepek után vonulnak be a koronázó városba. Az első csehszlovák katonák 1919. január 1-én jelentek meg a városban. Komáromba is 1919 elején vonultak be a cseh megszállók, de heteken, hónapokon keresztül „párhuzamos” vezetése volt a városnak. A cseh katonai parancsnokság csak június 26-án szólította fel a magyar városvezetést, hogy Komárom nevezzen meg tíz polgárt – valójában túszt – akik kezesek lesznek azért, hogy a cseh és szlovák katonák ellen semmiféle összeesküvést, lázadást, nem fog elkövetni a város lakossága. Losoncon viszont a berendezkedett államhatalom más 1919 tavaszán beleszól a református egyház életébe. Az állami tanfelügyelő május 3-i keltezéssel elbocsátó levelet küld a református elemi iskola tanítójának, arra hivatkozva, hogy „*Őn nem bírja a szlovák nyelvet úgy, hogy eredményesen tudna tanítani szlovák iskolában. Ezért a prágai iskolaiügyi és nemzeti nevelési minisztérium nem tart igényt az Ön további szolgálataira és elbocsátja Önt tanítói állásából. Esetleges igényeivel forduljon a magyar kormányhoz, amelyik – a nép nyelvének ismerete nélkül – szlovák kerületbe helyezte Önt. Július 31-vel megszüntetjük fizetése folyósítását*“.¹² Az egyházközösség természetesen tiltakozott az államhatalmi beavatkozás miatt, mondván, hogy tanítóját az egyházközösség választja és nem a magyar kormány helyezte Losoncra. Az érintett pedagógus – Jeszenszky Lenke¹³ – egyébként tősgyökeres losonci református volt. Ennek a losonci esetnek az lett a vége, hogy a tanítónő a helyén maradt, az iskolaszék elnöke – Sörös Béla¹⁴ losonci református lelképásztor – viszont lemondásra kényszerült. Ez volt az ára annak, hogy az államhatalom és az egyházközösség „pengeváltása” nyomán, a helyi szlovák tanfelügyelő ne zárassa be a református iskolát.

Az 1919-es esztendő, az „átmenet” jegyében telt. Ne feledjük el, hogy a nagy háború után vagyunk, és az impériumváltás okozta bizonytalanság olyan helyzetet teremtett, amelyben a református egyház struktúrái nem tudtak működni. Sem egyházmegyei közgyűlések, sem egyházkerületi közgyűlések nem voltak. Az egyház legitim vezetői

3 MOLNÁR Imre: *A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In: Tóth László: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I.*; Ister; Budapest; 1998. 223. p.

4 Adatforrás: JAKAB Attila: *A szlovákiai magyarság vallási arculata*. Int.: 2011.01.11.: <http://www.eokik.hu/data/files/122784404.pdf>

5 Pozsony, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom, Hont, Nógrád, Gömör és Kishont, Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Máramaros.

6 Alojz Rašín (1867. október 18. – 1923. február 18.), iparos családban született, orvosnak készült, de egészségügyi okok miatt átlépett a jogi karra. Prágában diplomázott, jogászként és közgazdászként tevékenykedett. Politikai nézetei miatt 1894–95-ben börtönben is volt. Amnesztiával szabadult és ekkor nyerte vissza akadémiai titulusát is. Erősen pártolta Csehszlovákia megalakulását és 1914-től aktívan részt vett az ún. csehszlovák ellenállási mozgalomban, ami a monarchia felszámolásán és Csehszlovákia életre hívásán munkálkodott. Ő volt Csehszlovákia első pénzügyminisztere.

7 Az 1938. szeptember 28-án aláírt müncheni egyezmény aláírását és az 1938. november 2-i I. bécsi döntést tekinthetjük Csehszlovákia tényleges megszűnésének.

8 DURAY Miklós: *Az elnyomás módszereinek rendszertana*. In: *A megvalósult elképzelhetetlen*, 146. p.

9 Az első parlamenti választásokat 1920 áprilisában tartották Csehszlovákiában.

10 Jankó Zoltán (1871. december 30. – 1941. április 12.), 1818-ban Pozsony vármegye kormánybiztosa (főispánja) volt.

11 Zoch Sámuel (1882. december 18. – 1928. január 4.), evangélikus lelkész, később püspök. 1918–1919-ben a Szlovák Nemzeti Tanács megbízottja volt Pozsonyban. Ez gyakorlatilag a pozsonyi főpolgármesteri tisztséget és annál valamivel nagyobb jogköröket jelentett számára, mert megbízása Pozsonyra és vonzáskörzetére terjedt ki.

12 Ministerstvo Československej republiky s plnou mocou pre Slovensko Vládny referent pre školské veci (a Csehszlovák Köztársaság Szlovén-szói Teljhatalmú Minisztériuma Iskolaiügyi Kormányreferensének) 1919. május 3-án kelt, 2512 ikt.sz. levele. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa (a továbbiakban: DREL) 1.2. fond.

13 Jeszenszky Lenke (1895. augusztus 6. – 1976. szeptember 1.) losonci református tanítónő.

14 Sörös Béla (1877. március 14. – 1939. október 2.), losonci református lelképásztor, 1938-tól a Dunáninneni egyházkerület püspöke, 1925-től a Losonci Theológiai Szeminárium igazgatója.

átmenetinek gondolták ezt a helyzetet és nemcsak, hogy nem keresték a kapcsolatot az új hatalommal, hanem egyenesen elutasították a csehszlovák állammal való kapcsolat-felvételt, mondván, hogy a béke ratifikálásáig nem tárgyalnak a megszállókkal.

A trianoni békediktátum elfogadása

Az 1920. június 4-én meghozott diktátum ratifikációs törvényét november 15-én fogadta el és hirdette ki Budapest. A vonatkozó okmányokat pedig egy évvel később, 1921. július 26-án, a francia külügyminisztérium óraszálonjában adták át egymásnak az érintett felek. A helyzet ettől a pillanattól fogva definitív vált Magyarország számára is. Egy közelmúltban publikált szlovák történeti vélemény szerint: „*Valószínű állítás, hogy a magyar nemzetet megfosztották volna önrendelkezési jogától Éppen a trianoni békeszerződés alapján válhatott Magyarország tényleges nemzetállammá, amiért a magyar politika évszázados küzdelmet folytatott*”¹⁵ – eddig a szlovák történeti idézet, amelynek most inkább mellőzzük az elemző véleményezését.

A fordulat évei a református egyházban

Említettük, hogy a békediktátum három református egyházkerületet érintett: a dunántúlit nyugaton, a tiszáninnenit középen és a tiszántúlit keleten. Az időszak elsőként átfogóbban foglalkozó Csomár Zoltán¹⁶ ezt írja: „*Az 1918. évi októberi forradalom, majd a cseh megszállás hatása alatt, Szlovákia és Kárpátalja magyarsága az új államkeretben az első időkben kábultan szemlélte az eseményeket. Még 1920-ban is szervezetlenül élte a maga életét*”.¹⁷ Ezzel azonban csak részben érthetünk egyet. Azért csak részben, mert a társadalmi események miatt nem állt le teljesen az egyházi közigazgatás és nem szakadt meg az állammal fennálló kapcsolat sem. A dolgok, ha lassacskán is, de működtek. Bizonyíték erre például Németh István,¹⁸ dunáninneni püspök 1919. január 2-án kelt, 31-52 számú körlevele, amelyben arról értesíti a lelkészeket, hogy a kultuszminiszter úr rendelete alapján a lelkészeknek 2600 korona értékű ruhasegély utaltatott ki, amelyet a komáromi adóhivatalban, okmánybélyegezett és az esperes által ellenjegyzett nyugtával vehetnek fel az érintettek. A levél természetesen a magyar kultuszminiszter rendeletére vonatkozott. Az abban foglaltak érvényesítésére azonban már csak a Duna jobb partján, a „csonka Magyarország” területén szolgáló lelkipászoroknak volt lehetőségük.

Ha az érintett elődeink tapasztalatait vesszük alapul, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy a csehszlovák állam református egyházhoz való viszonya a zaklatás és a kiéhezte-

tés gyakorlati eszközeire épült. Ha pedig a „nagypolitika” lépéseit vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a csehszlovák állam – a református egyház sajátosságainak teljes respektálása mellett – politikai töltetű feltételeket támasztott a református egyház Csehszlovákiához került részével szemben.

A csehszlovák állam már 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Stunda István¹⁹ minisztériumi titkár, később kormánytanácsos, szeptember 8-án, Kassán felkereste Révész Kálmán²⁰ püspököt a szlovenszói tejhatalmú miniszter megbízásából. Elmondta, hogy a csehszlovák állam elismeri a református egyház-autonómiáját, elismeri az egyház hivatalban lévő vezetőit, elismeri az egyház magyar nyelvű művelését és kész továbbra is folyósítani a Magyarországtól kapott állami segélyeket, de feltétlenül elvárja, hogy a megszállt területek reformátussága önálló egyházzá szerveződjön. Vagyis a reformátusok hozzák létre a magyarországitól teljesen független és önálló szlovenszói református egyházat és a lelkészek tegyenek hűségesküvet a csehszlovák államnak. A megbeszélésről Révész Kálmán püspök így számol be püspöki jelentésében: „*En erre azt válaszoltam Stundának, hogy mind erről a béke ratifikálásáig szó sem lehet, mert mi a magyar református egyház testéhez tartozunk, s attól mindaddig el nem szakadhatunk, míg a mostani tényleges megszálló hatalom törvényes felsőgünkké nem válik*.”²¹ A minisztérium egyházügyi referense, Ján Šimkovič²² tanácsos, aki Stunda István minisztériumi felettese volt, 1919 novemberében, írásban is tájékoztatta Révész püspököt az állam feltételeiről. Révész Kálmán válaszelevelében megismételte, hogy a békeszerződés ratifikálásáig szó sem lehet az állami feltételek teljesítéséről. 1919 második felében – a családi pótlékok kifizetését kivéve – megállt a református lelkészek és tanítók számára folyósított állami segélyek kiutalása. Elindult a fent említett kiéhezte-

A két – már írásban is – megfogalmazott feltétel mellé újabb két követelményt ragasztott az állam. Az önálló református egyház és a lelkészek hűségesküje mellett, a továbbiakban azt is elvárta a csehszlovák vezetés, hogy a református egyház hozzon létre a szlovák ajkú reformátusok részére egy szlovák egyházmegyét és végül, hogy a reformátusság szakítson meg minden kapcsolatot Magyarországgal. Ez utóbbi feltétel nemcsak a lelkész- és tanítóképzés kérdésében jelentett óriási változást, hanem az egyházi közigazgatás és adminisztráció vonatkozásában is kivitelezhetetlen volt. Álljon itt egyetlen példa arra, hogy az ekkor még ezer szállal a történelmi beágyazódottságához kötődő elszakított egyháztestnek, milyen körülményes volt az anyaországgal való kapcsolattartás. Patay Károly,²³ akkor még barsi esperesként, 1919. január 9-én, 16/1919 ikt.sz. alatt, megküldte a budapesti református nyugdíjintézetnek az 1918. évi változásokat tartalmazó jelentését. Ezt a budapesti nyugdíjintézet csak bő fél évvel később, 1919. július 17-én kapta meg. Az igazsághoz hozzátartozik azonban, hogy Budapesten sem mentek köny-

15 HRONSKÝ, Marian: *Trianon Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava: Veda. 2011., 536. p.

16 Csomár Zoltán (1906. augusztus 27. – 1991. április 19.) református lelkész. 1940-ben jelent meg: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)* című egyháztörténeti munkája, ami sokáig az egyetlen forrás volt a korszakot kutató történészek számára.

17 CSOMÁR ZOLTÁN: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)*, Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, Ungvár 1940., (a továbbiakban CSOMÁR 1940), 8. p.

18 Németh István (1851. szeptember 19. – 1924. július 28.), református lelkipásztor, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke 1914-től haláláig.

19 Stunda István /Štefan Štunda/, (1891. szeptember 8. – 1945.??), református segédlelkész, aki a lelkészi hivatalát feladva a pozsonyi minisztérium tanácsosa, később kormánytanácsos lett. Ő volt a csehszlovák állam részéről a református egyház kapcsolattartója.

20 Révész Kálmán (1860. augusztus 11. – 1931. december 4.), református lelkipásztor, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke 1918-tól haláláig.

21 CSOMÁR 1940., 9. p.

22 Ján Šimkovič (1954.?? – 1931. október 10.), evangélikus lelkész, a pozsonyi minisztérium egyházügyi referense, az evangélikus egyház állami kapcsolattartója.

23 Patay Károly (1860.?? – 1939. szeptember 1.), református lelkipásztor, a Barsi egyházmegye esperese.

nyen és gyorsan a dolgok. Erre a nyugdíjügyekkel kapcsolatos változásokra csak egy évvel később, 1920. július 21-én válaszolt a nyugdíjintézet.

Nem volt könnyű helyzetben a megszállt területek reformátussága. Ki kell mondjuk: az anyaországi ügyintézés is lassú volt, ezért sok esetben mellékesnek, félreállítottnak érezhette magát a megszállt területek reformátussága az anyaországi egyházi hivatalok hozzáállásában és ügyintézésében is. Sedivý László,²⁴ nyitrai lelkipásztor, 1920. szeptember 21-én, panaszosan írja Patay Károlynak, hogy szeptember 1-2-án Pápán volt a Magyarországra érkezett segélyekért, de nem sikerült semmit intéznie. Ekkor már egy éve nem kaptak kongruát²⁵ a Csehszlovákiához csatolt részekben szolgáló református lelkészek „*éppen eklatáns eset a dollársegélyek ügye is, hogy mennyire nem fáj ott a mi fejünk*”.²⁶ Az önállósulással, pontosabban annak magyarországi várható fogadtatásával kapcsolatban így ír: „*a keserű orvosságot is be kell venni, ha más nem használ, ha csak ezzel menthetjük meg életünket, akkor semmiféle oldalról vagy részről rekriminációnak nincs jogosultsága. Meg kell tennünk, mert mást ez idő szerint nem tehetünk. Túl a Dunáról ez ellen óvást csak az esetben lennének jogosultak tenni, ha gondoskodtak volna idejében existenciánkról és annak eszközeit már el is juttatták volna kezeinkhez*”.²⁷ Mielőtt bárki is túl anyagiasnak tartaná a levél íróját, hadd jegyezzem meg, hogy Sedivý László ekkor egy hat fős családot tartott el havi 100 koronás gyülekezeti illetményből úgy, hogy heti rendszerességgel végzendő szolgálatának része volt Nyitrán és környékén 16 település összesen 80 református hittanosának oktatása is, és a csehszlovák állam 1919 őszétől bevonta a vasúti szabadjegyét és nem fizette a hittanórát. Havi vonatjegyköltsége 267 korona volt...

Sedivý László pápai útja is mutatja, hogy a kapcsolatok teljes megszakítása Magyarországgal, mélységesen eltűzött állami követelés volt Prága, illetve Pozsony részéről.

Az 1881-ben létrejött Magyarországi Református Egyház vezetőinek és a Csehszlovákiához került egyházkerület-részek vezetőségének is valóban a kivárák voltak a taktikája. Miként a magyar kormány, úgy a református egyház vezetése is azt a magatartást tanúsította, hogy meg kell várni a háborút ténylegesen lezáró és az új államhatárokat, s azokkal együtt a „status quo”-t definitíven kimondó békeszerződés elfogadását és ratifikálását.

A már említett 1919 szeptemberi kapcsolatfelvételt követően (Studna István látogatása Révész Kálmán püspöknél), az állam és a református egyház közötti tárgyalások közvetlenül a trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírása után megkezdődtek. Július 30-án volt Pozsonyban egy információs megbeszélés, amelyen azonban Révész Kálmán püspök nem vett részt. Korábbi határozott elutasító álláspontja miatt, az állam számára ekkorra, ő már – minden bizonnyal – nem volt megfelelő tárgyalópartner. Levelezéséből kirajzolódik a személyes álláspontja, s ebből kiderül, hogy mi lehetett vele az államhatalom baja. Révész püspök végképp nem tartotta jónak az állammal megkezdett tárgyalásokat, mert tudta, hogy a megfogalmazott állami feltételek megkerülhetetlenek. S ő ebből lelkiismereti kérdést csinált. Így ír erről 1920 augusztusában: a levelének címzettje

a püspökhelyettes, Pálóczi Czinke István,²⁸ rimaszombati lelkész. Révész az alábbiakat írja: „*itt nem részletezendő okok miatt én azon az állásponton vagyok, hogy én a szervezkedési munkálatokat nem kezdem meg, hanem megvárom, amíg engem a minisztérium erre felszólít, szóval egyelőre Mohamed nem megy a hegyhez*”. A július 30-i tárgyalások eredményeiről – amellyen helyettese személyesen jelen volt – még csak nem is érkezik. Ezt írja: „*hogy ígéreteket bőven kaptak, ezt biztosnak veszem, de hogy megfogható valóságot nyertek volna, kétkem*”... „*hangsúlyoznom kell, hogy az egy szlovénköi superintendencia alakítása nem az én szándékom és akaratom volt, hanem a minisztériumé, mert hiszen én annyival kevésbé aspiráltam a szlov. püspökségre, mert megválasztott miskolci lelkész vagyok, hová szeptember végén elköltözőm*.”²⁹

Az egyházi szervezkedést nehezíti az egyházi protokoll is...

Révész Kálmán, tiszáninneni püspök, valóban átköltözött Miskolcra, s az ügyek intézésével megbízta helyettesét, Pálóczi Czinke István, rimaszombati lelkipásztort. Ugyanezt tette Németh István dunántúli püspök is. Püspöki hivatala az elcsatolt Komáromban volt, innen utasította ki őt a csehszlovák államhatalom: „*a csehek csónakon átköltöztették a Duna déli partján maradt Komáromba, vele költöztetve a püspöki hivatal iratanyagát is*”.³⁰ Németh István megbízottja Patay Károly, barsi esperes, alsószecsei lelkipásztor lett, mint a Dunántúli egyházkerület elcsatolt részének rangidős esperese. Mindketten írásos megbízást kaptak az ügyek intézésére a Magyarországra áttelepült püspökeiktől. A megbízatásnak azonban nem volt könnyű eleget tenni. Három akadálya is volt annak, hogy a megbízottak gyorsan és eredményesen tudtak volna tárgyalni az állam képviselőivel és eredményeket elérni. Az első, hogy a csehszlovák állam az önálló református egyház létrejöttét azzal is ösztöklélni próbálta, hogy nem tartotta legitim tárgyalópartnernek a megbízott vezetőket. Ezt persze nem írták le, de szóban nem egyszer jelezték nekik. Az állam ezzel is sürgetni próbálta az önálló református egyház megalakítását, hiszen ezzel – közvetve bár – de a reformátusság is elismerte volna Csehszlovákia legitimizálását. A megbízott egyházvezetők állami „elfogadására” jó példát találunk Stunda István egyik levelében. Patay Károlynak írja 1920 augusztusában, hogy az igényelt útlevele ne nagyon számítson az esperes úr. A miniszter ugyanis három útra adott engedélyt, s ugyanez a helyzet Révész Kálmánnal is. Három út, rövid ott tartózkodásra, ez a legtöbb, amit Stunda el tudott intézni.³¹

A második okot hadd nevezem belső egyházi oknak. Az egyház elcsatolt része bizony megosztott volt a hogyan tovább kérdésében. Voltak lelkészek és tanítók, akik elhagyták szolgálati helyüket és áttelepültek Magyarországra és voltak, akiket az államhatalom utasított ki. Voltak, akik azonnal létrehozták volna az önálló református egyházat, letették volna a hűségesküt és mindenben engedtek volna az állami segélyek folyósításával összefüggésben. És voltak, akik a történelmi múlthoz ragaszkodva, egyszerűen nem akarták

24 Sedivý László (1870. november 11. – 1944. június 16.), református lelkipásztor.

25 Kongrua: államsegély. A gyülekezetek által biztosított lelkészi fizetéseket, 1898-tól kezdve az állam „kipótolta”, hogy a fizetés mértéke elérje a minimálbért. Ezt a gyakorlatot Csehszlovákiai is átvette.

26 Sedivý László 1920. szeptember 21-én kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

27 Sedivý László 1920. szeptember 21-én kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

28 Pálóczi Czinke István (1855. november 18. – 1942. július 17.), református lelkipásztor, a Szlovénköi Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke 1921–1929 között.

29 Dr. Révész Kálmán püspök 1920. augusztus 3-án kelt, 153/1920 ikt. sz. levele a püspökhelyettesnek címezve. DREL 1.2. fond.

30 CSOHÁNY János: *Trianon és a magyar református egyház*. Internetes közlés: 2014. március 2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm#_ftnref5

31 Stunda István 1920. augusztus 9-én kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

elfogadni és tudomásul venni, hogy határokat húztak meg a nagyhatalmak a fejük fölött. A fennálló egyház-igazgatási rendszer sem kedvezett a püspöki megbízottaknak. Fontos döntéseket nem készíthettek elő és nem hozhattak meg, hiszen megvoltak az egyházi választások útján betöltött és működő egyházi struktúrák. Igaz, ezek zömében Magyarországon tudtak csak működni. Gondolok itt például az egyházkerületi tanácsokra, vagy közgyűlésekre. A formálódó országhatár nem esett egybe az egyházkerületek határával. Pl. a Dunántúli kerület kisebbik része került Csehszlovákiához, de attól a kerületi közgyűlést még nem lehetett itt összehívni és megtartani. A kerületi tisztségviselők többsége ugyanis a csonka Magyarország területén maradt, így az elcsatolt területek tisztviselői, ha részleges gyűlésre is jöttek volna össze, az nem lett volna határozatképes. Magyarországon lehetett egyház-igazgatási tanácskozásokat tartani, de azon meg nem tudtak részt venni az elcsatolt területek küldöttei, mert egyszerűen nem kaptak sem kiutazási engedélyt, sem útlevelet. Pálóczi Czinke István püspökhelyettesként, Patay Károly pedig helyettes püspökként mégis megpróbálta vinni a hivatalt, de ott is nehézségbe ütköztek, ahonnan nem is számítottak rá. A hivataluk megnevezését is a kényszer szülte, de ez nem mindenkinek volt világos. Hogy mit értek ez alatt, az kiderül Németh István püspök Patay Károly helyettes püspökhöz intézett leveléből. Németh püspök úr, az 1920 augusztusában, tehát már a trianoni döntés után, de még a ratifikáció előtt írt levelében következetesen esperes úrnak szólítja Patayt s az alábbiakat írja: „Az a tény, hogy felhatalmazást adtam nagytisztviselésednek, mint rangidős esperesnek az elnöki elintéztetést igénylő ügyekben helyetted leendő eljárásra, egyáltalán nem inaválva³² nagytisztviselésed jogi helyzetének megváltozását. Amint tehát nincs két „Dunántúli kerület”, úgy nincs itt két püspöki hivatal sem, tehát a borítékok és levélpapírosok fejezeteiben a „Dunántúli református püspöki hivatalról” felírást méltóztassék mellőzni, már csak a félrevezetés okából is. Ha már jönnek lát valamiféle felírást nagytisztviselésed, akkor méltóztassék a „püspökhelyettesi hivatal”-t használni.”³³ A Dél-Komáromba áttelepített püspök elmarasztalja az esperest azért is, mert az állami kongrua kifizetés tárgyában, Patay tájékoztató tárgyalásokat folytatott és levelezésben állt a csehszlovák állam képviselőivel. Ez írja Németh István: „Nagyon bánt tehát, hogy míg én a függésvizony elkerülése céljából semmi anyagi áldozattól viszsza nem riadva fáradozom az anyagi eszközök előteremtésén, addig nagytisztviselésed az ellenkező irányú útra tért. Ezt méltóztassék abba hagyni.”³⁴ A levélből teljesen természetesnek tűnik, hogy Németh István püspök úr, önmagát az elcsatolt részek püspökének is tekinti, és a fennálló egyházi közigazgatást sérthetetlennek tartja. S ebben nincs is semmi furcsa és semmi törvénytelen. Ez így is volt. Csakhogy ő, az elcsatolt területeken, püspöki hivatala gyakorlásában, hogy – finoman fogalmazunk – a nagyhatalmi döntések következtében, akadályoztatva volt. És nem is voltak a Duna jobb partján élő püspöknek hitelt érdemlő információi arról, hogy mi zajlik a mindennapokban az bal parttól északra fekvő térségben. A komáromi segédlelkész³⁵ írja Patay Károlynak, hogy találkozott Németh püspök úrral: „azt hallottam tőle, hogy a szlovenszkói lelkészek és egyházak megkapják Csehszlovákiában mindazokat a segélyeket, melyeket eddig magyarban kaptak, de az oly

32 valesco (lat.) = megerősödés, növekedés.

33 Németh István püspök 1920. augusztus 21-én kelt, 2394/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

34 Németh István püspök 1920. augusztus 21-én kelt, 2394/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

35 Ebből a levélből csak annyi derül ki, hogy íróját: „Szabó A.”, aki Szabó András komáromi segédlelkész volt. DREL 1.2. fond.

nagy munka, melyet nem könnyű az egész ország elszakadt területein gyorsan foganatosítani. A munkálatok már folyamatban vannak.”³⁶ Az augusztusi, kissé dörgedelmes hangú levél után, egy novemberi keltezésűt is küld a püspök Pataynak. Ebben vázolja, hogy miként látja a további intézkedések dolgát. Érdemi kérdést nem érint a levél, csak azt írja benne Németh püspök úr, hogy ő szívesen intézkedik a csehszlovák hatóságoknál is, csak mondják meg neki, hogy melyik hivatalhoz kell írnia.³⁷

A harmadik nehézséget pedig Pálóczi Czinke István és Patay Károly jelleme jelentette. Sokkal nagyobb volt bennük a felsőbbbségük, konkrétan a püspökeik iránti tisztelet, mint az, hogy látva a szükségét, a püspökök háta mögött kezdjenek szervezkedni. Ők ketten egyébként szoros levelezésben álltak egymással. Pataynak már megvolt a püspöki megbízása, Pálócziának püspökhelyettesként ekkor még nem. De már egyeztettek, mert érezték, hogy a körülmények őket fogják helyzetbe hozni. Pálóczi írja: „Bizonyos, hogy a békeszerződés aláírása után nem dughatjuk a fejünket továbbra is a homokba s nem várhatjuk a sült galambot összetett kezekkel, hanem hitünkhoz és nemzetünkhoz való szilárd ragaszkodással, meg kell mozdítanunk és tovább kormányoznunk egyházunk zátonyra futott hajóját. ... Révész Miskolcra költözése után megbíz engem, már főjegyzői tisztemnél fogva törvény szerinti püspökhelyettest a Szlovenszkó területére eső tiszáninnyi egyházak igazgatásával s a csehszlovák hatóságokkal való érintkezéssel és esetleges egyházszervezeti tárgyalásokkal. Ez a megbízásom tehát csak akkor kezdődik, mikor Révész Miskolcra költözik. Ő pedig szeptembernél előbb nem megy Miskolcra s így addig a szlovenszkói egyház ügyeit is ő intézi.”³⁸ Tájékoztatta továbbá Patayt arról, hogy részt vett a magyarországi egyház konventjének ülésén, ahol létrehoztak egy bizottságot – idézem – „az egyetemes magyar ref. egyház érdekeinek védelmére, a nagy protestáns nemzetek támogatásának megnyerésére, a megszállt területeken lévő magyar ref. gyülekezetek sorsának figyelemmel kísérésére, életük és fejlődésük biztosítására, – amint ezt Németh püspök úrtól bizonyosan te is tudod. Ez a konventi bizottság tehát látszólag feleslegessé teszi a mi további mozgólódásunkat. De csak látszólag. Nekünk magunknak kell kezünkbe venni a saját sorsunk intézését” – írja két hónappal a trianoni békediktátum aláírása után Pálóczi Czinke István.

Mindebből kitűnik, hogy a cselekedni képes emberek nem kívártak, hanem tartották magukat az egyházi rendhez és senkit nem akartak megkerülni, nem kívántak a dolgok elébe menni és az egyházi rendhez mérten, illegitim módon intézni az ügyeket. Ugyanakkor írásaikból, leveleikből látható, hogy püspökeik véleményéhez képest, – így utólag értékelve – sokkal realitásabban látták a helyzetet, s azt, hogy nekik kell majd cselekedniük.

Megindult hát a szervezkedés.

Az önálló református egyház létrehozásának előkészítése

Az első igazi lépés erkölcsi jellegű volt. A Barsi egyházmegye esperese, Patay Károly – azután, hogy két éve már nem volt egyházmegyei közgyűlés – összehívta a Barsi egyházmegye közgyűlését. Ezen „egyhangú határozattal kimondatott, hogy e bizonytalanság dermesztő lenyűgöző helyzetében egyházunk további veszedelme nélkül tovább

36 Szabó A. 1920. augusztus 24-én, Komáromban kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

37 Németh István püspök 1920. november 18-án kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

38 Pálóczi Czinke István 1920. augusztus 5-én, 23/1920 ikt.sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

nem maradhatunk s meg kell keresni a többi egyházmegyét is, hogy valamely közös tanácskozásban beszéljünk meg a teendőket s keressük a kivezető utat”.³⁹ A vonatkozó határozat így szólt: „Az egyházmegyei közgyűlés, midőn az egyházi életben teljes csend van, semmi mozgalom, semmi életjel sehol nem látszik a bekövetkező káros eseményekérti felelősség tudatában érzi hogy valamit tennie kell, hogy elszakítottva a kerülettől, az egyetemes egyháztól, a kezdeményező lépést a kibontakozásra meg kell tennie, éppen ezért ennek tudatában és kényszere alatt, minden további romlásnak, jogaink, önrendelkezésiünk egyre erősebben nyilvánuló meggyengítésének elejét veendő: felmenti lelkészeit az erkölcsi felelősség további súlya és következményei alul, megkeresi a többi hasonló sorsú egyházmegyet, hogy közös tanácskozásra összejöve kutassák ki a kibontakozásnak hitfelekezetiünk multjához, autonómiájához méltó útjait, eszközeit. A tanácskozásra a maga részéről kiküldi esperesét és Konkoly Thege Sándor⁴⁰ tanácsbíró, póttagokul pedig Bihary Kálmán⁴¹ és dr. Tóth Sándor⁴² s ugyancsak őket megbizza azzal is, hogy a köztársaság kormányánál tegyék meg a puhatolódzó, kezdeményező érintkezéseket, hogy a rövid idő összejövendő tanácskozásnak irányít a munkálkodást megkönnyítő útmutatás-, tájékoztatással szolgáljanak, továbbá, hogy már most kérjék a multa is mindazon segélyek folyósítását, melyek az evangélikus egyháznak, gyülekezeteinek és minden arra jogosultaknak folyósítottak”.⁴³

Az állam feltétele úgy szólt, hogy önálló egyház alakuljon. Ezt le is írták. De az informális találkozók alkalmával, szóban többször is jelezték az állam képviselői egyházunk vezetőinek, hogy a miniszter úr személyes elképzelése az, hogy az önálló református egyháznak egyetlen egyházkerülete kellene, hogy legyen. Az „egy egyházkerület – egy egyház” gondolata még akkor is rezonált, amikor már megalakult a Dunáninnen és a Tiszáninnen egyházkerület. Pálóczi Czinke István írja Patay Károlynak 1921 januárjában: „Megjegyzem még – ha már nem írtam volna meg – hogy az összes szlovenszói reformátusoknak egy egyházkerületbe való tömörítése a miniszter leiratában nincs ugyan benne, de Stunda I., ki a levelet Kassára hozta élő szóban hangsúlyozta, hogy ez a miniszter határozott kívánsága. S mikoron kérdeztem, hogy micsoda okból: nem tudott reá mást mondani, minthogy elsősorban költségkimélés szempontjából, meg hogy a lutheránusoknak is csak két egyházkerületünk van, hát akkor nekünk elég egy, akik félanynyian vagyunk, mint a lutheránusok”.⁴⁴

Patay Károly indítványozta, hogy mindhárom érintett egyházkerület állítson ki képviselőket, s ez a küldöttség üljön le egyeztetni a hogyan tovább kérdéseit. Pataynak szinte tanácsadója volt Sedivý László, aki így látta a helyzetet: „Vak bizakodás, hiú reménységgel áztatnak, teljesen kilátástalan a mesélt jövő; az lesz a vesztünk ha sorsunk intézését kiengedjük kezeinkből és a sivár passzivitás szerepét vesszük fel”.⁴⁵ Nem véletlen ez a sarkos fogalmazás. Sedivý azon kevesek egyike volt, aki többször is átléphette a határt és 1920 nyarán, s őszen legalább három alkalommal találkozott Németh István püspökkel. Rájött, hogy tovább várni nem lehet. Így ír benyomásairól Patay Károlynak:

39 Patay Károly: Igazolásom. kelt Alsószeccsén 1921. március 31-én. Levéltári irat. DREL 1.2. fond.

40 Konkoly Thege Sándor (1888–1969), jogász, a Barsi egyházmegye tanácsbírája.

41 Bihary Kálmán (1860. március 26. – 1939. május ?.), református lelképásztor.

42 Tóth Sándor (?-?), református tanító.

43 A Barsi egyházmegye 1920. június 1-én, Léván megtartott közgyűlése jegyzőkönyvének 6. pontja. DREL 1.2. fond.

44 Pálóczi Czinke István 1921. január 12-én kelt, 21/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

45 Sedivý László 1920. október 4-én kelt, 102/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

„Némileg aggályosnak vélem Németh I. püspök urunk konzervatív gondolkodását s helyzetünk tekintetében elfogult álláspontját, hogy ne tegyünk semmiféle lépést a kormánnyal való tárgyalások felé, s ne kérjünk, ne fogadjunk el semmit”.⁴⁶

Összegezve az eddigieket: az egyházunk a trianoni traumát olyan vezetőkkel élte meg, akik a passzív rezisztencia és a kivárás hívei voltak. Az általuk megbízottak azonban látták, hogy nem lehet ebben a tétlenségben maradni, szükség van a szervezkedésre. Nem az állami feltételrendszer miatt, hanem az egyházrész és a gyülekezetek megmaradásának, a kisebbségi sorba került magyar reformátusságnak léte és megmaradása miatt. És cselekedtek is, amikor arra megérett az idő.

Az állam feltételei a református egyházzal szemben

Említettük már, hogy az állam és a református egyház közötti első kapcsolatfelvétel alkalmával, már 1919 szeptemberében megfogalmazódott, hogy a csehszlovák vezetés négy feltétel teljesítését várja a református egyháztól ahhoz, hogy elismerje az egyházat. Az önálló egyház megalakulását fent már kifejtettük, s a továbbiakban is szólnunk kell még erről a sarkalatos kérdésről.

A Magyarországgal való kapcsolatok teljes megszakításának feltétele súlyos érvégés volt az elcsatolt területek reformátussága számára. Ezzel a feltétellel valójában egy négy-száz éves történelmi gyakorlat lezárását követelte az csehszlovák állam. Az egyház struktúrája, missziós szervezetei (egyletek, társaságok), gazdasági alapjai (nyugdíjintézet), egyházkerületi és egyetemes egyházi szinten működtek. Gondoljunk csak az iratmisztió kérdésére: Csehszlovákiában ekkor még nem volt olyan egyházi kiadó, ami például magyar nyelvű Bibliát, énekeskönyvet, imakönyvet, vagy más egyházi irodalmat tudott volna kiadni. Az elcsatolt területen nem volt sem lelkész- és tanító utánpótlás intézet. A kapcsolatok teljes megszakítása tehát a lelkész- és tanító utánpótlás kérdésében is óriási nehézség elé állította a református egyházat. Csehszlovákia ugyanis nem adott állampolgárságot a Magyarországról érkező lelkészeknek és tanítóknak. Állampolgárság híján pedig ezek a személyek nem voltak jogosultak államsegélyre sem. Ennek a feltételnek a közvetlen következménye az volt, hogy az évek során a református egyház ki kellett, hogy építse a saját – csehszlovákiai – infrastruktúráját. Így lett egyházi nyomda Beregszászon,⁴⁷ lelkész- és tanítóképző intézet Losoncon⁴⁸ és tanítóképző intézet Komáromban.⁴⁹

A szlovák egyházmegye létrehozása érthető elvárás volt az államhatalom részéről, hiszen az ország keleti felében voltak szlovák ajkú egyházközösségek. Az állam presztízs-kérdésként kezelte, hogy az államalkotó nemzet(ek) fia se legyenek kisebbségben, így a református egyházon belül sem. Ráadásul ezt a törekvést erősen támogatták az ún. amerikai szlovákok, akik a századforduló tájékán, a jobb megélhetés reményében kivándoroltak a tengeren túlra, és a családi és érzelmi kötelékeik révén örömmel fogadták Csehszlovákia megalakulásának hírért. Számos amerikai szlovák értelmiségi és tengerentúli szlovák szervezet írása jelent meg a csehszlovákiai sajtóban, amelyekben

46 Sedivý László 1920. augusztus 5-én kelt, 84/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

47 1923-ban a Beregi egyházmegye megvette Nagy Jenő beregszászi nyomdáját és Kálmán Nyomda néven, egyházi kiadóként működtette tovább.

48 1925-ben nyílt meg a Losonci Theológiai Szeminárium, ami az 1938-as visszacsatolásig több mint 100 lelkészt képzett és állított szolgálatba a református egyházban.

49 1935-ben nyílt meg Komáromban a Református Tanítóképző.

magyar elnyomásról, szlovák (csehszlovák) nemzeti felszabadulásról írtak a tengerentúli szerzők. Az evangélikus egyházi sajtóban is több olyan cikk jelent meg, amely a szlovák reformátusok áldatlan helyzetét és a magyarok általi elnyomásukat taglalta.⁵⁰ Nem egy írás a csehszlovák állam gyors és hathatós beavatkozását sürgette a szlovák reformátusok helyzetének javítása érdekében. Csakhogy a református egyházban – mint alulról építkező egyházban – az a törvényes eljárás, hogy nem a püspöki hivatal, vagy a zsinat alakítja ki az egyházmegyét, hanem ezt az adott térség gyülekezeteinek kell kezdeményezniük. A szlovák egyházmegye kialakítása tehát egy olyan feltétele volt az államnak, amelyet az egyház csak akkor tudott volna teljesíteni, ha az érintett szlovák gyülekezetek megmozdulnak és kérik a szlovák egyházmegye kialakítását. Az állammal folytatott tárgyalások során ezt az egyház képviselői több ízben is világossá tették, sőt, az 1928. évi pozsonyi zsinaton – átlépve a református szokásjogot – ki is alakították a törvényi feltételeit egy szlovák egyházmegye működésének, de az érintett szlovák ajkú gyülekezetek nem mozdultak meg. Kis kitérőként, itt jegyezzük meg, hogy a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban csak 1994 (!) óta van két szlovák ajkú egyházmegye.⁵¹ A református egyház vezetése tehát okkal érezhette úgy, hogy ezt a feltételt nem az egyház vezetésének kell teljesítenie.

A negyedik feltétel a lelkészek és tanítók hűségesküje volt. A pozsonyi minisztérium nagyon is komolyan gondolta, hogy minden egyházi személy és tisztviselő tegyen hűségeskü a csehszlovák államra. Ennek meghatározott szövegét a tejhatalmú minisztérium készítette el: „Esküszöm a Szentháromság egy élő Istenre, becsületekre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz hű leszek, összes állami törvényét, s a kormány törvényes rendeleteit megtartom, kötelességeimet a fennálló törvények szerint híven, lelkiismeretesen és pártatlanul fogom teljesíteni s minden foglalatosságomban teljes erőmből az egyház érdekeit fogom védelmezni. Isten engem úgy segéljen. Ámen.”

Az eskü kérdésében sem volt teljes egyhangúság a lelkészek között. Egyesek kizárólag erkölcsi kérdésnek tekintették az esküt, mások egy teljesítendő feltételnek, ami után az állam újra folyósítja a kongruát az egyre nehezebb körülmények között élő lelkészeknek. Szekeres László, padányi lelképásztor írja Patay Károlynak azután, hogy a budapesti zsinat, először nagyon elutasító volt az eskü kérdésében: „Nem tudom megérteni a zsinati atyákat, jobban mondván ők nem tudják megérteni a szegény nyomorgó papság helyzetét, amikor megtiltván a fogadalomtételt, nem engedik felvenni a kínált-tetesleges segítséget, amelyre pedig sokunknak égető szükségünk van. Könnyű így határozni azoknak, akik nem szűkölködnek, de nekem 2 magasabb iskolába járó gyermekem maradt ám itt-hon, mert tanítástukra nem elég a jövedelem ... mivel lennék én rosszabb magyar, ha megfogadom, hogy nem izgatok az állam ellen? Én ezt fogadalom nélkül is megtartom, mert nem akarok börtönbe jutni.”⁵²

Stunda István 1920. november 23-án tárgyalt a miniszterrel az eskü ügyéről, s erről tájékoztatja a helyettes püspököt: a kultuszminisztérium sürgeti az esküt és javasolja, hogy november 30-ig tegyék le a lelkészek. Stunda azt javasolta, hogy a két egyház-

megye kérjen a minisztériumtól egy hivatalnokot, aki egyházmegyénként kivenné a lelkészek hűségi nyilatkozatát, „mert nézetem szerint más mód alig fog kínálkozni, hogy ennek az áldatlan állapotnak egyszer vége szakadjon”⁵³ – írja. Később kiderült, hogy a minisztérium csak „taktikázott” a határidővel, de az elgondolása helyesnek bizonyult. Ez Pálóczi Czinke Patay Károlynak írott egyik leveléből derül ki: „azt talán veled is közölte Stunda hogy a fogadalom tételről velünk közölt terminus csak fictió, csak ijesztgetés volt. Hogy t.i. november 30-ig akik leteszik előnyben részesülnek. Ezzel a kérdéssel a miniszter még nem is foglalkozott. Pedig nálunk az ungi papok ¾ része e hírre – a jobbak intése ellenére – rohant az ungvári zsupánhoz és a fogadalmat már le is tette.”⁵⁴

A Tiszáninneni egyházkerület az év végén, közgyűlésének 7/a pontjaként felhatalmazta lelkészeit és tanítóit az állam iránti hűségi fogadalom letételére.⁵⁵ Mivel az eskütételt az állam feltételül szabta, s már volt is példa rá, hogy eskümeztágadás miatt tanítót függesztettek fel az állásából,⁵⁶ az egyház vezetői fontosnak tartották ebben a kérdésben is tájékozódni, tárgyalni az illetékesekkel, s valahogy megoldást találni. Pálóczi egyik levelében írja Pataynak: „Ha tehát te is hozzájárulnál, én megkeresném a minisztériumot az iránt, hogy az eskümintát közölje velünk, s a zsupánokat már most utasítsa, hogy a lelkészeket körzetenként egyes centrumokba hívják össze a fogadalom letételére; egyidejűleg pedig minket püspököket keressen meg avégett, hogy lelkészeinket utasítsuk a zsupánok előtt való megjelenésre és a fogadalom letételére.”⁵⁷

Az egyház – ekkor még megbízás alapján dolgozó, ideiglenes – vezetői tehát megpróbálták teljesíteni az állami feltételeket, de igazából ezek teljesítése nem rajtuk múlt.

A Memorandum

Az 1920-as év második felében már világos volt, hogy Csehszlovákia léte nem néhány hónapos átmeneti állapot csupán. Szükség volt megtenni a tapogatózó tárgyalások után, az első hivatalos lépéseket is az állam felé. A megbízott vezetők – Pálóczi Czinke István és Patay Károly – úgy gondolták, hogy a köztársasági elnökhöz kell fordulni, s neki jelezni a református egyház álláspontját. Így született meg a Tomáš Garrigue Masaryk⁵⁸ elnökhöz címzett Memorandum.

Ezt a dokumentumot sokáig Pálóczi Czinke Istvánnak tulajdonították, s vitathatatlan, hogy a Memorandum stílusa és szerkesztése Pálóczi Czinke irodalmi képességeit dicséri. De az alapanyag nem tőle származott. Azon a levéltári anyagon, ami alapján ezt állítjuk, nincs feltüntetve sem a szerző, sem a keltezés. A kézírás és a stílus viszont Sedivý László, nyitrai lelkészé. Az anyag címe: „Javaslat a csehszlovák megszállt területen lévő

53 Stunda István 1920. november 24-én kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

54 Pálóczi Czinke István 1920. december 5-én kelt, 114/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

55 A Tiszáninneni egyházkerület 1920. december 2-án megtartott közgyűlése jegyzőkönyvének 7/a pontja. DREL 1.2. fond.

56 Daniel Bodický, losonci tanfelügyelő 1920. november 27-én kelt, 2291 ikt. sz. levele a losonci református elemi népiskola iskolaszékének címezve: „A škol. ref. 39701/I. 1920 számú rendelete alapján Pauz Emma tanítónőnek a további tanítást megtiltom, mivel hivatalomnak bejelentve nem volt és hűségesküt nem tett.” DREL 1.2. fond.

57 Pálóczi Czinke István 1920. december 27-én kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

58 Tomáš Garrigue Masaryk (1850. március 7. – 1937. szeptember 14.), cseh politikus, filozófus, szociológus, egyetemi tanár, a Csehszlovák Köztársaság első államfője 1920-tól haláláig.

50 Ilyen folyóirat volt pl. az 1910-ben alapított Evanjelický posol, ami Szlovákiában, Liptószentmiklóson jelent meg, vagy a Kostnice jiskry, amit 1914-től Csehországban, Prágában adtak ki.

51 A Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban jelenleg 7 magyar és 2 szlovák ajkú egyházmegye van. A két szlovák az Ondava-hermádi egyházmegye és a Nagymihályi egyházmegye.

52 Szekeres László padányi lelképásztor 1920. október 13-án kelt levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

református egyházak szervezete, igazgatása, intézményes berendezkedése s a változott viszonyok által követelt kérdések megoldása tárgyában”. A – minden bizonnyal 1920 nyarán készült – írás egy kész egyházi közigazgatást vázol fel. Két egyházkerületet említ, a nyugatban 4 egyházmegyével,⁵⁹ a keletiben 4 vagy 5 egyházmegyével.⁶⁰ A kerületek élén adminisztrátor püspökök és főgondnokok állnának, s a konvent helyet egy 12 tagú, egyetemesen a presbitériumok által választott consistórium állna. A javaslat rendelkezik az egyházi választások megtartásáról, megemlíti a teológusképzés és a tanítóképzés kérdésének megoldását, egy nyomda felállításának szükségességét, a kongrua kifizetés sürgetését, az egyház-finanszírozás kérdését s azt, hogy az állammal való kapcsolattartás miatt fontos lenne, hogy az illetékes minisztériumban legyen egy református ügyosztály. A javaslatban megemlített témák – mint toposzok – visszaköszönnek az általunk ismert Memorandum szövegéből is. A javaslatot Sedivý László Patay Károlynak küldte el.

Állításunk szerint a Memorandum első változatának szövegét, tehát – Sedivý László – vázlatpontjai felhasználásával Patay Károly helyettes püspök készítette, minden bizonnyal az 1920. szeptember 8-i egyházkerületi közös bizottsági ülésre. A szöveget biztos, hogy előzetesen többször is egyeztetette Pálóczi Czinke Istvánnal. Egy 1921 januári levélváltásból derül ki, hogy ez valóban így volt. Pálóczi Czinke értesíti Patayt, hogy a Memorandum elveszett valahol a postán, ezért küld most még egy példányt, hogy a Dunáninneni kerületi közgyűlésig megérkezzen, s a közgyűlés tárgyalhassa. Mint írja: „új dolog nincs benne, jóformán ugyanazokat tartalmazza, mint az általad fogalmazott memorandum. Csak ki van bővítve sérelmeinkkel és kissé ünnepibb ruhába van öltöztetve, nagyon kérek, hogy ha még van hozzáadni valótok, iktassátok bele, s úgy küldjétek vissza hozzám, több példányban való lekopogtatás végett.”⁶¹

A Memorandum valahogy önálló életre kelt. Több változata is volt. Az első, már hiteles példányok 1920. szeptember 8-i dátummal vannak aláírva. Az aláírók a Tiszáninneni egyházkerület elnökei: Pálóczi Czinke István püspök és Lukács Géza⁶² főgondnok. A tiszáninneni kerület ekkor fogadta el közgyűlésén ezt a dokumentumot. Patay Károly azonban már jóval korábban is eljuttatta a Memorandum egy korábbi szövegváltozatát Pozsonyba. Az állami hivatalok már 1920 tavaszán rosszállóan nyilatkoztak a Memorandumról. A zsigárdi lelkész, Soós János, pozsonyi megbeszélései után írja Pataynak 1920 márciusában, hogy a Memorandumot az állami hivatalok elhamarkodott lépésnek tartották, mivel még nincs szervezkedés az egyházban. A kivárás, időhalogatás nem volt jó taktika „bizony nagy hibát követtünk el halogatásunkkal, most már kissé foghegyről beszélnek velünk”.⁶³ Mint írja, a minisztériumban még abba is belekötöttek, hogy a Memorandumot, mint dunántúli püspök írta alá Patay, holott ez a térség a Dunán inneni rész. És a minisztérium szerint ő nem is püspök, csak helyettes püspök, legjobb esetben püspöki adminisztrátor. Az állam tehát már tudott róla, de az egyházban nem volt

ilyen jó az információ áramlás. Komáromból kapja az alsószecsei helyettes püspöki hivatal az észrevétel, hogy ők nem is ismerik a rimaszombati Memorandumot, és miért a tiszáninneni elnökség aláírása van rajta? A másolat még aláírva sincs, pecsét sincs rajta, mi akar ez lenni?⁶⁴ Nos, ebből a levélből kiderül, hogy a Memorandum másolatait megküldték több lelkész hivatalnak is, tájékoztatás végett.

Álljon itt a Tiszáninneni egyházkerület elnöksége által aláírt szövegváltozat.

„A szlovenszkói reformátusok memorandumuma a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez. Elnök Úr!

Mi a Csehszlovák Köztársaságnak a régi magyar államból ide csatolt, s eddigi egyházi szervezetüktől, intézményeiktől, törvényhozásuktól s minden szellemi és anyagi segélyforrásaiktól elszakított magyar anyanyelvű és református vallású polgárai: új helyzetünkben is élni és hivatásunkat teljesíteni óhajtánánk. Beleilleszkedni a csehszlovák állam törvényes kereteibe s annak békés, munkás, hasznos és szabad polgáraivá lenni.

Politikával egyházunk nem foglalkozik. Hivatása az Isten országának építése s ezt a magasztos munkát a változó, széthúzó és pártoskodó politika csak akadályozhatná. Ez országépítő és társadalommentő fáradozásában egyházunk bizalommal számít Elnök úr megértő támogatására. A közös múlt, az együtt átélt küzdelmek és szenvedések is feljogosítanak bennünket e reménységre. A 30 éves háború kezdetén, mikor a csehek szabadsága eltiportatott, a mi nagy fejedelmünk, a kálvinista Bethlen Gábor sietett védelmőkre magyar hadával. S a hosszú harc után I. Rákóczi György 1645-ben a linczi békében csak úgy fogadta el a magyaroknak felajánlott vallási és lelkiismereti szabadságot, ha az a cseh protestáns testvérek számára is biztosítatik, s európai garancia alá helyezték. Mikor az 1781-ik türelmi rendelet valamennyire megkönnyítette a közösen hordozott jármunkát, ismét csak magyar kálvinista diákok, a nép nyelvén egy szót sem tudó csak a szívükben égő pünkösdi lángtól hevített sárospataki teológusok voltak azok, akik az elárvult cseh protestantizmusnak, ennek a pásztor nélkül széledező nyájnak segítségére siettek, köztük életerős gyülekezeteket szerveztek, s Csehországban máig is virágzó, s a kultúrának nagy szolgálatokat tett családokat alapítottak, s kiknek magyarságuk ma már csak magyar nevőkben él.

Ezt a testvéries kölcsönösséget reméljük most a magunk részére is. mi szabad elhárításból felajánljuk a ref. egyházban élő és ható szellemi és erkölcsi erőnket az állami és társadalmi béke és harmonikus fejlődés szolgálatába való állítását, s a kultúra hagyományos és áldozatos fejlesztését, de ugyanakkor ugyancsak hagyományos hűséggel ragaszkodunk a történelmi békeszerződésekben, országos törvényeinkben, az 1648-iki vestfaliai nemzetközi békepontokban, a trianoni békeszerződésben részünkre biztosított nyelvi és vallási jogokhoz, ragaszkodunk mindenek felett egyházunk háromévszázados vértanúsággal kiérdemelt egyházi és iskolai autonómiájához, államilag szentesített törvénykönyvében megállapított zsinat-presbitéri egyházalkotmányához, melynek értelmében a ref. egyház minden egyházi és iskolai belügyét a jelen egyházi törvényben (1904. évi I. tcz) megállapított fokozatos képviselő testületek, kormányzó hatóságok, bíróságok és a törvényesen választott egyházi tisztviselők intézik, épen maradván az államfőnek az ország törvényeiben meghatározott legfőbb felügyeleti joga (ius supremae inspectionis) Egyházi I. tcz 4.§

Hangsúlyoznunk kell, hogy önkormányzati jogunk a törvény szerint az általunk fenntartott iskolákra is kiterjed s ez nekünk minden másnál feltettebb kincsünk, mert „refor-

59 A Komáromi egyházmegyből jönne létre a Csallóközi és Mátyusföldi, valamint ide tartozna a Barsi és Gömöri egyházmegye. A Drégelypalánki egyházmegyből az Ipolyág környéki gyülekezetek a barsihoz tartoznának, Losonc a gömörihez.

60 A kialakítandó Abaúji egyházmegyéhez soroltatnának a Torna és Felsőborsodi egyházmegyékből ide került gyülekezetek, a Zempléni és az Ungi egyházmegye mellett létrejönne a Beregi-, és szükség esetén a Máramaros-ugoccai egyházmegye.

61 Pálóczi Czinke István 1921. január 25-én kelt levele Patay Károlynak. DREL I.2. fond.

62 Lukács Géza (?-?), rimaszombati bankár, a Szlovenszkói Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka.

63 Soós János zsigárdi lekipásztor 1920. március 12-én kelt levele Patay Károlynak. DREL I.2. fond.

64 Szabó András komáromi lelkész 1920. október 11-én kelt levele Patay Károlynak. DREL I.2. fond.

mátus egyházunk alsó- közép- és felsőiskolái mint a vallás szabad gyakorlásának jó-
gával lényeges kapcsolatban álló intézmények, s az egyház önfenntartásának eszközei
mindenestől az egyház testéhez tartoznak s az egyházi hatóságok alatt állanak.” (Egy-
házi I. tcz 3.§)

Mély fájdalommal kell Elnök úrnak nagybecsű tudomására hoznunk, hogy a ma-
gyarországi egyetemes református egyházból való kiszakztatásunk folytán elvesztettük
mindazokat az állami és egyházi erőforrásokat, melyekből idáig tápláltuk élni segítettük
gyülekezeteinket és iskoláinkat. Sőt elvesztettük intézményeinket is: nyugdíjintézetünket,
özvegy-árva gyámintézetünket, országos egyházi közalapunkat, s összes alapítványain-
kat. Nincs több lelkészképző akadémiánk, nincs tanító- és tanítónőképző s leánynevelő
intézetünk. Nincsenek középiskoláink. A ref. és ev. egyház által közösen fenntartott egyet-
len szlovenszkói magyar gymnasiumot, a rimaszombatit is párhuzamos magyar-szlo-
vák reálgimnáziummá alakította át a tanügyi kormány s különféle megszorításaival ref.
egyházunknak afeletti felügyeleti és intézkedési jogát illuzóriussá tette, tanárait teljes
bizonytalanságba taszította. Pedig nekünk életérdekünknél, hogy legalább ez az egyetlen
középiskolánk – már csak a lelkészképzés szempontjából is – megmaradjon tisztán ma-
gyarnak s lehetőleg egészen reformátusnak s ne reál, hanem klasszikus gimnáziumnak s
ehhez az állam teljes anyagi támogatása biztosíttassék.

De még mélyebb fájdalommal kell megállapítanunk, hogy idáig a mi létezésünk, ön-
tonómiánkról jogainkról és szükségainkról a csehszlovák köztársaság alig vett tuda-
mást. Rólunk nélkülünk intézkednek; a helyzettel melybe akarattunk ellenére kerültünk
nem megbékéltetni, hanem attól inkább elkedvetleníteni, sebeinket állandó égésben tar-
tani igyekeznek.

Elemi iskoláink névleg még kezünkben vannak, de a valóságban – egyes túlbuzgó
és hatáskörüket egyre túllépő alsóbbfokú állami közegek által – ezeknek igazgatásából
majdnem teljesen kiszorítottunk. Törvényeink értelmében a népiskola egyházi hatóságai:
első fokon a gyülekezet lelkésze és presbitériuma, felsőbb fokon az esperesek és püspökök.
Az állami hivatalok mindeme törvényes egyházi hatóságokat következetesen elmellőzik,
összeütközésbe hozván így azokat igen sokszor az egyháznak tett hivatalos esküjükkal is.

Lelkészeinknek hitelveinkkel ellenkező vagy az istentiszteletek méltóságát sértő funk-
ciókat rendelnek meg ugyancsak törvényes egyházi felsőbbbségük megkerülésével megél-
hetésükről azonban megfélemeznek. Két év óta viaskodnak ezek a többnyire népes csa-
ládú, egyetemi képzettségű emberek a szegénységgel; akiknek gyülekezeteik is a lét és
nem lét nehézségeivel küzdenek az államsegély megvonása miatt s melegágyaivá válnak
így a minden felől rájuk leselkedő vallás- és egyházellenes izgatásoknak ami nemcsak a
társadalmi de az állami rendet is végzetesen befolyásolhatja.

Nyugdíjazott lelkészeink, özvegyeink és árváink – két év óta – a jó Isten kegyelméből
és alamizsnából tengetik életüket.

Elnök úr! Ünnepléses óvást emelünk minden jogfosztás ellen s minden sérelmes és
igazságtalan megkülönböztetés ellen. Méltányos és egyenlő elbánást kívánunk. Mert el-
lenkezik az igazsággal s az állam jól felfogott érdekével, hogy kötelességeket híven és
lelkisímeresen teljesítő s törvénytisztelő polgárai között különbséget tegyen s mellőzé-
sével éppen a közérdekeket szolgáló tehát az állam alapjait építő munkásokat tegye ki
szükségtelenül munkaképességeket gyengítő s erejüket és hivatásuk teljesítését megbéni-
tő nélkülözéseknek.

Mi pedig ismételtelen hangsúlyozzuk, hogy a köztársaságnak munkás, hasznos, békés,
de szabad polgárai akarunk lenni. Azért ragaszkodunk hozzá, hogy az állam és a kor-

mány a törvénytiszteletre elsősorban maga nyújtson példát s közegeit utasítsa reformá-
tus egyházunk szentesített törvényeinek és önkormányzati jogainak illő respektálására.

Kívánjuk továbbá, hogy az állam mindazokat a hozzájárulásokat, amelyeket a többi
keresztyén egyházak, lelkészek és intézmények részére már folyósított, a mi részünkre is
ugyanolyan összegben s ugyanattól az időponttól haladéktalanul utalja ki.

Biztosítsa számunkra és tanuló ifjúságunk számára az általunk fenntartott iskolák
szabad használatát, a tanterveknek általunk való alkalmazását, azok felett való fegyelmi
jogunkat, nyelvünk használatát az általunk elfogadott s az állam által aprotált tanköny-
vek taníttatását.

Tegye lehetővé a ref. lelkész és tanítóképzéshez szükséges képző intézet és theol. aka-
démia felállítását s annak berendezéséhez, fenntartásához, tanárai korszerű díjazásához
adja meg mindazokat az állami hozzájárulásokat, amelyeket bármely más felekezet, vagy
egyesek, vagy társulatok, intézmények részére ily célokra biztosít, s amelyeket az állam ré-
szünkre a múltban is biztosított. Addig pedig engedje meg, hogy lelkészi szükségletünket a
magyar ref. theologiai akadémiákról kikerült lelkészjelöltekből fedezzük, nehogy időközben
megüresedő gyülekezeteink lekipásztor nélkül maradjanak, s erkölcsileg alásüllyedjenek.

Kívánjuk, hogy Szlovenszko minisztériumában református ügyosztály is szerveztessék
más felekezetekkel való egyenjogúságunk kifejezéséül, s annak élére előzetes meghallga-
tásunkkal, a mi érdekeinket képviselő, egyházi alkotmányunkat ismerő s azt megvédeni is
tudó református magyar ember állíttassék.

Végül elengedhetetlennek tartjuk a békeszerződésben részünkre biztosított jogból ki-
folyólag, valamint az ügyek akadálytalan és gyors elintézése érdekében is, hogy az álla-
mi hatóságok hivatalos megkereséseikben, ezzel a kizárólag magyar anyanyelvű, több,
mint egy negyed millió lelket számláló összefüggő s tisztán magyaroktól lakott területen
élő ref. egyházzal és annak képviselőivel, tisztviselőivel annak anyanyelvén érintkezze-
nek, s ne vigyék be a politikát s a keserűséget legalább erre a területre.

Így reméljük, hogy a megértésnek és békességnek lelke lakozást fog venni közöt-
tünk, amelyre mindkét félnek olyan nagy szüksége van. A harcból nekünk elég volt. De
elég az elnyomásból is. egyik kezünkben karddal, másik kezünkben a törvénykönyvvel
négy száz esztendeig állottunk őrt magyarságunk és kálvinistaságunk mellett az abszolút
oszlák törekvésekkel szemben. Erről a kettőről most sem tudunk lemondani. Sőt ezek
nélkül élni sem kívánunk.

Elnök úr! Ön egy életet áldozott nemzete jogainak és önérzetének megoltalmazására.
Ilyen lélek meg fogja érteni a mi lelkünket is. bizalommal tesszük le kezeibe a mi igaza-
ink megoltalmazását is.”

A szöveget a Tiszáninneni egyházkerület közgyűlése 1920. december 21-i közgyű-
lésén fogadta el Kassán, a Dunáninneni egyházkerület közgyűlése pedig 1921. január
28-án hagyta jóvá Komáromban. A kassai közgyűlésen olyan határozat született, hogy
„a Memorandum magyar és szlovák nyelven állíttassék ki négy példányban s ennek egy-
egy példányát a Csehszlovák köztársasági állam elnökének, az állam kormányelnökének,
a prágai nemzetgyűlésnek, Szlovenszko tejhatalmú miniszterének a két egyházkerület el-
nöksége, mint a szlovenszkói református egyházegyetem küldöttsége, személyesen adja
át, hogy ez által alkalom legyen a szlovenszkói református egyház érdekeinek személyes
tanácskozás útján való megvédésére is”⁶⁵ Az így elhatározott személyes átadás azonban

65 Idézet a Tiszáninneni Református Egyházkerület 1921. december 21-én, Kassán megtartott közgyűlési
jegyzőkönyvének 8. pontjából. DREL 1.2. fond.

soha nem valósult meg. A Memorandumot március folyamán, postai úton küldte el az egyházvezetés Prágába, a köztársasági elnöki irodába. És március 31-én meg is érkezett a pozsonyi minisztérium válasza a memorandumra. A két nyelven: magyarul és szlovákul megírt levél kilenc pontban válaszol a Memorandum felvetéseire. A minisztérium leírja, hogy az állam biztosítja:

1. a teljes egyenlőséget a többi egyházakkal, s az egyházi élet területén azokat az autonóm jogokat, amelyek a magyar királyság alatt az állami törvényekben szavaltak voltak;
2. a teljes vallás- és kultuszszabadságot azzal, hogy a Tiszáninneni kerületben szerveződjön egy szlovák esperesség, a szlovák gyülekezetekben minden egyházi szertartás csak szlovákul történjen, a kétnyelvű gyülekezetekbe pedig csak olyan lelkészt helyezzen az egyház, aki mindkét nyelvet beszéli;
3. az egyházi autonóm törvényhozást, az állam legfőbb felügyeleti jogának megtartásával;
4. a szabad lelkészválasztást az egyház belső jogrendje alapján;
5. a lelkészképzés kérdésében a minisztérium fenntartja korábbi álláspontját, hogy Csehszlovákiában csak az lehet lelkész, aki az ország területén végezte el a VIII. gimnáziumi osztályt és érettségizett;
6. nyelvhasználat ügyben az a minisztérium válasza, hogy „a hivatalos érintkezés nyelvét a másnyelvű nemzetiségi kisebbségekkel országos törvény szabályozza”;⁶⁶
7. a református egyház esetleges sérelmeivel kapcsolatban azt, hogy az egyház és intézményei a törvény védelme alatt állnak. A panaszokat bizonyítékokkal kell előterjeszteni és akkor az illetékes hatóság majd orvosolja azokat;
8. „A Csehszlovák Köztársaság kormánya a ref. egyház lelkészeinket és intézményeinek biztosította mindazokat a segélyeket, amelyeket a volt magyar királyság kormánya folyósított. Hogy a ref. egyház lelkészei és intézményei mind a mai napig nem kapták meg igényelt segélyeiket azért kizárólag azokra háramlik a felelősség – s ezeket vonja is felelősségre a ref. közlelkési kar – akik eddig megakadályozták a slovenskói ref. egyház habár csak átmeneti megszervezését is. mert ha a slovenskói ref. egyháznak nem voltak meg a képviselői, a kormánynak nem volt kivel tárgyalnia és nem volt kivel döntéseit közölnie.” A vonatkozó válasz további részében azt találjuk, hogy az állami költségvetésben ott vannak a református egyház segélytétellei is, mind 1919-re, mind 1920-ra, mind az 1921-re is, évi 2.175.000 koronás összegben. „Hogyha a ref. egyház nem teljesíti azokat a feltételeket, amelyeket a csehszlovák köztársaság kormánya vele szemben felállított, s nem lesznek számára utalhatók ezek a segélyek az éve folyamán sem, el fognak azok veszni 1921. december 31-vel”.⁶⁷ A válaszlevélben egyértelműen leírta a minisztérium, hogy a segély folyósításának három feltétele van:

- a. hogy az egyház autonomikusan megszerveződjék új zsinati törvények alapján, mint önálló egyház, amely független a magyarországi református egyháztól;

66 Válasz a Memorandumra: Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska (Szlovákia teljhatalmú miniszterének levele); 1921. március 21.; č.: 751 – odd. ev.a.v. cirkve. DREL 1.2. fond.

67 Válasz a Memorandumra: Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska (Szlovákia teljhatalmú miniszterének levele); 1921. március 21.; č.: 751 – odd. ev.a.v. cirkve. DREL 1.2. fond.

- b. hogy lelkészei és gondnokai az egyházi közigazgatás minden fokozatán letegyék a hűségi esküt a Csehszlovák Köztársaság iránt;
 - c. hogy a Tiszáninneni egyházkerületben külön szlovák esperesség alakuljon.
9. Az egyházi iskolarendszerrel kapcsolatban a minisztériumi válasz úgy fogalmazott, hogy ha az egyházunk – Magyarországtól teljesen függetlenül – megszerveződik, akkor iskoláinak és tanítóinak meglesznek mindazon autonóm jogaik, amelyek megvannak a többi egyházaknak is Csehszlovákiában.

A választ a miniszter nevében Ján Šimkovič kormánytanácsos írta alá.

Valójában az államsegélyek kiutaltatása körüli nyomorúságos küszködés és a Memorandum ügye volt az, ami 1920-ból átvitte az egyházi közélet dolgait az 1921. évbe. Illetve még egy dolog volt, ami kimondottan a 20-as év végét és a 21-es esztendő elejét jellemezte, ez pedig a két egyházkerület megalakulása.

A közös bizottság

Az 1920. év végére, a közös fellépés koordinálása miatt, a két egyházkerület egy közös bizottságot hozott létre, hogy az állammal folytatandó tárgyalásokat összehangolják. A bizottság röviddel azután tartotta első tanácskozását, hogy a püspöki jogkörök itt is és ott is, vagyis mindkét egyházkerület területén, átszálltak a már korábban is levelezésben álló megbízottakra. Mozgalmas volt a nyár. Júliusban mindkét kerületben közgyűlés volt. A közös bizottság alapötlete – minden valószínűség szerint – Patay Károlytól származott. Legalábbis erre utal Pálóczi Czinke István levele, amiben azt írja tisztársának: „Örülök, hogy megmozdultatok, s célra vezetőnek tartom az utat, amelyen elindultatok t. i. hogy közös tanácskozásra invitáljátok mindazokat, akik az egyetemes magyar református egyháztól elszakítottak ... Magam részéről egyedül helyes eljárásnak az általatok ajánlottát tartom, t. i. közös tanácskozásra összejönni a 3 egyházkerület megbízottjainak. Ti a magatokéit hat taggal már ki is küldtitek. Ezt kell tennie Révésznek is. Ha tőle elutasító választ kapnál: kiküldöm én a bizottságot, de természetesen csak szeptemberben, amikor rám száll az intézkedés joga. Tiszántúlról legjobb volna írni Bikky⁶⁸ Ferenc máramaros-ugocsai esperesnek, vagy a beregi esperesnek, aki Munkácson lakik.”⁶⁹ Patay Károly megfogadta Pálóczi tanácsát és írt is Biki Ferencnek akitől csak augusztus végén érkezett meg a válasz. A máramaros-ugocsai esperes – György Endre egyházmegei gondnoktársa véleményére hivatkozva – a következőket írja Pataynak: „Szerinte mi még a tervbe vett munkába részt nem vehetünk. Ez az én nézetem is. Itt még nem alakult ki a helyzet. Azt sem tudjuk, hogy egyházmegyénkből mely egyházak kerültek román és melyek cseh megszállás alá, hogyan fog alakulni jövőnk. Ez a válaszem. A jövő események majd adnak tanácsot, hogy mit cselekedjünk”.⁷⁰

Az egyeztetés tehát a dunáninneni és a tiszáninneni kerület képviselői között kezdődött. Az egyházvezetők megbeszélték, hogy egyházkerületi közgyűlést kell tartani, az

68 A levélben hibásan szerepel az esperes neve. Ő maga „Biki” formában használta a vezetéknevét.

69 Pálóczi Czinke István 1920. augusztus 5-én kelt, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

70 Biki Ferenc máramaros-ugocsai esperes 1921. augusztus 25-én kelt, 187/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

üresedésben lévő kerületi tisztségeket be kell tölteni és egyértelmű, legitim megbízást kell adni az egyházkerületeket képviselő püspöki megbízottaknak, hogy az állam is elfogadja őket tárgyalópartnerként a református egyház nevében.

Az egyeztetett teendők lépései és sorrendje megszületett, de a kivitelezésben mégis különbség mutatkozott.

A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület létrejötte

1920 szeptemberében Révész Kálmán püspök tehát Miskolcra költözött és Pálóczi Czinke István megkapta a további ügyek intézésére szóló megbízást. Már a nyár folyamán is volt egy közgyűlése a kerületnek és tapogatózó tárgyalások is zajlottak Pozsonyban. Július 31-én a Pozsonyi Hírek közölte a sajtóhírt, hogy önálló református egyház alakult Szlovenszkóban. Az egyház belső kommunikációs csatornáit ezt a hírt, akkor azonnal cáfolták, illetve pontosították. Szabó András komáromi lelkész még cáfolatot is küldött a lap szerkesztőségébe, amelyben azt írta, hogy a főtiszteletű püspökhelyettes úr a szervezkedésről az „önálló” szó kihagyásával beszélt. De eljött az ősz, s az egyház-megyei közgyűlések sora után a kerületek is közgyűlésekre készültek. Az állam négy feltételével kapcsolatban megoszlottak a vélemények. Míg az egyházrész keleti fele könnyebben elfogadta az önálló egyház megszervezését és a hűségeskü letételét, addig a nyugati részen ez a két követelés nagyobb ellenállásba ütközött. Ennek a véleménykülönbségnek az okai nagy valószínűség szerint a régiók közötti szociális különbségekben (is) rejlettek.

Július 1-én, a tiszáninneri kerület gyűlése Miskolcon zajlott. Az elcsatolt területről csak kevesen tudtak részt venni rajta. Pálóczi Czinke ott volt, és az alábbiakról tájékoztatta Patay Károlyt: „Ez a közgyűlés határozta aztán el, hogy a papokat és tanítókat most már felhatalmazza a hűségfogadalom letételére, ha kívánják tőlük. ... Megjegyzem még, hogy májusban a Konvent is ülést tartott, amelyen én is részt vettem. Ott, éppen az én felszólalásomra felhatalmazták szintén a megszállt területeken élő papokat a hűségfogadalom letételére.”⁷¹ A hűségeskü kérdéséről a magyarországi zsinat is tárgyalt. Pálóczi ugyancsak egy levélben közli a magyarországi álláspontot Patayval: „tájékoztatásodra közlöm veled azt is, hogy én e tárgyban még a múlt hónapban kérdést intéztem a zsinat külügyi bizottságához is, ahonnan tegnap azt az utasítást kaptam, hogy a fogadalmat le kell tenni. Ezt tehát egyes lelkészek ellenkező állásfoglalása meg nem akadályozhatja. Ezt sürgeti a magyar kormány is”.⁷² Az események mind az önállósulás, mind az eskü kérdésében valóban akkor gyorsultak fel, amikor Pálóczi Czinke István – a püspöki megbízás értelmében – megkezdte a szervezkedést. A Tiszáninneri kerület alakuló közgyűlésére 1920. december 21-én került sor Kassán. Pálóczi már előzetesen is tájékoztatta erről Patayt: „december 21-re Kassára egyházkerületi gyűlést hívtam össze ott aztán szervezkedünk önállóan, végleges memorandumot szerkesztünk, amelyet azonnal közlünk veletek. Magunknak kell a dologhoz látnunk, mert úgy tapasztalom, hogy velünk nem törődik senki. Még csak egy biztató szót sem kapunk sehonnan azt talán veled is közölte Stunda hogy a fogadalom tételről velünk közölt terminus csak fictió, csak ijesztgetés volt. Hogy t. i. november 30-ig akik leteszik előnyben részesülnek. Ezzel

a kérdéssel a miniszter még nem is foglalkozott. Pedig nálunk az ungi papok ¼ része e hirre – a jobbik intése ellenére – rohant az ungvári zsupánhoz és a fogadalmat már le is tette.”⁷³ Kassán a legfontosabb határozat az volt, hogy a közgyűlés kimondta az egyházkerület megalakulását. Pálóczi beszámolója röviden így foglalja össze a történeteket: „mi dec. 21-iki közgyűlésünkben a szervezkedést megtettük. A miniszter kívánságai közül a teljesíthetőket teljesítettük: u. m. önálló egyházkerületté szervezkedtünk „Szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület” név alatt, s annak élére a közgyűlés az én személyemben rendes püspököt s Lukács Géza személyében rendes főgondnokot választott, természetesen ideiglenes megbízással, s a papokat és tanítókat felhatalmazta a hűségfogadalom letételére.”⁷⁴ Innentől kezdve Pálóczi Czinke István és Patay Károly levelezésében azt lehet észrevenni, hogy a rimaszombati püspök szeretné felgyorsítani ez eseményeket a nyugati régióban is. Ott viszont nem volt annyira egységes a vélemény, mint a tiszáninneri régióban.

A Dunáninneri Református Egyházkerület megalakulása

1920 nyarán a dunáninneri kerületben is lezajlott egy kerületi értekezlet, pontosabban részleges egyházkerületi közgyűlés, aminek legitimitása még Pálóczi előtt sem volt világos. Azt írja tisztárásnak: „Ti, úgy látom, részleges egyházkerületi gyűlést tartotok. Nem lesz ebből baj? Felhatalmazott erre benneteket a kerület többi része, vagy legalább annak az elnöksége?”⁷⁵ A július 16-i, komáromi értekezlet közgyűléssé alakult és kimondta, hogy küldöttség útján érintkezésbe lép a kormánnyal. A küldöttséget Patay Károly helyettes püspök és Szabó György helyettes főgondnok vezette. Fogadta is őket július 31-én Ivan Dérer miniszter, de a tárgyaláson csak az vált nyilvánvalóvá, hogy a kormányzat egységes egyházi szervezetet akar és a továbbiakban nem is fog tárgyalni külön a kerületek képviselőivel.

Az önállósulás kérdésben nem volt egységes az egyházkerület. Míg a Barsi egyház-megye lelkészi kara inkább a tiszáninneri utat tartotta járhatónak, addig a Komáromi egyház-megye lelkészei inkább az elutasítás és a passzív rezisztencia felé hajlottak. Ez utóbbi vonalat erősítette Német István püspök is, aki 1921 januárjában egy hosszú levelet küldött Patay Károlynak. Ebben a kitartásra buzdító és az egység fontosságát kiemelő szavak mellett az alábbiakat is olvashatjuk: „Fájna is azt hallanom, ha valaki azt mondaná: Én Pálé vagyok, én meg Péteré, vagy Apollósé, mert azt kellene bánatba merülni lélekkel kérdezni: avagy részekre osztott-e Krisztus közöttünk, magyar reformátusok között?”⁷⁶

A Komáromi egyház-megye október 26-án tartotta meg közgyűlését. Az egyház közjogi helyzetét és a lehetőségeket mérlegelve úgy határozott az egyház-megye, hogy „mivel egyházainkat, ezeknek lelkészeit, lelkészövegzeit és árváit, s egyházunk egész közönségét több rendbeli szellemi és anyagi érdekeltségek, mint kapcsok kötik az egyet, magyar egyházhoz, nevezetesen lelkész és tanítóképzői odaát vannak, – lelkészi nyugdíj és özvegyárvagymintézetek minden tőkéikkel egyetemben Budapesten vannak elhelyez-

71 Pálóczi Czinke István 1920. augusztus 5-én kelt, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

72 Pálóczi Czinke István 1920. december 27-én kelt, 162/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

73 Pálóczi Czinke István 1920. december 5-én kelt, 114/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

74 Pálóczi Czinke István 1920. december 27-én kelt, 162/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

75 Pálóczi Czinke István 1920. augusztus 5-én kelt, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

76 Német István püspök 1921. január 20-án kelt, 131/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

ve, úgyszintén a szegény egyházakat és missiókat támogató s ezek fennállását biztosító „közalap” is. mindez intézményeket az egyházak közönsége és a lelkesi testület a legnagyobb részben saját filléreiből rakta össze évtizedeken keresztül, s tartja fenn ma is, ezekhez való jogigénye tehát könnyen kétségessé volna tehető az erőszakos kiválás által, sőt minden valószínűség szerint elvesznék. Mindaddig tehát, míg ezen ügyek békés úton nem tisztáztatnak, meg nem oldatnak, a különválást, s az önálló egyházzá való szervezkedést a közgyűlés nem mondhatja ki”.⁷⁷ Ezt a határozatot a Komáromi egyházmegye 1921. január 26-i közgyűlésén megerősítették a küldöttek: „*püspökhelyettes felhívására tárgyalatott a tiszáninnyi egyházkerület 1920. dec. 21-én hozott azon határozata, melylyel a magyarországi ref. egyetemes egyháztól elszakadva külön szlovenszkói egyházkerületté szervezkedett. Az e. megye közgyűlése két szó ellenében egyhangúlag kimondja, hogy teljes egészében fenntartja az 1920. okt. 26-án tartott közgyűlésében az esperes jelentése során 9.B. pont alatt hozott határozatát, – vagyis eddigi egyházalkotmányát nem változtatja meg.*”⁷⁸

De a dunáninnyi közgyűlés felülbírálta a Komáromi egyházmegye határozatát. A január 26-i egyházmegyei közgyűlés utáni napon, vagyis január 27-én, Komáromban volt a kerületi közgyűlés. Sedivý László, nyitrai lelkész, a Komáromi egyházmegye vonatkozó határozata ellen fellebbezést nyújtott be az egyházkerületi közgyűlés elé. Azt is nehezményezte, hogy az egyházmegyei közgyűlésen 49 egyházközségből 21 egyáltalán nem képviseltette magát, a többi is csak részben, mivel csak 5 világi képviselő volt jelen. A kerületi gyűlésen három javaslat volt. A Komáromi egyházmegye javaslata, hogy maradjon meg az eddigi status quo, a barsiak indítványa, hogy mondja ki a közgyűlés a Szlovenszkói Dunáninnyi Református Egyházkerület megalakulását és a komáromi főjegyző indítványa, hogy legyen külön egyházkerület, de ne kérjen, és ne fogadjon el állami segélyt. Az utóbbi kettő lényegében a különválásról szólt. A szavazás során szavazategyenlőség állt elő, így az elnöklő Patay Károly szavazata lett a döntő. Ő a Dunáninnyi egyházkerület megalakulására szavazott.

Dunáninnyi kerületi választások

S ha már új egyházkerület alakult, akkor ott választásokat is kellett tartani. A Komáromi egyházmegye lelkészi karának egy kisebb csoportja 1921. február 7-én, Komáromban a választásokkal kapcsolatos előkészületek és jelöltállítás miatt tanácskozássra gyűlt össze. Ők úgy látták, hogy a Dunáninnyi kerület püspöki tisztségére Balogh Elemér, pozsonyi lelképásztor lenne a legalkalmasabb. És meg is kezdték a jelölt propagálását. A Barsi egyházmegye ellenben Patay Károlyt tartotta alkalmasnak a püspöki tisztségre. A helyzet arra kényszerítette a helyettes püspököt, hogy elrendelje a tisztújítást. Február 20-án keltezett körlevelében kijelenti, hogy „*az események megelőztek a választási küzdelmek magára maradt kis Egyházkerületünkben is felszínre kerültek. El kell tehát már csak a lehető félremagyarázások végett is rendelni az egyházkerületi tisztségekre a Gyülekezetek részéről megejtendő szavazást. Felkérem ezért, hogy szabály szerint ki-*

állítandó szavazataikat, és pedig 1. egyházkerület püspökére, 2. egyházkerületi főgondnokra, 3. egyházkerületi egyházi- világi fő- és aljegyzőkre, külön lapon egy borítékban; 4. Egyházkerületi 4 egyházi és 4 világi tanácsbíróra külön lapon egy borítékban folyó évi március 15-ig ajánlottan méltóztassanak püspökhelyetteshez beküldeni.”⁷⁹ Ekkor már érezhető volt, hogy nem lesz egység a kerületben. A Komáromi egyházmegye lelkészei megegyezését és Balogh Elemér püspöki, valamint Szabó György főgondnoki jelölését bizalmatlanul fogadta a Barsi egyházmegye lelkészi kara. A komáromiak egy felhívásban ajánlották jelöltjeiket a gyülekezeteknek. Sedivý László Reflexiók címmel nyomtatott körlevelében mondott véleményt a történekről. Például céltalannak nevezte a komáromiak főgondnok-jelölését, rámutatva arra, hogy Szabó György kijelentette: nemsokára elköltözik Csehszlovákiából. Sedivý körlevele igazi „kampányizure” sikerült. Elhibázottnak nevezte Balogh Elemér jelölését csupán azért, mert a pozsonyi lelképásztor nagyothalló volt. „*Tudjuk, hogy teológiánk egyháztörténeti tanszékére is csupán ezen körülmény miatt nem alkalmaztatott. Balogh Elemérünket azért minden érdemesültsége mellett nem vehetjük jó lelkiismerettel kombinációba hallási szervének nagyfokú deficenciája miatt, hisz még az élénk discursust sem képes meghallani s valószínűleg közel kell férközni füléhez és erőteljes hangot használni, ha azt akarjuk, hogy azt meg is értse.*”⁸⁰ Természetesen az írás nem maradt válasz nélkül. Egyfelől a választási szervezkedés és a két püspökjelölt támogatóinak nézetkülönbsége, másfelől – és inkább – a dunáninnyi események magyarországi elitélő visszhangja, megszólalásra késztette Patay Károlyt is. Patay magánéletben szomorú napok voltak ezek: Leánya – két kis árva hagyva maga után – éppen halva feküdt, amikor Igazolásom címmel meg kellett írnia körlevelét. „*Gondolja el, képzelje el mindenki azt a lelkiállapotot, a méltatlan bánatmak okozta keserűséget, mely eltöltötte lelkemet, elfoglalta egész valómat, akkor, amikor egészen szavahihető, teljesen hiteles forrásból arról értesültem, hogy odaát a mi véreink, az én bajtársaim, akikkel annyi időközön keresztül együttműködtem mindig a közügy, hiifelekezetiünk s minden nemes és magasztos cél érdekében pálcát törnek felettem, elítélnek, megbélyegeznek, a legsúlyosabb kifejezésekkel illetnek, a legsötétebb szemüvegen idézik működésemet, kötelességszerű hivatalos ténykedésemet, s püspököm kijelenti, hogy felakasztat. ... A vád, amelyet hangoztatnak, hogy elszakadásra törekszem, s a püspökségre vágyakozom, szóval, hogy a legridegebb és legrútabb önzés és számítás vezeti hivatalos ténykedésemet.*”⁸¹ Részletesen elemzi az átmenet időszakának eseményeit, azt a magárahagyatottságot, amelyben az egyház találta magát. Emlékeztetett a Barsból kiinduló kezdeményezésre, hogy tenni kell valamit, a többi egyházmegyével összefogva. Mivel Németh István püspök a kerület nagyobbik részét választotta, Patay a másik püspökhöz, a még Kassán tartózkodó Révász Kálmánhoz fordult, „*kérven őt, hogy mint arra legilletékesebb elhagyatásunkban vegye kezébe a vezetést, irányítást, s ez ügy intézését.* Mire lekötelező előzékenységgel lényegileg azt válaszolta, hogy a mi nevünkben csak az esetben intézkedhetik, s ügyünket csak akkor képviselheti, ha vagy az államkormány felhívja, vagy mi is megválasztjuk őt püspökünké.” Patay írásából a küzdelmekben, s elsősorban a belülről jövő támadásokban megfáradt ember szólal meg. S a levél végén

⁷⁷ A Komáromi Ref egyházmegye 1920. október 26-án megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 9. pont, 25. p. DREL 1.2. fond.

⁷⁸ A Komáromi Ref egyházmegye 1921. január 26-án megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 5. pont, 40. p. DREL 1.2. fond.

⁷⁹ Patay Károly püspökhelyettes 1921. február 20-án kelt, 90/1921 ikt. sz. nyomtatott körlevele a lelkészeknek és egyházi előjáróknak. DREL 1.2. fond.

⁸⁰ Sedivý László: Reflexiók a kerületi tisztségek betöltéséhez, kelt Nyitrán, 1921. február 14-én. Levéltári irat. DREL 1.2. fond.

⁸¹ Patay Károly: Igazolásom, kelt Alsószécsén 1921. március 31-én. Levéltári irat. DREL 1.2. fond.

kimondja azt, amit az elején sejteni lehet: nem vállalja tovább a tisztségét. Ha püspökké választanák, nem fogadná el a megbízást és lemondana, így is lemond a püspökhelyettesi posztjáról, „mert ily viszonyok között, áldatlan torzsalkodás, ráfogások, szándékos félre-magyarázások között a közérdek védelme nélkül, erőltetett helyzettel, a véletlen folytán részére kijutott püspök helyettesítéssel sem visszaélni, sem pedig tovább ékeskedni nem tud és nem is akar”.⁸²

A leadott szavazatokat 1921. április 7-én számlálta össze a kinevezett bizottság, Tóth Kálmán komáromi esperes elnöklelte alatt: Bihary Kálmán és Gyalócai László egyházi tanácsbírák és Varga Sándor egyházkerületi világi képviselő. A püspöki tisztségre leadott 84 szavazatból 83 volt érvényes, ebből 45 szavazatot kapott Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor és 38 szavazatot Patay Károly, alsószecsei lelkipásztor. A megválasztott püspök Balogh Elemér lett. A főgondnoki tisztségre leadott 84 érvényes szavazatból Szilassy Béla losonci főgondnok 62 szavazatot, Konkoly Thege Sándor 14 szavazatot, Szabó György és Szilassy Aladár 4-4 szavazatot kapott. Az egyházkerület főgondnoka tehát Szilassy Béla lett. Lelkészi főjegyzővé Gyalócai László nemesócsai lelkipásztort választották, világi főjegyző a komáromi Tuba János, volt országgyűlési képviselő lett. Lelkészi aljegyző Sörös Béla losonci lelkész lett és világi aljegyzővé Dr. Kersék János lévai ügyvédet választották a gyülekezetek.⁸³

Balogh Elemér 1921. április 20-án köszönte meg levélben Patay Károlynak a megválasztásáról szóló értesítést és bejelentette, hogy a püspöki tisztelet elfogadja.

A választások eredményét a barsi lelkipásztorok nem fogadták kitörő örömmel. Számos magánlevél tanúskodik arról, hogy Patay Károly eddigi hűséges szolgálatát mennyien ismerték el és tartották nagyra.

Balogh Elemér Tóth Kálmán deáki lelkipásztorral, a Komáromi egyházmegye esperesével egyeztetve a püspökeiktatás részleteit. Tóth azonban továbbra is mindenről tájékoztatta Patay Károlyt. A tervezett komáromi helyszín helyett Pozsonyot, a megválasztott püspök gyülekezetét jelölték ki, Forray Béla pozsonyi főgondnok távirata nyomán,⁸⁴ s arra hivatkozva, hogy Balogh Elemér 26 éve szolgál Pozsonyban, ahol templomot épített. Pozsony ráadásul semleges hely, hiszen a barsiak nem szívesen mennének Komáromba... Az időpont pedig azért hétköznapi (szerda), mert „Vasárnap, kedd és péntek nem lehet, mert ünnep és hetivásár napja, s templomot báméskodók foglalnak el a hívek helyett. A vasárnapot hagyja meg az egyház az Úr napjának, testi és lelki pihenésnek, s ne tartson akkor olyan gyűlést, amely izgalommal járhat. Mi pedig maradjunk vasárnap a gyülekezeteinkben a reánk bízott igehirdetésre. A szerdai napra idejében ideér mindenki és idejében hazamehet, s a vasárnapra felkészülhet.”⁸⁵ A beiktatás egyházkerületi közgyűlés keretében történt. A gyűlés lefolyását így tervezték meg az érintettek: „Gyülekező ének. A gyűlés tagjai a püspök és főgondnok kivételével a templomban lévén, a helyettes püspök fohásza után az elnökség egybehívja a megjelent tagokat, s a gyűlést határozatképesnek és megnyitottnak nyilvánítja. A szavazatbontó bizottság jegyzőkönyvének felolvasása után küldöttséget küldenek püspökért, főgondnokért. Ezek megjelen-

vén énekkari ének után a felavató beszédet megtartja Czinke István püspök s ima közben kézrátétellel a megválasztott püspökké avatja. Ezután a püspök tartja meg programbeszédét, s utána leteszi az esküt s átveszi a hivatalt. (Biblia, pecsét). Másik énekkari ének. Ezután a helyettes püspök üdvözlí a főgondnokot, aki programbeszédét megtartván, szintén leteszi az esküt. Tóth Kálmán esperes üdvözlí a főjegyzőket, aljegyzőket, s velük letéteti az esküt. Főjegyző válasza. A tanácsbírák, tanítóképviselők ugyanazt elvégezve a Jövel Szentlélek gyülekezeti ének után történhetik az esetleges küldöttségek részéről való üdvözlés és azok megválaszolása”.

A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása

A Tiszántúli egyházkerülettől elcsatolt részek sorsa másként alakult, mint a dunántúli és a tiszáninneni részeké. Ez két dolog miatt volt így. Az egyik, hogy Kárpátalja helyzete illetve hovatarozása hosszabb ideig bizonytalan volt. A magyar hadsereg kényszerű távozása után, a román katonaság, majd pedig a csehszlovák legionisták szállták meg Kárpátalját. Volt néhány olyan település, amelyik először Romániához került, majd a béketárgyalások során úgy alakult a helyzet, hogy végül Csehszlovákiának jutott. Itt tehát hosszabb ideig tartott a bizonytalanság időszaka. A másik ok az volt, hogy Kárpátalja autonóm közigazgatási terület lett Csehszlovákián belül. Tehát az egyházvezetés elsődleges állami partnere nem a pozsonyi minisztérium, hanem a kárpátaljai kormányzóság volt. A térség autonómiáját az 1920-as csehszlovák alkotmány szavatolta. Ez egyben azt is jelenti, hogy 1920. február 29-ig, az alkotmány elfogadásáig, teljesen bizonytalan és sokszor átláthatatlan viszonyok uralkodtak a térség közigazgatásában. Az egyház helyzetére jó képet ad Biki Ferenc esperesnek a fent már idézett levele, amelyben 1921. augusztusában ezt írja Patay Károlynak: „Azt sem tudjuk, hogy egyházmegyéinkből mely egyházak kerültek román és melyek cseh megszállás alá, hogyan fog alakulni jövőnk.”⁸⁶ Kárpátaljának saját törvényhozása volt és kormányzóját a köztársasági elnök nevezte ki. A végrehajtó hatalmat az ún. kormányzó tanács gyakorolta.

Az Ungi-, az Ugocsa- és a Beregi Református Egyházmegye érintett gyülekezetei a fenti okok miatt csak később tudták elkezdni az érdemi szervezkedést. Igaz, 1919. április 3-ra a beregi lelkészek meghirdettek egy találkozót, de a politikai helyzet ekkor még annyira bizonytalan volt, hogy Bertók Béla⁸⁷ beregi esperes a találkozót lemondta, illetve „elhalasztotta, mivel a megszállás bizonytalan kimenetele ezt indokolta”.⁸⁸ A másik két egyházkerület eseményeitől eltérően, Kárpátalján előjött egy ún. egyházi „belső” nehezítő körülmény is. Rögtön az impériumváltás kezdetén, 1919-ben, a kárpátaljai gyülekezetek hírért vették, hogy a formálódó Csehszlovákia állami szinten fogja biztosítani a lelkészek és a tanítók fizetését. Erre a híre a gyülekezetek beszüntették az egyházi adó befizetését, ami rövid időn belül a lelkészek és tanítók anyagi ellehetetlenülését eredményezte. Ne lássunk a történetek mögött semmiféle tudatos egyházellenességet, vagy

⁸² Patay Károly: Igazolásom, kelt Alsószecsen 1921. március 31-én. Levéltári irat. DREL 1.2. fond.

⁸³ Jegyzőkönyvi másolat a komáromi ref. egyházmegye esperesi irattárában 183/1921 szám alatti eredetiről. DREL 1.2. fond.

⁸⁴ Forray Béla 1921. május 30-án sürgönyözött Patay Károlynak, kérve hogy a beiktatás helyszíne Pozsony legyen, az időpont pedig 1921. június 22-e. DREL 1.2. fond.

⁸⁵ Tóth Kálmán esperes 1921. május 28-án kelt 254/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak, melyben teljes átírásban közli Balogh Elemér neki küldött levelét. DREL 1.2. fond.

⁸⁶ Biki Ferenc máramaros-ugocsa esperes 1921. augusztus 25-én kelt, 187/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL 1.2. fond.

⁸⁷ Bertók Béla (1873. november 3. – 1945. április 27.), református lelkész, a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke 1923–1939 között.

⁸⁸ PEYER-MÜLLER, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1994. 68. p. (a továbbiakban PEYER-MÜLLER 1994.)

bolsevik és „tancsköztársaságos” ideológiát, mert ilyen nem volt. Sokkal inkább a nagy háború miatt nyomorúságos helyzetbe került emberek és családok szociális helyzetére gondoljunk. Bár az is igaz, hogy Kárpátalján ebben az időszakban „a lelkeszek ellen általános mozgalom indult, amelyhez a görög-katolikus egyházban a pravoszláv irány szóvivői, és a szekták, baptisták, adventisták tartoztak”.⁸⁹ Ez pedig inkább nemzeti, illetve nemzetiségi okokra enged következtetni és nem ideológiai alapállásból fakadó lelkeszellenességre.

Érdekes továbbá észlelnünk azt a különbséget is, hogy míg a Dunántúl és a Tiszáninnen elcsatolt részeiben egyházkerületi szinten gondolkodtak a református vezetők, addig Kárpátalján, az egyházmegyéik illetékességében – vagyis egyházmegyei szinten – indult meg az egyházi szervezkedés.

Az nyilvánvaló volt az autonóm terület reformátussága előtt is, hogy a történelmi rend nem tartható fenn tovább, tehát nem számíthatnak a Magyarországon maradt egyházzrészekkel való további közösségre. Két lehetőség állt Kárpátalja reformátussága előtt. Az egyik, hogy önálló egyházzá alakulnak, a másik, hogy csatlakoznak a Szlovénországi Tiszáninneni egyházkerülethez. Ez utóbbi javaslatot Pálóczi Czinke István tette a kárpátaljai egyházmegyéik vezetőinek, akik fontolóra is vették az indítványt. Ezt a két lehetőséget egyébként Grigorij Žatkovič,⁹⁰ Kárpátalja kormányzója is elismerte. Ő úgy látta, hogy a reformátusoknak joguk van akár önálló egyházkerületet létrehozni Kárpátalján, akár kimondani a Tiszáninneni egyházkerülethez való csatlakozásukat, mivel ez az egyház ügye. Csakhogy Prága itt is beleszólt a dolgok alakulásába. A csehszlovák államvezetés úgy látta volna jobban, hogy ha Kárpátalján önálló református egyház jön létre. Ezt az az indokolták, hogy Kárpátalja autonóm terület a köztársaságon belül. Ha az egyház ezt nem veszi figyelembe és egy esetleges csatlakozás után, a Tiszáninneni egyházkerületnek lesznek olyan egyházmegyéi és egyházközségei amelyek a kárpátaljai autonóm területen vannak, azoknak az államigazgatási és adminisztrációs ügyeit más illetékességgű hatóságok intézik, mint a kerület többi részének ügyeit. Az állam tehát az önállósulást szorgalmazta. Az egyházi közeg egy része viszont hajlott volna a Pálóczi Czinke István püspök által vezetett egyházkerülethez való csatlakozásra. Az 1920-as év második fele ennek a dilemmának a jegyében telt el. A következő év tavaszán, lendületet adott az eseményeknek az állami beleszólás. Az állam követelése, hogy Kárpátalja reformátussága szerveződjön egy önálló egyházkerületbe, 1921. március 21-én fogalmazódott meg.⁹¹ Persze az események nem elszigetelten történtek, tehát az ekkorra már megalakult Tiszáninneni egyházkerület vezetői is tudtak a Kárpátaljával kapcsolatos állami akaratról. Pálóczi Czinke István ezért arra kérte a kárpátaljai espereseket, hogy ha az egyházi testületek kimondják az egyházkerület megalakulását, akkor az önálló egyház szervezésének lépcsőjén ne lépjenek tovább. A létrejövő Kárpátaljai egyházkerület csatlakozzon a Dunáninneni- és a Tiszáninneni kerülethez, legyen szerves része az országos református egyháznak. És Pálóczi Czinke vezetésével a további egyházzervezés úgy is zajlott, hogy minden egyházi testületben kialakították Kárpátalja helyét. Így már 1921-ben meg volt határozva a Kárpátaljai egyházkerület képviselőinek száma az egyetemes zsinatban és megvolt a helyük a konventben⁹² is.

⁸⁹ PEYER-MÜLLER 1994. 69. p.

⁹⁰ Grigorij Žatkovič (1886. december 2. – 1967. március 26.), ruszin politikus, jogász, 1920 áprilisától egy éven át Kárpátalja kormányzója volt.

⁹¹ Lásd részletesebben: PEYER-MÜLLER 1994. 75. p.

⁹² A konvent a 3 egyházkerület elnökségét és választott képviselőit tömörítő végrehajtó szerv volt: az egyház „kormányzata”.

1921. október 9-re, zsinatot tervezett az elcsatolt területek reformátussága. Ehhez szükség volt minden egyházkerületből zsinati képviselőkre. Vagyis a kerület megalakulása után, választásokat kellett volna tartani, ahogy azt a másik két egyházkerület esetében láttuk. Gondolhatnánk, hogy ez az ismert határidő is hozzájárult ahhoz, hogy a kárpátaljai reformátusok kimondják a kerülettől alakulásukat. Csakhogy ennél sokkal összetettebb volt a helyzet. A politikai határok és a Csehszlovákián belüli közigazgatási határok nem fedték le sem a történelmi vármegyék sem a református egyházmegyéik határait. Az Ungi egyházmegyében volt 12 olyan gyülekezet, amelyik a történelem során Ung vármegyéhez és így a református egyházmegyéhez tartozott. Az impériumváltás nyomán azonban most a Kárpátaljai kormányzóság fennhatósága alá került. Egyházilag, az Ungi egyházmegye révén, a Tiszáninneni egyházkerülethez tartoztak, de az állami közigazgatás szerint Kárpátaljához sorolták őket. Ezt a helyzetet meg kellett oldani. 1921 nyarán az a döntés született, hogy a történelmi Ungi egyházmegyét ketté osztották. A szlovákiai területen lévő gyülekezetek alkották az Ungi egyházmegyét és ez által a Tiszáninneni egyházkerülethez tartoztak, a Kárpátalján lévő gyülekezetek pedig létrehozták a Kárpátaljai Ungi egyházmegyét, amit neveztek Ung-kárpáti egyházmegyének is. Az új egyházmegye megalakulása 1921. július 18-án, az egyházmegyei lelkesértekezlet alkalmával történt meg. Ekkor nyilatkozott az érintett 12 gyülekezet presbitériuma arról, hogy megalakítják az Ung-kárpáti egyházmegyét és az Ugocsa- és a Beregi egyházmegyével együtt fogják alkotni a jövőben kialakítandó Kárpátaljai egyházkerületet. Ha megfigyeljük a dátumokat, akkor szembevetődik a kárpátaljai szervezkedés „lemaradása”. 1921 nyarán vagyunk. A Pálóczi Czinke István vezette Tiszáninneni egyházkerület már teljes szervezettséggel működik. A Balogh Elemér által vezetett Dunáninneni egyházkerületben már megtörtént a püspök beiktatása és az egyházkerületi tisztviselők hivatalba lépése. Kárpátalján pedig még csak az Ung-kárpáti egyházmegye mondta ki a megalakulását, egyházkerületi szervezkedésről még nem igazán beszélhetünk.

Függetlenül a kárpátaljai kerület meglététől vagy meg nem lététől, a református egyház vezetői úgy tekintettek a kárpátaljai események meghatározó személyeire, mint a jövő legitim egyházvezetőire. Ez azt jelenti, hogy az egyetemes egyházat érintő kérdésekről tájékoztatták Bertók Béla – ekkor még – beregi esperest és sok esetben Biki Ferenc ugocsa esperest is. Jó példa erre az 1922 őszére tervezett zsinat, amelynek engedélyezéséhez Pálóczi Czinke István betérjesztette a résztvevők névsorát is. Az ekkor még nem megalakult Kárpátaljai egyházkerületből Biki Ferenc esperest, dr. Polchy István egyházmegyei gondnokot, Komjáthy Gábor esperest, Egry Ferenc egyházmegyei gondnokot, Sütő András lelkeszt, dr. Korláth Endre tanácsbírá, Bary Gyula lelkeszt és dr. Siménfalvy Árpád ügyészt nevezték meg zsinati képviselőként.⁹³ Egyébként nemcsak az állam, hanem ekkor már a konvent is sürgette a Kárpátaljai egyházkerület megalakítását, mivel az egyházkerület hiánya akadályozta az önálló egyház megalakulásának kimondását. Ez pedig nagyban hátráltatta az állammal való érdemi tárgyalások eredményességét. A kárpátaljai egyházi viszonyok szövevényessége azonban nem tette lehetővé a gyors döntést. A zsinat 1922-ben elmaradt.

Igazából nagy „lökést” az állam ultimátuma jelentett. A zsinatot előkészítő bizottság tagjai 1923. április 24-én Losoncon tárgyaltak. Igaz, ezen az ülésen csak a két már megalakult egyházkerület képviselői voltak jelen. A zsinat tárgyalási anyaga, vagyis törvény-

⁹³ Pálóczi Czinke István konventi lelkeszt és Lukácsi Géza konventi világi elnök 1922. május 17-én kelt, a zsinattartás engedélyezését kérő levele a köztársasági elnökhöz. DREL 1.2. fond.

előkészítés már megtörtént, és Pálóczi Czinke István itt jelentette be, hogy a kultusz-minisztérium egy levélben jelezte a konvent elnökének, hogy ha a reformátusok nem tartják meg az alakuló zsinatot 1923. június végéig, akkor a csehszlovák állam mindenemű segély folyósítását beszüntetni. Ez az ultimátum azt jelentette, hogy a lelkeszek és a tanítók nemcsak az államsegélyüktől esnek el, hanem minden szociális juttatást – gyerekszegély, adókedvezmény, drágasági pótlék, stb. – leállít az állam. Az egyházkerületek pedig azt a minimális anyagi támogatást sem kapják meg, amelyből eddig a püspöki hivatalok és a konvent finanszírozni tudta a munkáját.

Időben vissza kell lépnem még egy 1921. évi eseményre, hogy lássuk az egyházon belüli nehézségeket és akadályokat, amelyek hátráltatták a kerület megalakulását. A kárpátaljai egyházmegyeiek képviselői f. év augusztus 2-án találkoztak. Itt az Ugocsa egyházmegye képviselője – Bihary Kálmán – megkérdőjelezte az Ung-kárpáti és a Beregi egyházmegyeiek képviselőinek legitimitását. Komjáthy Gábor, ung-kárpáti esperes az érintett gyülekezetek nyilatkozatára hivatkozott, ezzel igazolva, hogy megalakult, tehát létezik az Ung-kárpáti egyházmegye. S ők, mint az egyházmegye legitim képviselői, képviselhetik az egyházmegyéjüket a tárgyaláson. Bertók Béla beregi esperes pedig „*úgy nyilatkozott, hogy neki és delegációjának joga van a beregi egyházmegyét az esperesi gyűlés határozata nélkül is képviselni*”.⁹⁴ Bihary esperes, augusztus végén körlevelet intézett a kárpátaljai lelkeszekhez és presbitériumokhoz, hogy azok nyilatkozzanak: akarnak-e külön egyházkerületet létrehozni vagy sem. A 78 gyülekezetből 66 egyértelműen az önálló egyházkerület megalakítása mellett tette le a voksát. 7 üres és 5 érvénytelen szavazólap érkezett vissza.⁹⁵ A szavazás eredménye nyomán, Bihary esperes 1922. október 31-re, Beregszászra összehívta a gyülekezetek képviselőit, hogy tartsák meg az egyházkerület megalakulását kimondó alakuló közgyűlést. A dátum önmagában is ünnepi és jelentős alkalmat sejtetett, hiszen október 31-e, a reformáció emléknapja. Csakhogy az alakuló közgyűlés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem került sor sem az önálló Kárpátaljai egyházkerület megalakulásának kimondására, sem az általános kerületi választások kiírására. Bihary esperes felszólalásában rámutatott, hogy a résztvevők kimondhatják az önálló kerület létrejöttét. Bertók Béla, beregi esperes azonban tisztázni kívánta a részleteket. Elsősorban azt, hogy az állam vállalt-e garanciát a létrehozandó Kárpátaljai egyházkerület anyagi támogatására? Igaz, ami igaz, a csehszlovák állam részéről semmilyen visszajelzés nem érkezett ebben a témában a kárpátaljai egyházvezetőkhez. Így helytállónak tűnt Bertók észrevétele, hogy egy egyházkerület anyagi fenntartását nem lehet csupán az egyházkerületet alkotó gyülekezetekre hárítani. Bertók arra is rámutatott, hogy az 1921 augusztusában megtartott „szavazás” alkalmával, a gyülekezetek csak arra válaszoltak, hogy legyen-e önálló egyházkerület, de az „igenjükkal” nem vállalták fel az egyházkerület fenntartását is, mivel erről nem is kérdezték őket. Írásos biztosítékot kért arra nézve, hogy az állam folyósítani fogja az kerület működéséhez szükséges anyagi forrásokat. Igazából Bertók Béla nem az egyházkerület önállósulása ellen szólt, hanem az előkészületeket bírálta és kimondta, hogy az önálló egyházkerület megalakítása nincs jól előkészítve. Végül is a résztvevők hoztak egy határozatot, ami arról szólt, hogy meg kell alakítani az önálló egyházkerületet, de – Bertók Béla javaslati nyomán – több olyan határozat is született, amely a részleteket volt hivatott tisztázni. Például: kerületi költségvetést kell készíteni, írásos biztosítékot kell kérni az államtól

az állami támogatás folyósításáról, újra meg kell kérdezni a gyülekezeteket, hogy akarják-e az önálló egyházkerületet vagy sem és az államsegély esetleges elmaradása esetén milyen anyagi teherrel jár majd a gyülekezetekre nézve az önálló egyházkerület fenntartása. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázására egy bizottságot nevezett ki a közgyűlés és a kerület megalakulásának kimondását elhalasztotta addigra, amíg a fenti részletkérdésekre nem tudnak megnyugtató válaszokat adni.⁹⁶ A bizottság megkezdte a tárgyalásokat és az államhatalom képviselői nagyon készségesnek bizonyultak. A kormány képviselői – 1923 tavaszán – megígérték az új kerületnek folyósítandó anyagi támogatást, a kárpátaljai kormányzóság pedig garantálta az egyház autonómiáját, sőt még arra is ígéretet tett, hogy az állami rendeleteket magyar nyelven is ki fogják adni.⁹⁷

Okkal lehet az az érzésünk, hogy a csehszlovák állam más stílusban tárgyalt a kárpátaljai reformátusok képviselőivel, mint a már megalakult másik két egyházkerület vezetőivel. Míg itt mindent megígértek, csak alakuljon már meg a Kárpátaljai egyházkerület, addig ott az egyházvezetők tapasztalata mást mutatott. Kijelenthetjük, hogy egyfelől az előkészítő tárgyalások eredményei miatt, másfelől pedig a már fent említett állami ultimátum miatt 1923 tavaszán felgyorsultak az események. A Dunáninnen- és a Tiszaninnen- egyházkerület vezetői Demoklész kardjaként fogták föl a pozsonyi kultuszminisztérium leiratát, miszerint 1923 június végéig meg kell alakítani az országos református egyházat. Kárpátalja egyházi vezetői pedig úgy érezték, hogy az állam teljes mértékben támogatja az ő kerületük létrejöttét.

A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulására 1923. március 8-án került sor. 65 gyülekezet képviselője érkezett meg Beregszászra, ahol kimondták az önálló egyházkerület megalakulását és elrendelték a kerületi választásokat. Bő egy hónappal később – április 17-én – történt meg a presbitériumok által leadott szavazatok összesítése. A 79 presbitérium 80 érvényes szavazatot adott le. Ez úgy történhetett, hogy Beregszásznak két szavazati joga volt. Az eredmény: 80-ból 47 szavazattal Bertók Bélát választotta első püspökévé a Kárpátaljai egyházkerület, és 78 szavazattal György Endre lett a kerület főgondnoka. Bertók Béla püspöki beiktatására június 7-én került sor a munkácsi templomban. Magát a szentelést, ősi református szokás szerint, a kerület három egyházmegyéjének esperese végezte: kézrátétellel mondtak áldást a püspökre. Az ünnepi alkalmon a csehszlovák állam képviselői nem vettek részt.

Hosszas előkészületek után, gyors végkifejlettel, így alakult meg Kárpátaljai egyházkerület és 10 nappal a Szlovenszko- és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház alakuló, alkotmányozó zsinata előtt, így lépett hivatalba az új kerület vezérkara.⁹⁸

A három egyházkerület megalakulásával (1920, 1921 és 1923) és a kerületi tisztviselők beiktatásával, hivatalba lépésével lezártak tekinthetjük a felvidéki református egyház szerveződésének átmeneti időszakát. Ez azonban csak az egyház belső struktúráját tekintve igaz.

⁹⁶ Az alakuló közgyűlés részleteinek leírását lásd: PEYER-MÜLLER 1994. 104–105. p.

⁹⁷ A bizottság tárgyalásainak részletes leírását lásd: PEYER-MÜLLER 1994. 106–110. p.

⁹⁸ A választásokkal és a püspökbeiktatással kapcsolatos további részleteket lásd: PEYER-MÜLLER 1994. 120–123. p.

⁹⁴ PEYER-MÜLLER 1994. 85. p.

⁹⁵ Lásd részletesebben: PEYER-MÜLLER 1994. 101. p.

A lévai zsinat

1923. június 17-én nyílt meg a lévai templomban a felvidéki reformátusok alkotmányozó zsinata. A három egyházkerület 37 jelenlévő küldöttje 8 szakbizottságban végezte el az egyházi törvényalkotás munkáját. Álljon itt a zsinat személyi összetétele:

I. A zsinat rendes tagjai:

a) hivatalból:

1. A Dunáninenni egyházkerületből: Balogh Elemér, püspök és Szilassy Béla, főgondnok
2. A Tiszáninenni egyházkerületből: Pálóczi Czinke István, püspök és Lukács Géza, főgondnok
3. A Kárpátaljai egyházkerületből: Bertók Béla, püspök és György Endre, főgondnok

b) az egyházközségek választott képviselői:

1. A Dunáninenni egyházkerületből: Patay Károly, esperes és dr. Mohácsy János, ügyvéd; Tóth Kálmán, esperes és dr. Kersék János, ügyvéd; Gyalóky László, egyházkerületi főjegyző és dr. Gaál Gyula ny. polgármester; Sörös Béla, egyházkerületi aljegyző és dr. Kiss Jenő, ügyvéd.
2. A Tiszáninenni egyházkerületből: Idrányi Barna, esperes és Szalay László, em. gondnok; Péter Mihály, egyházkerületi tanácsbíró és Tornallyay Zoltán, egyházmegyei tanácsbíró; Réz László, egyházkerületi főjegyző és dr. Patay György egyházmegyei gondnok; Szűcs István, esperes és dr. Kovács László, ügyvéd; Búzi Márton, esperes és dr. Baksay Dezső, ügyvéd; Oláh Péter, egyházkerületi tanácsbíró és dr. Halmy István törvénybíró; Pataky Pál, egyházkerületi aljegyző és dr. Óváry Pál, egyházmegyei tanácsbíró.
3. A Kárpátaljai egyházkerületből: Biki⁹⁹ Ferenc, esperes és dr. Polchy István, em. gondnok; Komjáthy Gábor, esperes és Egry Ferenc, egyházmegyei gondnok; Sütő Áron, egyházkerületi főjegyző és dr. Komáromy Lajos, egyházkerületi világi főjegyző; Bary Gyula, lelkész és dr. Korláth Endre, világi tanácsbíró.

c) Tanító képviselők:

4. A Dunáninenni egyházkerületből: Kovács Alajos, igazgató-tanító;
5. A Tiszáninenni egyházkerületből: Vass Ádám, igazgató-tanító;
6. A Kárpátaljai egyházkerületből: Molnár Ferenc, igazgató-tanító.

A nyitó istentisztelet után, felszólalt a csehszlovák kormány jelenlévő képviselője, Dr. Slávik György,¹⁰⁰ kormánybiztos, aki nagyra értékelte az önálló egyház megalakulásának pillanatát, de emlékeztette a zsinati atyákat, hogy az állam feltételei között nagy hangsúllyal szerepel a szlovák egyházmegye kialakítása, ami eddig még nem történt meg. Mint mondta: „az egyenlő jogok biztosításának kezességét a csehszlovák kormány abban látja, ha a zsinat a szlovák kisebbségnek a szlovenszkói református egyház kebelében külön egyházmegyét biztosít”.¹⁰¹ Vagyis az államhatalom szemében nem a reformátusságunk, hanem a magyarságunk volt a szálka.

A zsinat előtt lévő joganyag az 1904-ben megnyílt budapesti zsinat által elfogadott református törvénytár átdolgozása volt. A terjedelmes, mintegy 200 oldalas anyagot, 8 zsinati munkabizottság véleményezte az alábbiak szerint:

Az egyházalkotmányról – I. törvénycikk (alkotmányi bizottság)

A lelkészválasztásról – II. törvénycikk (lelkészválasztási bizottság)

Az egyházi adóról – III. törvénycikk (adóügyi bizottság)

Az egyházi közalapról – IV. törvénycikk (adóügyi bizottság)

Az egyházi törvénykezésről – V. törvénycikk (törvénykezési bizottság)

A közoktatásról – VI. törvénycikk (iskolaügyi bizottság)

A lelkési nyugdíjintézetéről – VII. törvénycikk (nyugdíjügyi bizottság)

Az egyház belső építéséről – VIII. törvénycikk (belmissziói bizottság)

Igazából a VIII. törvénycikk volt az, amit sajátjának nevezhet a felvidéki reformátusság. A Sörös Béla, losonci lelkész, konventi tag által kidolgozott törvénycikk az egyházi belmisszióról és ezzel párhuzamosan a kisebbségi sorba került magyarság megtartásáról szólt. Egyebek mellett kimondta, hogy a gyülekezetek mellett alakuljanak ún. Kálvin körök, amelyek felolvasóesteket, egyházi és magyar kulturális rendezvényeket tartanak a gyülekezetekben. Ez a törvénycikk vezette be a vasárnapi iskolák, a bibliaórák, a vallásos esték gyakorlatát egyházunkban.

Az egyhetes tanácskozás eredményeképpen a zsinat kimondta a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megalakulását és elfogadta az egyház törvényeit. A törvénytárat – a „ius supremae inspectionis” elve alapján – felterjesztették jóváhagyására, Prágába, a köztársasági elnöki irodába. Innen áttették a törvényeket Pozsonyba, ugyanis a csehszlovák államigazgatásban nem az elnöki iroda intézte az egyházak ügyeit, hanem az iskolaügyi, pontosabban a kultuszminisztérium. A tárcá válasza 1923. október 26-i keltezéssel érkezett meg a konvent rimaszombati irodájába. Ebben az állam azt kérte, hogy az egyházi törvénytárat szlovák nyelven és 17 példányban terjessze be az egyház a minisztériumba jóváhagyásra. És ezzel elkezdődött a felvidéki református egyház történetének egy újabb korszaka, amit nyugodtan nevezhetünk az egyházi törvények állami elfogadásáért vívott küzdelmes időszaknak is. Ami a lényegét illeti: a Csehszlovák Köztársaság nem fogadta el a református egyház törvényeit, így mai szóhasználatnál élve kimondhatjuk, hogy a Csehszlovákiához csatolt reformátusok, az ország fennállása alatt, vagyis 1938-ig, államilag nem regisztrált egyházban éltek az életüket.

Felhasznált irodalom

A hivatkozott levéltári anyagok a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárából, Pápáról, az 1.2. fond alatt jegyzett iratanyagból valók.

CSOHÁNY János: *Trianon és a magyar református egyház*. Internetes közlés: 2014. március 2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm#_ftnref5

CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)*. Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, Ungvár 1940.

DURAY Miklós: *Az elnyomás módszereinek rendszertana*. In: *A megvalósult elképzelhetetlen*. Trianon Kutatóintézet, Budapest, 2011.

⁹⁹ A levéltári forráson hibás az írásmód. Ő maga „Biki” formában használta a vezetéknevét.

¹⁰⁰ Slávik György (1890. január 28. – 1969. május 30.), jogász, szlovák politikus, diplomata, ekkor: Zólyom megye megyefőnöke.

¹⁰¹ CSOMÁR 1940., 22–23. p.

PEYER-MÜLLER, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1994.

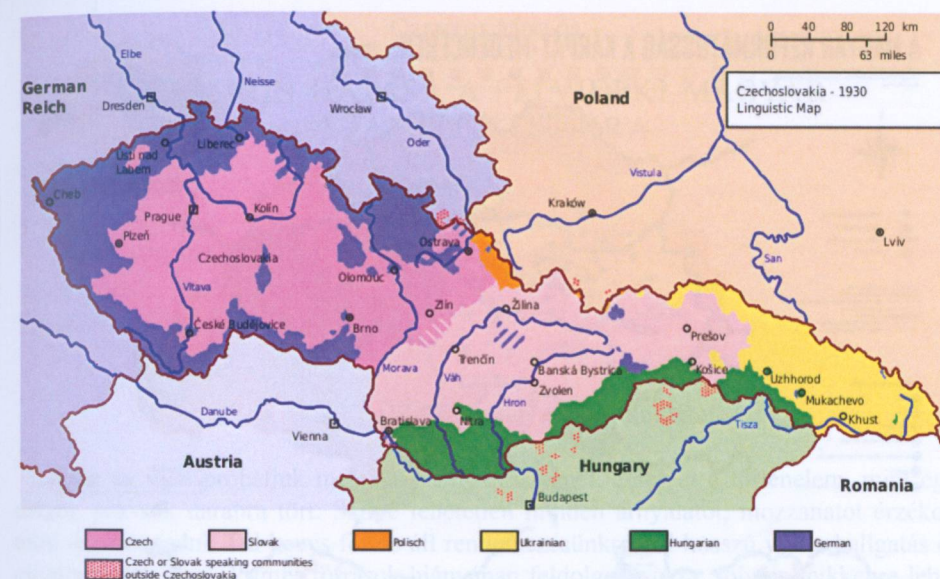
HRONSKÝ, Martin: *Trianon Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Veda, Bratislava, 2011.

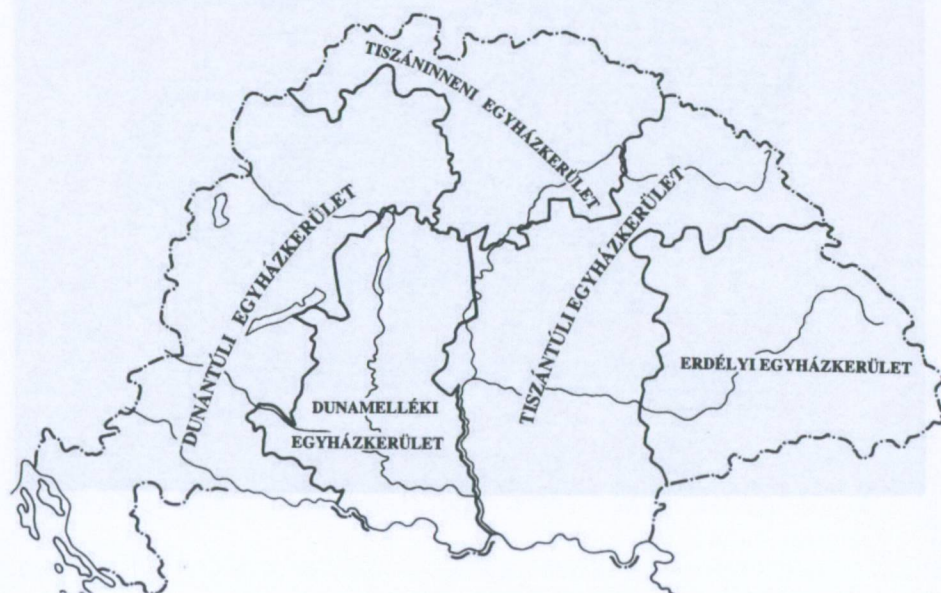
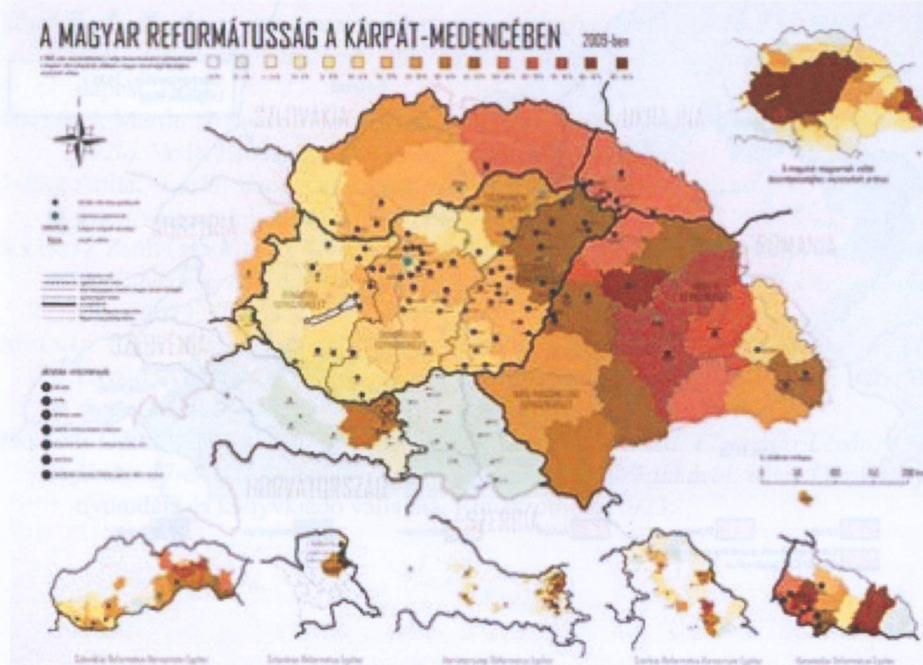
JAKAB Attila: *A szlovákiai magyarság vallási arculata*. Internetes közlés: 2011.01.11.: <http://www.eokik.hu/data/files/122784404.pdf>

KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...”. *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.

MOLNÁR Imre: *A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In: Tóth László: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I.*; Ister; Budapest; 1998.

PÁLÓCZI CZINKE István: *Pedig mi azt hittük... Egyházi beszéd. Elmondta Léván, 1923. június 17-én a lévai református zsinat megnyitása alkalmával*. Klein Géza könyvnyomdája és könyvkiadó vállalata, Rimaszombat, 1923.

CZENTHE MIKLÓS

TRIANON HATÁSA A FELVIDÉKI MAGYAR EVANGÉLIKUSOKRA

A feldolgozás forráshelyzete és korlátai

Száz év után próbáljuk meg összeállítani a képet, amelyet a történelem, mint egy tükröt, sok-sok darabra tört. Szinte lehetetlen minden árnyalatot, mozzanatot érzékelteni és visszaadni. Túl kevés forrás áll rendelkezésünkre, túl hosszú volt a hallgatás és elhallgatás ideje. Primer források hiányában feldolgozásokra, folyóiratcikkekre lehet támaszkodni. Töredékes, nem teljes az a kép, amit ezáltal megtudunk, mégis megpróbáljuk rögzíteni.

Levéltári forrásokat tekintve elsősorban az Evangélikus Országos Levéltárban levő iratokat vettük alapul. Az alapvető források hiánya éppen a tárgyból következik: a Trianont követő évtizedek, immár száz év alatt sok minden elveszett, eltűnt, vagy homályban van, nem ismert. Pl. nem tudni, hogy a történet „főszereplőjének”, a Szlovákiai Magyar Evangélikus Szövetségnek, mint szervezetnek hová lett az iratanyaga. Talán egyszer egy szlovákiai levéltárból vagy egy eddig alig ismert hagyatékából valami még előkerül. Szükség lenne a határon túli magyar evangélikusok (volt) gyülekezeteinek irataira, már amennyi túlélte a történelem viszontagságait. De a magyar evangélikusokat „körülvevő” többségi, pl. hivatalos szlovák egyházi iratok, vagy pl. az állami levéltárak feltárása is jó lenne. Ezek segítségével lehet majd tovább árnyalni a képet.

Trianon hatásáról és körülményeiről az eltelt száz év ellenére még ma sem könnyű kiegyensúlyozott képet kapni. Észak-Magyarországon, a Felvidéken, azon belül az evangélikus egyházban több nemzetiség élt együtt: a magyar, szlovák és német. Utólagos nemzeti szempontok mentén, sokszor egymással ellentétes módon írják le a magyar, német és szlovák összefoglalásokat. Valamit kiemelnek, mást elhallgatnak. Ami számunkra a trianoni összeomlás tragédiája, azt pozitív értelemben, a csehszlovák állam létrejöttéért „államfordulat/prevrat” szóval emlegetik.

A felvidéki magyar evangélikusság sorsa sorozatos hátrányok, elnyomatás volt. A magyar nemzeti kisebbség és egyházai is elszigeteltségbe, egyfajta „információs senkiföldjére” szorultak. A szlovákiai magyar evangélikusok esetében ez azt jelenti, hogy Szlovákiában a többségi szlovák egyház nemigen akar róluk tudomást venni, Magyarországon pedig a kisebbségben élők elszigeteltsége, az elválasztó határ miatt alig van róluk információ. A szlovák–magyar egyházi kapcsolatok hiányosságaihoz tartozik, hogy a közös történelem feldolgozása alig halad.

Forrásaink, információink töredékessége ellenére mégis megkíséreljük a rendelkezésre adatok alapján egy kép megrajzolását. Annak érdekében is, hogy legyen mit folytatni, árnyalni, módosítani. A kérdés feldolgozását négy részre lehet tagolni: 1./ Történeti előz-

mények 1918 előtt (csak utalásszerűen); 2./ A történeti Magyarország összeomlásának személyi, szervezeti, anyagi hatása az evangélikus egyházra, menekült személyek és iskolák; 3./ Az utódállam többségi, hivatalos egyházszervezetének kialakulása; 4./ A szlovákiai magyar evangélikusok szervezkedése (útkeresés, eredmények, küzdelmek).

Az evangélikusok nemzetiségi viszonyai

A történelmi Magyarországon az evangélikus egyház többnyelvű (nemzetiségi) egyház volt. Az evangélikusok létszáma a 20. század elején valamivel egymillió felett volt. Ehhez még hozzájönnek a mindmáig különálló egyházat alkotó erdélyi szászok 250 ezer létszámukkal. 1880-ban az evangélikusokon belül a szlovákok aránya 39,6%, a németeké 35,1%, a magyaroké csak ezt követte: 23,5%. 1910-re az arány már kiegyenlítettebb volt: 34,6 % szlovák, 31,5 % német és 31,9% magyar nyelvű (mindegyik nagyjából egyharmad aránnyal részesedett).¹ E három nagy nemzetiségi csoporthoz még hozzájárult a Muravidéken élő vend evangélikusok aránylag kis létszámú csoportja, akikre most nem térünk ki.

Ez a helyzet már a reformáció óta így alakult: az evangélikus egyházon belül századokon át három nemzet, három nemzetiség élt nemcsak egymás mellett, hanem sokszor egymással szorosan együtt. Mivel a reformáció az anyanyelvi igehirdetést kezdettől fontosnak tartotta, így az evangélikus egyházi hagyomány mályen beivódott az egyes nemzeti kultúrákba. Az evangélikusság ezért is válhatott pl. a szlovákoknál és németeknél fontos nemzeti és kulturális identitásképző elemmé.

A német evangélikusoknál, az erdélyi szászok esetében éppen az evangélikus egyház vált a szász nemzeti-közigazgatási autonómia egyik legfontosabb intézményévé. De sok tekintetben a felvidéki német evangélikusoknál is nagy szerepet játszott. A felvidéki német polgárság a 16.sz.d-ban szinte egységesen vette fel az evangélikus hitet, amelyhez jelentős részben, a 17–18. századi ellenreformáció idején is, a nagy politikai nyomás ellenére is ragaszkodott. A pozsonyi, selmecbányai, szepesi, eperjesi német polgárság számára a városi autonómiához, a polgári jogokhoz való ragaszkodáshoz egyenértékű volt az evangélikus egyházzal és hagyományokkal való kötődés. Ez is magyarázza, hogy a több évszázados ellenreformációs nyomással szemben is védelmezték gyülekezeteiket, igyekeztek megtartani és fejleszteni iskoláikat. A felvidéki német egyházi és iskolaközpontok, a pozsonyi, selmecbányai, besztecebányai, késmárki, löcsei líceum, az eperjesi kollégium évszázadokon keresztül az evangélikus egyház és kultúra bástyáivá váltak.

A 19. század nemzeti újjászületési mozgalmában a magyarországi németek jórészt a magyarokkal együtt tartva, hozzájuk lojálisan vettek részt a polgári fejlődés, a modern magyar állam kiépítésében. Evvel ellentétet utat jártak be a szlovák evangélikusok. A szlovák nemzeti újjászületés hívei jelentős részben éppen evangélikus lelkészek, tanítók, polgárok voltak. A szlovák evangélikus egyház így „nemzeti egyháznak” számított, annak minden politikai, társadalmi és kulturális következményével. A történeti Magyarországon 1900-ban az 1.288.942 evangélikusból 472.374 volt a szlovák, ami a szlovákok 23,7%-át tette ki, tehát majdnem egynegyedét!² Az evangélikusok azonban számarányuknál is jelentősebb szerepet játszottak a szlovák történelemben és irodalomban.

Ahogy a magyar történelmen, úgy a szlovákokén is végigvonul – 1918 előtt és után is – a katolikus-protestáns kettősség. A felekezeti hovatartozás, a protestáns vagy katolikus identitás sokszor akár politikai hovatartozást, állásfoglalást is jelenthetett! Ez Trianon korára is jellemző volt: a szlovák evangélikusok, egyháziak és világiak is sokan álltak az új csehszlovák állam oldalára, részt vettek az új állam kiépítésében.

A hivatalos 1921-es csehszlovák népszámlálási adatok szerint „Szlovákia” hárommillió lakosából 382.823 volt evangélikus, ami nagyjából 13%-át tette ki a lakosságnak. A fenti létszámhoz képesti különbséget az okozza, hogy Trianon után szlovák evangélikusok jelentős létszámban kerültek a Kárpát-medence más országaiba is (150ezren éltek Magyarországon, 55ezren Jugoszláviában, 12ezren Romániában).³ Szlovákiában az evangélikusok a második legnagyobb létszámú egyházat jelentették, míg a nagy többség római katolikus volt (70,9%), volt még 4,8%református és 4,5% zsidó. Érdekes megemlíteni még, hogy az evangélikusok száma 1900–1921 között csökkenő tendenciát mutatott: 14,1-ről 12,7%-ra⁴, míg a római katolikus növekvő: 68,2-ről, 70,8%-ra (a reformátusok, görögkatolikusok aránya is csökkenő tendenciát mutatott).⁵

A hajdani Észak-Magyarországon az etnikai viszonyokra sokszor a két- esetleg háromnyelvűség volt a jellemző. A magyar, német és szlovák ajkúak szorosan együtt éltek, sok volt a kapcsolat, értették egymást, természetes módon megtanulták egymás nyelvét. Az együttélésnek, de az etnikai feszültségnek is egyik fontos helyszíne épp az evangélikus egyház volt. A vegyes nyelvű gyülekezetekben a német-magyar-szlovák ajkúak valamilyen helyi alapon kialakult arányban és módon, sokszor egymás mellett és egymással szorosan együttműködve alakították ki egyházi életüket.

A történelmi Magyarország összeomlásának hatása

Kísérletek az elszakadás és összeomlás megakadályozására

A történelmi Magyarország utolsóként, 1918.szept.5-én beiktatott evangélikus püspöke, Raffay Sándor, aki a bányakerület élére került, hamar szembesülnie kellett a háborús vereségnek és az öszirózsás forradalom okozta zavaros viszonyok következményeivel.⁶ Raffay friss energiával, jelentős teológiai tanári és gyülekezeti lelkesítő tapasztalattal vette át a kerület vezetését. Hagyatéka, ill. életrajzi feljegyzései is fontos forrásanyaga e küzdelmes és mozgalmas időknek.⁷

Az elkövetkező tíz évben Raffay vált az evangélikus egyház külügyekért felelős püspökévé, és általában egyetlen Budapesten működő püspökként az egyház politikailag is legaktívabb püspökévé.⁸ Az egyetemes (országos) egyházat hagyomány szerint a rangidős püspök, Baltik Frigyes dunáninneni püspök képviselte volna, de ő, és az őt felváltó

³ A szlovák evangélikus névtárban (1930) szereplő kerekített, becsült létszámok

⁴ Az *Almanach* 1930, 23. lapján szereplő táblázat szerint viszont az evangélikusok száma Szlovákiában nőtt: mindenesetre 368–382ezer között mozgott 1919–1929 között a világi és egyházi adatok szerint.

⁵ a protestánsok számának csökkenése, a katolikusok növekedése az egész történeti Magyarországon megfigyelhető volt (CZENTHE 2002, 23–24)

⁶ GICZY 2020, 23

⁷ EOL, Raffay hagy., Felvidéki iratok, 1918–1927

⁸ BÖRÖCZ Enikő: *Raffay Sándor és a külföldi egyházi kapcsolatok c. dolgozata* (EOL, 2006.évi Raffay-pályázat anyagai közt)

¹ CZENTHE 2002, 30

² *Almanach* 1930, 21

Geduly Henrik tiszakerületi püspök megbízta a Budapesten, az események közelében működő Raffay Sándor bányakerületi püspököt az ügyek vitelével. Az egyetemes felügyelői tisztséget ekkor báró Solymosy Lajos töltötte be (1918–1923), de ő a románok által megszállt területen élt, így akadályoztatva volt az ügyek vitelében. Őt a bányakerület felügyelője, Zsigmondy Jenő helyettesítette. A gyorsan pergő eseményekre való reagálás miatt ún. elnöki értekezleteket hívtak össze, amelyek gyakrabban, ha szükséges (és lehetséges) volt akkor havonta ülészektek.⁹

Raffay Sándor magyar érzelmű volt, de a magyar–szlovák viszonylatban fellépett a túlzásokkal szemben.¹⁰ Méltányosan tekintett a szlovákokra, nyelvükre, nemzetiségükre, nem pártolta, hogy elnyomják, „elvadítsák” őket. Mikor a szlovákok irányában megmutakozó türelmetlenséget visszautasította, ugyanakkor hangsúlyozta a magyar hazához való hűség fontosságát.

1918 októberében már látszódott, hogy az ország területi épsége veszélybe került. Raffay püspök – ahogy visszaemlékezéseiben önirónikusan megírja – ebben a helyzetben megkísérelte „visszafoglalni a Felvidéket”.¹¹ Hiába tárgyalt azonban lelkészekkel, esperesekkel, az eseményeket akkor már nem lehetett megállítani, a történelmi Magyarország összeomlása a küszöbön állt. A Bányakerülethez tartozó túróci és zólyomi esperességből érkező hírek az evangélikus papság egy részének a csehbarát elszakadási irányzathoz való közeledését jelezték. Otto Skrovina túróci alesperes nyíltan megírta a püspöknek, hogy a szlovákok az őket ért egyházi és iskolai sérelmek miatt rövid időn belül a cseh-szlovák köztársasághoz fognak csatlakozni.¹²

Raffay püspök két pásztorlevelet is bocsátott ki, hogy mentse a helyzetet. 1918. nov. 4-én az átalakulások közt a rend és nyugalom megőrzésére szólít fel. Másik körlevelében pedig így ír: „Vannak, akik nemzetiségi okokból el akarnak tőlünk szakadni, meg akarják bontani a százados testvéri együttélést, szét akarják tépni Krisztus köntösét, az evangéliumi anyaszentegyházat. ... Ha e lélek ellen eddig vétettünk, igyekezzünk azt elefelejteni, igyekezzünk mindent jóvátenni, hadd keljen a régi bűnök romjain egy új, nemes tiszta érzésekben és egyetértés áldásaiban gazdagabb Magyarország, melynek minden nyelvű és nemzetiségű lakosa megtalálja az ősi földön a megelégedést és a békességet.”¹³

A fenyegető elszakadástól való hírek azonban továbbra sem csitulnak. Raffay püspök elszánta magát, hogy személyesen utazik a kerület két északi esperességre, Zólyomba és Túrócba, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen. 1918. nov. 25-én Zólyomban nem talált kifejezetten elszakadási hangulatot, azonban nov. 28-án Túrócszentmártonban már vigasztalanabb volt a helyzet. Otto Skrovina alesperes, Ján Vanovič egyházmegyei felügyelő éles hangon támadták a magyar egyházat, a baj orvoslását a csehekhez való csatlakozásban látták. Raffay hazatérve a kormánynak is jelezte a fenyegető helyzetet, de azt már nem sikerült megfordítani.¹⁴ Raffayhoz hasonlóan, püspöktársa, Geduly Henrik

⁹ EOL, Egyetemes egyház, elnöki értekezletek jegyzőkönyvei

¹⁰ Az evangélikus egyházon belül évtizedek óta nagy feszültséget okozott a magyar–szlovák viszony. Ennek egyik csúcspontja volt az 1891–94-es budapesti zsinat, mikor a kerületek határait úgy szabták át, hogy a szlovák érzelműek, akkori kifejezéssel „pánszlávok” befolyása közben tartható legyen. ... Az ezt követő évtizedekben számos esetben tört ki a lappangó feszültség, ami a „pánszláv” érzelmű lelkészek, tanárok, diákok elleni fegyelmi lépésekben öltött testet.

¹¹ EOL, Raffay hagy., önéletrajzi feljegyzések

¹² BRUCKNER 1930, 122

¹³ BRUCKNER 1930, 124–125

¹⁴ BRUCKNER 1930, 127–129

nyíregyházi lelkész, aki a Tiszakerületet vezette, nov. 16-án intézett körlevelet a kerületébe tartozó, szlovákérmű árvai, lipői és gömöri hívekhez. Az elszakadási hangulatot azonban ekkor már sem Raffay, sem Geduly püspökök figyelmeztető, türelmes intései már nem tudták befolyásolni és főleg nem megállítani.¹⁵

A fentiekben látható volt, hogy az ország fenyegető széthullását csak súlyosbította az őszirózsás forradalom okozta belpolitikai instabilitás és bizonytalanság. Pedig a nemzeti érdekre és súlyos helyzetre való tekintettel Raffay püspökben megvolt a készség, hogy a nemzeti összefogás érdekében lépéseit a Károlyi-kormánnyal egyeztesse. Ez a súlyos bel- és külpolitikai körülmények között azonban már nem vezetett eredményre. 1918 november-decemberére az új államok megszálló hadseregeinek az előrenyomulása miatt nyilvánvalóvá lett az országot fenyegető széthullás.

A kilátástalanná váló helyzetben Raffay püspök és más egyházak vezetői az egyes felekezetek külkapcsolatait próbálták aktivizálni, hogy enyhítsék vagy megfordítsák az országgal szembeni értetlenséget vagy ellenséges hozzáállást. Ezek az 1919 első hónapjaira átnyúló akciók és lépések egyben a békekonferenciára való megfelelő felkészülést is szolgálták.¹⁶ Az evangélikus egyház esetében ez azt jelentette, hogy az észak-európai, skandináv, lutheránus többségű államok evangélikus egyházaival és vezetőivel kerestek kapcsolatokat. Ennek érdekében levelezés útján és személyes látogatásokkal próbálták a magyar ügy részére támogatókat keresni. E próbálkozások és puhatolozások eredménye is korlátozott lehetett, hiszen egyrészt az utódállamok katonailag kész helyzetet kívántak teremteni, másrészt a rohamosan változó belpolitikai események, a polgáriból kommunista forradalomba átsapó változások elsodorták a diplomácia lehetőségeit.

„HAZAKERESÉS”. A trianoni veszteség, lelkészek és tanárok menekülése

Az összeomlás személyes drámákat és szenvedéseket, hosszú ideig alig feldolgozható traumákat okozott.¹⁷ Hiszen nemzeti okból sokan, lelkészek, tanárok, hívők voltak kénytelenek elmenekülni lakóhelyükről. Otthagyni életük munkájával felépített lakásaikat, egzisztenciájukat, környezetüket. Anyagilag nélkülözve, szűkös körülmények közé érkeztek, és osztoztak a nagy trianoni menekülthullám tíz- és százazezeinek a sorsában. A szerencsésebbek rokonaiknak vagy kapcsolataiknak köszönhetően jobb helyzetbe kerültek, de voltak, akik már soha nem találtak igazából magukra. De akik be is illeszkedtek az idők folyamán, nem feledték felvidéki szülőföldjüket, otthonuk emlékét.

A Felvidék 1918–1919 fordulójára körül megtörtént cseh megszállása, a nemzeti és társadalmi összeomlás az evangélikus egyház gyülekezetei, szervezetei, iskoláit és személyeit is súlyosan érintette.¹⁸ Számos evangélikus lelkész és tanár vesztette el állását és kénytelen volt elhagyni gyülekezetét, iskoláját. Az új állam azt követelte, hogy ahhoz, hogy egy lelkész vagy egyházi tanító szolgálati helyén maradjon és megkapja a kongruát, az állami fizetéskiegészítést, az új államra le kell tennie az esküt. A „menni

¹⁵ BRUCKNER 1930, 129–131

¹⁶ Ugyanígy eredménytelen volt a jó magyarok részéről történt kiküldetése a semleges országokba 1919. februárjában.” (EOL, Raffay-hagyatéka, Önéletrajzi feljegyzések, 48. l.)

¹⁷ Az EOL-ba bekerült egy énekeskönyv (kézikönyvtár, biblia és énekeskönyv gyűjt.), amely egy, az első világháború után Brassóból menekült családtól származik. Az elején kézzel beírva: „Feleségemnek a HAZA KERESÉS évében 1921-ben, Lajos”.

¹⁸ A trianoni menekültek adatbázisa a származási helyet is tartalmazza: [Menekültek \(trianon100.hu\)](http://Menekültek.trianon100.hu)

vagy maradni” kérdése egyszerre jelentett lelkiismereti és egzisztenciális kényszerhelyzetet.

Volt, aki lelkiismeretére hivatkozva, a magyar állam iránti hűsége miatt megtagadta az eskü letételét, ebben az esetben elvesztette állását. Sőt el kellett hagynia az országot, hátrahagyva addigi egzisztenciáját, gyülekezetét, vagyont. Sokan jutottak erre a sorsra, és a maradék Magyarországra menekült, költözött át. Egyénileg változó volt, hogy mire milyen sors várt. Voltak olyanok is, akik mégis maradtak, vállalva a körülményeket, és letették az új államra a hűségesküt. A magyarországi evangélikus egyház egyetemes közgyűlése elé kerülő jelentés bírálta azt a jelenséget, hogy mégis voltak olyanok jónéhányan, akik letették a hűségesküt.¹⁹

A menekültek sorsában osztozó egyháziak, lelkészek legtöbbször még a nevét is alig ismerjük. Mivel a kutatás ezzel alig foglalkozott, csak néhány név, sors felvillanása lehetséges. Ilyen volt pl. Illgenn Antal, aki 1906–1920-ig szolgált lőcsei lelkészként. Távozásának az volt az oka, hogy bírálta az új államhatalom és egyházvezetés szlovákosítási törekvéseit, pl. azt, hogy a kisszámú szlovák evangélikus részére biztosítsák a másodlelkési állást.²⁰ Ján Simkovič kormánytanácsos 1920.jún.14. levelet írt a szepesvárosi egyházmegye esperesi hivatalának, amelyben a hűségfogadalmat nem tett lelkészeket szólítja fel ennek letételére vagy állásuk elhagyására. Ezt követően Szepes megye zsupánja határozatot hozott Illgenn Antal Magyarországra való kényszerköltöztetéséről.²¹ Illgenn Antal Magyarországon már nem jutott parókiához, tábori lelkészként szolgált a nyugdíjig.²² Mayer József (1886–1932) lőcsei evangélikus tanító, az evangélikus árvaház igazgatója ugyancsak nem akarta letenni a hűségesküt, ezért kiutasították Csehszlovákiából. 1920 elején, télen, két héten át egy marhavagonban, bútorokkal utaztak Bonyhádra, majd 1920-tól Ceglédre került tanítónak.²³

Nagymúltú tanintézetek elvétele és menekülése

Az új csehszlovák állam nagy súlyt helyezett a felsőbb iskolák megszerzésére, magyar jellegük megszüntetésére, elszlovákosítására. Az új szlovák egyházvezetésen kívül főszerepet játszott ebben a Szlovákiát irányító minisztérium iskolaügyi referense, Anton Štefánek. Megindult az eperjesi, iglói, pozsonyi, rosznyói gimnáziumok elszlovákosítása.²⁴ Gömöry János az eperjesi kollégium ellehetetlenítése kapcsán ír a felvidéki iskolák fojtogatásáról, az új állami funkcionáriusainak diktatórikus, sovíniszta türelmetlenségéről. Az iskolákból kegyetlenül száműzték a magyar nyelvet, még mint nyelvet sem engedték oktatni. Minden erre vonatkozó ígéret papíron maradt, hazugság-

nak és hitegetésnek bizonyult. A valóság a bármilyen áron és rögtön végrehajtandó diktátum és terror volt.²⁵

Evvel nemcsak az egyéneknek és gyülekezeteknek, de az evangélikus egyház nagymúltú felvidéki tanintézeteinek tragédiája is bekövetkezett.²⁶ Sokszáz éves iskolák, amelyek az ország művelődésében hírt és rangot vívtak ki, most néhány hónap, néhány év alatt omlottak össze, szűntek meg. A megszűnő és elmenekülő tanintézetek tanárainak túlnyomó része is kénytelen volt elhagyni addigi lakó- és szolgálati helyét, mivel intézetük működése ellehetetlenült, Magyarországra átköltözésre kényszerült. Ebben a helyzetben mást nem lehetett csinálni, mint menteni a menthetőt. Segíteni a menekülteket és ahol lehet, elhelyezni az intézményeket. A megszállt területekről menekült tanárok segélyezéséhez az amerikai evangélikusok támogatása járult hozzá.²⁷

Fennmaradtak a beszercebányai evangélikus gimnázium magyar zászlójának darabjai, jelképezve a felvidéki iskolák trianoni sorsát. A zászlóhoz mellékelt iskolai és gyülekezeti jegyzőkönyvek, feljegyzések szerint 1919.január-februárban a cseh megszálló hatóságok kímélet nélkül, megalázó körülmények tiltották be a magyar oktatást, az ellenálló magyar diákokat megfenyítették. A magyar diákok és a szülők az iskola zászlóját megmentendő, azt csikokra vágva, egymás között szétosztva, mentették át a határon Magyarországra.²⁸ A gimnáziumok közül a selmecbányai liceum és a beszercebányai gimnázium megszűnt.²⁹ Oravecz Ödön beszercebányai gimnáziumi igazgató az aszódi gimnázium igazgatójaként folytatta pályáját.³⁰ A selmecbányai liceum elűzött tanárait a nyugdíjalapból támogatták.³¹

A pozsonyi evangélikus teológia már 1882-ben kivált a liceumból, az evangélikus egyház önálló országos (egyetemes) teológiai akadémiajaként működött tovább.³² A nagyhírű intézmény az 1918 végi cseh megszállás következtében ellehetetlenült. A cseh hatóságok 1919.júniusában, a magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadjárata idején, a pozsonyi egyetem tanáraival együtt Kovács Sándor teológiai tanárt egy hónapra Morvaországba internálták.³³ A cseh zaklatások miatt a pozsonyi teológia 1919. szept.8-án kénytelen volt átköltözni Magyarországra.³⁴ Budapesten, az eperjesi teológiával együtt

25 Gömöry 1964

26 1921.aug. A csehek által elkövetett sérelmek az iskolaügy terén, 7 oldalas gépelt irat a magyar iskolák megszüntetéséről és csehsítéséről; 1921.febr.16. Cseh megszállt területen levő iskoláink sorsa. Iskolák típusok szerinti felsorolása, 5 kéziratos oldal; 1921.aug.: A felsőmagyarországi magyar tanítók csehszlovák hűségesküjének letételéről, elbocsátásukról és további helyi tanügyi események (EOL, Raffay-hagy., Felvidéki iratok)

27 EOL, Egyet.közgy.jkv., 1920.dec.9.

28 Rosenauer Lajos, a beszercebányai gyülekezet 1919.január-februárban hivatalban levő iskoláért felelős másodfelügyelője, 1929-ben küldte el a nála levő zászlódarabokat az evangélikus egyház egyetemes felügyelőjének, a történetet elmondó feljegyzéssel és illusztráló jegyzőkönyvekkel, e kísérszöveggel: „Ezeket idecsatolva felterjesztem azon tudatban, hogy magyarhonai ev. egyházunk élet-halál harcának egy epizódját örökíti meg, s így megőrzésre érdemesek.” (EOL, Egyetemes iratok, 284/1929.ikt.szám)

29 Dr. Oravecz Ödön igazgató jelentése a beszercebányai gimn. helyzetéről 1918.december (EOL Raffay-hagy., Felvidéki iratok)

30 EOL, Raffay-hagy., Felvidéki iratok

31 EOL Egyet. közgy. jkv., 1920.dec.9.

32 FUKÁRI 2003, 86

33 A pozsonyi magyar professzorok morvaországi (Luhačovice) internálásáról az ugyancsak internált Jankovics Marcell számol be, aki maga is internált volt. Kovács Sándor prédikációjából szó szerint idéz (JANKOVICS 2000, 83–84)

34 EOL, Egyet.közgy.jkv., 1920.dec.9., 41.pont; FUKÁRI 2003, 98

19 EOL, Egyet.közgy.jkv., 1920.dec.9., 4.pont

20 *Arbeiter* 2004, 136

21 EOL, Raffay-hagy., Felvidéki iratok

22 EOL, Egyet.közgy.jkv., 1920.dec.9., 21–22.pont; EOL, Egyetemes nyugdíjintézet személyi katonok, Illgenn Antal

23 A család 1940-ben vette fel a Martos nevet. Martos Józsefék kiutasításuk után is mindig nagy szeretettel emlegették Lőcsét. A család 1940-ben vette fel a Martos nevet, ld. *A Mayer/Martos-család története*, összeállította és kiadta: MARTOS Balázs, 2017, 20–23

24 BRUCKNER 1930, 147

ún. menekült teológiaként 1919–1923 között működött.³⁵ A pozsonyi és eperjesi menekült teológia tanárait és diákjait az Üllői úti Luther otthonban szállásolták el³⁶, a teológia működésére pedig a Keleti Akadémia épületét engedték át.³⁷ A teológia működését anyagilag az amerikai magyar evangélikusok biztosították.³⁸

A pozsonyi evangélikus gimnázium 1923-ig még működött. A gimnázium utolsó éveiben Hirschmann Nándor igazgató a hatóságok által okozott politikai, anyagi, közgazgatási nyomást megpróbálta kivédeni, de végül is kénytelen volt beszüntetni tevékenységét.³⁹ A gimnázium tanárai közül Hamvas József – Hamvas Béla filozófus édesapja – kénytelen volt elhagyni Pozsonyt, Budapestre került.⁴⁰

Az eperjesi kollégium intézetei közül 1919-ben három kényszerült menekülésre: a teológia Budapestre, a jogakadémia és tanítóképző Miskolcra került.⁴¹ A teológia tanárait, Szlávik Mátyást, Deák Jánost, Draskóczy Lajost Eperjes elhagyására, otthonuk feladására kényszerítették.⁴² Bruckner Győző iglói gimnáziumi tanár, neves történész Miskolcra került, egy ideig vagonlakó volt, majd az Eperjesről menekült jogakadémia nagy érdemeket szerzett dékánja lett.⁴³

Jelentős eredmény volt, hogy az eperjesi magyar gimnázium még néhány évig fennmaradhatott. Elsősorban Gömör Jánosnak, a gimnázium utolsó magyar igazgatójának szívós és állhatatos küzdelmének következtében a hatóságok hozzájárultak, hogy a magyar oktatás nem azonnal szűnt meg, hanem felmenő jelleggel. Azaz a már meglevő osztályok még befejezhették tanulmányaikat, az 1926–27-es tanévben volt az utolsó magyar érettségi. Új magyar osztályokat azonban már nem indítottak, így a gimnázium teljesen szlovák nyelvűvé vált.⁴⁴

Az első világháború után a pesti evangélikus leányiskolába több, határontúli területekről menekült tanárnő szolgált. Szluika Ella a modori evangélikus leánynevelő intézet vezetője volt, Pesten a Veres Pálné Leánynevelő Intézet internátusának vezetője lett. Jeszszky Ilona (1891–1970) 1919–1920-ban a modori evangélikus leányiskolában taní-

tott, menekülése után a Deák téri evangélikus leányoktatás egyik legismertebb személyisége, az 1933-ban leánygimnáziummá szervezett intézmény népszerű tanára volt.⁴⁵

A cseh megszállás idejének jellemző története volt az evangélikus egyházigazgatás szempontjából a dunáninneni püspöki hivatal és iratainak megmentése. Baltik Frigyes dunáninneni püspök, balassagyarmati lelkész 1919. V. 25-i halála után hírt vették, hogy az új, Csehszlovákiában kinevezett Samuel Zoch szlovák püspök-adminisztrátor jogot formált a Baltik püspök halála után megüresedett püspöki hivatal irataira. Ezt megelőzendő, Kirchner Rezső püspöki titkár és Kéler Zoltán kerületi felügyelő egy gyors mentőakcióval a püspöki hivatalt az iratokkal együtt 1919.szept. 9-én Balassagyarmatra átszállították Budapestre, az egyetemes egyház Üllői úti épületébe. Így aztán mikor Zoch püspök 1919.szept.16-án valóban megérkezett Balassagyarmatra két légionárius kíséretében, a püspöki hivatal épületét üresen találta.⁴⁶

Az egyházat ért veszteségekről – mivel az 1919-es évben nem volt mód közgyűlést tartani – az egyetemes egyház 1920.dec.9-i közgyűlése számolt be.⁴⁷ A történelmi egyházak közül az evangélikus egyház szenvedte el az egyik legnagyobb veszteséget, mind lélekszámának, mind a gyülekezetek számának csökkenését tekintve.⁴⁸ Egyházszervezetileg a négy egyházkerületből kettő, a dunántúli és a bányai mérsékeltbb veszteséget szenvedett. De a másik kettő egyházkerületből szinte alig maradt valami, a dunáninneniből (főleg a mai északnyugat-szlovákiai területre terjedt ki) három egyházmegye, a tiszakerületiből (főleg a mai kelet-szlovákiai területre terjedt ki), két egyházmegye. A két lecsökkent területű egyházkerület esetében felmerült a hogyan tovább kérdése, pl. hogy nem érdemes-e összevonni őket. De végül is megtartották mindkét megcsonkult egyházkerületet, ragaszkodva a történelmi jogokhoz és hagyományokhoz. Az 1920.decemberi egyetemes közgyűlés kimondta, hogy „a területi integritás alapján az evangélikus egyházat régi területi határaiban egységesnek tartjuk”.⁴⁹

Az új szlovák egyházszervezet létrehozása

A felülről kinevezett, új egyházvezetés

Észak-Magyarország 1918.novembere–1919.januárja közti, cseh katonai megszállása következtében a megszállt területeken az új csehszlovák állam teljhatalmú szlovákiai minisztere, Vavro Šrobár gyakorolta a hatalmat. A bevezetett katonai diktatúra árnyékában meghozott intézkedések célja a kész tények teremtetése, a megszállt területeken az új államhatalom gyors berendezkedésének a biztosítása volt. Elsőként az államigazgatás és a társadalmi élet magyar jellegét szüntették meg. Az evangélikus egyházon belül végbemenő folyamatok szinte teljes egészében leképezték a csehszlovák állami térhódítást.

45 EOL, Deák téri Leánygimnázium iratai (az adatokat Zomboryné Bazsó Rozália, az Evangélikus Országos Levéltár munkatársa gyűjtötte)

46 A dunáninneni kerület 1900–1950 közti története, Csekey Zoltán püspöki titkár írása (EOL, Dunáninneni kerület iratai)

47 Az egyetemes felügyelő helyettese jelentésében az előző két év, 1918–1920 eseményeit foglalta össze (EOL, Egyet. közgy. jkv. 1920.dec.9.).

48 A trianoni veszteség az anyagyülekezeteket tekintve: az evangélikusoknál 901-ből 244 maradt (27%). A református egyháznál ez az arány 49,9%, a katolikusnál 42,9% (CZENTHE 2002, 29)

49 EOL, Egyet. közgy. jkv., 1920. dec. 9. 5. o., 3. pont

35 öt tanárral működött, akik közül ketten Pozsonyból, hárman Eperjesről érkeztek (EOL, Egyet. közgy. jkv., 1920.dec.9., 42.pont); EOL, A pozsonyi és eperjesi menekült teológia iratai

36 EOL, Egyet. közgy. jkv., 1920.dec.9.

37 Ordass Lajos evangélikus püspök, aki teológusként járt ide, a szűkös viszonyokat avval jellemezte, hogy a Deák János professzor lakásaként szolgáló helyiségbe csak a tantermen keresztül lehetett bemenni. Így, mikor folyt a tanítás, akkor a család nem tudta elhagyni otthonát. (Ordass Lajos: A kikkel az úton találkoztam, Budapest: Ordass Lajos Baráti Kör, 1996)

38 EOL, Egyet. közgy. jkv. 1920.dec.9.

39 Ezek alapján dolgozta fel a pozsonyi líceum utolsó négy évtizedének: FUKÁRI 2003, 52–65.

40 FUKÁRI 2003, 117

41 EOL, Miskolci jogakadémia iratai; DUROVICS Alex: *Eperjes – az evangélikus jogakadémia 1918–19-es tanéve és Miskolcra költözése*. In: Gerundium 2019/2/4- Internet: <https://egyetemtortenet.elte.hu/dstore/document/2110/document.pdf>

42 Deák J. és Szlávik M. kiutasítása: EOL, Egyet.közgy.jkv., 1920.dec.9., 46. és 52.pt.; Szlávik Mátyás és Draskóczy Lajos hagyatéka az EOL-ba került.

43 A Bruckner-család Iglóról Miskolcra kerülésének körülményeire Bruckner Győzőné Farkas Gizella: *Töredékes napló c. kézirata világít rá. Ld.: BRUCKNER ÉVA: Vagon- és barakkvárosok. A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei*, in: Polgári Szemle, 2017. november, 13. évf. 1–3.sz., <https://polgariszemle.hu/aktualis-szam/141-tarsadalompolitika-tortenelm/898-vagon-es-barakkvarosok-a-trianoni-utodallamok-menekultjeinek-eltkorulmenyei>

44 EOL, Gömör János hagyatéka; GÖMÖRY 1964

Az elszakadáspárti és az új, alakuló csehszlovák államhoz húzó szlovák evangélikusok képviselői 1919. jan. 21-én Zsolnán gyűltek össze tanácskozára. Az alaphang a magyaroktól elszenvedett sérelmek emlegetése volt. Olyan világiak is részt vettek, akik zsupáni (főispáni) tisztséget kaptak az új hatalomtól. Ezek az evangélikus egyházi és világi személyek szorosan együttműködtek az új államhatalommal, amelynek fő pártfogóivá és bázisává lettek. A zsolnai tanácskozáson részt vevők Šrobár miniszterhez fordultak, arra hivatkozva, hogy az evangélikus egyházon belüli „anarchia elkerülése” érdekében szükségessé válik az állami beavatkozás. Utaltak arra, hogy a három odaeső evangélikus egyházkerület (Dunáninnyi, Bányai, Tiszai) egyikének sincsen az új állam területén székhelye.⁵⁰

A zsolnai tanácskozás javaslatára reagálva Šrobár teljhatalmú szlovén miniszterként 1919. jan. 30-án és febr. 9-én két rendeletet bocsátott ki. Ezekben a politikai helyzetre való tekintettel, az új csehszlovák állam nevében átmeneti jelleggel, két évre (1919–1921) felfüggesztette az evangélikus egyház autonómiáját. A rendeletek célja új, államhű egyházvezetés kinevezése, az egyház átalakítása az új politikai viszonyoknak megfelelően. A rendelet gyűlekezeti lelkészekre és tanítókon kívül minden tisztségviselő, felügyelő, esperes, püspök és egyetemes egyházi szerv működését felfüggesztette. Ez által az evangélikus egyházalkotmány alapján megválasztott felsőbb egyházigazgatási, egyházkerületi és egyházmegyei tisztségviselők és testületek megbízatása rendeletileg megszűnt. Az „örösváltás” érdekében a leváltott vezetők és testületek helyébe újak léptek.

Az evangélikus egyházigazgatás négy szintjén (egyházközösség, egyházmegye, egyházkerület egyetemes /országos) egyháztanácsok (radák) jöttek létre. Ezeket az egyháztanácsokat, ellentétben az evangélikus egyházalkotmány hagyományos alulról felfelé szerveződő jellegével, fordítva, felülről lefelé nevezték ki. Šrobár miniszter az egyház vezetésére országos egyháztanácsot nevezett ki (*generálna rada*), fele részben egyháziakból fele részben világiakból. Jellemző módon a világiak között öt, a csehszlovák állam által kinevezett zsupán (megyei főispán) is szerepelt. A tanács létszáma először 26 volt, csak szlovákok voltak a tagjai, később egészült ki még négy fővel (3 német és 1 magyar taggal). Az országos tanács az ún. minisztériumi egyházi referens (államtitkár) elnökletével ült össze. Ezen országos szerv pedig az egyházkerületek és egyházmegyék élére – szintűgy kinevezéssel – adminisztrátorokat állított. Biztosítva lett így az állam közvetlen befolyása az egyházon belül, hiszen az országos tanács alapvető feladata volt, hogy az új csehszlovák államnak megfelelő módon készítse elő az evangélikus egyház átalakítását.

Az országos egyháztanács első ülését 1919. ápr. 2-án tartotta meg, melyen a szlovák nép ezeréves elnyomására hivatkoztak, avval, hogy most jött el a szabadság hajnala. Az egyházkerületek vezetésére püspöki jogú adminisztrátorokat neveztek ki, továbbá espereseket, egyházkerületi és egyházmegyei felügyelőket. Két kerületet hoztak létre: a nyugatit a volt dunáninnyi kerület Pozsony városi és megyei, nyitrai, trencsényi, zólyomi, barsi, honti és nógrádi egyházmegyéiből és a bányai kerület zólyomi egyházmegyéjéből. A keletit pedig a bányai kerület túróci egyházmegyéjéből és a tiszai kerület árva, lipcsei, szepesvárosi, tátraaljai, sárosi, gömöri, kishonti, abaúj-zempléni egyházmegyéiből.

50 Az evangélikus püspökök székhelye ekkor még változó, abban a helységben volt, ahol elkészítettké szolgálatot teljesítettek. A dunáninnyi püspök székhelye Balassagyarmaton, a bányakerületi Budapest, a tiszakerületi pedig Nyíregyházán volt.

Az egyházban használatos nyelv egyházközönségi és egyházmegyei szinten a többség nyelve (tehát akár német vagy magyar is lehet), de a felsőbb, egyházkerületi és országos szinten már csak szlovák.⁵¹ A csehszlovák állam fizeti mindazon segítyt, amelyet az egyházak és intézeteik idáig a magyar államtól kaptak, beleértve a nyugdíjakat is. A korábbi egyházi alkotmány egyéb része továbbra is érvényben marad, míg egy új zsinat új alkotmányról nem gondoskodik.⁵²

A 1921. évi trencsénteplici alkotmányozó zsinat rakta le a Szlovákiai Evangélikus Egyház jogi-alkotmányos alapjait. A zsinat két ülést tartott (1921. jan. 1 8.–febr. 4., máj. 23–24), majd az elkészült egyházi alkotmányt 1922. május 25-én nyújtották be a kormányhoz jóváhagyásra. Evvel állt helyre a szlovákiai evangélikusok alkotmányos rendje, ill. alakult ki az új egyházigazgatás. A szlovákiai evangélikus egyház jogi elveit és teológiai alapjait tekintve jórészt átvette az 1918 előtti evangélikus egyház hagyományát: magát Szlovén-Agostai Hitvallású Egyháznak nevezte. A szlovákiai evangélikus egyház létszáma kb. 400 000 fő volt.⁵³ A többi utódállamba, Romániába és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba (Jugoszláviába) is kerültek szlovák evangélikusok.

Az új alkotmány alapján megtörtént az új egyházban a tisztújítás. Ezt ún. választási bizottságok bonyolították le, de ezek működése ellen a német és magyar gyülekezetek tiltakoztak, mert korábban ilyen nem ismert az egyházalkotmány, ill. a választási bizottságok egyben már személyi javaslatokat is előterjesztettek. A felsőbb egyházkormányzati szinteken (egyházkerület, egyházmegye) a szlovák nyelv használatát mondták ki.⁵⁴ Egyetemes felügyelő Ján Vanovič, a keleti kerület püspöke Jur Jánoška lipcsei szentmikulsi lelkész, a nyugatié Samuel Zoch modori lelkész lett. Jánoška püspök megbékélő hangnemben nyilatkozott tisztségbe lépése alkalmával, ígérte, hogy a magyar és német hívek jogait tiszteletben tartja.

A német evangélikusok

A német evangélikusok kedvezőbb helyzete

A szlovák evangélikusok céltudatosan törekedtek céljuk felé, amely egy új, szlovák egyház létrehozását tűzte ki. Ebben pedig élvezték a cseh megszálló katonaság által bevezetett diktatúra és az új államszervezet korlátlan támogatását. Evvel szemben a Felvidék magyar és német evangélikusai, egyházközönségei a tanintézetek szlovákosítása és államosítása ellen nem sokat tehettek.⁵⁵ A trianoni békeszerződés aláírása, 1920. június 4. után nyilvánvaló lett, hogy a német és magyar evangélikusok egy új államban kénytelenek élni.

A német és magyar evangélikusok a nyelvi és szervezeti jogaikért folytatott küzdelemben nehezen jutottak egységes álláspontra. A helyzet megítélése eltérő helyzetükből, és regionális különbségeikből is fakadt: máshogy ítélték meg a pozsonyiak és máshogy a szepesiek. Míg a pozsonyiak részéről felmerült a cseh- és morvaországi német evan-

51 BRUCKNER 1930, 131–136

52 BRUCKNER 1930, 136

53 1920 után a Magyarországi Evangélikus Egyház létszáma 497ezer volt (CZENTHE 2002, 25)

54 BRUCKNER 1930, 191–192

55 BRUCKNER 1930, 137–139

gélíkusokhoz való csatlakozás, a szepesiek viszont nem akarták megbontani az ország történelmi határait. Felvetődött, hogy a német evangélikusok külön kerületben szerveződjenek, de voltak, akik a magyarokat is bevonták volna.⁵⁶

A jelentős súlyú, 10ezres lélekszámú pozsonyi városi egyház (egyben esperesség) 1919. március 23-án írásban tiltakozott Šrobár miniszternél az egyházi autonómia megsértése ellen. Tétélesen hivatkoztak alkotmányos, jogi rendelkezésekre és nemzetközi megállapodásokra, amiket ez a rendelet sértett. Az állami és egyházi tényezők igyekeztek diplomatikusan elintézni az ügyet: Zoch püspöki adminisztrátor hosszasan tárgyalt a pozsonyi egyház képviselőivel, majd Šrobár miniszter leiratban kérte, hogy utólagosan járuljanak hozzá az egyetemes rada kinevezéséhez. Bár a pozsonyiaknak nem teljesült minden kívánsága, de 1919.júl.6-i közgyűlésükön mégis a békés kompromisszum mellett döntöttek.⁵⁷

Eredetileg az országos egyháztanács tagjai csak szlovákok voltak. De a tanács első ülése kérésére a miniszter három németet és egy magyart (lelkészt ill. világit) nevezett ki pótlólagosan. A lelkészek közül így került be Karl E.Schmidt Pozsonyból, Albert Kübecher Leibicből (Szepesség), a világiak közül pedig dr.Samarjay Emil Pozsonyból, és a szepesi Münnich Kálmán. Az országos tanácsnak 30 tagja volt, ebből 14 lelkész, 14 felügyelő, 2 tanító volt.

A szlovákiai evangélikus egyházban két egyházkerülete, a keleti és nyugati mellett külön német és magyar egyházkerület létrejöttéhez nem járult hozzá. A német evangélikusoknak földrajzi elhelyezkedésük és politikai helyzetük miatt mégis sikerült némi engedményeket elérniük. A hivatalos csehszlovák politika érdeke volt az 1918 előtt magyarosodásnak induló felvidéki németeknek némi nyelvi jogokat adva, leválasszák őket a „veszélyesebbnek” tartott magyarokról. Támogatták tehát azt a folyamatot, amelyben elindult a németek „visszanémetesedése”.⁵⁸ Míg az 1918 előtt a német-magyar gyülekezetek hivatalos nyelvén a magyar lépett, 1918 után újra német lett a presbiteri jegyzőkönyvek, évkönyvek, a belső adminisztráció nyelve.⁵⁹

Az evangélikus egyházon belül a német evangélikusok száma meghaladta a magyarokét és földrajzilag is kompaktabb, összefüggőbb területeken helyezkedtek el, mint a teljes mértékben szórványban élő magyar evangélikusok. Az 1937-ben kb. 42ezret számláló evangélikus németiség nagy része Pozsonyban és környékén, ill. a Szepességen és környékén élt. Így természetes módon lehetett német jellegű vagy többségű egyházmegyéket létrehozni. Így jött létre a szlovákiai evangélikus egyházon belül három német evangélikus egyházmegye: a Pozsony és környéki és kettő egyházmegye Szepességen (szepesvárosi, Tátra-aljai). Ezzel a szlovákiai németiség jogállása megközelítette az autonóm jelleget.

Az 1919-ben létrehozott pozsonyi szlovák teológián a német hallgatóknak hat szemesztert kellett szlovák nyelven elvégezni. A teológián a német nyelvű gyakorlati teológia tanszéken tanultak a német hallgatók, 1934-ig Roland Steinacker profesz-

szortól.⁶⁰ 1935-től Wilhelm Rátz adott elő németül liturgiai és homiletikai tárgyakat a teológián. Ugyancsak Rátz volt 1921-től a szerkesztője a német evangélikus naptárnak is (*Kreuzkalender*).⁶¹ Carl Eugen Schmidt megalakította a német lelkészegyesületet (*deutsche Pfarrvereine*), amelynek 1932-ig volt vezetője.⁶² 1932-ben alakult meg a Német Evangélikus Szövetség (*Deutscher Evangelischer Bund*), Michael Holko lelkészi⁶³ és Andor Nitsch világi vezető⁶⁴ irányításával.

Az 1930-as években a németek egyre erősebben követelték a saját egyházkerületet. A szlovákiai evangélikus egyház azonban csak 1937-ben volt hajlandó erről tárgyalást kezdeni, de a történelem ezen gyorsan túllépett. A Csehszlovákia szétesésével, az önálló szlovák állam kikiáltásával létrejövő drámai fordulatot követően az 1939. jún. 14-én a líptószentmiklósi zsinaton a németek kiváltak a szlovákiai evangélikus egyházból. Az önálló német evangélikus egyház (*Deutsche Evangelische Landeskirche A.B. in der Slowakei*) hivatalos elismerése azonban 1942-ig váratott magára.⁶⁵

A pozsonyi evangélikusok

Az 1921. évi trencsénteplői zsinattal kapcsolatban a pozsonyi és szepesi gyülekezetek a zsinattal kapcsolatban ünnepélyes tiltakozást jelentettek be. Kifogásolták, hogy a küldötteket nem a gyülekezetek választották, hanem az 1919-ben létrehozott rada által kinevezett egyházmegyei és egyházkerületi tisztviselőkből kerültek ki. Ez az evangélikus egyház hagyományainak ellentmondott, ami felveti a zsinat törvényességének a kérdését. Erre a szlovák többség egy ellenirattal válaszolt, amelyben cáfolják a kritikát. Az államfordulat miatt az új állam kénytelen volt a rend és fegyelem érdekében kezdeményezőleg fellépni. A magyar és német egyházközségek erre újabb válaszban reagáltak, amelyben tagadták, hogy az államnak joga lett volna az evangélikus egyház szervezetébe belenyúlnia mert az soha nem volt államegyház. Ragaszkodnak a nemzetiségi, magyar és német nyelvi jogokhoz és ahhoz, hogy a gyülekezetekkel hagyassák jóvá a zsinat működését. Ezt a választ is visszautasította a szlovák többség, mire a tíz főnyi ellenzék elhagyta a zsinatot és azon továbbiakban nem vett részt.⁶⁶

A pozsonyi gyülekezet erre válaszul 1922.jún.11-én elhatározta, hogy a cseh- és morvaországi német evangélikusokhoz csatlakozik. Arra hivatkoztak, hogy az 1919-ben felfüggesztett egyházi autonómia miatt az egyes gyülekezetek maguk dönthetnek sorsuk felől. Ezt a lépést azonban csak a Pozsony környéki német gyülekezetek követték, a többiek, pl. a szepesiek elhatárolódtak tőle, mert a történelmi keretek felbontását látták benne. A szlovák egyház latba vetette befolyását, amiért is a pozsonyiak kilépését az

60 1934-ben, mikor a teológia a pozsonyi egyetem kara lett, Steinacker megbízatását nem hosszabbították meg (*Arbeiter* 2004, 256–259)

61 *Arbeiter* 2004, 215

62 *Arbeiter* 2004, 231

63 Michael Holko (1866–1960) 1903–1916-ig a szepességi Rókus lelkésze, 1916-tól Sztrázsa (Michelsdorf) lelkésze, 1931-től a szepesvárosi egyházmegye alesperese. 1944–45-ben az evakuálás, menekülés ellenére maradt a Szepességen, a nehéz körülmények között is gondozta a megmaradt kevés számú német evangélikust. 1945–1947-ig, nyugdíjazásáig Szepesbélán működött.

64 Nitsch Andor (1883–1976), 1925–1938-ig a Szepesi Német Párt (Zipserdeutsche Partei) vezetője (*Karpatendeutsches* 1988, 236–237)

65 Brosz 1992, 94–95

66 BRUCKNER 1930, 183–189

56 BRUCKNER 1930, 180–182

57 BRUCKNER 1930, 140–146

58 Brosz 1992, 42, 48

59 A lőcsei gyülekezetben 1920-ban tértek vissza a presbiteri jegyzőkönyvek a német nyelvre (Lőcsei evangélikus gyülekezet levéltára, Niederland-féle 53 gépelt oldalas jegyzék, 6.o., II.10. „A lőcsei ev. egyház-község és presbyteriumának jegyzőkönyvei 1905–1922, III.Bd., jelzet: V.C/I.a.).

állam nem hagyta jóvá. Ezt követően a pozsonyiak is megfontolták a szabad egyházzá alakulást, de ebben az esetben elestek volna az állami támogatástól, jelentős intézményeik fenntartását így anyagilag nem tudták volna biztosítani. A pozsonyi egyház így 1923. márc. 23-án kénytelen volt elfogadni a szlovákiai evangélikus egyház biztosította kereteket. Azonban kimondták, hogy a német nyelvi jogokhoz így is ragaszkodnak.⁶⁷

A küzdelemnek mégiscsak volt eredménye, mert 1923-ban a Pozsony városi és Pozsony megyei esperességek helyett létrejött a pozsonyi német esperesség (1937-ben 14,8 ezer fő) és a pozsonyi szlovák-magyar egyházmegye. A pozsonyi német egyházmegye esperese Karl Eugen Schmidt pozsonyi lelkész lett.⁶⁸ Ide tartoztak a Pozsony városi német gyülekezeten kívül a Pozsony környéki falusi német gyülekezetek: Pozsonyligetfalu/Engerau, Misérd/Mischdorf/, Récse/ Ratzersdorf/, Bazin/Böding, Limbach, Grínád/Grünau/, Modor/Modern, Szentgyörgy/Sankt Georgen, Főrév/Oberufer. A pozsonyi német egyházmegye első esperese Carl Eugen Schmidt lett egészen 1932-ig, az egyházmegyei felügyelő dr. Samarjay Emil volt.

A pozsonyi gyülekezet küzdelmének dokumentumai nyomtatásban is megjelentek.⁶⁹ A Pozsony városi gyülekezeten belül a német és a magyar gyülekezet együtt maradt (8000 fő), és egy külön alakult egy szlovák (1600 fő). A gyülekezeti vagyon megosztásáról 1928. nov. 23-án született megállapodás a német-magyar ill. a szlovák gyülekezetek között.⁷⁰ A pozsonyi német gyülekezetet – már 1910 óta együtt szolgáló – három neves lelkész gondozta: Carl Eugen Schmidt, Pröhle Henrik,⁷¹ és Wilhelm Rátz (Rátz Vilmos). A magyar szolgálatot Okályi Adolf látta el (1911–1937)⁷², őt ifj. Endreffy János követte.⁷³ A pozsonyi evangélikus gimnáziumot 1923-ban elvették, szlovák állami nyelvű gimnázium lett belőle. Az evangélikus elemi iskolát viszont sikerült megtartania a gyülekezetnek, az iskolát a volt líceumi internátusba költöztették át. Pröhle Henrik lelkész sokat tett az evangélikus elemi iskola megtartásáért az állammal folytatott tárgyalások során.⁷⁴

A szepességi evangélikusok

A Szepességen 1906-ban a 35 evangélikus lelkészből csak 3 volt a szlovák. Itt az evangélikus egyház német jellege történelmi okokra vezethető vissza: az ellenreformáció következtében a Szepességen a szlovákok jelentős része rekatolizált, elsősorban a

németek tudták megőrizni az evangélikus hitet.⁷⁵ Az evangélikusok létszámcsökkenése már az első világháború előtt észrevehető volt: a Szepességen 1847-ben 43 ezer volt, 1910-ben már csak 26 ezer.

1919-ben a keleti egyházkerület tanácsa Liptószentmiklósról idézte a szepességi lelkészeket: a szepesi városi egyházmegye esperes-adminisztrátorát, Kübecher Albertet, továbbá Walser Gyula iglói és Varga Imre poprádi lelkészeket, hogy tegyék le az esküt a cseh-szlovák köztársaságra. Ők azonban arra való hivatkozással ezt megtagadták, hogy a békekonferencia még nem döntött a Szepesség állami hovatartozásáról.⁷⁶

Mivel a Szepességen az evangélikusok jelentős része német anyanyelvű volt, így Trianon után az ottani két egyházmegye „természetes módon” németnek számított: a szepesvárosi (*Zipser Deutsche Städteseniorat*) 1937-ben 15,2 ezer fő, a tátraaljai (Subkarpatischer Seniorat) 1937-ben 7,3 ezer fő.⁷⁷ Vezetőségét a következők látták el: szepesi egyházmegye: Karl Kübecher esperes és Münnich Kálmán felügyelő; tátraaljai: Karl Kallath esperes, dr. Kornel Lersch felügyelő.⁷⁸ Kübecher Albert esetében arra látnak példát, hogy a Szepességen esetenként a Trianon előtti és utáni időben megmaradtak bizonyos tisztségekben személyek, hiszen ő már 1908-tól töltötte be a Szepesvárosi egyházmegye esperesi tisztségét.⁷⁹

A németek mellett számos magyar tagja is volt a szepesi gyülekezeteknek, akik ugyancsak részt vettek az egyház életében. A német evangélikus cipszerek hagyományosan jó kapcsolatban voltak a magyar evangélikusokkal, ez alapján a magyarok helyzete gyülekezeteikben teljesen az egyenrangúságon alapult.

A szepesi evangélikusok legfontosabb eredménye volt, hogy hosszú tárgyalások, és komoly kompromisszumok árán, de sikerült megtartani a késmárki evangélikus német gimnáziumot. Az állammal és a szlovákiai evangélikus egyház vezetésével folytatott tárgyalásokat követően 1927-ben született meg a megállapodás, amelyben az állam megadja az iskola fennállásához szükséges engedélyt és állami támogatást, de ennek feltételeként csehszlovák párhuzamos osztályok indítását kötötte ki.⁸⁰ A késmárki német evangélikus gimnázium tkp. az egyetlen, evangélikus középfokú intézmény volt, amely megmaradt Szlovákiában. A német nyelv tanulása miatt magyarok is jártak a késmárki gimnáziumba.⁸¹

67 BRUCKNER 1930, 192–197

68 Arbeiter 2004, 231

69 SCHMIDT, Carl Eugen: „Die lutherische Kirche der Slowakei und der Kampf der Kirchgemeinde Pressburg” /A szlovákiai evangélikus egyház és a pozsonyi gyülekezet küzdelme/. Vö. Arbeiter 2004, 231

70 METZL 2010

71 Pröhle Henrik 1870–1950. Apja Németországból vándorolt be, jószágigazgatóként dolgozott. P.H. Rábakövesden született, magyar környezetben, német-magyar nyelvűként nőtt fel. 1893-tól községi lelkész, 1905-ben választotta meg a pozsonyi gyülekezet. Sokat foglalkozott a vallásoktatással, cikkeket, konfirmációs könyveket írt magyar és német nyelven. Prédikációiból álló hagyatéka nemrég került be az Evangélikus Országos Levéltárba

72 Okályi Adolf liptói lelkészcsaládból származott, 1905-től orosházi lelkész, 1911–1937 közt volt pozsonyi magyar lelkész (Arbeiter 2004, 204–205)

73 OROS 2011, 191

74 Arbeiter 2004, 211

75 BRUCKNER 1922

76 BRUCKNER 1930, 146

77 BROSZ 1992

78 Almanach 1930, 28–29

79 Arbeiter 2003, 164–165

80 LIPTÁK 1983, 165–168

81 ld. SKULTÉTY Csaba: *Késmárk egykori német-magyar diákvilága*. In: Művelődés. Közművelődési folyóirat (Kolozsvár), 2010. január (63. évf., 1. sz.)

www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=880

A magyar evangélikusok élete és jogvédelme

A magyar evangélikusok létszáma, elhelyezkedése

Mennyi magyar lehetett a szlovákiai evangélikusok között? A számok ingadozását, eltéréseit nemcsak az egyházi statisztika eleve kissé bizonytalan jellege adja, hanem a statisztika „politikafüggő” jellege, más számokat említenek szlovák, német ill. magyar részről. A hivatalos szlovákiai evangélikus adatok szerint az egyház nyelvi megoszlása 1929-ben: 326.192 (84,9%) szlovák, 36.000 (9,4% német, 22.000 (5,7%) magyar. Eszerint a magyarok és németek aránya együttesen elérte a 15,1%-ot, azaz minden hatodik-hetedik evangélikus német vagy magyar nyelvű volt. Ezt a hivatalos adatot talán „minimális létszámnak” lehet venni, azaz legalább ennyi. A magyarországi evangélikus Harangszó 1937-ben hozzávetőleges létszámokat hoz: 400 000 szlovákiai evangélikusról tud, amelyből 40 000 német és 30 000 magyar.⁸² Ugyancsak 30 000 magyarról ír a helyzetet belülről, a szlovákiai magyarok részéről ismerve Jánossy Lajos lelkész, egy 1929-es írásában.⁸³ A magyarok esetében a 30ezres létszámot, mint maximálist lehet venni. A 22 000-es hivatalos létszámhoz képest a 8 000 fő a különbség. A két létszámadat közötti átlag tehát 26 000 a körüli létszámot ad ki a szlovákiai magyarokra.⁸⁴

A magyar evangélikusok száma a németekénél kevesebb volt: az egyházon belül tehát a kisebbik „kisebbséget” alkották. A német evangélikusok nagyjából tömbszerű földrajzi elhelyezkedése is jóval előnyösebb volt a magyarokénál, akik szóróvándorlásra voltak megtalálhatóak egész Szlovákia területén. A magyar és német evangélikusok helyzetében a német evangélikusoknál már említett politikai körülmény is különbséget jelentett. A szlovákiai magyarokra a két világháború közti korszak egészében az állam részről folyamatos nyomás helyeződött, mivel tartottak a területi, elszakadási követelésektől. Velük szemben a németeknek nagyobb mozgásteret, több lehetőséget engedélyeztek, evvel is igyekeztek leválasztani őket a magyarokról. Mindezen statisztikai, földrajzi és politikai okokból kifolyólag a szlovákiai magyar evangélikusok helyzete nehezebb volt a németekénél.

Az 1918 előtti időben az észak-magyarországi németek, főleg a városi polgárság, értelmiség jelentős része már kétnyelvűvé vált, magyar és német nyelven is beszélt. Ez a helyzet részben 1918 után is folytatódott, ez volt oka, hogy a magyar evangélikusok jelentős része, főleg a városi evangélikus gyülekezetekben szorosan továbbra is együtt élt a németekkel. Különösen jellemző ez azokra a magyar evangélikusokra, akik a magyar nyelvhatártól északra, magyar szempontból szóróvándorlásra éltek. Az Eperjes, Bátfá, Lőcse, Késmárk, Igló, Dobsina, Besztercebánya, Nagyszombat gyülekezeteiben élő magyarok általában német (esetleg szlovák) többségű gyülekezetekben éltek.

A városi gyülekezetek közül valamivel jobb volt azoknak a helyzete, amelyek a magyar etnikai tömbön belül helyezkedtek el, amely viszonylagos védettséget jelentett: Somorja, Komárom, Dunaszerdahely. Jóval nehezebb volt a helyzete az olyan városi gyülekezeteknek, amelyek a szlovák-magyar nyelvhatár mentén éltek. Az államfordulat

következtében beáramló szlovák népesség jelentős része evangélikus lévén, etnikailag átszínezte, folyamatos „szlovák nyomás” alá helyezte az itteni gyülekezeteket. Ezekben a városokban az 1918 előtt magyar vagy magyar többségű evangélikus gyülekezetekben egyre nagyobb lett a beköltöző szlovákok létszáma. Ez egyben azt is jelentette, hogy az állami és egyházvezetői támogatással egyre nagyobb beleszólást és jogokat követeltek és szereztek is meg a gyülekezetek életében. Ez a hatás egyaránt érvényesült mind a kisebb, mind a nagyobb városokban Rozsnyón, Rimaszombaton, Léván és Kassán.

A városi gyülekezetekbe beáramló szlovák evangélikusok fokozatosan megváltoztatták a gyülekezetek magyar jellegét. Ez gyülekezeti és felsőbb egyházigazgatási szinteken is folyamatos konfliktusforrást jelentett. Ez történt a komáromi gyülekezet esetében is (ld. a komáromi szabad gyülekezetről mondottaknál). A rimaszombati gyülekezetről is láthatjuk ennek példáját. Az 1942-es látogatási jegyzőkönyve beszámol róla: „1922-ben megkezdették a harcot a hatóságok céltudatos támogatásával az egyház elszlovákosítására. Az egyházközségi és a harmincas évek második felében az esperességi gyűlések is a magyar és szlovák hívek erős összecsapásainak színterei.” A szlovákok külön szlovák gyülekezetet akartak szervezni Rimaszombaton, de a magyar nyelvű Tamásfalva ellensúlyozta ezt. 1934-től azonban a növekvő számú szlovák hívőre tekintettel minden második vasárnap már szlovák nyelvű istentiszteletet is tartottak. 1937-ben a presbitérium egyharmadát szlovákok alkották, és már minden vasárnap volt szlovák nyelvű istentisztelet.⁸⁵

Szlovákiában „tisztá magyar nyelvű” evangélikus gyülekezet nem volt túl sok és ezek sem alkottak egybefüggő területet, hanem a déli magyar nyelvterületen elszórva, egymástól elszigetelve, sokszor jelentős távolságban éltek. Ráadásul a magyar jellegű gyülekezetek jelentős része falusi gyülekezet volt. Példaképpen Mátyusföldön Alsó- és Felsőszeli, az Ipoly mentén Százd, Gömör megyében Sajógömör, Gömörpanyit, Hosszúszó, Pádár, Kuntaploca Gömörben.

A somorjai és komáromi magyar gyülekezetek szabadságküzdelle

A magyar gyülekezetek közül kettő – Somorja⁸⁶ és Komárom – azonban az új helyzetet nem fogadta el, tiltakozásképpen kívül maradt a szlovákiai evangélikus egyház szervezetéből és szabad evangélikus gyülekezetekként működtek. Az új egyházvezetéssel nyíltan szembeszegülő somorjai magyar gyülekezet lelkésze Halmi Béla, (Rév)komáromban Jánossy Lajos volt. A somorjai gyülekezet 1920.jan.16-án kimondta, hogy kiválik a szlovákiai egyházból, független, szabad egyházzá alakul.⁸⁷ Bár Zoch püspök adminisztrátor hatóságilag akart fellépni Halmi Béla somorjai lelkésszel szemben, a gyülekezet azonban kiállt lelkésze mellett. 1920.májusban Halmi lelkészt letartóztatták, de aztán szabadon engedték. A hatóságok bezárták a gyülekezet népiskoláját, a magyar olvasókört feloszlatták, könyvtárukat elkobozták. A gyülekezet az őt ért sérelmek miatt az államelnökhöz, Masarykhoz fellebbezett. A somorjai és komáromi gyülekezetek nem adták le szavazatukat az 1921-es trencsénteplici zsinatról sem. Hiába gyakoroltak nyo-

⁸⁵ EOL, Tiszaker., Gömöri ehme., 1942, Rimaszombat, 10. p.

⁸⁶ Somorja: 1910-ben 2930 lakosából 2699 magyar, 112 német, 114 szlovák. Felekezeti: 2103 római katolikus, 370 evangélikus, 228 református, 225 izraelita (Wikipédia cikk).

⁸⁷ EOL Raffay-hagy., Felvidéki iratok között a somorjai gyülekezetre vonatkozóak: 1919.máj.11.; 1919 „Denkschrift der freien Kirche Somorja”; 1920.febr.16.; 1920.ápr.15.; 1920.ápr.29.; 1920.dec.12.

⁸² Harangszó, 1937.01.31., 36. p.

⁸³ Harangszó, 1932.02.21., 62. p.

⁸⁴ Mára a létszám alaposan megcsappant, becslések szerint 7–10 ezer körüli lehet. Az orosházi MAEK tanácskozási kapcsán 7–24ezer közti szlovákiai magyar evangélikusról beszéltek, akik 27 gyülekezetben éltek (Evangélikus Élet 2006.okt.22., 7. p.)

mást az egyházi vezetők, a két gyülekezet 1922. júniusban közös határozatban utasította ezt el.

Zoch püspök adminisztrátor, aki egyszemélyben Pozsony megye főispánja (zsupán) is volt, elérte, hogy a miniszter Halmi Béla lelkész ellen kiutasító határozatot adott ki, a végrehajtást azonban elhalasztották. 1923. februárban a közigazgatási bíróság nem látott alapot Halmi lelkész kiutasítására, ezért hatályon kívül helyezte a döntést. A somorjaiak ellenállásának híre külföldre is eljutott: 1924-ben a Love and Peace szervezet vezetői személyesen látogattak ide, hogy tájékozódjanak az ügyben. 1926-ban az egyházkerület már bűnvádi eljárást és kemény fellépést, a gyülekezetek vagyonának lefoglalását helyezett kilátásba. A külföld érdeklődése miatt azonban mégis a békés megoldás került előtérbe.

A révkomáromi gyülekezet küzdelme az 1920.jún.13-i közgyűléssel kezdődött, ekkor mondták ki, hogy önálló, szabad egyházzá alakulnak. Ettől Zoch püspök haragja ellenére sem álltak el, aki álláspontjuk felülvizsgálatát követelte.⁸⁸ A nyugati kerület elnöksége 1922.szept.-ben ismét felszólította a komáromiakat, hogy változtassák meg állásfoglalásukat. A gyülekezet azonban 1923.februári közgyűlésén is kitartott álláspontja mellett. A gyülekezet helyzete nehéz volt, mert lélekszáma csökkent, a háború előtti 800-ról 600-ra, ezért anyagi ereje, bevételei is csökkentek.

Jánossy lelkészt is elkezdtek zaklatni, kiutasítással fenyegetni. A lelkész idegrendszerét nagyon megviselte a nyomás, beteg lett. Zoch püspökkel 1924.jan.-tól kezdődtek a tárgyalások, amin újra fenyegetések hangzottak el. A komáromi egyház fontolóra vette a csatlakozást, de ragaszkodott ahhoz, hogy magyar nyelvű gyülekezet maradjon. Javasolták, hogy a nemrég betelepült szlovákjaként evangélikusok részére egy új gyülekezetet szervezzenek. 1924-ben Modorban, a püspöki székhelyen tovább folytak a tárgyalások, de most már békésebb hangnemben. 1924. június 17-én a gyülekezet hajlott a csatlakozás elfogadására, mert megígérték, hogy a szlovákjaként részére külön missziói állást létesítenek. Az 1924-es kerületi gyűlés azonban lényeges módosítást akart a feltételeken, ezért a tárgyalások újra megfeneklettek. A komáromi esperes-lelkész, Jánossy Lajos emlékiratban foglalta össze a két gyülekezet „szabadságharcát”, a szlovákiai magyar evangélikusság általános helyzetére való tekintettel.⁸⁹

A tárgyalások 1925. júliusban Modorban folytatódtak. A Szlovákiai Magyar Evangélikus Szövetség vállalta a közvetítő szerepet. A szövetség elnöke, Bándy Endre lévai lelkész Komáromban megjelenve, próbálta rábeszélni a két gyülekezetet a szlovákiai egyházhoz való csatlakozásra. Azonban még 1927-ben sem jutottak előre a tárgyalások, a szlovák egyházi tényezők kemény, fenyegető magatartása miatt. 1928-ban, Zoch püspök elhunyt után az új püspök megbízásából folytatódó tárgyalások sem voltak eredményesek. A szlovák részről érzékelt magyarellenesség miatt a komáromi gyülekezet kitartott álláspontja mellett. A fő vitakérdés az volt, hogy kötelezték volna a magyar gyülekezetet a szlovák betelepült evangélikusok felvételére, amitől az idegenkedett, mert az etnikai arány megfordulásától tartott.⁹⁰

A somorjai gyülekezet végül 1931-ben, a komáromi pedig 1937-ben csatlakozott a szlovákiai evangélikus egyházhoz. A Harangszó 1934-ben emlékezett meg Halmi Béla somorjai lelkészről, aki hőiesen kitartott a „felvidéki magyar fronton”.⁹¹ Utódja a somorjai gyülekezet lelkészeként (1931–1956) Fizély Ödön lett, a szlovákiai magyar evangélikusság egyik legaktívabb tagja.⁹²

A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség létrejötte

A többi magyar evangélikus gyülekezet a szlovákiai evangélikus egyház keretein belül maradt. A szlovákiai egyházon belül működő gyülekezetek gyülekezeti szinten, istentiszteleti nyelvként továbbra is használhatták a magyar nyelvet.⁹³ Külön magyar egyházmegye nem jöhetett létre, arra való hivatkozással, hogy a magyar gyülekezetek egymástól távol, nem összefüggően éltek.⁹⁴ Nem került sor magyar püspökhelyettes ki nevezésére sem és megoldatlan volt a magyar nyelvű lelkészutánpótlás.

A szlovákiai evangélikus egyház 1921-es megalakulásával egy időben a magyar evangélikusok, lelkészek, gyülekezetek jogos érdekeik, nyelvi jogaik védelmére az önszerveződés útjára léptek. A magyar gyülekezetek 1921-ben Léván létrehozták a *Szlovenszkói*⁹⁵ (*Szlovákthoni*) *Magyar Evangélikus Szövetséget* (SZMESZ).⁹⁶ Vezető testülete az elnökség és választmány volt. A lelkészek közül Bándy Endre, Egyed Aladár, Endreffy János és Smíd István Lehel vettek benne részt. A világiak közül ismert közéleti emberek vettek benne részt, pl. a kisebbségi életben aktívan részt vevő politikusok. Elsősorban a Magyar Nemzeti Párt részéről Szent-Ivány József földbirtokos, a párt elnöke, parlamenti képviselő és Törköly József rimaszombati ügyvéd, a parlament szenátusának tagja.⁹⁷ Első lelkészi elnöke Bándy Endre lévai lelkész lett, világi elnöke pedig Szent-Iványi József.⁹⁸ Évente többször is, más-más városokban tartották országos gyűléseiket, tanácskozásait. Bár az egyház nem ismerte el a szövetséget a magyar evangélikusok hivatalos képviselőjének, a szövetség komoly önszerveződést folytatva ápolta az egyházi hagyományokat és kiállt a magyar nyelv és jogok mellett. A német evangélikusok közül elsősorban a szepesiekkel voltak kapcsolatban. Masaryk köztársasági elnökhöz emlékiratot adtak be jogaik védelmére érdekében.

91 Halmi Béla tragikusan hunyt el, neje is követte a sírba. Az írás árváinak kér segítséget (*Harangszó*, 1934. 09. 16.)

92 Fizély Ödön (1886–1979 (máshol 1977?)), 1931–1956 somorjai lelkész, a két világháború közt a szlovákiai magyar evangélikusok egyik legjelentősebb képviselője, 1934-ban a szövetség titkára volt

93 Az 1930-as szlovákiai egyházi almanachban vannak német és magyarnyelvű részek. Gömöry János a magyar nyelvhasználat lehetőségéről írt (*Almanach* 1930, 51–54.)

94 *Almanach* 1930, 40.

95 Egy 1930-as kiadványukon „Szlovákthoninak” nevezik magukat!

96 1921.aug.11-én, Léván alakult meg a szövetség; A szövetség megalakulásával kapcsolatban az 1922-es és 1923-as dátum is előfordul (*A csehszlovákiai* 1998, 23)

97 Törköly József 1938-ban hunyt el

98 Szent-Ivány József elve volt, hogy a politikában és a közéletben is le kell győzni az elszakítás okozta alélttságot, meg kell szervezni az elszakadt magyarság életét. Liptóban és Gömörben volt földbirtokos, Sajógömörben magyar evangélikus iskolát tartott fenn. Elődei közt volt Szent-Ivány Miklós, aki a Bach-korszakban sajógömöri földbirtokosként bátran kiállt a magyar és protestáns érdekek mellett (Nekrológia: *Evangélikus Élet*, 1941. dec. 20., I. részt Vargha Sándor, a II. részt Fizély Ödön írta)

88 1921. aug. 30. Ivánka kerületi felügyelő és Zoch püspöki adminisztrátor levele a komáromi ev. egyháznak, annak érdekében, hogy térjenek vissza az egységes egyházhoz (EOL, Raffay-hagy., Felvidéki iratok)

89 „Die Lage der ungarischen evangelischen Minderheit in der Tschechoslowakei”; BRUCKNER 1930, 148–155

90 BRUCKNER 1930, 156–169

A szövetség működése, vándorgyűlései

A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség (SZMESZ) évente vándorgyűléseket tartott, Ezek népszerűek és látogatottak voltak a magyarság körében, fontos fórumai a szlovákiai magyar evangélikusoknak. Külön érdekessége volt a gyűléseknek, hogy minden alkalommal más, főleg városi gyülekezet volt a helyszín. Ezen gyülekezek részére ez megkülönböztetett figyelmet jelentett, erősítette őket, hogy rájuk irányult a figyelem.

1923. június 19-én Léván tartottak értekezletet a felvidéki magyar evangélikusok képviselői, a magyarok jogairól volt szó, magyar egyházkerület követelése is szóba került.⁹⁹ 1925-ben Terray Gyula rozsnói lelkész, főesperes temetésén Egyed Aladár, Schmid István lelkészek végezték a szertartást, Szkalos Emil mondott beszédet.¹⁰⁰ 1928. április 29-én Léván a szövetség választmánya tanácskozott Bándy Endre barsi főesperes, a szövetség elnöke egyházi vezetésével, amelyen magyar esperesség létrehozását szorgalmazták.

1928. október 21-én Rimaszombaton tartották a szövetség gyűlését, a magyar esperességért folyó küzdelmet támogatták. Az ügyben Törköly József szenátor járt el, de a keleti egyházkerület közgyűlése azt elutasította, majd a szlovákiai evangélikus egyház vezetősége is foglalkozott vele. 1928-ban Rimaszombaton evvel egyidőben országos leánykonferenciát is rendeztek, amelyen Pozsonytól Eperjesig és Ungvárig 108 leány kiküldött vett részt.¹⁰¹ 1929. augusztus 27–28-án Losoncon volt a gyűlés, Bándy Endre, Egyed Aladár, Jánossy Lajos, Szkalos Emil és dr. Törköly József tartottak előadást. 1929-ben Jánossy Lajos Svédországban a szlovákiai evangélikus egyház delegációjában a magyar evangélikusok képviselőjeként vett részt.¹⁰²

Erre az időre esik Egyed Aladár sajtógömöri lelkész konfliktusa az egyházi és állami hatalommal. Az SZMESZ titkáráként kiállt a magyar evangélikusok jogaiért, nyíltan bírálta az egyházvezetést a magyarokkal szembeni beállítódása miatt. Követelte, hogy az egyházon belüli levelezést magyar nyelven is lehessen végezni, nem fogadta el az egyházi hatóságok szlovák nyelvű iratait, azokat visszaküldte. A sajtógömöri templom renoválásakor nem járult hozzá, hogy a szlovák püspök szentelje föl a templomot. Büntetésképpen megvonják kongruáját és nyugdíjjogosultságát. 1928-ban Tornalján, az I. világháborús hősök táblájának felavatásán mondott beszédében az igazságtalan trianoni békét bírálta. A csehszlovák állam elleni lázítás miatt három hónapi börtönrre ítélik, 17 évi sajtógömöri szolgálatot követően kénytelen elhagyni gyülekezetét és az országot, Magyarországon folytatja lelkészi szolgálatát. A csehszlovákiai magyarság központi lapjában, a Prágai Magyar Hírlapban jelent meg búcsúja: „Erőt adott harcaimban, sokszor egyedülállétemben az az eszme, amelyért küzdöttem: a szlovenszkói magyar evangélikusok nemzeti karakterének megmaradása.”¹⁰³

1932-ben a szövetség megalakulásának 10 éves évfordulóján Szent-Ivány József foglalta össze az elért eredményeket és beszélt a célokról. 1932-ben a szövetség két lelkésze, Endreffy János és Fizély Ödön szorgalmazta a régi Magyarország területén élő

⁹⁹Harangszó, 1923.06.24. 207. p., 1923.07.01., 215. p.

¹⁰⁰Harangszó, 1925.09.06.

¹⁰¹EOL, Tiszaker, Gömöri egyházmegye, 1942, Rimaszombat 1942, 10. p.

¹⁰²Harangszó, 1932.02.21., 62. p.

¹⁰³Egyed 2019, 9–11; Egyed Láván és Egyed Aladár sajtógömöri lelkész, Koren András és családja anyaggyűjtése, összeállítása (EOL, Szlovákiai magyar evangélikusok adatai)

evangélikusok, magyar, szlovák és németajkúak lelki egységének elősegítését.¹⁰⁴ A szövetség titkárává majd elnökévé ifj. Endreffy Jánost választják.¹⁰⁵ 1936. október 14–15-én a szövetség pozsonyi gyűlésén az Evangélikus Lap új felelős szerkesztője Fábry Viktor eperjesi lelkész lett, a gyűlésen a belmisszióról volt szó.¹⁰⁶ 1938. februárban az SZMESZ sajtóirodát nyitott, hogy ezen keresztül sajtóhíreket tudjon eljuttatni.¹⁰⁷ 1938. márc.3-án Kassán tartott választmányi ülést az SZMESZ.¹⁰⁸

Magyar evangélikus kiadványok és társadalmi munka

A könyv- és folyóiratkiadás a szövetség egyik legfontosabb tevékenysége volt. Mivel magyarországi sajtótermékeket nem lehetett terjeszteni, ezért a magyar hitélet támogatására nagyszabású kiadási tevékenység folyt.¹⁰⁹ Ezek a kiadványok többnyire állami támogatás nélkül, magánszemélyek támogatásából jöhettek létre.¹¹⁰

A Szlovákiai Magyar Evangélikusok Szövetség központi orgánuma az 1922–1938-ig megjelenő *Evangélikus Lap* c. folyóirat volt.¹¹¹ Kéthetenként jelent meg,¹¹² a szerkesztést Léván, Somorján majd Rozsnyón végezték. Főszerkesztő Endreffy János, szerkesztő Fizély Ödön volt. 1937-től felelős szerkesztőként Kovarik Sándor szepesolaszi lelkész¹¹³, főszerkesztőként Fábry Viktor vették át a lap irányítását. A lap témája általános volt, de kielégítette az értelmiségi igényeket is. Az Evangélikus Lap II.-V. évfolyama *Népünknek* c., a IX.-XI.évf. pedig *Orgonaszó* címmel mellékletet adott ki missziós céllal.

Vargha Sándor rozsnói lelkész 1934–1938 között *Luther* címmel néplapot jelentett meg. Évente tízszer jelent meg (július és augusztus kivételével). Ismertebb főmunkatársai voltak Boross Béla, Fábry Viktor és Kovarik Sándor. Külön rovata volt az ifjúsági leányköröknek és a Luther-köröknek.¹¹⁴ Nagy népszerűségnek örvendett a szövetség által kiadott *Evangélikus Naptár*. 1938-ig jelent meg, Fizély Ödön, majd Stadtrucker Gyula

¹⁰⁴ *Evangélikusok Lapja*, 1932.máj.15., 143. p.

¹⁰⁵ ifj. Endreffy János (1891–1973), lelkészcsaládba született, édesapja, id. Endreffy János 1888–1918-ig volt Felsőszeli lelkésze, bibliai drámákat írt. Ifj. E.J. 1918–1938-ig volt Felsőszeli lelkésze, majd 1938–45-ig pozsonyi magyar lelkész. 1945 után Magyarországra költözött, a Nagymágocsra kitélepített felsőszeli hívei kérésére 1948–1952 közt szolgált (*Arbeiter* 2004, 62–63). A következő generációkban is volt evangélikus lelkész a családban: János fia, Zoltán, majd később János unokája Géza. Az Endreffy-lelkészcsaládról: A 140 éves ároni Endreffy-családról ír az 1935-ös „Evangélikus naptár”, ill. a *Harangszó*, 1938.febr.27. 70. p.; Oros 2011, 186–189

¹⁰⁶ *Harangszó*, 1936.nov.8., 373. p.

¹⁰⁷ *Harangszó*, 1938.febr.27. 70. p.

¹⁰⁸ *Harangszó*, 1938.03.20.

¹⁰⁹ *Harangszó*, 1938.dec.25., 413. p.

¹¹⁰ a Kosztolányi-család 10ezer koronát adott az énekeskönyv céljaira, a Lányi család 3000 koronát vallásos irodalom kiadására (*Evangélikus Élet*, 1941.dec.20. Szent-Ivány József nekrológja)

¹¹¹ <https://adatbank.sk/lexikon/495757/>; Oros 2011, 178–179

¹¹² az 1921.ápr.22-i losonci gyűlésen határoztak az Evangélikus Lap megindításáról

¹¹³ Kovarik Sándor (1909–1992). Pozsonyban született, mindkét szülője a helyi evangélikus elem iskola tanítója volt, apja német, anyja magyar. 1919–1923 közt még magyar nyelven végezte a pozsonyi magyar evang. gimnáziumot. Először magyar segédlelkész Pozsonyban, 1933–1941-ig Szepesolasziban lelkész, 1941–1947-ig eperjesi lelkész, 1945-ig a német-magyar gyülekezet lelkésze, 1945–1947-ig másodlelkész. 1947–1953-ig nagykürtösi lelkész, 1953–1973-ig késmárki lelkész. (*Arbeiter* 2004, 158–161)

¹¹⁴ <https://adatbank.sk/lexikon/luther/>

dunaszerdahelyi lelkész szerkesztette, a komáromi nyomda adta ki.¹¹⁵ Írásainak témája az egyháztörténet, lelkészek jubileuma, és lelkészcsaládok emléke.¹¹⁶

1928-ban magyar énekeskönyvet adtak ki, 1933-ban Endreffy János vállalta, hogy összeállít egy imádságoskönyvet a felvidéki evangélikusok számára.¹¹⁷ 1936-a elkészült az új, magyar nyelvű liturgikus rend. A szövetség egyéb kiadványai is nagy népszerűségnek örvendtek. Megemlítendő „Endreffy János: Az ágostai hitvallás 400 éves jubileumára 1530–1930” c. füzet (1930). Luther születésének évfordulóján jelent meg „Endreffy János: A 450 éves Luther és a mai katolikusság 1483–1933” (Bratislava/Pozsony, 1934, 77 l.) c. ismert munkája. A felvidéki liturgiai hagyományról írt „Frenyó Lajos: Adalékok a szlovenszkói evangélikusok liturgiájának történetéhez” (Rozsnyó 1937) címmel.¹¹⁸ Az ifjúság és a vallásoktatás céljára szlovákiai magyar evangélikus lelkészek (Smíd István, Fizély Ödön) tankönyveket írtak.¹¹⁹

A szövetség szempontjából különösen fontos volt az ifjúság elérése. Különösen az értelmiség nevelése volt a cél, akiknek aztán beleszólásuk lesz a társadalom életébe. A pozsonyi és prágai teológián tanuló magyar diákoknak magyar előadókat biztosítottak.¹²⁰ A magyar gyülekezetek a hit- és társadalmi élet erősítésére ifjúsági- és leányköröket, ill. Luther-köröket alakítottak. Az ifjúság részére nyári táborokat szerveztek. Vallásos estek, előadások szervezése is gyakori volt. A kassai és rozsnyói gyülekezet árvaházat is működtetett. 1929-ben a csehszlovákiai egyetemeken a magyar evangélikus hallgatók „Magyar Akadémikus Luther-köröket” szerveznek Prágában, Brünnben, Pozsonyban.¹²¹ 1937-ben Csetneken ifjúsági táborozást tartottak gazdag programmal.¹²² Az SZMESZ az ifjúsági munka aktivizálása érdekében Mohr Gedeon kassai segédlelkészt nevezi ki a munka összefogására. 1938. augusztusában a szlovákiai magyar ifjúsági egyesületek szövetségbe tömörültek: „Szlovenszkói Magyar Evangélikus Ifjúsági Szövetség” néven, elnöknek Baráth Károly rimaszombati lelkészt választották.¹²³

Az első bécsi döntés (1938) után

Az első bécsi döntéssel, 1938 őszén a magyar evangélikusok nagy része is visszatért Magyarországhoz. Gyülekezeteik visszailleszkedtek a magyarországi evangéli-

115 *Harangszó*, 1938. dec. 25., 413. p. Stadtrucker Gyula dunaszerdahelyi lelkész nyilatkozata az Evangélikus Naptár kiadásáról

116 a naptár írásainak témái közt gyakori volt az egyháztörténet. Az 1934-es naptár pl. Institoris Mossóty Mihály pozsonyi lelkészről, és a Madáchok evangélikus ágáról írt. Az 1935-ös a 250 éves Szezhlo evangélikus lelkészcsaládról és a 140 éves Endreffy lelkészcsaládról, a balogpádári gyülekezet történetéről, Bándy Endre lévai lelkész 70. születésnapjáról, Frenyó Lajos tanár nyugdíjba meneteléről

117 *Keresztyén énekeskönyv: a Dunántúli Ágostai Hitv. Ev. Egyházkerület engedélyével*. Szerk. Fizély Ödön, ENDREFFY János és mások, Galánta, 1928 (*Harangszó*, 1933.02.19., 63. p.)

118 https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangélikusMonografiak_004/?pg=0&layout=s

119 Smíd István: *Egyháztörténet: elemi iskolák VII-VIII., polgári és kereskedelmi iskolák, valamint a középiskolák alsóbb osztályai számára*. Rozsnyó 1931; *Képes bibliai történetek Luther kiskatéjával: az ágost. hitv. ev. népiskolák I-IV. osztályai számára*, összeáll. Fizély Ödön, kiadja az SZMESZ, Rozsnyó 1934.

120 *A csehszlovákiai* 1998, 231–232; 193-tól ifj. Endreffy János két tárgyat adott elő a teológián a magyar hallgatóknak (Oros 2011, 192)

121 *Evangélikus Lap*, 1929.06.23. 200. p.

122 *Harangszó*, 1937.júl.11.

123 *Evangélikus Élet* (Baciu/Bácsfalu) 1938.aug.14.

kus egyház kereteibe. 1939. februárban a Tiszakerület közgyűlésén Szentivány József, a Gömör-Kishonti egyházmegye felügyelőjeként szólalt fel, elmondta, hogy a kerülethez 20 év után 20ezer magyar tér vissza. A 20 évre visszatekintve küzdő és munkatársaiként Egyed Aladárt, Fizély Ödönt, Endreffy Jánost, Bándy Endrét, Fábry Viktort és dr.Törkö (Törköly) Józsefet említette. A 20 év alatt a felvidéki magyar evangélikusok számbeli ereje lecsökkent. A Tiszakerület presbitériumába kooptálták a felvidékiek részéről a tagokat és pótagokat.¹²⁴

A felvidéki evangélikusok 1939.febr.13-án, Miskolcon tartottak értekezletet. Ebben SZMESZ, mint az Országos Luther Szövetség (OLSZ) testvérszervezete kerül szóba. Az OLSZ Felvidék-szerte evangélikus napok szervezését tervezte vagy 45 helyen.¹²⁵ Az SZMESZ tehát megszűnt, beolvadt az OLSZ-be.¹²⁶ Az SZMESZ kiadványainak jelentős része megszűnt, mert már nem volt rá szükség. Az Evangélikus Naptár utoljára 1938-ban jelent meg.¹²⁷ A Luther c. néplap és az Evangélikus Lap is beszüntette működését.

A szlovákiai magyar evangélikusok kisebb része azonban megmaradt a (Cseh)Szlovákiában. Fábry Viktor eperjesi lelkész, az SZMESZ volt elnöke, aki továbbra is védte a magyar evangélikusok jogait, 1940-ben, fiatalon elhunyt.¹²⁸ 1941-ben a rozsnyói gyülekezet 400éves fennállásának ünnepségén a gyülekezetet, mint a cseh megszállás alatt a magyar és evangélikus jogok törhetetlen előharcosát említették.¹²⁹ A Tiszakerület 1941. szept-i közgyűlésén elhangzott, hogy a szlovákiai német evangélikusok a szlovákoktól különválva, önálló egyházat alapítottak, amely azonban államilag még nincs jóváhagyva.¹³⁰

A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség az idegen uralom alatt, a létért folyó küzdelmet folytatott felvidéki evangélikus magyarság fontos eszköze volt. Jelentős eredményeket ért el, bár fő célját, a szlovákiai evangélikus egyházon belüli magyar esperességet nem sikerült elérnie, mert szeparatistikus törekvést láttak benne.¹³¹

Források és irodalom (rövidítések)

Irodalom

- Almanach* 1930 = *Almanach Cirkvi evanjelickej a.v. na Slovensku z rokov 1919–1928 (do roku 1930) /A Szlovákiai Ág. Hitv. Evangélikus Egyház almanachja 1919–1928-ig, ill.1930-ig/, szerk. Ruppeldt, Fedor, Turčiansky Sv.Martin 1930*
Arbeiter 2004 = *Arbeiter in Gottes Weinberg. Lebensbilder deutscher evangelischer Pfarrer in und aus der Slowakei im 20.Jahrhundert /Isten szőlőjének munkásai.*

124 *Tiszai egyházkerület 1939.febr. közgyűlési jegyzőkönyve*, 6.pont, 17. p.

125 *Harangszó*, 1939.02.12., 54. p.

126 *Harangszó*, 1939.05.21., 168. p., már „volt SZMESZ”-ről beszélt

127 *Harangszó*, 1938.dec.25., 413. p.

128 MEE Egyetemes egyházi jegyzőkönyv, 1940. nov. 3. 5–6.pt., 16. p.; Fábry Viktor (1884 Leibic–1940 Eperjes), 1916–1940 eperjesi német-magyar gyülekezet lelkésze (*Arbeiter* 2004, 70–71)

129 Jelen volt Smíd István főesperes, Szent-Ivány József dr., a Gömör-Kishonti egyházmegye felügyelője, Baráth Károly egyházkerületi lelkészi főjegyző. (*Evangélikus Élet*, 1941.09.06., 6. p.)

130 *Tiszakerületi közgy. jegyzőkönyv*, 1941.szept., 10. p.

131 *Evangélikus Élet* 1944.06.30. „Öröm, szomorúság mellett”

- Szlovákiai német evangélikus lelkészéletrajzok a 20.sz-d-ban*/, szerk. Metzl, Andreas, Stuttgart 2004
- BROSZ 1992 = Brosz, Paul: *Das letzte Jahrhundert der Karpatendeutschen in der Slowakei /A szlovákiai kárpátnémetek utolsó évszázada*/, Stuttgart 1992
- BRUCKNER 1922 = BRUCKNER Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben. I.kötet 1520–1745-ig*, Budapest 1922
- BRUCKNER 1930 = Bruckner Győző: *Felsőmagyarország ág.hítv. ev. egyházközségeinek elszakítása és a szlovenszkói ág.hítv. ev. egyház alkotmánya*. In: Emlékkönyv az Ágostai Hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére, Miskolc 1930, 113–281
- CZENTHE 2002 = CZENTHE Miklós: *Evangélikusok a számok tükrében*. In: Credo 2002/3–4.sz., 22–41.
- Egyed 2019 = *Egyed Aladár és Mayer Béla lelkészek emlékezetére*, Sajógömöri Evangélikus Egyházközség 2019, 19 l.
- ENDREFFY 1934 = Endreffy János: *A 450 éves Luther és a mai katolikusság*, IV. kiadás. A Szlovenszkói Magyar Evangélikus Szövetség kiadása, 1934.
- FUKÁRI 2003 = FUKÁRI Valéria: *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus liceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve 1882–1923*. Pozsony: Kalligram, 2003
- GICZY 2020 = Giczy Zsolt: „Csonka hazában csonka minden öröm...” Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása. In: Acta Historica (Szeged), 2020, 145.kötet, 23–35
- GÖMÖRY 1964 = GÖMÖRY János: *Emlékeim egy letűnt világról*. Budapest, 1964
- JANKOVICS 2000 = JANKOVICS Marcell: *Hűsz esztendő Pozsonyban*. Méry Ratio, 2000, 83–84.
- Karpatendeutsches* 1988 = *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*. Szerk. P. Rainer Rudolf SDS – Eduard Ulreich, Stuttgart: Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, 1988
- KEVEHÁZI 2006 = KEVEHÁZI László: *Podmaniczky Pál, a misszió professzora*. Budapest, 2006 (Külmissziói kiskönyvtár, 5.)
- LIPTÁK 1983 = LIPTÁK, Johann: *Geschichte des Deutschen Evangelischen Gymnasiums A.B. in Kesmark*, erweiterte Faksimileausgabe, Sinn: Hochberger, 1983.
- Magyarok* 2002 = *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Szerk. Borsody István, Somorja: Méry Ratio 2002
- METZL 2016 = METZL, Andreas und Mitarbeiter: *Unvergessene Frömmigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchengemeinden in der Slowakei* (Acta Carpatho-Germanica XXII), Bratislava 2016
- MOLNÁR 1998 = MOLNÁR Imre: *A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998, I. kötet, Budapest: Ister, 1998, 207–255.
- OROS 2011 = OROS László: *A Felsőszeli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház története*. Felsőszeli, 2011
- A visszatért* 1939 = *A visszatért Felvidék adattára*. Szerk. Csátár István és Ölvedi János, Budapest, 1939

Evangélikus egyházi folyóiratok

Evangélikus Élet (Országos Luther Szövetség lapja)

Harangszó (dunántúli kerület lapja);
Hegyen épített város (Budavári egyházközség lapja)
 (mindhárom folyóirat jórészt elérhető az interneten)

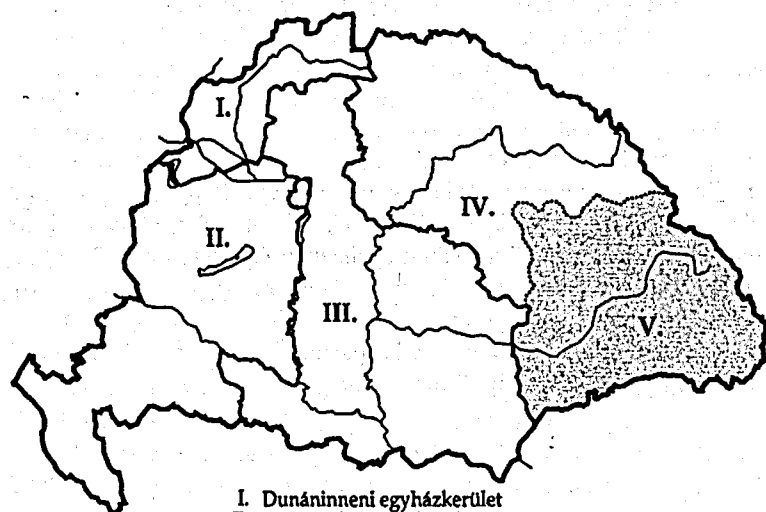
Források

Evangélikus Országos Levéltár (EOL)
 Egyet. közgy. jkv. = Egyetemes egyházi közgyűlések jegyzőkönyvei
 Egyh. lát. jkv. = Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Tiszakerület, Gömör-Kishonti egyházmegye, Rimaszombat-Tamásfalvi egyházközség, 1942.jún.1–2.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_46_Gomor_Kishont_1942/?pg=149&layout=s
 Raffay hagy. Felvidéki iratok = Raffay Sándor püspök hagyatéka, 1.d. Felvidéki és más határon túli ügyek I. 1918–1927

Kézirat

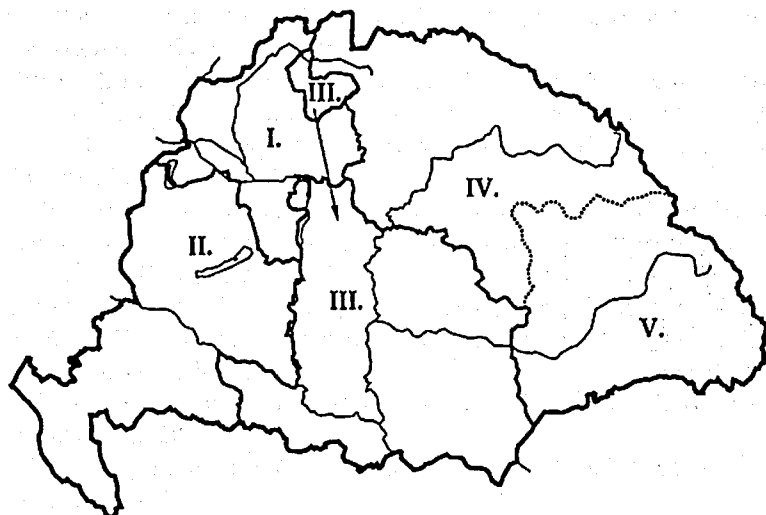
Metzl 2010 = Microsoft Word – Metzl Andreas Aus der Geschichte der ev Karpatendeuts.doc (uniba.sk) (a pozsonyi teológia honlapján publikált, német nyelvű kézirat, 2021.ápr.11.)

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLETEK 1734 ÉS 1894 KÖZÖTT

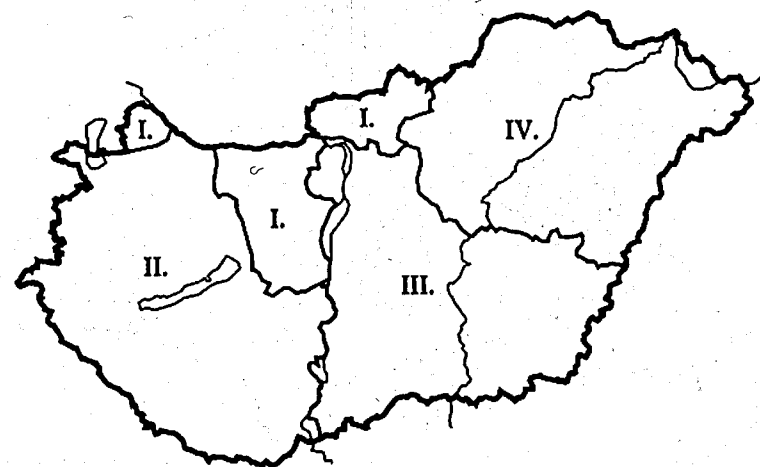
- I. Dunáninneni egyházkerület
- II. Dunántúli egyházkerület
- III. Bányai egyházkerület
- IV. Tiszai egyházkerület
- V. Die Evangelische Landeskirche A.B. in Siebenbürgen

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLETEK 1895 ÉS 1920 KÖZÖTT

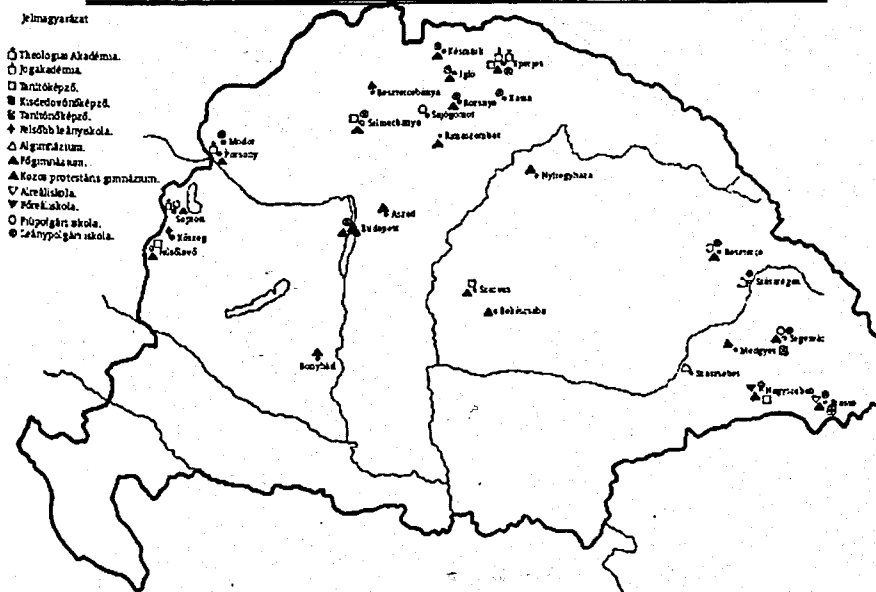
- I. Dunáninneni egyházkerület
- II. Dunántúli egyházkerület
- III. Bányai egyházkerület
- IV. Tiszai egyházkerület
- V. Die Evangelische Landeskirche A.B. in Siebenbürgen

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLETEK 1920 ÉS 1952 KÖZÖTT (a második világháború alatti országgyarapodástól eltekintve)

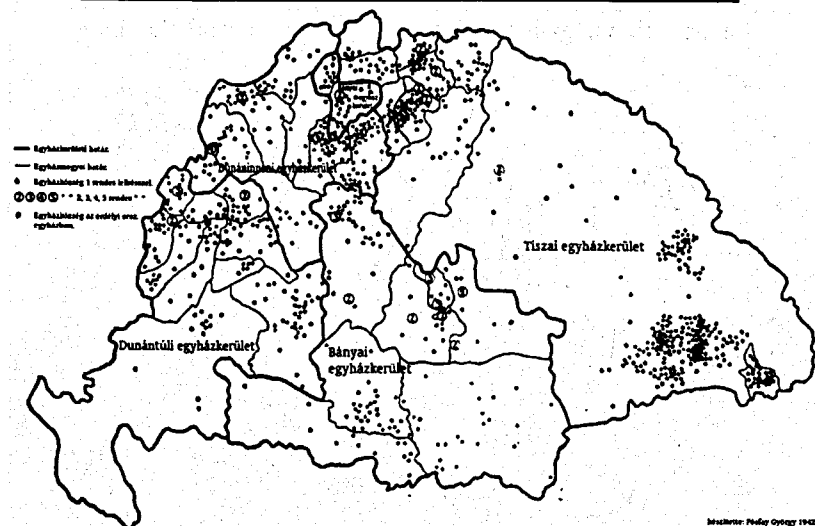

- I. Dunáninneni egyházkerület
- II. Dunántúli egyházkerület
- III. Bányai egyházkerület
- IV. Tiszai egyházkerület

Evangélikus közép- és főiskolák Magyarországon. 1917

Evangélikus egyházközségek 1910-ben Magyarországon

ROMÁNIA

A SZATMÁRI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE 1918 ÉS 1923 KÖZÖTT

Mottó: „(Trianon) Negatív hatása legközelebből a mintegy másfél milliós lélekszámú, „országnyi” területű erdélyi magyarságot érintette. Az itteni magyar élet földcsuszamlásszerű intézmény- és vagyонvesztése elképesztő módon átrajzolta a monarchiabeli adminisztratív, gazdasági, és kulturális viszonyokat. A berendezkedő román hatalom a „Jaj a legyőzötteknek” elv alapján gátlástalanul forgatta ki vagyonából nemcsak az arisztokráciát, de a vékony réteg középosztályt, így az értelmiséget is. A gazdasági ellehetetlenülés erősen kihatott a magyar oktatásra és a művelődési életre is. Nem csoda, hogy százezrek vették a vándorbotot, és kerestek megélhetést külföldön, Amerikában, vagy az anyaországban.”

(Vargha Mihály: Szubjektív beszámoló az erdélyi művészetről)

1. Magyarország egyik legfiatalabb egyházmegyéje – Püspöke dr. Boromisza Tibor

A Szatmári Egyházmegyét, több sikertelen próbálkozás után, Szatmárnémeti székhellyel, I. Ferenc (1792–1835) osztrák császár és magyar apostoli király hasította ki az egri egyházmegyéből 1804. március 23-án, anélkül, hogy erről az akkori pápát, VI. Piuszt (1800–1823) értesítette volna. Így történhetett meg, hogy az egyházmegye felállítását engedélyező pápai levél – Quum in supremo címmel – csak augusztus 9-én érkezett meg. A királyi Magyarország akkor legfiatalabb katolikus püspöksége öt vármegye területét ölelte fel: Szatmárét, Ugocsáét, Máramarosét, Beregét és Ungét, azonkívül néhány községet Szabolcs vármegyéből. Ezen egy kis országnak is beillő területen az egyházmegye megalakulásakor 58 katolikus plébánia volt mintegy 39.000 hívővel, akiket lelkipásztori szempontból 77 pap látott el.

Az első püspököknek, báró Fischer Istvánnak (1804–1807) még lakhelye sem volt. A Károlyi grófok jóvoltából húzhatta meg magát azok erdői várában, amíg a szatmári rezidenciája elkészült. A szerény kezdetek után azonban az egyházmegye gyors fejlődésnek indult. Köszönhető volt ez nem utolsósorban annak, hogy a XX. század elejéig 8 nagynevű püspök kormányozta: az úttörő báró Fischer István (1804–1807), később egri érsek, az imádságos lelkű, később kalocsai érsek Klobusiczky Péter (1807–1821), a kitűnő szónok és nagy jogász Kovách Flórián, (1821–1825), a szentéletű Hám János (1827–1857), a vasakaratú iskolabarát Haas Mihály (1858–1866), a tudós dr. Bíró László (1866–1872), a klasszikus szónok, később váradi püspök és bíboros Schlauch Lőrinc

(1873–1887), és a 14 év alatt 24 templomot és 3 iskolát építő Meszlényi Gyula (1887–1905).

A XX. század elején – a kortársak szerint – különleges légkör jellemezte a fiatal, dinamikus fejlődő egyházmegyét. Mitől lehetett különleges a légkör Szatmáron? Először talán attól, hogy az egész vidék a zömében németajkú *hívek* jámborsága miatt akkoriban országszerte – némi túlzással – valóban „szentföld” volt. A sváboktól viszont, akik ekkorra már jó részükben elmagyarosodtak, vallásosság tekintetében semmiben sem maradtak el az egyházmegye magyar, szlovák, cipcer, székely, olasz, vagy más nemzeti-ségű hívei. Ilyen egyházmegyében öröm volt papnak lenni és a lelkekért dolgozni!

Másodszorban attól, hogy a fiatal egyházmegyében nagyon sok volt az egészségesen törekvő, áldozatkész és lelkes klerikus egyéniség. Nagy és *szentéletű püspökök* követték egymást, akik mindenüket az egyházmegyének áldozták. Így lehetett az, hogy intézmények és alapítványok szempontjából az első világháború végén az egyházmegye az első között állt a magyarországi püspökségek között! Ez azonban önmagában nem lett volna elég, ha a püspökök példáját nem követik a többi egyházi méltóságok és egyszerű papok. Ha végig nézzük az egyházmegye történetét, láthatjuk, hogy elsősorban a *kanonokok* voltak azok, akik a püspökök példáján felbuzdulva maguk is alapítványokat tettek és jótékonykodtak. Az ő példájuk sem maradt hatástalan. Soraikba bekerülni kitüntetés volt!

De az egyházmegye püspökei és papjai nemcsak jótékonykodtak, hanem tanultak és irodalmi alkotásaikkal tanítottak is. Szatmáron feltűnően sok az írópapok száma. Az aránylag kis egyházmegye röpke 150 év alatt mintegy 130 íróegyeniséget termelt ki papjai sorából! Arról nem is beszélve, hogy nagyon sokan rangosabb hazai és külföldi egyetemeken – Bécs, Budapest, Innsbruck, Róma – végezték teológiai tanulmányaikat. Tehetséges növendékekben pedig – minden álszerűség nélkül – Szatmáron soha nem volt hiány! Ez egy olyan szellemi tőkét jelentett az egyházmegyének, amely – az irodalmi értéken túl – a hitéletre is igen serkentőleg hatott. Érdekes módon az így kialakult versenyszellem igen egészségesnek bizonyult. A Magyar Királyság második legfiatalabb (a legfiatalabb egyházmegye a kassai lett, amelyet 1829-ben alapítottak) egyházmegyéjét a lelkekért égő buzgóság, fiatalos papi szívéllyesség, kedvesség, őszinte barátságok és a szeretet légköre lengte be. Ezekben állhatott tehát az a bizonyos „*különleges*” szatmári légkör, amelyről a nagy világegés hajnalán a kortársak említést tettek, amelyről nem is sejtették, hogy milyen szörnyű katasztrófát zúdít püspökre, papokra és hívekre egyaránt.

Az Egyházmegye püspöke ekkor – sorban a kilencedik – Dr. Boromisza Tibor volt. Boromisza Kalocsán született 1840. július 18-án. Középiskoláit szülővárosában és Baján végezte. Kalocsai és római filozófiai illetve teológiai tanulmányait követően Rómában hittudományi doktori oklevelet szerzett. 1863. június 26-án szentelte pappá Haynald Lajos érsek. Előbb Kulán, azután Apatinban, majd Kalocsán káplán, azután hosszú ideig (1869–1893) Jánoshalmán plébános. Ekkor kinevezik a kalocsai papnevelő intézet rektorává. 1902-től már érseki helynök, székesegyházi főesperes, valamint az érsekség jószágkormányzója, és mint ilyen, közben a kanonoki ranglétrán is egyre haladt fölfelé.

Amikor Szatmár addigi püspöke, Meszlényi Gyula 1905. március 15-én meghalt, Apponyi Albert (1846–1933) vallás- és közoktatási miniszter a szatmári püspöki szék kapcsán Boromisza Tibor olvasókanonokra gondolt. Miután megbeszélte a dolgot Várossy Gyula (1846–1910) kalocsai érsekkel, az beajánlotta az uralkodónak, mire II. Ferenc József 1906. június 3-án szatmári püspöknek nevezte ki. Az idős püspök – ekkor már 66 éves volt! – annyit alkotott minden téren, hogy az egyházmegye – báró Fischer

István és Isten Szolgája Hám János püspökök után – „*a harmadik alapító*” címmel tün-tette ki. Több mint 20 éves kormányzása idején különösen templomok építésében, iskolák szervezésében, plébániák felállításában, számtalan egyházi intézmény létesítésében és alapítványok létrehozásában jeleskedett.¹

2. A háború utolsó éve – Az őszirózsás forradalom – A Károlyi- és Berinkey kormány egyházpolitikája

Ferenc Ferdinánd (1863–1914) osztrák trónörökös 1914. június 28-i Sarajevóban történő meggyilkolása tulajdonképpen csak ürügy volt arra, hogy az európai nagyhatalmak minél hamarabb nekilássanak politikai terveik megvalósításának. A felszín alatt már régóta erjedt a világpiac és a gyarmatok újrafelosztásának, illetve a különböző nemzeti érdekek háború útján történő érvényesítésének a vágya. A szembenálló felek két szövetségbe tömörültek: a Német Császárság, az Osztrák–Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és Bulgária voltak a központi hatalmak, Nagy-Britannia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Belgium és Hollandia az antant.

Kezdetben mindenki a központi hatalmak győzelmét várta, a háború azonban azután, hogy az Amerikai Expedíciós Hadsereg katonái 1917 októberében – az antant oldalán – beszálltak a küzdelembe új fordulatot vett. A nyugati fronton hiába indított a német hadsereg több nagy offenzívát, az antant seregei a 2. marnei csatában (1918. július 15 – augusztus 6.) megakasztották, majd az ellentámadás után három hónappal térdre kényszerítették Németországot. 1918. október 29-én kitört a forradalom, november 9-én II. Vilmos (1859–1941) császár lemondott a trónról, november 11-én pedig a Német Birodalom és az antant fegyverszüneti egyezményt írtak alá, amelynek következtében a nyugati fronton szemben álló hadseregek beszüntették a harcot.

Az 1918-as esztendőben az Osztrák–Magyar Monarchia csapatainak sem termelt már babér az olasz fronton. Az olasz hadsereg az antant hadaival kiegészülve június 15-én visszaverte előrenyomulásukat, sőt ellentámadásba lendült, és a 3. piavei (1918 októberében) csatában súlyos vereséget mért az osztrák-magyar csapatokra. A Monarchia és Olaszország képviselői november 3-án aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Ezzel a világháború és a vele járó nagy vérontás véget ért.

Magyarországon a háború befejezését követelők és a hátszágban szenvedők már régebb óta hallatták szavukat. Ezt fogták be szekerükbe egyes ellenzéki politikusok, és 1918. október 24-én megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek elnökévé gróf Károlyi Mihályt (1875–1955) választották. A Tanács tagjainak izgatására pár nap múlva kirobbant az ún. őszirózsás forradalom. November 3-án Magyarország a vesztesek oldalán befejezte a háborút, november 13-án IV. Károly (1887–1922) király lemondott a trónról, és november 16-án kikiáltották a Magyar Népköztársaságot.

A világháború kitörésekor – a szatmári püspök távollétében – Pemp Antal (1840–1923) püspöki helynök 1914. augusztus 1-jén egy körlevelet írt. Benne többek között a hazafiasságra buzdított, amelytől lelkesítve a katonák a frontra vonultak, hogy hazájukat megvédjék, azután a háborúval járó bajoknak hősiességgel való elviselését kötötte az itthon maradottak lelkére, végül a katonákért és a békéért való imára lelkesítette a hí-

¹ Vö. Életről Csirák Csaba jelentetett meg egy hézagpótló könyvet: Áldozatok püspöke. Dr. Boromisza Tibor, címmel. Otthonom Szatmár megye 51, Szatmárnémeti 2018.

veket.² Egy jó hónappal később Boromisza püspök is jelentkezett, és szeptember 21-én kelt körlevelében október 4-re minden templomban egy egynapos szentségimádást rendelt el a háború sikeréért, és az igazságos béke helyreállításáért.³ Ezutáni körleveleiben évekig arra törekedett, hogy a háborúval együttjáró áldozatok, szenvedések, tragédiák elviselésében hívei mellett álljon. A sebesültek számára gyűjtést rendezett, a hősi halottakat elszíratta, a hazatért rokkantak számára igyekezett állást keresni, egyszerűen azon volt, hogy az egyházmegye híveiből a szolidaritást és a keresztény szeretetet a nagy le-targia és közömbösség dacára ne engedje kiveszni. Tudta, hogy valamilyen formában minden házból van áldozata a világháborúnak.

1918 nyarára, amikor a katonák kiábrándultak a fölösleges vérontásból, és ráeszméltek arra, hogy nincs más megoldás, mint a békekötés, hisz mind a fronton, mind a há-tországban csak szenvedés és fájdalom volt, körleveleiben már a béke utáni időre gondolt. Éles szemmel észrevette, hogy a hazatérő foglyok némelyike téves, a kereszténységgel szöges ellentétben álló bolsevik eszméket hozott haza magával. Nem hallgatott, hanem szóvá tette: „Nem szabad engedniünk, hogy a gonosz szellem a nép egyszerű fiának a lelkét is megfertőzhesse”.⁴ Ugyanígy járt el, amikor a munkások közötti erkölcsi romlást észlelte: papjai lelkiismeretére apellált és az erkölcsi élet színvonalának felemelésére serkentette őket.

Intézkedéseire és buzdításaira szükség is volt, mert plébánosai kétségsbeesetten je-lezték neki a felborult rendet.⁵ Különösen a bolsevik eszmék terjedése okozott nekik sok gondot. A csomaközi plébános, Pajor (Tempfli) Endre (1859–1935) sorai a Historia Domusban majd minden falu hangulatára jellemzőek: „A hazatérő főleg fiatal házas és nőtlen katonák a hadi szolgálat alatt szerzett bolsevik kommunista eszmékkel telítve vol-tak. Inzultálták uraikat és különösen a saját lelkészüket, úgyhogy azután nem lehetett szidalmaztatás nélkül végig mennem (a falun). Éjjel esztelen ordítózással részegen a le-gények a plébánia ablaka előtti palánkot verdesték éjfélekig, a lelkész házi kert téglá-falazatát éjjelenként részegen ledöntötték. November 25-én este 6 órakor Czumbil (Jakli) házas-zsellér, Haraszt Mihály zsellér és Mózer Márton ittasan berontottak a plébános szobájába, követelték, hogy mert ők védelmezték az országot, tehát a folyó évre tőlük ne követeljen a lelkész párbért. Bort is követeltek azonnal a lelkéstől. Engem Haraszt Mihály saját szobámban ittasan megrázott. Leültek keresztbe tett lábakkal és úgy be-széltek velem és lármáztak reám, mint egy cseléddel sem szabad. Házvezetőnőm ennek láttára a szomszédban lakó Fischer János és Princzinger János markos kezű tanítók-hoz rohant segítségért, és Magdás György szintén szomszéd asztaloshoz, akik azonnal megjelentek, és akiknek láttára a három kommunista megszelídült, és parancsok szerint csendben vezetések mellett eltávoztak. Másnap pedig a falu többsége értesülve erről, a nép, óriási többsége felháborodott ellenük és úton-útfélen szidalmazta embertelen eljá-

2 Vö. a 2342/1914.sz. körlevelet in: *Litterae circulares* 1914. SzPL.

3 Vö. a 2772/1914. sz. körlevelet u.o.

4 Vö. *Litterae circulares* 1918–101. SzPL.

5 „A félrevezetett katonaság otthagya a harctereket, eldobálta fegyvereit, kiürítették a kaszárnyákat és megkezdődött a katonák hazaönlése rendezetlenül, túlszűfolt vonatokon, a vasúti kocsik tetején, lép-csőjén, ütközőjén, honnan össze-vissza lövöldöztek; a vonatok ablakait, az állomások ajtóit, ablakait mint betörték, loptak, raboltak, pusztítottak, az engedelmisséget megtagadták, ... szóval teljes fejtelenség is forradalmi állapot köszöntött be egy-két nap alatt, s ezzel megkezdődött szegény hazánknak, Magyaror-szágnak összeomlása, mit a nemzetközi „szociál-demokraták” idéztek elő...” Vö. A kálmandi rk. plébá-nia története (*Historia Domus*), II., 11. Ezután HDKál.

rásukért, úgyhogy Haraszt Mihály is Mózer Márton a hátralékos párbért befizették és a plébánostól bocsánat kértek félelmükben. November 27-én éjjel 9 órakor Léber János zsellér részegen kommunista elvei szerint a plébánia ablaka alatt éktelenül szidalmazta a plébánost, de Magdás György szomszédom által azonnal kérdőre vonatván, gyáván meghunyászkodott félelmében... November 28-án Freind István nagyhóztánc utcai lakos félgazda fiatal házas, ki nem is volt katona reggel fél 8 órakor az éjjeli dorbézolás után részegen éles késsel kezében megjelent a plébánián, azt kiáltva: „Megölöm a papot!” A lelkész éppen misézett és a ház népe a részeg kommunistát eltávolította. November kö-zepétől december végéig a lelkésznek sokat kellett túrnie a sötétség leple alatt ordítózó kommunista katona-híveitől!”⁶

A helyzet javulását mind Tibor püspök, mind a Katolikus Püspöki Kar tagjai is a Nemzeti Tanácstól várták. Bár a kormánypártok programjában ott szerepelt ugyan a hit-oktatás eltörlése, az egyház és állam szétválasztása, valamint az egyházi iskolák államo-sítása, összességében mégis érezhető volt, hogy a kormány az egyházak támogatásának megszerzésére törekszik. Ezt látva az egyházak vezetőiben is hamarosan az a vélemény alakult ki, hogy a Károlyi-kormány nem egyházellenes, tehát támogatni kell. Ezért jelez-te Tibor püspök is, hogy papságával együtt készségesen csatlakozik a Tanácsnak azon munkájához, amely azt a feladatot tűzte ki céljául, „hogy a sok sebből vérző magyar ha-zának minél előbb visszaadja a rég sóvárgott béke áldásait, és megalapozza a független, szabad Magyarországon minden polgár számára a boldogabb jövőt”.⁷

A körülmények azonban az 1919 januárjában megalakuló Berinkey-kormány idején nagyon megváltoztak. A többségbe került szociáldemokrata párt nyomására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot kettéválasztották, jelezve ezzel a vallás alárendelt tár-sadalmi szerepét, és egyre többször vádoltak egyházi személyeket ellenforradalmi szer-vezkedéssel. A radikális, önkényeskedő helyi munkástanácsok izgatására sok helyen megszüntették a hitoktatást, és nem egy helyen társadalmi felfordulások, zavargások és fosztogatások kezdődtek. Számos helységben hivatalnokokat kergettek el és kúriákat dúltak fel. Mindenfelé földosztást követeltek. Sok helyen csak katonai erővel sikerült a rendet helyreállítani. A zavargások megszüntetése érdekében a kormány statáriumot vezetett be.

A fosztogatásoknak és rablásoknak a Szatmári egyházmegye is áldozata lett. A püs-pöki uradalom nagy része Heves megyében, a tiszánánási uradalom területén feküdt. 1918. november 3-án a környék háborúból visszatérő katonái először csak vetőmagot kértek, utána azonban 4 napon keresztül minden mozgathatót elraboltak. Az áldatlan ál-lapotnak az egri katonaság kiszállása vetett véget.⁸ Ugyanez ismétlődött meg pár nap múlva a püspökség kiskörei birtokán. Figyelemre méltó a püspök megértő magatartása a fosztogató néppel szemben: jószágigazgatóját a segítés módjaitának megtalálására és a zavargások megbékítésére utasítja.

Szatmáron ugyanezekben a napokban megindult a támadás a püspök és a papjai el-len. Ilyen és ehhez hasonló cikkekre, mint: „Hol vannak a papok?” „A szatmári püspök pénze?” az egyházmegyei „Szatmári Hírlap” újságírói igyekeztek válaszolni.

6 Vö. A csomaközi plébánia historia domusa, 1918-as évre vonatkozó bejegyzések. Ezután HDCsom.

7 Vö. 1918. november 5-én kelt körlevelében, a 3637/1918. sz. a. A köztársasági esküt egyébiránt a szatmá-ri papság a városházán 1919. február 23-án tette le a kormánybiztos előtt.

8 Vö. a 3646. sz.a. beszámoló, amelyet a jószágigazgató a püspöknek küldött. L. 1918. december 15-i vá-laszlevelét ugyanabban az aktacsomóban. SzPL.

A tendenciózus támadások minden jel szerint csak előkészítették a püspöki palota decemberben történő kisajátítását. A püspök udvari papjait kiköltöztették az épületből, öt pár napra a pincébe zárták, végül adtak neki egy dolgozó- és egy hálószobát. Az „elv-társak” az épületbe többek közt egy zsidó cipész műhelyét akarták beköltöztetni, akiben azonban volt annyi jó érzés, hogy nem fogadta el a kiutalást.⁹

Az ország egységéért és biztonságáért aggódók ekkor már az 1918. február 3-án megalakult *Keresztényszociális Néppárt zászlaja alá gyülekeztek*. Annak programjában ugyanis demokratikus politikai, társadalmi és közigazgatási reformok szerepeltek, beleértve a mezőgazdaság állami támogatását, a földbirtokreformot, a magyar hadsereg önállóságának megteremtését valamint a békekezdeményezést is. A párt egyik fő célja ugyanakkor egyrészt a marxista szociáldemokrácia befolyásának ellensúlyozása, másrészt az ország összeomlásának megakadályozása volt. Az őszirózsás forradalom után támogatta Károlyi Mihályt és a Magyar Nemzeti Tanács működését, üdvözölte az ország függetlenné válását, a demokratikus változásokat, de óvott a helyzet radikalizálódásától.

Dr. Giesswein Sándor (1856–1923) prelátnak, politikusnak 1918. november 12-én Tibor püspököt is felkérte a Néppárt támogatására.¹⁰ A püspök a támogatásáról biztosította a pártot és ennek értelmében utasította a papjait is. A Néppárt egymás után tartotta alakuló gyűléseit szerte az egyházmegyében. A szocdemek azonban még a fizikai erőszaktól sem riadtak vissza, hogy a Párt kibontakozását megakadályozzák. Így történt ez az egyházmegye területén, Nagykárolyban 1919. február 2-án: verőlegényeik szétverték az éppen megalakuló Keresztényszocialista Néppárt helyi csoportjának a nagygyűlését.¹¹

A helyzet ekkor már nagyon kiéleződött. A Katolikus Püspöki Kar is hallatta a szavát, és 1919. január 28-án tartott értekezletén egy – Károlyi Mihály köztársasági elnökhöz illetve Berinkey Dénes miniszterelnökhöz intézett – iratban tiltakozott egyrészt az egyház és állam szétválasztása, másrészt az kötelező iskolai hitoktatás megszüntetése, végül a római katolikus egyház iskolafenntartási jogának megvonása illetve az egyházi iskolák államosítása ellen.¹² Ez utóbbiról Szatmár is panaszkodhatott, hisz a helyi szociáldemokraták 1919. február 26-án lefoglalták a zárdában a Polgári Leányiskolát. A szatmári királyi katolikus gimnáziumot is államivá akarták tenni, de erre már nem maradt idejük...¹³

⁹ Hozza CSIRÁK Csaba: i. m. 85–85.

¹⁰ Vö. a 3758/1918-as dokumentumot a SzPL.

¹¹ „(1919) Február 2-ára a helybeli keresztény szocialista párt nagygyűlést hívott össze a városháza nagytermében, melyet délután 2 órára teljesen megtöltött az érdeklődő közönség. Budapestről Székely János központi titkár is Rónai Paula missziós nővér jöttek el, hogy a gyűlésen fejteggessék a párt programját. Beszélni akartak még az elnök Gönczi S. református lelkész is Kóródi Katona János erdői szolgabíró. De alig fogott hozzá az elnök megnyitójához, a teremben megjelent mint egy 30–35 szociáldemokrata és radikális és az általuk felfogadott is leitatott csöcselék folyton zavarta a szónokokat, úgyhogy a gyűlést lehetetlen volt megtartani. Innen a legényegyesület nagytermébe vonultak a szónokok és a közönség egy része, hogy ott folytassák a gyűlést, de ide is behatolt a felbérlet tömeg, kitűzte a vörös zászlót, és itt is lehetlenné tette a gyűlés megtartását. ... És mindez a forradalom létrehozta szabad gyülekezés és szabad szólás jogának legnagyobb dicsőségére történt.” Vö. A Nagykárolyi (piarista rendház) *Historia Domusa*, 547.o. Ezután HDNK.

¹² Vö. A Magyar Katolikus Püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között, I. ös-szeállította BEKE Margit, in: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, XII–XIII., Aurora, München – Budapest 1992, 37.

¹³ Vö. *Historia Domus Székesegyház*, az 1919-es évről vonatkozó bejegyzés. Ezután HDSzék.

3. A Tanácsköztársaság – Egyházpolitikája – Bukása

1919. március 21-én a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Magyarországi Pártja egyesült, és kikiáltotta a bolsevik mintát követő Tanácsköztársaságot. Károlyi Mihály köztársasági elnököt elmozdították hivatalából, és a hatalmat a külügyi népbiztos, a kommunista Kun Béla vette át. Ezzel Magyarországon a demokratikus köztársaságot felváltotta a proletárdiktatúra, amely – szovjet mintára – politikai, gazdasági és szellemi téren is kizárólagos hatalmat akart magának. Ennek elérésére megszüntette a sajtósza-badságot, betiltotta az ellenzéki pártokat, államosította a nagy és közepes méretű ipari és bányauzemeket, a földbirtokokat, a bankokat, sőt kizárta a választójogból azokat (papok, kereskedők, munka nélkül szerzett jövedelemből élők), akik megítélése szerint a társadalom szempontjából nem végeztek hasznos munkát.

A proletárdiktatúra az egyházaknak is hadat üzent, hisz bennük látta legfőbb ideológi-ai ellenfelét. Az egyházakkal szembeni fellépésben a radikális irány keményebb fellépést sürgetett, a mérsékeltek elegendőnek tartották volna, ha leválasztják az államról, abban azonban mindkét irányzat egyetértett, hogy az egyházak rövid időn belül el fognak tűnni. Persze ezt a folyamatot a különböző állami rendelkezéseknek fel kell majd gyorsítaniuk. Különösen két dolgot kell kivenni az egyházak kezéből: a vagyont és az oktatást!

Ennek jegyében alakította meg március 25-én a Forradalmi Kormányzótanács a Vallásügyi Likvidáló Hivatalt, amelynek feladatává tette minden egyházi vagyon zár alá helyezését. Majd elrendelte az iskolai hitoktatás megszüntetését valamint a magán- illetve a felekezetek oktatás-nevelési intézményeinek államosítását. Az egyházi vagyon államosítását a Vallásügyi Likvidáló Hivatal közvetlenül a helyi likvidáló bizottságokon keresztül hajtotta végre, és meg is lett a kívánt hatása, mert „a pénzügyi fedezet elvoná-sa, állandó anyagi létbizonytalanságban tartotta a papokat és szerzeteseket, így a folya-matos verbális és esetenkénti fizikai erőszakkal kiegészítve, valóban erőteljes korlátozó és nyomásgyakorló eszköz volt a különböző felekezetekkel szemben.”¹⁴

Az iskolák államosításáról szóló rendelet különösen sújtotta a felekezeti oktatást, de leginkább a tanítórendi paptanárokat és apácákat. Ugyanis a világi tanerökhöz hasonlóan őket is átvette az állam, viszont csak azzal a feltétellel, ha feladják hivatásukat illetve ki-lépnek a rendjükből. A rendelettel a proletárdiktatúrának több célja is volt. Először is az egyházi tanerők nélkül nem tudta volna az oktatást mindenütt zökkenőmentesen bizto-sítani. Jól tudták azt is, hogy az államosítás következtében különösen a tanítórendeknek nem maradt vagyona, azaz tagjainak a megélhetése szinte lehetlenné vált. Végül az sem volt érdektelen számára, hogy a rendekből kilépőkkel és a hivatásukat feladókkal az egyházon nagyot üthet.

Az egyházak elleni harc harmadik frontját a proletárdiktatúra közvetlenül az egyhá-zak vezetői és papjai ellen nyitotta meg. Közülük nem egy került háziőrizetbe, sokakat internáltak, sőt kilenc katolikus papot ki is végeztek, mert szembeszálltak vagy prédí-káltak a proletárdiktatúra ellen. A kommunisták így akarták korlátozni nem hivatalosan, nem központi nyilatkozatokkal és utasításokkal, hanem helyi szinten és adminisztratív eszközökkel az Egyháznak a társadalomra kifejtett hatását.

A Szatmári egyházmegye erdélyi részében csak nagyon rövid ideig tartott a prole-tárdiktatúra. 1919. március 22-én a helyi lapok megírták, hogy Szatmáron, Nagykároly-

¹⁴ Vö. SZAKÁL Ádám Schp: *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, in: *Magyarország piarista múltjából* 7, Budapest 2013.

ban megalakult egy hat-hét fős direktórium, amely átvette a hatalmat, majd értesítette a megye többi települését, hogy ott is hozzák létre a munkástanácsokat, és vegyék át a közigazgatást. Szatmáron a Budapestről érkezett Molnár népbiztos elvtárs, lemondatta az 1918 őszen megválasztott dr. Lénárd István polgármestert és a hatalmat a Jellinek Ede vezette kommunisták kezébe adta. Boromisza püspök palotáját továbbra is lefoglalták, és őt szinte teljesen elzárták a külvilágtól. Papjai csak igazoltatás után mehettek be hozzá.¹⁵ A város polgárai is sok zaklatásnak voltak kitéve. Az utcákon vérengzésre bujtogató plakátok jelentek meg.¹⁶

Nagykárolyban különösen a piarista atyák szenvedtek tőlük, akiknek a városban híres gimnáziumuk volt. Az elvtársak a rendházat lefoglalták minden ingóságával, az iskolában pedig levették a keresztet a falakról, megszüntették a hitoktatást és a paptanárok munkáját felfüggesztették. Csak akkor taníthattak tovább, ha levetették a reverendát, és aláírták a rendből való kilépési nyilatkozatot, amit a megfélemlített és a rendi vezetéstől elzárt paptanárok – a szatmári szerzetesekhez hasonlóan¹⁷ – mind egytől-egygig meg is tettek. A nagykárolyi *Historia Domus* így számol be erről: „...A proletárdiktatúra rémséges dolgokat művelt. Az iskolából kivetették a keresztet, a vallásoktatást; a paptanárokat kitiltottak az iskolából. Így minket, piaristákat sem tűrték meg az iskolában; a reverendát le kellett tennünk; a házat, annak bútorait, értékeit, vagyonát leltározták; 6 sértesültet elhajtottak. A kommunizmus a szó szoros értelmében mindent a feje tetejére állított; az emberek szívéből iparkodott kioltani a vallás és a hazaszeretet érzelmeit és az ifjúság lelkébe belecsöpögtetni a teljes vallástalanság eszméjét. Sok-sok ártatlan embert állítottak forradalmi törvényszék elé és ítélték el ártatlanul. Rémséges korszak volt ez, amikor az embernek nem volt biztos sem vagyona, sem élete. Április 2. Megjelent a gimnáziumban Márkus László proletár-polgármester, volt asztalos segéd és a helyi tanügyi megbízott Lukovics Endre, állami elemi iskolai igazgató és felszólította a tanári kart a rendből való kilépési nyilatkozatának aláírására, mert ellenkező esetben a gimnáziumba nem taníthatunk. A legerőszakosabb felszólításnak engedve, hogy megélhetésünket biztosítsuk, sajnos valamennyien aláírtuk a nyilatkozatot. Attól a naptól kezdve nem volt szabad misézniünk, sem reverendában járnunk, az iskolába is csak civilben öltözve mehettünk el. A rendfőnökséggel nem érintkezhettünk, mert postaközlekedés nem volt; de ha volt is, a kommunista direktórium úgy sem továbbította volna levelünket, sőt, ha a valóságot

megírtuk volna, forradalmi törvényszék elé állítva, elítélt volna bennünket. Így teljesen a terrornak voltunk kiszolgáltatva, amit tettünk, terrorból kifolyólag tettük.”¹⁸

Az egyházmegye Nagykaroly környéki papjai is sokat szenvedtek ezalatt az egy hónap alatt. A városban és a környező falvakban az agitátorok hetente tartottak népgyűléseket, amelyeken az összegyűltekkal ismertették a kommunizmus eszméit, és az urak valamint a papok birtokainak szétosztását ígérték. Míg a tagok között sokan voltak a vidéki és helyi „elzúllott legények”,¹⁹ addig az agitátorok között – egy esetben sajnos biztosan – egyházi alkalmazott is szerepelt!²⁰

A bolsevikok uralmának – ezeken a végeken április 16-tól – az antant nevében operáló román királyi hadsereg vetett véget.

A Tanácsköztársaság kikiáltását ugyanis a győztes hatalmak nem csak, hogy nem ismerték el (egyébként a Károlyi-kormányt sem ismerték el!), hanem egyenesen veszedelmes fejleménynek gondolták, mert tartottak a bolsevizmus európai terjedéséről. Ezért 1919. április közepén felhatalmazást adtak a román hadseregnek a Magyarország elleni újabb támadás megindítására. A román hadsereg már 1918 őszen belépett Erdély földjére és az antant által jóváhagyott területi igényeit alátámasztandó, egyre északabbra nyomult. December 2-án elfoglalta Marosvásárhelyt, 4-én Besztercét, 6-án Székelyud-

18 „Március 21. tört ki a második forradalom, amikor az uralmat a kisebbségben levő kommunisták ragadták magukhoz. Esztelenebbnél esztelenebb népi törvényeket adtak ki, közössé lett minden, a magántulajdont nem ismerték, minden az államé, minden a népé...” Vö. HDNK., 548.

19 „Március 21-én lett kidobolva a proletár kommunista köztársaság, a statárium és a szesztilalom, a fegyverek beszoállítására. Erre az éjjeli lopások, részegeskedések megritkultak, de egészen nem szűntek meg. Ellenben teljesen felülkerekedtek a helybeli kommunisták Czumbel Jakli vezérlete alatt: Kaiser kerékgyártó, Bálint János szuszter, Preg Kovács, Wolf Kovács, néhány zsellér és iparos még, akik a budapesti központ által Nagykarolyból ide küldött ... szajos agitátorok jelenlétében, Czumbel Jakli udvarán minden héten agitációs gyűlésekre dobolták össze a népet, melyik népgyűléseken hirdették a kommunizmust a központi agitátorok az urak és papok földjei szétosztását és az épületek és ingatlanok köztulajdonát, a községi bíróságot. Ennek folytán háromtagú néptanács vette át, a jegyzői hivatalt egy szuszter ellenőrizte, a hitelszövetkezet könyvelését Czumbel Jakab őrizte ellen. A nép többsége kénytelen volt hallgatni, mivel a leselkedő jól fizetett kommunisták feljelentéseitől és a forradalmi törvényszék ítéletétől félt. – Április 20-áig tartott ez a terror hűsvét vasárnapján, amikor megszűnt a postai és vasúti forgalom, és híre ment, hogy a román reguláris katonaság egy-két nap múlva megszállja községünket is. Ekkor a helyi kommunisták azonnal meglapultak is visszavonultak hivatalaiktól, úgyhogy a község elöljárósága vette át ismét a hivatalukat és a községi kormányzást. – A román katonaság azonban három-négy napig nem érkezett meg községünkben mely napok alatt a lovas kommunista véres gárdista katonák Szaniszló felül a községen keresztül menekültek Nyírbátorba, többnyire részek voltak helyi és vidéki elzúllott legények jól fizetve, akik egyesekre lőttek a faluban...” Vö. HDKsom. 1919-re vonatkozó bejegyzés.

20 „A kommunista uralom községünkben március 23-tól április 19. ig tartott. Fő szerepet játszottak benne Müller János gépész, Schrek Márton tanító és néhány jóhiszemű, de félrevezetett ember. Schrek tanító, ki akkor már 24 év óta ette az egyház kenyerét és a háború alatt a katonai szolgálat alól való felmentését is az egyháznak köszönhetette, vasárnap délutánonként a községházán felolvasásokat rendezett a kommunizmusról, és az április 14-én ide kijött kommunista agitátoroknak (a Nagykarolyi vasúti portás és társai) a község nevében köszönetét fejezte ki, hogy ide kifáradtak és a népet az új eszmével megismertették. Azon reményének adott kifejezést, hogy többször is lesz hozzájuk szerencsénk! – Ő maga is szónokolt, magasztalta az állami iskolát a hitvallásos iskolával szemben, ígért a népnek ingyen orvost, ingyen patikát, a vallásról beszélve azt mondta, hogy: „a vallás is csak érdek.” Mint politikai megbízott felszólított, hogy készítem el az iskolai leltárt, mert „a napokban kijönnek az iskolát átvenni”. A nagy hét elején kijelentette, hogy nem hajlandó tovább helyettesíteni a hadifogságban lévő kántortanítót a kántori teendőkhöz, mert ő már állami tanító és így nem köteles vele. A Nagykarolyban tartott kommunista tanítógyűlésen torporékolva kiabálta: „Le az esperesekkel! Le a papi uralommal, ki a papokkal az iskolából”. Vö. HDKál. 29–30. Ezután HDKál.

15 „A forradalom átment a kommunizmusba, mert 1919.- év tavaszán tört ki. Iszonyú felfordulás kerekedett ennek nyomában. Sok ártatlan honfitársunk, papunk lett áldozata. A románok megszállották Erdélyt, harczok között behatoltak egészen Budapestig, azzal hogy a kommunizmus letörjék. Szomorú képe volt ekkor Szatmár városának. Sok keserűség volt ősz püspökünknek, midőn palotáját elfoglalták a vörösök. Könnyekre fakadt az ember, ha bement a püspöki hivatalba. Szuronyos vörös katonák igazolásra szólítottak fel bennünket. Zaj, lármá volt az egész palotában.” Vö. Historia Domus Tütrerebes az 1919-es bejegyzés. Ezután HDTúr.

16 Vö. CSIRÁK Csaba: i. m., 90.

17 „(P. Horváth Jenő új házifőnök) Megérkezése után azonnal a társasház újjászervezésének munkájához látott. A kommunista nyilatkozat aláírása, amelyben kijelentették hogy nem tekintik magukat egyházi személyeknek amelyet a nagy terror miatt irtak alá, a legtöbben jóhiszeműen (hiszen a püspöki székhelyen, Szatmárnémetiben a tanügy érdekében még páter Tóth Mike, jezsuita, és Kovács Gyula szemináriumi lelki igazgató is aláírta a Szatmári Irgalmas nővérek összes tanítónő nővérei szintén megcselekedték), jogilag a rendből való kilépésnek minősített azért nyolc napi lelkigyakorlat megtartását rendelte a rend főnökség, amelynek végzetével föloldozást nyernek és így válnak újból a rend tagjaivá.” HDNK., I (1919). Vö. még ezzel kapcsolatosan Boromisza püspök Bagossy Bertalan főgimnáziumi igazgatójának címzett levelét, amelyben az aláírásokkal kapcsolatosan mentségként a tanári kar tudatlanságát említi fel.

varhelyt, másnap pedig Brassót és Sepsiszentgyörgyöt. Sőt, december 12-én az antant egyik tisztje, Henri Berthelot (1861–1931) francia tábornok önhatalmúlag engedélyezte a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Nagyvárad–Arad vonalig történő előnyomulásukat. Ennek értelmében vonultak be december 24-én Kolozsvárra, és így jutottak el 1919. január közepére a Máramarosziget–Nagybánya–Zilah–Csucsra vonalig.²¹

Itt érte őket az antanttól kapott felhatalmazás a magyarországi bolsevizmus letörésére. Április 15-én tehát ismét támadásba lendültek. A következő napon elfoglalták Szatmárt, április 20-án Nagykárolyt, Nagyváradot és Aradot, április végére pedig elérték a Tisza vonalát.

Erre a Forradalmi Kormányzótanács néhány hét alatt felállította a Vörös Hadsereget és egy ellentámadás keretében kiszorította a Felvidékről a megszálló cseh csapatokat. Az erdélyi hadseregszervezéssel megbízott Kratochvil Károly (1869–1946) Székely Hadosztályának²² viszont már sokkal nehezebb feladat jutott. Mivel számban messze alulmaradt a román túlerővel szemben, csak késleltetni tudta a román előrenyomulást, és biztosította a nagyszámú menekülők védelmét.

Miután a román hadsereget pártoló francia antantbizottság értesült a csatákról, a harcok azonnali beszüntetését követelte. Felszólította a Kormányzótanácsot, hogy ürítse ki a visszafoglalt felvidéki területeket, mivel azokat időközben Csehszlovákiának ítélték. Cserébe megígérte, hogy a román csapatokat hátravonják a Tisza vonalig. Erre a Kormányzótanács elrendelte a visszavonulást. A román hadsereg azonban az ígéret ellenére sem vonult vissza. Sőt, a meggyengült magyar csapatok elkeseredett támadását visszaverve előretörték, és 1919. augusztus első napjaiban bevonultak Budapestre. A Forradalmi Kormányzótanács erre lemondott, és a csapatok parancsot kaptak a harc beszüntetésére.

A román támadás megindulásának másnapján, április 16-án Zilahnál a román csapatoknak sikerült áttörni a frontot, és elérték a szatmári egyházmegye területét.

Másnap megdőlt Szatmár a proletárdiktatúra. A helyi nemzetőrök az éppen ülésező direktórium tagjait letartóztatták, majd átadták a Székely Hadosztály parancsnokságának. Az a direktórium tagjait különvonattal Budapestre irányította, előtte még elvette a náluk lévő ékszereket és pénzt, amelyet dr. Lénárd István korábbi polgármesternek adott át. Szatmár városának vezetősége a román származású, de magyarul is anyanyelvi szinten beszélő Augustin Ferențiu alpolgármester és Figus Albert tanácsos április 19-én délelőtt fogadta a város határában a román csapatokat. Az előőrstől kérték, hogy óvják meg a várost, mivel a székely csapatok már visszavonultak. A román csapatok bevonulására délután három órakor került sor, Cleante Davidoglu tábornokot Andrei Doboși ügyvéd fogadta a városháza előtt, benn a polgármesteri hivatal tanácstermében pedig a városi tanács várta, élén Lénárd István polgármesterrel, aki arra kérte a tábornokot, hogy tartsa tiszteletben a

magyar nyelvet és a város autonómiáját. Davidoglu tábornok válaszként kijelentette, hogy nem ellenséggé jöttek, hanem az antant parancsára, mindenkivel szemben civilizáltan viselkednek, egyetlen ellenségük a bolsevizmus. Majd tovább vonult a csapatokkal Nagykároly felé, amelyet szintén ugyanezen a napon foglaltak el a románok.²³

A piarista atyák felszabadítóként üdvözölték őket.²⁴ A város és a környék lakosai is örültek, hogy megszabadultak a kommunistáktól.²⁵ Mivel azonban a román hadsereg Nagykárolyban ütötte fel egy időre a főhadiszállását, elkezdődtek a rekvirálások. Majd csak akkor sóhajtott fel megkönnyebbülten a lakosság, amikor a csapatok tovább vonultak.²⁶

4. Három részre szakítva – A trianoni békediktátum – A román impérium kezdete – Hűségeskü – Nyelvtörvény – Magyarellenes atrocitások

Az I. világháborút befejező párizsi békekonferenciát 1919. január 18-án nyitották meg. Nem sok jót sejtetett a legyőzöttekben az a tény, hogy nem hívták meg őket a tárgyalásokra, csupán a döntések tudomásulvételére jelenhettek meg Párizsban. A konferencia az igazságos és tartós békét, valamint a nemzeti elv érvényesülését tűzte ki jelszavának, azonban a legyőzöttekkel szemben mindkét elvet megszegte, ha stratégiai vagy gazdasági érdekei úgy kívánták.

A győztes hatalmak – különösen Franciaország – elsődleges célja Németország katonai és gazdasági erejének meggyengítése, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése volt. Ez, amint később be is igazolódott, megbosszulta magát. Mert miközben a Monarchia utódállamai soha nem létezett nagy birodalmakról ábrándoztak (Lengyelország az 1772-es határokat akarta visszaállítani, Görögország a Bizánci Birodalmat, Szerbia a délszláv egységre törekedett, Csehország a csehek és szlovákok közös államának

23 Vö. SÁRÁNDI Tamás: *Mozzاناتok a szatmárnémeti impériumváltás folyamatából*, in: ArchivNet, 2020–2. <https://archivnet.hu/mozzاناتok-a-szatmarnemeti-imperiu-mvaltas-folyamatabol>

24 „Április 19-én a románok megszállták a várost; éppen a feltámadási körmenet alatt vonultak be városunkba szabadítottak fel bennünket a kommunisták minden gonoszság alól. A direktórium tagjai már nagycsütörtök éjjel megszöktek.” HDNK. 548

25 „Nagyszombat, április 16-án jött az első hír, hogy a románok áttörték Zilahnál a vörös frontot és meg fogják szállni Nagykárolyt. Nagycsütörtökön már hallatszott az ágyúdörgés, Nagypénteken reggel pedig már híre jött, hogy a kommunista vezérek, miután magukhoz vették az adóhivatalnak és árvapénztárnak összes pénzkészletét, megszöktek Nagykárolyból és helyüket a régi tisztviselők foglalták el. A Nagyszombat délelőtti volt a legzavarosabb. Menekülő vörös csapatok száguldoztak át, össze-vissza lövöldözve, községünkön. A nagyszombati nehéz szertartásokat a legnagyobb izgalom között végeztük el, míg aztán a déli órákban elcsendesedett minden. Nagyszombaton este szállították meg Nagykárolyt a román csapatok, húsvét reggel pedig megjelentek községünkben az első román járőrök...” Vö. HDKál, 30.

26 „Április 20-án ... híre ment, hogy a román reguláris katonaság egy-két nap múlva megszállja községünket is ... A román katonaság azonban három-négy napig nem érkezett meg községünkbe... Petriből egy századot küldött a közvetlen úton folytonos esőzésben Szaniszlóra, ahonnan osztag lett Csomaközre küldve, amelynek rendeltetése minden háztartásbeli 1 kg szalonmát volt kénytelen azonnal a községházában vinni minden ellenszolgáltatás fizetés nélkül. A begyűjtött szalonmát a lakosság volt kénytelen négy fuvaron szuronyos román katonákkal Mezőpetribe szállítani az ottan táborozó román katonaság élelmezésére. Román katonaság pedig emiatt nem szállotta meg Csomaközt, hanem csendőrséget rendelt a szomszéd Szaniszló községbe a belső rend fenntartására Csomaközött. A román csendőr parancsára eközben május elején 20 fuvarot rendelték Nagykárolyba, hogy a román katonaság municióját szállítsák Nyírbátorba egy nap alatt. A nép teljesítette a folytonos esőzés és feneketlen sáros úton kompasz nélkül. A két hónap óta tartó folytonos esőzésnek köszönhattik eddig és a közvetlen sáros pocsolás közlekedési útunknak azt, hogy a román katonaság nem vonult be hozzánk állandó megszállás végett.” Vö. HDCsom, az 1919-es esztendőre vonatkozó rész.

21 <https://trianon100.hu/blog-cikk/a-torteneti-erdely-roman-megszallasa-1918-1919-ben>

22 A Székely Hadosztályt 1918. december 1. után, az Erdélybe betört román csapatok elleni védekezés-ként hozták létre Kolozsváron, Lukács Béla nyugalmazott altábornagy kezdeményezésére, a Kolozsvári Hadosztály egyútt maradt törzsből, amelyhez csatlakoztak a Kratochvil Károly parancsnoksága alatt Erdélyben szerveződött alakulatok. Az erdélyi fronton az egyetlen jól felszerelt, harcképes magyar katonai erő volt, amely harcolt a román hódítók ellen. Az alakulat legnagyobb létszáma 649 tiszt, 12 438 fő legénység, 68 löveg és egy repülőosztály volt. A hiányos felszerelés ellenére a székely hadosztály számos katonai küldetést sikeresen teljesített. Mivel helyzetét nehezítette az, hogy a Tanácsköztársaság alakulatai ellenséggé tekintették rá, sőt, számos csepetapát is volt a két fegyveres erő között. A két tűz közé került székely harcosok egy része 1919. április 26-án Demecserben letette a fegyvert a román hadsereg előtt. A román megszállók a tiszteteket és több katonát egy ideig Brassóba internálták, majd hazaengedték őket.

megteremtésére, Románia pedig Nagy-Románia létrehozására) és a sokszor több milliós kisebbségeiket ennek az álomnak az oltárán fel akarták áldozni, a II. világháború kitörésének egyik legfőbb okát teremtették meg!

Magyarország képviselői 1920. június 4-én a Nagy-Trianon palotában írták alá a békediktátumot. Ez kimondta, hogy a Felvidék Kárpátaljával együtt Csehszlovákiához, Erdély a Partiummal és a Bánát egy részével Romániához, Horvátország, Bácska és a Bánát másik része a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, Nyugat-Magyarország pedig Ausztriához kerül. Így az ország korábbi (Horvátországgal együtt számított) 324.000 km² területe 93 000-re, lakóinak száma a korábbi csaknem 21 millióról hét és fél millióra csökkent. A nemzeti hovatartozást ez esetben semmibe vevő rendelkezés következtében 1 millió magyar Csehszlovákia, fél millió a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1,5 millió pedig Románia uralma alá került.²⁷

Amikor egyértelművé vált (1918. november 5), hogy a győztes hatalmak a románok egységének gondolatával rokonszenveznek, a Román Királyság hadserege 1918 decemberében átlépte Erdély határait és 1919. május közepéig egészen a Tiszáig nyomult előre. Noha mindenütt az antantra hivatkozott, hogy annak parancsára cselekszik, legkésőbb akkor vált nyilvánvalóvá, hogy területi igényeinek szerez jogi alapot, amikor a megszállt részeket – hadműveleti területekké nyilvánítva azokat – előbb statáriumot, éjszakai kijárási tilalmat, valamint sajtócenzúrát vezetett be, és elrendelte a fegyverek beszolgáltatását. A vasutak, a posta és a távírók a román nagyvezérkar közvetlen utasításait és parancsait követték. Akik nem vetették magukat alá a parancsoknak, azokat katonai törvényszék elé állították, a nem megfelelő magatartással vádolt tisztviselőket pedig 48 órán belül kiutasították az országból.²⁸

Az impériumváltás következő szakasza az volt, hogy a területfoglalásokkal párhuzamosan az Erdélyi (román) Kormányzótanács pár hónap alatt átvette Erdély közigazgatását is, és minden felelős pozícióba román nemzetiségűt tett.

Ugyanakkor megkezdődött a szimbolikus térfoglalás is. 1919 első felében Erdély nagyvárosaiban ledöntötték, eltávolították vagy megrongálták a Monarchia idején állított köztéri szobrokat,²⁹ leszedették vagy összetörték a magyar feliratokat,³⁰ valamint rendre átnevezték az utcákat és a közttereket. A hely- és utcaneveket a magyar többségű

helyeken sem volt szabad magyarul kiírni, sőt időnként a magyar nyelvű publikációkban sem, a kétnyelvű cégtáblákat megadóztatták, végül megszüntették.

A következő lépés a román nyelvnek a közigazgatásban való bevezetése volt. A bíróságokon 1921-től románul tárgyalták az ügyeket, a románul nem tudó ügyfelek tolmács útján beszélhettek. Minden hatósági beadványt az állam nyelvén kellett megfogalmazni. A nyilvános helyeken megjelentek a feliratok: *Csak románul szabad beszélni*. A román nyelv bevezetése sok időt vett igénybe, hisz egyrészt az új hatalom nem rendelkezett elegendő képzett hivatalnokkal. Másrészt pedig a sebtében elvégzett képzés viszont nem egy esetben a tapasztalat kárára ment.³¹ Végül a köztisztviselők erőltetett nyelvvizsgálója – különösen a zömében magyarok által lakott területeken – az ügyintézését erősen lelassította vagy annak minőségét rontotta.³²

Érzékenyen érintette a magyarságot a hűségeskü korai kényszerítése is. Míg Trianon előtt több köztisztviselő visszautasította azt, mert magyar királyi alkalmazott lévén feltette nyugdíját, vagy azt gondolta, hogy Erdély mégis csak az anyaországhoz kerül és nem akart áruló lenni, a békediktátum után már nem sok lehetősége maradt. Egy jó részük letette az esküt, s megpróbált itthon boldogulni. Egy – talán még nagyobb – részük nem tette le a hűségesküt, inkább az anyaországba költözött. 1918 és 1924 között az Országos Menekültügyi Hivatal kimutatása szerint mintegy kétszázezren hagyták el Erdély területét!

Ehhez az exodushoz hozzájárult a román hatóságok számtalan *magyarellenos atrocitása* is! Kezdődött a rekvirálásokkal. Az Erdély területén átvonuló román csapatokat a helyi lakosoknak kellett ellátni. A hódítók emberfeletti követeltek tőlük, holott az 1918-as nagy aszály miatt nekik is alig volt mit enniük.³³ Az a vidék járt rosszul, ahol a front megakadt, és a román csapatok huzamosabb ideig egy helyben rostokoltak, mint pl. Nyíregyháza esetében.³⁴

31 „Szomorú idők voltak ezek. Egy pár hónappal előbb, Nagyszombaton vonult be a román hadsereg. Egy ideig még a régi vezetőséget megtűrték, mert nem voltak nekik tanult és képzett hivatalnokaik, de csak hamar valósággal gyártották a román intelligenciát, gyorstalpalón kurzusokat tartottak és hamarosan kicserélték a régi, megbízható hivatalnokokat hozzá nem értő emberekkel.” HDMez.

32 Szatmáron a román prefektus, Dr. I.C. Barbul és a Siguranța is sürgetni kezdte Augustin Ferențiu polgármestertől a románosítást. Ugyanis mivel a hivatalnokok zöme románul nem tudó magyar volt, nem tudták bevezetni a román nyelvet. A magyarul is kitűnően beszélő polgármester ígérte a románosítást, de közben a szakértelemre hivatkozva csak akkor volt hajlandó román személyt felvenni, ha egy megüresült állásra volt megfelelő román jelentkező. Az 1924-es nyelvvizsga után azonban mintegy 100 hivatalnokot volt kénytelen elbocsátani, mert azok elbuktak a vizsgán. Vö. SÁRÁNDI Tamás: *Mozzanatok*, I.: <https://archivnet.hu/mozzanatok-a-szatmarmemeti-imperiumvaltas-folyamatabol>

33 „(Április végén) A román katonaság ... Petriből egy századot küldött a közvetlen úton folytonos esőzésben Szaniszlóra, ahonnan osztag lett Csomaközre küldve, amelynek rendeletére minden háztartásbeli 1 kg szalonnát volt kénytelen azonnal a község házában vinni minden ellenszolgáltatás fizetés nélkül. A begyűjtött szalonnát a lakosság volt kénytelen négy fuvaron szuronyos román katonákkal Mezőpetribe szállítani az ottan táborozó román katonaság élelmezésére. ... Tengerit, rozsozott rekvirált a román katonai parancsnokság a földes és földnélküli néptől 85 kilogrammig. Június 16-án a román katonaság Nagykarolyi parancsnoksága kiboltotta, hogy minden család köteles azonnal a község házára inget lábravalót és párnahuzatot vinni, ellenkező esetben ezen készleteken felül házanként rekvirálja a készleteket. A nép panasza nélkül beszállította a kívánt tárgyakat...” Vö. HDCsom.

34 „A kár összeírások alapján Nyíregyháza város közhatóságait, termelőit, ipari és kereskedelmi vállalatait, pénzintézeteit, valamint a város közönségét összesen 54 millió 213.629 korona károsodás érte, ebből megtérítettek a megszálló csapatok 422.320 koronát... A román megszállással kapcsolatban 8 emberélet esett áldozatul.” Vö. BENE János: *Nyíregyháza román megszállása 1919–20-ban*, 133.o. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/123-137.pdf>

27 Vö. *A párizsi békekonferencia, 1919–20*, I.: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/tortenelem-7EFC/sorsfordito-konferenciak-7EFD/a-parizsi-bekekonferencia-191920-7F2D/>

28 L. BALOGH Béni: „Barátságos és békés szándékkal” *A román hatalomátvétel kezdetei Erdélyben 1918 végén – 1919 elején*, in: Erdélyi Krónika, 2020-06-03. L.: <https://erdelyikronika.net/2020/06/03/a-roman-hatalomavetel-kezdetei-erdelyben-1918-vegen-1919-elejen/>

29 „Nagy hazafias felbuzdulások vannak folyamatban a román katonaság és az új uralom alatt idetelepült román intelligencia farsangi mulatságaival kapcsolatban. És ennek folyamánként február 9-ére virradó éjjel megdöntötték a templom előtt lévő Kossuth szobrot. Le akarták dönteni, de mivel egy vasrúd van benne a fejéig a belsejében, csak meghajlítani sikerült. Egy létra, amelyet arra használtak, hogy kötelet kössenek annak segítségével a Kossuth szobor nyakába, bűnjelként ott maradt. Bár könnyen megállapítható lett volna annak hovatartozása, semmiféle vizsgálat nem indult meg.” A következő év március 19-én aztán végleg ledöntötték. Vö. HDNk. 6, 8.

30 „Október 9-én a magyar nyelvű címtáblák és feliratok miatt több előkelő polgárt, köztük dr. Jékel Lászlót, a katonai járőrök elfogták és a téri parancsnokság szűk, tetűkkel teli börtönébe zárták három óra hosszúra. Onnan kihallgatásra vitték, majd elbocsátották őket. Az elemi iskolák magyar felirata miatt a házfőnököt is el akarták fogni, de nem találták ezért október 11-re virradó hajnalban lemeszeltették a leányiskola feliratát: „Rom. kath. elemi leányiskola”, és a fiúiskola plébániáját pedig október 11-én Drágus Istvánnal vetették le. Ez régi hagyomány alapján így szólt: „Róm kat. nemzeti népiskola.” HDNk., 8 (1920).

Igen gyakoriak voltak a rablások, megtorlások és gyilkosságok is. A román hadsereg, de a civilek is az elfoglalt területeken a lakosságot nem egy esetben kirabolták, bántalmazták, a román hatóságok pedig vád és ítélet nélkül az emberek ezreit hurcolták el, nem egyet közülük halálra botoztak, illetve meggyilkoltak.³⁵

Erdély magyar lakossága magára maradt, elszakítva az anyaországtól, politikai érdekképviselő nélkül (az Országos Magyar Párt csak 1922 decemberében alakult meg).³⁶ Egyedül az egyházak képviselői voltak azok, akik előbb a nagyszebeni Kormányzótanácsnál, majd magánál Ferdinand királynál, végül, mert panaszait senki nem hallgatta meg, különböző nemzetközi szervezeteknél is felemelték a szavukat az atrocitások ellen. Sajnos, a helyzet ezek után sem változott.³⁷

Pedig az egyházak sem voltak rózsás helyzetben. Különösen a katolikus egyház!

Trianon ugyanis a történelmi Magyar Királyság tizenhét latin és hét keleti rítusú egyházmegyéjéből mindössze hármat hagyott érintetlenül a megcsonkított ország szívében, és az utódállamok területére eső katolikusok mindenütt kivétel nélkül kisebbségbe kerültek.

Az erdélyi egyházmegye – Gyulafehérvár székhellyel – egészében Romániához került kb. 375.325 hívővel. Püspökére, gróf Mailáth Gusztáv Károlyra (1864–1940) hárult az a feladat, hogy mint a román szenátus egyedüli magyar főpapi tagjaként az erdélyi katolikusok érdekét képviselje.

A Csanádi egyházmegye három ország területére esett. A püspöki székhely, Temesvár 153 plébániával és 452.000 hívővel Románia része lett, 67 plébánia 240.000 hívővel Jugoszláviához és 33 plébánia 200.000 hívővel Magyarországhoz került. Az egyházmegye püspöke Glattfelder Gyula (1874–1943) Temesváron maradt.

A nagyváradai egyházmegyét is kettészakította Trianon. Bihar megye nagyobbik fele és egész Szilágy megye a püspöki székvárossal, 52 plébánia kb. 70–80 ezer hívővel Románia része lett. A Békés és Hajdú megyei plébániák, mintegy 100 ezer hívővel Magyarországon maradtak. Püspöke gróf Széchenyi Miklós (1868–1923) volt.

A szatmári egyházmegye, amely ekkor 102 plébániával rendelkezett, három részre szakadt. A püspöki székhellyel, Szatmárral együtt 44 plébánia 80 pappal és 75.000 hívővel Romániáé lett. Csehszlovákiához 44 plébánia 70 pap és 72.000 hívő került. A megcsonkított Magyarországon mindössze 14 plébánia, 16 pap és 13.000 hívő maradt.³⁸

Az erdélyrészi egyházmegyék életében egyik napról a másikra tragikus fordulat állt be. A püspököket, akik addig a Magyar Püspöki Karhoz tartoztak, a határok elszakították a Magyar Egyház testéről. Boromisza püspök 1919. január 28-án volt utoljára a

budapesti tanácskozáson. 1919. augusztus 22-én már nem mehetett el, mint ahogyan az elcsatolt részek püspökei közül egyik sem. Ezután már – az 1921-től szatmári helynökévé kinevezett – Székely Gyula (1882–1941) mérki plébános által képviseltette magát.³⁹

Az akadozva induló, rendszertelenül megtartott, a résztvevők számában megnövekedett Román Püspöki Konferencián már nem volt olyan egységes és világos irányvonal. Ennek oka a görögkatolikus főpásztorok túlságosan követelőző magatartása, a sokszor homlokegyenesen más érdekeik és céljaik, valamint nem utolsósorban az új bukaresti nuncius, Francesco Marmaggi (1876–1949) közismert és érthetetlen latin- illetve magyarellenessége.⁴⁰ Boromisza püspök soha nem vett részt ezeken a tanácskozásokon, mindig irodaigazgatója, Hámon Róbert (1873–1934) képviselte őt.⁴¹

Szatmár püspöke, bár viszolygott az új rendszertől, mégis minden erejével szolgálni akarta az egyházmegyéjét. Ezért – miután a Szentszéktől megkapták rá az engedélyt – a többi erdélyrészi püspökkel együtt hajlandó volt letenni a hűségesküvet a királynak. Octavian Goga (1881–1938) kultuszminiszter 1920. szeptember 29-én kelt levelére ezt válaszolta: „Jogosnak kell elfogadnom a román államnak azon követelését, hogy úgy is mint ez idő szerint alattvalója, úgy is mint az egyházmegyéim román részében lévő összes egyházi és római katolikus jellegű intézményeinek főhatósága olyan garanciát nyújtasson, amely kizárja annak a lehetőségét, hogy az egyházmegye kormányzásában az állam igazi érdekeit veszélyeztető irányzat érvényesüljön, és viszont az államra nézve lehetővé teszi az Egyháznak olyan mérvű támogatását, amint az államfenntartó erejénél, működésénél fogva méltán elvárható. Hajlandó vagyok ennél fogva ezt a garanciát a hűségeskü letétele által megadni.”⁴² Előrehaladott korára való tekintettel nem kellett felmennie Bukarestbe, hanem 1921. április 10-én a szatmári székesegyházban Butunoiu ezredes és Ferentiu Augustin polgármester jelenlétében a megyei főispán Dr. I. Băltescu kezébe letette az esküt.⁴³

A főpapok helyzete az eskütétel után sem lett elviselhetőbb. Végtelenül megnehezítette helyzetüket a román hatóságok *cenzúrája*. Rómával nem vehették fel a kapcsolatot! Összejönniük sem volt szabad!⁴⁴ Levél útján sem érintkezhetek egymással! Ezekből az időkbelől mindenféle hivatalos, egyházmegyék közötti levelezés szinte teljes egészében hiányzik a levéltárakban. Vagy ha van, akkor mindig ott díszleg rajta a „*cenzurat*” (cenzúrázva) pecsét.⁴⁵

A nagyfokú cenzúra⁴⁶ az egyházmegyéken belül is megmutatkozott. A román uralom kezdetétől a körlevelek száma nem csak, hogy erősen megcsappant,⁴⁷ de benne semmi konkrét utalás Trianonra, az utána kialakult politikai, társadalmi helyzetre nem lehetett. Az egyházmegyének három részre történő szakadásáról például majd csak az 1921-es I.

35 „A leghírhedtebb eset a Belényesi-medencében magyar szigetet alkotó Köröstárkányban és a szomszédos Kisnyégerfalván történt április 19.-én. A Verbőczy-különítmény ezen a vidéken, napokon át elkeseredett harcokat vívott a román hadsereggel. Az érkező irreguláris környékbeli civil alakulatok pedig a helyben maradt lakosokon álltak bosszút. Együttesen 88 köröstárkányi és 17 kisnyégerfalvi magyar lett az 1919. évi húsvét vasárnapi vérengzés áldozata. A bevonulás során fegyveres ellenállásra került sor Derecske közelében is, ahol a lövöldözés kilenc halálos áldozatot követelt. Kutatásunk eddigi eredményei szerint, Bihar megyében 127 gyilkosságot követtek el.” Vö. PERCZEL Olivér: *Impériumváltás Bihar megyében, 1919–1920*. In: Erdélyi Krónika 2020-04-03, l.: <https://erdelyikronika.net/2020/04/03/imperiumvaltas-bihar-megyeben-1919-1920/>

36 Vö. FODOR János: *Impériumváltás Erdélyben*. In: História 2020.06.04.

37 SARNYAI Csaba Máté: *Az erdélyi világi katolikusok helyzetértékelése az impériumváltás után (1921)*. In: *Közép-Európai Közlemények*, 2(2–3), 135–140. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11872>

38 Vö. MARTON József: *A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye a 20. században*. Pro Print, Csíkszereda 2014., 24.

39 Vö. BEKE Margit: i. m. 33., 39., 100.

40 Vö. NETZHAMMER Raymund: *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan, II.*, Hrsg. Nikolaus Netzhammer, Südostdeutsches Kulturwerk. München 1996, 1020.

41 Vö. *Relatio*, 3.

42 Vö. 1920. október 10-én kelt levelét a SzPL.

43 Hozza CSIRÁK Csaba: i. m. 90–91.

44 Vö. NETZHAMMER Raymund: i. m., 963.

45 Vö. gróf Széchenyi Miklós nagyváradai püspök telegramja Boromisza püspöknek az eskütétellel kapcsolatban. SzPL.

46 Vö. *Relatio*, 3.

47 Szatmáron a körlevelek száma 1918-ban 19, 1919-ben 5, 1920-ban 5, 1921-ben 4, 1922-ben 5, 1923-ban 4 körlevél jelent meg.

sz. körlevél szól, de az is csak érintőleg, amennyiben egy statisztikát kér be „a Romániához csatolt plébániák” lelkészeitől a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium számára.⁴⁸

A főpásztoroknak nem csak a maguk elszigetelése, de a *papjaik* helyzete miatt is aggodniuk kellett. A papságot ugyanis a román hatóságok első perctől kezdve állandó megfigyelés alatt tartották. Minden lépésüket csendőrök és detektívek követték. Szentbeszédeiket lehallgatták, írásait ellenőrizték,⁴⁹ és ha valami románellenességet véltek bennük felfedezni, akkor a papokat letartóztatták, megverték,⁵⁰ meghurcolták, bebörtönözték. Mivel a felfelentők – román anyanyelvűek révén – nem vagy alig értettek magyarul, illetve nagyon sokszor nem személyesen voltak jelen a beszéd elhangzásakor, hanem mások besúgására alapoztak, nagyon sok volt a visszaélés e téren. Egyházmegyéinkben a nagykarolyi piarista atyát egy Szent-István-napi beszéde miatt hurcolta meg a helyi román – tanítóból lett – rendőrőrnök, csak azért, hogy a ranglétrán magasabbra mászhasson.⁵¹ Olyan eset is volt, hogy az illető papok nem is tudták, mivel vádolják őket! Mint a szatmári ferences atyák, akiket hónapokig zaklattak, fenyegettek, akadályoztak lelkipásztori tevékenységükben anélkül, hogy valamit egyértelműen rájuk bizonyíthattak volna!⁵² Az „irredentizmus” vádjába nagyon sok belefért: magyar himnusz éneklése, magyar szentek tisztelete, nemzeti sajátosságokhoz, szokásokhoz, műemlékekhez való ragaszkodás. Nem is beszélve arról, hogy a besúgók vagy a vádlók, lelki beállítottságuknak megfelelően, egyes eseteket általánosítottak és a magyar intézmények gyengítésére kiéleztek.⁵³

48 Vö. az 1921. január 20-án kelt körlevelet a SzPL.

49 Ezzel is magyarázható az a tény, hogy hiányoznak az írásos feljegyzések. A Historia Domusokat félelemből vagy egyáltalán nem vezették, vagy pedig csak általános dolgokról írtak bennük a papok.

50 NETZHAMMER, Raymund: i. m., 936.

51 „Récsei 1919. aug. 20-án szentbeszédet tartott, amelyet Radu rendőrkapitány néhány félreértett kitétele miatt inkriminált és felfelentést tett a román 20. divízió hadbíróóságánál azért is, hogy a magyar himnusz énekeltek. Ezért aznap déli fél 12-kor elfogták és másnap délig a magyar király szálloda (most Regele Romániei) 8. számú szobájában elzárták. Sokáig húzódik ezen ügy elintézése azért, mert Radu a főtanú az idézéseken nem jelenik meg és így minden egyes kihallgatásnál csak újabb jegyzőkönyveket vesznek fel. Először október 20-án utaztatták Szolnokra. Mire odaért, a hadosztály már Cegléden volt és azért oda kellett mennie. December 15-én pedig Debrecenbe idézték, honnan szintén elintézetlenül érkezett meg... Récsei Edét január 10-én és február 5-én újból Debrecenbe idézték be, ahol megint csak kihallgatták. A végtárgyalást április 8-án tűzték Kolozsvárra, de megtartható nem volt, mivel Radu úr azon sem jelent meg. Április 7-én végre sikerült megtartani, amidőn Radu vallomását megdöntötte Gyulai János és Lokmayer Márton, két derék hívünk eskü alatt tett vallomása. Azért felmentették. Majdnem egy esztendeig meghurcoltatás volt egy hivatalos túlbuzgóságból fakadó feljelentés következménye. Ezen Radu román felekezeti tanító volt, így került a román uralommal ide rendőrkapitánynak. Mivel jogi végzettsége nem volt, ilyen ügyekkel akart érdemeket szerezni. Később mégis elmozdították állásából és visszaterelték a tanítás rögzesebb mezéjére.” Vö. HDNk. 1919. 3. és 6. old.

52 „Az új év kezdete csak olyan, mint tavaly volt. Január 26-án az Irgalmasoknál beteget láttam el szentségekkel. Visszafelé jövet egy detektív erőszakkal lefogott és becipelt a detektívállomáshoz, ahová mindazokat becipelték, akik aznap az Irgalmasoknál megfordultak, anélkül hogy tudtuk volna, miért. Este 7-kor haza bocsájtották bennünket. Tehát reggel fél 9-től este 7-ig voltunk ott. Február 12-én reggel 8.00-kor katonaság vette körül zárdánkat, keresve a Lázárban levő P. Szabó Szerafint, kikutatva mindent, a homlokomra szegezve a revolvert. Midőn megmondtam, hogy P. Szerafin kisegíteni ment Lázárba, oda küldöttek katonákat, akik Szerafint az ottani plébánossal, Szűcs Jánossal együtt elfogták, Szatmárra hozták, és vasra verve a börtönbe kísérték. 11.00 tájban elhagyták zárdánkat. Szerafint azután több mással február végén Kolozsvárra szállították... – P. Szerafin ügye folytán P. Szolánnal öt ízben voltam tanúként Kolozsvárra citálva. Úgyhogy augusztus 20-ától október 3-áig nem volt nyugtunk.” Vö. HD-Hildegarda, 1921-es esztendőre.

53 Az irredentizmus vádja gyanakvásból táplálkozott, amelyet egyes román politikusok folyton szítottak. Az ügy tárgyalása a szenátusban 1923. március 7-én volt. Ez alkalommal Mailáth Károly püspök védte nemzettársait a vádak ellen. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9792.pdf

A hivatalos szervek fellépése ilyenkor mindig minden egészséges mértéket nélkülözött, és sokszor semmilyen jogi alapja sem volt. Egyedüli célja az erődemonstráció és a megfélemlítés. A letartóztatások, fogvatartások mindennaposá váltak, s noha jogerős ítéletek általában nem születtek, de a gyakran több hónapig tartó vizsgálati fogságok, amelyek célja a megfélemlítés volt, a legtöbb esetben elérték céljukat.⁵⁴

A lelkészek fizetésével is gond volt, mert 1919 elejétől nem kapták meg sem kongruájukat, sem kárpótlékukat, sem pedig az államsegélyt.⁵⁵ A püspököknek és a szegény híveknek kellett gondoskodni róluk.

A főpásztorok másik gondját a *felekezeti iskolák* jelentették. Az első szakaszban a valamikor a magyar állam tulajdonában álló és a román állam által ezen a címen elvett iskolákból az utcára kitett tanulóknak kellett új iskolaépületet keresni, utána pedig – egészen a 30-as évek végéig! – a felekezeti iskolák megtartása és szabad működtetése foglalta le minden idejüket. 1920-tól ugyanis a román kormány egy olyan programot indított el, amelynek egyrészt a román állami iskolák számának növelése, másrészt pedig a felekezeti iskolák számának csökkentése volt a célja. Megindult a felekezeti iskolák államosítása. Egymás után szűntek meg a kisebb települések felekezeti iskolái, mert a román állam nem csak, hogy nem fizetett nekik államsegélyt, de még egy új állami iskola felépítésére is kötelezte őket! Ez anyagilag felőrölte a falvakat, és egyre-másra kellett feladniuk a felekezeti iskoláikat. Vagy, ha mégis tiltakoztak, de a román államnak szüksége volt az iskolára – mint pl. Felsővisón – akkor egyszerűen egy tollvonással elvette.⁵⁶

Gondot jelentett a főpásztoroknak az egyházi iskolák tanerőinek anyagi ellátása is. Köztudott volt, hogy a tanítók éhbérért dolgoznak, ugyanis „a román megszállás óta államsegélyt nem kaptak és nagy nyomorúságban vannak”, „tűrhetetlen állapotukon” ezért segíteni kellene.⁵⁷

A felekezeti iskolák először fenntartási díjjal próbálkoztak a felszínen maradni, amelyet minden tanuló után kértek.⁵⁸ Ez egyrészt nehezen gyűlt össze, mert a szülőknek nem volt erre pénzük, másrészt a román állam hamarosan betiltotta a kezdeményezést, azzal az álságos indoklással, hogy „az állampolgárokat kétszer megadóztatni tilos”.⁵⁹ Ilyen körülmények között sok tanár feladta a harcot. Elsősorban azok, akik már nem tudták megtanulni a román nyelvet, majd akiket a nyelvvizsgán a román hatóságok nem engedtek át, végül pedig azok, akik hivatásukból nem tudtak megélni. Földjeiket elvették, az államsegélyt nem kapták meg, nyugdíjukat nem folyósították, az amúgy is szegény és

54 Vö. Gróf Apponyi Albertnek a béketárgyalásokra 1920. január 11-én benyújtott jegyzékét. Hozza: TRI-ANON 100 – BABEL Balázs: *A Magyar Katolikus Egyház és Trianon. I.*: <http://tiszauiarvosplebania.hu/index.php/eloviz>

55 Vö. *Litterae Circulares*, 1920–6.

56 Vö. PAKOCs Károly: *Küzdelem a lelki vakság ellen*, (ms) 59. Így vészett el a munkácsi leányiskola is, amelynek építését pedig nagyrészt Boromisza püspök támogatta. Vö. CSIRÁK Csaba: i. m., 97.

57 Vö. HDBél.; HDMező. 39, HDSzék. III. 1923 évre vonatkozó bejegyzés.

58 HDNk. 569 (1919).

59 „Az elemi iskolák, amint hogy gimnáziumunk sem kapott, a román uralom alatt az államsegélyt nem kapták. Anyagilag teljesen magukra lettek hagyatva. Míg a gimnázium a tandíjból és a fenntartási díjból tudja létét egy ideig tengetni, addig elemi iskolánkban csak az 1919–20 iskolai évben szedhetünk tanulóknak 100 korona tandíjat. Ez sem fedezte teljesen az iskola szükségleteit. Így is a hitközségnek kellett kb. 15 000 koronát pótolnia. Az 1920–21. iskolai évben szigorúan megtiltották a tandíj szedését. Azért ez évben kell teljes egészében a hitközség vállára nehezedett az iskolák fenntartása ez az egyházi adók nagy felemelését tette szükségessé.” HDNk., 9 (1920)

az állami szervek által megnyomorított egyházközség⁶⁰ könyöradományából nem tudtak megélni. Egyesek hivatást váltottak, mások tengődtek, és nagyon sokan kivándoroltak.⁶¹ Ekkor lépett Boromisza püspök. Hogy a katolikus tanerők anyagi helyzetén segítsen és a hivatásváltásnak illetve az egyre jobban fenyegető kivándorlásnak elejét vegye, úgy rendelkezett, hogy a tanítók járandóságát visszamenőleg – 1919. augusztus 1-től, két részletben – ki kell egészíteni.⁶²

Többet is tett volna, hisz legendás jótékonykodásának számtalan bizonyítékát adta, az egyházmegye javai azonban a világháborúban lepusztultak, Trianonnal pedig oda-vesztek. Személyes vagyonából adott, amíg volt, a földreform és a kisajátítások azonban minden vagyonát elvitték az egyházmegyének, ő maga is szegénységben élt.⁶³ Az impériumváltás után csak 10 kisebb adományra futotta neki.⁶⁴

Alapjában véve Boromisza püspök lelkipásztor-püspök volt. Ismerte népe gondjait. Természetesen az egyik legnagyobb büntetés volt számára, hogy nem látogathatta híveit és papjait.⁶⁵ Három évig nem bérálhatott. Ez alatt az idő alatt azt is minduntalan el kellett tűrnie, hogy a román hatóságok katonai és polgári rendszabályokkal akadályozzák a papságnak egymással való érintkezését, valamint a hívek szabad vallásgyakorlatát. Minden egyházi gyülekezést hatósági engedélyhez kötöttek és azokat, ha úgy ítélték meg, akkor megzavartak vagy egyenesen feloszlattak.

Így történt ez Nagykárolyban is, ahol az 1921. augusztus 20-i Szent-István-napi búcsú alkalmával a nagytemplomban összegyűlt tömött sorú ünneplő tömeget a szentmise alatt a templomból kiparancsolták, majd karhatalommal széttaszították, a szónokot, P. Récsi Edét (1868–1927) pedig kihallgatásra bekísérték. Az eset az egész környéket megfélemlítette!⁶⁶

60 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralm alatt*. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, XII–XIII., Aurora, München – Budapest 1975., 63

61 „Sok baj volt a tanítók fizetésével! A magyar világban a tanítók államsegélyben részesültek és így ez a teher az állam vállaira neheztelt, a népnek kevés volt a hozzájárulása, így a nagyobb adóztatáshoz nem volt hozzájárulása. A román állam azonban nem adott államsegélyt és így a tanítók fizetésüket teljesen az egyházközségektől várták, de a nép erről hallani sem akart, úgyhogy a tanítók egy néhány éven át csak éhbért kaptak, ezt is csak úgy koldultuk – leginkább a kegyúrtól természetben (széna, tűzifa, stb.) és részben pénzben. Két tanerő Szende Márton és Korner József nagyon szomorúnak és kilátástalannak látta a jövőt, mert román nyelvből kellett volna vizsgáznuk, azért lemondottak az állásokról és Amerikába vándoroltak, Kubába.” Vö. HDMező.

62 Vö. HDKapl. 1922. március.

63 Vö. SIPOS Ferenc: *Egyházmegyénk megalapításának szükségessége*, (ms.) 232.

64 Vö. CSIRÁK Csaba i. m., 95–97.

65 Vö. *Relatio de statu Dioecesis Szatmáriensis anno 1923*. Dr. Boromisza Tibor szatmári püspök jelentése a Szentszékeknek, 3.

66 „Amilyen szép és lélekemelő ünnepség volt a nuncius itt tartózkodása, ahol minden hatóság egyházunk iránt való jóindulatának adta tanújelét, olyan szomorú volt az augusztus 20-i Szent-István-napi ünnep. Ez a Szatmári egyházmegye védőszentjének ünnepe. Egyházilag el nem töröltetett, azért a szokott ünnepi módon tartottuk meg. A hívek is ünnepi díszben jelentek meg a szűfőlásig tele templomban, ahol az ünnepi nagymise alatt zenekísérettel adtak elő egyházi énekeket. Hogy még a tüntetésnek látszatát is elkerüljük, a házfőnök megtiltotta a magyar vonatkozású énekek előadását. Ezen elővigyázatosság mellett sem kerülhettük el a kellemetlenséget. A nagymise után a házfőnök-plébános a szószékre lépett, hogy elmondja ünnepi szentbeszédét, amelynek témája ez volt: „A keresztény okosság az anyagi javak használatában.” De csak a bevezetést mondhatta el... Nyugodtan, minden tűz nélkül mondtam ezeket. A téma kijelentése után a férfiak mögül, kik sűrű tömegben álltak a padok között és mögött egész a kórus aljáig, előlépett egy oldalfegyveres katona egy pálcat lengetve kezében előjött egész a templomi szentélyéig és ott a szószék felé fordult. Egy második a férfiak elé lépett. Midőn befejeztem a bevezetést, pálciáját fel-

Igaza volt az erdélyi püspöknek, Mailáth Károlynak, aki – már 1919. október 11-én írt levelében – a békekonferenciára készített memorandumában így írt: „Szent vallásunk hónapok óta állandó üldözésben részesül a román hatóságok részéről: beleszólnak vallási gyakorlatainkba, lelkiismeretünkkel, egyházunk rendelkezéseivel ellenkező istentiszteleteket rendelnek el, papjainkat minden ok nélkül börtönbe zárják, s vagy elbocsátják több napi vagy heti fogság után, vagy tovább is ott tartják, de minden kihallgatás nélkül.”⁶⁷

Mintha ez nem lett volna amúgyis elég, az egyházmegyékre hamarosan egy másik állami rendelkezés is romlást hozott.

5. A földreform – Magyar intézmények, egyházak kisemmizése és a magyar emberek kivándorlásra készítése

Erdély hivatalosan még nem tartozott Romániához, amikor a földbirtokreformot a Gyulafehérvári (román) Nemzetgyűlés 1918. december 1-jén határozatai 3. cikkének 5. pontja már beigérte azon hangzatos címen, hogy az a társadalmi egyenjogúságot, illetve

emelve, így kiáltotta felém: „Tisztelendő úr, ebből már elég!” – Megdöbbenés rezeget végig a templom közönségen. A férfiak előnyomulnak én csendet és megálljt intek és ünnepélyes komolysággal és nyugalommal fordulok az ünnepet megzavaró katonák felé: „Én itt a mi Urunk Jézus Krisztus nevében beszélek, és kinek nevében beszél ön itt?” Erre az kijelentette, hogy felsőbb meghagyásra jött és feladata csupán annak kijelentése, hogy „Ebből elég! A Tisztelendő úr hagyja abba és a többiek menjenek el!” – többet felhatalmazásra nem nyertem.” – Erre már fenyegetőnek látszott a két katonára nézve a férfi közönség tetőpontra hágtott izgatottsága, melyet templomi áhitatának megzavarása elkeserített. Azért nyugalomra és önuralomra intettem a híveket, s felszólítottam, hogy egy Üdvözlégy elmondása után nyugodtan távozzanak. Tanúul hívtam fel az egész közönséget, hogy soha semmiféle szavaimmal is cselekedet nem akartam mást elérni, mint híven azon eskükhöz, melyet Ferdinánd királyra letettem a népet arra oktatni, hogy a történelmi helyzetben nyugodjék bele, erőit ezen ország javára használja. – Szavamra nyugodtan távozott hívő közönségünk. Urána jegyzőkönyvet vettünk fel az esetről, de a katonák magukat megnevezni most sem voltak hajlandók. Ezen idő alatt a férfi közönség a rendház kapuja előtt gyülekezett sűrű tömegben, hogy megakadályozza „papjának igaztalan elhurcolását.” Bár erről tudomásom nem volt, de elővigyázatból a templomon keresztül követtem Péchy László, Vetzák Ede és Lukács János hitközségi tagok kíséretében a kaszárnyáig a katonákat, kiknek ott kellett engemet a 87. román gyal. ezred 4. századának információs irodájában alkalmazott és a detachement mobile-hoz tartozó inspekciós tisztet elé vezetni. – A rendőrség a férfiakat karhatalommal oszlatta szét, a kaszárnyában pedig az esetről velem nyilatkozatot írtattak. Ott a leghatározottabban tiltakoztam ezen ünneprontás és az istentisztelet folyásának megakasztása és a híveknek saját templomokból való kihajtása ellen. – Az eset az egész vidéken nagy felháborodást is felzúdulást keltett. Az egyházmegyei főhatóságnak is az okmányok mellékelésével jelentés ment, Teodorija Nicolae ezredes, helyőrségi parancsnoknak szintén feljelentettem az ügyet, elégtételt kértem a megsértett római katolikus egyház, a hívek és a lelkész nevében. – Az egyházmegyei hatóság megállapította, hogy az esetért felelősség nem terhel, és hozzájárult ahhoz, hogy az ezredes adjon megfelelő elégtételt (1286. szám) amit 267 n. alatt közöltem az ezredes úrral. De midőn annál készséget az ügynek ezen rendeletben megkívánt módon való elintézésére nem talált, Petala tábornok az erdélyi román seregek főparancsnoka s Olteanu tábornok, hadosztály-parancsnok elé vittem. Tőlük megkaptam a kívánt elégtételt, sajnálatukat fejezték ki, hogy ez az eset megtörtént, bár teljesen ilyen eset kiküszöbölhető nem lesz, ha nem tisztán vallás, hanem politikai motívumokat kevernek bele. Ebben az esetben azonban ez nem történt, ezért szigorúan meghagyták a bűnösök megbüntetését. Ezt tudomásunk szerint az ezredes meg is tette, de a katonai tekintély megóvása miatt azt nyilvánosan közölni nem mutatkozott hajlandónak.” HDNk. 23.

67 A teljes szöveget hozza BALOGH Júlia: *A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben (1918–1948)*. in: *Történelmi Szemle* 1987–1988/3, 267–294, itt: 270–272. L.: https://ti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_3/balogh.pdf

a világháború miatt megakadt termelés növekedését fogja majd szolgálni. A Nemzetgyűlés egy 217 tagból álló Nagy Nemzeti Tanácsot választott, és ebből alakult meg már másnap Iuliu Maniu (1873–1953) jogász és politikus elnökletével az a 15 tagú Erdélyi Kormányzótanács (Consiliul Dirigent), amelynek három tagja a határozatokkal Ferdinánd román királyhoz (1914–1927) Bukarestbe sietett. A király december 11-én egy dekrétummal törvénybe iktatta Erdélynek Romániához való csatolását, elismerte a Kormányzótanácsot, és azzal bízta meg, hogy a román hadsereg által elfoglalt erdélyi területeket igazgassa. Ennek keretén belül kötelességévé tette, hogy javaslatot dolgozzon ki egy elkövetkezendő választásra és egy földreformra.

Ennek értelmében a Kormányzótanács 1919. szeptember 10-én kiadott egy a földterületek kisajátításáról szóló törvény rendeletet, amit 10 hónap elteltével Alexandru Averescu néppárti kormánya módosított (1920. július 9.), majd annak agrárminisztere, Constantin Garoflid 1921. július 23-i ismét átdolgozott és véglegesített. A törvény kimondta az állam kisajátítási jogát „a falusi parasztbirtokokra, legelőkre és erdőkre; a nemzeti ipar fejlődéséhez szükséges területekre; a városokban, bányáiban, ipari és fürdőközpontokban munkások és tisztviselők részére való parcellázásra alkalmas földterületekre; úgyszintén művelődési, gazdasági, társadalmi és testnevelési szükségletek kielégítése céljából, mindezt a törvény által meghatározott feltételek és keretek között.”⁶⁸

A kis- és nagybirtokok kisajátítási eljárása tehát már 1919 szeptemberében megindult az ún. *kényszerbérlet* bevezetésével, amelynek keretében az egyházi, alapítványi és földesúri ingatlanokat csekély összegekért, holdanként 10–80 koronáért parcellázták fel. Ezekhez azonban – panasolta fel az erdélyi magyaroknak XV. Benedek pápához (1914–1922) eljuttatott memoranduma – római katolikus magyarok nem juthattak hozzá csak többségében ortodox románok.⁶⁹ Minden jel arra vall, hogy a kisajátításokkal a Kormányzótanács elsősorban az osztrák-magyar hadseregben szolgált, de az átállás után ellene forduló román nemzetiségű hadköteleseket, valamint a román nemzetiségű földnélkülieket illetve 10 holdnál kevesebb földdel rendelkező kisgazdákat akarta földhöz juttatni. A kényszerbérletet később – az időközben megszavazott földreform-törvény értelmében – kiterjesztették a 30 holdnál nagyobb birtokokra is. Ugyanakkor a földreform célja az is volt, hogy az egész országban már régóta forrongó paraszti elégedetlenséget levezesse.

A román kormány legfőbb szándéka az volt, hogy az újonnan megszerzett területeken a kisebbségek kezében – illetve az addig a magyar állam tulajdonában – lévő hatalmas birtokokra rátegye a kezét, és ezzel a kisebbségeket gazdaságilag ellehetetlenítse. Gát lástalanul forgatta ki vagyonából nemcsak az arisztokráciát, de a vékony réteg középosztályt, így az értelmiséget is. Nem csoda, hogy százazrek vették a vándorbotot, és kerestek megélhetést külföldön, Amerikában, vagy az anyaországban.⁷⁰

Ezt a statisztikák is alátámasztják. Ezek szerint Erdélyben a kisajátítás alá esett földterületek kb. 86%-a volt a magyar kisebbség tulajdonában, a kisajátított földterületnek azonban csak 10%-át kapták magyarok. Észak-Erdélyben ez még kirívóbb volt, hisz a

kiosztott földterületnek csak 27,1%-a került magyar kézbe – miközben a területen a magyarság aránya 51,4% volt!⁷¹

A földreform a legsúlyosabb csapást a magyar kisebbség egyházi, iskolai és alapítványi birtokaira mérte, mivel a kisajátítások által ezeknek az intézményeknek a lába alól sző szerint is kihúzta a talajt. Hogy milyen nagymértékben, arról ismét a statisztikák beszélnek. Az erdélyi magyar egyházaknak a földreform előtt 371.614 kataszteri hold birtoka volt, amiből 314.199 holdat kisajátítottak. Ez az egész birtokállomány 84,54%-át tette ki! A katolikus nagyvárad, gyulafehérvári, temesvári és szatmári püspökségek 290.507 hold birtokából 277.513 holdat vettek el.⁷²

A mi, három részre szakított szatmári egyházmegyéinkben a helyzet egy kissé sajátságosabb volt. Mivel a püspökség birtokai – 46 hold szőlő és lanka kivételével – mind Heves megyében voltak (Sarud, Jánosi, Hídvég, Kisköre, stb.), a földjét nem vehették el. Elvették viszont az egyházi intézmények birtokait, amelyek így csak tengődtek.⁷³ Az Irsik Ferenc (1822–1896) kanonok által 24 árva gyermek ingyenes ellátására alapított (1881) ún. „Kis-konviktus” 26 hold földjéből 13 holdat épp úgy kisajátítottak, mint a szegény, de tehetséges gyermekek számára Boromisza püspök által nemrég új, nagyobb épületbe költöztetett „Püspöki konviktus” 654 holdjából 590 holdat. A megmaradt 64 hold mindössze 4 alapítványos növendék ellátását biztosította, holott számuk 100 körül volt.

Ugyanígy járt a szatmári székhelyű *jezsuita provincia*. A földreform következtében birtokainak nagy részét elvették. A városhoz közel fekvő Zsadány községben elterülő 600 holdból mindössze 30 holdat hagytak meg. Ezzel a rend már nem tudta a Püspöki konviktusban elhelyezett 40 középiskolai tanulójának ingyenes ellátását biztosítani.

Ezen kívül a földreform a román területre eső 45 plébániának is elvitte a földterületek egyharmadát. Az 1.832 hold birtokából 532 holdat kisajátítottak!

Végül a kormány nem csak azzal sújtotta az egyházmegyét, hogy földjeinek nagy részét kisajátította, hanem azzal is, hogy visszatartotta a püspökségnek, mint intézménynek az agrárreform szerint megállapított 100 hold földjét!⁷⁴ A plébániáktól 410 hold, a kántoroktól 120 hold, az iskoláktól pedig 640 hold földet tartott vissza.⁷⁵

Mivel a felekezeti iskolákról ebben az összefüggésben egy másik fejezetben írok, most csak a templomok illetve plébániák kilátástalan anyagi helyzetét említem, amelybe őket a földreform taszította. Elesve birtokaik bevételeitől, nem voltak képesek templomaikat és plébániaépületeiket karban tartani. Különösen azokon a szegényebb helyeken, ahol korábban a magyar állam a patronátus intézmény keretén belül ezt megtette. A román állam viszont, noha a békekonferencián ezt felvállalta, és a földreform törvény által óriási területek birtokába jutott, ez alól a kötelesség alól kibújt.

Nem csoda, hogy az erdélyi katolikusok abban a *Memorandumban*, amelyet az 1921-es konkordátum-tervezettel kapcsolatban a Szentszéknek írtak, a földreformot „a ma-

71 Hozza: Vö. VINCZE Gábor: *Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében*. <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00005/m960427.html>

72 Vö. MARTON József: *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására*. In: *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010/1., 79–89. L.: <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20101sz/05.pdf>

73 Vö. *Relatio*, 2.

74 Boromisza püspök figyelmeztette papjait, hogy az állami törvények értelmében minden egyházközségnek 32 hold plébánosi, 8 hold kántori, 16 hold iskolai, és 10 hold templomi föld jár. Vö. *Litterae circulares*, 1922–13.

75 Vö. FRITZ László, dr.: *Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve*. In: *Erdélyi Magyar Adatbank* 45–48, itt: 48. vö. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf10762.pdf

68 Vö. MIKÓ Imre: *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. I. A politikai passzívítástól a Magyar Szövetségig. 1918–1922*. Studium, Budapest 1941. 29–30. l.: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=745>

69 Vö. SARNYAI Csaba Máté: *i. m.*, 135–140.

70 BÁNHIDY András: *Az 1921-es Romániai földreform*. In: *Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására közleményei*, II. évf. (2010) 1.sz. (No. 2.) 66–73, vö. http://acta.bibl.u-szeged.hu/30064/1/vikek_002_066-073.pdf

gyarság ellehetetlenítésének” nevezték, és arra kérték XV. Benedek pápát, (1914–1922), „*hogy próbálja megakadályozni, vagy legalább arra rávenni a román illetékeseket, hogy a felosztásra kerülő katolikus egyházi javak csak az illető egyházmegyéek földnélküli római katolikus hívei között legyenek szétosztva.*”⁷⁶ Persze, mondanom sem kell, hogy hiába... Ezt tette szóvá szintén a szentatyának Boromisza szatmári püspök ötvenként esedékes jelentésében 1923. december 31-én.⁷⁷ De ez ellen emelte fel a szavát Mailáth gyulafehérvári püspök is 1924. november 14-én a román szenátusban.⁷⁸ Mindhiába!

Ezek után már nem is annyira meglepő, ahogyan a romániai földreformról az egyébként köztudottan románbarát Robert William Seton-Watson (1879–1951) (álneve Scotus Viator) angol történész nyilatkozott, aki egyébként az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása mellett tört lándzsát, és a benne élő kisebbségek, különösen a szláv népek önállóságát szorgalmazta: „*Az agrárreform nemcsak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt, és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette.*”⁷⁹

Ennek ellenére a román propaganda a földreformot Európa-szerte úgy próbálta meg álságosan beállítani, mint amely megszüntette az erdélyi magyar hűbéres birtokrendszert, és helyébe a kisbirtokos réteg kezébe juttatta az erdélyi földet, amiből a magyar, német és román földműves egyformán részesült. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a kormány a föld mellé nem adott a parasztoknak és kisbirtokosoknak mezőgazdasági eszközöket és a bankok sem adtak kölcsönt a kisajátított területek megművelésére, így a földreform azt eredményezte, hogy sokan hamarosan túladtak a kapott földterületeken, mert belőle megélni nem lehetett!⁸⁰

A földreformmal a román állam az erdélyi magyarságot anyagilag a tönk szélére juttatta, az iskolatörvénnyel viszont kultúrájában és nyelvében támadta meg.

76 Vö. SARNYAI Csaba Máté: *Az erdélyi*, 135–140, itt: 137.

77 „*Item Status Rumenus, qui se in contractum pacis obligavit ad praestenda munera, quae Status Hungaricus praestabat, se subtrahit obligationibus referenter ad parochias catholicas.*” Vö. in: *Relatio*, 2.

78 „*Az állam, bár terjedelmes birtokok és üzemek örökébe lépett, az azokon nyugvó terheket, melyekre mint patronus kötelezve volt, sohasem teljesíti. A földművelésügyi és a pénzügyminisztérium patronátusa alatt álló templomok, paplakok, iskolák mind romlásnak indulnak.*” Hozza: SALACZ Gábor: i. m., 59–60.

79 Vö. MIKÓ Imre: i. m., 37.

80 „*A román liberális kormány által hozott földreform törvényét közséjünkben is végrehajtották. Felosztották az összes uradalmi birtokokat, a börtvényi uradalomnak is csak a majort, a belsőséget hagyták meg és néhány holdat a külső gazdaságból. Az igényjogosultak 4 holdat kaptak, ami azonban nem lett telekönyvileg a nevükre írva. A földosztás után fennmaradt felesleg az állam tulajdonába ment át. Az egyházi földeket sem kímélte a liberális „törvény”. A kántortanító javadalmát képező 24 holdból 16 holdat kisajátítottak az iskola részére !?! (Az iskola államosítása esetén természetesen elveszti az egyház e 16 holdat.) (...) A plébánia tagból is ki lett sajátítva 1 hold és néhány száz négyszögöl, viszont a templom kapott 10. holdat. Megállapítható, hogy a népet a régen óhajtott földosztás nem tette boldoggá. Azelőtt az uradalomnál, ahol részében arattak, harmadában kapáltak, stb. pár hét alatt megkeresték egész évre a kenyérüket. Ma a 4 holdból nem képesek megélni, napszámba nem mehetnek sehova, mert nincs uradalom. Megjegyzem, hogy az egyházi kisajátítások ellen panasszal élünk, de valószínű, hogy a panaszunknak, felszólalásunknak nem lesz eredménye.*” Vö. HDKál. 44.

6. A magyar nyelvű oktatás teljes elsovasztása – A felekezeti és magánoktatás megkaparintására tett kísérlet

Az 1918. december 1-jei *Gyulafehérvári határozatok* 3. cikkelye kimondta, hogy az új román állam: „*Minden nép számára a saját nyelvén biztosít oktatást ...*” Ugyanezt a jogot garantálta a kisebbségeknek az 1919. december 9-i párizsi szerződés is: „*joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni.*” Hogy a román állam a trianoni békediktátum által neki juttatott területeken a kisebbségeknek ezt a jogát soha nem akarta elismerni, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a szerződést csak 1925. december 22-én írta alá, azután, hogy a nagyhatalmak erős nyomást gyakoroltak rá.⁸¹

Ez a szándék vezette abban is, hogy 5 éven keresztül halogatta az *iskolatörvényt*. Közben ezt az időt az egymást követő kormányai arra használták fel, hogy az oktatást Nagy-Románia minden országrészében (Havasalföld, Moldva, Besszarábia, Bukovina, Erdély, Bánát) „*egységesítsék*”, és „*nemzeti alapokra*” helyezték.⁸²

Az *oktatás egységesítése* azzal kezdődött, hogy birtokba vették a magyar állami és a királyi katolikus iskolákat. A kormányok abból a megfontolásból indultak ki, hogy a magyar kisebbséget csak úgy tüntethetik el, ha megakadályozzák azt, hogy Erdélyben nemzeti öntudattal rendelkező új nemzedék nőjön fel.

Trianon előtt az erdélyi magyarságnak 3025 elemi iskolája, 151 polgári iskolája, 65 középiskolája, 29 tanítóképzője, 29 kereskedelmi iskolája volt. Ebből a román állam elrománosított vagy bezárt: 2070 elemi iskolát, 123 polgári iskolát, 46 középiskolát, 23 tanítóképzőt, 27 kereskedelmi iskolát. Azután még elvett 645 óvodát, 59 állandó gyermekmenhelyet, 280 nyári menhelyet, 3561 általános ismétlő népiskolát, 1002 gazdasági ismétlő népiskolát, 194 ipari és kereskedelmi inasiskolát, 17 ipari szakiskolát, 10 női ipari iskolát, 14 földműves iskolát, 1 gazdasági, 1 kereskedelmi és 1 jogakadémiát, végül 1 tudományegyetemet. Azaz öt év alatt (1919–1924) összesen 8076 magyar nyelvű tanügyi intézményt.⁸³

A rendelkezésnek olyan ősrégi és nagynevű felekezeti iskolák is áldozatul estek, amelyek történelmük során – nehéz anyagi körülményeik miatt – magyar állami támogatást voltak kénytelenek elfogadni. Mint pl. a szatmárnémeti római katolikus főgimnázium (alapítási éve: 1636), a nagyváradi római katolikus főgimnázium (1699), a nagykárolyi római katolikus főgimnázium (1720), a csíkszeredai római katolikus főgimnázium (1727), a gyulafehérvári római katolikus főgimnázium (1579), a kézdivásárhelyi római katolikus főgimnázium (1696), a marosvásárhelyi református főgimnázium (1557), a nagyenyedi református főgimnázium (1622), a zilahi református főgimnázium (1646), a kolozsvári unitárius főgimnázium (1566), és a székelyudvarhelyi unitárius főgimnázium (1794) stb.⁸⁴

A listára nézve azonban azonnal feltűnik, hogy a különböző rendelkezések a magyar határ mentén egyetlen egy magyarnyelvű középiskolát sem hagytak működni. Ugyanígy a tiszta magyar Székelyföldön sem! Tehát ezeknek – sokszor autonóm jogkörrel ren-

81 Vö. *Monitorul Oficial*, Nr. 238. București, 1925. december 22.

82 Dr. GÁL Kelemen: *A nemzeti nevelés román fogalmazásában*. In: Erdélyi Tudományos Füzetek, 1930, 24. sz., Cluj-Kolozsvár, Minerva 1930. https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/11/56/dd/1/b1_P11213_024.pdf

83 Vö. ONISIFOR GHIBU: *Viața și organizația Bisericească și școlară în Transilvania, București 1925. Desbaterile Adunării deputaților 1923/1924, Nr. 110, București*. Hozza: BALOGH Júlia: i. m., 274–275.

84 Vö. BALOGH Júlia: i. m., 277–278.

delkező – a felekezeti iskoláknak az államosítása egyértelműen azt a szándékot takarta, hogy ezek a vidékek minél gyorsabban elrománosodjanak. A papi hivatások szempontjából az a paradox helyzet állt elő, hogy ha a szatmári illetve nagyváradai egyházmegyékből származó növendékek magyarul akartak a Teológiára felkészülni, akkor Kolozsvárra kellett menniük, ellenkező esetben állami (román nyelvű) vagy református iskolába kellett beiratkozniuk!⁸⁵

A mi szatmári egyházmegyénkben a következő egyházi iskolákat és intézeteket vették el:

A szatmári királyi katolikus főgimnáziumot még Pázmány Péter alapította 1636. szeptember 14-én. 1863-ban királyi katolikus főgimnáziumok sorába került, mert önerőből nem tudta fenntartani magát, de az intézet katolikus jellegén a magyar állam nem változtatott. Mind az igazgató, mind a tanárok egyházmegyes papok voltak. 1919. június 18-án Francisc Groza kíséretében megjelent Alexandru Breban nagybányai görögkatolikus esperes-plebános, mint a nagyszebeni román Kormányzótanács megbízottja, két szuronyos román katonával, az igazgatót, Bagossy Bertalan atyát, karhatalommal eltávolította, és az intézetet erőszakkal elvette. A püspökség hiába tiltakozott kétszer is (1919, 1920) a Kormányzótanácsnál, azzal érvelve, hogy az épületet Meszlényi püspök 1912-ben visszavásárolta a magyar államtól, a kolozsvári Köznevelési Vezérigazgatóság 1920. július 2-án azzal indokolta meg a kisajátítást, hogy a gimnázium királyi is volt, nem csak katolikus, és ezen a címen a román állam tulajdonába száll.⁸⁶ 500 növendéke a Tanítóképző régi épületébe költözött.

A Tanítóképző 1847-től működött Szatmáron, azelőtt Nagyváradon volt. Mikor Boromisza püspök 1912-ben megvette a királyi katolikus főgimnázium épületét a magyar államtól, ide költöztette a Tanítóképző növendékeit is. 1923 áprilisában a kolozsvári Köznevelési Vezérigazgatóság a régi épületet azon a címen vette el a püspökségtől, hogy az 1912 előtt a magyar kormány által kezelt Katolikus Tanulmányalap tulajdona volt. Hiába tiltakozott a püspökség, Alexandru Pteancu köznevelési főfelügyelő (egyébíránt nagyváradai görögkatolikus pap), Simon Gocan, nagyváradai tankerületi főigazgató és Eugen Seleş, a szatmári Állami Főgimnázium igazgatója (szamosújvári görögkatolikus pap) karhatalommal az államosítást végrehajtották. Így a Tanítóképző a Püspöki Katolikus Főgimnázium épületének államosítása után, 1923. július 1-én, működését beszüntette.⁸⁷

Az ún. Pázmány-konviktus 1884-ben épült 15 tanuló ellátására. Boromisza püspök 1909-ben egy modern egyemeletes épületet emelt, és benne 60 növendék részesült ingyenes vagy kedvezményes ellátásban. 1919. június 18-án ezt az épületet is elvette a Kormányzótanács, pedig magánalapítás volt.

Az 1842-ben letelepedett Szatmári Irgalmas Nővérek Társulata több intézményt is működtetett nem csak a városban, hanem szerte az egész egyházmegyében. Az anyaházban több tanintézet is működött a mindenkori püspök fennhatósága alatt. Ezek közül az Óvónőképző Intézet (1892) az 1921/22. tanév végén – bezárt. Az elemi iskolai Tanítóképző (1857) nyilvánossági jogát Simon Gocan nagyváradai Tankerületi Főigazgató fel-

terjesztésére a kormány minden jogi alap nélkül beszüntette. A polgári iskolai Tanítónőképzőt (1894) 1922-ben a hatóság megszüntette. A polgári Leányiskolát (1889) a Simon Gocan nagyváradai Tankerületi Főigazgató által adott rosszindulatú információ alapján a Köznevelési Miniszter az 1923/24. tanév elején nyilvánossági jogától megfosztotta, és a püspökség többszöri tiltakozása ellenére sem adta vissza.⁸⁸

Ugyanilyen sorsra jutott a piaristák két nagynevű intézete is: a máramaroszigeti és a nagyváradon. A máramaroszigeti 1731-ben nyitotta meg III. Károly osztrák császár, és bízta a piarista atyák vezetésére. 1907 és 1911 között 8 osztályos főgimnáziummá fejlesztették fel. Olyan sok volt a tanuló, hogy 1911–1912-ben egy új hatalmas épületbe kellett költöztetni. Ekkor 230 diákot 14 tanár és 5 piarista atya tanított. 1920 augusztusában a román állam lefoglalta. Ennek következtében a város és környéke magyarjai középiskola nélkül maradtak.⁸⁹

A nagyváradon lévő főgimnázium gróf Károlyi Sándor (1669–1743) alapítványából nyílt meg kisgimnáziumként még 1727-ben. Vezetését 1766-ban a piaristák vették át. 1890-ben 8 osztályos főgimnázium lett. 1919 szeptemberében a román állam elvette és állami gimnáziummá alakította. Lefoglalásának a történetét a *Historia Domus* örökítette meg.⁹⁰

Az oktatás „nemzeti alapokra való helyezése” azzal kezdődött, hogy a szebeni Kormányzótanács a Nyelvhasználatra és vallásszabadságra vonatkozó 1919. januári dekrétuma egyfelől az addig magyar állami iskolákat román tannyelvű állami iskolákká minősítette át, másfelől a magyar tanerőket mindenütt és minden eszközzel ki akarta szorítani az oktatásból.

Míg az állami iskolákban mind az oktatás egységesítése, mind a román nyelv erőszakos bevezetése egy tollvonással megtörtént, nem így volt ez az egyházi kézen lévő felekezeti iskolákban. Ezért a Brătianu-kormány (1918–1919, majd 1922–1926 között) ezeket vette célba Constantin Anghelescu (1869–1948) köznevelési miniszter türelmetlen rendelkezéseivel.⁹¹ A minisztérium azzal kezdte, hogy a felekezeti iskolákat a tanügyi hatóságokkal rendszeresen ellenőriztette. A nem egyszer magyarul egy szót sem

⁸⁸ Vö. PAKOTS Károly: i. m., 473.

⁸⁹ Vö. SALACZ Gábor: i. m., 61.

⁹⁰ „(1923. március 7.) Ez idő tájtban a helybeli görög katolikus egyház község közgyűlést tartott, amelyen Papp Kornél ügyvéd azon indítványt terjesztette elő: tekintettel arra, hogy a helybeli római katolikus főgimnáziumot Nagyvárad város összes adófizető polgárainak pénzéből tartják fenn és abba immár sem a zsidó sem a görög-katolikus vallású tanulók nem járhatnak, gondoskodjék a városi tanács arról, hogy a főgimnázium az állam kezébe való átadásával, abba minden vallású és nemzetiségi gyermek járhatson. Felvilágosítottam a városvezetőséget arról, hogy téves a kiindulópont: a város nem ad semmit a gimnáziumnak, az önmagát tartja fenn. Sőt a múlt évi városi zárszámadásból kitűnik, hogy mivel a várost illeti, annak abból a múlt évbe 20 000 leu haszna volt. A más vallású tanulók eltávolítása nem a rend, hanem az államhatalom intézkedéseinek következménye. Hajlandó azonban a rend azon ügy segíteni, hogy román párhuzamos osztályokat állít fel, ha a gimnáziumunknak az állam államsegélyt ad. Ezen felfogásomat elfogadta úgy a helyi polgármester, mint a helybeli görög-katolikus egyház vezetősége. – Pteancu Sándor dr. kolozsvári tanügyi vezérfelügyelő, iskoláknak volt tanítványa, március 22-én megjelenik Nagyváradon és dr. Catunaru köznevelési vezérfelügyelő, főispánnal együtt városi tanácsulást tart, amelyen Pteancu indítványára a városi tanács Papp Kornél érveit illetően beadványának szavai alapján – meghallgatásunk nélkül – átadja a főgimnáziumnak szerzett összes jogait és kötelességeit az államnak, ezzel tartozik immár a rend szerződésre lépni. Eszerint a főgimnáziumból állami főgimnázium lesz a jövő iskolai évtől kezdve, amelyben azonban hajlandók a rendi tanárokat alkalmazni, illetőleg kérelmükre ki-nevezni. Ezen 2035 / 1923. sz. városi határozatot a köznevelési miniszter 40 396 / 1923. április 24-én kelt végzésével jóváhagyta.” Vö. HDNk. 31.

⁹¹ Vö. Relatio, 3.

⁸⁵ Vö. SALACZ Gábor: i. m., 63.

⁸⁶ L. a 951. szám alatti, 18.772/IV.—1920 sz. rendelkezést. Hozza: PAKOTS Károly: A szatmári egyházmegye története. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, Dicsőszentmárton 1925, 458–476. i. m., 468.

⁸⁷ Az ügyben bántóan túlbuzgó, valamikor maguk is piarista gimnáziumban tanuló görögkatolikus papokat Boromisza a Szebeni érsekségnél is feljelentette, minden következmény nélkül. Vö. Relatio, 13. A jelentésben természetesen elsősorban a szatmári katolikus iskolák államosításáról olvashatunk.

tudó ellenőröket nem annyira a felekezeti iskolák általános színvonala érdekelte, mint a diákoknak a román nyelvben való előre haladása. Az ellenőrök minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az iskolákban hiányokat és hibákat (régii tankönyvek, a tanulók elejtett szavai, nem szabatos kifejezései, ruházata, stb.) fedezzenek fel, amelyeket azután államenes vétségge nagyítottak. Ilyen és ehhez hasonló kifogások, valamint a nem egyszer pontosan meg nem fogalmazott mulasztások miatt az iskolákat bezárással fenyegették.

Azután a közoktatási minisztérium az *állami tantervet* is ráerőltette a felekezeti iskolákra, amely már nem csak a román nyelv, de a román irodalom, történelem, alkotmánytan és földrajz román nyelven való tanítását is megkövetelte.⁹² Ezzel a felekezeti iskolák kétnyelvűvé váltak, sőt, mert nem rendelkeztek megfelelő képesítésű magyar tanítókkal és tanárokkal, kénytelenek voltak román tanerőket is alkalmazni.

A felekezeti iskolák elleni ádáz hadviselés a *névelmzéssel folytatódott*. Ha egy katolikus gyermeknek nem volt magyar hangzású a neve, az állami rendelet értelmében nem volt helye a saját katolikus elemi iskolájában. Továbbá a felekezeti iskoláknak nem volt szabad másvallású illetve magántanulókat fölvenni. Így történt ez többek között a magyar zsidósággal, az elmagyarosodott szatmári svábokkal illetve a magyar nyelvű görög-katolikus gyermekekkel is,⁹³ akiknek a román nyelvű állami iskolát kellett választaniuk.⁹⁴

Az állam nem ismerte el a felekezeti iskolák által kiadott bizonyítványt vagy a középiskolák érettségi bizonyítványát, ha ezeket a vizsgákat a felekezeti iskola egyedül bonyolította le. A nyilvánossági jog feltételeivel visszaéltek, az ezzel nem rendelkező középiskolák diákjai nem jelentkezhettek automatikusan érettségire, hanem különbözeti vizsgát kellett tenniük. Ha valaki nyilvánossági jog nélküli egyházi tanítóképzőben végzett, akkor legfeljebb az adott felekezet iskoláiban taníthatott.⁹⁵

A tanügyi rendelkezések a felekezeti iskolák tanítóit és tanárait is igen nehéz feladatok elé állították. Nem volt elég a román nyelv elsajátítása, de az ún. „*nemzeti tárgyak*” kötelező tanításával is meg kellett birkóznuk, amelyekből kötelesek voltak vizsgázni.⁹⁶ A minisztérium rendelete mögöl kilógott a lóláb, ugyanis gyakran nem hagyott elég időt a felkészülésükre.⁹⁷

A felekezeti iskolákat legjobban talán a *földreform* sújtotta, hisz kisajátította az iskolák alapítványi forrásait. Rendelkezése csak az Erdélyi Római Katolikus Státus tanulmányi alapjából 16.389 holdat, a református egyháztól 58.502 holdat, az unitáriusoktól pedig 68.3 hold birtokot vett el, és ezzel döntő csapást mért a magyar nyelvű oktatásra. A

földreform után az erdélyi felekezeti iskolák mindössze 57.461 hold meghagyott birtok jövedelmére támaszkodhattak.⁹⁸ Noha a párizsi külön egyezmény 10. pontja értelmében rendszeres és a kisebbség tagjainak adójával arányos államsegélyt kellett volna kapniuk, azt a román állam – egy év kivételével – soha nem folyósította.⁹⁹ Sőt, amikor az erdélyi egyházak és felekezetek ún. önadózásba kezdtek, hogy iskoláikat fenntartsák, az állami szervek ezt a külön adót megtiltották.¹⁰⁰ Maradt a kölcsön,¹⁰¹ illetve a püspökök, papok és tehetősebb hívek személyes adománya,¹⁰² vagy az ingyenes állami román iskola.

Noha ilyen kilátástalan volt az erdélyi magyarság helyzete, áldozatvállalása annál imponálóbb! Az 1919–1920-as tanévben 403 új elemi iskolát (319 református, 61 katolikus és 23 unitárius), 33 polgári iskolát, 7 liceumot, 7 felső kereskedelmi iskolát, 4 tanítóképzőt és egy polgári felső tanítóképzőt létesítettek!¹⁰³

Visszont a veszteség és a lemorzsolódás is igen nagy volt. Az új nyelvvel járó nehézség és annak kényszerítése, az egyre másra napfényt látó magyarellenes tanügyi rendelkezések, valamint az iskola elvégzése utáni elhelyezkedés kilátástalansága megtörte a tanulók, különösen az egyetemisták kedvét. Az 1919 utáni első években a magyar egyetemi diákság 90 százaléka vagy Románián kívüli egyetemekre iratkozott be, vagy nem tanult tovább.¹⁰⁴

Mivel a kezdetektől fogva hiábavalónak bizonyult minden védekezés a kormányok zaklató, elnyomó iskolapolitikájával szemben, ezért a magyar egyházak összefogtak és védekeztek ellene. Sorban az első tiltakozás az a beadvány volt, amelyet gróf Mailáth Gusztáv Károly katolikus püspök, Nagy Károly (1868–1926) református püspök és Ferencz József (1835–1928) magyarországi unitárius püspök 1919. szeptember 8-án juttattak el a békekonferencia ötös főtanácsához, és amelyben feltárták az erdélyi magyarság kétségbeejtő állapotát.¹⁰⁵

Azután 1923-ban a négy katolikus egyházmegye képviselői az erdélyi püspök vezetésével óvást emeltek többek között Brătianu miniszterelnöknél, Anghelescu miniszternél, sőt magánál I. Ferdinand királynál is, kérve a sérelmek orvoslását.¹⁰⁶

98 Vö. MIKÓ Imre: i. m., 33.

99 Vö. BALÁZS András: i. m. 351.

100 Vö. Mailáth püspök 1924. november 14-i beszéde a szenátusban. Hozza: SALACZ Gábor: i. m. 59–60. HDNk., 9 (1920).

101 „A hitközség élete is nehézségekkel teli, teljesen vállára nehezedik az iskolák fenntartása. Az egyházi adókiadás nehézkes, a behajtás lanyha, az adóhátralékok nagyok. Hogy tanítóink és apácáink ne éhezzenek, kénytelen volt a hitközség adósságokat felvenni a Nagykárolyi Takarékpénztár-egyesületből. Ennek az összege kb. 60 000 L.” HDNk. 26.

102 A szatmári Papnevelő Intézet, amelynek akkor tájékoztatóként évente 30–40 növendéke volt, noha járt volna neki államsegély, soha nem kapott semmit a román államtól. Az egyházmegye papsága illetve legnagyobb részben Boromisza püspök tartotta fenn a saját személyes vagyonából. Vö. PAKOTS: i. m. 467.

103 Anghelescu közoktatásiügyi miniszter beszámolója a román törvényhozásnak Vö. *Proiect de lege asupra* ... – Hozza BALOG Júlia: i. m. 273.

104 Vö. GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpuláció Erdélyben 1918–1948 között*. Hozza: SZABÓ Tünde: i. m.

105 „Átvették az összes állami, községi és szerződésekkkel állami kezelésbe adott felekezeti iskolákat, felszereléseikkel együtt: tanszemélyzetét – miután ők is időelöttinek mondták az állampolgársági eskü letételét szolgálataikból elbocsátották. Miután az átvett iskolákban, helyettük, elegendő tanerőt nem tudnak állítani, még a kvalifikációs törvény szinte nevetséges megcsúfolásával sem, így az iskolák egész sora üresen áll, s dacára annak, hogy a legtöbb kaszánya is üresen áll, mégis felekezeti iskoláink és internátusaink helyiségeit katonai és közigazgatási célokra lefoglalják.” Hozza: BALOG Júlia: i. m., 271.

106 Vö. BALÁZS András: i. m., 347.

92 Vö. a 100.090 és 100.088/1923. sz. állami rendeleteket. Másolata a SzPL

93 „November 10-én a Szatmári tanfelügyelőség hivatalosan át írt, hogy megtiltja a gör. kat. vallású tanulók tanítását iskoláinkban. Az eddig beírtak átadandók a román állami iskolába. Mivel e gyermekek szülei magyar anyanyelvűeknek vallják magukat – 59 gyermekről volt szó – nagy fájdalommal vették ezt tudomásul. A házfőnök járt ez ügyben az alispánnal és főispánnal. Ez utóbbi, Dr. Baltescu János, kiváló műveltségű úr (Lugosi polgármester volt a magyar uralom alatt már), megígérte segítségét. A szülők kérvényére – megható volt az anyák harca gyermekeik magyarságáért – a közigazgatási bizottság úgy határozott, hogy nyilvános jellegű iskolába bármi vallású gyermek felvehető.” HDNk., 8 (1920)

94 Vö. HDNk., 30 (1922).

95 Vö. EGRY Gábor. Hozza: SZABÓ Tünde: *Trianon Erdélyben: át- és túlélni a nemzeti tragédiát*. In: *Átlátás* 2020.07.17.

<https://atlatszo.ro/velunk-elo-tortenelem/trianon-erdelyben-at-es-tulelni-a-nemzeti-tragediat/>

96 Vö. *Litterae circulares*, 1921–2.

97 Vö. Dr. BALÁZS András: *A román uralom évei (1919–1925)*. In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925, 330–375.

A Brătianunál és Anghelcsunál tett látogatás részleteire egyházmegyénk akkori püspöki irodaigazgatója, Pakocs Károly úgy emlékszik vissza, mint egy nagyon megalázó helyzetre. A miniszter végszava ez volt: „*Ha a magyarság beilleszkedik az új állam kereteibe lelkileg is, akkor nem lesznek sérelmei.*”¹⁰⁷

Boromisza püspök magának a pápának jelentette az ügyet. A Relatíot Pakocs Károly vitte Andrea Dolci (1867–1939) bukaresti nunciushoz, aki – a román ortodox egyház megtérésének bűvöletében – nem látott át a szítán.¹⁰⁸

Ezzel az erdélyi magyarság egyik legfőbb problémájának, az iskolakérdésnek az általunk tárgyalt időszaka lezárult. Azonban ekkor már előrevetítette az 1924-es és 1925-ös tanügyi törvények retorzióját: a közoktatás egységesítésével a román állam magániskolának nyilvánította a felekezeti iskolákat, és működése elé adminisztratív valamint gazdasági akadályokat gördített.

107 „Visszaemlékeztem az 1923. évben Brătianu Ionel miniszterelnöknél tett látogatásunkra, amelyen Majláth püspök vezetett bennünket – az erdélyrészi magyar egyházmegyék képviselőit – az európa-híres miniszterelnökhöz. Bizony, akkor másképpen beszélt velünk a kormányfő. Magánlakásán fogadott bennünket. Majláth püspök előadta nagy vonásokban a magyar katolikus egyházat ért sérelmeket. Vázolta, az elkeseredést, amelyet magyar iskolák tömeges bezárása, a néveléssel való visszaélések, egyházi javadalmak kisajátítása, a hatósági közegek erőszakoskodása következtében szenved a magyarság. – Brătianu Ionel mozdulatlanul hallgatta végig a panaszbeszédet s aztán hihetetlen göggel azt válaszolta: – „Ha a magyarság beilleszkedik az új állam kereteibe lelkileg is, akkor nem lesznek sérelmei.” Ez magyarul annyit jelentett, hogy ha a magyarság feladja ezeréves múltját, nyelvét, történelmét, művelődését, és – mint később az 1936. évi nemzeti munkavédelmi törvény erőltetéséből kitűnt, – katolikus vallását is, vagyis ortodox románná válik, akkor nem lesznek sérelmei. – Jól emlékszem, mily letörten értünk vissza az angolkisasszonyok Pitar Mos-utcai zárdájában lévő szállásunkra. – Ugyanilyen göggel találkoztunk Anghelcsu közoktatásügyi miniszternél is, aki orvosi hivatását magyar iskolák kioperálásában fejtette ki.” Vö. PAKOCS Károly: *Küzdelem a lelki vakság ellen* (ms.), 95.

108 „1923-ban esedékes lett volna az agg Boromisza Tibor szatmári püspöknek a római út. Akkor már volt diplomáciai útlevele neki is, nekem is. A 83 éves püspök azonban már nem vállalkozhatott erre az útra. Azért élt a kisebb megoldással, vagyis azzal, hogy az egyházmegye állapotára vonatkozó ötéves jelentést küldötte velem Dolci bukaresti nunciushoz. Ennek az ötéves jelentésnek van egy rovata, amelyben a kormányzás elé gördülő nehézségeket szoktuk jelezni a Szentzséknak. A püspök őszintén megírta, hogy két görögkatolikus pap, mint állami iskolai főtisztviselő, több katolikus iskolaépületet és egyéb vagyont erőszakkal elvett és államosítást személyesen hajtott végre. Ezek a görögkatolikus papok ma is élnek. Kérte a püspök, hogy a 2345. kánon értelmében – bár a görög szertartásúakra nem vonatkozik a latin egyház törvénykönyve az 1. kánon értelmében – sújtsa őket az egyházzellenes tevékenységük miatt megfelelő egyházi fenyítéssel. Dolci nuncius jelenlétében elolvasta az egész terjedelmes jelentést. Miután elolvasta az előbb elbeszélrt részletet is, mosolyogva rám nézett és ezt mondotta: „- Mondd meg a püspöknek, hogy ne nagyon vagdalakozzunk azokkal a fenyítékekkel! Sokszor is kell tekintenünk a kánonoktól, ha egyéb érdekeket akarunk megvédeni.” Engem, mintha leforráztak volna, lesújtott ez a kijelentés. Ifjú ember voltam még akkor s bensőleg lázadva kérdeztem magamtól: Hát miért van Egyházi Törvénykönyv, ha annak előírásait maga a Szentzsék megbízottja nem javasolja érvényesíteni? – De volt bennem annyi lelkierő és tekintélytisztlet, hogy nem közöcsöttem ki sem Dolci nunciust, sem az Apostoli Szentzséket, amely valóban nem büntette meg sem Pteancu Sándor, sem Gocan Simon görögkatolikus papokat, akik elvették kir(ályi) katolikus főgimnáziumunkat, a felsővisói római katolikus elemi iskolát és erőszakkal elvették a szatmári egyházmegye tanítóképzőjét. Pedig akkor nem volt forradalom, csak egyszerű uralomváltás.” Vö. PAKOCS Károly: *Küzdelem a lelki vakság ellen*, (ms) 58–59.

7. A konkordátum – Kísérlet a szatmári egyházmegye megszüntetésére

A legfőbb gond azonban, ami hatalmas keresztet jelentett Boromisza püspöknek, az a szeretett egyházmegyéje függetlensége elleni román támadás volt.¹⁰⁹ Az 1922. május 9–10-én őt meglátogató Raymund Netzhammer (1862–1945) bukeresti érsek szerint is a szellemileg még igen friss, hazájától elszakított, agg püspököt egyházmegyéje szétszabdaltsága illetve megszüntetésének veszélye bántotta a legjobban.¹¹⁰

Románia és a Vatikán közötti első kapcsolatfelvételre már 1919-ben sor került, amikor a Szentzsék küldötte Ferdinánd királynak a diplomáciai kapcsolatok felvételének és egy konkordátum megkötésének lehetőségét vázolta. A javaslatot elsőként a görögkatolikus püspökök karolták fel, egyrészt hogy így nemzeti érzelmükről tehessenek tanúbizonyságot, másrészt abban is reménykedtek, hogy a regáti ortodox egyház tagjai közül sokat megnyerhetnek majd a Rómával való egyesülésnek. Ez alaptalan és légből kapott álom volt, hisz az egyesüléstől soha nem voltak messzebb, mint éppen ezekben az években. A Szentzséket azonban olyannyira sikerült a gondolatnak megnyerni, hogy a Vatikánban gyanakvóan és vádlón tekintettek mindenkre, aki a görögkeleti románok áttérésére vonatkozó szép reménység megvalósulásában kételkedni merészt.¹¹¹

A román állam is felismerte a Vatikánnal kötendő konkordátumban rejlő lehetőségeket. Egyfelől rendezte volna a Romániához csatolt területeken a négy római katolikus valamint az addig a hajdúdorogi egyházmegye fősége alá tartozó szintén négy görögkatolikus egyházmegye jogi helyzetét.¹¹² Másfelől pedig – mint minden utódállam – megpróbálta politikai céljainak szekerébe befogni a katolikus egyházat is, és ebben az egyházszervezet átalakítására valamint állambarát püspökök kinevezésére látott lehetőséget a konkordátum által.¹¹³ Végül, de nem utolsósorban, amint azt a jól informált Netzhammer feljegyezte, „a győzelem friss mámorában íródtak le a Szentzséknek Romániával való első konkordátum-tervezetei, amelynek éle a Romániához került katolikus magyarság ellen volt fordítva, nevezetesen a nagyváradi és szatmári két magyar püspökség megsemmisítésére”.¹¹⁴

Az első tervezetet dr. Vasile Lucaciu (1852–1922) görögkatolikus pap állította össze 1920 elején és adta be Rómában a rendkívüli ügyeket intéző Kongregációnak. Ebben – többek között – a szatmári és a nagyváradi egyházmegyék felszámolása szerepel, olyan formában, hogy a nagyváradi egyházmegyét az újonnan alakuló temesvári, a szatmárit pedig a meglévő erdélyi püspökséghez csatolják. E két utóbbi püspökséget pedig a bukeresti érsekség joghatósága alá kívánták helyezni. Ezen kívül a tervezet a mindenkori román király főkegyúri (püspök-kinevezési) jogának elismerését kérte.¹¹⁵ Az egész tervezeten tetten érhető volt az a görögkatolikus szándék, hogy az erdélyi (magyar) római

109 A Szentzsékhez írt jelentésének utolsó sorain így ír a Szentatyának: „Humillime rogamus ideo Sedem Apostolicam, ut executione projecti huius impedire dignetur.” Vö. Relatio, 16.

110 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1133–1136.

111 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 963, 1123. Netzhammer érsek ezt 1922. június 16-án személyesen is megmondta a pápának, aki a tényt meglepve vette tudomásul. Vö. *uo.*, 1157–1158.

112 Vö. MARCHUT, Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. PRO MINORITATE, 2014, 150–169., itt: 151. http://real.mtak.hu/19725/1/promino_marchut.pdf

113 Vö. FEJÉRDY András: *A katolikus egyház Trianon után*, in: JEL 2020.06.04. 1.: <https://www.jelujas.hu/a-katolikus-egyhaz-trianon-utan>

114 Hozza: SAS Péter: *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2003–1, 1.: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/saspeter.htm>

115 Vö. MARCHUT Réka: *i. m.*, 152–153.

katolikusok intézményeit és szervezetét gyengítsék!¹¹⁶ Ez nem csak abból látszott, hogy az előkészületi munkába nem vonták be őket,¹¹⁷ hanem abból is, hogy maga a nuncius Francesco Marmaggi is fejként fölött tárgyal, soha nem mutatta meg nekik a tervezeteket, és csak a görögkatolikus püspökökre hallgatott.¹¹⁸

A tervezet és annak római fogadtatása mind a magyar politikusok, mind a Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjai, mind pedig az érintett erdélyi egyházmegyék püspökei körében nagy ellenállásra talált. Glattfelder püspök memorandumot írt a nunciusnak, az erdélyi világi katolikusok memorandumot írtak a pápának,¹¹⁹ Széchenyi püspök levélben tiltakozott Pietro Gasparri (1852–1934) bíboros-államtitkárnál,¹²⁰ Mailáth püspök 1921 márciusában Rómában járt, hogy tiltakozzon a tervezet ellen, a Magyar Katolikus Püspöki Kar nevében pedig Széchenyi püspök nagyhatalús beszéde eredményeképp Csernoch hercegprímás is „nyiltabban és önérvényesebben” fogalmazta meg Gasparri bíboros-államtitkárnak címzett levelében a konkordátummal kapcsolatos észrevételeit és aggodalmait.¹²¹

A tárgyalások megfeneklettek. A Szentszék ellenállását látva a román fél 1921 nyarán egy *második tervezet*et készített. Ebben már nem ragaszkodott a király főkegyúri jogának elismeréséhez, azt is megengedte volna, hogy a temesvári és gyulafehérvári püspökség ne a bukaresti érseknek, hanem egyenesen a pápának legyenek alárendelve. Viszont a püspököknek ezen túl nem csak a király, hanem a kormány előtt is hűségesküet kell tenniük. Az állam felügyeli a kolostorok vagyonának szabályszerű kezelését. A kolostorok és kongregációk csak abban az esetben lehetnek jogi személyek, ha előjáróik Románia területén vannak. Minden „kegyúri jog” amivel addig a magyar püspökök rendelkeznek, megszűnik! Jogait és kötelességeiket valamint a terheket ezen túl az állam veszi át.¹²²

Noha a nuncius 1921. szeptember 22-én megmutatta a tervezet Mailáth püspöknek, nem engedte meg azonban, hogy november 24-i konferenciájukon napirendre tűzzék.¹²³ Természetesen ez ellen a tervezet ellen is nagy volt a püspökök ellenállása. De nem csak az övék, hanem az ortodox egyházfőké is! Octavian Goga kultuszminiszter ugyanis időközben bizalmasan közölte velük is a helyzet állását,¹²⁴ akik erre nagy agitációba kezdtek a konkordátum megkötése ellen.

A tárgyalások folytatására az 1919 januárjában hatalomra kerülő Brătianu vezette liberális kormány sem fektetett már olyan nagy hangsúlyt. A rövid ideig széken ülő Constantin Banu vallásügyi miniszter próbálkozott ugyan egy harmadik tervezettel, 1922. július 21.-én még Gyulafehérvárra is elutazott, hogy az erdélyrészi latin püspökök véleményét ez ügyben kikérje. Tervezetében mégis maradtak a régi követelések (a szatmári és nagyváradai egyházmegyék megszüntetése, püspökök hűségesküje a kormánynak is, stb.), sőt ezúttal egy újabb követeléssel bővült: a római- és a görögkatolikus ingatlan

vagyonok összeolvasztása, amelyről aztán a püspöki tanács döntene, amelyen belül – mindenki tudta – a görögkatolikus főpásztorok lettek volna többségben.¹²⁵

A Szentszék 1922. április 1-jén ezt a harmadik tervezet is elutasította.¹²⁶ Ekkor Róma ösztönzésére is¹²⁷ az erdélyrészi püspökök dolgoztak ki egy újabb tervezet Vasile Suciu fogarasi görögkatolikus (1919–1935) és Mailáth erdélyi püspökök vezetésével, amelyet 1922. szeptember 18-án adtak át Marmaggi nunciusnak.¹²⁸ A konkordátummal kapcsolatos tárgyalások ismét elakadtak, és majd csak az új nuncius, Andrea Doci¹²⁹ ügyködésére indultak újra 1924-ben.

A jelen írás célja most nem konkordátum megkötésének körülményeit, hanem annak a szatmári egyházmegyére vonatkozó javaslatait szeretné bemutatni, nevezetesen: miért akarta a román állam – a nagyvárad mellett – a szatmári egyházmegyét is megszüntetni? A hivatalos ok – amelyet Constantin Banu kultuszminiszter a bukaresti érsekkel való beszélgetése alkalmával említett –, hogy nehéz a román államnak annyi latin püspökséget fenntartani, álságos, hisz miközben Nagyvárad és Szatmár megszüntetésére törekedtek, Erdélyben kút új ortodox püspökséget alapítottak. Az a kifogás is minden alapot nélkülözött, hogy a romániai püspökségeknek egy bizonyos számú plébániával és hívőszámmal kell rendelkezniük, hisz a bukaresti latin érsekségnek sokkal kevesebb plébániája és híve volt, mint a nagyváradinak vagy a szatmárinak.¹³⁰ A szándék mögött sokkal inkább azt a két vádat kell keresnünk, amelyet a politikusok a magyar egyházmegyékkel és püspökökkel kapcsolatban megfogalmaztak: irredenták és nacionalisták.

Ezek ellen védekezett Boromisza Tibor püspök titkára, Pakocs Károly is abban a könyvben, amelyet a négy erdélyi katolikus egyházmegye – szemmel láthatóan apologetikus szándékkal – jelentetett meg 1925-ben.

Benne az egyházmegyével kapcsolatban először is azt jegyzi meg, hogy „*nincs ezen a területen olyan intézmény, amelynek szívét annyira érezné ez a vidék, mint a szatmári püspökség*”, és gondol itt az egyházmegye hitéleti, kulturális, karitatív és szellemi megvalósításaira. Azután egyes elfogult romániai körök vádját cáfolja, mely szerint az egyházmegye irredenta és nacionalista. Dokumentumokra hivatkozva leírja, hogy nem a püspökség volt az, aki más anyanyelvű híveinek az elmagyarosítását erőltette, hanem különösen a nagyobb magyar városok közelében élő kisebbségek (svábok, szlovákok) voltak azok, akik gyermekeik számára a magyar iskolát kérték. Végül hivatkozik arra, hogy ha az egyházmegye a kisebbségeket el akarta volna a templomban magyarosítani, akkor az eltelt 120 év alatt régen megtehetné volna.¹³¹

A konkordátum végére – ideiglenesen – az 1923. március 28-án életbe lépő alkotmány tette a pontot. Nem is akármilyet! Úgy tűnt – legalábbis egy időre –, hogy ez kijózanította a Szentszéket és bukaresti nunciusát a román ortodoxia mihamarabb bekövetkező gyors áttérése, és a román kormány önzetlen Vatikán-párti politikája csalóka álmából.

125 Vö. MARTON József: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*. In: Erdélyi Múzeum – 1995/1–2, 50–59, itt: 53. 1.: https://eda.emc.ro/bitstream/handle/10598/25283/EM_1995_1-2_005_Marton-Jozsef-A_Szentszek_es_Romania_konkordatuma_1927-ben.pdf?sequence=1&isAllowed=y

126 NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1121.

127 1922. június 15-i. Netzhammer római látogatásakor Gasparrit figyelmeztette, hogy ne engedjen Szatmár és Várad ügyében. Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1160.

128 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1179.

129 1923. augusztus 24-e és 1933. március 13-a között volt Bukarestben.

130 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1202.

131 Vö. PAKOTS Károly: *i. m.*, 475.

116 Vö. NETZHAMMER, Raymund: *i. m.*, 880, 931. Sajnos, a görögkatolikus főpapok között nem egy akadt, aki ellenségesen nyilatkozott a latin egyházzal kapcsolatban. Uo. 994.

117 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 963, 979–980, 985.

118 Vö. Netzhammer érseknek 1921. május 12-i találkozásukkor. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1119, 1020.

119 SARNYAI Csaba Máté: *i. m.*

120 NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1006.

121 Vö. BEKE Margit: *i. m.*, 70–72.

122 Vö. NETZHAMMER Raymund: *im.*, 1057–1058.

123 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1069.

124 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 988.

Az alkotmány II. címének 22. cikkelye az ortodox és a görögkatolikus egyházat román egyházaknak mondta ki. A görögkeleti egyház lett az ún. „*uralkodó egyház*”, a görögkatolikus egyház pedig a „*nemzeti*”. A többi egyházakat – köztük a katolikust is – a cikkely csak „*kultuszok*”-nak nevezte. Azon túl, hogy a vallásoknak ez a felosztása szöges ellentétben állott az alkotmány 2. cikkelyével („*vallási különbségtétel nincs*”) és a 9.-kel („*ugyanazon bánásmód jár ki a kisebbségi, mint a román állampolgároknak*”), a kultuszokról azt mondta ki az alkotmány, hogy gyakorlásuk csak akkor szabad, „*ha nem sérti a közrendet, a jó erkölcsöt és az alkotmányt*”. Mivel a közrend ellenőrzése a közigazgatási és rendőri közegek feladata volt, ezek bármi ürüggyel betiltathatták a kultuszokat. Az alkotmánynak a katolikusokra nézve harmadik sérelmes pontja a vallások vezetőinek (metropoliták, püspökök, szuperintendensek) a beiktatása volt, amelyről az alkotmány kimondta, hogy ezen túl csak a kormányok előterjesztésére és a király jóváhagyásával történhetik. Ez viszont éles ellentétben állt a nyugati keresztény egyházak előírásaival.¹³² Végül az alkotmány kimondta, hogy míg a két román egyháznak minden püspöke tagja a román szenátusnak, a többi egyháznak csak egy-egy püspök-szenátora lehetett, de az is csak abban az esetben, ha az adott egyház legalább 200 ezer hívővel bír.¹³³

Az alkotmány-tervezet ellen Róma is fel akarta emelni a szavát. Bukaresti nunciusa, Francesco Marmaggi arra szerette volna rábírni a püspökökön keresztül az egyházmegyéket katolikus híveit, hogy tiltakozzanak a Brătianu kormánynál és magánál Ferdinánd királynál is a katolikus vallás eme hátrányos megkülönböztetése ellen. A szatmári egyházmegye képviselőjében 1923. március 26-án Pakocs Károly ment a román fővárosba. A 26 órás utat azonban hiába tette meg: egyik megyéspüspök sem vállalta a tiltakozást. Egyrészt, mert már késő volt.¹³⁴ Másrészt pedig nem is nagyon voltak már abban a helyzetben. Gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök már nagybeteg volt. Glattfelder Gyula csanádi püspököt épp ezekben a napokban utasították ki az országból. 1923. március 12-én érkezett Budapestre egyetlen bőrönddel. Mailáth Károly erdélyi püspök egyedül maradt a porondon, és vívta harcát a katolikus egyház jogaiért, különösen a katolikus iskolákért.

A szintén nagybeteg Boromisza püspököt elsősorban három részre szakadt egyházmegyéje kormányzásának biztosítása érdekelte. Különösen azután, hogy a Szentszék a konkordátum-tervezetekkel kapcsolatos tárgyalások tanulságaként jelezte a püspököknek is, hogy számítsanak az egyházmegyéik felszámolására!¹³⁵

Egyházmegyéjének magyarországi részén, az ún. „*Csonka Szatmár*” területén a 14 plébánia felügyeletével már 1921 őszén Székely Gyula mérki plébánost bízta meg, és kinevezte főesperessé. Most pedig, hogy egyre inkább felrémlt előtte az egyházmegyei határok véglegesülése, valamint az egyházmegye felszámolásának rémképe, Székely Gyulát 1923. október 1-jén püspöki helynökévé nevezte ki.¹³⁶

A helynökség területén két esperességet is szervezett: a Szamoson innenit: Csenger, Zajta, Fehérgyarmat, Jánk, Szatmárcseke és Márokpapi plébániákkal. Valamint a Szamoson túlit: Mátészalka, Nyírsaholy, Papos, Pusztadobos, Vitka, Mék és Vállaj plébániákkal. Majd felállította a külön Szentszéki Bíróságot is. Élete vége felé pedig új plé-

132 Vö. FRITZ László dr.: *i. m.*

133 MARCHUT Réka: *i. m.*, 158.

134 Vö. NETZHAMMER Raymund: *i. m.*, 1229.

135 Vö. MARTON József: *A Szentszék és Románia...*, 55. Ha ez „hivatalosan” 1924-ben is történt, minden jel arra vall, hogy már ők is számítottak rá!

136 Vö. *Litterae circulares*, 1923–25, 26.

bániát állított fel: Kisgömbölyön és Vásárosnaményban (1926), Nyírmadán (1928), és Nagyecsedén illetve Beregsurányban (1929). Így a plébániák száma tizennyolcra emelkedett.¹³⁷

Ugyanígy tett a kárpátaljai részen is, ahol a cseh megszállók magatartása nem csak, hogy egyházzellenes volt, de a bécsi színezetű katolicizmus miatt kimondottan katolikus-ellenes is. Ezért is pártolták, sőt erőltették Kárpátalján politikai célokból, pánszláv eszméktől is vezérelve elsősorban a görögkatolikus ruszinok áttérését. Csak 1924-ben 76 ezren tértek át az ortodoxiára. Míg Kárpátalján az első világháború előtt az ortodoxok aránya 0,04% volt, addig ez a szám 1910 és 1930 között az áttérítések következtében 15,3%-ra emelkedett!¹³⁸

Kezdetben a római katolikusok sorsa sem ígért semmi jót. Boromisza püspök három évig nem érintkezhetett kárpátaljai híveivel.¹³⁹ Noha a papokat úgy helyezte, mintha nem volna új politikai alakulás, a papnövendékek már nem mehetnek Szatmárra tanulni, Kassán kellett bekérezkedniük a papnevelő intézetbe. A pénzügyi dolgok intézése is egyre nagyobb akadályokba ütközött. Ezért a 44 plébánia felügyeletével (az ungi főesperesség 22 plébániája, a bereginek 8, az ugocsainak 6, a máramarosinak pedig 8 plébániája került át a határ másik oldalára) az ungi főesperest, Tahy Ábrahámot (1860–1934) bízta meg. Az ügyeket azonban továbbra is maga intézte.

Mikor azonban hírt vette, hogy az egyházmegyei határok az országhatárokkal esnek majd egybe, 1923. március 8-án Tahyt *helynökévé* nevezte ki.¹⁴⁰ Már ebben az időben a katolikus iskolák, valamint hitoktatás megszervezésére kinevezett egy-egy papot, sőt dr. Fibiger Sándor (1858–1937) ungvári paptanár személyében a helynök segítségére is gondolt.¹⁴¹

Boromisza püspök még kétszer látogathatta meg itteni híveit. Először 1923 nyarán Ungban bémált.¹⁴² A cseh hatóságok mindenütt nagy tisztelettel adóztak neki. A nép pedig nagy lelkes szeretettel fogadta. Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925) kassai püspök ment vele, hogy segítsen neki, de aztán maga panaszkodta, hogy nem volt dolga, mert Tibor püspök pompásan bírta az egész munkát.

Másodszor 1924-ben a beregi, az ugocsai és a máramarosi főesperességek plébániáin bémálta meg a fiatalokat. Vidáman, kocsiról kocsira szállva járt-kelt és mosolyogva, boldogan osztogatta jó lelke édességeit.¹⁴³

137 Vö. VARGA János: *Csonka Szatmár élete és hanyatlása* in: <https://www.jelujsag.hu/csonka-szatmar-elete-es-hanyatlasa>

138 *A Kárpát-medencetörténeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény*, I., Szerk.: GÁL András – FRISNYÁK Sándor – KÓKAI Sándor, Nyíregyháza-Szerencs, 2016, 14–15, in: http://www.nyf.hu/foldrajz/sites/www.nyf.hu/foldrajz/files/oktatasi_segedanyagok/konyvek/teljes_bw.pdf

139 Vö. *Relatio*, 3.

140 Vö. SzPL 1923/481.sz. dokumentum. *Litterae circulares*, 1923–11. Mindkét kinevezést közölte a Szentszékkal. Vö. *Relatio*, 4.

141 Vö. P. BOHÁN Béla SJ: *Adalékok a szatmári egyházmegye XX. századi történetéhez elsősorban Kárpátalja területén*, (ms.) 3.

142 Vö. *Litterae circulares*, 1923–14.

143 Vö. SIPOS Ferenc: *i. m.*, 235–236.

8. A vallásos élet – Papok – Szerzetesek – Hívek

A jozefinista kor, amely az egyházat teljes egészében az állam felügyelete alá akarta vonni, mérhetetlen károkat okozott a 19. századi magyar katolicizmus vallásos életében. 1848-ra az addig minden pápai nuncius által dicsért magyar katolikus egyház is beteg lett. A püspökök – mint a középkorban – inkább politikával foglalkoztak, és egyházmegyéjüket elhanyagolták. Ennek következtében a papság erkölce is lassan meglazult, tudása elszáradt, lelkiismerete kihunyott. De a szerzetesek élete sem volt jobb: elhanyagolták az imát, az elmélkedést, nem kedvelték a szegénységet, hangozott a panasz ellenük. A világias szellem miatt olyan nagy volt a vallási közömbösség, hogy csupán az egyszerű nép lelkében éltek tovább a vallásosság évszázados formái.

A várva várt újjászületés csak a 20. század elején következett be. Egy új főpapi és papi nemzedék kinevelése után¹⁴⁴ ismét talpra állt a magyarországi katolikus egyház. A hitélet fellendült, gombamód szaporodtak el a különböző kulturális, szociális, karitatív és hitbuzgalmi egyesületek. 1907-ben pedig megalakult a Katolikus Népszövetség, amely arra volt hivatott, hogy a szerteágazó együlethálózatot kezébe vegye és hatékonyan irányítsa.¹⁴⁵

A főpapok közül, akik a hitélet terén nagyot alkottak, mindenképp meg kell említenünk Prohászka Ottokár (1905–1927) székesfehérvári, Mailáth Gusztáv Károly (1897–1938) erdélyi, Fischer Colbrie Ágoston (1907–1925) kassai, Zichy Gyula (1905–1926) pécsi és Glattfelder Gyula (1911–1943) csanádi püspökök nevét.

A papság és a hívek lelki megújulásában pedig ilyen nagy papi személyek jeleskedtek, mint a jezsuita Bangha Béla (1880–1940), a ferences Buttykay Antal (1875–1940), az egyházmegyes Kántner Károly (1853–1920) és még sokan mások.

A múlt század elejére a szerzetesrendek életében is végbement a nagy belső átalakulás. A tanítórendekben – ha nehezen is, de – megtörtént a rendi nevelés és a tanárképzés összehangolása. Megújultak fegyelmükben a domonkos, a karmelita és az irgalmas betegápoló rendek is. A ferencesek és a jezsuiták száma pedig olyan örömdetesesen megnőtt, hogy míg az előbbieket két provinciába tömörültek, 1900-ban megalakult a különálló magyar jezsuita provincia.

Látványos fejlődés volt tapasztalható a női szerzetesrendek esetében is. Különösen a betegápolással és tanítással foglalkozó női rendek terjedtek. A magyar püspökök egymással vetekedve alapították az apácázárdákat.

Végül a nagy megújuláshoz a katolikus sajtó is nagyban hozzájárult, különösen az 1907-ben alakult Katolikus Sajtóegyesület munkálkodása nyomán. 1910-ben már „*két fővárosi napilap, kilenc vidéki magyar, két német, két szlovák, egy délszláv nyelvű hetilap, huszonhat szépirodalmi és hitbuzgalmi, tizenhét tudományos és négy ifjúsági folyóirat volt Magyarországon katolikus kézben.*” A katolikus sajtó igazi kibontakozása azonban majd csak az első világháború után történt meg.¹⁴⁶

144 A magyarországi papság és szerzetesség színvonalának emelkedése az 1870-es évek végén indult meg. Ekkor kezdődött el a szemináriumi élet teljes megreformálása, olyan nagy emberek vezetésével, mint Hidasy Kornél szombathelyi, Prohászka Ottokár székesfehérvári és gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspökök, valamint P. Hunya Dániel SJ atya.

145 1904-ben több, mint 1.300 katolikus egyesület működött. A Katolikus Népszövetségnek pedig több, mint 300.000 tagja. Vö. KÁRUS L.: *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században*, 70–72.

146 Vö. SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*, II. Ecclesia, Budapest 1984, 506–507.

8.1. A szatmári egyházmegyét a múlt század fordulóján két olyan két kiváló püspök vezette, mint Meszlényi Gyula (1887–1905) és Dr. Boromisza Tibor (1906–1928). Különösen ez utóbbi tevékenysége nyomta rá pecsétjét az egyházmegyére. Nem hiába nevezzük ma is „*az egyházmegye harmadik alapítójának*”. Kormányzása igen gazdag volt új intézmények létesítésében és a hitélet fellendítését célzó hatásos intézkedésekben.

Nem csak plébániákat támogatott nagyobb összegekkel (Lajosvölgy, Perecseny, Várpálanka, Batiz, Szolyva, Dolha, Dobóruszka, Alsófernezely, Józsefháza, Vállaj, Krasznabélték, a szatmári Székesegyház), de a felekezeti iskolákat is nagyban segítette (Munkács, Szakas, mert tudta, a jövő katolikus elitje abban képződik. Az ő nevéhez fűződik a Pázmány Konviktus alapítása (1909), az új Püspöki Konviktus építése (1913), a volt Kir. Kat. Főgimnáziumi épületének megvásárlása (1913), amelybe a falait feszegető Tanítóképző költözött, és a Leánygimnázium alapítása (1918), amelyet az Irgalmas Nővérekre bízott.

Pasztorális téren is nagyot alkotott. Szatmáron letelepítette a ferences atyákat (1913), újjáépítette és a jezsuitáknak adta a Kálvária-templomot (1908), vallásos egyesületeket honosított meg.

Ugyanakkor gondja volt a papságra is. 1918-ban 90 plébánosa, 24 más területen szolgáló papja és 27 káplánja volt.¹⁴⁷ Nemcsak a lelkiélet és a jótékonykodás példájával járt előttük, hanem szeretettel gondoskodott róluk, és testi illetve lelki életüket is figyelemmel kísérte. Irányította és vezette, de felügyelte is lelkipásztori munkájukat, erkölcsi cseikeit, és nagy hangsúlyt fektetett a képzésükre is. Szemléletesen írja róla az egyházmegye későbbi apostoli kormányzója, Sipos Ferenc (1916–1995), aki még megérte őt: „*Papjaitól nem kívánta, hogy haptákba vágják magukat előtte, hogy hétszer görnyedő, kikényszerített alázatossággal járuljanak eléje. Többre becsülte őszinte, egyenes lelküket, és mivel nem kívánt hűbéri megalázkodást, sokkal többet adott neki a papság: az igazi atyának kijáró igazi fiú szeretetet. Papjai maguk között csak Atyánk-nak hívták. Szívük diktálta így. És ebben a címzésben több szeretettel párosult fiúi szeretet volt, mint a világ minden exelenciás vagy eminenciás címében.*”¹⁴⁸ Nem csoda, hogy a szatmári egyházmegyében soha nem volt paphiány!

A papság rendezetlen anyagi helyzetének orvoslására alapítványt tett,¹⁴⁹ de képzésére is sok gondot fordított.¹⁵⁰ Nagyszerű keretet adott neki ebben az 1917. május 27-én kihirdetett új Egyházi Törvénykönyv. Ez összefoglalta az addig érvényes terjedelmes egyházi törvényeket, rövidebb és érthetőbb módon rendezve azokat. Nem csoda, hogy az elkövetkezendő időben olyan nagyban előmozdította – többek között – a katolikus egyház lelkipásztori tevékenységét.

Szatmáron egymás után jelentette meg a törvénykönyv szellemében fogant rendeleteit a gyakori szentáldozásról, a népmisziókról, ifjúsági egyesületek alapításáról; a papok lelki és tudományos képzéséről (Manréza, vizsgarendelekek, korona-tételek megfejtése); az Isten ígéjének hirdetéséről; a binációról; az áttérésekről; a szerzetesnők gyóntatásáról; a házassági felmentésekről és a vegyes házasságokról, stb., végül elkészült az új egyházmegyei naptár is.¹⁵¹

147 Vö. *Litterae circulares*, 1918–30–32.

148 Vö. SÍPOS FERENC: *i. m.*, 239.

149 Vö. *Litterae circulares* 1919–2; 1919–3; 1922–17.

150 Vö. *Litterae circulares* 1919–18sk; 1923–13.

151 Vö. *Litterae circulares* 1917–49; 1920–1; 1921–1; 1922–8; 1923–13.

A papság mindenben követte püspökét. Mindüket kivétel nélkül egyházas, papi szellem jellemezte, és egyiküket sem fertőzte meg a modernizmus szelleme! Képzésüket már olyan lelkivezetők és tanárok irányították, akik nem csupán jámborak, de lelkiileg és teológiailag is képzettek voltak. A papnövendékek formálásában már helyet kaptak az igazi katolikus ájtatosságok, mint például a Jézus Szíve tisztelet, a szentolvasó, a Szent Alajos (a szeminaristák példaképe) ájtatosságok, a májusi litániák, stb. Ezt a szellemet – egy pár külföldön tanuló kivételével – mind a szatmári papnevelőből hozták magukkal.¹⁵²

Nem csoda, ha Boromisza püspök is nagy figyelmet fordított a papnevelésre és a Papnevelő Intézetre. Tudta, hogy egyházmegye jövője nem utolsósorban a jövő papok jó kiképzésétől is függ. Más egyházmegyékhez hasonlóan a világháború után – a nagy lelki trauma és erkölcsi megrázkódtatás, valamint az új impériumok alatt erőszakosan beszűkített kilátástalannak tűnő magyar jövő ellenére – a papnövendékek száma örömdetesen ismét növekedni kezdett. Szatmáron azonban megcsappant a létszám, mert sem az anyaországi, sem pedig a kárpátaljai teológiai tanulmányokra jelentkezők nem jöhettek ide előkészülni.¹⁵³ Mivel a papnevelő intézetet a román állam semmivel nem dotálta,¹⁵⁴ Boromisza püspök nagyarányú gyűjtést rendezett és a sajátjából is bőkezűen adott.¹⁵⁵

A szatmári egyházmegye „*rohamcsapata*” a szerzetesek voltak. A rendek és a püspök között nagyon jó volt a viszony. Ebben az időben öt férfi- és egy női rend működött az egyházmegye területén.¹⁵⁶

A minoriták a 14. század utolsó éveiben jelentek meg Nagybányán. A rend tagjai a 19. században oktató tevékenységet vállaltak a városi gimnáziumban. A 20. század elejére a rend elvesztette rég jelentőségét, a tagok száma is megfogyatkozott, tevékenységük majdnem kizárólag a birtokok fenntartására és a Giródtóthfalusi plébánia vezetésére szorítkozott.¹⁵⁷

A ferenceseknek, akik szintén a 14. század óta vannak jelen környékünkön, a 20. században már csak két kolostoruk működött: a kaplonyi (1719) és a szatmári (1913). A

152 Az intézetet egyébként az egyházmegye első püspöke, báró Fischer István alapította 1804. november 17-én. Az első szabályzatát is ő írta, amelyet később Isten Szolgája, Hám János püspök (1827–1848) átdolgozott. A papnevelő rektora minden esetben az egyik székesegyházi kanonok volt, aki rendszerint tanított is. A tanárok is mind – 1863–1868-as évek kivételével – egyházmegyes papok voltak. Az intézet Kovács Flórián (1821–1825) püspök ideje óta a mostani püspöki palota keleti szárnyában helyezkedett el, amelyet 1891-ben Meszlényi püspök kitöltött részben a megnövekedett számú növendéket befogadó papnevelő, részben pedig az egyházmegyei könyvtár számára. Dr. Schlauch Lőrinc püspök (1873–1887) úgy rendelkezett, hogy a rendes teológiai tárgyak (dogmatika, szentírástudomány, liturgia, egyházjog) mellett külön tanszéke legyen a pedagógiának, a didaktikának, a filozófiának, a retorikának, a gyakorlati liturgiának, valamint a medicinának is. A papnövendékek novemberben próbaszónoklatokat tartottak, és minden második év II. szemeszterében hitoktattak a római katolikus fiú népiskolában. A papnövendékek száma 1904-ben 32 volt. Vö. *A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendőjében* (Schematismus centenarius) 1804–1904, Pázmány-Sajtó, Szatmár 1904. 350–354.

153 „*Seminarium 40 alumnis recipiendis est capax, ast recentes inter circumstantias quando clerici in territorio cecoslovaco habitantes impediti sunt quominus Seminarium in territorio rumeno existens adire possint, solummodo 20 clericos educat. Ceteri in Seminario centrali Budapestinensi et in seminario dioecesis Cassoviensis/Cecoslovacia/ cursum theologiae frequentant.*” Vö. *Relatio*, 7.

154 Vö. „*Sustentatur propriis debitis episcopi, e seminaristico; fundus enim seminarii /180.000 Cor/ in obligationalibus Status existens ferre nullum fert censum.*” Vö. *Relatio*, 7.

155 Vö. *Litterae circulares* 1919–21; 1920–2, 13, 17, 19; 1921–3, 5, 16; 1922–5;

156 Az egészhez vö. Vö. *A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve*, 381skk.

157 Vö. *Relatio*, 10.

még régebbi alapítású nagyszöllősi (1693) kolostornak már nem volt lakója. A kaplonyi ferencesek vezették a falu plébániáját, de szükség szerint más plébániákon is kisegítettek. Szatmárnémetiben is a lelkipásztorkodás volt a fő tevékenységük.¹⁵⁸

A Piarista rendnek Nagykárolyban (1725) és Máramaroszigeten (1730) volt rendháza, és a rendház mellett iskolája, amelyekben folyamatosan működtek egészen 1923-ig illetve 1920-ig. Utána Máramarost feladták, Nagykárolyban pedig – miután a gimnáziumukat államosították – a plébánia vezetését vették át.¹⁵⁹

A jezsuiták Isten Szolgája, Hám János püspök hívására 1858-ban érkeztek Szatmárra. Feladatuk a nevelés mellett (1919. június 18-ig a Pázmány konviktusban 90 tanulót neveltek, ekkor elvette az intézetet a Kormányzótanács) az volt, hogy népmissziókat és lelkigyakorlatokat tartsanak a környékbeli plébániákon illetve a székesegyházban. A 20. század első két évtizedében közel 400-at tartottak. 1919 áprilisától a szatmári rendház és a rendi előjáróság közötti érintkezés lehetetlenné vált, és tevékenységük 1924 után a Kálvária templom lelkipásztori ellátásában merült ki.¹⁶⁰

A Keresztény Iskolatestvérek tagjai 1910-ben telepedtek meg az egyházmegyében. Boromisza püspök a szatmári római katolikus fiú népiskola vezetését bízta rájuk. Történetünk idején még tevékenykedtek.¹⁶¹

A Páli Szent Vincéről elnevezett Szatmári Irgalmas nővérek kongregációját Hám János püspök alapította 1842-ben. A rendnek itt volt az anyaháza, és innen terjedt el nem csak Magyarországon, de szerte a világon is. A nővérek, akiknek száma ebben az időben 850 Európában és 200 Észak-Amerikában, elsősorban a tanítással foglalkoztak, de ott találjuk őket a kórházakban, az árvaházakban és az öregotthonokban is.¹⁶²

8.2. Ami a híveket illeti, a háború nagy szegénységet okozott nekik. Nem volt elég a sok elesett illetve sebesült, fogoly és hadirokkant, az 1918-as nagy aszály, majd a spanyolnátha, (amely errefelé is számolatlanul szedte áldozatait),¹⁶³ utolsóként a román megszállás végképp felemésztette az emberek tartalékait. Még Boromisza püspök is adóságból élt!¹⁶⁴

A nagy ínség valamint a román-világ nehézségei elől nem kevesen – zömében az anyaországból származók – a repatriálást választották. Egyrészt az új impérium alatt nem volt lehetőségük az elhelyezkedésre, másrészt a román hatóságok türelmetlen és erőszakos fellépése elriasztotta őket a maradástól. Helyüket azonban hamarosan betöltötte az új etnikum.¹⁶⁵ Akik itt születtek, és akiknek az anyaországban semmiféle kapcsolataik nem voltak, azok viszont maradtak.

158 Vö. *Relatio*, 9.

159 Vö. *Relatio*, 9.

160 Vö. *Relatio*, 9.

161 Vö. *Relatio*, 10.

162 Vö. *Relatio*, 10. PAKOTS Károly: i. m., 473–474.

163 HDHild., 14, HDKapl., 94, HDKál., 10.

164 HDHild., 3.

165 „Ezen év is küzdelmekkel volt tele lassan kint beletörődnek a lelkek az új állami helyzetbe. Akit elhelyezkedni nem tudnak, távoznak, repatriáltatják magukat. 1919. június 1-jétől 1921. november 1-jéig városunkban 971 család repatriáltatta magát. 971 magyar családdal lett kevesebb és kb. ugyanannyi idegen család telepedik le ide. Nagy kár ez a város magyar többségének. Legtöbben meg is bánják legtöbbnyire érzékenységéből fakadó tettüket. Szívesen visszajönnének, Mert itt a gazdasági helyzet mégis jobb, mint Magyarországon. De már késő.” HDNK. 26.

A háború a hívek lelkében is nagy zűrzavart és romlást eredményezett. Nem gyakoroltak olyan buzgón vallásukat, mint azelőtt, és templomba sem jártak rendszeren,¹⁶⁶ még az ún. „sátoros ünnepeken” sem.¹⁶⁷ Különösen a proletárdiktatúra eszméi okoztak nagy kárt a lelkükben, és vérengző kegyetlenségei pedig felszabadították bennük az ösztönös indulatokat. A Tiszai Egyházkerület püspöki jelentésében olvasható sorokat¹⁶⁸ az egyházmegyénkben nem egy plébánián megörökített dolgok is igazolják. A csomaközi egyházközség Historia Domusának bejegyzése például így szól: „Az éjjeli dorbézolások tovább tartottak főleg a farsangon végtelen ordítózások és gajdolásukat vitték végbe a sötétség leple alatt a legények, verték a palánkokat az ablakok alatt, némely háznál levették az ablakokat éjjelenként csoportosan járva és ugrálva és fenyegetőzve. Közben az ólakat feltörték és ellopták az apró marhákat majd minden háznál, a plébánián is. Némelyik háznál éjjel ellopták a szalonnákat, feltörték több pincét és ellopták a borokat. Eközben a farsangon minden héten a templommal szemben lévő üres óvoda épületben bálokat tartottak szombat estétől másnap 7 óráig, hordó borokat ittak meg, beverték az óvoda drága ablakait részegen, kocsmákban éjjeli bálokat tartottak. És ezen mulatságokban részt vettek a leányok is kivilágos kivirradatig, és fiatal házas férfiak és asszonyok is, amelyeken összeverekedtek a sötétben, és lövöldöztek a verekedők egymásra. A községi előljáróság is a jámbor érzésű férfiak némán tűrni voltak kénytelenek mindent, mert féltek a fenyegetések végrehajtásától. A csendőrök sem mertek megjelenni a faluban... Szóval a becsületes embernek nap nap mellett rettegnie kellett ezen állapotok miatt.”¹⁶⁹

A román világban azonban – talán mert a közös veszély összehozta őket – minden cenzúra és gyülekezési tilalom ellenére hamarosan ismét templomba szoktak a hívek,¹⁷⁰ újra felvirágozott soraikban a hitélet, szokásba jött a gyakori szentáldozás és az elsőpéntek.¹⁷¹

A lelki változás a külsőségben is megmutatkozott: templomokat renováltak (Kálmánd, Mezőfény, Mezőterem), a háborúban rekvirált harangok helyett újakat öntet-

166 „A háború miatt roppant nagy volt a desolatio lelkiekben is anyagiakban egyaránt az emberek nem jártak rendszeren a templomba, a fiatalság neveletlen és rakoncátlan volt, a templomunk kívül-belül kopott, hullott mindenütt a vakolat, a kerítések rosszak voltak harangjainkat elvitték a háború alatt, csak a mostani temetői lélekharang maradt volt meg, azt nem lehetett messzire hallani, nem jöttek idejében a hívek a templomba nem hallották az imádságra szóló harangozást az orgonának lehangolt volt.” HDMező.

167 HDHil., 3, HDKapl., 4,9.

168 „Az őszirózsás és a proletár-diktatúra forradalmi mozgalmi a lelkek eldurvulásában, az erkölcsök általános zűllésében tombolják ki magukat; munkakerülés, rablások, fosztogatások, könnyű vagyonserzés, a közbiztonság alácsúszása, kiélesedő osztályellentét, mesterségesen szított izgalom az egyházak, a vallás, a papok ellen, a nemzetgazdaság erőforrásainak csaknem teljes kiapadását idézték elő.” Vö. A polgári demokratikus forradalom és az egyházak. In: Magyarország a XX. században, Babits Kiadó Szekszárd 1996–2000, II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, I.: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/247.html>

169 HDCsom., 1919-es évre vonatkozó rész.

170 „Az egyesületi élet még mindig nehézségekkel dolgozhat csak. A katonai zóna és a cenzúra nehezíti teszi. Bár a katolikus legényegyesület társadalmi életét még nem kezdhetette meg, a nagyobbított folyamán szépen sikerült előadásokat rendezett... A plébánia működése zavartalanul foly csendes medrében. Híveink buzgón gyakorolják vallásukat. Nagyobb ünnepeken kicsi a templom befogadásukra.” HDNK. 26.

171 „Bár a háború nagyon sokat rontott az erkölcsökön, meglazult a tekintélytisztelt, mégis községünkben elég szépen virágzik a hitélet. Az elsőpénteki szentáldozást buzgó gyakorolják 100 %-on felül van ilyenkor az áldozók száma, köztük 6–8 férfi is. A kálmándi hívek életének egy kedves fénysugara maradt el ez évtől kezdve.” HD Kál. 32.

tek (Kaplony, Kálmánd, Mezőterem, Mezőfény, Túrterebes, stb.), az orgonákat új sípokkal szereltették fel, az egyházi épületeket kijavították, a háború következtében elveszett vagy elrabolt egyházi felszereléseket pótolták...

Ürömként vegyült a nagy lelki megújulási folyamatba a hitbuzgalmi egyesületek betiltása, a zárandoklatok beszüntetése,¹⁷² plébániák alapításának ellehetetlenítése,¹⁷³ és végül talán a legjobban: az ún. „sváb-kérdés”.

A 18. század eleje óta majd száz évig kisebb-nagyobb csoportokban betelepülő szatmári svábok az I. világháború végére zömében már elmagyarosodott. Számuk ekkor – legalábbis a román népszámlálás szerint 40 ezer lehetett. Ehhez a részben önkéntes asszimilációhoz, amelyet a magyar nagyvárosok közelsége, a vegyesházasságok, a politikai érdekképviselet, önálló egyesületek valamint a német nyelvű iskola hiánya segített elő, a magyar állam és a katolikus egyház is hozzájárult.

1918 után a román állam döntött a visszanémetesítésük mellett, mert egyrészt meg akarta akadályozni a magyar és a német közösség közti együttműködést, másrészt pedig a magyarság számarányát akarta csökkenteni. Ezért vette fel még 1919-ben Szatmár megye román prefektusa, Alexandru Filip Racoji, a bánsági svábokkal és a szászokkal a kapcsolatot. Ettől kezdve a visszanémetesítési mozgalom – a román hatóságok által használt erőszakkal¹⁷⁴ és német pénzzel a háta mögött – egyre nagyobb léptekkel haladt előre. 1919-ben a nagynevű budapesti, de szatmári származású Dr. Vónház István professzor személyesen ment el Nagyszebenbe, hogy a szűkebb pátriája számára a Kormányzótanácstól német nyelvű iskolákat kérjen. 1920-ban pedig az egyik leginkább svábnak megmaradt közösség (Színfalu) népe papjuk Johann Ettinger (1883–1947) vezetésével kért a püspökségtől havi három alkalommal német és egy alkalommal magyar prédikációt.

1921. március 10-én a Szatmár megyei román közigazgatási bizottság a megye sváb eredetű falvaiban elrendelte a német tanítási nyelv fokozatos bevezetését. A rendelet megjelenését követően, Boromisza püspök utasítására a szülők a községi bíró és a két esküdt jelenlétében saját kezűleg aláírt nyilatkozatban kellett állást foglaljanak a gyerekek anyanyelvét illetően.¹⁷⁵ A Nagykároly környéki falvak szinte kivétel nélkül a ma-

172 HDKál., 32, HDKapl., 4.

173 Az 59550/1921. sz. román átirat értelmében plébánia 1000 számú hívó alatt nem létesíthető.

174 „Az iskolákban is még egy ideig megtűrték a magyar tanítási nyelvet, de később ezt is megtiltották és nem annyira a román, hanem a német nyelvet erőszakolták az iskolákban hogy megosszák a magyarságot. A nép kezdetben hallani sem akart erről hiszen a tanítóink nem tudtak németül, a gyermekeink sem értették ezt a nyelvet, lassankint azonban a német propaganda amely mögött a hatóság állott erkölcsi és anyagi támogatással, annyira fellovalt, hogy ők maguk követelték a német nyelven való tanítást rengeteg sok bosszúságot okozva a püspöki hatóságnak, a nép nagy részének, a papságnak is tanítóságnak, a gyermekeket pedig valósággal elbutították, mert nem tudtak sem magyarul sem németül sem pedig románul! Annyi zaklatásnak volt kitéve a papság, a tanítóság és a magyar érzésű nép is, hányszor hurcoltak őket ezért hadbírók elé, sőt a börtönbe is egyeseket, büntetik a népet, a papságtól elvették az államsegélyt, házkutatások napirenden voltak, de azért nem tudták megtörni sem a papságot, sem a tanítóságot, sem pedig a népet, leszámítva a könnyű fajsúlyúakat, akik pénzért mindenre kaphatók voltak. A sváb származású népünk éppen ezen erőszakoskodás miatt kezdett igazán magyarkodni annyira, hogy ahol azelőtt a kizárólag csak svábul beszéltek, hogy kezdtek a gyermekeikkel magyarul beszélni és az eredmény az lett, hogy pl. nálunk, amikor a román megszállás alól felszabadultunk a templomban, ahol azelőtt majdnem minden imádságot németül mondtak, most már kizárólag csak magyarul végeznek is egy német szó sem hangzik el.” HDMező.

175 Vö. Litterae circulares, 1922–18.

gyar tanítási nyelvet választották.¹⁷⁶ A beérkező nyilatkozatokra hivatkozva az érintett községek és Boromisza püspök is megfellebbezte a román közigazgatási hatóság határozatát. A minisztérium azonban elutasította a fellebbezést. Erre a püspök ismét felszólította az iskolafenntartó egyházközségeket, hogy gyűléseken kérdezzenek meg minden szülőt gyermeke anyanyelvéről. Ezúttal is – egy kivételével (Alsóhomoród), ahol dél előtt magyar, délután pedig német tanítási nyelvet kértek az iskolában – minden egyházközség a magyar nyelv mellett döntött.

A nagyváradi tanfelügyelőség azonban most sem vette figyelembe a szülők döntését, hanem újfenntartással kimondta, hogy a szatmári sváb eredetű hívek felekezeti iskoláiban az előadási nyelv csak az állam nyelve, vagy pedig az (származási) anyanyelv lehet. Mivel a sváb nyelvet csak az idősebb nemzedék beszélte, azután német tanárok sem voltak,¹⁷⁷ a rendelkezésnek a gyermekek látták kárát.¹⁷⁸

Az iskoláért való harc egyébként egészen a II. világháború kitöréséig tartott. Egy új fejezete akkor kezdődött, amikor a 20-as évek második felében megjelentek a falvakban az időközben Dr. Fritz Winterhoffen (1887–1960) vezette sváb szervezet, a Gauamt¹⁷⁹

176 „Harmadik küzdelmet ez évben a közigazgatási bizottság azon határozata ellen vívtuk, mely elrendelte az összes sváb eredetű községek iskoláiban a német tannyelvet. Püspöki hatóságunk rendeletére házról házra jártam az albíróval és egy esküdttel és minden családfőnek vallomásáról hiteles följegyzést készítettünk arra nézve, hogy milyen anyanyelvűnek vallja magát. Községünkben mindenki magyar anyanyelvűnek vallotta magát, csak egyedül ifjabb Szolomayer János nem akart nyilatkozni. Ezen aláírásával is megerősített vallomások alapján püspöki hatóságunk is, de az iskolaszék külön is fellebbezéssel éltünk a jelzett igazságtalan és jogtalan határozat ellen. Hogy az ügy hogyan fog eldőlni, nem tudjuk... Valami bánáti sváb tanár is járt itt ez évben és szervezni akarta itt a „sváb szövetséget”, de minden eredmény nélkül, szegyenletesen kellett távoznia.” HDKál., 36.

177 Az egészhez I. BAUMGARTNER Bernadette hézagpótló könyvét: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940)*, Kritérion, Kolozsvár 2012.

178 „1922 év nyarán minden tanítónak vizsgát kellett tennie a román nyelv és irodalom, román földrajz kis alkotmánytanból, hogy oklevelük nostrifikáltatik. Annak dacára, hogy az iskola fenntartó hitközség két alkalommal egyhangúlag a magyar tannyelvű mellett nyilatkozott a szülők kivétel nélkül magyar anyanyelvűeknek vallották gyermekeiket, a trianoni békeszerződésben biztosított kisebbségi jogokat semmi- ben sem véve a miniszter ráerőszakolta iskolánkra a német tannyelvet, melyet az 1923/24 tanévben az erőszaknak engedve jogaink fenntartása mellett kénytelenek voltunk az I. és II. osztályba bevezetni, a hittan kivételével, melyet most is magyarul tanultak a gyermekek. Kínos dolog végig nézni és hallgatni a szegény ártatlan gyermekek gyötrelmes vergődését, kiknek egy előttiük teljesen idegen, ismeretlen nyelven kellett egy tanévben az ő fejletlen értelmüknek anélkül is nagy munkát adó ábcét és egyszerűeket elsajátítani. Azaz hogy csak kellett volna, mert a valóságban vajmi keveset sajátítottak el; a tanároknak emberfeletti munkája dacára is tudatlanok maradnak a gyermekek, mert amit ma tanultak holnapra elfelejtették! Így terjed a kultúra!” HDKál., 44.

179 „A román megszállás óta tanítóink államsegélyt nem kapnak, amiért nagy nyomorúságban vannak. Amennyiben telik, enyhítünk sorsukon... 1922-ben iskola-adókvétést csináltunk és azt 15 napig közszemlére tettük ki. Egyesek felbujtásra kérvényt íratnak, hogy fellebbezzék és államsegélyt kérjenek. A kérvényt doktor Winterhofen Fritz helybeli birtokos vállalta megírni és elküldeni. És a kérvényben azt írta, hogy a miniszter semmisítse meg a kvétést, adjon államsegélyt, rendelje el a német tanítási nyelv behozatalát és a román nyelvet. Ez a kérvény aláíróinak eszük ágában sem volt; kijátszotta őket. Erről szól az irattárban levő egy a Katolikus Életben megjelent cikk. – Különben állandóan sürgetik a sváb iskolákban a tanítási nyelvet. Püspök urunk rendeletére 1921. április 24-én minden lelkész bejárta a faluját két esküdttel és minden családfőt megkérdezett, magyarnak vagy németnek vallja-e magát? Krasznabélteken 284 családfő nyilatkozott, éspedig 239 magyarnak és 45 öreg németnek nevezte magát.” HDBélték, az 1922-es esztendőre vonatkozó beírás.

emberei, és az iskolák után a templomba is be akarták vezetetni a német nyelvet.¹⁸⁰ Ez végleg megosztotta az egyházmegye 31 sváb egyházközségének a lakóit!

8.3. Boromisza püspöknek természetesen arra is volt gondolja, hogy a világháború következtében eldurvult erkölcsök valamint a vallási közömbösség ellensúlyozására *népmissziókat* szervezzen, majd azokat rendszeresítse.¹⁸¹ Tudta ugyanis, hogy a missziós atyák beszédei felrázzák a híveket közömbösségükből, nyesegetik a népet durva kínövéseit, visszaadják az elvesztett lelki békét, gátat vetnek a lelkiismeretlenségnek és rosszakaratnak, újra becsületes munkakedvet csöpögtetnek az újrakezdőkbe, és meggyógyítják a háború borzalmaitól megsebzett lelkeket.

A munka dandárát a szatmári jezsuita atyák vállalták magukra. Bejárták az egész környéket, hogy népmissziókat tartsanak. A hívek mindenütt éhes lélekkel várták őket, és misszióik – mint ahogyan azt a kálmándi egyházközség *Historia Domusa* olyan képiesen leírja – valóságos népnüppélyek voltak, és végeztükkkel a sok gyónó és áldozó jelezte, hogy munkájuk mindenütt termékeny talajra talált.¹⁸²

8.4. A román éra kezdetén a hatóságok keményen akadályozták a vallásgyakorlatot. Hatósági engedély nélkül tilos volt mindenfajta gyülekezés. Sőt, nem egyszer az egyházi rendezvények és a szentmisék is. Mivel nem volt írott törvény a tiltásokra, ez a helyi hatóságok számára számtalan visszaélésre adott alkalmat. Nem egyszer beleavatkoztak az egyház belső életébe, a katolikus egyháztól idegen istentiszteletek tartására kötelezték a papokat.¹⁸³

A szorítás majd csak 1922-ben engedett. Erre az egyházmegye és bennük az egyházközségek azonnal a *hitbuzgalmi egyesületeik* újraszervezésével válaszoltak. Ezek „mind megannyi hathatós eszközei voltak a hitélet emelkedésének, az erkölcsök javulásának, a jámborság terjedésének”.¹⁸⁴

Különösen megszaporodott a számuk azután, hogy megalakult a *Katolikus Népszövetség*. Gondolata Mailáth Károly erdélyi püspök fejéből pattant ki, és 1921. június 27-én hívta életbe a szatmárnémeti születésű, de erdélyi egyházmegyes Zombory László (1886-?) és Farkas Lajos egyetemi tanár. A szervezet célja az volt, hogy egyesítse Erdély katolikusait az evangélium szellemében végzett hitbuzgalmi, tudományos, irodalmi és szociális-karitatív munka által, illetve, hogy ébren tartsa tagjaiban a katolikus öntudatot.

180 Vö. SÁRÁNDI Tamás: *Kísérlet a szatmári svábok visszanémetesítésére a két világháború között*, 2011. <https://itthon.transindex.ro/?cikk=13516>

181 Vö. *Litterae circulares* 1825 / 1922 szám.

182 „Az év (1922) utolsó napjai az isteni kegyelem áldott napjai voltak. P. Péntes István szatmári jezsuita atya felkérésére december 25-étől január 1-jéig tartó missziót végzett templomunkban sok sok lelki eredménnyel. A bevezető missziós beszéd december 25-én karácsony első napján délelőtt volt és azután nyolc napon át minden nap két szentbeszéd volt, délelőtt 10 és délután 5.00-kor, melyet délután litánia, délelőtt pedig a szentmise követett. Ezenkívül külön oktatásuk volt a szülőknek, külön a legényeknek és külön a lányoknak. A templomot a hívek még a közbelső hétköznapi napokon is teljesen megtöltötték egy két megatalkodott ember kivételével mindnyájan részt vettek a gyönyörű szentbeszédeken... 1923. január 1-jén újév délelőttjén... a község egyházi és világi előjárósága testületileg jelent meg a plébánián, hogy kifejezze a jó páter előtt a község háláját és szeretetét. Január 2-án délelőtt még egyszer összegyűltek a templom előtt a hívek, hogy a távozó missziós atyának még egy Isten-hozzádát intsenek. A községi zenekar is részt vett az elbúcsúzáson. A misszió tartam alatt volt 843 gyónó és 1038 áldozó volt.” HDKál. 41.

183 Vö. BALÁZS András: i. m., 334.

184 Vö. HDKapl., 48.

Miután a román állami hatóságok engedélyét is megszerezte, a Katolikus Népszövetség 1922. augusztus 9-én tartotta alakuló gyűlését Kolozsvárt. Egy röpke év alatt az erdélyi egyházmegyében 8.821, a nagyváradiban 2.636, a szatmáriban pedig 4.230 tagja volt. Boromisza püspök körlevélben hívta fel a „*lelkészkedő papság figyelmét a Népszövetség megalakítására*,” és arra kérte fel a papjait, „*hogy alkalmas csoportvezetők által tagokat gyűjtsenek*.”¹⁸⁵

Erdély városaiban és falvaiban sorra alakultak a Népszövetség tagozatai, és hamarosan felöltötték a katolikus élet minden területét. A középiskolás ifjúsággal a *Mária Kongregációk* foglalkoztak. Az iparos ifjúságot a *legényegyletek* (Kolping) karolták fel. A nőkkel még az 1908-ban alakult *Szociális Misszió Társulat* törődött. Kebelén egyre szaporodtak az egyletek és a női társulatok. Különösen az *Oltáregyletnek* és a *Rózsafüzér Társulatnak* volt sikere. Szinte minden egyházközségben léteztek.

Egyházmegyénkben a fentiek mellett még a következő egyletek és társulatok működtek: *Jézus Szíve Társulat*, *Élő Keresztúti Társulat*, a *Szent Kereszt Szövetség*, a *Ferences Világi Rend*, *Iparegylet*, stb.

Ezeknek az egyleteknek és társulatoknak a hatására élénkebb lett az imaélet, újra feléledt a szent kereszt tisztelete, elterjedt az örökimádás és az elsővasárnapi szentségimádás, közkedvelté vált a Jézus Szíve tisztelet és az elsőszombati Mária-ájtatosság.

Nem csoda hát, ha pár éven belül ismét virágzó hitéletről számolnak be a Historia Domusok lapjai.¹⁸⁶

8.5. A világháború utáni erdélyi katolikus újrakezdésben elévülhetetlen érdemei vannak az erdélyi katolikus sajtókiadványoknak. Eleinte nekik is osztozniuk kellett az erdélyi lapok sorsában. Mivel 1918-ig az országos központi lapokat és folyóiratokat Erdélyben is terjesztették, a helyi szerkesztésű újságok olyannyira elsovadtak, hogy 1919 előtt mindössze 11 vallásos és nevelésügyi lap létezett. Változott a helyzet a román uralom kezdete után. 1919-t követően már 24 vallásos és nevelésügyi lap jelent meg. Igaz, hogy ebből 1922 végéig 7 megszűnt, de 1923-ban már ismét 28-ra emelkedett a megjelent lapoknak a száma. Ebből 27 volt tiszta magyar!¹⁸⁷

A katolikus lapkiadás kicsit nehezebben indult. 1919. január elején Erdélyben mindössze öt katolikus jellegű lap létezett. Mivel csak kevés példányszámban láttak napvilágot, hatáskörük igen kicsi volt. A harmincas években azonban a katolikus szellemi élet szinte minden szervének megvolt a maga lapja. Észak-Erdély visszacsatolásáig (1940) pedig – a négy egyházmegyében – 60 új katolikus lapalapítás történt! Kiadványaik 16 városban jelentek meg. Az első helyen Kolozsvár szerepelt, itt 20 katolikus lap látott napvilágot, utána Temesvár és Szatmárnémeti volt a sorban 10–10 lappal, végül Nagyvárad következett 8 lappal.¹⁸⁸

Már 1920-ban felmerült egy katolikus napilap létesítésének a gondolata, hiszen egy napilap által a katolikus értékek nagyon sok emberhez eljuthatnak. A sürgető igényre a Szatmáron kiadott *Katolikus Élet* című politikai és társadalmi hetilap válaszolt, amely

185 Vö. *Litterae circulares*, 1922–19.

186 „A hívek templomba nemcsak minden vasárnap, de hétközben is járnak; gyónásukat elvégzik, nagy az áldozók száma; válás közöttük nincs; a társulati életbe bekapcsolódnak, egyházi hozzájárulásukat rendre megfizetik, példásan támogatják és olvassák a katolikus sajtót.” Vö. HDKapl., 104.

187 Hozza: György Lajos: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919–1923)*. In: Erdélyi Irodalmi Szemle 7/1924, 239–257, itt: 257.

188 Hozza: MARTON József: *A gyulafehérvári*, 129–130.

1921 májusában látott napvilágot. Kiadója a fiatal, tehetséges pap, dr. Nyisztor Zoltán (1893–1979) volt. Nyisztor Rómában végezte filozófiai és teológiai tanulmányait, majd miután 1917. június 25-én pappá szentelték, 1917. szeptember 1-től szatmári püspöki szertartó, 1920. szeptember 1-től a Katolikus Tanítóképzőn tanár, 1922. szeptember 1-től pedig teológiai tanár volt. A lapot és kiadványait természetesen Boromisza püspök is nagylelkűen támogatta.¹⁸⁹

Mindenképp meg kell említenünk még az alábbi lapokat is, nem csak, mert Szatmár püspöke ezeket is ajánlotta és támogatta, hanem mert ezek a lapok az erdélyi katolicizmus élni akarásának, megújulási vágyának jeles bizonyítékai.

Az első helyen a nagy példányszámban megjelenő *Hírnök* (1921–1944) szerepel, amelyet Tréfán Leonárd (1875–1945) és dr. P. Jánossy Béla (1883–1945) ferences atyák szerkesztettek. A *Hírnök* valójában a korábbi *Szent Ferenc Hírnöke* családi, társadalmi és hitbuzgalmi lap folytatása volt, amely 1921. július 1-től – bár továbbra is bátor szóval küzdött a katolikus magyar kultúra térhódításáért, a háborúban elvadult erkölcsök megszelídítéséért – szépirodalmi lappá alakult át, és miközben egy sereg katolikus írónak biztosított platformot, felújította az erdélyi ferences sajtó-missziót is. Boromisza püspök nem csak megrendelésre ajánlotta a lapot papjainak, hanem „a keresztény magyar intelligencia közt való buzgó terjesztésre is.”¹⁹⁰

Tréfán Leonárd egyébként 1923 januárjában egy néplapot is indított *Katolikus Világ* címmel, amellyel a városi munkásságot és a falusi parasztságot vette célba, köztük akart kifejteni népnevelő munkát. A lap – élénk tartalommal és érdekes illusztrációkkal – több mint 20 ezer példányban jelent meg, és a Katolikus Népszövetség hivatalos lapja lett. Boromisza püspök „legmelegebben” ajánlotta „a nép közt való széleskörű terjesztésre”.¹⁹¹

Mint ahogyan a Katolikus Világ szerkesztőbizottsága által kiadott *Katolikus Naptárt* is, amely szintén Kolozsváron jelent meg 1923-tól. Rovataiban naptárral, egyházi ünnepekkel, névnapokkal, száz esztendő s jövőmondóval, elmélkedésekkel, elbeszélésekkel, mesékkel, versekkel, feljegyzésekkel, hasznos gazdasági tudnivalókkal, vásárok jegyzékével, stb.

Ugyanilyen érdekes, színvonalas volt az aradi minoriták kiadásában megjelenő szépirodalmi folyóirat, a *Vasárnap* (1921–1940), évente 70 önálló kiadvánnyal. A *Nap* című melléklete később önállósult és az erdélyi *Katolikus Népszövetség* hivatalos lapja lett.

Az erdélyi magyar katolikusoknak 1921–1923 között *Erdély* címen egy hetilapjuk is volt, amelyet a gyulafehérvári teológiai tanárok adtak ki dr. Floznic Györggyel (1888–1954) az élen.

A lelkipásztoroknak is volt egy folyóirata, az *Egyházi Szemle* (1922–1926), amely Temesváron jelent meg évente 10 alkalommal. Szerkesztője pedig Faragó János (1889–1935) teológiai tanár volt.

A legelterjedtebb és legértékesebb hitbuzgalmi és társadalmi hetilap a nagyváradi *Őrszem* (1920–1931) volt, amelyet dr. Lestyán Endre (1877–1965) alapított és szerkesztett.¹⁹²

189 Vö. *Litterae circulares*, 1922–20.

190 Vö. *Litterae circulares*, 1922–9.

191 Vö. *Litterae circulares*, 1923–10.

192 Vö. SALACZ Gábor: *i. m.*, 64.

A magyar katolikus sajtóorgánumnak Erdély-szerte széles visszhangjuk volt. Valamennyi egyházközségben voltak előfizetőik.¹⁹³ Belőlük hitet, bátorítást, öntudatot és erőt merítettek a további küzdelmekhez.

* * *

Összegezve azt lehet mondani, hogy Trianon az erdélyi magyarság és az erdélyi katolicizmus egyik legnagyobb tragédiája volt. Az impériumváltás első két esztendeje mind újabb és újabb katasztrófákat hozott számára: a román állam a földreformmal megfosztotta anyagi háttérétől, az iskolatörvénnyel anyanyelvi oktatását, gyermekeinek és fiataljainak jövőjét veszélyeztette, az ekkor készülő konkordátum-tervezetekből pedig egyértelműen kiderült, hogy vallásos életébe is masszívan bele akart szólni. Küzdelmes két év letargiája után azonban az erdélyi katolicizmus magára talált. Ezután nagy élni akarásának lehetünk tanúi. És ebben a most tárgyalt öt esztendőben – 1918–1923 – helyezték le a könyv szereplői a későbbi évtizedek vallásos, kulturális, szellemi és társadalmi fellendülésének alapjait.

Felhasznált irodalom

- A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között, I.* összeállította BEKE Margit. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, XII–XIII., Aurora, München – Budapest 1992.
- A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében. (Schematismus centenarius) 1804–1904.* Pázmány-Sajtó, Szatmár 1904.
- Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene.* Dicsőszentmárton 1925.
- BALOGH Béni: „Barátságos és békés szándékkal” *A román hatalomátvitel kezdetei Erdélyben 1918 végén – 1919 elején.* In: *Erdélyi Krónika*, 2020-06-03. L.: <https://erdelyikronika.net/2020/06/03/a-roman-hatalomativtel-kezdetei-erdelyben-1918-vegen-1919-elejen/>
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Kronológia.* In: *História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 1.*, Budapest 1993.
- BALOGH Júlia: *A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben (1918–1948).* In: *Történelmi Szemle* 1987–1988/3, 267–294. L.: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_3/balogh.pdf
- BAUMGARTNER Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940).* Kriterion, Kolozsvar 2012.
- BÁNHÍDY András: *Az 1921-es Romániai földreform.* In: *Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására közleményei*, II. évf. (2010) 1.sz. (No. 2.) 66–73. Vö. http://acta.bibl.u-szeged.hu/30064/1/vikek_002_066-073.pdf
- CSIRÁK Csaba: *Áldozatok püspöke. Dr. Boromisza Tibor.* In: *Otthonom Szatmár megye* 51, Szatmárnémeti 2018.
- DOMOKOS Pál Péter: *Rendületlenül. Márton Áron Erdély püspöke.* Eötvös Kiadó – Szent Gellért Egyházi Kiadó, Budapest 1989.

¹⁹³ 1927. januárjában például azt jegyzi meg a kaplonyi krónikaíró, hogy a nép nagyon támogatja a vallásos sajtót. 260 „*Katolikus Naptár*”, 242 „*Katolikus Világot*” és 70 „*Hírnökök*” járat. Vö. HDKapl., 104.

- Erdély története III., 1830-tól napjainkig.* Szerk. Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- FEJÉRDY András: *A katolikus egyház Trianon után.* In: JEL 2020.06.04. 1.: <https://www.jelujsag.hu/a-katolikus-egyhaz-trianon-utan>
- FRITZ László, dr.: *Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve.* In: *Erdélyi Magyar Adatbank* 45–48, itt: 48. vö. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf10762.pdf
- GYÖRGY Lajos: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919–1923).* In: *Erdélyi Irodalmi Szemle* 7/1924, 239–257.
- MARTON József: *A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye a 20. században.* Pro Print, Csíkszereda 2014.
- MARTON József: *A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására.* In: *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010/1., 79–89. Vö. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20101sz/05.pdf>
- NETZHAMMER, Raymund: *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan, II.*, Hrsg. Nikolaus Netzhammer, Südostdeutsches Kulturwerk, München 1996.
- PAKOTS Károly: *A szatmári egyházmegye története.* In: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton 1925, 458–476.
- PAKOCZ Károly: *Küzdelem a lelki vakság ellen*, (ms.)
- PERCZEL Olivér: *Impériumváltás Bihar megyében, 1919–1920.* In: *Erdélyi Krónika* 2020-04-03, 1.: <https://erdelyikronika.net/2020/04/03/imperiumvaltas-biharmegyeben-1919-1920/>
- Relatio de statu Dioecesis Szatmáriensis anno 1923.* Dr. Boromisza Tibor szatmári püspök jelentése a Szentszéknek.
- SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralm alatt.* In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, XII–XIII., Aurora, München – Budapest 1975.
- SARNYAI Csaba Máté: *Az erdélyi világi katolikusok helyzetértékelése az impériumváltás után (1921).* In: *Közép-Európai Közlemények*, 2(2–3), 135–140. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/11872>
- SÁRÁNDI Tamás: *Kísérlet a szatmári svábok visszanevelésére a két világháború között.* 2011. <https://itthon.transindex.ro/?cikk=13516>
- SÁRÁNDI Tamás: *Mozzanatok a szatmárnémeti impériumváltás folyamatából.* In: *ArchivNet*, 2020–2. <https://archivnet.hu/mozzanatok-a-szatmarnemeti-imperiumvaltas-folyamatabol>
- SIPOS Ferenc: *Egyházmegyénk megalapításának szükségessége*, (ms.)
- SAS Péter: *Vatikan és Románia államközi megállapodásai a két világháború között.* In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2003–1, 1.: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/saspeter.htm>
- SZABÓ Tünde: *Trianon Erdélyben: át- és túlélni a nemzeti tragédiát.* In: *Átlátszó* 2020.07.17. <https://atlatszo.ro/velunk-elo-tortenelem/trianon-erdelyben-at-es-tulelni-a-nemzeti-tragediat/>
- SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története, II.* Ecclesia, Budapest 1984.

TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Liceum Kiadó, Eger 2011. https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/a-magyar-egyhazak-a-forradalmak-koraban_56958efcb0153.pdf

VINCZE Gábor: *Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai föld-reform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében*. In: <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00005/m960427.html>

NAGY MIHÁLY ZOLTÁN

MEGSZAKÍTOTTSÁG ÉS ÚJRA KEZDÉS

Fejezetek a nagyváradai egyházmegye történelméből 1919–1924

Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés (1920. június 4.) Közép-Kelet-Európában nemcsak hatalmi átrendeződést eredményezett, hanem az új államhatárok hátrányosan érintették a Magyarországtól Romániához csatolt területek katolikus és protestáns egyházszervezeteit is.¹ A Nagyvárad Latin Szertartású Római Katolikus Püspökség egy fél évtizedes történetének (1919–1924) vázlatos ismertetése kiválóan alkalmas annak a folyamatnak a bemutatására, ahogyan a megváltozott állami keretek drasztikus változásokat hoztak egy többségében (90%) magyar nemzetiségű híveket számláló egyházmegye életében. A kutatás kezdeti állapota és a rendelkezésünkre bocsátott közlési keretek miatt jelen tanulmányunkban csak az egyházmegye kormányzását illető területi és személyi változások részleges feltárására vállalkozhatunk. A téma kiválasztásával és a túlnyomóan egyházi vonatkozású iratok felhasználásával nem egy szenvedéstörténeti megközelítést (elnyomó állam versus szenvedő egyház) akarunk érvényesíteni, hanem konkrét példákon keresztül szeretnénk rámutatni azokra a *konfliktusforrásokra*, amelyek a katolikus egyház és a román állam között súlyos, számos esetben évtizedekig elhúzódó vitákhoz vezettek. A konfliktus természete, annak *lelki, intézményi, etnikai, államközi* és *jogi* aspektusai nem tekinthetők egyedi, romániai esetnek, mivel hasonló folyamatok zajlottak le a szomszédos országokban is.

A konfliktus lelki dimenziója a katolikus egyház küldetéséből és annak legfőbb feladatából fakadt: a katolikus hit védelmezése és terjesztése (Erdélyben a 18. század elejétől kiteljesedett román unitus mozgalom) ellentétes volt a Román Ortodox Egyház és az ortodoxizmus előretörését támogató román állami érdekekkel.

Az 1925-ben kiadott *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelen* című könyv² jól tükrözte az erdélyi magyar katolikus klérus és világi vezetők felfogását a katolikus hit védelméről: „Mai helyzetünkben, elválasztva a régi keretektől, még jobban érezzük, hogy itt Keleten a régi történelmi hivatás még súlyosabb föladatak elé állít. Mi vagyunk itt a *Katolikus Világegyház legszélsőbb bástyája*. Mögöttük a keleti ortodoxia, az iszlám és a pogányság tengere. [...]

¹ A trianoni országhatároknak a magyar katolikus egyházkormányzatra gyakorolt hatását szakszerűen összefoglalja GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 1990, Pannonica, 41–48. SEBŐK László: *A romániai magyarság egyházainak közigazgatás-történeti vázlata 1918-tól napjainkig*. Magyarságkutatás 1990–1991, 111–131.: http://www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf70.pdf. Letöltve 2020.01.08.

² *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Hasonmás kiadás. Nagyvárad, 2011, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség – Varadinum Script Kiadó. [1925]

Az új államalakulatnak, melynek határai közé tartozunk, hivatalos államvallása a schizma. Tisztában vagyunk azzal, hogy itt támogatást és segítséget kultúrunkunkban hiába várunk (sic!). [...] Saját erőnkre hagyatva kell mentenünk azt, amit az általános ember és lelki kultúra terén meg kell tennünk. Minden politikai vonatkozástól távol állva: nem is gondoljuk talán, hogy *milyen fontos a misszió, melyet betölteni kötelességünk.*³ [Eredeti kiemelés.]

Ezekből a sorokból egyértelműen kiderül az erdélyi magyar katolicizmus szerepfelfogása és küldetésének kettős – kulturális és lelki dimenziója. Azonban a korabeli eseményekből egyértelműen kiderül, hogy a 20. század elején meghirdetett új szentszéki politikában a közvetítő szerepet a nyugati kereszténység és az ortodox egyházak között – magától értetődően – a keleti rítusú katolikusok egyházrészek, esetünkben a romániai görög katolikusok kapták.⁴

A katolikus tulajdonban lévő intézmények (iskolák, kollégiumok, kórházak és ezek anyagi fedezete; újságok, kiadók, nyomdák és könyvtárak; ifjúsági, kulturális és karitatív szervezetek; társadalmi intézmények) védelme úgyszintén számtalan konfliktushoz vezetett. Ezen intézményi hálózaton keresztül a katolikus egyház mély társadalmi beágyazódottsággal és nagy mozgástérrel rendelkezett: A karitatív, egészségügyi és oktatásbeli segítségnyújtás lehetőséget biztosított a hit terjesztésére is. Mivel a Román Ortodox Egyház nem rendelkezett egy ilyen széles körű és a közéletet is meghatározó intézményi rendszerrel, ezért ennek fennmaradása összeütközött a román egyházi és nemzetállami törekvésekkel.

A konfliktus etnikai dimenziója két tényezővel hozható összefüggésbe. Egyrészt a román állam az erdélyi magyar katolikus klérusnak az egyházi intézményrendszer védelmére érdekében kifejtett tevékenységét a magyar nemzeti érdekek (értsd ezalatt erdélyi és magyarországi) melletti elköteleződés jeleként értelmezte. Másrészt az erdélyi katolikus egyházak etnikai összetétele, túlnyomórészt magyar, illetve német jellege tovább növelte a bukaresti kormányoknak a katolikus egyházzal szembeni bizalmatlanságát.

A szelt⁵ egyházak kérdése tovább mélyítette az amúgy is feszült román–magyar államközi viszonyt. Mindeközben a bukaresti kormányok aggodalommal követték a budapesti diplomácia és a magyarországi katolikus egyházi körök azon törekvéseit, melyek arra irányultak, hogy elnyerjék a Szentszék támogatását az utódállamok magyar-ságának kulturális és vallási érdekei védelmé érdekében.

A konfliktus jogi természete a katolikus egyház korábbi jogi státuszát megkérdőjelező román állami egyházpolitikában keresendő. A román állam nem ismerte el a katolikus egyháznak a régi politikai rendszerben megszerzett előjogait, amelyek számtalan esetben bizonyos közhatalmi funkciók ellátására is kiterjedtek. Tény, hogy a román állam és a katolikus egyház intézményi és funkcionális viszonyát elsősorban az 1927-ben megkötött konkordátum, illetve az 1928-ban megjelent felekezeti törvény rendezte,⁶ ellen-

ben az egyházak jogállását szabályozó legfontosabb jogforrásnak⁷ tekinthető 1923. évi román alkotmány rendelkezései kétséget kizáróan felfedték, hogy a román állam milyen szerepet szánt és biztosított a katolikus egyháznak. Az 1923. március 29-én érvénybe lépett alaptörvény lényegileg nemzetiségi alapon rangsorolta az egyházakat: az ortodox és a görögkatolikus egyházat egyaránt *román egyháznak* minősítette, továbbá kimondta, hogy az ortodox egyház az államban *uralkodó egyház*; biztosította a görögkatolikus egyház *elsőbbségi* jogát a többi egyházzal szemben,⁸ míg a katolikus egyházat a többi egyházzal egyetemben *bevert vallásnak* minősítette.⁹

A konfliktusok feloldása, a kompromisszumok és modus vivendik keresése alkalmazkodásra, az érdekérvényesítés korábban ismeretlen intézményi és informális gyakorlatának elsajátítására készítette a katolikus klérust és laikusokat egyaránt. A négy erdélyi római katolikus egyházmegye püspökeinek és káptalanjainak közös értekezletei, az Erdélyi Státus adatgyűjtő és közbenjáró tevékenysége, valamint az 1921-ben alapított Erdélyi Katolikus Népszövetség a katolikus összefogás legfontosabb fórumaivá váltak. Mindeközben a kisebbségi sorsközösség közös fellépésre készítette az erdélyi katolikus és protestáns egyházi vezetőket, és túllépve a felekezeti törésvonalakon, létrehozták a Felekezetközi Tanácsot.¹⁰

„Nemcsak katolikus érdek, de eminenter kultúrérdek a nagyváradi l[atin] sz[ertartású] egyházmegye fennmaradása és kiszámíthatatlan műveltségi kár volna intézményeinek máris megkezdődött hanyatlása.”¹¹

Ezeket a kissé apologetikus hangvételű sorokat 1925-ben Némethy Gyula, a nagyváradi egyházmegye kanonokja és az országos műemlékvédelem területén is komoly munkásságot kifejtett tudós tanára vetette papírra. Tanulmányunk további részében annak feltárására vállalkozunk, hogy az egyházmegye klérusának ezen proeminens képviselője, az eseményeket „testközelből” követő Némethy Gyula kanonok miért értékelhette hanyatlásként az impériumváltás¹² utáni időszakot.

7 Ezt támasztja alá az állam és egyház viszonyát kutató Varga Attila alkotmányjogász megállapításai is: „az állam és egyház közötti viszony elsősorban az alkotmányjog tárgykörébe tartozik, elemzése és magyarázata tehát az alkotmányjogból, valamint a hatályos alaptörvényi rendelkezésekből kell hogy kiinduljon.” VARGA Attila: *Állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása Romániában*. In Acta Universitas Sapientiae, Studies 3, 2 (2014), 216.

8 Figyelemreméltó, hogy az 1928. évi felekezeti törvény 21. paragrafusa továbbra is fenntartotta ezt a megkülönböztetést: a római katolikus és a görögkatolikus kultuszt két különböző vallásnak minősítette. Selmecskének tekinthető a 21. cikkely azon kitétele is, mely szerint az országban lévő egyházak egyike sem lehetett függő viszonyban külföldi hatósággal, kivéve a dogmatikai és kánonjogi viszonyokat.

9 NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944, Erdélyi Tudományos Intézet, 69. Az 1938. évi alkotmány rendelkezései nem változtattak ezen a besoroláson. Lásd uo. 71., 73.

10 A Felekezetközi Tanács hivatalos megalapítására 1920. június 24-én került sor Kolozsváron a római katolikus státus üléstermében. Az alapító jegyzőkönyvet Majláth Gusztáv Károly, az erdélyi egyházmegye püspöke, Nagy Károly, az erdélyi egyházkerület püspöke, Ferenc József, az unitárius egyház püspöke és Kirchknopf Gusztáv magyar evangélikus püspök írta alá. A Felekezeti Tanács megalakulásának körülményeiről és működéséről bővebben lásd: LÁSZLÓ Lóránd: *A Felekezetközi Tanács megalapítása és szerepköre a két világháború között*. In Református Szemle, 2011/6. 742–748.

11 Dr. NÉMETHY Gyula: *A váradi egyházmegye*. In Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Hasonmás kiadás. Nagyvárad, 2011, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség – Varadinum Script Kiadó [1925], 432.

12 A nemzetközi jog értelmében impériumváltásról csak a versailles-i békeszerződés megkötésétől beszélhetünk, ellenben a román csapatok 1919 tavaszi bevonulásától kezdődően a bukaresti államvezetés igyekezett joghatóságát fokozatosan kiterjeszteni Erdély területére. Dolgozatomban nem vizsgálom meg, hogy az 1918. őszi politikai változások és az 1919 elején bevezetett Tanácsköztársaság milyen változásokat eredményezett a nagyváradi egyházmegye életében.

3 P. TREFÁN Leonárd: *Az erdélyi katolicizmus missziója Romániában és Keleten*. In Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. i. m. 556–557.

4 BÁNKUTI Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*. 2016, Jezsuita Kiadó, 14–17.

5 Az első világháború után megvont román–magyar határ a szatmári, váradi és csanádi egyházmegyét ketté szelte, ellenben a püspöki székhelyek és székeskáptalanok továbbra is Románia területén maradtak.

6 Az 1928-ban megjelent felekezeti törvény első változatait az egyházaknak már 1922-ben kiküldték véleményezésre, úgyszintén az 1927-ben aláírt román konkordátummal kapcsolatos első bukaresti tervezeteket a román fél 1920 közepén ismertette a Szentszékkel. Nem kapcsolódik szorosan témánkhoz, de a Román Ortodox Egyház jogállását szabályozó 1925. évi törvény előírásai is jól tükrözték a román állami szándékot.

Egyházmegye szétfejlődése

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. őszi felbomlását követő zavaros magyar bel- és külpolitikai állapotok és a Tanácsköztársaság egyházellenes politikája negatívan befolyásolta a nagyváradi egyházmegye működését is. Azonban a legnagyobb változásokat a románok lakta területek egyesülését kimondó gyulafehérvári népgyűlés határozatainak törvénybe iktatása (1918. december 18.), valamint az Erdélyt és a Partiumot megszálló román hadsereg mögött berendezkedő Nagyszebeni Kormányzótanács intézkedései hozták. A különféle katonai és polgári rendszabályok akadályozták, számtalan esetben lehetetlenné tették az egyházmegye főpásztorának a híveivel és papjaival, illetve a papjainak egymás közötti érintkezését. 1919 áprilisában még az is gondot okozott, hogy Nagyváradról miként jutassák el a húsvéti szertartás egyik legfontosabb kellékét, a megszentelt olajat a magyarországi plébániákra.¹³ A nagyváradi egyházmegye püspökének, gróf Széchényi Miklósnak 1919 nyarától azt is tapasztalnia kellett, hogy szinte teljesen megszakadt a kapcsolattartás az egyházmegyéjének a későbbi trianoni Magyarország területére eső békési főesperességgel és a székesegyházi főesperesség alá tartozó bárándi esperesi kerülettel (lásd az 1. számú táblázatot).

1. számú táblázat. A Nagyvárdai Latin Szerartású Egyházmegye közigazgatási beosztása és híveinek száma a trianoni Magyarország területén 1917¹⁴ és 1929 között¹⁵

Főesperesség	Esperesi kerületek	Plébániák, lelkészségek és helyi káplánságok száma ¹⁶	Hívek száma
1. Békési Főesperesség	1. Gyulai 2. Orosházi 3. Endrődi 4. Bárándi	29	112.000 ¹⁷ 114.606 ¹⁸

Tény, hogy ekkor az egyházmegye 13 esperesi kerülete közül csak négyvel volt hézkes a kapcsolattartás, ellenben ez a négy esperesi kerület kiterjedt Békés, Hajdú vármegye teljes egészére, illetve Bihar vármegye kisebbik részére, és ezen a területen élt az egyházmegye híveinek többsége. Ezért szükségesnek mutatkozott egy olyan egyházkormányzati szerv felállítása, amelyen keresztül az egyházmegye főpásztora – az egy-

házjogi előírásoknak megfelelően – gyakorolhatta joghatóságát ezen területek felett. Ezt a célt szolgálta az 1919. október 25-én Debrecenben felállított püspöki helynökség, amelynek élére Lindenberger János kanonok, debreceni prépostplébános kapott kinevezést. A román megszállás miatt a kinevezésről szóló okmány csak 1920-ban jelenhetett meg, de a plébániák csak 1920 elején értesültek a püspöki helynök kinevezéséről.¹⁹

A pár hónappal később aláírt versailles-i békeszerződés végleg kettészakította az egyházmegyét. Románia területén maradt a püspöki székhely a három főesperességgel és a kilenc esperesi kerülettel együtt (lásd a 2. számú táblázatot). Az egyházkormányzati szervek továbbra is Nagyváradon működtek, és a székeskáptalan is helyben maradt.²⁰

2. számú táblázat: A Nagyvárdai Latin Szerartású Egyházmegye közigazgatási beosztása és híveinek száma a Romániához csatolt területeken 1917 és 1929 között²¹

Főesperesség	Esperesi kerületek	Plébániák, lelkészségek és helyi káplánságok száma ²²	Hívek száma
1. Székesegyházi	1. Várad 2. Élesdi 3. Bihari 4. Margittai 5. Székelyhidi 6. Tenkei 7. Belényesi	51	77.079 ²³ 79.748 ²⁴
2. Krasznai	8. Szilágysomlyói		
3. Közép-szolnoki	9. Tasnádi		

19 A püspöki helynökség jogkörét, illetve a püspöki helynök joghatóságát Merényi-Metzger Gábor a következőképpen foglalta össze: „Nevezett joghatósága korlátozott, az egyházmegyének csak egy részén gyakorolhatja azt. Püspöki helynökök kinevezésére például akkor kerülhet sor, ha az egyházmegye bizonyos területein a püspök nem tudja gyakorolni jurisdikcióját. Ilyen eset általában akkor fordulhat elő, ha az egyházmegye valamely része a politikai határrendezés folytán más állam felségterületére esik, de kánonjogilag a régi egyházmegyből még nincs kihasítva. [...] A püspöki helynökség tehát egy olyan egyházkormányzati intézmény, amelyet a megyés főpásztor hív létre azzal, hogy helynököt nevez ki az általa nehezen kormányozható területek élére.

A helynök hatalma automatikusan megszűnt megbízási idejének lejártával, önkéntes lemondásával, tisztségéből való elmozdításával, illetve a püspöki szék megüresedésekor.” MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *i. m.* 194–195. A püspöki helynök (vicarius episcopalis) és az általános helynök (vicarius generalis) joghatósága közötti különbséget kifejti: MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *i. m.* 194.

20 A nagyváradi székeskáptalannak ekkor 16 kanonoki stalluma volt, ezen kanonok közül 1921 és 1929 között 7 tartózkodott Magyarországon. Uő. 204.

21 Forrás *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXVII*. Nagyvárad, 1917., valamint *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXXIX*. Debrecen, 1929.

22 Az 1917. évi egyházmegyei sematizmus alapján.

23 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 471/a csomó, 318. Kimutatás a váradai egyházmegye területén működő férfi és női szerzetesrendekről. Nagyvárad, 1922. augusztus 14.

24 *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXXIX*. *i. m.* 82.

13 Arhivele Naționale Române Serviciul Județean Bihor, Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei Kirendeltsége, Episcopia Romano-Catolică Oradea, Acte Ecclesiastice [a továbbiakban RNLBh, Acte Ecclesiastice], 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 471/a csomó, 237–243. A csanádi egyházmegye Magyarországon maradt 56 plébániája számára a nagyváradi püspökség küldött megszentelt olajat.

14 Némethy Gyula az 1912. évi sematizmusra hivatkozva 176.222 főben adja meg az egyházmegye híveinek számát. Dr. NÉMETHY Gyula: *i. m.* 430.

15 Forrás *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXVII*. Nagyvárad, 1917., valamint *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXXIX*. Debrecen, 1929.

16 Az 1917. évi egyházmegyei sematizmus alapján.

17 Merényi-Metzger Gábor számítási szerint 1921. és 1924. között ezen a területen közel 112.000 hívő élt. MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924)*. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 8. 1996/1–2. 212.

18 *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno Domini MCMXXIX*. *i. m.* 32.

Az állandó útlevele megszerzésével (1920. október) Széchenyinek látszólag könnyebbé vált a kapcsolattartás az egyházmegyéjének a trianoni Magyarország területén maradt részeivel, azonban a számos konfliktussal megterhelt román–magyar államközi viszony és a nagyváradi püspökség felszámolását megfogalmazó román konkordátumtervezet ismeretében (lásd a folytatásban) a püspöki helynökség székhelyét 1921. augusztus 28-án áthelyezte Gyulára.²⁵ Gyula kiválasztásában közrejátszhatott a település földrajzi fekvése (az egyházmegye központibb részén helyezkedett el) és a város katolikus többsége szintén előnyt jelentett Debrecennel szemben. Széchenyi a püspöki helynökség számára egy impozáns épületet vásárolt Gyula belvárosában, és ezúttal rendszeres egyházmegyei hivatalt is felállított. Így kerülhetett sor többek a szentszéki bíróság és az egyházmegyei tanfelügyelőség megszervezésére. Mivel Lindenberger Jánost lekötötték a lelkipásztori feladatok, ezért püspöki helynöknek közeli barátját, Brém Lőrincz prépost, egyházmegyei irodaigazgatót nevezte ki.²⁶ Az önálló székhellyel rendelkező püspöki helynökség és a rendszeresített egyházmegyei hivatalok megszervezésével, valamint a kizárólagos püspöki helynöki feladatok ellátásával megbízott Brém Lőrincz beiktatásával Széchenyi azt kívánta jelezni a Szentszéknek, hogy továbbra is igényt formál a nagyváradi püspökség Magyarországon maradt területének kormányzására, és nem támogatja azokat a terveket, melyek szerint ezen területen önálló apostoli kormányzóságot hozzanak létre.²⁷

A gyulai püspöki helynökség működése rövid életűnek bizonyult. Széchenyi Miklós halála (1923. december 1.) után a nagyváradi egyházmegye élére kinevezett Bjelik Imre apostoli adminisztrátor megerősítette ugyan Brémet tisztségében, ellenben Brém lemondása után egy nappal, 1924. február 16-án a korábbi helynököt, Lindenberger János nevezte ki a megüresedett helyre. Lindenberger beiktatásával a helynökség székhely 1924. március 1-jével újra visszakerült Debrecenbe, de egyes egyházkormányzati szervek továbbra is helyben maradtak.²⁸

Széchenyi Miklós hagyatéki eljárása értelmében a püspökség magyarországi javadalmához tartozó birtokok 1924. január 2-án a Katolikus Vallási Alap kezelésébe kerültek.²⁹ A magyar kormány azzal indokolta döntését, hogy mivel Bjelik nem rendelkezett magyar állampolgársággal, ezért nem tehetette le a hűségeket, s így nem volt lehetséges a javak átadása sem. A püspökségi törzstőkét a magyarországi részekre vonatkozólag a Magyar Földhitelintézetnél külön vezették.³⁰

A Szentszék és a Román Királyság között 1927 májusában megkötött, de csak 1929. július 7-én ratifikált konkordátum értelmében a romániai katolikus püspököket eltiltották a határon túli területek fölötti joghatóság gyakorlásától. Ezért a Szentszék 1929. július 17-én a nagyváradi püspökség Magyarországon maradt részén létrehozta a debreceni apostoli kormányzóságot,³¹ élére pedig Lindenberger Jánost nevezte ki kormányzónak.³² A döntés érzékenyen érintette ugyan a nagyváradi egyházmegye papságát, azt azonban sikernek könyvelhették el a határ mindkét oldalán, hogy az egyházmegye magyarországi része továbbra is megőrizhette önállóságát, nem olvasztották be a környező egyházmegyékbe. Az erdélyi magyar katolikus klérus és hívek tiltakozása ellenére a román diplomácia 1930-ban újabb sikert könyvelhetett el: a Szentszéknek az 1930. június 5-én kiadott „Solemni conventione” apostoli konstitúciója értelmében a nagyváradi latin szertartású katolikus egyházmegye „aeque principilater” (egy püspök, két egyenlőképpen önálló egyházmegye élén) egyesült a szatmári egyházmegyével.

Az egyházmegye vezetése

Az első világháborút követően az egyházmegyeje önállóságának megtartásáért küzdő Széchenyinek³³ és utódjainak az egyházi érdekérvényesítés régi eszköztára mellett (magyar püspöki kar és kormány, budapesti nunciatura) azonosulniuk kellett az új hatalmi centrummal (román kormány, bukaresti nunciatura). El kellett fogadniuk, hogy elveszítették a többségi nemzethez való tartozásból fakadó előnyöket, és a kisebbségi léthelyzet elfogadásával párhuzamosan meg kellett találniuk az egyházi/kisebbségi jog-séremlmek orvoslásának új intézményes kereteit és technikáit (pl. a négy latin rítusú erdélyi püspökség közös értekezletei, az Erdélyi Katolikus Státus adatgyűjtő és közbenjáró munkájának támogatása).

A Szentszék az első világháborút követően úgynevezett konkordátumok megkötésével akarta rendezni a közép-kelet-európai térség újonnan létrejött vagy megnagyobodott államok területén élő katolikus közösségek helyzetét. A szentszéki diplomácia által megfogalmazott konkordátumpolitika arra irányult, hogy Közép-Kelet-Európa ekkor megalakult nemzetállamaiban a katolikus egyházat kivonja a politikai hatalom befolyásolása alól, és védelmet biztosítson számára a helyi diktatórikus törekvésekkel vagy szélsőséges nacionalizmusokkal szemben.³⁴ A közel egy évtizedig elhúzódó szövényes tárgyalások alatt a román állam az államnemzeti érdekek, míg az Apostoli Szentszék az egyetemes egyházi szempontok érvényesítésére törekedett. A Pápai Keleti Intézet megalakítása 1917-ben, majd később a Keleti Egyházak Kongregációjának létrehozása a keleti egyházaknak a katolikus egyházba való egyre teljesebb integrálódását szolgálta, és ebben a folyamatban a közvetítő szerep a keleti rítusú katolikus egyházakra

25 A kérdést tanulmányozó Merényi-Metzger Gábor szerint Széchenyi azzal a szándékkal helyezte át a püspöki helynökség székhelyét Debrecenből Gyulára, hogy egyházmegyeje esetleges felszámolása esetén Gyulán állítsa fel az új püspöki székhelyét. Merényi-Metzger Gábor úgy vélekedik, hogy Széchenyit ebbéli szándékában a sikertelen konkordátum-tárgyalások és az 1923-ban bekövetkezett halála akadályozta meg. A Békés című lap 1921. január 29-én arról tudósított, hogy Széchenyi Gyulára szándékozik áthelyezni a püspökség székhelyét. MERÉNYI-METZGER Gábor: *i. m.* 197.

26 Uo. 201.

27 Glattfelder Gyula csanádi püspök és Széchenyi Miklós 1921. május 16-án a budapesti nunciaturán keresztül közös folyamodványt intéztek a pápai államtitkársághoz, amelyben arra kérték a Szentszék, hogy továbbra is ismerjék el püspöki helynökeiket és a magyarországi területek kormányzására ne nevezzenek ki apostoli adminisztrátorokat. TÓTH Krisztina – TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. Budapest, 2016, Gondolat Kiadó, 13.

28 MERÉNYI-METZGER Gábor: *i. m.* 216.

29 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 175. számú csomó, 69.

30 Uo. 75.

31 „Az apostoli kormányzóság – más néven adminisztratúra – olyan részegyház, amelyet általában ideiglenes jelleggel állítottak fel. Az apostoli kormányzóságok idővel önálló püspökségekké lettek, vagy beolvadtak valamelyik szomszédos egyházmegye területébe.” Az apostoli kormányzók a pápa nevében gondozták a rábízott közösségeket. MERÉNYI-METZGER Gábor: *i. m.* 195

32 Uo. 217–218.

33 Széchenyi nem csak a püspöki szék, hanem a hozzá kapcsolódó tetemes püspöki javadalmak megtartásáért is küzdött.

34 GERGELY Jenő: *i. m.* 16.

hárult.³⁵ Ennek következtében a román görögkatolikus egyház önvédelmi és pozícióerősítő törekvései találkoztak a Szentszék ekkor ambiciózus célokat kitűző keleti missziós politikájával.

Az erdélyi katolikus püspökök arra törekedtek, hogy a konkordátum-tárgyalásoknak ne csak alanyai, hanem konkrét résztvevői, sőt tevékeny formálói legyenek. A közvetlen román–vatikáni diplomáciai kapcsolatok hiányában (Francesco Marmaggi nuncius 1920. október 17-én érkezett meg Bukarestbe) Széchényi Miklós 1920 májusában a magyar püspöki karon és a budapesti külügyminisztérium keresztül értesült a román konkordátum-tervezetről. A nagyváradi püspök elfogadhatatlannak ítélte azt. Ugyanis a tervezetet megfogalmazó nagyváradi görög katolikus püspök, Radu Demetriu többek között javasolta a nagyváradi és a csanádi egyházmegye összevonását az újonnan létrehozandó temesvári egyházmegye égisze alatt, a szatmári egyházmegye beolvasztását az erdélyi egyházmegyébe, valamint ezen két püspökség alárendelését a bukaresti érsekségnek. Az ugyancsak 1920-ban benyújtott második román tervezet értelmében a két összevont erdélyi latin szertartású egyházmegyét közvetlenül a Szentszéknek rendelték volna alá. A Habsburg-családdal szoros kapcsolatban álló és legitimista álláspontjáról közismert Széchényi azt sem fogadhatta el, hogy a román fél szándékai szerint a Szentszék elismerte volna a román király főkegyúri és püspökkinevezési jogát is.³⁶

Az első román konkordátum-tervezet ismeretében a kánonjogból doktorátusi címmel rendelkező Széchényi 1920. június 9-én levélben kérte Csernoch János esztergomi érsek, bíboros-hercegrímás közbenjárását. Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy az egyházjogban nemzetközi szaktekintélynek számító és kiváló vatikáni diplomáciai kapcsolatokkal rendelkező bíboros kapcsolatba lépett a vatikáni államtitkárságot vezető Pietro Gasparri bíborossal. Csernoch továbbította Glattfelder Gyula, a csanádi egyházmegye püspökének a konkordátum tárgyában készült memorandumát, illetve a tárgyalások elhalasztását kérte, többek között arra hivatkozva, hogy a magyar kormánynak is szándékában áll jegyzéket benyújtani ez ügyben. A jegyzék csak 1921. február 26-án készült el, amelyben Budapest a romániai magyarok kulturális és vallási érdekeinek megmentésére kérte a Szentszékot.³⁷

A négy erdélyi latin püspök nem csak a magyar kormányzat és egyházi diplomácia támogatását vette igénybe, hanem a sikeres érdekérvényesítés reményében megszervezték Majláth Gusztáv Károly, az erdélyi egyházmegye püspökének római útját is. Mivel Majláth nem törekedett viszonyát rendezni a bukaresti kormánnyal,³⁸ ezért Széchényi Miklósnak kellett leutaznia a fővárosba, hogy útlevelet szerezzen püspöktársának.³⁹ XV.

Benedek pápa és Majláth püspök találkozája 1920. november 1-én került sor, mely alkalommal a pápa személyesen is tájékozódhatott az erdélyi latin püspökségek és a romániai katolicizmus helyzetéről. Széchényinek 1920 októberében sikerült magának is állandó útlevelet szereznie, és ennek birtokában 1921. február 10-én részt vehetett a magyar püspöki kar értekezletén. A román konkordátummal kapcsolatos határozat szövegének megfogalmazáskor Széchényi nagyon markánsan fogalmazott a kárpát-medencei és az erdélyi magyar katolicizmus helyzetéről, illetve a Szentszéknek ez ügyben tanúsított magatartásáról:

„A nagyváradi püspök mély fájdalommal tapasztalja a Szentszék engedékeny politikáját a Magyarország testéből részesedett új államokkal szemben.

Magyarország ezeréves katolikus múltjával mit sem törődve, egymásután olyan intézkedéseket tesz a Szentszék, amelyek az új államok erősödését szolgálják. A hazaárulók, a nemzeti fanatikusok büntetlenül avatkoznak egyházi ügyeinkbe, a püspököket elüldözik, joghatóságuk gyakorlásában akadályozzák, s Róma némán nézi garázdálkodásukat, sőt egyeseket kiténtet. Mintha hűség, becsületesség és engedelmesség ma bűn volna, az erőszakosság és lázadás pedig jogot formálhatna a sikerre.

[...] készült konkordátum-tervezet elkeseríti a magyar lelket. Eltörlik Szent László egyházát és a szatmári püspökséget is, s a mindenkori magyar püspököket úgy állítják oda, mint Románia ellenségeit. Futnak az unió illúziója után Rómába. Itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkel s figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire.

A püspöki karnak körömszakadtáig védenie kell a magyar katolikus egyház történelmi jogait és hierarchikus berendezését. Semmiféle egyházmegyei újrendezésbe ne menjünk bele.

Tartsuk fenn minden egyes egyházmegyénket, bármilyen kicsiny és lesz, avval a szívsággal, amint az a török hódoltság idején történt.”⁴⁰

A saját geopolitikai és missziós érdekeit védelmező vatikáni diplomácia⁴¹ 1921 első felében megszakította a konkordátumról folyó tárgyalásokat Romániával, és ezúttal a Vatikán állt elő egy tervezettel. A Vatikánhoz rendelt Constantin B. Pennescu román rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter arról értesített Bukarestet, hogy ez a tervezet nem garantálja Románia érdekeit, így 1921 derekától a tárgyalásokat felfüggesztették. Az erdélyi katolikus egyházfők megpróbálták maximálisan kihasználni patthelyzetet, ám ezúttal nem Majláth püspököt, hanem Glattfeldert bízták meg, hogy tárgyaljon a pápával.⁴² Miközben Glattfelder nem sokat remélt a római újtól, addig Széchényi jóval bizakodóbb volt, és főleg Glattfelder kvalitásaiban reménykedett: „Te bizonyára – érvelt epésen Széchényi – nem hagyod magad úgy félrevezetni, mint Majláth tavaly Rómában...”⁴³ Glattfelder és XI. Piusz találkozája 1922. januárjában került sor, melyen

35 BÁNKUTI Gábor: i. m. 13–17.

36 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház az szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, Aurora Könyvek. 68–69. Széchényi Miklós 1920. szeptember 29-én következőképpen indokolta meg bukaresti érseknek, Raymund Netzhammernek, hogy Ferdinánd miért nem kaphatja meg a magyar király jogait: „becsapta az egyházat és skizmatikusnak tette gyermekeit.” NETZHAMMER, Nikolaus: *Raymund Netzhammer. Episcop în România: într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*. Vol. II., [Eredeti megjelenés: NETZHAMMER, Nikolaus (Hrsg.): *Raymund Netzhammer: Bischof in Rumänien. Band 2*. München, 1996, Südostdeutsches Kulturwerk.] București, 2005, Editura Academică. 949.

37 Uo. 69.

38 A román király és felesége az 1919. májusi erdélyi körútja alkalmával számos várost meglátogatott, ellenben a katolikus egyházi vezetőknek szervezett balázsfalvi találkozón Majláth személyesen nem vett részt, hanem egy kanonokot delegált. Nincs tudomásunk arról, hogy Majláth 1920 őszéig személyesen is tárgyalt volna Bukarestben a román királyi ház vagy a kormány képviselőivel.

39 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 950.

40 BEKE Margit: *A magyar püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1919–1944. között. I. Kötet*. München–Budapest, 1992, Aurora. 71–72.

41 A román konkordátummal kapcsolatos magyar diplomáciai lépéseket tanulmányozó Marchut Réka a következőképpen vélekedett a Vatikán magatartásáról: „Munkánk tengelyét az a tézis adja, hogy a Vatikánnak nem volt sem magyar, sem román politikája. A Vatikánnak egyházi politikája volt.” MARCHUT Réka: *A román konkordátum és a magyar diplomácia (1920–1929)*. In Pro Minoritate, 2014 (Tél). 4.

42 Rubido-Zichy Iván bukaresti magyar követ a 1921. szeptember 22-ei számjeltáviratában azt a javasolta a magyar külügyminisztériumnak, hogy Széchényit küldjék Rómába tárgyalni. Uo. 8.

43 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 174. számú csomó, II. kötet, 178. Széchényi Miklós levele Glattfelder Gyulához, 1921. november 8-án. A szatmári

alkalommal a katolikus egyház fő megígérte, hogy „az egyházmegyei dolgában nem fog az illetékes püspök meghallgatása nélkül intézkedni.”⁴⁴ A pápa ígérete ellenére az erdélyi latin püspökökkel a későbbiekben sem konzultáltak. A konkordátum körüli tárgyalások végül az 1922 januárjában hatalomra kerülő román liberális kormány halogató magatartása miatt 1924 elejéig szüneteltek.

A komoly szívbetegséggel küzdő Széchényi tevékenyen nem tudott bekapcsolódni a konkordátum-tárgyalásokba, ellenben idejekorán felismerte, hogy az egyházmegyéje működését hátrányosan érintő román állami intézkedések megszüntetése érdekében személyesen fel kell vennie a kapcsolatot a román királlyal és a bukaresti kormány képviselőivel.

A nagyváradi püspökök már 1919 tavaszától szembesülnie kellett az egyházmegyéje fokozatosan romló anyagi helyzetével. Megszűntek a budapesti Vallás- és Közoktatási Minisztérium által kezelt Tanulmányi Alapból (a tanügyi intézmények fenntartását szolgáló tőke) és egyéb, szintén a VKM-en keresztül folyósított anyagi támogatások (kongrua, korpótlék, családi pótlék, ruhasegély, rendkívüli segély, tanítók, tanárok segélye stb.). Mivel a román állam elsősorban ezen katolikus közvagyon megszerzésére törekedett, és nem volt hajlandó átvállalni a fentebb felsorolt a támogatásokat, ezért a püspökök az egyházmegyei saját kezelésű alapítványi közvagyonból kellett pótolnia a kieső jövedelmeket. Azonban a Nagyszebeni Kormányzótanács 1919 szeptemberében megjelent agrártörvénye veszélybe sodorta ezen egyházmegyei alapokat is. Ugyanis a helyi állami hatóságok – az agrártörvény rendelkezéseivel ellentétben – számos esetben nem mentesítették a kisajátítás alól az iskolai és nevelési célt szolgáló birtokokat, illetve az egyházi testületek építési és tűzifa szükségletére szolgáló erdőket.

A felekezeti iskoláknak nem csak anyagi gondokkal kellett megküzdeniük, hanem az egyes tantárgyak kizárólagos román nyelvű oktatásának bevezetése veszélybe sodorta egyes tanintézmények fennmaradását is. A Kormányzótanács Vallás- és Közoktatásügyi Osztályának 1919. május 30-i átiratában elrendelték, hogy az 1919/1920. tanév zökkenőmentes előkészítése érdekében a felsőbb iskolák esetében tegyék kötelező a román alkotmány, történelem, földrajz, nyelv és irodalom oktatását. Továbbá arra kérték a nagyváradi egyházmegye püspökét, hogy minél előbb közölje az 1919. július 1. és augusztus 31. között Brassóban esedékes képzésen részt vevő tanárok névsorát. Az átirat utolsó sorai kétséget kizáróan felfedték a román hatóságok szándékait: „tegyen meg minden lépést arra nézve [mármint Széchényi], hogy az említett tananyagok összes tanárai részt vegyenek az előkészítő tanfolyamon, mert a jövőben ezen tantárgyak nélkül *egyik felsőbb iskola sem működhet.*”⁴⁵ [A szerző kiemelése.]

Széchényi 1919. augusztus 16-án azzal a szándékkal kért személyes találkozót a Nagyszebeni Kormányzótanács vezetőjétől, Iuliu Maniutól, hogy megvitassák az egyházmegye papjait, tanítóit és intézeteit érintő „életbevágó kérdéseket”.⁴⁶

1920. szeptember végén irodaigazgatója, Brém Lőrincz és egy ügyvéd társaságában több napon keresztül tárgyalt Bukarestben a román kormány minisztereivel, mely

püspök, Boromisza Tiborhoz intézett aznapi leveléből az is kiderül, hogy Széchényi anyagiilag és támogatja a római út előkészítését. Uo. 180.

44 SALACZ GÁBOR: i. m. 70.

45 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 471. számú csomó, 262.

46 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 174. számú csomó, 118–119.

alkalommal Ferdinánd király is fogadta őt. Ezen út tanulságairól elsősorban Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érsek naplóbejegyzéseiből szerezhetünk tudomást. Széchényi kifejezte nemtetszését a bukaresti érseknek, hogy a konkordátum ügyében a román kormány és a Szentszék nem tájékoztatta a négy erdélyi latin püspököt. Panaszkodott amiatt is, hogy az erdélyi latin püspökök nem találkozhatnak, és általánosságban „Róma” elhanyagolja őket. Úgy látta, hogy a Szentszéknek az unitusok számítanak, és valószínűleg nekik köszönhető az, hogy „Róma” elhitte, hogy Romániában nagy unitus mozgalom van. Abban mindketten megegyeztek, hogy „Róma” ebben nagyon téved, sőt véleményük szerint Erdélyben veszélyben van a görögkatolikus egyház. A német származású és bukaresti érseknek 1905-ben kinevezett Raymund Netzhammer úgy látta, hogy a nagyváradi püspökök nehezebbre esik a román államhatalom elfogadása, „kemény kifejezéseket használ a románokkal szemben és a román ügyek esetében.” Azt is felrótta neki, hogy nem sikerült elfogadnia Magyarország felbomlását sem: „Széchényi püspök zaklatott, rossz állapotban van, nem tudja megérteni és felfogni a Szent Istváni-i Királyság összeroppanását és összezsugorodását.”⁴⁷

Széchényi a bukaresti tárgyalások alkalmával magyarul beszélhetett az erdélyi származású Octavian Goga kultuszminiszterrel, illetve a nem ortodox felekezetek felügyelőjével, a szintén erdélyi születésű Zenovie Păclișeanuval. A nagyváradi püspök felismerte, hogy el kell sajátítania a román nyelvet, mert csak így védheti meg az egyház érdekeit.⁴⁸

Széchényi realpolitikai érzékét támasztja alá az a tény, hogy 1921. április 9-én (két nappal megelőzve nappal Glattfeldert és Majláthot) Bukarestben letette a hűség esküt a király előtt. Az ekkor már súlyos szívbetegséggel küszködő Széchényi azt is vállalta, hogy a Francesco Marmaggi bukaresti nuncius meghívására 1921. november 24-én részt vegyen a romániai görög és latin rítusú püspökök első közös értekezletén. A nuncius irányába bizalmatlan Széchényi nem sokat remélt ettől a találkozótól. „Kötelességből ott leszek – írta naplójában –, [...] fogok tárgyalni egyes miniszterekkel is, de számottevő eredményt nem várok senkitől sem, és semmiben sem.”⁴⁹ Nehezményezte azt is, hogy azokkal a görögkatolikus egyházakkal kell közösen tárgyalnia, akik – megítélése szerint – az egyetemes katolikus érdekeket feláldozták a nemzeti célok megvalósításáért. A tárgyalások előtt erről így írt Glattfelder Gyulának: „Leírhatatlan önmegtagadásomba kerülne görög kollégáinkkal tárgyalásokba bocsátkozni, de közös katolikus érdekeink védelmében előbb utóbb kell velük összefognunk.

Jó lenne talán abból a szempontból is, hogy ezen tárgyalások kapcsán majd kitűnik, hogy katolikusok-e ők, avagy csak románok?”⁵⁰

A tárgyalások után Széchényi revideálta a görögkatolikusokról vallott nézeteit: „De ezekben [mármint a görögkatolikusokban – szerző megj.] kellemesen csalódtunk annyiban, hogy végig komolyak, objektívek maradtak, gondosan kerültek mindazt, ami érzékenységeinket sértette volna, és minden nemzeti vonatkozást.”⁵¹

47 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 949.

48 Uo. 951.

49 RNLBh, Colecția de documente, 33. számú fond, 164. számú csomó, Széchényi Miklós naplója. November 17-ei bejegyzés. 39.

50 RNLBh, Acte Ecclesiastice, 3. számú fond, 248. számú leltárjegyzék, Publico-ecclesiastice, 174. számú csomó, második kötet, 179. Széchényi Miklós levele Glattfelder Gyulának, 1921. november 8.

51 RNLBh, Colecția de documente, 33. számú fond, 164. számú csomó, Széchényi Miklós naplója. November 24-ei bejegyzés. 45–46.

Ezek a korabeli naplóbejegyzések és magánlevelezések arról tanúskodnak, hogy Széchenyi – a többi erdélyi latin püspöktársához hasonlóan – nehezen tudott alkalmazkodni a kisebbségi létviszonyokhoz. Próbálkozott nyitni a románok irányába, de a tapasztalatai arról győzték meg, hogy szinte értelmetlen tárgyalni a román féllel, mivel az nem tartja be ígéreteit. Azonban a bizalmatlanság kölcsönös volt. A bukaresti kormányzat úgy értékelte, hogy az erdélyi latin püspökök a konkordátum, az erdélyi földbirtokreform vagy az egyházi iskolák ügyében nem a román állam és nemzet, hanem Magyarország érdekeit képviselik.

Ferdinánd király 1919. júniusában még úgy nyilatkozott Széchenyiről, hogy „egy nagyon finom ember”,⁵² majd két évvel később „egy tökéletes úriembernek”⁵³ nevezte őt. A konzervatív elveket való és az erdélyi magyar ügyekben némi megértést tanúsító román miniszterelnök, Take Ionescu is elismerően nyilatkozott a nagyváradi püspökről: „kötelességtudó és egy úriember, és ez elegendő is, mivel egy ilyen ember esetében nem kell attól tartani, hogy a helyes magatartással ellentétes gesztust tegyen.”⁵⁴ Azonban a Nemzeti Liberális Párt 1922. évi hatalomra kerülésével a bukaresti kormányok felgyorsították az első világháború után Romániának ítélt területek integrálását. A román fél által konszolidációnak nevezett folyamat Erdélyben számtalan esetben román–magyar konfliktushoz, valamint a magyar közösség társadalmi és gazdasági pozíciójának gyengüléséhez vezetett.⁵⁵

A bukaresti katolikus érsek, Raymund Netzhhammer jó érzékkel felismerte a bukaresti politikai irányváltást, és miközben megpróbálta meggyőzni az új liberális kabinet miniszterelnökét, Ion C. Brătianu arról, hogy az erdélyi latin püspökök „teljes erővel arra törekednek, hogy idővel jó románok legyenek”, Brătianu közbevágott, és nyíltan kifejtette a róluk kialakult véleményét: „Lehetetlen!», felkiáltott Brătianu. »Annak ellenére, hogy ezen püspökök a legnagyobb jóindulatot tanúsítanak, érzéseikkel, de leginkább vérrükkel a magyarok oldalán állnak.»”⁵⁶ Az érsek úgy értelmezte a miniszterelnök szavait, hogy az Magyarországon látná a legszívesebben a négy erdélyi latin püspököt. A kabinet vezetője azt remélte, hogy az erdélyi magyar püspökök elfogadják az új helyzetet, és közvetítő szerepet vállalnak a „nagyon kényes” erdélyi ügyek kezelésében.⁵⁷

Az erdélyi magyar katolikus érdekek védelmében leginkább Glattfelder Gyula, Majláth Gusztáv Károly és Széchenyi Miklós exponálták magukat. A bukaresti kormányzat és diplomácia helyesen mérte fel a bel- és külföldi erőviszonyokat, és látva a Szentszéknél a szelt egyházmegyéik ügyében tanúsított engedékeny magatartását, minden elkövetett annak érdekében, hogy távozásra kényszerítse a csanádi és a nagyváradi egyházmegye püspökét. Glattfeldernek 1923. március 12-én kellett elhagynia Romániát, és már csak idő kérdése volt, hogy a román kormány milyen ürügyet fog találni Széchenyi eltávolítása érdekében. A román miniszterelnök nem is palástolta ebbéli szándékait a bukaresti érsek, Raymund Netzhhammer előtt: „El kell távolítani a nagy fájdalmakat oko-

zó tuskéket! Így gróf Széchenyi püspöknek el kell távoznia Nagyváradról; az teljesen elfogadhatatlan, hogy olyan püspökök legyenek, akik nálunk és a túloldalon, Magyarország területén is kormányozzanak! Mi több, van egy nagyon jól megfelelő jelöltünk Nagyváradra, a volt osztrák katonai vikárius,⁵⁸ a helyben a legjobb ember.”⁵⁹ Brătianu azt is megüzente az új bukaresti nunciusnak, Angelo Maria Dolcinak, hogy: „[...] erőlyesebben kell gátat szabni a magyar szellemiséget túlságosan is kifejező köröknek.”⁶⁰

Miközben a román kormányzat nemzeti elfogultsággal vádolta meg az erdélyi latin püspököket, addig Bukarest is arra törekedett, hogy az erdélyi római katolikus püspöki székeket etnikailag megbízható, de lehetőleg ne magyar származású személyek töltsék be.

A kormányzati körökkel jó kapcsolatot ápoló Raymund Netzhhammer érsek már 1922 októberében úgy látta, hogy „Bjeliket a hatóságok [mármint a román kormány – szerző megj.] jó szemmel nézik, amiatt is, mivel nem teljesen magyar, hanem szlovák.”⁶¹ Pár hónappal később Constantin Banu kultuszminiszter Netzhhammernek megjegyezte, hogy „Bjelik nagyváradi prelátus nem magyar, hanem szlovák.”⁶²

Széchenyi Miklós 1923. december 1-jén Budapesten bekövetkezett halála után⁶³ a román diplomáciának sikerült elérnie, hogy a Szentszék Bjelik Imrét nevezze ki (1923. december 9.) a nagyváradi egyházmegye élére. A kinevezési irat értelmében Bjelik csak apostoli kormányzói megbízatást kapott, ami az egyházmegye bizonyos mértékű lefokozását jelentette. Ezt a folyamatot tetőzte be a nagyváradi és a szatmári egyházmegye 1930. június 5-én történt egyesítése. Habár a kompromisszumos megoldás értelmében a nagyváradi egyházmegye megőrizhette önállóságát, ennek ellenére a helyi katolikus közösség pozícióvesztésként értelmezte az új helyzetet.

58 A Trencsény megyei Ilaván született Bjelik Imrét 1911-ben nevezték ki apostoli tábori helynöknek és ugyanezen évben nagyváradi kanonoknak. Az első világháborúban a harctéren tanúsított magatartásáért több katonai kitüntetésben részesült. 1922-től a nagyváradi egyházmegye romániai részére kinevezett püspöki helynöke.

59 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 1234. Raymund Netzhhammer 1923. november 9-ei naplóbejegyzése.

60 Uo. 1235.

61 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 1161. Raymund Netzhhammer 1922. október 15-ei naplóbejegyzése.

62 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 1191. Raymund Netzhhammer 1923. február 19-ei naplóbejegyzése.

63 A magyar püspöki kar az 1924. április 9-én tartott rendes értekezletén a következő méltató szavakkal emlékezett meg az 1923-ban elhalálozott Batthyány Vilmos nyitrai püspökről és Széchenyi Miklósról: „a magyar püspöki karnak kiváló tagjai voltak, s férfikoruk virágában nem annyira a betegségnek, hanem a haza és egyházmegyéjük szomorú sorsán érzett mélységes bánatnak lettek áldozatai.” BEKE Margit: i. m. 129.

52 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 888. Raymund Netzhhammer 1919. június 22-ei naplóbejegyzése.

53 Uo. 1056. Raymund Netzhhammer 1921. december 18-ai naplóbejegyzése.

54 Uo. 1074. Raymund Netzhhammer 1922. január 6-ai naplóbejegyzése.

55 A román nemzetépítés első világháború utáni első évtizedéről kiváló munkát írt: LIVEZEANU, Irina: *Cultura și naționalism în România Mare 1918–1930*. București, 1998, Editura Humanitas. Eredeti megjelenés: *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, national building and ethnics struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, 1995.

56 NETZHAMMER, Nikolaus: i. m. 1086. Raymund Netzhhammer 1922. február 9-ei naplóbejegyzése.

57 Uo.

AZ ERDÉLYI (GYULAFEHÉRVÁRI) EGYHÁZMEGYE ALAKULÁSA 1918. ÉV UTÁN

A trianoni döntés következtében az erdélyi egyházmegye területileg egészében Romániához került 241 plébánia kb. 375.325 hívével, mely nemzetiség szerint így oszlott meg: magyar 347.417, német 15.770, román 3343, egyéb 8795.¹ Területileg a Nagy-Romániához való csatolásával a 900 éven keresztül a kalocsai érseki tartomány suffraganeusa új, egyházilag megoldatlan helyzetben találta magát. Egyházi jogi helyzete – Románia és a Szentszék között lezajlott hosszas tárgyalások után – az 1927-ben megkötött és az 1929-ben ratifikált konkordátum 1930-ban való életbelépésétől rendeződött, 1991-ig a bukaresti érsekségnek alárendelt püspökséggé vált.² Az egyházmegyét 1932. márc. 22-én megfosztották ősi nevétől, az „erdélyitől” és „gyulafehérvárra” változtatták.³

*

1918 novemberében az erdélyi főpásztorokat még az ezeréves határok közötti újrakezdés reménye töltötte el. Bizonyára arra utal az a közös szöveg, mellyel Mailáth G. Károly róm. kat., Nagy Gyula ref., Ferenczi József unit. és Teusch Frigyes ev. püspökök Erdély népéhez fordultak – a bátorítás hangján. Annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy „a hazánk sorsát intéző kormány Magyarország hajóját egy jobb és boldogabb jövőre kíváncsi révpártjára átveteli.” Az új világot a „kölcsonös megértés és egymás megbecsülésének találatára” építve képzeltek el. A püspökök arra kérték a híveket, hogy szüntessék meg a régi erdélyi átkot, mely egymást ellenségeivé tette; hagyjanak fel a régi felekezeti bizalmatlankodással, kicsinyeskedéssel, érzékenykedéssel és idegenkedéssel; közeledjenek egymáshoz testvéri szívvel, mint „akik a közös szenvedések rettentő lángjaiból megtisztult lélekkel, egymás iránt kiengesztelődve kerültek ki.” A háborút lezáró békekötéstől igazságos megoldást reméltek, bizonyosra vették: „Nyugat nem fizethet azzal, hogy a civilizáció nevében elalélt testünket elevenen feldarabolja.”⁴ De reményük már egy hónap múlva elillant és két év múlva nem kívánt fordulatot vett. A bekövetkezett nagy változás körülményei között kellett minden erdélyi egyházi

¹ JANCsó Benedek: *A katolikus egyház helyzete Romániában*. In: Magyar Szemle XIII (1928/1) 63.

² Vö. AAS 21 (1929) 456.; *Monitorul Oficial*, 12. iunie 1929. Nr. 151.; *Inter Sanctam Sedem et Romaniae regnum sollemnis conventio*. In: *Apollinaris* 3 (1930) 505–514.

³ *S. Congregatio Consistorialis, Decretum*, mutationis tituli diocesis Transilvaniensis, 22. 03. 1932., in: AAS, 24 (1932), p. 146.; JAKUBINYI György: *Romániai Katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási Archontológia*. Gyulafehérvár 2004. 20.

⁴ Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GyÉL): Num. 8901–1918.

közösségnek folytatnia addigi vallási és kulturális életét. A változás számukra a nem formában következett be.

*

Az 1918–1920-as politikai és társadalmi átalakulás anyagilag és szellemileg rázkód-tatta meg az erdélyi egyházmegyét, súlyos sebeket ejtve intézményein. Már a pesti őszi-rózsás forradalom valamint a Tanácsköztársaság kitörése (és leverése) érezte a hatását Erdély társadalmi és egyházi életében is. Elegendő csupán az egyházi földek feldúlására, a garázdálkodásokra, a papok megfenyegetésére és elűzésére, sőt Sebestyén Mózes zetelaki plébános (1918. nov. 26-án) meggyilkolására gondolnunk.⁵ Az eseményről az Udvarhely-kerület papsága dec. 2-án számolt be a megyéspüspöknek. Eszerint a fogságból hazatérő fiatalok, pesti szocialista fiatalok biztatására, „otthonaikban puskaporos hangulatot keltenek, ... a jegyzőket és a papokat inzultálják”, egyházellenes propagandát fejtenek ki.⁶ A bolsevik eszmékkel megfertőzött katonák egész Erdélyben anarchikus állapotokat teremtetek az 1918/19. években. Háromszéken a plébániákra lövöldöztek,⁷ Csikban és Gyergyóban inzultálták a papokat, több egyházközségből el is távolították őket.⁸

*

1918. dec. 1-én Gyulafehérváron az erdélyi románság nemzetgyűlést tartott, melyen kimondták feltételek nélküli egyesülésüket a román királysággal, és meghozták az azóta sokat emlegetett gyulafehérvári határozatokat. Ferdinánd király 1918. dec. 11-én kelt 3632. számú Törvényrendelettel törvénybe iktatta a gyulafehérvári határozatokat.⁹ Ugyanakkor az ideiglenesen Romániához csatolt területek igazgatását Iuliu Maniu elnökségével a Nagyszebenben székelő 15 tagú *Erdélyi Kormányzótanácsra* (*Consiliul Dirigent*) bízta, de csak a helyi jellegű ügyek intézésére (pl. a választójogi és a földreform-javaslatok elkészítése). A legfontosabb feladatok ellátását (külügy, hadügy, vasutak, posta, vámok, állambiztonság) a bukaresti kormány látta el. Az Erdélyi Kormányzótanács rövid életű volt, egymás után számolták fel az osztályait, melynek következtében, a nemzeti kisebbségek hátrányára, a bukaresti centralizáció egyre jobban

5 FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. SZIT-Verbum. Bp.-Kvár. 2009. 393–394.

6 GYÉL: Num. 8628–1918.

7 GYÉL: Num. 8075–1918.

8 GYÉL: 1436. doboz.

9 Deklarálásuktól kezdve a Gyulafehérvári Határozatok a kisebbségi politika állandó hivatkozási pontjai voltak, s a kisebbségi publicisztika sohasem mulasztotta el, hogy a – párizsi kisebbségi egyezmény mellett – a Gyulafehérvári Határozatokra is hivatkozzék, mint követeléseinek jogforrására. A román jogászok általában a Határozatoknak csak az első pontját, az egyesülésre vonatkozót vélelmezték az alkotmányjog szempontjából jogforrási jelleggel bírónak, mert bár a vonatkozó Ferdinánd-i Törvényrendelet a Határozatokat tudomásul veszi, de az 1920. jan. 1-jén publikált Egyesülési Törvény (Legea de Unire) csak az egyesülésre vonatkozó pontokat emeli jogerőre. Különösen sok vitát idézett elő a Gyulafehérvári Határozatok 3. pontjának első bekezdése, mely az együttlakó népeknek teljes nemzeti szabadságát deklarálja. Ez a paragrafus a nemzeti politikusok szemében a kisebbségek politikai személyiségének elismerését jelentené, ami az egységes nemzeti román állam eszméjével áll ellentétben. Ezért is csak az egyesülésre vonatkozó határozatot fogadják el a jog körébe tartozónak, míg az ún. alapelvek szerintük a történelemre, a politikára és a publicisztikára tartoznak. Ld. *Erdélyi Lexikon*. (Szerk. Ostvát Kálmán) Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2002. 136–139.

kiépült. Erdélynek ez a kvázi-önkormányzata 1920. ápr. 4-ig működött.¹⁰ A Kormányzóság másfél év alatt hozott intézkedései is előre vetítették a nemzeti kisebbségek egyházainak és kulturális intézményeinek jövőbeli sorsát.

Bár a *gyulafehérvári határozatok* 3. cikkelye biztosította a kisebbségnek az anyanyelv használatát a tanításban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, a választásfelekezeteknek autonómiát és egyenlő bánásmódot, amit megerősített a párizsi *kisebbségvédelmi szerződés* (1919. dec. 9-én), mely teljes szabadságot, védelmet és egyenlőséget ígért az ország minden lakójának faji, nyelvi, vallási különbségtétel nélkül,¹¹ a valóságban másképpen alakultak a dolgok. A Románia sorsát rövid megszakításokkal állandóan intéző Ionel Brătianu-féle nemzeti-liberális kormányok csak annyiban vették tekintetbe, amennyiben annak elvei és rendelkezései nem ütköztek össze az általuk értelmezett nemzeti szuverenitással. Még a demokratikusabban megszerkesztett 1923-as alkotmányban sincs hivatkozás a párizsi kisebbségi szerződés által garantált rendelkezésekre, pedig a nemzetközi szerződés első cikkelye leszögezi: „semmilyen törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellenmonddásban vagy ellentétben.”¹²

A Kormányzótanács 1. számú dekrétuma – amely kijelentette, hogy a magyar államból Romániához csatolt területeken egyelőre érvényben maradnak a régi magyar törvények, míg alkotmányos úton más intézkedések nem történnek –, az ígért szintjén maradt. A megszálló román hadsereg főparancsnoka Erdély egész területére ostromállapotot rendelt el, s ez által a hadijog lett irányadó a magyar egyházak felé. A gyakorlatban a magyar egyházak papjai és hívei a megszállás első éveiben üldöztetéseknek voltak kitéve.¹³

Különösen az impériumváltást követő első években katonai és polgári rendszabályokkal akadályozták Mailáth G. Károly püspök mozgási szabadságát, vagy ellehetlenítették a híveivel és papjaival való kapcsolatát, a papságnak pedig az egymással való érintkezését. 1919 őszén rendőri intézkedés miatt Mailáth G. Károly megyéspüspök rezidenciáját nyolc napig fegyveresen őrizték, s nem engedték, hogy beütemezett őszi bérmautját megtarthassa. Szerényebb életvitеле miatt azt híresztelték róla, hogy „bolsevista.”¹⁴ 1920. ápr. 26-án nem mehetett Nagyenyedre bérmaálni, mert a helyi detek-

10 NAGY LAJOS: *A kisebbség alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár 1941. 17–18.

11 Vallási és iskolai vonatkozásban különösen fontosak a párizsi különegyezmény 9–11. cikkei. A 9. cikk értelmében: Azok a román állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi román állampolgár. Nevezetesen: hasonló joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat vagy más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, oly módon, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhassák és vallásukat szabadon gyakorolhassák. A 10. cikk második bekezdése szerint: Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyek a költségvetés terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítatnak. A 11. cikk értelmében Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen. Ld. NAGY: *A kisebbség alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. 219.

12 BARABÁS Endre: *Az erdélyi magyar és román kultúráról*. In: Magyar Szemle 2 (1928) 154–162.

13 JANCsó Benedek: *A magyar egyházak helyzete a román uralom alatt*. In: Magyar Szemle 14 (1928/2) 137–142.

14 Gaiu alezredes közlése: „Kétségtelen, hogy Mailáth püspök bolsevista, hisz vásott ruhában jár, minden szegénnyel szóba áll s mindenkinek azt írja: Kedves fiam!” Ld. *Az erdélyi egyházmegye és a román impérium*. Stephaneum Nyomda Rt. Bp. 1920. 10.

tívfőnök megakadályozta, holott a kezében volt minden szükséges hatósági engedély. Legkirívóbb provokáció a gyulafehérvári hatóságok részéről az volt, hogy felszólították Mailáth püspököt gyulafehérvári székhelyének elhagyására, és püspöki székhelyül Csík-szeredát jelölték meg.

Az új korszakban nemcsak a püspököt diszkriminálták. A püspöki város központi papságát sem kímélték. A gyulafehérvári rendőrfőkapitány 1919. szept. 26-án az aula papjait, a teológiai és a főgimnáziumi tanári kar egy részét szobafogságra ítélte. Egyházmegyei szinten hatósági engedélyhez kötöttek minden fajta gyülekezést, az egyházi gyülekezést is, melynek engedélyezése elé sokszor mondvacsinált akadályokat gördítettek. A helyi hatóságok elég gyakran durván beleavatkoztak az egyházközségek belső életébe. Minden magyar katolikus papot állandó felügyelet alatt tartottak, minden lépésüket csendőrök és detektívek kísérték, szentbeszédeiket rendszeresen ellenőrizték. Az egyházmegye területén több papot – vétség és indoklás nélkül – letartóztattak és bírósági eljárás nélkül bebörtönöztek vagy internáltak.¹⁵ Mailáth püspök a békekonferenciára készített memorandumban (1925) külön kitért az egyházmegyéjét ért sérelmekre az impériumváltást követően. „*Szent vallásunk hónapok óta állandó üldözésben részesül a román hatóságok részéről: beleszólnak vallási gyakorlatainkba, lelkiismeretünkkel, egyházunk rendelkezéseivel ellenkező istentiszteleteket rendelnek el, papjaimat minden ok nélkül börtönbe zárják, s vagy elbocsátják több napi vagy heti fogság után, vagy tovább is ott tartják, de minden kihallgatás nélkül. Kultúrintézeteink működését akadályozni igyekeznek.*”¹⁶

Támadások keresztüztüzébe kerültek azok az ősi jogok és javak, törvények és intézmények, amelyek az erdélyi katolikus nép s általában a kisebbség faji és vallási életének éltető elemét képezték. A katolikus egyház a hatósági intézkedésekkel szemben önvédelemre, intézményeinek, ősi jogainak megvédésére kényszerült. De bármennyire komornak is tűnt az impériumváltás által előidézett helyzet, benne reménykeltő vonások is felfedezhetők. A római katolikusság, papok és hívek még inkább öntudatra ébredtek, intenzívebben élték keresztényi életüket, elmélyültek az önkormányzatukhoz (plébániájukhoz, Státushoz) való ragaszkodásban, erősödött bennük az egyházhűség és az összetartozás tudata, nagyobb felelősséggel viseltettek az iskolai és más intézményeik iránt.¹⁷

Az erdélyi magyarság korabeli letargikus helyzetét, ugyanakkor a jövőt illető elszántságát szemléletesen érzékelteti Veress Ernőnek (1892–1973), az *Erdélyi Tudósító* főszerkesztőjének „1920. június 4.” című vezércikke: „...*júniusi fagy... a legnagyobb megpróbáltatások napjaiban sem veszíthetjük el önbizalmunkat... Vergődésünkben, önfékezésünkben, kínjainkban és szenvedéseink között csak egyet kívánunk: ki ne vessenek. Értsék meg bánatunkat. Értsék meg küzdelmünket, mely lelkiünkben dúl, értsék meg az önfegyelmezésnek erejét, mely turán vérünket megzabolazza... Temetés után hazamegyünk s dolgozni kezdünk újra... Kulturális, társadalmi és gazdasági munkára vetjük magunkat. Egymást megértve, egymást gyámolítva mi sem veszhetünk el a népek tengereiben. Csak egyet nem akarunk még: a politikát... Különböző műhelyekben és mezőkön, irodákban és katedrákon, templomban és egyesületi házban, családokban és magyar faluházán, mindenütt, ahol megfordulunk, a jelszó ez legyen: lendülő, kitartó, becsületes munka. Elég komoly időket élünk ahhoz, hogy ezt jól megértsük. Isten velünk!*”¹⁸

De Romániában is fokozatosan rendeződtek a politikai és társadalmi viszonyok, és megeremtetődött az a jogi keret, amely garantálta, hogy az egyházmegye – vallási és nemzeti – kisebbségbe került hívei viszonylag normális keretek között élhették mindennapi életüket és gyakorolhatták keresztény hitüket.¹⁹ Az erdélyi magyarság – diszkriminált helyzete ellenére – fokozatosan talpra állt és öntudatosodott, az új körülmények között az alkotmány- és kultusztörvény²⁰ biztosította keretek között az egyházak és intézményeik újja szerveződtek.

*

A Vatikánnal kötött konkordátum a katolikus egyház részére hivatalosan biztosította azt a jogi keretet, amely szerint lelkipásztori és kulturális tevékenységét kifejezhette a két világháború között. Hosszas és idegeket próbáló tárgyalások idején a túlnyomó részben ortodox állam kormányza a katolikusok szabadsága ellenében és terhére igyekezett a Szentszéktől engedményeket kicsikarni. A Szentszék viszont a katolikus hívek vallásgyakorlatát igyekezett nemzetközi egyezséggel biztosabb alapokra helyezni. A tárgyalások kezdetén a latin katolikusok vezére Glattfelder Gyula csanádi püspök volt, akinek határozott kiállása és „magyarsága” sem Ferdinand királynak, sem a kormánynak nem tetszett,²¹ ezért őt hamarosan *persona non grata*-nak nyilvánították és kiutasították az országból.²² Tőle a marsallbotot az egészségre gyengülő Mailáth G. Károly erdélyi püspök vette át. A küzdelem elsősorban nem az erdélyi egyházmegye körül folyt, hanem a nagyváradi és szatmári egyházmegyek Romániához került területének sorsáról. A túlzott állami követelések miatt a tárgyalások többször is megszakadtak. Végül Mailáth püspök, bár nem szívesen, de azzal a feltétellel mégis belenyugodna az erdélyi egyházmegyeknek a bukaresti érsekség alárendelésébe, ha mind a négy (erdélyi, csanádi, váradi, szatmári) egyházmegyet fenn lehet tartani. Semmi esetre sem járulhatott azonban

és Onisifor Ghibu kolozsvári tanár vezetésével. – Gyárfás Elemér: *Támadások pergőtüzében*. In: *Erdélyi Tudósító*. XVIII (1935) 5–8.

18 VERESS Ernő: 1920. június 4. In: *Erdélyi Tudósító* III (1921) jún. 12. sz. 3–4.

19 LÁSD NAGY: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. 208–222.

20 Legea pentru regimul general al cultelor. *Monitorul Oficial*. 22. apr. 1928. Nr. 89.

21 NETZHAMMER: *Episcop în România II*. Ed. Academia Române. București 2008. 1055–1057.

22 Ld. MARTON József: *Glattfelder Gyula – Mailáth G. Károlyhoz írt levelein keresztül*. In: *Studia Theologica Transylvaniensis* 18/1., Alba Iulia–Gyulafehérvár, 2015. 7–20.

15 Stentzel Lajos brassói káplánra Kolozsváron a rendőrök 25 botütést mértek (1919. jan. 24.). Lajos Balázs lupényi segédlelkész éjnek idején ágyából felverték és a jéghideg Zsil folyóba kényszerítették, majd egy hideg szobába vetették. Szpörny János gyulafehérvári főgimnáziumi paptanárt a tövisi állomáson felfolt-ra verték. Bíró Ferenc csikmadéfalvi papot előbb a saját plébániáján ütlegelték, majd Nagyszebenbe hurcolták és tömlőbe zárták. Balogh Ignác szárazpataki plébánost vizsgálati fogságba vetették. Kacsó László jobbágytelki és Nagy János nagyági papot hónapokon keresztül, minden indoklás nélkül, börtönökben tartották. Dr. Hirschler József kolozsvári plébánost dr. Macalik Győző káplánjával és dr. Vezér Lászlóval, a Szent József főnevelő igazgatójával, napokon keresztül a kolozsvári Fellegvár börtönében őrizték. Botár Gáspár szamosújvári hittanárt egyévi börtönre ítélték, mert május elején Szűz Máriáról, mint Magyarok Nagyasszonyáról merészelt beszélni. Trefán Leonárd ferencendi tartományfőnökök – 1919. évi Szent István napján tartott beszédéért – hónapokon keresztül börtönben (Kolozsvár, Nagyvárad) tartották. Mikor szabadlábra engedték, kikötötték, hogy szentbeszédeit elmondásuk előtt nyolc nappal a politikai cenzornak írásban köteles bemutatni. – Az impériumváltást követő atrocitásokat ld. Gyél: 1436. doboz.

16 *Az erdélyi egyházmegye és a román impérium*. 10–13.; SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München 1975. 55–56.

17 A komor felhők nem múltak el egyhamar. A 30-as években az ún. Antirevizionista Liga által szervezett tüntetések eléggé katolikus-ellenes jelleget öltöttek. Ilyen volt például az 1935. dec. 15-én Temesváron szervezett népgyűlés a temesvári liga elnöke (Avram Imbroane), az ortodox püspök (Nicolae Lăzărescu)

hozzá saját egyházmegyéje egy részének (Háromszék) a bukaresti egyházmegyéhez való állítólag tervezett átcsatolásához. Azért, hogy Mailáth püspök véleménye a Szentszéknél ne nyomjon sokat a latba, személye ellen az állami szervek elkezdtek vádaskodni. A vádaskodásokkal sikerült bizonyos bizalmatlanságot kelteniük Rómában vele szemben. A húzd meg–erezd meg küzdelem végül kompromisszumos megoldásokkal zárult. A konkordátum végleges szövegét 1927. május 10-én Rómában írta alá Pietro Gaspari bíborosállamtitkár és Vasile Goldiș román kultuszminiszter.²³

Ha mindent egybe vesszünk, utólag – a következményeket is figyelembe véve – megállapíthatjuk, hogy az akkori körülmények között a romániai katolikus egyház érdekében jobb konkordátumot nem köthetett volna a Vatikán a román állammal. A konkordátum biztosította a katolikus püspökök szabad érintkezését a Szentszékkal és híveivel. A püspököket a pápa nevezhette ki. Vagyoni szempontból az egyezmény elismerte az egyház tulajdonjogát és intézményeinek (plébániák, káptalanok, kolostorok, esperességek, elismert szervezetek stb.) jogi személyiségét. A kisajátított egyházi földekért váltásdíj fejében az állam 5%-kal kamatozó járadékkötvényeket biztosított. Ezekből az állami *rentékből* – a konkordátum értelmében – létesítették a *Patrimonium Sacrumot*, mely a katolikus püspökök tanácsa igazgatása alatt az egyházi intézmények és egyházi személyek ellátását szolgálta. Viszont elsősorban az érdekelt javadalmazók ellenállása (főleg a gör.kat. püspökök) miatt a *Patrimonium Sacrum* nem valósíthatta meg a hozzá fűzött reményeket.²⁴ A papság – a nagy mennyiségű egyházi ingatlan kisajátítása fejében – államsegélyben részesült. Megszűnt viszont – kárpótlás nélkül – mind az állami és mind a magán kegyuraság. Mindezek ellenére elmondható, hogy a székelyföldi plébánosok és egyházi alkalmazottak jövedelme nem volt rosszabb, mint 1918 előtt, amikor is a keperendszer nyomorította meg az egyházi és kulturális intézményeket (főleg: iskolákat) fenntartó híveket.

Biztosítva volt a papság utánpótlása. A gyulafehérvári *papi szeminárium* 1918/19. tanévben – a gyulafehérvári feszült hangulat miatt – szünetelt, de azt követően visszaállt a régi rend, az ősi intézmény fokozatosan benépesült. A háború utáni években a fiatal jelentkezők között találunk késői hivatású vagy hadviselt kispapokat is.²⁵ A papi hivatások száma látványosan növekedett; míg 1919/20-ban a négy évfolyamon 13 szeminarista volt, 1924/25-ben 42, 1930-as években 50-en felül. Tehát a kispapok száma a négy évfolyamon (a Teológia az 1934/35-ös tanévtől öt évfolyamossá, 1947/48-tól hat évfolyamossá lett) átlag 40–60 között mozgott.²⁶ A papnövendékek utánpótlását a hét státusi főgimnázium biztosította. Amikor a Szentszék 1929-ben szorgalmazta a papi hivatást ápoló kisszemináriumok létesítését, Mailáth püspök egyházmegyéjében nem tartotta szükségesnek, mert az évtizedek óta kialakult helyzetet megoldottnak tekintette.²⁷ Erdélyben ui. már a 19. század végén gyakorlattá vált, hogy a státusi gimnáziumokban tanuló és elhivatottságot érző diákok utolsó egy vagy két évben átiratkoztak a gyulafehérvári főgimnáziumba, és ott fejezték be középfokú tanulmányaikat. Számukra a Pap-

nevelde ingyen ellátást biztosított, onnan jártak át órákra a főgimnáziumba. Ez a gyakorlat 1948-ig, a hitvallásos iskolák államosításáig volt érvényben. A szemináriumi oktatást és nevelést a gyakorlati lelkipásztorkodásra való felkészítés jellemezte. Az Alma Materből kikerült fiatal papok készségesen vállalkoztak arra a megbízatásra, melyre főpásztoruk kinevezte.²⁸

A beteg és idős papok gondoskodása érdekében Mailáth püspök 1930-ban létrehozta az Erdély-egyházmegyei papi nyugdíjintézetet, melynek alapvagyonát az értékpapírok és ingatlanok képezték. Az aktív papok kötelesek voltak jövedelmük 5%-át évente befizetni, és hagyatékuk 1/8-át az intézményre testálni.²⁹

*

A Vatikán részéről a konkordátumi kompromisszumok elsősorban a *hitvallásos iskolákért* történtek. Már az őszirózsás forradalom után – a magyar államsegély elmaradásával – az egyházi közösségek áldozathozatalától függött az iskolák léte. Dicsérendő, hogy az egyházmegye meglévő iskolarendszerét (7 főgimnázium, 1 főreáliskola, 1 felsőkereskedelmi iskola, 2 kereskedelmi szaktanfolyam, 1 polgári tanítónőképző, 3 tanítónőképző, 1 zeneiskola, 24 polgáriskola, 168 elemi iskola) 77 – helyreállított – elemi iskolával bővült.³⁰ Mailáth püspök az 1920. évi bérmaútján örömmel tapasztalta, hogy a legtöbb helyen a tanítók és a lelkipásztorok egymást megértve nehéz anyagi körülmények között karolták fel „nyelvünk és szent hitünk műhelyeit.” A püspök az 1918–1920-as éveket „nagy megpróbáltatások” idejének nevezi, és számára vigasztalásul szolgál, hogy a hívek sok küzdelem és anyagi áldozattal gondoskodtak az iskolák fenntartásáról és fejlesztéséről.³¹ Akkor ő sem sejtette, hogy az igazi küzdelem a hitvallásos iskolákért Trianon után bontakozik ki legélesebb formában. A törvények által elvi szinten biztosított kisebbségi jogok éppen ekkor csorbultak leginkább. Veress Ernő, az Erdélyi Tudósító szerkesztője 1920 szeptemberi vezércikkében utal a helyi szintű vallásellenes propagandára: a brassói tanügyi reszort hirdetményében „dobszóval és nem igazolt ráfogásokkal csábítja gyermekeinket az állami iskolákba.”³² A megyéspüspök 1920 októberében – éppen a helyi hatóságok eljárása miatt, akik a közoktatási minisztérium 'bátorítására' kényszerítették a szülőket, hogy gyermekeiket ne hitvallásos iskolákba, hanem állami iskolákba adják – kitartásra biztatja a plébánosokat és tudatja velük, hogy az Egyháznak autonómiája alapján jogában áll iskolát felállítani és működtetni.³³ Az iskolai inzultusok a 20-as években tovább fokozódtak, minden évben megjelent egy új iskolatörvény vagy rendelet – a hitvallásos iskolák hátrányára. A konkordátum-kötés alatt az egyházi diplomácia odafigyelt az iskolaügyre is. A megkötött Egyezmény értelmében az egyház saját költségén elemi- és középiskolát tarthatott fenn a közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt. Míg Erdélyben az állami iskolák mind román nyelvűekké váltak, az anyanyelvű oktatást a hitvallásos iskolák biztosították. Ezért is az illetékes egyházi szervek min-

23 *Sollemnis conventio inter sanctam Sedem et Romaniae Regnum*, 10. 03. 1927. In: AAS 21 (1929) 441–451. *Monitorul Oficial*, Nr. 126. 1929.; Magyarul ld. *Kultusz törvény, Konkordátum és Római egyezmény*. Cluj 1937. 3–32.

24 SCHEFFLER: *A katolikus egyház jogi helyzete Romániában*. 980.

25 VERESS Ernő: *Láttuk csillagát...* In: Erdélyi Tudósító XXII (1943/1) 4.

26 MARTON József: *Papnövendékek száma*. In: *Seminarium Incarnatae Sapientiae*. Jubileumi Emlékkönyv. (Szerk. Uő.) Gyulafehérvár 2003. 204.

27 GYÉL: Num. 840–1929.

28 LÉSTYÁN Ferenc: *A gyulafehérvári Teológia az 1930-as években*. In: *Seminarium Incarnatae Sapientiae*. 24.

29 Vő. A Nyugdíjintézet alapszabálya. – GYÉL: Körlevél XII/1930.

30 VERESS Ernő: *Egyházmegyei kulturmunkája az utolsó két évben*. In: Erdélyi Tudósító III (1920/12) 5–6.

31 MAILÁTH G. Károly Körlevele In: Erdélyi Tudósító III (1920/12) Hivatalos Melléklet.

32 VERESS Ernő: Szeptember eleje. In: Erdélyi Tudósító III (1920/9) 3–4.

33 GYÉL: Num. 5269–1920.

den áldozatot meghoztak, hogy teljesítsék azokat a szigorú állami feltételeket, melyek szerint hitvallásos magániskoláik megkaphatták a nyilvánossági jogot.

A tanügyminisztérium a nagyobb számban működtetett katolikus szerzetesiskolákat szerette volna románnyelvű iskolákká alakítani. Az erdélyi / gyulafehérvári egyházmegyében ez a fajtájú küzdelem nagyobb százalékban sikerrel zárult. A szerzetesiskolák a főpásztor felügyelete alá kerültek, következésképpen meghatározhatta a tanítás nyelvét, kivéve a konkordátum ratifikálásának évében „azon iskolákat, amelyeknek jelen pillanatban román az előadási nyelve.” Ez a konkordátumot becikkelyező feltétel nem az erdélyi, hanem a többi egyházmegyét érintette károsan, ahol pl. a hitvallásos (piarista, iskolánövérsek stb.) iskolák szűntek meg vagy román nyelvűek lettek.

*

A férfi és női szerzetesrendek az erdélyi egyházmegyében Trianon után felvirágoztak. A legnépesebb férfi szerzetesrend az *observáns ferencesek* a Szent Istvánról elnevezett (*Stefanita*) provinciában tömörültek. Az első világháborút követően hozzájuk csatolták a kapisztránus provinciától a szatmári, a máriaradnai és kaplonyi kolostorokat. Így a Stefanita provincia az impériumváltozásokkor összesen 27 rendházzal és 203 rendtaggal rendelkezett. A politikai változás a rendtartomány testében nem jelentett feldarabolást, de anyagilag megviselte a külföldtől való elzárás, az állam részéről eddig kiutalt illetékek megvonása. Kezdetben az államhatalom bizalmatlanul viseltetett a rend iránt, megvont minden segítyt. Egyes rendházak és személyek állandó felügyelet alatt álltak. A kedélyek csillapodásával a szerzethez való állami viszonyulásban is javulás állt be, a rendtagok szabadon működhetek.³⁴

Mivel az impériumváltás után az állam nem nézte jó szemmel a hitvallásos iskolákat, a rend új munkakört keres és talált magának: a népmisziók tartását. Jeles szónokaik járták az egyházközségeket, egyházi társulatokat, ahol oktatói-nevelői munkát fejtettek ki. Igen mozgékonyá válnak a sajtóélet terén is. Tartományi székhelyükön, Kolozsváron már 1906-ban felállították a Szent Bonaventúrától elnevezett nyomdát és könyvkiadót, amely tízezres példányszámban állította elő a ferences folyóiratokat és egyéb kiadványukat (Hírnök, Katolikus Világ, Szent Kereszt – Heilige Kreuz, Katolikus Naptár).³⁵ A különféle szinten szervezett rendi kiképzés rendházaikban történt. Kísszemináriumokat (*seraficum*) Székelyudvarhelyen, noviciátusukat Medgyesen és Mikházán, a filozófiaoktatást Csíksomlyón és a teológiát Vajdahunyadon működtették. Szent Ferenc szelleme, ahová csak elért a ferenceseken keresztül, ott nyomon követte őket a Harmadik Rend, vagyis a *terciáriusok*. A Stefanita rendtartomány vezetői külön odafigyeltek a terciáriusokra. Erdélyben a 20. század elején a Harmadik Rend olyannyira virágzásnak indult, hogy a ferences atyák szétszórta után (1949) sem szűntek meg. A Harmadik Rend tagjai a kommunizmus idején is – hivatalos szervezetség nélkül – ápolták családjukban Szent Ferenc szellemét.³⁶

³⁴ Erdélyi Lexikon: 109–110.

³⁵ SERES Zsófia: *Trefán Dávid P. Leonárd*. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 5/2. Kriterion Kiadó. Bukarest–Kolozsvár 2010. 938–939.

³⁶ BENEDEK Fidé: *Az erdélyi ferences rendtartomány II.* 60–64.; uő: *Világi ferencesek*. Kolozsvár 1948. 2–23.; BOROS Fortunát: *A franciskánusok működése Erdélyben*. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. 494–497.

A ferencesek konventuális ágának, a *minoritáknak* erdélyi házait az impériumváltás után Arad központtal szervezték külön rendtartománnyá. Az erdélyi egyházmegyében összesen négy rendházuk (Marosvásárhely, Nagyenyed, Kézdivásárhely, Kolozsvár) volt és két plébániát vezettek. Noviciátusuk Marosvásárhelyen és teológiájuk Nagyváradon volt.

A *piaristák* erdélyi tagjai 1920-ig a magyarországi tartományfőnök hatósága alá tartoztak. Az impériumváltozásokkor négy rendházuk (nagykárolyi, máramarosszigeti, kolozsvári, temesvári) és a rendházakhoz tartozó gimnáziumok Romániához kerültek. 1921-ben Temesvár központtal először, mint viceprovincia, majd 1925-ben önálló rendtartománnyá szerveződtek, jóllehet ekkor a rendtagok száma 53-ról 35-re esett vissza. A rendfőnök a Róm. Kat. Státus tulajdonát képező kolozsvári rendházukban élt. Itt szervezték meg a rendi teológiájukat, és a növendékek számára a tanárképzőt. Mintegy 20 piarista működött Kolozsváron, ahol vezették a főgimnáziumot és a konviktust. Mivel az iskolafenntartó a Státus volt, ezért a szerzetesi iskolákra vonatkozó 1925-ös törvényt rájuk nem alkalmazhatták, és szerződéses alapon a státusi gimnáziumban magyarul taníthattak.³⁷

Legsajátosabban alakult a *jezsuita szerzetesrend* helyzete Erdélyben, akik később kaptak lehetőséget, hogy bejöhessenek. A jezsuiták a szatmári rendházukból vállaltak munkát az erdélyi egyházmegyében is, különösen a státusi gimnáziumokban vezettek lelkigyakorlatokat, s a plébániákon népmisziókat. Az egyházmegye területére csak a harmincas években telepedtek le egykori főfészkükbe, a kolozsmonostori plébániára, s vették át annak irányítását.³⁸ A magyar jezsuita provincia 1920-ban Erdélyben maradt közössége „missio” rangot nyert, mely előbb a belga, majd a dél-lengyel tartományhoz került. 1934-ben a romániai közösség (Bukarest stáció; Szatmár, Csernovic / Cernăuți, Kolozsvár rezidencia; Totești jelöltház) elnyerte a viceprovincia rangot Szatmár székhellyel és magyar-sváb viceprovinciálisokkal. A rend nem zárkozott el a román nyelvű görögkatolikusok pasztorációjától sem. A rendbe 1927-ben lépett be az első román görög rítusú katolikus jelölt (Cornel Chira). A görögkatolikus ifjak a Szentszéktől megkapták azt a privilégiumot, hogy a keleti rítusuk megtartása mellett nyerhettek felvételt a szerzetbe. A görögkatolikus rezidencia a Hunyad megyei Totești (Tótfalu) faluban volt. A viceprovincia tagjai magyar, román, német, lengyel, belga, spanyol, osztrák nemzetiségűek, két rítusúak (latin, görög) és két nyelven (magyar, román) dolgoztak. Az újoncokat Szatmáron töltötték, ahol – egyesek – befejezték a középiskolai tanulmányaikat. A latin és a görög szertartású jelöltek közös noviciátusban való együttlétük nem egy esetben súrlódásokhoz vezetett.³⁹ A romániai viceprovinciának 1940 elején 39 tagja volt: 17 páter, 8 skolasztikus (kispap), 14 fráter. Nemzetiségi megoszlás: 17 magyar, 13 román, 5 német, 4 lengyel. A 2. bécsi döntés után a szatmári és kolozsvári házak visszakérültek a magyar provinciához.⁴⁰

A *lazaristák* a háború alatt települtek le Nagyváradra, de a gyulafehérvári egyházmegyében is vállalkoztak lelkipásztori munkára: Kolozsváron, az Irisz telepen és a Kerekdombon, Szamosfalván és Csíkszeredában. Rendi hivatásuknak megfelelően, a plébániális lelkipásztorkodás mellett misziókat és lelkigyakorlatokat tartottak.

³⁷ PATAY József: *A piarista rend Erdélyben*. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. 510–511.

³⁸ OLASZ Péter: *A jezsuita rend Erdélyben*. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. 512–513.

³⁹ Erdélyi lexikon. 158.

⁴⁰ JAKUBINYI György: *Kivonat a Puskeley Mária Szerzetesrendek lexikonjához*. (kézirat).

A trianoni rendszerváltozáskor a *női szerzetesrendeknek* mintegy 400 tagja működött az erdélyi egyházmegyében. Számukat növelte a békediktátum által Romániának ítélt egykori magyar területen, részint iskolákban és nevelőintézetekben, részint kórházakban dolgozó nővérek száma.

Az *orsolyiták* Nagyszebenben már 1733-tól német elemi iskolát működtettek. A 20. században általában 40 nővér oktatott a négyosztályos elemi és a négyosztályos polgári iskolában. Az internátusban magánúton kézimunkát, zenét, nyelveket tanítottak az iskolába járó leányoknak.⁴¹

A *Szatmári Irgalmas Nővéreknek* Szatmáron volt az anyaházuk. Az impériumváltáskor 273 nővérrel és 43 intézménnyel rendelkeztek. A gyulafehérvári egyházmegyében hat rendházuk volt, ahol (Gyulafehérvár, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Sepsiköröspatak) iskolákat, óvodákat vezettek, illetve kórházban és aggmenházban (Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár) dolgoztak.⁴²

Az erdélyi egyházmegyében a legnépesebb női szerzetesrend a *Szent Családról nevezett Mellersdorfi Szent Ferenc-rendi Nővérek* kongregációja. Az első világháborúig 16 rendházukban 272 nővér működött. Erőteljes fejlődésük miatt, de még inkább a bekövetkezett trianoni rendszerváltás szükségessé tette az önálló erdélyi provincia felállítását. Erre 1922-ben került sor. 1923-ban fölállították a noviciátust Petrozsényben, melynek házfőnökét kinevezték az újonnan létesített erdélyi rendtartomány főnöknőjévé.⁴³

A ferencrendi nővérek *nagyszebeni* iskolarendszere Erdélynek lelki központjává, a nőnevelés és női tanítóképző fellegrárává fejlődött. Többtagozatos (elemi leányiskola, polgári leányiskola, óvoda, elemi tanítónőképző, felső nép- és polgári iskolai tanítóképzőt, felső kereskedelmi leányiskola) iskolahálózatot hoztak létre. A szebeni ferencrendi intézet, keletkezésétől a felszámolásáig (1949), az elhagyott, árva, szegény gyermekek tanítását, felnevelését tekintette elsőrendű feladatának, százaknak nyújtott lehetőséget (nemcsak nővéreknek, hanem szegény sorsú leányoknak is) népiskolai tanítói oklevél megszerzésére. A két világháború között ez volt az egyetlen római katolikus tanítóképző Erdélyben.⁴⁴ Intézményükben az első 30 évben már 695 növendék nyert tanítónői oklevelet. Ez tette lehetővé, hogy a ferences nővérek Erdély más helységeiben is megtelepedhessenek és iskolát vezethessenek. Nagyszebenben a nővérek száma a két világháború között általában 50–60 között mozgott.

A ferencrendi nővérek hivatásuknak megfelelő szolgálatot végeztek Nagyszebenben, Holcmány, Hátszeg, Petrozsény, Marosvásárhely, Brassó, Nagyvárad, Lupény, Dicsőszentmárton, Szilágysomlyó, Szamosújvár, Vulkán, Sepsiszentgyörgy helységeiben. Kolozsváron az egyetemi klinikán betegápolási szolgálatot végeztek, ahol a nővérek száma 1925-ben már 72-re emelkedett.⁴⁵ Áldásos munkájukat derékba törte 1949-ben a szerzetesrendeket felszámoló állami törvény.

A *Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek* temesvári letelepedésük után az erdélyi egyházmegyében is otthonra találtak. Először Désen vették át az iskola és az in-

ternátus vezetését, majd Kolozsváron, a Szent Mihály egyházközség által 1911-ben alapított, és annak tulajdonát képező Marianum Tan- és Nevelőintézetet vezették 1948-ig. A Marianum keretén belül több iskolatagozatot működtettek (elemi leányiskola, polgári leányiskola, leánygimnázium, női felsőkereskedelmi, tanítóképző, női kereskedelmi, zeneiskolai és női háztartási szaktanfolyam) az 1923-as oktatási törvényig, amikor több tagozatot megszüntettek, és csak az akkreditált elemi, felsőkereskedelmi és leánygimnáziumot vezették.⁴⁶ A rendi vezetés a Marianumba 10 nővért küldött, így Kolozsváron önálló rendházuk jöhetett létre. Rendházuk kommunista önkényuralmi rendszer 1948-as intézkedése folytán szűnt meg.⁴⁷

Az erdélyi női mozgalomnak a *Szociális Missziótársulat* adott lendületet, melynek 1916-ban 17 szervezete működött Erdélyben. A szervezetek képviselőit Farkas Edit rendalapító 1916. szept. 18–21. között-Gyulafehérvárra alakuló kongresszusra gyűjtötte egybe. Ekkor hivatalosan is megalakult a Szociális Missziótársulat erdélyi köre.⁴⁸ Trianon után a *Társulat* Bánátban kapott erőre. Már 1921-ben a bánáti szervezetek létrehozták a Szociális Missziótársulat Romániai Országos Szervezetét. Ugyanakkor Gyulafehérváron is gyűlésezett a Szociális Missziótársulat, és az erdélyi egyházmegye szervezetei is csatlakoztak a Romániai Országos Szervezethez. A Szervezet alapszabályait az egyházi hatóságok (megyéspüspökök) még ugyanabban az évben, a minisztérium a következő esztendőben jóváhagyta. Az egyházi és állami jóváhagyást követően a Szociális Missziótársulaton belül szakadás állt be (1923). Az erdélyi helyi szervezetek – viszonylag zökkenőmentesen – élték túl a szétválást, a *Szociális Testvérek Társaságában* egyesültek. S az újnak nevezhető Társaság – tervszerű vezetés mellett – kifejtett munkája meglátszott a női egyesületek tevékenységén (dolgozó leányok vezetése, városba szegődött cselédlányok gondozása, szociális intézmények vezetése stb.). Kiváló gárdát neveltek a szociális munka ügyének. Kitűntek a leányklubok életre-keltésében. E szervezeten belül egyre szaporodó egyesületek és a kívülálló alakulatok összefogására a Szociális Testvérek vezetése alatt létrejött az *Erdélyi Katolikus Nőszövetség* (1926-ban). Szervezeti munkájuk túllépte az egyházmegyéik határait, a Nőszövetség által egybefogott egyesületek és társulatok működtetői voltak.⁴⁹ Szükséges is volt az új lendületre, mert az impériumváltás nagy törést jelentett az erdélyi egyesületek számára.

*

Az állami jogi keretek tisztázása és a lelkes szervezők tevékenysége által újraindultak és szépen fejlődtek az erdélyi egyházmegyében a *hitbuzgalmi egyesületek*.⁵⁰ Trianon után csak a helyi egyesületek – a plébániák keretén belül – próbálták folytatni a régi (világháború előtti) munkát az adott körülmények között. Az első országos jellegű megmozdulás

46 BILINSZKY L.: *A női szerzetesek működése Erdélyben*. 539–541.

47 VÖ. VEIDINGER ÉVA: *Iskolatörténeti vázlat a kolozsvári Marianum intézetről*. In: Marianum. Az erdélyi iskolanővérek nyomában. (Szerk. Tornay Krisztina). Debrecen 2008. 37–50. Itt: 44–45.

48 VÖ. MEISEL JÓZSEF: *Keresztutam*. Brassó 1918. 86–100.

49 LOVICH ILONA: *Mit akarnak a kath. nők?* In: Vasárnap X (1926/6) 336.; H. J.: *A romániai katolikus nőmozgalom*. In: Vasárnap X (1926/6) 340–341.; GYÁRFÁS ELEMÉR: *Mit vár a katolikus társadalom a Nőszövetségtől?* In: Vasárnap X (1926/6) 337–338.

50 Romániában az 1924. évi jogi személyekről szóló törvény szabályozta az egyesületek működését, mely szerint minden egyesületnek önálló szervként jogi személyiséggel kellett rendelkeznie. Ld. Társadalmi egyesületeink működési jogcíme. In: Erdélyi Tudósító XVI (1933) 176–177.

41 BILINSZKY L.: *A női szerzetesek működése Erdélyben*. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. 524–525.

42 BILINSZKY: *A női szerzetesek működése Erdélyben*. 526–527.

43 Lásd részletesebben MARTON JÓZSEF: *A mellersdorfi ferences nővérek szerepe az erdélyi katolikus identitás formálásában*. In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina 2004/I. 109–124.

44 BILINSZKY: *A női szerzetesek működése Erdélyben*. 530–533.

45 BILINSZKY: *A női szerzetesek működése Erdélyben*. 528–539.; Uő: *A ferencrendi nővérek nagyszebeni tan- és nevelőintézetének története*. Nagyszeben 1903. 57–148.

Kolozsváron történt. 1921. június 14-én megalakult az *Erdélyi Római Katolikus Népszövetség*, mint a legnagyobb katolikus szervezet Romániában. Az alapszabályzat nemsokára egyházi (1921) és minisztériumi jóváhagyást (1922) nyert, és elismert egyesületként működhetett. Célja az volt, hogy az erdélyi katolikusokat összefogja, felébressze bennük az Egyházhoz való hűséget, az összetartást, és előmozdítsa a karitatív munkát. A kolozsvári országos alapítást a helyi tagozatok létesítései követték, Erdély városaiban és falvaiban sorra alakultak a Népszövetség tagozatai. A plébánosok személyes ráhatásával és élénk sajtóreklám segítségével az erdélyi egyházmegyékben a Népszövetség keretén belül népirodákat hoztak létre, és egyletek szerveződtek. 1928. jún. 13-án megalakították a Népszövetség *Egyetemi és Főiskolai Szakosztályát*. Ez a Szakosztály csatlakozott a *Pax Romana* nemzetközi katolikus diákszövetséghez. A Szakosztály munkálataiba a Kolozsvárra helyezett Márton Áron is belekapcsolódott, 1932. évtől már ő is vezette.⁵¹ Az Egyetemi és Főiskolai Szakosztály 1933-ban felvette a *Mailáth-Kör* nevet.⁵²

A Népszövetség hitbuzgalmi téren kifejtett működését a 20-as évek végétől keresztelte a ferencrendiek által foglalkoztatott – a missziós célkitűzésekkel indult, de 1927-ben hatáskörét hitbuzgalmi tevékenységre is kiterjesztő – *Szent Kereszt Hadsereg* intézmény. Mind a két egyházi szervezet ugyanazt a célközösséget szólította meg. Az érintett hívek anyagi nehézségeik miatt nem engedhették meg maguknak, hogy a tagságdíjat is jelentő mindkét szervezet által kiadott Naptárt felvásárolják, és a sűrűn szervezett programokba belekapcsolódjanak. Az érdekelt felek a főpásztoron keresztül az előállt nehézségeket egyeztetésekkel igyekeztek megoldani és elhárítani a veszélyt, hogy a két katolikus egylet működési keretét egymás rovására terjessze ki.⁵³ A Népszövetség a második világháború kitöréséig rendszerint kétévenként más-más városban *Országos Katolikus Nagygyűlést* szervezett. A nagygyűlések általában három napig tartottak, kb. 30.000 résztvevővel.⁵⁴ Mailáth püspök a nagygyűléseken megfogalmazott programokat a lelkipásztorok közreműködésével valósította meg. Rendeletileg kötelezte a papságot, hogy minden plébánián megszervezzék a Népszövetséget, egyházmegyei szinten a közimákat és népenekeket egyöntetűen végezzék, a városokon és munkatelepeken foglalkozzanak a munkássággal („Ezen társadalmi pásztoraó nagy óvatosságot, megértést igényel és tekintettel kell lenni a helyi viszonyokra. Nyílt szervezkedésnél több eredményt ígér a csendes társadalmi érintkezés, a megfelelő gondolkodású munkások segítségével végzett felvilágosítás, tanítás és a Népszövetség nyomtatványainak terjesztése.”), a világi férfiakat vonják be a pásztoraóba, a szekták leküzdése érdekében végezzenek Szentírás olvasást és magyarázatot.⁵⁵

A Népszövetség vezetésében beállt változások – Szilágyi M. Dózsa ügyvezető igazgatót 1930-ban Sándor Imre váltotta, őt 1934-ben Márton Áron – új lendületet adott a társulatnak. Sándor Imre nagyszerű érzékkel újjászervezte a központi adminisztrációt, és nagy utánajárással sikerült a tagozatok jogi személyiségét és működési szabályzatait

egyenként jóváhagyatni az állami szerveknél. Felgyorsította a nagygyűlések menetét. Ennek hatására tömegesen alakultak új tagozatok. A hitvallásos iskola, az ifjúság nevelése, a gazdasági szervezkedés és a munkáskérdés kerültek beható tárgyalás alá.⁵⁶ Melleslegesen jegyzem meg, hogy a Sándor Imre igazgató által szervezett népszövetségi nagygyűléseken tartotta Márton Áron a központi előadásokat és lett népszerű Erdély-szerte.

Trianonig az Erdélyegyházmegyei központi *Oltáregyesület* – 140 fíokegyesületével – a budapesti Oltáregyesülethez csatolva tartozott a római központhoz. Mailáth G. Károly püspök 1927-ben a római útja alkalmával az Erdélyegyházmegyei Oltáregyesületet közvetlenül a római központi egyesülethez kebelezette be,⁵⁷ és az egyházmegyei központot a körülmények változása miatt Kolozsvárra helyezte.⁵⁸

Általánosságban a vallási egyesületek száma az 1920-as években megsokszorozódott, de működésük sokfelé ágazó lett, a vallásos nevelés helyett inkább az ünnepségek, a műsoros előadások rendezésére szorítkozott. Sőt, működésükben egymást is akadályozták. Mailáth püspök 1930-ban arra hívta fel a lelkipásztorok figyelmét, hogy „ne újabb és újabb egyesületek létrehozására törekedjenek, hanem az elődeik által alapított és dicséretesen felvirágoztatott egyesületeket teljes buzgósággal felkarolják.” Az egyházmegyeiben működő egyesületek harmóniája érdekében kihangsúlyozta, hogy az egyesületek között a Népszövetség és az Oltáregyesületek alapvető jelentőséggel bírnak. Szükségesnek látta, hogy ezek minden egyházközségben működjenek. Ahol nem lehetséges, a kis plébániákon és a filiákban az Oltáregyesületet átmenetileg pótolhatja az Élő Rózsafüzér.⁵⁹ A püspöki óhaj valóra vált. A konkrét tények és a korabeli tudósítások igazolják, hogy Erdélyben a plébániákon működött Oltáregylet és Rózsafüzér-társulat.⁶⁰ Minden egyesületet a helyi plébános felügyelt, kivéve a ferencrendi atyák által vezetett Szent Ferenc III. Rendjét.

Az egyesületi élet már a kicsinyeknél megkezdődött a *Szívárdia* által. Az erdélyi egyházmegyeiben szóróványosan megszervezett Szívárdia üdvös intézményt Mailáth G. Károly 1930-ban szeretné általánossá tenni, ezért felhívta a plébánosok figyelmét, hogy a katolikus hitvallásos iskolákban, sőt a lehetőségek szerint az állami iskolák növendékei között is alakítsák meg a Szívárdiát. Fontosnak tartotta, hogy a kisdíjakokat a katolikus nevelők felkészítsék a külföldről beáramló keresztényellenes eszmék kivédésére.⁶¹ Az iskolából kilépő diákok számára különféle ifjúsági egyesületek (Mária Kongregáció, Legényegylet) létesültek. Az iparos ifjúságot a *legényegyletek* (Kolping) karolták fel. Az impériumváltás után a nagyváradi legényegylet volt a legelső, mely Gálffy Sándor vezetésével 1922-ben újjáalakulva, intenzív munkába kezdett, és hatását egyre inkább kiterjesztette Erdély hasonló egyesületeire. A helyi szinten létesült legényegyletek 1928-ban országos szövetségbe tömörültek, Nagyvárad központtal. A legényegyletek mellett sokfelé alakultak a falusi ifjúságból is verbuvált egyesületek. Legtöbbjük a Katolikus Népszövetség tagozatainak keretén belül működött, de elég sok függetlenül is, melyeket

51 JÁNKY János: *Az erdélyi Róm. Kath. Népszövetség Egyetemi és Főiskolai szakosztályának négy éve*. In: Erdélyi Tudósító XV (1932) 385–389.

52 OSZLÁRS Viktor: *Mailáth-Kör. Az Erdélyi Róm. Kat. Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya*. In: Erdélyi Tudósító XVI (1933) 293–295.

53 Vö. Szilágyi M. Dózsa népszövetségi igazgató 1927. jún. 1-én kelt levelét P. Trefán Leonard Szent Kereszt Hadsereg igazgatónak; 1928. febr. 23-án kelt levelét Mailáth G. Károly püspöknek; Maynek Antal nagyváradi ap. kormányzó levelét 1928. febr. 27-én Mailáth G. Károly pp.-nek. – GyÉL: 1603. doboz.

54 NN: *A Kath. Népszövetség munkaprogramja*. In: Vasárnap X. évf. 20. sz. 1926. 425–426.

55 GyÉL: Num. 4997–1927.

56 BÁLINT József: *Az erdélyi Róm. Kat. Népszövetség 20 éves működése* (kézirat). 3–4. – GyÉL / Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1311–1942.

57 Lásd Máthé István gyulafehérvári központi oltáregyesület igazgatója levelét 1927. okt. 14-én Mailáth G. Károly püspökhöz. – GyÉL: 1603. doboz.

58 GyÉL: Num. 5136–1927.

59 GyÉL: Num. 501–1930.

60 SÁNDOR Imre: *Az erdélyi katolikusok egyesületi élete az impériumváltás után*. In: Erdélyi Tudósító XV (1932) 42.

61 GyÉL: Num. 486–1930.

lelkes fiatal papok irányítottak. Igaz, hogy ezek – a legtöbb helyen – a műkedvelő előadások és énekkarok szervezését alig haladták túl.⁶²

*

A katolikus érdekkiváltságok szócsöve, az egyesületek és mozgalmak lelke a katolikus *sajtó* volt. 1918-ig az országos központi lapokat és folyóiratokat Erdélyben is terjesztették, s ezért a helyi szerkesztésű újságok elsohadtak vagy el sem kezdődtek. 1919. január elején Erdélyben öt, katolikus jellegű 'lapocská' létezett. Ezek is szűk körben terjesztett, helyi érdekeltségű, kis példányszámú kiadványok voltak. 22 év leforgása alatt – a négy egyházmegyéet egybefogó – 60 új katolikus lapalapítás történt, „talán jobban is kiterjedélyesedett, mint kellett volna”.⁶³ Ez a mennyiség nemcsak terjedelmében, hanem minőségében is erősödött. A katolikus sajtó erdélyi kiadványai 16 városban jelentek meg. Ebben a vezető szerepet Kolozsvár vitte, amely egymagában 20 katolikus lapot indított útra, utána Temesvár és Szatmárnémeti következett 10–10 lappal, valamint Nagyvárad 8 lappal. A különböző egyházmegyei városokban szerkesztett sajtótermékek túllépték az egyházmegyéik határait.⁶⁴

*

A plébániai hagyományos lelkipásztori munkát kiegészítették a nyolcnapos *missziók*. Az első világháború alatt és után a hívek körében eldurvultak az erkölcsök, a vallási közömbösség is általánossá vált. Ennek ellensúlyozására – egyházmegyei szinten – 1921. évtől folyamatosan megszervezték a *missziókat*. Az újrakezdés nehézségét jelentette, hogy az egyházmegyei Missziós-társaság a háború alatt megfogyatkozott és a munkára vállalkozó tagok korban előrehaladtak voltak. A filiákkal rendelkező szórányplebániák annyira szegények, hogy a missziós atyák költségeit nem tudták állni, pedig éppen ezekben a helységeken volt szükségesebb a katolikus népet hitével megismertetni és keresztény öntudatában megerősíteni.⁶⁵ A fennálló nehézségek ellenére 1927. évtől egyházmegyei szinten sikerült rendszeresíteni a népmissziók tartását.⁶⁶

Mailáth püspök egyházmegyei szinten újjászervezte és rendszeresítette az örökimádási gyakorlatot. Minden nap az egyházmegye valamelyik templomában szentségimádást tartottak (és tartanak napjainkig). Ezen kívül minden egyházközségben általánossá lett az elsővasárnapi szentségimádás és a Jézus Szíve tiszteletét szolgáló *elsőpénteki* szentmise és Jézus Szíve litánia. Az elsőszombati ájtatosság Szűz Mária tiszteletét, a máriás-lelkület kialakítását volt hivatott szolgálni a hívek körében. Hasonlóképpen a csiksomlyói búcsú is. Erdély katolikusai 1923-tól⁶⁷ ismét zárandokoltak *Csiksomlyóra* Pünkösöd szombatján és Mária neve napján (szept. 12.).

62 A *katholikus ifjúsági egyesületek*. In: Erdélyi Tudósító XV (1932) 149–150.

63 VORBUCHNER Adolf: *A huszadik esztendő*. In: Erdélyi Tudósító XX (1941/1–2) 13.

64 GYÖRGY Lajos: *Az erdélyi katolikus sajtó a román uralom alatt*. Kolozsvár 1942. 6–7.

65 MÁTHÉ István kanonok beszámolója Mailáth G. Károly püspöknek 1927. szept. 5-én – GYÉL: 1603. doboz.

66 GYÉL: Num. 4080–1927.; LAJOS Balázs: *Az Egyházmegyei Népmissziók*. Alba Iulia 1945.

67 Mailáth püspök a visszaélések miatt még a világháború előtt tiltotta meg a búcsújárását. Ld. *Székelyudvarhelyi Domus Historia*.

Jelentős eseménynek számított az egyházmegye életében az 1938-as budapesti *Eucharisztikus Világkongresszus*. Románia belügyminisztere, tekintettel a nagy nemzetközi eseményre, engedélyezte, hogy a katolikusok egyéni útlevél nélkül részt vehessenek a keresztény világ e nagyszabású vallásos gyűlésén.⁶⁸ Brassóból, Marosvásárhelyről, Kolozsvárról, Temesvárról, Nagyváradról, Aradról és Szatmárról induló különvonatokkal utazhattak a zárandokok Budapestre.⁶⁹

*

A *hitélet* bizonyos mértékben meghatározta a közösségek számbeli formálódását is. A 'házi népszámlálás' általában gyarapodásról árulkodik, a valóságban pedig a házasságkötések és a kereszteltek száma csökkent. A gazdasági viszonyok befolyásolják ugyan a statisztikaváltozást, de nem indokolják meg pontosan. Helytelen gyakorlatra és vallási közömbösségre utal VORBUCHNER Adolf megállapítása: „kezd elharapózni az a rossz szokás, hogy egyesek nem, vagy későn kereszteltetik meg a gyermekeiket”.⁷⁰ Az erdélyi katolicizmust is nyugtalanította és cselekvésre késztette az 'egyke' s még inkább a szekták terjedése. A védekezés módzataival az egyházi főhatóság és az egyházi sajtó egyaránt foglalkozott.⁷¹

A hívek számának csökkenését előidézték a világháború előtti és utáni népmozgások. A kisebbségi helyzetbe került római katolikus népesség körében örökös probléma maradt a kivándorlás kérdése, sőt az 1920-as években felerősödött a Dél-Amerikai országokba vett iránnyal.⁷² Erdélyben a bekövetkezett gazdasági válság még nyomasztóbb súllyal nehezedett a magyarságra, mint a különböző állami kedvezményekkel dédelgett román népességre. Dr. Csáki Benjamin Kanadában szolgáló Erdélyegyházmegyei pap 1927-ben figyelmezteti a gyulafehérvári központot, hogy a Brazíliába menekült erdélyi emberek „90%-ban elpusztulnak és tönkremennek.” A hazájukat elhagyó erdélyi emberek sorsának megoldását ő inkább Kanada felé látná elfogadhatóbbnak, és ehhez személyes segítségét is felajánlja. Mailáth püspök a felkínálást nagyon óvatosan kezeli, papjait arra kéri, hogy csak azoknak a híveknek fegyelmét hívják fel Csáki Benjamin ajánlatára, akik végleg a kivándorlás mellett döntöttek.⁷³ Mivel a kivándorlást – gazdasági tényezőkön kívül – a hívek körében meglazult erkölcsi érzések, a kötelességek iránt tanúsított érzéketlenség és a kivándorlási ügynökök csábításai is elősegítették, Mailáth püspök 1930-ban bizalmas levélben fordult papjaihoz és kérte őket, hogy mindezek ellensúlyozására felvilágosító beszédekkel „vessenek gátat a sorainkat tizedelő kivándorlás veszedelme ellen.”⁷⁴

Katolikus belügynek is tekinthető, de a hitéletre igen kedvezőtlenül hatott (vallási és nemzeti közömbösséget idézett elő) a rítusváltoztatás ügye Erdélyben. Már 1918. év előtt is feszültséget szült a római katolikus és a görögkatolikus főpásztorok között, de

68 Útlevelet helyett az utasok csupán egy fényképes személyazonossági igazolványt tartoztak beszerezni, és jelentkezéskor a plébánosnak bemutatni.

69 Vö. *Az Apostol*. 1938. márc. 6. 3.

70 VORBUCHNER Adolf: *Beszélő számok*. In: Erdélyi Tudósító XV (1932) 578–590.; *Népmozgalmi statisztika az Alba Iulia-i egyházmegyében*. In: Erdélyi Tudósító XIX (1936) 400–402.

71 *Erdélyi lexikon*: 329–330.

72 GYÉL: Num. 4365–1925.

73 GYÉL: Num. 1291–1927.

74 GYÉL: Num. 6754–1930.

akkor kifejezetten egyházi belügyként kezelhették, mert a magyar kormány nem avatkozott bele. Az impérium változás után viszont Mailáth G. Károly püspököknek a leg súlyosabb keresztlet jelentette, mivel – közvetlenül vagy közvetve – állami segítséget is kaptak a román ajkú görögkatolikus főpásztorok. Róma pedig azt hitte, hogy tényleg rítusváltotatásról van szó és elvileg a rítusilag kisebbségben lévő egyházat részesítette előnyben, nem sejtve, hogy itt a rítus kérdése szorosan összefügg a nemzetiségi kérdéssel, amit az állami hatóságok is (törvényekkel, rendeletekkel) támogattak.

A 19. század második felében, amikor a román görögkatolikus nemzeti egyház mivoltát a kelleténél jobban hangsúlyozta, az évszázadok óta elmagyarosodott görögkatolikus hívek, hogy román eredetűeknek még a látszatát is elkerüljék, igyekeztek római katolikusok (s ennek egyházi akadályoztatása esetén: reformátusok) lenni – nemcsak 1918 előtt, hanem azután is. Mailáth püspököt a sok hitehagyás (mert a gör.kat. érsek nem járult hozzá a hívek kéréséhez a rítusváltotatáskor) kiküszöbölése érdekében a tényeket pontosan feltárta a Szentszéknek, és X. Szent Pius pápától (1905) engedélyt kapott az átvételre, még abban az esetben is, ha a gör.kat. püspökök nem egyeznek bele. Mailáth püspök ezzel a különleges pápai engedéllyel élt annak kifejezett betiltásáig, 1928-ig. De 1918 után (a CIC életbelépése, mely a Szentszék tette függővé a rítusváltotatást!) mégis kényessé vált a szertartáscsere, főleg mert a román kormány vallástörvényileg két vallásnak kezelte a görögkatolikust és a római katolikust, és állami törvények által is mindent elkövetett a gör.kat. és görögkeleti vallások gyarapítására.

A gör.kat. főpásztorok – állami hátszéllel – más téren is követelőzően léptek fel a latin püspökségekkel szemben. A tényleges helyzetről és sok erdélyi római katolikus hívő fájdalmáról árulkodik Mailáth püspök őszinte és baráti levele Vasile Suciú balázsfalvi metropolitához 1930. dec. 24-én. A konkordátummal összefüggő templomi átadással (szebeni ferences) és a kolozsvári egyetemi templom szimultán használatának elkezdésével Mailáth püspök várakozó álláspontja helyreállt. Levelében őszintén és nyíltan megfogalmazza minden erdélyi magyar fájdalmát a 10 év alatt történt egyházi manipulációk következtében. „... Fájdalmas élelénsséggel él még híveink lelkeben a minorita-templom elvétele és annak sajnálatos körülményei.⁷⁵ Őseink alapították, alapítványainkat kimondottan népünk javára hagyományozták – és mindez – ellenérték nélkül elvétellett. Ellene voltam mindenkor, tettel is bizonyítottam ezt, ellene vagyok most is a nacionalizmus efemer kérdéseinek és törekvéseinek a vallás örök értékeibe való elegyítésével. De meggyőződése, hogy nemcsak népemnek, hanem közös szent vallásunk érdekeinek is ártanak, hogy figyelmen kívül hagynám a népnek fájdalmát és aggodalmait. Hiába hivatkoznék a nép előtt közös szent vallásunkra, amely testvéri szeretettel kell, hogy egyesítsen mindnyájunkat: *tíz év átszenvedett és meg nem érdemelt üldözése, nyomása és megalázása* nem alkalmas légkört alkotott a magasabbrendű igazságok megértésére. Fájdalmas érzést kelt bennünk és megakadályozza a testvéri érzés kialakulását és gyakorlati megvalósítását, hogy *külső látszat szerint tíz éven át mitőlünk kívánjátok a testvéri áldozatot*, kik múltunk legszentebb értékeinek védelmében kimerültünk és aggodva kell tekintenünk jövőnk elé, *míg ti egy alkalommal sem álltatok mellénk*, még

ha magyar is, de katolikus iskoláink, templomaink, papjaink védelmére. Testvérünk van és egyedül küzdünk. Nem szemrehányás akar ez lenni részéről, ... de magyarázatát óhajtottam adni híveink keserű érzéseinek, amelyek nagyobb kilengéseit elhárítani nem csekély fáradságomba kerül. Boldog volnék, ha megérném azt az időt, midőn híveink is tapasztalatból ismerik meg a testvéri szeretet áldásait és jótéteményeit és a hitközösség erejét; nem kétlem, hogy fogékony szívvel ők is áldozatos testvéri érzés magaslatára fognak akkor emelkedni.”⁷⁶ Mailáth G. Károly püspök fájdalmat feltáró és őszinte együttműködést óhajtása nem valósult meg, sőt az 1930-as években legdurvábban éppen a rítusváltotatásban csúcsosodott ki –, de most már az echte-magyar (róm. kat., református, unitárius) híveket az állam által teremtett körülmények kényszerítették a görögkatolikus és görögkeleti vallás felvételére.

A Trianont követő politikai-társadalmi (külső) változások folyamán az egyháznak – klerikusokban és krisztushívőkben egyaránt – belsőleg is változnia kellett. Szükséges volt erre, mert sem a hitélet motorjai, a lekipásztorok, sem a hívek nem álltak azon a magaslaton, ahol képesek lettek volna az igen súlyos kihívásokat keresztényi módon elviselni. Mailáth G. Károly püspök 1919-ben azért fordult a papsághoz, hogy „minden lehető elkövessenek hívő népünk testvéri érzületének felébresztése és fokozása érdekében. Nem lehet tagadni, hogy az összetartás; a testvéri egyetértés, a társulati szellem népünk holt ponton áll.” Nem volt összhang a papság és a hívek között. Több helyen az anyagiak végett, a kepezés miatt mérgeződött el a helyzet. A papság általában távol tartotta magát a néptől, „ami a lelkiéletnek bensőségeibe és magasságokba való ragadását akadályozza.”⁷⁷ Egy székelyudvarhelyi hívő csoport egyházi bajokat feltáró levélben fordult a püspökhöz és kérte, hogy „Nagyméltóságod az egész Székelyföld papságának legyen kegyes utasításokat kiadni a nép életébe való mindennapi elmélyedés és szeretetteljes behatolás érdekében és hogy zengjen a szószék a vigasztaló, a hitkeltő, a bízó szótól, mert ez ragadja meg legjobban a nép lelkét. Vegyék fel a papok Krisztus türelmének az elhatározását, felejtsek az ellenük irányuló durvaságokat, járjanak házról-házra minden egyes ember bajának, bizonytalanságának, fájdalmának a kitudakolozására s a maguk anyagi igényeit – bármi igazságosak is – most ne állítsák előtérbe. ... Határozza el a papság anyagiakban való szűkölködésre is, mert ez olyan hősiesség lesz, ami a népet okvetlenül megtéríti.” A másik megoldandó ügy a papság és a tanítóság közötti feszültségi viszony rendezése volt – a megértő együttműködés szellemének kialakításával. A levélírók arra kérik Mailáth püspököt: „Méltóztassék eléjük állítani, hogy az ő együttérzésüktől függ most már a magyar népoktatás nemzetmentő fejlődése. Ezt a nemzetmentést kockáztatják, ha csak egyetlen pap és tanító között is nincs meg az együttérzés. Aki okosabb, aki belátóbb, az engedjen a nagy cél érdekében; hiúsági kérdéseket és faluelőtti versengéseket a rangkérdés dolgában ne csináljanak, mert egyformán Isten szolgálai a maguk körében. Az anyagi kérdésekben pedig itt is legyen a papság az engedékenyebb s a tanító anyagi helyzetének a biztosítására törekvő.” A püspök a hozzá intézett levelet 1919. szept. 19-én egészében közölte a papsággal, mert az ott megfogalmazott gondo-

⁷⁵ Mailáth püspök arra utal, hogy a magyar katolikusságot végtelenül fájdalmasan érintette 1925-ben a Szentszék intézkedése, amellyel a kolozsvári minorita szerzeteseknek nemcsak templomát és kolostorát adta oda az újonnan felállított görögkatolikus püspökségnek, hanem a magyar szerzetesrendnek 160 hold földbirtokát is.

⁷⁶ GyÉL: Num. 6969–1930.

⁷⁷ GyÉL: Num. 3913–1919.

latokat magáévá tette és papjaitól is ezt kívánta: „Egész Erdély jövője sorsa függ tőle, hogy a székely nép lelke meg ne romoljon, kétségbeesésekbe ne vaduljon.”⁷⁸

Visszatekintve Trianont követő húszévre, elmondható, hogy – kevés kivétellel – a püspöki bátorításoknak megvolt a foganatjuk. Az erdélyi papság kiszorítva a politikából a szolgálat szellemét tette magáévá, a hívek papja lett, a hitvallásos iskolák tanítóival karöltve vállalta a reá eső munkát, – amit nem kis mértékben, éppen a tanulmányban idézett események, külső körülmények is előmozdították.

ZOMBORI ISTVÁN

TRIANON ÉS A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG 1918–1923¹

A Csanádi püspökség itt vázolandó története szorosan összefügg a kötetben tárgyalt három másik püspökség, a szatmári, a váradi, és az erdélyi (gyulafehérvári) sorával. Ami miatt talán ez még kiemelkedőbb, mint az előzőek, az főként püspökének, Glattfelder Gyulának köszönhető, aki a történelem adta körülmények miatt rövid idő alatt a romániai katolikusok fő képviselője lett és 1923-ig így is maradt.

2010-ben megjelent tanulmányunkban mód volt a korabeli sajtó idézésre, illetve a szegedi püspöki levéltár forrásainak felhasználására. Viszont azóta több olyan forrás is megjelent, illetve hozzáférhetővé vált, amely jelentős hozzájárulást jelent a téma pontosítása részleteibbe tétele szempontjából. Ezek közül a legfontosabb a püspökség kéziratok krónikája, amely Glattfelder ténykedését helyenként szinte naplószerű részletességgel tárgyalja. Ennek hitelét növeli, hogy írója a püspök titkára, később utódja, Pacha Ágoston (1870–1954), aki mindenható elkísérte a püspököt.² Hasonlóképpen fontos Glattfelder és Mailáth G. Károly erdélyi püspök levelezése is.³

Részletesen át kívánjuk tekinteni azokat a körülményeket, amelyeknek eredményeként Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923. március 25-én kénytelen volt Romániát – és így temesvári püspöki székhelyét – elhagyni és áttelepülni Magyarországra. Áttekintésünk figyelemmel kíséri a püspök ténykedését 1918. december 1-től a kiutasításig, rámutatva arra az igyekezetre, amellyel Glattfelder a terület fölött hatalmat gyakorló román politikai szervekkel együttműködni akart. Megfigyelhető az a változás, amely a püspök kompromisszum készségének alakulását jellemzi, amelyet tanúsított, mindvégig arra törekedve, hogy a rábízott nyáját megóvja, egyrészt a román ortodox egyház egyeduralomra törekvő imperializmusától, másrészt a román állam magyarságellenes intézkedéseitől. Glattfelder világosan látta, hogy a létrejött politikai struktúrában az egyház jelenti az egyetlen szervezett erőt, amely a kisebbségbe került magyarság érdekeit kép-

¹ Glattfelder püspök szegedi megtelepedését, a püspöki központ létrehozását külön tanulmányban dolgoztuk fel. ZOMBORI István: *A Szeged-Csanádi Egyházmegye története*. In: *A Szeged-Csanádi Egyházmegye Névtár* 2000. Szeged, 2000. 7–22.; *Glattfelder püspök és a Csanádi püspökség Szegedre költözése (1918–1923.)* in: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok/Studia Historica 13. Szeged, 2010. 173–190.; *Glattfelder Gyula a Szeged-Csanádi Püspökség megalapítója*. In: *Összhang: Hit és tudomány*. Szerk: GYÖRGYINÉ KONCZ Judit–KOZMA Gábor, Szeged, 2011. 13–15.

² *Chronica Aulae Episcopalis Timisoarensis* ed Varga Attila. Cluj-Napoca, 2006. A Glattfelderre vonatkozó rész 343–374. A továbbiakban *Chronica*. Pacha személyére lásd: MERÉNYI-METZGER Gábor: *Pacha Ágoston püspök*. Agapé, Szeged, 1996.

³ MARTON József: *Glattfelder Gyula Mailáth G. Károlyhoz írt levelein keresztül*. In: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 18/1. Alba Iulia-Gyulafehérvár, 2015. pp. 7–20.

viselheti. Elemzésünk arra is rámutat, hogy a püspök 1923-as kiutasítása azt jelzi, hogy ez az út nem volt járható, és ez nem Glattfelder hibája, hanem az adott körülmények miatt alakult így. Azt is láthatjuk, hogy a püspök 1923-ig való romániai működése már önmagában is diplomáciai, egyházi, politikai siker volt. Ha pedig körülnézünk a Trianon révén elcsatolt egyéb területeken, akkor Glattfelder 1918–1923 közti romániai ténykedése igazi bravúr volt.

Eltávolítása nem egyszerűen a román állam különleges, egyedi esetet képező tette volt, hanem az utódállamok 1918-tól megfigyelhető, tudatos politikai – és természetesen egyházpolitikai – fellépésének, az impériumváltásnak fontos része. Mindezt az I. világháború győztes nagyhatalmainak támogatásával, sőt – amint azt alább láthatjuk – a Vatikán bevonásával realizálták. Ez a körülmény csak növeli a püspök személye iránti tiszteletünket és nagyrabecsülésünket.

Munkánk során nem kerestünk látványos elméleteket, tejszetős koncepciókat, hanem a szegedi püspökség levéltárának dokumentumait és a korabeli sajtót átnézve a tényeket idéztük. Mellékletben először közöljük azokat a forrásokat, amelyek az elmondottakat igazolják.

Az ország sorsát befolyásoló történések kapcsán rendszeresen Trianont szoktuk emlegetni. Ez jogi szempontból kétségtelen és helyes, hisz az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés volt az, amely jogilag megpecsételte Magyarország sorsát. Ugyanakkor az ekkor aláírt békeszerződés az a jogi okmány, amely nemzetközi viszonylatban meghatározta Magyarország fölöstását és az elcsatolt területek hova kerülését, annak földrajzi, politikai és közigazgatási értelemben megjelölt határokkal együtt. Valójában a történések 1918 őszén, a hajdani osztrák–magyar monarchia fegyverszünet kérése nyomán szinte azonnal megindultak. Ezt jelezte az a tény, hogy Magyarország északi részeit a létrejövő Csehszlovákia fegyveres erői, katonasága, megszállta. Hasonlóképpen a román királyság katonái bevonultak Magyarország területeire, elsősorban Erdélybe, a Partiumba és a Bánát területére. A szerbek pedig már 1918. november 17-én bevonultak a Bánát területére, sőt Temesvár is szerb katonai felügyelet alá került. (lásd.: *Chronica*)⁴

A román csapatok Magyarország déli részét megszállták, és irányításuk alá vonták. Ezt 1918. december 1-én a Gyulafehérváron összejött román erők hivatalosan megtartott összezejövetükön nemzetközi viszonylatban is kinyilvánították és a román éra létrejöttét ettől a dátumtól számíthatjuk. Hasonlóképpen az ország északi részén, a cseh csapatok általi megszállás gyakorlatilag már a cseh-szlovák uralom létrejöttét jelezte.

Nem feladatunk az így kialakult helyzet politikai, közigazgatási és egyéb tekintetben való elemzése. Ez részben már megtörtént, részben pedig további feltárára vár. Jelen írásunkban elsősorban azt kívánjuk áttekinteni, hogy az egyházak szempontjából, és elsősorban a katolikus egyház viszonylatában, hogy alakult a helyzet. Ha ránézünk Magyarország egyházi térképére, akkor azt láthatjuk, hogy a fentebb említett cseh-szlovák, román, szerb, megszállás következtében a létrejövő új államok befolyása alá került a nyitrai, a besztercei, a rozsnyói, a kassai, a szatmári, a váradi, az erdélyi (gyulafehérvári) és a csanádi római katolikus püspökség. Úgyszintén külföldre került az eperjesi, a munkácsi (ungvári), a szamosújvári, a váradi, a gyulafehérvári (fogarasi) és a lugosi görög-katolikus püspökség. Mindezek azonnal a létrejövő új idegen hatalom erőszakos föllépésével jártak együtt. Az un. utódállamok, a katonai közigazgatás létrejöttének első

4 A továbbiakban az említett *Chronica* jelöléssel hivatkozunk a püspökség beszámolójára.

pillanatától kezdve nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a területükön található magyar egyházi vezetést leváltásák, vagy legalábbis háttérbe szorítsák.

1919. március 24-én meghalt a szepesi püspök Várdy Sándor. A cseh hatóságok megakadályozták, hogy a korábban kinevezett, címzetes püspök Khederich Márton legyen az utód, hanem helyette Marian Blaha-t nevezték ki.⁵

Március 26-án Srobár szlovák miniszter gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspököt kiutasította a Csehszlovák Köztársaság területéről. A végzést tettek követték, s március 27-én, katonai erővel Pozsonyba vitték, majd a Duna-hídon át Magyarországra toloncolták. Ezzel egy időben kiutasították a besztercebányai püspököt, Radnai Farkast is.⁶ Ezek a püspökök később Rómából, a Vatikánból megkapták korábbi püspökségük alóli hivatalos fölmentésüket és egy-egy címzetes érseki kinevezést kaptak.⁷ Ezzel egy időben a kialakult Csehszlovák Köztársaság területén a hatóságok megkezdték a felekezeti iskolák és a felsőfokú egyházi intézmények lefoglalását, illetve ellehetetlenítését.⁸ Romániában 1919. szeptember 26-a és október 4-e között Gyulafehérváron házi őrizetbe vette a hatóság gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspököt.⁹

A történetek láttán a Magyar Püspöki Kar (MKP) szokásos ülésén 1919. augusztus 22-én kitért a csehek által végrehajtott erőszakos intézkedésekre, és fölháborodottan állapította meg a magyar püspököket ért sérelmeket.¹⁰

A következő ülés 1920. március 17-én történt, és egyik fő témaként az említett püspökségek elleni támadást és a püspökök sorsát vizsgálta.¹¹ A püspökar ülésén Rott Nándor veszprémi püspök beszámolt arról, hogy 1919 augusztusában a váci püspökkel együtt Rómába utazott, ahol találkozott a pápával. A pápa kétszer is fogadta őket, illetve meghallgatta beszámolóikat és panaszait, a magyar püspökségeket ért támadásokról. Ezzel együtt találkoztak Gasparri bíboros-államtitkárral is, illetve a Rendkívüli Ügyek Kongregációjának titkárával, valamint az Tedeschini Frigyes államtitkárral is. Kérték, hogy a Vatikán a kialakult helyzetben a magyar katolikus egyház adminisztratív egysége, változatlanul tartása érdekében foglaljon állást, annak ellenére, hogy az országhatárai az adott politikai viszonyok miatt megváltoztak. A magyar püspökök szomorúan állapították meg, hogy azt a választ kapták: az Apostoli Szentszék az újonnan alakuló államok politikai nyomása miatt nem tudja teljesíteni ezt a kívánságukat, de biztosította őket, hogy az egyházmegyei beosztásban, a békekötés után 6 hónapig semmi változás nem történik. Ugyanis a helyzetet Rómában még nem találják konszolidáltnak. Viszont a kialakult helyzetet a későbbiekben az összes érdekelt meghallgatásával fogják tárgyalni.¹² A püspökar fölkérte a bíboros-hercegprímást, hogy járjon közbe a Szentszéknél és személyesen a pápánál, hogy a Magyarországra kiszabott békefeltételeket enyhítsék és a Szentatya ez ügyben járjon közbe. Próbálták a Vatikáni Kúria több jeles személyét

5 BALOGH Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Bp. 1993. A vonatkozó rész: 166. A történeteket részletesen tárgyalja SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975.

6 uo. 167.

7 uo. 181.

8 uo. 169, 173–174, 184, 187.

9 uo. 174.

10 BEKE Margit: *A Magyar Püspökkari Tanácskozások története és jegyzékonyvei. 1919–1944*. 1. köt. Összeáll. BEKE Margit. München – Bp. 1992. A vonatkozó rész: 41–42.

11 i. m. 45–49, 55–56.

12 i. m. 45.

fölkérni, hogy az ezeréves Magyarország tönkretétele ellen nyilvánosan tiltakozzanak.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy 1919. augusztus 22-i és az 1920. március 17-i püspökkari ülésen Glattfelder Gyula akadályoztatása miatt nem tudott részt venni. Ezt követően viszont már a további üléseken (1920–1922-ben) Glattfelder püspök rendszeresen jelen volt.

1920. október 27-én a püspökkar őszi ülésén, szintén a megszállás alá került egyházmegyék és főpapjaik sorsa volt az ülés egyik fő témája. Az október 27-i ülésen a már jelenlévő Glattfelder püspök ismertette a Romániában kialakult helyzetet.¹⁴ 1921. február 10-én került sor a következő püspökkari ülésre, ezen gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök szomorúan vázolta, hogy a Szentszék milyen engedékeny politikát tanúsít, a „Magyarország testéből részesedett új államokkal szemben. Magyarország ezeréves katolikus múltjával mit sem törődve, egymás után olyan intézkedéseket tesz, amelyek az új államok erősödését szolgálják”¹⁵. Felrója a püspök azt is, hogy Róma mit sem tesz a létrejött új államok magyar egyházak elleni erőszakos föllépése miatt, sőt, inkább a maga részéről elismeri az így létrejött változásokat. Külön kiemeli, hogy a Propaganda Fide munkatársa, Benedetti által összeállított tanulmányban a kialakult helyzetről alapvetően magyargyűlöletről tesz tanúbizonyságot. Ennek a tanulmánynak a főbb megállapításai sajnálatos módon, jelzik a Vatikánban a Magyarország iránt formálódó véleményeket. Megjegyzi: „Itt az ideje, hogy a MPK többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékekkel, és figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire”¹⁶. Ugyanakkor a püspökök nem látták, hogy az új politikai helyzetben a pápa és a Vatikán arra törekedett, hogy az újonnan létrejött helyzetbe az új államokkal rendezze kapcsolatait, és gondoskodjon az ott lévő katolikusok sorsáról. Ezért megindultak a tárgyalások a konkordátumok kidolgozásáról. A Vatikán politikája ezidőben sokkal árnyaltabb, erre Glattfelder 1922-es vatikáni útja kapcsán részletesen kitérünk.

A püspöki kar az 1921. november 16–17-én, továbbá 1922. március 22-én tartott ülésein szintén fő helyen szerepelnek az elcsatolt területek püspökségeinek, egyházainak a sorsa. Az 1922. március 22-én tartott ülés érintette azokat az intézkedéseket, amelyeket az új államokban az egyházi vagyon, az ott lévő szerzetesi iskolák stb. ellen hoztak.¹⁷ Ha a Romániában kialakult helyzetet vizsgáljuk, akkor itt is azt tapasztaljuk, hogy a hatóságok, határozottan és erőszakot sem kímélve léptek fel a magyar egyházakkal szemben. 1919. április 27-én a román hadsereg, amely behatolt Magyarország területére, elfoglalta Nyíregyházát. Itt internálták Miklósy István hajdúdorogi püspököt, sőt le is tartóztatták. A fogságban arra kényszerítették, hogy mondjon le azokról a plébániákról, amelyeket korábban a Gyulafehérvár-fogarasi egyháztartományból csatoltak az ő egyházmegyéjéhez.¹⁸ 1919. szeptember 26–október 4. között a román rendőrség gróf Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspököt háziőrizetben tartotta.¹⁹ 1919. december 9-én aláírt kisebbségvédelmi törvény Romániában minden nyelvi, faji, vallási különbség nélkül egyenlőséget ígért az ott lévő népeknek és egyházaknak, ugyanakkor az ortodox egyházat Romániában uralkodó egyháznak nyilvánította. 1923. március 28-

án fogadták el a román alkotmányt. Ennek 22. paragrafusa kimondja, hogy az állam az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk nem ütközik a közrendbe, a jó erkölcsbe és az állam szervezeti törvényeibe. A törvény szerint a román ortodox egyház és a görögkatolikus egyház román egyházak! A román ortodox egyház, a románok nagy többségének vallása révén uralkodó egyház a román államban; a görögkatolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezet előtt.²⁰

Mindezeket azért kívántuk előre bocsátani, hogy még inkább érthetővé és értékelhetővé tegyük azt a kitartó és áldozatkész munkát, amely a lelkiismeretes, ugyanakkor ügyes diplomáciai manőverekkel és a lehetőségek maximális kihasználásával eljáró Glattfelder püspök ténykedését jelzi. A püspök ügyes és a törvényességet figyelembe vevő magatartásával, de ugyanakkor saját egyházának érdekeit védve érte el, hogy egyházfőként, az 1918. december 1-i, már említett gyulafehérvári román egyesülési gyűléstől kezdve, egészen 1923 elejéig a helyén maradt. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a többi erdélyi katolikus püspök, részben a román hatóságok általi akadályoztatás, részben egészségügyi problémáik miatt nem tudott kellőképpen egyházmegyéje élén ténykedni, akkor azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban Glattfelder püspök volt az erdélyi magyar katolikus élet meghatározó személyisége, aki maximális tevékenységet folytatott a magyarság, és ezen belül a magyar katolikus egyház védelmében, sőt az oktatás, ill. a földreform esetében a protestánsok érdekében is. Ez nemcsak a közvetlen egyházi hitéleti területekre terjedt ki, hanem az egyházi birtokok megtartására, az egyházi felekezeti iskolák megőrzésére és biztosítására egyaránt. Érdemes ezt a néhány esztendő részleteiben is áttekinteni.

A kialakult helyzetben nem csoda, ha a váradi püspök, gróf Széchenyi Miklós megbetegedett, és gyakorlatilag nem vett részt a politikai küzdelmekben, hamarosan, 1923. december 1-én meg is halt. Mindössze 55 éves volt (1868–1923). Jellemzőnek tartjuk, és nincs okunk kételkedni a megállapítás igazságában, melyet a püspöki kar 1924. április 9-én tartott értekezletén tett halálával kapcsolatban. Ez alkalommal a püspöki kar a szintén elhunyt Batthyány Vilmos nyitrai püspök (1870–1923) és Széchenyi Miklós haláláról emlékezik meg, ezzel a megjegyzéssel: „...az MPK-nak kiváló püspökei voltak, és férfikoruk virágjában, nem annyira betegségnek, hanem a haza és egyházmegyéjük szomorú sorsán érzett mélyes bánatnak lettek áldozatai”²¹.

Glattfelder püspök tevékenységére igen jó adatokat szolgáltat az 1996-ban megjelent tanulmány, amely a püspök 1918 ősze és 1923-i kiutasítása közti időszakot vizsgálja.²² Glattfelder Gyula vezetése alatt a csanádi püspökség egy soknemzetiségű, részben magyar, részben német hívekből álló egyházmegyéjét jelentett, amelyben kisebb létszámban bolgár, sokác és más egyéb nemzetiségű hívő volt. Ezek a román impériumba való becsatlolás után különbözőképpen reagáltak a politikai helyzetre. A helyzetet bonyolultabbá tette az a tény, hogy az új román állam diplomáciai kapcsolatot létesített a Vatikánnal, így a román állam területének megnőtt katolikus lakosságával szemben a román hatósá-

13 i. m. 46.

14 i. m. 59–60.

15 i. m. 71.

16 uo.

17 i. m. 79–82, 85–88. és 90, 93–94.

18 BALOGH–GERGELY i. m. 168.

19 uo. 174.

20 uo. 175. és MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. In: *Pro Minoritate* 2014, tél, 150–169.

21 BEKE i. m. 1. köt. 139.

22 BÉLTEKY József: *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki ténykedésének utolsó éveiből*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 1996/3–4. 137–153. – Meg kell jegyeznünk, hogy a tanulmány szerzője valójában Glück Jenő (1927–2004) jeles aradi történész, aki 1996-ban az adott romániai politikai helyzet miatt még nem merte vállalni a tanulmány saját neve alatt történő megjelentetését.

gok kénytelenek voltak a Vatikánnal egyeztetni. Komoly feszültség támadt az országon belül amiatt, hogy az ortodox egyház a saját egyeduralkodó voltát igyekezett érvényesíteni a többi egyház rovására. Ez nemcsak a református, evangélikus, unitárius és római katolikus egyházak számára volt fenyegető, hanem kifejezetten létben fenyegette a görögkatolikus egyházat, amelyet az ortodoxok szerettek volna mihamarabb saját egyházukba olvasztani. Glattfelder püspök igyekezett az új állam keretében állampolgári kötelességének eleget tenni, de ugyanakkor, ha kellett, fenntartásait is jelezni. Ennek ékes példája volt, hogy 1920. május 10-én, a román függetlenségi évforduló kapcsán rendezett temesvári ünnepségeken a római katolikus egyházat a püspök megbízásából Blaskovits Ferenc képviselte, aki az ünnepségen kijelentette: „...a katolikus klérus nem politizál, Istentől származó missziója, hogy terjessze a kultúrát és erkölcsöt. Ezen úton próbálunk támogatni minden hatalmat, és ehhez az építési programhoz kérjük a hatalom támogatását”.²³ Valaki megkérdendzheti, hogy miért nem Glattfelder püspök képviselte személyesen egyházmegyéjét. A korábbi időszakban az egyes egyházak ilyen ünnepségeken való elhelyezkedésében és megszólalási sorrendjében a katolikus egyház állt az első helyen. Viszont a kialakult új helyzetben a román viszonyok között, a katolikus egyház csak a harmadik helyre került. Ezt azonban Glattfelder püspök nem volt hajlandó tudomásul venni és ezért nem vett részt az ilyen állami jellegű összejövetelen, ami persze a hatóságok nemtetszését váltotta ki.

A római katolikus püspökök és a görögkatolikus püspökök is azt szerették volna, ha jogaik, működésük feltételei, viszonyuk az ortodox egyházzal törvényes keretek között rendeződik és erre megfelelő biztosítékot kapnak. Erre jó megoldás lehetett volna a vatikáni diplomácia bevonása és így nemzetközi garancia védte volna a katolikusokat. Ennek nemzetközileg bevett módja a Vatikán és a román állam közötti konkordátum létrehozása. Ehhez a feltételek megteremtődtek, amikor Francesco Marmaggi és titkára Vittorio Cagnis elfoglalta székhelyét Bukarestben, 1920. október 17-én.

A konkordátum első változatát a románok már 1920 elején eljuttatták a Vatikánba, még a nuncius megérkezése előtt. Majd ezt követte egy másik változata, amely szintén elfogadhatatlan volt a katolikusok számára. Ugyanis az első változat a szatmári és váradi püspökségeket beolvasztotta volna az erdélyi, illetve csanádi püspökségbe és valamennyit a bukaresti érsek alá rendelte volna. A második változat az összevont püspökségeket közvetlenül Róma alá kívánta rendelni. Természetesen mindkét tervezet a magyar püspökök teljes távoltartása mellett készült. Gaspari bíboros államtitkár a második tervezetet eljuttatta Csernoch érsekhez.²⁴

1921 elején a három magyar püspök Glattfeldert kérte föl, hogy készítse el a saját konkordátum tervezetüket. Glattfelder ezt meg is írta latinul. A püspök titkára ezt elvitte a többi püspöknek, akik változtatás nélkül elfogadták és így Pacha titkár felvitte Bukarestbe a nunciushoz. (Chronica 357) A konkordátum ezután még több változatot is megélt, mert komoly viták voltak a román fél és a Vatikán között. Végül csak 1927-ben jött létre és a román parlament csak 1929-ben ratifikálta.

De bőségesen marad ok a konfliktusra és kétségtelen, hogy ezek jelentős részben Glattfelder személyéhez kapcsolódtak. Mivel kétségtelenül ő volt a romániai magyar katolikusok vezéralakja, fellépése a magyarság védelmében egyre több összecsapáshoz vezetett. A temesvári és bukaresti sajtó és hivatalos körök egyre nyíltabban támadták őt.

Glattfelder támogatást Marmaggi nunciustól várt. 1921 júliusában a püspök meghívására a nuncius Temesvárra érkezett. Bár hétfői nap volt, mégis már az állomáson hatalmas tömeg fogadta, majd a tömeg elkísérte a püspöki székesegyházba, ahol a zsúfolásig megtelt hívők előtt misézett. Másnap is Temesváron maradt és sorra látogatta a plébániákat, egyházi iskolákat és el volt ragadtatva a fogadtatástól, és hogy milyen nagy aktív katolikus tömeg van Temesváron. A beszámolót író Pacha Ágoston megjegyzi, hogy utoljára az 1850-es években járt pápai nuncius Temesváron. (Chronica 360)

A hűségeskü kérdése volt az egyik legégetőbb, de egyben legkritikusabb kérdés Glattfelder számára. Nem kétséges, hogy annak letétele a román hatóságok egyik legfőbb követelése, egyben megyés püspöki joghatóság gyakorlásának feltétele is volt. Az egyházi iskolák elismerése, a tanítói fizetések folyósítása mind a püspök eskütételétől függött. Glattfelder mindenféle indokkal halogatta ezt, amit a románok egy ideig el is fogadtak. Ki kellett kérni Róma véleményét, a budapesti kormány és a magyar egyházi hierarchia véleményét is. Probléma volt, hogy milyen nyelven, milyen szöveggel tegyék le a püspökök az esküt. Románul nem tudtak, római katolikus vallás miatt akármilyen szöveget nem fogadhattak el, végül a pápai nuncius sürgetésére a magyar püspökök Bukarestbe utaztak és 1921. március 19-én a király előtt letették az esküt. (Chronica 358) Ez jelentős lépésnek számított a Románia iránti lojalitás kinyilvánítása terén.²⁵

Glattfelder diplomáciai lépéseinek fontosságát jelzi az a tény, hogy igyekezett a hivatalos egyházi kapcsolatot javítani a bukaresti római katolikus érsekséggel, és magával az érsekkel. A korszak fontos személyisége Raymund Netzhammer bukaresti érsek, (1862–1945), aki 1905 és 1924 között volt a román katolikus egyház első számú vezetője, aki ezután két hatalmas kötetben megírta emlékiratait. Ez a tárgyalt korszakra nézve tartalmaz lényeges adalékokat, amelyeket csak néhány esetben vettünk igénybe.²⁶ A csanádi püspökség trianoni sorsát illetően, tágabb értelemben az egész romániai római és görögkatolikus egyház történetét érintve, feltétlenül ki kell térni a bukaresti római katolikus érsek, Raymund Albin Netzhammer (1860–1945) szerepére. A bukaresti főegyházmegye 1883-ban jött létre és Netzhammer érsek 1905–1924 között töltötte be a tisztséget.

A katolikusok 1918 előtt igen kis számban voltak jelen Romániában, és az érsekség létrejötte óta állandóan ki volt téve a román ortodox egyház durva támadásainak. Netzhammer érsek Dél-Németországban született paraszti családból, de már a középiskolát a svájci einsiedeln-i bencés gimnáziumban végezte, amely település az itteni híres bencés apátságról volt ismert. A gimnázium után belépett a bencés rendbe, 1881-ben tette le a fogadalmat és 1886-ban szentelték pappá. A korábbi Albin nevet a rendbe kapott Raymund váltotta fel és a mai napig a néven találjuk őt a dokumentumokban. Egészen 1900-ig Einsiedeln-ben volt, a gimnáziumban tanított. Pápai utasításra két évig (1900–1902) Bukarestben, az ottani teológián oktatott, majd a rend vezetői Rómába küldték a bencés rend vezetője Szent Anzelm Egyetemre (Pontificio Collegio Greco di Sant'Anastasio), innen nevezték ki a Pápai Görög Kollégium vezetőjének. Ezek után nem meglepő, hogy X. Piusz 1905-ben bukaresti érsekké nevezte ki. Bukarestben ez időben igen kevés katolikus volt, főleg románok, németek és magyarok.

²⁵ BÉLTEKY 143–144.

²⁶ Raymund Netzhammer (1862–1945.) Bukaresti érsek (1905–1924). Raymund NETZHAMMER: *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*. Közzéteszi Nikolaus NETZHAMMER és Krista ZACH. I.-II. München, 1995–1996. 1765 old.

²³ BÉLTEKY i. m. 142.

²⁴ A Konkordátumra vonatkozó megállapítások MARCHUT Réka i. m. 152–154.

1921 végén a nuncius Bukarestbe hívta az összes római és görögkatolikus püspököket. Glattfelder előre közölte, hogy ő ezt csak tanácskozó testületnek tekinti és nem pedig olyan ülésnek, amelyik mindenkre kötelező határozatot hoz. Szó volt a katolikus válásalapról, amit a román állam lefoglalt. Végül egy memorandumot fogadtak el, amelyet Glattfelder szövegezett és azt átadták a királynak. A bukaresti érsek szerint az összejövetel legfőbb szereplője maga Glattfelder volt. A magyar püspökök egyik kellemes meglepetése az volt, hogy a magyarokat ért sérelmek orvoslása ügyében számíthattak a görögkatolikus (román) püspökök megértésére és támogatására. (Chronica 362)

A görögkatolikus kérdés a Romániához csatolása első pillanatától kezdve komoly vitákat generált. Ebben meghatározó szerep jutott Netzhammer bukaresti érseknek. Glattfelder igyekezett vele jó kapcsolatot tartani, mert tőle remélt megértést és támogatást, az ellene irányuló és fokozódó támadások során. Ennek volt része az is, hogy 1922-ben meghívta Netzhammert Temesvárra, aki el is jött.²⁷

Az 1921 novemberi bukaresti püspöki tanácskozás azért is volt indokolt, mert a nehezen készülő konkordátum mellett ismert volt, hogy a román parlament új alkotmánytervezeten dolgozik és a katolikusok féltek, hogy ebben az ő jogaikat negatívan érintő törvények lesznek az ortodox egyházzal hátrányban. Ezért a görög és római katolikus püspökök arra kérték Glattfeldert, hogy ő utazzon el Rómába, személyesen tájékoztassa a pápát a kialakult helyzetről, és járjon közbe a kedvező tartalmú konkordátum elfogadása érdekében.

Glattfeldert ekkor, 1921 végén nagyon foglalkoztatta püspökségének Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került részének sorsa. Azt tudta, hogy a szerbek nem fogadták el az általa kinevezett Kovács István nagybecskereki plébánost helynöknek. Ezért az 1922 elejére tervezett római útja során próbált erre javaslatot tenni. Azt javasolta, hogy a csanádi püspökség szerb részre került részét a diakovári püspök alá kell helyezni. Előzőleg a már említett egyeztetés során a pécsi püspökkel és a kalocsai érsekkel is arról beszéltek, hogy az ő elcsatolt részeit illetően, meg kellene egyezni Bauer Antal zágrábi érsekkel, hogy ő vállalja el az elcsatolt területeket apostoli kormányzóként. (Chronica 363–364)

Amikor azonban 1922 január 10-én Budapestről elindultak vonattal (a püspök és Pacha) és megálltak Zágrábban, ahol Bauer érsek (1856–1937) igen szívélyesen fogadta Glattfeldert, de amikor másnap a püspök előadta a három főpap kérését az elcsatolt területeket illetően, az érsek indulatosan és határozottan elutasította azt. (Chronica 364) Ezután tovább utaztak Rómába, ahova január 12-én este érkeztek meg. Itt Glattfelder megbeszélést folytatott gróf Somsich nagykövettel, Serédivel, több bíborossal és ezután jelentkezett Gasparri államtitkáránál. A megbeszélések során áttekintették a kialakult helyzetet, a lehetséges megoldásokat. Az államtitkár felszólítására az elcsatolt szerb részt illetően, a Glattfelder három pontból álló javaslatot terjesztett elő:

1. Az egész csanádi püspökség maradjon egyben, és mint csanádi püspök, kinevezi Kovács Istvánt vikáriusnak.

2. Ha a szerb kormányzat ezt nem hajlandó elfogadni, akkor a szerb részre került 62 plébániából legyen önálló püspökség és Kovács István legyen a püspök.

3. Ha szerbek nem fogadják el Kovácsot, akkor legyen a püspök Prennus Döme (sic) felszentelt püspök.²⁸ E javaslatok valamelyikének elfogadását kéri a pápától. Ezt Glattfelder a kért pápai audiencián kívánta előterjeszteni, de erre nem került sor. Valójában Glattfeldert és a többi katolikus püspöket a konkordátum kérdése foglalkoztatta, mert a románok által beterjesztett változatok egyrészt tartalmazzák a négy erdélyi püspökség összevonását, másrészt a papok által a leteendő eskü kérdését, valamint a katolikus iskolák ügyét is.

A Rómába utazás – úgy tűnt – nem alakult jól, mert XV. Benedek súlyos betegsége miatt, a személyes kihallgatásra nem kerülhetett sor, majd január 22-én a pápa meg is halt. Glattfelder eléggé elkeseredett, mert küldetése megghiúsulását látta a történetek miatt. Január 23-án levelet írt Mailáth püspöknek, amelyben ezt így összegzi: „Mélyen megszorodva írom a rövid értesítést, nemcsak a Szentatya halála miatt, hanem azért is, mivel minden remény kétségessé vált, s nem tudom mi következik. Gasparrival és Borgonginivel véglegesen megállapodtunk abban, hogy a Conc. nem lesz aláírva, hanem a püspökök által készítendő tervezet alapján indulnak új tárgyalások, s most üres az államtitkárság, s nem lehet tudni ki jön bele, s mit hoz számunkra.”²⁹

Glattfelder komoly dilemma elé került. Hiába állapodott meg az államtitkárral, pápai jóváhagyást nélkül mit sem ér. Ha hazatér, hiába utazott ide, de a pápaválasztás viszont hetekig tart és az ottlét sokba kerül. Végül az itt maradás mellett dönt. Időközben megérkezett a konklávéra Csernoch bíboros is, akivel Glattfelder megbeszélte a történeteket és várták az új pápa megválasztását.

1922. február 6-án választották meg XI. Piuszt, 12-én vasárnap koronázták pápává. Nem kis meglepetésre az új pápa 13-án este hatkor fogadta Glattfeldert. Piusz és a püspök először latinul beszélt, majd a pápa németre fordította a megbeszélést. Mivel a püspöki titkár Pacha a megbeszélésen részt vett, neki köszönhetjük a beszámolót. Azt írja: „A pápa mindent jóváhagyott, amit az államtitkárság reánk vonatkozólag neki előterjesztett. Azt mondotta XI. Piusz, hogy amikor ő Lengyelországban nuncius volt, (1918–19) a helyzet ott hasonlított a román helyzethez. Akárhogy iparkodott, a latin és görög püspököket nem sikerült közös konferenciára összehozni. A püspök mindjárt említette, hogy Romániában ilyen konferencia megtartása már sikerült.” (Chronica 366)

Kétségtelen, hogy Glattfeldernek a romániai magyar katolikusokért tett, több éves kimagasló tevékenységének egyik legfontosabb része volt ez a római út. Erről ő maga 1922. március 4-én, Mailáth püspöknek írt levelében számolt be először. Azt írja: „Sok előterjesztésünknek, szavainknak és tiltakozásunknak az az eredménye mégis meglelt, hogy a vatikáni körök újra elővették az aktákat, s ráeszméltek, hogy a püspökök ellenére mégsem lehet konkordátumot kötni.” Semmiképpen nem egyeznek bele a püspökök a püspökségek összevonásába, és a papságot illetően is a püspökökkel ért egyet Gasparri. Megjegyzi Glattfelder: „A dolog lényege azonban az, hogy hallották szükségét a roszszul begombolt kabát kigombolásának, s elhatározták, hogy az egész eddigi tárgyalást befejezettnek, s nem létezőnek tekintik, és készítenek a püspökök új tervezetét, melynek alapján fognak a kormánnyal újból tárgyalni.” Glattfelder hozzátette: „...nekünk ez a megoldás egy kis reményt nyújt.”³⁰

²⁸ Bauer Antal érsek és Premus Domokos püspök (1861–?) személyére lásd: *Magyar Katolikus Lexikon*

²⁹ Közli MARTON József i. m. 11–12

³⁰ Közli MARTON József i. m. 12–13

²⁷ Netzhammer szerepére az említett kétkötetes visszaemlékezésén túl, lásd: VÉGHSEŐ Tamás: *A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei*. in: *Athanasiana* 37. 2013. 111–128.

Magáról az audienciáról azt írja ugyanebben a levélben: „A Szentatya, ki koronázása után való napon fogadott, igen kegyesen, s nagy részvétel hallgatta előterjesztésemet. A másolatokra nézve persze nem nyilatkozhatott, de kijelentette, hogy nem fog a püspökök ellenére szerződés kötést megengedni. Nagy szeretettel üdvözlí az összes püspököket, papokat és híveket, s kíván szebb és nyugodtabb jövőt mindannyiunknak. A benyomás melyet különben az emberre tesz, nagyon kedvező.”³¹

1922 március 15-én újabb Majláthhoz írt levélben visszatér a római útja tapasztalataira. Gasparri közléséből tudja, hogy Róma nem siet az új tervezet elkészítését illetően. Majd megjegyzi: „Gasparri meglehetősen cinikusnak látszik, de különben jóindulatot véltem benne felfedezni velünk, magyarokkal szemben.”³²

1922-ben személyesen látogatta meg Netzhammer bukaresti érseket, majd meghívta őt Temesvárra viszont látogatásra. Erre nem sokkal később sor került, ez jó visszhangot váltott ki, és jelentősen csökkentette az ellene való politikai támadások fegyvertárát. Hasonlóképpen jelentős diplomáciai eseménynek számított, amikor 1922 júliusában Temesvárra látogatott a román trónörökös, Károly, és Glattfelder elérte, hogy őt az uralkodó-jelölt, külön kihallgatáson fogadta.³³

Glattfelder tevékenysége, egyrészt mint lelkipásztor, aki híveit – főként a bérmlások révén – gyakran fölkereste, másrészt mint az egyházmegye vezetője az iskolaügyben, a szerzetesrendek ügyében, a hatóságokkal való tárgyalásban kivívta a román hatóságok fokozott figyelmet. Jól látták, hogy ő az, aki az egyházmegyét túl is tiszteletet kap és akire odafigyelnek. A sajtó, a temesvári, de a bukaresti is, gyakran vádolta őt román-ellenességgel és irredentizmussal. A püspök ezt tudta, de aktivitását nem volt hajlandó visszafogni.

Ebben a küzdelemben döntő eseménynek bizonyult a földreform kérdése. 1921. július 23-án fogadta el a román parlament a földreform törvényt, amely egyértelműen a Magyarországtól elcsatolt 103 ezer négyzetkilométeren élő lakosság, főként magyarok ellen irányult. Mivel pedig a hajdani magyar állami szervezeteket fölszámolták, intézményei megszűntek, kiemelten irányult ez az egyházak kezén lévő ingatlanok ellen. Mert azon túl, hogy alapvetően kettős mércét alkalmaztak, ugyanis az úgynevezett óromániai területekre ugyanaz nem, vagy másként vonatkozott, mint az új területekre, de kifejezetten elfogultan intézkedett az uralkodó ortodox egyház érdekében. A legfőbb veszélyt az jelentette, hogy nem csak az egyház a működéséhez szükséges birtokokat kívánta gyakorlatilag kárpótlás nélkül elvenni, hanem számos épületet, ingatlant is. Valójában ez egy nagyon durva kisajátítási törvény volt.³⁴

Az igazi botrány és országos fölháborodás egy év múlva robbant ki, amikor a kormány elkezdte a törvény rendelkezéseinek végrehajtását. 1922 szeptemberében jött Temes-Torontál vármegyébe Constantinescu földművelésügyi miniszter, aki Peszákon (Temes vármegye) a Zichy-féle birtokon, ünnepélyes parcellázást tervezett. Ezt neki meg-

31 uo.

32 uo.

33 BÉLTEKY 141–144.

34 lásd: BÁNHIDY András: *Az 1921-es romániai földreform*. In: Virtuális Intézet Közép Európa kutatására. II. évfolyam 1.sz. no. 2. 2010. 66–73. továbbá, ZOMBORI István: *Glattfelder püspök és a romániai földreform*. In: Sipos József Emlékkötet, sajtó alatt, valamint MARCHUT Réka: *Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása (1919–1922)* In: *Föld – parasztság – agrárium: Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Szerk.: VARGA Zsuzsanna – PALLAI László. Hajdúnánás, 2015. 113–133.

szervezték és a temesvári prefektus erre az ünnepségre meghívta hivatalosan Glattfeldert is, aki ezt válaszolta: „...köszöni ugyan az udvarias meghívót, de oly ünnepélyen, mely az egyházi jogainak és vagyonának elvételét jelenti, részt nem vehet; sőt a papoknak kifejezetten megtiltotta, hogy az ünnepélyre elmenjenek.” (Chronica 368–369)

A prefektusnak küldött levél eljutott a miniszterhez, és híre ment Bukarestbe is, óriási botrányt okozva. A miniszteri vérig sértődött. Ráadásul Glattfelder 1922. szeptember 17-én, a IX- es számú püspöki körlevelében kikelt a földreform törvény ellen, azt vagyonek Kobzásnak nevezve. Részletesen cáfolta a törvény számos rendeleti részét, végül figyelmeztette a papságot: „... hogy a fönn jelzett elvi okoknál fogva, s körülmények között, a földosztási ünnepségeknek részünkről egyházi szertartással való kísérete erkölcsi lehetetlenséget jelent, és ezért attól tartózkodni fogunk.”³⁵

Ez a körlevél, mint Glattfelder bűnösségének eleven bizonyítéka, románra fordítva Temesvártól Bukarestig a sajtó címlapjára került, és a püspök az első számú közellenséggé vált. A dolog odáig fajult, hogy a román kormány a Vatikántól Glattfelder eltávolítását követelte. Glattfelder Mailáth püspöknek írt levelében erről így tájékoztat 1922. szeptember 19-én: „Mivel ez a vagyonek Kobzás egyházaink alapjait ingatja meg, nagyon komoly erőtt kellene mozgatni. Így azt vélem a királyt figyelmeztetni kellene az ex communicatio, amely világosan ki van mondva, az egyházi vagyon eltulajdonítására; márpedig amit velünk tesznek, az ex communicatio.” A püspök körlevelének hatása az említett nagy bukaresti fölháborodást kiváltva oda vezetett, hogy december 20-án azt írta Mailáth püspöknek: „Ma érkeztem Bukarestből, ahol közölték velem, alea iacta est, a kormány semmi szín alatt sem enged azon elhatározásából, hogy nekem innen távoznom kell. Amint hazaérkeztem kaptam Gasparri december 1-i levelét, hogy román-ellenes magatartásom, magyar-irredenta pártolól viselkedésem, és az államhatalom tekintélyét sértő agrár-körlevelem miatt, Romániából való eltávozásomat követeli. Az elég határozott hangú levélben az államtitkár sürgeti, hogy iparkodjam az ügyet magam elsimítani.”³⁶

Mint már szó volt róla komoly vitát jelentett Glattfelder és a román állam között a földkérdés. A román földreform rendelkezései igen károsan érintették az egyházi birtokokat, az így kisajátított földekért az állami kárpótlás összegében Glattfelder nagyon sok harcot folytatott az állammal. Természetesen ennek kapcsán komoly támadások indultak ellene a korabeli sajtóban.³⁷ A támadások másik része a magyar iskolák miatt érte a püspököt. A román hatóságok és politikai körök az egyházi elemi-, középiskolák, valamint a temesvári szeminárium tanárait, diákjait azzal vádolták, hogy román-ellenes, sovíniszta nevelési programot folytatnak.³⁸

A román politikai erők 1922 második felére mind nagyobb gyűlölettel és koncentrátsággal támadták Glattfeldert. Azt akarták elérni, hogy minden áron elhagyja az országot és szűnjön meg püspöki megbízatása román területeken. Azzal vádolták, hogy pástörleveleiben Románia ellen gyűlöletet kelt és ennek különösen a temesvári lapok voltak a szószólói. Sajnos, ezek nemcsak román nyelvű, hanem magyar nyelvű lapokat is jelentettek. A Magyar Hírlap szerint: „Glattfelder püspökkel nem is annyira mint az egyházfő, hanem mint politikus távozik, illetve az az egyházfő, aki minden egyes tényke-

35 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 3755. szám

36 i. m. MARTON 16–17.

37 BÉLTEKY 145.

38 uo. 145.

désébe belevitte a politikát, amelynek pedig ott semmi keresnivalója nem volt” – írta ezt a lap 1923 februárjában.³⁹

Joggal írja Glück-Bélteky a püspökről: „Nemcsak a csatolt területeken, de egész Nagy-romániában őt tartotta mindenki a katolicizmus vezérének. Glattfelder püspök a szorosan vett egyházi működés mellett az állammal közös kérdésekben, minők az iskolaügyek, a katolikus egyház jogai, a földbirtokreform stb., mint ismeretes, tántoríthatatlanul védte az egyház és a kisebbségek jogait, és egyedül az igazságosságtól vezéreltetve mindig nyíltan és ünnepélyes formában is felemelte szavát oly intézkedések ellen, amelyek nemcsak az egyháznak ártottak...”⁴⁰

1922 decemberében a püspök elutazott Bukarestbe, ahol közölték vele, hogy a kormány nem enged abból a követeléséből, hogy Glattfeldernek távozni kell Romániából. Pacha szerint Gasparri azt is írja, hogy amennyiben ezt békésen nem oldják meg, akkor emiatt a katolikus egyházra Romániában nagy kár következik. (Chronica 370.)

Glattfelder a Mailáthhoz írt levélben azt is írja, hogy Bukarestben a nunciaturán tudta meg, hogy a kormány december 6-án ultimátumot adott a Szentszéknek, nyolc napi terminust jelezve Glattfelder eltávolítására.⁴¹ A helyzet így módon nagyon elmérgesedett és a románok várták Róma válaszát. De mivel ez nem érkezett meg, a kormány kimondta 1923 január elején, hogy a csanádi egyházmegyével megszakít minden összeköttetést. A püspök erre írt Marmaggi nunciának, hogy ezt a rendkívüli helyzetet ő nem vállalja, akkor inkább elmegy Romániából. A nuncius ekkor értesítette a kormányt, hogyha Glattfelderrel szemben ilyen brutálisan bánnak, akkor semmi értelme a diplomáciai kapcsolatoknak, és ő elutazik Bukarestből. Ekkor a helyzet némileg enyhült. Február 8-án a nuncius kérésére a püspök Bukarestbe utazott, ahol megismételte, hogy hajlandó elmenni az országból, viszont azt kérte, hogy a püspökség romániai területét az általa kinevezett vikárius irányítsa. Mivel a kormány ezt nem fogadta el, a Vatikán önálló hatáskörű apostoli kormányzót fog kinevezni. (Chronica 370–371.)

Február 17-én kelt az áthelyezéséről a pápai határozat és az apostoli kormányzói ki nevezés Pacha Ágoston részére szintén ezen a napon. A történetek Glattfelder számára is szükséges következménynek tűntek. Ezt titkárához, Pachához intézet szavai jól tükrözik: „Ennek be kellett következnie. Engem előbb utóbb börtönbe vittek volna, mert én hallgatni nem tudok. Semmiképp se ajánlom, hogy folytatni próbálja azt, amit én tettem, mert ez a hang célra nem vezet. Próbálkozzék más hangon és más modorral.” (Chronica 371–372.)

A pápa a bukaresti nunciuson keresztül 1923. február 17-én arra szólította fel Glattfelder püspököt, hogy székhelyét Temesvárról helyezze át püspökségének magyarországi területére.⁴²

A Glattfelder által 1911 óta irányított püspökséget a trianoni béke alapvetően három ország között osztotta meg. Ennek egyházi jogi intézkedését 1923-ban foganatosította a Vatikán. 1923. február 10-én a Belgrádi Apostoli Nunciatura a Jugoszláviához került 62 Csanád egyházmegyei plébániát Nagybecskerek (Zrenjanin) székhellyel Apostoli Kormányzósággá nyilvánította. 1923. február 17-én a Bukaresti Apostoli Nunciatura a 153

Romániában maradt plébániát Temesvár székhellyel szintén Apostoli Kormányzósággá nyilvánította. Magyarországnak 33 plébánia maradt, ennek az élén állt Glattfelder Gyula, mint csanádi püspök.⁴³

Az Apostoli Nunciatura Glattfelder Gyula püspök számára továbbított, székhelyének áthelyezésével kapcsolatos intézkedését kénytelen volt tudomásul venni. Ennek hatására egyházmegyéje híveinek egy búcsúkörlevelet intézett 1923. március 8-án. Ez a pástörlevél a híveitől búcsúzól, érthető módon elkeseredett és megbántott püspök ösztönös búcsúszása volt, melyben a következőket írta:

„Az Apostoli Szentszék rendelkezése értelmében eltávozom püspöki székhelyemről egyházmegyénk magyarországi kis szegletébe. Kötelességem leszögezni, hogy a köztünk fennállott jogi kapcsolat nem az anyaszentegyház óhajára, hanem időben lett világi erőtevézők kényszerítésére szakadt meg. A jövő erőszak megelőzésére óvással ünnepélyesen ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket az érzelme mélységeibe lebecsátkozni és a nagy távlatokat megnyitó történelmi magaslatokra felemelkedni nem tudó emberi rövidlátás emelt akár ellenem, akár zaklatott papságom ellen, valótlank és igazságtalanok. A katolikus papság a viszonyok minden változása ellenére kétségtelenül önzetlen hűséggel ragaszkodik nemzeti sajátosságaihoz és eszményeihez. A népet, amelyből származik, megtagadni, a bölcsődalt, amely gyermekálomba ringatta, elfelejteni nem fogja. Aki ezt megérteni nem elég emelkedett gondolkozású, lehet hatalmi tényező, de a civilizáció és a szabadság ellensége s ezért hatalma sem visszfényre az örökkévalóságnak, hanem hordozója az enyészetnek. Akik azt kívánják az elnyomottaktól, hogy bilincseiket örömdal közt rázzák és kizsákmányolóik nagylelkűségét magasztalják, azoknak az ókori kelet satrapái és szolgáncái közt kell a lelkek békéjét keresni, de ne csodálják, ha szabad és civilizált népek eszményeinek önértékes hordozói félreállnak s átengedik a történelem formálását olyanoknak, kik nem lélekkel, hanem pörölyvel és dinamittal dolgoznak. De nyilvánvaló lesz, hogy Krisztus anyaszentegyházán nemcsak földi hatalmasok, nemcsak történelmi alakulatok, de a pokol kapui sem vehetnek erőt!”⁴⁴

Mai kifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy ez a búcsúlevél „kiverte a biztosítékot” a román közvéleményben. Rendkívüli sajtóhadjárat indult nemcsak Temesváron, hanem Bukarestben is a püspök ellen, államellenes izgatással, irredentista-sovinizta bujtogatással vádolták. Azt hangoztatták, hogy Glattfelder ezzel a körlevéllel valójában a magyar nagypolitika képviselőjében lépett föl. Követelték a püspök azonnali letartóztatását és a legszigorúbb törvényekkel való föllépést ellene.

Az 1923. március 11-én nyilvánosságra hozott búcsú-pástörlevél politikai következményei az ezt követő napokban, hetekben szinte egész Romániát megmozgatták. Ténylegesen nem került sor Glattfelder bántalmazására, vagy letartóztatására, és arra sem, amelyet a lapok több forrásra hivatkozva közzétettek, miszerint házkutatást tartottak nála a püspökségen. Kétségtelen azonban, hogy a temesvári hatóság március 23-án átadott a püspök részére egy végzést, amely közölte vele, hogy 48 órán belül el kell hagynia Romániát.⁴⁵ A kiutasító végzés a román hatóságoktól 48 órát adott a püspöknek. Glattfelder püspök számára ezután már valóban nem volt más lehetőség, mint az, hogy papjaitól búcsút vegyen. A korabeli beszámolók szerint 200 összegyűlt papjától búcsú-

³⁹ uo. 147.

⁴⁰ uo. 147–148.

⁴¹ i. m. MARTON 18.

⁴² Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 1923. február 17. Nr. 2579. A latin nyelvű irat iktatószám nélkül található a levéltárban. Köszönetet mondok Szaplanczai Miklósnénak, a levéltár vezetőjének, az anyag kutatása során nyújtott önzetlen és rendkívül hasznos segítségért.

⁴³ ZOMBORI István: *A Szeged-Csanádi Püspökség. Egyházmegyei múzeum és kincstár*. Szeged, 2005. 17–18.

⁴⁴ Idézet a *Szegedi Új Nemzedék* 1923. március 16.-i számából. Az eredeti körlevél Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár V. 1923. március 8. N° 832.

⁴⁵ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 1/923.

zott a püspök.⁴⁶ Apostoli kormányzóvá püspökségének kanonokját Pacha Ágostont nevezte ki, és őrá bízta a temesvári székhelyű apostoli kormányzóság irányítását. A püspök még március 24-én részletes utasításokat adott Pacha Ágoston apostoli kormányzónak arra nézve, hogy milyen feladatokra mennyi pénzt hagy itt. Külön szolt a konopi püspöki birtokról.⁴⁷

Elutazása március 25-én, Virágvasárnap történt. Mivel a vonat reggel hatkor indult, Glattfelder reggel négykor a püspöki kápolnában misézett. Pappá szentelt három diakónust és papjaival együtt elmondta az itineráriumot. Ezután a püspök, Pacha és a hajnali misére részt vett papok kíséretében az állomásra ment és elutazott Budapestre. (Chronica 372–373.)

Maga Glattfelder a friss élmények hatása alatt az alábbi módon számolt be a történekekről. A püspöki levéltárban őrzött autográf kézirat Klebelsberg miniszternek szól. Az eredeti bizonyára a VKM irattárába került. Jelzete egyben a keltezése is.

1/923. Bp. III. 27.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Uram!

Már múlt évi december hó közepén, midőn Szegeden szerencsém volt Excellenciáddal találkozni, említettem, hogy a román kormány az Apostoli Szentszéktől az én Romániából való eltávolításomat követeli. Azt a vádat emelte ellenem, hogy románellenes magatartást tanúsítok, magyar irredentizmust támogatok s főleg azt a pásztorleveletem kifogásolta, melyben a román birtokreformról vallott felfogásomat közöltem papjaimmal és híveimmel. Az Apostoli Szentszéknek ezzel szemben jelentettem, hogy a vádak konkrét dolgot nem tartalmaznak, de hajlandó vagyok mégis eljárásomról illetékes helyen magyarázatot adni, anélkül, hogy elveimet visszavonnám. Erre sor nem került, de közben a román kormány máris megtorló intézkedéseket kezdett életbe léptetni, megszakított egyházmegyém minden hivatalos érintkezést s készült a papi és tanítói államsegély megszüntetésére s a kispapok hadmentességi jogának megvonására. Az Apostoli Szentszék tiltakozására feladta ezen intézkedések keresztülvitelének tervét, de a dolgok ilyen állása mellett az Apostoli Szentszék szükségesnek látta úgy intézkedni, hogy püspöki székhelyemet tegyem át egyházmegyém meg nem szállott részére s ennek következtében a román megszállás alatt lévő rész kormányzására apostoli kormányzót nevezek ki, kifejezett óhajomhoz képest Pacha Ágost oldalkanonokom személyében. Megtéttem az intézkedéseket az Apostoli Szentszék rendeletének végrehajtására, midőn új helyzet állott elő. Papjaimhoz búcsúzásul intézett pásztorlevelem miatt hadbíróági eljárást indítottak ellenem s megakadályozták eljöveteletem. Majd pedig az eljárás befejezése előtt a temesvári prefektus és siguranta 71/1923. sz. rendeletükkel f. hó 23-án felszólítottak, hogy országuk területét 48 óra alatt hagyjam el. Ennek következtében átköltöztem s székhelyemet Szegeden óhajtom tartani.

Midőn mindezeket Nagyméltóságod és a magyar kormány nb. tudomására hozom, mély tisztelettel kérem, hogy működésemben is az eddig is tapasztalt jóindulattal támogatni szíveskedjék.⁴⁸ – írja Glattfelder

46 i. m. BÉLTEKY 151.

47 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 28/923. Konop az Arad-Déva úton, Radnától kb. 15 km-re található püspöki birtok volt.

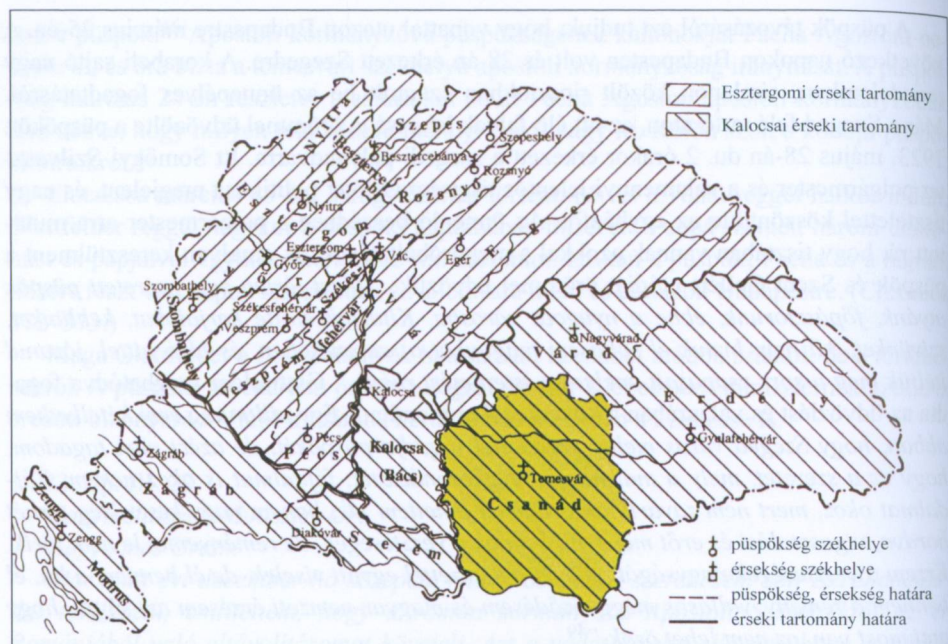
48 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 1923/1.

A püspök távozásáról azt tudjuk, hogy vonattal utazott Budapestre március 25-én. A következő napokon Budapesten volt és 28-án érkezett Szegedre. A korabeli sajtó nagy terjedelemben, címlapon közölt riportokban számolt be az ünnepélyes fogadtatásról. Már a Szeged felé tartó úton, az ott élő falvak lakossága örömmel üdvözölte a püspököt. 1923. május 28-án du. 2 órakor érkezett a szegedi pályaudvarra. Itt Somogyi Szilveszter polgármester és a valamennyi jelentős tisztségviselője, politikusa megjelent, és nagy tisztelettel köszöntötte az egyházfőt. Az ünneplő beszédben a polgármester arra mutatót rá, hogy tisztában vannak azokkal a megpróbáltatásokkal, amelyen keresztülment a püspök és Szent Gellért utódját örömmel üdvözlük: „*Most térjen meg szeretett püspök atyánk, főpásztorunk, ebbe a nyugodt városba. Kitérjük előtte karjainkat, keblünket, szívünket. Mi nem bíztuk el sohasem magunkat a szerencsében, és bízó hittel, józanul ítéljük meg a sors csapásait, melyeket Isten mért reánk.*” Glattfelder meghatódva fogadta az üdvözlést és válaszában a következőket mondta: „*Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy Szeged város meleg szeretettel fogadja püspökét, de azért nem tagadom, hogy ez a szeretet, mely a mai napon megkoronáztatik, fájdalmat is okoz nekem. Fájdalmat okoz, mert nem zavartalan örömmel jöhöttem ide, hanem nagy keserűség terhét hordva, vigasztalást és erőt méríteni. Fájnak a veszteségek, de reményemet le nem török. Érzem a veszteségek nagyságát, melyet a nemzettel együtt viselek, de él bennem a hit, él bennem a remény, vallásos meggyőződéselem és magyar nemzeti érzésem azt súgja, hogy ami most van, az nem lehet örök.*”⁴⁹

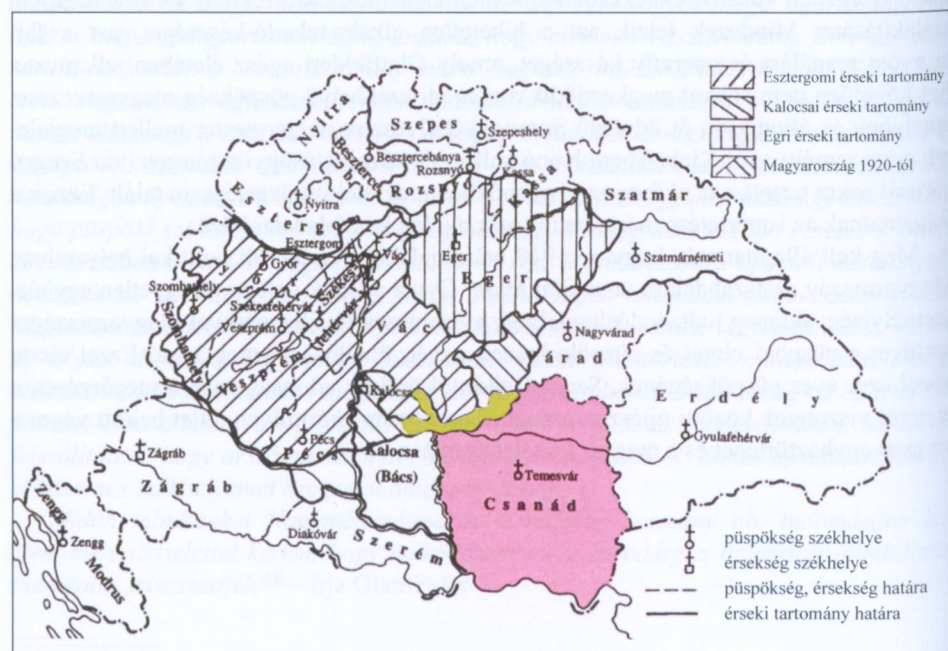
Az itt elhangzottak jelzik, hogy a püspök, mint ebben az időben mindenki, meg volt győződve arról, hogy a kialakult helyzet nem tartós és később változni fog. Szegedi tartózkodását ideiglenesnek tartotta. Ugyanakkor néhány hét múlva már intézkedik a Szegeden való berendezkedésre, a megfelelő püspöki székhely és irodaközpont kialakítására. Mindezek jelzik azt a hihetetlen alkalmazkodó-készséget, azt a fajta gyors reagálást és operatív készséget, amely Glattfeldert egész életében jellemezte. Ezt követően nem sokkal megkezdődik a szegedi székhelyű püspökség megszervezése, amelyben az állomáson őt üdvözlő Somogyi Szilveszter polgármester mellett megjelentik egy személy, gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki Szeged városát sokra tartotta, és akiben az új püspökben megfelelő szövetségesre talált. Ennek a folyamatnak az ismertetése már nem tartozik a jelen írás feladatai közé.

Meg kell állapítanunk, hogy az 1918 után kialakult rendkívüli politikai helyzetben, Magyarország szétszabdalása után Glattfelder Gyula püspök volt az az egyetlen egyházi személyiség, aki meg tudta valósítani, hogy a Szentszék jóváhagyásával Magyarországra kerülve, a püspöki címét és püspökségének nevét, önállóságát megtartsa. Ezzel elérte közel ezer éves püspökségének, Szent Gellértől örökölt adottságainak a megőrzését, a magyar viszonyok közötti újjászervezését és ezzel nem akármilyen tettet hajtott végre a magyar egyháztörténet és a magyar közélet számára.

49 Az idézetek a Szegedi Új Nemzedék 1929. március 29-i számából valók.

A Csanádi püspökség 1918-ig

A Csanádi püspökség 1918 után

AP. 2579

BUKAREST, 17 februarii 1923.

PRAESUL AMPLISSIME
DILECTISSIME IN CHRISTO CONFRATER,

Honori mihi duco cum Amplitudine Tua communicare Sanctissimum Patrem Nostrum, PIUM Divina Providentia PAPAM XI, oblatas a Te preces benigne excipientem, concedere dignatum esse ut possis residentiam Tuam episcopalem in partem Csanadiensis diocesis Hungaricam transferre; parti autem, quae nunc intra fines Romanici regni invenitur, per Administratorem Apostolicum ad nutum Sanctae Sedis atque sede plena datum, apte consulatur,

Ad haec, Amplitudinem Tuam certiore reddere studeo de nominatione huiusmodi Administratoris Apostolici ab ipsa Sanctitate, votum tuum obsecundante, facta in personam R.D. Augustini Pacha, Pontificii cubicularii et Csanadiensis canonici. Cum autem Augustus Pontifex commode disposuerit nominationem hanc ab Apostolica Nun-

EXCELLENTISSIMO ac REVERENDISSIMO
DOMINO JULIO GLATTFELDER

EPISCOPO

A pápa áthelyezési rendelete

tiatura Bucarestiensi esse decernendam, heic adnexum ad Te transmittendum curo Decretum, quod Tui erit in manus praefati canonici tradere et, ut executioni mandetur, opportune praestare.

Cum, prout ex allato Decreto patet, Sanctissimi Patris mens sit ut iurisdictio Episcopi Csanadiensis in parte Romanica tantum suspendatur, maneatque propterea in canonica eius constitutione integra Csanadiensis dioecesis, donec alia territorialis eiusdem circumscriptio seu provisio locum habere possit, planum quidem est res omnes ad dioecesim utcumque pertinentes, sive mobiles sive immobiles, istic relinquendas esse interim, ubi sunt.

Dein ad dignitatem, quod spectat, episcopi titularis, qua Amplitudo Tua proponebat ut praefatus Apostolicus Administrator augetur, Beatissimus Pater, quamvis momenta a Te adducta omni consideratione digna iudicaverit, rem tamen ulterius agendam esse censuit.

Jubet tandem Summus Pontifex ut, hanc nactus occasionem, Amplitudini Tuae abunde exprimam, Augusto Eius nomine, quanti Ipse fecerit operam quam apud gregem istum dilectum ad Dei gloriam promovendam, ad animarum salutem quaerendam, ad doctrinam et charitatem inter fideles fovendas, ad Ecclesiae catholicae incrementum procurandum eiusque iura tuenda maxime impendisti. Qua de

re, SANCTITAS Eius vult ut peculiare laudis testimonium ac specialem cordis Eius peramantis Apostolicam Benedictionem, per me, hisce literis, accipias.

Superest modo ut et ego quam plenissimae existimationis in Te meae atque dulcis Tecum in Christo fraternitatis sensa ultro contester, quibus maneo

Amplitudini Tuae

addicimus

+ K. Marasoffi

Archiep. Neapolitan., Nuntius Aplicus

1/923.

No. 71
1923 Martie 23.

Inalt Prea Sfințite Părinte

În conformitate cu ordinul Ministerului de Interne,
Vă invităm ca în termen de 48 ore de la primirea prezentei învi-
tațiuni să părăsiți țara.-Veți binevoi a ne arăta punctul de
frontieră pe unde voiți să ieșiți, ziua și mijlocul de loconoțiune
de care înțelegeți să vă serviți, pentru a lua măsuri necesare ca
să nu aveți nici un fel de dificultăți.-

Prefectul județului
Timiș-Torontal

Sub inspector general
de Poliție și Siguranță.-

Stefan Buzgețianu

A román hatóságok kiutasító végzése 1923. március 23.

Magyar Kir. Belügyminisztérium

nyomtatási osztály

1923. M. R. 2 b

A határ- és lépés-
bejelentés

605

[Handwritten signature]

1/923

A végzés hátoldala

TRIANON ÉS AZ ERDÉLYI JEZSUITÁK

Az erdélyi jezsuiták sorsát az első világháború után az impériumváltás mellett, illetve azzal összefüggésben a katolikus egyház keleti missziós ambíciói alakították. E két tényező – a nemzeti kötelékek és az egyház egyetemes küldetése – interakciója sajátos hibrid formát eredményezett. A szatmári jezsuiták története egy kivételes kezdeményezés, az 1924-ben alapított román misszió történetével kapcsolódott egybe, összesűrítve mindazokat a feszültségeket – az együttműködés lehetőségeit, a felekezeti-etnikai konfliktusokat és kényszereket –, amelyek a Magyarországtól Romániához csatolt területeken élők mindennapjait meghatározták.¹

Az első világháborút követően Románia a régió legszélesebb etnikai, kulturális és felekezeti palettáját felmutató államává vált. Az itt élő népek felekezeti megoszlása nagyban fedte a nemzeti tagolódást, a nyelvük és vallásuk által meghatározott közösségek a gazdasági – társadalmi – kulturális szerkezet különféle mintáihoz kapcsolódtak.²

Nagy-Románia 1930-ban számlált 18 millió lakosának nemzetiségi összetétele a felekezeti megoszlást tükrözi. Míg az első világháború előtti román királyságban a többségi és egyben hivatalos ortodox egyházhoz tartozott a hívek 95%-a, Erdély, Besszarábia és Bukovina megszerzésével jelentősen átalakultak a felekezeti viszonyok: a témánk szempontjából fontos görögkeleti egyházhoz a népesség 72,6%-a, a katolikus egyházhoz 14,7%-a tartozott. Utóbbiak közül az össznépességhez viszonyított 6,8% (kb. 1230000 fő) a római, 7,9% (1397025 fő) pedig a görög rítust követte. E változásban leginkább Erdély játszott szerepet. Mindent összevetve a római katolikus egyház hívei Erdélyben kétharmad részt – a legnépesebb, történeti múltjánál, köz- és egyházjogi helyzeténél fogva is reprezentáns Gyulafehérvár központú Erdélyi Egyházmegyében szinte kizárólag – magyarok, kisebb részt németek voltak, és a teljes romániai római katolikusságnak több mint a felét adták a magyarok.³ A görög katolikus egyház mint „Rómával egyesült román egyház” működött, magába olvasztva a korábban a hajdúdorogi püspökség joghatósága alá tartozó mintegy nyolcvanezer magyar nyelvű görög katolikus hívőt. Az ortodox egyházat egészében román, a reformátust és az unitáriust pedig magyar etnikai hovatartozásúak alkották.

¹ A témáról bővebben: BÁNKUTI Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*. Jezsuita Kiadó, Bp., 2016. 21–54.

² Nemzet és vallásosság megoszlásáról: BRANDT, Juliane: *Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn*. In: *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen, 1918–1939*. Hrsg. MANER, Hans-Christiane – WESSEL, Martin Schulze. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa Band 16.) 32–42.

³ JANCsó Benedek: *A katolikus egyház helyzete Romániában*. Magyar Szemle XIII. (1928/1) 63.

Romániában 1919-ben 1327, tíz évvel később 1517 római katolikus szerzetes működött. Ez utóbbi időpontban a 310 szerzetest 44 rendházban, az 1207 apácát 72 rendházban tartották nyilván. A római katolikus szerzetesség zöme a fentebb részletezett etnikai és felekezeti adottságoknak megfelelően Erdélyben és a Bánátban működött, nagy részük magyar volt, akik közül sokan a trianoni Magyarország területén születtek, az apácák között igen nagy számban voltak a német származásúak. A szerzetesek legnépesebb csoportját a Miasszonyunkról nevezett Iskolanővérek alkották, a férfi rendek közül a ferencesek voltak meghatározóak, obszerváns és minorita águk együttesen a férfi szerzetesek majd kétharmadát számlálta.⁴ A két világháború között a szerzetesi hivatások száma dinamikusán növekedett. Az állami statisztikák szerint 1948-ban a konkordátum adta keretek közt 25 római katolikus szerzetesrend és kongregáció tevékenykedett 2400 főnyi létszámmal, köztük 480 férfi szerzetessel.⁵

Az erdélyi római katolikus egyház, mely az évszázadok során a pusztta létét is veszélyeztető kihívások sorával szembesült, az első világháború után korlátozásnak, politikai nyomásnak, némely esetben pedig egyenesen üldözésnek volt kitéve.⁶ Egyidejűleg ugyanilyen helyzetbe került híveinek a magyar etnikumhoz tartozó többsége is.⁷ E terhelések papságának gondolkodását és a hívekhez való viszonyát is alakították. Az erdélyi katolikusok kettős kisebbségi helyzete – történelmileg nem először – egy alternatív társadalmat eredményezett: a magyarok megkérdőjelezett nemzeti-állampolgári azonossága a politikailag megkérdőjelezett egyházban integrálódott, az egyház társadalmi súlya nagymértékben megnövekedett.⁸ Ezzel összefüggésben társadalmi szerepe is, mindenekelőtt azzal, hogy az állami iskolák románosításával a magyar nyelvű oktatásra gyakorlatilag csak a felekezeti fenntartású intézmények biztosítottak lehetőséget.⁹

Ebben a kontextusban a felekezethez való tartozás mind magyar, mind román részről a nemzeti önkifejezés és önértelmezés adekvát formáját kínálta.¹⁰ Az egyház tekintélye összekapcsolta a világnézetet és az erkölcsi életet, szabályozva a politikai állásfoglalást is.

Ebben a közegben szerveződött meg a jezsuiták etnikai és felekezeti határokon átlévő – román (görög katolikus), a magyar, német és lengyel (római katolikus) nemzetiségű rendtagokból álló – közössége, amelyet szentszéki geopolitikai és missziós szándékok, távlatilag a görögkeleti románok áttérésével kapcsolatos várakozások hívtak életre. Az uniós törekvések különleges terepe volt ugyanis Románia, ahol Oroszországgal ellentétben jelentős lélekszámú és társadalmi beágyazottságú unitus közösségre támaszkodhattak a keleti misszió szorgalmazói, és az ateista bolsevizmus sem akadályozta a terveket.

A szentszéki ambíciók támogatásának feltételeit jezsuita részről a 20. század első felének példátlanul dinamikus rendi fejlődése teremtette meg. Az új helyzethez alkalmazkodva a rend a keleti misszió sikere érdekében keleti szertartású tagok föl vételét, illetve a latin szertartásúak keleti szertartásra való áttérését is, esetenként birtuális működését is lehetővé tette.

A 20. században alapított román tartomány arculata nem pusztán az alapítás sajátos célja következtében formálódott. Jellegetessége abból is fakadt, hogy létrehozásával két, eltérő gyökerű tartomány, a galíciai és a magyar fúziója valósult meg. Galícia provincia (*Provincia Galiciana*) felállítására 1820-ban került sor, miután I. Sándor cár kiutasította az országból a feloszlítás időszakát (1773–1814) az Orosz Birodalom területén túlélő rendtagokat. Az 1832-től Ausztriával közös, galíciai-osztrák majd osztrák-galicai (*Galiciae-Austriacae, Austriaco-Galiciana*) provincia az osztrák rendtartomány 1846-os alapításával vált önállósá és működött 1918-ig, amikor lengyel provinciává (*Provincia Poloniae*) keresztelték át. A lengyel provincia alá rendelve jött létre a román misszió, amely a lengyel provincia 1926-os kettéosztása után a lengyel provincia minor (*Provincia Poloniae Minoris*) keretén belül, később attól függetlenül működött tovább.¹¹

A Társaság visszaállítása után újjáéledő erdélyi rendházak az osztrák (*Provincia Austriaca*), 1871-től az osztrák-magyar (*Provincia Austriaco-Hungarica*),¹² 1909-től az önállósuló magyar provincia (*Provincia Hungariae*)¹³ részei voltak; történetük csak a magyar tartomány történetével összefüggésben értelmezhető.

A Társaság 1814-es visszaállítása után a jezsuiták először 1858-ban Szatmárnémetibe tértek vissza, majd 1860-ban a moldvai apostoli helynökségbe – 1884-től jászvásári püspökség – hívták őket, ahol 1886-tól négy lengyel jezsuita dolgozott, akik az egyházmegyei szemináriumot vezették 1906-ig.¹⁴ Az elérhető rendi adatbázisokból arra lehet következtetni, hogy a jászvásári jezsuita állomás a rend galíciai provinciája keretében

Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa. Hrsg. WESSEL, Martin Schulze. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa Band 27.) 7–14. Románia vonatkozásában lásd még GILBERG, Trond: *Religion and Nationalism in Romania*. In: *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Ed. RAMET, Pedro. Duke University Press, Durham – London, 1989. 328–351.

¹¹ *Synopsis historiae Societatis Jesu*. Louvain, 1950. 702–703, 708.

¹² A közös rendtartomány nemzetiségi összetételéről és a provincián belüli nemzeti partikularizmusokról lásd MOLNÁR Antal: *A közép-európai katolicizmus a századfordulón a monarchikus ideálok és a nemzetépítés választóján. A jezsuita rend osztrák-magyar rendtartományának példája*. In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. KLESTENITZ Tibor – ZOMBORI István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015. 347–355.

¹³ FEJÉRDY András: *Provincia Hungariae – az 1909. évi alapítás története*. In: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba. Bp., 2010. 13–22.

¹⁴ *Synopsis*, 1950. 478.

⁴ FRITZ László: *Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve*. In: *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf. Szerk. SULYOK István – FRITZ László. Kolozsvár, 1930. (Erdélyi Honismereti Könyvtár) 49.

⁵ A Vallásügyi Minisztérium statisztikai adatait közli BOZGAN, Ovidiu: *Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951)*. *Revista istorică*, 2002., 1–2. 102–103.

⁶ Lásd erről SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. és MARTON József – JAKABFFY Tamás: *Az erdélyi katolicizmus századai*. Kolozsvár, 1999. vonatkozó részeit, valamint SAS Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*. Bp., 2008. és JAKAB Attila: *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában. (Problémáitár)* Bp., 2009. 44–61. munkáit.

⁷ Bár nem szűken vett témánkhoz tartozik, az összefonódások miatt mégis megkerülhetetlen a romániai magyar kisebbség történetével foglalkozó irodalom említése. BÁRDI Nándor: *A romániai magyar kisebbség a két világháború között*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László. Bp., 2008.

⁸ Lásd erről HÁMORI Péter: *Adalékok az erdélyi keresztény egyházak és a magyar társadalom kérdéseire (1920–1940)*. In: *Úton... Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szerk. HEGEDŰS Rita – RÉVAY Edit. Szeged, 2007. 135–151.

⁹ A román tanügyi igazgatás jogszabályi kereteit ismerteti BARABÁS Endre: *A magyar iskolák a román uralom alatt*. *Magyar Szemle* XIV. (1928/2) 143–150.

¹⁰ I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada: 1697–1792*. Csíkszereda, 1998. és TRENCSENYI Balázs: *A románok múltjai /Társadalom és múltszemlélet/* 143. www.tte.hu/egyeyzunkki/2x_trencsenyi.pdf (2014. 08. 1.) A témáról vázlatos áttekintést ad RAMET, Sabrina P.: *Catholicism and National Culture in Poland, Hungary, and Czechoslovakia*. In: *Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Changes in East-Central Europe and Russia*. Durham, 1998. 90–121., és WESSEL, Martin Schulze: *Die Nationalisierung der Religion und die Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*. In:

1885-ben létrehozott moldáv misszióhoz tartozott ekkor.¹⁵ Szintén a galíciai tartományhoz tartozott a jászvásári püspökség területén a bukovinai Czernowitzban (Cernăuți) alapított rendház. Itt az 1891 és 1895 között felépült, Jézus Szentséges Szívének szentelt templom lelkipásztori ellátását vállalták a jezsuiták.

Szatmárnémetiben 1858-tól indult meg a rendi élet. A jezsuiták vezették a szatmári püspöki konviklust, 1863 és 1868 között a görög katolikusok által is látogatott egyházmegyei szemináriumot, lelki vezetői voltak az irgalmas nővéreknek, és ellátták a Kálvária kápolna híveit. A szatmári közösség a századfordulóra Budapest, Kalocsa és Nagyszombat mellett a magyar provincia egyik legerősebb bázisává fejlődött.¹⁶

A világháborút megelőző évek újabb dinamikus gyarapodásról tanúskodnak: 1909-ben újjáépült a Kálvária templom, 1912-ben a konviklus új, 120 fő befogadására alkalmas, reprezentatív épületbe költözött, és a rend iránti megbecsülés jeleként Boromisza Tibor püspök szintén a jezsuitákra bízta az 1913-ban nyílt Királyi Katolikus Főgimnáziumot. A jól felszerelt, a konviklussal építészetiileg is összekapcsolt intézmény a rend számára új távlatokat nyitott. A szép reményeknek az első világháború vetett véget. A háborús időkben konviklust hadikórháznak foglalták le, ami az intézmény fejlődését gyökerében kezdte ki: 1919 áprilisától, a román bevonulástól kezdve Szatmárról csaknem lehetetlenné vált az érintkezés a budapesti előljárókkal. Az ezt követő időszakban a rendház elhagyásának lehetősége is felmerült. Az intézet épületét katonai és közigazgatási szervek vették igénybe. Eredeti rendeltetését majd csak Marmaggi nuncius bukaresti közbenjárásának köszönhetően tölthette be újra. Komoly nehézséget okozott, hogy 1923-ban a földreform során a konviklus anyagi bázisát képező Zsadányi birtokot is kisajátították (700 holdból 80 maradt, abból is 40 hold csak bérletben). A Királyi Katolikus Főgimnázium lefoglalása után a konviktorok többsége a Református Gimnáziumba iratkozott be.

Az átmeneti időszakot a Generális 1924. december 6-án kelt rendelkezése zárta le, mellyel a szatmári rendházat és szerzetesi közösségét a magyar provinciától elválasztva a román misszióhoz csatolta. A magyar provincia 212 tagjából 12-en dolgoztak Szatmáron ekkor.¹⁷ Eleinte még a magyar provinciához tartoztak – mint „más provinciában lakók” –, a román misszióba 1928-ban írták át őket hivatalosan.

A lengyel provincia keretében 1924-ben létrehozott, az egész Román Királyságot magában foglaló *Missio Rumaenica*-t kezdetben két rendház alkotta: a bukovinai Czernowitzban tevékenykedő, elsősorban lengyel és német szerzetesek, valamint a magyar provinciától az általános rendfőnök rendelkezése értelmében elszakított és a romániai misszióba átsorolt szatmáriak közössége. Az alapító dekrétum a szatmári rendház ellátását a magyar provinciára bízta – „ahányan most a mieink a rendházban vannak, annyian ebből a provinciából a jövőben is mindig legyenek” –, mindenekelőtt pedig szorgalmazta, hogy a misszióban a „saját népük üdvéért mihamarabb a romániai misszió területéről származó tagok tevékenykedhessenek”. Ennek érdekében elsődleges feladatként az utánpótlást biztosító noviciátus létrehozását határozta meg. A misszió tagjait illetően az alapító rendelkezése szerint ott „a mieink közül mindannyian, akik a romániai misszióban kívánnak dolgozni, teljes szorgalmukkal törekedjenek arra, hogy a nyelvet, amennyire csak lehet, megtanulják, és ennek a régióknak a szokásaihoz, amennyire csak

lehet, alkalmazzák magukat”.¹⁸ Az első görög katolikus rítusú román jezsuita, Cornel Chira 1927-ben már felszentelt papként lépett be a misszió Szatmárnémetiben megnyitott noviciátusába. Az új kezdeményezés a Szentszék keleti missziós terveibe illeszkedett, kibontakozását a római kúria dikasztériumainak különféle engedélyei támogatták. A Rítuskongregáció 1933-ban a tartomány római katolikus szerzetesei számára szükség esetén engedélyezte a keleti rítusban való misézést,¹⁹ a Keleti Egyház Kongregációja egy évvel később hagyta jóvá Alexandru Nicolescu lugosi görög katolikus püspök kérését a jezsuiták Totesd községben való letelepülésére. A kérelmező a lelkek haszna mellett azzal a megjegyzéssel nyomatékosította kérését, hogy az atyák „törekvése buzgó apostoliként a római egyháztól elszakadt testvéreknek az unióba való visszavezetésére széles körben régóta köztudomású”.²⁰

A romániai rendtagok 1937-ig a Krakkóban székelő lengyel provinciális joghatósága alá tartoztak. A függetlenedés Gheorghe Fireza előjárósága alatt ment végbe, aki 1934-től 1937-ig a lengyel provinciális alá rendelve, 1937-től önállósulva, *praepositus et procurator* minőségben vezette a rendtartományt. A rendtartomány központja már a Hunyad megyei Totesden működött ekkor, s 1935-től kezdve a „román ág” fejlesztése érdekében a rendi utánpótlás képzését is ide helyezték át Szatmárról. Ebben az időben a jezsuiták öt helyen működtek Romániában: a bukaresti és kolozsvári állomáson (Stáció), a czernowitzi rendházban, a jászvásári egyházmegyei szemináriumban (1939-ig) és a szatmárnémeti rendházban.

A strukturális változások a szatmári rendház lehetőségeit is meghatározták. Egy, a rendházból 1925-ben a magyar provinciálisnak írt beszámoló, az új noviciátusról és a konviktusról a következőket tudósította: „*Novicius van 14, ebből 11 skolasztikus, és 3 fráter novicius. Aspiráns van elég... Van 86 konviktorunk a magyar és a román sectioban. M[agiszter] Kiss a teljesen román szakaszban van. 30 fiú, mind görög katolikus az alattvalója. Naponkint román beszéd vagy felolvasás előírva. M[agiszter] Pataki 60 fiúnak viseli gondját. Most már az intelligencia jön a konviktusba. Így pl. egy főispán fia, orvosok, főnökök, stb. fiai*”.²¹ A szatmári rendház jelentősége a '30-as évek közepén az utánpótlás képzésének Totesdre helyezésével tovább csökkent. Fireza döntései minden jel szerint – a Szentszék és a római rendi központ szándékával összhangban – a rendtartomány görög katolikus, azaz román karakterének erősítését célozták. Ez pedig óhatatlanul a szatmári bázis utánpótlásának elapadását, az itteni közösség sorvadását eredményezte. 1937–38-ban már csak hat rendtag, az 1926-ban számláltak alig egynegyede szolgált a püspöki székhelyen.

¹⁸ *Acta Romana Societatis Jesu* (Továbbiakban: AR) V. 92–93. Romaniae Provincia [Romania] 1924. január 6. E domibus quibusdam Pr. Hung. et Polon. conditur M. Rumenica a Pr. Poloniae dependens. [Vide etiam Moldavia] A kolozsvári és a szatmári rendház tagjait végül csak 1929-ben írták át a román misszióba. „Hoc anno 12 Socii Provinciae Hungariae adscripti sunt Missioni Rumenicae.” (ebben az évben a magyar provincia 12 tagja a román misszióhoz rendelve) *Catalogus Provinciae Hungariae Societatis Jesu*, 1929. 22. A szatmári közösség tagságát 1928-ig a magyar katalógusok tartották számon.

¹⁹ AR VII. 361. *Peculiaris Facultas pro Viceprov. Rumaenica*. 1933. december 13. *Patribus Viceprov. Rumaenicae* (Prov. Polon. Min.) *conceditur facultas Sacrum celebrandi in antimensiis Graecorum*. – *Rescript. S. C. Rit.*

²⁰ AR VII. 708. *Ordinario Lugosiensi Rumaenorum* (rit. orient.) *conceditur facultas cedendi Societati* (Viceprov. Rumaen. Prov. Polon. Min.) *paroecias Totesti et Paclisa*. – *Rescript. S. C. pro Eccl. Orient.* 1934. február 17.

²¹ JTMRL *Hírek a provinciából* 1925. november. 7. szám. 4.

¹⁵ *Synopsis*, 1950. 479.

¹⁶ Bővebben lásd: Csizsár Klára Antónia: *Megújult lendülettel. A szatmári jezsuiták története*. Bp., 2015.

¹⁷ *Catalogus Provinciae Hungariae Societatis Jesu*. Bp., 1924.

A két világháború között nem volt különösebb akadálya a román jezsuita misszió működésének. Keleti ága új lehetőségek kapuit nyitotta meg, a kezdeményezést a mindenkori bukaresti nunciusok, Alexandru Cisar bukaresti érsek és görögkatolikus püspökök is támogatták. A kisebbségi helyzetbe került erdélyi katolikus magyarok tapasztalatai alapján és nézőpontjából mindez persze inkább veszélyt jelzett. Az új keletűen hibrid formáció hovatartozását a meg-megújuló etnikai-felekezeti ellentétek tűzvonalaiban nem lehetett biztonsággal megállapítani. Az erdélyiek mindennapi életét meghatározó feszültségek nyilván a rendtagok közötti kapcsolatokra is hatással voltak, mégsem okoztak rendszerszintű zavart. Az egységes nevelésen és külföldi tanulmányi tapasztalatokon túl egyrészt azért, mert a provincia kezelhető létszáma lehetővé tett egyfajta underground működést, másrészt mert tanulmányaik végeztével a rendtagok saját nyelvi-kulturális közegükben tevékenykedtek. A kordában tartott feszültségek csak az impériumváltások nyomán kerültek felszínre, amikor újra és újra kérdésessé vált, hogy a kolozsvári és a szatmárnémeti rendházak melyik provincia joghatósága alá tartoznak.

JONICA XÉNIA – ORBÁN SZABOLCS

„NEVELJÜNK MAGUNKBAN MEGEDZETT LELKÜLETET, HOGY MINDEN TEHERBÍRÁSRA KÉPESEK LEGYÜNK!”¹

Adalékok az Erdélyi Ferences Rendtartomány
1918–1925 közötti történéseiből

I. Bevezető, rendtörténet

A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány múltja a 13. századig nyúlik vissza, ugyanis a Magyar Királyság területén létező nyolc őrség egyike volt.² A kezdeti lendület számos kolostor alapítását eredményezte.³ 1729. június 12-én a milánói nagykáptalan határozata – mivel a feltételeknek megfelel: azaz van minimum tizenkét helyen jelenlét, melyből hatnak kolostori jellege van – az erdélyi ferences őrséget provinciai rangra emelte, P. Csátó Eleket nevezve ki első tartományfőnökének.⁴ Ezt követően virágzó korszakként tekinthetünk az 1750–1850 közötti időszakra, amelyet nagyszámú hivatás és kolostorok (újra) alapítása fémjelez. A 20. századra megújuló Stefánita Rendtartomány mondhatni, hogy a második virágkorát kezdi élni: plébániák vezetése, templomok fenntartása, iskolákban való tanítás, nyomdaműködtetés, valamint népmissziók megtartása tölti ki a testvérek mindennapjait.

Jelen kézirat célja, hogy szemelvényeket mutasson az erdélyi ferencesek 1918–1925 közötti rendi életéről, különös tekintettel a mindennapjaikban jelenlévő témákról, a külső és belső, események megéléséről. Forrásként elsősorban az akkori tartományfőnöki központ – Kolozsvár – háztörténete, továbbá más rendházak története, a tartományfőnöki iratok, valamint a témához kapcsolódó korabeli kiadványok szolgálnak.

II. Az első világháború és a román betörés történései

Az erdélyi ferences közösség életét különösen is több szempontból érintették az első világháborús események. Az 1916-os román betörés több kolostor életét befolyásolta, sajnos negatív lecsengéssel. A kolozsvári Historia Domus Erdély kiürítését a következőképpen örökíti meg: „a menekülés rettentő és borzalmas kálváriáját rendtársaink sem kerültek ki. Egy- két zárdánk kivételével mindenik megmozdult. Az csak természetes volt, hogy minden menekülő rendtárs Kolozsvárnak tartott.”⁵ A „menekülők vándorbotját” vette kezébe a csíksomlyói, a szárhegyi, a medgyesi, a vajdahunyadi és az esztelneki

¹ Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 1320/1925.

² Erről bővebben: GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár 1930. 62–77.

³ Vö. SARÁNY István: *Erdélyi Fioretti – Ferencesek kényszerlakhelyen*. Csíkszereda 2010. 11–12.

⁴ Vö. BOROS Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár 1927. 126.

⁵ Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 19050–1945: Menekülés, p. 84.

kolostor lakóközössége, mivel „közvetlenül beleestek az ellenség által megszállt területekbe”, de „Brassó, Fogaras, Székelyudvarhely, Köhalom és Nagyszeben is ki voltak téve a háború közvetlen hatásának.”⁶

Fajsúlyát tekintve a román betörés egyik, ha nem a legkiemelkedőbb rendi eseménye, hogy a Csíksomlyói Segítő Szűz Mária kegyszobra is menekítésre kényszerült, hogy ne kerüljön az ellenség kezébe. Előbb a székelyudvarhelyi kolostorba, majd a kolozsvári templomba került átszállításra.⁷ A betörésre vonatkozóan egy tartományfőnöki levélből arról is értesülhetünk, miszerint „köztudomású tény ugyanis, hogy templomaink és sekrestyéink némelyikét teljesen kirabolták. Miseruhát, főként fehérneműket vittek el magukkal. Ezekért is joggal számíthatunk kártalanításra.”⁸ P. Trefán annak érdekében, hogy a templomi kellékek hiányának mielőbbi pótlására sor kerülhessen már 1917-ben országos gyűjtést kezdeményezett Kolozsvárról a rendi központból.⁹

III. A román hatalomátvétel első évei és keserű tapasztalatai

Az 1917–1918-as esztendő a Rendtartomány életében jeles esemény a rendkívüli kiskáptalan megtartása. Az előzmények nem voltak zökkenőmentesek, ugyanis „az Olaszországgal való ellenséges viszony megakadályozta, hogy a Reverendissimus Visitátort küldjön Provinciánk soron lévő hivatalos meglátogatására.”¹⁰ Ennek ellenére az ilyenkor szokásos kolostori jelentések – gazdasági, lelkipásztori, személyzeti – beküldésre kellett kerüljenek a Rendtartomány vezetőségnek.¹¹ A hivatalban lévő tartományfőnök pedig – P. Trefán Leonárd – a rendi tanács összehívásával, – augusztus 28–29. között – megtartotta a rendkívülinek nevezett kiskáptalant és az ilyenkor szokásos személyi helyezéseket is.¹² A káptalan döntése értelmében „P. Trefán Leonárd újra megválasztott rendtartományi főnökké mégpedig egyhangulag.”¹³

Az év végi körlevélben a felsorolt szerzetesek katonáskodása kapcsán a tartományfőnök megjegyzi, hogy „testvéreink némelyikéről semmit sem tudunk, a legjobb, ami-

ben remélhetünk, hogy orosz fogságban vannak.”¹⁴ Továbbá, P. Leonárd azt is írja, hogy „nagyon kérek mindenkit, hogy politikai vonzású gyűléseken, tüntető fölvonulásokon a rend tagjai közül senki ne jelenjen meg” s mindezt azzal magyarázza, hogy „a mostani helyzet eléggé kritikus arra, hogy az ilyen politikai vonatkozású beleavatkozásból személyekre vagy testületekre nagy hátrányok származzanak.”¹⁵ Ugyanakkor arra is kiterjed az előjáró figyelme, hogy megossa azon nézőpontját a rendi testvéreivel, miszerint „miután hazánkban a béke és háború sorsa úgy látszik alakulni, hogy esetleg átvonuló, vagy megszálló csapatok színhelyévé lehetnek egyes vidékeink, ebben az esetben, miután nem ellenséges invázióról van szó, menekülésre gondolni szükségtelen.”¹⁶ Bölcsen kéri a „szeretett Testvéreit” hogy a nevezett kritikus időkben mindenki „sokszoros szerzetesi öntudattal álljon az őrhelyén, s a templomban és iskolában buzgó lelkiismeretességgel teljesítse kötelességét.”¹⁷

Az új állam berendezkedésekor az Erdélyi Ferences Rendtartományt 24 rendházzal találta¹⁸, amelyben 65 felszentelt pap, 33 laikus testvér, 15 nyomdász testvér (akik Kolozsváron tevékenykedtek), továbbá 16 teológiát hallgató ferences növendék Vajdahunyadon, 13 filozófiát tanuló fiatal Medgyesen, valamint 5 fiú, aki a székelyudvarhelyi Collegium Seraphicumban tanult. Ez összesen 147 személyt tesz ki, akik a Rendtartomány kolostoraihoz tartoztak, életvitelszerűen ott éltek feladataik teljesítése következtében.¹⁹

A kolozsvári Historia Domusból sajnos hiányzik az 1919–1920-as év, valamint az 1921-esből egy rész, szemmel láthatóan eltávolították a megírt oldalakat, pedig az új állam berendezkedése igencsak nyomot hagyhatott az erdélyi ferencesek történelmében. Ebből az időszakból az egyik fontos esemény, hogy a – koholt vádak alapján – meghurcolt és fél évre börtönbe zárt miniszter provinciális esete. A már megmaradt lapokról – ill. más forrásokból – kiderül, hogy Trefán Leonárd tartományfőnöknek az 1919. augusztus 20-ai, Szent István király napján elmondott prédikációja miatt hadbíróság elé kellett állnia.²⁰ Amikor a vádlott személyét arról kérdezték, hogy mire is célzott, konkrétan mit jelentett az augusztus 20-ai beszéd, Trefán atya hosszasan fejtegette, hogy valójában mire is gondolt, amellet, hogy „neki kötelessége minden évben a magyarok legnagyobb ünnepén beszédet tartania.”²¹ A háztörténet írója megjegyzi, hogy a vád tanúi

6 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 446/1918.

7 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Csíksomlyói Segítő Szűz kegyszobra Kolozsvárt, p. 84. Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 446/1918.

8 A Rendtartomány előjárója kéri a kolostorok vezetőit, hogy „a hatósággal karöltve eszközölt kármegállapítási jegyzőkönyvet kettő eredeti példányban” készítsék el, amely részletesen tartalmazza minden kolostor és templom „épületeiben, gazdasági felszerelésében szenvedett károk tételenként” való kimutatását az egyházi felszerelések mellett. Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 86/1917.

9 Az országos gyűjtés a Szent Ferenc Hírnöke ferences havilap oldalain, míg a Kolozsváron „az arisztokrata hölgyekből és a harmadik Rend tagjaiból segítő bizottságot szerveztem, melynek nagylelkű föladata lesz részben pénzbeli adomány, részben egyházi kézimunka által: kirabolt és szegény ferencrendi templomainkat fölsegíteni.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 86/1917.

10 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Rendkívüli kiskáptalan. Capitulum Provinciale. p. 88–89.

11 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 916/1917.

12 Uo.

13 A bejegyzés a következőket is tartalmazza, mintegy magyarázatként a megválasztott személye kapcsán: „A provincia ezzel akarta honorálni azt az áldozatos és önzetlen munkát, mellyel szolgálta őt három év alatt. De egyszersmind ez az egyhangú megválasztás a bizalom megnyilvánulása is volt.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Rendkívüli kiskáptalan. Capitulum Provinciale, p. 88–89.

14 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 446/1918.

15 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 1173/1918.

16 Uo.

17 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 1173/1918.

18 A következő településeken volt ferences jelenlét: Dés, Déva, Kolozsvár, Fogaras, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Vajdahunyad, Brassó, Medgyes, Csíksomlyó, Nagyszeben, Körösbánya, Szászváros, Szamosújvár, Szászsebes, Szárhegy, Mikháza, Szék, Esztelnek, Alvinc, Köhalom, Torda, Gyulafehérvár, Torockószentgyörgy. Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 1189/1917. Tabula Congregationis provincialis Provinciae S. Stephani Regis Hungariae in Transsylvania Ordinis fratrum minorum S. P. N. Francisci anno 1918.

19 Uo.

20 Sajnos a hiányzó részek miatt nem egyértelmű az elhangzott beszéd tartalma, ami miatt bíróság elé kellett állni a tartományfőnöknek, azonban a meglévő forrásokból azt lehet összerakni, hogy az elmondottakkal nem volt más szándéka, minthogy „hiveinek lelkét ideálisabb életre buzdítsa, mert a hitetlenség és a kétségbeesés bolsevizmusra vezet.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945, p. 97.

21 A további érv, magyarázat a következő volt: „A szent tűz alatt – úgymond ő – a zsidók istenét értette. A háború pedig egy poétikus allegória, amely a Szentírásban is létezik és minden nemzet a saját hagyományai szerint idézi. A hadsereg alatt ő nem fegyveres hadakat értett, hanem a nép lelki felfegyverke-

nem másra fektették a hangsúlyt, minthogy „milyen izgató hatást tett a beszéd (...) az állam érdekeit azonban minden támadás ellen meg kell védeni s ezért kéri a vádlott elit-élését.”²² A védelem – Pascaniu egyetemi tanár személyében, aki erdélyi utazása közben értesült a perről, Kolozsvárra jött és felajánlotta a védelem ellátását – a győztesek és legyőzöttek helyzetét és jogait fejtegette, „szerinte nem lehet követelni a legyőzöttektől, hogy az ő nemzeti érzésükből kivetkőzzenek.”²³ A vádlott utolsó felszólalásában a következőket mondta: „nekünk az a világnézetünk, ami Románia cimerében is írva van: Nihil sine Deo” – vagyis semmit Isten nélkül. Az ítélet végül nem alakult kedvezően, hiszen a hadbíróság a tárgyalást követő harmadik napon – szeptember 5 – tette közzé, hogy a „vádlottat az izgatásban bűnösnek mondták ki s az enyhítő körülményekre tekintettel egy évi elzárásra és kétezer lei pénzbírságra ítélték.”²⁴

A tartományfőnököket letartóztatták és a hadbíróság ítélete után „felszállították a Fellegvárba, hol már sok magyar ember szenvedt és szenvedett.”²⁵ Négy hónap elteltével szabadlábra helyezték P. Leonárdot, azonban „a felső bíróság az ügyet új tárgyalás szempontjából áttette a nagyvárad 2. vadász ezred hadbíróságához, mely az új tárgyalást 1920. május 17-én tartotta meg.”²⁶ Ez alkalommal a tartományfőnök ismét elítélésre került, még két hónap szabadságvesztéssel kellett szembenéznie, amit a nagyvárad őr-önben kellett letöltenie. Ezt követően visszatért Kolozsvárra.

Egy másik témakör, ami a Ferences Rendtartományt is érintette az a pénz beváltásának kérdése. A háztörténet írója a megszállás természetes folyamataként jegyzi, hogy „a magyar pénz lebélyegzése után következett pénzünknek román pénzzel való kicserélése.”²⁷ A beváltásra 1920. augusztus végén és szeptember első napjaiban került sor, mégpedig „1:2 arányban vagyis két koronáért kaptunk egy Leut, ami tetemes kárt okozott a közönségnek s még inkább az, hogy sokan annak idején nem bélyegeztették volt a pénzüket s természetesen most azokat nem cserélték be.”²⁸

Az erre az időszakra jellemző állapotokra utal, hogy a 723/1921-es számú tartományfőnöki körlevél súlyos rendelkezéseket tartalmaz a rendtagokra vonatkozóan, ugyanis az előjáró arról ír, hogy „egyházi és polgári hatóságok részéről részben komoly

zését. Azért lelkesítette a tömeget is csak azért használta a magyaroknál szokásos Haduruk kifejezést, hogy a nép lelkiületét emelje, mert, amint láttuk Magyarországon, Budapestről indult hamis politika és szenny irodalom a bolsevizmussal metélyezte meg a lelkeket. Ő nem hivatott arra, hogy a román hadsereg fölött bírálatot mondjon. A vétek a törököket illeti, akik annak idején, amikor az országot végig dulták, pogányságot terjesztettek az országban. Szent István nagy volt, mert minden szellemi és lelki nagysággal megvolt áldva, ennél fogva ki is érdemelte minden magyar szív kegyeletét. Arra a Szent Istvánra gondoltam, akinek egyik kezében kard, a másikban pedig kereszt volt s aki a magyaroknak az új életre vezető utat mutatta.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945., p. 97.

22 Uo.

23 Uo.

24 Uo.

25 Az ügyvédek számos fellebbezést nyújtottak be, s bár a remény az ügy mielőbbi újra tárgyalására volt, de erre az ítélet meghozatala után négy hónapot kellett várni. Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus, p. 97.

26 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945., p. 98.

27 Továbbá, megjegyezi azt is, hogy ez a folyamat „sok izgalmat okozott a közönségnek, mert nem is sejtette, hogy milyen arányban fogják beváltani. A pénzspekulánsok lelketlenül ki is használták az emberek tájékozatlanságát.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Pénz beváltás, p. 98.

28 Uo.

és jóakaratu, részben hivatalos és fenyegető természetű figyelmeztetést kaptam, hogy rendtársaink igen sokat, föltűnést keltően utaznak.”²⁹ Ebből kifolyólag hivatali eljárásból és „félve a mai viszonyokkal járható kellemetlenségektől is, elrendelem a Házfőnök Atyáknak úgy akiktől, mint akikhez az utazás történik, hogy csak végszükség esetében és a szomszéd házakba is csak írásban adott engedéllyel bocsássonak utra, vagy fogadjanak be utazó testvéreket.”³⁰ Sőt, a Rendtartomány anyaházába, Kolozsvárra sem volt lehetséges a tartományfőnök előre kikért engedélye nélkül még a házfőnököknek sem utazni, nemhogy más, vezető beosztás nélküli szerzetesnek. Ennek foganatosítására „a kolozsvári kapus testvér senkit sem fogad el, aki írásbeli engedélyét föl nem mutatja.”³¹ Mindezt az intézkedést annak érdekében is foganatosítja az előjáró, hogy a „közbiztonsági és rendőri hatóságok fürkésző, néhol gyanúsító eljárásaitól akarom megkímélni önmagunkat.”³²

Hazai viszonylatban, a Rendtartomány életére vonatkozóan fontos tárgykör, hogy ebben az évben (1921) lejártak a hivatali megbízatások, azonban az ilyenkor szükséges „Canonica Visitationa alkalmas idő nem lévén az utazási nehézségek és más elháríthatatlan akadályok miatt, Rómából az a határozat jött, hogy maradjon a Rendtartomány vezetősége még egy évig.”³³ Mivel az egy év eltelt s még 1922-ben sem tűnt kedvezőnek az idő, ezért a római Rendi Tanács – Definitorium Generale Romae – választott előjáróságot az erdélyi Provinciának. Az 1922. január 18-án kelt Minister Generalis levele alapján megerősítést nyert P. Trefán Leonárd harmadik tartományfőnöki kinevezése. A régi, új erdélyi ferences előjáró február 15-én kelt levelében tudomásul veszi a római előjáró határozatát „kötelesség-hódolattal és engedelmisséggel”, egy olyan időben, amikor a dekadencia egyre inkább megjelent a Rendtartomány életében is. Itt különösen is a rendi fegyelem elhanyagolása, a kisebb, nagyobb szabályok, törvények „kicsinyeskedő lebecsülése és az imádságos lelkiület elsorvadása” az, ami aggasztja P. Leonárdot.³⁴

IV. Pozícióörzés és építkezés

Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Kolozsváron történő alapítási, szervezési munkái körül Erdély befolyásos/ismert katolikusai mellett „a legelső pillanattól kezdve ott láttuk Trefán Leonárd rendtartományfőnök atyánkat aki szervezőtehetsége latba vetésével és az alapszabályok ingyenes kinyomtatásával megadta az első impulzust a biztos siker felé.”³⁵ A Népszövetség célja „a római katolikus hit, a tudományos, az irodalmi és a karitatív munka gyakorlása, az erdélyi római katolikus egyház iránti

29 Uo.

30 Ez a rendelkezés „annál inkább áll ez a távolabb fekvő házakba utazókról, hol a provincialis írásban adott engedélyének fölmutatása elengedhetetlenül szükséges.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 723/1921.

31 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 723/1923.

32 Az utazás kapcsán felvetődik az a retorikai kérdés is, miszerint „hát arra gondolunk-e, hogy a mai megélhetési nehézségek között a vasút milyen sokba kerül?” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 723/1921.

33 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Új rendi Kormányzat, p. 102.

34 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 113/1922.

35 Ebből a tényből kiindulva, nem csoda, hogy a továbbiakban arról olvashatunk, hogy „a Provinciális atya így nagy arányú közreműködése és a mozgalomban való részvétele mellett lett zárdánk az előzetes tanács-

hűség erősítése.”³⁶ Ennek a mozgalomnak Katolikus Világ címmel folyóirata is lesz, aminek első példánya 1923. január 23-án kerül az érdeklődők kezébe a kolozsvári Szent Bonaventura Nyomdából.³⁷

A Rendtartomány életében az 1923-as év azért is bír jelentőséggel, mivel P. Bíró Lőrinc „a rendtartomány kormánytanácsa megbízásából Amerikába ment, hogy rendtartományunk érdekeit ott szolgálja” (...) s habár csak egy évre volt tervezve az ottléte már a következő évben (1924) kiderült, hogy hosszabb lesz az „új világban” való tartózkodása.³⁸ P. Lőrincet később több erdélyi ferences³⁹ is követte, és közösségeként, az anyaházban, Youngstownban (Ohio állam) éltek, 1923-1948 között a helyi Szent Szív Provinciához tartozva. Miután a közösség számbelileg is megerősödött, 1948. március 9-én megalakult az Erdélyi Szent István királyról nevezett Rendtartomány amerikai Komisszariátusa, Fairfield (Connecticut) székhellyel – vezetője a provinciális megbízott, azaz delegatus provincialis. A komisszariátus és a testvérek közössége 1992. december 31-én szűnt meg.⁴⁰ Az évek során sikerült a küldetés teljesítése, vagyis az amerikai magyarok pasztorációja, valamint az erdélyi kolostorok anyagi támogatása. Külön említésre méltó, hogy ilyen jellegű amerikai segítségből épült fel a székelyudvarhelyi Collegium Seraphicum 1929-ben, továbbá a csíksomlyói orgonavásárlása is nagyrészt ebből az állandó támogatásból valósulhatott meg (1930–1933), de a vajdahunyadi teológiának a kor igényeinek megfelelő berendezése is ugyancsak az innen származó forrásból került kivitelezésre.

A vizitációt követő évben (1923) – amelyet a Salvatoriana Provincia Custosa vezetett, P. Kochán Bertalan személyében –, azaz 1924-ben tartományfőnökké lett megválasztva, P. Imets Károly a júliusban megtartott rendtartományi Káptalanon. Az új tartományfőnök régi, új belső és külső kihívásokkal találta szemben magát, amit hosszasan meg is fogalmaz a megválasztását követő első körlevelében.⁴¹

Ugyancsak az 1924-es év történéseihez tartozik, hogy a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Provincia újra szervezésekor három kolostort csatoltak az erdélyi Stefanitákhoz, mégpedig Kaplonyt, Szatmárt és Máriaradnát.⁴² Ennek magyarázat nem más, mint a Trianoni békeszerződés határozata (1920.), ugyanis a Szent István királyról nevezett Provincia határai követték a történelmi Erdély határait, és ezek a házak nem tartoztak hozzá. Mivel azonban a békeszerződés következtében területileg Romániához kerültek ezek a kolostorok is, az egyházi közigazgatás és működés miatt a 3 rendházat hivatalosan is a Stefanitákhoz csatolták.

kozások színhelyévé és az Erdélyi Katolikus Népszövetség bölcsőjévé.” Forrás: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Népszövetség, p. 103.

36 Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/E/Erd%C3%A9lyi%20R%C3%B3mai%20Katolikus%20N%C3%A9psz%C3%B6vetség%20A9g.html>. Használva: 2021. 02. 15.

37 A folyóiratról bővebben: <http://lexikon.katolikus.hu/K/Katolikus%20Vil%C3%A1g.html>. Használva: 2021. 02. 15.

38 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Kolozsvári Historia Domus 1905–1945: Kusztos választás, p. 110.

39 A közösség fennállási ideje alatt (1923–1992) összesen 31 rendtagról van tudomásunk. Közülük többen háborús fogolyként szabadulva vették az irányt az amerikai kontinens felé, de van, aki önszántából, a pasztorációt segíteni ment ki valamelyik erdélyi közösségből.

40 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Mészáros György hagyatéka: Erdélyi Ferencesek az Amerikai Egyesült Államokban.

41 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 980/1924.

42 Erről bővebben: György József: A ferencdiékek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár 1930. p. 133, 237–241, 269–272, 313–317.

V. Iskola, kultúra és lelkiesség

A rendi iskolákra vonatkozó adatokkal kapcsolatosan fontos megjegyeznünk, hogy kevés forrás maradt fenn, de azok hű bizonyítékai annak az állandó kihívásnak, ami a Rendtartomány részéről mutatkozott iskolák fenntartása érdekében. Az alábbi esetek bemutatása mentén törekszünk rávilágítani arra, hogy miért is volt szükséges a ferenceseknek a magyar iskolák létrehozása és fenntartása, különösen is a szörvány közegben.

A körösbányai háztörténet 1919–1920-as év bejegyzései között a következőkről olvashatunk: „a római katolikus egyház lehetőleg mindenütt katolikus iskolát állíttatott fel, így Körösbányán is a zárda épület földszintjén egy szép nagy szoba lett előkészítve erre a célra, padok megrendelve és a tanító is P. Bogács Reginát személyében megérkezett volt. De a főszolgabíró nem engedte meg. A tanítónak három nap alatt el kellett innen utaznia, mi szeptember 14-én meg is történt. A padokat és egyéb szükségeseket nem szereztük be, így az iskola meghiusult.”⁴³ A házfőnök – P. Fekete Fausztin –, lezárásként megjegyzi, hogy „a román állami iskolába járnak a katolikus gyermekek is, hol a vallásból én tanítom.”⁴⁴ A következő év történéseinél – 1920–1921 – azzal indít a házfőnök, miszerint „idén minden törekvésem oda irányult, hogy egy katolikus felekezeti iskolát létesítsünk, a még mindig túlsúlyban lévő római katolikus iskolaköteles gyermekek számára.”⁴⁵ A kitarítás eredményesnek bizonyult, ugyanis a további sorok szerint P. Kristó Xavér ferences személyében tanítója is lett az iskolának, ami „november 10-étől rendszeresen működik, ide járnak a református és zsidó gyermekek is, összesen 47-en.”⁴⁶ Az iskola fenntartása a körösbányai kolostornak „roppant sokba került”, ugyanis „a tanító után fizetés nincs” – így ellátásáról maga a kolostor gondoskodott. A házfőnök megjegyzi, hogy „a körösbányai zárda oly áldozatot hoz a magyarság érdekében a római katolikus iskola fenntartásával, milyent egy plébánia és zárda se több, és ezt tartani is fogják bármely áldozat árán is.”⁴⁷ Sajnos, az ezt követő évek eseményei elvarratlan és tisztázatlan szálként maradnak, források hiányában.

A vajdahunyadi állami iskolára vonatkozóan szintén a háztörténeti feljegyzésekből tudjuk, hogy „a román megszállás összes politikai erejét igénybe vette és kiterjesztette hatalmát minden egyes magyar állami intézményre: így elvette az állami elemi iskola egész épületét és beállította a román állami elemi iskolát, továbbá kisajátította a helybeli polgári leányiskola épületét, elvette egész felszerelését.” Mivel a városi magyar nyelvű tanítása veszélybe került, az iskola vezetősége „zárdánkat kereste fel, hogy fogadja be a polgári leányiskolát, nyújtson neki menedéket.”⁴⁸ A helyzet alakulásáról kiderül, hogy a ferences közösség „tekintettel a magyarság érdekére, ezt meg is adta, habár előre láthatta ama rettenetes anyagi és erkölcsi felelősséget, amellyel az iskolát illetőleg tartozik, és habár előre láthatta ama fokozott nehézségeket is, melyek az iskola elé úgy anyagilag,

43 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: A körösbányai Historia Domus 1917–1921., p. 14.

44 Uo.

45 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: A körösbányai Historia Domus 1917–1921., p. 19.

46 Uo.

47 Uo. Itt még megjegyezzük azt a tényt, miszerint nem túlzás a házfőnök hangulata, hiszen a Historia Domus lapjain az érintett évek kapcsán folyamatosan a drágulás is ismertetésre kerül, továbbá a kolostor és templom újra fedése is ezekben az években történik. Forrás: A körösbányai Historia Domus 1917–1921., p. 9–25.

48 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: A vajdahunyadi Historia Domus 1916–1936: Iskolák, p. 20.

mint fenntartását illetőleg is oly könnyen görbülhetnek.”⁴⁹ Itt külön érdemes megjegyezni, hogy a kolostorban működő iskola iránt „nagy érdeklődéssel viseltetett a szülők serege s a környék magyarsága – amit bizonyít az, hogy a szép számú rendes tanulókon kívül – majdnem ugyanannyi magántanulója volt iskoláinknak.”⁵⁰

Az iskolákkal kapcsolatos küzdelemnek egyik fontos fejezete a tanítók jóváhagyása, ill. a román nyelvvizsga kérdése. A 82/1923-as számú tartományfőnöki körlevél 4. pontjában a polgári iskolai tanárképzés kapcsán megjegyzi az erdélyi ferences előjáró, hogy „aki vizsgára jelentkezik, azt beíratom, s megnyeri a f. tanév első és második félévét úgy, hogy ez évi szeptemberben már leteheti az alapvizsgát.”⁵¹ A levelet tovább olvasva, kiderül, hogy erre a vizsgára azok jelentkezhetek, akik rendelkeztek tanítói oklevéllel, és ehhez hozzáteszi, hogy „emberi bizonyossággal kiállják főként románból és szaktárgyaikból is a vizsgát.”⁵² Megfontolt szándékot kér az előjáró minden jelentkező szándékozó ferencestől, mivel véleménye szerint „fölkületes készséggel nem lehet előállni – akik erőt és tudást éreznek magukban, azok jelentkezzenek sajátkezű iratukkal a házfőnökség útján.”⁵³ P. Trefán Leonárd 1924. május 15-én kelt levelének egyik pontjában kitér a Közoktatásiügyi Minisztérium rendeletére, miszerint „az összes tanítóknak és tanároknak ez év augusztusában kötelező vizsgálatot kell kiállni a román nyelv, történelem, földrajz és alkotmánytanból, természetesen nem magyar, hanem román nyelven. (...) Aki a vizsgálatot sikeresen le nem teszi, annak oklevele elveszíti államérvényességét.”⁵⁴ A rend előjárója „komolyan kér meg mindenkit” a rendi iskolák fennmaradása érdekében, hogy „erre a nyárvégi nosztrifikáló vizsgálatra készüljön el és a vizsgálatot tegye le.”⁵⁵

Hogy ez továbbra is életbe vágó probléma tanúsítja a tartományfőnök következő évi levele, amelyben arról vall, hogy „fájdalommal látjuk, hogy iskoláink maholnap tanítók nélkül maradnak.”⁵⁶ Ezért szigorúan elrendelte, hogy „minden okleveles tanítónk jelentse be a kerületi esperes-tanfelügyelőnél, hogy a jelen nyár folyamán a kijelölendő kerületi román bizottság előtt vizsgázni fog.”⁵⁷ Bátorításul írja, hogy az a gondolat, miszerint valaki nem lesz képes sikeresen levezsgázni, „senkit ne riasszon vissza, mert legalább a vizsgára állással jogot nyerünk arra, hogy tovább is taníthassunk.”⁵⁸

A tartományfőnök az év novemberében terjedelmes levélben számol be az elmúlt tavasz és nyár folyamán sorra került kolostori látogatásainak tapasztalatairól. Témánkhoz kapcsolódóan a 14. pontot emeljük ki, amelyben – 7 évvel Erdély Romániához való csatolása után – a tartományfőnök emlékezteti a rendtársait arra, hogy „az állam nyelvének

ismerete mennyire fontos (...) kérem tehát mindannyiukat, hogy drága anyanyelvünk kellő megbecsülése mellett komolyan törekedjenek megérteni az idők fontosságát és tanulják szorgalmasan az állam nyelvét.”⁵⁹ Motivációként még hozzáteszi, hogy „jó, ha ezen a téren is a saját lábunkon járunk és nem szorulunk lépten-nyomon tolmácsokra.”⁶⁰

Lényeges látnunk, hogy bár csak két esetet és a nyelvvizsga körüli problémákat állt módunkban röviden ismertetni, viszont a Rendtartomány célja és szerepe tisztán látszik az oktatás terén: a hitbeli megerősítés mellett az identitásmegőrzésre nagyon mély hangsúly tevődik. Anyagi áldozatok árán is, de ragaszkodnak ahhoz, hogy a magyar és katolikus ajkú családok gyermekei lehetőleg felekezeti iskolába járjanak, ami egyfajta mentesvárként, gyökérként szolgált a nyelv és hovatartozás megőrzésében. Az említett körösbányai és vajdahunyadi esetek mellett hasonló forrásunk van a széki, szászsebesi és dési állapotok kapcsán is. Közös pont a nyelvi, faji, vallási identitás megőrzése, annak továbbadása, „bármely áldozat árán is.”

Egy másik, fontos tevékenységi köre az erdélyi ferenceseknek a 20. században a nyomda és könyvkötészet működtetése, a kolozsvári Szent Bonaventura intézményének falain belül.

A nyomda első kiadványa 1906. április 12-én jelent meg, a műhely megáldására pedig ugyanazon év július 14-én került sor.⁶¹ Az alapítási előzményekhez jelentősen hozzájárult az 1903 óta szerkesztett Szent Ferenc Himneke,⁶² valamint a Katolikus Világ folyóiratok⁶³ iránti előfizetők számának állandó és jelentős számbeli növekedése.

A különböző tematikájú folyóiratok, füzetek, imakönyvek, regények hazai és anyországi neves irodalmárok, szerzők tollaiból kerültek ki. A kiadványok népszerűsítése érdekében jött létre az úgynevezett Sajtóhölgybizottság, Kolozsváron 1922-ben. A források szerint a tagok által rendezett „Sajtódélutánok elévülhetetlen érdemük. A nagy közönség úgy tekint ezekre a délutánokra, mint nélkülözhetetlen kulturális tényezőre. Szükségesek, mert jók és jók mert hasznosak: a lelki és szellemi igények szempontjából.”⁶⁴ A Sajtóhölgybizottság Kolozsváron kívül működött még Vajdahunyadon⁶⁵, Déván és Marosvásárhelyen is.⁶⁶

Sajnos nem rendelkezünk pontos adattal a nyomda fennállásának 42 éves szolgálata során kiadott termékek számáról, de viszonyítási alapként álljon itt Boros Fortunát nyomdaigazgató összesítése, mely szerint: „tíz év alatt (1930-1940) a kiadott könyvek példányszáma 975 200 darab, közel egymillió.”⁶⁷ Továbbá, ha ehhez még hozzáadjuk

59 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 1320/1925.

60 Uo.

61 Vö. PAP L.: *Erdélyi ferences* i. m. 144.; valamint Katolikus Világ: A Jelen: 23. (1926) 5. szám. 174.

62 Ez a hitbuzgalmi kiadvány Assisi Szent Ferenc tiszteletére és III. rendjének terjesztésére, a keresztény valláserkölcsei élet ápolásának céljából jött létre. Főszerkesztője, P. Benedek Fidéltől 1903–1909 közötti években az a P. Trefán Leonárd volt, aki a nyomdát is létrehívta. Társzerkesztő: P. Kiss Arisztid, P. Ungváry Antal.

63 Mint keresztény népszerű folyóirat havi rendszerességgel jelent meg, 1923. január és 1944 augusztusa között, majd a háború okozta nehézségek miatt 15 hónapig szünetelni kényszerült, majd 1945 decemberétől 1946 júniusáig (az utolsó félév lapszámai kettősséval összevonva) jelent meg. Összesen 21 év 15 hónap a megjelenési ideje.

64 Uo., p. 17.

65 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: Vajdahunyad: 1. Kötet: A vajdahunyadi Rom. Kath. "Sajtóhölgybizottság" Jegyzőkönyve 1928–1935.

66 Szent Bonaventura Nyomda – A Himnők, Katolikus Világ kiadóhivatala, Kolozsvár 1926, p. 17.

67 Vö. PAP L.: *Erdélyi ferences* i. m. 164.

49 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: A vajdahunyadi Historia Domus 1916–1930: Iskolák., p. 20–22.

50 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: A vajdahunyadi Historia Domus 1916–1930: Iskolák., p. 22. A tanerő a következő ferencesekből tevődött össze: P. Szatmáry Román, Trefán Timóteus, P. Kristó Modeszt és P. Szakács Processzus. Az 1918/1919-es tanévben „mintegy 250 gyermek volt.”

51 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 82/1923.

52 Uo.

53 Uo.

54 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 510/1923.

55 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 510/1924. Ugyanakkor ebben a levélben felhívja a figyelmet arra is, hogy a csiksomlyói templom részére új harangok lettek rendelve, ezért minden rendházat arra kér, hogy erre szánt adományait küldjék el a Tartományfőnökségre május 25-ig.

56 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 642/1925.

57 Továbbá, hozzáfűzi még azt is, hogy „akik tavaly nem állottak vizsgára, valami okot hozzanak fel, ami miatt nem vizsgázhattak.” Forrás: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Tartományfőnöki levelek: 642/1925.

58 Uo.

az 1910-es évektől nagy buzgalommal elindult Szent Antal tisztelet, a Lourdes-i Boldogasszony, a Liseux-i Kis Szent Teréz, a Veress Ernő féle Szent óra sorozat kiadásainak imakönyvét, láthatjuk, hogy a nyomda a mindenkori válságos idők kihívásai ellenére is próbált helyt állni, hű maradni az alapítási szándékához.⁶⁸

A Szent Bonaventura nyomda és könyvkötészet több lépésben, szisztematikusan átgondolva lett megszüntetve. Jelen tudomásunk szerint a kolozsvári Szent Bonaventura nyomda utolsó kiadványa a P. Boros Fortunát: Elek atya Mária- tisztelete című kiskönyv volt 1948-ból.

Egy másik ferences pasztorációs eszköz volt a népmissziók tartása. A Magyar Katolikus Lexikon meghatározása szerint a misszió „a vallásosság fölélesztését és elmélyítését célzó prédikáció- és ájtatosság-sorozat”, amelynek művelésében fontos szerepet töltenek be a szerzetesrendek.⁶⁹ Az ebben az időszakban gyakorolt népmisszió hagyományos formájában 5–8–10 napig tartott, nem ritkán több missziós atya fáradtságos, de annál áldásosabb szolgálatát igénybe véve. Az elhangzott beszédeknek kötött rendje volt, ami jellemzően felölelte a katolikus hit és erkölcs összes alapvető igazságát. Számos helyen a népmisszió emlékére missziós keresztet állítottak, melyre ráírták a népmisszió évét. Bár az első világháború előtti időszakban is sor került több népmissziós alkalomra, mégis a világégést követő időszakban kezd kibontakozni és meghonosodni ennek a pasztorációs eszköznek az alkalmazása. 1922-től a missziós alkalmak újabb növekedési tendenciát mutatnak, nem ritkán olyan esetekkel is tűzdelve, amikor a román hatóság megakadályozza a népmissziós napok lefolytatását.⁷⁰

A leghitelesebb jellemzések a népmissziós napokat követő beszámolókból érhetőek nyomon. Ezeket a beszámolókat a missziós napok elmúltával a közösség plébánosa, kántor-tanítója, netán tanítónője fogalmazta meg és küldte be vagy az egyházmegyei hivatalba, vagy valamely ferences kiadvány szerkesztőségéhez (Katholikus Világ, Hírnök, Erdélyi Ferencesek Útja). Egy ilyen szemléltető eset például a Nagykárolyban tartott népmisszió, amelyre 1924. március 16–23 között került sor – P. Réthy Apollinár és P. Lukács Mansvét atyák vezetésével. A beszámoló sorokból kiderül, hogy „a misszió sok haragost békített ki, sok ezer embernek a lelkébe lopta vissza a nélkülözött békét és boldogságot. Nagykároly egész lakosságát megmozgatta, vallás- és felekezeti különbség nélkül. Csak azt sajnálja mindenki, hogy nem lehetett ezt a kegyelmi időt meghosszabbítani. A nyolc napon át két körmenet volt: csütörtökön este az Oltáriszentséggel, szombaton este Mária szobrával. A körmeneteken 5 ezer embernél több jelent meg. Harangzúgás, világítás, fáklyák és gyertyák fénye, ártatlan leánykák fehér ruhája, kezükben a lilium, ezrek ajkán az ima és ének: ezek mind emelték a körmenet fényét.” A más történelmi egyházak tagjai ez esetben is rácsodálkoztak a népmissziós napok tartalmára, idézve a beszámolóból: „Ime nézzétek, mit tudnak a katolikusok” – mondta sok más vallású könnyezve...⁷¹

Az 1945 őszen megfogalmazódott népmissziók tudatos szervezésének szándéka gyorsan elkezdett konkrétumokban is megvalósulni. Az eredmény nem is okozott csalódást, hiszen a beszámolóban a püspök úr annak is hangot ad, hogy „a misszió lecsökken-

tette a vallásellenes propagandák hatását, felébresztette a katolikus öntudatot és megbékéltette a lelkeket.”⁷²

Összegzés

A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány levéltári forrásai korlátozottak, ami összefügg azzal, hogy 1948-ban a Proviclát Levéltárának egy részét megsemmisítették. A jelen tanulmányban felhasznált források elérhetősége annak a rendtartományi kezdeményezésnek köszönhető, amely 2017-től kezdődően kezdődően arra irányult, hogy a kommunizmus éveit túlélte különböző kolostorokban lévő iratok kerüljenek összegyűjtésre, kutatható állapotba helyezésre, és egy Gyűjtőlevéltár keretein belül elhelyezésre. Bár ezen írás éveire vonatkozó, itt megtalálható források így is hiányosak, több homályos foltot, kérdést hátrahagyva, de valahol mégis egy kiindulópontot nyújtanak az érintett időszak rendi történéseire vonatkozólag.

Törekedtünk a megjelölt 1918–1925 közötti időszakot elsősorban a rendi vezetőség szemszögéből bemutatni, különösen is a Rendtartomány életének belső szerkezetét, annak mindennapjait foglalkoztató kérdésköröket körbejárni. E kihívásnak az adott kor szerzetesei erejükhöz, lehetőségeikhez képest próbáltak megfelelni, s ezzel – mindenemű hátráltató tényező és akadály ellenére – a korabeli társadalom nemcsak vallásos, hanem kulturális, nemzeti fennmaradásához is hozzájárulni.

68 Vö. Uo.

69 Diós István: *Misszió*. In: Magyar Katolikus Lexikon IX., Szerk. Diós István. Budapest, 2003. 228.

70 Az első ilyen dokumentált eset, a Zsil-völgyében 1922. október 8–15 közöttire tervezett missziós napok. Erről bővebben a 486/1922, 52/1922-es számú iratokban lehet olvasni a GyÉL: Püspöki iratok 22–25 csz., 1495. doboz.

71 Katholikus Világ XXI. (1924/4) p. 126–127.

72 Sz. n./1947 Összefoglaló jelentés a gyulafehérvári egyházmegye háború utáni népmisszióiról, p. 4.

A HAJDÚDOROGI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE FELBOMLÁSI FOLYAMATA A ROMÁNIAHOZ KERÜLT TERÜLETEKEN

1918 őszén az Osztrák–Magyar Monarchia hónapok alatt összeomlott, és a nemzetiségek elszakadása következtében megindult a széthullási folyamat. A politikai események nyomán – de azoktól nem függetlenül – megindult a hajdúdorogi püspökség felbomlása is. Jelen tanulmányban ennek folyamatát vázoljuk fel publikált források alapján, elsősorban a szatmár-bihari térségre koncentrálna. A székelyföldi eseményekre csak röviden térünk ki, mivel az nem önálló folyamat volt. A tanulmány legnagyobb hiányossága, hogy nem ismert a nagyváradi és szamosújvári püspökségektől átcsatolt egyházközségek viszonya a püspökkel az átcsatolást követően.

A felbomlási folyamatot különbözőképpen ítélték meg a korszakban, és ez fennáll napjaink magyar és román történetírásában is. A magyar történetírás a püspökség megalakulása kapcsán a magyarrá vált hívek jogos lelki igényeit hangsúlyozza, valamint azt, hogy a pápának joga volt új püspökség létrehozásához és egyházközségek átcsatolásához. Ebből az alapállásból kiindulva az 1918 őszén kibontakozó elszakadási mozgalom kánonellenes voltát emeli ki, és azt, hogy Romulus Marchiş főesperes szembe helyezkedett saját püspökével. A román püspökök a korszakban jogaik megcsorbításaként, a román hívek elleni támadásként élték meg az egyházközségek elszakítását. Az elszakadási mozgalmat tulajdonképpen az átcsatolással szembeni ellenállás folytatásaként értékeli, amely – ha kánonellenes is volt – megfelelt a hívek akaratának. Külön érdekesség a Vatikán gyors reakciója, amivel tulajdonképpen szentesítette Marchiş mozgalmát, s ideiglenes jelleggel visszacsatolta az egyházközségeket. Mindkét érvelésben van logika, az igazság azonban a kettő között van: a mozgalom kánonellenes volt ugyan, de a hívek egy része nem értett egyet az átcsatolással és az annak nyomán bevezetett magyar misével.

A hajdúdorogi püspökség 1912-ben hosszú, fél évszázados mozgalom eredményeként jött létre, de belpolitikai alkuk előzték meg, s ennek a ténynek figyelmen kívül hagyása nem teszi lehetővé a folyamat megértését.¹ A román érsekség és püspökök heves tiltakozása miatt az alapító bulla kiadását követően azonnal felmerült módosítása. Kezdetben mindkét fél nyitottnak mutatkozott a revízióra, de amikor kiderült, hogy a román püspökök által kifogásolt, s román többségűnek tartott egyházközségeket cserébe a magyar kormányzat inkább városban működő egyházközségeket kér,² már nem forszírozták, és a világháború kitörésével a téma végleg lekerült a napirendről. Létrehozásakor a

¹ Erre vonatkozóan: SÁRÁNDI Tamás: *Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál*. Athanasiana, 2016. 43. sz. 102–127.

² A magyar kormány elképzeléseire vonatkozóan: KATKÓ Márton Áron: „Falvak helyett városok” – A Hajdúdorogi Egyházmegye revíziójának kérdése és a nagyvárosok. Regio, 2019. 4. sz. 30–72.

püspökséghez 162 egyházközség került: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradai püspökségtől, 35 a fogarasi és 1 – Budapest – az esztergomi érsekségtől. Az 1910-es népszámlálás szerint a 215.498 hívő közül 183.757 magyarnak, 26.823 románnak, 1623 szlováknak, 968 ruténnek, 2509 egyéb anyanyelvűnek vallotta magát.³ Az általunk vizsgált Bihar, Szabolcs és Szatmár megyék területén összesen 63 átsatolt egyházközség feküdt,⁴ ezek közül 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradai és 15 a munkácsi püspökséghez tartozott. Míg a munkácsi püspökségtől átsatolt egyházközségek abszolút többségében a magyar nemzetiségű hívek domináltak,⁵ a nagyváradai és szamosújvári egyházközségek esetében már vegyes volt a kép. Az érintett 48 egyházközség közül 56% volt abszolút magyar többségű, 19% vegyes, ¼-ük pedig román többségű.⁶ A román többségű egyházközségek átsatolásával a magyar kormány politikai céljai voltak:⁷ mivel a magyar hívek szétszórtsága miatt csak egy részük került át a hajdúdorogi püspökségbe, a reciprocitás elvének alkalmazásával kívánta biztosítani a román püspökségben maradt hívek nyelvi jogait.⁸

1912 elejétől a románok minden téren tiltakozásba kezdtek a püspökség felállítására ellen, és folytatták a bulla kiállítását és a püspökség megszervezését követően is. A püspökök és papok mellett bekapcsolódott a világi elit is. A püspökök a híveket és Vatikánt kezdetben a bulla visszavonásáról igyekeztek meggyőzni, majd annak módosításáról. A tiltakozásnak több formáját használták, memorandumokat és tiltakozó leveleket küldtek,⁹ nagygyűléseket szerveztek, személyesen utaztak Rómába.¹⁰ A tiltakozások

sértő hangvételével sok esetben kivívták a Vatikán haragját.¹¹ A tiltakozó levelek és memorandumok közös eleme, hogy a püspökség mögött meghúzódó politikai érdekekre helyezték a hangsúlyt: a magyar kormány célja a román hívek elnemzettelenítése és a magyar nyelv bevezetése, amely révén a híveket elszakítja a román nemzeti eszmétől.¹² 1912 májusában Gyulafehérváron tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen több mint 20 ezer hívő vett részt. Itt egy a püspökség ellen tiltakozó memorandumot fogadtak el és megválasztottak egy 50 tagú bizottságot, amelynek feladata a további tiltakozó akció megszervezése és koordinálása volt. Élére Gheorghe Pop de Băsești került, aki felvetette, hogy amennyiben nem sikerül megakadályozni a püspökség megalakítását, a románok térjenek át az ortodox vallásra.¹³

Helyi szinten is hasonló gyűlésekre és memorandumok megfogalmazására került sor, ebben elsősorban a nagyváradai püspökség Szatmár és Bihar megyei papjai jártak élen. A térségből 10 egyházközség küldött levelet a Vatikánnak, amelyben tiltakoztak az átsatolás ellen.¹⁴ Az akció szerveztségét mutatja, hogy a levelek nagyrészt azonos tartalmúak voltak, az egész mögött valószínűleg Radu Demeter nagyváradai püspök állt. A levelek sértő hangneme kiváltotta a Vatikán tiltakozását, emiatt Radu püspök kénytelen volt bocsánatkérő levél megírására felszólítani papjait.¹⁵ A tiltakozó hullám megítélése eltérő volt a korszakban, akárcsak a történetírásban. Míg magyar részről annak hangvételére s hevessegre helyezték a hangsúlyt, s elítélték, méltatlannak tartva egy parókus részéről, a román közvélemény és történetírás „hősként” állította be az érintetteket, akik a végsőig ragaszkodtak nyelvükhöz és nemzetiségükhöz.

Az alapító bulla revíziója során a román püspökségek a román többségű és vegyes települések visszacsatolását szerették volna elérni. A magyar kormányzat kezdetben nem támogatta a bulla revízióját, mivel ez csak bátorítást ad a helyzetet elfogadni nem akaró papoknak, és véget nem érő folyamatot indít el az egyházközségek között. A román egyházzsér 24 egyházközséget kért vissza, a magyar kormány 19 átadására volt hajlandó, ezek közül 13 feküdt a vizsgált területen. Az általunk felsorolt 12 település közül 10 a román többségű települések közül került ki, Csengerbagos és Érkenéz a vegyes települések közé tartozott.

A tiltakozás, a román parókusok ellenállása a bulla kihirdetése és végrehajtása során sem enyhült. A bulla végrehajtásával Papp Antal munkácsi püspököt bízták meg, aki első körlevelét magyarul küldte szét. Erre többen románul válaszoltak, egyesek igencsak sértő

11 VÉGHSEŐ Tamás: *Netzhammer bukaresti érsek és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása*. Athanasiana, 2013. 37. sz. 123.

12 Uo. 186. A román tiltakozás érvei sok tekintetben megegyeznek a magyar kormányéival. A magyar kormány is részben azzal indokolta a püspökség felállításának szükségességét, hogy a román püspökségben élő magyar híveket az elnemzettelenedés veszélye fenyegeti.

13 CÂRJA, Cecilia: *Biserica și politica. Înfruntarea episcopiei de Hajdudorog (1912)*. Cluj Napoca, 2012. 203. Ezt az érvet többször hangoztatták a püspökök a Vatikánnal szemben, azonban nincs információ arról, hogy a püspökség létrehozását követően tömeges áttérésre került volna sor.

14 Nagykárolyi, szaniszlói, vezendi, józsefházi, mezőteremi, porteleki, érvasadi, kismajtényi, piskolti, szamosdobi román görögkatolikus parókusok és hívek tiltakozó táviratai Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak a Hajdúdorogi egyházmegyébe való besorolásuk ellen. 1912. szeptember 15–18. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet 1912–1916*. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás–KATKÓ Márton Áron, Nyíregyháza, 2019. 141–142.

15 Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök átirata Mihályi Viktor román görögkatolikus metropolitának a Hajdúdorogi egyházmegye felállítására elleni román tiltakozások tárgyában. 1912. szeptember 24. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet...* i. m. 157–158.

3 „... minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás–TERDIK Szilveszter–Kocsis Fülöp, Strasbourg, 2012. 37.

4 A 63 egyházközség 61 településen feküdt, mivel Nagylétán, Nagykárolyban és Szatmárnémetiben 2–2 egyházközség működött. Ezek közül a nagykárolyi és szatmárnémeti ún. „rutén” egyházközségek a munkácsi püspökséghez tartoztak. Nagyváradon is 2 egyházközség működött, de ezek közül csak az ún. rutén egyházközséget csatolták át.

5 Kivételt Kótaj és Hodász egyházközségek képeztek.

6 10 Szatmár megyei (Portelek, Reszege, Amac, Vezend, Kismajtény, Nagykolcs, Érendréd, Szatmárzadány, Érdengeleg és Szamosdob) és 2 Bihar megyei (Érvasad és Pócsaj) egyházközség volt román többségű.

7 A KSH kimutatása szerint 9 Szatmár megyei településen folyt a magyar gyerekek visszaramanósítása, ezen folyamat megállítására érdekében tartották szükségesnek az egyházközségek átsatolását. A KSH által említett egyházközségek nem a román többségű, hanem az úgynevezett vegyes településeken feküdtek. Ezeken a már megindult az asszimilációs folyamatot a román püspökségek akadályozhatták, vagy lassíthatták. Ezen egyházközségek: Csengerújfalú, Pete, Vetés, Csomaköz, Érkörtvélyes, Mezőterem, Szaniszló, Batizvasvári, Józsefháza. Vargha Gyula a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának átirata és jelentése Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek a görögkatolikus egyházon és iskoláin keresztül zajló elrománosításról. 1910. május 17. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. II. kötet 1906–1912*. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás–KATKÓ Márton Áron, Nyíregyháza, 2019. 109–117.

8 A reciprocitási elv ez esetben egyféle zsarolási potenciált jelentett volna. Amilyen mértékben biztosítják a román püspökségek a magyar hívek számára az anyanyelvhasználatot (ez esetben elsősorban a magyar nyelvű misét), oly mértékben fogják ugyanezt biztosítani a román hívek számára. Erre vonatkozóan lásd: *KSH kimutatás a hajdúdorogi püspökség észak-keleti részéről*. 1913. december 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag Iktatott és Irattározott Iratok (a továbbiakban K 26), 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1912. 321–322. f.

9 A helyi tiltakozások szervezésében Radu nagyváradai püspök járt élen. Előre megszerkesztett formanyomtatványt juttatott el az egyházközségekhez, hogy azt aláírva küldjék el a bécsi nunciushoz. Amikor elfogytak a formanyomtatványok, és azokat helyben fogalmazták meg, több esetben magyarul tették, és a hívek is magyarul írták alá. „... minden utamat...” i. m. 39.

10 Pl. Demetriu Radu nagyváradai és Vasile Hossu szamosújvári püspökök.

hangnemben.¹⁶ A román papok korábbi félelmeik valóra válását látták: a bulla előírásai-
val ellentétben, a püspökség egyik célja a magyar nyelv, a magyar nyelvű mise terjesztése
lesz.¹⁷ Emiatt több esetben incidensekre, tettelegességre is sor került. A legnagyobb vissz-
hangot az 1913 áprilisában Kismajtényban történt eset váltotta ki, amikor Jaczkovics Mi-
hály helynököt a hívek inzultálták, meglökték, s a helyi pap, Gheorghe Mureșan nem is
próbálta fékezni az elszabaduló indulatokat.¹⁸ Mureșant és 12 hívét letartóztatták és bört-
önbüntetésre ítélték, a parókust 18 hónapra, a híveket pár hét és 8 hónap közötti letölten-
dő börtönre.¹⁹ Az eset megítélése is eltérő: a korszakban a magyar papok engedetlenség-
gel, felsőbbiség iránti tisztelet hiányával vádolták a román papokat, emiatt többük ellen
fegyelmi eljárást indítottak. A román közvélemény az egészre mint a nemzeti ellenállás
újabb állomására és annak hőseire tekintett. Ezt vette át a román történetírás is, Mureșan
ügyét újabb „memorandum per”-ként, őt pedig mártírként tartják számon.²⁰ A papok el-
lenállása folytatódott, Jaczkovics Mihály helynök látogatását Reszegén, Szaniszlón és
Szamosdobon is incidensek követték, így egy időre fel kellett függeszteni.²¹

További kutatások tárgyát képezi, hogy a kezdeti ellenállás, tiltakozás, valamint a
bullá revíziójának elmaradását követően hogyan alakult a püspökség, a román papok és
hívek viszonya. Felmerül, hogy Miklósy püspök miért nem mozdította el az ellenálló,
illojális papokat, s helyezte át őket magyar többségű egyházközségekbe. Kérdés az is,
hogy ez a lépés megakadályozhatta volna-e az 1918-ban Romulus Marchis főesperes ve-
zette elszakadási mozgalmat. Nyolc esetben történt meg a parókus más egyházközségbe
való kinevezése.²² Ezek háttere nem ismert, de mivel egyik sem az ellenálló egyházköz-

segeket érintette, mint természetes folyamatokra, s nem az illető parókusok „büntetésé-
re” tekinthetünk. Az áthelyezések közül két eset volt, amikor olyan parókust nevezett ki
román egyházközség élére, akik korábban nem a román püspökség papjai voltak,²³ két
parókust pedig maga Miklósy püspök szentelt pappá.²⁴

A román papok 1912-13-as, illetve 1918-as magatartásához röviden ismertetni kell
a román görögkatolikus egyházrész dualizmus kori történelmét, az egyháznak a román
nemzeti mozgalomban játszott szerepét, s ehhez kapcsolódóan az egyház önmeghatá-
rozását és önképét. A 18. századra az erdélyi görögkatolikus püspökség lett a román
nemzeti mozgalom kibontakoztatója. Az 1848-as forradalomban játszott szerepe, az ud-
varhoz hű magatartása miatt a császár jutalmazni akarta a román görögkatolikus egyház-
részt.²⁵ Ennek eredményeként a fogarasi görögkatolikus püspökség kapott érseki rangot,
és rendelték alá a nagyváradi és az ekkor létrejövő lugosi és szamosújvári püspöksé-
geket. Az *Ecclesia Christi* bullát IX. Pius pápa 1853 novemberében adta ki,²⁶ ez egy-
ben azt is jelentette, hogy kikerült az esztergomi érsek joghatósága alól, s közvetlenül
a Vatikánnak lett alárendelve. A román fél ezt úgy értelmezte, hogy az egyház teljesen
függetlenné vált, az esztergomi érsek viszont továbbra is egész Magyarország területére
érvényesnek tartotta primási jogkörét, beleértve a román egyházat is.²⁷ Annak ellenére,
hogy konfliktus esetén a román görögkatolikus egyház a magyar kormánnyal szemben
mindig Bécsben keresett menedéket, a királyi ház az 1850-es évek közepétől egyre kö-
zömbösebbé vált iránta. Ehhez hozzájárult az állam-egyház szétválasztásának folyama-
ta, akárcsak a később megkötött kiegyezés.²⁸

Az 1870-es évektől kezdődően több ún. nemzeti zsinatot hívtak össze, ahol kidol-
gozták az egyház belső működési szabályzatát: az elsőt 1872-ben, az utolsót 1900-ban.
Először az 1873-as zsinaton vettek részt nagyobb számban laikus hívek, ami radikáli-
san eltér a római katolikus egyház szervezetétől. A magyar kormányzat tiltakozott, arra
hívatkozva, hogy ezáltal nő a különbség a görög és latin egyházrész között.²⁹ A Vati-

16 Raffaele Scapinelli bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak a hajdúdorogi
püspöki szék betöltése és a szatmári görögkatolikus papok tiltakozása tárgyában. 1913. január 29. In *For-
rások a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet...* i. m. 299–300.

17 Annak ellenére, hogy az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény széles körű nyelvhasználati jogot biztosít-
ott a nemzetiségek számára, autonómiájuk miatt az egyházak belső nyelvhasználatukról maguk dönthettek.
Minden püspökségnek kialakult a belső nyelvhasználat. A 19. század végére a római katolikus egyházban
a magyar, esetleg latin, a görögkatolikus egyház esetében a magyar vagy román. A püspökök ezen a nyelv-
ven adták ki körleveleiket is. A gyakorlatban a felsőbb körökkel (pl. kormányzat, főispán, püspökök egy-
más között) magyarul tartották a kapcsolatot, alsóbb szinteken (pl. községek, egyházközségek) a lakosság
nyelve is érvényesülhetett. Az, hogy Papp püspök magyarul adta ki első körlevelét, a korszakban bevett
szokást vitte tovább, az, hogy a parókusok román nyelven tartották vele a kapcsolatot, nem számított kirí-
vónak. Nincs pontos információnk arról, hogy az átszalt román parókusok közül ki beszélt magyarul is.

18 A súlyosabb incidenst a helyszínen vezényelt csendőrök kardlapozása akadályozta meg. A Képesy László
főszolgabíró által felvett jegyzőkönyv Jaczkovics Mihály helynök kismajtényi megtámadása tárgyában.
1913. április 11. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet...* i. m. 343–345.

19 CĂRJA: *Biserică și politică...* i. m. 226–229. Miklósy püspök nem támogatta a parókus elitelését, ele-
gendőnek tartotta a vizsgálati fogságot is. Miklósy István hajdúdorogi püspök nyilatkozata Az Est-nek a
Christifideles graeci-bulla revíziója tárgyában. 1914. január 13. In *Források a magyar görögkatolikusok
történetéhez. III. kötet...* i. m. 370–371.

20 CĂRJA: *Biserică și politică...* i. m. 229. Mureșan „mártírsága” már a halálakor készült nekrológban
megjelent. Pár. Gh. Mureșan. *Vestitorul*, 1939. július 1–5. 135–140. Kultusza napjainkban is él, 2019-ben
a kismajtényi templomkertben szobrot lepleztek le tiszteletére.

21 Jaczkovics Mihály helynök jelentése Papp Antal munkácsi püspök, hajdúdorogi apostoli kormányzónak a
reszegei, szaniszlói és kismajtényi látogatásáról. 1913. április 13. In *Források a magyar görögkatolikusok
történetéhez. III. kötet...* i. m. 348–351.

22 Forrásként a nagyváradi püspökség 1909-es, a szamosújvári püspökség 1906-os, illetve a hajdúdorogi
püspökség 1918-as sematizmusait, valamint a Görögkatolikus Örökség oldal, *Görögkatolikus Papok
Történeti Névtárát* használtam. Az oldal online elérhetősége: <http://byzantinohungarica.com/index.php/gorogkatolikus-papok-torteneti-nevtara>

23 Matei Iuliu (Máté Gyula) vetési, majd nyírábrányi parókus, akit ugyan Radu nagyváradi püspök szentelt
pappá, de korábban nem parókusként tevékenykedett, illetve Gönczy Antal parókus.

24 Máté János nagykarolyi, illetve Szilágyi Pál nyírácsádi, majd józsefházi parókus.

25 DEÁK Ágnes: *Egyházipolitika és nemzetiségpolitika összefonódása az 1850-es években Magyarországon.*
In *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.* Szerk. SARNYAI Csaba
Máté, Budapest, 2001. 92.

26 A bulla kihirdetését a pápa ahhoz kötötte, hogy az esztergomi érsek mondjon le a román görögkatolikus
mitropolia feletti joghatóságáról, a püspökségek pedig fogadják el, hogy egyházközségeket fognak tőlük
elcsatolni. PIRIGYI István: *A magyarországi görögkatolikusok története.* Nyíregyháza, 1990. 36.

27 A fogarasi püspökség érseki rangra emelését megelőzően IX. Pius pápa valóban nyilatkozatot kért az esz-
tergomi érsektől, amelyben lemond az érsekség fölötti joghatóságáról, amit az meg is adott. A magyar fél
ezt úgy értelmezte, hogy a pápa kérése csak a metropolitai s nem a primási jogkörre vonatkozik. Gergely
Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio*, 1991. 3. sz. 110.

28 Az első törést az 1855-ben megkötött konkordátum jelentette. A román fél kifogásolta, hogy nem vet-
te figyelembe a román egyház sajátosságait, elsősorban a házasságok tekintetében. BOCȘAN, Ni-
colae-SIMA, Ana Victoria: *Statul Austriac și bisericele românești din Transilvania la mijlocul secolului
al XIX-lea* [Az Osztrák állam és az erdélyi román egyházak a 19. század közepén]. In *Österreichische-
Siebenbürgische Kulturbeiträge: Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek.* Coord. Rudolf GRAF-Len-
ke VARGA-Lukas Marcel VOISICKY. Cluj-Napoca, 2005. 150.

29 BOCȘAN, Nicolae: *Biserica română unită și congresul autonomiei catolice din Ungaria 1869–1871.* [A
román görög katolikus egyház és a katolikus autonómia kongresszus 1869–1871]. In *Ideje az emlékezés-
nek.* Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése. Szerk. NÓDA Mózes-ZAMFIR Korinna-Diós
Dávid-Bodó Márta, Budapest-Kolozsvár, 2000. 198.

kán azonban elfogadta a zsinati döntéseket, amit a román egyház úgy értelmezett, hogy Róma is szentesítette teljes különállását. Az önállóságot nyert egyház még inkább a nemzeti célok szolgálatába állt és a 19. század második felében a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivője lett.³⁰ Annak ellenére, hogy a nemzeti mozgalomban a papok végig vezető szerepet játszottak, és számuk is folyamatosan nőtt, az értelmiségen belüli arányuk és befolyásuk egyre csökkent.

A dualizmus időszakának végére az állam és nemzetiségi egyházak viszonyában feszültség állt be. Ennek egyik oka, hogy az 1870-es évek közepétől egy új generáció jelenik meg a magyar politikai életben, amely egyrészt elégedetlen az asszimilációs eredményekkel, másrészt az állam legfőbb céljának az egységes magyar nemzetállam megteremtését tűzi ki. Ennek érdekében a hangsúlyt nem a nemzetiségek támogatásában, hanem a magyarság védelmében jelöli meg.³¹ Az állam igyekezett befolyását latba vetni a román püspökök kiválasztásakor azzal a céllal, hogy nemzetiségi szempontból mérsékelt ember kerüljön a székre.³²

A román görögkatolikus egyház esetében a fent vázolt változást jól tükrözi, hogy míg az 1830-as években Ioan Lemeni püspök idején a társalgási nyelv a magyar volt – Bob püspök temetésén magyarul mondta a prédikációt –, a 20. század elejére Demetriu Radu püspök idején már a szélsőséges nacionalista szemlélet vált uralkodóvá, és csak olyan fiataalt vettek fel a teológiára, aki románként vallotta magát.³³ A papok nemzeti mozgalomban játszott vezető szerepe miatt II. Leó pápa meg is intette a balázsfalvi érseket, azonban ennek nem lett következménye.³⁴ A feszültség másik oka a kibontakozó asszimilációban keresendő, amelynek egyik eredménye a hajdúdorogi püspökség felállítása.

A román görögkatolikus egyházrész önmeghatározása, magáról alkotott képe elsősorban a dualizmus időszakában zajló ún. katolikus autonómia viták kapcsán ragadható meg. Az 1868-tól meginduló tanácskozásokra – a magyar közfelfogásnak megfelelően – a görögkatolikus egyházak is meghívót kaptak. Míg a rutén püspökségek természetesen vették a részvételt, a román egyház hevesen tiltakozott. Általános vélekedése az volt, hogy csak dogmatikai kérdésekben kapcsolódik a magyar római katolikus egyházhoz, amúgy az egyházi autonómia teljes szabadságot biztosít számára. A balázsfalvi érsekség határozottan elutasította és a küldöttválasztást sem írta ki, az alárendelt püspökségek – elsősorban a nagyváradi és szamosújvári – megtartották és egyes gyűlésekre küldötteket is menesztettek, habár ezek nem vettek részt aktívan a tanácskozásokon.³⁵ Az autonómia

kapcsán kibontakozó vita kiváló alkalmat biztosított a román görögkatolikus egyháznak, hogy kihangsúlyozza különállását és nemzeti jellegét. Ez szöges ellentétben állt a hagyományos magyar közjogi felfogással és a görögkatolikus egyház identitásának legfőbb alapja volt: egyszerre határozta meg magát a római katolikusokkal, ortodoxokkal és a Vatikánnal szemben is. A római katolikusokkal szemben nemzeti jellegét hangsúlyozta, célja a nemzeti kultúra és eszme terjesztése volt.³⁶ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy vallási kérdésekben ne tudott volna együttműködni a római katolikusokkal.³⁷ Ha érdekei úgy kívánták, folyamatosan hangsúlyozta, hogy a két egyház között több az ellentét, mint a hasonlóság, sőt egyesek ellenségnek tekintették a római katolikusokat.³⁸ A román görögkatolikus egyház tehát elsősorban nemzeti (román), másodsorban görög (keleti jellegű) egyházként határozta meg magát, a katolikus jelleg csak harmadlagos szerepet játszott.³⁹ Azt is mondhatjuk, hogy ha választásra került sor, a nemzeti mozgalomban aktívan részt vevő, politizáló román parókusok inkább a nemzeti célkitűzéseket választották az egyházzal szemben.⁴⁰

A fent elmondottak érvényesek a Hajdúdoroghoz átcsatolt román parókusok egy csoportjára is. Az átcsatolással szembeni ellenállást is a nemzeti mozgalom egyik fejezetének tartották, a korábbiakhoz hasonlóan ugyanúgy a magyar kormányzat asszimilációs politikájával álltak szemben, csak ez „egyházi köntösben jelentkezett.” A helyzet természetesen az érintett parókusok számára is új volt, korábban az egyház és a püspökök voltak legfőbb támaszaik és irányítóik, most pedig egyházi előjárójukkal is szembe kerültek. Az 1912-es ellenállásban részt vevő parókusok korábban is aktívan részt vettek a román nemzeti mozgalomban, egyesek a hatóságokkal is összetűzésbe kerültek. Forrásadottságok miatt csak a Szatmár vármegyeieket vizsgáltuk. A sematizmusok alapján a román püspökséghez tartozó 27 érintett egyházközségben 1909–1919 között összesen 33 parókus tevékenykedett. Közülük 17 (51%) tekinthető aktívnek a nemzeti mozgalomban.⁴¹ Ezek többsége részt vett a 20. század elején a vármegyében is megalakuló Román

greco-catolici. (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria) [A román görögkatolikusok képe a római katolikusokról. A magyarországi katolikus autonómia kongresszusok]. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia. 1996. 1–2. 57–59.

36 MÁRZA, Daniela: *Identitate și alteritate: românii greco-catolici despre ei înșiși*, în revista *Unirea* (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) [Identitás és máság: a román görögkatolikusok önképe az Unirea újságban – 19. század vége – 20. század eleje]. In *Identitate și alteritate* 3. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior [Identitás és máság 3. Politika- és kultúrtörténeti tanulmányok. Liviu Maior egyetemi tanár tiszteletére]. Coord. BOCȘAN, Nicolae-MIRU, Sorin-NICOARĂ, Toader. Cluj Napoca, 2002. 71.

37 Pl. 1894-ben a polgári anyakönyv bevezetése ellen együtt tiltakoztak a római katolikusokkal.

38 A katolikus autonómia előkészítésére szervezett kongresszusok küldötteinek kiválasztásakor a kolozsvári görögkatolikus esperes kijelentette, hogy nem látja, mi közös lehetne a két egyház között. BOCȘAN: *Imaginea bisericii romano-catolice...* i. m. 54.

39 Mindezt az 1850-es években a bécsi udvar által a Vatikánnak címzett levélben úgy fogalmazták meg, hogy a román görögkatolikus papok többségét nem érdekli a katolicizmus, csak a nemzeti jelleg. Gyárfás Elemér a két világháború között úgy nyilatkozott, hogy az uniót gazdasági és politikai indokok határozták meg, emiatt bármikor felbontható, amennyiben a gazdasági és politikai érdekek úgy kívánják. Gyárfás: *A román görög katolikusok...* i. m. 363.

40 A kettő nem zárja ki egymást. Az, hogy egy pap aktívan részt vett a nemzeti mozgalomban, nem jelenti azt, hogy ne lett volna jó parókus, vagy hívei ne fogadták volna el. Kisebbségi társadalomban az elit szűk köre miatt a szerepek sok esetben összecsúsznak. Mindez természetesen nem jelent felmentést a törvényellenes, fegyelmi vétségekkel szemben.

41 Csak a publikált dokumentumokban szereplő neveket vettük alapul, nem végeztünk külön kutatást. A névsor tovább bővíthető. Forrásként az alábbi kiadványt használtuk: *Lupta românilor din județul Satu Mare*

30 Sokak szerint az egyházi autonómia keretei között működött testületekben vált a román nemzetiség nemzeté, s identitásának szerves része lett, hogy szimbiózisban él nemzetinek tekintett egyházával/egyházai-val. *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. Szerk. GERGELY Jenő. Budapest, 2005. 190.

31 A korabeli kisebbségi politikával is foglalkozó politikusok közül Beksics Gusztáv volt az egyik legmeghatározóbb, aki a nemzetiségi törvény módosítása mellett javasolta a nemzetiségi középiskolák megszüntetését, a hitbizományok nemzetiségi vidékre való telepítését. CIEGER András: *A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában*. Századvég, 2001, Tavasz. 115.

32 SIMA, Ana Victoria: *Biserica și stat în monarhia dunăreană (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Cadrul juridic, prevederi și consecințe*. [Egyház és állam a dunai monarchiában a 19. század második felében. A jogi keret, előírások és ezek következményei]. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia. 2010. 2. sz. 69.

33 Mindezek hatására az 1900-as népszámlálás idején egyetlen pap sem merte magát magyarnak vallani. PIRIGYI: *A magyarországi görög katolikusok...* i. m. 49.

34 Uo. 40.

35 A konfliktus konzervatívok és liberálisok, a nemzeti mozgalomban elkötelezettek és a passzivitást szorgalmazók ellentétéként is felfogható. BOCȘAN Nicolae: *Imaginea bisericii romano-catolice la românii*

Nemzeti Párt helyi tagozataiban, akárcsak az 1918 őszi létrejövő Román Nemzeti Tanácsban. Az, hogy a parókusok részt vettek a nemzeti mozgalomban, önmagában még nem jelenti azt, hogy irredenták is voltak, vagy hogy illojálissá váltak a felsőbb egyházi vezetéssel szemben. 1916-ban a román hadüzenet követően a szatmári románok nevében Marchis adott ki egy hűségnyilatkozatot.⁴² Azonban mivel a hajdúdorogi püspökségre mint politikai eszközre tekintettek, ez fokozta ellenállásukat és illojalitásukat. Kérdés, hogy Miklósy püspök mint korábbi sátoraljaúj helyi parókus mennyire volt informált a papok politikai aktivitásáról, és püspökké történt kinevezését követően mennyire mérte fel a helyzetet. Meglátásunk szerint amennyiben Miklósy elmozdítja ezen parókusokat, esetleg eléri távozásukat, elejét vehette volna az 1918-as mozgalomnak. Ezzel viszont tovább szította volna az ellentéteket az átszatolt hívekkel, és fokozta volna a vélekedést Hajdúdorog politikai vonatkozásait tekintve. Mindez természetesen nem akadályozta volna meg a püspökség szétszakadását, mivel a határmegvonásról a békeszerződés döntött. Nem rendelkezünk információkkal Miklósy magatartásáról, feltehetően a revízió elmaradásával abban hitt, hogy a kedélyek megnyugszanak, a papok és hívek elfogadják az új helyzetet.⁴³

Információink szerint Miklósy püspök nem kezdeményezte a dualizmus időszakában a nemzetiségi papokkal szemben bevett leggyakoribb módszert, a kongrua megvonást sem. A rendszeres állami támogatást 1894-ben szabályozta a kormány: a gimnáziumi érettségivel és teológiai végzettséggel rendelkező papok fizetését 1600, az érettségivel nem rendelkező papokét 800 koronára egészítette ki az állam.⁴⁴ A törvény 7. cikkelye a kongruát a pap magatartásához kötötte: ha bíróság jogerősen elítélte, vagy államellenes magatartást tanúsított, a VKM-nek joga volt azt megvonni.⁴⁵ A törvény cikkelye eszközvé vált a kormány kezében, ezzel igyekezett fegyelmezni és a nemzeti mozgalomtól távol tartani a papokat. A görögkatolikus egyházra a törvényt 1908-ban terjesztették ki.⁴⁶

pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848–1918 [A Szatmár megyei románoknak az egységes román nemzetállam megteremtése érdekében folytatott harca 1848–1918. Dokumentumok]. Coord. CIUBOTĂ Viorel–DULGĂU Bujor–Radosav Doru–Vasil–Marinescu SERGIU, București, 1989.

42 Szatmár megyei románok hűségnyilatkozata a király és a magyar haza mellett. 1916. szeptember 18. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet...* i. m. 831–834. Hasonló hűségnyilatkozatok jelentek meg ezekben a napokban a románok által lakott területeken, ez egyféle elvárás is volt a kormányzat részéről. Az, hogy Szatmár esetében miért Marchis vállalta annak kimondását, nem világos. Marchis magatartásával párhuzamba állítható Vaida-Voevod parlamenti képviselő esete, 1916-ban a parlamentben ő olvasta fel a hűségnyilatkozatot, ahogy 1918 októberében is ő jelentette be a román lakosság elszakadását.

43 Mint említettük, Miklósy püspök nem szorgalmazta Mureșan szigorú megbüntetését. Az 1913-as bombamerényletet követően felizzó románellenes hangulat kapcsán is mérséklően lépett fel, kijelentve, hogy egyesek cselekedeteiért nem lehet egy fajt elítélni. „... minden utamat...” i. m. 47.

44 Az 1898. évi XIV. Törvények a lelkési jövedelem kiegészítéséről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6710> (Letöltve: 2017. március 23.) A kiegészítés függött a pap jövedelmétől, amelybe beszámították a föld, különböző bérletek és iparüzésből származó jövedelmek mellett az egyházi szolgáltatásokért járó juttatásokat is (stóla).

45 Az államellenes magatartást az 1893:XXVI tc. 13. paragrafusa alapján határozta meg: „Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul – történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élő szóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által.” Az 1893. évi XXVI. törvények a községit, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> (Letöltve: 2017. március 23.)

46 BUCUR, Ioan-Marius: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953]. Cluj Napoca, 2003. 36.

A VKM mozgásterének bővítése érdekében 1894-ben rendeletben függesztették fel az addigi szokást, amely szerint az állami támogatást a balázsfalvi konzisztórium osztotta szét. A hivatalos indoklás szerint a felfüggesztés oka a papok elégedetlensége volt. A valóságban erre amiatt került sor, mivel a megbízhatatlan papokat, akik a nemzeti mozgalomban exponálták magukat, a VKM nem tudta „megbűntetni”, hiszen az érsekségen keresztül továbbra is hozzájutottak a kongruához.⁴⁷ A törvény bevezetésével a balázsfalvi érsekség csak a papok listáját terjeszthette fel, a kongruát a VKM ítélte meg a helyi közigazgatás véleményének kikérésével. A kongrua folyósítását a minisztérium intézte, nemzetiségi kérdésekben helyi szinten a főispán volt döntő befolyással, azonban az érintett püspököknek is befolyása volt, kezdeményezhette, vagy mentesíthette az érintett papokat a „büntetés” alól. Információink szerint Mureșan mellett Mihai Ciurdariu szamosdobi parókustól vonták meg a kongruát.⁴⁸

Az 1918. októberi budapesti és országos események hatására október 25-én alakult meg Szatmárnémetiben a helyi Magyar Nemzeti Tanács. Az ezt követő napokban minden fontosabb testület és szervezet csatlakozott hozzá. A nagy támogatottság miatt 1918. november 7-én Miklósy püspök is jelezte csatlakozását és támogatását.⁴⁹ Két hét késéssel, november közepén a helyi román elit is szervezkedésbe kezdett. 1918. november 12-én Nagybányán jött létre a megyei Román Nemzeti tanács, majd egy nappal később Szatmárnémetiben is megalakult a helyi tanács. A nagygyűlésen több beszéd is elhangzott, majd látszólag spontánul két vidéki hívő, Vasile Șuta szatmársadányi és Mihai Getină szamosdobi lakos kérte a nagyváradi és szamosújvári püspökségektől (szerintük) erőszakkal és jogtalanul elcsatolt egyházközségek visszacsatolását.⁵⁰ Mindez egy előre egyeztetett forgatókönyv alapján zajlott, s az esemény mögött a helyi román papok s értelmiségiek álltak. Ők azonban tisztában voltak azzal, hogy a lépés kánonellenes, és nem merték nyíltan vállalni felvetését. Így a gyűlés határozata szerint az elszakadás felvetése a hívek kérésére, a wilsoni elvek alapján történt. A gyűlésen emellett kérték három,⁵¹ Miklósy püspök által kinevezett parókus elmozdítását azzal az indokkal, hogy

47 A görögkatolikus egyházat nem lepte meg a kormány lépése, mivel a román ortodox egyház esetében már 1875-ben visszavonták az államsegély közvetlen szétosztását, az egyházat és papjait már akkortól megbízhatatlanként kezelték. COVACI, Diana: *„Ius supremii patronatus.” și relația bisericii greco-catolice române cu ministerul de culte de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX – începutul secolului al XX)* [Ius supremii patronatus és a román görögkatolikus egyház kapcsolata a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a 19. század végén – 20. század elején]. In *Specific românesc și confluențe central-europene: profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani* [Román sajátosságok és a közép-európai összefonódások: a 70 éves Teodor Pavel egyetemi tanár tiszteletére]. Coord. Ioan CÂRJĂ–Ana SIMA, Cluj Napoca, 2012. 264.

48 Náray-Szabó Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár magánlevele Lukács László miniszterelnökhöz a szatmári görögkatolikus papok tiltakozásáról. 1913. január 24. In *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. III. kötet...* i. m. 298–299. Viorel Ciubotă szerint emellett Alexa Pop szaniszlói és Ioan Mihalca szatmársadányi parókustól is megvonták a kongruát. Szerinte Popot el is bocsátották állásából, ez azonban nem igaz. CIUBOTĂ, Viorel: *Vicariatul național român din Carei* [A nagykirályi román nemzeti vikariátus]. Satu Mare, 1991. 13.

49 Az egyházközségek elszakadására vonatkozó információk az alábbi kiadványból származnak: CIUBOTĂ, Viorel: *Vicariatul național român din Carei*. Csak abban az esetben jelezzük a forrást, amennyiben eltér ettől.

50 Jegyzőkönyv a szatmárnémeti Román Nemzeti Tanács alakuló üléséről. 1918. november 13. In *Lupta românilor...* i. m. 468–470.

51 A három parókus: Gönczy Pál szatmárnémeti román egyházközségi, Ulicsák Béla érkötvényesi és Kozma János petei pap. Gönczy és Ulicsák korábban munkácsi kispap volt, Kozmát pedig Miklósy szentelte pappá.

az érintettek magyar nemzetiségűek, míg a hívek románok. A gyűlés határozatának végrehajtásával Romulus Marchiş főesperest bízták meg. Marchiş érezte lépésük radikális voltát, próbálta az eseményeket jogi keretben tartani, ezért november 16-án levelet írt Miklósy püspöknek, beszámolva a gyűlésről.⁵² Jelezte, hogy tiltakozása ellenére a résztvevők körében oly nagy volt az elégedetlenség a püspökséggel szemben, hogy nem tudta megakadályozni az elszakadás kimondását.⁵³ Kérte, hogy mondjon le 46 nagyváradai és szamosújvári egyházközség fölötti joghatóságáról.⁵⁴ Ugyanakkor tudatta, hogy november 18-ára újabb Nagygyűlés van összehívva, amennyiben azonban Miklósy püspök teljesíti kérésüket, őt vikáriussá nevezi ki, s megbízza az egyházközségek adminisztrálásával, akkor megakadályozza, hogy kimondják a püspökségtől való elszakadást. Miklósy püspök sem ekkor, sem a későbbiekben nem reagált Marchiş leveleire. Tisztában volt a mozgalom kánonellenes jellegével, nem vett róla tudomást, és úgy tett, mintha semmi sem történt volna, az egyházközségeket továbbra is a püspökség részének tekintette, s rendszeresen megküldte számukra körleveleit. Marchişnak és paptársainak kapóra jött Miklósy magatartása, így az 1918. november 18-iki nagykarolyi gyűlésen (ahol ugyancsak egy hívó vetette fel Hajdúdorog kérdését) hivatalosan is kimondták az egyházközségek elszakadását és a vikariátusság megalakulását. Ennek élére Marchiş választották meg.⁵⁵ Saját felfogásuk szerint a vikariátusság a Vatikán közvetlen alárendeltségében addig fog működni, amíg hivatalosan is vissza nem csatolják egyházközségeit korábbi püspökségeikhez.⁵⁶ November hátralévő napjaiban Marchiş minden érintett félnek – a román püspököknek, a bécsi nunciának, a Vatikánnak, a magyar kormánynak, valamint a Román Nemzeti Tanácsnak – levelet, memorandumot írt, beszámolva az eseményekről és kérve a vikariátusság elismerését. Az egyházi felsőbb hatóságokhoz írt leveleiben Marchiş mindig főesperesnek titulálja magát, világi hatóságok, illetve paptársai felé pedig vikáriusnak. Ez is jelzi, hogy tisztában volt lépése kánonellenes voltával, s létrehozott intézményére elsősorban mint politikai aktorral tekintett.⁵⁷ Amiatt tartotta elfogadhatónak, mivel a hajdúdorogi püspökséget is ilyen szervezetnek tekintette, felfogása szerint egy politikai aktusra politikai aktussal kell válaszolni. Nincs információ arról, hogy lépése előtt egyeztetett-e a román püspökökkel, a balázsfalvi érsekkel (feltehetőleg nem), lépése azonban őket is nehéz helyzetbe hozta. A román görögkatolikus egyházrész Marchiş kérése ellenére sosem ismerte el hivatalosan a vikariátusság létrejöttét, a püspökök nehéz helyzetét jelzi, hogy 1918. december 6-iki levelükben, amelyben hivatalosan tájékoztatták a Vatikánt létrejöttéről, „könyörületességet” kértek Marchiş cselekedetei-

re.⁵⁸ A román világi hatóságok kezdetben üdvözölték, majd 1919. január 2-án az időközben létrejövő Kormányzatónács hivatalosan is elismerte a vikariátusságot. Alárendelt szervként kezelte, és arra utasította, hogy a jövőben minden egyházi és iskolai ügyben csak a Kormányzótanáccsal egyeztetve lépjen.⁵⁹

A vikariátusság hivatalos megalakulását követően Marchiş vikáriusként kezdett viselkedni, körlevelet adott ki,⁶⁰ tanítókat, parókusokat⁶¹ mozdított el, felmentést adott házasság vagy bűjt betartása alól. A két novemberi nagygyűlésen Marchişon kívül 13 Szatmár megyei parókus vett részt, akik ott helyben kinyilvánították elszakadásukat a hajdúdorogi püspökségtől és csatlakozásukat a vikariátussághoz. 1918 novembere és 1919 januárja között a Szatmár és Bihar megyei egyházközségek sorra jelentették be csatlakozásukat. A püspökségtől elszakadó egyházközségek számáról nincsenek pontos adatok, V. Ciubotă 32-re teszi, azonban nem világos, hogy milyen források alapján jutott erre az eredményre. Az általunk használt publikált forrásokban 22 egyházközségből maradt fenn csatlakozási nyilatkozat, hét Bihar, a többi Szatmár megyéből. Három egyházközségből maradt fenn tiltakozó nyilatkozat arról, hogy nem kívánnak elszakadni Hajdúdorogtól, ezek az érkörtvélyesi, nagykarolyi és szatmárnémeti egyházközségek.⁶² Ezek közül kettő olyan település, ahová Miklósy püspök új parókuszt nevezett ki, azonban a hívek mindkét esetben ragaszkodtak papjukhoz. A legfurcsább helyzet a nagykarolyi román egyházközségben – Marchiş saját egyházközségében – alakult ki, ahol a hívek „fellázadtak” saját parókusuk ellen, és életveszélyesen megfenyegették. A nyugalom helyreállítása érdekében gyűlést hívott össze, ahol kompromisszumos megoldásként a békeszerződés aláírásáig az ünnepeket megülték mind a régi, mind az új naptár szerint.⁶³ Politikai értelemben a szatmárnémeti román egyházközségben alakult ki felemás helyzet, ahol a hívek kitarítottak volna a püspökség mellett, azonban a megyeközpont politikai fontossága miatt

58 CÂRJA: *Biserica și politică...* i. m. 250–251. A levélben igyekeztek kompromisszumos javaslattal enyhíteni a helyzetet, érvként hozták fel, hogy a revízió megvalósulása esetén az egyházközségeket amúgy is visszacsatolták volna. Nem kérték a vikariátusság elismerését, hanem Radu nagyváradai püspök az egyházközségek élére történő apostoli kormányzóvá való kinevezését javasolták.

59 Vasile Goldiş, a Kormányzótanács kultúrával megbízott vezetőjének levele Romulus Marchişhoz a vikariátusság hivatalos elismeréséről. 1919. január 2. In CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 116–117.

60 A körlevélben a hajdúdorogi püspökségtől elszakadt román nemzeti vikariátusságnak címzi intézményét, románul „vicariatul național român dezbinat de către dieceza Hajdúdorog.” Romulus Marchiş körlevele az egyházközségekhez a vikariátusság megalakulásáról. 1918. november 23. In CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 89–92.

61 Az amaci parókus, Székely János ellen a helyi hívek tettek panaszt Marchişnál, kérve leváltását. Az ügyben a helyi román politikai elit is sürgette. Amikor Marchiş a nagyváradai püspökhöz fordult az ügyben, az tovább küldte a bécsi nunciushoz, jelezvén, hogy neki nincs joghatósága az egyházközség fölött. Marchiş, engedve a helyi nyomásnak, elmozdította Székelyt. Romulus Marchiş főesperes levele Székely János amaci parókushoz. 1918. december 22. In *Lupta românilor...* i. m. 504–505.

62 Tengely Adrienn szerint hét egyházközség tiltakozott az elszakítás ellen, az általunk említett három mellett a nyíradonyi, nyírábrányi, nyíracádi és penészleki egyházközségek. TENGELY ADRIENN: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Eger, 2011. 439. További kutatást érdemel Penészleki esete, mivel az korábban a munkácsi püspökséghez tartozott, akárcsak Nyíradony esete, mivel a publikált források alapján az egyházközség kimondta csatlakozását a vikariátussághoz. Jegyzőkönyv a nyíradonyi egyházközség gyűléséről. 1919. január 16. In *Lupta românilor...* i. m. 513–514.

63 A hajdúdorogi püspökséghez való csatlakozás egyben az új, Julián naptárra való áttérést is jelentette. Az elszakadás szorosan kapcsolódott a naptárreformhoz is. A hívek nem fogadták el, s kérték a visszatérést a régi naptárhoz. A nagykarolyi hívek ragaszkodása az új naptárhoz szimbolikus jelentőségű, a Hajdúdorog melletti kiállás jelképe is. Romulus Marchiş főesperes levele a megyei Román Nemzeti Tanácsához a nagykarolyi helyzetről. 1918. december 12. In *Lupta românilor...* i. m. 498–499.

52 Ennek ellenére Marchiş a levelet mint püspöki helynök írta alá.

53 Szerinte: „A népek ezen határozata oly elementáris erővel tört ki, hogy nincs semmi hatalom, mely ennek végrehajtását meggátolni képes volna.” Romulus Marchiş főesperes levele Miklósy püspökhöz a szatmári helyzetről. 1918. november 16. In CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 73–75. A gyűlésről fennmaradt jegyzőkönyv szerint senki sem szólt fel az elszakadás ellen.

54 A korszakban végig 46 egyházközségről beszéltek, 1919-ben a bécsi nunciás is ennyi egyházközség elszakadását mondta ki. Az alapító bullában azonban 48 egyházközséget csatoltak át a két román püspökséghez. A magyarázat az, hogy a nagylétei és nagyváradai egyházközségeket „rutén” egyházközségeknek tartották, így azok visszacsatolását nem is szorgalmazták.

55 A helyzet bonyolultságát jelzi, hogy a gyűlésen megalakuló Nagykarolyi járási Román Nemzeti Tanács élére is őt választották meg.

56 Nagykarolyi lap beszámolója a helyi románság által 1918. november 18-án tartott nagygyűlésről. 1919. november 23. In *Lupta românilor...* i. m. 477–479.

57 Mind a korszakban, mind napjainkban a román történetírás elsősorban politikai s nem egyházi testületként tekint a vikariátusságra, ezt V. Ciubotă és C. Cârja is hangsúlyozza.

elfogadhatatlannak tűnt egy ilyen határozat. Az egyházközségben az első gyűlést 1918. november 17-én tartották. Bíralták a RNT november 13-i gyűlését, ahol szerintük politikai kérdésekben is állást foglaltak, miközben ezen ügyek a békekonferenciára tartoznak. Kifogást emeltek, amiért a gyűlésen az egyházközség megkérdése nélkül döntöttek annak elszakadásáról, ők ezt csak abban az esetben fogadják el, amennyiben a békekonferencia így dönt, de mindenképpen ragaszkodnak újonnan kinevezett papjukhoz, Gönczy Pálhoz.⁶⁴ A hezitáló határozat láttán a RNT szatmárnémeti vezetője személyesen kereste fel az egyházközséget, határozott állásfoglalásra és a november 13-i határozat végrehajtására szólítva fel. Az egyházközség ezúttal is hárított, újabb gyűlés összehívását ígérte.⁶⁵

Forrásadottságok miatt az elszakadáshoz csatlakozó egyházközségek közül csak a Szatmár megyei településeket veszem górcső alá. A bizonyítottan csatlakozott 16 egyházközség közül 9–9 került ki a román többségű vagy vegyes, illetve azon egyházközségek közül, ahol a helyi parókus-aktívan részt vett a román nemzeti mozgalomban. A három szempont között azonban nincs nagy átfedés, csak három olyan egyházközség van, amelyik mindhárom kategóriában szerepel. Ezen gondolat kísérlet alapján megállapítható, hogy nem a hívek nemzetisége, hanem a parókus személyisége volt a döntő abban, hogy az egyházközség részt vett-e a nemzeti mozgalomban. A Hajdúdorogtól való elszakadás melletti döntésben azonban más szempontok is szerepet játszhattak. A jobb érthetőség kedvéért táblázatos formában közöljük az érintett települések listáját.

Vegyes és román többségű egyházközségek	Egyházközségek, ahol kimutatható, hogy a parókus aktívan részt vett a román nemzeti mozgalomban	Egyházközségek, ahonnan fennmaradt a csatlakozási nyilatkozat
Amac	Amac	Csegöld
Csengerbagos	Batizvasvári	Csengerbagos
Érdengeleg	Csegöld	Csengerújfalú
Érendréd	Csengerbagos	Érendréd
Józsefháza	Érdengeleg	Kismajtény
Kismajtény	Kisszokond	Nagykároly
Mezőterem	Nagykároly	Nagykolcs
Nagykolcs	Nagykolcs	Nagyléta rom
Piskolt	Piskolt	Pete
Portelek	Portelek	Reszege
Reszege	Reszege	Szamosdob
Szamosdob	Szamosdob	Szaniszló
Szaniszló	Szaniszló	Szatmárnémeti rom
Szatmárudvari	Szatmárzsadány	Szatmárudvari
Szatmárzsadány	Vetés	Szatmárzsadány
Vezend		Vetés

64 Kivonat a Szatmár részi görögkatolikus egyházközség gyűlésének jegyzőkönyvéből. 1918. november 17. In CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 76–79.

65 Szatmár részi görögkatolikus egyházközség levele a helyi Román Nemzeti Tanácshoz. 1918. november 22. In Ciubotă: *Vicariatul național...* i. m. 86–87.

Ha Miklósy püspök passzivitást is mutatott az események alatt, a magyar kormányzat Persián Ádám katolikus ügyi kormánybiztos révén igyekezett menteni a helyzetet, s több alkalommal is tárgyalásokat kezdeményezett Marchişsal. Ezen tárgyalások jobban megvilágítják Miklósy püspök magatartását is. A tárgyalások során Persián igyekezett képviselni a magyar, illetve a hajdúdorogi püspökség érdekeit, ugyanakkor épp az elszakadási törekvések miatt kompromisszumkésznek is kellett mutatkoznia a románok felé. Azt is el akarták kerülni, hogy adminisztratív eszközökkel lépjenek fel a román papokkal szemben. Persián kormánybiztos november 28-án táviratban tárgyalni hívta Marchişot. Helyszínként a semleges Debrecen jelölte meg, időpontként pedig december 1-jét. Az időpont kiválasztása szerencsétlen volt, mivel hetekkel korábban erre a napra hirdették meg a nagygyűlést Gyulafehérvárra, s tudható volt, hogy Marchiş azon részt fog venni.⁶⁶ Ennek ellenére a találkozót megtartották, Persián kormánybiztos és Miklósy püspök megállapodtak egy bizottság létrehozásában, amely végigjárja az egyházközségeket, felméri elszakadási szándékukat, majd a békeszerződés aláírásáig azok adminisztrálására helynököt neveznek ki.⁶⁷ A megállapodás jól mutatja Miklósy püspök kompromisszumkészségét. Felmérve, hogy a jelen helyzetben nem tudja visszatartani az elszakadni vágyó egyházközségeket, fő célja a törvénytelen állapot, s ezáltal Marchiş ténykedésének felszámolása volt. December 4-én Persián kormánybiztos ismét levéllel fordult Marchişhoz, ezúttal Budapestre hívta tárgyalásra, a gyulafehérvári nagygyűlés után azonban a főesperes már a megalakult Nagy-Románia részének tekintette alaku-
latát, így csak a központi Román Nemzeti Tanács egy tagjának kíséretében lett volna hajlandó a tárgyalásra.⁶⁸ Utolsó kísérletként 1919. január 21-én Persián kormánybiztos – minden korábbi ügyletet elhárítandó – hajlandónak mutatkozott személyesen leutazni Nagyváradra, ahol képviselve lett volna a hajdúdorogi püspök mellett az esztergomi érsek, akárcsak az érintett vármegyék főispánjai.⁶⁹ Annak ellenére, hogy több egyházközség is jelezte, hogy hajlandó részt venni a nagyváradon megbeszélésen (igaz, hogy csak annak érdekében, hogy kinyilvánítsák elszakadásukat), az ismét kudarcot vallott. Mindkét fél kihátrált. Persián amiatt, mivel az esztergomi érsek nem volt hajlandó képviselőt küldeni, s úgy érezte, egyedül maradt az ügy rendezésében, Marchiş számára pedig az időközben megalakult román Kormányzótanács tiltotta meg a részvételt.⁷⁰ Persián kormánybiztos próbálkozásai Jászi Oszkár nemzetiségügyi miniszter törekvéseivel vonható párhuzamba, aki ugyanúgy kudarcot vallott: a román nemzetiség képviselői közölték vele, hogy ők már a teljes elszakadásban gondolkodnak, így nincs tárgyalási alap.

A helyzetet végül a bécsi nuncius 1919. május 10-iki rendelete oldotta meg, amelyben elfogadta az egyházközségek elszakadását. Ideiglenes jelleggel Radu nagyváradi püspök (mint szentszéki delegátus) joghatósága alá helyezte, okként a hívek lelki szük-

66 Ciubotă egyenesen szándékosnak tartja az időpont kiválasztását, hogy ezáltal Marchişot tegyék felelőssé a kudarcért. Szerintünk inkább figyelmetlenség, érzéketlenség volt az ok.

67 TENGELY: *A magyar egyházak...* i. m. 437.

68 Marchiş emellett külön vagont és két román nemzetőrt kért biztonsága érdekében. Romulus Marchiş főesperes távirata Persián kormánybiztosnak a Budapestre tervezett megbeszélésekről. 1918. december 4. In Ciubotă: *Vicariatul național...* i. m. 101–102.

69 Az, hogy Persián fontosnak tartotta az érintett főispánok meghívását is, jól jelzi, hogy a kormányzat továbbra is nemzetiségi kérdésként kezelte az ügyet.

70 Nagyváradon végül csak a hajdúdorogi püspök képviselője, Gönczy Pál, valamint a petei parókus jelent meg. TENGELY: *A magyar egyházak...* i. m. 438. Ciubotă forrás megjelölése nélkül 10-re teszi a megjelent parókusok számát.

ségeiről való gondoskodást jelölte meg.⁷¹ A nuncius a rendeletben is jelezte, hogy a döntést a román püspökök kérésére hozta meg. Nem világos, hogy a püspököknek mivel sikerült meggyőzniük, feltehetően a hívek gondozása mellett a tömeges áttéréssel indokolhatták.⁷² Persián kormánybiztos – több más indok mellett – amiatt is nem akarta a Vatikán elé vinni az ügyet, mivel tudta, hogy a román félnek jobbak az alkupozíciói a Vatikánban, ami végeredményben be is igazolódott. A döntésről a nuncius hivatalosan nem értesítette sem a magyar kormányzatot, sem az esztergomi érseket,⁷³ Miklós püspököt is csak két hónap késéssel. A nuncius ekkor fő érveként az egyházközségek jobb adminisztrálását hozta fel, arra hivatkozva, hogy a demarkációs vonal miatt azok nem tarthatják a kapcsolatot a püspökséggel.⁷⁴ A nuncius döntését követően 1919. júniusában Radu püspök személyesen látogatott el az érintett egyházközségekbe, s korabeli beszámolók szerint – Jaczkovics Mihály helynök 1913-as látogatásával ellentétben – a hívek nagy lelkesedéssel fogadták. 1919. június 19-én a Kormányzótanács feloszlatta a vikariátusságot, megköszönte Marchiş tevékenységét.⁷⁵ Habár nem befolyásolta érdemben az eseményeket, a történeseknek még van egy érdekes, máig tisztázatlan fejezete. Eszerint a bécsi nuncius döntését követő napokban a Nyíregyházára is bevonuló román hadsereg letartóztatta Miklós püspököt, Debrecenbe hurcolta, és rávette, hogy írjon alá egy levelet, amelyben lemond az érintett egyházközségekről. E levél egy másolata fennmaradt a román levéltárban. A püspök – feltehetőleg fenyegetettsége tudatában – hangsúlyozta, hogy nem volt szerepe az egyházközségek kijelölésében, nem gyakorolt nyomást rájuk csatlakozásuk érdekében. Egyben jelezte, hogy lemond püspöki joghatóságáról az elszakadni kívánó egyházközségekben.⁷⁶

Annak ellenére, hogy a Székelyföld területe már 1918. november–december folyamán a román hadsereg megszállása alá került, míg a Szatmári rész csak 1919 áprilisában, elszakadási mozgalom a Székelyföldön csak a szatmári események hatására bon-

takozott ki. Az első megmozdulás 1918. december 7-én történt Gyimesbükkön, amikor az egyházközség levélben jelezte elszakadását a hajdúdorogi püspökségtől és csatlakozását a nagykarolyi vicariátussághoz.⁷⁷ A székelyföldi elszakadási mozgalom központja a marosi esperesség volt, élén kezdetben Alexandru Gligor székelysárdi parókus, marosvásárhelyi helyettes lelkész állt. 1918. december 8-án Székelysárdra nagygyűlést hívott össze, amelyen részt vett a környékről öt másik egyházközség parókusa is. Itt kimondták az elszakadást a hajdúdorogi püspökségtől, és ideiglenes jelleggel csatlakoztak a nagykarolyi vicariátussághoz.⁷⁸ 1919 novemberében – a kánoni szabályokat felrúgva – leváltották tisztségéből és nyugdíjazták Hubán külhelynököt. 1919. december közepén Decei mezőbándi esperes mint a megyei Román Nemzeti Tanács alelnöke informálta az érsekséget az egyházközségek elszakadási törekvéseiről, kérve – a szatmári mintájára – egy székelyföldi vicariátusság létrehozásának jóváhagyását.⁷⁹ A reakciók hasonlóak voltak, mint a nagykarolyi vicariátusság esetében. A balázsfalvi érsek jelezte, hogy a lépés kánonellenes,⁸⁰ így nem ismerheti el, de az elszakadási mozgalmat támogatja. Az 1918 decemberében megalakult Kormányzótanács viszont elismerte.⁸¹ 1919 januárjában felhívást tettek közzé az érsekség hivatalos lapjában, hogy minél több egyházközség csatlakozzon a vicariátussághoz. A román történetírásban 13 egyházközség csatlakozása szerepel, bár ezek névsora nem ismert.⁸² A székelyföldi vicariátusság hivatalosan csak 1919 áprilisában alakult meg egy Marosvásárhelyen megtartott nagygyűlés keretében, élére Ilie Câmpeanu korábbi gyergyói esperest választották meg.⁸³ Pontos összetétele nem ismert, feltehetően csak a nevében képviselte az összes székelyföldi egyházközséget, a gyakorlatban inkább csak a marosi esperesség egyházközségeit fogta össze. A vicariátusság azonban nem fejtett ki aktív tevékenységet, mivel 1919. július 29-én a bécsi nuncius a székelyföldi egyházközségek gondozásával a balázsfalvi érseket bízta meg. Minderről 1919. szeptember 15-én értesítette az érsek az érintett egyházközségeket.

A trianoni békeszerződés értelmében a hajdúdorogi püspökséget alkotó 163 egyházközség közül csak 84 maradt a trianoni területeken, 75 Romániához, négy pedig Csehszlovákiához került. Emellett a trianoni területeken maradt három, korábban a munkácsi, nagyvárad, illetve 14 azon egyházközség közül, amelyeket a bécsi nuncius Radu püspök joghatósága alá rendelt. Mivel a békeszerződés aláírását követően nem lehetett érvényt szerezni a nuncius döntésének, azokat továbbra is Miklós püspök adminisztrálta.⁸⁴

77 CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 24.

78 Ugyanakkor kérték az egykori marosi esperesség visszaállítását, a külhelynökség megőrzését és a balázsfalvi érseki tartományhoz való visszacsatolást. *Jegyzőkönyv a marosi esperességhez tartozó egyházközségek gyűléséről*. 1918. december 8. In *Vicariatul greco-catolic maghiar al Secuimii (1912–1925)*. Coord. Ana HANCU, Târgu Mureș, 2016. 205–206. A székelyföldi egyházközségek csatlakozása a nagykarolyi vicariátussághoz jelképes volt, mivel a két terület között nem létezett szorosabb kapcsolat.

79 *Mezőbándi esperes levele a balázsfalvi érsekséghez vicariátusság létrehozása ügyében*. 1918. december 16. In *Vicariatul greco-catolic maghiar...* i. m. 208–209.

80 *Balázsfalvi érsekség levele a mezőbándi espereshez a vicariátusság létrehozása ügyében*. 1918. december. In *Vicariatul greco-catolic maghiar...* i. m. 209–210.

81 A levélben „székelyföldi nemzeti vicariátusságnak” címezték az alakulatot. *Kormányzótanács levele a székelyföldi vikariátussághoz*. 1919. március 18. In *Vicariatul greco-catolic maghiar...* i. m. 219.

82 *Vicariatul național român...* i. m. 25.

83 *Jegyzőkönyv a székelyföldi vikariátusság állandó bizottságának alakuló üléséről*. 1919. április 15. In *Vicariatul greco-catolic maghiar...* i. m. 221.

84 1921-ben Radu püspök Siegescu József egyetemi tanárt kérte fel a 17 egyházközség adminisztrálására, aki gyakorlatilag csak három egyházközség fölött rendelkezett.

71 A bécsi nuncius indoklása szerint: „... hogy lelki javuknak minél alkalmasabban s hatályosabban gondját viselje.” A bécsi nuncius rendelete a 46 egyházközség elcsatolásáról. 1919. május 10. MNL OL, K 63 Külgügyminisztérium politikai osztályának iratai (továbbiakban K 63), 298. csomó, 1934–1937, 34. tétel, 1996/1924. 99. f.

72 Ezen évet Marchiş is használta a bécsi nunciushoz írt levelében. TENGELY: *A magyar egyházak...* i. m. 435. A román fél a Vatikánnal történő tárgyalásokkor végső érveként rendszeresen használta ezen fenyegetést.

73 Csernoch hercegprimás csak 1920 áprilisában értesült a döntésről. *Csernoch esztergomi érsek levele a Miniszterelnökséghez Hajdúdorog ügyében*. 1921. május. 10. MNL OL, K 63, 298. csomó, 1934–1937, 34. tétel, 2619/1930. 99.

74 Közölte azt is, hogy a székelyföldi külhelynökséggel is hasonlóan cselekedett, egyházközségeit ideiglenesen a balázsfalvi érseknek rendelte alá. *A bécsi nuncius levele Miklós püspökhöz az egyházközségek átszervezéséről*. 1919. július 29. MNL OL, K 63, 298. csomó, 1934–1937, 34. tétel, 2619/1930. 96. f. A demarkációs vonalra való hivatkozás a döntés meghozatalakor nem állt fenn, mivel a román hadsereg offenzívája miatt az a Tisza vonalánál állt, túlhaladta Nyíregyházát, a püspöki székhelyet.

75 Vasile Goldiş, a Kormányzótanács szavaival élve „egy igazán fontos román ügyben.” Vasile Goldişnak a Kormányzótanács tagjának levele Romulus Marchişhoz a vikariátusság működésének beszüntetéséről. 1919. június 19. CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 160–161. Marchiş ezt követően még jobban bekapcsolódott a politikai életbe, 1920-ban parlamenti képviselőnek választották. Élete végéig megmaradt nagykarolyi parókusnak, 1920-at követően Radu püspök meghagyta főesperesi minőségében is. Marchiş ezzel elégedetlen volt, s kérte vikáriussá történő kinevezését. Kezdetben visszautasították, de visszamenőleg fellelték a tisztségnek megfelelő szintre, majd 1923-ban az új püspök, Ferenčíu kinevezte vikáriussá is.

76 *A román hadsereg által Miklós hajdúdorogi püspökkel aláíratott levél*. 1919. május 17. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Román Külgügyminisztérium Levéltára], Bukarest, Fond 71/Transilvania [A Román Külgügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai]. (továbbiakban MAE, fond 71/Transilvania), vol. 206. 223. f.

A magyar kormányzat több ízben próbálta elérni a Vatikánnál, hogy az egykori egyházközségek adminisztrálását bízzák Miklósy püspökre, de nem járt sikerrel.⁸⁵ Az egyházközségek ügye éveken át megoldatlan maradt. A Romániához került, egykori ún. rutén egyházközségeket 1921-ben egy külön helynökségbe szervezték, s egy bukovinai adminisztrátornak rendelték alá. Az 1927-ben Romániával megkötött konkordátum megtiltotta, hogy román püspökök joghatósága túlnyúljon az ország területén. Az egyházközségek helyzete végül 1936-ban rendeződött, amikor a Vatikán elfogadta a fennálló helyzetet, s a trianoni területen lévő összes görögkatolikus egyházközségeket Hajdúdorognak rendelte alá.⁸⁶

A trianoni békeszerződés szétszakította a hajdúdorogi görögkatolikus püspökséget, azonban az 1918. őszi eseményeknek, elsősorban a nagykárolyi vikariátusság létrejöttének köszönhetően a püspökség gyakorlatilag már ezt megelőzően szétesett. Ennek okai összetettek, a legfontosabb az, hogy túl rövid idő telt el 1912 óta, így Miklósy püspöknek nem sikerült konszolidálnia a helyzetet, aminek legfőbb oka a revízió elmaradása volt. Ennek kudarcáért elsősorban a kormányzat, illetve a román egyházvezetés tehető felelőssé, de az érintett román püspökök Miklósyt okolták a kudarc miatt, s emiatt csatlódtak benne. Emiatt, 1918-ban az akaratuk ellenére átszatolt román parókusokban élt még az elégedetlenség. Az első világháború nyomán meginduló nemzetiségi elszakadási törekvések Szatmár térségében összekapcsolódtak az egyházi sérelmekkel, így a már szervezkedő román lakosság első gyűlésén előkerült Hajdúdorog kérdése is. Megalakulásához hasonlóan a püspökség felbomlásakor is elsősorban a politikai események játszottak döntő szerepet. A fennmaradt dokumentumok alapján nincs információnk, hogy a hívek miként élték meg az eseményeket, s mennyiben értettek egyet az elszakadással. Mivel az egyházközségek kis részéből maradt fenn szolidaritási nyilatkozat – függetlenül attól, hogy ezek számát háromra, vagy hétre tesszük – feltehetőleg a nacionalizmus érzése erősebb volt a hívek esetében is. Az elszakadási akcióban, a vikariátussághoz való csatlakozásban mindenképp a parókusok voltak a hangadók, a hívek passzív szereplők voltak. Így a korábbi eseményekhez hasonlóan, amikor a román parókusoknak a nemzeti érzés és az egyházi szempontok között kellett választaniuk, ez alkalommal is az előbbi mellett döntöttek. Az elégedetlenség és a nacionalizmus érzése mellett⁸⁷ meglátásunk szerint egy harmadik tényező is szerepet játszott, amit nem hangsúlyoztak az eddigi kutatások, ez pedig az anyagi kérdések. A zavaros időszak ellenére a Vallás és Köznevelésiügyi Minisztérium megküldte Miklósy püspöknek a papok kongruáját, azonban mivel az egyházközségek 1918 novembere folyamán már csatlakoztak a vikariátussághoz, s Marchişt bízták meg ügyük képviseletével, nem jutottak hozzá. Marchişt kérte Miklósy püspököt, hogy küldje el az elszakadó parókusok kongruáját, de ő természetesen nem volt hajlandó. Az érintett parókusok ebben a helyzetben veszélyeztetve látták anyagi biz-

tonságukat, s a katonai helyzet alakulása folytán feltehetőleg nagyobb esélyt láttak arra, hogy juttatásukat Marchişt révén tudják biztosítani. Marchişt a Kormányzótanácshoz folyamodott segítségért, jelezve, hogy amennyiben a papok nem kapják meg a kongruát, „elbizonytalanodnak” az elszakadást illetően. Marchişt többszöri sürgetésére a kormányzótanács 1919 májusában kiutalta a papok kongruáját.⁸⁸ A kongrua fontosságát az is jelzi, hogy amikor Marchişt a vikariátus fejlécével ellátott kérdőívet küldött ki az érintett egyházközségekhez a kongrua összegét illetően, azt minden egyházközség visszaküldte, azok is, akik nem csatlakoztak hozzá.⁸⁹

Mindezekkel együtt meglepő a Vatikán gyors döntése, amelyben a román püspökök érvei játszották a döntő szerepet, s nem a nuncius által később említett demarkációs vonal elhelyezkedése. A bécsi nuncius visszacsatolta az összes egyházközséget, azokat is, akik nem csatlakoztak a vikariátussághoz. A döntés elhamarkodottságát jól mutatja, hogy a határ véglegesítése következtében 14 egyházközség a trianoni területeken maradt, így a nagyváradai püspökséghez csak 32 egyházközség került. A Romániánál maradt részen volt egyházközség, amely nem akart elszakadni Hajdúdorogtól (pl. a nagykárolyi), és volt olyan, amely csatlakozott a vikariátussághoz, mégis Magyarországnál maradt (pl. a csegöldi). A székelyföldi külhelynökség esetében is hasonló folyamatok játszódtak le, ezek azonban egyértelműen a Szatmár vidéki események leképeződései.

⁸⁵ A magyar kormány érvelése az volt, hogy az új határ miatt szétszakított püspököknek engedjék meg, hogy adminisztrátorok útján igazgassák az elszakított egyházközségeket. Többek között emiatt fogadták el Siegescu ténykedését is. A reciprocitási elv alapján kérték, hogy ugyanezt tegyék lehetővé Miklósy püspöknek is. *Bethlen István miniszterelnök levele Bánffy Miklós külügyminiszterhez a hajdúdorogi egyházközségek ügyében.* 1922. július 6. MNL OL, K 63, 298. csomó, 1934–1937, 34. tétel, 1996/1924. 99. f.

⁸⁶ *Magyar Külügyminisztérium átirata a hajdúdorogi egyházközségek rendezését illetően.* 1936. MNL OL, K 63, 298. csomó, 1934–1937, 34. tétel, 883/1936. 99. 6–8. f.

⁸⁷ 1920 után több olyan pap is visszatért Romániába, akik egyházközsége Magyarországnál maradt. A döntésükben természetesen általunk nem ismert egyéni szempontok is szerepet játszhattak.

⁸⁸ Román Kormányzótanács levele Marchişt főespereshez a papok kongrua ügyében. 1919. május 23. CIUBOTĂ: *Vicariatul național...* i. m. 148–149.

⁸⁹ *Kimutatás a hajdúdorogi püspökségtől elszakadt 46 parókus kongrua igényéről.* 1919. szeptember 19. Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei kirendeltsége, Fond Episcopia greco catolică Oradea 1718–1948 [Nagyváradai görögkatolikus püspökség iratai 1817–1948], dos. 403/1917–1944. 59–72. f.]

A KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET MEGALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE 1919–1926 (1939)

Közismert tény az, hogy a *nagy háborút* követően, a korabeli Nagy-Magyarország teljes körű átalakuláson ment át. A Versailles-i Nagy-Trianon palotában, a nagyhatalmi diktátumra ratifikált békeparancs következtében megszületett határmódosításokat követően, egyházi vallás/felekezeti (református) szempontból is, egy teljesen új egyházi-adminisztrációs és közjogi helyzet alakult ki. Ennek következményeképpen az akkori Kelet-Magyarország, nyolc csonka egyházmegyéjének 183 egyházközsége, az új Nagy-Románia nyugati határmenti vidékére került át, több mint 250.000-es lélekszámával. A Romániába átkerült egyházközségekből és csonka egyházmegyékből, – amelyek a korábbi évszázadokban a Tiszántúli Református Egyházkerület (TRE) szerves részei voltak – ekkor kellett szükségszerűen létrehívni egy új egyházi-adminisztratív egységet: az egyházkerületet (püspökséget). református terminológiával: az egyházkerületet (püspökséget), teljes nevén, az új Királyhágómelléki Református Egyházkerületet (KRE). A (KRE) megalakulását 1921. aug. 16-án mondta ki Nagyváradon, széleskörű konszenzussal az egyházkerületi közgyűlés. Ennek a száz esztendővel ezelőtti, történelmi jelentőségű eseménynek *centenáriumát* ünnepeljük 2021-ben.

A KRE adott történelmi-földrajzi területen létrejött egyházi/vallási/felekezeti adminisztrációs megnevezés, több mint a Partium, mert nemcsak a történelmi *Részeket* (Pars Hungariae) foglalja magába az aktuális román magyar határ mentén, hanem a mai Máramarost és a Bánságot is. Nevét, Bukarest felül nézve, a Királyhágóhoz viszonyított földrajzi fekvéséről kapta, amely a hágótól nyugati irányba található. A határ Romániába eső oldalán rekedtek nem sokáig tétlenkedtek, hanem határozott, felelősségteljes döntést hozva tették meg a korszakos és történelmi jelentőségű lépéseket. Nem ment ez gördülékenyen, egyértelműen, egyik napról a másikra, mivel már a kezdet kezdetén *két jövő-koncepció* körvonalazódott. A két markánsan gondolkozó, tervező és fogalmazó tábor képviselői közül az egyik azt látta volna jobbnak, ha az árván maradt, csonka egyháztestek a nagyhagyományú és múltú, erős és számbeli nagyságrendet felmutató Erdélyi Református Egyházkerülethez (ERE) csatlakoznak addig, amíg helyreáll a korábbi rend. A másik tábor képviselői pedig az *önálló és autonóm egyházegyházkerület* gondolatát tartotta jobb, életképeesebb megoldásnak. Az kétségtelen és elvitathatatlan, hogy mindkét tábor képviselői – lelkük mélyén – ideig-óráig tartó, ideiglenes *babiloni fogságnak* tekintették a korabeli állapotokat. A két elképzelés küzdeleméből az utóbbi került ki „győztesen”, amelyik minden rizikójával együtt, együtt, de egy markáns világkép mentén, *kerület- és sorsformáló feladatra* vállalkozott. Így került sor először 1920. december 14-én Nagyváradon, az első, de még *csonka közgyűlésre*, melyen először mondták ki – a

KRE első megnevezéseként – a *(Csonka)Tiszántúli Református Egyházkerület* megalakulását. Közél fél éves tárgyalássorozat után, 1921 augusztusában sikerült összehívni valamennyi csonka egyházmegye képviselőjét, amikor a KRE létrehívását teljes konszenzussal mondták ki először.

A KRE százesztendő történetét három, de végül is négy, egymástól jól elválasztható korszakra lehet felosztani. Az *első* (1920–1942 januárja között) az alapvetés, a megalakulás, a megszervezés és intézményi struktúra kiépítésének korszaka. A huszontét esztendő során a Román Kormány(ok) folyamatosan elutasította az egyházkerület hivatalos, törvényes elismerését, amelyet végül 1939 november 22-én emelt törvényerőre. A *második* (1942–1947 között) egy átmeneti, a „haza vagy visszatérés”, valamint (Észak- és Dél-Erdély okán) a területi megosztottság időszaka. Különös és rendkívüli időszak volt ez, mert a II. Bécsi döntés ugyan az Észak-erdélyi és a partiumi magyarságot kedvezőbb helyzetbe hozta, mint a délieket, ám a Románia és Magyarország között művi módon meghúzott demarkációs határsáv, új képletet és feladatot vázolt fel a történelem palatáblájára. A nemzetnek a kettévágott országrészben politikai, földrajzi, gazdasági és nem utolsósorban vallási/egyházi szempontból, ismét újra kellett definiálnia önmagát, amelyben a KRE, egy újabb quo vadis-helyzetben¹ találta ekkor önmagát. A *harmadik* (1947–1989 közötti) időszak, egy új alapvetés, szervezkedés és újrakezdés (*a kommunizmus „babiloni fogságában”*), részben pedig ott folytatása a korábbiaknak, ahol és amelyben 1942-ig működött a KRE, de Nagyvárad Református Egyházkerület megnevezéssel. Végül a *negyedik* korszak az, amelyik tart 1990-től napjainkig. A száz esztendő Isten mértékével mérve, talán még szempillantásnyi idő sem, ám a királyhágómellékiek számára nagyon értékes, mert a sok fordulattal, (részleges) megszűnésekkel, talpra állásokkal, újrakezdésekkel forgandó időszak alatt, egyfelől sokszor meg kellett tanulni a *mellényt újra, meg újra ki- és begombolni*. Másfelől pedig a történelem döntésük helyességét bizonyította és sajátos mandátumot és feladatot, küldetést bízott a mindenkori utódokra, ebben a határmenti geopolitikai térben, amely több szempontból is jelentős ütközőzóna.

1. A KRE megalakulását megelőző történések

Az 1848–49-es szabadságharc elvesztése után, alig telt el hetven esztendő, amikor 1920-ban – a korábbi dualista államrend felbomlását és az az első világhéget követően, – a magyarság ismét egy totális kataklizmához érkezett el. A Magyar Református Egyház (MRE) ebben az összmagyarság számára is tragikus időszakban és főleg a fekete karszalaggal ellátott 1920. esztendőben, nemhogy a negyvenedik születésnapjának megünneplésére készülhetett volna, hanem még testének szétदारabolatását is meg kellett érné. Azért beszélünk ekkor az alig negyvenedikről, mert a Kárpát-medencei magyar reformátusság történetében, korszakos jelentőségű mérföldkőnek számító 1881. esztendő októberében, először hívták össze Debrecenbe az Alkotmányozó Zsinatot. Ez a Zsinat több jelentős döntése, határozata, intézkedése (új egyházalkotmány, új egyházi szervezet, struktúra) mellett, ekkor nevezte meg azt az öt egyházkerületet, amelybe a magyar reformátusság egésze tömörült. Amikor öt egyházkerületről beszélünk, akkor valójá-

ban négy plusz egyről van szó, mert a négy magyarországi (Tiszántúli, Tiszáninneni, Dunamelléki, Dunántúli) kiegészült az Erdélyivel.

A bennünket konkrétan is érdeklő Tiszántúl számára is hosszú út vezetett, az 1881-ben megtartott Alkotmányozó Zsinatig. Az 1557. esztendőől számítva a TRE-nek (Szuperintendenciának) 14 (*Beregi, Bihari, Érmelléki, Máramarosi, Békési, Debreceni, Szatmári, Szilágyi, Szabolcsi, Zarándi, Nagybányai, Ugocsa, Nagykunsági, Közép-szolnoki*) egyházmegyéje (traktusa) volt. A TRE többévszázados adminisztrációs térképe az 1821–1822-ben megtartott Zsinat alkalmával változott meg először, amikor eggyel kevesebb, az az 13 egyházmegyéje lett. Elnéptelenedés okán ekkor szűnt meg a Zarándi Egyházmegye, ekkor vonták össze a Máramarosit az Ugocsaival és hozták létre a Nagyszalontait. A Debreceni és Bihari Egyházmegyéket megosztották, a Szilágyit pedig az ERE-hez csatolták. A 13 egyházmegye 1909-ben változott ismét 14-re, amikor a Felsőszabolcsi kettőbe vált és létrejött a Felső- és a Közép-szabolcsi Egyházmegye. Újabb változásra 1920 után került ismét sor, amikor a TRE-nek 11 (részben csonka) egyházmegyéje maradt.

Az első világháborút követően, az új országhatárok demarkációs határvonalai azt is hírül adták ekkor a világnak, hogy új országok születtek, az új államalakulatokba pedig leszakított egyháztérsekre kerültek át csonkán. A magyar nemzet életének történetében ezersztendő múltat írtak át ekkor. Különböző szem- és nézőpontból vizsgálva a történeteket azt kell mondanunk, hogy ekkor egy, korábban nem tapasztalt újszerű, felfoghatatlan és beláthatatlan, de hosszútávra kiható folyamatok kezdődtek el a politikai nemzet, a Kárpát-medencei nemzetek, azon belül pedig a magyar társadalom, a családok, az egyén és nem utolsósorban az Anyaszentegyház (református) népe életében egyaránt. Az országok térképeinek átrajzolása a korábbi történelmi felekezetek egyházaira is kihatással volt. Nemcsak a korabeli magyar állam, hanem a MRE is a szétszaggatottság állapotába került ekkor, mert a mintegy 2073 református gyülekezetből, mintegy 1012 került új, mesterségesen létrehozott, idegen országokhoz.² A MRE öt egyházkerületének 2.062.132 hívéből, mintegy 916.000 került ekkor idegen országok fennhatósága alá. Az ötből négy (Dunántúli, Dunáninneni, Tiszántúli, Tiszáninneni) egyházkerület kisebb-nagyobb mértékben, az ERE pedig teljes egészében. Az egyházközségek és megyék mellett az intézmények, iskolák, alapítványok, ingó- és ingatlan tulajdonok is hasonló módon jártak. A határon túlra került egyháztesteknek, ebben az addig ismeretlen új élet helyzetben, gyorsan kellett meg-, illetve feltalálniuk vagy még inkább kitalálniuk új önmagukat.

Az egykori TRE is ekkor szakadt – Északon, Keleten és Délen – négy részre és 570 egyházközségből Északon 68 került a csehszlovák államalakulathoz, Délen pedig 9 a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. Királyhágómellékhez viszont 183 egyházközség került át.

1.1. Az Északon maradtak sorsa is a széttöredezettség volt. Az első világháborút követően a helyzet meglehetősen komplikálttá vált, mert a fokozatosan létrejövő három új, határon túlivá lett egyházkerület ügyét bonyolította azok korábbi hovatartozása. A felvidéki és kárpátaljai egyházmegyek egyházközségei részben a korábbi Tiszántúli, Tiszáninneni és Dunántúli Egyházkerületekhez tartoztak.

1.1.1. *Felvidéken* a trianoni békediktátum döntése a TRE mellett fájdalmasan érintette még a Tiszáninneni és a Dunántúli Református Egyházkerületeket is. Így a „*trianoni*

¹ PÁLFI 2014, 127–147.

² BARCZA 1991, 22.

döntés következményeként 492 református gyülekezet és 323 rendszeresített lelkészi állás került évszázados történelmi beágyazódottságából végérvényesen az új államalakulatként létrehozott Csehszlovákiához. A 223.168 református lélek, 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét.”³ A kábulatból való felébredés és az önszerveződés alternatívája nem váratthatott sokáig itt sem. Gyorsan meg kellett alakítani a legfelsőbb egyházi testületet és meg kellett választani a legitim vezetőket. Először a Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület jött létre, amelynek alakuló közgyűlésére 1920. december 21-én került sor Kassán. Az új egyházkerület püspökévé Pálóczi Zsinke István rimaszombati lelkipásztort, korábbi főjegyzőjét választották meg. Valójában két hónap sem telt el, amikor Komáromban, 1921. január 27-én megalakult Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület, amelynek első püspöke Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor lett. A TRE korábbi gyülekezetei részben a Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerülethez, részben pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerülethez kerültek.

1.1.2. A TRE-hez tartozó Kárpátalján található egyházmegyék egyházközségeit, csakúgy, mint a felvidékit, az 1918-ban létrejött új államalakulathoz, a korabeli Csehszlovákiához csatolták. Az átmeneti évek külső-belső küzdelmei között fokozatosan jött létre az önálló Kárpátaljai Egyházkerület, amelyet a Beregi, Máramaros-Ugocsi, majd részben az Ungi (Ungi-Kárpáti néven) egyházmegyék (77 gyülekezet, 65 ezer gyülekezeti tag, 76 lelkész, 5 segédlelkész, 3 filia, 3 missziós lelkész) hoztak létre. Ezek a csonka egyházmegyék korábban a Tiszáninneri és a TRE-hez tartoztak. Az új egyházkerület első püspökévé Bertók Béla, munkácsi lelkipásztort választották meg 1923. április 17-én és június 7-én iktatták be hivatalába.⁴ Ezzel még egyáltalán nem oldódott meg minden, sőt a problémák ettől kezdve csak fokozódtak és sokszorozódtak.

1.2. A TRE déli részén sem volt jobb a helyzete a reformátusoknak. A Délvidék egyházközségeinek helyzetét is hasonló nehézségek bonyolították, mint az Északon vagy Keleten maradtakét. A békediktátum aláírását követően a déliek is arra ébredtek fel, hogy az alsó békés-bánati, bácskai, baranyai, szerémségi, szlavóniai és muraközi gyülekezetek már nem tartoztak sem a korábbi Nagy-Magyarországhoz, sem pedig azon belül egyik korábbi egyházkerülethez sem. A TRE egyházközségei – református magyarok és svábok – a Szerb-Horváth-Szlovén Királysághoz (később Jugoszláv Királysághoz) kerültek át. 11.323 lélekről, 14 gyülekezeetről beszélhetünk, amelyben volt 30 lelkes szórvány, de 4300 lelkes nagygyülekezet is (Torontál-vásárhely). Tiszántúlhoz tartozott például Hertelendyfalva, Belgrád tövében, akik bukovinai székelyekként települtek oda.⁵

1.3. Az egykori TRE-t Észak és Dél mellett a legnagyobb veszteségek és kataklizmák Keleten érték. Amennyiben a TRE korabeli térképére tekintünk, akkor az láthatjuk, hogy Észak-Dél irányt tekintve, az valóban kettőbe szakított, mert a legtöbb csonka egyházmegyéje ekkor került át, az akkor született Nagy-Romániához. Az új állam nyugati, geopolitikai szempontból sem mellékes – Máramaros, Partium, Bánság – területein, ekkor jelent meg az a teljesen új, de még szervezetlen református (és nemcsak) entitás, amelynek még nem volt önálló, saját szervezeti felépítettsége. A következőkben ezzel foglalkozunk részletesen.

2. A KRE-szervezkedés kezdetei

2.1. Megalakulás – az első püspökválasztás

Országszerte nagy volt a káosz és a bizonytalanság az 1919. esztendőben. Az új országhatárokat ugyan már lehetett sejteni, de még semmi sem volt biztos. A káosz miatt eddig semmilyen konkrét lépés nem történhetett arra vonatkozóan, hogy mi is legyen azoknak a református gyülekezeteknek a sorsa, amelyek Románia területére kerültek át. A békediktátum aláírását követően, a már korábban is akadozó kapcsolatok megszűntek. Az új Magyarország és új az Románia között csak az 1921. esztendő végén került sor a trianoni békediktátum ratifikálásra. Ám ekkorra már türelmetlen sürgetéssel merült fel a Keleten maradtak részéről a *quo vadis* kérdése, amelyben a *modus vivendi*-t gyorsan meg kellett találni. Ez nem volt egyszerű, mert az új román hatalom a még meg nem alakult KRE-re, csakúgy, mint az ERE-re is, mint „magyar egyházra” tekintett, akik így „potenciális veszélyforrást” jelentettek a még ki sem épült és igazán még meg sem szerveződött új román nemzetállamra. Bukarest hozzáállását és viszonyulását a magyar reformátussághoz alapvetően ez határozta meg első perctől kezdve. A reformátusok minden megnyilvánulásukat, tevékenységüket irredenta, revizionista, nacionalista szándékúnak vagy célúnak gondoltak és feltételezték. Nem csoda ez, hiszen a Református Egyház minden szinten magyarul élt, gondolkozott és tevékenykedett. Így magyar nemzeti és anyanyelvi szempontjait nem lehetett nem tudomásul venni vagy éppen képviselni.

A korabeli, magyar reformátusság valóság-érzéketlenségét, valamint felfoghatatlan, érthetetlen kábulatát és döbbenetét Orth Imre⁶ igencsak precíz, lélekbenmarkoló, de józan önkritikus realitással ragadta és fogalmazta meg:

„A központi hatalmak összeomlása és a forradalom a magyar középosztályt, s benne a református egyház vezetőit egész váratlanul érte, de még váratlanabb volt a református lelkipásztorok és az egyház világi vezetői számára (tanárok, ügyvédek, földbirtokosok és állami tisztviselők) a román hadsereg megjelenése Erdélyben s Romániának Erdélyre és kapcsolt részeire való igénye. A magyar középosztálynak fogalma sem volt a dákó-román álmokról, a román irredentáról, a kívülről mesterségesen szított államellenes nemzetiségi törekvésekről, s ezeknek veszélyét még az ország legfeljebb tényezői közül is alig egy-kettő ismerte fel.

A református lelkész még akkor is csak nevetni tudott román kollégáján, amikor az már nemcsak titokban, hanem nyíltan beszélt az összes románok egyesüléséről. Soha sem következett volna el Trianon, ha a magyarság idejében észrevette volna a közte élő nemzetiségek elszakadási törekvéseit és céltudatos kisebbségi politikával gátat emelt volna ellene. De ki vette észre a magyarság pusztulását és elrománosodását Beszterce-Naszódban, Hunyadban? Ki vette észre, hogy az eladó birtokokat mindenütt román bankok veszik meg, s osztják szét román parasztnak? Ki törődött azzal, hogy a magyar állami támogatással működő román iskolákban a román intelligenciát a magyarság elleni gyűlöletben nevelik?

3 SOMOGYI 2013, 1–25.

4 TÓTH 2011/1, 135–141. Lásd még PEYER-MÜLLER Fritz, 1994.

5 Az adatok Móríc Árpád bácskossutfalvi református lelkipásztortól származnak. Lásd még: ÁGOSTON, 1938.

6 Orth Imre (Temesvár, 1908. dec. 14. – Biharpuszki, 1993. jan. 30.) – segédlelkész Temesváron, lelkipásztor Végváron, Biharpuszki, rövid ideig az egyházkerületi *Reformátusok Lapja*, majd a *Bihari Reformátusok Lapja* egyházmegyei c. periodika főszerkesztője. Egyházi közíró, közéleti szereplő.

A román uralomnak nemcsak a ténye, de még a lehetősége is lehetetlennek tűnt a magyarság előtt. Természetes hát, hogy a román megszállást nemcsak a különféle demarkációs vonalak meghúzása idején, hanem még a trianoni békeparancs aláírása után is csak máától-holnapig tartó átmeneti állapotnak tekintette minden magyar ember. Aki 1919-ben azt mondta volna, hogy a román uralom több mint 20 esztendeig fog tartani, azt, mint hazaárulót, vagy futóbolondot golyózták volna ki a magyar társadalomból. (Sajnos, még ma is sokan vannak, akik az ezeréves magyar határok visszaszerzését és megtartását magától értetődő és könnyű feladatnak tartják, és nem veszik észre, hogy Magyarországon, különösen pedig a még vissza nem tért területeken mások is laknak, nemcsak magyarok.)

Ilyen hangulatban érte a Tiszántúli Egyházkerület keleti területén fekvő református egyházközségeket – Máramaroszigettől Resicabányáig – a Debrecennel való mind nehezebb érintkezés lehetősége, majd a határok lezárása. Abban, hogy ez az állapot sokáig nem tarthat, mindenki megegyezett, de abban, hogy az átmeneti időt milyen megoldással hidalják át, már eltérőek voltak a vélemények. Bármilyen közelinek is látszott azonban a román megszállás vége, nap-nap után múlt, s minden nappal több gond és nagyobb nyomorúság szakadt a magyarságra. A lelkészek és tanítók állami fizetés kiegészítése elmaradt, az iskolák, különösen a középiskolák működése elé mind több akadályt gördítettek, az egyházközségek és az alantas román hatóságok között egymást érték a félreértések, sérelmek, ezeknek orvoslása, a közös ügyekben való eljárás, egységes irányítás, de magának az egyház belső életének zavartalan menete is mind sürgetőbbé tették a döntést.⁷

A Királyhágómellékiek az ideiglenesnek gondolt élethelyzetben rögtön egy hármass viszonyrendszerhez való viszonyulás kellős közepén találták magukat. Három irányba mutató kérdésre kellett válaszokat keresni és adni. Először is arra, hogy miként viszonyuljanak a korábbi anya-egyházkerülethez (TRE)? Másodszor, hogy miként viszonyuljanak az új román államalakulathoz? Meddig lehet, szabad vagy kell elmennie a Romániába szakadt magyar reformátusságnak az új megszálló hatalommal való együttműködésben vagy ellenállásban? (Lásd Nagy Károly⁸ püspök hűségesküjének kérdését már 1921. április 9-én). Kiegyezzenek vagy lojálisak maradjanak? Harmadszor pedig arra, hogy miként viszonyuljanak az ERE-hez, akikkel hasonló módon egy országba kerültek. Igaz az ő területi egységük sértetlen maradt. Az utóbbi kettő (Bukarest és Kolozsvár) esetében a kettős függetlenség megőrzése vagy feladása volt a tét- és a létkérdés. Az első esetében egyértelmű és egységes volt az álláspont, ám az utóbbi már nem volt ennyire egyértelmű, mert annak másak voltak a történelmi tradíciói, más spiritualitás jellemezte.

A legfelsőbb szintű egyházi főhatóság nélkül maradt királyhágómelléki csonka egyházmegyék az 1919-es és 1920-as esztendőben létrehozták az intézőbizottságaikat, mert valakinek szükségszerűen és szervezeten kellett intézkednie a kilátástalan és ab-

szurd helyzetben. Baltazár Dezső⁹ a korábbi anyaegyházkerület (TRE) püspöke, az adott helyzet ellenére is, még az 1920-as esztendőben is igyekezett fenntartani valamelyest az érintkezést az elszakított egyházmegyék espereseivel és több főhatósági elintéztet igénylő ügyben és ameddig tehetett intézkedett is. Ám „a vele való, – többnyire a határon ide-oda szökdöső küldöncökkel történő – levélváltás mind körülményesebb és hosszadalmasabbá vált.” Így eközben az „egyes egyházközségek mind gyakrabban kezdtek fordulni ügyes-bajos dolgaikkal, tanácsot, avagy védelmet kérve, az erdélyi püspökhöz. Maga a román kormány is kezdettől fogva őt tekintti a Romániában élő reformátusok vezetőjének, s csak kelleitlenül veszi később tudomásul, hogy az uralma alá került reformátusok (s még hozzá kétségkívül mind magyarok) száma oly nagy, hogy saját törvényei alapján is több püspökséget s ezzel több kisebbségvédő intézményt igényelhetnek maguknak.”¹⁰

A kezdő lépéseket a szatmári és máramaros-ugocsai egyházak és egyházi iskolák lelképásztora és képviselői tették meg az ERE irányába, konkrétan pedig annak püspöke felé. Az ERE Igazgatótanácsa kétségtelenül nehéz helyzetbe került. Egyfelől azért, mert testvéri felelősséget érzett a Királyhágómellékiekért, másfelől meg voltak, akik félig formális, félig informális úton keresték meg őket segítségkérés végett. Az óvatos tanácsok mellett siettek ugyan konkrét statisztikai adatokat bekérni tőlük, de azt is hangsúlyozták, hogy a megszállt területek részeinek adminisztrálására sem megbízást, sem hivatalos felkérést nem kaptak semmilyen hatóságtól. Elsősorban Sulyok Istvánt¹¹ a Bihari Református Egyházmegye (BRE) esperesét keresték meg levelükkel,¹² majd alig tíz nappal később, Nagy Károly püspök az 1920. április 29/1774. szám alatti körlevelében fordult a többi espereshez. Ebben, egyfelől egyértelmű nyilatkozattételre hívta fel őket, másfelől pedig személyes és főhatósági védelmét ajánlotta fel mindazok számára, akik az elszakított Tiszántúlról kerültek át Romániába.

Mindeközben a megcsonkított Református Egyház (anyaországi központú) Zsinata sajnos fáziseltolódásban volt és 1920. június 4-e után még eltelt majd bő három hónap, amikor az, csak 1920. szeptember 19-én gyűlt össze először véleményformálásra, döntéshozatalra. Ekkor a III/133–134-es számú határozatában fogalmazta meg javaslatait az idegenbe szakadt egyháztestekkel kapcsolatban. Magukból a határozatokból egy sajátos kettősség olvasható ki, de ez nem csoda, hiszen ekkortájt még mindenki az ideiglenességben¹³ bízott, azt remélve, hogy csak rövid idő kérdése és minden visszatér a korábbi kerékvágásba. Ezért sem tartottak célszerűnek olyan teljesen világos és egyértelmű döntést hozni, amely szabad teret nyithatott volna az önrendelkezésnek. Persze a korábbi joghatósági viszonyt is fenn akarták tartani valamelyest. Így aztán mindenki úgy értelmezte és azt ültette gyakorlatba a határozatból, amit csak gondolt, tudott, vagy lehetett.

⁹ Baltazár Dezső, dr. (Hajdúböszörmény, 1871. nov. 15. – Debrecen, 1936. aug. 25.) – teológus, magántanár, jogász, lelképásztor Hajdúszoboszlón, Hajdúböszörményben, a Református Lelkészegyesület elnöke 1907-től, a TRE püspöke 1911–1936 között. Részt vett a Tisza István Tudományegyetem megalapításában.

¹⁰ ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. okt. 10/28), 261–263.

¹¹ Sulyok István (Komádi, 1859. dec. 15. – Budapest, 1944. szept. 14.). – Kollégiumi tanár, lelképásztor Nagyváradon, BRE esperese, a KRE háromszor megválasztott püspöke. A II. Bécsi döntést követően „visszavezeti” a KRE-et a TRE-be, majd korára való tekintettel 1942-ben nyugdíjba vonul.

¹² ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. okt. 10/28), 261–263.

¹³ PÁLFI, 2011, 129.

⁷ ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. okt. 10/28), 261–263.

⁸ Nagy Károly, dr. (Kisbörösnyó, 1868. okt. 27. – Kolozsvár, 1926. feb. 16.). – Lelképásztor Brassóban, Nagyenyeden, majd 1895-től tagja az első Kolozsvári Teológiai Fakultás tanári karának. Az *Egyházi Protestáns Lap*, majd a *Református Szemle* felelős főszerkesztője, Kálvin-kutató, több tanulmány és könyv szerzője. Munkásságára a századeleji teológiai liberalizmus irányzata nyomta rá bélyegét. Jó baráti kapcsolatot tartott fenn mindvégig Ravasz Lászlóval, Makkai Sándorral és Imre Lajossal. Az ERE főjegyzője 1908-tól, majd 1918-tól a püspöke.

Részben a Zsinat késlekedése miatt, részben pedig a nem egyértelmű döntéseinek következménye az lett, hogy Széll György¹⁴ nagybányai esperes, 1920. augusztus 31-re egyházmegyei közgyűlést hívott össze, amelyen egyhangúlag kimondták, hogy elfogadják az erdélyi püspök korábbi felajánlását. Így a Nagybányai Egyházmegye, kiegészülve a Máramaros-ugoccai és szatmári csonka egyházmegyékkel, úgy döntött, hogy az ERE jog- és fennhatósága alá kíván kerülni. Ezt a Román Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium államtitkársága is jóváhagyólag tudomásul vette. Ebben a szellemben döntött kezdetben (később aztán megváltoztatta a nézőpontját) a Böszörményi Lajos¹⁵ esperes vezette Nagyszalontai Egyházmegye intézőbizottsága is, az 1920. június 28-án tartott gyűlésen, valamint a Békés-bánati Egyházmegye is, amelyiknek Szabolcska Mihály,¹⁶ pap-költő volt az esperese.

A másik három egyházmegye esperesei Sulyok István (Bihar), Végh József (Érmé-
lék)¹⁷, és Havas Gyula (ekkor még nagykárolyi tanácsbíró)¹⁸ másként foglaltak állást. Ők nem értettek egyet az erdélyi püspök(ség) jog- és fennhatóságának a gondolatával. Így megtörtént az, aminek nem lett volna szabad ekkor: két táborra szakadtak. Ekkor már kiáltó sürgetéssel merült fel Sulyokékban a *quo vadis* felelős gondolata, az-az hogyha Erdéllyel nem egyesülnek, akkor melyik a helyes út, mit csináljanak?

„Erre a kérdésre a felelet először a nagyváradi állomás ékezőtermében hangzott el. Az étterem tömve van mulatozó román tisztekkel, vámhivatalnokokkal, kétes existenciákkal, csempészekkel és az új rezsim tisztviselőivel. A terem egyik csendesebb sarkában megvetéssel és keserűséggel figyeli a dorbézolókat két diszkrét úr. Domahidy Elemér,¹⁹ volt debreceni főispán, a nagykárolyi egyházmegye gondnoka levélben értesítette Sulyok István bihari esperest, hogy este Nagyváradon utazik keresztül s kéri őt, jöjjön ki néhány percre a vasúti étterembe. Megbeszélésük tárgya az elszakított területek reformátusságának sorsa és az itteni magyarságnak jövője. A jelenlegi állapot, még ha oly rövid ideig is fog tartani, tarthatatlan. Tennünk kell valamit. Pillanatnyilag talán előnyösnek látszik az Erdéllyel való egyesülésünk. Úgy hallom, hogy a kormány már felvette az érintkezést Nagy Károly püspök úrral, sőt az erdélyi lelkészeknek már államsegélyt is folyósítanak, nálunk pedig a határ mellett egymást érik az atrocitások... Nem! –

csattant fel az esperes hangja – a geográfiai határokról egy pillanatig sem mondhatunk le. Egy test vagyunk, de más a szervezetünk. Most talán előnyös a csatlakozás, de mi lesz később? Nem túl nagy már így is az Erdélyi kerület? Lesz-e ideje a mi árva gyülekezeteink számára? Nem, Erdélyhez nem csatlakozhatunk. De mit tegyünk? Domahidy Elemér: »Alakítsuk meg az önálló Csonka-Tiszántúli Egyházkerületet.« A nagykárolyi gondnok vonata rég továtűnt, mikor a bihari esperes még mindig gondolataival küzdött. Önálló kerületet alakítani? De minek az alapján? Hol a zsinat, mely új kerületeket állíthat fel? S mit szól a dologhoz törvényes főhatósága? Az egyházmegyéjében szigorú rendet s fegyelmet tartó Sulyok István, a Törvény és a Hatóság tekintélyét a legszigorúbban megkövetelte, mert maga is mindkettőt mindenkor tiszteletben tartotta. Törvényes eljárójához írott levelét külön futár csempészte át a határon. Bizalmasan feltárta a helyzetet Baltazar püspök előtt. A gondolatot a tiszántúli kerület püspöke helyesléssel fogadta. Szeptemberre végre a Törvény is intézkedik. ... A Törvény és Hatóság jóváhagyása a gondolatból tervet érlelt, s a terv megvalósítását Sulyok István most már nem halogatta. De csak a kálvini egyházalkotmány szellemében és csak törvényesen!»²⁰

Királyhágómellék reformátussága olyan, korábban nem tapasztalt élethelyzetbe került, amely gyors válaszadásra készítette a felelősen gondolkodó egyházi és világi előjárókat. Az új élethelyzet teremtette körülmények között a nyolc csonka egyházmegye gyülekezetei, iskolái és egyéb intézményei egyházi főhatóságért kiálltak, kiutalt, illetve megoldást keresve. A Trianon-teremtette sötétben való tapogatózás hajnalán a kínálkozó két út kínálta lehetősége közül az önállóságot választották. Utólag tekintve az események alakulását, a történelem Sulyok István esperest és Domahidy Elemér későbbi főgondnok álláspontját igazolta, akik konkrétabb és messzebb látó realpolitikai érzékkel küzdöttek és vitték véghez elképzeléseiket. Tény, hogy az új román közigazgatás sem volt felkészülve erre az új helyzetre és Bukarestnek is gyorsan kellett cselekednie. Nem is késlekedtek vele sokáig. A magyar felekezetek nehéz helyzetbe kerültek, mert minden megmozdulásukat, megnyilatkozásukat, rendezvényüket kizárólagosan csak rendőri felügyelet mellett szervezhették, tarthatták meg. Minden kiadványukat csak cenzori jóváhagyás után jelentethették meg. Ezt a szigorú felügyeletet és ellenőrzést váltakozó intenzitással gyakorolta, a közel húsz esztendő alatt a román hatalom. A magyar egyházak előjáróit számtalan esetben érte durva atrocitás. Mindenki, aki csak a korabeli Nagy-Romániába került, automatikusan román állampolgár lett. Az új államnyelv használatához kezdettől fogva nem fűződhetett kétség. Ám ezt ekkor még csak nagyon kevesek ismerték.

Az új egyházkerület mérhetetlen szegénységben kezdte az életét. A dualizmus korában az állam politikailag és pénzügyileg is támogatta az egyházat. A trianoni diktátum teremtette új helyzetben ez gyökeresen megváltozott. Nemcsak a politikai elnyomás, de az önfenntartásukat biztosító anyagi, pénzügyi támogatásoktól is elestek. Korábbi pénzügyi alapjai (központi alapok, nyugdíj és más biztosítások, alapítványi tőkék) a TRE-nél maradtak. Az új államtól semmilyen támogatást nem kaptak kezdetben. Sőt az 1921. július 23-án életbe léptetett földreform, drámai csapást mért az egyházközsegekre, iskolákra, alapítványokra egyaránt, amikor saját és közbirtokossági földterületeket, ingatlanokat, egyéb birtokokat sajátított ki a román állam, hiszen a román katonák számára tett ígéretüket kellett teljesíteni.²¹

20 ORTH I.: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15, (1941. okt. 20/29.), 274–275.

21 BÍRÓ 2002, 267–270.

14 Széll György (Báránd, 1849. okt. 8. – Avastújváros, 1941. dec. 31.) – lelkipásztor Debrecenben, Avastújvároson, esperes a Máramaros-Ugoccai Református Egyházmegyében.

15 Böszörményi Lajos (Árpád, 1849. jún. 16. – Nagyszalonta, 1933. febr. 6.) – lelkipásztor Gyantán, Kőtegyánon, Nagyszalontán, a Nagyszalontai Ref. Egyházmegye esperese.

16 Szabolcska Mihály (Tiszakürt, 1862. szept. 30. – Temesvár, 1930. okt. 31.) – pap-költő, lelkipásztor Marosfelfalun, Temesváron. TRE tanácsbírája, 1919-től a Bánati Ref. Egyházmegye esperese, KRE püspökjelölt. Előbb a Kisfaludy Társaság, majd 1903-tól a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagja, 1926-tól az MTA tiszteletbeli tagja.

17 Végh József (Nagyléta, 1861. máj. 18. – Nagykároly, 1938. aug. 11.) – lelkipásztor Álmosdon, Nagyváradon, Érsemjénben, majd az Érmelléki Ref. Egyházmegye esperese.

18 Havas Gyula (Vitka, 1862. ápr. 5. – Börvely, 1932. dec. 29.) – lelkipásztor Nagyecsedben, Mátészalkán, Kismajtényban és Börvelyen, majd a Nagykárolyi Ref. Egyházmegye esperese.

19 Domahidy Elemér (Domahida, 1865... – Szatmárnémeti, 1930. júl. 20.) – 1889-től 1901-ig főszolgabíró, 1901-től 1903-ig országgyűlési képviselő, 1903-tól 1905-ig Hajdú-Bihar megye és Debrecen város főispánja, az impériumváltást követően szenátor a bukaresti parlamentben. Az Ecsedi-láp lecsapoló társulat igazgatóságának választott tagja. A Nagykárolyi Ref. Egyházközség presbitera, majd gondnoka. A KRE első megválasztott főgondnoka. Őseihez hasonlóan sokat küzdött a református egyházért, azon belül pedig azért, hogy a világiak hangsúlyos szerephez jussanak az egyházi vezetésben, igazgatásban. Tagja a Zsinatnak, a Konventnek, elnöke és védnöke a Szatmári Ref. Kollégiumnak és a Szatmári Lorántffy Zsuzsanna Egyesületnek.

Az események ettől kezdve még gyorsabban felpörögtek. A BRE 1920. szeptember 8-án tartott közgyűlést, amelyen egyértelművé tették azt, hogy egyfelől nem támogatják azt a szándékot, hogy egyházi főhatóságuk az ERE legyen. A bihari egyházmegye intézőbizottsága felkérte az elnökséget, hogy hívja meg a nyolc csonka egyházmegye képviselőt decemberben Nagyváradra, hogy megalakítsák a közgyűlés alakalmával az új Egyházkerületet. Erre az alkalomra sem Széll György, sem Szabolcska Mihály esperesek, sem Soltész Elemér²² nagybányai lelkész nem jöttek el. Előbbiek nem fogadták el Sulyok invitálását az alakuló közgyűlésre.²³ Utóbbinak, mint a TRE aljegyzőjének kellett volna meghívást kapnia Sulyoktól, de nem kapott, mert Sulyok ismerte Soltész véleményét a tárgy-kérdésben. Az egykori egyik legnagyobb egyházmegye (bihari) esperesének ekkor már egyre határozottabb világképe kezdett kialakulni Királyhágómellék sorsáról, ebbe pedig más, ellentétes vélemény ekkor már nem fért bele.

Az 1920. december 14-én megtartott *első alakuló közgyűlésen*, amelyen Sulyok István rangidős esperes, a püspök és Domahidy Elemér egyházmegyei rangidős főgondnok, az egyházkerületi főgondnok helyett elnököltek. A bihari, az érmelléki, a nagykarolyi és a rövid ideig ingadozó nagyszalontai egyházmegyék képviselői megjelentek és ők adtak megbízást a vezetésre és a hivatalos képviseletre. Sokan megjelentek ekkor, de nem elegen ahhoz, hogy egyértelemmel és széleskörű konszenzussal ki lehessen mondani a megalakulást. Ezzel együtt megfogalmazták az új egyházkerületi entitás nevét és kimondták az önálló (Csonka) Tiszántúli Református Egyházkerület megalakulását, az általuk értelmezett zsinati határozatok értelmében. Rendelkeztek a pecsét felől, püspöki központként pedig Nagyváradot határozták meg. A megalakulását kimondó és megfogalmazó határozat a következőképpen hangzott:

„Egyházkerületi közgyűlésünk tudomásul veszi a Romániához csatolt Békés-bánáti, bihari, érmelléki, Máramaros-ugocsa, nagybányai, nagyszalontai és szatmári egyházmegyék adminisztrációja tárgyában kelt zsinati határozatot és ennek alapján a hivatali korra nézve legidősebb esperes – Sulyok István, és egyházmegyei gondnok Domahidy Elemér – elnöklete alatt a fent felsorolt egyházmegyék területén lakó egyházkerületi közgyűlési alkotó, tagokból álló egyházi főhatóságot megalakultnak nyilvánítja. Az érvényben levő Egyházi Törvényeink alapján létrejött megalakulást azzal a kérelemmel hozza Románia miniszterelnökségének, resort minisztereinek és a főhatóság területén lévő prefektusoknak és tanügyi hatóságoknak tudomására, hogy a jövőben a ref. egyházat, a főhatóság alá tartozó egyházmegyékbe bekebelezett egyházközségeket és a felügyelete alá tartozó tanintézeteket érintő rendeleteiket szíveskedjenek Sulyok István püspökhelyettes (lakik Nagyváradon) útján közölni. E határozatnak a miniszterelnökségnek, a resort minisztereknek, a prefektusokhoz és a tanügyi hatóságokhoz leendő felterjesztésével az elnökség megbíztatik.”²⁴

22 Soltész Elemér (Ombód, 1874. ápr. 18. – Debrecen, 1957. aug. 7.) – Lelkipásztor Nagybanán. 1906–1919 között társszerkesztője az Igehirdető c. lapnak. 1923-tól Magyarország első tábori püspöke. Az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon Magyarországi Baráti Körének aktív, a Magyar Katonai Írók Körének rendes tagja. 1942-től a Magyar Bibliatársulat elnöke.

23 Széll György 1920. nov. 25./769. sz. levele. – In: ORTH: Emlékezzünk! *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. okt. 20/29.), 276.

24 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 1/30.), 285–286.

Az új elnökség a december 14-i alakuló közgyűlés után gyorsan munkához látott. Januárban Sulyok minden egyházmegyétől sietett begyűjteni a legfontosabb adatokat, de nem mindenkitől érkeztek be. Ilyen volt például Széll György, a nagybányai egyházmegye esperese, aki bár tudott a TRE 131/1921. március 21-i határozatáról, de mégis megtagadta azt. Széll válaszelevelében következetesen *nagytiszeletű Sulyok István esperes úrnak* tekintette a megválasztott püspököt és azt hangsúlyozta, a „*nagybányai református egyházmegye már ideiglenesen az erdélyi egyházkerülethez csatlakozott*”²⁵ Szabolcska Széll Györgyhoz hasonlóan, szintén kitért Sulyok kérése, meghívása elől.²⁶ Ezzel együtt az 1920 decemberében megalakult Egyházkerület elnöksége, sietett gyorsan Bukarest tudomására hozni döntésük eredményét és azt kérték, hogy minden egyházi és oktatási kérdésben Sulyok István püspökön (mint helyettes) keresztül közöljenek minden hivatalos rendelkezést. Bukarest a belső egyenetlenségek ellenére kezdetben pozitívan viszonyult a nagyváradai kezdeményezéshez. Sulyokék felterjesztésre a Román Vallás- és Művészetiügyi Minisztérium 21.489/1921. április 21-kei keltezésű levelében a következőképpen válaszolt: „*Folyó hó 16-án kelt előterjesztésére van szerencsém tudomására hozni, hogy addig is, míg azok az egyházközségek, amelyek a volt magyarországi debreceni református püspökséghez tartoztak, véglegesen rendezve lesznek, tudomásul véve az Ön vezetése alatt Nagyváradon 1920. évi december 14-én hozott határozatot, ideiglenesen megbízzuk ezen egyházközségek vezetésével. Minthogy ezen megbízatásból Önnek csak az egyházhatóság nélkül maradt egyházak adminisztrálása lesz a feladata, Ön az államhatóságokkal, mint ezen egyházak adminisztrátora levelez.*”²⁷

Goga Octavian Vallás- és Művészetiügyi miniszter a lelkészi kongruák folyósítására vonatkozó, kezdetben tett ígéretét betartotta, de rögtön kifogás tárgyává tette a megalakított új szervezet nevét. A Tiszántúli emlékeztető név helyett a Királyhágóntúli elnevezést ajánlotta. A miniszteri leíratnak volt egy pontja, mely „*ha talán nem is fakadt rosszindulatból, de az egyház autonómiájára, feltékeny Sulyok István szó nélkül nem hagyhatott. Udvariasan, de a leghatározottabban hívta hát fel erre az autonómiára a miniszter figyelmét, melyből folyólag egyházunk igazgatására az egyháztagokat, s ezek törvényes képviseletein kívül senki más, még a miniszter sem adhat megbízást. Megharagudott-e a miniszter e bátor és őszinte véleménynyilvánítás és rendreutasításért? Nem hiszem. Püspökünket néhány hét múlva kitiűntető szívességgel fogadta Bukarestben és a kerület ügyében a legnagyobb jóindulatáról biztosította őt. De volt valaki a minisztériumban, aki megorrolt a gerinces magatartásért: Dr. Jonescu Péter a kultuszminisztérium generális directora. Kerületünk államkormányzati elismertetését az ő okvetetlenkedése hiúsította meg.*”

Mikor megtudta, hogy bánági születésű vagyok és éppen Szabolcska Mihály tanítványa, nagy szeretettel emlékezett meg Szabolcskáról, akinek ő úgymond Debrecenben fiakja volt. Ekkor tudtam meg, hogy mielőtt Csernovitzban teológiai doktorátust szerzett, a magyar állam ösztöndíján a debreceni kollégiumban tanult. Hogy ez a különben igen szeretetreméltó úr miért éppen velünk szemben volt oly meg nem értő és kíméletlen? A jó Isten a megmondhatója. Később, a Goga-kormány bukása után, amikor a határ menti

25 Széll György Avasújvárosból, 1921. jan. 29-én kelt levele. In: ORTH: Emlékezzünk! *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 30/33.), 326–327.

26 Szabolcska Mihály 1921. máj. 14-én, Temesvárról kelt levele. In: ORTH: Emlékezzünk! *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 30/33.), 326–327.

27 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15. (1941. nov. 20/33.), 309–315.

magyarságnak az államra való veszélyét kezdték hangsúlyozni s a hírhedt kultúrzóna-szemlem kerekedett felül a román minisztériumokban, kétségkívül csökkent Jonescu úr befolyása, s ha nem ő, hát lett volna más, aki megakadályozza a határ menti magyarság e bástyájának felépítését. De kezdetben ő gáncsolta el szervezkedésünk állami elismerését. Egy ízben, beszélgetés közben ezt a kijelentést tette előttem: »Ha azok a nyakas bihari kálvinisták reám hallgattak volna, már 1922-ben meg lett volna a kerületük és állami szubvencióban részesült volna a püspökségük. De hát nekik az a még nyakasabb vén kuruc kellett!« Kedvenc rögeszméje volt még akkor, hogy hálából debreceni szép emlékeiért Szabolcska Mihályból püspököt csinál.²⁸

Domahidy Elemér főgondnok közbenjárására közben a korábbi főhatóság (TRE) is intézkedett és az 1921. március 21-i elnökségi gyűlésen felhatalmazták a megválasztott új egyházkerületi főhatóságot a legitim képviseletre. Azokat az egyházmegyéket pedig, akik ezt elutasították arra szólította fel, hogy csatlakozzanak ők is. Bukarest bár nem ismerte el sem az új egyházkerület létjogosultságát, sem az új püspök jurisdictióját, mégis lehetőséget biztosított arra vonatkozóan, hogy Sulyok ellássa az egyházi főhatóság nélkül maradt egyházközségek adminisztrációját.

Az önálló egyházkerület gondolatának diadalra juttatását kétségkívül hathatósan segítette, a Nagyváradon megjelenő *Egyházi- és Iskolai Szemle*, amely az Egyházkerület első hivatalos periodikájának számított, bár sohasem volt a kerület tulajdonában. A TRE korábbi hivatalos értesítője a *Debreceni Protestáns Lap* ugyanis 1920 márciusától már nem érkezett meg Nagyváradra. Sejtethető volt annak a határontúli megszűnése is, ezért sürgősen új, saját központi periodikát kellett létrehozni. A kezdő lépéseket 1920. december 14-én az Egyházkerület első alakuló közgyűlésén megtették. Sulyok előterjesztésében ezt a következőkkel indokolta: „A felsőbb rendeletek meghirdetése végett, lehetőleg minimális terjedelemben hivatalos lap indítandó meg”.²⁹ Az új lap kérdésével konkrétan az 5. tárgysorozati pontban foglalkoztak. Két jelentkező közül Béres Károly³⁰ nagyváradi nyomdatulajdonos ajánlatát fogadták el. A lap szerkesztésével Tarnóczy Lajost³¹ biz-

ták meg, aki a periodika szükségességét, első vezércikkében a következőképpen indokolta: „(1) Nyílt törekvésünk az önálló egyházkerület megerősítése és az egész vonalon leendő kiépítése, (2) feladatunk az iskolaiügy, az iskolázás biztosítása, (3) törekvésünk a keresztyén, közelebbről a magyar református vallás és világnézet hirdetése, (4) küzdeni kívánunk minden visszahatás és maradiság ellen.”³² Talán az sem véletlen, hogy a lap első száma a trianoni békediktátum első évfordulóján, éppen 1921. június 4-én jelent meg. Tarnóczy a periodikát 1922 márciusáig szerkesztette. Tőle vette át a periodika szerkesztését Debreczeni István³³, aki kétheti rendszerességgel folytatta a munkát. A közel hat esztendőn keresztül rendszeresen megjelenő kerületi lap az évek folyamán állandó és szigorúan ellenőrzött *cenzúrának* volt kitéve, amíg 1926. október 9-én minden magyarázat és indoklás nélkül, egyik pillanatról a másikra, hirtelen megszűnt. Az egyházkerületi periodika szerepét a következő esztendőből a *Reformátusok Lapja* töltötte be, amelynek a főszerkesztője továbbra is Debreczeni maradt.³⁴

A márciusi debreceni állásfoglalást követően, az ERE is hozott határozatot 1921. július 2-án arra vonatkozóan, a (Csonka) Tiszántúli kerületrészt külön kerületté való szervezkedését nélkülözhetetlennek tartja és a maga részéről ezt támogatja. A debreceni állásfoglalást követően az ERE is ezt fogadta el, sőt a bukaresti hatóságokat is arra kérték, hogy Váradnak az önálló püspökség létrehozására vonatkozó döntését hagyja jóvá.³⁵ Ez az állásfoglalás új fejezetet nyitott a kérdés további menetében. Ezt követően ismét összehívták Nagyváradra a megyék képviselőit a június 7-i értekezletre, amelyen Nagy Károly püspök is megjelent. Ekkor sem sikerült még meggyőzniük a feleknek egymást. Majd elrendelték, hogy a megyék közgyűlései döntsenek a maguk hatásköreiben. A vita folyt minden szinten, de főleg a sajtó nyilvánossága előtt. Ekkor írta meg Soltész Elemér is „A kerületi kérdés” c. 31 oldalas munkáját. Ám ekkor már ez sem változtatott a folyamatok alakulásán, amely az önálló kerület augusztusi megalakulásának végállomásához vezetett. A másnap (június 8-án) megtartott közgyűlésen Széll Györgyék már nem vettek részt.

Az 1921. július 7–8-i bukaresti tárgyalásokat követően aztán 1921. augusztus 16-ra összehívták az egyházkerületi alakuló közgyűlést Nagyváradra. Ekkor mondták ki a KRE megalakulását, amelyen végre egyhangúlag hozták meg a történelmi jelentőségű határozatot. Ekkor rendelték el az első választásokat is, melynek végeredményét az 1922. február 23-i közgyűlés fogadta el. Rögtön előkészítették a szükséges lépéseket az egyházkerület első tisztikarának minél hamarabbi létrehozására is, amelyet választások útján lehetett csak betölteni, és elrendelték a teljes körű egyházkerületi választásokat. Az E. T. I. t.-c. 67. §. f) pontjának megfelelően elrendelték a püspök, illetve főgondnok választást és a presbitériumokat arra kérték, hogy szavazataikat folyó év szeptember 15-ig küldjék be. Ez meg is történt időben, majd megalakult az első megválasztott tisztikar is. A „181 egyházközségből 175 adta le a szavazatát, összesen 205 szavazattal. A szavazatok közül

28 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15, (1941. nov. 20/32.), 309–315.

29 TRÉL I. 21. a. 1. Közgyűlési Iratok.

30 Béres Károly (Nagyvárad, 1882. február 17. – Nagyvárad, 1954. március 18.) meghatározó szerepet játszott a KRE első huszonnégy évének a történetében. Laszki Ármin közismert nagyváradi nyomdásztól tanulta a mesterséget. Majd kölcsönt kért Sulyok István esperestől és Helld Imrével társulva önálló nyomdát indított. Tíz év után különvált és önállósította magát. Szerződést kötött a Református Egyházzal, hogy minden kiadványukat ő fogja kinyomtatni. A húszas években az általa használt fejléce a következő megnevezés olvasható: a Királyhágómelléki Református Egyházkerület vallástani kézikönyveinek kiadója és főbizománya. Könyvnyomdája, papírraktára és írószer-kereskedése volt. Tragédiáját nyomtatványraktára okozta. Ebbe belebukott és 1932-ben csődöt jelentve tönkrement. Ezután testvérével, Béres Sándorral és id. Radványi Károllyal mindhárman kölcsönt vettek fel saját házukra, kifizették a hitelezőket, szerződést kötöttek egyforma részesedéssel és 1933-ban megalakították a Kálvin Könyvnyomdát. Szerették volna az egyházat is bevonni, de az nem kívánt élni a lehetőséggel. Ők mégis elkötelezettek maradtak egyházuk iránt és minden nyomtatványukat, kiadványukat ők készítették a megkötött szerződés szellemében. Béres Károlyt 1942-ben bebörtönözték és csak másfél év múlva szabadulhatott. Szabadulása után már nem tudott talpra állni. A két világháború közt egy ideig a váradi nyomdászok elnöke volt. Évekig az Nagyvárad-Olaszi Ref. Egyházközség presbitere, valamint a Sasok Turistaegyesületének vezetőségi tagja volt.

31 Tarnóczy Lajos (Szentés, 1886. jún. 9. – Arad, 1953. aug. 16.) – lelkipásztor Hegyközpályiban, Bihar-on, Aradon. 1922-től a BRE esperese. Az *Egyházi- és Iskolai Szemle* első főszerkesztője. Az egyházi independentizmus híve és 1927-ben az erdélyi konvent-bíróság megfosztotta esperesi tisztségétől. Politi-

kai és írói meggyőződését az 1917-es októberi forradalom elvei determinálták. E miatt élesen kritizálta az Országos Magyar Párt működését is. A Magyar Néppárt alelnöke.

32 TARNÓCZY L.: Beköszöntő. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 1. (1921. jún. 4/1.), 1.

33 Debreczeni István (Nagyszalonta, 1887. máj. 18. – Berettyóújfalú, 1973. jan. 9.) – lelkipásztor Nagyszalontán, Szatmáron és Temesvárott. A KRE központi periodikájának főszerkesztője, belmissziói előadó, a második világháborút követően egyházkerületi főjegyző.

34 ORTH: Emlékezzünk! *Reformátusok Lapja*, 15, (1941. nov. 20/32.), 309–315.

35 PÁLFI: *A média fejlődéstörténete egy poszt-trianoni egyháztestben...*, 2013, 48–62. Lásd még Visky, Várad 4. (2005/6.).

35 MOLNÁR 1999, 16.

formai hiba miatt megsemmisítettek 8 szavazatot. A fennmaradó 197 szavazatból Sulyok István nagyváradi lelkész, bihari esperesre 113 szavazat esett, az új kerületnek tehát ő lett a törvényesen megválasztott püspöke. A fennmaradó 84 szavazatból Soltész Elemér nagybányai lelkészre 72, Szabolcska Mihályra pedig 12 szavazat esett. A főgondnoki tisztségre és a tisztviselei karra beadott szavazatokat ugyanakkor Nagyváradon bontották fel. A 164 egyházközség részéről beadott 194 érvényes szavazatból 193 Domahidy Elemér, nagykárolyi egyházmegyei gondnokra esett, s ő lett az egyházkerület főgondnoka.³⁶

2.2. Megtorpanás – iszapbirkózás – lemondatás

Az 1920. december 14. és 1921. augusztus 16. közötti események belső konfliktusai időközben Bukarestet is felébresztették és az új román állam képviselői is rádöbbenek arra, hogy a királyhágómelléki reformátusok lépéselőnybe kerültek. Nem csoda ez hiszen „az összes románok egyesülése nemcsak az itt élő magyarságot, hanem magát a román államot is váratlanul és felkészületlenül találta... Az új államalakulatnak természetesen nem volt kezdetben sem egyházpolitikai, sem kisebbségpolitikai programja. Intézkedései ennél-fogva, különösen kezdetben ad hoc-jellegűek voltak s az időjárás szerint, s az alantas hatóságok is úgy értelmezték őket, ahogy épen jól esett nekik.”³⁷ Királyhágómellék gyors önszerveződése semmiképpen sem a román nemzeti érdekeket szolgálta. Bukarest kifogásokat keresett és talált is arra vonatkozóan, hogy ne hagyja jóvá az új kerület megalakulását és a püspök személyének akkreditálását. Nagyváradon így az öröm nem tarthatott sokáig, mert a szervezkedés kezdeti belső akadályain túljutott fiatal egyházkerület, egy újfajta külső akadályába ütközött. A román állam, a kezdeti ígéretek ellenére nem ismerte el a megalakított KRE-et. Bukarest új varázsszót talált ki és annak barikádja mögé bújott: „majd, ha megszületik a Kultusztörvény – hangoztatták –, akkor majd szentesítik a Királyhágómellék döntését. Ám a Kultusztörvényre még hosszú évekig várni kellett, mivel az csak 1928-ban született meg, minden magyar felekezet nagy szomorúságára.

Lapozzunk vissza egy kicsit az időben, még a konszenzusos augusztusi döntést megelőző időszakba. Bukarest annak ellenére, hogy Octavian Goga³⁸ részben valóra váltotta az ígértét és a lelképásztoroknak, s tanítóknak megígért államsegélyt kiutaltatta, de a váradiak szándékát és terveit valójában mégsem támogatta. Véleményének egy 1921. április 21-én kelt (21.489.sz) levelében adott hangot, amelyben nem fogadta el a kerületi közgyűlés határozatát. Ő akarta ugyanis utasítani Sulyokot, hogy kizárólag csak Bukarest adhat megbízást arra, hogy kinek, mikor és mi lehet a feladata. Az egyházközségek főhatósági vezetésére, a hatóság nélkül maradt egyházak adminisztrálásához Bukarest utasítása és jóváhagyása szükséges. Sulyok nem hagyta szó nélkül Goga leve-

lét és későbbi válaszában szóvá is tette neki a református egyház, egyházi autonómiára vonatkozó érzékenységet. Másik kifogásuk a megnevezés volt. Az 1920. december 14-i gyűlésen megfogalmazott (Csonka) Tiszántúli név sem tetszett Bukarestnek. Ez ugyanis a korábbi viszonyokra emlékeztetett. Először a csonka megnevezést kellett végképp kihagyni belőle, de aztán így sem lett számukra elfogadható, mert a Királyhágóntúli megnevezést tartotta volna elfogadhatónak csak. Ez ugyanis Bukarest szemszögéből láttatta, értelmezte az adott régiót. A névkeresés során Tarnóczi a Királyhágón-inneni megnevezést javasolta, de ez sem nyerte el mindenki tetszését. Majd megszületett a Királyhágómelléki megnevezés, amely Botfán Pál erdőhegykisenői lelképásztor nevéhez fűződik.

Valójában nem is igazán tudnánk meg, hogy mi is lehetett a tulajdonképpeni oka annak, hogy Bukarest miért is nem hagyta jóvá a szervezkedést, ha Orth Imre visszaemlékezései nem állnának rendelkezésünkre, aki Szabolcskához hasonlóan szintén bánási volt. Ő személyesen is ismerte a történelem román kulcsszereplőjét, azt a Petre Ionescut,³⁹ akinek megvoltak a maga személyes, szubjektív szempontjai, „bogara” Királyhágómellékét, még pontosabban Sulyok személyét illetően. A Gogaék kormánya bukása után ő továbbra is helyén maradt és az új kormány kultuszminisztere már az ő tállalásában ismerkedett meg a KRE-kérdéssel. Ionescu egyfelől mindent elkövetett, hogy megakadályozza a határmenti magyarság új bástyájának kiépülését, másfelől pedig Sulyok püspökké választását. Őt, aki korábban a magyar állam ösztöndíján tanult a Debreceni Református Kollégiumban, elsősorban személyes okok motiválták. Szabolcska diáktársa volt, amint írta „fikája”, aki azonban mindig tisztességesen bánt vele, akit emiatt megkülönböztetett tisztelettel szeretett és mindenképpen püspököt kívánt „csinálni” belőle. Azt azonban, hogy ez a „különben igen szeretetreméltó úr miért éppen velünk szemben volt oly meg nem értő és kíméletlen? A jó Isten a megmondhatója. Később, a Goga kormány bukása után, amikor a határ menti magyarságnak az államra való veszélyét kezdték hangsúlyozni, s a hírhedt kulturzóna-szellem kerekedett felül a román minisztériumokban, kétségkívül csökkent Ionescu úr befolyása, s ha nem ő, hát lett volna más, aki megakadályozza a határ menti magyarság e bástyájának felépítését. De kezdetben ő gáncsolta el szervezkedésünk állami elismertetését. Egy ízben, beszélgetés közben ezt a kijelentést tette előttem: – Ha azok a nyakas bihari kálvinisták reám hallgattak volna, már 1922-ben meg lett volna a kerületük és állami szubvencióban részesült volna a püspökségük. De hát nekik az a még nyakasabb vén kuruc kellett! – Kedvenc rögeszméje volt még akkor, hogy hálából debreceni szép emlékeiért Szabolcska Mihályból püspököt csinál.”⁴⁰

Hiába választották meg tehát a presbitériumok Sulyokot püspöküknek, Ionescu ezt nem akarta elfogadni. A fent említetteket természetesen nem lehetett objektív indokként felhozni, ezért hát keresett másokat. Kifogásait két objektívnek tűnő indokkal támasztotta alá: „1. Egyházkerületet a magyar református egyház törvényei szerint csak törvényhozás (zsinat) állíthat fel, 2. az új egyházkerület köz-, azaz államjogi viszonylatai következtében az állam előzetes hozzájárulását kell, hogy megnyerje.” Nagyváradon azonban nem eszerint terveztek és cselekedtek. Az 1922. február 22-én tartott egyházkerületi közgyűlésen ugyanis Sulyok és Domahidy letették az esküt, hivatalukba iktat-

36 ORTH: Emlékezzünk! Reformátusok Lapja, 15, (1941. nov. 20/32.), 309–315.

37 ORTH: Emlékezzünk! In: Reformátusok Lapja, 15 (1941. nov. 20/32), 309–315.

38 Octavian Goga (Rășinari, 1881. ápr. 1. – Ciucea, 1938. máj. 7.) – aromán származású erdélyi költő és jobboldali politikus. Románia miniszterelnöke 1937 és 1938 között. A Román Akadémia tagja 1920-tól. Az általa vezetett kormány a Partidul Național Creștin két párt fúziójából, a Liga Apărării Național Creștine és a Partidul Național Agrar-ból jött létre. Erősen antiszemita gondolkodású volt. Több kötet szerzője és lap szerkesztője. Jó kapcsolatot ápol Adyval, nagyon szerette Petőfi és Madách munkásságát. Anyanyelvi szinten írt, beszélt magyarul. Az első világháború kirobbanása után Romániában telepedett le. Politikai tevékenysége miatt a Budapesten halálra ítélik.

39 Petre Ionescu, dr. (1867. – 1938. feb. 17.) – román ortodox (görög-keleti) teológus, később doktorátust szerez, majd főigazgató a Vallástügyi Minisztériumban, tanácsos a Belgrádi Román Külképviseleten. 1921 után a Kolozsvári Protestáns Teológián román nyelvet és irodalmat tanított.

40 ORTH: Emlékezzünk! In: Reformátusok Lapja, 15 (1941. nov. 20/32), 309–315.

ták a kerületi eljárásokat és dr. Thúry Kálmán⁴¹ nagyváradai ügyvéd irányítása mellett megszerkesztették azt a 10 oldalas memorandumot, amelyet a közgyűlés a minisztérium elé terjesztett. Ebben részletesen feltárták a „kerület megalakulásának történeti és jogi alapjait, s az előző minisztérium álláspontjának helytelenségét, kérve most már nemcsak a szervezkedés tudomásulvételét, hanem az egyházkerületnek a Törvényhozás házában való képviselésének kérdésénél a paritás elvének lehető érvényesítését is (vagyis, ne csak a püspök, hanem a főgondnok is jog szerinti tagja legyen a szenátusnak).”⁴²

Bukarestben tehát kormányváltás történt és részben ez mozdította el az ügyet. Már nem Octavian Goga szempontjainak kellett megfelelni és végre Nagy Károly, akit Bukarest közvetítői szerepre kért fel, ő is kiszállhatott, az ekkorra már kényelmetlenné és terhessé vált feladatból. Igaz, hogy Goga ekkor már nem volt miniszter, de Ionescu továbbra is a helyén maradt és az ebet továbbra is ő kötötte a karóhoz. Nagy Károlynak tudomása volt a bukaresti háttérhangokról és azt tanácsolta Soltésznek keresztül a váradiaknak, hogy menjenek Bukarestbe és próbáljanak megegyezni, mert nagyon nehéz helyzetbe kerülhetnek. A kulcskérdés az volt, hogy fogadják el Bukarest álláspontját és így akkor nem veszítik el az államsegélyeket, vagy pedig feladják egyházi autonómiájukat és úgy táncolnak, ahogy majd Bukarest fűjja a nótát. A helyes álláspontot az a Debreczeni István fogalmazta meg, aki fokozatosan vált az új kerületi történések szűrke eminenciásává. „Ha nem sikerülne minderről (t. i. kerületünk megalakulásának törvényességéről) meggyőzni az állam képviselőit... tegyük meg minden lehetőt... De ne keressünk erre a lépésre jogi formulákat. Állapítsuk meg, hogy a kényszerűség viett reá, mert léteérdeünk forog kockán. Szükségünk van minden anyagi erőforrásra, az államra is! Ma nem engedhetjük meg a pártus küzdelem megismétlődését, mert ma reánk nézve egészen más a helyzet, mint akkor.”⁴³

Az erdélyi és a királyhágómelléki képviselők 1922. május 5-én közös állaspontra helyezkedve megegyeztek. Ezen a kormány képviselője is részt vett, Constantin Banu⁴⁴ miniszter személyében. Ám hiába egyeztek meg, mert a történések háttérirányítójának, Petre Ionescunak ismét sikerült botot csempészni a kerék küllője közé. A május 10-én kelt, 23.741.sz. levelében semmisnek tekintette a korábbi kerületi szervezkedést és megalakulást, sőt a Sulyoknak adott bukaresti meghatalmazást is visszavonta, és mindenki döbbenetére Szabolcskát kinevezte az egyházért felelős „kormánybiztosnak”. Szabolcska – becsületére legyen mondva – tiltakozott ez ellen és nem fogadta el a bukaresti diktátumot, hanem a Kerületre bízta azt, hogy mi tévők legyenek a kialakult helyzetben. „Mily szegénytelen bonyodalmak származtak volna abból, ha a román kormány kegye törpe lelket ért volna, vagy ha Szabolcskában több lett volna a hiúság, mint a puritánság, több az egyéni becsvágy, mint a kálvinista becsület. Hiszen az államsegély, mely sok lelkipásztornak kizárólagos jövedelme volt nyomorgó népe között, tőle függhetett volna.

S hányan lettek volna, akik a mindennapi kenyeret többre becsülték, volna az autonómiánál!”⁴⁵

A kerület ügyének megoldatlansága a következő hónapokban is tovább folytatódott és az elismertetéséért folytatott hosszas „béka-egér harc” (Orth I.) vége az lett, hogy Sulyoknak és Domahidynak le kellett mondania. Erre Nagyváradon került sor, mert a Ionescu által Kolozsvárra összehívott értekezleten Sulyok nem volt hajlandó úgy „táncolni”, ahogy ott és akkor akarta azt a bukaresti képviselő. A gyűlés különben is a „lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon Jonescu úr szelleme triumfált, amint az a felvett jegyzőkönyvből kitűnik. A szobába belépő püspököt Jonescu ezekkel a szavakkal üdvözölte: »Oh, de rosszul néz ki, nincs talán valami baja, vagy tán beteg?« »Nem, kérem, – válaszolt hűvösen a magyar püspök – nem vagyok beteg, legfeljebb az idő látszik meg rajtam, csakúgy, mint a Generális Direktor úron!« – Több barátságos beszéd nem is volt ezek után, s maga a gyűlés is a lehető legrosszabb hangulatban folyt le, s azon végig Jonescu beszélt, s az esperesek hallgattak és mindenbe beleegyeztek. Jonescu triumfált, s szinte tollba mondta a szegénytelen jegyzőkönyvet, melynek értelmében a »királyi kultusz kormány és a Tiszántúlról lekapcsolt részek képviselőiben jelenlevő megbízottak között létrejött egyezség 2-ik mondatának szabatos meghatározását a következőkben adják: Alantírottak az E. T. értelmében az I. tc. 184. §-a alapján megállapítják, hogy a jelen esetben, azaz püspök nem léteben, a püspök közigazgatási teendőit a presbitériumok által kijelölt lelkész főjegyző végzi, elnöki teendőit pedig a hivatalára nézve legidősebb esperes, aki ez idő szerint Széll György avas-újvárosi lelkész.« stb.

Ezzel szemben »a kormánybiztos úr most már biztosra ígérte a kerületi szervezkedés állami hozzájárulással való végleges és gyors megejtését, s örömet ismét ez a »nyakas negyvennyolcas« rontotta el, akitől kárörvendve kérdezte meg a gyűlés végén: »Őn tehát most lemond?« – »Nem, kérem – felelte a kérdezett – én itt és most nem mondtam le. Megbízatásomat csak ott és azoknak adhatom vissza, ahol, és akik azt reám ruházták. Ajánlom magamat...«⁴⁶

Mivel Bukarest nem ismerte el a választásokat, sőt folyamatos manőverezésbe kezdett, Sulyok és Domahidy lemondásra kényszerült. Az 1923. április 11-én, a Nagyváradon tartott közgyűlés tagjai halálos csendben vették tudomásul Sulyok István püspök és Domahidy Elemér főgondnok lemondását, akik ekkor adták vissza a megbízatásukat és új választások kiírását kezdeményezték. Az egyházkerület ügyeinek intézését Széll György esperesre és dr. Babos János érmelléki egyházmegyei gondnokra bízta. Ezzel azonban egy új fejezet kezdődött el a királyhágómellékiek életében. Ettől a közgyűléstől kezdve ideiglenes elnökség vezette a KRE-t 1926 júniusáig. Az időközben Magyarországra távozó Soltész helyett Csernák Béla⁴⁷ lett a főjegyző, aki ideiglenes püspöki szerepkörből irányította az eseményeket Nagyváradon addig, amíg az új választásokat ki nem írták.

41 Thúry Kálmán, dr. (Nagyvárad, 1871. júl. 1. – Nagyvárad, 1949. okt. 5.) ügyvéd, jogász, főügyész, Nagyvárad-Olaszi Egyházközség presbitere és főgondnoka, 1931-től pedig a KRE második főgondnoka. Összesen 56 évig állt az Anyaszentegyház szolgálatában. A Nagyváradai Ügyvédi Kamara pro-dékánja volt, nyugalmazott ítélőtáblai elnök. Jelentős szerepet játszott a politikai életben is. Az Országos Magyar Párt egyik alelnöke. A Konzervatív Szárny tagjai között tartották számon. Közvetlen kapcsolatot ápolta a Nagyváradai Szabadkőműves Páhollyal.

42 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. dec. 1/33), 325–332.

43 DEBRECZENI I: Egyházkerületünk helyzete. In: *Egyházi- és Iskolai Szemle*, 2 (1922, 2/10.), 3–4.

44 Constantin Banu (Bukarest, 1873. márc. 20. – Roman, 1940. szept. 20.) az Ion I. C. Brătianu vezette liberális kormányban 1922. és 1923. között Vallás- és Művelődésügyi miniszter.

45 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. dec. 1/33), 326–332.

46 Uo. 326–332.

47 Csernák Béla (Szőlősgyula, 1875. dec. 25. – Nagyvárad, 1967. feb. 16.) lelkipásztor Furtán, Berettyóújfalban, Nagyvárad-Olasziban, a BRE esperese, a KRE megválasztott főjegyzője. 1923 után ő látja el a püspöki teendőket. Több egyháztörténeti munka szerzője, a *Református Híradó* főszerkesztője volt.

3. Talpra állás – püspökválasztás másodszor

A következő szűk háromesztendő időszakban hiábavalónak tűnt minden újabb nagyvárad-i kísérlet, mert Bukarest eltökélt és hajthatatlan maradt. Csernákék belemennek a Bukarest manipulálta áldatlan „játékba”. Eközben hol Széll György, hol Szabolcska, hol pedig Csernák (aki időközben Soltész helyett lett a főjegyző, majd ideiglenes, megbízott püspök) vitte, lelkiismeretesen, de gúzsba kötve, az egyházkerület különböző ügyeit. A megrekedt helyzetben csak az 1925. esztendő hozott jelentős elmozdulást. Ez akkor történt, amikor a nagybányai egyházmegye világi képviselője, Ajtay Nagy Gábor ügyvéd és tanácsbíró megelégedve a nagyon megalázó kiszolgáltatottságot, azt javasolta, hogy nem szabad továbbra is Bukarest ugráltatásainak felülni, hanem cselekedni kell: „Nem! – ugrik fel Ajtay Nagy Gábor, – nem! Már éppen eleget vezettek az orrunknál fogva Ígéretekkel. Tovább nem játszunk nyakatekert törvénytárgyalások alapján szervezősdi-t. Mi már megszerveztük a kerületünket. Csak püspökünk nincs. Közbe kiáltások: mert lemondatták! Úgy van! Lesz, ami lesz: tessék elrendelni a püspökválasztást!”⁴⁸

Királyhágómelléken végül annyira megelégedtek a hosszú áldatlan és megoldatlan helyzetet, hogy Bukarest minden ellenkezése és tiltakozása ellenére, az 1925. június 14-én megtartott közgyűlésen elrendelték az új egyházkerületi választást. A szeptember 18-án felbontott szavazatokból kiderült, hogy ismét Sulyokot választották meg püspöknek, Domahidy-t pedig főgondnoknak. Fontos hangsúlyozni, hogy ez alkalommal, kezdetben még két jelölt volt a köztudatban: Sulyok István és Szabolcska Mihály. Ám Szabolcska, becsületére legyen utólag is, július 2-án a következő táviratot küldte Debreczeni István főszerkesztőnek: „Kérem lapunkban publikálni, hogy bármennyire fájlalom is, további huzavonáért, közállapotainkért, belső békességünkért a jelöltségtől visszalépek. Szabolcska.” A távirat ellenére ugyan még egy rövid ideig tovább folyt a huzavona, amely talán inkább Bukarestnek szólt. A bukaresti kormány ugyan 28-án még átiratot küldött Nagyváradra, hogy álljanak el mindenféle püspökválasztástól, de Királyhágómelléken mindeközben már hajthatatlanul végig vitték tervüket. A szavazatokat még szeptember 18-án felbontották Szatmáron, amelyből az derült ki, hogy a 199 érvényes szavazatból 134 Sulyokra, 63 Szabolcskára szavaztak, mellettük még Széll György és Bede László kapott 1–1 szavazatot. Persze a KRE szervezésre vonatkozó engedély még mindig nem érkezett meg Bukarestből.

Hosszú, kitartó és küzdelmes évek után, az 1926. esztendő végre korszakos, történelmi jelentőségű változást hozott. A Kultuszminisztériumból, március 26-án megérkezett az a levél, amely tudomásul vette és elismerte a püspökválasztást, a püspök nélkül maradt területeken, majd Sulyok esküt tett a kormány képviselője előtt a Nagyvárad-Újvárosi templomban, május 16-án. Igaz, ez még nem a király előtt leteendő hűségkü volt, de legalább megtörténhetett, s volt végre legitim egyházi főhatósága Királyhágómelléknek. Sulyokot és Domahidy-t a június 23-ai közgyűlésen ünnepélyesen iktatták be hivatalukba. Ahhoz azonban, hogy idáig eljussanak, arra a határozott és egyértelmű lépésre volt szükség, hogy saját kezükbe merték venni sorsukat. Ezt talán többször is alkalmazni lehetett vagy kellett volna már korábban is Bukaresttel szemben. Orth sorai is ezt támasztják alá:

48 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. nov. 20/32), 309–315.

„Kisebbségi lelkipásztorkodásom alatt nem egyszer tapasztaltam, hogy Romániában nemcsak pénzzel lehet sok mindent elintézni, hanem hanggal is. Ha teszem fel a csendőrt (saját szavai szerint: »az első ember a faluban«) ráordított az emberre, ami megszokott papi élmény volt, s a szegény lelkésznek nem szállott inába a bátorsága, hanem dupla hangerőséggel adta vissza a szót, a legtöbb esetben meglepetve tapasztalhatta, hogy a zord poroszló miként juhászodik meg előtte. Kár, hogy ezzel a módszerrel olyan, ritkán és olyan kevesen mertek élni, s a hang korbácsa helyett inkább az állandó koncok áldozatával tartották távol maguktól a haragos kutyákat. Van is abban valami pszichológiai igazság, hogy aki öblös hangon meri hirdetni a maga igazságát, annak inkább elhisszük azt, mint annak, aki félénken, dadogva adja elő. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a román minisztérium megijedt volna az egyházkerület által tilalma dacára megtartott püspökválasztásban megnyilatkozó igazság erejétől, de bizonyos vagyok benne, hogyha Ajtay Nagy Gábor hamarabb, mert volna az asztalra ütni, a kerületünk elismeretése sem késett volna oly soká. Aminthogy sok kisebbségi közös sérelem és egyéni bánat is tragédia maradt volna el, ha a magyarság mert volna hangosabban kiabálni.

Távol áll tőlem, hogy e sorokkal 22 esztendő kisebbségi sorsunk magyar vezéreinek személyét, vagy érdemét kisebbítsem, hiszen, ha nem kiabáltak elég hangosan, az csak azért volt, mert nem érezhették maguk között a magyarság osztatlan egységét, vagy, mert sajnos, sokan közülük még dadogni sem tudott románul, semhogy a parlamentben kiabálhattak volna. (Mint például Vajda-Voevodék annak idején, Budapesten.) De ha túlzott vehemenciával nem is, mindenesetre következetesen képviselték a magyarság politikai képviselői kerületünk ügyét, amelynek elismertetése 1924 óta a magyarság egyetemes ügye lett, s a kormánnyal folytatott tárgyalásokon, mint kívánság, vagy követelmény mindig szerepelt, míg a képviselő választások lezajlottak. Végre is egy politikailag igen változatos pályát befutó, de szívében mindig izzig vérig magyar, Marosvásárhely nagy építője: dr. Bernády György,⁴⁹ akkor már kamarai képviselő kaparta ki a gesztenyét.”⁵⁰

Bernádynak a KRE elismertetésében játszott szerepe külön fejezetet érdemelne.⁵¹ Az ő közbenjárására Sulyok és Csernák Bukarestbe utaztak, ahol találkoztak Zeno Pacliseanu⁵² államtitkárral, aki az események felgyorsítására tett ígéretet. Az események jobbra fordulásában ekkor talán az is közrejátszhatott, hogy Bukarestben ismét kormányválság alakult ki és a távozó kormány utolsó napjaiban, 1926. március 30-án megérkezett a rég várt válasz. Pacliseanu az 1926/14.625 sz. rendeletben azt írta, hogy „van szerencsénk tudomásukra adni, hogy a minisztérium tudomásul veszi és jóváhagyja

49 Bernády György, dr. (Bethlen, 1864. ápr. 10. – Marosvásárhely, 1938. okt. 22.) gyógyszerész, jogász szabadelvű politikus, közíró, országgyűlési képviselő 1896–1900 között a budapesti parlamentben. A Marosvásárhelyi Vártemplom főgondnoka 1904-től. A református egyház elkötelezett híve, támogatója, segítője, mind helyi, mind országos viszonylatban. A Ref. Kollégium főgondnoka. Marosvásárhely polgármestere 1900–1912 között. Ezt követően öt évig a város főispánja, székelyföldi iparfejlesztési miniszteri biztos, az Országos Magyar Párt vezetőségi tagja. Nézetei miatt ebből 1927 után kilépett. Képviselő a román parlamentben, 1917-ben udvari tanácsos Bukarestben, 1922-ben a Román Koronarend parancsnoki jelvényét kapta.

50 ORTH: Emlékezzünk! In: *Reformátusok Lapja*, 15 (1941. dec. 10/34), 340–346.

51 PÁLFI 2011, 163–171.

52 Paclisanu Zenovie (Straja, 1886. május 1. – Zsiláva, 1958. november 11.) görög-katolikus pap, történész. Tagja a Román Akadémiának. A Vallás- és Művészetiügyi Minisztériumban a kisebbségi kultuszokért felelős vezérigazgató. 1918 decemberében a Gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlés szervezési munkálataiban titkári teendőket végez. XI. Piusz pápai prelátusi címet ad neki. Az 1946–1947-es párizsi békekonferencia román delegációjának tagja. Számos történelmi munka szerzője.

Sulyok István úrnak, a püspök nélkül maradt esperességek püspökének megválasztását. Az eskü letétele az új egyházkerületnek egy külön törvény által való megerősítése után fog következni. Miniszter helyett Zeno Pacliseanu director-general”⁵³ Ebben tudomásul vette és elismerte a püspökválasztást a püspök nélkül maradt területeken és előre vetítette azt, hogy Sulyok esküt tehet a kormány képviselője előtt. A Nagyvárad-Újvárosi templomban 1926. május 16-án került sor az eseményre, ám ekkor ez még mindig nem a király előtt letett hűségeskü volt, de legalább ettől kezdve lehetett végre legitim egyházi főhatósága Királyhágómelléknek.

A bukaresti jóváhagyás kézhezvétele után 1926. április 22-én a Református Tanítóképző dísztermében megtartották az ünnepi közgyűlést. A Paclisenutól érkezett leiratot a közgyűlés alkalmával ismertették a jelenlévőkkel, de a király előtti hűségesküre ekkor még mindig nem kerülhetett sor, mert azt az Averescu kormány május 7-én küldött leiratában későbbi időpontra halasztotta. Látva a szükséghelyzetben lévők körülményeinek tarthatatlanságát ahhoz mégis hozzájárult, hogy Sulyok hűségesküt tegyen a kormány egy képviselője előtt. Először a helybeli prefektus került szóba, aki nem vállalta, hogy bevegye az esküt, majd megérkezett a bukaresti értesítés Tökés Ernőtől⁵⁴ május 7-én, aki azt írta Csernáknak, hogy „a kultuszminisztérium a mai napon 14355/1926. arról értesítette a főjegyzői hivatalt, hogy a kultuszminisztérium Sulyok István püspöktől a hűségesküt f. hó 16-án veszi ki a nagyvárad református templomban. A miniszter nevében Pacliseanu vezérigazgató úr jelenik meg...”⁵⁵

A bukaresti kormány Pacliseanu személyében egy delegátust jelölt meg, aki előtt május 16-án le is tette Sulyok István az esküt a Nagyvárad-Újvárosi református templomban. Ekkor Sulyok szolgált, majd az istentisztelet és konfirmáció szertartását követően megtörtént az eskütétel, amelyen néhány más egyházkerületi elöljáró mellett a gyülekezet is részt vett. A hivatalos, rendnek megfelelő egyházi eskütételre az 1926. június 23-ra összehívott rendkívüli közgyűlésen került sor. Ám a régi hagyományoknak megfelelő felszentelését még mindig egy későbbi időpontra kellett halasztani, amely majd csak a király előtti eskütétel után lesz lehetséges. Meg kellett várni, hogy a törvényhozás megerősítse a kerületet. A közgyűlést a nagyvárad városháza dísztermében tartották meg. Évek múlva, Sulyok tízesztendő püspöki szolgálatának évfordulóján, Csernák a következőket írta többek között: „...az egyházkerület pedig 1926. július 23-án másodszor is a kezébe adta a püspöki hatalmat, melyet azóta kiváló tudással páratlan adminisztratív képességgel, életkorát megcáfoló agilitással gyakorol... A romokból felépített egyházkerület dolgait nemcsak íróasztal mellől intézi fáradhatatlan édességgel, de minden esztendőben meglátogatja a vezetéssel alárendelt egyház vidék egyik vagy

másik egyházmegyéjét, személyesen szerezzon meggyőződést a lelkipásztorok és tanítók, presbiterek és különféle egyházi alakulatok, szövetséget munkájára.”⁵⁶

4. Konszolidáció – építkezés – elismertetésért folytatott küzdelem

Közel három esztendőnyi szellem, lélek és testi vilkos küzdelem után, Sulyok végre megkezdhetette püspöki jogainak gyakorlását, immár legitim módon. Eddig is, de korára rácsfolva ezután még erőteljesebben vetette bele magát az építő, szervező munkába. Nagy munkabírási ember lévén igyekezett a lemondás ideje alatt is átfogni az egész Kerületet. A hivatalos eskütétel után pedig még nagyobb lendülettel vetette bele magát a munkába. Talán senki előtt sem lehet kérdés az, hogy másodsorra is miért éppen Sulyok Istvánt választották meg nagy létszámfölénnyel Királyhágómelléken püspöknak. Tudjuk a korábbiakból, még TRE idejéből is, hogy nagy elismertségnek és a köztiszteltetnek hírében álló, rendkívül percíz, felkészült, hiteles, jól szervező és adminisztráló esperes, lelkipásztor volt. Sulyok a „román állammal szemben, kezdettől fogva a Római levél 13-ik részében lefektetett keresztyén magatartást követte, ami lehetségessé tette számára az állammal való becsületes szembenézés mellett, a saját fajtájának legmaradéktalanabb szolgálatát. Ha csak a legcsekélyebbet is reá tudták volna bizonyítani, azonnal ártalmatlanná tették volna, hiszen az egykorú román lapok állandóan tele voltak személy elleni gyalázkodás sokkal és vádaskodással. Nem mintha összeesküvést szőtt volna, vagy állam felforgató tevékenységet folytatott volna. És mégis minden szava, egész magatartása azt harsogta: itt magyarok laknak, és ez a Föld magyar, még ha ideig óráig, amíg az Isten akarja, román zászló is láng rajta. Érdekes a román miniszternek az a leirata, melyet már jóval a megszállás után intéz hozzá, és melyben felszólítja, hogy a jövőben a magyar nyelv mellett a leveleit román nyelven is írja meg, amint azt a kolozsvári református püspök és a többi felekezeti kisebbségek is megteszik...”

Ha pedig mindehhez hozzávesszük még azt, hogy azokkal szemben, akik kezdettől fogva, az ahogy lehet alkalmazkodni készen politikáját folytatták, akiknek ideig óráig többségre jutó véleménye előtt kénytelen volt meghajolni, végül mégiscsak azért törvényjelöltje útja bizonyult a helyesnek (mert hiszen a megalkuvók pártja a kormánnyal kötött kompromisszum árán sem tudtak semmit sem elérni), feleletet kaptunk feltett kérdéseinkre: miért lett püspök csak azért is: Sulyok István.⁵⁷

Az 1939. esztendő novemberében aztán végre megérkezett az elismertetésért folytatott hosszú küzdelem eredménye, gyümölcse, a

Magas Királyi Rendelet.⁵⁸

A Monitorul Oficial 1939 november 22-iki 271 sz. ban, 6808. oldalon, megjelent szöveg fordítása:

Törvényrendelet Nagyvárad Református (Kálvini) Egyházkerületének létesítéséről.

1. fej. Az általános vallásügyi törvény 28. fej. értelmében létesítjük Nagyvárad Református (kálvini) Egyházkerületét, Nagyvárad székhellyel, amely magában foglalja az Arad, Bihar, Krassó, Máramaros, Szatmár, Szörény, Temes-Torontál megyei és

⁵⁶ CSERNÁK: Tíz esztendő. In: Református Híradó, 16 (1936. júl. 20/25.), 1.

⁵⁷ ORTH: Emlékezzünk! In: Reformátusok Lapja, 15 (1941. dec. 10/34.), 340–346.

⁵⁸ A Magas Királyi Rendelet. In: Reformátusok Lapja, 13. (1939. dec. 10/35.), 1.

⁵³ ORTH: Emlékezzünk! In: Reformátusok Lapja, 15. (1941. dec. 10/34.), 340–346.

⁵⁴ Tökés Ernő (Berzova, 1883. június 7 – ?) lelkipásztor Vulkánban, Tordoson, Székelykeresztúron, Bukarestben. A Sepsí Ref. Egyházmegye tiszteletbeli főjegyzője. Az Ó-Romániai Ref. Egyházmegye esperese és 1921-től és iskolai tanfelügyelő. Tartalékos tábori lelkész. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében 1916–1918 között kapitányi rangban szolgált a brassói haditáborban. Oktobrista szellemű politikai meggyőződésű értelmiségi. Több nyelvet beszélt. Szerkesztője rövid ideig a Bukaresti Magyar Hírlapnak. Az erdélyi püspök nem fogadta el közvetítői szerepét, sőt fegyelmi eljárást kezdeményezett ellene előbb Erdélyben, majd kitelepülése után Budapesten is. Személyisége és élethelyzetéből fakadó szerepe már a maga korában is messzemenőkéig vitatott volt. Legalább annyian voltak ellene, mint amennyien támogatták, segítségét kérték, s végül kiálltak mellette. 1940 szeptemberében felvette a magyar állampolgárságot és Magyarországra távozott.

⁵⁵ CSERNÁK 2007, 122.

Szilágymegyéből az érmihályfalvai és nagykárolyi járásbeli esperességek (egyházme-
gyék) összes református (kálvini) híveit.

2. fej. Az egyházkerületnek egyházi elnöke nagyvárad ref. (kálvini) püspök címet vi-
seli. Az egyházkerületi Közgyűlés intézkedik a jelen törvénnyel újonnan alakított egyház-
kerület püspökének, megválasztására nézve.

3. fej. A nagyvárad ref. Egyházkerület szabályozza, vezeti és igazgatja összes vallá-
si, művelődési, alapítványi és gondnoki ügyeit az érvényben levő törvények és szabály-
zatok, és saját szervezeti és közigazgatási szabályzata szerint, amelyet a vallás és művé-
szetiügyi minisztérium hagy jóvá.

4. fej. A vallás- és művészetiügyi minisztériumot felhatalmazzuk, hogy az 1940–41.
évi költségvetésbe vegye fel a szükséges összeget, amelyből 1940 április 1-től kezdve fi-
zetni lehet a következő állásokat: 1 püspök, 1 titkár, 3 előadó-tanácsos, 1 irodafőnök, 1
irattáros és egy szolgáló.

Kelt Bucurestiben, 1939. nov. 20-án.

Aláírások.

Ez egy olyan folyamat végét jelentette, amelyhez húsz-öntudatos és következetes esz-
tendő kitarása kellett nagyon sok ember részéről. Meg lett az eredménye a küzdelemnek.
Sőt mi több Sulyok Istvánt harmadszorra is püspökké választották a következő esztendő-
ben (1940). Az 1940. esztendő azonban már újabb fordulatot hozott a KRE életében (is).

Felhasznált irodalom

- A magyar reformátusság a XX. században. In: „Tebenned bízunk eleitől fogva...” A ma-
gyar reformátusság körképe. (szerk. BARCZA József). Debrecen, 1991.
- ÁGOSTON Sándor: A Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház helyzete és lét-
kérdései. In: A világ magyar reformátusságának létkérdései. Debrecen, 1938.
- Barcza József: A magyar reformátusság a XX. században, In: „Tebenned bízunk eleitől
fogva...” A magyar reformátusság körképe. (szerk. Barcza József – Bütösi Já-
nos) Debrecen, Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991.
- BÍRÓ Sándor: Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940. Csikszér-
da, 2002.
- CSERNÁK Béla: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület tör-
ténetéhez. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 11. Debrecen, 2007.
- CSERNÁK Béla: Életemből. In: Itt viharzott felettünk...!! II. kötet. Editiones Archivi
Districtus Reformatorum Transtibiscani XV, Debrecen 2008.
- CSOMÁR Zoltán: A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén
egyház húszéves története (1918–1938). Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda
Kirendeltsége, 1940.
- ORTH Imre: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez. In:
Reformátusok Lapja XV. évf. 1941. okt. 1. 27. számtól – 1941. dec. 20. 35. szá-
mig.
- MOLNÁR János: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942,
Kiadja Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1999.
- PEYER-MÜLLER Fritz: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború kö-
zött – kitekintéssel a jelenre. Budapest, 1994.

PÁLFI József: Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni.
A D. Dr. Harsányi András Alapítvány 15, DRHE, Debrecen, 2011.

PÁLFI József: Orth Imre a lelkiismeret vallás híve. Tudós lelkipásztor sors a 20. századi
Királyhágómelléken. Hatvani István teológiai Kutatóintézet, DREHE, Debrecen,
2014.

PÁLFI József: Egy 20. századi reformátori kihívás. In: KULCSÁR Árpád (szerk.): Reform-
máció 500, Nagyvárad, Partium Kiadó – Komárom, Selye János Egyetem Calvin
J. Teológiai Akadémia, 2018, 95–113.

PÁLFI József: A „kettészakított” egyházkerület. In: Studia – Debreceni Teológiai Tanul-
mányok, 2018/1–2, 94–111.

PÁLFI József: Egy 20. századi reformátori kihívás. In: Reformáció 500. (szerk. KULCSÁR
Árpád), Partium Kiadó Nagyvárad, Selye János Egyetem – Calvin J. Teológiai
Akadémia, Komárom, 2018, 95–113.

PÁLFI József: Belmissziós törekvések a két világháború közötti Királyhágómelléken. In:
A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születés-
napja alkalmából, (szerk. LÁSZLÓ Emőke) Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2018,
53–68.

PÁLFI József: A média fejlődéstörténete egy poszt-trianoni egyháztestben. Egyházi sajtó
a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben 1920–1942 között. In: LÉVAI
Attila (szerk.): Időn és tereken át. Tanulmányok az egyház életéről és szolgálatá-
ról, Szentendre, Tillinger Péter Műhelye, 2013, 48–62.

SOMOGYI Alfréd: A memorandumos évek. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki
hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezé-
se alapján. In: Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és törté-
nelméről. (szerk. LÉVAI Attila), Tillinger Péter Műhelye, Szentendre, 2013.

STRAUB (RÁCZ) Etelka: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulá-
sa (1920–1939). In: KRE 100 – Tanulmányok Királyhágómelléki Református
Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára. (szerk. EMÖDI András),
Nagyvárad, 2020.

TÓTH Zsigmond: A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyé-
inek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928). In: Acta
Academiae Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tu-
dományos évkönyve, 10 (2011/1), 135–143.

VISKY István: Adalékok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótörténeté-
hez (1921–1940). In: Várad 4. (2005/6.).

Tiszántúli Református Egyházkerület Lev. – TtREL I. 21. a. 1–2. Közgyűlési Jegyző-
könyvek

Királyhágómelléki Református Egyházkerület Lev. Közgyűlési Jegyzőkönyvek – KRE
Kgy Jkv. 1926–1942.

Egyházi- és Iskolai Szemle (Nagyvárad) 1921 – 1926.

Reformátusok Lapja (Nagyvárad) 1927 – 1942.

A ROMÁNIAI ZSINATPRESBITERI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

A reformáció elterjedése Erdélyben és a magyar evangélikusság

Luther tanai először szász kereskedők közvetítésével kerültek Nagyszebenbe 1521-ben. A város előljárói elfogadták a hittételeket, de a város vezetőit utasította a király, hogy Luther tanait gyűjtsék össze és égessék el. Hasonlóképpen rendelkezett 1524-ben az esztergomi érsek is, de a városiak nem engedelmeskedtek a felszólításnak és inkább elküldték a katolikus papokat.

1532-ben Honterus János¹ hazaérkezett Brassóba, ahol csatlakozott a nagyszebeni reformációhoz. Innentől kezdve Brassó vette át a vezető szerepet a szászok reformációjában. A városi vezetés átvette a lutheri tanokat és Honterust bízta meg az egyházi élet újjászervezésével, amit a városi előljárók elfogadtak. Honterust 1543-ban a gyulafehérvári országgyűlés eretnokség vádjával maga elé idézte, de később felmentette a vádak alól.

Később gyorsan terjedt a lutheri reformáció a szász városokban. 1553. február 6-án püspökök² választottak Paul Wiener személyében. Megalakult önálló egyházszervezetük, a Szász Országos Egyház,³ mely mindentől független volt. 1713-ban Nagyszebenben létrehozták a Suprérum Konsistoriumot,⁴ ami az egyház szervezeti felépítésében a központosított vezetés elvének bevezetését jelentette.

Magyar evangélikus gyülekezetek voltak a következő településeken: Brassó, Hoszszúfalu, Bácsfalu, Türkös, Csernátfal, Tatrang, Zajzon, Pürkerec, Apáca, Krizba, Újfalu.

Az 1540-es években már önálló egyházközségeket alakítottak a csángók, de a braszói szászok politikai-, gazdasági befolyása miatt a magyar egyházközségek nem tudtak egyházkerületet, de még egyházmegyét sem alapítani. A magyar evangélikusok a Szász Országos Egyház fennhatósága alatt álltak. A lelkészek szász nemzetiségűek voltak, a Szász Országos Egyház püspöke iktatta be őket a hivatalukba, de kezdetektől fogva az istentiszteletek és a jegyzőkönyvek nyelve a magyar volt. A magyar evangélikus egyházközségek lelkészeit a braszói szász lelkészek a káplánjaiknak tekintették,⁵ ezért függetlenedni vágytak a szász egyháztól.

¹ Honterus János (1498–1549) Brassóban született, szász nemzetiségű prédikátor volt. Tanulmányait Bécsben, Krakkóban, Bázelen végezte.

² szuperintendens

³ Evangelische Landeskirche A.B. in Siebenbürgen

⁴ EOL, KENDEH-K. Péter: *A romániai magyar evangélikusság önálló szuperintendenciájának megalakulása*. Bp., 1998. 14. p. (a továbbiakban KENDEH-K. 1998)

⁵ EOL, Brassói Ev. Egyházmegye, Canonica Visitatio, 1912., 41/1.

1549-ben magyar egyházmegye szervezése Temesvár, Arad, Makó, Szeged térségében. Az első magyar evangélikus temesközi püspök Gönczi Máté volt. Az 1550-es években a kálvini tanok terjedése miatt a szuperintendencia felbomlott. 1556-ban Kálmán-csehi Sántha Márton vezetésével református egyházkerület alakult.

1554-ben megalakult a Magyar Lutheránus Egyház. Az 1564-es nagyenyedi zsinaton Dávid Ferencet választották püspöknek, de ő később a helvét irányzathoz csatlakozott, majd antitrinitárius lett.

Elszakadási törekvések a szászoktól a XIX. században

1861-ben a konzisztórium megszüntette, hogy a barcasági magyar lelkészeket káplánnak tekintsék. Két magyar lelkészt felvettek az Egyházmegyei Konzisztóriumba, de 1873-ban kizárták őket, így a magyar evangélikusok képviselő nélkül maradtak. Emiatt igény lépett fel a szász fennhatóság alóli elszakadásra.

1874-ben mozgalom indult Molnár Viktor hosszúfalusi lelkész vezetésével. A céljuk, hogy a magyar evangélikusság kiváljon a szász egyházkerületből. Önálló egyházmegyét, esetleg egyházkerületet hozzanak létre. 1874. szeptember 3-án a magyar lelkészek ki-mondták a Szász Országos Egyháztól való elszakadást.⁶ Erről a döntésről tájékoztatták a Főkonzisztóriumot és Trefort Ágoston magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert is és kérték, hogy csatlakozhassanak egy másik egyházkerülethez. A miniszter nem engedélyezte a kilépést, így a magyar evangélikusság a szász egyház keretein belül maradt. Ennek ellenére azt javasolta a Főkonzisztóriumnak, hogy engedélyezze egy magyar evangélikus egyházmegye megalakulását. 1877. október 3-án a Főkonzisztórium elutasította az önálló magyar egyházmegye megalakulásának ötletét.⁷ 1878. január 8-án a Molnár Viktor által elnökölt barcasági magyar evangélikus egyházak utolsó gyűlésén végleg eldöntötték, hogy kiválnak a szász egyházkerületből, ebben a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter segítségét kérik, hogy az önálló egyházkerületté alakulást segítse. Az 1883. május 3-i 9416. számú leiratban a miniszter kifejti, hogy az erdélyi szász egyházkerületből való kiválás ellen akadály nincs. 1886. március 25-én a brassói konventen Rombauer Emil főrealiskolai igazgató javaslatára megszavazták a Tiszai Egyházkerülethez való csatlakozást. Az 1886. szeptember 24-i esperességi közgyűlés végleges szerződést köt a Tiszai Egyházkerülettel. Az 1887. január 13-ai gyűlés határozata szerint a gyülekezeteknek fel kell oszlatniuk a presbitériumaikat és a szász rend szerinti képviselőt. Válasszanak új egyháztanácsot, tisztikart, iktassák be a Tiszai Egyházkerület rendtartása szerint és adják le szavazatukat az esperesre. A Brassói Magyar Egyházmegye első esperesévé Török József tatrangi lelkészt választják, aki viszont beiktatása előtt lemond.

Az erdélyi evangélikusok küzdelmei Trianon után

Az I. világháborút követő politikai helyzet lehetőséget teremtett egyesülni az erdélyi románságnak a Román Királysággal. Az egymással szemben álló európai nagyhatalmak stratégiai lehetőséget láttak földrajzi elhelyezkedése miatt a Román Királyságban, ezért az antant-hatalmak az oldalukon való belépést vagy a független státusz megőrzését szertették volna elérni. Cserébe Erdélyt ígérték.⁸

Magyarország félt egy esetleges román betöréstől Erdély területén. A német kormány azonban biztosította Tisza István miniszterelnököt Románia függetlenségéről és ígéretet tett arról, hogy megerősítik Erdély határainak védelmét.⁹

Az 1914. október 1-jén kötött román-orosz megállapodás szerint az antant-hatalmak oldalán való hadba vonulásért Oroszország Erdélyt ígérte Romániának. Tisza az erdélyi románok jogainak bővítését ígérte: a nyelvhasználat- és az oktatási törvény reformját. 1916 nyarán a román kormány ismét fontolóra vette a hadba lépést az antant-hatalmak oldalán. Tisza július elején memorandumban kérte az uralkodót, hogy küldjön csapatokat az erdélyi határ védelmére. A bukaresti kormány 1916. augusztus 17-én aláírta a franciákkal a titkos szerződést, melyben Románia kinyilvánította csatlakozását az Antanthoz. A hadba lépésért a román kormányt biztosították a kellő hadiszállításról, illetve Bukovinát, a Bánságot, Erdélyt és az Erdélytől nyugatra fekvő területeket ígérték a Tisza vonaláig Romániának. 1916. augusztus 27-én Bécsben átadták a hadüzenetet a Monarchiának és a román csapatok megkezdték Erdély elfoglalását. A magyar és szász lakosság egy része – hozzávetőleg 200.000 ember – elmenekült.¹⁰ Többek között a szász evangélikus püspök, Friedrich Teutsch¹¹ is Budapesten talált menedéket. A terv szerint a román hadseregnek pár nap alatt el kellett volna foglalnia Erdélyt a Maros vonaláig, de a hátszínre ért támadás miatt szeptemberben leállították az erdélyi előrenyomulást. A központi hatalmak válaszul ellentámadást indítottak Erdély területén és októberre teljesen kiszorították a román hadsereget Erdélyből. A támadás következményeként a román kormány a központi hatalmakkal békeszerződést kötött Bukarestben.¹²

A trianoni békeszerződés megkötése után, az elszakított területeken 30–32.000¹³ magyar evangélikus maradt Románia területén 33 egyházközségben, melyből 5 színmagyar – Székelyszombor, Kiskapus, Oltszakadát, Halmágy, Zselyk¹⁴ – volt.

A nagyszebeni román Kormányzótanács mozgósításba kezd a román királyi hadseregbe. 1919. február 18-i 419/1919. számú rendelet szerint a Szász Országos Egyház Konzisztóriuma elrendelte az alá tartozó egyházközségek fiataljainak bevonulását a román hadseregbe. Nem tett különbséget a rendelet a nemzetiségiek között. Ezen rendelet

⁸ EOL, KENDEH-K. 1998, 34. p.

⁹ EOL, KENDEH-K. 1998, 34–35. p.

¹⁰ VERES Emese-Gyöngyvér: „Mikor Oláhország háborút izene...” *A barcasági csángók kálváriája*. Budapest, Barca Kiadó, 2008, 504 p.

¹¹ Friedrich Teutsch (1852–1933) a Szász Országos Egyház püspökének 1906-ban lett megválasztva.

¹² EOL, KENDEH-K. 1998, 35–37. p.

¹³ In: Diakónia, 1989., XI. évf., 2. sz.

¹⁴ EOL, Fejes (Fritz) László hagyatéka, 2. doboz, 3. d./1., Az erdélyi magyar protestáns egyházak 1919 utáni szervezete

⁶ SCHULEK Tibor: *Megkésett emlékezés az erdélyi magyar evangélikus egyház száz év előtti megalakulásáról*. In: Diakónia, 1989., XI. évf., 1. sz. (a továbbiakban SCHULEK 1989)

⁷ SCHULEK 1989.

ellen szólalt fel Kirchknopf Gusztáv¹⁵ evangélikus lelkész. Ez az esemény indította el a magyar és szász egyház különválását.

1919. júniusában Kirchknopf Gusztáv Friedrich Teutsch püspökkel, a Szász Országos Egyház vezetőjével tárgyalt a kolozsvári egyházközség Szász Országos Egyháztól való elszakadásának kimondásáról. A szász egyház új alkotmánytervezetében nem biztosít autonóm egyházi jogokat a magyar evangélikusoknak, ezért a kolozsvári evangélikus gyülekezet lelkészét, Kirchknopf Gusztávot azzal bízta meg, hogy vegye rá a szász püspököt, hogy a magyarok számára létesítsen egy új, külön egyházmegyét, amely elismerne a szász püspök fennhatóságát. 1919. június 16-án Kirchknopf Nagyszebenbe utazott, hogy tárgyaljon Teutsch szász püspökkel egy önálló magyar egyházmegye megalapításáról. Teutsch ezt elutasította azzal az indokkal, hogyha ez a magyar egyházmegye megalakulna, ahhoz az 1887-ben elszakadt brassói magyar esperesség is csatlakozna, amit elfogadhatatlannak tart.

Kirchknopf a tárgyalás előtt a román Kormányzó Tanácsnál is érdeklődött, hogy mit szól egy külön magyar evangélikus egyházmegye felállításához. Maniu elnök titkára támogatja a tervet, de Teutsch püspök nem változtatta meg a véleményét. A püspök elutasító válaszára Kirchknopf kijelentette, hogy nem tekinti magát a szászsebesi egyházmegye illetékesébe tartozónak és a kolozsvári egyházközséget az Országos Egyházhoz tartozónak tekinti, mint magyar egyházmegyét, amely nem adja fel jogait és maga köré gyűjti az erdélyi magyar evangélikusokat. Ezzel egy új lehetőség nyílik a szászoktól való elszakadásra.

1919. augusztus 10-én a kolozsvári egyházközség határozatban mondta ki, hogy a Szász Országos Egyháztól elhagyottnak tekinti magát és kijelentette, hogy a Romániához csatolt területeken keresi a magyar evangélikusokkal az egyházközségi kapcsolatot. Az evangélikus szervezkedésnek Kolozsvár lett a központja és vezetője Kirchknopf Gusztáv, akit az erdélyi magyar evangélikusok – a Barcaságot kivéve – felkérték közös ügyeik intézésére és érdekeik képviseletére.

Kirchknopf és Frint Lajos aradi lelkész 1919 végén felkérte a magyar gyülekezeteket, hogy tömörüljenek önálló esperességekbe. Így alakult meg a brassói egyházmegye mellett az aradi- és az ötvárosi egyházmegye is.

Kirchknopf Gusztáv 1920. január 16-án tárgyalt Maniuval, a Kormányzó Tanács elnökével, hogy kieszközölje az államtól a magyar lelkészek számára a kongruát. Kérését írásban is benyújtja 1920. március 7-én az 57,58,59/1920. szám alatt. Kirchknopf megszerezte az állam elvi hozzájárulását a magyar evangélikus egyházak önkormányzatának elismeréséhez. A Belügyek Minisztériuma – Művelődésügyi- és Közoktatásügyi Államtitkársága, Kolozsvár prefektusához 1920. július 15-én 8044-920. számú leiratának határozata: A magyar lelkészek, akiknek gyülekezetei a demarkációs vonalon túl vannak, csak akkor vehetik fel a magyar államtól kapott illetményeiket és segélyeket, ha a román állam felé a hűségesküvet tették.

Ez nem jogos követelés, mert ekkor még nem írták alá a trianoni békeszerződést. A nemzetközi jog szerint Erdély helyzete még nem volt tisztázott. A magyar államhoz és a magyar uralkodónak tett esküjüket még nem tekintették érvénytelennek a magyar lelkészek. A román államapparátus működése sem volt még egységes.

15 Kirchknopf Gusztáv (1887–1930) 1912. február 25-től kolozsvári lelkész. 1923. december 15-én el kell hagynia Romániát. Később Raffay Sándor püspök mellett kerületi lelkész Budapesten. Újjászervezte az Országos Luther Szövetséget.

A magyar evangélikusság másik központja Kolozsvár mellett Arad volt. A Bányai Egyházkerület Arad-Békési Egyházmegyéjéhez tartozott. 1920-ban 6 egyházközség alkotja az egyházmegyét. Esperese Frint Lajos, felügyelője Purgly László volt. A két központ igyekezett összehangolni a munkáját, de Kolozsvár a Szász Országos Egyház alá tartozott, az aradi régió gyülekezetei pedig tényleges egyházi fennhatóság nélkül maradtak.

Az 1920. április 11-ei aradi rezolúció célja az volt, hogy a korábban a Magyarországi Evangélikus Egyházhoz tartozott és a Szász Országos Egyházból kilépő gyülekezeteket egy egyházszervezetbe tömörítsék. A tanácskozás elnöke a korábbi egyetemes felügyelő, báró Solymossy Lajos¹⁶ volt, előadója Kirchknopf Gusztáv.

Megállapították, hogy ha az egyházközségek nem tömörülnek egy egyházszervezetbe, akkor őket a széttagozódás veszélye fenyegeti. Megállapodtak, hogy az új egyházkerület neve legyen *Erdélyi és Bánáti Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye*, Kolozsvár székhellyel. A brassói egyházmegyén kívül minden egyházmegye csatlakozott. A brassói egyházmegye szerint elhamarkodott volt az új egyházszervezet kiépítése addig, amíg Erdély helyzete nincs jogilag tisztázva.¹⁷ Trianon előtt egy ötödik egyházkerületnek meg lettek volna a jogi alapjai, de Románia területén lévő egyházkerület nem tartozhat a Magyarországi Evangélikus Egyház alá.

Az 1921. július 6–8. között tartott kolozsvári zsinaton kimondták, hogy az aradi rezolúció teljes mértékben nem tartható fent, ezért zsinat-presbiteri alapon működő evangélikus egyház megalakítására van szükség.

Új Végrehajtó Bizottság alakult Frint Lajos elnökletével és a kolozsváriak kihagyásával. Új alkotmányozó gyűlést hívnak össze Hosszúfalun 1922. szeptember 27–28. között.

Az alkotmányozó gyűlést a vallásügyi miniszter elutasította 1923. januárjában, mert csak a 250.000 főt számláló egyházak alkothatnak püspökséget. A vallásügyi törvény ellen az unitárius egyház is tiltakozott, ennek következtében a minisztérium kivonta őket a törvény hatálya alól. A magyar evangélikusok ügyében a szász egyház sérelmezte egy másik, tőlük különálló evangélikus egyházi szervezet megalakulását.

Kirchknopf Gusztávot a Szász Országos Egyház I. fokú fegyelmi bírósága 1922. január 31-én megfosztotta kolozsvári lelkészi állásától. 1923. szeptember 17-én a legfőbb fegyelmi bíróság helybenhagyta az I. fokú ítéletet, ezért 1923. december 15-én el kellett hagynia Románia területét.¹⁸

A Végrehajtó Bizottság 1923. május 29-én tartott ülésén úgy dönt, hogy átmenetileg lemond a püspökség alakításáról és a szervezeti felépítését egy főesperesség¹⁹ keretein belül építi ki.

Az 1925. szeptember 3-án, Nagyváradon tartott végrehajtó bizottsági ülésen megoldást találtak a lelkészek nyugdíj ügyére. Az állami nyugdíjintézetről szóló törvény a lelkészeket is felveszi a nyugdíjintézet tagjai közé, másrészt, mert egyházi részről is komoly erőfeszítéseket tettek egyházi nyugdíjintézet létesítésére. Határozat született arra,

16 Báró Solymossy Lajos 1918-tól 1923-ig a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelője volt. Vö. KORÁNYI András: *Báró Solymossy Lajos a Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház egyetemes és iskolai felügyelője (1918–1923)*. Kézirat (EOL)

17 a bizonytalan jogi és politikai helyzet miatt a Brassói Egyházmegye három gyülekezete 1922-ben visszatért a szász egyházba: Brassó, Barcaújfalu és Hosszúfalu-Fürészmező. Vö. *Die evang. Landeskirche A.B. in Siebenbürgen* (Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg, Heft 2), Jena: G. Fischer, 1923, 87

18 Emlékezés vitéz Kendeh-Kirchknopf Gusztáv dr. bányakerületi lelkészre, Budapest 1931, 40 l.

19 szuperintendencia

hogy a Brassó Egyházmegye szervezze meg a bukaresti szórvány csángó-magyarjainak lelki szolgálatát és ezért Rédei Károly nagykirályi lelkészt kérték fel az általa írt evangélikus egyháztörténet újbóli kiadására. Erre báró Ambrózy Andor, a Végrehajtó Bizottság elnöke adott 20.000 lei kamatmentes kölcsönt. A Végrehajtó Bizottság utasította az egyházközségeket kétnyelvű – magyar-román – pecsétnyomók használatára.²⁰

A Végrehajtó Bizottság elrendelte a szuperintendencia tisztségviselőinek megválasztását. 1927. április 3-ra Aradra összehívta az egyetemes közgyűlést. A Végrehajtó bizottság bejelentette a megszűnését. Kimondták a szuperintendencia megalakulását 30.000 taggal és 23 gyülekezettel, ami három egyházmegyébe – Arad-Bánsági-²¹, Brassói-, Ötvárosi Egyházmegye²² – szerveződött. Az első szuperintendensnek Frint Lajost, kerületi felügyelőnek báró Ambrózy Andort választották.

A *Romániai Zsinatpresbiteri Egyház* 1929. november 13–14-én, Temesváron tartott harmadik közgyűlésén Frint Lajos szuperintendens jelentésében beszélt a szórványok gondozatlanságáról. Több egyházközség olyan terjedelmes szórvánnyal rendelkezett, amelyek gondozása lehetetlen feladat volt, többek között Bukarest és a régi román királyság területén lévő egyházközségek. Ezen probléma megoldására missziói lelkészségek felállítását szorgalmazta. A missziói lelkészségek központjai: Bukarest, Arad, Temesvár és Nagyvárad és számukra kongruát kért. 1928. március 3–7. között a vallásügyi miniszter meghívására tárgyalást folytatott a vallásügyi törvény ügyében a többi magyar vallásfelekezetek képviselőivel. 1928. október 12-én eredményesen közbenjárta az államsegély ügyében. Részt vett Purgly László egyházkerületi felügyelő-helyettesével az 1929. június 26. és július 4. között Koppenhágában megrendezésre került II. Evangélikus Világkonventen. A Szász Országos Egyház konzisztóruma továbbra sem engedte függetlenedni az alá tartozó magyar evangélikus gyülekezeteket, azzal az indokkal, hogy azok meg vannak elégedve a Szász Országos Egyház kormányzatával és elszakadásukat nem kérvényezték.²³

Az 1930. november 8-án, Brassóban tartott negyedik egyházkerületi közgyűlésen Nikodemusz Károly főesperes beszámolt Frint Lajos 1929. május 22–25. közötti bukaresti útjáról, ahová ő is elkísérte a szuperintendens. Tárgyalt a vallásügyi vezérigazgatóval arról, hogy vegyék fel a segédlelkészeket lelkészi státuszba, ahogy más felekezeteknél is történik. Kérte, hogy a bukaresti gyülekezet megalakításához a kormány adjon segélyt és legalább három utazó lelkészi állás szervezéséhez járuljon hozzá. Adjon segélyt a teológusok taníttatására és neveléséhez. A közoktatási minisztert kérte, hogy az egyházat részesítsék iskolai segélyben.

Nikodemusz Károly előterjesztette a zsinatpresbiteri evangélikus egyház végleges és törvényes elismertetését és az egyházi alkotmány jóváhagyását. Amíg az elismerés késik, addig állami támogatásban sem részesülhet az egyház.

Jónás András varsándi lelkész indítványozta, hogy a szuperintendens 10 évre válasszák és az idő letelte után ezen egyházi méltóság új választás útján töltsék be. Az egyházkerületi közgyűlés ezt az indítványt nem fogadta el.²⁴

1932-ben elhunyt báró Ambrózy Andor egyházkerületi felügyelő.

Az 1933. május 2-án, Sofronyán tartott kerületi elnöki értekezleten Frint Lajos szuperintendens a jelentésében beszámolt arról, hogy a minisztérium elvben elismerte azoknak a 65 évet betöltött tanítóknak a nyugdíj jogosultságát is, akik a román államnál nem vállaltak szolgálatot vagy közben állásukból elbocsáttattak.

Az egyházkerületi felügyelői állás megüresedése következtében intézkedni kell annak betöltése iránt.

Argay György bánsági főesperes felvetette az ötvárosi és az arad-bánsági egyházmegyek egyesítésének gondolatát. Az értekezlet látta a gyakorlati keresztülvitel nehézségeit, de a felvetéssel foglalkozni kívánt és azt bővebb megvitatás céljából maga is napirenden tartotta.²⁵

Az 1933. november 12–13-án, Aradon zajlott ötödik rendes közgyűlésen Frint Lajos szuperintendens megemlékezett az 1932. november 1-jén elhunyt báró Ambrózy Andor egyházkerületi felügyelőről, majd 18 szavazattal egyhangúlag Purgly László felügyelő-helyettest választották meg az új tisztségviselőnek. Az egyházkerületi felügyelői beiktató ünnepséget november 13-án az aradi evangélikus templomban tartották.

A Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház törvényes elismertetése érdekében tett lépések továbbra is eredménytelenek maradtak. Az ismételt tett felterjesztések, memorandumok, a személyes közbenjárások csak ígéreteket tartalmaztak, de az ügyben előrelépés nem történt. Az egyházkerületi felügyelő beiktatásáról a kormány képviselője távol maradt, hiába ígerte a vallásügyi minisztérium, hogy képviseltetni fogja magát. A szuperintendencia elismertetését csak személyes közbenjárással lehet szorgalmazni.

1933. július 2-án megalakult a bukaresti evangélikus egyházközség, majd ezzel egyidőben elindult a gyülekezet lapja, *Evangélikus Harangszó* címmel. A missziói egyházközséget a brassói egyházmegyéhez csatolták.²⁶ 1937-ben a gyülekezet egy házas telket vásárolt és a ház renoválását követően egy nagy termet nyitott a bibliaórák, a hitoktatás, a presbiteri gyűlések és a vasárnapi iskola számára.

1937-ben a Brassói Egyházmegye új énekeskönyvet adott ki 5000 példányban. Kérték, hogy az egyházkerület gondoskodjon új hittankönyv kiadásáról, mert szükség van egy egyszerűbb és érthetőbb nyelvezetű tankönyvre. A Brassó Egyházmegye lelkészi kara foglalkozott egy evangélikus temetkezési egyesület létesítésével, amely a tagok halálakor a hozzátartozóknak bizonyos összegű segélyt juttatna. Frint Lajos szuperintendens elrendelte az egységes istentiszteleti rend bevezetését, amit a következő évig be kell vezetni: az énekes liturgikus részek fakultatív alkalmazása, az igehirdetés lerövidítése.²⁷

A román állam végül csak 1940 márciusában ismerte el a Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyházat.

Az 1940. augusztus 30-i II. bécsi döntés határozata értelmében Partium egy részét, Észak-Erdélyt és Székelyföldet visszacsatolták Magyarországhoz. Ezen területek gyű-

20 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, 1925.09.03-i Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyve

21 Apatelek, Arad, Fazekasvarsánd, Nagylak, Nagyszentmiklós, Szemlak

22 Kolozsvár, Nagyvárad, Nagykároly, Nagyvárad, Szatmár

23 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, Romániai Zsinatpresbiteri ág. h. ev keresztyén Egyházkerület 1929.11.13–14-i közgyűlési jegyzőkönyve

24 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, 1930.11.08-i kerületi közgyűlési jegyzőkönyve

25 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, 1933.05.02-i elnöki értekezlet jegyzőkönyve

26 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, 1933.11.12-i kerületi közgyűlés jegyzőkönyve

27 EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei, Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Evang. Egyház egyházkerületi elnöki tanácsának jegyzőkönyve, Arad, 1937.09.15.

lekezetei egyházigazgatásilag a Tiszai Evangélikus Egyházkerülethez csatlakoztak és öt egyházközséggel megalakult az Erdélyi Evangélikus Egyházmegye.

1943-ban az új egyházmegye gyülekezeteit végig látogatta Túróczy Zoltán püspök. Május 29-én indult vonattal püspöki székhelyéről, Nyíregyházáról vitéz Baráth Károly egyházkerületi főjegyző és Csákó Gyula püspöki titkár kíséretében. Első állomásuk Nagybánya volt, ahol az egyház és a város küldöttségével együtt Schneller Károly kolozsvári egyetemi tanár, az Erdélyi Evangélikus Egyházmegye felügyelője és Járosi Andor²⁸ az egyházmegye esperese, kolozsvári lelkész fogadták őket. A rendelkezésre álló autókön a városba hajtván, a templom előtt Deák Ödön, a gyülekezet lelkésze üdvözölte a püspököt, aki megemlékezett az egyházközség múltjáról. Túróczy püspök imádságban adott hálát az isteni gondviselésért, a gyülekezet megtartásáért és kérte az Úr áldását az itt végzendő szolgálatra. Istentisztelet után a lelkészi hivatalvizsgálat és gondnoki szám- adások felülvizsgálata folyt le.

Másnap, május 30-án meglátogatta az evangélikus iskolát, majd értekezletet tartott az egyházközség presbitériumával, ahol utasításokat adott a canonica visitatio-s közgyűlésen hozott határozatok végrehajtására. Az istentisztelet tíz órakor kezdődött, amelyen az oltári szolgálatot Járosi Andor esperes végezte. Az ünnepségeket követő közebedet a helyi kaszinóban, a szintén canonica visitatio-t tartó reformátusokkal, élükön Révész Imre tiszánineni püspökkel töltötte.²⁹

Túróczy püspök innen május 30-án Felsőbányára, majd május 31-én a Kolozsvár szőrványgyülekezeteibe: Zilahra és Zsibóra látogatott és még aznap éjszaka megérkezett Kolozsvárra. Június 1-jén a reggel 8 órakor tartott istentiszteleten részt vett, ezután meglátogatta az egyházközség elemi iskoláját, illetve a polgári iskolát és a gimnáziumot is. Az esperesi hivatalvizsgálatot követően a püspök elnökletével délután 5 órától presbitéri gyűlést tartottak. Megtárgyalta a presbitériummal a német egyháztól történt elválásból kifolyólag még fennálló kérdéseket és a további közös ügyek méltányos és békés intézésének módzatait. Foglalkozott az újonnan épülő Reményik Sándor iskola ügyével. Megemléktette Járosi Andor esperest, hogy az egyház adjon hálát az Istennek, hogy olyan lelkész áll az élén, aki tudományos felkészültségében, társadalmi helytállásában, lelkiismeretes lelkészi szolgálatában ezen az exponált és szemmel tartott helyen méltóképpen képviseli az evangélikus egyházat.³⁰

Az este 6 órakor kezdődött canonica visitatio-s istentiszteleten Járosi Andor esperes hirdette az Igét Jn. 15.26 verse alapján. Ezt követően Túróczy püspök prédikált az Ap. Csel. 26.24–28. igeversei alapján.

Kolozsvárt követően a püspök június 2-án és 3-án Zselyken folytatta canonica visitatio-s útját. Június 4–6. között a székelyföldi missziós egyházközséget – Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna, Barót – látogatta meg.

A kolozsvári evangélikus gyülekezet rövid története a XIX. század végén, XX. század elején

A kezdetektől Nagyszeben anyagi támogatásának köszönhetően fejlődő, német tudatú egyház működött Kolozsváron. A magyarok csak 1861-ben tudták kicsikarni azt a követelésüket, hogy a lelkész az istentiszteleten magyarul prédikáljon. A trianoni békediktátum megkötését követően, 1920-tól a szászok erőszakkal magukhoz ragadták a vezetést és a Szász Országos Egyház alkotmánya alapján az egyházközség szervezeteit az arányszám bevezetésével alakították ki. A magyarság számarányait tekintve kisebbség lett, és arra törekedett, hogy a szászoktól elváljon, de ez a törekvés a szászok miatt mindig megghiúsult. A tényleges különválást az 1941. március 19-i egyházképviseleti gyűlés mondta ki és 1941. március 31-el vált külön a gyülekezet. Az önállóságra berendezkedő magyar egyház a különválás folytán nehéz anyagi helyzetbe került, mégis igyekezett Erdély visszacsatolt részeinek magyarságát összegyűjteni. Ezt a célt szolgálta az Erdélyi Evangélikus Egyházmegye megalakulása. Az egyházmegye végleges megszervezése az 1941. október 19-én tartott közgyűlésen történt, amelyen Túróczy Zoltán, a tiszai egyházkerület püspöke és Zsedényi Béla, a tiszai egyházkerület felügyelő-helyettese elnökölték. A közgyűlésen Túróczy püspök beiktatta az egyházmegye esperesét, Járosi Andor kolozsvári lelkészt és felügyelőjét, Schneller Károly egyetemi tanárt. A közgyűlésen jelen volt báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő is.³¹

Trianon „öröksége” a Magyarországi Evangélikus Egyházban

Trianont követően az 1848. XX. tc. alapján folyósított állami hozzájárulás összege a korábbinál 1920-ban csak az 5%-át, de 1925-ben is csak a 16%-át tette ki. Ebből a csekély támogatásból kevés pénz maradt a kerületi központi igazgatás személyi és dologi költségeinek fedezésére.³² A pénz- és erőforrások hiánya miatt a Tiszai Egyházkerület összevont jegyzőkönyvet jelentetett meg 1920 és 1925 között.

A Tiszai Evangélikus Egyházkerületet érte a megszállás következtében a legnagyobb veszteség: 177 anyaegyházából 162-öt, 127 leányegyházából 113-at, 209.711 fős lélekszámából 176.000-et, 194 lelkészből és segédlelkészből 176-ot, 342 tanítója közül 288-at, 9 közép- és főiskolája közül 5-öt, 110 tanára közül 67-et, 10 egyházmegyéje közül 8-at teljesen elveszített.³³

A Bányai Evangélikus Egyházkerület Arad-békési Egyházmegyéjéből elszakították Apatelek, Arad, Kissemlak és Újvarsánd egyházközségeket. Bács megyéből csak Baja maradt. Baját 1922-ben a Pest megyei Egyházmegyéhez csatolták.³⁴ A Bánság egésze elszakadt, Csanádból Nagylak és Nagyszentmiklós. Összesen tehát elszakadt 115 gyülekezet, 222.978 lélekkel. Megmaradt 64 gyülekezet 249.500 fővel.³⁵

28 Járosi Andor (1897–1944) evangélikus esperes, teológiai tanár, író, a kolozsvári Luther Otthon vezetője. 1944 őszén a szovjetek elhurcolták. A magnitogorszki fogolytáborban hunyt el vérhasban, 1944 karácsonyán. Vö. Lelkipásztor 1949.dec. „Járosi Andor emlékezete”

29 EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, 304. doboz, Canonica Visitatio-k, Erdélyi Egyházmegye, 1943.

30 EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, 304. doboz, Canonica Visitatio-k, Erdélyi Egyházmegye, 1943

31 EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, 304. doboz, Canonica Visitatio-k, Erdélyi Egyházmegye, 1943

32 EOL, A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei, Geduly Henrik püspök bevezetője, 1926.

33 EOL, A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei, Nyíregyháza, 1920.10.27.

34 EOL, Bányai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület jegyzőkönyve, Budapest, 1922.09.07.

35 EOL, Bányai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület jegyzőkönyve, Budapest, 1920.10.07.

1919. március 21–22-én kitört a proletárdiktatúra és ezzel teljesen felborult az állam és egyház közötti történelmi kapcsolat. 1919. március 27-én a román hadsereg megszállta az országot, ennek következtében fél éven át lehetetlen volt érintkezni a fővárossal és a megszállt területekkel. Az elcsatolt területekkel való hivatali érintkezést, a közlekedési akadályok miatt sem lehetett fenntartani. Az 1919. év rendkívüli viszonyai között sem egyetemes, sem kerületi közgyűlést tartani nem lehetett. Az egyetemes ügyeket a kerületközi, a kerületi ügyeket pedig a kerület vezetőivel alakított elnöki bizottság intézte. Megalakultak az esperességi tanácsok. A régi esperesek közül egyedül Kübecker Albert szepesi városi főesperest hagyták meg tisztségében. A gyülekezetek autonómiáját felfüggesztették, az egyházi iskolákat államosították, a hűségesküt le nem tevő lelkészeket és más egyházi alkalmazottakat kiutasították vagy bebörtönözték.³⁶ Harsányi István máramaroszigeti lelkész másfél év után szabadult a börtönből, de Irányi Kamill szatmári lelkész még mindig fogságban volt.³⁷ A románok által megszállt területen kialakulófélben volt az Erdély-Bánáti Egyházkerület.³⁸

Zárszó

1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon palota Cotellesz-csarnokában Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd aláírta azt a dokumentumot, ami a történelmi Magyarország sorsát végérvényesen megpecsételte.

1920 júniusa a hazai evangélikusság számára különösen is emlékezésre érdemes. A trianoni szerződés aláírásának ténye szomorú esemény, hiszen a történelmi Magyarország elszakított területein jelentős számú evangélikusság élt, akiknek életlehetőségei jelentős mértékben szűkültek, sokszor ellehetetlenültek az utódállamokban.

Sajnos el kell mondanunk, hogy több mint száz évvel a trianoni döntés után sem nemzetként, sem egyházként nem sikerült még elvégeznünk a gyászunkat. Ez a nagy feladat még előttünk áll!

Felhasznált források:

- A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1920–1925 évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei*, Nyíregyháza, 1926. In: EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára
- Bányai Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület jegyzőkönyvei*. Budapest, 1920., 1922. In: EOL, Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára
- Brassói Evangélikus Egyházmegye, Canonica Visitatio, 1912*. In: EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára
- Erdélyi Egyházmegye Canonica Visitatio-i, 1943*. In: EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, 304. doboz, 1943.

³⁶ EOL, A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei, Nyíregyháza, 1921.09.15.

³⁷ EOL, A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei, Debrecen, 1922.07.26.

³⁸ EOL, A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei, Nyíregyháza, 1920.10.27.

FEJES László: *Az erdélyi magyar protestáns egyházak 1919 utáni szervezete*. In: EOL, Fejes (Fritz) László hagyatéka, 2. doboz, 3.d./1.

KENDEH-K. Péter: *A romániai magyar evangélikusság önálló szuperintendenciájának megalakulása*. Budapest, 1998. In: EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény

Romániai Magyar Zsinatpresbiteri Egyház jegyzőkönyvei (1925., 1929., 1930., 1933., 1937.) In: EOL, Erdélyi Magyar Gyűjtemény, 1. doboz

SCHULEK Tibor: *Megkésett emlékezés az erdélyi magyar evangélikus egyház száz év előtti megalakulásáról*. In: Diakónia, XI. évf., 1. sz.

PÁL JÁNOS

RENDSZER- ÉS FŐHATALOMVÁLTÁSOK ÁRNYÉKÁBAN. AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉLETE 1918–1923 KÖZÖTT

Bevezető

„Az áldó béke közeleg. Már az ajtónál van. Nem látjuk, de érezzük, hogy ott van. A körvonalai kivehetők, a levegője melegítőleg hat, mint a tavasz, midőn az első fehér pillangót látjuk röpkedni. Mit hoz a béke? Nagy változást, új világot s abban új országokat, szabad népeket. Új életet s azzal új munkát, új embereket. Most már bátorsággal mondhatjuk: a régiak elmúltak, mindenek megújulnak. Rövid idő múlva hallani és látni fogunk sok nagy változást. Körültünk új országok készülnek. Régi szövetségesünk, Ausztria tagjaira bomladozik. Meg lesz jutalma a hűségnek, de úgy látszik, hogy a háború a hűtlenségért is fizet.”¹

Az idézett – 1918. október 13-án keltezett – sorok az *Unitárius Közlöny* 1918. november-decemberi számában jelentek meg, névtelen szerzője pedig hajszálpontosan változtatta azt a folyamatot, amely az első világháborút lezáró fegyverszüneteket követően bontakozott ki, és amelyet a Párizs környéki kényszer-békeszerződések zártak le, illetve szentesítettek. A derűlátó, rövid idő alatt nagy változást, új világot, új embereket, új országokat vizionáló névtelen szerző egyetlen dolgot nem tudott megjövendölni, vagy nem akart előrelátni, és pedig, hogy ezek a változások éppen azt a Magyarországot fogják kataklizmaszerűen sújtani, amelyet a pozitív átalakulások egyik nyertesének gondolt.

Tanulmányunkban – a teljesség igénye nélkül és mellőzve a tárgyalt események hátterét képező, jól ismert politikai, katonai és diplomáciai történések ismertetését – eme földrengésszerű változásokat és azoknak az egyház életére, illetve intézményrendszerére gyakorolt hatását fogjuk számba venni az egyház és állam viszonyrendszerében. Vizsgálatunk időkeretének két meghatározó időpontot választottunk: 1918. október 31. és 1923. március 29. Az első az őszirózsás forradalom győzelmének és Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezésének a napja, a második Nagy-Románia alkotmányának kihirdetési időpontja. Mindkét dátum allegorikus tartalommal bír: előbbi a magyar királyság megszűnését, az addigi status quo összeomlását, utóbbi a román állam központilag irányított – a magyar közösség ellen irányuló – asszimilációs és nyíltan diszkriminatív politikáját jelképezi.

¹ A béke. *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 162–163.

Rendszerváltás: az őszirózsás forradalom

Az egyház kormányzását ellátó Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1918. november 6-án és 20-án tárgyalta a Károlyi Mihály-kormány felállításának, IV. Károly király lemondásának, valamint a népköztársaság kikiáltásának ügyét. November 6-án Ferencz József püspököknek az új kormány megalakulását bejelentő beszámolóját kommentár nélkül vette tudomásul, és elfogadta javaslatát, hogy előbbinek üdvözlét küldje, illetve arról a Magyar Nemzeti Tanácsot is tájékoztassa.² November 20-án a püspökök a következő gondolatok kíséretében jelentette be a király lemondásának és a népköztársaság kikiáltásának a híré: ezen események kapcsán „szép és dicső, de egyben szomorú emlékek” is felelevenedtek bennük, ugyanakkor reménykedik abban, hogy a kormány helyre fogja állítani a belső rendet és békét.³ A püspökök visszafogott és a tények ismertetésére szorító bejelentésére egyedül Boros György teológiai tanár, egyházi főjegyző reflektált. Az eseményeket az unitárius egyház szemszögéből megítélő Boros úgy vélte, hogy a gyökeres közjogi változások pozitívan hatnak majd a felekezete jövőjére, mivel megszabadultak attól a Habsburg-Lotaringiai-háztól, amelynek uralkodása idején egyházukat a végpusztulás fenyegette. Az egyház ahelyett, hogy a haladásra gondolt volna – fejtette ki – „élethalálharcot kellett folytatnia az uralkodóház katolizáló és minden szabadelvű gondolatot eltipró zsarnokságával szemben”.⁴ A múlt számukra csak a „keserűségek mély tengere” volt, ellentétben a jövővel, amely addig nem is sejtett lehetőségeket rejteget a számukra, ha a népkormány elvei megvalósulhatnak, és „ha az egyszerű és átláthatóan tiszta vallásnak jövője lehet”.⁵

A Habsburgokat elmarasztaló bírálatát és a nemzet sorsát derülően megítélő álláspontjának Boros az *Unitárius Közlöny* hasábjain megjelentett szerkesztői vezércikkében is hangot adott. Ebben a magyar nemzet és a Habsburg-ház közötti viszonyt ahhoz a házassághoz hasonlította, melyben előbbi „olyan volt, mint az a nő, akit ura mindegyre megvert, s mégis mindig visszatért hozzá, mintha megszerette volna a vesszőjét. Nem volt ez sem őszinte, sem becsületes, sem egyenlő felekhez illő házasság.”⁶ Hűsége ellenére – írta – Magyarországot a Habsburgok szerencsétlen nyomorékká tették, és erre még Kossuth Lajos is csak akkor döbönt rá, amikor az „ország nyakára küldötték a más nyelven beszélő honfitársakat”.⁷ Földönfutóvá vált a „kis király” miatt, köztársaságát pedig a „nemzet vérébe fullasztották” a fölbujtatott nemzetiségek és az országba hívott orosz csapatok által. Nem tudják – folytatta –, hogy mit rejteget számukra a jövő, de nem kell félni a magyart, mert nem volt és nincs is olyan ellensége, akit le ne győzött volna. Az egyetlen veszélyt önmaga jelenthetné, ez azonban nem fog bekövetkezni, az államforma megváltozásával felszabadult erők pedig mindenkit feljogosítanak arra, hogy minden addiginál jobban higgyenek és bízzanak az előttük álló jövőben.⁸

Teljesen nyilvánvaló, hogy a király lemondását és a monarchia megszűnését Boros a múltban elszenvedett felekezeti, valamint nemzeti vonatkozású sérelmek szemszögéből

értelmezte, és ez volt a kizárólagos oka annak, ami miatt a politikai rendszerváltást pozitív történelmi fordulópontként ítélte meg. Nem osztotta a főjegyző optimizmusát az egyházfő, aki november 8-án kelt naplófeljegyzésében éppen abbéli félelmét vetette papírra, hogy a forradalmi események, az államrend megbomlása nem a szabad kibontakozást és fejlődést, hanem ellenkezőleg, a nemzet halálát fogja magával hozni.⁹ November 16-án, a köztársaság kikiáltásának napján, újfent a változásokkal szembeni szkepticizmusának adott hangot, midőn így fogalmazott: „Ezzel tehát most már tényleg megszűnt a királyság. Szent István koronáját múzeumba tehetjük, ezeréves nemzeti életünk szép és szomorú emlékeivel. Vajon a köztársaság megéri-e ezeréves évfordulóját?”¹⁰ A püspökök aggodalma a forradalom teremtette hatalmi űr és társadalmi zűrzavar miatt a november 7-én hívekhez és lelkészekhez kiküldött pásztorlevelében is tetten érhető. Ebben az idős egyházfő a következő intézkedések megtételére szólította fel lelkészeit: „ne csak a rendes alkalmakkor, hanem éjjel és nappal, úton-útfélen vigasztalják, bátorítsák, védjék és segítsék a gondjukra bízottakat.”¹¹ Fordítsanak különös gondot az egyházi, köz- és magánvagyon védelmére, a háborúból visszatérő katonákkal pedig érintkezzenek minél gyakrabban, oszlássák a téves és megtévesztő gondolatokat, ellensúlyozzák a felforgató beszédeket, és törekedjenek arra, hogy a híveik ne veszítsék el türelmüket a folyamatban levő átalakulások ideje alatt.¹² A kaotikus állapotok problémája a közrend és a társadalmi béke helyreállításának az igényével a négy püspök¹³ november 15-én kelt felhívásában is megfogalmazódott: „kérünk mindenkit – írták –, akihez atyai szavunk elhat: támogassa teljes erejéből a kormányt és hatóságait minden törekvésükben, mely a köz-

9 FERENCZ József: *Életemre vonatkozó jegyzetek*. (kézirat) XI. füzet, 38–39. Az átirat kéziratát Kovács Sándor, a Protestáns Teológiai Intézet tanára bocsátotta a rendelkezésemre, amiért itt mondok köszönetet. „A Wekerle-kormány, mely a pártokat, amelyek eddig sem csináltak egyebet, minthogy a magyar természet szerint marakodtak, egyesíteni akarta, megbukott s a király gróf Hadik személyében új miniszterelnökök nevezett ki megbízván a kormányalakítással. De gróf Hadik el se foglalhatta miniszterelnöki székét, a legradikálisabb elem a szocialistákkal kezett fogva követelte, hogy gróf Károlyi Mihály legyen a miniszterelnök. A király e követelésnek ellen nem állhatván, már a felbomlott viszonyok között, ki is nevezte gróf Károlyit miniszterelnöknek, aki meg is alakította kormányát s első intézkedése az volt, hogy a békét felajánlotta az antantnak s hadseregeinkkel a fegyvert letette. [...] A Magyar Nemzeti Tanácsban [...] a királyságnak köztársasággá alakulása iránt is megindult a mozgalom. Minthogy az államformának ilyen változtatása ellenkezett a miniszterek által a királynak letett esküvel, gróf Károlyi kérte a királyt, hogy mentse fel az esküjük alól, s a király tényleg fel is mentette. Most már teljesen a Nemzeti Tanács és a kormány kezében van minden hatalom s valószínűleg rövid idő alatt egybehívják az országgyűlést, melynek első teendője lesz a választási jog megváltoztatása s annak kiterjesztése, általánossá, titkossá tétele s oly módon új országgyűlés egybehívása, mely aztán a köztársaságot kimondja, ha még a választási jog megváltoztatására egybehívott országgyűlés nem mondta ki. Mindez tehát egy forradalom, amelynek első áldozata gróf Tisza István lett, akit október 31-én saját villájában Budapesten meggyilkoltak. De az országban szerteszét megkezdődött a rablás, gyújtogatás és egy-egy gyilkolás is. Különösen a körjegyzők vannak kitéve az üldöztetésnek. Mi még a városokon annyira-amennyire védve vagyunk ez ideig, de hogy mi következik ez után, a jó Isten tudja. A lapok diadalmas forradalomról írnak vezércikkeket, mely meghozza majd a jobb kort, melyet a költő megálmodott, mely után buzgó imádság epedezett 100 ezernek ajkán. Vajha nem telnék be a költő további jövődöleése, hogy a jobb kor helyett jönni fog az a nagyszerű halál, hol a temetkezésnél egy nemzet sírva áll.”

10 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 44.

11 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 171.

12 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 171.

13 Ferenc József unitárius, Friedrich Teutsch lutheránus, Majláth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református püspökök.

2 Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (MUEKvGylvt.) *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* (1918. január 9.–1921. április 10.). 54.

3 MUEKvGylvt. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* (1918. január 9.–1921. április 10.). 54.

4 MUEKvGylvt. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* (1918. január 9.–1921. április 10.). 54–55.

5 MUEKvGylvt. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* (1918. január 9.–1921. április 10.). 54.

6 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 161–162.

7 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 162.

8 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 162.

rend, a személy- és vagyonbiztonság megvédésére és egy jobb társadalmi igazságosság megteremtésére irányul.”¹⁴

A kormány megítélésének kései, de beszédes dokumentumát a vallás- és közoktatásügyi minisztérium azon 1918. december 11-én kelt leiratával kapcsolatban olvashatjuk, amely arról értesítette az egyházi főhatóságot, hogy a használaton kívüli műkincseit, amennyiben veszélyeztetettnak találja a biztonságukat, elhelyezheti a Magyar Nemzeti Múzeumnál megőrzés végett.¹⁵ A leiratot Ferencz József december 26-án Kelemen Lajos egyházi levéltárosnak adta ki véleményezésre, aki 1919. január 26-i válaszlevelében kemény kritikával illette a forradalmi kormányt és intézkedéseit. „A leiratban érintett akció már indításakor reánk elkészt – írta –, de elkészt általában is s nem nevezhető másnak papír-akciónál, mely csak arra jó, hogy a kétségtelenül sok helyen beállott károknál papiros bizonyítéka legyen annak, hogy az előrelátható gondoskodás megtörtént. Aktának és takarónak jó lehet, intézkedésnek értéktelen.”¹⁶ Már a rendelet érkezésének idején sem lett volna lehetőségük műkincseiket Budapestre küldeni, és az nem is lenne célszerű és kívánatos – folytatta –, mivel a szállításhoz „nem elegendő a végtelen számú és végrehajthatatlan leiratok egyike, mert oda annak a biztonsága is szükséges, hogy oda, amit elküldénénk, az emberileg számítható biztonsággal oda meg is érkezzék. Ezt pedig a rendelkezés érkezése idején már nem lehetett biztosítottak venni, s az nem lehet célunk, hogy emlékeinket a mai szállítási viszonyok kockázatainak kitegyük.”¹⁷ Nem csak a szállítással, hanem az őrzéssel és az elhelyezéssel is kockáztatták volna műkincseiket – vélte –, mert a bolsevikok az első gyűlésüket a Magyar Nemzeti Múzeum közvetlen szomszédságában tartották, továbbá a „legmélyebb sajnálattal tapasztalhattuk azt az erélytelenséget és tehetetlenséget, melyet a magyar kormány a veszélyes kommunista mozgalmakkal szemben tanúsított. Budapest tele van kétes elemekkel s minden héten újabb és újabb visszaélésekről és zavargásokról tudunk, melyet a könnyelműen felszabadított, de a szabadságra nem nevelt és méltatlan elemek újra és újra elkövetnek.”¹⁸ Az egyházközségek műkincseinek összegyűjtéséről szó sem lehet, azokat itthon kell megőrizni, vonta le a határozott végkövetkeztetést, vagyis a magyarországi közállapotokat Kelemen is kaotikusnak ítélte meg a kormány erélytelensége és tehetetlensége miatt.

Mélyreható kutatások hiányában nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a forradalmi változások milyen mértékben hatottak az egyház mindennapi életére. Ferenc József 1918. december 18-án kelt jelentése szerint „az állapotok általában türhetők, részint megnyugtatók”, a legtöbb gondot a hazatérő katonák jelentették, akik ellenszenvvel tekintenek a papokra és tanítókra is a rekvirálásokban végzett tevékenységük miatt.¹⁹ Jelentésében a püspök négy olyan esetről tudott, amikor egyházi tisztviselőket támadás ért a lakosság részéről: Árkoson a lelkész ablakait beverték, a tanítót pedig arcon ütöt-

ték, Küküllőszárdon és Szinden a lelkész lakást feldúlták. A székelyföldi Árkoson a támadás feltételezhetően politikai vagy társadalmi indíttatású lehetett, a román többségű Küküllőszárdon és Szinden viszont nemzetiségi szempontok is közrejátszhattak motivációként, mivel előbbi településen román nemzetiségűek voltak az elkövetők. A püspök szerint a forradalmi hangulat kihatott a hitéletre, valamint a lelkészek és hívek közötti kapcsolatra is. „Ami a valláserkölcös életet illeti – írta –, ezzel nem nagyon dicsekedhetnek lelkészeink. A templom gyakorlásában sem oly buzgók, mint voltak. A kepe hátralék is sok s nem is mernek kérni, zaklatni érette a híveket.”²⁰ A jelentésben írtak alapján arra következtetünk, hogy a forradalom az említett feszültségek ellenére nagy általánosságban nem vezetett rendkívüli kilengésekhez az egyházközségek életében, a gazdasági ügyeket intéző Jóságfelügyelőség jelentései szerint a rendszerváltás elsősorban gazdasági vonatkozásban járt súlyos következményekkel, a főhatóság kezelésében levő alapítványi birtokokat ugyanis a környék lakói nem egy esetben szisztematikusan kifosztották.²¹

Lobbitevékenység Magyarország területi egységéért: az angol és amerikai kapcsolatok újjáélesztése

A négy egyházfő által kibocsátott pásztorlevél és további más forrásaink is arra utalnak, hogy a magyar felekezetek vezetőinek a figyelmét csak átmenetileg és csak részben kötötték le a forradalmi események politikai, társadalmi zavargásai, mivel félelmeik középpontjában ekkor már Erdély Romániához való csatolásának a veszélye állt. 1918 októberében teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút és ennek következményeként Magyarország területi épsége közvetlen veszélybe került. Ez a baljóslatú helyzet arra készítette az unitárius egyházvezetést, hogy – felélesztve a háború idején megszakadt nemzetközi kapcsolatait – az angol és amerikai unitárius egyházakat a magyar érdekek érvényesítésének a támogatására szólítsa fel. Ferencz József november 8-i naplófeljegyzése szerint ennek az általa kezdeményezett lépésnek a megtételéről még a Wekerle-kormány bukása előtt határozat született, a segítségkérés pedig egy támogatást kérvényező levélből és egy tájékoztató emlékiratból állt.²² Az angol és amerikai egyházakhoz eljuttatott levélben a Romániához való csatolás rájuk leselkedő veszélyeiről írtak, és arra kérték a címzetteket, hogy emlékiratukat juttassák el David Lloyd George angol miniszterelnöknek, illetve az Amerikai Egyesült Államok (AEÁ) elnökének, Thomas Woodrow Wilsonnak.²³

A püspöki hivatal korabeli iktatókönyvéből tudjuk, hogy a szóban forgó levél és emlékirat egy-egy példányát az egyház levéltárába is elhelyezték, ezeket azonban általunk nem ismert időben és okok miatt lelőhelyükről eltávolították. Mindezeknek ellenére a Kelemen Lajos levéltáros, történész naplófeljegyzéseiben, valamint az Amerikai Unitárius Társulat (American Unitarian Association–AUT), illetve a Brit és Külföldi Unitárius Társulat (British and Foreign Unitarian Association–BKUT) hetilapjaiban (*The Christi-*

14 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 172.

15 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 1.

16 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 3.

17 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 3.

18 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 3.

19 Az Udvarhely megyei Gyepes községben a hazatérő katonák Bálint Ödön lelkészt szolgálati helyének az elhagyására szólították fel. Forrásaink szerint a körjegyzőt helyettesítő lelkészt nem a rekvirálásért, hanem a közlelmezésben és a segélyek kiosztásában végzett munkája miatt kritizálták. Ezen okok mellett a hivatali mulasztásai, valamint a közte és két-három család között korábban kialakult nézeteltérések szintén hozzájárultak a helyzet elmérgesedéséhez. Homoródszentpáli Unitárius Egyházközség Levéltára (Hsztp.UELvt.). A Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör Esperesi Hivatalának iratai. 1919. évi iratcsomó, 673–1918. esperesi iktatószámmal ellátott irat.

20 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 6.

21 *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről.* 44, 67–68, 74–75.

22 Az EKT 1918. november 20-án felvett jegyzőkönyve „figyelmeztető deklarációt és a múltat s a helyzetet részletesen föltáró információt” említ. MUEKvGylvt. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* (1918. január 9.–1921. április 10.) 56.

23 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 40–41.

an Register, The Inquirer) található adatokból rekonstruálhatóak ennek a segítségkérésnek az előzményei és tartalmi elemei. Naplójában Kelemen október 23-ra keltezi a püspöki megbízás időpontját, az emlékirat összeállítását pedig október 27–28-ra.²⁴ Végső formáját a memorandum október 29-én nyerte el, miután azt ismertette az egyházvezetés egy szűk körű csoportjával: a püspökkel, Várady Aurél, Gál Kelemen és Költő Gábor egyházi tanácsosokkal. A levelet, valamint az emlékiratot – melyet Kelemen október 30-án kézbesített Boros Györgynek és Gállfy Zsigmondnak fordításra²⁵ – Apáthy István kormánybiztos közvetítésével valamikor november 20-a előtt küldték fel a kormányhoz, ahonnan táviratilag továbbították Angliába, illetve az AEÁ-ba.²⁶

Az erdélyiek segítségkéréséről az angol unitáriusok 1919. január 4-én, az amerikaiak pedig 20-án számoltak be hírlapjaikban.²⁷ Mivel nem rendelkezünk a szóban forgó iratok eredeti példányaival, ezért csak feltételezzük, hogy a *The Inquirer*-ben *A magyar unitáriusok felhívása* (*Appeal of the Hungarian Unitarians*) cím alatt megjelentetett, november 2-i keltezéssel ellátott dokumentum tulajdonképpen a Kelemen Lajos által összeállított emlékirat.

A magyarok és annak keretében az unitárius egyház történetét ismertető dokumentum a következő gondolatmenetet tartalmazta: több mint ezer esztendő telt el azóta, hogy a magyarok megtelepedtek a Kárpát-medencében, a Közép-Duna partjainál. Az elfoglalt területen gyéren és megszervezetlenül élő lakosságot találtak, és a magyar volt az első, illetve az egyetlen nemzet, amely a napjaikban is fennálló földrajzi és politikai határokon belül államot alapított és tartott fenn. A honfoglalást követő évszázadban kereszténnyé váló és a nyugati civilizációs minta szerint szerveződő magyar királyság a kereszténység védőbástyája volt az Európát folyamatosan előzőnlő ázsiai pogány hadakkal szemben. Az erős és egységes keresztény magyar királyság a törökkel folytatott másfél százados küzdelem után három részre bomlott, a keleti területeken pedig megalakult a török szultánnal függőségi viszonyban álló erdélyi fejedelemség. A fejedelemség a vallásszabadság zászlóvivőjévé vált, és az egész világon ez volt az első állam, ahol törvény szavatolta a szabad vallásgyakorlatot. A három részre szakadt magyarság mindvégig megőrizte szokásait, valamint ősi jogrendszerét és soha nem adta fel a nemzeti egységnek, valamint az ország egyesítésének az eszméjét. Két évszázadig vívott harc után az ország felszabadult a török uralom alól és a tartományok újraegyesülésével helyreállt a nemzet egysége. A társadalmi és politikai változások, a feudalizmus eltörlése és a nemzeti szabadság 1848-ban valósult meg. Jelenleg minden magyar állampolgár egyenlő politikai jogokkal rendelkezik, és folyamatban van az ország társadalmi és politikai intézményrendszerének teljes körű demokratikus átalakítása.

Tudják, hogy sok állam egy Magyarországot szándékosan lejárató kampány befolyása alatt áll, de remélik, hogy az ellenük pusztán politikai céllal megfogalmazott rágalmakat nem fogadják el tényekként. Az országban élő különböző nemzetiségek több ezer iskolával rendelkeznek, ezekben anyanyelvükön oktathatnak. A gazdasági helyzetük jó, irodalmi életük és a nagyszámú kulturális intézményeik virágoznak, akárcsak az önkormányzattal rendelkező egyházaik. A nyilvánvaló bizonyítékok ellenére azonban a szom-

szédjaik nemzeti elnyomással vádolják őket – vád, ami inkább őket illetné meg – azzal a jól ismert birodalomépítő céllal, hogy Magyarországot feldarabolják.

Az unitárius egyház bölcsője és őshazája Magyarország keleti része, Erdély, amelyet a háború alatt Románia magának követelt. Erdély keleti és délkeleti részén, a román határ szomszédságában, a magyart anyanyelvüként beszélő félmillió székely él. Ebben a tartományban él továbbá kétszázezer szász, és csak a nyugati hegyes vidékeken vannak többségben a románok, akik a Balkáni-félszigetről menekültek biztonságot keresve Erdélybe, és akiket a magyarok szívélyesen fogadtak be, illetve vettek védelmükbe. A városi lakosság többsége magyar nemzetiségű, a legnagyobb erdélyi városnak, Kolozsvárnak a lakossága hetvenezer fő, amelyből mindössze csak tizenkét százalék a román nemzetiségű.

A románoknak nincs történelmi jogalapjuk Erdélyre, a román királyság kultúrája „sokkal primitívebb”, mint az erdélyi magyaroké és szászoké, és kegyetlen igazságtalanság lenne utóbbiakat kitenni egy türelmetlen és műveletlen nép előrelátható elnyomásának. Mióta a liberalizmus fogalma ismert, azóta Magyarország liberális állam volt, ennek legmeggyőzőbb bizonyossága pedig éppen az unitárius egyháznak a léte. A magyar állam csomópont, kapocs Nyugat és Kelet között, a különféle vallások találkozásának helye, egy olyan állam, amely egységbe kapcsolja össze a német, román és szláv nemzetiségeket. Magyarország területi megcsonkítása megfosztaná őt az életerejétől és megfosztaná annak a küldetésének a teljesítésétől, hogy békés egységbe fogja össze a különféle nemzetiségeket. Területén minden vallásfelekezet és egyház teljes szabadságnak örvend, akárcsak a különféle kulturális irányzatok, amelyek előtt szabad út áll a fejlődésre. Magyarország szabadelvűsége keltette életre az unitárius egyházat, előbbi egy „türelmes és liberális anya, aki minden gyermekét egyenlően szereti”; Erdély elcsatolása által az intoleráns görögkeleti egyház torkába löknék őket; területi egységének megőrzése egyetemes világérdek.²⁸

A fentiekben leírtakból jól látható, hogy a magyarországi/erdélyi unitáriusok memorandumja két sarkalatos érvelési elemre épült: ebből az egyik történelmi-kulturális vonatkozású, a másik pedig az emberi jogokkal volt kapcsolatos. A történelmi-kulturális alapú érvelés a magyar nemzet államalkotó, civilizációs képességét és a keresztény Európa védelmében kifejtett áldozathozatalát hangsúlyozta, az emberi jogokra hivatkozó pedig Magyarország nagyvonalú és szabadelvű nemzetségi, vallási és kulturális politikáját domborította ki; a magyar állam területi egységének védelmét tehát mind politikai, mind civilizációs szempontból egyetemes érdeknek tartották a dokumentumot megfogalmazók.

A kolozsvári egyházvezetés felhívását az angol és az amerikai fél maximális rokonszenvvel fogadta. Mindez nem csupán az erdélyiek érdekében tett lépésekből tűnik ki, hanem az AUT külkapcsolatokért felelős titkárának memorandumhoz fűzött megjegyzéséből is. A magyarországi és az amerikai unitáriusok közötti szoros kapcsolatra hivatkozva Charles William Wendte lelkész természetesnek vélte azt, hogy Wilson elnökhöz, valamint az amerikai békeküldöttséghez folyamodjanak, és elcsatolás esetén a protestánsok és római katolikusok számára a szabad vallásgyakorlás jogának a biztosítását, vagy pedig Erdély független állammá való alakítását kérik.²⁹

24 KELEMEN Lajos: *Napló 1890–1920*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. 602.

25 KELEMEN Lajos: *Napló 1890–1920*. 603–604.

26 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 41.; MUEKvGylvt. *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve* 56.

27 Az amerikai unitáriusok Charles William Wendte lelkésznek, az AUT külföldi kapcsolatokért felelős titkárának a tolmácsolásában ismertették az erdélyiek felhívását. *Christian Register* February 20 1919, 178–179.

28 *The Inquirer* January 4 1919. 2–3. A *The Inquirer* lapszámain Kovács Sándor, a Protestáns Teológiai Intézet tanára és Kate-Alderson Smith, a Harris Manchester College könyvtárosa bocsátották a rendelkezésemre, amiért itt mondok köszönetet.

29 *Christian Register* February 20 1919. 179.; Az angol unitáriusok segítségnyújtásáról Bánffy Miklós is megemlékezett *Huszonöt év* című emlékiratában. BÁNFFY Miklós: *Huszonöt év*. 2017. 25.

Mivel 1918. december 24-én a 7. román hadosztály megszállta Kolozsvárt, az unitárius egyház – leszámítva az angol és amerikai unitáriusokhoz eljuttatott emlékiratokat és segítséget kérő leveleket – voltaképpen már a kezdetektől fogva csak passzív szemlélője és elszenvédője lehetett a szeme előtt lezajló főhatalomváltásnak. Az egyetlen konkrét lépés, amit megtehettek a kényszerű elszigetelődést megelőzően, hogy valamikor november végén, december elején Boros György főjegyzőt és Györfi István teológiai tanárt Budapestre delegálták a protestáns egyházak által – a magyar érdekek nemzetközi megjelenítésére – létrehozott felekezetközi bizottságba.³⁰ Az erdélyi unitáriusok érdekeinek képviselői a megszállás időszakában tehát az angol és amerikai unitáriusokra hárult, akik nagy lelkesedéssel és küldetésstudattal karolták fel ezt a feladatot. Minderre az 1918 novemberében feljük intézett segítségkérésre adott pozitív válaszreakcióból és azokból az intézkedésekből következettünk, amelyek adataink szerint 1919 februárjától vették kezdetüket. Mivel az események rekonstruálásakor kizárólag a fentiekben már említett két felekezeti kiadványra támaszkodhattunk, ezért az angol és amerikai unitáriusok tevékenységét csak nagyvonalakban, töredékesen ismertethetjük.

Információink szerint a BKUT bizottsága február 12-én tárgyalta első alkalommal az erdélyiek ügyét és a következő, kormányval is közlendő, álláspontot fogadta el: nem tartozik hatáskörükbe, hogy a politikai helyzettel kapcsolatos javaslatokat fogalmazzanak meg, ez a párizsi békekonferenciára és a Népszövetségre tartozik, ellenben szabad valósággyakorlatot követelnek a román uralom alá jutott magyar protestánsok és katolikusok számára. Február 13-án a brit miniszterelnök (David Lloyd George), külügyminiszterhez (Arthur James Balfour), külügyminiszter-helyetteshez (Eyre Crow), valamint az amerikai elnökhöz (Thomas Woodrow Wilson) is elküldendő határozatukban unitárius és szabad keresztény lelkészek egy csoportja tiltakozott a protestáns egyházi tisztviselők román hadsereg általi letartóztatása ellen, és kérték, hogy a politikai változásoktól függetlenül Erdélyben továbbra is hatályban maradjon a vallásszabadságot régóta biztosító jogrend.³¹ Határozat született továbbá arról is, hogy az istentiszteletek alkalmával a lelkészek tájékoztassák híveiket ebben a kérdésben, a gyülekezetek, valamint a kerületi társulatok pedig forduljanak a külügyminisztériumhoz az erdélyiek érdekében.³² Próbálkozás történt ebben az időszakban a Hágában tartózkodó Boros György Angliába való beutazásának az engedélyeztetésére is. A külügyminisztérium – az ellenséges államok képviselőinek beutazására vonatkozó tilalomra hivatkozva – elutasította ugyan az engedély megadását, de közölte a kérvényező féllel, hogy a kormány nem közömbös a kérdés iránt. Hasonló ígéretet kapott Joseph Estlin Carpenter unitárius lelkész is Austen Chamberlain pénzügyminisztertől, akit előbbi levélben keresett meg az erdélyiek ügyében.³³

A *The Inquirer* március 15-i számában egy keltezetlen, Balfour külügyminiszterhez intézett levél olvasható, amelyet feladói azzal az elgondolással címeztek a Párizsban tartózkodó brit békeküldöttséghez, hogy annak szempontjait vegyék majd figyelembe a tárgyalások alkalmával. Az erdélyi felekezeti viszonyokat, az etnikai és vallási ügyekben intoleráns román politikát, valamint a megszálló román uralom visszaéléseit ismerető levél biztosítékot kért a brit kabinettől abban az esetben, ha az támogatja Erdély Romániához való csatolását. Ha erre az álláspontra helyezkednék a kormány – írták –,

akkor ragaszkodjon ahhoz, hogy a vallásszabadság minden kétséget kizáróan garantálva legyen, és gondoskodjon arról is, hogy a nem görögkeleti egyházhoz tartozóknak a továbbiakban se csorbuljanak az évszázadok óta élvezett szabadságjogai.³⁴ A korábbi állásfoglalások ismeretében ez a levél elsősorban nem tartalmi, hanem az aláírók száma és társadalmi státusza miatt érdemel figyelmet, ez utóbbi két szempont ugyanis vagy arra utal, hogy az angol unitáriusoknak más felekezetek megnyerésével sikerült kiszélesíteni érdekvédő munkájuk társadalmi támogatottságát, vagy pedig arra, hogy az angliai egyházak egységesen léptek fel az erdélyi magyar felekezetek segítségkérő felhívásaira.³⁵ Források hiányában mellőzzük ennek a kérdésnek a tisztázását, az erdélyi magyar egyházak lobbitevékenységének eredményességére utal azonban Robert William Seton-Watsonnak a *The Manchester Guardian* március 25-i számában közölt azon írása, amelyben „sok kiemelkedő angol lelkész” magyar propagandisták általi megtévesztéséről panaszkodott.³⁶

1919 júniusa és októbere között a *The Inquirer* napirenden tartotta az erdélyi kérdést, és négy a megszálló románok által elkövetett sérelmekről beszámoló, illetve a nyugati keresztény egyházaktól segítséget kérő levelet tett közzé hasábjain.³⁷ Közülük a Ferencz József által jegyzett, június 24-én keltezett levél nem a jogsérelmek ismertetésének, a rokonszenv felébresztésének a céljából íródott. Szó esett ugyan néhány általános esetről, a levélíró azonban egyértelműen az a szándék vezérelte, hogy az angol unitáriusokat egy olyan bizottságnak a kiküldésére kapacitálja, amelyhez a párizsi angol béke delegáció egy tagja is csatlakozik, hogy a helyszínen tartott szemle után majd tárgyalagos tájékoztatást nyújthasson a békekonferenciának.³⁸

1919 októberében a püspök kérése részben teljesült William Hamilton Drummond lelkész Erdélybe látogatásával. Az október 20–28. között Kolozsváron tartózkodó Drummond hazaérkezése után több jelentést írt tapasztalatairól. Ezekben meglehetősen kritikusan szólt a győztes nagyhatalmakról, valamint a román megszállókról és lényegében elismerte az erdélyiek sérelmeinek valóságát, illetve az ország feldarabolása ellen felsorakoztatott érveiket. A közép-kelet-európai térség gazdasági, szociális és politikai

34 *The Inquirer* March 15 1919. 7–8.

35 A dokumentumot aláírók: James Bryce (történész, jogász, politikus), Edward Talbot (Winchester püspöke), Charles Gore (Oxford püspöke), Arthur Lionel Smith (történész, egyetemi tanár, 1916–1914 között az oxfordi Balliol College mestere), William Boothby Selbie (lelkész, az oxfordi Mansfield College igazgatója), Lawrence Pearsall Jacks (unitárius lelkész, filozófus, 1915–1931 között az oxfordi Manchester College igazgatója), William Sanday (anglikán lelkész, teológus, egyetemi tanár), James Franklin Bethune-Baker (teológus, egyetemi tanár), Richard Durning Holt (politikus, üzletember, a BKUT elnöke), John Clifford (politikus, nonkonformista/baptista lelkész), John Scott Lidgett (metodista lelkész), J. E. Roberts (baptista lelkész), Joseph Estlin Carpenter (unitárius lelkész, egyetemi tanár, az Oxfordi Harris Manchester College igazgatója); A felvetett kérdésre konkrét információkat egyetlen helyen, a Drummond amerikai újjáról készülő tudósításban találtuk. Ez szerint az angliai unitáriusoknak szerepe volt abban, hogy az erdélyi kérdés ismertté váljon az angolszász egyházak előtt, mivel Drummond mind Angliában, mind pedig az AEÁ-ban találkozott a református és római katolikus egyházak képviselőivel; a washingtoni Katolikus Egyetemen például a tavaszi tanácskozáson ülésező amerikai római katolikus püspökökkel. Ugyanezen beszámoló szerint, az egyik bostoni római katolikus egyházi lap az Erdélyről közölt helyzetjelentésében olyan információkra is hivatkozott, amelyek abból a Majláth Gusztáv Károly által írt levélből származtak, amelyet Drummond kézbesített Bourne bíborosnak. *The Inquirer* May 29, 1920. 280–281.

36 *The Inquirer* March 29 1919. 99.

37 *The Inquirer* October 4 1919. 383.

38 *The Inquirer* July 19 1919. 248.

30 MUEKvGylvt. Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9.–1921. április 10.). 60, 64.

31 *The Inquirer* February 22 1919. 60.

32 *The Inquirer* February 22 1919. 60.

33 *The Inquirer* February 22 1919. 60.

krízis láttán úgy vélekedett, hogy igazságtalan lenne az ottani helyzetet csak az antant kíméletlenségére és közömbösségére írni, ugyanakkor felmerül annak az alapos gyanúja, hogy az Ausztriában, Magyarországon és a Balkánon kialakult helyzetért vajon nem felelős-e az előrelátás hiánya, a kínosan aprólékos bürokrácia, és bizonyos esetekben azoknak a szigorú magatartása, akikre győztesekként a világ jövője bízott. A legtöbb ember számára nyilvánvaló – utalt a térség katasztrofális szociális helyzetére –, hogy súlyos hiba volt magukra hagyni az ellenséges államokat a fegyverszünet hosszú hónapjaiban, miközben megvoltak az erőforrásaik ahhoz, hogy segítsék őket kilábalni a megalázó nyomorúságból. Lesújtó volt a vélemény a politikai helyzetet illetően is. Pillanatnyilag – írta – nincsenek túl biztatók a jelei annak sem, hogy Magyarország feldarabolása stabilabb politikai „egységeket” eredményezne jobb kormányzással, és nagyfokú közömbösségre vagy hiszékenységre vallana azt hinni, hogy Erdély Romániához való csatolásával boldogabbá és szabadabbá válik. „Furcsa dolgok történtek Dél-Kelet-Európában a kis nemzetek önrendelkezésének nevében.” – utalt kritikusan a wilsoni eszmék égisze alatt kialakult zűrzavaros állapotokra és hasonlóan vélekedett a térség békerendezési elveiről is. Kifogásolta, hogy az új térkép megrajzolásánál mellőzték a történelmi és gazdasági szempontok alkalmazását, mivel ezekkel olyan körülményeket teremtettek, amelyek újabb háború szélére fogják majd sodorni Európát. Elmarasztalóan írt a megszálló román haderőről is, amely korlátlan hatalommal rendelkezik és hónapok óta valóságos rablóhadjáratot folytat Magyarországon. A hadsereg alapállása a zsákmányszerzés, a román kormány vonakodása a kisebbségi szerződés aláírásától pedig megkérdőjelezi Nagy Románia helyét, létjogosultságát az európai államok közösségében. Igen szkeptikusan vélekedett a Népszövetséggel kapcsolatban is: azt mondták nekem – írta –, hogy a békekonferencia minden hibájának az orvoslását a Népszövetségre kell hagyni, de megvallja, nem lát esélyt arra, hogy azokat érdemben orvosolni tudná, és fennáll a veszélye annak is, hogy meghatározott feladatkörével ellentétben könnyű kifogásokat fog keresni, hogy elzárkózzon a problémás kérdések érdembeli megvitatása elől.³⁹

Tapasztalatait október 30-án, Budapesten keltezett memorandumában Drummond a párizsi békekonferenciához is eljuttatta, és nem rejtette véka alá abbéli meggyőződését, hogy a térségben olyan súlyos politikai és emberi jogi válság alakult ki az antant és román szövetségese miatt, ami azonnali kivizsgálást követel.⁴⁰ Azzal a céllal látogatott Erdélybe – írta –, hogy felélessze a háború miatt megszakadt kapcsolatokat és megvizsgálja azoknak a hozzájuk befutó jelentéseknek a valóságát, amelyek a román katonai megszállás brutalitásáról számoltak be. Kolozsváron találkozott a magyar társadalom minden képviselőjével (katolikus, református és unitárius püspökökkel, egyetemi és iskolai tanárokkal, arisztokratákkal, ügyvédekkel, kereskedőkkel, köztisztviselőkkel). Az itt élők egyik – általa is megalapozottnak vélt – panasza az, hogy a békekonferenciától nem kaptak lehetőséget helyzetük ismertetésére; kételkednek abban, hogy elegendő információval rendelkeznének Erdély kulturális/civilizációs viszonyairól, és úgy érzik, hogy igazságtalanság lenne egy művelt közösséget egy kevésbé fejlett hatalomnak a kezére juttatni. A kíméletlen bánásmódot illetően bizonyos esetekben elismeri a túlzás lehetőségét, de a személyesen szerzett tapasztalatok és a megbízható személyektől kapott

nagytömegű bizonyítékok kétséget kizáróan igazolják a megszállók magyar lakossággal szembeni kíméletlen magatartását. Teljesen nyilvánvaló a térség elrománosításának a szándéka: a kilakoltatások, lakásrekvirálások, a tisztviselők tömeges eltávolítása a hivatalokból, az állami oktatási intézmények átvétele, a magyar nemzetiségű tanítók románra való lecserélése, a magyar iskolákat szervezőkkel szembeni megtorlások, a nagyszámú román lakosság betelepítése mind ennek a politikának a bizonyítékai. A magyar egyházak szigorú korlátozások között élnek, sok lelkész súlyos megaláztatást szenvedett el, az unitárius és református püspökök véleménye szerint pedig, ha a románok az addig alkalmazott politikájukat fogják folytatni, húsz év múlva nem marad protestáns Erdélyben. Úgy véli – zárta jelentését –, hogy az antant hatalmak elé egy olyan súlyos ügyet tárt fel, amit nagy körülményekkel és késedelem nélkül kellene kivizsgálni az érintettek helyszínen történő meghallgatásával.⁴¹

A személyesen szerzett benyomások alapján Drummond nem csak az antant békerendezési politikáját, illetve román szövetségese magatartását szemlélte kiemelt kritikával, ezzel párhuzamosan megkérdőjelezte Magyarország feldarabolásának a szükségességét is. A magyar békeküldöttség Párizsba érkezése kapcsán a következőket vetette papírra 1920 januárjában. „Fölöttébb kétséges, hogy [Magyarország] drasztikus feldarabolása szolgálni fogja-e az igazságosság vagy a politikai stabilitás ügyét.” A Magyarországgal kötendő megállapodáskor – írta – a következő szempontokat okvetlenül figyelembe kell venni: a magyarok hagyományosan nagyon erős angolbarátsága lényegében a háború után is töretlen maradt; Magyarországot Bécs politikája rántotta bele a háborúba, Tisza István miniszterelnök egyedülként ezt ellenezte. Az ügyes propaganda eredményeként gyorsan elterjedt Magyarországról az a tévhit, miszerint az „a rossz kormányzásnak és az elnyomásnak a központja volt”, ez az állítás azonban nehezen támasztható alá történelmi tényekkel. A magyarok évszázadokig felbecsülhetetlen szolgálatot tettek a nyugati civilizáció javára a törökök feltartóztatásával. A magyar fennhatóság alatt élő románok sokkal műveltebbek, fejlettebbek a román királyságban élőknel; a durva elnyomásnak nem ezek szoktak lenni az eredményei, ismertetőjegyei. Magyarországon magas az oktatás színvonala és az egyetlen ország Kelet-Európában, ahol a protestáns egyházak képesek voltak virágozni. A magyarok szabadságszeretete, tudása, férfias jelleme nem csak az elvhűségüknek, hanem fejlett, minőségi kultúrájuknak a jelzője is, és a háború sem törölheti el azokat az adósságokat, amellyel Európa tartozik ennek a büszke és rendkívül tehetséges népnek.⁴²

Drummond személyes tapasztalatokból merítő véleménye úgy tűnik, hogy alaposan megingatta az igazságos békerendezésbe vetett bizalmat, és arra sarkallta az angol unitáriusokat, hogy minden lehetőséget kiaknázzanak az erdélyiek állampolgári jogainak az érvényesítéséért. A fokozatosan növekedő bizalomvesztésre abból következtetünk, hogy Christopher J. Street lelkész a *The Inquirer* augusztus 2-i számában még igen derűlátóan nyilatkozott ebben a kérdésben. Erdély elcsatolása – írta – egy kimondhatatlanul ártó és káros tévedés lenne, de tartózkodnak beleszólni egy ilyen horderejű, a nagypolitika hatáskörébe tartozó kényes kérdésbe, ugyanakkor többségük kellőképpen megbízik képviselőikben ahhoz, hogy rájuk merjék bízni a felmerült problémák igazságos rendezését. Reményüket a lengyel szerződésben belefoglalt kiváló emberi jogi határozatokra alapozzák, amelyekből egyértelműen kiviláglik a brit és amerikai diplomata emelkedett

39 *The Inquirer* November 29 1919. 475–476.

40 A memorandumhoz Drummond csatolta a katolikus, református és unitárius püspökök 1919. szeptember 8-i békekonferenciához intézett, kivizsgáló bizottság kiküldését kérő memorandumát, valamint a katolikus püspökök konkrét sérelmeket tartalmazó emlékiratát. *The Inquirer* December 13, 1919. 2–4. (melléklet)

41 *The Inquirer* December 13 1919. 1–2. (melléklet)

42 *The Inquirer* January 17 1920. 31–32.

eszméisége, éppen ezért nem kételkednek abban, hogy hasonló bölcs és megfontolt szel-
lemben fog megkötetni az Erdély kérdését rendező megállapodás is.⁴³

Úgy gondoljuk, hogy a jogsérelmek Drummond általi visszaigazolódása motiválta
elsősorban annak az 1920. január 22-én tartott értekezletnek az összehívását is, amelyen
az anglikán, a skóciai és írországi református, az unitárius, a kongregacionalista, a bap-
tista, a metodista, a kvéker, a római katolikus és a zsidó egyházak képviselői úgy dön-
töttek, hogy kormányuktól egy pártatlan bizottságnak a kiküldését fogják kérvényezni a
románok által megszállt területekre. Álláspontjuk képviseletére nevezett egyházak ide-
iglenes bizottságot állítottak fel, elnöknek John Maud kensingtoni püspököt, titkárnak
pedig William Copeland Bowie unitárius lelkészt választották meg. Január 27-én Bowie
levélben ismertette Lloyd Georgeval és Earl Curzonnal a megbízó egyházak január 22-i
határozatát, és képviselőiknek a fogadására időpontot kért tőlük.⁴⁴

30-án Bowie levelet írt a január 28-a és február 3-a között Londonban tartózkodó
Alexandru Vaida Voevod miniszterelnökhöz is, és közölte vele, hogy nagyon sok egy-
ház és vallásos társulat kérvényezte a brit külügyminisztériumon keresztül a románok
megszállta területeken történtek Legfelsőbb Tanács általi alapos kivizsgálását. Nem
táplálnak ellenséges érzületet Romániával szemben – szögezte le –, de az államférfiak
kötelessége és kiváltsága, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a törvénysértés meg-
szüntetéséért és a szabadság, igazságosságosság és testvériség elvére épülő jogalkotás
támogatásáért. Mielőtt azonban Bowie továbbította volna a levelét, a BKUT-hoz üzenet
érkezett be azzal a felkéréssel, hogy aznap délután küldje el egy képviselőjét a román
miniszterelnökkel tartandó megbeszélésre, vagyis az említett egyházak fokozódó propa-
gandatevékenysége arra kényszerítette Románia képviselőit, hogy előbbiek megbízottja-
ival személyesen is találkozzanak.

A tanácskozáson az egyházakat Canterbury érseke (Randall Thomas Davidson), F.B.
Meyer lelkész, valamint Bowie képviselte és azon a brit külügyminisztériumhoz, vala-
mint a Legfelsőbb Tanácshoz eljuttatott emlékiratokat vitatták meg. A románok ellen
megfogalmazott vádpontokat Bowie foglalta össze és terjesztette a miniszterelnök elé.
A tárgyalások alkalmával kötött szóbeli megállapodásokról Bowie emlékiratot készí-
tett. Ez szerint a román miniszterelnök a következőket ígerte meg beszélgetőtársainak:
a vallásszabadságot jogszabály fogja biztosítani, az egyházak szabadon szervezhetik
meg vallásos életüket az állam felügyelete és védelme alatt. Késedelem nélkül értesí-
tik az erdélyi magyar felekezeteket arról, hogy szabadságjogaikat törvény fogja védeni,
és szigorúan utasítják a katonai és közigazgatási hatóságokat, hogy tartózkodjanak az
egyházak életébe való beavatkozástól. Az egyházak vagy egyes személyek által elköve-
tett állítólagos törvénysértéseket pártatlan bíróságok fogják kivizsgálni, amelyek előtt a
vádolt védekezhet és tanút is hívhat a védelmére. A fentiekről magyar és román nyelvű
tájékoztatást adnak ki Erdély szerte. A három erdélyi egyházfő szabadon kommunikál-
hat angliai hittestvéreivel a bukaresti angol követ, valamint a brit külügyminisztérium
közvetítésével, a román kormány pedig kézbesíteni fogja a három püspöknek Angliából
küldött leveleket.⁴⁵

Február 2-án újabb találkozóra került sor a román állam és angol egyházak képvise-
lői között. Ez alkalommal a románokat Caius Bradiceanu külügyi államtitkár, az egy-

házakat pedig Bowie képviselte. A tárgyalások témáját a 30-i megbeszélésekről Bowie
által készített memorandum képezte, amelynek pontjait újrabeszélték. Komoly vita az
utolsó pont kapcsán alakult ki, Bradiceanu kifogásolta, hogy a püspökök, főleg a ró-
mai katolikus, politikai jellegű ügyekbe keveredtek. Bowie azzal szerelte le vitapartnere
állítását, hogy, ha a kormányuk megtagadja a püspököknek az önvédelemhez való jo-
gát, akkor Angliában egyetlen komolyan gondolkodó ember sem fogja elhinni azt, hogy
Erdélyben tényleg létezik vallásszabadság. Végül abban állapodtak meg, hogy a Ma-
gyarországgal megkötendő békeszerződésig a magyar egyházfők leveleit elküldés előtt
a román külügyi államtitkár átvizsgálja, az Angliából érkező leveleket pedig pontosan
kézbeszíti a püspököknek.⁴⁶

Bár a két félnek látszólag sikerült közös nevezőre jutni, a román kormány képviselő-
ivel folytatott megbeszélések nem győzték meg Bowiet afelől, hogy a vitatott problémák
kedvező megoldást nyernek. Mindennek a Herbert Cozens-Hardyhoz február 3-án írt le-
veleiben adott hangot, ahol megköszönve a Bradiceanuval folytatott tárgyaláshoz nyújt-
ott segítségét a jövő iránti aggodalmát fejezte ki a románok jogsértő magtartása miatt.⁴⁷

Február 20-án Bowieék január 22-i kihallgatásra vonatkozó kérését a külügyminisz-
térium Curzon elfoglaltságára hivatkozva elutasította, de biztosították őket arról, hogy
a kelet-európai vallásszabadság kérdése a külügyminiszter figyelmének a középpontjáb-
an áll, aki tisztában van védelmének fontosságával a Monarchia felbomlásával létrejött
utódállamokban, és a békeszerződésekbe éppen ebből a megfontolásból lettek szigorú
rendelkezések belefoglalva. A külügyminisztérium válasza nem nyugtatta meg Bowiet és
február 23-i válaszlevelében továbbra is a bizottság kiküldésének a szükségességét han-
goztatta. Forrásaink szerint álláspontját a folyamatosan beérkező hírek⁴⁸ mellett a sze-
mélyes tapasztalatok is erősítették, ugyanis a magyarok rovására elkövetett jogsérelmek
felsorolását azzal a gondolattal zárta, hogy véleménye szerint a román kormány képvise-
lői inkább megnyugtatni akarták őket, mintsem a létező hibákat orvosolni. Bradiceanu
például megígérte neki – írta –, hogy a három püspököt haladéktalanul értesíteni fogja
az angol testvéregyházakkal való szabad levelezés lehetőségéről, de nem tud arról, hogy
mindez megtörtént volna, továbbá a tájékoztatást kérő levelére sem kapott tőle választ.⁴⁹
A Curzonhoz írtakból érdemes még megemlítenünk Bowie ama megjegyzését is, misze-
rint Viscount Brycenak valószínűleg igaza volt akkor, amikor úgy vélekedett, hogy az
államférfiaknak újra kell gondolniuk a Magyarországgal kapcsolatos területi kérdéseket,
és ha Európa keleti részén érvényesíteni szeretnék a vallásszabadság, illetve a békés gaz-
dasági együttműködés elvét, akkor bölcsőbb és jobb határokat kell megvonniuk, mint
amilyeneket a békeszerződés megállapított.⁵⁰ Véleményével tehát Bowie – akárcsak
Drummond – a magyar állásponthez állt közelebb: megkérdőjelezte a kijelölt határok és
a megkötendő békeszerződés igazságosságát, valamint a román kormányzat ígéreteinek,
szándékainak őszinteségét. Mindezekből arra következtetünk, hogy az angol unitáriusok
a birtokukba jutott információk alapján tárgyilagosan mérték fel a kelet-közép-európai
helyzetet, és ez egyfelől szertefoszlatta a kezdeti derűlátásukat, másfelől pedig fokozta

⁴⁶ *The Inquirer* February 7 1920. 2. (melléklet)

⁴⁷ *The Inquirer* February 7 1920. 3. (melléklet)

⁴⁸ Például a Skóciai Egyesült Szabad Egyházak (United Free Church of Scotland) két képviselőjének 1919
novemberében Magyarországon végzett látogatása, amelyről a *The Inquirer* 1920. február 14-én számolt
be, és amely szintén indokoltnak találta a helyzet kivizsgálását. *The Inquirer* February 14 1920. 76.

⁴⁹ *The Inquirer* February 28 1920. 103.

⁵⁰ *The Inquirer* February 28 1920. 103.

⁴³ *The Inquirer* August 2 1919. 271.

⁴⁴ *The Inquirer* January 31 1920. 52.; *The Inquirer* February 7 1920. 1. (melléklet)

⁴⁵ *The Inquirer* February 7 1920. 2. (melléklet)

az erdélyiek iránti elkötelezettségüket, illetve a megkötendő békeszerződés igazságosságával szembeni fenntartásukat.

Ebben az időszakban a BKUT utolsó nagy vállalkozása Drummond kiküldése volt az AEÁ-ba 1920 februárjában. Három hónapos tartózkodása alatt Drummond jelentős munkát végzett az amerikai egyházak tájékoztatásának a terén: mintegy hatvan előadást tartott, találkozott az amerikai református, római katolikus egyházak képviselőivel, valamint Oscar Strauss egykori konstantinápolyi nagykövettel, Eugene Wambaugh jogásszal, egyetemi tanárral, William Howard Taft egykori amerikai elnökkel és Samuel Atkins Eliottal, az AUT elnökével. Látogatásának a közvélemény tájékoztatásán túl konkrét eredményei is voltak: segélyezési akció indult meg az amerikai unitáriusok körében, az Amerikai Egyházak Békeszövetsége (American Peace Federation of Churches) pedig egy Ideiglenes Bizottságot állított fel a vallásszabadság védelmére.⁵¹

Adódik a kérdés, hogy a fentiekben ismertetett intézkedéseknek volt-e kézzel fogható hatása az eseményekre? 1920 tavaszán az amerikai unitáriusok Erdélybe tartó küldöttjei Londonban találkoztak angol hitrokonaikkal. Ezen a találkozón Carpenter a következőképpen értékelte addigi munkájukat: kétségtelen, hogy az általuk tett lépések nagy és növekvő érdeklődést váltottak ki az egész országban; Drummond Erdélybe küldése „messzemenő” eredményekhez vezetett, mivel egyrészt ráirányította a brit közvélemény és kormány figyelmét a románok által megszállt Erdély helyzetére, másrészt pedig rámutatott arra is, hogy meg kell erősíteni és ki kell terjeszteni a jogvédő elveket Erdélyre és Magyarország más megszállott területeire.⁵² S. B. Snow, az amerikai küldöttség tagja Carpenterhez hasonlóan értékelte az angol unitáriusok tevékenységét. Drummondnak – mondta – sikerült sokakban felébresztenie az erdélyiek iránti érdeklődést, valamint segítőkészséget, befolyásos emberekkel találkozott, felsorakoztatta az amerikai presbiteriánus egyházat az erdélyiek ügye mellé, ellenben az is nyilvánvalóvá vált számukra, hogy Wilson elnök személyes segítsége akkor sem lesz elérhető, ha szükség lenne rá.⁵³ Az angol unitáriusok tevékenységének eredményeit más források hiányában nem áll módunkban felmérni és értékelni, azt azonban kijelenthetjük, hogy az erdélyiek ügyét az angolszász egyházak mellett számos befolyásos politikussal és közéleti szereplővel is sikerült megismertetni, munkájuk pedig egy adott pillanatban olyan szintre jutott, ami még a román kormány számára is kényelmetlenné vált.

A magyarországi unitáriusok segítségkérését az AUT 1919. február 11-én tárgyalta, és lelkész-elnökét, S. A. Eliot-ot felhatalmazta arra, hogy képviselőként a párizsi békekonferenciát a vallásszabadság védelmének a biztosítására figyelmeztesse.⁵⁴ A *Christian Register* március 13-i számában a fenti irányelv szerint kibontakozó lobbitevékenységre utaló adatokkal találkozunk: az unitárius vallású Charles William Eliot akadémikus, egyetemi tanár levélben kereste meg Wilson elnököt az erdélyi protestánsok szabad vallásgyakorlásának az ügyében. Az érdekvédő munkába bekapcsolták W. H. Taftot, az USA egykori, unitárius vallású elnökét, a Szabadelvű Vallások és Szabad Keresztények Nemzetközi Tanácsa (International Council of Free Christians and Other Religious Liberals – SzVSzKNT) pedig felhívást intézett az USA elnökéhez, valamint a párizsi békekonferencia amerikai küldötteihez.

51 *The Inquirer* May 29 1920. 280–281.

52 *The Inquirer* April 3 1920. 164.

53 *The Inquirer* April 3 1920. 165.

54 *Christian Register* February 20 1919. 186.

A felhívás megszövegezői szerint Erdély Romániához csatolásának a lehetőségével félővé vált, hogy protestáns lakóinak polgári és vallási jogai csorbulni fognak, hacsak Nagy Britannia és szövetségesei nem lépnek fel határozottan a békekonferencián ezeknek a jogoknak a védelmében. A másfél millió protestáns attól tart, hogy a román uralom meg fogja semmisíteni templomaikat, egyetemeiket, iskoláikat. Félelmük a történelmi tapasztalatokba és a megszállás alatt elszenvedett jogsérelmekbe gyökerezik. Számos eset igazolja azt – idézik az erdélyieket –, hogy a román mentalitást a jellegzetes keleti hit- és államfelfogás irányítja: például a román kormány a Moldvában élő több ezer magyar ajkú római katolikusnak tiltja az anyanyelv használatát az istentiszteleteken, iskolákban, de még a gyónásban is, az 1878-ban vállalt nemzetközi kötelességeivel szembehelyezkedve pedig még mindig nem adott állampolgárságot az országban élő zsidóságnak. A megszálló román hatalom elnyomó módszerét a 7. hadosztály parancsnokának intézkedése példázza, aki a magyar közösség tizenhét vezető személyiségét⁵⁵ tartóztatta le bolsevista zavarkeltésnek a vádjával, holott nyilvánvaló képtelenség az a gyanúsítás, miszerint ezek az egyházvezetők a bolsevikokkal rokonszenveznének vagy tartának fenn kapcsolatot. Ilyen körülmények között reménykednek abban – írták –, hogy bármi is legyen Erdély hovatarozásának a sorsa, a békekonferencia amerikai küldöttei ragaszkodni fognak a vallásszabadság tényleges szavatolásához, és védelmükbe veszik azokat, akik nem tartoznak a keleti egyházhoz, illetve szabadságjogaikat, amelyekből évszázadokon keresztül részesedtek.⁵⁶

A *Christian Register* május 8-i számában Charles W. Wendte lelkész hosszabb beszámolót szentelt az amerikai lobbitevékenység ismertetésére, az Erdély hovatarozásáról folyó vitáról, valamint az ott élő unitáriusok szorongatott helyzetéről. Ez szerint az SzVSzKNT által Wilsonhoz címzett felhívására válasz érkezett az utóbbinak Párizsban tartózkodó titkáráról, aki biztosította őt, hogy a szóban forgó dokumentum azonnali figyelmet fog kapni. Ugyancsak levelet kapott Émile Boutroux egyetemi tanártól, vallásfilozófustól, az SzVSzKNT elnökétől, hogy Gaston Bonet-Maury egyetemi tanár, protestáns egyháztörténész, valamint Jules-Émile Roberty bemutatókat tartottak a békekonferencia küldötteinek a magyarországi protestánsok nevében. A francia és svájci protestánsok szintén azon dolgoznak – zárta beszámolóját –, hogy az erdélyi protestánsok jogai biztosítva legyenek.⁵⁷

Felmerül a kérdés, hogy a fenti lépéseknek volt-e tényleges hatása a nagyhatalmak döntéseire, és ha igen, akkor milyen vonatkozásban befolyásolta azokat. A rendelkezésünkre álló források alapján az a kép körvonalazódik ki, hogy az amerikai unitárius lobbitevékenység a kisebbségvédelem területén érhetett el eredményeket. Figyelemre méltó lehet például az a tény, hogy 1919. május 1-jén Wilson elnök javaslatára alakult meg az Új Államok és Kisebbségek Bizottsága a kisebbségvédelmi kötelezettségek kidolgozására. Összefüggésre utaló információ lehet továbbá az AUT-nek azon határozata is, amely elégtétellel vette tudomásul a német békeszerződésnek azt a rendelkezését, miszerint az Öt Nagyhatalom kisebbségvédelmi egyezményt fog kötni Lengyelországgal, és amely az USA elnökéhez és képviselőihez címzendő sürgöny küldéséről döntött

55 Közöttük volt Ferenc József unitárius püspök, Eisler Mátyás, Glasner Mózes kolozsvári rabbik, Boér Elek az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka, Árkossy Gyula a kolozsvári unitárius kollégium főgondnoka.

56 *Christian Register* March 13 1919. 249–250.

57 *Christian Register* May 8 1919. 451.

annak kifejezésére, hogy hasonló rendelkezés beiktatása szükségszerűség minden olyan országgal megkötendő békeszerződésben, ahol a kisebbségek védelme indokoltnak látszik.⁵⁸

Az angol-amerikai érdekvégyesítés eredményességéről konkrétabb információkat a Charles W. Wendte által jegyzett beszámolókból találhatunk. A *Christian Register* július 31-i számában Pelényi János diplomatának az AUT érdekvédő munkája felől érdeklődő levelére előbbi a következőket írta: biztosíthatják az erdélyi barátait arról, hogy a brit és amerikai unitárius társulatok, a SzvSzKNT és főleg W. H. Taft erőfeszítései „gyümölcsöt teremtek”. A világ minden táján élő zsidó vezetők erőteljes akciójával és néhány protestáns testülettel karöltve sikerült belefoglalni a békekonferencia által elkészített – az újonnan létrejött vagy területileg megnövekedett országokkal megkötendő – szerződésekben a kisebbségek jogait védő rendelkezéseket.⁵⁹ Az erdélyi unitáriusok helyzetéről írt október 16-i cikkében ismét megemlékezett W. H. Taft érdemeiről, aki befolyásával elérte azt, hogy a román megszállás alatt élő protestánsok, római katolikusok és zsidók igazságosabb bánásmódban részesüljenek, továbbá nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a lengyelekkel kötött békeszerződésbe belefoglalják a kisebbségek vallási és nemzeti jogait.⁶⁰

Az amerikaiak eredményességéről S. A. Eliot 1920. január 15-én közzétett helyzetértékelőjében olvashatjuk a legkézzelfoghatóbb információt. Ebben az általa vezetett AUT munkájáról a következőket írta: az USA párizsi képviselőivel majdnem akkor érintkezésbe léptek, amikor a békekonferenciát összehívták. Ez a kapcsolat közvetlen volt, a külügyminisztérium nagyon előzékenyen minden eszközt a rendelkezésére bocsátott. Csakhamar kiderült azonban az, hogy nem maradt semmi remény Erdélynek a román megszállás és uralom alóli megmentésére. Miközben semmit sem tártak a nyilvánosság elé, kétségtelen volt az, hogy Romániának Anglia és Franciaország Erdélyt ajánlotta fel hadba lépése jutalmaként. Az első közlemény, amit kaptak az amerikai küldöttségtől, már tudatta velük, hogy semmi esély nincs a szerződés teljesítésének a megakadályozására. Ennek ismeretében erőfeszítéseiket a vallási szabadságjogok szerződések általi szavatolására fordították. Hosszú levelezések után, az amerikai képviselők végül biztosították őket arról, hogy „egy cikkely bele lett foglalva a szerződésbe, ami, ha ki lehet kényszeríteni, szavatolni fogja az erdélyi római katolikusok, protestánsok és zsidók jogait és kiváltságait”.⁶¹ 1919. december 9-én a szövetséges és társult főhatalmak, valamint Románia aláírta a kisebbségvédelmi szerződést, az amerikai unitáriusok fő célkitűzése ezzel tulajdonképpen meg is valósult, mivel nyilvánvalóvá tették számukra azt, hogy a területi kérdések befolyásolására nem gyakorolhatnak érdemi ráhatást.

Miközben az angol és amerikai unitáriusok előtt többé-kevésbé már a kezdetekkor nyilvánvaló volt Erdély jövőbeni sorsa, addig az erdélyi unitáriusok/magyarok mindvégig reménykedtek abban, hogy az elszenvedett sérelmeik nyilvánosság elé tárásával kedvező döntés születik számukra a békekonferencián. Ez az elképzelés és remény fogalmazódott meg abban a két emlékiratban, amelyeket a protestáns és római katolikus egyházfők 1919. szeptember 8-án a békekonferencia főtanácsához, valamint 16-án a

„világ protestánsaihoz” intéztek.⁶² A román hatalom kegyetlenkedéseit, visszaéléseit kivizsgáló bizottság kiküldését kérő egyházfők szándéka kettős volt: a bizottság jelenlétével megszüntetni a mindennapos visszaéléseket – ez a kérés expliciten fogalmazódott meg emlékirataikban –, továbbá a helyszínen begyűjtött adatokkal igazolni álláspontjukat, miszerint Románia alkalmatlan az elvárt emberi jogi normák szerint kormányozni a fennhatósága alá került területeket. Utóbbi állításunkra W. H. Drummond londoni lelkész beszámolójából következtetünk, aki 1919. október 20–28-a között Kolozsváron tartózkodott az angol és amerikai unitáriusok képviselőjében.⁶³ Az erdélyiek panaszait megalapozottnak látó Drummond szerint beszélgetőpartnerei úgy vélték, hogy igazságtalan cselekedet lenne egy civilizált közösséget alárendelni egy nálánál kevésbé fejlett hatalomnak: a kolozsvári egyetemi tanárok úgy nyilatkoztak, hogy évszázadokkal vetné vissza életüket egy ilyen irányú változás, a római katolikus püspök pedig kijelentette, hogy Nyugat-Európához tartoznak, és nem szeretnék balkanizálódni.⁶⁴ Az erdélyiek szándékai tehát nyilvánvalóak voltak: elutasították Erdély elcsatolásának gondolatát, az emberi jogi és kulturális tartalmú érveiknek pedig a románok által elkövetett jogsérelmek nemzetközi nyilvánosság elé tárásával kívántak nyomtatékot adni.

Az egyházfők által békekonferenciától kért bizottság soha nem alakult meg, Drummond erdélyi látogatása azonban új vállalkozással bővítette ki az angol és amerikai unitáriusok érdekvédelmi erőfeszítéseit. A térség lakóinak egzisztenciális nehézségeivel szembesülve Drummond – egy bizottság kiküldésének a szükségessége mellett – az anyagi segítségnyújtás fontosságát sürgette jelentésében,⁶⁵ igazolva ezzel az erdélyi egyházfők erre vonatkozó kérésének jogosultságát, melyet az 1919. szeptember 16-án kelt emlékiratukban fogalmaztak meg. Drummond tapasztalatai és az egyházfők kérése együttesen járulhatott hozzá ahhoz, hogy 1920 januárjában megalakult a Magyar Segélyező Bizottság (Commission on Hungarian Relief),⁶⁶ amely egy három főből álló küldöttséget állított fel a pénzsegély kézbesítésére, valamint az erdélyiek helyzetének, illetve szükségleteinek a feltérképezésére.⁶⁷

A háromfős csoport francia, német és olasz nyelvismerettel, karitatív tapasztalattal és európai helyismerettel rendelkező tagjai (Sydney B. Snow, Joel H. Metcalf és Edward Witte) március 13-án indultak New Yorkból Kolozsvárra Liverpool–London–Párizs–Bukarest útvonalon.⁶⁸ A március 22-én Liverpoolban partra szálló küldöttség április 8-án érkezett Bukarestbe. Innen S. B. Snow április 15-én, Metcalf és Witte pedig április 21-én érkezett Kolozsvárra. Snowék látogatása elsősorban gazdasági és lélektani szempontok miatt volt jelentős. Az államsegélyek elmaradása, a magyar államnak nyújtott jelentős összegű hadikölcsönök, valamint a gyulafehérvári Kormányzótanács által egyházi birtokokra erőltetett kényszerbérleti rendszer súlyos pénzügyi helyzetet eredményezett, az

⁶² *Christian Register* January 15 1920. 64–66.

⁶³ Ferencz József szerint W. H. Drummond látogatása annak a levélnek volt az eredménye, amelyet a Brit és Külföldi Unitáriusok Társulatának az elnökéhez írt, és amelyben egy angol lelkész kiküldését kérte azzal a céllal, hogy az „személyesen győződjék meg a mi aggasztó helyzetünkről, s hogy mi vár reánk, ha Erdélyt Romániához csatolják” FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 58.

⁶⁴ *Christian Register* January 15 1920. 62.

⁶⁵ *Christian Register* January 1, 1920. 19. 1920. január 1-jén közzétett beszámolójában Drummond pénz- és ruhaadományok tételére szólította fel olvasóit.

⁶⁶ *Christian Register* January 29 1920. 126.

⁶⁷ *Christian Register* February 26. 1920. 219.

⁶⁸ *Christian Register* February 26. 1920. 219.

⁵⁸ *Christian Register* May 29 1919. 519.

⁵⁹ *Christian Register* July 31 1919. 742.

⁶⁰ *Christian Register* October 9 1919. 976.

⁶¹ *Christian Register* January 15 1920. 61.

EKT által „nagy fejedelmi” segélynek nevezett pénz-támogatás tehát a legalkalmasabb pillanatban érkezett meg, és lehetővé tette azt, hogy az egyházi alkalmazottak megkapják azokat a javadalmazásokat, amelyeket addig az állami költségvetésből kapott támogatásokból finanszíroztak.⁶⁹ A több mint egy hónapig tartó erdélyi tartózkodás idején a küldöttség tagjai végiglátogatták majdnem az összes unitárius egyházközösséget. Jelentéseikből arra következtetünk, hogy a külvilágtól hermetikusan elzárt erdélyi magyar közösség jelenlétüktől helyzetük kedvezőre fordulását remélte. Ennek az esélye természetesen a nullával volt egyenlő, a látogatás azonban az anyagi támogatás és a szolidaritás kinyilvánítása mellett hozzájárult az unitárius egyház nemzetközi elszigeteltségének a megszűnéséhez, valamint az erdélyi magyar közösségen belüli tekintélyének a növekedéséhez.⁷⁰

Mivel tanulmányunkban az egyház és állam viszonyának az elemzését helyeztük a középpontban, ezért a későbbiekben nem tárgyaljuk az angol-amerikai egyházi kapcsolatok alakulását. Mindössze annyit jegyezzünk meg itt, hogy azok kiválóan működtek, és a korábbi évtizedektől eltérően már nem csak gazdaságilag és kulturálisan, hanem a jogvédelem tekintetében is számottevő támogatásban részesítették az erdélyi unitáriusokat.⁷¹

Az egyház helyzete a megszállástól a békeszerződés megkötéséig (1918 december–1920 június)

Az 1918. december 24-én I. Ferdinánd román király által kihirdetett 3631-es törvényrendelet szentesítette Erdély egyesülését Ó-Romániával,⁷² az ugyanezen a napon kihirdetett 3632-es törvényrendelet pedig továbbra is azt a Kormányzótanácsot bízta meg a közigazgatás ideiglenes vezetésével,⁷³ amelyet a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés december 2-án állított fel a térség kormányzására. A katonai megszállás által érvényesített hatalomátvételtől a Kormányzótanács december 29-én értesítette az unitáriusokat. A gyulafehérvári gyűlés határozatának, valamint a 3632-es törvényrendeletnek

megfelelően – írta Vasile Goldiș, a vallás- és közoktatásügyi osztály vezetője – a román királysággal egyesített területeken átvették a közigazgatás irányítását, az egyház pedig, megszakítva kapcsolatait a magyar kormánnyal, köteles ezen túl minden kérdést az általa vezetett osztállyal intézni.⁷⁴

Az átmeneti időszakban az egyház magatartását és jövőképét jól érzékelhető kettőség jellemezte: egyfelől az utolsó pillanatig bizakodtak az ország területi egységének a megmaradásában, másfelől pedig készültek a legrosszabb lehetőségre, Erdély Romániához csatlakozására.

Az ország területi egységének megmaradásában reménykedő egyházvezetés abból a megfontolásból, hogy ne gyengítse a magyar fél esélyeit a békétárgyaláson, az átmeneti időszakában megpróbált mindvégig távol maradni a román hatalmat legitimáló cselekedetektől, és több alkalommal is elutasította a Kormányzótanács integrációra törekvő rendelkezéseinek a végrehajtását.

A szimbolikus elhatárolódás példaként két a püspök által naplójában feljegyzett esetet említünk meg. 1919. május 23. és június 1. között I. Ferdinánd román király Erdélyben tartott körútja alkalmával május 27-én Kolozsvárra látogatott. Érkezését megelőzően a város prefektusa, Valentin Poruțiu személyesen kereste meg a püspököt és kérte fel arra, hogy pár egyházi tisztviselővel jelenjen meg a vasúti pályaudvaron rendezett királyi fogadáson, majd vegyen részt a Mátyás király-téri ünnepségen és a vármegyeházán tartott tiszteletnyilvánító fogadáson. A püspök elutasította a királyi fogadáson és a főtéri ünnepségen való részvételt, a vármegyeházi jelenlétét pedig a többi magyar felekezet álláspontjától tette függővé. A részvétel kérdését Ferenc József Nagy Károly református püspökkel és Hirschler József plébánossal tárgyalták meg, és az unitárius püspök javaslatára abban állapodtak meg, hogy nem jelennek meg sem a fogadáson, sem pedig a tiszteletadáson, mert „a román király mostani látogatása nem nélkülözi a politikai vonatkozást, az egyház pedig politikával nem foglalkozik”.⁷⁵ Álláspontjukat, melyhez csatlakoztak a kolozsvári evangélikus lelkész, valamint a zsidó neológ és ortodox hitközségek rabbijai is, minden felekezet személyesen ismertette Poruțiuval.⁷⁶

Az elhatárolódásnak egy másik esetét a Kormányzótanács azon rendelkezésével kapcsolatban olvashatjuk, amely I. Ferdinánd király születésnapja alkalmával hálaadó istentiszteletek tartását, valamint hódoló jókívánságok küldését rendelte el az egyházmegegyék és esperességek számára. A püspök szerint a rendelet kézbevétele után a kérdésben közös tanácskozást tartottak Nagy Károllyal és Hirschler Józseffel, és abban állapodtak meg, hogy „a rendes istentisztelet, illetőleg mise megtartódik a nélkül, hogy azoknak ilyen hálaadó jellege lenne. Az imában egyáltalában említést sem lehet arra tenni, mert ez híveinket méltán megbotránkoztatná, miután nem lehet oly magyar szíve sem nőnek, sem férfinak, aki a román királyért imádkozzék, lelkiismerete ellenére pedig imádkoztatni senkit sem szabad. Az egyházi beszédet is elmondja a prédikátor, ahogy azt megírta. Csupán annak végén, hivatkozva a rendeletre, felkéri a híveket, hogy használjuk fel ezt az alkalmat arra, hogy imádkozzunk mindazokért, akik ez idő szerint sorsunk felett intézkedni hivatva vannak s kérjünk Istentől azok számára bölcsességet, krisztusi szeretetet, jóakaratot, hogy minél előbb megteremtsek a várva várt békét s munkálják népeik ja-

69 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséből. Cluj-Kolozsvár, 1922, 53. Snowék 2146034 koronát, 500 dollárt és 10000 lejt adtak át. Ebből 1184900 koronát személyi, 961134 koronát pedig dologi kiadásokra fordítottak. Ezen kívül 8002 méter vásznat (709182 korona) vásároltak, amit az egyházi alkalmazottak, valamint nyugalmazott lelkészek és özvegyek között osztottak szét.; *Transylvania in 1922. Report of the Comission sent by the American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922.* (Szerk. Louis C. CORNIS) Boston, 1923. 140.

70 Metcalf május 31-én utazott el Kolozsvárról, Snow és Witte pedig egy bukaresti kitérő után július 7-én hagyta el végleg Erdélyt. FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 66, 72.; A látogatásról szóló bővebb beszámolót lásd *Unitárius Közlöny* 1920/10. 51–61.

71 A jogvédelem tekintetében megemlítjük az angol és amerikai unitáriusok által 1922-ben kiküldött bizottságot, amely egy hónapig gyűjtött adatokat Erdélyben a romániai magyarok helyzetéről. Eredményeiket 1923-ban nyomtatásban is megjelentették: *Transylvania in 1922. Report of the Comission sent by the American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922.* (Szerk. Louis C. CORNIS) Boston, 1923.; A gazdasági jellegű támogatás is szintet lépett azzal, hogy 1921-ben az amerikai unitáriusok elindították a testvér-egyházközségi programot, mely által minden amerikai egyházközség egy erdélyit adoptált és részesített anyagi támogatásban. MUEKvGylvt. EKT jegyzőkönyv (1921. április 13.–1925. december 31.). 35.; *Transylvania in 1922.* 134.; A pénztámogatást a kolozsvári egyházvezetés elsősorban a felekezeti oktatásrendszer működtetésére használta fel.

72 http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.act_text?id=27895 (Letöltve 2021. május 3.)

73 <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/31034> (Letöltve 2021. május 3.)

74 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséből. 36.; MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1919, 1.

75 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 49.

76 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 49.

vát, a közjólétet, hogy mindnyájan boldogok legyünk stb.”⁷⁷ A hódoló távirat ügyében – írta a püspök – habozás nélkül született meg a döntés, hogy egyikük sem fog ilyent küldeni a királynak, mert ezzel a cselekedetükkel azt igazolnák, hogy a püspökök is a román király alattvalóinak tartják magukat.⁷⁸

Az átmeneti időszakban az egyház ellenállása a Kormányzótanács azon rendeleteivel kapcsolatban is megmutatkozott, amelyek tartalmukban Erdély elcsatolását befejezett tényként kezelték, jöllehet erről még semmiféle nemzetközi szerződés nem rendelkezett. A Kormányzótanács 1920. február 29-i leiratát, amelyben a felekezeti oktatás feletti ellenőrzési és felügyeleti jognak az átvételéről, illetve középiskolai megbízottaknak a kinevezéséről tájékoztatta a püspököt, az EKT éppen a hatályos jogszabály hiányára hivatkozva tekintette érvénytelennek. A kérdéses országrész hovatartozására vonatkozóan még nem létezik aláírt és ratifikált szerződés – érveltek –, és mivel a Kormányzótanács nem illetékes eldönteni azt, hogy a leendő határok hol húzódnak, ezért a közjogi helyzet tisztázásáig nem jogosult a magyar állam által gyakorolt hatásköröket sem átvenni, és azokat az egyházra vonatkozóan kötelező jelleggel érvényesíteni.⁷⁹ Május 3-i átíratában a Kormányzótanács megismételte a középiskolai megbízottaknak az érettségi vizsgára való kiküldését, az EKT azonban most sem fogadta el törvényesnek a kinevezéseket, mivel szerinte a március 21-én közölt véleményük óta a közjogi tényállás nem változott,⁸⁰ azaz előbbinek nincs törvényes alapja, amire hivatkozva kiterjeszthetné felügyeleti és ellenőrzési jogát a felekezeti iskolákra.

Egy december 21-én kelt magyar kormányleirat hivatalosan is beharangozta az egyházvezetés számára Erdély elcsatolásának a lehetőségét,⁸¹ a helyzet súlyosságát azonban mindenekfelett Kolozsvár katonai megszállása nyomatékosította. Ezzel kapcsolatban Ferencz József püspök a következőket jegyezte fel naplójába: „1918. december 24-én a románok megszállották Kolozsvárt is. Karácsony szombatján angyalok járása helyett kucsmás oláh katonák. Bizony szomorú karácsony. Ide jutottunk hát a diadalmas forradalommal! Hiszen maholnap az egész Magyar Népköztársaság ez ellenség kezébe lesz. Északon a csehek és tótok, délen szerbek és szlovákok, Erdélyben a románok osztozkodnak az ezeréves Magyarországon. Mert ez a megszállás csak első lépés az elfoglalásra, ha csak a jó Isten valami csudát nem tesz. Mi lesz velünk s egyházunkkal, ha Erdélyt hivatalosan is Romániához csatolják? Pedig aligha ettől megmenekszünk. Ki véd meg minket a béketárgyalásokon is? Hiszen ott is ellenségeink ülnek össze s állapítják meg az országok határait. Kérdés, hogy nekünk még szót is engednek-e ott? Miután magyar kormányunkkal az antant még szóba se áll. Eddig legalább hivatalosan nem ismerte el. De nem folytatom tovább. Könnyeimmel írtam e sorokat is s valószínűleg azok már nem apadnak el, amíg én még élek.”⁸² Osztotta a püspök borúlátását báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok is, aki 1919. január 11-i EKT gyűlést megnyitó köszöntőbeszédében úgy fogalmazott, hogy nagy aggodalommal szemléli a jövőt, mert az a jelenüknel is rosszabbat hozhat, az ösöktől örökölt egyházi autonómia megör-

zésének szükségességére figyelmeztető gondolatából pedig arra következtettünk, hogy ő maga is valószínűnek tartotta a román fennhatóság alá kerülés lehetőségét.⁸³

Mivel az anyaországtól való elszakadás valószínűsége rendkívül magas volt, ezért az egyház vezetősége már az átmenet idejében igyekezett felkészülni az új helyzetre. Ennek az ismertetése előtt azonban, szükséges megemlítenünk azt az emlékiratot, amelyet az egyházvezetés a magyar kormány 1918. december 21-én kelt felhívására állított össze a béketárgyaláshoz szükséges dokumentációként, és amely tartalmazta azokat az alapelveket, amelyeket érvényesíteni kívántak politikájukban a Magyarországtól való elszakadás esetében. Az ország területi egysége mellett állást foglaló dokumentum a béketárgyalásoknál a következő szempontok érvényesítését kérte a magyar kormánytól: 1. Szavatolják a magyar nemzeti identitás szabad megvallásához, kinyilvánításához való jogot. „A magyarországi unitárius egyház, legelső papjától a legutolsóig, hívei a legszegényebbtől a leggazdagabbig, teljes és csorbítatlan 100%-ában magyar anyanyelvű; magyarságához az élet ösztönös erejével ragaszkodott a múltban, ragaszkodik a jelenben s ragaszkodni fog a jövőben is – bármilyen körülmények között.”⁸⁴ 2. Biztosítsák „a vallás szabad gyakorlatát a dogma, a kultusz és virtus tekintetében; hitelveink szabad és akadálytalan hirdetésének és terjesztésének szabadságát, melyben határt csak más hitelveket valló embertársaink vallási meggyőződésének tiszteletben tartása szab; jelenti az egyházi önkormányzatot: törvényhozást és közigazgatást; jelenti az egyházi és iskolai célokra szolgáló, eddig hagyományozott és ezután hagyományozandó alapítványi vagy más vagyoni teljes jogú elfogadását, kezelését és felhasználását; és végül jelenti a teljes autonóm jogkört híveink lelki, vallás-erkölcsi gondozása, ifjúságunk nevelése érdekében szükséges iskolák, intézmények, vallás-erkölcsi egyesületek, egyházi levéltárak, múzeumok szervezése, felállítása, fenntartása és korszerű fejlesztése tekintetében.”⁸⁵ 3. Az államhatárok ne befolyásolják az egyház egységét; bárhol húzódnak a határok, az egyház közigazgatása, hitelete maradjon egységes irányítás alatt, a magyar állam erkölcsi és anyagi támogatása pedig maradjon fenn a továbbiakban is. 4. Amennyiben a magyar állam nem nyújthat anyagi támogatást az egyháznak, úgy a békeszerződésben biztosított szerzendő arra, hogy az új állam az egyházi és iskolai célokra folyósított összegek mellett az intézményrendszere gyarapításához és fejlesztéséhez szükséges kiadások fedezésében is részt vállal. Az államsegély további folyósítása az alkalmazottak számára is biztosítandó, a tanítók és tanárok pedig az állami nyugdíjpénztár tagjaiként részesüljenek állami nyugdíjban. 5. A magyar állam által szerződés útján átvett elemi népiskolák visszaadása az egyházközsegek kezelésébe, ha azok nem működhetnek a korábban megkötött feltételek szerint: magyar oktatási nyelv, dologi és személyzeti kiadások állami finanszírozása, korszerű oktatási feltételek biztosítása. 6. A Baldácsy-alapra⁸⁶ való jogigényük fenntartása.⁸⁷

77 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 57.

78 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 58.

79 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1919, 50.

80 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1919, 61.

81 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 9.

82 FERENCZ József: i. m., XI. füzet, 45.

83 MUEKvGylvt. Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9.–1921. április 10.), 74.

84 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 9.

85 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 274–1918, 9.

86 Az alapot báró Baldácsy Antal nagybirtokos, országgyűlési képviselő hozta létre 1876-ban a magyarországi protestáns egyházak támogatására. A 11000 holdas alapítványi birtok jövedelmét egy a protestáns egyházak által létrehozott bizottság osztotta szét építkezési és segélyezési (szegény lelkészek, lelkészövegyek és árvák segélyezése, püspökök jövedelmének kiegészítése) célokra. *Keresztény Magvető* 1876/5. 345–346.

87 MUEKvGylvt. A vallási kultuszhoz tartozó műkincsek védelmi ügye. Miniszteri iratok 1919-ben. 274–1918/9.

Mint látható, főhatalomváltás esetében az egyház olyan feltételrendszert szeretett volna a maga számára kivívni, amely érintetlenül hagyja az egyházszerkezetet, a széleskörű működési, önszerveződési autonómiát, az állami támogatást garantáló jogokat, valamint a magyar állam erkölcsi és anyagi gyámkodását az egyház felett. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezekből az elképzelésekből mit sikerült megvalósítani, most azonban visszatérünk annak a főhatalomváltással számoló stratégiának az ismertetésére, amelyet a fokozott intézményszervezés jellemezett, és amely első lépésben a Felekezeti Tanács megalakulásában konkretizálódott.

1918. november 15-én Majláth Gusztáv Károly római katolikus püspök megbeszélésre hívta össze Kolozsvárt a három protestáns egyház vezetőit. A tanácskozásról a négy felekezet püspöke a közrend és a társadalmi béke helyreállítására felszólító és az ország területi egysége mellett állást foglaló, bizakodó hangvételű pásztorlevelet bocsátott ki. Az erkölcsi igazság törvényszerű győzelmére hivatkozó egyházfők a következő magabiztosságot sugalló sorokkal zárták körlevelüket: „Bizonyosra vesszük, hogy az a Nyugat, amelynek civilizációját századokon keresztül vérünk hullásával, a saját háramadásunk árán védelmeztük meg, nem fizethet azzal, hogy e civilizáció nevében elalélt testünket elevenen feldarabolja. Nincs ok tehát sem a csüggedésre, sem az izgatottságra. Akinek igaza van nyugodtan vár és az emberi elfogultság vagy tévedések fórumától bizvást fellebbez a pártatlan ítélet mestereihez, akiknek ajkán majd a történelem döntése szólal meg.”⁸⁸ Ellentétben a pásztorlevélben megfogalmazottakkal, a gyűlésen tárgyalt kérdéseknek egy része arra utal, hogy a színfalak mögött az egyház vezetői számoltak az elszakadás lehetőségével. Ennek megfelelően állandósították az értekezleteket, továbbá azzal a kéréssel fordultak a magyar kormányhoz, hogy szolgáltassa vissza az államnak bérbe adott egyházi iskolákat és nyújtson pénzfedezetet a fenntartásukhoz.⁸⁹

A román uralomra való felkészülést legkézzelfoghatóbban az oktatási hálózat kibővítési szándékában érzékelhető; az egyházak, így az unitárius is, törekedtek átvenni, illetve pótolni azt az intézményrendszert, ahol a magyar állam fennhatóságának a megszűnésével nemzetstratégiai jelentőségű űr keletkezhetett. Ez az irányú építkezés világosan tetten érhető az EKT 1919. és 1920. évi iskolai ügyekre vonatkozó jelentéséből. 1919-ben az egyházi főhatóság 59 elemi iskolát szervezett meg és 88 tanítót nevezett ki; visszaállította a tordai gimnáziumot, főgimnáziummá fejlesztette és polgári iskolával egészítette ki; Székelyudvarhelyen polgári fiúiskolát, Kolozsváron pedig a kollégium épületében leányotthonot létesített.⁹⁰ Székelykeresztúron egy gazdasági iskolának, Tordán pedig egy Székely Hadiárva Iparos Inasotthonnak a felállítását is tervbe vették, ezeket azonban általunk nem ismert okok miatt nem sikerült megvalósítani. Felekezeti vonatkozásban szintén erőteljes szervezkedésnek lehetünk tanúi ebben az időszakban: átvették a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémiát, a Mária Valéria Árvaházat⁹¹ és a Ferenc József Tu-

dományegyetem tanárával együttesen kísérletet tettek egy felekezeti magyar egyetem létrehozására is.⁹²

Az egyház intézményszervező tevékenysége azonnali ellenreakciót váltott ki a román államhatalom részéről, mivel a két fél nemzetpolitikai célkitűzései teljesen ellentétben álltak egymással. Az 1919/1920. tanévben felállított 59 iskolából négy nem kezdhetett meg oktatói tevékenységét, három lelkészt pedig iskolaszervezői tevékenysége miatt zaklatás érte a román hatóságok részéről.⁹³ A felekezeti magyar egyetemalapítás, valamint a kereskedelmi akadémia működtetésének a kísérlete még a kezdeti szakaszban elhalt: előbbi próbálkozást az engedélyezés megtagadásával, utóbbit pedig az akadémia épületének a lefoglalásával buktatták meg.⁹⁴

Az oktatásügy területén kibontakozó önszerveződési kezdeményezéseknek az elgáncsolásával párhuzamosan kezdetét vette az egyház gazdasági erejének a megroppantása is. Ennek első lépésőjét a Kormányzótanács 1919. február 21-én kihirdetett 82A számú rendelete képezte, amely a mezőgazdasági termelés biztosítására hivatkozva állami-, területi- és magánbirtokok kényszerbérbe adásáról rendelkezett.⁹⁵ Habár a rendelet első cikkelye azoknak a magánbirtokoknak a kényszerbérbe adását engedélyezte, amelyeknek művelését a tulajdonos nem tudta biztosítani, 1919-től a kisajátítások befejezéséig az egyházi főhatóság a mezőgazdasági területek legnagyobb részét kénytelen volt a piaci ár alatt kényszerbérbe adni a birtokok szomszédságában fekvő – egy kivételével – román nemzetiségű falvak lakóinak. Nincs lehetőségünk részletesebben tárgyalni ezt a kérdést, azt azonban szükséges elmondani, hogy a kényszerbérlet alá vonás és a bérleti díjak ellen benyújtott fellebbezési kéréseket egyetlen esetben sem tárgyalták az állami hatóságok.⁹⁶ Ugyanitt jegyezzük meg, hogy ez az eljárás nem csak az alacsonyabb bérleti díjak miatt jelentett súlyos gazdasági veszteséget az egyházi költségvetésnek, hanem azért is, mert a bérlők lényegében szabad prédaként kezelték ezeket a birtokokat, és jelentős kárt okoztak azoknak az ingó és ingatlan javaiban.⁹⁷

Fél évvel a kényszerbérlet bevezetése után, szeptember 10-én jelent meg az 54487-es számú rendelet, amely a Románia által megszállt kelet magyarországi területeken földbirtokreform végrehajtásáról döntött.⁹⁸ A rendelet 2. paragrafusának b. pontja mentesítette a kisajátítási eljárás alól a tudományos, művészeti, nevelési, egészségügyi, jótékonyági és nemzetgazdasági célokat szolgáló földterületeket,⁹⁹ mindezek ellenére azonban 1920-ban a hatból négy oktatási és segélyezési célokat ellátó egyházi birtoko-

88 *Unitárius Közlöny* 1918/11–12. 173.

89 FERENCZ JÓZSEF: i. m. XI. füzet, 42.; László Lóránt: A Felekezeti Tanács megalakulása és szerepköre a két világháború között. *Református Szemle* 2011/104. 744.

90 A Kormányzótanácshoz küldött 1920. április 12-i EKT átirat szerint az 1919/1920. tanévben két főgimnázium, két polgári fiúiskola és 81 elemi iskola működött. Az elemi iskolából 56-ot 1919-ben állítottak fel. *MUEKvGylvt. Irattári jelzet*: 25–1919, 60.

91 *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről*. 41.

92 ERDÉSZ ÁDÁM: *A kolozsvári felekezeti magyar egyetem 1920–1921. Történelmi Szemle* 1998/3–4. 257–276.; Vincze Gábor: *Magyar egyetemalapítási kísérlet Kolozsváron 1920-ban*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/29728/1/kek_004_005_141-150.pdf (Letöltés ideje: 2021.06.14.)

93 *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről*. 41.

94 ERDÉSZ ÁDÁM: i. m. 266–270.; *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről*. 41.

95 *Gazeta Oficială* 1919/13–15. 4.

96 *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről*. 70., 72., 75.

97 *A Magyar Unitárius Egyház Főtanács 1922. október 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülés jegyzőkönyve*. Cluj-Kolozsvár, 1922, 52. „A kényszerbérlők nem engedik a haszonbérlőt az épületek használatába, ők maguk pedig csak lopkodják, pusztítják.” – olvashatjuk a Kovács Dénes és neje Bencze Anna alapítványi birtokról szóló jószágfelügyelőségi jelentésben.

98 *Gazeta Oficială* 1919/56. 1–9.

99 *Gazeta Oficială* 1919/56. 1.

kon is megindították a kisajátítási eljárást a megyei földosztó agrárbizottságok.¹⁰⁰ Az egyház minden esetben megfellebbezte a határozatokat, ezekkel azonban lényegében csak annyit sikerült elérni, hogy ideig-óráig elodázták azt a katasztrófát, amelyet az 1921. július 23-án kihirdetett földreformtörvény alapján hajtottak végre és szentesítettek.

Az átmenet időszakában az erőszakos és jogsértő román állam- és nemzetépítési törekvések az egyházi közigazgatás működésében, valamint a hatóságok egyházi tisztviselőkkel szembeni magatartásában is megmutatkoztak. Az EKT jegyzőkönyve szerint 1919 januárja és 1920 júliusa között főhatósági szinten a szükséges ügyintézés ellátó gyűléseket csak a kolozsvári katonai parancsnokság jóváhagyással és képviselőinek fegyveres jelenlétében tarthatták meg; engedély hiányában azonban nem ülésezhetett 1919-ben az egyetemes egyház képviselőiből álló, az egyház legfelsőbb döntéshozó szervét képező Főtanács.¹⁰¹ Az egyházi főhatóság és a hatásköre alá tartozó intézmények közötti zavartalan kommunikációt a cenzúra és az utazás korlátozásával akadályozták, a Kormányzótanács 1918. december 29-i rendeletével pedig a meg nem szállt területek intézményeivel és a magyar kormánnyal való kapcsolattartást lehetetlenítették el, illetve tiltották meg. Ez utóbbi lépés negatív gazdasági és kulturális következményekkel is járt, mivel az egyháznak nem sikerült a tisztviselőinek és az intézményeinek járó államegylekhez hozzájutni, valamint az oktatáshoz szükséges szakfolyóiratokat és tankönyveket beszerezni.¹⁰² A szigorú korlátozások az alsóbb szintű egyházkormányzati szerveket is sújtották, az esperesi hivatalok például nem mindenhol tarthatták meg az egyházközségek életét évenként felmérő és ellenőrző vizsgálószékeket.¹⁰³ A román hatóságok szabotáló tevékenysége a hitéletet sem hagyta érintetlenül Kolozsváron. Március 13-án a város prefektusa a rendes ünnepnapokon kívül tartandó istentiszteletek tartását engedélyezéshez és az elmondandó beszédeknek az előzetes bemutatásához kötötte. Ugyanitt a katonai járőrök annak a szokásnak a gyakorlását is megakadályozták, hogy az istentisztelet után a szolgálatot végző lelkész a templomajtóban búcsúbeszédet intézhessen a távozó hívekhez.¹⁰⁴ A korlátozásokat a magyar nemzeti vonatkozású istentiszteletekre, ünnepekre is kiterjesztették: 1920. április 28-án például a Kormányzótanács közölte az EKT-val, hogy a több iskolában és egyházközségben megtartott március 15-i megemlékezés nem szerepel az engedélyezett ünnepnapok között, mivel „összeegyeztethetetlen az állam szellemével”, és amennyiben a következőkben elő fognak fordulni olyan ünnepi megemlékezések, amelyek nem szerepelnek az előírtak között, akkor a politikai szervek drasztikusabb intézkedésekkel fognak fellépni ellenük.¹⁰⁵

A tisztviselők elleni megfélemlítő támadások a megszállással szinte egy időben kezdődtek és az önszerveződési törekvéseknek az elfojtására, valamint az érdekvédő mozgástérnek a minimális szintre való korlátozására irányultak. Az oktatásügy kapcsán em-

lítettük, hogy három lelkész az iskolaszervezői tevékenysége miatt került konfliktusba a hatóságokkal, Borbély Ferenc székelykeresztúri gimnáziumi tanárnak azonban már jóval súlyosabb büntetést kellett elszenvedjen: naplója, valamint a *Háború vége* című „magyar dolgozatban használt sérelmezett kifejezések” miatt 1919 decemberében letartóztatták és internálták.¹⁰⁶ A megalapozatlan és az abszurd határát átlépő hatósági zaklatásoknak az egyik legkirívóbb példája a püspök 1919. január 10-i beidézése volt a román hadsereg kerületi parancsnokságához, ahol az idős egyházfőt internálással fenyegették meg abban az esetben, ha tovább folytatja bolsevista, anarchista, románellenes tevékenységét; megtiltották, hogy elhagyja Kolozsvárt, és arra kötelezték, hogy háromnaponta jelentkezzen a kerületi parancsnokságon városi jelenlétének az igazolására. A hadosztályparancsnokságon ugyan kiderült, hogy a püspököt tévedésből az esperes helyett idézték be, mindezek ellenére azonban nem ejtették az irracionális vádakát, és mind őt, mind pedig a többi beparancsolt személyt újból figyelmeztették arra, hogy tartózkodjanak a szóban forgó államellenes cselekedetektől.¹⁰⁷ Korábban említettük, hogy az 1920 áprilisában Erdélybe érkező amerikaiak itt tartózkodásuk idején, néhány kivétellel, az összes egyházközséget meglátogatták. Ez az alkalom szintén ürügyet és alkalmat szolgáltatott a román állambiztonsági és igazságügyi hatóságoknak ahhoz, hogy az amerikai vendégeket elkísérő egyházi tisztviselőket, továbbá a találkozásokon részt vevő híveket több alkalommal is meghurcolják. Mivel azonban az ügy fejleményei a békeszerződés aláírása után bontakoztak ki, ezért ennek következményeiről a következő fejezetben fogunk szólni.

Trianon után (1920 június–1923 március)

A trianoni békeszerződést, valamint a kétéves román uralom keserű tapasztalatait súlyos traumaként élte meg az egyház. 1920. augusztus 29-én az EKT a következő gondolatokkal köszöntötte a Főtanácsra megjelenteket: „Megtörtént hát a rég várt viszontlátás! Nincs köszönet benne, nincsen Isten-áldás. Nagy Petőfinknek édes szülőit zokogó fájdalommal sirató siráma tolul ajkunkra, most mikor három év elteltével E[gyházi] Főtanácsunk ismét egybegyűlt. Akkor a legjobb remények között váltunk el, s most a viszontlátáskor könnyes szemeink beszédesebben fejezik ki szívünk fájdalmát, mint ajkaink.”¹⁰⁸

A lelki megrendülés ellenére az egyház, miután Erdély hovatarozásának a kérdése véglegesen lezárult, a cselekvés és az állammal való együttműködés álláspontjára helyezkedett az elutasítás és az elszigetelődés helyett. 1921. október 30-án a püspök ezzel kapcsolatban a következőket mondta főtanácsai beszédében: „Itt is ki kell emelnem [...], hogy a magyar nemzetnek soha kétségbe nem vont ősi erénye a *törvénytisztlet*, s a vállalt vagy reá szabott kötelességek hű teljesítése s ebből folyó nyílt, őszinte, egyenes magatartása úgy a magánéletben, mint a közdolgokban, s meg vagyok győződve, hogy a jelen államalakulatban is mindnyájan azon leszünk, hogy ezt az erényünket senki két-

100 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről. 68., 70., 72.

101 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről. 35.; MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1–19, 15.

102 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1–19, 15.

103 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1–19, 15.; Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről. 47.

104 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1919, 15.

105 MUEKvGylvt. Irattári jelzet: 25–1919, 77.; A Kormányzótanács az 1919. november 13-án kiadott XXIII-as számú rendeletével szabályozta az ünnepnapokat, és „a magyar állam nemzeti ünnepeit tüntetőleg” ünneplőket szabálysértőknek nyilvánította, akiket az érvényben levő büntetőtörvénykönyv szerint felelősségre kell vonni. *Gazeta Oficială* 1919/66. 1.

106 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről. 43.

107 Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9.–1921. április 10.). 75.

108 Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléséről. 34.

ségbe ne vonhassa.”¹⁰⁹ Remélik és bíznak abban – folytatta –, hogy a súlyos sérelmeiket „az államférfiúi bölcs belátás el fogja végül enyésztetni, mert a román államnak is érdekében áll, hogy polgárai jól érezzék magukat, s faji nyelvi, vallási különbség nélkül vállaltva, kezet fogva munkálják az állam jólétét, és a béke ne legyen csak frott malaszt, hanem a közjólétet és közboldogságot biztosító valóság”.¹¹⁰ A békés beilleszkedés kijelentése mellett a püspök az egyház jövőjéről és az új állammal szembeni elvárásairól is nyilatkozott. A román impérium elfogadásával – mondta – nem fogják levetkőzni nemzeti identitásukat; magyarnak születtek és Erdély Romániához csatolása után is magyarnak maradnak, és elvárják, sőt követelik, hogy a gyulafehérvári szerződésben biztosított kisebbségi jogokat háborítatlanul élvezhessék.¹¹¹

Amint az a püspök szavaiból is kihallatszik Románia magyarságpolitikája tökéletes ellentéte volt annak a bánásmódnak, amit az egyház vele szemben elvárt. Ez a körülmény megnehezítette az egyház közjogi és lelki értelemben vett betagozódását, mivel a diszkriminatív intézkedések egyfelől mély bizalmatlanságot keltettek a román kormány hitelességével, jó szándékával szemben, másfelől pedig fokozták az impériumváltás okozta lelki megrázkódtatást, rossz közérzetet. Ennek az összetett jelenségnek a lenyomataként értelmezzük például a püspöki hűségeskü kapcsán kibontakozó belső dilemmát és nézetkülönbséget. Ferencz Józsefet 1920. augusztus 26-án szólította fel Octavian Goga vallásügyi miniszter a hűségeskü letételére. A jogügyi bizottság javaslatára november 10-én az EKT úgy határozott, hogy a felhatalmazást elvileg kész megadni a püspöknek, az eskü letetésének az idejét azonban még nem látja elérkezettnek két ok miatt: a békeszerződés ratifikálása még nem történt meg, a román törvényhozás pedig még nem rendezte jogszabályban az egyház és állam közötti viszonyt, holott korábban a püspök eskütételét mindig az egyház „jogainak és kötelességeinek törvényes elismerése előzte meg”.¹¹² A kormánnyal is közölt és megválaszolatlanul maradt álláspontjukat tehát egy érzelmi és egy gyakorlati tényező motiválta: a békeszerződés ratifikálásáig még mindig nem tekintették legitimnek a román fennhatóságot, illetve nem is szerették volna azt legitimálni, továbbá a hűségesküre olyan aduként tekintettek, amelynek a segítségével majd megfelelő feltételeket tudnak kialakítani az egyház és állam viszonyának a rendezése alkalmával.¹¹³ 1921-ben, miután a római katolikus és a református püspök is letette az esküt, március 29-én

Ferencz József az EKT elé terjesztette ennek a kérdésnek a rendezését. Naplófeljegyzései szerint az EKT néhány tagja nem akarta megadni az engedélyt addig, amíg a kormánytól nem érkezik újabb felhívás az eskütételre, illetve válasz az egyház és állam jogviszonyát rendezni kérő memorandumukra.¹¹⁴ Az EKT jegyzőkönyve a két elutasító álláspontot rögzítette: Tóth György tanácsos javaslatát, aki úgy vélekedett, hogy az egyház ne adjon engedélyt a püspöknek, „de ne tiltsa el attól, hogy a saját fölösségének tudatában az esküre jelentkezhessek”.¹¹⁵ Csifó Salamon tanácsos az eskütétel elhalasztását javasolta a memorandum megválaszolásáig.¹¹⁶ Mivel 1920. november 15-én a magyar nemzetgyűlés ratifikálta a békeszerződést, ezért úgy gondoljuk, hogy a halasztást javasolók ezen a ponton a hűségesküre kizárólag jogérvényesítő eszközként tekintettek, amelynek a segítségével megfelelő megállapodást tudnak majd kötni a román kormánnyal. Másképpen fogalmazva jelezni szerették volna, hogy csak akkor tekintik legitimnek az új impériumot, ha az jogait az általuk elvárt normarendszer szerint szavatolja. Az EKT végül tizenegy a három ellenében engedélyt adott a püspöknek, határozatában a református egyházzal való szolidarizálásra hivatkozott, azonban az elvileg megindokolt döntés mögött inkább az a gyakorlatias megfontolás állhatott, hogy az eskütétel elutasítása/elodázása az államnak egyházellenes támadásokhoz szolgáltatott volna muníciót.

Ferencz József 1921. április 10-én, idős korára tekintettel, Kolozsvárt tette le a hűségesküt. Ez alkalommal a püspök egy memorandumot nyújtott át a kormány képviselőjében megjelenő Petru Metes városi prefektusnak. Ebben az egyház nevében négy kérést fogalmazott meg Románia királyához: a vallásszabadság és a szabad vallásgyakorlat törvényes biztosítása; az egyházi autonómia fenntartása, hogy egyházi, iskolai és gazdasági ügyeit az állam felügyelete alatt szabadon intézhessen; az egyházi és iskolai célokat szolgáló alapítványi birtokok kisajátítás alóli mentesítése; az „az állami főfelügyeleti jog [...] és az egyház védelmét szolgáló állami kötelesség [...] törvényi” biztosítása.¹¹⁷

Ha ezeket a kéréseket összevetjük azzal az 1918-ban megfogalmazott tervvel, amely az esetleges román uralomra vonatkozó jövőképet taglalta, akkor azt látjuk, hogy a román kormány és az egyház érdekei éppen azokban a stratégiai kérdésekben ütköztek, amelyekből utóbbi hitéletének korlátok nélküli működése és intézményrendszerének a fejlődése függött. Vegyük sorban ezeket a pontokat és vizsgáljuk meg, hogy 1920 júniusa és 1923 márciusa között miképpen alakult az egyház élete ezeken a területeken.

Vallásszabadság és szabad vallásgyakorlás

Ebben az időszakban a vallásszabadság elvének egyik legnyilvánvalóbb megsértése azzal a 20. század elején kibontakozó román nemzetépítési elképzeléssel állt összefüggésben, amely abból a gondolatból merítkezett, hogy a székelyek valójában az erőszakkal elmagyarosított románok leszármazottai.¹¹⁸ Ennek a koncepciónak igen

¹¹⁴ FERENCZ JÓZSEF: i.m. (kézirat) XII. füzet. 2–3.

¹¹⁵ MUEKvGylvt. Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9.–1921. április 10.) 188.

¹¹⁶ MUEKvGylvt. Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve (1918. január 9.–1921. április 10.) 188.

¹¹⁷ Unitárius Közlöny 1921/4. 56.

¹¹⁸ Ennek a kérdésnek az összefoglalását lásd: BÁRDI NÁNDOR: A „visszarománosítás” In: Székelyföld története. III. (Szerk. BÁRDI NÁNDOR–PÁL JUDIT), MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016, 443–463.; PÁL JÁNOS: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben. Magyar Kisebbség 2008/1–2. 188–193.

¹⁰⁹ A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése jegyzőkönyve. 4.

¹¹⁰ A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése jegyzőkönyve. 4.

¹¹¹ A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése jegyzőkönyve. 4.

¹¹² A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárott tartott gyűlése jegyzőkönyve. 50.

¹¹³ Nem kizárt, hogy az egyház és állam közötti viszony rendezésére való hivatkozást inkább ürügyként használták, KÖLLŐ GÁBOR *Helyzetünk és jövőnk* című írásából ugyanis arra következtetünk, hogy az egyház a békeszerződés ratifikálásáig semmiképpen sem akarta elismerni és legitimálni az új főhatalmat. „Különösen közelebbről a magyar béke aláírásának a híre okozott érezhető nyugtalanságot sorainkban. Ezzel szemben óhajtának az egyházi közvéleményt megnyugtani s egyben irányítani is. Rémlátomásoknak nincs helye. Minket csak az erkölcsi és jogi szempontok irányíthatnak. Az aláírás ténye még nem jelentheti a feltételeknek egyúttal a nemzet részéről való elfogadását. E kérdésben csak a nemzetgyűlés dönthet végérvényesen. Az aláírást kell, hogy szentesítse a ratifikáció. Akkor lépnek életbe a békefeltételek. Tehát, ha az aláírás megtörténik is, ennek a ténynek még nincsen hatása egyházunk jogi helyzetére. Nyugalommal meg kell tehát várunk a ratifikálás tényét. Ha majd ez is bekövetkezik, akkor lesz majd időszerű.” *Unitárius Közlöny* 1920/11–12. 66.

korai megnyilvánulásával Udvarhely megyében találkozunk, ahol 1920. július 23-án Homoródszentmárton községben a homoródalmási görögkatolikus pap utasítására nyolc unitárius lakost a helybeli rendőrsre parancsoltak, és a görögkatolikus vallásra való visszatérésre szólítottak fel.¹¹⁹ Az ugyancsak Udvarhely megyei Oklánd községben augusztus 26-án került sor hasonló akcióra. Itt a szolgabírói hivatalban, a homoródalmási görögkatolikus pap jelenlétében, a beidézeteket kérdőre vonták, amiért azok az unitárius vallásra tértek át, majd különféle megtorlásokat helyeztek kilátásba azokkal szemben, akik nem mutattak hajlandóságot a görögkatolikus vallásra való visszatérésre.¹²⁰ 1923-ban az unitárius hívek görögkatolikus hitre térítése az Udvarhely megyei Homoródalmáson ismét terítékre került. Itt az oklándi járás főszolgabírója maga elé rendelte az ügyben érintett személyeket, és megrovásban részesítette őket, amiért a görögkatolikusról az unitárius vallásra tértek át.¹²¹ A felekezeti alapú, homogenizáló román nemzetépítési politika a harmincas években bontakozott ki a maga teljességében, azonban az 1921-ben jelentkező első térítési kísérletek jól jelzik, hogy a vallás szabad megválasztása és a hitélet szabad gyakorlása már a kezdetekkor akadályoztatva volt, miután ezen alapelvek a román nemzetépítési szempontoknak lettek alárendelve.¹²²

A hitélet szabad gyakorlatát korlátozó intézkedések közé soroljuk az egyháztársadalmi szervezetek működésének az akadályozását is. Az EKT a vallásügyi minisztériumhoz, valamint a közoktatásügyi és a belügyi államtitkárságokhoz 1921-ben eljuttatott tiltakozó beadványai szerint több egyházközségükben a közigazgatási hatóságok nem engedélyezték a vallásos rendezvények megtartását.¹²³ Az egyletek működésének akadályozásáról az 1922. esztendőre vonatkozóan szintén találunk adatot, továbbá arról is, hogy az egyházközségek közigazgatását ellátó keblitanácsi gyűlések megtartását a román állambiztonsági szervhez, a Siguranțăhoz való előzetes bejelentéshez köthették,¹²⁴ holott 1921. március 19-én a vallásügyi minisztérium arról tájékoztatta a püspököt, hogy

az egyházi gyűléseket a közigazgatási hatóságok előzetes engedélye nélkül is megtartathatják.¹²⁵

A szertartásrendet érintő korlátozások fennmaradtak, illetve kibővültek ebben az időszakban. A román lakosság hazafias érzéseinek megsértésére, valamint a felekezetek közötti békés együttlét megzavarására hivatkozva a vallásügyi minisztérium 1923-ban betiltotta a magyar himnusz énekletét a templomokban. Ezzel kapcsolatban az EKT elutasította az egyház szertartásrendjébe való beavatkozást, valamint a himnusznak a románok hazafias érzését sértő jellegére vonatkozó megállapítást, ugyanakkor a félreértések és ellentétek kikerülése végett ideiglenesen felfüggesztette a himnusz templomban való énekletét. A liturgiai életbe egyébként az alsóbb közigazgatási hatóságok is beavatkoztak, és olyan állami ünnepeknek a megtartását rendelték el önkényesen, amelyek nem szerepeltek a vallásügyi minisztérium erre vonatkozó előírásai között.¹²⁶

Az egyházi élet szabad működése az állam felügyelete alatt

Az egyház és állam céljai közötti éles érdekellentét legmarkánsabban talán az oktatás területén bontakozott ki. Előbbi iskolahálózatának a fenntartását és fejlesztését szeretne volna elérni nemzet- és egyházépítési megfontolásból, utóbbi pedig nemzeti politikai szempontból ennek meggyengítését, illetve felszámolását az állami iskolarendszer kiépítésével párhuzamosan. A felekezeti oktatás leépítésére az állam egyszerre használt fel jogi, közigazgatási és gazdasági eszközöket.

A felekezeti iskolarendszer elleni támadás alapját kezdetben a magyar államnak 1918 előtt használati bérbe adott elemi népiskolák képezték. Az 1919/1920. tanévben nagy számban felállított felekezeti iskolák ezekben az épületekben kezdték meg a tevékenységüket, miután az egyház a magyar impérium tényleges megszűnésével az 1918-ig lejárt szerződéseket nem újította fel, a hatályban levőket pedig a román állam vonatkozásában érvénytelennek nyilvánította. A román hatóságok már ebben a tanévben több iskolát lefoglaltak a magyar állammal kötött szerződések átöröklése címen, a tömeges méretű rekvirálások azonban az 1920/1921. tanévben kezdődtek a közoktatásügyi államtitkárság 31556–1920. számú rendeletével. Ez kimondta, hogy az összes állami iskola fenntartandó azokon a településeken, ahol korábban is ilyen jellegű tanintézmények működtek, azaz visszaköveteli a felekezetek használatát iskolaépületeket, és mindenütt állami iskolák felállítását rendeli el, mert az állam érdekei miatt nem „felekezetiessé” el az oktatást.¹²⁷ A rendelkezés elleni tiltakozásában az EKT elutasította a közoktatásügyi államtitkárságnak azt az eljárását, hogy a magyar állammal kötött szerződéseket „közönséges üzleti szerződéseként kezeli és jogutódlást vindikál magának oly szerződésbeli jogok tekintetében, melyek természetük szerint minden átörököltetést kizárnak”. Az egyház a szerződéseket a magyar állammal kötötte – érveltek –, és mivel a béke ratifikálásával a magyar állam joghatósága az elcsatolt területeken megszűnt, ezért „el-

119 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 15–16.; A felszólítottak közül öt személy 1903–1919 között tért át unitáriusnak, három pedig már unitáriusnak született; utóbbiaknak az apjuk tért át unitáriusnak.

120 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 16.; Az egyházi főhatóság tiltakozott a homoródalmási görög katolikus pap által kezdeményezett térítések ellen, azonban a vallásügyi minisztérium által elrendelt vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy sem a pap, sem az oklándi járásbíró „nem gyakorolt pressziót a homoródalmási és oklándi unitárius vallású lakosokra, hogy elhagyják vallásukat”. Hsztp.UELvt. Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör Esperesi Hivatalának iratai. 1922. évi iratesomó, 17–1922. esperesi iktatószámokkal ellátott irat.; Az ugyancsak Udvarhely megyei Homoródkeményfalván a község görög katolikus vallású bíróját, az unitáriusok zaklatása mellett, kikényszerítette azt is, hogy az elhalálozások és a temetési szertartások végzése alkalmával az unitárius egyházközség, amely egyedül rendelkezett templommal a községben, díjtalanul harangozzon a görög katolikusoknak. Hsztp.UELvt. Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör Esperesi Hivatalának iratai. 1922. évi iratesomó, 506–1922. esperesi iktatószámokkal ellátott irat.

121 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* Cluj–Kolozsvár, 1923, 19.

122 Az unitárius egyházközségekben végzett erőszakos térítésről lásd bővebben: Pál János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben. *Magyar Kisebbség* 2008/1–2. 186–253.

123 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 20.

124 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 23.

125 *Unitárius Közlöny* 1921/4. 58.; Hsztp.UELvt. A Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházkör Esperesi Hivatalának iratai, 1923. évi iratesomó, 166/1923. esperesi iktatószámokkal ellátott irat.

126 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 18.

127 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 23.

esett a szerződésbeni fél is és a szerződések hatálya ipso facto elenyészett”.¹²⁸ Ezt az elvet képviseli egyébként a román állam is – folytatták –, hiszen a szerződésben rája eső kötelezettségek teljesítését éppen eme jogi érveléssel hárította el és tagadta meg. Így például annak ellenére nyitott román tannyelvű állami iskolákat egyházi ingatlanokban, hogy a magyar állammal megkötött szerződésekben a bérbeadás feltételei között szerepelt az iskolák magyar tannyelvűségének bérli általi fenntartása.¹²⁹ Az állami iskolák felállításával – zárták tiltakozásukat – az egyházi mellett a magyar közösség kisebbségi szerződésben foglalt önkormányzatisága is sérült, mivel a kilátásba helyezett iskolai önkormányzat csak azokkal a felekezeti tanintézetekkel valósítható meg, amelyeknek a létesítése elé leküzdhetetlen akadályt állítottak.¹³⁰ Az egyház által emelt kifogások hatástalanok maradtak, decemberben pedig a Székelyföldön szervezett 45 új iskolából 21 megszűnt egyfelől, mert a már említett rendelkezés értelmében az iskolaépületet erőszakkal lefoglalták, másfelől pedig, mert a bizonytalan helyzet miatt sok felekezeti iskolától a tanítók átmentek – az egyházközségek engedélyével – az államiba.¹³¹ Az épületek rekvirálásával kapcsolatban (38 iskolaépületet vett át az állam) szükséges még megjegyezni, hogy több egyházközségben a kántortanítói lakást is lefoglalták annak ellenére, hogy bármiféle jogos követelésre is hivatkozhattak volna.¹³² A felekezeti oktatás felszámolására az infrastruktúra tönkrevágyása mellett más módszereket is bevetettek a hatóságok. A gyermekek állami iskolákba vonzását ingyen tankönyvek és ruházat ígéretével próbálták elérni, de nem riadtak vissza a zsarolástól sem, előfordult ugyanis, hogy a hadiövezeteknek járó hadisegélyt csak azzal a feltétellel fizették ki, ha a gyermeket a szülő a felekezeti iskolából az államiba íratta át. A szülők állami tisztviselők általi megfélemlítése szintén előszeretettel alkalmazott módszer volt az állami iskolákba való toborzásra, ezzel párhuzamosan pedig megakadályozták a lelkészeket és tanítókat, hogy a tanintézményük érdekében tevékenykedhessenek.¹³³

Az 1921/1922. tanév előkészítése alkalmával az EKT 1921. július 13-i körlevelében az egyházközségek iskolafenntartó kötelességét mondta ki, és csak ideiglenes jelleggel volt hajlandó mentesítést adni az esperesi hivatal megindokolt előterjesztésére. A szigorú rendelkezés ellenére a kilátások azonban rosszabbaknak mutatkoztak az előző évinél, a köríratra beérkező jelentések szerint ugyanis helyiség, taneszközök, valamint anyagi fedezet hiánya miatt 1921 őszén mindössze 21 új iskolának a szervezésére és működtetésére mutatkozott lehetőség.¹³⁴ Mindezeknek ellenére 1921. október 19-én – felekezeti közti megállapodás eredményeként – az egyházvezetés nagy ívű oktatási stratégiát hirdetett meg: minden egyházközség állítson fel iskolát; ott is fenntartandó a felekezeti

iskola, ahol magyar tannyelvű állami iskola működik; az állami iskolások hittan óráit a felekezeti iskolában fogják megtartani; ahol kényszerű okok miatt be kell zárni az iskolát, ott az egyházközség gondoskodik arról, hogy az akadály elhárulásával azonnal újraindíthassák; Romániát nem ismerik el jogutódnak a magyar állammal iskolaépületek tárgyában kötött szerződésekben; az iskoláik megintését, melyeket előzetes vizsgálat nélkül küldenek, nem fogják elismerni; igénylik főiskola és tanárképző felállításának, illetve működtetésének a jogát.¹³⁵ Az EKT szándéknyilatkozatból jól látható, hogy az egyházvezetés távlatilag az egyház egészét lefedő iskolahálózat kiépítését célozta meg, amely a román állam helyébe lépve minden szinten biztosította volna az oktatást a hívei számára. A terv kivitelezése természetesen az állam jó szándékától is függött, az EKT 1922. évi jelentése szerint ez azonban teljes mértékben hiányzott az egyházi iskolákkal szembeni politikájából. „A veteményeskertben nem gyönyörködhattunk – olvashatjuk – úgy, amint régen, nincs madárdal, csak a lélekharang kongását hozza felénk a szellő; a harangkötél pedig – dermesztő látvány – az államkormány kezében van. Szomorú kép, de igaz! Az elmúlt esztendő eseményei: sérelmes kormányrendeletek özöne, az alsóbb hivatalos közegek túlkapasai mind arra engednek következtetni, hogy iskoláink, egyházzunk veteményes kertjei illetékes helyen végpusztulásra vannak szánva.”¹³⁶

Az 1921/1922. tanév egyik legkellemetlenebb lépését az oktatásügyi államtitkárság azon határozata (10664–1921. számú rendelet) képezte, amely arról rendelkezett, hogy az impériumváltás után alapított felekezeti tanintézetek nem részesülhetnek államsegélyben.¹³⁷ Egy másik rendeletében (20300–1919. számú rendelet) ugyanakkor szabályozta a felekezeti tanszemélyzetnek nyújtandó fizetéseket is, ami az iskolai államsegélyektől, valamint a földbirtokok bevételeitől megfosztott egyházi költségvetés számára igen súlyos megterhelést jelentett. A sérelmes intézkedések a tanítókat sem kerültk el, akiket többszöri huzavona után okleveleiket érvényesítő vizsga letételére kötelezték (12304–1922. számú rendelet). A felekezeti tanítók állami tanítók általi rágalmozása, bevádolása az állami hatóságoknál, visszatérő motívumként, szintén a nevelői munkát szándékosan akadályozó módszerek közé tartozott. A felekezeti iskolákban tanító- és diáklétszámbélyeg előidézése, és ilyen módon a tanintézmény megszüntetésére született az a rendelkezés (26169–1922. számú rendelet), amely megtiltotta a más felekezeti és nemzetiségű gyermekeknek, valamint tanítóknak az iskolalátogatást, illetve oktatást.¹³⁸ A koedukáció megtiltása, a kedvezményes vasúti jegyvásárlásra jogosító igazolvány megvonása a felekezeti pedagógusoktól, a francia nyelv kötelezővé tétele az

135 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 29–30.

136 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve*, Cluj-Kolozsvár, 1922, 28.

137 Függetlenül az alapítási évtől, az általunk tárgyalt időben sem az iskolák, sem pedig a pedagógusok nem kaptak semmiféle államsegélyt az egyház többszöri kérése ellenére sem, holott a Románia által 1919. december 9-én ábrt kisebbségvédelmi szerződés 10. cikkelye úgy rendelkezett, hogy „Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban laknak faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítatnak”. <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00001/m950115.html> (Letöltve 2021. 07. 23.) A huszonkét év alatt az unitárius egyház mindössze három alkalommal kapott ilyen célokra segélyt a román államtól.

138 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve*, 29–30.

128 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 24.

129 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 24.

130 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 24.

131 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 24–25.

132 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 25–27.

133 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 28.

134 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 29.

angol helyett az 1922/1923. tanévre, a román nyelv és irodalom érettségi tantárggyá tétele az 1921/1922. tanév végén (május), nem utolsó sorban az érettségi bizonyítványok érvényességének kormányképviselői aláíráshoz kötése¹³⁹ mind arra mutatnak, hogy az egyház iskolaügyeibe totálisan beavatkozó állam az iskolai önkormányzatiság mellőzésével olyan gyakorlatot honosított meg, ami teljesen védtelenné tette az iskolafenntartót az önkényesen alkalmazott diszkriminatív rendelkezésekkel szemben.

Az EKT jelentése szerint az 1922/1923. iskolai év legnagyobb kihívását „az újabbnál újabb, néha egymásnak is ellentmondó miniszteri rendeletek” képezték, amelyek „nem oszlatják el, hanem növelik a jogbizonytalanságot, annál is inkább, mert ha határidős rendelkezés van bennük, azt nem közlik velünk oly időben, mikor a végrehajtáshoz szükséges előkészületeket megtehetnők”.¹⁴⁰ A rendeletek közötti ellentmondások, vagy azoknak késői időpontban való közlése az egyházzal – úgy véljük – nem az állami közigazgatás működési zavarából fakadt, hanem egy szándékosan megválasztott kormányzati taktikából.

A különböző szintű állami intézmények rendelkezései közötti ellentmondásra, valamint a megkésett értesítésre vonatkozóan az egyik legkirívóbb példát a vallásügyi minisztérium 100088-as és 100090-es számú azon rendeleteivel kapcsolatosan találjuk, amelyek lehetővé tették, hogy az 1922/1923. tanévre a gyermekek felekezettől függetlenül iratkozhasznassanak be az egyházi iskolákba. Az említett rendeleteket azonban a főhatóság csak október 1-én vehette kézbe, miközben a tanítás már szeptember közepén megkezdődött. Mivel 1922 nyarán a kormánnyal folytatott tárgyalásokon már ígéretet kaptak a rendeletekben foglaltakra, a beiratkozásokat ennek a szellemében hajtották végre, a megkésett értesítés ez esetben nem keltett tehát különösebb gondot. A probléma azonban azzal adódott, hogy több helyen a tanfelügyelőségek, egy korábbi rendeletre hivatkozva, a nem unitárius tanulók kizárását követelték, és bezárással fenyegették meg az utasításukat végre nem hajtó iskolákat. Egy másik rendelet 1923 februárjában akkor közölte az egyházi főhatósággal, hogy az iskolai év nem két, hanem három évharmadra osztandó, amikor már az első félévet a gimnáziumaikban befejezték. Kolozsváron az elemi iskolát végzett tanulók a tanév bezárása és az osztályvizsga letétele után kellett pótlólag előállniuk az abszolváló vizsgára a megkésett rendelet miatt. A tanítók oklevelét honosító vizsga körül kialakult zűrzavar szintén klasszikus példája annak, hogy az egymásnak ellentmondó rendelkezésekkel miképpen lehetett megzavarni az oktatás normális menetét. Ebben az esetben egy rendelet 1922 végében határozta meg az oklevél honosításának határidejét, egy másik rendelet azonban jóval a határidő lejárta előtt, 1923 decemberéig tolta ki a vizsga letételének időpontját. Időközben azonban megjelent egy harmadik rendelet, ami a vizsgáztató bizottságokat megszüntette, és ezzel az oklevelek honosítását lehetetlenné tette. Ennek a huzavonának esett áldozatul például a szentábrahामी tanító, akit, mivel nem volt nosztrifikáló vizsgája, a tanfelügyelő eltöltött a hivatása gyakorlásától. A működési engedély és a nyilvánossági jog megvonása az iskolahálózat leépítése céljából ugyancsak az 1922/1923. tanévben vált általánosan alkalmazott eszközzé: annak ellenére, hogy az érvényben lévő törvények szerint az egyházközségek csak az iskola felállítását voltak kötelesek bejelenteni, több esetben a tanfelügyelők a nyilvánossági jog és a működési engedély újbóli megszerzésére szólították fel az iskolafenntartót

139 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 31.

140 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 23.

egyházközségeket, amit aztán nem minden esetben adtak meg, megpecsételve ez által ezeknek a tanintézeteknek a sorsát.¹⁴¹ Az 1922/1923. tanévben az etnikai származásra alapozott román nemzetépítő politika az iskolákba is begyűrűzött. Homoródalmason az Udvarhely megyei tanfelügyelő és az okládi főszolgabíró azokat a gyermekeket, akiknek a szülei egykorgörög katolikusok voltak, a magyar tannyelvű állami iskolából a román tannyelvűbe kényszerítették át, Vargyason pedig a görögkatolikus gyermekeket csendőrök kísérték át a felekezeti iskolából az államiba.¹⁴²

Az egyház szabad működésének elve a tisztviselői ellen indított bírósági eljárások által is sérült. A katonai és állambiztonsági szervek kezdeményezte ügyeket úgy véljük, hogy kizárólag a megfélemlítés célja motiválta, ugyanis a hadbíróságok elé idézett személyek közül egyetlen esetben sem sikerült igazolni az ellenük megfogalmazott, több esetben nevetséges ürügyre alapozott vád valóságát. Megalapozatlannak bizonyult például a Költő Gábor egyházi referens ellen kezdeményezett intézkedés, akit 1921. február 21-én tartóztattak le az „állam biztonsága ellen való áskálódás” vádjával, és akit októberben a hadbíróság fel is mentett bizonyítékok hiányában.¹⁴³ Az egyház ellen folytatott lelki hadviselésként értelmezte az EKT is a tisztviselői ellen indított büntetőjogi eljárásokat. 1922. évi jelentésében a következőket olvashatjuk ezzel kapcsolatban: „s lelkész, tanár és tanító a[tyánk]fiai olyan könnyen vonatnak »az államellenes magatartás« vádjára alá, [hogy] azok idegzete megromlására irányuló törekvést kell sajnálattal látnunk, nem csupán az egyének molesztálását, hanem egyházunk, mintegy annak érdekében kifejtett működés büntetése által ért sérelmet.”¹⁴⁴ Az 1921. évi magas számú hatósági intézkedéseket tehát olyan erőfitogtatásnak tekinthetjük, amellyel a hatalom a magyar egyházi tisztviselő számára azt az üzenetet közvetítette, hogy az aktív egyház- és nemzetépítő munka államellenes cselekedet, mivel közvetlenül ütközik annak nemzetpolitikai érdekeivel. Ennek a taktikának a bizonyítékaként értelmezhető Költő Gábor esete, aki a rája nehezedő állami nyomásgyakorlás miatt 1922-ben kénytelen volt kitelepedni Magyarországra.¹⁴⁵

1921-ben Költőn kívül még három személyt tartóztattak le: május 1-én Veress Béla petrozsényi lelkészt, május 21-én Gálfi Lőrinc teológiai tanárt, június 11-én Rédigert Géza marosvásárhelyi lelkészt;¹⁴⁶ Veress és Rédigert államellenes magtartásért, Gálfit pedig egy angliai unitárius lelkésztől kapott levélért. Az 1920 tavaszán amerikai unitáriusok erdélyi egyházközségekben végzett látogatása további hadbíróági eljárások megindításához vezettek Ferenczy Géza főgondnok, Gvidó Béla és József Lajos eszperesek, Csifó Salamon dékán, valamint Kiss Elek lelkész ellen. Az EKT jelentése szerint az ellenük emelt feljelentések teljesen megalapozatlanok voltak, mert a vádhatóságok olyan beszédekre hivatkoztak, amelyek sohasem hangzottak el az amerikaiakkal való

141 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 23–26.; A nyilvánossági jog hiánya zárta be kapuit a tanév végén például a tordai gimnázium. *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 76–77.

142 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 19.

143 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 12–13.

144 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 20.

145 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve.* 64, 41.

146 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* 13.

egyházközségi találkozások alkalmával.¹⁴⁷ 1922-ben Rédigert Gézárt felmentették, de ezzel szemben újabb két lelkész (Gál József, Ürmösi József) ellen indult bűnvádi eljárás államellenes vétség címen.¹⁴⁸ 1923-ban némileg enyhült a hatósági nyomásgyakorlás a fentiekben említett személyek felmentésével, mindezek ellenére azonban ez az esztendő sem volt teljesen zavarmentes, ugyanis négy olyan esetről tudunk, amikor az állami hatóságok lelkészeket zaklattak, illetve bántalmaztak.¹⁴⁹

Az állami beavatkozás az egyházi bírósági eljárásokat sem hagyta érintetlenül: 1921-ben például a vallásügyi miniszter levélben kért tájékoztatást az egyházi főhatóságtól az Ébert András székelyderzsi lelkész ellen megindított fegyelmi eljárás tárgyában.¹⁵⁰ Az állami ellenőrzés kiterjesztésének és az egyházi autonómia megsértésének értelmezhető a bukaresti kormányzat azon intézkedése is, amely az egyház pénzügyi helyzetének a felülvizsgálatára küldtek ki azzal az ürüggyel, hogy arra szükség van az 1923. évi államsegélyek megállapítása véget.¹⁵¹

Az egyházi és iskolai célokat szolgáló alapítványi birtokok kisajátítás alóli mentesítése

Nem célunk az 1921-es erdélyi földreform rendelkezéseinek, magyarelleneseinek a bemutatása,¹⁵² valamint az egyházi birtok kisajátítási folyamatának az ismertetése, az EKT 1924. évi főtanácsi jelentésében található adatsor azonban cáfolhatatlan bizonyítéka annak az erőszakos homogenizáló nemzetpolitikának, amit Románia elsősorban a magyar közösség és intézményrendszerének a gazdasági megroppantásával kívánt megvalósítani. Az 1923-ban gyakorlatilag befejeződő kisajátításokkal az egyház birtokszerkezete a következőképpen alakult 1921–1924 között: 1921-ben az egyetemes egyház 6965 hold erdővel és mezőgazdasági területtel rendelkezett, ebből 1924 novemberéig megmaradt 679 hold. Kisajátítottak 6285 holdat, melynek értéke a holdankénti minimális 10 000 lejjel számolva 62 850 000 lej volt; a földosztó bizottságok ezzel szemben körülbelül 3–4 000 000 lejre becsülték a kisajátított birtokok értékét. Az EKT szerint körülbelül 60 000 000 lejnyi veszteség érte az egyházat, ezt pedig – a pénz rohamos értékcsökkenése miatt – csak fokozta a törvény 112. paragrafusának azon kitétele, amely kimondta, hogy a kárpótlást nem készpénzben, hanem tőketörlesztés alá nem eső 5%-os évi kamatozású járadéklevelekben fogja megadni az egyháznak. Az egyes egyházközségek ingatlanaiból 5107 holdat, az egyházközségi földbirtokoknak körülbelül a felét sajátították ki, a minimálisan 51 070 000 lejre tehető forgalmi érték helyett kö-

147 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 14.

148 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29–31. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve*, 18–19.

149 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. nov. 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve*. Cluj-Kolozsvár, 16.

150 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 16.

151 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 23.

152 Ezzel kapcsolatban lásd: BARTHA Ákos: *A két világháború közti román földbirtokrendezés*. Korunk. BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: *Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban*. Korunk 2020/3. 27–34.

rülbelül 2 500 000 lejért. Tizenhat egyházközségben még a törvény által biztosított 50 hold, vagy ha felekezeti iskolája is volt, a 66 hold minimumot sem hagyták meg. Datkon annak ellenére sajátították ki a lelkész használatában lévő veteményes kertet görögkeleti templom részére, hogy a községben már volt egy új görögkeleti templom. Két egyházközségnek a teljes erőbirtokát kisajátították, többnél pedig alig hagytak meg valamit. Több egyházközségnél annak ellenére sajátítottak ki erdőterületeket, hogy mezőgazdasági területek hiányában ezek képezték a működésük gazdasági alapját. Ezzel szemben, bár az egyházközségek időben benyújtották földigényüket az illetékes hatóságokhoz, mindössze ötnek bíralták el kedvezően a kérését. Ez a gyakorlatban 38 holdnyi földterületnek a kiutalását jelentett, miközben az EKT szerint egyházközségeit minimálisan 5500 hold birtok illette volna meg a földreformtörvényben előírtak alapján. Ebben az ügyben kéréssel fordultak a földművelésügyi minisztériumhoz, azonban kérésükre még ígéretet sem kaptak. A püspökség, valamint a székelykeresztúri főgimnázium részére benyújtott igényük szintén teljesítetlen maradt. A gazdasági helyzet romlását tetőzte, hogy a városi házaik még mindig rekvirálás alatt álltak, több városi és községi üres belteleket pedig eladtak, hogy a kisajátítás veszélye alól azokat megmentse.¹⁵³

Az egyház állam általi védelme

A korabeli egyházvezetés elképzelése szerint az állam elemi kötelességei közé tartozott az egyház intézményének a védelme, vagyis egy olyan jogrendszernek a megalkotása, amely biztosítja számára a működés és korlátlan fejlődés feltételeit. Ezek a feltételek nagyon leegyszerűsítve a következőkre vonatkoztak: az egyházkormányzati autonómia szavatolása, a vallási és a nemzeti identitás szabad kinyilvánításának és megélésének a joga, az egyház működésének és oktatói tevékenységének állam általi finanszírozása.

Fentiekben már érintettünk néhány olyan területet, ahol az egyházzal való viszonyát a román állam jogvédelem helyett súlyos jogkorlátozásoknak és jogsérelmeknek a sorozatával indította. A továbbiakban három olyan problémakörre szeretnénk rávilágítani, amelyeket nem illeszthetünk be az előző témakörökbe, de amelyek azt jelzik, hogy jogbiztosítás helyett az állam jogmegvonással, illetve diszkriminációval illette az unitárius egyházat.

A főhatalomváltást követő időszakban az egyházvezetés legfontosabb célkitűzései közé tartozott, hogy tisztviselőinek és intézményeinek továbbra is utalják azokat az államsegélyeket, amelyekben 1918-ig részesültek. Jóllehet 1918 decemberében megszűnt a magyar állami támogatás, Románia csak a püspök esküvéte után kezdett el folyósítani ilyen jellegű forrásokat az egyháznak, és csak 1920. július 1-ig visszamenőleg. A román kormány az államsegély kiutalásának kötelezettségét tehát a trianoni diktátum aláírásától számította, ezzel szemben az unitáriusok és a többi magyar felekezet lényegében a megszállás pillanatától, 1919. január 1-től. Az időpont mellett még két ponton támadt nézeteltérés az államsegély kérdésében. Először is a tisztviselők támogatásából kimaradtak a tanítók és tanárok, másodsorban a központi tisztviselők és tanárok számára névre szólóan érkezett a segély. Az 1921. október 30–31. között ülésező Főtanács szerint a felekezeti pedagógusok mellőzése azért volt jogsértő, mert a Romániával aláírt kisebbségi

153 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november hó 9., 10. és 11-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve*. Cluj-Kolozsvár, 1925, 39–40.

szereződés 10. cikkelye feljogosítja a felekezeti tanítókat és tanárokat arra, hogy az impérium átvételétől kezdődően állami támogatásban részesüljenek.¹⁵⁴ Az államsegély kérdése egyébként a huszonkét év alatt mindig vita tárgyát képezte két ok miatt: a szóban forgó időszakban mindössze három esztendőben utaltak államsegélyt oktatási célokra, a lelkészeknek, központi tisztviselőknek, valamint teológiai tanároknak juttatott támogatás pedig mindvégig alulmaradt a többi felekezet tisztviselőiéhez viszonyítva.¹⁵⁵

További jogfosztó intézkedésként tartjuk számon az alkotmány 72. cikkelyének azon kitételét is, amely csak azoknak az egyházfőknek adott szenátori tisztséget, akiknek az egyháza legkevesebb 200 000 lelket számolt.¹⁵⁶

A jogegyenlőség hiányát azonban az 1923. március 29-én kihirdetett alkotmány 22. cikkelye szentesítette nyilvánvaló formában, midőn a görögkeleti, illetve a görögkatolikus egyházakat román egyházaknak nyilvánította, és tételeken is kimondta elsőbbségüket a magyar felekezetekkel szemben. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az ország lakosságának többségét magába foglaló görögkeleti egyházat „uralkodó/domináns” egyháznak nyilvánította, a görögkatolikusnak pedig elsőbbséget biztosított a többi felekezettel szemben.¹⁵⁷

*

Ha az általunk vizsgált időszak mérlegét szeretnénk megvonni, akkor ezzel kapcsolatban a következőket mondhatjuk. A négy esztendőben az egyház életét a folyamatos krízishelyzet, jogbizonytalanság, valamint a román állammal folytatott sorozatos konfliktusok jellemezték. Ez utóbbinak forrása a képlekeny politikai helyzet, illetve az is, hogy az egyház és az állam jövőképe gyökeresen eltért egymástól. Előbbi a nemzeti identitás megőrzését helyezte politikájának homlokterébe, a másik pedig a nemzetileg homogén modern Nagy Románia megteremtését. Úgy gondoljuk, hogy az 1919–1923 között az egyház életében végbemenő negatív folyamatok ez utóbbi politikának a lenyomatai, de egyben a megalapozói is annak a negatív tendenciának, ami 1918-ban – például gazdasági téren – vett látványos kezdetet. A huszonkét év kisebbségi sors súlyos megrázkódtatása nemcsak az intézményrendszer infrastruktúrájában, hanem az egyházvezetés politikai koncepciójában is éreztette hatását: a második bécsi döntés után a kisebbségi sors negatív tapasztalatai az egyházpolitikát a politikai térfél radikális jobboldalára taszította, az újabb, Trianonhoz hasonló katasztrófa megismétlődését ugyanis ennek a politikai gondolatrendszernek a támogatása által látták elkerülhetőnek.¹⁵⁸

154 *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve*, 52–54.

155 Pál János: *Paradigmaváltó kisebbségi sors. Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiai és tevékenysége 1920 és 1940 között*. Keresztény Magvető 2011/1. 28–29.

156 <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/15014> (Letöltve 2021. 07. 6.)

157 <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/15014> (Letöltve: 2021.06.14.)

158 Ezzel kapcsolatban lásd: Pál János: *A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944)*. Regio 2009/1. 117–146.

Irodalom

- ÁGOSTON Sándor: *A Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház helyzete és létkérdései*. In: *A világ magyar reformátusságának létkérdései*. Debrecen, 1938.
- BARCZA József: *A magyar reformátusság a XX. században*. In: „Tebenned bíztunk eleitől fogva...”. *A magyar reformátusság körképe*. (szerk. Bütösi János) Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, Debrecen, 1991.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.
- CSERNÁK Béla: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez*. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 11. Debrecen, 2007.
- CSERNÁK Béla: *Életemből*. In: *Itt viharzott felettünk... II. kötet*. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XV, Debrecen 2008.
- CSOMÁR Zoltán: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)*. Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, 1940.
- ORTH Imre: Emlékezzünk! Adatok a Királyhágómelléki Egyházkerület történetéhez. In: *Reformátusok Lapja* XV. évf. 1941. okt. 1. 27. számtól – 1941. dec. 20. 35. számig.
- MOLNÁR János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1999.
- PEYER-MÜLLER Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Lux Kiadó, Budapest, 1994.
- PÁLFI József: *Debreczeni István, aki megtanulta a mellényt többször ki- és begombolni*. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány 15, DRHE, Debrecen, 2011.
- PÁLFI József: *Orth Imre a lelkiismeret vallás híve. Tudós lelkipásztor sors a 20. századi Királyhágómelléken*. Hatvani István Teológiai Kutatóintézet, DREHE, Debrecen, 2014.
- PÁLFI József: *Egy 20. századi reformátori kihívás*. In: *Reformáció 500* (szerk. Kulcsár Árpád). Partium Kiadó – Selye János Egyetem Calvin J. Teológiai Akadémia, Nagyvárad – Komárom, 2018, 95–113.
- PÁLFI József: *A „kettészakított” egyházkerület*. *Studia – Debreceni Teológiai Tanulmányok*, 2018/1–2, 94–111.
- PÁLFI József: *Belmissziós törekvések a két világháború közötti Királyhágómelléken*. In: *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából* (szerk. László Emőke). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018, 53–68.
- PÁLFI József: *A média fejlődéstörténete egy poszt-trianoni egyháztestben. Egyházi sajtó a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben 1920–1942 között*. In: *Időn és tereken át. Tanulmányok az egyház életéről és szolgálatáról* (szerk. Lévai Attila). Tillinger Péter Műhelye, Szentendre, 2013, 48–62.
- SOMOGYI Alfréd: *A memorandumos évek. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján*. In: *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről* (szerk. Lévai Attila). Tillinger Péter Műhelye, Szentendre, 2013.

STRAUB (RÁCZ) Etelka: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulása (1920–1939)*. In: *KRE 100 – Tanulmányok Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásnak századik évfordulójára* (szerk. Emödi András). Nagyvárad, 2020.

TÓTH Zsigmond: *A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegegyének küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928)*. *Acta Academiae Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 10 (2011/1), 135–143.

VISKY István: *Adalékok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület sajtótörténetéhez (1921–1940)*. *Várad* 4. (2005/6.).

Tiszántúli Református Egyházkerület Lev. – TtREL I. 21. a. 1–2. Közgyűlési Jegyzőkönyvek Királyhágómelléki Református Egyházkerület Lev. Közgyűlési Jegyzőkönyvek – KRE Kgy Jkv. 1926–1942.

Egyházi- és Iskolai Szemle (Nagyvárad) 1921–1926.

Reformátusok Lapja (Nagyvárad) 1927–1942.

SZERB–HORVÁT–SZLOVÉN KIRÁLYSÁG

A MAGYAR KATOLIKUSOK HELYZETE A DÉLVIDÉKEN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEKBEN

Bevezetés

A török hódoltságot követő újratelepítésből kifolyólag a Délvidéken élő katolikusok különböző nemzetiségekhez tartoztak: magyarok, horvátok, németek, szlovákok, csehek, bolgárok valamint önmagukat románként definiáló beás romák. Rajtuk kívül még megemlíteném az első bányászati telepések között lévő katolikus spanyolokat és azokat az elzászi franciákat, akik a XIX. század közepéig megőrizték nemzeti identitásukat, majd az itt élő németiségbe olvadtak bele.

Nem beszélhetünk tehát úgy a délvidéki magyar katolikusság történetéről, hogy ne ejtenénk szót a többi nemzetiséghez, elsősorban a németiséghez és a horvátságához, tartozó papokról és hívekről illetve e népcsoportokat érintő problémákról, azok megoldására tett kísérletekről is. Az általam tárgyalt időszakban akadtak feszültségek a különböző katolikus népcsoportok lelkipásztorai illetve hívei között, ugyanakkor nem feledkezhettünk meg arról sem, hogy számos esetben kölcsönösen segítették és gazdagították is egymást.

Mivel a délvidéki katolikus magyarok szinte teljes egészében a Bácskának és a Bánságnak a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került részében, tehát az 1923-ban megalakult Bácskai valamint a Bánsági Apostoli Kormányzóságok területén éltek, ezért munkámban elsősorban e két egyházkormányzati egység megalapításához vezető utat, valamint azok történetének első esztendeit tekintem át.

A magyar katolikusok földrajzi elhelyezkedése a Délvidéken

Bácska

Az 1910-es népszámlálás és az egyházi összeírások szerint Szabadka, a Magyar Királyság harmadik legnagyobb városa, magyar többségű és szinte teljesen egészében katolikus településnek számított. Ekkor ugyanis a 94 610 szabadkai lakos közül az összeírás 55 587 magyart, 33 247 horvátot, 3 514 szerbet, 1 913 németet és 100 szlovákot rögzített. (LELKES 1998, 536) A kisszámú, 799 református és 400 evangélikus hívőt leszámítva a városban élő magyarok és németek döntő többsége, valamint a horvát lakosság egésze a katolikus felekezethez tartozott. Emellett a törvényhatósági jogú város közigazgatási területéhez tartozó kisebb településeken és tanyákon is szinte kizárólag csak horvát-bunyevác és magyar katolikusok laktak. A szabadkai Avilai Szent Teréz főplébániát, a maga 23 900 katolikus hívével, a kalocsai főegyházmegye legnagyobb plébániájaként tartották számon. (LAKATOS 2002, 280)

A bácskai színmagyar katolikus plébániák többsége a Ferenc-csatornától északra, zömében a Tisza-partján helyezkedett el, a magyarkanizsai, zentai, adai, óbecsei, topolyai és kishegyesi esperes kerületekben. Ezek határai hozzávetőlegesen megegyeztek a járáshatárokkal.

Topolya és Kishegyes járásokban többséget alkottak ugyan a katolikus magyarok, de jelentős számban éltek mellettük református magyarok és németek valamint evangélikus magyarok, németek és szlovákok is.

A Közép-Bácskában található Kúla katolikussága – 6315 fő – nagy többségében szintén magyar volt, ám e járáshoz illetve esperes kerülethez tartozó falvakban már német katolikusok éltek. Újvidék város katolikussága magyar, német és kisebb részben horvát volt. A 13 420 katolikus mellett 11 465 szerb ortodox, 2776 evangélikus német és szlovák, 4075 református magyar és 2326 izraelita élt a városban. (LAKATOS 2002, 309)

A Duna-mentén a katolikus hívek többségét a németajkúak képezték. E területen magyar katolikus települések voltak Bezdán, Bácsgyulafalva, Bácskertes, Szilágyi, Gombos és Doroszló. A zombori járáshoz tartozó Nemesmilitics magyar és horvátok (bunyevácok) által lakott helység volt, Csonoplyán pedig a német többség mellett jelentős volt a magyar és a bunyevác hívek aránya. A Duna-partján fekvő Monostorszezen, amely feltételezhetően az egykori Bodrog várának helyén létesült, sokác horvátok éltek. Zombor jelentős tanyavilággal is rendelkezett, ahol a bunyevác hívek voltak többségben. A 30 593 lakost számláló vármegyeszékhely katolikus többségű város volt: az itt élő 11 881 ortodox szerb mellett ugyanis a 10 078 magyar, a 6 264 horvát és a 2 181 német lakos jelentős többsége, összesen 16 813 fő a katolikus egyházhoz tartozott. (LELKES 1998, 656; LAKATOS 2002, 321)

Dél-Bácska német és horvát (sokác) katolikusai között egyértelműen kisebbségben életek a magyarok. Csupán két kisvárosban, Bácsón és Palánkán volt számottevő magyar katolikus lakosság. A Bácska egyetlen szlovák katolikus plébániája, Bácsújfalú (Selenča) is e területen található.¹

Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye tehát hagyományosan többnemzetiségűnek számított, legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv (illyrica), legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv² (illyrica) voltak. 1923-ban a Bácsi Apostoli Kormányzóság megalapításakor, magyar nyelvű plébániák aránya volt a legmagasabb. (TÓTH 2016, 440)

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak nyelvi összetétele 1923-ban

Plébánia nyelve	Arány
magyar	40%
német	14%
délszláv	2%
kétnyelvű	28%
háromnyelvű	16%
összesen	100%

(Forrás: TÓTH 2016, 440)

¹ A bácskai, bánsági és szerémségi szlovákok az evangélikus felekezethez tartoznak.

² Az egyházi összeírások délszláv (illyrica) vagy szláv kifejezést használták azokra a hívekre, akik a bunyevác, a sokác vagy a horvát nyelvet beszélték illetve e népcsoportokhoz tartozóknak vallották magukat.

A főegyházmegye nemzeti sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt, igaza magyar oldalon a magyar plébániák aránya sokkal nagyobb lett, mint a határ a Jugoszláviához került bácskai részen.

A Bánság jugoszláviai része

Szent István király által, 1013-ban alapított Csanádi Egyházmegye magába foglalta Arad, Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéket, továbbá Csanád és Csongrád vármegyék egy részét. Az egyházmegye kiterjedése az 1913-as schematismus szerint 34 912 km², a római katolikus hívek száma pedig 899 395 volt, akik lelki gondozását 248 plébánia látta el.

A Csanádi Egyházmegye lakossága vallás szerint 1913-ban

Vallás	Szám	Arány
Görögkeleti	1 084 325	47,52%
Római katolikus	899 395	39,41%
Református	89 582	3,93%
Evangélikus	74 644	3,27%
Görögkatolikus	57 504	2,52%
Zsidó	41 021	1,80%
Egyéb	35 413	1,55%
Összlakosság	2 281 884	100%

(Forrás: Schematismus 1913)

Az Antant hatalmak által megkötött békeszerződések a Csanádi egyházmegyét három részre osztották: Magyarország területén maradt 32 plébánia 248 850 hívővel, a Bánság Romániához esett részén 154 plébánia került 462 402 katolikkal.

A Csanádi Püspökség területéből 9 387 km² csatoltak a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, az egyházmegye 248 plébániája közül 62 helyezkedett el a Bánságnak az új délszláv államhoz került részén. Az 1921-es népszámlálás szerint e terület összlakossága 561 958 főt tett ki, akik közül 209 370 fő (37,2%) vallotta magát római katolikusnak, míg az ortodox hívek száma 306 414 (54,5%) volt. A teljesség kedvéért közöljük az 1922-ben készült egyházi statisztikát, megjegyezvén, hogy ez több szempontból sem tekinthető egészen pontosnak.

A bánsági részek lakossága vallási hovatartozás szerint 1922-ben

Vallás	Szám	Arány
Görögkeleti	333 655	40,50%
Római katolikus	202 460	29,43%
Evangelikus	27 340	3,98%
Református	12 761	1,85%
Zsidó	5 324	0,78%
Görögkatolikus	5 068	0,74%
Egyéb vagy nem nyilatkozott	101 284	14,72%
Összesen	687 892	100%

(Forrás: Schematismus 1935)

A bánsági részek katolikus lakossága körében a magyarok a németek mellett csak a hívek kisebb részét tették ki, de rajtuk kívül katolikus horvátok, bolgárok, csehek és szlovákok is éltek e területen. Az 1927-ben készült egyházi kimutatás szerint a 202 460 bánsági katolikus közül 121 509 fő volt német, míg 74 119 fő magyar nemzetiségű. A bolgár, horvát, cseh és szlovák katolikusok száma összesen 6 832 főt tett ki. (GRENTRUP 1930, 59)

A török hódoltságot követően kisszámú katolikus magyar népesség is beköltözött a Bánság keleti részének városaiba, akik a németek mellett a lakosság kisebb hányadát képezték: Nagybecskerek, Nagyikinda, Versec és Pancsova. A német vagy szerb többségű falvakban csak elvétve jelentek meg ekkor magyar családok. A magyarok betelepítését a Bánságba nem elsősorban a kincstár végezte, mint a svábok esetében, hanem e terület földesurai. Csókára 1782-ben érkeztek felső-magyarországi katolikusok, 1783-ban pedig a heves megyei Erdőtelekről érkeztek magyarok Párdányba, akik a Béga folyó gyakori áradása miatt Ótelekre és más községekbe költöztek. A katolikus magyarok jó része Szegedről és környékéről vándorolt erre a vidékre. Így jelent meg a térképen Padé (1784 és 1839), Szaján (1804), Udvarszállás (1835), Magyarszentmihály és Ürményháza (1840). A határőrvidék felszámolása után telepítették Felsőmuzslyát (1876), bukovinai székelelyekből települt Székelykeve és Sándoregyháza (1883). E települések jelentős magyar lélekszámuk miatt mindmáig a bánati katolikus magyarság legjelentősebb bázisainak számítanak. (PAPP 2018, 18–19)

Bálint Sándor kutatásai szerint szintén „szögedi” katolikus magyar lakosság kirajzása jelent meg a következő bánati településeken: Aracs, Beodra, Egyházaskér, Feketető, Hódegyháza, Kanizsamonostor, Terján, Majdán és Törökkanizsa. (BÁLINT 1974, 140–141.)

A csanádi egyházmegye 62 katolikus plébániája közül, melyek a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz kerültek, csupán 19 egyházközségben voltak többségben a magyar hívek és hét helyen – jobbára városokban – alkottak jelentős csoportot a németek mellett.

A Jugoszláviához került bánsági plébániák anyanyelv szerint

plébánia nyelve	szám	arány
német	36	58%
magyar	19	31%
német és magyar	7	11%
összesen	62	100%

(Forrás: Schematismus 1935)

Erőfeszítések a délvidéki egyházmegyék integritásának fenntartására 1918–1923

Az első világháború előtt Magyarország területén a katolikusok öt egyháztartományba sorolva éltek. Ezek közül a zágrábi érsekség a szinte színhorvát egyházmegyéket, míg a gyulafehérvár – fogarasi görög katolikus érsekség a Rómával egyesült (elsősorban román és ruszin) egyházmegyéket foglalta magába. A másik három egyháztartomány (az esztergomi, az egri és a kalocsa-bácsi) hívóinak nemzetiségi összetétele vegyes volt, de a magyar hívők a Felvidék és a Bánság kivételével mindenütt túlnyomó többségben voltak. (SEBŐK 1993) A csanádi és a pécsi püspökség – az erdélyivel együtt – a Kalocsa – bácsi érseki tartományhoz tartoztak.

Az 1918. november 3-án megkötött padovai fegyverszünet értelmében francia és szerb csapatok által megkezdődött a Magyar Királyság déli részének megszállása. 1918. november 5-én Živojin Mišić³ vajda kiadta a parancsot: katonái Szlavónia, Horvátország, Bosznia, Dalmácia megszállása mellett foglalják el a Szerémséget; a Bácskát a Baja-Szabadka; a Bánságot pedig északon a Maros, keleten pedig Temesvár vonaláig. (PETROVIĆ 1996, 163)

Az I. szerb hadsereg Drina hadosztálya már Belgrád előtt északnyugatnak fordult. Kitűzött feladata Vukováron és Eszéken keresztül eljutni Baranyába és elfoglalni Pécsét. A szerb csapatok Belgrád körzetéből több irányba vonultak tovább. A Duna hadosztálynak Szerémség után a Bácskában Újvidék majd Szabadka; a Morava hadosztálynak a Bánságban Nagybecskerek, Nagyikinda s végül Szeged; a Lovashadosztálynak Versecen keresztül Temesvár elfoglalása volt a kitűzött célja. A Szabadka felé haladó hadosztályból Szenttamásnál kivált egységnek Zombor elfoglalása, a Dunát Pozsarevác felett átlépő szerb erőknek pedig Fehértemplom, Reisicabánya és Orsova birtokbavétele volt parancsuk. (PETROVIĆ 1996, 162)

A szerb csapatok bevonulása során a katonák tisztelettel viselkedtek a helyi katolikus lelkipásztorokkal szemben. Magyarok és szlávok által vegyesen lakott településeken azért előfordult, hogy „Te Deum”, azaz ünnepi hálaadás megtartását kérték a helyi plébánostól. Mindazonáltal az ettől való esetleges elzárkózás nem járt következményekkel a lelkipásztorokra nézve. Kisebbségben az atrocitások elsősorban az egyházi szolgálatban álló, de nem klerikus személyeket, kántortanítókat vagy az egyházközségek szindikusait érték, akik a helyi polgárőrség tagjaiként léptek fel a bevonuló katonák túlkapásai ellen.

³ Živojin Mišić (1855–1921) szerb vajda, az I. szerb hadsereg vezérkari főnöke.

A reménytelen helyzetben, november 13-án, amikor a szerb csapatok már Szabadkánál és Bajánál álltak, a magyar kormány képviselői végül mégiscsak elfogadták a november 6-án még általuk visszautasított belgrádi katonai konvenciót. Az okmányt Živojin Mišić szerb vajda, Paul-Prosper Henrys francia tábornok és Linder Béla hadügyminiszter látták el kézjegyükkel. E jegyzőkönyvben foglaltak szerint a magyar kormánynak ki kellett üríteni a Szeged – Baja – Pécs – Varasd vonaltól délre eső területeket. A közigazgatás azonban a békeszerződésig továbbra is helyi magyar hatóságok kezében maradt. (HALMÁGYI 2006, 33–34)

Várady Lipót Árpád⁴ kalocsai érsek és Glattfelder Gyula⁵ temesvári püspök mindent megtettek annak érdekében, hogy a szerb és francia megszállás ellenére egyházmegyéiket továbbra is zökkenőmentesen kormányozzák. Mivel a megszállás az egyházi struktúrát voltaképpen nem érintette, ezért a főpásztorok az antant csapatok bevonulására, mint ideiglenes állapotra, egyházmegyéiket sújtó pillanatnyi nehézségekre tekintettek. Erről tanúskodnak számunkra mindkét főpásztor körlevelei is. (LAKATOS 2016, 154)

A délvidéki főpásztorok viszonyulása a kialakult helyzethez megfelelt Csernoch János⁶ hercegprímás és a Magyar Püspöki Kar törekvéseinek, melyek igyekeztek megőrizni a magyar egyházszervezet integritását. Csernoch, ahogy Várady érsek is, folyamatosan egyeztetett e kérdéssel kapcsolatban a bécsi nunciussal, illetve rajta keresztül a Szentszékekkel. (TÓTH 2021, 169–170)

A magyar egyházi vezetés, ismervén a Szentszék első világháború alatti diplomáciai erőfeszítéseit, teljes joggal reménykedett erőfeszítéseik támogatásában. Bár XV. Benedek pápa (1914–1922) első világháború alatti pártatlanságához nem fér kétség, mégis meg kell jegyeznünk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia, mint Európa utolsó, magát hivatalosan is katolikus államnak definiáló nagyhatalma irányában bizonyos szimpátiával viseltetett. A pápa ebben a Habsburgok által vezetett többnemzetiségű birodalomban látta az Európában tomboló és azt a háborúba taszító nacionalista mozgalmak ideológiák ellenpontját. (ORCSIK 2018, 26) A szentszéki diplomata tehát felkarolták IV. Károly titkos diplomáciai csatáinakon, elsősorban sógora, Bourbon Sixtus pápai herceg segítségével történt béketalapozásait az Antant hatalmak irányában. A magyar főpapok előtt ismeretes volt továbbá a Szentszék államtitkárának, Pietro Gasparrinak 1918. április

20-án az Olasz királyság Szentszékhez delegált diplomatája előtt kijelentése is: „Megmagyarázhatatlan, hogy milyen előnyöket hozhat Európa számára az osztrák–magyar birodalom szétrombolása, hiszen ez csupán a Német Birodalom hatalmának megnövekedéséhez fog vezetni! (...) Európa valódi érdeke tehát az osztrák birodalom megőrzése és nem annak szétrombolása lenne.” (LEONARDIS 2016, 35)

Csernoch bíboros a magyar egyház számára addig elképzelhetetlen állapotok miatt külső segítségben reménykedett. A hercegprímás előbb a csehszlovák hatóságok,⁷ majd a tanácsköztársaság tisztségviselőinek az egyházi hierarchiával szembeni túlkapásairól, esetenként üldözéséről állandóan informálta az Apostoli Szentszékét a nunciaturán és az antant misszión keresztül. Kérte, hogy Magyarországon, mint „misszióterület” helyeztesse a katolikus egyház valamely nagyhatalom védelme alá. De ennek a kérésnek nem volt eredménye. (GERGELY 1999)

Míg a Felvidéken általánossá vált a szlovák alsópapságnak az egyházmegyék magyar vezetése ellen fordulása, addig a bácskai horvát papságról ez nem mondható el. Az elszakadás a szerb kormány érdeke volt, valamint a feljegyzés szerint néhány pap táplált ez irányú reményeket (az írás szám szerint ötöt sorol fel, ami nagyságrendileg még akkor is nagyon alacsony, ha szépített érték lenne). A dokumentum első helyen Budanovich Lajost említette. (TÓTH 2021, 200) A Bácskába bevonuló szerb csapatok azonnal felvették a kapcsolatot nem csak a szerb, hanem a bunyevác származású világi és egyházi előjárókkal is. Szabadkán már október 20-án összejövetelt tartottak a város horvát és szerb tekintélyes emberei Albe Malagurski, későbbi polgármester házában. Blaško Rajićot⁸ Zágrábba küldték informálódni, ahol a frissen megalakult Horvát Nemzeti Tanáccsal tárgyalt. Rajić később az újvidéki, majd a belgrádi nemzetgyűlésen többedmagával képviselte a szabadkai bunyevácokat és szerbeket. A szerb kormány részéről kecsesítő ígéretek kaptak a Bácska jövőbeli státuszával kapcsolatban a közös délszláv államban. Belgrád elsődleges célja az volt, hogy a bunyevác vezetőket Zágráb helyett magukhoz édesgessék. 1919. szeptember 22. és október 3. között a szerb vezetés még a párizsi béketalapozásokon való bunyevác részvétel is lehetővé tette – egészen addig, míg jelenlétük terhessé nem vált a szerb törekvések szempontjából: nyelvük és felekezeti hovatartozásuk ugyanis egyértelművé tette a párizsi „békecsinálók” számára, hogy ők nem a szerbséghez, hanem a horvátsághoz tartoznak. (CSUKA 1995, 15–17; 21–22) Egyes bácskai falvakban végzett szerb agitáció, amely a bunyevácokat a katolikus

4 Várady Lipót Árpád (1865–1923) érsek. 1888-ban szentelték pappá Temesváron. Tanulmányi felügyelő és teológiai tanárként tevékenykedett a Temesvári Szemináriumban, majd püspöki titkárként szolgált. 1890-től miniszteri osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. 1902-ben sebenicói címzetes püspöki címet kap Ferenc Józseftől. 1911-ben győri püspök, majd 1914-ben kalocsai érsek lett. Több plébániát alapított és templomot épített. Sokat foglalkozott a Bukovinában és az emigrációban élő magyarokkal. Megalapította a Katolikus Háziaszonyok Országos Szövetségét. Segítette a hadirokkantakat és a Trianont követően Magyarországra menekülteket.

5 Glattfelder Gyula (1874–1943) püspök. 1896-ban szentelték pappá. A szónoklattan tanáraként működött, a fővárosi Szt. Imre kollégium megalapítója volt, amely a nehézsorsú vidéki diákokat karolta fel. 1911-ben nevezték ki csanádi püspökké. 1921-ben szembefordult a romániai agrárreformmal, ezért a Románia kormánya eltávolítását követelte a Szentszéktől. 1923 márciusában elhagyta Temesvárt és Szegedre tette át székhelyét, ahonnan egyházmegyéje Magyarország trianoni határain belül maradt részét kormányozta. Szegeden szemináriumot, Újszegeden tanítóképzőt és Szent Imre kollégiumot alapított. Irányítása alatt fejeződött be a szegedi fogadalmi templom építése 1930-ban. Szoros barátságban állt Klebelsberg Kunóval és tevékenyen részt vett Szeged egyetemi várossá formálásában. (HORVÁTH 2018, 27–30)

6 Csernoch János (1852–1927) hercegprímás-érsek, bíboros. 1874-ben szentelték pappá. Budapesten lelkipásztor, majd Esztergomban szemináriumi tanár. Irodaigazgató, székesegyházi plébános, egyházmegyei cenzor. 1908-ban csanádi püspökké nevezték ki, majd 1911-ben kalocsai érsek, végül 1912-ben esztergomi érsek lett.

7 Az első súlyos sérelmek a magyar katolicizmust a Felvidéken érték. Amint a csehszlovák csapatok bevonultak (1918. november 1-től), megkezdődött az ottani magyar hierarchia elleni támadás. Ehhez segédkezett a szlovák lakta területeken az alsópapságtól. A cél a magyar vagy magyar érzelmű főpásztorok eltávolítása volt. Amint a hercegprímás később beszámolt róla, a nagyobb zavarok elkerülése végett az Apostoli Szentszék avval a tervvel foglalkozott, hogy a kassai püspököt, Fischer-Colbrie Ágoston, a csehek által okkupált felső-magyarországi területre kinevezi apostoli adminisztrátorrá, de a prímás ellenkezése folytán a tervtől elállott. Erre a cseh kormány kiutasította a nyitrai és beszercebányai püspököt, valamint a nagyszombati érseki helynököt. Ez alapjaiban sértette az esztergomi érsek joghatóságát, mivel a főegyházmegye szinte teljes egészében oda esett; de sértette az érsek-metropolita jogát is, hiszen az érintett két püspök az ő szuffraganeusa volt; végül sérelmezte mint prímás, akinek joghatósága az egész országra kiterjed. (GERGELY 1999)

8 Blaško Rajić (1878–1951) katolikus pap. 1903-ban szentelték pappá Kalocsán. 1911-ben nevezték ki a szabadkai Szent Rókus templom plébánosává. Több bunyevác katolikus egyesület megalapítása fűződik a nevéhez, emellett a Dužijanca aratási hálaladás meghonosítója volt Szabadkán. 1923 és 1941 között a Bácskai Apostoli Kormányzóság általános helynöke, majd a világháborút követően is ezt a tisztséget töltötte be. (Schematismus 1942, 284; SEKULIC 1990, 169–170)

hit elhagyására és a pravoszláv felvételére ösztönözte, több bácskai horvát pap számára igen elgondolkodtatóan hatott. (LAKATOS 2016, 173)

Az egyházmegyei kommunikáció legfontosabb eszköze, a rendszeresen megjelenő egyházmegyei körlevél volt, melynek kb. havonta megjelenő számai a szerb katonai parancsnokság területén található bácskai plébániákhoz is minden nehézség ellenére eljutottak. Továbbra is rendszeresek voltak a papi áthelyezések úgy a Kolocsa-Bácsi érsekség, mint a csanádi püspökség teljes területén. Működött a pénzforgalom is a délvidéki egyházmegyéek egész területén, beszédtek a befizetéseket a papi nyugdíjalapba, és a tanítói nyugdíj-igényeket is rendszeresen bekérték Kalocsára. A tanítói nyugdíjak folyósítását a jugoszláv részekén is megoldották, a bácsi plébánosra bízva annak kifizetését: az érintetteknek nála kellett jelentkezni a járandóságért. A különféle segélyek gyűjtése és folyósítása is folyamatos volt. Látjuk tehát, hogy Várady érsek az adott körülmények között igyekezett megtalálni a modus vivendit, hogy kifelé a szerb hatóságok, befelé pedig a papság, az egyházi alkalmazottak és a hívek számára is bizonyítsa a demarkációs vonallal megosztott egyházmegye működőképességét. (LAKATOS 2016, 154)

A kalocsai érsek minden módon igyekezett a határ másik oldalán lévő papjai és hívei segítségére lenni (TÓTH 2008, 124), egyben a jugoszláv hatóságokkal való együttműködéséről is tanúbizonyságot tett. 1919 januárjában felszólította a római katolikus iskolák igazgatóit és tanítóit az újvidéki Narodna Uprava által megkívánt hűségeskü letételére.

Várady érsek a Narodna Upravánál sikeresen járt közben a megszálló hadsereg által elkövetett egyházi vagyonnal vagy intézménnyel kapcsolatos túlkapások ügyében. Így 1919 januárjában kelt levele hatására megszűnik a szabadkai Szent Antal nyomda lefoglalása, továbbá eléri a szintén szabadkai Délvidék c. napilap betiltásának felfüggesztését. A kalocsa-bácsi egyházmegye megszállt déli részének küldött körleveleket a szabadkai Szent Antal nyomdában nyomtattak és közvetítették a papság felé az új délszláv közigazgatási hivatalok rendeleteit és kéréseit is.

1919. augusztus 25-én a Szerb-Horvát-Szlovén királysággal aláírt békeszerződés véglegesítette a magyar-délszláv határt, ezért a szentszéki diplomácia 1921 folyamán egyre inkább sürgette a délvidéki főpásztorokat helynökök kinevezésére egyházmegyéjük idegen országba került részei számára. Várady érsek Evetovics János prépost, bácsi plébánost kívánta kinevezni erre a tisztségre, aki a belgrádi kormánykörökkel is jó viszonyt ápolt. Az érsek Evetovics kinevezéséről tájékoztatta a délszláv kormányt is, ám annak hallgatása egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy Belgrád azon fáradozik, hogy a Bácska elcsatolt területét kivonja a kalocsai érsek joghatósága alól. (LAKATOS 2016, 165–166)

Az 1918-as összeomlás után nem csak a bunyevác papok egy csoportja lépett a politika színterére Blasko Rajić vezetésével, hanem megtették ezt a bácskai magyar papok is. A délvidéki magyarok politikai tevékenységét az optálási jogra hivatkozva akadályozták ugyan a délszláv hatóságok, de már 1921-ben, tehát a Magyar Párt formális megalakulása előtt, az egész ország területén kiterjedt szervezkedés folyt. Ebben részt vettek a katolikus papok is, Szenttamáson Berecz Kálmán plébános, Topolyán Barsy Viktor plébános, Horgoson Virág István plébános, Adorjánban Horváth János plébános, Újvidéken Fáth Ferenc apátplébános, Magyarakanizsán Márton Mátyás prépost-plébános. Rajtuk kívül fiatal káplánok egész sora csatlakozott a mozgalomhoz. (CSUKA 1995, 51) Számos katolikus pap részt vett az 1921 májusában, Kutas-pusztán, egy tanyasi kúrián tartott megbeszélésen dr. Sántha György elnöklete alatt. Ekkor beszéltek meg először a Magyar Párt programjának alapelveit. A lelkipásztorok jelenléte ezen a fontos esemé-

nyen egyértelművé teszi számunkra, hogy a kidolgozás alatt álló párprogram a kezdetektől keresztény nemzeti alapokon állt.

A helyzet a Bánságban a bácskainál sokkal bonyolultabb volt. A Monarchia összeomlását követően a Csanádi püspökség legnagyobb részét betagolták a tiszavirág-életű Bánsági Köztársaságba, amelyet az 1918. október 31.-én Temesváron összehívott Bánati Néptanács másnap, november 1.-én kiáltott ki.

A Bánati Köztársaság arra lett volna hivatott, hogy megőrizze a Bánság területi integritását. A köztársaságnak öt hivatalos nyelve volt: német, magyar, román, szerb és bánati bolgár. Elnökévé a szociáldemokrata Otto Rothot választotta a Temesváron székelő Bánati Néptanács, amelynek tagjai között képviselve volt e területen élő valamennyi népcsoport. A jelenlévők egyrészt a Bánság vegyes lakosságú területének a Magyar Királyságtól való elszakadása mellett, másrészt viszont a küszöbön álló francia, szerb és román megszállás ellen foglaltak állást. Wilson amerikai elnök által 1917-ben meghirdetett nemzeti önrendelkezés nevében a saját kezükbe kívánták venni az általuk lakott földrajzi egység sorsát. Ez a törekvésük azonban szöges ellentétben állt a francia és angol diplomácia érdekeivel, hiszen e két nagyhatalom a Bánság egész területét az Osztrák–Magyar Monarchia jövőbeli legyőzése után egyaránt oda ígérte Szerbiának és Romániának is. A Bartha Albert ezredes által felállított Bánati Polgárőrség megakadályozni nem, de némileg lassítani tudta a szerb és francia csapatok bánsági előretörését. A köztársaság meggyengülése, továbbá Belgrád és Bukarest ígéretei miatt előbb a szerb, majd a román politikusok és katonatisztek is kihátráltak a Banatska Republika ötlete mögül. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés 1918. december 1-én a Bánát Romániához csatolása mellett döntött, az Újvidéki Nagy Szerb Nemzetgyűlés viszont kimondta, hogy a Bánság egész területe az új délszláv állam része lett. A szerb katonai parancsnokság a Bánság egész területén csak 1919. február 20-án tudta teljes mértékben átvenni a hatalmat. (NEIDENBACH 2008, 34; WILDMANN 2010, 26–27)

A győztes nagyhatalmak kétoldalú ígéretesei nyomán végül is a Bánságot kettéosztották, de Temesvárról kiparancsolták – francia katonai segédlettel – a szerb csapatokat 1919. július végén, majd 8 napos interregnum után augusztus 3.-án bevonulnak a városba a román csapatok.

A Csanádi Egyházmegye északnyugati részén 1919-ben hónapokig a kommün (Tanácsköztársaság) uralkodott, míg a román királyi hadsereg intervenciójára került sor. Aradon, majd Szegeden a magyar ellenforradalom bontott zászlót, hogy megvédje az ország területét a további román megszállástól. A Nemzeti Hadsereg vezetőjére, Horthy Miklósról az antant-hatalmak diplomatái már tárgyalófélként tekintetek. Elindulhattak a diplomáciai-tárgyalások a Magyar Királyság jövőjéről.

A fentiekből kitűnik, hogy e zavaros helyzetben a Temesváron székelő Glattfelder püspöknek milyen komoly feladatot jelentett a Románia, SZHSZ Királyság és Magyarország között felosztott egyházmegye a kormányzása. A trianoni békediktátum után Glattfelder Gyula püspök továbbra is székvárosában, Temesváron maradt, ahol a magyar és német kisebbség és a katolikus egyház érdekeit képviselte. A püspök 1921 júliusában egyik pásztorlevelében nyíltan szembefordult a román agrárreform intézkedéseivel, a magyar és német egyházi iskolák anyagi alapját – ezzel létét – fenyegető voltuk miatt. A román kormány ettől kezdve még határozottabban követelte Romától Glattfelder leváltását. XI. Pius pápa azonban ezt nem volt hajlandó megtenni. Végül 1923 márciusában a román hatóságok egyszerűen kiutasították az ország területéről Glattfelder Gyula püspököt. Magyarországon előbb Budapesten, majd Makón élt, végül Szegeden alakított-

ta ki a csonka egyházmegye központját. Püspöki palotát és hittudományi főiskolát építtetett, emellett mindent megtett a fogadalmi templom befejezéséért. Az eredeti tervekben változtatva olyan jövődöbeli dómot kívánt felépíteni, amelynek 81 méter magas tornyait többtíz kilométer távolságból, tehát a Csanádi Egyházmegyének a harátokon túlra került részeiből is látni lehessen.

Glattfelder Gyula csanádi püspök és XI. Pius pápa kapcsolata egészen személyessé válhatott már a pápa beiktatása után, ugyanis 1922-ben a püspök éppen audienciára indult XV. Benedek pápához, mivel az államtitkárság egy előterjesztést kért tőle a Csanádi Püspökség SZHSZ Királysághoz került részével kapcsolatban, de nem találkozhattak, mert a pápa időközben meghalt. A püspök az ügy fontosságára való tekintettel úgy döntött, hogy bevárja a pápaválasztást. Rövid időre Nápolyba utazott, járt Capri szigetén is, miközben a konklávé 1922. február 6-án pápává választotta Achille Ratti milánói érseket, XI. Piust. A pápa megválasztása után szinte azonnal fogadta a csanádi püspököt, előterjesztését, pedig mindenben elfogadta. Ennek értelmében Kovács István prépostot nevezték ki a Csanádi Püspökség SZHSZ Királysághoz került területének püspöki helynökévé. (HORVÁTH 2018, 43–44) A római utazás részleteiről Pacha Ágoston (1870–1954), püspöki titkár visszaemlékezésében olvashatunk: „Február 12-én volt az új pápa megkoronázása. A püspök részére szereztem főpapi ruhákat s ő részt vett a hivatalos menetben. [...] A püspök nagyon sürgette, hogy miután már hetek óta várakozik Rómában, mielőbb audienciát kapjon az új pápánál. Meglepetésünkre a pápai meghívó már hétfő esti 6 órára szólott. A püspök eleinte latinul beszélt XI. Pius pápával, ki maga azután németre fordította a társalgást. [...] A pápa mindent jóváhagyott, amit az államtitkárság reánk vonatkozólag neki előterjesztett.” (VARGA 2006, 365–366) Ennek értelmében Kovács Istvánt nevezték ki a csanádi püspökség SZHSZ Királysághoz került részének püspöki helynökévé. Glattfelder püspök római látogatása a későbbiekre nézve is nagy jelentőséggel bírt a bánági katolikusok magyarok számára, mivel 1923-ban, P. Rodić bánági apostoli kormányzó is Kovács Istvánt nevezi ki általános helynökévé.

Ákár Benedek pápának az Osztrák–Magyar monarchia iránt érzett személyes szimpátiája, akár a Szentszék legitimista politikája az oka, de tény, hogy a katolikus egyház legfelsőbb vezetése csak XV. Benedek pápa halála után kezdi el a monarchia utódállamainak egyházszervezeti rendezését. Mindazonáltal az új pápa, XI. Pius (1922–39) sem alapít a Délvidék területén új püspökségeket, csupán apostoli kormányzóságokat hoz létre, melyek közvetlenül a Szentszék és nem egy adott egyháztartomány fennhatósága alá tartoznak.

Az apostoli kormányzóság (latinul *administratio apostolica*) olyan részegyház, melyet különleges és egészen súlyos okok miatt a pápa nem alakít egyházmegyévé, s lekipásztori gondozását apostoli kormányzóra (adminisztrátorra) bízta, aki az apostoli prefektushoz és apostoli vikáriushoz hasonlóan a pápa nevében gondozza a rábízott közösséget. Létesítésére általában olyankor kerül sor, ha egyházmegye egy része a püspöki székhelytől különböző országba kerül. Az apostoli kormányzóság a kánonjogban rendkívüli megoldásnak számít. (ERDŐ 1991, 241)

Az Egyházi Törvénykönyv ide vágó rendelkezése világossá teszi számunkra, számunkra, hogy a kalocsa-bácsi érsekség, a csanádi és a pécsi püspökség ősisége, a mindenkor magyar király apostoli ill. egyházszervezői joga, valamint a Szentszék utolsó nagy európai katolikus szövetségesének, az Osztrák–Magyar Monarchiának darabokra szakadása kimerítették a „különleges és egészen súlyos okok” fogalmát, ami miatt a Délvidék elszakított területén nem azonnal új püspökséget, hanem apostoli kormányzóságot létesített a Szentszék.

Mindazonáltal el kell mondanunk, hogy az adminisztratúra egyházjogilag ideiglenes jellegű intézmény, azaz jelen esetben burkoltan benne volt az esetleges visszarendeződés lehetősége éppúgy, mint az önálló egyházmegyévé válás is. Ez utóbbi történt meg a Romániával kötött konkordátum értelmében, amikor 1930-ban létrejött a Temesvári püspökség. A konkordátum kapcsán Jugoszláviával folytatott tárgyalások elhúzódása, majd a szerződés felsőházi ratifikálásának megüszülése azonban megakadályozta, hogy a Délvidék esetében új egyházmegye alapítása történjen meg. Így a Bácska, a Baranyai-háromszög és a Muraköz esetében, e területek 1941-es visszacsatolásakor egyházi visszarendeződésről is beszélhetünk. (TÓTH 2008, 125)

A Szentszék 1920-ban pápai dipolomatát küldött a térségbe Hermenegildo Pellegrinetti bíboros személyében, akit XI. Pius pápa 1922. május 24-én belgrádi nunciussá nevezett ki. Ugyanebben az évben az SZHSZ Királyság és a Szentszék elvi megállapodást kötött a délvidéki egyházmegye ideiglenes kormányzásának kérdésében. (ERŐS 1993, 152)

1923. február 10.-i keltezésű szentszéki dekrétum értelmében a szombathelyi egyházmegyéből elszakadt plébániák (Muraköz) a maribori püspök apostoli kormányzósága alá kerültek. Ez a terület magába foglalta a muraszombati és az alsólendvai esperességeket, 19 plébániával, 67 000 hívővel, akik közül mintegy 20 000 volt magyar. (SEBŐK 1991)

A nagy többségében nem horvát, hanem magyar és német katolikus hívek alkotta két egyházkormányzati egység, a Bácskai valamint a Bánati Apostoli Kormányzóság felállítására is 1923. február 10-én került sor. Mivel az új délszláv állam politikai vezetői elképzelhetetlennek tartották, hogy vezető állást és ezzel együtt jelentős hatalmat birtokló személy egy nem szláv nemzetiségű személy töltsön be, ezért Bácska élére kormányzóként Lajčo Budanović kalocsai egyházmegyes pap, míg a Bánáság élére P. Ivan Rafael Rodić horvát ferences atya került. Ugyanakkor mindkettőjükről el kell mondanunk, hogy anyanyelvi szinten beszélték a magyar és a német nyelvet is, tehát a pasztorálás szempontjából nyelvi nehézségek egyiküknél sem álltak fent. A szentszéki diplomácia kényesen ügyelt erre a részletre.

Végül a pécsi püspökség Jugoszláviához került részeiből (4 esperesi kerület, 28 plébánia, 70 000 hívő) létrejött az Észak-Szerémi és Dél-Baranyai Apostoli Kormányzóság 1923. november 1-én és e terület kormányzójává Anton Akšamović¹⁰ bosznia-szerémi püspök lett. A Verőce megyei 13 plébániából csak a csepini volt magyar és horvát. A Drávaközben (Baranya-háromszög) pedig magyar, horvát és német volt a hívek nemzetiségi összetétele. (GRENTROP 1930, 63)

Említésre méltó, hogy a kényes politikai helyzet és a magyar kormány tiltakozása miatt ezek a dekrétumok nem jelentek meg a Szentszék hivatalos lapjában, az *Acta Apostolicae Sedis*-ben, csupán az újonnan alakult bácskai és bánati apostoli kormányzóság, valamint a Bosznia-Szerémi és a Maribori püspökség hivatalos lapjai jelentették meg őket nyomtatásban.

9 Egyes munkák a Dél-Baranyai és Észak-Szerémi Apostoli Kormányzóság létrejöttét 1922. november 1.-i dátumra teszik. Kutatásaim azonban ennek ellentmondanak, ezért az 1923. november 1.-i időpontot adtam meg tanulmányomban. Lásd: SEBŐK 1991.

10 Anton Akšamović (1875–1959), diakóvári püspök. Garčinban született, a gimnáziumot Vinkovcin végezte. 1895-ben Diakóváron kezdte meg teológiai tanulmányait és 1899-ben itt szentelte pappá Storssmayer bíboros. Főpásztor megbízásából 1900-ban a kisszémináriumi prefektusa, majd 1901-ben a nagyszémináriumi moráleteológia professzora lett Diakóváron. XV. Benedek pápa 1920-ban nevezte ki őt bosznia-szerémi püspökké. (DRAGANOVIĆ 1939, 82.)

1923. február 17-én közzétették Várady Lipót Árpád érsekkel a szomorú hírt, hogy a Szentszék főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje nagy részét, a Bácska határon túli területét, s az újonnan kinevezett apostoli adminisztrátor Budanović Lajos szabadkai plébános joghatósága alá rendelte. A már évek óta szívbeteg érsek számára tragikus fejlemény volt ez a szó szoros értelmében: korábban a pápai nunciusnak úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni. 1923. február 18-án meg is halt, és február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában. (LAKATOS 2016, 172)

A katolikusok helyzete az SZHSZ illetve a Jugoszláv Királyságban

A két világháború között a katolikus egyház két legnagyobb problémája a felekezeti iskolák államosításával és az agrárreformmal voltak kapcsolatosak. E tekintetben a katolikus egyház sérelmei megegyeztek a magyar és a német kisebbség legégetőbb gondoljaival. Azonban a magyarság felekezeti megosztottsága, valamint a katolikus egyházon belül a horvátok és a szlovének dominanciája miatt az egyházak Jugoszláviában a magyar nyelv, kultúra, öntudat fenntartása szempontjából nem tudták azt a centrális szerepet betölteni, mint például Erdélyben tették. (SAJTI 2004, 144)

Az egyházi tulajdonban lévő ingatlanokból származó bérleti díjak biztosították egyrészt a katolikus iskolák, a templomok és a plébániák fenntartási költségeit, másrészt az egyházi tisztségviselők és alkalmazottak járandóságát és nyugdíjalapját. Attól függően, hogy az adott földterületből származó jövedelmeknek milyen rendeltetése volt, léteztek templomi, plébániai, plébánosi, kántori továbbá iskolaalapi földterületek. Számos egyházközség rendelkezett továbbá ún. „szegényföldekkel” is, melyeket bérmentesen vagy jelképes bérleti díjért bocsátottak a rászoruló családok rendelkezésére. Mivel iskolai és tanítói földek teljesen, a többi birtokok pedig többségében az agrárreform hatása alá esettek, ezért a katolikus egyház elvesztette vagyonának jelentős részét, ami szinte lehetetlenné tette, hogy ellássa kulturális, szociális és iskoláztatási feladatait.

A születő délszláv állam a háború elején tett ígéreteinek megfelelően már 1919 elején, tehát még a terület államjogi helyzetének risztázó döntések előtt megkezdte az agrárreform végrehajtását. Sándor régens 1919. január 6-ai kiáltványa alapján, amelyben az agrárkérdés „igazságos” megoldását és a jobbágyság maradványainak megszüntetését, valamint a nagybirtokok felszámolását ígerte, február 25–27-én közzétették az agrárreformot előkészítő rendelkezést. De már e rendelkezések előtt a hadsereg számos helyen megkezdte a katolikus egyház birtokainak lefoglalását, zár alá helyezését. (SAJTI 2004, 137) Erről a sajnálatos tényről beszámolt Várady Lipót kalocsai érsek a Narodna Upravával folytatott levelezésében, valamint az 1921. február 2-án XV. Benedek pápának írt jelentésében is, amikor a bácsi és a bajai érseki birtok kapcsán emelte fel hangját. (LAKATOS 2006, 169–170) E nagybirtokok bevételeiből elsősorban a kalocsai érsekség központi intézményeinek, vagyis a papnevelő intézetnek, az érsekségi fő- és aligmnáziumnak, a katolikus kollégiumoknak, a diáksegélyző alapoknak és az érsekség fenntartása alatt álló kórházaknak, árvaházaknak és szegényházaknak működése került veszélybe.

Mivel a Szerb Királyság területén érvényben lévő iskolai törvény csak állami és magántulajdonban lévő oktatási intézményt ismert el, ezért e törvénynek az egész SZHSZ Királyságra történő kiterjesztése magával hozta az egyházi, az alapítványi és a községi iskolák államosítását. Fokozatosan hátrébe szorították, majd megtiltották az iskolán be-

lül hitoktatást. Ennek visszaállítására végül mégis csak sor került az új államhatalom és az oktatási rendszer konszolidációja után.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1921. június 28-án kihirdetett alkotmánya elvben biztosította a vallásszabadságot. A katolikus egyház jogi helyzetét egy új konkordátumnak¹¹ kellett volna garantálnia, ami azonban többszöri próbálkozás után sem jött létre – elsősorban a szerb ortodox egyház vezetőinek tiltakozása miatt. Attól tartottak ugyanis, hogy a konkordátum folytán a katolikusok az övékénel előnyösebb helyzetbe kerülnek.

A SZHSZ Királyság különböző területein a katolikus egyház jogi helyzete nagyon eltérő volt, mivel azt egymástól nagyban eltérő nemzetközi szerződések szabályozták. Horvátország és Szlovénia területén az 1855-ben kötött az osztrák birodalom és a Szentszék közötti konkordátum volt érvényben, míg Bosznia és Hercegovina területén az Osztrák–Magyar Monarchia és a Szentszék között 1881-ben kötött konvenció érvényesült. Montenegróban az 1886-ban XIII. Leó és I. Miklós fejedelem között született konvenció, míg Szerbia területén 1914-ben X. Piusz pápa és I. Péter király kötött megkötött konkordátum volt hatályban.

Az új egységes délszláv állam és a Szentszék közötti konkordátum megkötése tehát az SZHSZ királyság megszületésétől fogva napirenden szerepelt. Az első tárgyalásokat 1921 őszén tartották, ám ezek sikertelenül záródtak. 1925-ben újra napirendre került a konkordátum kérdése, de ennek megoldását Stjepan Raidičtyal és a Horvát Parasztpárttal való megegyezéstől tette függővé a szerb vezetés. Sándor király a konkordátummal kapcsolatban többször is egyeztetett a szerb pátriárkával és sikerült őt meggyőznie arról, hogy e szerződés megkötése nemcsak az ország belső egységéhez, hanem annak pozitív nemzetközi megítéléséhez is hozzájárulna. Ortodox ráhatásnak tudhatjuk be, hogy Szentszékkel folytatott tárgyalások során a délszláv kormány kíséreltet tett az ószláv istentiszteleti nyelvként történő elismertetésére a katolikus templomokban. (GOLUŽA 2008, 237) Róma már az 1860-as évektől engedélyezte az ószláv esetenkénti használatát misék alkalmával, most azonban annak általánossá vagy kötelezővé tételét próbálták elérni a Szentszékénél. Komoly viták tárgya volt a püspökök kinevezésének joga is. Belgrád a pravoszláv egyház hagyományai alapján centralizációs törekvéseinek a katolikus egyházra történő kiterjesztése érdekében ediktóriális jogot követelt, a Szentszék pedig csak nosztrifikációs jogot kívánt adni az államnak. A magyar kormány diplomáciai csatornákon keresztül egyértelműen a Szentszék tudomására hozta, hogy határozottan ellenzi az ószláv liturgikus nyelvként történő bevezetését, mivel tisztában volt azzal, hogy ez az egyházon keresztül történő szlávosítás fontos eszköze lehet a magyar katolikusok között. Másrészt Budapest, a magyar püspöki karral egyetértésben úgy vélte, hogy fenn kell tartani a Délvidéken a régi egyházmegyéik integritását. Ebben a kérdésben a délszláv kormány nem volt kombattáns a Vatikánnal folytatott tárgyalások során. Különösen a 20-as évek radikális párti kormányai vélték úgy, hogy ezt a kérdést a konkordátum keretében kell majd szabályozni, addig elfogadták az átmeneti megoldást. (SAJTI 2004, 145)

Mivel Jugoszlávia számos jogalkotási és közigazgatási kérdésben a francia példát követte, ezért diktatúrája idején Sándor király a konkordátummal kapcsolatban is a franciáktól kért segítséget. 1931-ben Loiseufancia jogászt bízta meg azzal, hogy újra-szövegezze a leendő konkordátumot, ám a dokumentum végső formája a király elleni merényletig (1934) sem készült el. Mindazonáltal a jugoszláv-vatikáni tárgyalások az

¹¹ A konkordátum valamely állam és az annak területén tevékenykedő katolikus egyház kölcsönös viszonyát szabályozó nemzetközi szerződés az illető ország és a Szentszék között.

1933-as év folyamán új erőre kaptak és a francia jogász munkáját végül Bogoljub Jevtić kabinetje fejezte be. 1935 tavaszán a szerződés már aláírásra készen állt, de június 24-én a Jevtić kormány megbukott. Utóda, Milan Stojadinović is a konkordátum megkötése mellett foglalt állást, így arra végül 1935. július 25-én a Vatikánban került sor. A szerződést a Szentszék részéről Eugenio Pacelli (a későbbi XII. Piusz pápa), jugoszláv részről pedig Ljudevit Auer látta el kézjegyével. A konkordátum a vallásszabadságon kívül garantálta a katolikus egyház számára a birtokjogot és az egyházi iskolák létesítésének jogát is a Jugoszláv Királyság területén. Továbbá szerepelt benne a Bánáti és a Bácskai Apostoli Kormányzóságok püspökségi rangra emelése is. (GOLUŽA 2004, 259) A Vatikánnal megkötött nemzetközi szerződés parlament általi ratifikálását azonban még évekig elhúzódt, mivel ezt a szerb pravoszláv egyház minden eszközzel igyekezett megakadályozni 1935 és 1937 között.

Egyházkormányzat a Bácskában

A Bácskai Apostoli Kormányzóság (Administratura Apostolica Bachiensis)¹² megalapításáról szóló 1923. február 10-én¹³ kelt dekrétum Lajčo Budanovićot,¹⁴ a szabadkai Szent Teréz templom plébánosát nevezte ki a terület kormányzójává. A szabadkai nagyplébániára hívta össze a bácskai papságot február 13-án, hogy bemutassa e dekrétumot és ezzel átvegye az apostoli kormányzóság irányítását.

Az új kormányzónak hivatalba lépésekor megannyi nehézséggel kellett szembenéznie: az aula, a megfelelő épületek, a szeminárium és a papnövendékek hiánya egyaránt komoly gondokat okoztak számára. Budanović kormányzó nagy lelkesedéssel fogott a fennálló problémák megoldásához. Kinevezésének évében, 1923-ban elindult a kormányzóság papjainak szóló körlevelek rendszeres kiadása, továbbá megszervezte az aulát, az egyházi bíróságot és a számvető hivatalt. Általános helynökévé a szerb és horvát politikai körökkel is kitűnő viszonyt ápoló, magyarellenességéről ismert Blaško Rajčićot nevezte ki.

Hamarosan kidolgozásra került a kormányzóság területén működő egyházközségek szabályzata és ügyrendje. Mivel a Szent Teréz plébánia épülete szűkös lett volna a kor-

12 A Bács név előfordul még a következő alakokban is: Bacs(iensis), Bács(iensis), Bač(iensis), Bac(iensis).

13 Az alapítás dátumaként az 1968-ban kiadott első szabadkai egyházmegyei schematismus február 10-ét említi, ugyanakkor az alapítás dátumaként február 15. is megjelenik. A Kalocsai Levéltárban található eredeti példányon február 15. áll. Keltezése: Vatikán, 1923. február 15. Ennek magyarázata az lehet, hogy a Belgrádi Nunciatúra február 10-i, míg a Szentszék február 15-i dátummal adta ki a dokumentumot. (TÓTH 2021, 201)

14 Lajčo Budanović (Budanovich Lajos) Bajmokon született 1873. március 27-én. Kalocsán végezte a kishazai szemináriumot és a teológiát, majd 1897-es papszentelése után a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye papjaként több helyen teljesített szolgálatot. Káplán volt Hercegszántón (1897), Katymáron (1897–1898) a szabadkai Szent György Plébánián (1898–1902), Újvidéken (1902–1910) és Baján (1910–1911), majd plébános Béregen (1912–1919) és a megszállást követően a városi tanács kérésére Baján (1919–1920). 1912–1913-ban pánszlávizmus és magyarellenesség gyanújába keveredett, ezért a születő délszláv állam kiváló lehetőségnek bizonyult a számára. 1920-ban, a városi tanács ráhatására Szabadkára került és a Szent Teréz Plébániára kapott plébánosi kinevezést. Ilyen minőségében lett apostoli kormányzó 1923. február 10-én. A Bácska visszacsatolása alatt a Vatikán felmentették kormányzói tisztsége alól, a magyar hatóságok pedig internálták és Budapesten élt. 1944 végén visszatért Szabadkára, majd újra visszakapja apostoli kormányzói hivatalát. 1958-ban hunyt el Szabadkán. (Schematismus 1942, 249; Schematismus 1968, 29.)

mányzóság működéséhez szükséges hivatalok számára ezért 1924-ben e célra megvásárolta a Szent Teréz templom közelében, a Harambasić u. 7. szám alatti épületet. A Szabadka városában tevékenykedő hitoktató lelkészek is itt nyertek elszállásolást. (BERETIĆ 2018a, 48)

Az esperesi kerületek határainak kiigazítására 1925-ben került sor, az esperességek azonban nagyjából változatlanok maradtak. A kormányzóság területén 4 főesperesség létesült: székesegyházi, bácsi, dunai és tiszai. A főesperességek mindegyikébe 3–3 esperes kerület tartozott. (DRAGANOVIĆ 1939, 379–390)

Annak érdekében, hogy az új kormányzó a bérmlás szentségét is kioszhassa a hívek számára, Budanović kormányzót 1923. november 9-én apostoli protonotáriussá nevezte ki a Szentszék. A kormányzó késlekedés nélkül bejárta és vizitálta a rábízott terület plébániáit és megbérmlálta az arra felkészült katolikus ifjúságnak. 1927. február 28-án Budanović Lajost a Kréta szigetén található Ceisamo címzetes püspökévé nevezte ki a Szentatya. Püspökké szentelésére az év május 1-én került sor Hermenegildo Pellegrinetti belgrádi apostoli nuncius mint főszentelő, valamint Dr. Anton Bauer zágrábi érsek és Dr. Antun Akšamović bosznia-szerémi püspökök mint társszentelők keze által.

Az Bácskai Apostoli Kormányzóság plébániáinak nyelvi összetételéről 1927-ben készült részletes kimutatás. A plébániák száma ekkorra már 91-re növekedett.

A Bácskai Apostoli Kormányzóság plébániáinak nyelvi összetétele 1927-ben

plébánia nyelve	száma	arány
magyar	32	35,16%
magyar többségű	13	14,30%
német	24	26,37%
német többségű	4	4,39%
szláv	5	5,49%
szláv többségű	4	4,39%
szlovák	1	1,10%
azonos arányban	8	8,80%
összesen	91	100%

(Forrás: TÓTH 2016, 442)

Mivel időközben 3 új plébánia alapítására került sor, ezért 1936-ban, a Bácskai Zsinat évében már 94 plébánia volt a kormányzóság területén. Közülük 44 egyházközség lélekszáma nagyobb volt, mint 4 500 fő, 50 plébánia pedig ennél kisebb hívőközösséget számlált. A kormányzóság legnagyobb plébániája a szabadkai Szt. Teréz plébánia 23 500 hívővel, a legkisebbek pedig a diaszpórában elhelyezkedő Mozsor a maga 394 katolikusával. (Codex Bachiensis 1937, 26)

1936. június 30-án a szabadkai Szt. Teréz templomban egyházmegyei zsinatot tartottak, amit több évig tartó, alapos munka előzött meg. A szinóduson kihirdették az 500 procanont tartalmazó Codex Bachiensist. A kódex mindazon részletes törvényeknek

a foglalta, amelyek a jugoszláviai Bácska területére vonatkoznak és az egyházmegyei alapszabályokban és körlevelekben megjelentek, valamint a hagyományokból átvéve szokássá váltak. A 170 oldalas Codex Bachiensis az egyházmegyévé szervezés jogi alapja lett. A Codex többek között a plébániai anyakönyvek szláv nyelvű vezetését írta elő, még a színmagyar plébániákon is. Tény, hogy Jugoszláviában csak az államnyelven lehetett hivatalos iratokat kiállítani, kivéve, ha valaki egyáltalán nem beszélt azt. Egyházmegyei zsinatként emlegették ezt a jelentős eseményt, holott egyházjogilag csak apostoli kormányzóság volt a Bácska területén. Budanovičtyal kapcsolatos legnagyobb egyházjogi, egyben gyakorlati probléma az volt, hogy nem „ad nutum,” vagyis ideiglenes főpásztornak tekintette magát, hanem „residentialis,” vagyis megyéspüspöknek. Az „Administratura Bačiensis” (Bácsi Apostoli Kormányzóság) kifejezést csak a leghivatalosabb iratokban használta, inkább előnyben részesítette a „Dioecesis Bačiensis” (Bácsi Egyházmegye) kifejezés alkalmazását. (TÓTH 2008, 128)

Budanovič Lajos püspök a két világháború közötti időszakban 24 plébániát és 10 vikáriát¹⁵ is alapított. Emellett a hívek nagylelkű adakozásának és az Egyházmegyei Hatóság támogatásának köszönhetően 29 új templom és kápolna épült szerte az egész Bácskában. Ez a jelentős szám egyaránt mutatja a hívek buzgóságát és a Budanovič püspök által vezetett egyházépítés szervezettségét is.

Az új egyházközségek alapítása valamint az új templomok építése szempontjából elmondhatjuk, hogy ezek többsége a magyar ajkú katolikusok lelki javát szolgálta. Habár Budanovič püspök nyíltan vallotta, hogy nem „magyar párti”, mégsem lehet azzal vádolni, hogy a magyar híveket az egyházszerzés vagy a templomépítés terén bármilyen diszkrimináció érte volna. A magyar hívek társadalmi helyzetéből kifolyólag¹⁶ az ő egyházközségeik voltak leginkább rászorulva a kormányzóság finansziális támogatására ahhoz, hogy új templomokat tudjanak építeni. Ezt a támogatást pedig éppúgy megkapták, mint az egyházmegye horvátajkú hívei.

A lelkipásztorok képzése

A növendékpapság képzése szintén a kormányzóság megoldandó problémái között szerepelt. Első szentszéki látogatása alkalmával, 1923-ban Budanovič a bácskai katolikusok gondjai közül ezt a problémát emelte ki első helyen. A Szentatya bátorította őt a megoldáskeresésre. Így Budanovič Lajos római látogatása után határozottan felhívja a papság figyelmét a papi hivatásokért való imádságra és az e célt szolgáló tevékeny együttműködésre az apostoli adminisztrátúra vezetésével. (*Litt. Circ. Bač.* 1923 II, 3)

A kormányzó 1924-ben kissemináriumot létesített Bácsón. A diákok az előljárók felügyelete mellett magánúton végezték gimnáziumi tanulmányaikat, az osztályvizsgáikra pedig a Szabadkai Gimnáziumban került sor. A zentai Szt. István király plébánia épületében is kialakítottak egy tanulmányi központot és bentlakást a magyar kispapok számára.

1925-ben a kormányzó arra kéri a bácskai klérust, hogy a gimnáziumok és polgári iskolák diákjai között végezzenek hivatásgondozást. Budanovič felhívása komoly visszhangra talált és ennek köszönhetően 70 diák jelentkezett, akik a papi hivatás csíráját érezték szívükben. 1925-ben Szabadkán képzés indult, melynek célja a reáliskolák 3., 4. és 5. osztályos tanulóinak gimnáziumi tanulmányokra való előkészítése volt. A különböző vizsgák sikeres letétele után a diákok immár gimnazistaként folytathatták tanulmányaikat a szabadkai, bácsi és a zentai ideiglenes kissemináriumok növendékeiként. (HALTMAYER 1972, 247)

A kisseminaristák számára, akik ekkor 117-en voltak, 1928-tól kezdve lehetőség nyílt, hogy tanulmányaikat a Travnikai Érseki Gimnáziumban és Kissemináriumban folytassák. Ez a délszláv állam területén található, jezsuiták vezette intézmény méltó utódának bizonyult a szintén jezsuiták irányította Kalocsai Kissemináriumnak, ahol az első világháború előtt a bácskai gimnazista kispapok képzése folyt. Ezért a konzultorok 1928. július 3-án azt a döntést hozták, hogy feloszlatták a szabadkai, zentai és bácsi ideiglenes kisseminárium képzéseket és valamennyi kispapot Travnikba küldik. (*Litt. Circ. Bač.* 1928) Mindazonáltal továbbra is Budanovič püspök tervei között szerepelt a Szabadkai Kisseminárium megalapítása, amire végül 1937-ben került sor. Ekkor a város központjában, a mai Matija Gubec utcában vásárolt meg egy egyszintes épületet. A kisseminaristák számára ez lett a bentlakás, ahol lelki képzésük is folyt, iskolai tanulmányaikat pedig a Szabadkai Főgimnáziumban végezték. (BERETIĆ 2018b, 48)

A 20-as években a bácskai papnövendékek egyetemi, ill. főiskolai tanulmányaikat Diakováron, Splitben és Zágrábban végezték, majd 1931-től a teológusok közül többen is Sarajevóban folytatták tanulmányaikat. A magyar és a német teológusoknak gondot okozott a szláv nyelv nem megfelelő ismerete. Továbbá meg kell említenünk azt is, hogy a különböző jugoszláviai teológiai fakultások sem voltak mentesek az egész országot átszövő nemzetiségi feszültségektől. Visszaemlékezésében így vall erről Nuszpl János dunacsébi plébános: „Ezekben a papnevelő intézetekben nem békésegüttélést, hanem nemzetiségek szerinti elkülönülést tanultak a növendékek, sőt harcos nemzetiségi vitákhoz szoktak (...) Budanovič erős kézzel irányította papjait és szigorúan felügyelte híveit. Így tudta átalakítani papságát is – leginkább a fiatalabb szláv nemzetiségűeket – a maga hasonlatosságára.” (SÁGI 2017, 348)

Mindazonáltal fontos ténynek tekinthetjük, hogy a fentiekben ismertetett átgondolt hivatásgondozásnak köszönhetően a két világháború között sikerült konszolidálni a bácskai papság létszámát. 1933 és 1937 között 69 papot szentelt fel Budanovič püspök, akik közel fele magyar, egyharmada pedig német volt. Tehát minden próbálkozás ellenére sem kerülhetett sor arra, hogy a szlávajkú papok túlsúlyba kerüljenek a kormányzóság lelkipásztori között. Az aula és a központi intézmények vezetését Budanovič, mint erőskezű vezető, hozzá hűséges embereknek juttatta, akik között a horvátok többségben voltak.

Szerzetesrendek a Bácska területén

A két világháború között a férfi rendek közül a kármeliták és a ferencesek, női rendek közül pedig a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatszolgáltak. Ez utóbbiak tanítórendként áldásos tevékenységet fejtettek ki nem csak a katolikus szellemű leánynevelésben, hanem a nemzeti öntudat erősítésében is. Tették ezt elsősorban a magyar nyelvű egyházközségekben.

15 A vikária önálló lelkészség, melyek egy önálló lelkipásztor (vikárius) vezet. A vikária egy meghatározott földrajzi területen élő katolikus hívek lelki gondozását látja el és rendelkezik saját anyakönyvekkel is. Mindazonáltal a vikária a Codex Bachiensis szerint nem egyenrangú a plébániával. Codex Bachiensis 129–135 Procanon.

16 A Bácskában a magyar földnélküliek aránya a mezőgazdasági népességen belül sokkal magasabb volt a bunyevácokénál és a németekénél. (SAJTI 2004, 138; CSUKA 1995, 50–53)

A Miasszonyunk Nővérek Társulatának három szerzetesnője Kunszt József kalocsabácsi érsek kérésére érkezett Kalocsára, akik megalapították az itteni rendházat. 1860-ra elkészült a zárda és a templom az érseki székvárosban. Ekkor Franz M. Terézia is Kalocsára érkezett, hogy átvegye az ottani zárda irányítását. Teréz anya ötven évig állt a társulat élén, egyénisége és kormányzása határozta meg a rend szellemiségét és fejlődését. Halálakor 30 rendháza volt a társulatnak, ebből 18 a Bácskában.

Az I. világháborút követő események a rendet is érzékenyen érintették, a rendházak kétharmada került a trianoni határokon kívülre. A Bácskai Apostoli Kormányzóságban maradt nővérek Budanović püspök önállósodási törekvéseinek részeként 1930. október 23-án Bácskai Iskolanővérek néven önálló kongregációvá alakultak. Budanović püspök segítségével Szabadkán anyaház céljára épületet vásároltak. Az önálló kongregáció első anyanővére Roza Kopunović lett. A Bácskai Iskolanővérek 22 helyen vezettek intézetet, ezek közül 11 helyen laktak magyarok, 5 helyen szlávajkúak is, illetve 6 helyen németajkúak. Ennek ellenére az apostoli kormányzó szláv nyelvűvé tette a rend belső életét, a nővéreket Horvátországba küldte tanulni, ahol az amúgy kisszámú szláv hivatás nem tanulhatott meg magyarul. (Tóth 2008, 129)

A Kalocsai Iskolanővérek a következő bácskai településeken nyitottak és vezettek iskolákat: Óbecse (1868), Topolya (1869), Szabadka (1874), Bács (1876), Újvidék (1878), Temerin (1881), Mohol (1882), Zombor (1887), Péterréve (1891), Horgos (1897), Hód-ság (1899), Futak (1900), Palánka (1901), Magyarkanizsa (1901), Ada (1902), Szentfülöp (1905), Martonos (1908), Bácsszentiván (1909), Szenttamás (1912), Őrszállás (1913) és Kúla (1916). Közülük az újvidéki és a szabadkai leányiskola volt a legnépesebb.

Az iskolanővérek 1920-ig Bácscon, Zomborban és Újfutakon (Futog) árvaházat is fenntartottak. A bácsi „Erzsébet árvaház” 1884-ben, a zombori pedig 1891-ben nyitotta meg kapuit Császká és Haynald érsekek nagylelkű támogatásának köszönhetően. Újfutakon szintén egy kisebb árvaházat működtettek a nővérek. A szerb csapatok bevonulása után a nővérek által vezetett árvaházakba a katonaságot szállásolták be. Mivel az iskolanővérek ki voltak téve a hatóságok zaklatásainak, ezért sokan Kalocsára, az anyaházba távoztak. 1920-ban hagyták el a zombori árvaházat, majd 1921-ben a zombori iskolát is, mivel a hatóságok egyetlen tanterembe zsúfolták össze az iskolanővérek tanulóit. Az újfutaki iskolában és az árvaházban is 1921-ben vált tarthatatlanná a nővérek helyzete. A moholi rendházba világi tanerőket költöztettek be, hogy nehezítsék a szerzetesi fegyelem megtartását. (Kiss 1996, 78–80)

Az impériumváltást követően született új iskolatörvény államosította az egyházi iskolák épületeit és a szerzetesek iskolai működése elé is akadályt gördített. Budanović püspök közbenjárására azonban – kisebb nagyobb szünetek után – a nővérek visszatérhettek volt iskoláikba, igaz az épület tulajdonosa és fenntartója immáron az állam volt. A két világháború között a Szabadkán tevékenykedő nővéreknek több mint 800 diákja volt, akiket magyar és szerb osztályokban tanítottak. A bunyevácokat ugyanis a királyi Jugoszlávia nem horvátoknak, hanem katolikus szerbeknek tekintette. Ennél fogva e diákok számára az oktatás nyelve is szigorúan szerb volt. A horvát nővérek azért igyekeztek horvát katolikus szellemben nevelni bunyevác diákjaikat. Természetesen a magyar nővérek is, lehetőségük szerint, igyekeztek erősíteni diákjaik magyar öntudatát. Újvidéken is több száz magyar és német diákjuk volt az iskolanővéreknek, akik színvonalas katolikus oktatást nyújtottak számukra a Dunai Bánság székvárosában.

A ferences szerzetesek Szabadkán és Bácscon tevékenykedtek. Trianont követően e rendházak a horvát ferences provincia részei lettek. A barátok nagy múltra tekint-

nek vissza a Bácskában, jelenlétüket a török hódoltság alatt is megtúrték a hatóságok. A Bácskába vándorolt dalmaták (bunyevácok) között a barátok a hódoltság évtizedeiben is áldozatos lelkipásztori szolgálatot végeztek, majd ők lettek a felszabadult terület első papjai is. Ezért Szabadkán kiváltképp nagy megbecsülésnek örvendtek. A rendházban nyomdát működtettek és vezetésük alatt virágzott Szent Ferenc világi rendjének széleskörű hitbuzgalmi és karitatív tevékenysége a városban. Emellett a ferences világi rend csoportjai a Bácska számos más magyarlakta községében is jelentős szereppel bírtak.

A karmelita rend tagjai 1904-ben érkeztek Zomborba. A vármegyeháza tőzsomszédságában építette fel számukra a város a rendházat, valamint a mellette álló Szent István király templomot. Az építkezéshez Császká György érsek is jelentősen hozzájárult. A délszláv állam megszületését követően a horvát provinciába tagolódtak be. Magyar és horvát szerzetesek egyaránt éltek a kolostorban. P. Stantić Tamás Gellért atya (1876–1956) a zombori karmeliták karizmatikus alakjaként írta be magát a város katolikuságának történetébe. Györgyéni (Đurđin) születésű bunyevác volt, aki tanulmányai folyamán tökéletesen elsajátította a magyar és a német nyelvet is. Többször volt előljárója a zombori rendháznak és mindent elkövetett annak érdekében, hogy templomuk valódi lelki otthona legyen a különböző nemzetiségű híveknek. Latba vetette befolyását annak érdekében, hogy a hatóságokat eltérítse azon tervüktől, ami a karmelita templom homlokzatának tetején álló Szt. István király szobor eltávolítására irányult. Sikerral járt és a két bástyaszerű torony között álló szobor mindmáig első Szent királyunk emlékét hirdeti. Az ortodox egyház helyi képviselőivel is jó kapcsolatot ápolt, igyekezett a lelki ökumenizmust és a testvéri megbékélést hirdetni és építeni. Isten szolgája Statnić Gellért atya boldoggá avatási eljárása jelenleg folyamatban van.

Egyházkormányzat a Bánságban

A Bánáti (Bánsági) Apostoli Kormányzóság (Administratura Apostolica Banatensis) felállításáról szóló dekrétum 1923. február 10-én született, amely egyben P. Rodić Ivan Rafael¹⁷ ferences atya gondjaira bízta e terület kormányzását. Az új kormányzó 1923. március 30-án érkezett Nagybecskerekre. Mivel aznap éppen Nagypéntek volt, ezért beiktatására csak a nagyhét és húsvét nyolcadának elteltével április 15-én, Fehérvásárnap kerülhetett sor. A jeles eseményen az újonnan alapított kormányzóság mintegy 30 papja vett részt. Másnap, április 16-án konzisztoriális ülés keretében P. Rodić kinevezte a kormányzóság általános helynökévé és irodaigazgatóvá Kovács István apátplébánost. Továbbá megalapította a kormányzóság egyházi és házassági bíróságát és kinevezte e testületek tagjait. Megalakította a vizsgáztató bizottságot és kinevezte a konzultorokat, a cenzorokat és a vagyonbizottság tagjait. (ERŐS 1993, 153)

17 P. Rodić (Ivan) Rafael 1870. június 15-én született a szlavóniai Pozsega közelében horvát szülők gyermekeként. 1886-ban csatlakozott Szent Ferenc rendjéhez. A jelöltség és a noviciátus idejét Dunaföldváron és Baján töltötte, ahol elsajátította a magyar nyelvet. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte és itt tette le ünnepélyes rendi fogadalmát 1891. június 14-én. 1893. július 23-án szentelték pappá a Stephansdomban. 1895-től szentírásstudományt tanított Baján a ferences növendékeknek, 1900-ban pedig Zágrábban, majd 1903-tól Varazdon működött gvárdiánként. Az újlaki (Ilok) ferences templom felépítésére sikeresen szervezett gyűjtéseket a magyar és az osztrák hívek között. 1912-től két évig a horvát provincia tartományfőnöke volt, majd 1914-től az Egyesült Államokban szolgált az USA hadba lépéséig. Hazatérve 1918-tól a galíciai, majd 1919-től boszniai rendtartományban működött vizitátorként. (ERŐS 1993, 153)

Az első világháború végéig neves piarista gimnázium működött Nagybecskerekben. A gimnázium épületét ugyan államosították, ám a volt piarista rendházat végül az új hatalom mégis a kormányzó rendelkezésére bocsátotta. Ez lett tehát a kormányzóság hivatali központja és P. Rodić is itt lakott. A szerzetesi közösségi életet a kormányzó továbbra is folytatni kívánta, ezért titkára P. Čmelar Justin ferences lett, rajta kívül pedig még két ferences testvér költözött az egykori piarista rendházba, akik a kormányzó háztartását vezették. Ezáltal a horvát ferenceseknek komoly befolyására tettek szert a kormányzóság vezetésében.

P. Rodić igyekezett mihamarabb megismerni a gondjaira bízott területet és az itt tevékenykedő lelkipásztorokat is. Már első szolgálati évében 25 plébánián vizitált. Emellett a papoknak lelkigyakorlatot szervezett, továbbá igyekezett anyagi fedezetet biztosítani a katolikus árvaház számára is.

Mivel a Bánát délszláv-román kettéosztása szükségessé tette az egykori csanádi püspökség esperes kerületeinek módosítását, ezért az 1924. augusztus 7-én megtartott konzultori ülés döntött az új esperes kerületek alapításáról és azok határaitól. Létrejött a nagybecskereki kerület 11, a törökkanizsai 9, a nagyikindai 8, a magyarcsernyei 7, a torontálcseányi 8, a pancsovai 6 és a kevevári 8 plébániával. (DRAGANOVIĆ 1939, 397–403)

P. Rodić 1924. október 29-én újabb megbízást kapott a Szentszéktől: őt nevezték ki a belgrád – szendrői (Smederevo) érsekség élére, de továbbra is megmaradt bánági kormányzónak. A Szentszék 1972-ig követte ezt a gyakorlatot, tehát a mindenkori belgrádi érseket nevezték ki a bánági részek kormányzójává is. P. Rodić püspökké szentelésére 1924. december 7-én került sor Belgrádban. Mivel egyházszervező munkája a fővároshoz kötötte, ezért Nagybecskerekben, illetve a kormányzóság területén havonta 8 napot töltött. A bánati híveknek azonban továbbra is lelkiismeretesen gondját viselte, a terület papságával pedig rendszeres kapcsolatot tartott fent. (ERŐS 1991, 154–155)

A bánági katolikusok számára óriási problémát okozott, hogy az agrárreform szétzilálta az addig fennálló kegyúri rendszert. E törvénnyel jelentős földterületeket sajátítottak ki nem csak a kegyuraságot gyakorló nagybirtokosoktól, hanem az egyes egyházközségektől is, ezért veszélybe került a templom- és plébániaépületek fenntartása valamint a lelkipásztorok és munkatársaik megélhetése. A kormányzóság területén lévő plébániák közül 17 esetben a hitbizománynak volt kegyúri joga és kötelessége, két plébánia vonatkozásában a Földhitelintézetnek, egy esetében a Vallásalapnak, három helyen az adott település önkormányzata volt a kegyúr, 9 plébánián pedig magánuradalmak gyakorolták ezt a jogot.

P. Rodić kormányzó arról számolt be, hogy a plébániák vizitálása során szembesült azzal a súlyos helyzettel, amelyet az agrárreform által bekövetkezett gazdasági változás okozott az egyházközségek életében: templomok és plébániaépületek szomorú állapota, plébánosok és kántorok elkeserítő anyagi helyzete. A kormányzó azzal a kéréssel fordult a belgrádi kormányhoz és a vallásügyi minisztériumhoz, hogy az agrárreform következtében elvesztett bevételeket az állampénztárból utalják ki a plébániák számára. Ám erre Belgrád nem volt hajlandó, ellenben javasolta, hogy minden plébánián alakítsák meg az egyházközséget illetve ennek tanácsát és így a hívőközösség maga gondoskodjon az egyházi ingatlanok fenntartásáról és a plébános járandóságáról. (ERŐS 1993, 156)

A plébániák és a lelkipásztorok anyagi helyzetének konszolidálására egyetlen megoldásként az önsegélyezés maradt. Brenner Frigyes nagyikindai plébános tett javaslatot az egyházközségi alapszabályok kidolgozására, amelyre 1925 első felében került sor.

Ezzel a munkával kapcsolatban több alkalommal is ülésezett a kormányzóság papsága. A Bánati Apostoli Kormányzóság Hitközségi Alapszabályzatát 1925. augusztus 20-án hagyta jóvá a főpásztor és november 1-én lépett életbe. Előírta, hogy minden plébánián és leányegyházban haladéktalanul meg kell alakítani az egyházközséget, melynek feladata lesz az alkalmazottak megfelelő díjazásáról való gondoskodás. A három fő részből álló alapszabályzat kiemeli az összetartás, valamint a keresztény katolikus öntudat ápolásának és fejlesztésének fontosságát. A hívek lelkére kéri a rendszeres istentisztelet, a hitélet és a hitoktatás méltó fenntartását, sőt előmozdítását. Ennek megszervezése a mindenkori lelkipásztor kötelessége, ugyanakkor az egyháztanács feladata az igényelt személyi és dologi költségek biztosítása ehhez.

A régi egyházközségek újrászervezése és újak alakítása pozitív hatással volt a hívek plébániái életbe való bevonása és az egyházzal kapcsolatos nagyobb felelősségvállalás szempontjából. Láthatóan fellendült a hitélet a Bácságban, különösképpen a leányegyházakban és a szórványgyülekezetekben volt tapasztalható a hívek önszerveződéséből kisarjadtt lelki ébredés.

Rodić érsek 1926. szeptember 29-én kelt pásztorlevelében hitet tett az anyanyelvű hitélet és hitoktatás fontosságáról, valamint hangsúlyozza a hívek ehhez való jogát.

„Azt óhajtjuk, hogy az egész püspökségben átfogó egységben odahassunk, hogy minden egyes hívő apja és anyja nyelvén imában és énekekben dicsérje az Istent és őseik nyelvén értsék meg az örök Igazság szavait. Mindig is jellemző volt a Bánátban a nemzetiségek békés egymásmellettiességénél a többnyelvű egyházi ének. Rendkívül mély benyomást keltett az idegenre, ha egy nagyobb ünnep alkalmával részt vett az ünnepi szentmisén, amikor az Úristen magasztalásakor szinte egy torokból fölhangzott: „Téged, Isten dicsérünk!”, mivel minden nemzet a szöveget saját anyanyelvén énekelte. Így volt ez karácsonykor is, amikor a karácsonyi énekeket énekeltek. Nem jelentette ez minden más külsőségek mellett inkább a népek békés együttélését, amire manapság annyira törekcsenek, és amit az itteni kisemberek már évszázadok óta éltek?”

A fenti sorokból azt olvashatjuk ki, hogy a horvát nyelvterületről érkezett főpásztor mindent elkövetett azért, hogy „idegenként” valódi bánági főpásztor legyen.

Mivel az apostoli kormányzóság a két világháború között komoly anyagi nehézségekkel küzdött, ezért a két világháború között felépült nyolc bánági új templom első sorban a hívek nagylelkű adakozásának köszönhető. (LEHMANN 1972, 204)

Szerzetesrendek

A királyi Jugoszlávia idején elsősorban női szerzetesrendek voltak jelen a Bácságban. A vincés nővérek Tirolból érkeztek Zágrábba, ahol 1856-ban önálló anyaházat alapítottak. A zágrábi vincés nővérek érkeztek 1898-ban Nagybecskerekre. Trianont követően továbbra is zavartalanul szolgálhattak betegápolóként a magán vagy állami kórházakban. Nagybecskerekben kívül Nagyikindán a Teodorović-féle magánzanatóriumban, valamint a törökkanizsai kórházban látták el áldásos tevékenységüket. A Bácság területéről 40 leány csatlakozott a rendhez, akik szinte teljes egészében a katolikus magyarok sorából kerültek ki. (LEHMANN 1972, 198)

A Bácskához hasonlóan a Bácságban is jelen volt a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek kongregációja. 1858-ban érkeztek Temesvárra és a Csanádi Egyházmegye területére. Nagybecskerekben eleinte hat elemi osztályt tanítottak, majd 1896-tól

intézményük már polgári iskolaként is működött. Tiranon előtt a Csanádi Egyházmegye területén mintegy 500 nővér tevékenykedett az oktatásban. Közülük 50 rendtag maradt a Bánság jugoszláviai részében. Hosszabb – rövidebb szünetekkel továbbra is taníthattak volt nagybecskereki iskolájukban. A rend tagjai vezették a háztartást az 1935-ben megnyílt belgrádi német katolikus diákotthonban a „St. Raphaelsheimban” is.

A férfi rendek közül a piaristák nagy múltra tekinthettek vissza a Bánságban. A magyar cserkészgyökerei is az 1846-ban alapított Nagybecskereki Piarista Főgimnáziumhoz kötődnek. Králik László piarista tanár a főgimnázium 1909/1910-es évkönyvében jelentette meg lord Robert Baden-Powell Scouting for Boys című könyvének magyar fordítását kivonatolt formában. Az 1910-ben megalakult Nagybecskereki Cserkészszerepedig az első cserkészcsapatok között volt a Magyar Királyság területén. A város szerb megszállását követően azonban a piarista atyákat fokozatosan kiszorították az oktatásból, végül 1920. augusztus 4.-én kiutasították őket az SZHSZ királyságból. Mindazonáltal a piarista nevelés értékeremtő voltát bizonyítja, hogy egykori növendékeik közül többen is jelentős szerepet játszottak a két világháború közötti délvidéki magyarság szellemi és politikai életében is. (FARKAS 2019, 9)

A minoriták 1718 óta szolgáltak Pancsován. Nevükhöz fűződik a Szent Anna templom felépítése, amire 1923-ban került sor. Verseci rendházukban négy szerzetes pap és egy testvér élt.

Papképzés és katolikus diákotthonok

A Bánati Apostoli Kormányzóság létrejöttkor 66 lelkipásztor végezte szolgálatát a 209 370 bánsági katolikus körében. Fontos volt tehát a papság utánpótlásának biztosítása. Mivel a Csanádi Egyházmegye nagy- és kissemináriuma is Temesváron működött, ezért a Bánság jugoszláviai része papnevelő intézet nélkül maradt. A húszas évek elején a délszláv hatóságok egyre több akadályt gördítettek az egyetemi és főiskolai tanulmányok külföldön történő végzése elé, ezért 1923-tól kezdve a jövődi lelkipásztorok itthoni teológiai fakultásokon tanultak. Tanulmányaikat részben a kormányzóság, részben pedig szüleik finanszírozták. Engel Ferenc szívén viselte a szerényebb anyagi körülmények között élő teológusok sorsát, ezért számukra külön ösztöndíjalap létesítését indítványozta az esperesek 1925. november 17–18.-i gyűlésén. Ezt az alapot papok és hívek anyagi támogatásával létesítették és tartották fenn. (Litt. cir. Ban. 1925/IV, 2–4)

A két világháború között a bánsági papnövendékek Diakováron, Zágrábban, Ljubljanában, Budapesten, Grazban és Rómában tanultak. Emellett a Német Katolikus Misszió jóvoltából három németországi növendék is csatlakozott a nagybecskereki kormányzóság jövődi papjaihoz. 1935-ben a teológiai hallgatók létszáma 40 főt tett ki. A későbbiekben a papság soraiban nem is annyira a német – magyar különállás okozott gondot, hanem sokkal inkább az a tény, hogy a diákok a különböző városokban tanultak, így évekbe tellett, mire a papi szolgálatuk ideje alatt jobban megismerték egymást. Ez a probléma az idősebb papság körében nem állt fent, hiszen ők szinte mindnyájan a Temesvári Szemináriumban tanultak. (DRAGANOVIĆ 1939, 397–404; LEHMAN 1972, 185)

További nehézséget okozott a fiatalabb papi generáció számára, hogy egyetemi tanulmányaik alatt egyáltalán nem találkoztak sem a magyar, sem pedig a német nyelvvel, amelyeken a papszentelésük után prédikálniuk és hittant tanítaniuk kellett. A jugoszláviai szemináriumokban – mint a II. vatikáni zsinatig mindenütt – a teológiai tárgyakat la-

tinul tanították. A gyakorlati képzés pedig, ami a retorikát, a homiletikát és a kateketikát jelentette, horvátul, illetve szlovénül folyt. Hazatérve tehát a magyar ajkú papnövendékeknek el kellett sajátítaniuk az anyanyelvükön történő megfelelő színvonalú igehirdetés és hitoktatás képességét is. E téren nagyban segítették őket Kovács István, majd Szabó Márton helynökök, akik gondoskodtak megfelelő anyaországi szakirodalom beszerzéséről. Ebben Glattfelder püspök is segítséget nyújtott a bánsági fiatal papoknak.

Rodić érsek gonoszkodott lelkigyakorlatok szervezéséről a bánsági papság számára. E téren teljes mértékben tiszteletben tartotta a kormányzóság nyelvi összetételét, mivel szinte kizárólag németül is beszélő magyar jezsuitákat hívtak meg ezekre az alkalmakra. A méltán neves hitszónok és író P. Csávossy Elmér több alaklommal tartott lelkigyakorlatot Nagybecskereken a két világháború között. (Litt. cir. Ban. 1923/III, IV; 1924/IV; 1927/III; 1929/VII; 1930/V; 1931/IV, 13; 1934 22; 1936 3–5; 1937 V)

Engel Ferenc hittanár nevéhez fűződik a Nagybecskereki Katolikus Konviktus megalapítása 1905-ben. Egy a Magyar utcában található bérházat vásárolt meg saját pénzen és alakított át diákotthon céljára. A katolikus intézmény az első világháborút követően is zavartalanul folytatta működését. Az Engel-féle konviktus 40 – 60 diákja között megközelítőleg egyenlő volt a magyarok és a németek aránya. Az intézmény magyar diákjaitól a lelki képzésen felül elvárták nemzeti irodalmuk és történelmük jobb megismerését is. Ugyanez a követelmény természetesen fennállt a német nyelvű diákok irányában is. Továbbá lehetőség nyílt a bentlakóknak a német, illetve a magyar, mint idegen nyelv tökéletes elsajátítására is. A konviktuson belüli órákat lelkipásztorok és nyugalmazott főgimnáziumi tanárok tartották. A kedvezményes, a szülők anyagi helyzetétől függő bentlakás költsége, valamint az itt nyújtott sokrétű képzés egyaránt vonzóvá tette azt a bánsági magyar szülők és gyermekeik számára. A kormányzóság kisseminaristái is ebben a kollégiumban kaptak elhelyezést, lelki képzésüket Engel atya irányította.

Aloisianum néven Versecen is működött katolikus diákotthon, ami nyitva állt azon magyar gimnazisták és reáliskolások számára, akik a városban végezték tanulmányaikat. Sőt, a vezetőség kifejezetten ügyelt arra, hogy minden évben egy bizonyos számú magyar anyanyelvű diák is bekerüljön az intézménybe, hogy ezzel is elősegítsék a német-ajkúak nyelvtanulását. (ADZ Aloisianum 1925) A kollégiumot Jakob Endreß esperesplébános és Joseph Steinkamp főgimnáziumi hitoktató alapította 1924-ben. Az intézmény a verseci plébánia tulajdonában lévő egyik ingatlanban működött Wilson (korábban Fehértemplom) utca 28. szám alatt. Tehetősebb hívek és papok anyagi támogatásából alakították át ezt a házat olyan intézménnyé, ami 30 kollégista számára biztosított megfelelő szállást. A háztartást és a konyhát a Miasszonyunkról Nevezett Nővérek vezették. Miután Endreß a zágrábi Crisinum előjárója lett, 1935-től Jakob Wolf atya vette át az intézmény vezetését. A fenntartók jóvoltából diákok anyagi helyzetüktől függően járultak hozzá ellátásukhoz, a szegényebb diákok számára pedig ezt ingyenessé tették, sőt havi 600–800 dinár ösztöndíjban is részesítették őket. (LEHMANN 1972, 184)

A papi utánpótlás képzése mellett bánsági magyar és német papság kiemelt fontosságúnak tekintette a leendő katolikus értelmiség kinevelését is. Mivel a nagybecskereki és a verseci katolikus diákotthonok sikeresen működtek és nagy népszerűségnek örvendtek a hívek körében, ezért Engel Ferenc indítványozta egy katolikus konviktus megalapítását Zágrábban bánsági egyetemisták számára. Engel indítványa tetszést aratott a konzultorok testületében, akik támogatták az ötlet megvalósítását. A kollégiumot az alapítók Crisinumnak nevezték el, Marcus Crisinus (1589–1619) – Kőrösi Márk, a kassai vértanú egyikének tiszteletére.

A telek megvásárlásra került, a kollégium felépítéséhez pedig Glattfelder Gyula csanádi püspöktől reméltek kétmillió pengő anyagi támogatást. A püspök a teljes összeget nem tudta a kezdeményezők rendelkezésére bocsátani, de azért kisebb összeggel ő is hozzájárult az építkezéshez. Rajta kívül még számos bánsági magyar és német pap, földbirtokos sorakozott fel a Crisinum terve mögé. Titokban Magyarországról is érkeztek adományok erre a célra – többek között a verseci születésű Herczeg Ferentől, a Magyar Revíziós Liga elnökétől is. Erre azonban rájöttek a szerb hatóságok, akik szemében nemcsak a Liga, hanem az író személye is szálla volt. Tiltakozásukat jelezték a főpásztor irányába is, ezért Rodić érsek 1928. július 26-án kelt levelében Engeltől az elhúzódo építkezés leállítását vagy annak végleges befejezését kérte. (ADZ Crisinum 1928)

Engel végül saját, valamint nővére Barth született Engel Mária vagyonát is az építkezés céljára fordította és ennek köszönhetően a kollégium 1929 őszén megnyitotta kapuit a bánsági magyar és német katolikus egyetemisták előtt. A méltányos áru és megfelelő körülményeket biztosító konviktus lelki és szellemi képzést is biztosított a diákok számára. (ERŐS 1993, 162–163) Az idő hamarosan igazolta az alapítók szándékát, mivel a vajdasági sváb fiatalok is a Harmadik Birodalom nemzetiszocialista és új pogány eszméinek célkeresztjébe kerültek. A Crisinum által nyújtott katolikus keresztény, valamint magyar és német konzervatív szellemiségű nevelés, illetve a jövőbeni bánsági német és magyar értelmiség tagjainak szorosabb összekapcsolásának feltett szándékával az intézmény kiemelt fontosságú missziót töltött be a Bánság egyházi és társadalmi életében.

Összegzés

A trianoni békediktátum következtében a délvidéki magyar katolikus lakosság több szempontból is megélt a kisebbségi létet: egyrészt magyarként a délszláv államban, másrészt katolikusként egy olyan országban, ahol a szerb ortodox vallás szinte államvallásnak számított, harmadrészt pedig magyar katolikusként a horvát dominanciájú Jugoszláviai Katolikus Egyházban. A katolikus hívek helyzetét tovább nehezítette, hogy egyházközségeik elveszítették iskolafenntartói jogukat, valamint földbirtokaik és ingatlanjaik jelentős hányadát, melyek bevételeiből fenntartották azokat. A kegyuraság rendszere is összeomlott, ezért a templom- és plébániaépületek fenntartása, valamint a lelkipásztorok és az egyházi alkalmazottak megélhetése is veszélybe került. Mint az egyháztörténelem folyamán oly sokszor megtörtént, az anyagi javak elvesztése nemhogy megbénította volna az egyes egyházközségeket, hanem éppen ellenkezőleg, nagyobb felelősségvállalásra és önszerveződésre sarkallta a vajdasági katolikus híveket. Az önszervezés és a szervezettség terén kétségtelenül a Bánság és a Bácska katolikus németisége járt élen, de pozitív példájukat átvették a magyar hívek is. A lelkipásztorkodás új formáinak meghonosítása, valamint a rétegpasztorálás szempontjából is nagy hatással voltak egymásra a különböző nemzetiséghez tartozó vajdasági katolikusok. Míg a két világháború közötti időben a magyarság és a németiség politikai vezetői nem találták meg egymással a közös hangot, addig e nemzetiségek katolikus papjai sikeresen működtek együtt a közös problémák megoldása és a katolikus megújulás terén. Ez a megállapítás érvényes a vajdasági német és magyar református, illetve evangélikus hívekre is. Akadnak ugyan német történészek, akik a vajdasági katolikus németiség és magyarság szoros együttműködését a Monarchia idején az egyházban is jelenlévő magyarosítás hozadéaként értelmezik, ám ennek ellentmond az a tény, hogy a fiatal, jugoszláviai teológiákon

végzett német papság éppúgy hordozója volt ennek az együttműködésnek, mint a kalocsai vagy temesvári szemináriumokban szocializálódott idősebb paptársaik.

A délszláv királyság évtizedeiben a magyar és horvát katolikusok között bizonyos feszültség volt érezhető a Bácskában. Azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az első világháborút követő évek a bunyevác katolikusok számára a nemzeti önmeghatározás esztendei voltak: nagy reményekkel tekintettek a megszülető közös délszláv államra, de ennek politikai berendezkedését illetően nekik is csalódniuk kellett horvátországi nemzettársaikhoz hasonlóan. Az Osztrák–Magyar monarchia évtizedei alatt a horvát-bunyevác értelmiség a boldogulás érdekében kénytelen volt a magyarságba való asszimiláció útját választani. E nemzetiség számára papjaik jelentették azt a vezető réteget, akik sohasem szakadtak el a nép egyszerű fiaitól. Ha így tekintünk Blaško Rajić és Lajčo Budanović tevékenységére, akkor megértjük, hogy egyházépítésüket nem holmi magyarellenesség, hanem a bácskai horvát bunyevác népcsoport önmeghatározásának elősegítése jellemezte.

Irodalom

- SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások; revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Lämpás kiadó.
- BÁLINT Sándor (1974): *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I*. Szeged: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974–1975/2.
- BERETIĆ, Stjepan (2018a): *Zlatni jubilej Subotičke biskupije V. dio*. Zvonik. God. XXV. Br.9 (286) rujan 2018. 48.
- BERETIĆ, Stjepan (2018b): *Zlatni jubilej Subotičke biskupije VI. dio*. Zvonik. God. XXV. Br.10 (287) listopad 2018. 48.
- DRAGANOVIĆ, Krunoslav (1939): *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Sarajevo: Biskupska Konferencija Kraljevine Jugoslavije.
- ERDŐ Péter (1991): *Egyházjog*. Budapest: Szent István Társulat.
- ERŐS Lajos (1993): *Adalékok a Zrenjanini – Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Tóthfalu: Logos.
- FARKAS Zsuzsanna (2019): *Visszatekintés a vajdasági cserkészlet kezdetére*. In: Cserkészlet a déli végeken. Szabadka: Hét Nap Kiadó.
- GERGELY Jenő (1999): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Pannonica. Forrás: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhaz-1/ch02.htm> (2018. aug.10.)
- GRENTROP, THEODOR (1930): *Das Deutschtum an der Mittleren Donau in Rumänien und Jugoslawien*. Münster: Aschendorffsche Verlagbuchhandlung.
- GOLUŽA, Božo (2004): *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Mostar: Crkva na kamenu.
- HALTMAYER, Josef (1972): *Die katholischen Donauschwaben in der jugoslawischen Batschka 1918–1945*. In: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918 – 1945*. 227–276. Freilassing: Pannonia-Verlag.
- HALMÁGYI Pál (2006): *A torontáli háromszög idegen megszállása (1918–1921) In A szerbek Magyarországon 1918–1921*. 27–60. Budapest: METEM.
- HORVÁTH Gábor (2017): *„De minden év egyik napján mindig zárva lesz”. Megjegyzések a szegedi trianoni kapu szimbolikájához*. Deliberationes. 2017/2. 100–140.

- HORVÁTH Gábor (2018): *Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni”*. Deliberationes. 2018/1. 27–77.
- KISS Adél (1996): *A Miaszsonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolánövérké története Magyarországon 1860–1950*. Budapest: ELTE.
- LAKATOS Andor (2002): *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Kalocsa: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.
- LAKATOS Andor (2006): „A nagy háború árnyékában” – a kalocsa-bácsi főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921) In *A szerbek Magyarországon 1918–1921*. 149–179. Budapest: METEM.
- LEHMANN, Michael (1972): *Die katholischen Donauschwaben im jugoslawischen Banat 1918–1945*. In: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. 154–216. Freilassing: Pannonia-Verlag.
- LELKES György (1998): *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Baja: Talma kiadó.
- LEONARDIS de, Massimo (2016): *San Pio X, Benedetto XV: i loro tentativi di pace nel contesto politico europeo*. In: *Inutile strage. I cattolici e la Santa Sede nella prima guerra mondiale*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Littere circulares ad clerum Ord. Ap. Adm. Bačiensis*. 1923/II; 1928; 1929/V.
- Littere circulares ad clerum Ord. Ap. Adm. Banatiensis* 1923/III, IV; 1924/IV; 1925/IV; 1927/III; 1929/VII; 1930/V; 1931/IV; 1934; 1936; 1937/V.
- NEIDENBACH, Norbert (2008): *Die Banater Republik*. Heimatblatt Groß-Jetscha. 33–35.
- ORCSIK Károly (2018): *XV. Benedek és a „nagy háború”*. Hitélet. 2018. október. 26–27.
- PAPP Árpád (2018): *Bukovinai székek Bácskában = Sekelji iz bukovine u Bačkoj*. Szabadka: Szabadkai Városi Múzeum.
- PETROVIĆ, Ilija (1996): *Vojvodina Srpska 1918*. Novi Sad: Cvetnik.
- SÁGI György (2017): *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról*. Levéltári Közlemények 88. 347–367.
- Schematismus Cleri, Admin. Ap. Ban. in Jugoslavia* (1935) Veliki Bečkerek: Ordinarijat Apostolske Administrature.
- Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad Annum Christi 1942*. Coloczae: Editio Ordinariatus Colocensis.
- Schematismus Cleri Diocesis Csanadiensis pro anno 1913*. Temesvár: Egyházmegyei Hatóság.
- Schematismus Primis Diocesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus fundationis Diocesis*. Suboticae: Subotička Biskupija.
- SEBŐK László (1991): *A katolikus egyházszerkezet változásai Trianon óra*. Regio – Ki-sebbségtudományi Szemle 1991. (2. évf. 3.sz.)
- SEKULIĆ, Ante (1990): *Bački bunjevci i šokci*. Zagreb: Školska Knjiga.
- SZÉKELY András Bertalan (1991): *Az anyanyelvű hitélet mint megtartó erő*. Honismeret 19. évf. 4. szám. 76–79.
- TÓTH Tamás (2008): *A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján*. Deliberationes. I/1. 123–138.
- TÓTH Tamás (2016): *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945*. In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae: Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk.: Somorjai Ádám OSB – Zombori István. Budapest: METEM. 339–454.
- TÓTH Tamás (2021): *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*. Budapest: Szent István Társulat.

- VARGA Attila (2006): *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraensis*. Cluj-Napoca: Argonaut.
- WILDMANN, Georg (2010): *Donauschwäbische Geschichte. Die Tragödie der Selbstbehauptung im Wirkfeld des Nationalismus der Nachfolgestaaten 1918–1944*, Band III, München: Donauschwäbische Kulturstiftung.

Levéltári források

- Archivum Dioecesis Zrenjaninensis, Nagybecskerek (ADZ)
 ADZ Aloysianum. 1925. Bericht; 1938. Bericht; 1939 Bericht.
 ADZ Crisinum. 14/1928. P. Rodić érsek leirata Engelhez 1928. VII. 26.

A Délvidék Trianon után.

Forrás: <https://ligetmuhely.com/liget/az-elet-kenyes-oldalarol-a-bacska/> (2021.04.11.)

Egyházmegyék a Jugoszláv Királyság területén (DRAGANOVIĆ 1939)

HARMATH KÁROLY OFM

TRIANON ÉS A NAGYBECSKEREKI PÜSPÖKSÉG

Az első világháború okozta katasztrófa előtt a Csanádi püspökségben a hívek száma közel egymillió, a papoké több mint 400. A híveket 246 plébánia, 135 káplánság és 1101 leányegyház keretében gondozták.

1923: Elcsatolásokkal egy püspökségből három egyházmegye

Az első világháború befejezését követően, a Trianoni békeszerződés értelmében, az ősi Csanádi Egyházmegye területét három részre darabolták. Ekkortájt dr. Glattfelder Gyula állt a Csanádi püspökség élén. Ő volt az ősi Csanádi Egyházmegye utolsó főpásztora és egyben az „új” Csanádi Egyházmegye első főpásztora. Glattfelder püspök 1923-ban költözött Szegedre. Ekkortájt az egyházmegye tovább vitte a régi nevét, mint Csanádi püspökség, egészen 1982-ig, amikor a Szeged-Csanádi Egyházmegye nevet vette fel.

Az ősi Csanádi püspökségből a Szentszék három új egyházkormányzati területet hozott létre.

1. Az „új” Csanádi püspökséget, melyet a Trianon utáni feldarabolás következtében Szeged városa és még harminchárom plébánia alkotta.
2. Temesváron 1923. február 17-én Apostoli Kormányzóságot állítottak fel. Az ősi püspökség legnagyobb részét 163 plébániával és Temesvár központtal a Román Királyság kapta. Az újonnan alakult kormányzóság első kormányzója dr. Pacha Ágoston kanonok lett. A Temesvári Apostoli Kormányzóságot 1930. augusztus 15-én egyházmegyei rangra emelték.
3. Az ősi egyházmegye harmadik részét az a terület képezte, amelyet a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatoltak. Itt is Apostoli Kormányzóságot hoztak létre Nagybecskerek (később Petrovgrad, majd Zrenjanin) központtal, amelyet hatvannégy plébánia képezett. Az Apostoli Kormányzóság 1988-ban vált püspökséggé.

A Nagybecskereki Apostoli Kormányzóságtól a püspökség

A Nagybecskereki Apostoli Kormányzóság önállósulását nem lelkipásztorkodási keretek követelménye hozta létre, hanem történelmi változás. A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (később Jugoszlávia, ma Szerbia, Vajdaság) csatolt rész 9387 km² területen fekszik. Az újonnan létrehozott kormányzóságban a harmincas években mintegy

200.872 katolikust számláló térségben lelkipásztori feladatok ellátásáról mintegy hetven pap gondoskodott.¹ A hívek közösségét különböző nemzetek fiai képezték: mintegy százezernyi német, majd valamivel kevesebb magyar, és kisebb létszámban bolgárok, csehek, horvátok, szlovének.

A Jugoszláviához csatolt rész vezetésére a Szentszék ideiglenes apostoli kormányzót nevezett ki 1923. február 10-én Rafael Rodić OFM személyében, s a kormányzására rábízott területet Bácsági Apostoli Kormányzósággá alakította. Az új apostoli kormányzót hamarosan belgrádi érsekké nevezte ki a Szentszék, aki ekkor Nagybecskerekéről (Petrovgrad) átköltözött Belgrádba.

Amikor 1936 novemberében leköszönt szolgálatáról, utódjául a Szentszék dr. Josip Ujčić személyében nevezett ki új belgrádi érseket (1936. november 26.) és rábízta a Bácsági Apostoli Kormányzóság irányítását is.

Az Apostoli Kormányzóságot a II. világháború befejeztével újabb csapások érték. Csaknem százezer német ajkú hívő távozásra kényszerült. A kommunista hatalom hatóságilag lebontatott mintegy húsz plébániatemplomot, megannyi imaházat, a meghagyott templomok romlásnak indultak, plébániaházak omladozni kezdtek. Nemcsak a hívek száma csökkent szinte a felére, hanem a papság létszáma is megfeleződött. A megmaradt százezernyi katolikus hívő létszáma évről évre tovább apadt. A németiség távozásával szórványjellegűvé vált az egész térségben a katolikus egyházi jelenlét.

A Bácsági Apostoli Kormányzóság statisztikai adatai 1935-ben:²

Plébánia:	64
További lelkipásztori területi szervezetek:	90
Hívek száma:	200 872
Ebből német anyanyelvű:	111 182
Magyar anyanyelvű:	78 980
Szlávok (horvátok, csehek, szlovákok):	7 484
Bolgárok:	2 667

A hosszú életkort élt Ujčić érsek 1961-ben koadjutort kért a Szentszéktől: ekkor kapta kinevezését cum jure successionis (utódlási joggal) dr. Gabriel Bukatko, akit 1961. július 17-én bácsági apostoli kormányzónak is kinevezett a Szentszék. Először állt e tájak élén görög katolikus főpap, aki latin szertartású tevékenységet is folytathatott. Három évvel később elhunyt dr. Josip Ujčić érsek (†1964. 03. 24.).

Msgr. dr. Gabriel Bukatko érsek tíz éven át végzett főpásztori szolgálatot az apostoli kormányzóság területén. Arra való tekintettel, hogy nem beszélt magyarul, a hívek nagy hányada viszont magyar anyanyelvű, a Szentszék közmegelegedésére 1971. december 22-én msgr. Jung Tamás személyében új apostoli kormányzóval ajándékozta meg a híveket. Püspökké szentelésére Nagybecskerekén (Zrenjanin), a kormányzóság székhelyén került sor 1972. február 13-án.

¹ A lakosság összlétszáma ekkortájt hatszázezer körül mozgott.

² Schematismus Cleri, Admin. Ap. Ban. in Jugoslavia, Veliki Bečkerek 1935.

A belgrádi érsekek – kormányzók csak bérálni jártak el a Bácságba, az ügyintézését évtizedeken át átengedték helynökeiknek, akik a Nagybecskerekén vezetett kormányzósági irodából intézkedtek nevükben. Ezt az áldatlan állapotot igyekezett utólag jó szívvvel és nagy készséggel orvosolni 1972–1988 között Jung Tamás püspök, apostoli kormányzó. Törekedett a papi egység megszilárdítására és a hívek lelki életének az elmélyítésére.

Mintegy másfél évtizeddel később – 1986. december 16-án – II. János Pál pápa püspökségi szintre emelte az apostoli kormányzóságot, Szent Gellért vértanú püspököt jelölte védőszentjéül, a nagybecskereki plébániatemplomot székesegyháznak és véglegesítette határait.

A Nagybecskereki Egyházmegye első megyéspüspökévé II. János Pál pápa 1988. január 7-én msgr. Huzsvár László pápai prelátust, újvidéki esperesplébánost nevezte ki. Felszentelésére 1988. február 14-én került sor. Jung Tamás püspök, a nyugalomba vonult apostoli kormányzó, néhány évvel később (1992. december 5-én) elhunyt.

Az újonnan felszentelt főpásztor első feladatként átszervezte a püspökség espereségeit (4), véglegesítette a plébániák számát (40), a leányegyházakét (50), továbbá újraszervezte a Papi Tanácsot és közzétette az Egyházközségek Szabályzata és Ügyrendje statútumát (1990), egyben megejtette hivatala teljes átalakítását.

Dr. Német László SVD, a nagybecskereki egyházmegye második főpásztora 2010. január elsejei hatállyal átszervezte az esperesi kerületeket (3), újraszervezte a plébániák és azok leányegyházai (filia) területi beosztását és számát.

Bácsági apostoli kormányzók és nagybecskereki püspökök

Dr. Rodić Ivan Rafael bácsági apostoli kormányzó majd belgrádi érsek.	1923–1936
Dr. Ujčić Josip belgrádi érsek bácsági apostoli kormányzó	1936–1964
Dr. Bukatko Gabriel belgrádi érsek bácsági apostoli kormányzó	1964–1972
Jung Tamás címzetes püspök apostoli kormányzó	1972–1988
Huzsvár László első megyéspüspök 2007 után egyházmegyei kormányzó	1988–2007
Dr. Német László SVD megyéspüspök	2008–2022

GÖNCZ LÁSZLÓ

A TÖRTÉNELMI SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYE SZERB–HORVÁT–SZLOVÉN KIRÁLYSÁGHOZ CSATOLT TERÜLETE 1918-TÓL AZ 1920-AS ÉVEK VÉGÉIG

Tények és előzmények

A történelmi Szombathelyi Egyházmegye túlnyomórészt szlovénok lakta, Mura menti része az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia 1919. július 9-ei döntése alapján, amit az ún. trianoni békeszerződés megerősített, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fennhatósága alá került. A délszláv államhoz jutott kb. 950 négyzetkilométernyi terület – amely Vas vármegye vonatkozásában a történelmi Muraszombati Járás zömét és a Szentgotthárdi Járás déli részét, Zala megyéből pedig az Alsólendvai Járás nyugati felét, valamint ebből a járásból 1919 tavaszán létrehozott Belatinci Járást és a Letenyei Járásból Pince települést foglalta magában – egészében a Szombathelyi Egyházmegyéhez tartozott, annak keretében a szentgotthárdi, a muraszombati, az alsólendvai és a letenyei esperesi kerületekhez. A nagyhatalmi döntéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélt területen 1919-ben mintegy 90 ezer ember élt 19 plébániában, közülük 67 ezer volt római katolikus vallású.¹ A történelmi Magyarországnak a szlovén érdekszférához (a ma önálló Szlovén Köztársasághoz) csatolt részét manapság magyar nyelvterületen leginkább „Muravidék” néven tartják számon. Ugyanezt a területet szlovén nyelvi környezetben Prekmurje néven ismerik, ami magyarul Murántúlra fordítható; e megnevezés azonban a magyarság körében nem honosodott meg. A tárgyalt területen az impériumváltáskor a lakosság kb. negyede volt magyar nemzetiségű, akiknek zöme az új országhatár menti szűk sáv harminc településében élt, ahol abszolút többséget alkottak. A félreértések elkerülése céljából fontos megjegyezni, hogy a Muravidék, mint önálló közigazgatási vagy regionális egység, 1919 előtt de jure nem létezett, ezzel a terminussal esetenként a Mura folyó menti tágabb térséget jelölték, ami alatt egyes forrásokban a túlnyomórészt horvátok lakta Muraközt (amely egyházi tekintetben a zágrábi püspökséghez, később érsekséghez tartozott) és a Letenyei járásnak az említett folyóhoz közeli részét úgyszintén értették.²

A Muravidék hovatartozása és a tájegység keretében élő szlovén közösség nemzeti tudatának alakulása szempontjából fontos szerepe volt a szlovén származású római katolikus papoknak és evangélikus lelkészeknek. Hogy a Magyarországhoz tartozó

¹ Kovács, Attila: *Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921*. In: *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II.* szerk.: Mojca MEDVEŠEK–Sonja NOVAK–Lukanovič, Ljubljana, 2020. 112.

² SLAVIČ, Matija: *Naše Prekmurje*. Murska Sobota, 1999. 44–57, 62–63; GÖNCZ LÁSZLÓ: *A muravidéki magyarság 1918 – 1941*. Lendva, 2001. 8–12.

szlovénok lakta vidéken, melyet egykor gyakran Vend-vidéknek neveztek (szlovénul: Slovenska krajina), a viszonylag kis lélekszámú, kb. 70 ezer főt számláló közösség megmaradt és megőrződött a Mura menti szlovén nyelvjárás, azért a 18. század második felétől mindkét említett felekezet papsága sokat tett. Erre vonatkozó aprólékosabb ismertetőtől ezúttal eltekintünk, fontos azonban hangsúlyozni, hogy a jelentős szlovén irodalmi és fordítói tevékenységéről ismert Küzmics István evangélikus lelkész a 18. század második felében, valamint a Szili János szombathelyi püspök által támogatott, úgyszintén jelentős írói és fordítói tevékenységet végző római katolikus Küzmics Miklós, majd később Kosics József felsőszölnöki plébános és mások nagymértékben hozzájárultak a muravidéki szlovén nemzeti tudat kialakuláshoz, valamint a helyi szlovén nyelvjárás megőrzéséhez.³

A szlovén közösség nemzeti megszilárdulása szempontjából a 19. és a 20. század fordulóján kiemelten fontos szerep tulajdonítható dr. Ivánóczy Ferenc Csendalkon (Tišina) székelő muraszombati kerületi esperesnek, valamint a köréhez tartozó római katolikus papoknak. Ivánóczy (eredeti nevén Kodila), helytálló magyarázattal, határozottan elutasította a „vend” megnevezést, amit magyar nyelvtérleten általában a szlovénokra használtak. A szlovén nemzeti érzelmű Ivánóczy azonban hű állampolgára és pártfogója volt a Magyar Királyságnak, ezért ő a muravidéki szlovénok jövőjét 1910 körül a magyar állam keretében képzelte el. Ezzel kapcsolatban egyik írásában – egyebek mellett – a következőt hangsúlyozta: „És csakugyan nincsen a magyar történelemben egyetlen lap, vagy egyetlen sor, mely csak sejtetné is velünk, hogy e maroknyi kis szlovén nép valaha ne érezte volna magát a magyar háza éppen olyan polgárának, mint az uralkodó magyar faj bármely egyéb tagja.”⁴

Az első világháború után a Mura mente állami hovatartozása kérdéséről megoszlott a szlovén származású papok véleménye. Ivánóczy halála után (1913) Klekl József lett a szlovén származású papok egyik csoportjának a szellemi irányítója, és a körülötte gyülekezők közül néhányan – a tágabb térségben érvényesülő nemzeti mozgalmak, valamint az általános szociális és politikai bizonytalanság hatására – a szlovén nemzeti egyesítéssel és az újonnan létrejött délszláv állammal kezdtek szimpatizálni. Ehhez a csoporthoz a Zala megye szlovénok lakta részén tevékenykedő plébánosok közül tartoztak többen. A Muravidékkel szomszédos stájerországi vidékről származó Slavič Matijanak (római katolikus pap és tudós, később két ízben a ljubljanai egyetem rektora volt), mint a békekonferencián résztvevő jugoszláv küldöttség Muravidékért felelős szakértőjének, kimagasló érdemei voltak a tájegység délszláv államhoz csatolásáért. Slavič 1918 őszén tett muravidéki terepszemléjével kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy a muravidéki szlovén papok közül Klekl József nyugalmazott cserencsói plébános és azonos nevű unokatestvére (ifjabb Klekl József, nagydolányi plébános), valamint Kühar Štefan belatinci és Basa Ivan bagonyai plébánosok voltak a papság körében az alakuló délszláv állam legnagyobb támogatói.⁵ Az alsólendvai és a muraszombati esperesi kerületekhez tartozó többi szlovén nemzetiségű pap, az utóbbiak Szelepecz János muraszombati esperesplébános irányításával – annak ellenére, hogy erőteljesen támogatták a muravidéki szlovén nyelvjárás érvényesülését a vallási életben – inkább Magyarország párti volt. Az 1872-ben Muraszombatban született, szlovén származású Szelepecz több mint három évtizedig szü-

lővárosának sikeres, „templom-építető” plébánosa volt, aki Ivánóczy Ferenc 1913-ban bekövetkezett halála után a kerületi esperesi feladatokat is ellátta. Ebben a szerepkörben különösképpen fontos volt az 1918. végétől 1923-ig végzett tevékenysége, amikor 1919 őszétől az említett esperesi került püspöki helynöke volt.⁶ Az alsólendvai esperesi kerületben az úgyszintén nagy befolyással bíró, nagylengyeli származású Strausz Flórián esperesplébános volt az említett korszakban a püspöki helynök, aki – érthetően – a Lendva-vidék Magyarország keretében maradását támogatta.⁷ A szlovén egyesülés és a délszláv állam támogatóinak sorában meg kell említeni a tárgyalat események után néhány évvel később úgyszintén római katolikus pappá szentelt Jerič Ivant, aki – mint a frontról hazatérő, szlovén nemzeti érzelmekkel és pánszláv eszmékkel felvértezett fiatal ember – a Muravidék Magyarországtól történő elcsatolásának támogatója és szervezője volt. Emlékirataiban hangsúlyozta, hogy a „jugoszláv szimpátia” felébresztését elősegítő propagandát leginkább az egyik ljubljanai szerzetesi diákokthozban tanuló muravidéki fiatalok segítették (Kühar Mihael, Erjavec Mihael, Kühar Alojzij, Godina Joško és mások).⁸

A szlovénok lakta Mura mentén, az említett szempontok és bizonyos szintű jugoszláv szimpátia ellenére, Magyarország-ellenes hangulat 1918 végén tömegesen nem volt tapasztalható.⁹ Az idősebb Klekl nevéhez fűződő – általa kiadott és a leghosszabb ideig szerkesztett – regionális hetilapban, a muravidéki szlovén nyelvjárásban megjelenő *Novine*-ben (főképpen akkor, amikor az idősebb Klekl betegsége miatt az újságot több hónapig a fiatalabb Klekl szerkesztette) 1918 őszén találkozzunk délszláv és szlovén rokonszenvvel, ennek azonban akkor a lakosságra még nem volt nagyobb hatása. A délszláv állammal szimpatizáló papok a véleményüket a lakosság felé – néhány kivételtől eltekintve – úgy közvetítették, hogy abból sem számukra, sem a hívők számára ne keletkezzen gond. Az elővigyázatosságra szükség volt, mert 1919 tavaszáig a tájegység elszakadásának Magyarországtól – objektíve – minimális volt az esélye.

A szlovén nemzeti egyesítést, beleértve a Magyarországon élő szlovénokat is, leginkább a stájerországi oldalról, a Mariborban székelő stájerországi Szlovén Nemzeti Tanács részéről szorgalmazták. Annak keretében kapott megbízást a már említett Slavič Matija, hogy 1918 szeptemberében, tapasztalatszerzés céljából, beutazta Vas és Zala megyék szlovénok lakta településeit. Útja során főképpen a római katolikus papokkal tárgyalt, aminek – ahogy utaltunk arra – a későbbi események szempontjából volt jelentősége.¹⁰ Részben a Muraközben zajló események hatására, ahol a horvát politikai elit igénye a túlnyomórészt horvátok lakta tájegység megszerzésére az egész ún. dualista időszakban erős volt (amit a zágrábi érsekség égisze alatt képzett horvát papok erőteljesen szorgalmaztak), a szlovén többségű vidéken is 1918 végén megjelent a félelem a Stájerország irányából feltételezett délszláv területfoglalástól. A szlovénok lakta vidék peremén, valamint a Muraszombatban élő magyar és magyar érzelmű lakosságban különösképpen erős volt a félelem, hogy a „szerbek”, ahogy a délszláv katonai alakulatokat magyar közegben általában nevezték, a Lendva-vidékre és Muraszombat környékére betörnek. Slavič íásaiban említette, hogy amikor az őszirózsás forradalom után a stájer

3 SLAVIČ: i. m. 25–29.

4 IVÁNÓCZY Ferenc: *Vázlatok a régmúlt korból*. In: *A vend kérdés*. Budapest, 1996. 39–42.

5 SLAVIČ: i. m. 306.

6 GÖNCZ László: *Szelepecz János (1872–1936) – Muraszombat nagyteleki esperesplébánosa*. In: *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Szombathely, 2012. 139–141.

7 GÖNCZ László: *Strausz Flórián – A Lendva-vidék elfeledett esperesplébánosa*. In: *Naptár 2021. A szlovéniai magyarok évkönyve*. Lendva, 2020. 132.

8 JERIC, Ivan: *Moji spomini*. Murska Sobota, 2000. 50.

9 KÖVÁGÓ László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, 1964. 45–47.

10 SLAVIČ i. m. 246.

oldal szemszögéből megszakadt a kapcsolattartás a magyarországi szlovénokkal, mivel a magyar oldalon a félelem hatására szigorúbb lett az ellenőrzés, ők úgy folytatták a délszláv állam melletti agitációt, hogy röplapokat készítettek, melyeket a szlovén északi határok és Maribor (a korábbi Marburg) megszerzésénél jeleskedő Maister tábornok katonai repülőgéppel szórták szét a muravidéki települések felett.¹¹ A bizonytalan időszakban a szombathelyi püspökség illetékesei sem ültek tétlenül; Mikes János szombathelyi megyés püspök körlevélben ösztönözte a szlovén lakosságot az egyház iránti hűségre és „Szent István örökségének a megőrzésére.”¹²

A Kárpát-medencében azokban a hetekben került sor a nagyobb lélekszámú nemzetiségek elszakadására Magyarországtól, annak ellenére a Muravidéken megalakult nemzeti tanácsok nem foglalkoztak elszakadási kérdésekkel. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén létrejött a délszláv állam vezetői, amely 1918. december 1-én egyesült a Szerb Királysággal, kezdetben nem formáltak igényt a Muravidékre. A szerbekkel történő egyesülés azonban a pravoszláv befolyástól és dominanciától való félelem miatt a Muravidéken bizonytalanságot idézett elő. Idősebb Klekl Józsefnél már az említett egyesülés előtt is tapasztalható volt némi félelem, ő a római katolikus vallás jövője miatt aggódott leginkább, ha a tájegység az új állam részévé válna.¹³

Összegzésképpen elmondható, hogy 1918 őszén még nem jelentkezett a Mura mentén élő lakosság részéről jelentősebb elszakadási követelés Magyarországtól, amire az is hatott, hogy a november 13-án aláírt belgrádi egyezmény a tágabb régióban a demarkációs vonalat a Dráva folyónál állapította meg.¹⁴ A bizonytalan magyarországi belpolitikai helyzet miatt azonban gyorsan változott a közhangulat, és a délszláv-szimpatia egyes körökben hamar megfogant. A délszláv állam iránti rokonszenv kialakulásánál néhány helyi, szlovén származású római katolikus papnak fontos szerepe volt, azonban a Muravidék hovatartozásával összefüggő nyomásgyakorlás elsősorban kívülről, a stájer-vidéki szlovén nemzeti tanács részéről, valamint a Muraközben zajló események hatására érkezett. A Muravidék elcsatolását Magyarországtól a délszláv állam határainak a véglegesítése, főképpen a szlovén nemzetet érintő északi határok alakulása kontextusában kell/lehet értelmezni. A döntés de facto a párizsi békekonferencián 1919 márciusa és júliusa között dőlt el. A folyamatra, a Muravidék esetében mindenképpen, a magyarországi Tanácsköztársaság kiváltotta nagyhatalmi ellenszenvnek döntő befolyása volt.¹⁵ A tájegység ugyanis az egyetlen része a történelmi Magyarországtól az SZHSZ Királysághoz került területnek, amely 1919. augusztus 12-ig (egy rövid, mindössze bő egy hétig tartó időszakról eltekintve 1918 karácsonyától 1919. január 3-ig) nem volt délszláv megszállás alatt. Hogy azonban az elcsatolására sor került, ahhoz a szlovén nemzeti egyesülés és a délszláv államhoz való csatlakozás iránti rokonszenv erősödésére is szükség volt a muravidéki szlovén közösség részéről, ami úgyszintén a kommunista puccs (1919. március 21-e) után a korábbinál is nagyobb ütemben erősödött. A szombathelyi püspökség vezetői, Mikes János megyéspüspökkel az élen, már 1918 őszétől figyelemmel kísérték a muravidéki helyzetet, mivel – a tágabb földrajzi térségben zajló események kontextusában – a Mura mente szlovénok lakta részének a megtartása, az elsődleges délszláv ér-

deklaráció ellenére, nem látszott megnyugtatómnak. Arra azonban 1919 májusáig senki nem gondolt komolyan, hogy abszolút magyar többségű települések (Alsólendva városa és a Lendva-vidék, valamint a Hetés és az Őrség nyugati részei) végül a jugoszláv államban kötnek ki.¹⁶

Római katolikus papok és egyházi előljárók a Károlyi-éra és a Tanácsköztársaság Mura menti eseményeinek sodrásában

A maribori székhelyű Szlovén Nemzeti Tanács 1918. november 3-án a magyar határhoz közeli stájer-vidéki Ljutomer (Luttenberg) városban nagygyűlést szervezett, melynek keretében a sziszekszéri (Žižki) Cigan Jožef felolvasta a Magyarországon élő szlovénok „csatlakozási nyilatkozatát” a délszláv államhoz, melyet Klekl József fogalmazott meg. Klekl erre egy későbbi, 1941-ben írt bírósági védőbeszédében is utalt, hangsúlyozva, hogy a délszláv közösség létrejöttét a magyar állam keretében értelmezte (afféle tagállam státussal), és olyan vonatkozásban gondolta a Muravidék csatlakozását Jugoszláviához, és nem a tájegység Magyarországtól történő elcsatolásaként.¹⁷ Amikor néhány évvel a Ljutomeri esemény után Klekl Maister tábornoknak írt levelében jellemezte az eseményt, határozottan állította, hogy a nyilatkozattal, melynek konkrét szövegét nem ismerjük (a későbbiek során látni fogjuk, hogy Klekl „két soros” nyilatkozatra utalt), a muravidéki szlovénok „csatlakoztak a délszláv államhoz”. Maisternak tehát Klekl egyértelműen az önálló délszláv államhoz történő csatlakozásról írt. Eltekintve ettől, a Cigan által felolvasott nyilatkozatról csak néhányan tudtak, ezért, bármi volt is a tartalma, – objektíve – aligha tekinthető egységes Mura menti szlovén nemzeti közösségi állásfoglalásnak. A Mura menti szlovénok körében megjelenő jugoszláv szimpátiát azonban kétségtelenül bizonyította. Erre utalt Slavič Matija is visszaemlékező elemzésében, hangsúlyozva, hogy a Ljutomeri esemény vízválasztó volt a Mura menti szlovénok véleménynyilvánításában, mert utána egyre többen hangoztatták „jugoszláv kötődésüket”.¹⁸

A szlovén anyanyelvű lakosság másik, Muraszombat-környéki csoportjának, feltehetően a Mura mentén élők jóval nagyobb hányadának a véleményét a muraszombati római katolikus hitközségi elnök, Sömen Lajos ügyvéd (később a nemzeti tanács elnöke, valamint helyettes városbíró) Mikes János megyéspüspöknek küldött, 1918. október 17-ei keltezésű levele illusztrálja. Személyesen nem tudott találkozni a püspökkel, ezért levelet írt neki, amire „az aktuálisá vált szlovén nemzetiségi mozgalom” ösztönözte, mivel a Mura mente területét az alakulóban lévő délszláv állam alkotóelemeként néhány központi magyarországi újság is említette. Sömen levele megerősítette a vidék elcsatolásával nem egyező magyar érzelmű lakosság félelmét, valamint bizonyította a muravidéki szlovénok körében, főképpen a római katolikus papok egyik csoportja között erősödő délszláv szimpátiát. A magyar államhoz erőteljesen ragaszkodó muraszombati értelmiség (a többség szlovén gyökerekkel rendelkező) álláspontjának látványos ki nyilvánítása céljából, 1918. október 20-ra – Sömen szavai szerint – „tüntető és tiltakozó

¹⁶ Göncz László: *Impériumváltás a Mura mentén. Az első világháború utáni események jellege és summázása – száz év távlatából*. In: Hítel. 2020 júniusa, Budapest, 2020. 43–46.

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM). SI_PAM/1692. 116/1, TE 3. 1–2.; MNL VaML. XIV.10. A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra. 13.

¹⁸ SLAVIČ i. m. 247.

¹¹ Uo. 200.

¹² KOKOLJ, Miroslav–HORVAT, Bela: *Prekmursko šolstvo*. Murska Sobota, 1977. 278.

¹³ JERIČ i. m. 67.

¹⁴ ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, 2017. 393.

¹⁵ LIPUŠČEK, Uroš: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. Petanjci, 2019. 69–73.

manifestációt” szerveztek, amit összekapcsoltak a Vend-vidéki Magyar Közművelődési Egyesület 25. évfordulójának ünneplésével. Az említett egyesület a megalapításától (1893) a magyarosítás zászlóvivőjének számított a térségben, ezért a szlovén értelműek körében nem jó szemmel tekintettek a tevékenységére. Sömen Lajos túlzottan feszült-séggel levelében kifejtette, hogy a teljes muraszombati járás nevében „*tüntetni fogunk minden nemzetiségi és idegen befolyás ellen, tiltakozunk az ilyen fellelések ellen is, és ünnepélyes fogadalmat tesz a polgárság a magyar állameszme és a magyar állam költékében való feltétlen meghagyása mellett.*” A levél folytatásában azt a téves, és az érzékeny idősakra való tekintettel különösképpen káros, később „vend elmélet” néven emlegetett állítást hangsúlyozta, hogy a Muravidéken nincs nemzetiség, hanem ott „jó érzésű és derék magyar nép lakik”. Sömen a lakosság magyar állam iránti viszonyát kívánta nyomatékosan kifejezni, mivel ahhoz nem fér kétség, hogy a szlovén lakosság többsége 1918 őszén még erősen kötődött Magyarországhoz, azonban a tágabb térségben tapasztalt, nemzeti és szociális szempontból rendkívül érzékeny idősokban kockázatos, mélyebb ellenszenvet előidéző volt/lehetett minden ilyen megnyilatkozás. Sömen Lajos arra is fölhevítette a püspök figyelmét, hogy a lakosság nagy számban, vallási hovatartozástól függetlenül, részt fog venni a rendezvényen, kivéve a római katolikus papok egy csoportját, amit „kiszámíthatatlan következményekkel járó” jelenségnek minősített. Egyes római katolikus papok feltételezett távolmaradásával kapcsolatban megjegyezte, hogy „úgy hírlik, hogy a távolmaradásra utalva, illetve utasítva is vannak”. Majd azt kérte Mikes püspöktől, hogy találjon valamilyen intézkedést a részvételt mellőzni szándékozó papok döntésnek a megváltozására, hogy a „manifestáció tényleg egységes legyen”.¹⁹ Klekl József szerint a szervezők a községi jegyzők segítségével csak a magyar érzelmű lakosságot hívták meg az említett rendezvényre. Amikor ő arról tudomást szerzett, toborozni kezdett szlovén érzelmű embereket is, akik – Klekl Maisternak írt levele szerint – nagyszámban jelentek meg Muraszombatban, ezért a rendezvény hangulata „éppen ellenkező volt, mint amit a szervezők remélték”. Klekl szerint sokan azt kiáltották, hogy „nem kell nekünk Magyarország, mi Jugoszláviát akarjuk”, és Szelepecz János esperesplébános magyar érzelmű beszéde miatt hangosan tiltakoztak.²⁰ Idősebb Klekl József az 1941-ben írt „védőbeszédében” pedig az 1918. október 20-ai muraszombati eseményről – melyben a saját szervezői szerepéről nem közölt információt – a következőket állította: „Ez év (1918) októberében Muraszombatban az egybegyűltek nagyobbik része Jugoszláviát követelte. A kisebbik rész Magyarország mellett foglalt állást. S mikor Szelepecz János címzetes kanonok a gyűlésen a Jugoszláviát kiáltóknak oda vágott: [Kimentek Magyarországból, kifizetünk], őt oly gorombasággal illették, hogy azokat a szavakat nem lehet leírni. Világos bizonyítékul szolgál ez, hogy a nép nem akart Jugoszláviát Magyarország nélkül. Magyarország határain belül követelte a délszláv kérdés megoldását.”²¹ A hangzatos muraszombati eseményre vonatkozó két Klekl-vélemény között észlelhető eltérés, másrészt az utóbbinál a délszláv kérdés megoldására vonatkozó magyarázat, amint a ljutomeri gyűlés vonatkozásában már utaltunk arra, úgyszintén kételyes. A muraszombati rendezvényről a *Novine* hetilap, melyet abban az időszakban

ifjabb Klekl József nagydolányi plébános szerkesztett (idősebb Klekl József több hónapos „szabadságát” a nevéhez fűződő hetilapnál egyézségi állapota rosszabbodásával magyarázata), azt közölte, hogy a nagyszámú közönség a jelenlevő Némethy államtitkár és más tisztségviselők előtt a magyar állam melletti hűségételre volt hivatott. A tudósításból kiderül, hogy a falubírák és a jegyzők munkája, akik feladatuk kapták a közönség toborzását, sikeres volt, „mert Muraszombat már régen nem látott akkora embersereget”. A hetilap közölte, hogy a rendezvényen semmilyen nyilatkozat aláírására nem került sor, azonban a szónoklatok során többször elhangzott, hogy a lakosság maradjon a magyar határokon belül. Konkrét véleménynyilvánítást a tájegység hovatartozásáról a rendezvény után először megjelenő lapszámban nem említettek, csak az szerepelt a cikkben, hogy volt példa felzúdulásra is, azonban a hangoskodók olyan választ kaptak, hogy a jövőben minden rendben lesz.²² A *Novine* következő számában azonban történt utalás a rendezvényen elhangzó, szlovénellenes nyilatkozatokra, amit a cikkben a nemzeti alapú önrendelkezési jog megsértésének minősítettek, valamint megjegyezték, hogy ha a „szegény szlovén nemzetet külföldön elismerik, akkor hiába akarják beléjük sulykolni, hogy ők nem szlovének.” Arról, hogy a rendezvényen a Jugoszlávia mellett felszólalók többségben lettek volna (amit Klekl a Maisternak írt levelében említett), a hetilap nem adott hírt, ezért sem tekinthető az hiteles információnak.²³ A *Muraszombat és Vidéke* magyar nyelvű hetilap (melynek abban az időszakban éppen Sömen Lajos volt a főszerkesztője) azonban terjedelmesen, több cikk keretében foglalkozott az eseménnyel. A rendezvény napján megjelenő lapszám vezércikkében már „ráhangoltak” az egész napos program politikai üzenetére. A vezércikk túlzottan tendenciózus bevezetővel kezdődött: „*Nyílt üzenetet küldünk a határainkon túl élősködő szláv, német, osztrák vagy bármely más nemzetiségű embertársainknak... Ne foglalkozzanak velünk, mint idegen nemzetséggel, nem mint vendéggel, nem mint szlávssággal! Ne rajzoljanak agyaikban rémképeket hová-csatolásunk és a magyar anyaföldtől való elcsatolásunk felől! Seperjenek a saját portájukon! Itt seperi valójuk, rendezni valójuk és döntésük felettünk nincsen! Soha nem is lesz! Egy fecske nem csinál nyarat! De egy sincs! És ha akadna, azt ajándékol azonnal átvejjük és odaajándékozzuk, mert annak a mi muraszombati járási és muravidéki levegőnkben helye nincsen, sem ebből a magyar földből kenyere! Tudják meg mindnyájan, hogy itt nemzetiségi kérdés nincsen. De sosem volt. Itt szlovének nem laktak, nem léteznek. Lakott itt és lakik még ma is vend nyelvet beszélő néptöredék, de ez szívének-lelkének minden porcikájával magyar.*”²⁴ Az idézett szövegrész hangneme bizonyítja, hogy megjelent a félelem a magyar érzelmű muraszombati polgárság körében, ezért az akkor még csekély mértékű délszláv támogatást csírájában kívánták megsemmisíteni. A módszer, amelyhez folyamodtak, valamint az esemény megválasztása azonban nem minősíthető taktikus döntésnek.

Ezek után érthető, hogy néhány héttel később gróf Mikes János szombathelyi megyés püspök, amint már utaltunk arra, körlevelet intézett a Mura mentén élő szlovén lakossághoz, melyben – tapintatosan – az egyház iránti hűségre és a Szent István örökségének a megőrzésére buzdította őket. Ezt a főpásztori kérelmet, amely tágabb kontextusba helyezte az első világháború utáni, szétzilált társadalmi helyzetet, hangsúlyozva

19 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban SZEL). Mikes János püspök iratai. III.1.j./12. Dr. Sömen Lajos 1918. október 17-ei keltezésű levele Gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspöknek.

20 PAM. SI_PAM/1692. 116/1, TE 3. 1.

21 MNL VaML. Klekl iratok. XIV.10. A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra. 13.

22 Sobočka slavnost. *Novine*. 1918. október 28. 1–2.

23 Bojna. *Novine*, 1918. november 3. 1–2.

24 Nyílt üzenet. *Muraszombat és Vidéke* (a továbbiakban: MÉV). 1918. október 20. 1.

benne a nemzetiségi vidékek iránti elvárásokat, a helyi szlovén nyelvjárásban megjelenő hetilap vezércikként közzétette.²⁵

Idősebb Klekl József²⁶ szerepe, amint az ismertetett eseményekhez fűződő tevékenységéből kiderül, nagyon fontos volt a Muravidéken az első világháború utáni időszakában. A tájegység hovatartozásával összefüggő tevékenységének a megítélése máig ellentmondásos, aminek az élet fokozza, hogy ő maga is eltérően ismertette akkori szerepét, ténykedését. Amikor az események után bő két évtizeddel, a Muravidék 1941-ben Magyarországhoz történő visszacsatolása után Klekl letartóztatták és hazaárulás vádjával bírósági eljárás indult ellene, hosszú (több mint száz oldalas) vallomásban írta meg életútját, aminek jelentős része az 1918–1919-es eseményekhez fűződő viszonyára vonatkozott. Az említett szövegre az eddigiekben már utaltunk. A történelmi hitelesség megítélése szempontjából gondot jelent, hogy ebben az írásban, ami nyilván szorongatott körülmények között készült, több kérdést illetően sokkal árnyaltabb magyarázatot adott, mint azt korábban az általa szerkesztett *Novine* c. hetilapban vagy másutt, például a már említett Maister tábornoknak írt levelében tette. A „védőbeszédében” az említett ljutomeri népgyűlés tágabb kontextusával kapcsolatban, egyebek mellett, a következőket írta: „... *Cigány József olvasta fel a nép általam két sorban leírt követelményeit, hogy az ország határian belül követeli a délszláv kérdés megoldását. Követeltek kantonos Jugoszláviát, azonban a nyilatkozatban se elcsatolásról, se Szerbiáról szó nem esett. És*

nem is eshetett, mert a szlovén nép százezrei a májusi deklaráció aláírásával Károly királytól kilátásba helyezett törvényes megoldási mód mellett foglaltak állást [Az osztrák–magyar parlament szlovén, horvát és szerb nemzetiségű képviselőit tömörítő Jugoszláv Klub 1917. május 30-án a bécsi országgyűlésben felolvasott egységes nyilatkozata a délszláv népek egyesített autonómiájának a létrehozásáról az Osztrák–Magyar Monarchia keretében. A szerző. J... *S a mi népünk a horvát és a Murán túli testvéreivel állandóan ezen megoldási mód mellett foglalt állást, még akkor is, amikor a jugoszláv nemzeti tanács 1918. december 1-én az új horvát állam feletti uralmat, melynek egységébe tartozott az önálló szlovénység is, felajánlotta Sándor szerb trónörökösnek. Doktor Šušteršič, a szlovén néppárt vezére, ebbe nem ment bele, s a horvát nemzet kiválóiival, akik 1919. év áprilisában a párizsi békekonferenciához intézett feliratukban kijelentették, hogy a horvát nép soha nem törekedett szerb uralom alá és ismételten tiltakozik az országgal szemben elkövetett erőszak miatt. Ezen az állásponton volt a szlovén nép óriási többsége a vidékünkkel együtt...*”²⁷

Mindebből következik, hogy Klekl támogatta a délszláv állam létrejöttét, a Muravidékkel együtt, azonban amikor 1918. december 1-én megtörtént az SZHSZ Állam csatlakozása a Szerb Királysággal, valamennyire elbizonytalanodott a pravoszláv erőfőlény feltételezése miatt. Magyarország és az SZHSZ Királyság közül azonban, kételyei ellenére, inkább az utóbbit támogatta, ami a Maister Rudolf tábornoknak 1924-ben írt leveléből is kiderül, melyben az 1919 kora tavaszi időszakra vonatkozóan (amikor már egyértelműen az SZHSZ Királyságra vonatkozhatott a csatlakozási szándék) Klekl határozottan állította, hogy „lépésről lépésre, egyik nyilatkozat után a másik nyilatkozattal” Jugoszláviáért tevékenykedtek.²⁸

A Stájer-vidéki nemzeti tanács és Maister tábornok tervei – aki tervezte a magyarországi szlovénok településeinek a megszállását, amire azonban nem került sor –, valamint a Klekl József körül tevékenykedő csoport törekvései ellenére a szlovén politikai vezetők, beleértve a tartományi kormányt is, 1918 végéig nem mutattak érdeklődést a Muravidék iránt. Erről a szlovén nemzeti egyesülés egyik elkötelezett fiatal muravidéki támogatója és követelője, a már úgyszintén említett későbbi római katolikus pap, Jerič Ivan személyesen meggyőződött. A Muravidéknek az SZHSZ Királysághoz csatlakozása érdekében ő és egyik hasonlóan gondolkodó barátja, Kühar Mihael, egyéni elhatározásból, 1918. december 13-án felkeresték Ljubljánában a szlovén tartományi kormány elnökét, Pogačnikot, aki tőlük kapott információt arról, hogy a Murától keletre, Magyarországon is élnek szlovénok. A számai hadtest parancsnokával is találkozott, akit arra kértek, hogy a jugoszláv csapatok szállják meg a Muravidéket. A szlovén hivatalos szervek és a jugoszláv katonai parancsnokság vezetői azonban semmilyen ígéretet nem tettek, ami nagy csalódás volt Jerič és társai számára.²⁹

A Magyarország szempontjából rendkívül kilátástalan helyzetben a magyar kormány 1918 végén konkrét, a korábbinál sokkal nagyobb jogvédelmet kínált fel a nemzeti kisebbségeknek, a kis lélekszámú vasi és zalai, a Szombathelyi Egyházmegyéhez tartozó szlovén közösségnek is. A kormány a muravidéki származású Obál Bélát, az eperjesi evangélikus teológia és jogakadémiai tanárt nevezte ki a szlovénok kormánybiztosának,

25 Govor somboteljskoga pušpeka k svojim vernikom (Okrožnica XIII.). *Novine*, 1918. december 1. 1.

26 Idősebb Klekl József (szlovén nyelvi környezetben Jožef Klekl formában szerepel a neve) 1874. október 13-án született a Muraszombat és a Stájerország határa közötti Vég helyen (Krajna). Az „idősebb” megjelölés azért szerepel a neve előtt, mert volt egy úgyszintén Vég helyen született és papi pályát választó, azonos nevű mostoha unokaöccse is. Idősebb Klekl József családja apai ágon a szomszédos stájerországi tájegységről származott. Klekl az elemi iskolát Vashidegúton (Cankova) látogatta, majd két évig Alsólendván tartózkodott, ahol magyar nyelvet tanult, hogy bejuthasson a közszegi katolikus gimnáziumba. Ott fejezte be a gimnázium alsó osztályait, utána Szombathelyre került, ahol a főgimnáziumban érettségizett. A szombathelyi papi szemináriumban folytatta tanulmányait, amelynek sikeres befejezése után 1897-ben pappá szentelték. Káplánként Csendlakon (Tišina), Incéden (Dümbach) és Cserencsócon (Črenšovci) tevékenykedett, utána – 1905 és 1910 között – plébános volt Pecsárocon (Pečarovci). Viszonylag rövid papi szolgálata után 1910-ben megbetegedett, ezért nyugdíjazták. Cserencsóca költözött, ahol egy család házat bérlet. Klekl 1904-ben kezdte meg intenzívebben kiadói és szerkesztői pályafutását, amikor-tól megjelent a Marijin list c., muravidéki szlovén nyelvjárásban készült vallási folyóirat, a Kalendar Srca Jezušovoga c. naptár-szerű kiadványt azonban már 1903-tól szerkesztette. 1913-tól kiadója és a szerkesztője lett az első jelentősebb és máig legfontosabb muravidéki szlovén nyelvjárásban megjelenő hetilapnak, a *Novine*-nek, amely a második világháború időszakáig folyamatosan megjelent. A kiadói és szerkesztői tevékenység, amelyhez óriási írói teljesítmény párosult, hiszen az említett újság cikkeinek jelentős részét Klekl maga írta, a nyugalmazott plébános egyik legfontosabb tevékenységének tekinthető, amely a muravidéki szlovén közösség tájékoztatásának és a nemzeti tudat formálásának egyik legfontosabb tényezőjét képezte a 20. század első harmadában. Az 1910-es években élénk kapcsolatrendszert alakított ki a monarchia ausztriai részében élő szlovénokkal, főképpen a Mura jobb oldalán élő stájer-vidéki értelmiséggel, egyházi személyekkel. Az első világháború utáni válságos időszakban közvetett, mégis rendkívül fontos szerepe volt a muravidéki szlovénok érdekeinek kinyilvánítása terén, beleértve hovatartozásának alakulását is. Az akkori válságos időszakban többször került vitába és konfliktusba a hatalommal, emiatt fogva tartására, meghurcolására is volt példa. Hasonló történt 1941-ben is, amikor a Muravidéket visszacsatolták Magyarországhoz. Klekl József akkor internálva volt, a magyar bíróságokon eljárás folyt ellene (hazaárulással vádolták). Előtte, azaz a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első évtizedében, 1920 és 1929 között, a szlovén Néppárt országgyűlési képviselője volt a belgrádi parlamentben. Az ún. jugoszláv időszakban is számtalan, részben pártpolitikai jellegű, részben egyéb konfliktusa akadt. Kelki Jožef 1948. május 30-án hunyt el Muraszombatban. Az ottani városi temetőben helyezték végső nyugalomra.

27 MNL VaML. XIV.10. A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra. 13–14.

28 PAM. SI_PAM/1692. 116/1, TE 3. 4.

29 Jerič 2000. 50–52.

így 1918 decemberétől az ő feladata volt az említett közösség státusának a rendezése.³⁰ Obál közreműködésével 1918. december 1-jén a Bagonyán szervezett népgyűlésen, Basa Iván helyi plébános támogatását bírva, elfogadtak egy határozatot, amellyel nemzeti alapú regionális (megyei szintű) önkormányzatiságot követeltek a szlovén közösség számára a közigazgatás, a vallás és az oktatás terén. Másnap, december 2-án a muraszombati nagygyűlésen, a „bagonyai határozat” szellemében megfogalmazódott a Mura megye létrehozásának a terve. Az Obál Béla jelenlétében elfogadott határozatban megfogalmazták, hogy „mi, muravidéki vendek, 1000 évig híven kitartottunk a magyar állam mellett. Most amidőn a wilsoni elvek alapján teljes önrendelkezési jogot nyertünk, nem akarunk elszakadni a magyar államtól, de önrendelkezési jogunkkal élni kívánunk. Egyben azonban érdekeinknek berendezkedni is akarunk. Eddig különböző megyékhez voltunk csatolva. De mindegyiknek mostoha gyermekei voltunk. Rólunk csak másodsorban gondoskodtak, sőt gyakran meg is feledkeztek. Ezért első és alapvető követelésünk, hogy minket Vas és Zala megyei vendeket, kik mintegy kétszáz községben élünk a Murától a Rábáig, egy megyében egyesítsenek. Ez legyen a Muramegye. Muraszombat legyen a megyeszékhely. Itt legyenek a mi anyanyelvi közigazgatási hatóságaink, bíróságaink, tanfelügyelőségünk stb. Állami támogatást kérünk, hogy polgári iskolánkat leányiskolával kibővíthessük, teljes középiskolává kifejleszthessük, ipari és mezőgazdasági szakiskolákat állíthassunk, vasutunkat jobban kiépíthessük, a fővonalakba bekapcsolhassuk, gyárat alapíthassunk, hogy elhanyagolt Vendvidékünk és népünk gazdaságilag és kultúrájában emelkedjen...”³¹ A magyar kormány 1918. december 11-én elfogadta a Vend Vármegye létrehozására vonatkozó határozatot, Muraszombat központtal. A „Muramegye” megnevezés átkeresztelése „Vend megyére” nem váltott ki lelkesedést a szlovén érzelmi lakosság körében, főképpen a szlovén érzelmi papok neheztek miatt. A tervezett vármegye megszervezését Obál népgyűléseken kívánta véglegesíteni. Azonban hamar kiderült, hogy a „szlovén” vármegye akkorra már a Mura menti szlovénok körében nem volt mindenkinek elegendő.³² Ifjabb Klekl József már a *Novine* 1918. december 8-ai számának „Önrendelkezés” című vezércikkében („Samoodločba”) határozott álláspontra helyezkedett. A szlovén követeléseket a „wilsoni elvekre” és bibliai szövegekre alapozva közölte, hogy bár a Mura mentén élő szlovén közösség kis lélekszámú, és a hovatartozásról mások döntenek majd, az anyanyelvük mellett határozottan kiállnak, különösképpen a „templomban” őrzik azt elővigyázatosan. Az említett vezércikkben külön hangsúlyt kapott a szlovén nyelv védelme az oktatásban, a bíróságon, a különböző hivatalokban és a közszolgáltatás terén (vasút, állami pénzügyintézetek stb.), valamint a földrajzi nevek alkalmazásánál, mivel az 1890-es évektől e téren erőteljes magyarosítás volt tapasztalható. Külön követelésként szerepelt a „vend” kifejezés elhagyása, valamint a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület tevékenységéből a szlovén nyelv lejtartásának a kiiktatása.³³ Ugyanabban a lapszámban az a kérdés is felvetődött, hogy a szlovénok lakta vidéken miért nem alakulnak „nemzeti tanácsok” (az ún. öszirózsás forradalom után ezek országszerte létrejöttek, mint – formálisan – a lakosság közvetlen közreműködési formája a hatalomgyakorlásban) szlovén nemzeti alapon, mivel – az újságcikkek szerint – Vas megye németek lakta vidékén volt arra példa. Az ilyen jellegű

testületek hiányában a lakosságot arra szólították fel, hogy a szlovén többségű falvakban az „általános” nemzeti tanácsokba legalább egy szlovén érzelmi személyt (papot, tanítót stb.) válasszanak.³⁴

A szlovén nemzeti alapon szervezett vármegye létrehozásának nem kedvezett, hogy 1918 karácsonykor, miután december 24-én megszállták Csáktornyt, a Muraközbe behatoló délszláv katonai alakulatok egyik, túlnyomórészt horvátokból és dalmát tengerészekből, valamint néhány szlovén származású katonából összetevődő csoportja karácsony napján – a felsőbb jugoszláv és szlovén polgári és katonai hatóság beleegyezése nélkül – Jurišić százados vezetésével bevonult Alsólendvára. A következő napokban a Jurišić-legénység továbbmerészkedett, és december 28-án Muraszombatot is ellenállás nélkül elfoglalták.³⁵ A magyar kormány a délszláv katonai művelet kezdetén tiltakozó jegyzéket nyújtott át d’Esperey tábornoknak, az antant regionális katonai parancsnokának. Belgrád nem vállalt felelősséget a Muravidéken történektért, ezért a magyar hadügyminisztérium parancsot adott a Muravidék „felelőtlenül” megszállt területének a visszafoglalására.³⁶ Egy magyar karhatalmi zászlóalj bevetése után megtörtént a visszafoglalás, a Muravidék egész területe 1919. január 3-án ismét magyar fennhatóság alá került.³⁷ A Muraközről, amit a horvátok folyamatosan követeltek, hallgatólagos egység született a magyar és a délszláv fél között, ezért a Muraköz visszafoglalására nem került sor, így de facto 1919 elején a Dráváról a Murára helyeződött át a demarkációs vonal. A délszláv megszállás időszakában Obál Béla kormánybiztos nem tudott érdemben cselekedni a „vend-vármegye” létrehozását illetően, utána pedig a muravidéki szlovén vezetők, főképpen Klekl körének az érdeklődése más irányba terelődött.

Id. Klekl József feltehetően 1918 decemberében ígéretet tett Obálnak a szlovén vármegye támogatására, azonban másképpen cselekedett. Négy szlovén érzelmi plébános társaságában 1919. január 14-én a vármegyeteravnél jóval radikálisabb szlovén autonómiajavaslatot készített. Emellett a szlovén önkormányzatiság lehetséges megoldásairól Obál kormánybiztos által indítványozott 1919. január 17-ei belatinci népgyűlésen már erőteljesebben (és tömegesebben) elhangzott a követelés, hogy a Mura menti szlovénok az új délszláv államhoz csatlakozzanak.³⁸ Az említett rendezvény után Obál nem szorgalmazta többé a szlovén nemzeti alapú vármegye létrehozását.

Klekl és paptársai autonómia-javaslatát nemzeti alapú autonómiát követelt a muravidéki szlovénok számára. A korabeli bizonytalan légkörben – sajátos módon – két lehetőséget említettek az autonómia-javaslatban a Mura mente hovatartozását illetően. A javaslat szövegében az állt, hogy „akár Magyarország része marad a Muravidék, akár a békekonferencia a délszláv államnak ítéli, autonóm státus illeti meg”. Klekl Maisternak írt levele szerint ezt a rendelkezést Kühr Štefan belatinci plébános és a káplánja, Lejko Štefan követelték, mert ellenkező esetben, mint a jugoszláv mozgalom elkötelezett hívei, nem járultak volna hozzá az autonómia-javaslat szövegének közzétételéhez. Kühr kitarított amellelt, hogy a muravidéki szlovén közösség csak akkor fogadhat el autonómiát Magyarországtól, ha a békekonferencián nem csatlakoznak a vidéket Jugoszláviához.³⁹

34 *Nemci Železne županije*. *Novine*, 1918. december 8. 2.

35 MNL OL. K 40. 1919–VIII. 62.

36 FOGARASSY László: *A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921*. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Pécs, 1986. 537–539.

37 KOKOLJ–HORVAT i. m. 280.

38 Kővágó i. m. 142–144., GÖNCZ, 2001. i. m. 43–44., KOKOLJ–HORVAT i. m. 280.

39 PAM. SI_PAM/1692. 116/1, TE 3. 3.

30 MNL OL. K 40. Szám nélkül 1919 – XII. 47., 1918 – XII. tétel 587., 637.

31 Uo. 1918 – XII. tétel. 827.

32 *Samoodločba narodov. Slovenci čujte*. *Novine*, 1918. december 29. 1.

33 *Samoodločba*. *Novine*. 1918. december 8. 1.

Az autonómia-javaslatban valamennyi Mura és Rába mentén élő szlovén egyesítést tűzték ki célul, Slovenska krajina („Szlovén Vidék”) néven, Muraszombat székhellyel, beleértve olyan településeket is, ahol a magyarság abszolút többségben élt, mint például Alsólendva és Szentgotthárd városok. A hivatalokban, iskolákban és köztisztviselőkben a hivatalos nyelv a szlovén lett volna. A római katolikus papok csoportja – érthetően – azt is követelte, hogy az autonóm területen veszítse hatályát minden törvény, amely kizárja a hittanoktatást, és amely lehetővé tette az egyházi vagyon eltulajdonítását vagy állami tulajdonba kerülését az illetékes egyházi szervek előzetes engedélye nélkül.⁴⁰ A Klekl névvel fémjelzett autonómia-javaslat Alsólendván és környékén nagy felháborodást keltett, mivel felkarolt volna akkor abszolút magyar többségű részeket is. A városi képviselő-testület erőiesen tiltakozott a javaslat ellen, és elutasító határozatukról a kormányt és Obál kormánybiztost is tájékoztatták.⁴¹ A tervet a Vas megyei szlovénok lakta terület római katolikus papsága sem támogatta (néhány kivételtől eltekintve), Szelepeczék határozottan elleneztek azt, és nyilvánosan közzétették, hogy nem csatlakoznak a megjelölt szöveghez.⁴²

A Klekl-féle autonómia-terv Mikes János megyéspüspököt és szűkebb munkatársait is foglalkoztatta, részben a vallási jellegű rendelkezések miatt is. Ezért a megyés püspök 1919. február első napjaiban utazást tervezett a Muravidékre. Erről Szelepecz János esperesnek küldött, 1919. január 23-ai keltezésű levelében a következőket írta: „Mivel szükségesnek tartom azt, hogy a vend-vidéki hűveimmel e zavaros időkben érintkezésbe lépjek, elhatároztam, hogy pár napra leutazom vidékükre, hogy hűveim lássák azt, miszerint főpásztoruk gondol az ő sorsukra és nekik alkalmat akar adni óhajaik megnyilvánítására.”⁴³ A megyéspüspök a muraszombati esperesplébánost arra kérte, hogy készítse elő a látogatását, valamint annak körülményeiről a papságot, valamint a nagy tekintélyű Szapáry családot is értesítse. Szelepecz esperesplébánosnak azt is megjegyezte, hogy amennyiben a több helyszínre kiterjedő látogatásával – mint a muravidéki helyzet jó ismerője – nem értene egyet, akkor csak Muraszombatot látogatná meg. Szelepecz aligha tett megjegyzést a megyéspüspök látogatási tervét illetően, mert Mikes az eredeti terv szerint érkezett meg Muraszombatba 1919. február 1-én (a városban a Szapáry család kastélyában szállt meg). Február 2-án a muraszombati templomban ünnepi misét celebrált, a szlovén nyelvű prédikációt dr. Rogács Ferenc, püspöki titkár (későbbi pécsi megyéspüspök) tartotta, aki a püspök magyar szentbeszédének lényegét is összefoglalta. Aznap délután Csendlakon (Tišina) részt vett a litánián, ahol úgyszintén prédikált is. Ezt követően azonban megváltozott a programja. Kúhar István belatinci és Sakovič Jožef tornisai plébánosok, mivel félték a feltételezett lázongástól, arra kérték Mikes püspököt, hogy településeiken a tervezett találkozásokra ne kerüljön sor, amit ő figyelembe vett, és Belatincra el se látogatott. Cserencsócon pedig „Éljen Jugoszlávia” kiáltásokkal fogadták a püspököt.⁴⁴ A programtól eltérő, kellemesnek aligha mondható főpásztori látogatás ellenére Mikes püspök még teljesen nem veszítette el a szlovén közösségbe vetett remé-

nyét. Erre Mikes János Szelepecznek írt február 13-ai levelében utalt, amelyben – egybekel mellett – a következőket hangsúlyozta: „Kedves Esperes Úr! Köszönöm levelét, a mellékelt újsággal. Bármint csináljanak ott lenn a Magyar Állam ellen, bízom a jövőben, és a nép józan gondolkodásában, hogy a jövőben a most elkövetett hibákat megsajnálja fogja. Értesüléseim szerint nemzetközi helyzetünk javulása tartós.”⁴⁵

A szlovén autonómiatervet a muraszombati szociáldemokraták helyi szervezete is határozottan visszautasította. Ilyen hangulatban hívta meg Obál kormánybiztos javaslatára Berinkey Dénes miniszterelnök 1919. február 12-re Budapestre a Mura mentére vonatkozó autonómiatervek készítőit. A „zalai” szlovén papok szövegjavaslata mellett még néhány tervezet készült, azonban a magyar kormányt mélyrehatóbban a Klekl-terv foglalkoztatta. A tárgyalásokról, betegsége és más akadályokra hivatkozva, Klekl távolmaradt. Annak valós oka azonban abban rejlett – amint a budapesti tárgyaláson részt vevő egyik meghatalmazottja visszaemlékezésében közzétette – ő akkor már egyértelműen a Muravidék Magyarországtól való elcsatolását támogatta.⁴⁶ A tárgyalások után Obál Béla kormánybiztos kompromisszumos tervet készített, amelynek rendelkezései között a Klekl-javaslat több fontos követelése helyet kapott. Kimaradtak azonban belőle az egyházi vonatkozású követelések, és – értelemszerűen – az autonóm terület kiterjesztése a magyar többségű területekre. Obál javaslata azonban, a konkrét nyelvi és kulturális kedvezmények mellett, tartalmazta a szlovén közösség önrendelkezési jogát, a közösség legfelső képviselői szerve, valamint a kormányzóság és a szlovén minisztérium létrehozását.⁴⁷

A következő hetek magyar belpolitikai eseményei nem kedveztek Obál autonómia tervének, mivel a Tanácsköztársaság vezetői ilyen jellegű megoldásokra nem hajlottak. Obál Béla, aki a bolsevik uralom idején kormánybiztosból népbiztossá minősült át, törekedett ugyan előrelépni a Mura menti szlovénok nyelvi jogainak biztosítása terén, annak azonban különösebb hatása nem volt. Március elején a Mura mente bizonyos részein már nagyon erős volt a jugoszláv állam iránti szimpátia. A Párizsból érkező hírek hatására, ami még akkor sem volt jugoszláv szempontból kedvező, egy muravidéki küldöttség Belgrádba utazott, hogy a délszláv királyság vezetőivel ismertesse a „tényleges” helyzetet, valamint kérték a jugoszláv küldöttség kiállítását a békekonferencián a tájegységnek az SZHSZ Királysághoz csatolása ügyében.⁴⁸ A küldöttség pozitív visszhangra talált a jugoszláv fővárosban, miután erőteljes magyarellenes agitáció vette kezdetét a Muravidéken.

A *Novine* c. hetilapot is a Vendvidéki Népbiztosság, mint a Tanácsköztársaság végrehajtó szerve a szlovénok lakta vidéken, lefoglalta és a saját irányítása alá helyezte. A laptulajdonos és a kiadó Tkálec Vilmos népbiztos-helyettes lett. Az újság 1919. március 31-ei számában hirdetményt tettek közzé a „szlovén vidék népe” részére, melyben ismertették a politikai változás jellegét és a főbb rendelkezéseket, a vallási életéről azonban annak keretében nem szóltak.⁴⁹ Azonos szöveg magyar nyelven a *Muraszombat és Vidéke* című hetilapban, melyet Tkálecék úgyszintén lefoglaltak, ugyanazon a napon megjelent.⁵⁰ Emellett ebben a hetilapban a Kormányzótanács rendeleteit is közzölték.

45 Szelepecz-iratok. 2., 13. febr. 1919.

46 PAM. SI_PAM/1961. 105. Janez Edšid., JERIČ 2000. 66–67.

47 MNL OL. K 26 Miniszterelnöki iratok 1919. XXII. 1429.

48 SLAVIČ I. M. 255–256.

49 Oglász k lüdszti szlovenske okrogilne! *Novine*. 1919. március 30. 1.

50 Kiáltvány a vendvidék népéhez!, A Kormányzótanács rendeletei. *MéV*. 1919. március 30. 1–2.

40 KLEKL JOŽEF: *Načrt ali plan autonomije, šteroga je spravišče slovenskih duhovnikov*, Zaladske županije, 14. jan. 1919. leta, ednoglasno sprijalo. *Novine*, 1919. február 9. 1–2.

41 *Vend veszedelem fenyegeti Alsólendvát és vidékét. Az alsólendvaiak tiltakozása*. Zalai Hírlap, 1919. február 13. I.

42 ZSIGA TIBOR: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, 1996. 60.

43 Muraszombati Plébánia irattárában található iratok, prédikációk és egyéb dokumentumok (a továbbiakban: Szelepecz-iratok). 1., 23. I. 1919.

44 Püspöklátogatás. *MéV*, 1919. február 2. 4.

Idősebb Klekl József a *Novine* lefoglalásáraól úgy nyilatkozott, hogy mivel újságjában nem akarta terjeszteni a bolsevik eszméket, Budapesten bírósági per indult ellene. Állítása szerint Cigány János belatinci főszolgabíró mentette meg, akit Klekl ugyan magyar sovínisztának minősített, azonban annak ellenére becsületes embernek tekintett; feltehetően Cigány közvetítése miatt nem került sor a bírósági perre, ezért Kleklre nem szabtak halásos ítéletet (ő ugyanis azt feltételezte, ha elítélték volna). Klekl arról is beszámolt, hogy később, 1919 májusában Tkálecz a saját házában felkereste, és – mivel egyéni nehézségei miatt, aminek fő oka a népbiztos-helyettes korrupciós ügyei voltak (a legnagyobb mértékben a határ menti csempészetben való közreműködése), szakítani kívánt a tanácsállammal – arra kérte őt, hogy működjön vele közre ellenforradalmi akciójában. Az lett volna a dolga, hogy nyerve meg Tkálecz ügyének a jugoszlávokat. Klekl ezt visszautasította, mivel ő Tkálecz tervében nem szlovén nemzeti ügyet látott, hanem a népbiztos-helyettes személyes kiűzkeresését. Bár Tkálecz kérészállama néhány nap után teljes kudarcba torkolt, Kleklnek bujdosnia kellett a bolsevik-éra utolsó szakaszában.⁵¹

A papok iránti ellenszenvvel függhet össze a muraszombati plébániai irattárából egy dátum nélküli, az akkori helyzetet jól illusztráló levél. A borítékra az van írva, hogy „T. lelkész elvtársnak rom. kat. plébánián”, majd a levél szövege a következőképpen hangzik: „T. Lelkész elvtárs. A nemzeti színű zászlójából tüntesse el a fehér és zöld színt. A vöröset pedig tűzze ki a paplakra. Érezzén velünk. Vöröskatoná!”⁵² Miközben a Mura mentén ilyen körülmények uralkodtak, Párizsban a Muravidék elcsatolásának a kérdése is konkrétan napirendre került és eldőlt.

Döntés a területi hovatartozásról és ami utána következett

A Muravidék hovatartozásával összefüggő nagyhatalmi döntést befolyásolta a délszláv, valamint azon belül a szlovén határok egészének alakulása, azonban aligha túlzás állítani, hogy a délszláv államhoz került területek közül legkésőbb eldöntött kérdésre a Tanácsköztársaság okozta magyar elszigeteltség még inkább hatott. Az antant részéről a magyar kormány, a kommunista uralom határozott elutasítása miatt, még 1919 tavaszán sem kapott meghívást a békekonferenciára (az úgyszintén vesztes Ausztriával ellentétben), így a magyar érdeket a Muravidék hovatartozása eldöntésének legfontosabb időszakban (1919 májusában) Párizsban senki nem képviselte.⁵³

A békekonferencia területi bizottsága 1919. május 20-án, precedensnek minősíthető megismételt szavazás keretében, elfogadta a Muravidék SZHSZ Királysághoz csatolására vonatkozó javaslatot, amit 1919. július 9-én az Ötök Tanácsa végérvényesen jóváhagyott. Majd néhány héttel később, augusztus 1-én az említett testület engedélyezte a délszláv királyságnak a Muravidék megszállását, amire 1919. augusztus 12-én került sor. Amint már a bevezetőben utaltunk rá, a szlovén többségű terület mellett a délszláv oldalra került 30 magyarok lakta település, valamint 20–22 ezer magyar nemzetiségű lakos. A magyar-jugoszláv határ véglegesítése (1921), valamint annak megjelölés és hivatalossá nyilvánítása azonban még több évig (1924) váratott magára. Abban az időszakban, főképpen annak első szakaszában rendkívül feszült légkör uralkodott az új határ mentén;

egyebek mellett a római katolikus egyháznak, azon belül a Szombathelyi Püspökségnek döntéseket kellett hozni a vallásgyakorlás megszervezése céljából.⁵⁴

Az új környezetben, közvetlenül a délszláv megszállás utáni hetekben, hónapokban, eltekintve a papság, valamint a hívők körében jelentkező testi és lelki megpróbáltatásoktól, a vallásgyakorlás megszervezése szempontjából is számos bizonytalanság jelentkezett, emellett azonban új teendők is adódtak. Az első jugoszláv kormánybiztos, Lajnšič Srečko által összehívott „muravidéki parlament” (nem választással létrejött testületről, hanem a tekintélyes muravidéki szlovénok közül a tartományi kormány egyetértésével kiválasztott személyek csoportjáról volt szó) – egyebek mellett – arról is határozott, hogy az anyakönyvvezetést átvették a plébániahivatalok, valamint a házasságkötések esetében is megszüntették a polgári házasságot. A zömében egyházi működtetésű iskolák óriási problémával szembesültek, mivel a tanítóknak több mint a felét, mivel nem bírták a szlovén nyelvet, elbocsátották. Több esetben ennek olyan következménye volt, hogy a vallási szertartásokon is kántor nélkül maradtak, mivel a tanítók közül sokan azt a szerepkört is ellátták. Hogy ebből mennyire összetett gyakorlati nehézségek és anyagi gondok keletkeztek, azt az elbocsátott muraszombati igazgató-tanító, Csiszár János esete bizonyítja. Miután a jugoszláv (szlovén) oktatási hatóság menesztette a munkahelyéről, az illetékes magyarországi tanfelügyelőség Csiszárt a községi elemi fiúiskolába osztotta be. Azonban ő a muraszombati magyarok és Szelepecz esperesplébános kérésére egy éves szabadságot kért a szombathelyi püspöktől, hogy Muraszombatban maradhasson, és a kántori teendőket ott elláthassa. Gróf Mikes János püspöknek arról kellett dönteni, hogy Csiszár kapja meg a bérét a községi intézményétől, annak ellenére, hogy nem költözött új küldetési helyére, mivel a munkájáért az új jugoszláv hatóságtól semmilyen fizetést nem remélhetett.⁵⁵

A szlovén nyelvterület mentén lévő magyar településeket és kistrégiókat az új állapot nagyon meglepte és lehetetlen helyzetbe sodorta, de a magyarországi oldalon maradt, plébániaközpontjuktól vagy járási székhelyüktől elszakított területen is komoly nehézségek jelentkeztek. Az egyházszervezési tekintetben hat évszázadig az elcsatolt Dobronak plébániájához tartozó Hetést az új határ kettészakította, ami nagy csapást jelentett az ott élő lakosságnak.⁵⁶ Volper Pál dobronaki plébános 1919. december 29-ei, a szombathelyi egyházkerületi hivatalnak intézett levelében illusztrálta a Hetés tájegység falvaiban tapasztalt helyzetet. Közölte, hogy levelet csak akkor tud küldeni a trianoni Magyarország területére, ha valakinek sikerül átszökni a határon. Megoldatlan szervezési gondot jelentett, hogy a négy Magyarországon maradt falut (Bödeházát, Gáborjánházát, Szijártóházát és Zalasombatfát) elszakították a plébánia székhelyétől. Onnan csak akkor mehettek a hívők a jugoszláv fennhatósági területen levő dobronaki Szent Jakab plébániatemplomba, ha – Volper szerint – „emberibb érzésű járőrre akadnak, vagy megvesztegették az öröket”. A dobronaki plébános azt is közölte a püspökségi hivattal, hogy ideiglenesen megállapodott a rédcisi plébánossal, hogy szükség esetén ő végezze el az említett fal-

⁵⁴ GÖNCZ LÁSZLÓ: *Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo Razmejitvene komisije na tem odseku*. In: „Mi vsi živeti ščemo”. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice. Zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Ljubljana, 2020. 328–350.

⁵⁵ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: SZEL) – Acta Cancellariae (a továbbiakban: AC) 611/1920, 4486/920.

⁵⁶ TANTALICS Béla: *Zalasombatfa története*. Lenti, 1997. 35–38.

⁵¹ PAM. SI_PAM/1692. 116/1, TE 3. 4.

⁵² Szelepecz-iratok. 6., 1919.

⁵³ LIPUŠČEK: i. m. 104–107., GÖNCZ: i. m. a *Hitel* folyóiratban, 2020. 45–46.

vakban a legfontosabb teendőket.⁵⁷ Az alsólendvai esperességhez tartozó, Magyarországon maradt plébániák gondjait is kezelni kellett, ezért néhány hónappal a Muravidék elcsatolására vonatkozó döntés után a csesztregi, rédicsi és szentgyörgyvölgyi plébániákat a novai esperesi kerülethez csatolták (az intézkedés az egyházi tanfelügyeletre is kiterjedt).⁵⁸ A jugoszláv megszállás után a határon való átkelés nagyon körülményes volt, különösképpen azt követően, hogy 1919 novemberétől sor került néhány visszafoglalási kísérletre a magyarországi oldalról. Akkortól a jugoszlávok bizonyos időre teljesen lezárták a de jure még ideiglenesnek számító határt. Az újonnan létrejött határ zalai szaka-sza mentén, a magyarországi oldalon kialakult helyzet orvoslása terén Pehm József zalaegerszegi apátplébános (a későbbi Mindszenty hercegprímás), mint Mikes János püspök által felhatalmazott püspöki biztos, a későbbi években oroszlánrészt vállalt. Az egykori alsólendvai esperesi kerületben – amint azt Balogh Margit, Mindszenty hercegprímás kiváló kutatója mélyrehatóan feltárta – Pehm erőteljes munkája révén épült fel Hetésben a gáborjánházi Nagyboldogasszony templom, valamint sor került a reszneki templom renoválására és az ottani vallási élet gyökeres átszervezésére.⁵⁹

Az új határ (hivatalosan: demarkációs vonal) mentén élő lakosság nyugalma 1919 őszén Magyarország rossz nemzetközi helyzetének konszolidálása érdekében nagy szükség volt, ezért a Szombathelyi Püspökségen is annak érdekében konkrét erőfeszítéseket tettek. Mikes János megyéspüspök a Magyarországon maradt szlovén lakosságra is figyelmes volt. Amikor a rendőrség (a jugoszlávok melletti agitálás feltételezett vádjával) zaklatta a Rába-menti falvakban működő szlovén nemzetiségű papokat, Mikes a szentgotthárdi rendőrkapitányságnak írt 1919. november 27-ei levelében arra figyelmeztetett, hogy tendenciózus jellegű nyomásgyakorlást ne végezzenek, „hogy bántó megfigyelés és alaptalan vádaskodás által ne idegenítsük el magunktól azokat a nemzetiségi papokat, akik hűek a magyar állameszméhez”.⁶⁰ A megyéspüspök azzal tisztában volt, hogy az egyházkerületében olyan papok is voltak, akik az új határoknak nemcsak örültek, hanem tettek is a Mura menti impériumváltás érdekében. Azokkal szemben a közhangulat ellenszenves volt, és a paptársaik fellázkodtak ellenük. Nagy visszhangja volt néhány szlovén pap magatartása ellen kinyilvánított felzúdulásnak, akikkel szemben Mikes annak ellenére tapintatosan járt el. Tüll Géza és Lenarsics Imre meg is köszönték a püspök viszonyulását, valamint leveleikben őszintén beismerték szláv nemzeti érzelmüket.⁶¹ Mikes megyéspüspök, amint arra következtetni lehet a Lenarsics Imrének írott leveléből, idősebb Klekl József megítélését illetően is – a körülményekhez képest – megértően értékelt. A papság, Klekl politikai szerepvállalása és erőteljes szlovén nemzeti érzelme mellett, bírálta korai nyugdíjazását is. Idézett levélben Mikes, egyebek mellett, a következőket írta: „*Nem kétkedem, hogy Klekl kifogástalan életű pap, és azt is elhiszem, hogy jó szándék vezérli. Azonban állítom, hogy eddigi magatartása nem volt őszinte, amennyiben tényleg pánszláv érzelmű volt, és ezt előttem mindig tagadta. Az is bizonyos, hogy Klekl nagyon naív politikus és sok bajnak okozója. Ezek felett vitatkozni felesleges, ez egy adott helyzet, valamint adott helyzet az is, hogy egyházmegyémm papsága tiltakozik az ellen, hogy az ügyis rendkívüli nehézségekkel egybehozható nyugdíjból olyan ember*

57 SZEL. AC. 783-4/920.

58 SZEL. AC. 6130/920.

59 BALOGH Margit: *Az apát úr*. Zalaegerszeg, 2019. 309–325.

60 SZEL. AC. 5683/919.

61 SZEL. AC. 5682/919., 5683/919.

is részesüljön, aki irodalmi, politikai és népszervezési munkára elég erős, de a lelkipász-torkodásra nem.” Mivel akkor még a magyarországi oldalon valamennyire reménykedtek abban, hogy a Muravidék területéről a jugoszláv katonaság kivonul, Mikes szerint abban az esetben Kleknek az élete is kockán foroghatott volna. Ezért azt tanácsolta a Kleklel kapcsolatot tartó Lenarsicsnak, hogy értesse meg vele „és még két akolitusával, Kúharral és Lejkóval”, hogy a saját és az egyházmegye érdekében abban az esetben a ljubljana püspökségben kérjenek felvételt.⁶²

Mivel a Muravidék délszláv megszállása után nyilvánvalóvá vált, hogy a megyéspüspök közvetlen főpásztori teendőit nem tudja ellátni (bérmálás, plébániák látogatása, papi kinevezések bizonyos szituációkban stb.), Mikes János úgy döntött, hogy az SZHSZ Királysághoz csatolt terület operatív irányítására püspöki helynököket nevez ki. Az erről szóló 3360. sz., 1919. augusztus 28-án kibocsátott rendelete a következőképpen hangzott: „*Az alsólendvai esperesi kerület megszállott területén levő plébániákra nézve Strausz Flórián tb. kanonok, alsólendvai esperes-plébánosnak, a muraszombati és szentgotthárdi esperesi kerületek megszállott plébániáira nézve Slepecz János muraszombati esperes-plébánosnak püspöki helynöki megbízatást adtam.*”⁶³

A szombathelyi megyéspüspök döntése már kezdetben nem nyerte el a muravidéki kormánybiztosság és a tartományi kormány vezetőinek a tetszését. Amikor az Alsólendván székelő Kočar kormánybiztos-helyettes 1919. december 19-ei, a tartományi kormány elnökségének címzett levelében beszámolt a tájegység legnagyobb magyar visszafoglalási kísérletéről, az „alsólendvai ütközetről” (az eseményt a következő fejezetben röviden ismertetjük), közleményében kitért a Muravidék egyházi hovatartozásának az rendezésére is. Javasolta a tartományi kormánynak, hogy szorgalmazni kell Strausz esperesplébános leváltását, és helyébe egy megfelelő szlovén papot kell állítani. Kočar levelének hatására a tartományi kormány elnöksége levelet intézett a tartományi oktatási és vallási főhatósághoz, melyben – egy korábbi, 1919. november 6-i levélre is hivatkozva – az iránt érdeklődtek, hogy milyen fázisban van dr. Rogács Ferenc muravidéki püspöki helynökké tervezett kinevezése, valamint ajánlották, hogy a bécsi nunciusnál is sürgetni kell a döntést.⁶⁴ Ezt követően a ljubljana oktatási és vallási főhatóság 1920. január 17-én tájékoztatta a tartományi kormány elnökségét, hogy ismételten kérték a „bécsi missziót”, hogy a nunciusnál járjon el a muravidéki püspöki helynök kinevezése ügyében. Az SZHSZ Királyság bécsi missziója azonnal lépett is, és 1920. január 27-én arról tájékoztatta az említett főhatóságot, hogy két ízben is megkeresték a pápai nunciust, és kérték, hogy dr. Rogács kapjon püspöki helynöki kinevezést a Muravidékre. A nuncius, aki időközben Rómában tartózkodott, azt üzenté, hogy a kinevezést javasolni fogja a szombathelyi püspöknek.⁶⁵ A muravidéki szlovén származású Rogács Ferenc személye, aki a szombathelyi püspökségen töltött be fontos tisztséget, a muravidéki szlovénok és a ljubljana tartományi vezetés szempontjából egyaránt elfogadható volt, azonban Rogács maga, ha kezdetben volt is hasonló szándéka, végül másképpen döntött. Másrészt egyes muravidéki szlovén papok részéről az a követelés is felmerült, hogy a Muravidéken ön-

62 SZEL. AC. 5863/919.

63 SZEL. A Szombathelyi Egyházmegye részére az 1919. évben kibocsátott körlevelek betűrendes tartalomjegyzéke. Szombathely, 1920. 3360. sz. határozat.

64 Arhiv Republike Slovenije (a továbbiakban: AS-60). Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. in V. šk. 15353/1919.

65 AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. in V. šk. 969/1920.

álló püspökség alakuljon, mert sem Mariborhoz, sem Ljubljánához, sem Zágrábhoz nem akartak tartozni.⁶⁶

A belgrádi vallásügyi minisztérium (a Szent István napi muravidéki ünnepek körülményeit vizsgáló beszámoló keretében) 1920. szeptember 10-én arról értesítette a tartományi kormány elnökségét, hogy folyamatban vannak a jugoszláv kormány és Szent-szék közötti tárgyalások arról, hogy azokon a területeken, ahol az egyházi székhely a másik országban van, nevezzenek ki rendkívüli apostoli adminisztrátort. Ez bizonyítja, hogy a Mikes János által kinevezett személyeket (Strausz és Szelepecz) nem tekintették elfogadható megoldásnak.⁶⁷ A szlovén tartományi kormány pedig már egy lépéssel tovább is lépett. A legmagasabb tartományi végrehajtó szerv 1920. szeptember 16-ai levelében arról értesítette a Zágrábban székelő IV. Hadsereg-parancsnokságát, hogy a vallásügyi minisztériumnál kezdeményezte a Muravidéknek a Maribori Püspökséghez történő csatolását, valamint, amennyiben az még nem sikerülne – másik lehetőségként –, független püspöki helytartó kinevezését fontolgatták. Magyarozatként azt hangsúlyozták, hogy mivel a tájegység még mindig a szombathelyi püspök hatáskörébe tartozott, a civil hatóságnak nem volt módja fellépni a Szent István-nap megünneplése ellen, mivel vallási ünneplésről volt szó (ha az ünnepség keretében demonstrációkra is sor került volna, akkor más lett volna a helyzet, hangsúlyozták). Amennyiben szlovén érzelmű püspökök kapna a Muravidék, ilyesmire szerintük nem kerülhetne sor.⁶⁸

A tárgyalt időszakban a magyar érzelmű papság helyzete rendkívül nehéz volt a Muravidéken. A püspöki helynökök a szombathelyi püspöknek tartoztak felelősséggel, ami az új állam szempontjából áthidalhatatlan problémát jelentett. A tevékenységük során számos ellentmondással kellett megküzdeniük. Egy döntés esetében például Szelepecz Jánosnak arról is konzultálni kellett a püspökével, hogy a jugoszláv királyi családban bekövetkezett haláleset alkalmából szolgáltat-e a halottért gyászmisét, amit az új hatalom egyértelműen elvárt tőle?⁶⁹

A szombathelyi püspökség vezetőinek, a Muravidéken pedig a kinevezett püspöki helynököknek olyan gondokkal is meg kellett birkóznia, illetve legalábbis foglalkozni kellett azokkal, mint a Muravidékről származó papok esetleges magyarországi kellemetlenségei, valamint a délszláv területein meghurcolt magyar érzelmű papok kiszabadítása. Ezúttal csupán azt említjük, hogy a zalaegerszegi internáló fogolytábor tábori lelkésze, dr. Mészáros János, arra kérte 1921. május 28-ai levelében Mikes megyéspüspököt, hogy ifjabb Klekl József nagydolányi plébános szükség szerű elhelyezésében járjon el. Javasolta, hogy vagy helyezték szabadlára, vagy valamilyen kolostorba, mert – szerinte – nem tett jót a római katolikus papság hírnevének, hogy őt a táborban lévő „kommunisták” között tartották fogva. A tábori lelkész szerint a délszláv nemzetek egyesülését erőteljesen támogató Klekl annyira megviselte a bezártság, „hogy ha bűnös is volt, soha többé nem tér le a helyes útról”. A tábori lelkész úgy illusztrálta ifjabb Klekl korábbi tevékenységét, hogy tényleg „vend nemzetiségi propagandát létesített”, de nem oly mértékben, amint azt hangoztatták. Az volt a véleménye, hogy ifjabb Klekl tevékenységét a hatóság valamennyire összekeverte idősebb Klekl Józseffel, „ki valóban nagy nemzet-

ellenes akciót fejtett ki”.⁷⁰ Ifjabb Klekl József kiszabadításnak ügye a szlovén tartományi kormány keretében is többször napirenden volt, és erélyesen követelték a belgrádi kormánytól az említett pap kiszabadítását. Ifjabb Klekl egyébként akkor tartóztatták le a magyar hatóságok, amikor a demarkációs vonal magyarországi oldalán maradt híveit látogatta. Letartóztatásból azonban a jugoszláv oldalon is volt elég. A szombathelyi püspökségen 1921. október 8-án készült jegyzőkönyv szerint egy politikai okból magát megnevezni nem akaró személy arról számolt be, hogy a határmegállapító bizottság muravidéki tartózkodása alkalmából a helyi lakosság által rendezett magyarság melletti tüntetésért Ficzkó Károly, marokréti plébános-helyettest és Kühár Alajos péterhegyi plébánost tették a jugoszlávok felelőssé. Az említett papokat elfogták, a muraszombati járásbíróóság fogházában bizonyos ideig fogva tartották őket, majd utána Mariborba hurcolásukra került sor.⁷¹

A két püspöki helynök szerepe és mozgástere jugoszláv környezetben

Az 1919 augusztusa utáni időszakban a muravidéki római katolikus plébániák vonatkozásában, amint már arra részben rávilágítottunk, egyrészt az alkalmazkodás és az útkeresés periódusa volt jellemző, másrészt számos – közvetlen és közvetett módon a vallási közösséghez kötődő, illetve azzal összefüggő – esemény révén világítható meg teljesebben a tájegység első évtizedének (tágabban a két világháború közötti időszaknak) a története. E fejezet keretében főképpen a két püspöki helynök, Strausz és Szelepecz esperesplébánosok tevékenységéhez kapcsolódó eseményekből szemezgetünk, a teljesség igénye nélkül.

Strausz Flórián esperesi körzetét az új államhatár kettészelte. A jugoszláv megszállás kezdeti időszakát, valamint az érintett plébániák tevékenységének anyakönyvvezetéssel bővült tartalmát a fivérével, Strausz Antallal közösen jegyezték, nyomtatott formában kiadatlan kéziratukban, Strausz Flórin a következőképpen jellemezte: „A jugoszlávok első dolga a magyar csendőrség lefegyverzése, s a szabólakosi határhoz való kiszállítása volt. Aztán következett a hivatalok megtisztítása a magyar elemektől. A tisztviselőket elbocsátották, s szlovénokat helyeztek a járásbíróági-, adó-, közjegyzői -, közigazgatási -, s egyéb hivatalokba. A járási közigazgatás élére dr. Kocsár József, volt magyar állami alkalmazott került. Osztrák-szlovén mintára megszüntették a jegyzői állásokat is, s ezek munkáját részint a községek bírálói, részint a lelkési hivatalokra bízták. Alsólendva élére Božidar Sever, a megszállás alatt jött kereskedő került, polgármesteri címmel. Megszüntették az állami anyakönyvvezetést is. Ennek következményeképpen 1919. október 31-én átvettük az alsólendvai, Alsólendva-vidéki, és zalagyertyánosi állami anyakönyvi hivatalok összes anyakönyveit. Nem engedték megnyitni az iskolákat. A tanítókat – egy-kettő kivételével – állásukból elbocsátották, az iskolákat pedig kaszárnnyá változtatták.”⁷²

A magyarországi oldalról 1919. november 29-én a Lendva-vidéken erőteljes visszafoglalási kísérletre került sor, melynek keretében a Rédicsről érkező, helybéliekkel kiegészült csoport egy-két órára elfoglalta Hosszúfalut, valamint Alsólendva északi részét.

66 SMEI, Jože: *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*. Maribor, 1975. 132–146.

67 AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. in V. šk. 10865.

68 AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. in V. šk. 10380.

69 SZEL. AC. 942/1921.

70 SZEL. AC. Klekl József nagydolányi plébános internálásáról. 2399/1921.

71 SZEL. AC. Péterhegyi és marokréti plébánosok kiszabadítása ügyében Külügyminisztériumhoz. 4500/1921.

72 STRAUZ Antal–STRAUZ Flórián: *Alsólendva története*. Kézirat. 79–81.

A jugoszláv katonai alakulat gyorsan rendezte sorait, és viaszorította a magyar egységet a demarkációs vonalon túlra. Az „alsólendvai csata” néven emlegetett eseménynek több áldozata volt, a helyi lakosság közül is legalább három.⁷³ Az eseményről Strausz Flórián pontos feljegyzést közölt, valamint megörökítette a túsok nevét is, akiket az esemény megtorlásaként a jugoszláv hatósági szervek összegyűjtöttek és Belatincre szállítottak; majd néhány nappal később közülük 21 személyt a szerbiai Smederevo-ba hurcoltak (onnan csak 1920 februárjában szabadultak). Az elhurcoltak kiszabadítása érdekében szorgoskodó városi küldöttséget Strausz Flórián esperesplébános vezetett. A jogtalanul pórul járt emberek érdekében Strausz több alkalommal a jugoszláv közigazgatási vezetőkkel és a katonai parancsnokkal tárgyalt, valamint a városi küldöttség élén 1919. december 14-én a szabólakosi majorban Kolbenschlag Béla zalai alispánnal is találkozott. Az említett esemény miatt 1919. december 18-án egy antant bizottság is Alsólendvára látogatott, akikkel Strausz Flórián és társai úgyszintén tárgyaltak.⁷⁴ Az említett visszafoglalási kísérlet után a jugoszlávok nagyon féltek esetleges újabb magyar betörésektől. Strausz szerint ennek lett a következménye, hogy a határátlépési igazolványok kiadását beszüntették, továbbá nem engedélyezték a magyar újságok behozatalát, valamint Muncić katonai parancsnok megtiltotta az éjjeli mise megtartását. Ennél is szörnyűbb volt, hogy közvetlenül karácsony előtt a Lendva-vidéki magyar értelmiségi családok egy része megkapta a kiutasító végzést, és a következő hetekben el kellett hagyniuk a Muravidéket. Strausz Flórián erről történelmi írásában a következőképpen emlékezett: „A kiutasítottak között többnek háza, birtoka van Prekmurje területén, többen évtizedeken keresztül dolgoztak a Muravidék kultúrájának emeléséért. És az uralmon lévő vendség nem hallgatott egyetlen erélyes tiltakozó szót idevetődött közigazgatási tisztviselőinek embertelen és gonosz végzése ellen. Klekl nyugalmazott plébános tiltakozott ugyan Novinje hasábjain, de csak a március 7-ei számban, mikor már rég magyar földre ért az utolsó számúzott is! Egyébként ez az elkésett tiltakozás sem látott napvilágot, mert a szlovén cenzúra letiltotta.”⁷⁵

Amint említettük, 1919-ben nem engedélyezték megtartani az éjjeli misét Alsólendván. Szent István napját azonban a húszas évek elején rendszeresen megünnepelték (ami a jugoszláv hatalom helyi képviselőit, amint korábban utaltunk arra, nagyon irritálta), és ezek az összejövetelek akkor, vallási szerepük mellett, fontos közösségmegőrző események voltak. A magyar és magyar érzelmű emberek egymást buzdították a kitartásra, még ha annak nyilvánosan különösebb formát nem is adhattak. Strausz püspöki helynök nagyon sokat remélt a határmegállapító bizottság munkájától, hogy legalább az abszolút többségében magyar települések visszakerülhetnek Magyarországhoz. Mivel a kedvező előjelek után (a bizottság javasolta 27 település visszaadását Magyarországnak, amit azonban 1922 novemberében a nagykövetség tanácsa elvetett) sem változott meg a helyzet, Strausz belátta, hogy valamennyire be kell illeszkedni az új környezetbe. Az alsólendvai püspöki helynök 1922. november 30-án tájékoztatta Mikes megyéspüspököt, hogy az akkor már országgyűlési képviselőként tevékenykedő Klekl József levelet intézett hozzá, melyben bejelentette, hogy a celjei lazaristák részére gyűjtést indított, és arra kérte Strausz révén a szombathelyi püspököt, hogy engedélyezze a lazaristák letelepedését a Lendva-vidéken. A megyéspüspök jobbnak látta a kompromisszumot, ezért

bizonyos idő után értesítette Strauszt, hogy Klekl kérésének eleget kell tenni.⁷⁶ Más volt a helyzet a „Martineum” Egyesület létrehozásával kapcsolatban, amit Klekl utána úgyszintén javasolt. Az utóbbi egyesületet a szalézi rendiek vezetésével tervezték létrehozni Muraszombatban, Mikes azonban kérésüket nem fogadta rajongással, mivel arra vonatkozóan már korábban hozott elutasító határozatot.⁷⁷

Strausz 1923. július 11-én – egyebek mellett – a muraszombati iskolafelügyelő értesítéséről számolt be Mikes püspöknek, aki szerint a ljubljani oktatási tanács az alsólendvai elemi és polgári iskolák részére külön hitoktatói állást tervezett, és hozzájárulást kért a pályázathirdetéshez. Ezzel kapcsolatban Strausz arra kérte a püspököt, hogy buzdítson valakit a szlovén nyelvet is bíró egyházmegyei papság közül, akit az említett oktatási tanács kinevezhet. A püspök válaszeleveléből kiderül, hogy az megtörtént, ugyanis Mikes János két káplánt (Lejko Istvánt és Tivadar Józsefet) és egy hitoktatót (Holszedl Henriket) helyezett át Alsólendvára. Az alsólendvai püspöki helynök arról is értesítette felettesét, hogy a plébánia területén mintegy 40 családból álló telepes közösséget hoztak létre, akik mindnyájan szlovén anyanyelvűek voltak. Strauszt a telepesek azzal a kéréssel keresték meg, akárcsak a városban és környékén szolgálatot teljesítő katonák családjai is, hogy a szláv anyanyelvűek részére szláv misét és prédikációt biztosítsanak. Az esperesplébános ezzel kapcsolatban olyan megoldást javasolt, hogy a szokásos 9 órai csendes misét a kinevezendő lelkész celebrálna a szlávajkúak részére, átlagosnál rövidebb „szentbeszéd” kíséretében. A 10 órai nagymise pedig tovább is a hívek zömét képező magyar nyelvű lakosságnak lenne biztosítva.⁷⁸ Mikes János megyéspüspök az alsólendvai esperesplébános javaslatával egyetértett.

Az elcsatolást követő lesújtó események, majd a Muravidék hovatarozásának a véglegesítése és a szombathelyi püspökség hatásköréből történő kivonása után, továbbá a magyarok szempontjából igazságtalan földreform, az 1920-as évek közepére egyre rosszabbodó szociális helyzet és más nehézségek a kisszámú magyar értelmiséget, köztük Strausz Flóriánt is politikai szerepvállalásra készítették. A helyzet javítását megcélözva 1926. május 16-án Alsólendván megalakult a Független Muravidéki Párt, melynek elnökül – feltehetően Zichy Mária belatinci grófnő követelésére – Strausz Flóriánt választották. A párt, amelyhez nemzeti és vallási hovatarozástól függetlenül lehetett csatlakozni, egy hetilapot adott ki, „Naše novine”, illetve Néplap címmel, melyet muravidéki szlovén nyelvjárásban és magyar nyelven nyomtattak. A Klekl vezette, a szlovén néppárt-családba tartozó parasztpárttal, amely a Muravidéken domináns politikai tényező volt, kezdettől vitáztak. Egyebek mellett, a horvátországi Varasd és Zágráb közelségére hivatkozva, a velük kialakítandó gazdasági kötődés előnyét hangsúlyozták.⁷⁹ Mivel rutinjuk nem volt, sokszor túlzásokba és könnyen cáfolható állításokba torkolltak, ami ellenszenvet váltott ki a muravidéki szlovénség körében, miután a vezetőket (Strausszal az élen) a korábbinál is jobban „lemagyarozták”. A politikai próbálkozás objektíve nem bizonyult többnek egy kalandnál, ami a kezdeményezők szempontjából (Strausznál kiváltképpen) nagy megrázkódtatással járt.⁸⁰ A sok-sok csalódottságot követően Strausz Flórián a teljes visszavonulás és a Muravidék elhagyása mellett döntött. A Lendva-vidék

⁷⁶ SZEL. AC. 4665/1922.

⁷⁷ SZEL. AC. 2701/1923.

⁷⁸ SZEL. AC. 2163 (a,b,c)/1923,

⁷⁹ Néplap. Dolnja Lendava, 1926. május 23-án. I. évf., I.

⁸⁰ KOKOLI, Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919–1941. Murska Sobota, 1984. 201–207.

⁷³ Hadtörténelmi Levéltár. VKF II.csop. ált. 1227/101–102.1919.

⁷⁴ STRAUZ Antal–STRAUZ Flórián: i. m. 115–117.

⁷⁵ STRAUZ Antal–STRAUZ Flórián: i. m. 119–121.

ki magyarság nagytekintélyű esperesplébánosa 1929. július 15-ével távozott hivatalából, utána nyugállományba vonult és visszatért a szülőfalujába, Nagylengyelre.⁸¹ Békássy Jenő Strausz „délsláv” évtizedét a következőképpen jellemezte: „Tíz évig élt Alsólendván jugoszláv uralom alatt és rengeteg szenvedést állott ki. Négy ízben felgyújtották a plébániáját, csendőri segítséggel beverték az ablakait, folyton zaklatták és az élete sem volt biztonságban, mire bárhogy sajnálta magyar híveit elhagyni, visszatért szülőfalujába és a szombathelyi egyházmegyébe.”⁸²

A Muravidék másik, Muraszombatban székelő püspöki helynöke, Szelepecz János a jugoszláv éra előtt rendszeresen és aprólékosan beszámolt felettesének minden fontosabb eseményről a hatáskörébe tartozott plébániákat illetően. A délsláv megszállás után a kapcsolattartás komoly nehézségekbe ütközött. Szelepecz elküldött leveleire sem kapott mindig választ, vagy legalábbis felettese küldeményei nem jutottak el hozzá. Egy hosszabb, üzenet nélküli periódus után, 1920. április 19-én csalódottan írta a megyéspüspöknek, hogy már olyan régen nem kapott tőle levelet, hogy azt feltételezte „elfeledtek a vend nép sorsáról”. Levelében a vidék végleges hovatartozása szempontjából a „döntő fordulatokra” is kitért (feltehetően a határmegállapító bizottsághoz fűződő reményei értendők alatta), és határozottan kérte a megyéspüspököt, hogy – „Sigray gróffal, az akkori kormánybiztossal egyetemben” – tegyenek meg mindent a Muravidék Magyarországon maradása ügyében.⁸³ A tájegység státuszának megváltozására nem került sor, és Szelepecz János püspöki helynök szerepe és tevékenysége egyre inkább ellehetetlenült.

Püspöki helynökként több, operatív teendőket taglaló levelet küldött a püspökségre, melyekre ezúttal konkrétan nem térünk ki. Idézünk azonban annak a nagy csalódást és keserűséget bizonyító levélnek a szövegéből, melyet Szelepecz János a Muravidéknek a maribori püspök hatáskörébe áthelyezett döntés után egy esztendővel, 1924. október 27-én küldött Mikes Jánosnak: „Innen onnan egy éve, hogy a szombathelyi egyházmegyétől is erőszakosan elszakítottak, mellyel az én ittlétem még keserűbb lett. Én azt vártam, hogy püspöki helynökségem degradálása után egy percig sem fogok tovább itt maradni ádáz ellenségeim gyalázkodásai közepette, hanem ama országban, melynek eszméiért 5 éven át szenvedtem, kapok egy kis zugot, ahol kipihenhetem magam. A vendvidék hovatartozása mai helyzetének talán én vagyok legkevésbé oka és mégis nekem kell legtöbbet szenvednem. Alkalmazkodjak? Megtagadjam elveimet, érzéseimet? Nem volnék-e akkor megvetendő egyén? Hisz minden szó, minden legcsekélyebb félrelépés bűn volna. Nem vázolom üldöztetésem a sajtóban, meghurcoltatásomat a bíróságnál, érzékeny büntetéseket, melyeket kellett fizetnem, az új főpásztor brutalitását velem szemben, melyről – hiszem – dr. Rogács kanoonok úr jelentést tett. Csak azon csodálkozom, hogy az Isten kegyelme még életben tart. Reményeink végleg szétfoszlottak, e vidék sorsa beláthatatlan időre meg van pecsételve; az én további ittlétem az öngyilkossággal határos. Mély alázattal kérem ezért Méltóságodat, kegyeskedjék engem értesíteni, van-e lehetősége annak, hogy én innen kiszabaduljak és mily állást szánt nekem, különben úgyis csak sírhalmomra ültethetik az elismerés virágait. Most már koncentrikusan fog össze ellenem az állami és egyházi hatóság. A kegyúri fajárandóságot megszüntették, de adtak helyébe két káplánt, kiket nekem kell élelmezni. A magyar egyház jog történelmi fejlődését nem

ismerik, nem is akarják ismerni,; a visita a patronatus nekik semmi. Csak arra várnak, hogy a jugoszláv concordatumban területileg is oda legyünk csatolva és akkor leszegényítve szolgálkák tehessenek. Tőlünk nem kérdez senki semmit, Klekl és társa örjög az ő ideológiájában. Nincs, ki velünk törődne, érdektünkben szót emelne.”⁸⁴

A későbbiek során Szelepecz János 1926. november 11-én írt ismét fontos levelet Mikes Jánosnak, amelynek bevezetőjében, gróf Szapáry László megbízásából, arról értesítette a szombathelyi püspököt, hogy a Mária-szobor (amelynek sorsáról, vélhető elszállításáról korábban tárgyaltak) a muraszombati grófi családi kriptában rendelkezésre állt. Szelepecz azonban, „nehéz elszállítási és költséges vámkezelési viszonyokra” hivatkozva, kételkedett abban, hogy célszerű lett volna-e a szállítást lebonyolítani, másrészt arra is utalt, hogy nem sok remény mutatkozik a helyzet javulására. Ezek után a levélben áttért a saját és a muraszombati plébánia helyzetére, és a következőképpen folytatta: „Velem szemben a világi hatóság alábbhagyott az üldözéssel, ámbár állandóan rendőri felügyelet mellett kísérik figyelemmel házamat, de annál nagyobb dühvel tör ellenem az egyházi hatóság. Az én előterjesztéseimbe mindig belekapaszkodnak, ha írok nekik, az a baj, ha nem írok, az is baj. Az esperességről már lemondtam; az is baj. Recseg, ropog alattam minden, egyes elejtett nyilatkozatokból arról is értesültem, hogy plébániámtól is eltávolítanak egyházkormányzati szempontból. Róma messze van, ki tudja annak döntését kívárni, jogorvoslat kívárába belepustul az ember. Magamról könnyen határoznék, de itt van mellettem öreg édesanyám, mit csináljak avval? – Az alsólendvai Nagyságos Úr [Strausz Flóriánra gondolt – a szerző] is már velem eszi a kegyvesztettség keserű kenyerét. Így van és lesz ez mindvégig, az összes itt maradt papságon végig fognak suhintani vasvesszővel, míg egy szikrányit is fel tudnak fedezni az ő magyar érzésükből. A plébániajavadalmak alapjait most döngetik. Először szorgalmazták a patronatusi váltságot, azután a váltságföldre elviselhetetlen adókat rónak. Szapáry uradalomban már a pusztá földet bocsátják áruba, a többi nagybirtok is hasonló helyzetben van. A nagybirtok likvidálása után természetesen fog bekövetkezni az egyházi vagyon szekularizációja. Az általános romhalmaz felett most már hiába írnak ama politikus papok, akik az egyház és a vallás köpönyegét felhasználva minket eme siralmas helyzetbe beletaszítottak.”⁸⁵

Végül Szelepecz Jánost illetően fontos hangsúlyozni, hogy szlovén származású volt, és az első világháború előtt erőteljesen törekedett a muraszombati szlovén hívek megsegítésére, az anyanyelvükön zajló vallási életük minőségi javítására. Ő is az említett Ivanóczy-féle szlovén nemzetiségű papok köréhez tartozott, azért az I. világháború előtt a magyar hatóságok feltehetően őt is többször a „pánszláv” jelzővel illették. A „nagy háború” után egyértelműen a Mura mente Magyarországon maradását támogatta. Jerič Ivan, aki egy ideig káplánként tevékenykedett Szelepecz mellett, általában felettese magyar kötődését hangsúlyozta, azonban arra is utalt, hogy vele szemben az átlagosnál erősebben lépett fel az új hatóság (feltehetően éppen szlovén származása miatt). Jerič arra is utalt, hogy Szelepecz János életének utolsó évtizedében (1936-ban halt meg) a magyarsághoz kötődése valamennyire gyengült, és látszatra „erősödött benne a szlovén vonal iránti rokonszenv”. Erről azonban Jerič nem volt teljesen meggyőződve. Szerinte

81 Népújság, 1929. július 28-án. IV. évf., 30. sz.

82 BÉKÁSSY Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Budapest, 1930. 206.

83 SZEL. Mikes János püspök iratai. Szelepecz János muraszombati plébános 1920. április 19-ei levele Mikes János megyéspüspöknek. III.1.j./13.

84 SZEL. Mikes János püspök iratai. Szelepecz János muraszombati plébános 1924. október 27-ei levele Mikes János megyéspüspöknek. III.1.j./13.

85 SZEL. Mikes János püspök iratai. Szelepecz János muraszombati plébános 1926. november 11-ei levele Mikes János megyéspüspöknek.

Szlepecz későbbi közeledése a jugoszlávokhoz csak külső látszatkeltés volt, „mert ő szívében megmaradt magyarnak”. Egyszer, amikor a káplánja volt, állítólag elmondta neki, hogy hatéves korától a magyar tudást és a magyar kultúrát kellett neki elsajátítania, és ha azt elveti, akkor mi maradhat még neki, hiszen a szlovén kultúrát öregségére már képtelen a magáévá tenni. „Legyenek türelmesek irántam, amíg meg nem halok”.⁸⁶ Klekl József ellentmondásosabban nyilatkozott Szlepecz Jánosról. A *Kalendar Srca Jezusovega* (Jézus Szíve Kalendárium) 1937. évi kiadásában úgy jellemezte a muraszombati esperesplébánost, hogy az első világháború utáni időszakban „ugyan nehéz szívvel a magyar oldalra állt, tehát azt támogatta, hogy a Szlovenszka Krajina ne szakadjon el Magyarországtól. Mint befolyásos személy abban az időszakban nem léphetett vissza, a saját vonalát képviselte. Később azonban teljes egészében jugoszláv érzelművé vált.”⁸⁷

* * *

Időközben (intenzívebben 1921 után) konkrét tárgyalások folytak a belgrádi nuncius és a ljubljana, valamint a zágrábi püspök között a Muravidék egyházzervezeti kérdésének a rendezéséről, amit a hivatalos jugoszláv politikai körök nagyon sürgettek. Egy ideig úgy látszott, hogy a Muravidék önálló püspökséget kap. Az esetleges püspökjelöltek között a leggyakrabban idősebb Klekl József neve merült fel, azonban a bagonyai plébánost, Basát és a tornisai plébánost, Sakovičot is emlegették. Később, 1924-ben, Klekl József állítólag még Szlepecz Jánost is javasolta muravidéki püspöknek. Annak ellenére, hogy a Muravidék területen püspökség alapítására vonatkozó döntés akkor nem született (arra csak mintegy nyolcvan esztendővel később, az önálló Szlovén Köztársaság idején került sor, amikor XVI. Benedek pápa 2006. április 7-ei bullája azt lehetővé tette, miután 2006. június 25-én formálisan is megalakult a Muraszombati Püspökség), az említett papok a jelölést informálisan sem vállalták, amit aztán – egyes információk szerint – később megbántak.

A Szenszék végül úgy zárta le a kérdést, hogy a belgrádi apostoli nuncius rendelete értelmében 1923. december 1-től a muravidéki plébániák élére apostoli adminisztrátor-nak dr. Andrej Karlint, a maribori püspököt nevezte ki. Karlin püspök 1924. május 3-a és 25-e között végezte első kanonoki vizitációját az alsólendvai és a muraszombati esperességek területén. Bérnálni Alsólendván kezdett, ahol a püspököt főleg a szlovén hívők köszöntötték. Elsősorban azok, akik időközben a városba és annak környékére költöztek (Karlin püspököt Stanislav Trojok, a tenger mellékről származó Alsólendva alpolgármestere köszöntötte). A püspök arról rendelkezett, hogy akkortól Alsólendván bevezették az egyik vasárnapi misén a rendszeres szlovén nyelvű prédikációt. Karlin püspököt Dobronakon sem fogadták nagy lelkesedéssel; állítólag csak a tanítóság és a fiatalok köszöntötték.⁸⁸ Dobronakon csak tíz esztendővel később, 1934. március 11-től vezették be a szlovén nyelvű prédikációt.⁸⁹

⁸⁶ JERIC, Ivan: i. m. 94–95.

⁸⁷ SMEJ, Jože: *Cerkev v Soboti (1071–1971)* – Vrsta soboških katoliških župnikov in vicearhidiakonov: Janoš Slepec, In: Stopinje 1972. Murska Sobota, 1972. 37–39.

⁸⁸ KOKOLJ, Miroslav: i. m. 53–60.

⁸⁹ *Novine*. 1934. március 18. 11.

Források

Könyvek, monográfiák, egyéb

- BALOGH Margit: *Az apát úr*. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2019.
- BÉKÁSSY Jenő: *Zala vármegye feltámadása Trianon után*. Hungária Hirlapnyomda Rt., Budapest, 1930.
- GÖNCZ László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2001.
- IVÁNOCZY Ferenc: *Vázlatok a régmúlt korból*. In: A vend kérdés. Kossics Alapítvány – Košičev sklad, Budapest, 1996.
- JERIC, Ivan: *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota, 2000.
- KOKOLJ, Miroslav: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Pomurska založba, Murska Sobota, 1984.
- KOKOLJ, Miroslav–HORVAT, Bela: *Prekmursko šolstvo*. Pomurska založba, Murska Sobota, 1977.
- KOVÁCS Attila: *Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921*. In: Razno-likost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II. Szerk.: Mojca MEDVEŠEK–Sonja NOVAK–LUKANOVIČ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2020.
- KÖVÁGÓ László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- LIPUŠČEK, Uroš: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. Petanjci, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.
- SLAVIČ, Matija: *Naše Prekmurje*. Szerk.: VRBNJAK, Viktor, Pomurska založba, Murska Sobota, 1999. 112.
- SMEJ, Jože: *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*. Maribor, 1975.
- STRAUSZ Antal–STRAUSZ Flórián: *Alsólendva története*. Kézirat.⁹⁰
- TANTALICS Béla: *Zalasombafja története*. Lenti, 1997.
- ZSIGA Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 1996.

Kötet tanulmányok, folyóiratok

- FOGARASSY László: *A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921*. In: *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1986. 537–575.
- GÖNCZ László: *Impériumváltás a Mura mentén. Az első világháború utáni események jellege és summázása – száz év távlatából*. In: *Hitel*. 2020 júniusa. XXXIII/6, Budapest, 2020. 31–46.

⁹⁰ A Strausz fivérek által írt kézirat, amely 1929-ben került el Alsólendváról, eredeti példánya a törzshelyén, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban jelenleg nem található. Csak egy nagyon hiányos, Varga Sándor helytörténet-kutató hagyatékából származó másolata található a maribori Területi Levéltárban.

- GÖNCZ László: *Szlepecz János (1872–1936) – Muraszombat nagytekintélyű esperesplébánosa*. In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2012. 137–146.
- GÖNCZ László: *Strausz Flórián – A Lendva-vidék elfeledett esperesplébánosa*. In: Nap-tár 2021. A szlovéniai magyarok évkönyve. Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Muravidéki Magyar nemzeti Önkormányzati Közösség, Lendva, 2020. 118–141.
- GÖNCZ, László: *Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo Razmejnitvene komisije na tem odseku*. In: „Mi vsi živeti ščemo”. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice. Zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, 2020. 293–350.
- SMEJ, Jože: *Cerkev v Soboti (1071–1971) – Vrsta soboških katoliških župnikov in vice-arhidiakonov: Janoš Slepec*. In: *Stopinje* 1972. Dekanijski urad, Murska Sobota, 1972. 37–39.

Levéltári és irattári források

- Arhiv Republike Slovenije (AS–60). Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. in V. skatla.
- Hadtörténelmi Levéltár. Vezérkari főnök (VKF) II. csoport. Általános iratok.
- MNL VaML. XIV.10. – Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (a továbbiakban: VaML). Klekl József iratai (a továbbiakban: XIV. 10.). A Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig. Válasz a vádakra. 1–147.
- MNL OL (Országos Levéltár). K 40 Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter. Szám nélkül 1919 – XII., 1918 – XII., 1919–VIII.
- MNL OL. K 26 Miniszterelnöki iratok 1919. XXII.
- Muraszombati Plébánia iratai. (a továbbiakban: Szlepecz-iratok)⁹¹
- Pokrajinski arhiv Maribor (a továbbiakban: PAM), Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju (a továbbiakban: SI_PAM/1692), Odgovori na Maistrovo anketo: Klekl Jožef, Črenšovci, ovoj 116/1, TE 3. (a továbbiakban: 116/1, TE 3).
- PAM. SI_PAM/1692, Odgovori na Maistrovo anketo: Janez Edšidt, Gederovci, 116/1, TE 3.
- Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban SZEL). Mikes János püspök iratai. III.1.j./12., 13., 14.
- SZEL. Acta Cancellariae (különböző évek).

SZEL. A Szombathelyi Egyházmegye részére az 1919. é. vben kibocsátott körlevelek betűrendes tartalomjegyzéke. Szombathely, 1920.

Újság

- Muraszombat és Vidéke* (a továbbiakban: MÉV). Muraszombatban megjelenő társadalmi és gazdasági hetilap
- Néplap*. Dolnja Lendava, 1926. I. évf.
- Népijság*, Murska Sobota. 1929. IV. évf.
- Novine*. Idősebb Klekl József kiadásában (és nagyrészt szerkesztésében) 1913 és 1941 között muravidéki szlovén nyelvjárásban megjelenő hetilap.
- Zalai Hírlap*. Politikai napilap, Nagykanizsa. Lapvezér: Dr. Hajdu Gyula, Felelős szerkesztő: Gürtler István.

⁹¹ Az iratok a Muraszombati Plébánia tulajdonát képezik. A különböző levelek, dokumentumok stb. Szlepecz János esperesplébános muraszombati tevékenységének esperesi időszakával függnek össze (1913-tól 1936-ig; minden év külön van vezetve, jelzete az iratoknak azonban nincsen). Néhány éve végzett kutatásaim során az akkori muraszombati plébános készségesen a rendelkezésemre bocsátotta az iratokat, megjegyezve, hogy az irattár rendezetlen, és más iratcsomók között is lehetnek arra a korszakra vonatkozó dokumentumok. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a plébániahivatalban négyszáznál több Szlepecz-prédikáció írott változatát is őrzik, melyek zöme muravidéki szlovén nyelvjárásban készült.

DÉLVIDÉKI TÖRTÉNESEK A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

*„Az Úr kegyelmessége az, hogy még nincs en végünk;
mivel nem fogyatkozik el az ő irgalmassága!”*

Sir 3, 22

Bevezetés

Akkor amikor a délvidéki reformátusság legújabb kori történetéről, önállósulásáról beszélünk, földrajzilag az egykori Jugoszlávia területén élő reformátusokról kell szólnunk. Mai viszonylatok között a Szerbiában, Horvátországban és a Szlovéniában élő reformátusokról beszélhetünk.

A reformátusság szűkebb környezetünkben többnyire, a XVIII. század második felétől van jelen. Kivételt a mai Horvátország területén levő néhány gyülekezet képez, amelyek a reformáció korában jöttek létre. Ebben a rövid tanulmányban az első világháborút követő néhány év történetét tekintjük át, különös tekintettel a fontosabb eseményekre és személyekre, amelyek és akik meghatározták a délvidéki reformátusság önálló sorsának alakulását. Esetünkben különösen is hangsúlyos a Trianoni békediktátum után meghúzott új határok és új ország létrejöttékor önálló sorsra, berendezkedésre kényszerült magyar református népünk sorsa. Elmondhatjuk, hogy gyakorlatilag a nulláról kellett elindulniuk, az egyházközségeket újjá kellett szervezni és egy új egyházmegye majd később egyházkerület alapjait kellett lefektetni.

A délvidéki, jugoszláviai – előbb királlyági, majd Magyarországhoz egy időre visszacsatolt, utána a kommunista rezsim alatti és a demokrácia kezdeteit megért – Református Keresztyén Egyház létrehozására, működésére, szolgálatára azért volt szükség, mert a St. Germain-i (1919. szeptember 9.) és a trianoni békediktátum az alsó – baranyai, szlavóniai, bácskai, békés-bánáti, belső – somogyi és kecskeméti egyházmegye számos gyülekezetét szakította el a Magyarországi Református Egyháztól.

Előzmények

A múltban a Délvidék magyarország három püspökségének egy különleges szórvány – missziós területe volt. Az európai protestantizmus déli bástyája volt ez, ahol már a reformátoroknak is óriási harcot kellett vívniuk a lutheri és kálvini tanok ellenzőivel. A nehézségek ellenére számos református gyülekezet jött létre.

A Duna – Tisza vidéke a 18. században népesült be, amikor a török által elűzött lakosság helyére újabb telepések érkeztek. II. József türelmi rendelete nyomán voltak közöttük protestánsok is. Ekkor alakultak meg a mai Vajdaság területén az első református gyülekezetek. A bácsfeketehelyi egyház tagjai Kunhegyesről és Tiszaburáról jöttek 1785-ben. A következő évben, 1786-ban őket követték a bácskossuthfalvi (ómoraviczai) reformátusok, akik Jászságból (Jászakisér) és a Nagyikunsházi (Karcag és Kunmadaras) származtak. Ugyanebben az évben érkeztek a pirosiak is. Ők többnyire tiszánai, tiszaderzsi, tiszaroffi és tetétleni telepések. 1786-ban érkeztek a pacsériak is, ők többnyire Kisújszállásról telepedtek le. A felsorolt négy magyar ajkú egyházzal szinte egy időben alakult meg az öt német nyelvű gyülekezet, melynek alapító híveit a rajnamelléki Pfalz protestáns lakosságából telepítették ide. Ezek: Torzsa (ma Savino Selo), Cservenka, Újverbász, Újszivác és Újsóvár (ma Ravno Selo). Bánáiban két egyházközség jött létre: Magyarittabé, ők főleg békési telepések, valamint Torontálszárhely, főként hódmezővásárhelyi és gyomai reformátusok érkezésével. A többi református egyházközség később jött létre. Közülük egyesek, főként a városi gyülekezetek (mint a szabadkai, újvidéki, nagybecskereki és a pancsovai) az ország különböző vidékeiről való szórványos átköltözés folytán keletkeztek. Idővel a már meglévő református települések közelségében szórványegyházak és fiókegyházak alakultak, s ezek némelyike azután anyaegyházzá is formálódott. Ilyen gyülekezetek alakultak: Zomborban, Tiszakálmánfalván és Óverbáson. Teljesen függetlenül keletkezett Hertelendyfalva (Vojlovica), ahová 1882-ben települtek bukovinai székelyek. Az egyetlen Szerémségben található gyülekezetünk, Maradék pedig római katolikusok áttérése által lett református közösséggé.

A délvidéki református egyházközségek egyház-igazgatásilag később a dunamelléki egyházkerülethez, ezen belül az alsóbaranya-bács-szlavóniai egyházmegyéhez tartoztak. Egyedül a szabadkai gyülekezet képezett kivételt, amely a kecskeméti tractus fennhatósága alá tartozott. A bánáti református gyülekezetek a tiszántúli egyházkerület részét képezték, a békés-bánáti egyházmegyébe tagolódtak be. Ugyanakkor a nyugat-szlavóniai, illetve a murántúli egyházak a dunántúli egyházkerület illetékességébe tartoztak.

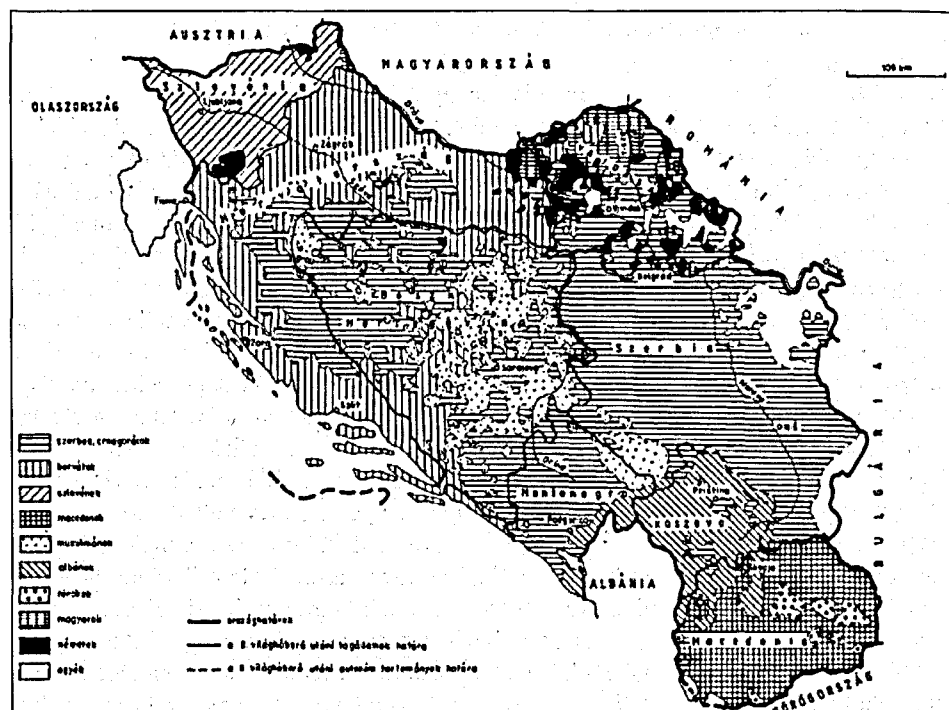
Egyházi élet a századforduló idején

A Dunántúlról egy lassú vándorlás kezdődött dél felé, ahol a földbirtokosok olcsó földeket vásárolhattak. Ekkor keletkezett a Daruvári Misszió és egy sor kicsi eklézsia, melyek ma már nem léteznek, egyedül Nagypiszanicán és környékén élnek még reformátusok. Létezik még három csehajkú kis gyülekezet, Pleternica és Bjeliševac a Pozsega völgyében, illetve Nagyszerec és a mai Bánát területén.

A délvidéki reformátusság életében jelentős változást az I. világháború jelentett, melynek befejeztével az új országhatárok meghúzása után ezek az egyházközségek elszakadtak az anyaegyházról, s egymásra utaltságukban, kényszerűségből az önállósodás útjára kellett lépniük. Csaknem hatvan gyülekezet rekedt az újonnan megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén, mintegy ötezer taggal, akik gondozását ötvenegy lelkipásztor volt hivatott végezni. Meg kellett szervezniük az egyházi életet az új körülmények között. Munkájukat megnehezítette, hogy ebben a nehéz időszakban vesztette el a korábbi alsóbaranya-bács-szlavóniai egyházmegye két jeles őrállóját, Tóth Sándor esperest, feketehelyi lelkipásztort és Kozma László főgondnokot.

A horvátországi gyülekezetek Trianon utáni sorsa

A 19. század második fele egy viszonylag békésebb korszak volt ezen a tájon. A technikai fejlődés, a civilizáció jelentős léptekkel haladt előre. A börttermelő vidékek gazdasága felvirágzott. Három település (Kő, Karancs és Sepse) különös jelentőséggel bírt. Az említett települések szőlősgazdái már meghatározó szerepet játszottak nem csak településük, hanem az egész térség életében. Ekkor épülnek fel a mai napig híres parasztkúriák. Kezdenek hazatérni az emigrációból a volt 48-as szabadságharcosok. A legismertebb Ács Gedeon, Kossuth Lajos lelkipásztora, aki elkísérte Kossuthot Törökországba és Amerikába is. Hazatérése után Csúzában lesz lelkész, de végez lelkészi szolgálatokat Sepsén és Kőben is. Az első világháborút lezáró béketárgyalások kapcsán a Dráva-szög a Szerb-Horvát-Szlovén, majd később a Jugoszláv Királysághoz került. 1918. november 25-én az újvidéki szerb és horvát naggyűlésen határozat születik e területek szerb királysághoz való csatolásáról, majd rögtön ezután kimondják csatlakozásukat a Szlovén-Horvát-Szerb Államhoz, melyet Zágrábból irányított a Nemzeti Tanács. Valójában itt két ellentétes határozat született melyek lényegtelenén váltak, amikor 1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. Baranya megyének nagy része tehát szerb megszállás alá került. 1922. február 20-ától április 3-áig a határt kijelölő bizottság Eszéken állomásozott, feladata pedig a mai határ kijelölése volt. Ekkor került a Drávaszög 34 helysége a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. Az országot 1929-ben bántásokra osztották. A közigazgatásban a hivatalos nyelv a szerb lett, még ott is, ahol a lakosság szinte teljesen magyar anyanyelvű volt. A magyar reformátusok is elszakadván az anyaországtól, magukra maradtak. Karancs, Kő és Sepse református magyarjaival senki nem foglalkozott, sőt az a veszély is fennállt, hogy templomaikat, imaházait és az egyházi termőföldeket is elvesztik. Az új jugoszláv hatalom nemzetközi szinten ígéretet tett a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására, azonban a gyakorlatban ez nem valósult meg. A római katolikus vallású magyar kisebbség még valamilyen formában számíthatott a Vatikán védelmére, de a magyar reformátusok semmilyen oltalomban nem reménykedhettek. Az Uralkodó Karadordević dinasztiához tartozó Péter, majd fia Sándor király nagy szerb törekvéseibe nem fértek bele a magyar református problémák. Ellenséget, megbízhatatlan elemeket láttak bennük. Az itt élő magyarság 1918 végén olyan államba került, amelyben a horvátok és szerbek által a magyarellenessé elnyomások és asszimilációs törekvések végre legfelsőbb szintre emelkedhettek. A katolikus papokat, református lelkészeket, tanítókat kiűzték az országból, a nagybirtokosokat felosztották, tulajdonosaik nagyobb része Magyarországra menekült, de több mint 15000 magyar az Egyesült Államokban telepedett le. Ugyanakkor megindult a szláv népesség szisztematikus betelepítése a magyarlakta településekre. A hatalomváltás inkább a városi magyarságot érintette érzékenyen, hisz tisztségviselők, hivatalnokok, értelmiségiek voltak, akiket elűldöztek vagy önként távoztak. A falusi térségekben, így Karancson, Kőben és Sepsén kevésbé csökkent a magyarság száma, de e csökkenés így is jelentős. Míg 1910-ben 25 településen lakott ezernél több magyar, addig 1921-re már csak 12-ben. Az 1910-es népszámlálás alkalmával begyűjtött adatok nem egészen pontosak, mint ahogyan a későbbieké sem. Ezeknél a népszámlálásoknál külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok. Az első délszláv népszámlálásra 1921-ben került sor. Ebben az anyanyelvre és a vallásra kérdezték rá. Szerencsétlen dolognak számított, hogy a szerbek és horvátok csak összevontan, mint szerb-horvátok szerepeltek. Jugoszláviában 1929-ben politikai, közigazgatási reformot hajtottak végre, az új területi egység a

Szerb–Horvát–Szlovén királyság 1920

bánság lett. A Baranyai háromszög a Dunai Bánsághoz tartozott újvidéki székhellyel. A Dunai Bánság létrehozásával egy-egy közigazgatási egységben csökken a kisebbségek száma (385 ezer magyar kerül ide, közel ugyanennyi némettel és kétmillió szerbvel). A trianoni békeszerződés harmadik része tartalmazza ugyan azokat a kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a győzteseknek tiszteletben kell tartaniuk a magyar kisebbséggel szemben, ezt azonban az új délszláv állam vezetői nem tartották fontosnak. Jugoszlávia a magyar területek 19, 5%-át kapta, ami 62 000 négyzetkilométert tett ki Magyarország összlakosságának 20%-ával. Az új államban nemcsak a magyar kisebbség, hanem a német, az albán, az olasz etnikum sem élvezte a teljes állampolgári jogokat. Karancs, Kő és Sepse esetében ez a magyar, valamint a német kisebbséget érintette. A létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közel 12 millió lakossága Trianon utáni első népszámlálás adatai szerint 18,8%-a tartozott a nemzeti kisebbségekhez. Az 1921-es évi első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Baranyától elcsatolt 34 helység 48.966 lakosából 16 535 magyar, 16 072 német, 15 403 szerb és horvát, 954 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar kisebbség helyzete az 1940-ben megalakult Horvát Bánságban lett valamennyire elfogadhatóbb. 1918-ban a Dráva-szögben majd minden településen többségben voltak a magyarok. Csak összehasonlításként említjük meg, hogy 1945-ben már csak 11 településen alkotnak többséget. Egyik ilyen település volt Sepse. A völgyben elhelyezkedő falu bezárkózottsága és önfenntartása lehetővé tette, hogy az ott élők nem vándoroltak el, de a község nem is csábított idegeneket sem, így nemzetiségek közötti keveredésre sem volt sok példa. A települést elkerülték az asszimilációs folyamatok is.

Az első világháború utáni időszak

Országos egyházunk, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház alapjait nagy elődeink, 1920. október 21-én, a Rétfalun (ma Horvátország) megtartott rendes közgyűlésükön vetették meg. Ekkor ültek össze első alkalommal az I. világháború befejezése után a korábbi alsó-baranya-bács-szlavóniai, valamint a békébánati, a belsősomogyi és a kecskeméti egyházmegye elszakadt lelkipásztorai és világi képviselői. Ennek az összejövetelnek elsődleges célja az volt, hogy számba vegyék, hogy kik és hol maradtak meg ebben a nagy világégésben. Bár érdemi döntés nem született, mégis körvonalazódni látszottak egy új gyülekezeti és lelki élet körvonalai. Éppen ezért tekintik többen az 1920-as esztendőt az egykori Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház születési évének.

Az egyházmegye új esperese Kontra János csúzai lelkész lett, gondnoka pedig dr. Parragh Antal. Az idősebb korosztály azonban rövid időn belül átértékelte, hogy az új viszonyok közepette már nem tud megbírkózni a sokasodó gondokkal, így a vezetőség röviddel ezután visszalépett. Az új esperes Klepp Péter torzsai lelkész, míg az egyházmegyei gondnok Nagybudafai Vermes Károly földbirtokos lett. Néhány fiatal lelkipásztor (Klepp Péter, Ágoston Sándor, Weimann Péter) egy munkaprogramot dolgozott ki, az adminisztrációs élet felfrissítése, az igehirdetés megújulása, a belmisszió kiterjesztése és a külföldi kapcsolatok kiépítése érdekében. 1923-ban hivatalosan megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Református Egyházmegye. Főesperesévé Klepp Pétert választották, míg az egyházmegyei gondnok dr. Kurcz Henrik külai ügyvéd lett, aki ezt a tisztséget egészen a II. világháború kitöréséig ellátta.

Az egyházmegye vezetői ebben az időszakban erejüket latba vetve munkálkodtak, hogy az új hatalomnál minél kedvezőbb eredményeket érjenek el, de ugyanakkor a munkaprogramban kitűzött célok megvalósítása se késlekedjen. Ennek a túlfeszített munkának lett a következménye, hogy Klepp Pétert 1927. decemberében súlyos agyvérzés értte, s a betegségéből nem tudott már felépülni. Rövid kórházi kezelés után 44 éves korában elhunyt, hatalmas űrt hagyva maga után. Utóda Ágoston Sándor lett, aki már korábban is tevékenyen részt vett az egyházvezetési munkában. Ágoston Sándor ekkor már Bácsfeketehegyén volt lelkész, s a gyülekezet pásztorolása mellett igazgatta az 1923-ban megalakult országos árvaházat, s szerkesztette a Magvető című egyházi lapot is. Ezenkívül kidolgozta az új egyházi törvénykönyvet, valamint Árokháty Béla professzor segítségével gyülekezeti énekeskönyvet állított össze, amely azóta is egyike a legjobbaknak, és amelyet azóta is használnak még néhány gyülekezetünkben. Munkatársaival vallás-könyvet adott ki, s megszervezte a vasárnapi iskolát és keresztyén ifjúsági munkát.

Közben az egyházmegye átalakult, az új elnevezése Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház lett. Az 1930. július 17-én Belgrádban megtartott zsinaton előterjesztették az országos egyház új alkotmányát, majd hamarosan kiírták a választásokat. Az „Országos Egyház” megnevezés, sajátos délvidéki jellegzetesség. Arra utal, hogy a református egyház az egész egykori Jugoszlávia területére kiterjedt, a püspökségi székhely Bácsfeketehegy lett. A jugoszláviai reformátusok első püspöke Ágoston Sándor lett, főgondnoka pedig dr. Kurcz Henrik. Az országos egyházat négy esperesség alkotta: a bácskai, bánáti, baranyai és a szlavóniai. Később a baranyai és a szlavóniai egyházmegye egyesült, viszont megalakult a német egyházmegye, amelyben a németajkú gyülekezetek soroltattak.

Ágoston Sándor püspök-lelkipásztor életrajza

1882. május 8-án született Bácsfeketehegyen, itt vesztette el korán édesanyját, és itt nevelkedett a nagyszülőknél. Általános iskolai tanulmányait a helybeli református egyház által fenntartott felekezeti elemi iskolában végezte. Tízéves korában Kecskemétre került, a református gimnázium növendéke lett, itt is érettségizett. Érdeklődése a természettudományok felé vonzotta, orvos szeretett volna lenni. A család szerény anyagi lehetőségei nem engedték meg, hogy az orvosi egyetemre írathozzon. 1900-ban beiratkozott a Budapesti Református Teológiai Akadémiára. Tanulmányait sikeresen be is fejezte, tehetséges, jó tanuló lévén ösztöndíjat kapott, hogy a svájci Bázelen folytasson további tanulmányokat, hogy majdan a filozófia professzora lehessen. Életútja, szolgálata azonban másként alakult. Már útra készen állt, amikor Budapesten Baksay Sándor püspök visszatartotta, nem engedte, hogy Bázalba utazzon. Püspöki kinevezéssel Kórógyra küldte, a szolgálatát már végezni alig tudó, idős, nyolcvanéves lelkipásztor mellé segédlelkésznek. Káplánként 1904 és 1906 között szolgált a kórógyi gyülekezetben. A segédlelkész idő letelte után a gyülekezet megválasztotta lelkipásztornak és itt szolgált egészen 1917-ig. 1906-ban házasságot kötött Tóth Erzsébettel. Házasságukat Isten három leánygyermekkel ajándékozta meg (Ilona, Rózsa, Erzsébet). Kórógyi szolgálata alatt tört ki az első világháború. Időközben a lelkészi szolgálatban egy kis kitérőre került sor, faluról városra, Eszékre került lelkésznek. 1919. márciusától ismét Kórógyon szolgált. Az első világháború végén Bácsfeketehegyen meghalt a gyülekezet lelkipásztora, Tóth Sándor esperes, aki egyébként Ágoston Sándor apósa volt. Ágoston Sándor megpályázta és el is nyerte a lelkészi állást, így 1921. október 24-étől szülőfaluja lelkipásztora lett, itt szolgált egészen haláláig, 1960-ig. 1922-ben megválasztották alesperesnek, majd 1928-ban főesperessé választották, majd az új egyházalkotmány meghozatala után, 1933-ban püspökké választották. Ebben a szolgálatban – többszöri újrázás után – egészen haláláig megmaradt. 1937-ben meghalt felesége, Tóth Erzsébet. Újból házasságot kötött a vukovári születésű Kelecsényi Máriával. Ezt a házasságot Isten két ikerfiúval áldotta meg (Sándor és Zádor)

1960. június 23-án halt meg, életének 78., lelkipásztorságának 56., főesperesi, illetve püspöki szolgálatának 32. évében.

Magyarországi reagálások az elszakított délvidéki református egyház állapotára

A dunamelléki egyházkerület két – Budapesten tartott – közgyűlésének az első reagálása az elszakított délvidéki református egyház állapotára:

1919. november 6-7-én tartott őszi rendes közgyűlésének a jegyzőkönyve 15. tárgyszorozati pontjában kifejezi az alsó-baranyai esperesnek jelentése alapján: az egyházkerületi közgyűlés mély sajnálatát fejezi ki az alsó-baranyai egyházmegye gyülekezeteinek, lelkészeinek és tanítóinak, de különösen a szlavóniai és horvátországi missziói egyházaknak, lelkészeknek, tanítóknak szomorú helyzetéről, tanítóink kiutasításáról, lelkészeink meghurcoltatásáról és kínos tehetetlenségében csak feljajdul a megszálló nép durvaságán és kegyetlenségén. Reméli azonban, hogy a Konventnak sikerül a közel jövőben rendezni tőlünk elszakított testvéreink egyházi ügyeit és segítségükre lenni nehéz helyzetükben. A tiszakálmánfalvi missziói központ megsegítésének ügyét a Missziói Bizott-

ság útján intézi. Az esperesnek a nikincii missziói állás betöltésére vonatkozó intézkedéseit a mai rendkívüli viszonyok között tudomásul veszi és jóváhagyja.

1920. április 7-én tartott rendkívüli közgyűlése – amely Petri Elek dunamelléki püspök halála miatt lett összehívva – a 14. határozati pontban főjegyző jelenti Kontra János csúzai lelkész értesítése alapján, hogy az alsó-baranyai egyházmegyében, a megszállt területen levő gyülekezetek az elhunyt esperes és főgondnok helyébe Kontra Jánost esperesül és Vermes Lajos földbirtokost gondnokul választották.

A közgyűlés örömmel vette tudomásul a jelentést s az új tisztviselőkre Isten áldását kéri a nehéz megpróbáltatások között folyó munkájukra, általában a népoktatás ügyének, hátrányunkra történt megváltoztatásáról.

Egyházmegyei közgyűlés Zomborban

Az Alsó-Baranyai-Bács-Szlovéniai református egyházmegye 1921. augusztus 30-31-én Zomborban tartotta meg rendes közgyűlését. Az egyházmegyei közgyűlés és bírósági ülés jegyzőkönyvéből a következők derülnek ki: Vermes Károly főgondnok jelentéséből:

„Romok között járunk építeni vagyunk hivatva, összekötni a szétszakadt szálakat, orvosolni vérző sebeket, föltámasztani a halottakat, halottnak látszó igazságokat, kielégíteni ezernyi méltányos igényt, amelyeket porba gázoltak a romboló viharok és kiegyenlíteni azokat az ellentéteket amelyek most az embert emberekkel állítják szembe s nem engedik a testvért testvére mellé a közös Istennek tetsző munkára. Hogy építhessünk szükségünk van az evangéliumi „szegeletköre”. Vajha egyetemes református egyházunk mint annak a szegeletkörnek Jézusunk legfelségesebb földi intézménye, – az építés munkájában hivatását jól végezhetné – vajha egyetemes református egyházunk keretében mi Alsó-Baranyai-Bács-Szlovéniai és az ide vonatkozó zsinati végzéssel mellénk csatolt többi, ez idő szerint a Szerb-Horvát-Szlovén királyság területén élő reformátusok, egyének és gyülekezetek a teher ránk eső részét Megváltó Jézusunk szellemében hordozva az emberiség javára hasznos és gyümölcsöző munkálkodást folytathatnánk.

Én mint ez egyházmegyének gondnoka magamat az egyházmegye rendelkezésére bocsátva feladatom teljesítésében egyedül programul a Jézusi törvényt, a szeretetet választom. Szeretettel fogom kezelni a rám váró ügyeket, szeretettel karolom fel úgy a gyülekezetek mint a gyülekezeti tagok, templomok vagy az iskolák továbbá lelkészek, tanítók és egyéb egyházi tisztségviselők érdekeit és minden jogos igényét. Szeretettel alkalmazom törvények szigorát is ha kell, nem az egyén büntetését tűzve ki, hanem csakis egyházunk közjává, hogy abban mindenképpen ékesen és jó renddel történjenek. Szeretettel egyesült közös törekvéseink legfőbb feladatának tekintem, hogy a királyság területén levő egyházak konszolidációja minél előbb végre hajtassék és a fő testől elszakított viszonyoknak megfelelő alakulatban és lehelyezkedéssel ne csak gyógyulást találjunk, hanem életrejtő mustármaggá válva gyümölcsöt adó fává is felnövekedjünk.

Eddig is törekedni fogunk, hogy a régi testtel vagyis egyházi felsőbbségünkkel való összeköttetésünk melyet ez ország törvényerőre emelt új alkotmányunk XVI. pontja szabályoz, a lehetőség szerint minél előbb megvalósuljon, valamint az a kapocs is, mely holland, amerikai, angol és más külföldi hittestvérünkhöz fűz bennünket s melynek könnyűületben, segedelem nyújtásban nyilvánuló hatását a könnyhullatások völgyében is tapasztalhatjuk erősbuljon és megszilárduljon. A mindenható Isten áldott Szent Lelke

szálljon rám és szálljon le önökre, hogy ezt a zászlót amelyet most önök kezembe adtak az Ő nevének dicsőségére hordozhassam s önökre, hogy e zászlót követhessék.

Ő adjon mindnyájunknak erőt kitartást, megszentelődést, hűséget és vigasztalást is, ha vigaszra lesz szükségünk. Ő tegyen mindannyiunkat törvény tisztelőkké, békességre igyekvőkké és mindenek felett igaz keresztyénekké.

Nagytisztelendő Esperes Úr! Kedves Elnök Társam!

A munka neheze Nagytisztelenséged vállait terhelik és mégis kérem, legyen kegyes e terhet önként növelni az által, hogy engem, a tapasztalatlan fölvilágosító és irányító támogatásában részesít. Egyházmegyénk egyházi és világi tanácsbírái, hivatalistviselői, lelkészei, tanítói, gyülekezetek előljárói, gondnokai, minden rendű és rangú tagja azt a tőkét amelyet Önöknél elhelyezni és kamatoztatni kívánok: szeretetet kamatoztassák úgy, mint a választott vezérrel együtt őrző sereg a közös érdek és cél javára a jól végzett kötelesség teljesítéséért könnyítvén a vezető munkáját.

A 12. pont alatt olvastott az esperes kötelező évi jelentése:

Nagytisztelendő Egyházmegyei Közgyűlés!

Egyházmegyénk közel egy évi életéről kell számot adnom. Jelentésemet már a béke jegyében írom meg, amikor elült a vihar nagy áldozatok, küzdelmek, megpróbáltatások után. De a távozó viharfelhők utolsó dörgéseitől vibrál még a levegő. Az utolsó héten majdnem kétségessé lett, hogy a fentforgó nehéz körülmények helyzetváltozások között megtarthatjuk-e közgyűlésünket?! Ez a körülmény engem is arra utal, hogy lehető rövidséggel összevonva tegyem meg jelentésemet. Ezért kérem kell mindenekelőtt a tisztelt közgyűlés kedves elnézését, ha nem terjed ki abban a terjedelemben és úgy kifejtve, ahogy óhajtanám. Legelsőben az állam gyászát kell jegyezmem, hogy a Szerb, Horvát és Szlovének első királyának halálával következett be. Azt a 77 évet mely neki a földön engedtetett az életsors szokatlan fordulatai tették gazdaggá. Átélt a bírás és vesztés, a szerencse és szerencsétlenség annyi változásait, de mindezek alatt megtartotta hitét nemzete jövőjében, együtt élt népével, megosztva annak sorsát, híven önfeláldozóan és jutalmul megérte álmainak a legmerészebb reményének valóra válását. Midőn most a földi korona levéttett fejről egy nagy állam népei kísérték megilletődött érzelmekkel a Topolai mauzóleumba végső nyugalomra. Legyenek az érte hullott könnyek, emlékeztét fenntartó könyvek ahogy gyászenekünk mondja. Alattvalói hódolattal üdvözljük, trónra lépte alkalmával Sándor királyt az új uralkodót s bízó várakozással tekintünk országozása elé. Mi hisszük, hogy miként a harcokban hős volt a békében bölcs tudna lenni. Alkotmányos uralkodása alatt népeinek jóléte, egyetértése külső és bel-békessége megszilárdul és a mi nyelvünk és vallásunk részére a jog és törvény védelmébe részesülünk. Adjon az Úr Őfelségének hosszú és boldog uralkodást.

De kegyeletes kezekkel még egyszer meg kell gyűjtanom a gyászfáklyát egy koporsó mellett, melyet a távolból is mély megindultságunk kísért a budapesti nagy temető dísz sírhelyéig Török Pál és Szász Károly nyughelyének közelébe. Akit abban elvittek e nagyjainknak hivatali utódja volt. Előbb teológiai tanár, majd budapesti első lelkész, utóbb dunamelléki református püspök, kit minden állásában közszeretet és tisztelet vett körül.

Ugyanis Ft. Petri Elek püspökünk csak öt évig viselhette e hivatalt, de az nehéz öt év volt. Súlyos időkben állította őt a közbizalom az egyházkerület kormányára. Válságos viszonyok következtek. „Csodák az égen, félelmes jelek ma a földön, köröskörül vér, tűz és füstnek gözölgése.” Nagy és dicső próbák után lassanként kezdtek megfogyatkozni az

erők anyagiakban és lelkiekben is. Ez nem az alkotások kora volt, kivált egyházi tekintetben nem. Éberén tartani a hitet, bizalmat a kedvező végkifejlés iránt fordulat súlyos következményeit lehetőleg elhárítani. Adminisztráció, pásztorlevelek, olyan nehéz kérdések elintézése, a budapesti paróchus nem épp könnyű hivatali köre, ezek vették igénybe erejét, munkakedvét.

Ezután Kontra János esperes beszámolójából kitűnik az anyaországi egyházkerület vezetőségével való további szoros kapcsolat ápolására irányuló igyekezet.

Először is részvétáviratában fejezte ki az egyházmegye együttérzését Petri Elek püspök halálával kapcsolatosan. Majd bejelenti, hogy a dunamelléki püspöki széket (sajátosan fejezve ki magát: „egyházkerületünk”-nek nevezve még mindig a dunamelléki egyházkerületet) dr. Ravasz László kolozsvári teológiai igazgató-tanár és helyettes püspökkel töltötte be, miután már előbb a budapesti egyház egyhangúlag meghívta őt az első lelkési állásra. A jelöltek szokatlanul magas száma ellenére az első szavazásra már impozáns többséggel választották meg ahogy Kontra János esperes ezt kifejezte: „új püspökünket” – ami az eddigi egyháztestben maradás kinyilvánítása volt az elszakadt, kétségbe esetten küzdő hittestvérei nevében is. Ravasz Lászlót úgy mutatja be a közgyűlés előtt, mint aki tanári, írói, szónoki s általában egyház-társadalmi működési érdemeért nyerte el ezt a kitüntető bizalmat. Szeretettel üdvözlí mindannyiunk nevében az új püspököt, szívből kívánva, hogy Istentől nyert kiváló tehetségeit sokáig áldásosan hasznosítsa kerületünkbe, közegyházuk javára.” Ekkor a „két Baranya” különleges helyzetéről is beszél. Ugyanis 1920. szeptember 29-én a 134. szám alatt a budapesti országos Zsinat határozatot hozott a megszállás alatt álló egyházrészek kormányzására nézve. Az alsó-baranya-bács-szlavóniai és felsőbaranyai egyházmegyék egy csonka kerületet alkottak, amelyben a hivatalra idősebb felsőbaranyai egyházmegyék esperes és gondnok urak ruháztattak fel a kerületi elnökség jogkörével. Bíraskodásban pedig a két egyházmegye egymásnak fellebbviteli fórumává lett téve. A fiók kerületi gyűlés összehívására azonban nem került sor és a felsőbaranyai egyházmegye terület a megszállás alól felszabadult és ez a jogviszony megszűnt.

Értesíti a közgyűlést, hogy az (anyaországi) országos zsinattól még egy végzés érkezett: az 1920. szeptember 30-án hozott 145. szám mely az egyházkerületet arra utasítja az egyházkerületeket, hogy az egyház hivatalnokok fizetési zavarainak rendezésére és díjlevélbeli jogaik biztosítására – minden jogban benne rejlő kölcsönös méltányosság alapján – tegyenek megfelelő átmeneti intézkedéseket az egyházi adóügy újabb rendezéséig. Mindkét rendeletet a helyettes püspök úr hozta le Budapestről és adta elő 1920. december 20-án Csúzáán, a közeli lelkészekből összehívott értekezletnek. Érdekes lenne megtudni, hogy engedte be a mindenre figyelő szerb hatalom a helyettes püspököt az országba, amikor az ide szakadt lelkészek esetleg akkor léphették át a határt, amikor – és ez akkoriban sűrűn előfordult – kiutasították őket az országból.

Kontra esperes a „negyedik országos közös zsinatunknak” nevezve a budapesti, az V. ülésszak 1921. szeptember 27-i összehívásáról értesít. Kifejezi, hogy az elszakadt egyházmegyének az idő szerint rendes képviselői nincsennek. A püspöki hivatal értesítette őket, hogy az elmúlt év 1920. május 19-én 1333/1920 számú határozatában elrendelte a Tóth Sándor és Kozma László halálával megüresedett zsinati rendes tagsági helyek betöltését. Kifejezte, hogy ez a rendelet-csak most jutott el hozzá. Reményét fejezte ki, hogy ő, mint zsinati póttag igyekszik útlevelet szerezni, hogy megjelenhessen a zsinaton.

Kontra János esperes első ügyintézése az új ország fővárosában, Belgrádban:

Azonnal a budapesti zsinat megjelenési tervéről rátér a valódi megjelenés helyére: Belgrádra. Az egyházmegye felgyülemlett és halaszthatatlan ügyeiben 1921. május végén eljár Belgrádban az illető minisztériumoknál. Elkísérte Schneider Pál szlavóniai alesperes is, segített szerb nyelvre lefordítani a beadványokat, kalauzolt a minisztériumokban és sikeres tolmácsolásával igyekezett az egyház ügyeit előre mozdítani.

Az Agrár Minisztériumban a kevevári (kovini) egyház kérvényét sürgette meg, amelyet már a helyi lelkész benyújtott, a kisajátított 60 katasztrális hold egyházi földtulajdon visszaadása tárgyában, amely szerb önkénteseknek lett szétosztva. Ígéretet kapott, de az egyházmegyei gyűlésen semmilyen eredményről nem számolhatott be.

A Vallásügyi Minisztériumnál Kontra esperes bejelentette az egyházmegye hivatalos címét, terjedelmét és esperesi székhelyét. Teljes névsort nyújtott be az ide tartozó egyházközségekről. Összesen 56 egyházközség és 58000 lélek tartozott az egyházmegyéhez. Hivatkozva a magyar kormány gyakorlatára, kérte a közvetlen hivatalos érintkezés keresztülvitelét. Ugyancsak a vallásügyi minisztériumnál előterjesztette a vallásitanításnak az egyház hatáskörébe való visszadását, a kántortanító és énekes gyerekeknek – nálunk szokott rendtartás szerint – a temetési szolgálatát, a kántortanítói föld és lakásnak az egyház rendelkezése alatt meghagyását. Vallástani kézikönyvek, biblia, ima és énekeskönyvek, vallásos iratok behozatalára, külön szám alatti engedély megadását a cenzúra akadékoskodásával szemben. Kértre a kántori oklevél megszerzésére kiutazó ifjak útlevelének kiadását, az állami segélyek terén való egyenlő elbánást a lelkészekkel kapcsolatosan. Az esperesi iroda fordítás és nyomdaköltségeinek a megtérítését az állam részéről. Kérte továbbá a hivatalos felsőséggel való érintkezés akadálytalan engedélyezését, végül pedig az állam által elrendelt szerb feliratú államcímeres hivatalos bélyegzők és pecsétnyomók költségeinek a megtérítését.

Az egész látogatás eredményeként egyelőre szóbeli ígéretet nyert az államtitkártól a temetési szolgálattal kapcsolatban, a kántortanítói föld és lakás visszajuttatására. ezenkívül a bélyegzőre és pecsétnyomtatóra nézve nemcsak ígéretet, hanem utasítást is adott, hogy azokat lehet elkészíteni latin betűkkel és a régi egyházi jelkép megtartásával, de szerb felirattal.

Külön kellett folyamodnia Kontra János esperesnek a belügyminisztérium Bácska-Bánát-Baranya ügyosztályának vezetőjéhez (azért hozzá, mert épp minisztercseré volt folyamatban). Bejelentette egyházi törvényeinkre hivatkozva, hogy hivatalos címünk: „Református Egyház” s ezt mihez tartozás végett az összes közigazgatási hatóságokkal közöljék, mivel eddig az evangélikus közös elnevezés alatt kezelték bennünket: evangélikusokat, reformátusokat és metodistákat. Rendelet kibocsátását kérte, hogy a már megválasztott lelkészek szolgálati idejükre való tekintet nélkül elnyerhessék az új állam állampolgárságát s az azután megválasztandók is akadálytalanul bejöheszenek és hivatalba léphessenek. Itt is kért rendelet kibocsátást vallásos tartalmú könyvek és lapok szabad behozatalára valamint a kormánynak az esperesi hivattal való közvetlen érintkezésére nézve.

Jelenti, hogy beadványa az egyházmegyei közgyűlésig még nem nyert érdemleges elintéztet. A közvetlen hivatali érintkezés viszont már életbe lépett. A következő leiratoakat és rendeleteket kapta:

4271/1921 számú rendeletében a vallásügyi miniszter utasítást ad a négy állami ünnep napjáról és liturgiájáról. Tárgyalás alatt van.

6299/1921 számú rendelet szerint a lelkészek ne közvetlenül, hanem egyházi hatóságuk útján és szabályszerűen felbélyegzve terjesszék fel ezúttal beadványaikat a kormányhoz.

28489/1921 szám alatt értesítik a baranyai alesperest, hogy június 17-én kelt 21775. szám alatt az állami drágasági pótlék a horvát-szlavóniai lelkészeknek kiutaltatott.

43550/1920 A Szerb–Horvát–Szlóven királyság viszonyainak Magyarországgal és Ausztriával való felszámolása alkalmából kívánja azon követelések összegének és jogcímének sürgős közlését, melyek az állami vagy magán intézmények részéről a királyság területén levő egyházi intézményeket vagy egyes lelképászorokat illették. (segélyek, ösztöndíjak, nyugdíjak)

45515/1920 Kéri a szlavóniai alesperes kinevezéséről szóló egyházmegyei határozatot. Közli, hogy ezen esperesi hivatal létesítéséről értesítette a belgrádi kormányt, a Horvát-Szlavón királyi Kormányelnökséget és az illető megyei hivatalokat.

47962/1920 Leirat az alesperesi hivatalhoz az egyházak építkezési és államsegélye tárgyában.

50238/1920 Kérdést intéznek az alesperesi hivatalhoz, hogy annak vezetéséért mennyi a fizetés és az irodai kiadásokat ki fedezi? Továbbá, hogy a magyar állam részesítette-e segélyben az a református egyházakat, s hogy ha igen, akkor ő is olyan mértékben fogja segélyezni.

1425/1920 Az alesperesi hivatal az évi kiadás és bevétel naplók becsatolásával jegyzékbe terjessze fel az összes egyházak és lelkészek névsorát, akik állandó segélyt élveztek a magyar kormánytól, melyekre még most is szükségük van, a segélyt megfelelő magasságban fogja megállapítani. Ismételtlen tudakozódik az alesperesi tiszteletdíj és irodaáltalány felől, ha illet nem élvez az egyházmegyétől, hajlandó kiutalni.

Valóban később ki is utaltatott a belgrádi kormány által 1921. január 1-vel folyósított 6000 korona iroda általány az alesperesnek.

7293/1921 A lelkészek személyi adatait kérték be. Ugyanez a baranyai lelkészekről is bekérte a belgrádi vallásügyi minisztérium által. Később kiderült ez lett a kiutasítások egyik alapja és forrása.

12741/1921 A kormány azonnal hajlandó folyósítani egy ösztöndíjat évi 3000 k-val egy Szerb–Horvát–Szlóven állambeli azonosságú teológusnak, aki itt végezte a középis-kolát, mert olyan református lelkészeket kíván alkalmazva látni, akik az állam nyelvét is bírják. A jövő tanévre pedig több ilyen ösztöndíjat is hajlandó lenne megadni.

Alesperes 748/1921 szám alatt jelentette, hogy a 47962/1920 és 1425/1921 számú intézményeinek megfelelően Becsén templomjavításra kapott 7000 K-t és eddig hat lelkész részesült korpótlék és fizetés kiegészítésben, teljesen a konventi kulcs szerint. A horvát kormánynak ezen érdeklődése s mondhatjuk generozitása a kultur és vallásügyek iránt jól megszervezett s gondos vezetésre és előrelátó egyházpolitikára vall. Irányát és célját sejtethjük.

Intézmények a délvidéki református egyházban

Az árvaház

Iskolákról, egyházi intézményekről nem beszélhetünk a déli végeken az önállósodást követő években. Egyetlen kivételt képez a Feketicsen (ma Bácsfeketehegy) Ágoston Sándor lelkipásztor, későbbi püspök által létrehozott árvaház.

Ágoston Sándorra nagy hatást gyakorolt a Szlavóniában eltöltött lelkészi szolgálati ideje. Két nemes lelkű emberrel ismerkedett meg ott, az egyik a már említett id. Keck Zsigmond, a másik pedig Kelecsényi Zádor vukovári közjegyző volt. Ágoston Sándor Feketicsre való érkezése után folytatta azt a munkát, amelyet Keck és Kelecsényi megkezdett.

Keck Zsigmond mint Šidski Banovci lelkipásztor sajnálattal tapasztalta, hogy a környéken letelepedett református munkások, béresek gyermekei nem részesülhettek vallásos oktatásban, sőt még a legalapvetőbb tudás elsajátítására sem volt lehetőségük. Így még 1888-ban az egyházmegyei közgyűléshez folyamodott, hogy támogassa őt abban, hogy a misszói körzetében élő szegény családok gyermekei számára egy „nevelőházat” létesítsen. Elképzelése meg is valósult. Széleskörű gyűjtést indított nem csak az egyházmegyében, hanem Svájcban és Hollandiában is. A környék pusztai béreseinek gyermekeit Banovcin helyezte el. Ő maga is nagy-nagy szeretettel dolgozott a szeretetházban. Keck Zsigmond 1893-ban Cservenkára kapott áthelyezést, s ettől kezdve a nevelőház visszafejlődésnek indult. Ezért az egyházmegye áthelyezte azt Vukovárra. Kelecsényi Zádor vukovári közjegyző volt ennek az áthelyezésnek a kezdeményezője. Óriási buzgósággal és energiával kezdett hozzá a munkához. Hamarosan házat szerzett az intézmény számára, majd 1912-ben nyolcvan gyermek befogadására alkalmas emeletes házat építtetett, amely a legmodernebb felszereléssel volt ellátva. A gyermekekkel négy tanító és egy lelkész foglalkozott, az egész intézmény lelke maga Kelecsényi Zádor volt. Őt tekinthetjük a szeretetház második megalapítójának. Váratlan csapást jelentett 1917-ben Kelecsényi Zádor hirtelen bekövetkezett halála, majd az összeomlást jelentő első világháború. 1918 novemberében a szeretetház lakói átkerültek Mohácsra, majd innen később szétszéledtek. Az épületet a katonaság szállta meg, ez egyben a szeretetház végérvényes megsemmisülését jelentette.

Nem hiába töltötte Ágoston Sándor első szolgálati éveit Kórógyon. Keck Zsigmond és Kelecsényi Zádor nemes céljának folytatása legnagyobb mértékben neki köszönhető. A vukovári szeretetház felélesztésének gondolata egybeesik Ágoston Sándor Bácskába való átteleplésével.

1921. augusztus 31-én a zombori egyházmegyei közgyűlés elhatározta, hogy Újvidéken életre kelti a háború után megszűnt református szeretetházat. Azt gondolták, hogy Újvidék alkalmas lesz gyermekek elhelyezésére s későbbi anyanyelvű iskoláztatására is. Ágoston Sándor azonnal nekilátott a szükséges anyagiak biztosításához. Munkatársakat toborzott, megjelentette az Árvaházi Naptárt, amelynek jövedelmét az árvaház létesítésére szánta. Megnyitni azonban nem tudta az intézetet, mert egyrészt nem találtak megfelelő házat, másrészt a gyermekek élelmezését nem merte magára vállalni az ott lelkészi szolgálatot teljesítő Horváth Lajos újvidéki és Háda Sándor pirosi lelkipásztor.

Időközben a feketicsi presbitérium vette a kezébe az árvaház megnyitásának ügyét, s erről hamarosan döntés is született. 1922 őszén megkezdődtek az előkészítő munkálatok. Vettek egy egyszerű kis házat, s azt kölcsönkapott bútorral bebútorozták. Felkérték

a gyülekezetek vezetőségét, hogy vegyék nyilvántartásba azokat az árvákat, akiknek nélkülözhetetlen a szeretházban való elhelyezésük.

1922. január 2-án jelent meg az első árva gyermek, Domján Bálint, aki szegényes öltözetben gyalog érkezett Moravicáról Feketicsre. Az első évben a tüzelő hiánya miatt csak nyolc gyermeket tudtak elhelyezni. Hamarosan rájöttek, hogy az épület igen szűk az árvák elhelyezésére, és szükséges a bővítése. Távlati céljuk az volt, hogy ha megfelelő helyet találnak, akkor emeletes házat építenek fel erre a célra.

Az épület kérdése hamarosan megoldódott, igaz kicsit eltért az eredeti céltól. Ágoston Sándor püspök kapcsolatba került Szikes Ignác mérnökkel, aki jelezte, hogy szeretne Feketicsről elköltözni és a házat is el szeretné adni. Mivel egy nagy keresztházról volt szó, úgy látták, hogy alkalmas lenne az árva gyermekek elhelyezésére. Hamarosan meg is vásárolták az említett házat a református templom utcájában. Az árvaház felszentelése 1923. november 21-én történt. Maga az épület huszonnyolc éven keresztül átlag negyven gyermek elhelyezésére bizonyult alkalmasnak anélkül, hogy bővíteni kellett volna.

1950-ben váratlan fordulat állt be az árvaház életében, a hatóságok váratlanul megszüntették az árvaházat. A gyermekek egy része állami gyermekotthonokban lett elhelyezve, többen családokhoz kerültek, néhányat közülük a verbászi diakonisszaház vett át. Az árvaházban fennállásának huszonhét éve alatt 314 árvát neveltek fel, alkalmanként 30-40 gyermeket.

Az egykori árvaház épülete megmaradt egyházi tulajdonban. Egy ideig lelkész és egyházi munkásképző szeminárium működött benne, majd konferenciateleppé alakították át. Ma gyermek és ifjúsági katekizációkat, lelkészértekezleteket, presbiteri és női találkozókat, teológiai konferenciákat tartanak itt.

Irodalomjegyzék

- ÁGOSTON Sándor (1959): *Evangéliumi existencia bizonytalan világban (Önéletírás)*, Feketics: Református Egyházközség
- ÁGOSTON Sándor (1941): *Püspöki jelentés*. Árvaházi Naptár, Bácsfeketehegy
- ÁGOSTON Sándor–HODOSY Imre–CSETE SZEMESI István–KISS Antal–MARGIT István–PÓTH Lajos–SÁRKÖZI Ferenc–STANYÓ TÓTH Gizella–SZABÓ Lajos (1997): *A megtartó egyház*. Újvidék: Forum
- CSETE SZEMESI István (2017): *„Só, világosság, hegyen épült város”*. Újvidék: Forum
- CSETE SZEMESI István (2009): *A Délvidéki Református Egyház története*. Révkomárom – tanulmány
- HODOSY Imre (1982-1996): *Püspöki jelentések*. Bácsfeketehegy: Zsinati jegyzőkönyvek
- LADÁNYI Sándor (1982): *Száz éve született Ágoston Sándor*. Képes Kálvin Kalendárium. Budapest: Kálvin Kiadó
- MÁK Ferenc (1997): *Menekülésben*. Forrás: <https://docplayer.hu/1137813-Mak-ferenc-menekulesben.html>
- OROSZ Attila (2002): *Egy püspök élete*. Újvidék: Forum
- Református Évkönyv (1984-1985)* A Jugoszláviai Református Lelkészegyesület kiadványa, Újvidék
- THOMKA Viktor (1967): *Második húsz esztendőnk*. Református Képes Naptár, Újvidék
- Református Keresztyén „Árvaházi Naptár” (1924-1943)*, Bácsfeketehegy

CSERMELYI JÓZSEF

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZSZERVEZET VÁLTOZÁSAI A SZERB–HORVÁT–SZLOVÉN KIRÁLYSÁGHOZ CSATOLT BÁCSKAI, BÁNÁTI ÉS MURAVIDÉKI TERÜLETEKEN

Bácska és Bánát

A világháborús vereség után a Délvidék elszakadása következett be leggyorsabban, mivel a szerbek Franchet d'Espèrey tábornok balkáni antanthaderejének részét alkották. A francia tábornokról gyorsan kiderült, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek a november 4-i padovai fegyverszünetet, amely csak az itáliai/déli területeken jelölt ki a Monarchia területi épségét sértő demarkációs vonalat. Ennek oka többek közt abban keresendő, hogy Németország még nem tette le a fegyvert, d'Espèrey pedig abban reménykedett, hogy minél előbb eljuthat a német határokig. Ennek nyomatékot adott, hogy a seregében lévő szerbek november 5-én Újvidéken lefoglaltak két tucat szénvel megrakott uszályt. A magyar kormány tehát elfogadta a d'Espèrey részéről érkezett fegyverszüneti ajánlatot, azonban naivul úgy gondolták, hogy Károlyi Mihály miniszterelnök renoméja elegendő lesz ahhoz, hogy velük az antant ne mint a legyőzött Monarchia örököseivel, hanem mint semleges országgal tárgyaljon. A november 6-án Belgrádba érkező magyar delegáció másnap szembesült azzal a fegyverszüneti feltétellel, miszerint a Szabadka–Pécs–Baja vonalig vissza kell vonniuk a katonaságot, és lehetővé kell tenniük az antant hadseregei számára, hogy bárhol Magyarország területén állomásozzanak. Ez gyakorlatilag felhatalmazta a szerbeket, hogy katonai megszállás alá helyezték a demarkációs vonaltól délre eső területeket. Károlyiék nem is írták alá azonnal az egyezményt, hanem visszautaztak Budapestre, amit a szerb katonai vezetés úgy értelmezett, hogy a hadiállapot továbbra is fennáll, igyekeztek tehát minél előrébb nyomulni, hogy a demarkációs vonal másik kedvezményezettje, a központi hatalmak által egyszer már legyőzött, de németbarát kormányától épp november 8-án megszabaduló Románia annál kisebb szeletet kaphasson a „zsákmányból”. Aznap este, amikor a bukott miniszter, Linder Béla november 13-án aláírta a belgrádi egyezményt, Szabadkára begördült az első szerb katonavonat.¹

Problémát jelentett, hogy a demarkációs vonal egyre áthatolhatatlanabb lett, ami miatt nemcsak az 1918-ban a bonyhádi főgimnáziumban tanuló későbbi püspök, Ordass (születési nevén Wolf) Lajos nem tudott öt évig hazautazni a vajdasági Torzsára, de még a levél- és pénzküldeményeket is feltartóztatták.²

Az I. világháború idején a Vajdaság területe a Bácsi Egyházmegyéhez tartozott. Baja kivételével az egyházmegye összes anyagyülekezete idegen megszállás alá került. Ettől délre helyezkedett el a Horvát-Szlavón Egyházmegye, amely azonban a horvátországi

¹ HATOS Pál: *Elátkozott köztársaság*. [Budapest], 2018. 191., 262., 271–280.

² ORDASS Lajos: *Önéletrajzi írások*. Bern, 1985. 41., 49.

katolikus túlsúly miatt valójában – két anyagyülekezetet (Eszék, Szlatina) leszámítva – nem terjedt túl Szerém vármegye határain.³ A Tiszától keletre a Bánsági Egyházmegye helyezkedett el, 25 anyaegyházából 13 a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, 12 pedig Romániához került. Mindhárom egyházmegye a bányai egyházkerülethez tartozott.⁴ A terület nyelvi szempontból nem volt egységes, még a helyi evangélikusság esetében sem, ugyanis a Bácsi és a Bánsági Egyházmegye 46 egyházközségéből 21 német-, 9 szlovák-, 1 magyar-, a többi pedig vegyes szlovák-német, illetve magyar-német nyelvű volt, de még háromnyelvű gyülekezetből is akadt kettő (Újvidék és Nagybecskerek).⁵ A Horvát-Szlavón Egyházmegye 14 gyülekezte pedig szintén vagy német, vagy szlovák, vagy pedig vegyesen német és szlovák nyelvű volt. A három egyházmegyében élő evangélikusok létszáma kb. 180 ezer fő volt, ebből 110 ezren németek, 50 ezren szlovákok, 30 ezren pedig magyarok voltak.⁶

A szerb megszállás ellenére az egyházmegyék megpróbálták folytatni a korábban megszokott szolgálatot, jogaik biztosítására pedig választottak egy közigazgatási bizottságot, amelynek feladata az egyházi közigazgatás vezetése volt az átmeneti időszakban. Az egyes nemzetiségek azonban másképp képzelték a jövőt, az össznépszerűséget tekintve a magyaroknál, németeknél és szerbeknél is csekélyebb számú szlovákság az összefogást nemzeti szinten kívánta megvalósítani, azaz önálló egyházat szerettek volna alapítani. Igor Štefánik bácskapalánki lelkész röpcédulát köröztetett, amelyben felhívást tett közzé egy öngazgatású, független, önálló szlovák evangélikus nemzeti egyház létrehozása érdekében. Ludovit Mičátek, a délvidéki szlovákok nemzeti tanácsának elnöke azt javasolta, hogy a nemzeti egyház kiépítését kezdjék azzal, hogy a szlovák gyülekezetek mondják ki az önállóságukat, ugyanis joguk van hozzá. Karol Medvecký bácsújfalui lelkész 1920. június 4-én írt a bácskai szlovák egyházközségeknek, hogy hívjanak össze egy összegyűlést, és alakítsanak egy önálló esperességet. A közgyűlés jegyzőkönyvét el is küldték a bácsi esperesnek, Gustav Adolf Wagnernek, aki tájékoztatta egyházmegyéje összes gyülekezetét. A szabadkaiak 1920. augusztus 22-i közgyűlésükön foglalkoztak az üggyel. Nem tudták támogatni szlovák hittestvéreik döntését, ugyanis még bizonytalan helyzetben, a törvényes keretek tisztázása és az új egyházi alkotmány kidolgozása előtt megosztja a délszláv államban élő evangélikusságot. Ugyanezt a véleményét osztotta a többi, német és magyar gyülekezet is.⁷

A szlovák egyházközségek önállósodását azonban nem tudták megakadályozni. 1920. augusztus 24-én utoljára tartott egységes közgyűlést a bácsi egyházmegye Újverbáson, ahol Štefánik bejelentette a szlovák gyülekezetek kiválását és önálló esperességre szerveződését, Medvecký pedig beszédében elbúcsúzott a német hittestvérektől. A kettéválás fontos okaként azt jelölte meg, hogy nemcsak az istentiszteletnek,

hanem az egyházi adminisztrációnak is a nép nyelvén kell történnie, hogy megerősödjön az egyháztagokban a nemzeti öntudat. Szeptember 12-re tűzték ki az esperes- és az egyházmegyei felügyelőválasztás határidejét, a szlovák esperesség első közgyűlését pedig szeptember 29-re hívták össze Petrőcre. Itt beiktatták hivatalába Samuel Starke petrőci lelkész, az egyházmegye első esperesét. A német- és a magyarajkú gyülekezetek külön esperességet szerveztek.⁸

A szláv és német gyülekezetek közti szakadás a Bánsági és a Horvát-Szlavón Egyházmegyében is megtörtént, előbbiben 1920. október 27-én, utóbbiban 1921. március 20-án.⁹

A szlovákok köreiben nagyobb tervek is születtek ezekben az években, mint az önálló esperességek létrehozása. Adam Vereš horvát-szlavón esperes 1920. szeptember 14–15-re a Vinkovci melletti Novo Selo-ba összehívta az evangélikusok, a kálvinisták és a metodisták vezetőinek konferenciáját, hogy egy közös közigazgatási bizottságot hozzanak létre a legfelsőbb egyházi fórum szerepének ellátására. A horvát kormány is kiküldte a képviselőjét, aki előadta kormányának azon kívánságát, hogy alakítsanak közös egyházi szervezetet is, ezt azonban a többség nem támogatta, többek között az önállósulásukat épp ezekben a hetekben kivívó szlovák gyülekezetek. Ezért csak egy igazgatási bizottság megválasztására került sor, amelynek az elnöke Vereš lett. Az állam elismerte ugyan ezt az intézményt, mint egyházi tárgyalópartnert, a szlovákok azonban csak kényszerből, az elnök személye miatt, a nem szláv esperesek azonban nem, és 1921. december 7-én Belgrádban előkészületeket tettek egy alkotmányos úton megejtendő választásra, Vereš levelét pedig – amely arról értesítette őket, hogy az állam parancsára engedelmeskedniük kell a közigazgatási bizottság rendelkezéseinek – az irattárak mélyére süllyesztették (legalábbis Szabadkán).¹⁰

A szlovákok másik terve egy önálló egyházkerület megalakítása volt, ami már nagyobb sikerrel járt. A három szlovák esperesség 1921. június 30-án Ópazuán (*Stara Pazova*) közös közgyűlést tartott, ahol az együttműködés szorosabb formáiról tárgyaltak. Nem volt egyértelmű, hogy püspökséggé alakulnak, ugyanis annak olyan költségigénye volt, amelyet többen nem akartak vállalni, végül mégis emellett a forma mellett köteleződtek el, és egyházkerületi vezetőséget választottak, ideiglenes jelleggel, az egyházkerületi elnökség megválasztásáig. A püspök adminisztrátor Starke, a felügyelő adminisztrátor Mičátek lett. Ezen a közgyűlésen a gyülekezetek ismét állást foglaltak amellett, hogy ragaszkodnak az önálló Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Nemzeti Egyházhoz. Ha ezt az állam nem engedné, akkor viszont önálló szlovák egyházkerületként hajlandóak csatlakozni egy egyetemes jugoszláv evangélikus egyházhoz.¹¹

A már említett 1921. december 7-i belgrádi értekezleten a bácsi és a bánáti német-magyar, továbbá a horvátországi német, a szlovéniai szlovén és német esperességek, a boszniai német synodus és a belgrádi német autonóm egyház képviselői ültek össze Ludvig Schäffer szarajevói lelkész elnöklétével. Határozataikban többek között kimondták, hogy a közigazgatási bizottság fennhatóságát mindaddig nem ismerik el, ameddig abban törvényes, a nem szláv gyülekezetek által is elismert választásokat nem tartanak. Meghatározták a törvényes választások után felálló új bizottság feladatait. Elhatározták egy

3 *A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára 1912/1913.* Szerk.: HEGEDŰS János. Nagybecskerek, 1913. 39–41.

4 Uo. 23–28.

5 *A magyarországi ág. hitv. evang. keresztyén egyház névtára az 1903. évben.* Szerk.: POSZVÉK Sándor. Sopron, 1903. 19–26., 29–35.

6 *Egyetemes névtár 1912/1913.* i. m. 39–41. A pontos nyelvi viszonyokat nem sikerült rekonstruálnom, ugyanis az 1903. évi névtárban, amelyben nyelvi adatok is szerepeltek, még csak 11 anyagyülekezet volt az egyházmegyének, tehát csak azoknak az adatai kerültek be, a később keletkezetteké nem. *Egyetemes névtár 1903.* i. m. 47–51. Létszámadatok: DOLINSZKY Gábor: „Élve meghalni hagyni” *Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában-Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig.* Kézirat, egyetemi szakdolgozat (Evangélikus Hittudományi Egyetem) Budapest, 2004. 7.

7 DOLINSZKY: i. m. 8–13.

8 Uo. 13–15.

9 Uo. 15.

10 Uo. 17–18.

11 Uo. 18–20.

zsinat tartását a közeljövőben, amely kidolgoz egy általános törvénykönyvet, amelyet azután az egyes esperességek a saját szokásaikkal összeegyeztethetnek és ennek alapján szabályrendeleteket alkothatnak. A jegyzőkönyvet ezután elküldték véleményezésre az összes, hozzájuk tartozó egyházközségnek. A szabadkai gyülekezet például fontosnak találta, hogy a bizottság tisztviselői és tagjai között minden nem szláv nemzetiség képviselve legyen, továbbá hogy a közgyűlés ne az egyházközségek, hanem az egyháztagok szavazatait összegezze. Előbbi kívánság biztosítására azt ajánlották, hogy listás szavazás esetén a jelöltek nemzetiségét tüntessék fel. A tervezett zsinat végül csak 1926-ban tudott összeülni.¹²

A szlovákok után 1923-ban a német- és magyarok evangélikusok is létrehozták a saját egyházkerületüket. Ennek elnöke Gustav Adolf Wagner lett, akit a bácsi esperességben Peter Wack járeki lelkész követett, az egyházkerületi felügyelő pedig Karl Weiss pancsovai felügyelő.¹³ Az új egyházkerületet a kormány ugyan elismerte, azonban nem támogatta, elvette iskoláit, lefoglalta szántóföldjeit, ellehetetlenítették verbázi árvaházát, valamint egy, az állam által szövegezett egyházi alkotmányt akartak rájuk oktrojálni. A zaklatások jelentős mértékben visszavetették az egyházi szolgálatot.¹⁴

A folyamatba az 1918-ig az egyházi főhatóság szerepét betöltő bányai egyházkerületnek semmi beleszólása sem volt. Az 1920. évi kerületi közgyűlésen számot vetettek a területi veszteséggel, illetve megemlézték, hogy a Délvidékről három lelkész menekült Magyarországra, ifj. Koren Pál Nagybecskerekéről, Kuncz Henrik Versecről és Lombos Alfréd Zomborról. Utóbbi részt vett ugyan ezen a közgyűlésen, ahol a bácsi egyházmege küldöttjeként tüntették őt fel, de érdemben nem valószínű, hogy összeköttetést tudott létesíteni az elszakított gyülekezetek és az egyházkerület között, tekintettel a korábban említett utazási és levelezési nehézségekre.¹⁵ Raffay püspök a maga részéről 1920 októberében elismerően nyilatkozott Wagner esperes passzív ellenállási politikájáról, amellyel meggátolja a szerbek beavatkozását az egyházi életbe, és nem helyeselte a szlovák egyházközségek szakadár törekvéseit, azonban csak reménykedhetett abban, hogy hamarosan helyreáll az akkor már csaknem két éve megszakadt összeköttetés közte és a délvidéki gyülekezetek között.¹⁶

Mint látható, az egykori Jugoszláviához került bácskai és bánáti területek evangélikus egyháztörténete esetében meglehetősen töredékes információmennyiség jutott el az anyaországba az impériumváltás körülményeiről. Még kevesebb azoknak az adatoknak a száma, amelyek írásos dokumentumokban materializálódtak. 1940-ben ugyan a bácskai területek rövid időre visszakerültek hazánkhoz, de visszaintegrálásuk a magyarországi egyházszervezetbe már ekkor gondokat okozott, arról nem is beszélve, hogy a II. világháború végén a helyi németiség elmenekülése helyrehozhatatlan forráspusztulással járt együtt.¹⁷

Muravidék (Vendvidék)

A szerb hadsereg behatolása a dunántúli területekre több lépcsőben ment végbe. Baranyába már 1918 novemberében behatoltak, ezt ugyanis a belgrádi fegyverszüneti egyezmény lehetővé tette nekik. November 21-én érték el a demarkációs vonalat. Ezt követően, december 24-én elfoglalták a demarkációs vonal túloldalán fekvő Csáktornyát, amellyel együtt a Muraköz is szerb-horvát megszállás alá került. További előrenyomulásra is kísérlet történt, de a Perneczky Jenő vezette magyar karhatalmi alakulatnak 1919 januárjában sikerült kiűznie a megszállókat a Murától északra fekvő, és jelentősebb evangélikussággal rendelkező vendek lakta Muravidékről. 1919. augusztusában azonban a magyarországi politikai káoszt és Budapest román megszállását kihasználva a csehszlovák és a szerb hadsereg összehangolt hadmozdulatokat kezdett a szláv korridornak nevezett, Magyarországot Ausztriától elválasztó területsáv birtokbavétele érdekében. Míg a csehszlovákok átkeltek a Dunán és megszállták Pozsonyligetfalut, addig augusztus 12–17. között a szerbek ugyanezt tették a Muravidékkal (894 km², 155 község, 67 800 lakos). Ez az offenzíva már olyan jelentős erővel ment végbe, hogy a magyar határőrség vagy a helyi lakosság nem volt képes a siker reményében szembeszállni vele, mint januárban. A délszlávok végül – kárpótlásul az antant által a románoknak ítélt Temesvárért és a népszavazással Ausztria mellett döntő Klagenfurtért – a trianoni béke értelmében megtarthatták a Muravidéket.¹⁸

1920-ban a Vasi Közép Egyházmegye 10 gyülekezete, a Kemenesaljai Egyházmegye 1 gyülekezete, a Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegyéből pedig 3 gyülekezet állt szerb megszállás alatt. Öröm volt az ürmében, hogy a megszállók – ekkor még – legalább a szabad vallásgyakorlást nem korlátozták.¹⁹ Az 1921. évi közgyűlés ennél valamivel kisebb számokat közölt, eszerint a Vasi Közép Egyházmegye vesztesége 9 gyülekezet,²⁰ a kemenesaljai 1 gyülekezet (Alsólendva), a somogyi Légrad, a tolna-baranya-somogyi pedig Kácsfalu volt. A muravidéki evangélikusság létszáma kb. 30 ezer fő volt. Az elszakított gyülekezetek helyzetét az 1921. és 1923. évi rendes kerületi közgyűlés nagyon súlyosnak értékelte. A szerb-horvát-szlovén állam ugyanis államosította a népiskolákat, átvette a tanítói kart és nem törődött azzal, hogy a volt evangélikus iskolákba evangélikus tanítókat helyezzen. Az 1921. évi püspöki jelentés szerint eleinte még az anyanyelvhasználatuk is veszélybe került, holott szlávok voltak. A sérelmek miatt Kapi Béla a külügyminisztériumhoz fordult. Az elszakított gyülekezetek hűségük bizonyítékaként 1921-ben még eljuttatták járulékaikat a dunántúli kerület pénztárába, később azonban itt is kénytelenek voltak önálló esperességgé szerveződni, ezt a püspök ideiglenes jelleggel tudomásul vette, és továbbra is igyekezett figyelemmel kísérni sorsukat. A murakö-

¹² Uo. 20–22., 24.

¹³ Uo. 22–23. Weissset tévesen pancsovai lelkészként tüntette fel a szerző, vö.: EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1915. szeptember 30–október 1. 46.

¹⁴ DOLINSZKY: i. m. 22–24.

¹⁵ EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 3., 9.

¹⁶ EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 19.

¹⁷ Ezt a menekülést, amely a bácskai sváb falvak elnéptelenedésével, a lakosság teljes kicsérélődésével járt együtt, a bácskai (pontosabban torzsai) származású Ordass Lajos is említette. ORDASS i. m. 11.

¹⁸ BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, 2008. 75., 79–81. 89., 92.; HATOS i. m. 329. A Károlyi-kormány által a vend ügyek kormánybiztosává tett, majd a tanácsuralom idején Vas vármegye direktóriumát vezető vashidegkúti születésű evangélikus Obál Béla tevékenységéről nem kívánok bővebben szólni, ugyanis az inkább köztörténeti, mint egyháztörténeti jellegű. Lásd hozzá: BOTLIK: i. m. 82–84.; Hatos: i. m. 330.

¹⁹ EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 17–18.

²⁰ Az 1913. évi egyetemes névtár alapján csak nyolcat sikerült beazonosítani: Battyánd, Bodóhegy, Domonkosfa, Őrihodos, Muraszombat, Péterhegy, Tótkeresztúr és a korábban Tótmorác néven számontartott Alsómárc. *Egyetemes névtár 1912/1913*. i. m. 149–154. Az 1903. évi egyetemes névtár szerint ezek mindegyikében kétnyelvű, vend-magyar szolgálat volt. *Egyetemes névtár 1903*. i. m. 177–182.

zi vendek esperessége az 1923-ban Újvidéken létrejött német-magyar egyházkerülethez csatlakozott.²¹

Az itthon megjelent hírek alapján a vendek közül különösen az evangélikusok látták veszélyben a szabad vallásgyakorlást. Ezt alátámasztani látszott, hogy az állam nem evangélikus egyházi előjárókon, hanem a ljubljana-i katolikus püspökön keresztül ajánlott fel a lelkészcsaládoknak jövedelem-kiegészítést. Az istentiszteleteket és a lelkészeket a megszálló csapatok nem akadályozták, de ellenőrizték. Úgy tűnik, sok esetben olyan katonákon keresztül történt mindez, akik életükben soha azelőtt evangélikusokkal nem találkoztak, azt sem tudták, hogy ez egy létező keresztény felekezet. Arra azonban gondosan ügyeltek, hogy a korábbi iskolai élet, amely magyar nyelven folyt, ne folytatódhasson. Erre utalt Ruzsa Ferenc muraszombati tanító kitiltása a városából. A lassú elsorvadástól való félelem arra ösztönözte a vend evangélikusokat, hogy felkeressék Bécsben az ottani angol katonai missziót, illetve, hogy még a trianoni béke aláírása előtt, 1920 elején budapesti megbízottjukon, Mikola Sándoron keresztül üzenjenek a párizsi békedelegációnak, hogy ragaszkodnak Magyarországhoz. Nem sokkal ezt követte Kapi Béla és Mikola felszólalása egy szombathelyi népgyűlésen, amelyben tiltakoztak az ország megcsonkítása és külön a magyar érzelmű Vendvidék elszakítása ellen.²²

Baranyában még a szerb megszállás alatt sem álltak le a missziós tervekkel, 1921. július 18-án a pécsi, magyarbólyi és kácsfalui lelkészek értekezletet tartottak egy missziói körzet létesítéséről, amely magába foglalta volna Baranya és Somogy vármegyék nagy részét. Miután a szóban forgó terület legnagyobb része visszatért Magyarországhoz, a tervet támogatásáról biztosította Kapi püspök is.²³

Mint látható, az egykori Jugoszláviához került Muravidék evangélikus egyháztörténete esetében meglehetősen töredékes információmennyiség jutott el az anyaországba az impériumváltás körülményeiről. Még kevesebb azoknak az adatoknak a száma, amelyek írásos dokumentumokban materializálódtak. 1940-ben ugyan a Muravidék rövid időre visszakerült Magyarországhoz, azonban az akkor keletkezett dokumentumok az aktuális kérdésekkel foglalkoztak, és az egyházlátogatásokra készített gyülekezettörténetekben sincs túl sok minden az 1920. év körül lezajlott eseményekről, leszámítva az elcsatolás és az iskolaállamosítás említését, esetleg demográfiai adatokat, de ezek sajnos kevésbé relevánsak vizsgálatunk szempontjából.²⁴

21 DOLINSZKY: i. m. 7., 20.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 105–106.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1923. szeptember 13. 26. „A Muravidékéről elszakított gyülekezeteink és híveink nehéz küzdelmeit anyaszentegyházunkért s annak jogaiért – testvéri szeretettel kísérvük s kitartásukat s hithűségüket imádságunkba foglalva ajánljuk Isten oltalmába.” EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1924. augusztus 28. 11. Az 1920. és az 1921. évi adatok közti különbség többek között abból adódott, hogy 1921 augusztusának végén a magyar katonaság bevonulhatott a szerbek által kiűrt Baranyába, ezzel Pécs és Magyarbóly gyülekezetei felszabadultak az idegen megszállás alól. BOTLIK: i. m. 149.

22 Harangszó, 1919. október 12. 12.; Harangszó, 1920. február 8. 46.; Harangszó, 1920. február 15. 54. A népgyűlés idején már ismertek voltak a békefeltételek, a magyar békedelegáció pedig a válaszigyűlések elkészítésén és átadásán dolgozott. ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, 2018. 271–278.

23 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 124.

24 Például: EOL, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület levéltára I. sorozat 68. doboz. Dt. 81. Vasi Közép Egyházmegye (Vend-vidék) 1942–1943. A Tótkeresztúri evangélikus gyülekezet története 1783–1941. 6–7., 10.

AUSZTRIA

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZSZERVEZET VÁLTOZÁSAI AZ AUSZTRIÁHOZ CSATOLT NYUGAT-MAGYARORSZÁGI TERÜLETEKEN¹

A trianoni béke, illetve az azt módosító soproni népszavazás, illetve az azt követő határkiigazítások alapján Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területek a Soproni Felső, a Vasi Felső, a Vasi Közép és a Mosoni Egyházmegyéket érintették, előbbiek a dunántúli egyházkerület, Moson viszont a dunáninneni egyházkerület része volt.² A legkomolyabb területi veszteség a Vasi Felső Egyházmegyét sújtotta, amely 17 anyaegyházközségből 15-öt veszített el (csupán Kőszeg és Szentgotthárd maradt Magyarországon), míg a legkisebb a Vasi Közép Egyházmegyét, amelytől mindössze a körmendi gyülekezethez tartozó monyorókeréki szórványt csatolták el. Szintén komoly veszteség érte a Soproni Felső Egyházmegyét, amely a világháború előtt 12 gyülekezettel, illetve a kőhidtelepi (ma Sopronkőhida) fegyintézetben lévő lelkészességgel bírt.³ A soproni népszavazás sikere nélkül ezek teljes mértékben Ausztriához kerültek volna, így viszont Magyarországon maradt az ágfalvi, a balfi, a harkai és a nagy múltú soproni gyülekezet, valamint a fegyházlelkészség.

A mai Burgenland területe a trianoni béke megkötésekor azért számított különleges területnek, mert nem állt annak az országnak a megszállása alatt, amelyikhez a béke hozzácsatolta. Ausztria a köztársaság kikiáltása után azonnal, 1918. november 17-én benyújtotta igényét Nyugat-Magyarország öt vármegyéjének (Moson, Pozsony, Sopron, Vas és Zala) kisebb-nagyobb részére. Az igények – hasonlóan a csehszlovák, román és szerb igényekhez – az osztrákok esetében is bőven túlszárnyalták a mai Burgenland területét, és jóval túlterjedt a nyugat-magyarországi német településterületen. Ausztria erejéből azonban, mivel vesztes állam volt, és a komoly gazdasági válságot élelmezési válság tetézte, arra nem futotta, hogy katonai megszállást hajtson végre, helyette a propagandát futtatták fel, illetve egy, az osztrák Belügyi Hivatal (*Staatsamt des Inneren*) Nyugat-Ma-

¹ Kedves kötelességünk megköszönni Ursula Mindler-Steinernek (Andrássy Egyetem, Budapest), hogy a burgenlandi egyházszerződés témakörében több külföldi szakirodalmi tételhez segített hozzáférni.

² Tóth Imre: *A Nyugat-Magyarországi kérdés 1922–1939; Diplomácia és helyi politika a két háború között*. Sopron, 2006. 45–48., 56. Az egyházigazgatási beosztásra: *A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára 1912/1913*. Szerk.: HEGEDŰS János. Nagybecskerek, 1913. 69–71., 128–132., 143–150.

³ A fegyintézet evangélikus alkalmazottai és családjaik a soproni anyagyülekezethez tartoztak, annyi kivétellel, hogy vallásoktatásukról a fegyházlelkész gondoskodott. Egyetemes névtár 1912/1913. i. m. 131–132.

gyarországi Ügyosztálya (*Westungarische Abteilung*) által létrehozott fegyveres szabadcsapat segítségével 1918 novemberében kísérletet tettek az Ausztria által igényelt területek elszakítására azzal, hogy a nemzeti önrendelkezés jelszavával kikiáltották a Heánc/Hienc Köztársaságot (*Republik Heanzenland*), ám ezt a kísérletet a magyar katonaság egy nap alatt felszámolta.⁴ Ugyanígy jártak az 1919 augusztusi kísérletek.⁵ Az osztrákok erejéből a továbbiakban sem futotta sokkal többre, mint az Ausztriához csatlakozás népszerűsítésére a helyi lakosság körében, a terület közigazgatása a saint-germaini békekötés (1919. szeptember 10.) után is magyar maradt.⁶ Az osztrákok 1921 szeptemberében ugyan be tudtak vonulni a nekik ítélt terület egy részére, de erejüket jól jellemzi, hogy a Prónay Pál, Héjjas Iván, Ostenburg Gyula és Endre László vezette szabadcsapatok képesek voltak őket – három megszállt falu kivételével – visszaszorítani a Lajtán túlra.⁷

A fentiek következtében, egészen az 1921. november 13-án kezdődő osztrák bevonulásig és a határ ezt követő lezárásáig a nyugat-magyarországi gyülekezetek és a Szombathelyen székelő Kapi Béla dunántúli püspök közötti összeköttetést csak a közlekedési nehézségek és a harci tevékenységek zavarhatták meg. Az 1920. augusztus 25-i egyházkerületi közgyűlésen a Soproni Felső és a Vasi Felső Egyházmegyéből jelen volt mind az esperes, mind az egyházmegyei felügyelő. Úgy tűnik, a Soproni Felső Egyházmegye területén az egyházigazgatásban nem voltak különösebb zavarok, a német anyanyelvű Scholtz Ödön esperesen keresztül a gyülekezetek ügyes-bajos dolgai eljutottak a püspökhöz, úgyszintén a püspöki üzenetek is eljutottak az egyházközösségekbe. Az esperes 1919-ben Veperden (*Weppersdorf*) és Kaboldon (*Kobersdorf*) egyházlátogatásokat is tartott. Scholtz tüntetően magyarbarát volt, ezért az osztrákok az 1921 szeptemberi előrenyomulás során letartóztatták és Bécsűjhelyre szállították.⁸ Azokról a megemlékezésekről, amelyeket Luthernek a wormsai birodalmi gyűlésen történt fellépése 400. évfordulója alkalmából tartottak, a locsmándi, a petőfalvi, a ruszti és a veperdi lelkész is beszámolt, mind magyar nyelvű levélben.⁹ Voltak ugyan problémák, a petőfalvi lelkész például mintegy két hónap késéssel jelentette a gyülekezeti felügyelő halálát, de a zavaros viszo-

nyokra való hivatkozása 1921 októberében megállta a helyét.¹⁰ Igaz, a gyülekezeteknek azért sem állt érdekében túl korán elköteleződni Ausztria mellett, mert úgy nem részesülhettek volna sem a magyar állam juttatásaiból, sem pedig a John Alfred Morehead professzor által Magyarországi Evangélikus Egyháznak juttatott segélyből.¹¹ Azonban az a kitartás, amellyel Fiedler Károly locsmándi lelkész igyekezett meghívni a püspököt a november 13-i harangszentelési ünnepségre, arra utal, hogy tévednénk, ha nem tulajdonítanánk az elcsatolt nyugat-magyarországi evangélikusok részéről semmiféle ragaszkodást a magyarországi egyházszerkezethez, és csak gazdasági érdekekkel próbálnánk megmagyarázni 1921-ben követett eljárásukat.¹²

Érdemes megvizsgálni a terület nyelvi viszonyait. Az 1910. évi népszámlálás adataiból készített rövid statisztikai összefoglalók¹³ nem feltétlenül tükrözik a helyi evangélikusság anyanyelvi adatait. Erre a legjobb példa a Vas megyei Vasjobbágyi, ahol 1910-ben az 1280 fős lakosság 87,66%-a (1122 fő) német anyanyelvű volt és csak 10,39% volt magyar (133 fő). Az itteni evangélikusok (121 fő) azonban pont a magyarok voltak, akik az őrszigeti magyar nyelvű anyagyülekezethez tartoztak, csak az átszólást követően németesedtek el.¹⁴ Az Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi gyülekezetek istentiszteleti nyelvét, mivel erről az 1913-ban megjelent névtár nem ad tájékoztatást, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből kell megtudnunk. Szerencsére rendelkezésre áll Brunner János felső-soproni esperes 1910–1913 közötti, illetve Ziermann Lajos felsővasi alesperes 1911. évi vizitációinak anyaga.¹⁵ Ezek a vizitációk első látásra azt mutatják, mintha a nyugat-magyarországi evangélikusság erősen elmagyarosodott volna: maguk az egyházlátogatási jegyzőkönyvek magyarok, a tanítási nyelv túlnyomó részt magyar vagy magyar-német vegyesen (egyedül Némethidegkúton adatolható német tanítási nyelv), felületesen szemlélve alig találjuk nyomát a német nyelvhasználatnak. Igaz, ez azért van, mert az istentisztelet nyelvét csak a soproni és a kismartoni gyülekezet adta meg, más gyülekezetek esetében a használt ágendákból és énekeskönyvekből kell kiindulnunk, ha az istentiszteleti nyelvre vagyunk kíváncsiak. Ezekből az adatokból pedig

4 BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, 2008. 18–28.

5 Uo. 75–76.; August ERNST: *Geschichte des Burgenlandes*. Wien, 1987. 187–188.; HATOS Pál: *Elátkozott köztársaság*. [Budapest], 2018. 362. Ausztriát a gazdasági szükség 1919 elején arra kényszerítette, hogy a magyar kormánnyal történő megegyezésért cserébe, német nemzetgyűlés és területi autonómia ígérete mellett lemondjon igényeiről. Uo. 296–297. Azokat csak a magyarországi kommunista hatalomátvétel után újították fel, kihasználva hazánk mélyre süllyedt nemzetközi reputációját. BOTLIK: i. m. 58–59., 74. Az osztrák történetírás ehhez hozzáteszi, hogy a kommunista terrortól szabadulni kívánó nyugat-magyarországi németiség fokozottan Ausztria felé fordult. ERNST: i. m. 189–190. A Botlik József által felhozott adatok alapján azonban valószínűsíthető, hogy ha volt is ilyen tendencia, az a tanácsuralmat követő nyugalmasabb időszakban alábbhagyott, mert továbbra is egyre-másra születtek hűségnyilatkozatok a helyi lakosság részéről Magyarország felé írásban és tettekben is. BOTLIK: i. m. 65–67., 69–70., 115., 148–149., 171., 173., 176., 194–195. stb.

6 BOTLIK: i. m. 99., 122., 124–126., 141.

7 Uo. 182., 197., 200–201., 208., 229–231., 260.

8 A letartóztatás szeptember 2-án történt és szeptember 4-ről származnak a szabadlábba helyezésről szóló hírek. Uo. 183., 186–187. A végső osztrák bevonulásra: ERNST: i. m. 197. Vö.: BOTLIK: i. m. 295. Az egyházlátogatásokról jegyzőkönyvet nem találtam, az 1920. évi kerületi közgyűlés említette azokat. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 28.

9 EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi iratok 1921–1923.) 106/1921. sz.

10 Uo. 233/1921. sz.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület, 1920. augusztus 25. 3–4.

11 A lajtaújfalu felügyelő köszönete 4000 korona amerikai és 480 korona gyámintézeti segélyért való közbenjárás miatt: EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi iratok 1921–1923.) 5/1921. sz.; A kaboldi lelkész amerikai segélyt kér: Uo. 12/1921. sz.; Lelkesek drágasági segélyéről, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból igényeltek: Uo. 29/1921. ill. 239/1921. sz. A különféle segélyekre: EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 32–39., 48–49.; Uo. 1921. szeptember 22. 110–111.

12 A locsmándi harangszenteléshez: EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi iratok 1921–1923.) 238/1921.; 240/1921. sz. Kapi Béla végül lemondta részvételét, ami nagy csalódást okozott Fiedlernek, az espereshez írt levelében *felsülésként* értékelte a szituációt. Ezzel egy időben a kaboldi lelkész is harangszentelésre hívta az esperest. EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi iratok 1921–1923.) 244/1921. sz.

13 BOTLIK: i. m. 20–22.; LÖKKÖS János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2000. 288–292.

14 *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I.* Budapest, 1912. 54–55.; TELEKY Béla: *A magyar evangélikusság története Őrszigeten*. Sziget, 1979. 43., 45., 52. Teleky a döntő momentumot Németh Ferenc kántortanító 1936. évi nyugdíja vonulásában jelölte meg.

15 EOL, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület levéltára I. sorozat, 60. doboz, Dt. 72. Soproni Felső Egyházmegye 1910–1913., Uo. 61. doboz, Dt. 73. Vasi Felső Egyházmegye 1911–1913. Sajnos utóbbi nem terjedt ki az egyházmegye teljes területére (17-ből 5 anyagyülekezet és a hozzájuk tartozó filiák).

már az derül ki, hogy a gyülekezetek túlnyomó többsége németnyelvű liturgikus könyveket használt. A 32 vizitált anya- és leánygyülekezetből 30 esetében adták meg a tanítási nyelvet, ebből 12-ben a magyart adták meg tanítási nyelvként, igaz, három esetben (Fertőmegyes, Ruszt, Kabold) hozzátették, hogy a vallásoktatási nyelv német, amely szintén árulkodó jel. A Felső Vasi Egyházmegye gyülekezeteiben – egy kivétellel – vegyes tannyelvű iskola volt, de az arányok ebből a forrásból nem derülnek ki. Edeházan és Mencsén azt írták, hogy a magyart „tanterv szerint” ill. „előírt mértékben” tanítják, ami alapján arra következtethetünk, hogy vegyes tannyelvűségen voltaképp nem értettek mást, minthogy teljesítették az 1907. évi XXVII. tc. (az ún. *Lex Apponyi*) előírásait, azaz meghatározott óraszámban tanították a magyart. Erre utal a némethidegkúti vizitáció azon adata, miszerint a tanítási nyelv ugyan német, de a magyart is tanítják „előírt mértékben”.¹⁶ A veperdi lelkész 1921. március 12-én kelt magyar nyelvű levelében lelkészkonferenciái előadást vállalt, de jelezte, hogy németül fogja azt megtartani.¹⁷ A ruszti lelkész április 20-án kelt levelében megjegyezte, hogy a wormszi gyűlés 400. évfordulója alkalmából kibocsátott püspöki pásztorlevelet nem olvashatta fel, mert nem volt elég ideje arra, hogy lefordítsa.¹⁸ November 24-én a püspök jelezte Scholtz Ödön esperesnek, hogy a kerületi közgyűlés rosszállását fejezte ki amiatt, hogy a Soproni Felső Egyházmegye németnyelvű jelentést küldött be.¹⁹ Fiedler a burgenlandi területen élt lelkészek életrajzait tartalmazó kötetében külön megjegyezte, hogy Seregély Dávid városszalónaki lelkész magyar származása ellenére kiválóan megtanult németül.²⁰ Ezek a jelek arra utalnak, hogy mivel a kerület közigazgatási nyelve a magyar volt, a lelkészeknek tudniuk kellett magyarul, de a gyülekezeti tagok túlnyomó többségben német anyanyelvüket használták, és a legtöbb településen ezen a nyelven adták át a vallási ismereteket a következő generációnak.²¹ Az 1903-ban kiadott egyetemes névtár által közölt nyelvi adatokat (az 1913. évitől eltérően abban közölték az anyaggyülekezetek nyelvi viszonyait) tehát 1920 környékén is érvényesnek tekinthetjük. Eszerint a Soproni Felső Egyházmegyében 12 gyülekezetből 9 teljesen német volt, Sopron és Ruszt vegyes német-magyar és egyedül a fegyházlelkészség nyelve volt csak magyar. A Vasi Felső Egyházmegyében 16 gyülekezetből 12 teljesen német, 3 pedig (Felsőőr, Kőszeg és Kukmér) vegyesen német-magyar. Ha az 1910-es években itt-ott találunk is magyar anyanyelvű lelkészt és tanítót, egyedül az Őriszigeti egyházközségre és vasjobbágyi leánygyülekezetére lehet kijelenteni, hogy ott a 20. század elején magyar anyanyelvű evangélikusok alkották a túlnyomó többséget.²²

16 Uo. passim.; 1907. évi XXVII. tc. Online: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (Letöltve: 2021. március 19.), különösen a 18–20. §§.

17 EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi iratok 1921–1923.) 74/1921. sz.

18 Uo. 106/1921. sz.

19 Uo. 253/1921. sz.

20 KARL FIEDLER: *Pfarrer, Lehrer und Förderer der ev. Kirche A. und H. B. im Burgenlande*. Eisenstadt, 1959. 134.

21 A nem magyar anyanyelvű evangélikus lelkészek között a magyar nyelvtudás aránya – Fiumét leszámítva – 95% felett volt. A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása VI. Budapest, 1920. 327.

22 *A magyarországi ág. hitv. evang. keresztyén egyház névtára az 1903. évben*. Szerk.: POSZVÉK SÁNDOR. Sopron, 1903. 155–158., 171–176. Teleky Béla a kukméri gyülekezetet is teljesen német nyelvűnek tűntette fel. TELEKY: i. m. 27. Őriszigeten az asszimiláció dacára mind a mai napig az istentiszteletek többsége magyar nyelvű. <https://evang.at/adressen/siget-in-der-wart/> (Letöltve: 2021. március 19.)

Ausztriában az evangélikus és a református egyházak közös igazgatású egyházszervezetbe (Ausztriai Ágostai és Helvét Hitvallású Evangélikus Egyház) tartoztak, amelyet a protestáns felekezetekhez tartozók (elsősorban a reformátusok) alacsony számaránya indokolt. Az egyház törvényes működésének kereteit Ausztriában az 1861-ben kibocsátott protestáns pátens szabályozta, az egyházszervezet élén a bécsi egyházfőtanács (*Oberkirchenrat*) állt. Az osztrák egyházon belül azonban eleinte magánúton vették fel a kapcsolatot a nyugat-magyarországi evangélikusokkal. Meg kell említeni Dr. Gustav Entz hietzingi lelkész nevét, akinek kérésére Theophil Beyer felsővasi esperes 1918. december közepén statisztikai és politikai helyzetjelentést küldött a nyugat-magyarországi protestánsok helyzetéről.²³ Beyernek jelentős nemzetközi kapcsolatai voltak (1918-ban egyhetes teológiai tanfolyamot szervezett Felsőlővőre lipcei és magyarországi előadók), ezért annak ellenére, hogy a bécsi egyházfőtanács az ő jelentése alapján kezdte meg a nyugat-magyarországi térség gyülekezeteinek az osztrák egyházhoz csatolását célzó tárgyalásokat, nem következtethetünk az Entzzel való kapcsolatból arra, hogy Burgenland későbbi első szuperintendense már ekkor a térség Ausztriához csatolása mellett foglalt állást.²⁴ Ezt a jelentést Wolfgang Haase, az egyházfőtanács elnöke még 1918-ban megkapta Entztől, ám csak 1919 őszén vették elő, amikor Haase kérte, hogy az egyházfőtanácsot is vonják be a Belügyi Hivatalban zajló tárgyalásokra Nyugat-Magyarország ügyében. 1919. október 21–24. között ülésezett német-ausztriai egyházi gyűlés, amelyre már „Német-Nyugatmagyarország” képviselőit is meghívták. A gyűlés célja az új egyházi alkotmány kidolgozásának előkészítése volt, illetve tervezetet készítettek az átszatolt területek gyülekezeteinek integrálásáról is. A Beyer-féle jelentés alapján úgy határoztak, hogy a hívek száma nem indokolja, hogy önálló egyházkerület létesüljön. Eleve Német-Ausztriában alig több, mint 150 ezer evangélikus vallású volt, összesen két egyházkerületben (a bécsi és a népességszámban tőle jócskán lemaradó felső-ausztriai).²⁵ Mivel a terület tényleges birtokbavétele még nem történt meg, ezért az egyházfőtanács csak 1919 decemberében jutott hozzá a Beyer-jelentésnél aktuálisabb és részletesebb statisztikai adatokhoz. Az Oberkirchenrat elmulasztotta a kapcsolatfelvételt a nyugat-magyarországi gyülekezetekkel, Kapi Béla püspök és Scholtz Ödön esperes azonban aktívan, körlevelekkel és az egyházi sajtón keresztül igyekeztek megszilárdítani a gyülekezetek hűségét. A fő érvük az volt, hogy Magyarországon a protestánsok szélesebb jogokkal és erősebb politikai érdekképviseléssel rendelkeznek, mint Ausztriában, ahol közösködniük kellene a reformátusokkal. Emellett azzal is hatni szerettek volna a németajkú hívekre, hogy kilátásba helyezték: távozásuk annyira meggyengítené a magyarországi németiség számárányát, hogy az kulturális és politikai jogaik rovására is mehet, míg a Magyarországhoz való hűséggel tovább szélesíthetik nemzetiségi jogaikat.²⁶ A lelkészek többsége valóban

23 LACKNER Pál Sámuel: *Evangélikus egyházi struktúrák változásai az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és utódállamai területén 1734–1945 között*. Kéziratok doktori értekezés. Budapest, 2009. 71–72.; GUSTAV REINGRABNER: *Die Errichtung der Evang. Superintendentenz A.B. Burgenland. Lebendiges Evangelium* Heft 1/1984. 11.

24 Beyer életrajzát röviden összefoglalta FIEDLER: i. m. 13–14., hosszabban Ursula MINDLER-STEINER: *Theophil Beyer Sen. Eine Biografische Skizze*. In: Gert Polster (Hg.): *Ecclesia semper reformanda. Die Protestantische Kirche im Pannonischen Raum seit der Reformation*. Teil 2. Eisenstadt, 2018. 173–185. Az 1918. évi teológiai tanfolyamra: KAPI Béla: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 50 éves története (1895–1948)* II. 67. p. (Kézirat, megtalálható több példányban itt: EOL, Kapi Béla püspök hagyatéka).

25 REINGRABNER: i. m. 11–12.; LACKNER: i. m. 109.

26 REINGRABNER: i. m. 12–13.; MINDLER-STEINER: i. m. 175.

az elcsatolás ellen volt. Még az osztrákokkal kapcsolatban lévő Beyer sem exponálta magát Ausztria mellett, ellentétben a borostyánkői lelkésszel, Johann Kirchknopffal, aki agitátorokat fogadott a házában, politikusokkal tárgyalt és megkísérelte eltávolítani a helyi jegyzőt, hogy annál könnyebben állíthassa a község népét Ausztria pártjára. Végül letartóztatták és Szombathelyre vitték, a katonai fogdába. Az elfogott lelkészért Kapi püspök járt közben Federico Vigna ezredesnél, a nyugat-magyarországi antantmisszió vezetőjénél, nem is annyira a lelkészre, mint a Borostyánkő népére való tekintettel, amely „sokkal kevesebbet tud papjának vétkeiről, mint a katonai ügyész és az ítélkező bíróság” és mártírként tekintene rá, ha elítélnék. A püspök erkölcsi jóátállása ellenében az ezredes szabadon bocsátotta Kirchknopft, aki később, a nyugat-magyarországi felkelés idején Ausztriába menekült, mivel a magyar szabads csapatok megkísérelték újra fogságba vetni. A lelkész kicsúszott a kezeik közül, helyette a lelkészlak bútorzatán és az anyakönyveken éltek ki haragjukat. Kirchknopf csak az osztrák bevonulás után foglalta el ismét állomáshelyét.²⁷ Ellentétes példák is akadtak, a Soproni Felső Egyházmegye közgyűlése 1920. augusztus 3-án hűségnyilatkozatot tett a magyar egyháznak.²⁸

Az osztrák alkotmányba 1921. január 25-én Burgenland is bekerült, mint Ausztria egyik tartománya, hivatalosan innen számítják a tartomány létrejöttét, noha a tényleges impériumváltásra csak novemberben került sor.²⁹ Az elhúzódó tárgyalások miatt ekkor még nem jött létre megegyezés az állammal az újonnan birtokba vett területek evangélikusaira nézve. Ez azért okozott problémát, mert így az osztrák államnak nem volt kötelessége azt a támogatást biztosítani, amelyet korábban a magyar állam megtett, érte ezalatt a kongruát és az intézményfenntartási segélyeket. Haase 1922. január 25-én sürgette a törvényes rendezést, nehogy a cserben hagyott egyházközsegek Magyarország felé forduljanak. A magyar egyház egyetemes közgyűlése 1920. december 9-én kinyilvánította, hogy nem mond le a megszállt területek feletti egyházi joghatóságról, illetve Kapi Béla 1921. augusztus 12-én megüzente a felsővasi és a felsősoproni esperesnek, hogy nem mond le főhatósági jogairól, de ha akadályoztatva lenne, akkor az egyházmegyei elnökségek lesznek jogosultak – az egyházi alkotmány szellemében – helyette intézkedni, viszont elvárja, hogy ne szervezzenek új egyházkerületet. Új egyházmegyek szervezését tehát még jóváhagyta volna. Scholtz Ödön esperes ennek szellemében ki is jelentette, hogy az esetlegesen osztrák területen szerveződő esperességek is a dunántúli egyházkerület részei kell, hogy maradjanak. Az egyházfőtanács elnöke sürgősnek látta annak egyértelművé tételét, hogy az elszakított gyülekezetek a továbbiakban nem maradhatnak a magyar egyházszervezet részei.³⁰ A megoldást az 1861. évi protestáns pá-

tens Burgenlandra való kiterjesztése jelentette volna, ám ez nem ment gördülékenyen, amiért Haase a bécsi kormányzat katolikus köreit tette felelőssé. A minisztertanács végül július 5-én hozta nyilvánosságra a pápens Burgenlandra való kiterjesztéséről szóló 3240/1922. sz. rendeletet, amelyet az egyházfőtanács július 18-án publikált, az evangélikus lelkészi hivataloknak pedig július 25-i dátummal küldték el. Ez a kormányrendelet kimondta, hogy ausztriai területen lévő gyülekezet nem tartozhat más állam területén lévő egyházi felsőbbség alárendeltségébe.³¹

Az osztrák egyházfőhatóság 1921. augusztus 16-án a magyar egyházegyetemhez írt levelében megkísérelte elnyerni beleegyezésüket az elcsatolt területen fekvő gyülekezetek átadására. November 4-én azt a választ kapták, hogy bár az átcsatolást és a gyülekezetek osztrák egyházba bekelezését megakadályozni a magyar egyház nem tudja, de ne várják el tőle, hogy segédkezni fog saját megcsontításában.³²

Az impériumváltás számos nehézséggel járt. 1922. augusztus 9-én Bécsből közölték a tartományi kormányzattal, hogy a magyar kongruaszabályozás immár hatályát veszítette, innentől csak esetenkénti támogatás adható. Az alsólövői lelkész emiatt olyan vehemensen tiltakozott, hogy október 21-én meg is büntették. Az új lelkészek beiktatásánál is problémák merültek fel, Friedrich Geistlinger megválasztott németjáfalu (Deutsch-Jahrndorf) lelkész beiktatásának engedélyezése például azért húzódtott el, mert apját, Geistlinger Pál felsőőri lelkészt az ottani csendőrök túlságosan magyarbarátnak tartották.³³ Igazgatási gondokat okozott az is, ha egy filia Ausztriába került, míg anyagyülekezte Magyarországon maradt. Felsőlászló (Oberloisdorf) esetében azzal próbálták meg a községi lelkész parókusi jogait semmissé tenni, hogy felszólították a helyi leánygyülekezetet, hogy önállósodjon vagy csatlakozzék egy burgenlandi anyaegyházközséghez.³⁴ Az Ágfalvához tartozó Lépesfalva (Loisperbach) is hasonló gondokkal küzdött. Az osztrák bevonulás idején Scholtz Ödön ad hoc megoldásként felhatalmazta a petőfalvi (Pöttelsdorf) lelkészt Lépesfalva ideiglenes ellátására. A soproni népszavazást követően, amellyel eldőlt, hogy Ágfalva Magyarországon marad, a helyzet konszolidálódni kezdett és Scholtz 1922. február 15-én vissza akarta kérni a filia feletti adminisztrációt. A lépesfalviak is ugyanezt kérték, ebben az esetben sikerrel, ugyanis Josef Rauhofer február 18-án engedélyt adott rá, igaz ez nem jelentette azt, hogy Lépesfalva teljesen a magyar egyház kebelében maradt. 1930 táján aztán teljesen elszakították Ágfalvától.³⁵ Máshol a leánygyülekezet maradt Magyarországon, például a korábban Németjáfaluhoz tartozó Oroszvár. Mivel a közös jövőre nem volt mód, Oroszvár 1922-ben a rajkai anyagyülekezethez csatlakozott.³⁶

27 KAPI Béla: *Lámpás az oltár számolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról*. Sopron, 2004. 268–272.; FIEDLER: i. m. 74.

28 REINGRABNER: i. m. 15.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 5–6.

29 REINGRABNER: i. m. 5.

30 REINGRABNER: i. m. 15. Nem egyértelmű, hogy Haase a magyar részről érkező kijelentések ismeretében sürgette a kormányzatot, vagy csupán azért, mert a tárgyalások már így is eléggé elhúzódtak. Az egyházszervezet felbonthatatlanságáról szóló nyilatkozatok születtek a dunántúli kerület 1920. augusztus 25-i, a bányai kerület 1920. október 7-i és a dunáninneni kerület 1920. október 21-i közgyűlésén is, az előbbin Barcza Géza tiszteletbeli győregyházmegyei felügyelő, a legutóbbin Kéler Zoltán kerületi felügyelő szájából. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 5.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 22–23.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek,

Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 21. 9. Kapi püspök 1921. aug. 12-i leiratról: EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 104.

31 Uo. 15–16.; LACKNER: i. m. 112.

32 REINGRABNER: i. m. 50.

33 Uo. 17–18. Vö.: FIEDLER: i. m. 41–42. Geistlinger Pál részt vett a dunántúli kerület 1922. évi közgyűlésén, miközben egyházmegyeje vezetése már az osztrák egyházba való integráción dolgozott. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1922. szeptember 16. 2.

34 REINGRABNER: i. m. 18. Végül a felsőlászlóiak a csávai (Stoob) gyülekezethez csatlakoztak.

35 EOL, Soproni Felső Egyházmegye Levéltára, 42. csomó (Esperesi irattár 1921–1923.) 276/1921. sz.; REINGRABNER: i. m. 18.; LACKNER: i. m. 112.

36 A vagyonmegosztásról és az anyakönyvek átadásáról tájékoztat Christian Hildebrand németjáfalu lelkész 1922. szeptember 25-én kelt levele. Roman KRISZT: *Dokumente zur Geschichte der Evangelischen*

Ha voltak is remények arra, hogy az Ausztriához csatolt területek gyülekezeteit, ha némi nehézségek árán is, de a magyar egyházszervezetben lehet tartani, azok rövid idő alatt szertefoszlottak. A Mosoni Egyházmegye 1922. évi rendes közgyűlését Hegyeshalomba összehívó Karl Seybold zurányi (*Zurndorf*) espereslelkész a nezsideri (*Neusiedl am See*) járás közigazgatási hivatala igazolásra szólította fel, a burgenlandi területekről érkező küldötteknek pedig megtiltották a részvételt. Seybold az eljárás során viszáztasította a magyarbarátság vádját, és az egyházszervezeti problémákra hivatkozott, hiszen egyházmegyéje fele Ausztriában, másik fele pedig Magyarországon volt. A Zimmermann alesperes és Helczér egyházmegyei felügyelő elnökletével csonkán megtartott közgyűlés az egyházkerülethez fordult, hogy érjék el a kormánynál, hogy az osztrák polgári hatóságok ne akadályozzák az egyház működését, szükség esetén pedig terjesszék fel az ügyet a Népszövetség Nemzetközi Állandó Bíróságához.³⁷ Ilyen körülmények között annyira akadályozva volt az államhatár által kettévágott egyházmegye működése, hogy az hosszabb távon az egyházi törvényességnek is ártott volna. Akár néhány éven belül is kérdésessé válhat a tisztségviselők legitimitása, ha olyan csonka közgyűléseken választják meg őket, amelyeken a szavazásra jogosultak 40–60%-a önhibáján kívül nem lehet jelen. Habár az evangélikus egyházszervezet kevésbé hierarchizált és központosított, mint a katolikus, arra nem volt esély, hogy a gyülekezetek a továbbiakban teljes autonómiával, az osztrák egyházhoz nem csatlakozva igazgassák magukat, erre az osztrák állami és egyházi hatóságok nem adtak törvényes lehetőséget.³⁸ Seybold 1923. június 16-án közölte Zimmermann alesperessel, hogy július végéig tudott ellenállni a hatósági nyomásnak, ám akkor össze fognak ülni a Mosoni Egyházmegye Ausztriához került gyülekezetei, és megalakítják az Észak-Burgenlandi Esperességet. Az elválás kényszerűségét jókívánságokkal, a közös hit, a lélekben való testvériség és a vérrokonság hangsúlyozásával próbálta enyhíteni, egyben megígérte, hogy az esperesi pecsétet és a hivatalos iratokat valahogyan visszajuttatja Magyarországra, postával viszont nem tudja küldeni.³⁹ A Soproni Felső Egyházmegyét szintén kettévágta a trianoni határ, legkönnyebben a dél-burgenlandi gyülekezetek tudtak függetlenedni a dunántúli kerülettől. Az 1923. szeptemberi kerületi közgyűlés arról tudósít, hogy Beyerék 1922-től nem tették lehetővé az egyházi felsőbbtség joggyakorlását, nem közvetítettek a kerület és a gyülekezetek között, utóbbiak pedig kénytelenek voltak elfogadni az osztrák egyházi alkotmányt és az Oberkirchenrat felsőbbségét. Beyer nyilatkozatát az elszakadásról az 1922. augusztus 16-i pinkafői egyházmegyei közgyűlés fogadta el. Ezt az 1924. évi dunántúli kerületi

Pfarrgemeinde Deutsch Jahrndorf. Deutsch Jahrndorf, 2009. 137.

37 REINGRABNER: i. m. 19.; EOL, Mosoni Egyházmegye Levéltára, 15. doboz, 23. csomó (Esperesi irattár, közgyűlési iratok) 115/1922. sz. Álláspontjuk szerint ugyanis az eljárás sértette a trianoni béke 58. és 60., illetve a Saint Germain-i békeszerződés 66–69. cikkei, amelyekben előírták, hogy egy magyar vagy osztrák állampolgárt sem lehet korlátozni a vallásgyakorlással kapcsolatos gyülekezési jogában. 1921. évi XXXIII. tc. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fpagenum%3D39> (Letöltve: 2021. március 1.), vö.: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=1000044> (Letöltve: 2021. március 1.). Kérdéses ugyanakkor, hogy mennyiben állhatott meg az az érvelés, hogy a Versailles-környéki békék szavatolják az egyházi autonómiát, hiszen a vesztes államok egyházaira nézve hoztak olyan határozatokat, amelyek sértették pl.: a tulajdoni jogot (trianoni béke 175. cikkely).

38 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1923. szeptember 13. 26.

39 EOL, Mosoni Egyházmegye Levéltára, 15. doboz, 23. csomó (Esperesi irattár, közgyűlési iratok) 110/1923. sz. A július 23-án Zurányban megtartott közgyűlés búcsúüzenetét lásd: KRISZT: i. m. 143.

közgyűlés ezt „fájdalmas érzéssel” vette tudomásul, ekkor mindkét fél igyekezett békés és udvarias gesztusokkal megkönnyíteni az elválást.⁴⁰

Beyer ekkor már egyértelműen azon munkálkodott, hogy a burgenlandi gyülekezetek csatlakozása az osztrák egyházszervezethez a lehető legnagyobb előnyöket hozza, és a lehető legkevesebb jogfeladással járjon együtt. Ezért arra törekedett, hogy miközben biztosította lojalitását az osztrák kormányzatot és az egyházfőtanácsot, lépésről-lépésre megbékéltesse az osztrák egyházhoz való csatlakozással egyet nem értőket. Ilyenek szép számban voltak, például Christian Hildebrand németjáfalui lelkész, aki nem akart belenyugodni abba, hogy egy reformátusokkal közös egyházszervezethez akarják csatolni a gyülekezetét. Egyes magyarbarát lelkészek, mint a nyugdíjas Seregély Dávid vagy Sparas Elek némethidegkúti lelkész elhagyták a tartományt. Hildebrand is távozott, igaz ő Kelet-Poroszországba, ahonnan származott. Az egyházfőhatóság 1923 elején részletes választ adott a gyülekezetek kétségeire, amelyben megnyugtatta őket, hogy a pátenz Burgenlandra való kiterjesztése nem fogja szűkíteni a lehetőségeiket, és az egyházközségek belső szerkezetét sem kell átalakítaniuk, mindazonáltal szorgalmazza a gyülekezetekben a tisztújítást annak érdekében, hogy a burgenlandi gyülekezeteket egyházmegyei szinten teljesen le lehessen választani a magyar egyházszervezetről. Ezt azáltal tervezték megvalósítani, hogy az újonnan választott gyülekezetek küldöttjeiből álló egyházmegyei közgyűlések új esperességeket hoznak létre. Ugyanebben az időben, 1923. január 24-én rendelkezett az Oberkirchenrat a burgenlandi gyülekezetek osztrák egyházhoz való átcsatolásáról. Mivel a tisztújítások és az osztrák egyházi alkotmánynak megfelelő átalakítások nem mentek mindenhol gördülékenyen, 1923. május 11-én az egyházfőhatóság éles hangon figyelmeztette a gyülekezeteket, hogy megvonhatják tőlük az állami támogatást. Ez az átalakítási folyamat végül csak 1924-ben zárult le.⁴¹

A tárgyalások egyik sarokpontját az iskolakérdés jelentette. Az 1922. szeptember 16-i pinkafői egyházmegyei gyűlésen Johann Rajter felsővasi alesperes, kukméri (*Kukmírn*) lelkész panaszt tett az evangélikus népiskolák autonómiáját ért sérelmekre, az állami támogatás megvonására, valamint arra, hogy Felsőőrben megtiltották a magyaroknak anyanyelvük használatát az állami hivatalokban, sok gyülekezetnek pedig kényszernyugdíjaznia kellett régi tanítóit. Beyer, akit 1923-ban ismét esperesnek választottak, az 1923. október 25-i nagyszenthályi egyházmegyei közgyűlésre készített esperesi jelentésében közölte, hogy a gyülekezetek jogai nem maradhatnak érintetlenek és az iskolakérdés is aggodalommal tölti el, de továbbra is amellet érvelt, hogy az osztrák egyházszervezethez csatlakozás nem fog hátrányokkal járni, az osztrák egyház ugyanis elég jelentős ahhoz, hogy részt vegyen az Lutheránus Világkonvent eisenachi nagygyűlésén. Bár Rajter aggodalmait nem tudta teljes mértékben eloszlatni, de Beyer sikerként könyvelhette el, hogy a közgyűlés köszönetet mondott az egyházfőtanácsnak az aktív és

40 REINGRABNER: i. m. 19–20.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1923. szeptember 13. 26. „külön egyházmegyévé (sic!) tömörülésük alkalmával hozzánk intézett bucsuzó szavait fájdalmas érzéssel fogadja az egyházker. közgyűlés s szeretettel viszonzozza az áldás kívánságokat.” EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1924. augusztus 28. 11.

41 EOL, Mosoni Egyházmegye Levéltára, 15. doboz, 23. csomó (Esperesi irattár, közgyűlési iratok) 110/1923. sz.; REINGRABNER: i. m. 20–22.; MINDLER-STEINER, 2018. 176. Hildebrand tiltakozása: KRISZT: i. m. 138., távozására: Uo. 139–141.

nyugalmazott lelkészek, lelkészözvegyek és -árvák támogatásáért és osztrák hittestvéreiknek.⁴²

Az Oberkirchenrat ekkor már változtatott 1919. évi álláspontján, és felvetette annak lehetőségét, hogy a burgenlandi gyülekezetek akár önálló egyházkerületet is alakíthatnak. Mindenekelőtt azonban az egyházmegyei szintű szervezetet kellett a határokhöz igazítani. A Vasi Felső Egyházmegye közgyűlése 1923. október 25-én tárgyalta az egyházfőhatóság javaslatait és úgy döntött, hogy megtartják az eddigi esperességi szervezetet, de azt átnevezik Burgenlandi Déli Evangélikus Esperességre (*Südlisches Evangelisches Seniorat A.B. im Burgenland*), egyben kinyilvánították, hogy a bécsi superintendenciához való csatlakozás helyett egy burgenlandi egyházkerület felállítását szeretnék. A Soproni Felső Egyházmegye osztrák részében, amelyet esperesként Jakob Breyer fertőmeggyesi (*Mörbisch*) lelkész vezetett, pár nap múlva, október 30-án tartottak közgyűlést, amelyen hasonló állásfoglalást tettek, azzal a különbséggel, hogy ők ragaszkodtak történelmi elnevezésükhöz, amelyhez mindössze a tartomány nevét fűzték hozzá: Burgenlandi Felső-Soproni Evangélikus Esperesség (*Oberödenburger Evangelische Seniorat A.B. im Burgenlande*). Az Oberkirchenrat azonban utóbbit nem nézte jó szemmel, ezért nem erősítették meg a közgyűlési jegyzőkönyvet. Mivel ennek hiányában nem lehetett összehívni az 1924. augusztus 26-ra rendes közgyűlést, az időközben elhunyt Breyer esperes utóda sürgette a megerősítést, amelyet az egyházfőtanács csak azzal a feltétellel adott meg, hogy újra szavaznak az egyházmegye nevééről és ezúttal megszívlelik az általuk ajánlott elnevezést: Burgenlandi Középső Evangélikus Esperesség (*Mittleres Evangelisches Seniorat A.B. im Burgenlande*). A közgyűlés kénytelen volt így eljárni.⁴³ A Mosoni Esperességben sem mentek gördülékenyen a dolgok. Az 1923. július 23-i zurányi közgyűlésre készített esperesi jelentésében Karl Seybold sajnálkozását fejezte ki a határmegállapítás miatt és panaszolta a tartományi kormányzat beavatkozását a miklóshalmi (*Nickelsdorf*) iskolai viszonyokba. Ezt a jelentést a közgyűlés nem fogadta el. Az egyházmegye fennmaradását illetően Seybold azon a véleményen volt, hogy erről a zsinatnak kell döntenie, ahová – pont emiatt – a burgenlandi gyülekezeteknek minél több küldöttet kell delegálniuk. Kristoph Türk miklóshalmi tanító gyülekezete presbitériumának nevében jelezte, hogy Miklóshalma a Soproni Felső Egyházmegyéhez szeretne csatlakozni. Ezt követően szavazásra bocsátották a mindössze négy gyülekezetből álló egyházmegye fennmaradásának kérdését, és a többség az önálló egyházmegye fenntartása mellett voksolt, Türk viszont bejelentette a miklóshalmi presbitérium tiltakozását. Habár itt is voltak olyan tervek, hogy továbbviszik az egyházmegye nevét a Burgenland kiegészítéssel (erre utal az „EVANG. WIESELBURGER SENIORAT A.B. Burgenland” felirattal készített körpecsét), az esperes javaslatára végül felvették az Észak-Burgenlandi Esperesség (*Nördliches burgenländisches Seniorat*) nevet.⁴⁴ A tisztségviselő választások is vitákhoz vezettek, egyedül az önálló egyházkerület élvezett egyhangú támogatást. Az egyházfőtanács azonban egészen 1924. április 19-ig vonakodott jóváhagyni a közgyűlési jegyzőkönyvet, mivel nem a törvényes előírások betartásával hívták össze.⁴⁵

Miután mindhárom esperesség az önálló egyházkerület mellett foglalt állást, elvileg elhárult az összes akadály, viszont a bécsi kormány 1923 legvégén közölte, hogy nem tudnak az új kerület számára plusz költségvetési forrást biztosítani. Az egyházfőhatóság 1924. január 8-án adta ki a hivatalos iratot az új kerület létrehozásáról, és értesítette a presbitériumokat a superintendesválasztási eljárásról. A február 3-i választáson Theophil Beyer győzött, akit április 29-én iktattak be Felsőlövön. Beyer idejében az egyházkerület székhelye Felsőlövön maradt, az csak 1956-ban került a tartományi fővárosba, Kismartonba. A déli esperesség esperesévé a korábbi alesperest, Rajtert választották meg. A már említett pénzügyi problémák ahhoz vezettek, hogy a felsőlövői iskolák (a tanítóképző, a reálgimnázium és az internátus) fennmaradása veszélybe került. A Belügyi és Oktatási Minisztérium 1922-ben felvetette az államosítás gondolatát is, de az egyházfőhatóság végül úgy döntött, hogy amerikai segélyekkel és a Gustav Adolf Stift segélyeivel megmenti az intézményt, bár a bezárás réme még sokáig kísértett azt.⁴⁶

⁴² Uo. 27–31. A felsőlövői tanintézetek gyülekezeti fenntartásuk voltak, ezért esetükben Kapi Béla püspök nem tett intézkedéseket az elköltöztetésükről. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 103–104.; Mindler-Steiner, 2018. 176. Kismarton az I. világháború előtt nem is volt önálló gyülekezet, hanem Lajtaújfalu fiókgyülekezete. *Egyetemes névtár 1912/1913*. 132. A helyi evangélikusság számbeli gyarapodásának következtében épült fel 1935-ben a Feltámadás-templom (*Auferstehungskirche*), amely később az egyházkerület főtemplomává vált. *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs – Burgenland*. Bearb. von Adelheid SCHMELLER-KITT. (2., verb. Aufl.) Wien, 1980. 74.; FIEDLER: i. m. 170.; Bernhard Hans ZIMMERMANN: *Das Luthertum in Eisenstadt in Geschichte und Gegenwart 1532–1932*. Eisenstadt, [1935.] 59–67.

⁴² REINGRABNER: i. m. 20., 23–24.

⁴³ REINGRABNER: i. m. 20., 25.

⁴⁴ Uo. 25.

⁴⁵ Uo. 26.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG 1918–1924 KÖZÖTT

A világháború, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság

Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között vett részt az első világháborúban. Mivel közös volt többek között a hadügy és a külügy, ezért Magyarországnak nem volt önálló döntési lehetősége a háborúban való részvételt illetően. Az Osztrák–Magyar Monarchia hosszú ideje óta uralkodó királya, I. Ferenc József (1849–1916) az első világháborúban 1916. november 21-én hunyt el. Ezt követte IV. Károly (1916–1918) trónralépése, akit 1916. december 30-án koronázott királlyá Csernoch János a Mátyás templomban.¹ Már ekkor kedvezőtlen jelek előzték meg az új király uralkodását. Lepold Antal szemtanú szerint „a szentélyben alkalmazott óriási körcsillár közvetlenül a templom kiürülése után nagy robajjal leesett. Sokan baljóslatnak tekintették[...] és hogy a nagyon is bő korona a kipárnázás és az állsziój dacára is megingott a király fején.”² Egy drágakő is leesett a koronáról a szertartás alatt, amelyet Lepold szedett fel a szőnyegről.

1918. október 16-án IV. Károly kiáltványt intézett népeihez és Ausztriát föderatív államként deklarálta. Ebben felszólította az egyes tartományokat, hogy alakítsák meg nemzeti tanácsaikat. Az események azonban túl haladták ezt az elképzelést, minden nemzet a saját útját járta. A háború következtében Magyarország függetlenné vált a felszámolt Osztrák–Magyar Monarchiától.

Hazánkban a legmagasabb egyházi funkcióban lévő bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek mind egyházi, mind társadalmi szerepében tevékeny résztvevője, illetve elszenvedője volt az eseményeknek.

Csernoch János (1912–1927) Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása, nehéz időket élt meg. Mint bíboros, az egyház hercegeként a legfőbb egyházi testület munkájában vett részt, mint hercegprímás a magyar kereszténységben és államban betöltött funkciója jelentős, amelyet nehéz elválasztani egymástól és végül érsekségének és saját egyház-megyejének minden gondja is ráhárult.

Az érsek Esztergom vármegye örökös főispánja volt. Bár a törvényhatóságokról szóló 1870:42. törvény kimondta, hogy az örökös főispánság csak cím, amely a főispáni hivatal viselésére többé nem ad jogalapot, mégis az érsek sajátjaként tekinthette az esztergomi hadiezeredet. Az érsek a világháborúból hazatérő, 1867 óta fennálló 26-os

¹ MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata*. SzIT. Budapest 1970. (MESZLÉNYI 1970.) 374–375.

² LEPOLD Antal: *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*. Bécs 1963. (LEPOLD) 23.

gyalogezred katonáit nagy megbecsüléssel fogadta. Az ezred, 1917. október közepéig harcolt az orosz fronton, ez után az olasz frontra vezényelték.³ A világháború vége felé hazavárták a hősiessen harcoló és helytálló katonákat. Esztergomban 1918. júliusában már elkészítették a Huszonhatosok Hadiemlékalbumát. Ebbe bekerült Csernoch János arcképe, amelyet Királyfalvi Kraft Károly a városban élő neves festőművész rajzolt. A képhez a hercegprímás modellt ült s így készült el a pompás ceruzarajz rövid félóra alatt.⁴ Majd a primás ezeket a felejthetetlen sorokat írta az emlékönyvbe: „A magyar katona dicsőségétől visszhangzik az egész világ. Jóbarát és ellenség egyaránt elismeri a magyar katonának bátorságát, hősiességét, kitartását, királyához és hazájához való hűséges ragaszkodását. Amit ezeréves történelmünk igazol, azt a véres világháború újra bebizonyította s mi, kik a front mögött együtt érezünk és szenvedünk fiainkkal, dacára a nemzet erejében ért nagy veszteségnek, büszkék vagyunk hős fiainkra. Ezek közé mi, esztergomiak, elsősorban a mi fiainkat, a 26-ik ezred, a mi háziezredünk hős katonáit számítjuk, akik az ezrednek az ellenség földjén született, dicsőségkoszorúzza zászlaját [...] hervadhatatlan babérokkal öveztek és neveiket nemcsak történelmünk fényes lapjaira írták föl, hanem mélyen szívünkbe is vették. Ezredünknek hősi halált halt fiait siratjuk, emléküket hálás kegyelettel ápoljuk.”⁵ Az emlékalbumot ugyan tervezték, mégsem jelent meg 1918-ban. Viszont nemrég látott napvilágot egy összeállítás különböző források alapján, ahol Csernoch János említett arcképe is látható.⁶

A 26-os gyalogezred 1500 katonáját Kornháber Sámuel őrnagy vezette haza Esztergom városába.⁷ Azt írták a lapok, hogy 1918. novemberében jöttek haza az olasz frontról fegyver nélkül, hátizsákkal a 26-os gyalogezred katonái.⁸

Az első világháború az őszirózsás forradalomba torkollott. Körülöttünk forradalmi hangulat izzott. 1918. október 24-én Jászi Oszkár és Károlyi Mihály létrehozta a Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek elnöke Károlyi Mihály lett. Megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, Zágrábban kikiáltották a Szerb Horvát Szlovén államot, Ausztria deklarálta a köztársasági államformát. Fiume 1918. novemberében csatlakozott Olaszországhoz. Végül Románia kijelentette Erdély és a Partium egyesülését Romániával. A hazánkkal szomszédos későbbi államok mindegyike, köztük Ausztria, sőt Lengyelország is igényt tartott magyar területekre.

A hercegprímás 1918. november 1-jén már körlevélben buzdította papjait, hogy örüljön hazánk függetlenségének. Az önálló berendezkedés, a békekötés és a békére átmenet, a közéletmezés és a közrend biztosítása nagy feladatok elé állítják a rövid politikai forradalom után törvényesen megalakult és a Nemzeti Tanáccsal egyetértőleg működő kormányt. „Atyailag figyelmeztetek és kérlek, Tisztelendő Testvéreim az Úrban, hogy amerre lelkipásztori befolyástok elhat, az Úr Jézus tanításának erejével a kedélyeket csillapítsátok, a békés megnyugvást, az összetartást és köteles engedelmisséget hirdes-

3 MIKLÓS Tamás: *A rég feledésbe merült 26-os emlékmű*. <https://www.szeretgom.hu/content/84614-miklos-tamas-a-reg-feledesbe-merult-26-os-emlekmu>. 2021. ápr. 7., Az esztergomi emlékmű 1926-ban készült el és a következő évben avatták fel. Hajdú Rezső művész tervezete a Balassa Bálint Múzeumban található.

4 Esztergom és Vidéke (EV) 1918.júl. 23. 40. évf. 42. sz. 2.

5 EV 1918.aug. 8. 40. évf. 52. sz. 1., *Huszonhatos hadiemlékalbum*. Szerk.: MIKLÓS Tamás-NÉGYESI Lajos (Városunk, Múltunk 6.) Esztergom 2019.(HH 2019) 10-11

6 HH 2019. Csernoch arcképe 10

7 KATONA Csaba: *Esztergom az 1918–19-es forradalmak idején*. Esztergom. É. n. lapszám nélkül. (KATONA) 4.

8 Esztergom 23. évf. 1918. nov. 17. 46. sz. 3.

sétek. Örömmel üdvözljük a békét s a vajdó új világ minden szép eszméjét, amely az evangélium termő talajából fakad. Az evangélium hirdetői boldogok lehetnek, ha Krisztus Urunk parancsának, a felebaráti szeretetnek alkalmazásában segídezhetnek bármily megpróbáltatások között.”⁹

Esztergomban november 4-én létrejött a Nemzeti Tanács, amelyhez a megyei hatalom képviselői, a katonaság is csatlakozott. Az Esztergomi Nemzeti Tanács elnöke 1918. november 4-én az ügyvédként praktizált Katona Sándor lett.¹⁰ Nem volt kifogása Csernoch Jánosnak sem ez ellen.¹¹ A bíboros a polgári kormány vallásügyi intézkedéseit sem kifogásolta. Ez vonatkozik a Papi Tanács¹² megalakulására is, bár azt lázadásnak minősítette. Csernoch még bízott a függetlenség, a szabadság eszméjében, amelyet a Nemzeti Tanács képviselt. Ezt írta körlevelében: „Az 1918. évi október hó 31-ére virradólag a nagy idők szavát megértő, a hazaszeretet szent tűzétől hevített erős és cselekvésre kész férfiakkal az élén, a magyar nép a saját sorsának intézését kezébe vette; a megalakult Nemzeti Tanács vezetése alatt méltóságteljes komolysággal és elhatározással kimondatta hazánk önállóságát és függetlenségét és az első magyar népkormány megalakításával egyszerre elhárította azokat az akadályokat, amelyek kulturális, gazdasági és szociális haladásunknak és fejlődésünknek útjában állottak.”¹³

Azok az elképzelések, amelyeket megelőlegezett Csernoch János, mégsem valósultak meg. Bár a városban a hatalomátvétel zökkenőmentesen történt, azonban az intézkedések és a végrehajtások ellentmondásokat szültek. Az események hatására IV. Károly Eckartsau-i nyilakozatában, 1918. november 13-án lemondott uralkodói jogáról. November 16-án Károlyi Mihály átvette a hatalmat, és 1919. január 11-től a Magyar Népköztársaság elnökeként kormányzott.

Csernoch János, a püspöki kar elnökeként hamarosan Esztergomba hívta tanácskozásra hazánk püspökeit, ahol a határokon kívül eső püspökségek főpapjainak egy része megjelent. Az Esztergom és Vidéke emelkedett hangon írt az eseményről. 1918. november 20-án az egyházfejedelmek értekezletére érkeztek a latin és görög szertartású magyarországi püspökök. A primási palotában gyűltek össze konferenciára Szemerecsányi Lajos egri érsek elnöke alatt, aki az ágyban fekvő hercegprímást helyettesítette.¹⁴ Ekkor az új helyzettel kapcsolatban megállapítottak, hogy hogy már az „idegen hódoltság területéről” jöttek püspökök, mint Majláth Gusztáv erdélyi, Széchenyi Miklós nagyváradai, Radnai Farkas beszerceabányai, Balás Lajos rozsnyói, Batthyány Vilmos nyitrai, Fischer-Colbrie Ágoston kassai, Novák István eperjesi püspökök.¹⁵ A többi jelen nem lévő püspök kimentette magát. Bár a katolikus autonómia gyors megvalósítását hatá-

9 *Circulares literae anno 1918 ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae Strigonii* (Circ. Strig.) 1918. 109.

10 FAZEKAS Csaba: *A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben*. In *Múltból a jövőbe*. Tanulmányok. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc-STEMLER Gyula. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének doktori iskolája. 1. Füzet.) Budapest 1997. 63–101. (FAZEKAS 1997.)

11 Circ. Strig 1918. 1918. nov. 1-jén jelent meg 109., Katona 3., *Csernoch Pásztorlevél a Nemzeti Tanács érdekében*=Friss Újság 22. évf. 1918. nov. 6. 1.

12 ERDŐ Péter: *Csernoch János előkészületei 1918–19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*. Magyar Sion(56) 2020/1. 69–92. (ERDŐ) 82–87.

13 Circ. Strig. 1918. Esztergom 1918. nov. 5. és Budapest 1918. nov. 11. dátumokkal. 111–112.

14 EV 1918. nov. 24. 40. évf. 79. sz. 1.-2., *Az értekezletre vő: A magyar katolikus püspökök tanácskozási története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*. Szerk., vál., jegyzetek, és mellékletekkel ellátta BEKE Margit. SZIT Budapest 2018. (BEKE 2018) 609–625.

15 BEKE 2018. 609.

rozták el, azonban ez egyházközségek szintjén valósult csak meg.¹⁶ Ekkor javasolta a primás a különböző nemzetiségek nyelvének használatát.¹⁷

A Károlyi-kormány idejében a köztársasági államformára szóló hűségesküvet kívántak meg, amely a javadalommal bíró papokra, sőt szerzetesekre, továbbá a seminaristákra is vonatkozott.¹⁸ Ez mégsem lett kötelező.

A püspökök november 24-én megjelentek a Földművelésügyi Minisztériumban Búza Barna miniszterrel folytatott tárgyaláson. Ők méltányos áron való megváltás ellenében hajlandók voltak a földbirtokról lemondani, némi földbirtok meghagyásával.¹⁹

Az államosítás idején is ezt az elvet képviselték.²⁰ Ezt Lovászy Márton VKM miniszter jelenlétében tárgyalta a püspöki kar.²¹ A kar elfogadta a november 7-én létrejött Papi Tanács működését, amely a Tanácsköztársaság kikiáltása után megszűnt.²² Igen fontos a kar határozata arról, hogy a békekötés előtt a bíboros kérje ki a Szentatya véleményét és a közbenjárását. Természetesen tanácskoztak az 1917-ben megjelent Codex Iuris Canonici előírásainak végrehajtásáról, különösen a vegyesházasságokról. Foglalkoztak a passauai egyházmegyei hatóság jelentésével, amelyben közölték Gizella királyné exhumálását és azt, hogy mint niedernburgi apátnő a zárdatemplom oldalkápolnájában nyert elhelyezést.²³

Károlyi Mihály 1919. január 22-én az V. néptörvény értelmében szétválasztotta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, amely március 21-ig működött.²⁴ Kunfi Zsigmond lett a Közoktatásügyi Minisztériumban a tárca nélküli miniszter, a Vallásügyi Minisztérium élére Vass Jánost nevezték ki miniszterré,²⁵ aki egyházpolitikai tanácsot hozott létre. Csernoch János elfogadta Kunfi protestáns vallású személyét, de nem tartotta jónak a kettéosztást. A vallásfelekezetek és a zsidó képviselők nagygyűlést tartottak a vallásoktatás érdekében. Azonban a hatalom még az iskolák államosítását is tervbe vette.²⁶ Bár Prohászka Ottokár a választható hitoktatást elfogadta, amit Kunfi jóváhagyott, de március 21. után a népbiztosok nem tartották meg Kunfi ajánlását.²⁷

Közben, január elején a cseh csapatok Párkányba érkeztek. Beniczky Ödön kormánybiztos kijelentette, hogy csak reguláris csapatokkal harcolna, de nekik nincs fölényük velük szemben. Erwin von Lanksfels cseh tiszt küldöttség élén megjelent a városban, de megnyugtatta a vezetőséget, hogy nincs parancsa Esztergom elfoglalására. Viszont némi ellátást követelt. A megállapodást egyik fél sem tartotta be.²⁸

1919. március 21-én a fővárosban a hatalom átkerült a radikális baloldal kezébe. A Tanácsköztársaság sokat foglalkozott az egyházpolitikai kérdésekkel. A szándéka az volt, hogy az államot és az egyházat szétválassza egymástól. A Vallásügyi Minisztérium

feladatait ekkor a Közoktatásügyi Népbiztosság látta el. Cél a vallásosság visszaszorítása, az egyházi személyek, intézmények működésének akadályozása, államosítás és az egyházak vagyonának köztulajdonba vétele.²⁹ Még az anyakönyvezést is szabályozták, és az anyakönyveket begyűjtötték.³⁰ Kérdés, miért foglalkoztak ennyit a vallással, ha már szétválasztották az államtól? Mégsem gondolták komolyan? Néhol azzal a véleményel lehet találkozni, hogy a hatalmon lévők mégsem voltak teljesen tisztában az egyházpolitikai céljukkal. Még a vallásossággal sem akartak törődni.³¹ Ezt azonban a tények cáfolták.

1919. március 22-én Esztergomban simán átvették a hatalmat az új politikai erők.

Megalakult a városi direktórium Szokob János esztergomi kőműves elnökletével. Tagjai Sziklai Béla, Szentgyörgyi Pál és Mailáth Ferenc az új kormánybiztos, akit csak néhány napig tartottak meg tisztségében. Ezt a direktóriumot mérsékeltként tartották számon. A tagság is változott. A város parancsnoka Szabó István hamarosan teljhatalomra tett szert.³²

Több, fontos rendeletet hoztak, így a Forradalmi Kormányzótanács 24. rendelete a nevelés és oktatási intézmények köztulajdonba vételéről szolt.³³ Az egyházi birtokok és ingatlanok kezelése május 19-én a Népgazdasági Tanácshoz került.³⁴

Az érsekség, a káptalan, a szeminárium, a budapesti egyetem birtokait a határon túl a csehek zárlat alá vették.³⁵

Az esztergomi munkástanács március 26-án Néczin Jenőt bízta meg a város pénzügyi népbiztosi teendőivel. Ő lefoglalta a képtárat a 2.894/1919. elnöki számú rendelet értelmében, a főszékesegyházi kincsarát, a pénzkészleteket, majd a primási palota értéktárgyait is.³⁶ A könyvtárat és a régiséggyűjteményt részletes felvétel nélkül vették át. A képtárat ugyan a háború alatt Gerevich Tibor rendezte, de katalógust nem találtak. Két kép – lehet, hogy értékesebb – helyéről hiányzott.³⁷

A Vasárnapi Újság elmarasztalóan szolt a magángyűjtemények addigi gyakorlatáról: "A kommunizálással egy csapásra megváltozott ez a helyzet, közkinccsé, sőt könnyen megközelíthető közkinccsé vált magángyűjteményeink legjava. Még a Károlyi-kormány vergődésének utolsó idejében történt, hogy Pogány Kálmán és Antal Frigyes egy tervezet dolgoztak ki, hogy miképpen és mit kellene köztulajdonba venni. A Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal munkához láttak, amiben Wilde János és Kenczler Hugó a Nemzeti Múzeum főigazgatója is segített."³⁸

29 FAZEKAS 1997. 63–64.

30 BEKE Margit: *A Tanácsköztársaság némely anyakönyvezési gyakorlata*. Turul 85. 2012. 1. 29–32.

31 FAZEKAS 1997. 64.

32 KATONA 7.

33 *Tanácsköztársasági Törvénytar I. A forradalmi kormányzótanács és népbiztosságok rendeletei 1919. márc. 21–ápr. 9.* Szerk.: PONGRÁCZ Jenő. Budapest 1919. (PONGRÁCZ) 39–40., FAZEKAS 1977. 67.

34 VEZSENYI Péter: *Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései*. Fons XXI (2014) 4. sz. 487–519. (VEZSENYI) 490.

35 HAICZL Kálmán: *Egyháztörténeti emlékek a cseh megszállás korából*. Esztergom 1940. (HAICZL) 6.

36 MNL KEML XVI. –1–. a Esztergom vármegye és város direktóriuma. Elnöki iratok 74/1919., MNL OL K 802. II. 10. tétel. 78. doboz Elnöki 1336/1919., VEZSENYI 491.

37 Ez 1919. júl. 4-én kelt jelentés. MNL OL K 802. II. 10. tétel. 78. doboz 2002/1919., VEZSENYI 519.

38 VU 1919. 66 évf. 26. sz. 297–300., FAZEKAS 1997. 78., VEZSENYI 492. hivatkozik Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára. Capsa Ecclesiasticorum. 1. fasc. 1. Kincstári leltárakra. Kenczler Hugó a Tanácsköztársaság alatt a Nemzeti Múzeum likvidációjával megbízott személy, Szépművészeti Múzeumban múzeumi őr volt

16 BEKE 2018. 1918. nov. 20. 2. pont 611–612. Erdő 77–82.

17 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat D/B. 1475/1919.

18 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat B 1630/1919, 1659/1919.

19 *Magyarország története 1918–1919. 1919–1945.* Főszerk.: RÁNKI György. (Magyarország története tíz kötetben) Budapest 1976. (Magyarország története) 136.

20 ERDŐ 75–76.

21 BEKE 2018. nov. 20. 2–3. pont 612–618., Esztergom 23. évf. 1918. nov. 24. 47. sz. 5.

22 BEKE 2018. 619., ERDŐ 82–87.

23 BEKE 2018. 1918. nov. 20. 22. pont 624.

24 FAZEKAS 1997. 65.

25 Vass János tisztségét 1919. jan. 22.–márc. 21 között töltötte be

26 FAZEKAS 1997. 86–87.

27 VICZIÁN János: *Vallásügyi Minisztérium*. In MKL XIV. 726–727.

28 KATONA 5–6.

Bár mások szerint a kincstár leltárát az említetteken kívül még Layer Károly végezte március 27–29 között.³⁹ Az értéktárgyak egy részét az Iparművészeti Múzeumba szállították, amiről átvételi elismervényt adtak. Mégsem lehetett zökkenőmentes a likvidálás, a szállítás és a leltározás. Már április 25-én Faber Oszkár elrendelte, hogy a kincstár arany és ezüst érték-tárgyait az esztergomi munkástanácstól vegyék át és azt az Osztrák-Magyar Bank pácétermébe szállítsák. Két személyt, Kirchmeyer Józsefet és Dénes Károlyt megbízta, hogy leltárt vegyenek fel a kincstárról és a primási palotából elszállított asztali ezüstművekről és értéktárgyakról, amelyeket a „biztonság okáért” szállítottak el. Ezek összesen 40 ezer koronát értek. Végül április 28-án két lezárt faládát Fáber Oszkár helyezte letétbe az Osztrák-Magyar Banknál.⁴⁰

Közben Lepold Antal irodaigazgatónak el kellett hagynia a palotát. Szerinte éjjel és nappal döngött a palota kapuja. A portás nem mert kaput nyitni, mégis az emberek betódultak és fosztogattak, de embert nem bántottak. Majd április 7-én későn este megjelent Majláth István és közölte Lepold Antallal, hogy követelik az elbocsátását.⁴¹ Egy barátja vadászruhájában, ismerős erdőtisztviselővel csónakkal eveztek a túlsó partra. Az Ipolyon át már egyedül ment Pozsonyig, onnan Brünnbe, majd Bécsen keresztül Délvidékre. Lepold Csernoch primással csak Szent István napján találkozott a központi szeminariumban.

Az említett munkástanács mégsem teljesítette a felsőbb rendeletet. Kiderült ugyanis, hogy a helyi funkcionáriusok több tárgyhoz is hozzájutottak a palotából. 1919 augusztusában arról írtak a lapok, hogy a proletár diktatúráért harcoló vörös katona rongyosan járt, köpeny nélkül ázott, hideg éjeleken át didergett, mert nem volt pokróca, de az ott-hon kényelmeskedő vezetők pompás kincstári holmival látták el magukat. Egész halommal hordta össze a rendőrség ezeket a kincstári ruhákat és felszereléseket. Az sem utolsó dolog, hogy amíg rossz pléhkanalat csak jegyre lehetett kapni, addig egyik előkelő politikai proletár a jófajta csirke becsinalt levest a primási palotából rekvirált nehéz ezüstkanállal szűrte. Úgy látszik nagyszabású vendégség is volt házában, mert két kékítaska ezüst evőeszközt találtak birtokában. Ez az elvtárs bútort, szőnyeget és selyempaplant igényelt a palotából- állapították meg.⁴²

Előszörban a primási palotát fosztották ki. Élelmiszer, bútor, konyhafelszerelés, mind Csáky szalmája volt, vitte boldog, boldogtalan. Akinek azelőtt hónapos szobája sem volt, fényesen rendezkedett be primási bútorokkal. Primási ezüsttel ették, s primási edényekben készítették a finom ételeket, melyeket a proletárok és a polgárok rovására harácsolnak el vagy az apácák gazdaságából szereztek be illetéktelenül.⁴³

A primást a palotából kilakoltatták és Machovich Gyula kanonoki házában helyezték el. Ugyanabban a házban hazafias érzésű magyar katonák is laktak, akik a primást gondos figyelemmel őrizték és megvédésére bármikor készek voltak.⁴⁴ A primás mindennap járt a bazilikába szentmise bemutatására. Budapesten pedig 1919. június 24-én meglátogatta a joghatósága alá tartozó budapesti templomokat.

A primásnál járt 1919. május 16-án Carbone olasz százados a külügyi népbiztos titkárával együtt. Kijelentette, hogy mindaz, ami a Tanácsköztársaság uralomra jutása óta történt Csernoch Jánossal, arról nem tud. A főpástort kétszer is felszólították, hogy hagyja el a palotát udvari papjaival együtt. Csermák Gyula lakásügyi megbízott nem volt hajlandó neki és papjainak egy kisebb kanonoki lakást juttatni. Ezzel kapcsolatban levelezést folytatott Csernoch bíboros.⁴⁵ Majd 1919. július 30-án a Tanácsköztársaság a primás részére két lovat és egy zárt kocsit hajlandó átengedni. Továbbá a Vallásügyi Bizottság engedélyezte, hogy amíg az érsekség nem teszi át székhelyét Budapestre, a primás számára átengedi a Káptalan tér 8–10. számú házat berendezéseivel együtt.⁴⁶

További hír arról szól Csernoch leveléből kitűnően, hogy háztartását feloszlatták, jelenleg 2 szobája van, az egyik dolgozószoba, a másik kápolna célját szolgálja. Azóta jövedelem nélkül van. Az uradalmi pincéből a misebort sem akarják kiadni. Az összes közlekedési eszközt elvették. Szabó István lakásügyi népbiztos a körleveleit is cenzúrázni akarta, most minden levelezést be kellene neki mutatni. Sőt, leveleit visszaküldik. Sérelmes a szeminariumok elfoglalásának szándéka is. A kanonokok többnyire 60 év feleliek, akiket munkára akarnak kényszeríteni. A monumentális épületek pusztulásra lettek ítélve. Az esztergomi bazilika például jelenleg katonai megfigyelő állásul szolgál, emiatt könnyen lövethetik. Mindezt sérelmesnek találja és jelenti a Tanácsköztársaságnak.⁴⁷ Szóba került Csernoch János betegsége, aki rosszul volt és szeretne lemondani.⁴⁸ XV. Benedek pápa kész volt Rómába menekíteni, de Csernoch bíboros nem hagyta el őrhelyét.⁴⁹

A primási palotából Kőszegfalvi Endre a fővárosból Esztergomba küldött tanügyi népbiztos 2 szobára és egy konyhára való berendezést igényelt magának, noha a rezidenciát még nem leltározták június 16-án. A szobák berendezése után Kőszegfalvi konyhai eszközöket, porcelánt, ágyneműt és egyéb apróságokat is kért.⁵⁰ Ezen felül a ferences kolostort is kiszemelte magának. Dénes egy második likvidáló bizottság felállítását kérte a leltározáshoz. Még júniusban is fenn tartotta igényét Kőszegfalvi a palota berendezési tárgyaira, aki frissen házasodott.⁵¹

Esztergom városában jelentős volt a Szent Imre bencés főgimnázium, ahol a pap-ságra készülő diákok is tanultak. Az intézmény komoly régiségtárral és könyvtárral rendelkezett. Még a Károlyi-kormány idejében is gyarapodott ajándéktárgyakkal. Így Csernoch János szép hadi emléktárgyakat küldött a régiségtárba. Ezt a példát követte Németh János tűzmester is. Szmátlík István primási irodatiszt a könyvtár állományát – bizonyára a bíboros megbízásából – növelte, de az éremtárat is számos régi pénzzel, köztük 9 darab XIII. századi frisachi ezüst dénárral gyarapította.⁵² A gimnáziumot később a ferencesek vették át.

45 Gabriel ADRIÁNYI: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1920*. (Studia Hungarica 6.) Hase&Kochler Verlag. Mainz 1974. (ADRIÁNYI 1974.) 57.

46 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C 2275/1919.

47 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. B 2060/1919.

48 1919. jan. 30-án Csernoch János felterjesztése XV. Benedekhez. ADRIÁNYI 442., 452. PL Csernoch János Egyházkormányzati iratok. Cat. C 2160/1919., MESZLÉNYI 1970. 377.

49 MESZLÉNYI 1970. 378.

50 MNL OL K 802. II. 10. tétel 78. doboz Elnöki 2002/1919., VEZSENYI 503.

51 VEZSENYI 516.

52 EV 1918. jan. 20. 40. évf. 5. sz.2.

39 Layer Károly művészettörténész volt, később, 1934–1937 között az Iparművészeti Múzeumot is vezette.

Vö.: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk.: KENYERES Ágnes II. 1982. 43., Vezsenyi 492.

40 MNL OL K 802. II. 10. tétel 78. doboz Elnöki 1919–1936., Vezsenyi 492.–493.

41 LEPOLD 24.

42 EV 1919. aug. 7. 41. évf. 35. sz. 2.

43 EV 1919. szept. 4. 41. évf. 48. sz. 2.

44 LEPOLD 25.

Csernoch János a Tanácsköztársaság idején megvásárolta az elhunyt Zahradka Ignác csolnoki plébános lepkegyűjteményét. A szenvedélyes gyűjtő hazai és külföldi szakemberekkel állt érintkezésben, és gyarapította gyűjteményét. 3700 lepkefajt foglalt magába a kollekcio. Az 1200 korona értékű gyűjteményt a nagyszombati érseki főgimnáziumnak adományozta.⁵³ Természetesen a határok lezártával nemcsak a város és intézménye, hanem a gyűjtemény is átkerült Csehszlovákiához.

A központi Forradalmi Kormányzótanács külön megszervezte az országos Vallásügyi Likvidáló Hivatalt Faber Oszkár az élen. Megyéenként létrehozták a különböző létszámú likvidáló bizottságokat, a fővárosban pedig kerületenként.⁵⁴ Ezen kívül minden faluban, városban voltak helyi bizottságok is.

Az új hatalom fontosnak tartotta az egyházi műkincsek köztulajdonba vételét. Erről március 24-én tárgyaltak. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos a leltározás és a lefoglalás irányításával Fáber Oszkár bízta meg.⁵⁵

A Közoktatásügyi Népbiztosság 13. sz. rendelete szolt az „egyházi, hitfelekezeti és az általuk kezelt alapítványi vagyonok köztulajdonba” vételéről.⁵⁶ Az egyházi ingatlanokat a helyi munkástanácsnak, a pénzkészletet a fővárosi központi állampénztárba (kivéve a helyi mezőgazdasági, erdészeti, és gyárak eszközeit, a készpénzt, értékpapírokat, amelyeket helyben kellett hagyni), a többi ingóságot- műkincseket, könyvtárakat – a helyi munkástanácsoknak kell átadni.⁵⁷ Ezekről leltárakat vettek fel. Fáber Oszkár Esztergomba küldte Dénes Károlyt, aki május 25-én érkezett meg. Itt új likvidáló bizottságot állított fel Wassel Gusztáv, szellemi foglalkozású és Gebauer János fizikai munkás személyében.⁵⁸

Csernoch bíboros 1919 januárjában az egyházi javak átvételére kinevezett bizottsággal folytatott tárgyalással Drahos Jánost bízta meg.⁵⁹ Később mégis a káptalannal együtt tiltakozott a likvidálás ellen 1919. május 28-án a kormányzótanács elnökénél.⁶⁰ Ezt azonban Dénes Károly nem vette figyelembe.⁶¹ A szerzetesi személyeknél megkínálták, hogy kilépési nyilatkozatot tegyenek, ha állami alkalmazásban szándékoznak szolgálni. Ezt az irgalmasnővérek megtették, de a ferencesek nem.⁶² Faber Oszkár, aki maga is 1903-ig a piarista rend kötelékében szolgált,⁶³ április 25-én elrendelte, hogy a kommunistákkal együttműködni nem akaró külföldi szerzeteseket a budapesti Örökimádás templomba szállítsák, ahol a magyarokat azonnal bocsássák el, mert „a Tanácsköztársaság szolgálatában ellenséget nem tűrhetünk”.⁶⁴ A kolostorok élére világi személyeket, gondnokokat állítottak.

53 EV 1918.júl. 4. 40. évf. 44. sz. 2.

54 FAZEKAS 1997. 72–73.

55 VEZSENYI 488. o., *A Forradalmi kormányzótanács jegyzőkönyvei*. Szerk.: bev.: IMRE Magda–SZÜCS László. Budapest 1986. 269–270.

56 PONGRÁCZ 137–140., VEZSENYI 495., FAZEKAS 1997. 70.

57 VEZSENYI 496.

58 MNL OL K 802. II. tétel. 78. doboz. Elnöki 2002/1919., VEZSENYI 500.

59 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. D/c 2043/1919. jan. 1. Egyházi javak átvételére kinevezett bizottság ügyében Drahos János tárgyal.

60 FAZEKAS 1997. 86.

61 MNL OL K 802. II. 10. tétel. 78. doboz. Elnöki 2002/1919., VEZSENYI 502.

62 VEZSENYI 502., FAZEKAS 1997. 87. o., FAZEKAS Csaba: *Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. Dokumentumközlés.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. X. (1998) 3–4. sz. 167.

63 FAZEKAS 1997. 88–89.

64 FAZEKAS 1997. 87. idézi a Budapest Főváros Levéltára Fáber peranyag V. 374r

1919. áprilisában Esztergom ügyeinek intézésére központi direktorium alakult, amelybe bekapcsolódott Kernstok Károly művész. Ő az őszirózsás forradalom után Esztergom megye törvényhatósági bizottságának tagjává választották meg.⁶⁵ A Tanácsköztársaság idején együttműködött a művészeti direktóriummal, póttagja lett.⁶⁶ Az esztergomi főegyházmegye joghatósága alá tartozó Nyergesújfaluban a plébániaépület egyik szárnyában 1919. március 21-én a Tanácsköztársaság művészeti direktóriuma megbízta Kernstokot, hogy Nyergesújfalun létesítsen egy képzőművészeti szabadiskolát. Ide leutaztak a pesti Haris-közi szabadiskola növendékei, hogy előkészítsék a terepet. Pünkösöd ünnepén a nagy ebédlőben együtt voltak többek között Derkovits Gyula művésszel. Az iskola számára több házat is lefoglaltak.⁶⁷ A szabadiskolát Szamuely Tibor népbiztos és Kun Béla több alkalommal is felkereste. Ebben az időben festette meg Derkovits Gyula *A nagy fa alatt* c. vásznat. Kernstok pedig a *Zivatar* c. festményét fejezte be. A Tanácsköztársaság bukása után Kernstokot Esztergomban kéthónapi fogságban tartották, onnan a kőbányai gyűjtőfogházba vitték. A szabadiskola ezzel megszűnt.⁶⁸

Az ingatlanok likvidálása folytatódott. Az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó Kirva községben például április 13-án jegyzőkönyvet vettek fel a plébánia leltározásáról. A pénzen kívül leltározták a római katolikus templomot.⁶⁹ Bár ezt Faber rendelkezésével szemben tették. Budapest-Krisztinaváros megpróbáltatásai külön kötetben is megjelentek.⁷⁰

Április 16-án az esztergomi munkás- és katonatanács határozata felszólította Csernoch Jánost, hogy „az esztergomi egyházmegye területén lévő kulturális és közegészségügyi célokra (kórházak, szanatóriumok, öregek, rokkantak otthonának alapítására) alkalmas épületek jegyzékét 24 óra alatt a vármegyei direktóriumhoz haladéktalanul terjessze be”.⁷¹ A bíboros április 18-án válaszolt a levélre. Természetesen a templomokat nem, de összeírtak 787 katolikus elemi iskolát az egyházmegyében, Esztergomban a primási palotát, az érseki leányárvaházat, a Vöröskereszt Kórházat, amely közegészségügyi intézmény, végül a könyvtár épületét is.⁷² Csernoch János meghatalmazta Hajdu István jószágigazgatót, hogy a vagyontárgyak átadásánál ő járjon el. A palota átadásánál Bellovits Gyula számvevőt rendelte ki. Más épületeknél Varga Kálmán mérnököt kérte fel. A gépgyár, jéggyár, vízvezeték, mosóház, pince átadását Perényi Árpád főszámvevő végezte. A főpénztár átvételét Burányi Ernő főpénztáros, az erdészethnél Schmidt Ernő erdőtanácsos, a gazdaságnál Lakner Aladár jószágfelügyelő segített. A jogi ügyleteknél Mattyasovszky Béla ügyész képviselte a hercegprímást.⁷³

65 DÉVÉNYI Iván: *Kernstok Károly részvétele a haladó művészeti és politikai mozgalmakban*. In TK napjai 121–136. (DÉVÉNYI) 128.

66 DÉVÉNYI 130–131.

67 DÉVÉNYI 129.

68 DÉVÉNYI 130–131.

69 MNL KEML XVI. 1. b. Esztergom Vármegye és Város Direktóriuma. Általános iratok. 2. doboz. 102/1919., VEZSENYI 493.

70 BIRÓ Aurél: *Proletárdiktatúra Krisztinavárosban. Gyilkosság az úrnapi körmenetben*. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 2020.

71 A jegyzékek elkészítésére Faber április 12-én adott utasítást. Fazekas 1997. 82.

72 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. H. 1817/1919., VEZSENYI 494–495.

73 PL Csernoch János. egyházkormányzati iratok. Cat. H. 1817/1919., 1892/1919., VEZSENYI 494–495.

Kunfi Zsigmond 1919. április 17-én közzé tette a vallás szabad gyakorlatáról szóló rendeletét.⁷⁴ Az egyházi épületek tulajdonba vételét szinte hamarabb meghozták a helyi szervek, semmint a központi intézkedésre vártak volna.⁷⁵ A bajnai, az epöli és nagysápi plébániával is megtörtént a templom vagyonának zár alá vétele.⁷⁶ Azonban köztulajdonba vették a Mátyás-templomot, a krisztinavárosi, a tabáni és józsefvárosi templomokat is. Elrendelték a tabáni bölcsőde kápolnájában álló szobrok, képek, feszület eltávolítását és annak iroda helyiséggé történő átalakítását.⁷⁷ A fővárosi Regnum Marianum templomba cipő-felső-rész készítő és ifjún munkás szakszervezet költözött be.⁷⁸

1919. június 7-én Dénes a primási palotát kulturális centrummá, a szemináriumot középiskolává, vagy tanítóképzővé, a tanítóképzőt magánlakásokká, vagy öregotthonná alakítaná át. A kanonoki házak egy részét szociális, vagy tanügyi célokra lehetne felhasználni, netán irodai helyiségre. Néhány ház maradhatna a kanonokok lakásául. A ferences kolostorból vagy rokkantak házát, vagy magánlakásokat lehetne kialakítani, a péli földszentkereszt zárdában szanatóriumot építenének ki. A bencés rendház megmaradt a rend tulajdonába, a lakásokat és a gimnáziumot az Esztergom Városi Munkástanács foglalta le. A szentgyörgymezzei leányóvoda, az irgalmas nővérek iskolája megmaradt tanintézetnek. A szentgyörgymezzei érseki kórház a vincésnővérek és magánszemélyek részére lettek átadva. A vízivárosi irgalmasnővérek zárdája, elemi, polgári leányiskola és a felsőbb leányképző lefoglalásra kerültek. A Szent Anna zárda, az óvoda, az elemi leányiskola, óvónőképzőt állami tulajdonba vették, az irgalmas nővérek vezetése alatt. Szakszervezeti tulajdonba került a főkáptalani szegényház, a katolikus kör, a szenttamási és vízivárosi katolikus polgári kör, a szentgyörgymezzei katolikus kör épülete.⁷⁹ Az intézményektől a betéteket, kötvényeket, takarékpénztári betéteket is lefoglalták.

Május 1-jét Esztergomban felejthetlenné akarták tenni a hatalom képviselői, ami sikerült is nekik. Szemtanú szerint: „A rémnapok 1919. május 1-jén kezdődtek. Ezen a napon a kommunisták vörös bált rendeztek, amely a Széchenyi-téren zajlott le. Vörös zászlók és kendők lobogtak a házakon és a nép zeneszóval vonult fel. A téren táncra perdült a tömeg, hordókat ütöttek csapra, folyt a bor, szólt a zene és daloltak. Félelmetes, vészjósló mulatság volt ez. Mikor már javában állt a bál, egyszerre csak lövöldözés vegyült a zeneszóba. A csehek lőttek Párkányban. Erre a tömeg a Katolikus Kör székházába vonult és ott folytatta tovább a mulatozást. A lövöldözés este erősödött és a helyzet komolyra fordult. Valaki hírül hozta, hogy a csehek átkeltek a Dunán és a visegrádi országúton Esztergom felé közelednek. A lámpák kialudtak, pánikszerű kavarodás támadt, mindenki menekült. A kommunisták [...] behatoltak a bankokba és pénzt követeltek. Kirabolták a Kereskedelmi és Iparbankot, ahol éppen sok idegen pénz volt a páncélszekrényben.” A csehek azonban nem jöttek, de Esztergom megszállására készültek. Gránát esett a bazilikára és a várra. Esztergom védekezett, egy katonai alakulata volt, de sokan a polgárok közül is beálltak a harcba. Ők minden támadást visszavertek.⁸⁰

74 FAZEKAS 1977. 69., *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Szerk.: PETRÁK Katalin – MILEI György. (Nemzeti Könyvtár) Gondolat. Budapest 1959. 22–23.

75 FAZEKAS 1997. 81.

76 VEZSENYI 494.

77 FAZEKAS 1997. 68.

78 FAZEKAS 1997. 83.

79 MNL OL K 802. II. 10. tétel. 78. doboz. Elnöki 2002/1919., VEZSENYI 500–501.

80 BEKE Margit: *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála. Erdő Péter bíboros Ajánlásával és tanulmányával*. SZIT Budapest 2009. 53.

Birtokok, épületek

Az egyházi birtokok köztulajdonba vételére május 17-én megszületett a XCV. sz. kormányzótanácsi rendelet. Ez kimondta a 100 hold feletti mezőgazdasági birtokok, a 10 hold feletti szőlő- és erdőbirtokok elvételét, amelyeket a Közoktatásügyi Népbiztosság 13. sz. rendelete alapján a helyi tanácsok likvidáló bizottságai végeztek. Ezeket kötelesek a Földművelésügyi Népbiztosság részére átadni. A Földművelésügyi Népbiztosság május 24-én irt Csernoch Jánosnak, hogy az egyházi és alapítványi javak felmérésére, az élő- és holt berendezésekre vonatkozó leltár átvételére Uher Károly, Mariányi János, Fröhlich Árpád, Siklós Árpád és Bartek Gyula elvtársakat küldte ki.⁸¹ A telekkönyvi ki- vonatokat, a térképeket a kiküldött bizottság részére át kell engedni. Ez a bizottság május 30-án járt a bíborosnál.⁸²

Dénes Károly júniusban írta: itt vannak főkáptalani és nyugdíjalapjai, uradalmi tisztetek alapjai, itt van a primási gazdasági gépgyár, a főkáptalani fürdő és malomüzem, melyeket szocializáltak.

Apáti György a primási palota első emeleti helyiségében rendezte be hivatalát, ahol fogadóórát is tartott.⁸³ A palotából már tűntek el szőnyegek, bútorok.⁸⁴ Az összeírásaik szerint a palota tartalmaz disztermet, 5 fogadótermet, biliárdtermet 2 múzeumtermet, kápolnát sekrestyével, 44 lakószobát, 16 cseléd szobát, konyhát a hozzátartozó mellékhelyiségekkel, kamarákat, kocsis- és fasszínkeket. Az épület el van látva villanyvilágítással vízvezetékekkel és egyes helyiségekben központi fűtésberendezéssel.

A kanonoki házakról a következő leltárak készültek: 1. sz. alatt 19 szoba, a 3. sz. alatt 18 szoba, az 5. sz. alatt 18 szoba, a 7. sz. alatt 17 szoba, a 9. sz. alatt 18, a 11. sz. alatt 19 szoba, a szemben lévő oldalon a 4. sz. alatt 19 szoba, amelyet a katonaság foglalt le, a 6. sz. alatt 16 szoba, a 8. sz. alatt 17 szoba, amely a Machovich-féle ház és belőle 2 szobában lakott a primás, a 10. sz., alatt 18 szoba, a 12. sz. alatt 18 szoba, a 14. sz. alatt 19. szoba található. A két sor között, bizonyára az. ú. n. püspöki palota kettős épülete egyemeletes, 11+12=23 szobát tartalmaz, megfelelő mellékhelyiségekkel. Külön áll a 15. sz. földszinti épület 11 szobával és mellékhelyiségekkel ellátva. Az épületek modernnek, egészségesek.

Az esztergomi vezetők úgy gondolták, ha összeköltöztetik a kanonokokat és a primást, akkor a 14 épületben felszabaduló szobákat gyermekinternátusnak, rokkantak, öregotthonok részére lehetne használni. A házakban, főleg az emeleteken menekültek és proletárok laktak, akiket szintén el kellene helyezni valahová. A házakhoz istálló, kocsiszín, ólak és kertek is tartoztak.

Ezen felül a Ferencz József u 55. sz. alatt földszintes régi épület 9 szobával rendelkezett, mint kanonoki ház. Ugyancsak ebben az utcában a 32. sz. alatt régi emeletes épület volt 8 szobával, mellékhelyiségekkel, amit a katonaság foglalt el. Kanonoki ház a 24. sz. alatti, régi, emeletes épület, a földszinten 4 szobával, ahol az egyházmegyei alapítványi pénztár van, további 4 szobában a főkáptalani mérnök lakik. Az emeleten 8 parkettás

81 VEZSENYI 504–506.

82 PL Csernoch János. Egyházigazgatási iratok. Cat. D/c 2046/1919. Dénes Károly júniusban még ezt írta: "itt vannak a primási és főkáptalani nyugdíjalapjai, uradalmi tisztetek alapjai, itt van a primási gazdasági gépgyár, a főkáptalani fürdő és malomüzem, melyek utóbbiak már szocializálva vannak,

83 VEZSENYI 506.

84 MNL OL K 802. II. 10. tétel. 78. doboz 1336/1919.

és 1 deszkapadlós szoba, akkor üres volt. A budapesti tanügyi kiküldött részére lakásul igényelnék ki.

A ferences zárda régi, kétemeletes. A rendházi szárnyrészben 1 kisebb és 1 nagyobb ebédlő 16 kis szoba. Ezt lakja 6 ferences, 3 diák, 2 szegény gyermek, és 1 szolga. Az épület többi részében 10 nagyobb és 13 kisebb szoba, ebben reáliskola volt, a háború alatt kórházként működött, de ekkor üresen állt. Az épületet renoválni kellene, és lakásokat, vagy szociális intézményt lehetne berendezni. A reáliskola tanulói ebben az időben a bencés gimnáziumba jártak.

Péligföldszentekreszten a szaléziek tulajdonában zárda és iskola volt. 3 épület 23 szobával, magántanulók részére üzemelt. Ezt szanatóriumnak szánták.

Eddig lefoglalt épületek között volt a bencés emeletes rendház a Bottyán János utcában. Tartalmaz 4 lakószobát, 1 portás-, 3 inasszobát. Ezt a bencés rend igazgatósága használta. A gimnázium és tanári lakóház a város tulajdonát képezte.

Az Esztergom-szentgyörgymezei leányóvoda, elemi iskola és irgalmasnővérek zárdája földszintes épületében kápolna, 3 tanterem, óvodahelyiség, 4 hálóterem, 7 egyéb szoba volt. Eddig is a tanügyet szolgálta. Ugyanitt állt az érseki kórház emeletes épülete. Benne műtőterem, 14 betegszoba, a földszinti Sander-intézetben rendelő, nagyterem, gép-terem. Egy másik földszintes épületben található 8 szoba az ápoló irgalmasnővérek és a személyzet részére állt rendelkezésre.

A Vízvárosi irgalmasnővérek emeletes zárdájában és a vezetésük alatt álló elemi, polgári leányiskola és felsőbb leányképző épületben található tanterem, 17 nagy szoba, 6 hálóterem, 15 egyéb szoba volt.

A Belvárosi Szent Anna irgalmasnővérek zárdája mellett óvoda, elemi leányiskola, óvónőképző részben emeletes épület állt. Benne 9 tanterem, háló, ebédlő, múzeum, tanterem található.

A főkapitányi szegényház, az Imaház u. 12. sz. alatt 4 szoba, konyha, kamra kis kerttel rendelkezett. Ez régi épület, amelyet a téglagyári munkások szakszervezete foglalt el.

Az Esztergomi Katolikus Kör Széchenyi tér 10. sz. alatt lévő földszintes épületben 4 terem, 2 szoba, konyha volt, amit az építő-és vasmunkások szakszervezete vett igénybe.

A Szenttamási és Vízvárosi Polgári Kör a Vörösmarty u. 13. sz. alatt földszintes épületet használta, amelyben terem, 5 szoba, konyha állt rendelkezésükre. A festőmunkások szakszervezete foglalta el és egy proletárcsalád lakta.

A Szentgyörgymezei Katolikus Olvasókör az Andrássy út 1. sz. alatti újabb épülete 2 teremmel és 3 szobával rendelkezett. Akkor a földműves gazdák szakszervezete használta.⁸⁵

A primási pincét már március 31-én felleltározta az élelmezési osztály. Akkor 166 hl boron kívül a primásnak volt 13 hl fehér óbor és 7 hl tokaji bor, amelyeket visszakért. Továbbá igényt tartott a leltár szerinti tárgyaira, amelyeket Kalocsáról hozott magával.⁸⁶

Csernoch bíboros még 1919. májusban kérte, hogy adjanak ki neki bizonyos dolgokat a palotából. Június 14-én kelt levelében Csernoch János lakást igényelt az érseki tulajdonban volt palotában. A primás ismételten írt a Tanácsköztársaság Kormányzótanácsának, hogy hivatala pontos ellátása érdekében kötelességeinek zavartalan teljesítésére lakást igényel a saját tulajdonában lévő érseki palotában. A primás nemcsak az egyházmegyéjét kormányozza, hanem az egész ország érdekében is tevékenykedik. Még a bé-

kekonferencia kedvező döntésében reménykedett Csernoch és ezt is felemlítette, hogy mindent megtett a haza érdekében. Jelen körülmények nehezítik a helyzetét. Az egyik kanonoki házban kijelöltek számára lakásul egy szobát, míg a papjai szanaszét laknak a városban. Az érseki lakban egy irodát ugyan meghagytak, de azt is kilakoltatják. El van zárva a primási levéltártól, amelyet elszállítás céljából leltározottak, és aggódik, hogy mikor szállítják el. Nemcsak az érseki könyvtárat, hanem saját könyvtárát sem tudja használni. Egyébként a legszerényebb körülményekkel is beéri személyét illetően. Ezért kérte, hogy a primásnak, a hivatalának, tisztviselőinek és szerény keretű háztartásának az esztergomi érseki lakban ismét helye legyen. Úgy hallatszott, hogy az érseki lakból kultúrpalota lett, a bíboros szerint eddig is ezt a célt szolgálta. A benne lévő képtár, régiségtár, és könyvtár eddig is kultúrpalotává avatta az épületet. Sokat tett ezekért Simor János,⁸⁷ és ezek fejlesztését ő sem hanyagolta el. Bárki eddig is megtekinthette ezeket, sőt tanulmányozhatta. A palota egy részét lefoglalta az Esztergom-kerületi gazdasági felügyelőség, másik részét – éppen volt lakosztályát – a műszaki osztály foglalta el. Szokatlan, hogy a palotát nem a primás, hanem jelentéktelen irodák foglalják el.⁸⁸

Meszlényi Zoltán Csernoch Jánosra emlékezve ezeket vetette papírra: "Ezekben az időkben soha senki világosabban nem látta, hogy a nagy katasztrófa után gyökeresen át kell alakítanunk életmódunkat.[...] Az egyházfejedelem, az ország első méltósága mindent megvont magától, amit megvonni lehetett. Amit a külső fényből meghagyott, az csak állásának, méltóságának elmaradhatatlan velejárója volt. Csak azért nem ment tovább a beszüntetések terén, mert megértette, hogy amit önmagát megtagadó lélekkel meghagyott, az már független személyétől."

Önmegtagadása kifelé a kiadásainak teljes leszállításában nyert kifejezést, s ezt sokan túlzó takarékoságnak, sőt fősvénységnek nyilvánították. Emlékszem rá, hogy 1918 novemberében egy pénzümber jelentkezett nálam, azzal az ajánlattal, hogy hajlandó volna a primás hadikölcsöneit igen előnyös feltételek mellett amerikai papírokra átcserelni. Ezt a vagyonmentő műveletet már előzőleg nem egy hazai nagyság érdekében sikeresen elvégezte. Ajánlatát egészen világosan átérttettem és elfogadandónak találtam. Előterjesztettem a boldogultnak s nagy csodálkozásra azonnal kész volt az elutasító válasszal. [...] Az összeomlás óta sokszor felmerült a gondolat, hogy a primás a jövőben talán el fogja hagyni Esztergomot és átteszi székhelyét Budapestre. Ő a maga részéről a jövőre nézve is előre tiltakozott. S ilyenkor ismételten megemlékezett arról, hogy Simor János azért emelte saját költségén a mai primási palotát, hogy ezzel is idekösse jobban utódait, akik arra gondolnának, hogy elhagyják Esztergomot. Talán majd a közeljövőben lesz aktuális Simor gondolata."⁸⁹

Szabó István még 1919. május 20-án át akarta játszani Esztergomot a cseheknek. Átment Párkányba, de a Vörös Őrség a hídon történt csatában megakadályozta a város átadását.⁹⁰ Az április óta folytatott csatát részletesen feldolgozták.⁹¹

⁸⁷ ADRIÁNYI Gábor: *Simor X. János*. In Eé. 376–379.

⁸⁸ PL Csernoch János. *Egyházkormányzati iratok*. Cat. C. 2093/1919.

⁸⁹ *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos válogatott kéziratai*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta BEKE Margit. SzIT Budapest 2014. 70–71.

⁹⁰ ZOLNAY László: *Az esztergomi múzeum és a helyi sajtó 19-es dokumentumaiból*. In A Tanácsköztársaság napjai 1960. (TK napjai) 137–149.138, Szabó István multjáról 140–141, a csatáról 142–146.

⁹¹ DEZSÉNYI Miklós: *Komárom és Esztergom szereplése a magyar Tanácsköztársaság honvéd háborújában*. In TK napjai 74–100. 88-tól Az Esztergom-párkányi csata

⁸⁵ MNL OL K 802. II. 10. tétel 78. doboz 2002/1919., VEZSENYI 508–512.

⁸⁶ MNL OL K 802. II. 10. tétel 78. doboz. Elnöki 2002/1919., VEZSENYI 517.

Dénes Károly június 14-én kelt feljegyzéseiben megállapította, hogy a csehek részéről Párkányban az ütközetek napirenden vannak, június elején 2 napig ágyúzták Esztergomot. A rezidenciában alig maradt ép ablak, sőt Dénes szobájába is egy srapel be tévedt, de ő nem tartózkodott a palotában. Kiderült az is, hogy a palotában 12 szobát a gazdasági üzemi és műszaki csoport foglalta el. Ezen helyiségekből Dénes a primásnak a saját tulajdonát képező könyveit és egy kis pénzszekrényt kiadott.⁹² Csak az volt a baj, hogy a kanonoki házban nem volt hely a könyvtár számára, tehát ez csak terv maradhattott.

Végül a Vörös Hadsereg június 20-i ellentámadása következtében ülték el a cseheket Párkányból, és került magyar kézre, azonban csak ideiglenesen. Novemberben a Duna-Tisza közét a csehszlovák csapatok kénytelenek voltak teljesen kiűriteni.⁹³

A Tanácsköztársaság bukása után

A háború vége felé érzékelte Csernoch János a szláv eszmeiségben rejlő veszélyeket. Körlevelében felhívta papjait, hogy ne higgyenek a cseh-állam csatlakozásra való felbujtásnak. A radikalizmus és a cseh huszitizmus közötti veszélyben félő, hogy a szlovák hívek elveszítik higgadságukat, és nem a magyar hazához maradnak hűek.⁹⁴ Kérdés, lehet-e ebben sovinizmust keresni egy szlovák származású, magyar főpap mondataiban?

1919. augusztus 2-án Kun Béla elhagyta az országot, 8-án megbukott a Tanácsköztársaság.⁹⁵ Az egyházi ügyekkel Persián Ádám miniszter foglalkozott.⁹⁶

Közben a román hadsereg Győrre tört előre és egész Magyarországot elfoglalta, kivéve a Balaton környékét. Siófokon állomásozott ugyanis az egyetlen nemzeti hadsereg Horthy Miklós vezetésével. Horthy Miklós augusztus 15-én, mint fővezér leteszi a hivatali esküt.

1919. augusztus 18-án elrendelik az államosított ingatlanok visszaadását. Az Esztergom és Vidéke lelkesen számolt be a történekről: A vörös uralom bukása után, a románok taposták földünket, de most szabadok, magyarok lehetünk újra és ezt nektek köszönhetjük magyar katonának. A románok gyors kivonulása után szombaton d. u. egy órakor megérkezett a katona vonat egy zászlóaljhoz hozva magával, melynek parancsnoka Bauér őrnagy. Az állomáson Waldvogel József alezredes vármegyei katonai parancsnok a tisztikar élén fogadta az érkezteteket. A pompásan fegyelmezett zászlóalj víg énekszóval vonult a Széchenyi-térre a közönség éljenző sorfalai között. A téren Palkovics László alispán, a távollévő polgármester helyett is magyar szívből fakadó keresetlen szavakkal, bensőséges érzéssel teli beszéddel fogadta vendégeinket. A beszéd után imához szolt a kürt és szállt a hang fel-fel a nagyközönség imájával együtt és azzal a boldog tudattal távoztunk a térről, hogy Magyarország, ha lassan is, de fel fog épülni és hatalmas lesz.⁹⁷

Ez után megtorlás várt a kommünben való részvételért. Így 1919. augusztus 10-én, pénteken délután tartóztatta le a rendőrség Kernstok Károly festőművészt, aki a direk-

tórium munkájában vett részt. Majd az egyik esztergomi személyt, Iványi Pám Márk Istvánt, az esti vonatról leszállva a polgárőrök fogták el. Pám különösen a primási palota szocializálásánál és a tanítói szakszervezetben tüntette ki magát.⁹⁸ 1919 októberében az Esztergomi Turista Egyesület éles szavakkal bélyegezte meg a proletárdiktatúra alatt vezetőszerpet vitt tagjait, akik többek közt az esztergomi turisták filléreiből nagy áldozatokkal létesített vaskapui kilátót is elvették. A választmány dr. Kartaly István, Iványi Pám Márk, Lisser Dávid, Nagy Antal, Kralovszky Géza és Sárkány Sándor tagokat törölte törzskönyvéből.⁹⁹ Augusztus 27-én Kőszegfalvit is elfogták, akit hétfőn este szállítottak a városba. A vasúti állomáson óriási tömeg várta és csak a katonaságnak köszönhetette, hogy nem csináltak belőle vértanút, amit ő oly hangosan ajánlott másoknak. Kőszegfalvi szorgalmazta a keresztek levételét, sürgette a gimnáziumi tanárok és apácák eltávolítását, követelte a katona- és munkástanács kicserélését, mert szerinte nem voltak eléggé erélyesek. Most módjában lesz neki felvilágosítást adni arra is, hogy került hozzá a primás palotából az ezüst evőeszköz – írták a korabeli sajtóban.¹⁰⁰

Érdekes felvetés történt a román hadsereg 1919. évi Magyarország megszállása kapcsán. Ekkor a hercegprimás előtt felvetette a román diplomácia Magyarország és Románia egyesítésének tervét. A Monarchiában és keleti szomszédságában a szláv és germán népek közt csak a magyar és román volt idegen és így jobban egymásra utalt. A román király katolikus, és gazdaságilag és katonailag megerősödnek a két ország, úgy hogy a Magyarországtól elszakítandó részek is visszaszerezhetőek lesznek. Csernoch primás a felvetett tervet tudomásul vette, de nem foglalt állást. Ez a fantasztikus terv nem sikerült. A Friedrich István (1919. aug. 15. – nov. 24.) elnöklete alatt álló magyar kormányt ugyanis a nagyhatalmak nem akarták elismerni, de a románokat az országból kiparancsolták.¹⁰¹

Augusztus 21-én Dénes utasította az Általános Hitelbankot és az Iparművészeti Múzeumot, hogy adják vissza az egyházi műkincseket.¹⁰² Szeptemberben, amikor a hercegprimás vissza akar költözni palotájába – a jószágigazgatóság kénytelen kérni a rendőrhatalmást, hogy kutassa fel a sok hiányzó bútort és felszerelést. A primási pincéből pedig boros hordók tűntek el ezért kéri az uradalmi számvevőség, hogy a „kölcsonbe vett hordókat” szolgáltatassák vissza.¹⁰³ Végül a romos primási palotát helyre kellett állítani és a műkincseket sikerült visszaszerezni.¹⁰⁴

A szemináriumi előjárók részére Csernoch ajánlotta a jövőendő papoknak – akiknek nagy része szlovák vidéken fog tevékenykedni – a szlovák és német nyelv elsajátítását.¹⁰⁵ A püspöki kar hajlandó lett volna arra is, hogy ahol egy nemzetiség nagyobb számban található, külön vikariátusokat állítanak fel részükre. Mégis a bíboros a pápához szoló levelében amellelt állt ki, hogy bár a határok elválasztják az egyes egyházmegyét, mégis jó lenne az egyházmegyék integritását megtartani a püspök vezetése alatt. 1919.

⁹⁸ EV 1919. aug. 10. 38. szám. 41. évf. 2.

⁹⁹ EV 1919. okt. 24. 90. sz. 2.

¹⁰⁰ EV 1919. aug. 27. 41. sz. 2.

¹⁰¹ LEPOLD 26.

¹⁰² MNL OLK 802. II–10. tétel 78. doboz. Elnöki 1918–1936.

¹⁰³ EV 1919. szept. 4. 41. évf. 48. sz. 1.

¹⁰⁴ MESZLÉNYI 1970. 377–379.

¹⁰⁵ RÁCZ 35. o.

⁹² MNL OLK 802. II. II. 10. tétel 78. doboz. Elnöki 2002/1919., Vezsenyi 514.

⁹³ Magyarország története 410.

⁹⁴ PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D/c 5995/1918. sz. Csernoch körlevele a felvidéki püspökökhöz., RÁCZ 12.

⁹⁵ KATONA 10.

⁹⁶ FAZEKAS 1997. 75.

⁹⁷ EV 1919 okt. 12.. 41. évf. 80. sz. 2.

szepember 4-én XV Benedek pápához írt emlékeztetőjében vázolta fel ezeket a gondolatokat.¹⁰⁶

Szeptember 11-e előtt. Rómába utazott Rott Nándor veszprémi püspök és az új váci püspök, Hanauer István hogy a pápának jelentést tegyen a katolikus egyház intézményeit ért pusztításról. A pápa levelet küldött velük Csernoch hercegprímásnak, amely magyarul itt kerül közlésre. „Kedves Fiúknak, Csernoch János bíborosnak, esztergomi érseknek, XV. Benedek pápa. Kedvelt Fiunk, üdvöt és apostoli áldást! Míg magyar hazáto-
kat az elmúlt hónapokban a váratlan forradalom erőszaka tépte, az iszonyú szerencsétlenség miatt a legkínzóbb lelkifájdalmat szenvedtük s atyailag aggódtunk érted, Kedvelt Fiunk, és püspöktársaidért az ellenséges hatalom kegyetlenkedése miatt. Minap, mikor tisztelendő testvéreinket, a veszprémi és váci püspököket fogadtuk, részletesen és alaposan értesültünk a súlyos csapásokról, melyek titeket értek. Annyira kifosztottak az egyház szent örökségéből, hogy a mindennapi kenyér alig maradt meg; megakadályoztak a lelkipásztori hivatás szabad gyakorlatában s minden lépésért szörnyű zaklatásokban volt részetek; mindent elviseltetek és megszenvedtetek, amit a fékeveszett és az egyház gyűlöletétől fűtött emberek ártalmatokra csak kigondolhattak.

A szomorú tények hosszú sorozata mellett mégis sokat hallottunk, ami igaz örö-
münkre szolgál. Megtudtuk, hogy méltóságtokon nem esett folt, sem csorba, sőt hősi bátorsággal viseltétek a megpróbáltatást s a papságnak és a népnek az erények ragyogó példáit nyújtottátok. Tudjátok meg, hogy gyötrelmeiteket atyai szeretettel értékeljük és állhatatosságtokat különösen dicsérjük. Midőn a papságot és a híveket említjük, szívünk, sugallata indít rá, hogy nyíltan magasztaljuk a papságot, amelynek oroszlánrésze a főpásztorok példáját követve hűnek bizonyult és a magyar katolikusokat, akiknek erős hite és lelki nagysága megmentette a papságot a nagyobb és méltatlanabb szenvedésektől. Tekintve az állam kényurainak azt a vakmerő törekvését, hogy a régi társadalmi renddel együtt az egyház jogait és őseik hitét is kiírtsák, világosan kitűnt, mily mélyen gyökerzik a népben a katolikus hit, amelyből Szent István dicső népe egykor egész kultúráját merítette s melyben most jövő boldogulásának biztosítékát látja. Azért a papság dolgoz-
zék megfeszített erővel, hogy az ősi hit, a népben meg ne fogyatkozzék, hanem inkább megnövekedjék: amit a papság könnyen elér, ha a néppel szorosan összeforr, s annak szeretetét kiérdemli. Ami minket illet, semmit el nem mulasztunk, amivel bármily módon használhatunk a magyar nemzetnek, amelynek az egyház körül kiváló érdemei vannak.

Vigasztalásul a múlt és jelen szenvedéseiért s atyai jóindulatunk jeléül neked, Kedvelt Fiunk, püspöktársaidnak, a magyar papságnak és a híveknek szívből küldjük apostoli áldásunkat.

Kelt Rómában Szent Péternél, 1919. szeptember 11-én, pápaságunk 6. évében. XV. Benedek pápa s. k.¹⁰⁷

A Magyar Nemzeti Múzeum is Csernoch Jánosnak köszönheti megmentését. A múzeumot ugyanis komoly veszedelem fenyegette 1919. október 5-én, amikor a román kocsik a múzeum előtt álltak, hogy a kincseket elszállítsák. Az igazgató Csernoch primás közbenjárását kérte. A primás rögtön felkereste Harry Hill Bandholz tábornokot, az amerikai katonai misszió vezetőjét és kérte pártfogását. A tábornok azonnal lóra ült, a Nemzeti Múzeum elé lovagolt és a múzeum fosztogatását megtiltotta.¹⁰⁸

106 RÁ CZ 67–69. Csernoch emlékirat a Szent széknek, 1919. szept. 4.

107 EV 1919. okt. 26. 41. évf. 92. sz. 2., Circ. Strig. 1919. 26–28. latin és magyar nyelven

108 LE POLD 26.

1919. október 23-án a párizsi ötös tanács Magyarországra küldte Sir George Russel Clerk angol diplomatát, hogy az állítólag egyensúlyát veszített országban rendet csináljon és szociális irányt vegyen.. Clerk az ország tekintélyesebb politikai személyeivel találkozott és kétszer hosszan tárgyalt a primással.¹⁰⁹

Kellemes látogatásnak lehettek tanúi az esztergomiak 1920 májusában. Ugyanis Esztergomba látogatott Újpest közönsége, mintegy 1000 vendég, akik között volt Meszlényi Zoltán iskolaigazgató, pártelnök. Azért jöttek, hogy leróják tiszteletüket Szent István szülővárosa, a magyar kereszténység bölcsőjénél. „És mintha nagyobb lett volna a Székesegyház, mintha fényesebben ragyogott volna a kereszt, hisz a bűnös Babilonnak lerakódóhelye Újpest, újrászületve jött tanúságot tenni arról, hogy megtisztult a salaktól, kidobott magából mindent, ami nemzetietlen, ami nem keresztény volt. Érdekességét az adja még ennek a látogatásnak, hogy az akkori primási levéltáros, a már boldoggá avatott Meszlényi Zoltán édesapja az újpesti keresztényszocialista pártelnök, iskolaigazgató köszöntötte a várost. A látogatók között kitűnt Haller István vallás-és közoktatásügyi miniszter. A látogatás vármegyei szintet öltött. Ezt bizonyítja, hogy a Deák Ferenc hajóval érkezőket Palkovics László alispán és Antony Béla polgármester köszöntötte. A fogadtatásért Haller István mondott köszönetet, majd Meszlényi pártelnök ismertette látogatásuk célját. Ez után zenekar kíséretében az újpestiek a primás kertjébe vonultak, hogy hódolattal adózzanak a magyar katolikusság legfőbb papja, az első zászlós úr előtt. A bíboros a székesfőkáptalan tagjaitól körülvéve fogadta őket. A főpap mélyen átértett beszédjében vázolta Magyarország szomorú sorsát a múltban, és ecsetelte a primások vándorlását Nagyszombatba és Pozsonyba és ezzel szembeállította a haza je lenlegi még keserűbb helyzetét, melyből csak egy út vezet ki, a keresztény világfelfogás és a mindent legyőző józan munka. Még Haller István üdvözölte a hercegprímást, mint a munka emberét. Az újpesti dalárda énekelt egy dalt, melynek vég akkordjai áthangzottak Párkányba: ne bánts a magyart! Ez után a menet átvonult a bazilikába, ahol Lotzner karkáplán mondott csendes misét, és ez alatt Antalfy Zsíros Dezső orgonán, ifj. Zsolt Nándor Európa híru hegedűművész, az újpesti dalárda a székesegyház karával felváltva dicsérte az örök Urat. Később a Széchenyi téren Majomé Papp Mariska remek költeményét szavalta el, melyben dicsőítette Magyarország ezidő szerint legnagyobb vezérét, Horthy Miklós kormányzót. Haller István messze csengő hangon fejtegette Magyarország új politikai programját, mely szerint nem beszélni, hanem szorgalommal kell munkálkodni. Majd átvonultak a szigetre, ahol a Porga-féle vendéglőben, a tiszti tennisz pályán és a MOVE sporttelepén helyezkedtek el, hogy a nehéz időkhöz mért szerény ebédet elköltsék. A tiszti tenniszpályán az első szónok Palkovics László. Az utolsó szónál jött meg' Haller miniszter, aki a hercegprímásnál volt hivatalos ebéde. Haller István pompás hasonlatba hozta a trójai falovat az októberi forradalomtól a legutóbbi időkhöz lezajlott politikai mozgalmakkal. Oláh Dániel volt munkásügyi miniszter Újpest képviselője az alispánt köszöntötte fel és a megtisztult Újpest keresztény lakossága nevében köszönte meg Esztergomnak vendégszeretétét. Lepold Antal prelatus-kanonok mondott vigasztaló beszédet, mely szerint Német, Francia és Angolország keresztény lakossága és Belgium a mi igazunk mellett foglal állást és Európa nem felejt el, hogy Magyarország tűzte ki annak idején első között a kettős keresztet. Meszlényi elnök, a 45-éves tanító mondott még köszönetet Esztergomnak. A sporttelepen különféle játékok és mérkőzések köze-
pette megjelent Csernoch János Egy vendégszerető háznál szép meglepetés várta Haller

109 LE POLD 27., Magyarország története 409.

miniszter és Oláh Dániel volt minisztert. Palkovics László és Antóny Béla kíséretében a két miniszter eleget tett Klinda Teofil prelátus kanonok vendégszerető meghívásának, aki uzsonnát adott vendégei tiszteletére. A klasszikus zenéért rajongó főpap meghívta ez alkalomra Antalffy Zsírós Dezső zeneakadémiai tanárt és ifj. Zsolt Nándor hegedűművészt, akik gyönyörű játékkal ritka műélvezetben részesítették a vendégeket. Az után átmentek a cserkészek ünnepélyére, ahol Haller miniszter buzdító beszédet intézett a tanári karhoz és az ifjúsághoz, aki a diákság nagy öröme, egy napi rendkívüli szünetet engedélyezett a nap emlékére.¹¹⁰

1920 elején megkezdődtek a béketárgyalások. A Nemzetgyűlés 1920. március 1-jén Horthy Miklóst választotta kormányzónak, aki április 1-jén beköltözött a budai várba.

A kormányzó jogköréből sikerült a főkegyúri jogot kikapcsolni. Konkordátum nélkül is sikerült az államnak az egyházzal való viszonyát a történelmi magyar jog figyelembevételével, az új helyzet alapján úgy elrendezni, hogy az egyházi és a világi hatalom a legjobb egyetértésben, egymást kölcsönösen támogatva a magyar egyházi életnek egészen kivételes felvirágzását tette lehetővé. Magyarország a békekötés után király nélküli királyság lett. A kormányzó nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot, de a kormány nem volt hajlandó a főkegyúri jog megszüntét elismerni.¹¹¹

A primás titkára, Meszlényi Zoltán foglalkozott a főkegyúri joggal, ami ugyancsak téma volt később, az 1920-as november 20-i püspökkari értekezleten.¹¹²

Míg itthon az államforma és kormányalakítás folyt, Apponyi Albert kiutazott a párizsi békekonferenciára. Itt nyilvánvalóvá vált, hogy az antant nem fogadta el a Habsburgok királyságát, így Horthy pozíciója megerősödött.

Az a remény, hogy hazánk újra nagy lesz, nem teljesült. A nagyhatalmak engedékenység, a szomszédos országok mohósága megakadályozta. Még a végleges döntés előtt 1920 áprilisában Húsvét vasárnapján Horthy Miklós kormányzó, Csernoch János primás, Apponyi Albert és Bethlen István védnöksége alatt templomi napot tartottak az egész ország területén. Összes templomunkban egy és ugyanazon órában tartottak szent beszédeket az Urak szolgálai a területi integritásról és az otthonokból kiűzött magyarok szomorú sorsáról. Ugyanakkor gyűjtést is terveztek a menekültek javára.¹¹³

1920. június 4-én a Versailles-i Kis-Trianoni palotában pedig aláírták a békediktátumot.

A katonaság és a tábori püspökség

A gyászos trianoni békekötés után Csernoch bíboros Rómába utazott. A főpásztor visszatérésekor a káptalan ünnepélyes kihallgatáson tisztelt főpásztora előtt. A nagyprépost, Walter Gyula c. püspök költői szavakkal üdvözölte: „Szerencsések vagyunk, örömben úszik a káptalan, a papság, a székváros, a hívők serege, hogy rövid időzése után azon újszövetségi égő csipkebokor közelében, amelyből az Úr földi helytartója hallatja kenetes szavait, Jethro¹¹⁴ pásztort követve, visszatért Eminenciád juhái és bárányai

110 EV 1920. máj. 4. 42. évf. 101. sz. 1.

111 ERDŐ 72–74.

112 SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Budapest 2002. 12.

113 EV 1920. ápr. 3. 42. évf. 77. sz.

114 Jethro az ószövetségi Midián papja. Leányát, Cipporát Mózes vette feleségül.

körébe.”¹¹⁵ A nagyprépost bízik abban, hogy a főpásztor erőfeszítései „a kibontakozás, rend és nyugalom elővarázslásának szolgálatokat tehetnek a keresztény és nemzeti eszme, a hithűség és hazaszeretet, az igazi testvériség és megbonthatatlan összetartás” előmozdítása érdekében.¹¹⁶

Csernoch János római útja alkalmából Zadravecz István kinevezett tábori püspök kéri a bíborost, hogy kinevezési bulláját hozná el neki Rómából.¹¹⁷ A Monarchiában nem rendelkezünk önálló hadsereggel, emiatt a tábori püspökség közös volt, osztrák irányítás alatt.

Már 1913. november 7-én, a püspökkari értekezleten felmerült az az igény, hogy a magyar királyi honvédség lelkigondozására honvédlelkésziséget rendszeresítsenek mind a 6 akkor működő honvédkerület székhelyén, és honvédfelügyelőséget szervezzenek, amint az a közös hadsereg tábori helynökségen létezik.¹¹⁸ Az 1915-ös évben is létszám hiánnyal küzdenek a tábori lelkésziségen.¹¹⁹ Ekkor a közös hadseregben 1615 magyar tábori lelkész teljesített szolgálatot.¹²⁰ Az első világháborúban a következő beosztás érvényesült: a magyar királyi honvéd kiegészítési kerületei: I. Budapest központtal, II. Szeged központtal, III. Kassa központtal, IV. Pozsony központtal, V. Kolozsvár központtal, VI. Zágráb központtal.

A felbomló közös hadseregből önálló magyar hadsereg létrehozása nehéz feladat volt. A hadseregben szolgálatot teljesítő papok teljesen lerongyolódott állapotban, igen szegényen és elhagyatottan érkeztek haza. Eddig az ellátásuk biztosítva volt. Most hazatérve saját egyházmegyéjükbe, bizonytalan jövő elé néztek, hiszen a lelkésziségek és plébániák betöltve voltak. Az esztergomi főegyházmegyében 1918-ban 13 állandó, 85 tartalékos állományú lelkész volt, akik megélhetésüket kérték a főpásztortól.¹²¹

A Consistorialis Congregatio 1918. október 25-én foglalkozott a leszerelt katonákkal. Előírták, hogy a leszerelt katonák 10 napon belül kötelesek püspököknél jelentkezni. Ezt követően 8 napos lelkigyakorlatot kell tartaniuk. Ez után kapnak diszpozíciót, de lehetőleg ne a harcokban részt vett színhelyekre küldjék őket. A szelídség hiánya, a *defectus lenitatis* alól csak a Szentszék oldhatja fel őket.¹²²

A közös tábori helynökségen belül magyar részről Bjelik Imre volt az apostoli tábori helynök, aki 1918-ban Csernoch Jánostól papi lelkészeket kért a helynökségre.¹²³ A tábori helynök a Monarchiában mind az osztrák, mind a magyar püspökkari konferencián részt vett. Az első világháború után neki volt feladata a közös hadsereg vezetésében lévő magyar jellegű dolgok kiválasztása. A helynök ezért Bécsben tartózkodott. Persián Ádám a polgári kormány idejében a katolikus egyházi ügyek előadója, aki miniszteri tanácsos volt a Tanácsköztársaságig, majd emigrációja után 1920-ban hazatért. 1918-ban Persián felkereste személyesen Csernoch Jánost, majd az 1918. november 20-i püspökkari konferencián tárgyalt a katonalelkészek egyházi helyzetéről. Ekkor Bjelik Imre nem volt jelen, de levelet intézett a karhoz, amelyben kifejtette, hogy a katonák fölötti

115 EV 1920. júl. 22. 42. évf. 151. sz.

116 EV 19. 22. 42. évf. 151. sz. 20. júl.

117 PL Csernoch János Egyházkormányzati iratok. Cat. C. 1734./ 1920. Őminenciája római útja.

118 BEKE 2018. 1913. nov. 7. 42. pont 460.

119 BEKE 2018. 1914. márc. 17. 31. pont 476–477.

120 BEKE 2018. 1915. okt. 27. 3. pont 487.

121 BORÓVI József: *A magyar tábori lelkészet története*. Zrínyi K. [Budapest] 1992. (BORÓVI) 108.

122 BORÓVI 109.

123 BORÓVI 111. PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok Cat. C. 5379/1918.

joghatóság visszazállt az egyes püspökökre. A katonáknak 1918. december 10-ig kellett leszerelniük. Mivel a főpásztorok nem tudtak számukra állást biztosítani, sokan kénytelenek voltak polgári állást keresni.¹²⁴

Ezek készítették elő az utat a Papi Tanács létrejöttéhez. 1918. november 7-én a Központi Papnevelő Intézetben számos pap jelent meg, hogy a katonák jövőjéről tanácskozzon. Ennek elnöke Szalay Mátyás erdélyi egyházmegyes pap lett. Bár Csernoch bíboros lázadésként fogta fel, nov. 21-én, mégis kérte a Károlyi-kormány segítségét, Szalay Károly a főpásztorokhoz fordult levelében, amelyben vázolta a történeteket. 1919. január 15–16-án megtartotta országos konferenciáját azzal a céllal, hogy az alapszabályokat rögzítsék.

1919. január 22-én bécsi nuncius kérte Gasparri államtitkár által, hogy a Szentatya írjon Csernoch bíborosnak a Papi Tanács megszüntetéséről, amely a demokratizálódás szellemében jött létre és a papi cölibátus eltörlését akarja.¹²⁵ Január 28-án a püspöki konferencián tárgyaltak erről. Rott Nándor veszprémi püspök javasolta a feloszlatását.

Közben, Persián Ádám 1919. február 22-én köriratot küldött a püspökségeknek, amelyben javadalmat kért a volt tábori lelkészeknek. Breyer István a VKM I. ügyosztályának főnöke vette fel a kapcsolatot a bíborossal, akinek kifejtette, hogy ezek a katonák szegényen, kifosztottan, rongyosan érkeztek haza, a lelkük tele volt daccal.¹²⁶

Március 10-én a Papi Tanács alapszabályait benyújtotta Csernoch bíboroshoz, de a Tanácsköztársaság alatt megszűnt működése.¹²⁷

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 3-án feloszlatta a tábori lelkipásztori szolgálatot, amit a Vörös Újságban közöltek.¹²⁸

Miközben ezek a nehézségek fennálltak, szervezőben volt a magyar nemzeti hadsereg. Ennek élére fővezérként állították Horthy Miklóst, aki e címénél fogva független volta polgári kormánytól. Növelte a Nemzeti Hadsereg létszámát. Szegedre került a katonalelkész Zadravecz István, aki ferences gvardián is volt. Ő lett a Nemzeti Hadsereg lelkésze. Amikor Horthy Miklós 1919. november 16-án bevonult a fővárosba, Zadravecz Szegeden maradt. Ez a kapcsolat lett kiindulópontja a püspökségének. Haller István, a VKM miniszter (1919. nov. 24–1920. dec. 16.) a Római Katolikus Tábori Helynökséget felállította, amely érdekes módon, nem a hadügyminisztériumhoz, hanem a Fővezérséghez tartozott.¹²⁹

Csernoch János 1919. augusztus 22-én, a püspökkari értekezleten elhatározta, hogy a papokat összegyűjtik lelkigyakorlatra és népmissziókat tartanak.¹³⁰ Ez év októberében Zadravecz Istvánt kérte fel a lelkigyakorlat vezetésére. Ekkor tűnt fel kiváló tehetségével a primás szemében Zadravecz. 1920. január 26-án ezért fordult Horthy Miklós fővezérhez a tábori lelkészség megszervezése és a kinevezés ügyében.¹³¹ A március 17-i püspökkari ülésen szóba került Horthy Miklós kéréme Zadravecz István püspöki kinevezése

124 BORÓVI 115., BEKE 2018. 1918. nov. 20. 4. pont 619., 10. pont 621.

125 ADRIÁNYI Gábor: *Documenta Vaticana autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920.* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVIII.) Argumentum. Budapest 2011. (ADRIÁNYI) 407–411.

126 BORÓVI

127 VICZIÁN János: *Papi Tanács.* In MKL X. 580.

128 ADRIÁNYI 1974. 56.

129 BORÓVI 129–131.

130 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* I–II. Összeállította és bevezette: BEKE Margit (Dissertationes hungaricae ex Historia Ecclesiae, XII–XIII.) Aurora München–Budapest 1992. (BEKE 1992.) I. 1919. aug. 22. 41.

131 BORÓVI 131. PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat.C. 336/1920.

és kanonoki javadalma biztosítása ügye. Az egri érsek kanonoki javadalmat biztosított számára.¹³² Az eddigi tábori helynök Bjelik Imre, a nagyváradi latin püspökséget kapta meg. Horthy Miklós Zadravecz személye mellett döntött és ez a lelkészség megszervezésében döntő jelentőségű volt. Ez után került sor a kinevezésre.¹³³ Gasparri államtitkár írta Csernoch bíborosnak, hogy a pápa a kinevezés lebonyolítására a Consistorialis Congregatiót bízta meg. Tehát 1920-ban felállították a Magyar Katolikus Tábori Püspökséget, amelynek első püspöke Zadravecz István ferences házfőnök lett.¹³⁴ Így válik érthetővé, hogy amikor Csernoch János a Vatikánba ment, kérte Zadravecz kinevezési okmányának hazahozatalát. A kinevező bullát¹³⁵ Csernoch János 1920. augusztus 16-án küldte el Zadravecznek. ¹³⁶ A püspökség a Kapisztrán Szent János tiszteletét helyezte előtérbe, a helyőrségi templom titulusában is ez nyilvánult meg, továbbá a tér elnevezésében is, a liturgikus tiszteleten kívül. Zadravecz már az 1920. október 27-i ülésen, a püspöki konferencián megjelent, és kérte a főpapi jelvények használatát valamennyi magyarországi egyházmegyében.¹³⁷ A tábori püspök joghatósága kiterjedt a katonák házasságkötésére is, amelyet azonban a püspöki kar 1924. január 1-jétől kezdődően az új egyházjogi előírásoknak megfelelően a saját egyházmegyes püspökök joghatósága alá rendelt.¹³⁸ A lakhatását ekkor a ferencesek budai rendháza biztosította, majd 1921-től a Honvédelmi Kincstár Úri utca 48. sz. épületének 2 szobáját kapta meg. 1923 októberében még itt lakott. Közben, 1923 februárjában megvásárolta hitelre az I. kerületben a Fortuna utca 15. szám alatt elhelyezkedő házat, melyben a tábori püspök és a katonapapok számára szeretett volna otthont teremteni. Elképzelései szerint a tábori püspök székhelye, valamint a Budapesten szolgáló és megfelelő hivatalos lakással nem rendelkező lelkészek és az átutazóban levő katonapapok lakhelye lett volna. A kiválasztásnál fő szempont volt közelsége a honvédelmi minisztériumhoz és a helyőrségi katonai templomhoz.¹³⁹

Nunciatúra felállítása

A Szentszékkal való kapcsolat is közös volt az Osztrák–Magyar Monarchiában. A háború után sikerült önálló apostoli nunciaturát létrehozni, amelynek élén Aloisio Sincero apostoli nuncius áll.¹⁴⁰

A püspöki kar tanácskozása után, Csernoch János 1918. november 28-án lépéseket tett az 1526 óta szünetelő önálló nunciatúra felállításra, amelyet Károlyi Mihály is támogatott.¹⁴¹ Károlyi Mihályhoz intézett levelében kérte a bíboros, hogy a kormány vegye fel a kapcsolatot a Szentszékkal. Azért is sürgető ez, mert már a Szentszéket kérték,

132 BEKE 1992. I. 1920. márc. 17. 52. 10 pont

133 BORÓVI 132., PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C 173/1920.

134 BORÓVI 117

135 AAS 12. 1920. 148.

136 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D/c 667/1925 (1923/1920)

137 BEKE 1992. I. 1920. okt. 27. 58, 60–61. 8. pont

138 BEKE 1992. I. 1923. okt. 10. 122–123. 3. pont.

139 TÓTH Krisztina: *Zadravecz István O.F.M. tábori apostoli helynök dotálása (1920–1926)* = Egyháztörténeti Szemle XX/1 (2019) 59–98. 78–79

140 BORÓVI József: *A magyar tábori lelkészet története.* Zrínyi Kiadó. Budapest 1992.

141 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 7069/1918.

hogy járjon közben az olasz kormányál a magyar hadifoglyok hazabocsátása ügyében. Másrészt Magyarországot létfeltételeiben támadják és ezt a Vatikán el tudná hárítani.¹⁴²

A Károlyi-féle népköztársasági kormány magáévá tette a püspöki kar óhaját és kérte, hogy Csernoch János jó kapcsolatával tegyen meg mindent, hogy a Szentszék és a Regnum Marianum között fennálló ezeréves jó viszony, az alkotmányformában történő változás után is fennmaradjon.¹⁴³ A folyamatot a Szentszék a Tanácsköztársaság idejében is továbbvitte, mégis a megvalósulás elakadt.

A bécsi apostoli nuncius Teodoro Valfre di Bonzo (1916–1919) 1919. március 25-én Gasparri államtitkárhoz felterjesztett levelében írt a főkegyúri jog, a nagyváradi latin egyházmegyében a németajkú híveknek felállítandó vikariátusról, a váci egyházmegye betöltéséről, a pannonhalmi főapát választásáról, a rutén görögkatolikus érsekség felállításáról a Felvidéken, a papi esküről, az autonómiáról, Mikes János szombathelyi püspök helyzetéről, a román területen lévő hajdudorogi görögkatolikus egyházmegye plébániáiról és apostoli nunciatura felállításáról Budapesten.¹⁴⁴ Attól tartott, hogy anarchia törhet ki. Az államtitkár még aznap válaszolt, kifejezve a Szentatya szándékát, miszerint sürgősen fel kell állítani Budapesten a nunciaturát. Ugyanaznap a nuncius részletes jelentésben is taglalta a Magyarországon kialakult helyzetet, a Vix-jegyzékről is, amely nyomán Magyarország magyarlakta területeket vesztené el.¹⁴⁵

Majd a Tanácsköztársaság bukása után 1919. szeptember 5-én vetette fel újra a gondolatot Csernoch János. Végül 1920. augusztus 10-én a pápa kinevezte Lorenzo Schioppa Iustinianopolis-i c.érseket budapesti nunciussnak. Tisztségét 1925. április 27-ig töltötte be.¹⁴⁶

Kérdés maradt, hol kaphat épületet az új nunciatura. József főherceg a Dísz tér 4–5. számú saját épületét ajánlotta fel erre a célra, de kiderült, hogy ezt az angol Duna bizottság vette igénybe,¹⁴⁷ ami végül is a vallásalap tulajdonába került.¹⁴⁸ A leltár szerint állandó használatra adja át az épületet a VKM 1921-ben. Ez addig érvényes, amíg a nunciatura Budapesten tartózkodik. A leltárban lévő Nemzeti Múzeumi tárgyat másra ki lehet cserélni, a VKM gondoskodik az épület karbantartásáról. Ha a nunciatura megszűnnék, minden visszakérül a VKM tulajdonába. Az 1922. október 11-i püspökkari konferencián viszont leszögezték, hogy a megszűnés esetén a tulajdonjog a püspöki karra száll.¹⁴⁹ A berendezési tárgyak egy részét a püspökök adták össze, másik részét a püspökségek és káptalanok anyagi hozzájárulása tette lehetővé vásárlás útján. A legnagyobb anyagi hoz-

zájárulás mégis a primás részéről történt.¹⁵⁰ Később némi változás állt be a berendezési tárgyaknál.¹⁵¹

Lorenzo Schioppa nuncius október 5-án adta át megbízólevelét Horthy Miklós kormányzónak.¹⁵² Az öt bemutatató levelet Pietro Gasparri küldte a primásnak.¹⁵³ A nuncius 1921 áprilisában már megelégedését fejezte ki az épületet és a berendezést illetően. Előzőleg Mészáros János budapesti érseki helynök nagyszabású fogadtatást ajánlott Csernoch bíborosnak.¹⁵⁴

IV. Károly király visszatérési kísérletei

IV. Károly király (1916–1918) Eckartsauban 1918. november 13-án kinyilvánította, hogy magyar királyi jogait felfüggeszti és a népre bízva az államforma megválasztását.

Még 1918. elején Frigyes főherceg neje, Izabella főherceggasszony által meghívást kapott a bíboros a király részéről Laxenburgba. A primás csak a bécsi magyar minisztériumtól kapott autón tudott a kitűzött időben Laxenburgba eljutni. A legnagyobb csodálkozására ott azzal fogadták, hogy a király elutazott és csak este jön vissza. Amikor megérkezett a király rögtön kérte a primást, akivel igen hosszan tárgyalt. Akkor volt folyamatban a király által kezdeményezett utolsó, sikertelen békeajánlat tárgyalása.¹⁵⁵

Már lezajlott az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság eseményei, a Trianoni béke által érvényesített határok megszabása.

IV. Károly, lemondása ellenére 1921-ben két alkalommal mégis megkísérelte, hogy visszatérjen a magyar trónra. Érdekes, hogy az osztrák trónra miért nem tartott igényt?

A király 1921. Húsvétján, március 26-án Szombathelyre érkezett, és a püspöki palotában szállt meg. Másnap már Budapesten tárgyalt Horthy Miklóssal, aki arra kérte, hogy vonuljon vissza Szombathelyre.¹⁵⁶ Az antanthatalmak ugyanis tiltakoztak a visszatérése ellen. A király nem ismerte fel, hogy sem a külpolitikai, sem a belpolitikai helyzet nem tette lehetővé a visszatérését. Ezért április 5-én elhagyta az országot, és Svájcba utazott.¹⁵⁷

Ebből az alkalomból a primás a pesti domonkosok rendházában találkozott Rakovszky Istvánnal, aki gyanúsnak tűnt fel. Csernoch bíboros rögtön arra gondolt, hogy a király visszahozatalát tervezik. A bíboros érintkezésbe lépett a pápai nunciussal. Megkérte, hogy intézzon a budapesti külföldi képviseltekhez kérdést, tudnak-e valamit a király visszatéréséről és kormányaik álláspontjáról. Mindenünnen az a válasz érkezett, hogy semmiféle értesítést, vagy utasítást nem kaptak. A primás ekkor látogatást tett a

142 HAICZL 6.

143 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 7069/1918., 2396/1919.

144 ADRIÁNYI 411–441.

145 ADRIÁNYI 411–441. TÓTH Tamás: *A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon*. In Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: FEJÉRDY András. METEM Budapest–Róma 2015. (*Magyarország és a Szentszék*) 61–74, 64.

146 Lorenzo Schioppa (1871–1935) működésére v. ö.: HAMERLI Petra: *A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével. (1920. október–december)* = Egyháztörténeti Szemle XVIII/2. 2017. 81–96, 81., *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa. 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*. Szerk.: SOMORJAI Ádám. (Nunciusi jelentések I.) METEM Budapest 2020. (Somorjai)

147 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 2396/1919.

148 BEKE 1992. I. 1920. okt. 27. 60–61. 6. pont

149 BEKE 1992. I. 1922. okt. 11. 103. 3. pont

150 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 2158/1921.

151 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 1773/1922.

152 EÖRDÖGH István: *A pápai nunciatura újraalakulása Magyarországon 1920-ban (Ismeretlen római dokumentumok alapján)* = Történelmi Szemle XXXIX.1997. 1. 99–110, 100, 110.

153 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 2363/1920.

154 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 2850/1921 (2783/1921)

155 LEPOLD 23.

156 IV. Károly visszatérési kísérletei. I. füzet. Kiadja a Magyar Királyi Minisztérium. H. é. n. [1922] (IV. Károly 1922.), REISNER Ferenc: *Csernoch János hercegprimás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly Monarchia-megmentési kísérleteiben*. (Studia theologica Budapestinsia) Márton Áron. Budapest 1991., NÉMETH László Imre: *Boldog IV. Károly király naplója* = Magyar Sion 15 (57) 2021/1.91–122., SOMORJAI 6. sz. 60–62., 16. sz. 84–86., 18. sz. 87–90., 19. sz. 90–95., *Magyarország története* 432–434.

157 IV. KÁROLY 1922. 29.

kormányzónál¹⁵⁸ Horthy Miklós kérte őt, hogy forduljon levélben a királyhoz. A levelet Gratz Gusztávnak adta személyes kézbesítés végett, amiben kérte a királyt, ne hallgasson illetéktelen információkra. A kis antant *casus bellinek* tekintené a trónfoglalást és a nagy antant nekünk segítséget nem adna.¹⁵⁹ Válasz nem érkezett.

A másodszori visszatérése 1921. október 21-én történt Dénesfára. Zürichből német repülőgépen érkezett Zita főhercegnővel. Dénesfán Cziráky József gróf fogadta saját birtokán. Sopronban a katonaság felesküdt a királyra, aki ellenkormányt hozott létre. Az uralkodó mellé állt az a Hegedüs Pál tábornok is, aki a magyar kormány bizalmi embereként volt ott és tárgyalnia kellett volna a szabadsereg feloszlásáról, aki Nyugat-Magyarország Ausztriához történő csatlakozás jegyzőkönyvét írta alá az antant hatalmakkal.¹⁶⁰ A király kormányával és csapataival a főváros felé tartott. Horthy Miklós kormánya tiltakozott a király trónra kerülése ellen, mivel a jogi helyzet ezt nem tette lehetővé. Az antanthatalmak ismét tiltakoztak a király visszatérése ellen. Az apostoli nunciust is kérték, hogy tárgyaljon a királlyal a szándéka eltérítéséről, amelyet ő nem vállalt magára.¹⁶¹ Október 23-án Budaörsnél megütköztek a királyhoz hű csapatok Horthy Miklós katonáival. A budaörsi csata a király számára vereséggel végződött. Ifj. Andrássy Gyulával és több legitimista politikussal együtt a királyt a tatai Esterházy-kastélyba vitték. Itt látogatta meg és kért kihallgatást a királytól Meszlényi Zoltán, az akkori hercegprímási titkár. Jövedele célja nem lehetett más, minthogy tisztelét tegye a volt uralkodónál és hírt vigyen róla Csernoch János hercegprímásnak.¹⁶²

Ebben, a tatai kastélyban tartóztatta le a Nemzeti Hadsereg élén Siménfalvy Tihamér ezredes a királyi párt, és velük együtt Andrássy Gyulát, Gratz Gusztávot és Rakovszky Istvánt. Innen a tihanyi bencés monostorba szállították őket.

Bethlen István megkérte a primást, utazzék Tihanyba és kérdezze meg a királytól, miért jött. A prímás vállalkozott az útra, de nem a kormány megbízottjaként, hanem mint az ország primása. Budapesten különvonat állt elő. A primást Bádoki Soós Károly vezérezredes és Lepold kanonok kísérte. Tihanyban Siménfalvy ezredes, Kánya Kálmán és Csáky István tanácsalanosok voltak. Nem tudták hogyan jelentsék be a primást a királynak, mert ő velük nem állt szóba. Lepold megszólította Boroviczenynét és kérte, hogy jelentse be a primást. Néhány perc múlva kijött és jelentette, hogy a király 11 órakor fogadja őt.¹⁶³ Akkor arra kérte a primást, hogy járjon közbe kiszabadulásuk érdekében. A király délután még egyszer fogadta a primást, akinek írásos tiltakozást adott át a detronizáció ellen.¹⁶⁴ Október 26-án pedig az antanthatalmak ismét kérték a király kiadatását. Végül IV. Károlyt nejével együtt a spanyol fennhatóság alatt álló Madeira szigetére száműzték.¹⁶⁵

November 7-én pedig a Nemzetgyűlés az 1921:XLVII törvényben kimondta a Habsburg-Lotharingiai ház trónfosztását.¹⁶⁶

158 LEPOLD 28–29.

159 LEPOLD 29.

160 SOMORJAI 19. sz. 90–95, 91.

161 SOMORJAI 19. sz. 90–95.

162 BEKE: *Meszlényi kéziratok* 57.

163 LEPOLD 29.

164 LEPOLD 30., *Magyarország története* 443.

165 DIÓS István: *Királypuccsok*. In MKL VI. 837., LEPOLD 29.

166 *Magyarország története* 444., SOMORJAI 20. sz. 95–100.

Az esztergomi főegyházmegye

Az esztergomi főegyházmegye területéről és általában a magyar egyházmegyék sorsáról már 1918-ben aggasztó hírek érkeztek. Mégis érdekes, hogy Haiczl Kálmán még előbb, 1917-ben látta Csonka-Magyarország térképét.¹⁶⁷

1918 novemberében megkezdődött a Felvidék megszállása a cseh katonaság részéről. November 2-án átlépték a magyar határt és elfoglalták Holicsot, Egbellt, Malackát, Szokolcát és Nagyszombatot, Trencsént, Vágújhelyet, Illavát, Puhót, Zsolnát, Ruttkát, Turócszentmártont. Ez utóbbi városban mondták ki a Szlovák állam csatlakozását a Cseh államhoz.¹⁶⁸ Nagyszombatban még Báthy László nagyszombati vikárius tartózkodott, aki beszámolt Csernoch Jánosnak a november 7-i eseményekről. 300 cseh csendőr érkezett a városba, majd cseh katonaság is. és népgyűlést tartottak.¹⁶⁹ 25-én a városban túsokat szedtek, köztük Báthy László érseki helynököt és elhurcolták őket. Báthyt Brünneben tartották fogva három héten keresztül.¹⁷⁰

Báthy László helynök pedig a tót papság hazafias magatartásának legerősebb oszlopa volt. Ebben az ügyben a bécsi apostoli nuncius közbenjárását kérte a prímás, hogy bocsássák szabadon¹⁷¹ Csernoch érsek Báthy helyére kinevezte Oswald Richárd, nagyszombati kanonokot érseki helynöknek, de nem teljes jogkörrel. Joghatósága csak a nagyszombati helynökségnek a csehek területére átesett részére terjedt ki.¹⁷²

1918. december 5-én a Károlyi kormány kiáltványt tett közzé, amelyben Magyarország területén belül a nemzetiségeknek közigazgatási és kulturális autonómiát ígért. Ugyancsak biztosították az 1919. március 12-én kihirdetett XXX. néptörvényben a vallási ügyekben autonómiát.¹⁷³

A primási uradalom erdő- és mezőgazdasági birtokainak nagy része Csehszlovákiába esett. Magyarországon leginkább erdőbirtokok maradtak. Magasabb hegyekről a fát ősi idők óta nem termelték ki, mert a kitermelés és a leszállítás költsége meghaladta volna a fa árát. Legújabb időben az ipar fejlődése folytán a fa értéke jelentékenyen emelkedett. Kíváncsossá vált a magas hegyekről is a fának leszállítása. Ezért Csernoch János folyó jövedelmeiből keskenyvágányú vasutakat épített és azokat a hercegprímási javadalomnak ajándékozta. Sőt, teljes hagyatékát végrendeletileg is egyházi célokra szánta.

A határon túl maradt esztergomi érseki birtokok sorsáról ír 1920 szeptemberében a „Katholiské Hlasý” című lap a csenkei birtokkal kapcsolatban. „Dr. Csernoch János esztergomi bíboros-hercegprímásnak birtoka van Csenkepusztán, Kirva község közelében, cseh megszállott területen. Ezt a nagy birtokot a megszállás után birtokukba vették Srobár kreatúrai a teljes élő és holt felszereléssel egyetemben. Az állatállományt rövidesen kipusztították, a gazdasági épületeket tönkretették. A gazdálkodás eredménye egyetlen év alatt 2 millió korona deficit. Most bérbe akarják adni a birtokot 25 évre.”¹⁷⁴

1918-ban Csernoch János római útra készült, de csak a trianoni béke után utazott ki. Radu Demeter görögkatolikus püspök 1919. július 6-án megbeszéléseket folytatott

167 HAICZL 3.

168 RÁCZ 36–37.

169 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. 1. 6837/1918. Báthy Csernochnak, 1918. november 12.

170 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. 1. 1433/1919. Báthy Csernochnak, 1919. január 18.

171 PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 6457/1918.

172 HAICZL 16.

173 RÁCZ 33.

174 EV 1920. szept. 5. 42. évf. 180. 2.

egy Romániával megkötendő konkordátum tárgyában, amely a magyarországi egyházmegyek átkerüléséről szól. Radu már a latin püspökségek új beosztására nézve is kész tervvel indul Rómába.¹⁷⁵ Ismeretes, hogy már 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nagygyűlésen kezdeményezte Radu Erdélynek Romániához történő csatlakozását. 1919. május 10-én öt nevezték ki az esztergomi érsek suffraganeusi joghatósága alatt álló hajdudorogi egyházmegyének romániai plébániáinak apostoli adminisztrátorává, még a békediktátum előtt. Bár a Szentatya a rendezéseket csak a békekötés után hat hónappal ígérte. Sőt azt ígérték, hogy a helyükön maradó püspökök két év alatt kötelesek nyilatkozni, hogy román állampolgárok akarnak-e maradni, vagy nem.

A Csehszlovák Köztársaság területére átesett egyházmegyékkal kapcsolatban kiderült, hogy szlovákok is jártak Rómában és Rómától is el akartak szakadni. Felvetették a liturgia nyelvének megváltoztatását, a papi nőtlenség eltörlését, miközben a direktóriumból a magyar szentek ünnepét, köztük Szent Istvánét teljesen eltörölték. 1920. január 5-én a Szentszék a csehszlovák egyházat eretneknek minősítette.¹⁷⁶ A Lósy Imre érsek által Pozsonyban, 1642-ben alapított Emericum papnevelő intézetet megszüntették. 1920. március 7-én Csernoch bíboros memorandumot küldött hozzájuk.¹⁷⁷

Forster Gyula 1921. július 28-án Csernoch Jánoshoz felterjesztett levelében azt a véleményét fejtette ki, hogy a Csehszlovákiához került egyházmegyéket a Szentszék ne szakítsa szét az államhatárokkal, hanem az esztergomi egyházmegyéket meghagyná Csernoch János joghatósága alatt. Ő pedig vikáriust nevezne ki odaára. Szerinte ezt még a békekötés ratifikálása előtt kellene meglelni. Kifejtette azt, hogy Romániában Károly király (1881–1914) a legfőbb kegyúri jogáról nem mondott le.¹⁷⁸ Ez a románokkal kötendő konkordátumra nézve jó, és így a magyar püspökök közvetlenül a Szentszék alá tartoznának.¹⁷⁹

Hazánk egyházmegyei rendezésével kapcsolatban 1919-ben már megfogalmazódtak az elképzelések.¹⁸⁰

Az egyházmegye rendezéséről Haiczl Kálmánnak az volt a véleménye, hogy egyetemes igazgatás alatt maradjon a határok által szétszabdalt egyházmegyek. Erre már II. Frigyes porosz király (1740–1786) esete lehetne példa. Ő ugyanis az Ausztriától elvett Szilézia nagyobb területén meghagyta az itáliai torontói érsek joghatóságát, amely még 1940-ben is érvényben volt.¹⁸¹

1920. március 11-én Pozsonyban tartott tiltakozó gyűlést a komáromi espereskerület papsága. A Jantausch Pál helynökhöz felterjesztett levélben kifogásolták, hogy a szentmisében kihagyták a Patrona Hungariae-hoz szóló könyörgést, Szent István napját nem lehet énekes szentmise keretében ünnepelni, nem érintkezhetnek Csernoch főpásztorukkal, még a nagycsütörtöki olajszentelésen sem vehettek részt, nem részesülhettek a szent olajokban.¹⁸²

Az 1922-es esztendő több változást is hozott az egyházmegye életében. 1922. január 22-én XIV. Benedek (1914–1922) pápa elhunyt.¹⁸³ Az ő pápaválasztásán már jelen

volt az egy év óta bíborosi rangban lévő Csernoch János. Amikor meghalt, Csernoch bíbornok Rómába utazott. A temetésre és a pápaválasztásra az igen tehetséges, olaszul, franciául és németül beszélő fiatal pap, Meszlényi Zoltán titkár kísérte el. A konklávé megválasztották az új pápát¹⁸⁴ XI. Pius (1922. –1939) személyében.¹⁸⁵

1922. május 29-én a Szentszék apostoli adminisztrátúra rangjára emelte a nagyszombati székhelyű esztergomi általános helynökséget.¹⁸⁶ Ugyanezen a napon a nagyszombati vikariátus területére Jantausch Pál apostoli kormányzót (1922–1947) nevezte ki a Szentszék.¹⁸⁷ A Csernoch János által ajánlott 46 személy közül öt választotta ki a pápa, még Masaryk Tomáš kormányát sem kérdezte meg. A kinevezéssel nem szűnt meg a püspök joghatósága, csak felfüggesztették, de ha visszatérne a terület Magyarországhoz, akkor külön kinevezés nélkül az esztergomi érsek joghatósága önmagától feléled. A területet nem hasították ki az esztergomi főegyházmegyből. Sőt az 1917-es kódex az ilyen apostoli adminisztrátúrának külön székesegyházat sem írt elő, mert székesegyháza és káptalanja az esztergomi. Az ezekkel kapcsolatos *Directoriumban* előírt liturgikus ünnepek is e szerint kerülnek megünneplésre. Az apostoli adminisztrátúra csak *pars dioecesis Strigoniensis*.¹⁸⁸

Komáromban 1922. augusztus 27-én a magyar papság összegyűlt. Itt sérelmezték a magyar püspökök kiűzését, Szent István és más ünnepek eltörlését és hogy teljesen lezárták a határokat, így még az Esztergomban szentelt nagycsütörtöki olajokhoz sem jutottak hozzá. A pozsonyi egyetemet megszüntették, a magyar középiskolákat eltörölték, kivéve az Észak-komáromit, papnevelő, férfitanítóképző nincs. Ezt a Szentszékhez fogalmazott emlékeztetőt 80 pap írta alá. Magyar püspökséget kértek, de addig is püspöki vikáriust szeretnének. Mindannyian ragaszkodásukat fejezték ki az esztergomi érsekség iránt.¹⁸⁹

Az új ordinárius, Jantausch a külföldön tanuló növendékpapok közül a teológusokat és a szlovák anyanyelvű gimnazistákat székhelyére, Nagyszombatba rendelte, a magyar gimnazista kispapokat pedig a prágai apostoli nunciátúra közbenjárásának köszönhetően a Komáromban létesítendő kissemináriumba utalta. Az ügyben 1922. augusztus 30-án Jantausch Pál a következőket írta Majer Imre komáromi apátplébánosnak: „Hogy a magyar ajkú ifjak a papi pályára előkészülhessenek s e célból már középiskolai tanulmányaik idejében papnevelő intézet falai között gondos felügyelet szárnyai alatt lehessenek, Komáromban a magyar ajkú s papi pályára készülő ifjak számára kisseminárium létesítésére határoztam el magamat.”¹⁹⁰ A Szent Anna Szegényház lakói átkerültek a városi szegényházba, s az így felszabadult helyiségeket az egykori pozsonyi Emericum kisebbségi papnevelő intézet bútoraival rendeztek be. Így az iskolai év elején készen várták az első 12 növendéket. Az esztergomi főegyházmegye kispapjai közül azok, akik

¹⁸⁴ LEPOLD 35., EV 1922. jan. 24., évf.11. sz. 1. o.

¹⁸⁵ PE.657–681.

¹⁸⁶ Johan ICKX: *A Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában Őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára*. In Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: FEJÉRDY András. METEM Budapest–Róma 2015. (*Magyarország és a Szentszék*) 45–60., 49. o.

¹⁸⁷ BEKE Margit: *A katolikus egyházi közigazgatás alakulása a Kárpát-medencében 1920–1947 között* = Levéltári Szemle LV. 2005/2. 39–46. (BEKE 2005) 41., BEKE 2018. 698–706. 704.

¹⁸⁸ HAICZL 16, 18, fordításban: Az esztergomi egyházmegye része

¹⁸⁹ HAICZL 18, 23.

¹⁹⁰ SZTYAHULA László: *A Csehszlovákiai Magyar Katolikus Egyház története 1918–1950*. Kéménd 2013. (SZTYAHULA) 68.

¹⁷⁵ PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C 1734/1920. Őminenciája római útja

¹⁷⁶ HAICZL 6.

¹⁷⁷ HAICZL 11.

¹⁷⁸ Ekkor már I. Ferdinánd a román király (1914–1927)

¹⁷⁹ PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. A 2850/1920 (3170/1920)

¹⁸⁰ PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok Cat D/C 1241/1919., Erdő 69–92.

¹⁸¹ HAICZL 4.

¹⁸² PL Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D/C 511/1920.

¹⁸³ Battista MONDIN: *Pápák enciklopédiája*. SziT Budapest 2001. (PE) 651–656.

Szlovenszko területéről kerültek a szemináriumba, egy ideig az 1918-as államfordulat után is Esztergomban nevelkedtek.¹⁹¹

Jantausch Pált 1925. március 30-án nevezték ki Priene-i c. püspökké. Szentelése Nagyszombatban, június 14-én történt, amikor főszentelője Kmetko, Karel nyitrai püspök volt, Vojtassák, Ján szepesi és Blaha, Marian besztercebányai püspök társszentelőikkel. Valójában ettől kezdve címzetes püspökként viselte az apostoli adminisztrátori tisztséget és nem megyéspüspökként.

1923. január 18-án a magyar papok a Szentszékhez a következő kérdéssel fordultak, hogy a szentmisében kötelezően elhangzó *pro antistite nostro* elmondásakor, az János, vagy Pál legyen?¹⁹² A magyar szentek ünnepei elmaradtak. Az anyakönyveket eddig magyarul vezették, ezentúl latinul vagy magyarul írják?¹⁹³

Csernoch bíboros ideje alatt Lepold Antal működésével sikerült Ipolyi Arnold műgyűjteményének és az Esztergomi Régészeti Társulat múzeumi tárgyainak megszerzése a primási múzeum számára, amelyet Ipolyi végrendeletének megfelelően Esztergomi Főszékesegyházi Keresztény Múzeumnak neveztek el, ma már a Keresztény Múzeum nevet viseli. Csernoch primás nagy örömmel és készséges támogatással segítette elő törekvéseit, elegendő helyiséget bocsátott rendelkezésre a primási palotában és biztosította a kellő nyilvánosságot. Lepold kanonok igen sok új tárgyat tudott venni és restauráltatni. Kizárólag Csernoch János érdeme, hogy amikor özvegy San Marco hercegné, született Nákó Mileva grófnő, Bad Ischlben lévő gyűjteményét a Magyar Katolikus Vallásalapra hagyta, akkor a vallásalap kezelősége a gyűjteményt a Keresztény Múzeumra bízta.¹⁹⁴

Megállapíthatjuk, hogy az érsekséghez tartozó suffraganeusi püspökségeknél is változás állt be. Az érsekséghez eddig a következő suffraganeus püspökségek tartoztak: a győri, szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, pécsi, váci, besztercebányai és nyitrai latin püspökségek, a görög szertartásúak: Ungvár székhellyel a munkácsi, Nyíregyháza központtal a hajdúdorogi, továbbá az eperjesi egyházmegye. Ezek ismeretében látható, hogy az elcsatolt egyházmegyék központjai hová kerültek, ami döntő fontosságúak éppen az egyházmegyék szervezete szempontjából. A püspökség székhelye határozta meg, hogy a csonka püspökség melyik országban folytatta tevékenységét, míg a határ másik oldalán lévő terület jó esetben apostoli adminisztratúra lett. Így az esztergomi egyháztartományból Csehszlovákiához tartozott a besztercebányai, nyitrai, eperjesi és a munkácsi egyházmegye.¹⁹⁵

Mint érsekséghez ez után a győri, szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, pécsi, váci és hajdúdorogi suffraganeusi püspökségek tartoztak. Emellett a saját egyházmegye területe is jóval kisebb lett. Az esztergomi érsekség területének nagy részét elveszítette, egyharmad plébániája maradt, míg legnagyobb része átkerült Csehszlovákiához.¹⁹⁶

Csernoch bíboros még megérte aranymiséjét, amelyet Esztergomban a székesegyházban celebrált 1924. november 16-án.¹⁹⁷

191 SZTYAHULA 67.

192 A főpapunkért könyörgés Csernoch Jánosért, vagy Jantausch Pálért szóljon

193 HAICZL 23.

194 LEPOLD 32.

195 BEKE 2005 41.

196 BEKE 2018. 698–706. 704.

197 LEPOLD 32., SZABÓ Barbara: Csernoch János aranymiséje = Magyar Sion (56) 2020/1. 135–149.

Függelék¹⁹⁸

1918–1923 Esztergomi vikariatus

I.

Főszékesegyházi főesperesség

Esztergomvári Mennyebe felvett Szűz Mária és Szent Adalbert székesegyház

1

Esztergomi espereskerület

1. Esztergom--Viziváros. Civit. Esztergom
2. Esztergom-Belváros Esztergom
3. Esztergom-Szentgyörgymező Esztergom
4. Csév Esztergom vm.
5. Dorog Esztergom vm.
6. Dömös Esztergom vm.
7. Keszölc Esztergom vm.
8. Kisoroszi Pest-Pilis-Solt–Kiskún vm.
9. Leányvár Esztergom vm.
10. Nyergesujfalu Esztergom vm.
11. Pilismarót Esztergom vm.
12. Pilisszentlélek Esztergom vm.
13. Piszke Esztergom vm. 1919-ben expositúra
14. Süttő Oppid. Esztergom vm.
15. Tát Esztergom vm. 1920 expositúra
16. Tokod Esztergom vm. 1920 önálló lelkeség
17. Visegrád Oppid. Coron. Pest-Pilis-Solt–Kiskún vm.

2.

Bajóti espereskerület

1. Bajna Esztergom vm.
2. Bajót Esztergom vm.
3. Csolnok Esztergom vm.
4. Dág Esztergom vm.
5. Héreg Komárom vm.
6. Kirva Esztergom vm.
7. Nagysáp Esztergom vm. 1925 plébánia
8. Péli földszentkereszt Esztergom vm.
9. Szomor Komárom vm.
10. Tardos Komárom vm.
11. Tarján Komárom vm.
12. Úny Esztergom vm.

198 Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1918. Stigonii Typis Gustavi Buzarovits., Status cleri saecularis archidioecesis Strigoniensis dempto territorio quod ab administratore apostolico Tyrnaviensis regitur anno 1923. Strigonii Typis Gustavi Buzarovits

3.

Párkányi espereskerület

1. Bart Esztergom vm.
2. Bátorkeszi Oppid. Esztergom vm.
3. Dunamocs Esztergom vm.
4. Ebed Esztergom vm.
5. Farnad Esztergom vm.
6. Kéménd Esztergom vm.
7. Köbölkút Esztergom vm.
8. Kőhidgyarmat Esztergom vm.
9. Muzsla Esztergom vm.
10. Nagyölved Esztergom vm.
11. Párkány Oppid. Esztergom vm.
12. Szőgyén, Magyarszőgyén et Németszőgyén, Pudín, Szőgyém, Szőlgyén Oppid. Esztergom vm.

II.

Nógrádi főesperesség

1.

Szécsényi espereskerület

1. Endrefalva Nógrád vm.
2. Karancsság Nógrád vm.
3. Ludány, Felsőludánv Nógrád vm.
4. Nagybárkány Nógrád vm.
5. Nagylóc Nógrád vm.
6. Nógrádmegyer, Megyer Nógrád vm.
7. Nógrádszakal, Szakal Nógrád vm.
8. Rimóc Nógrád vm.
9. Sőshartyán Nógrád vm.
10. Szécsény Oppid. Nógrád vm.

2.

Kékkői espereskerület

1. Alsópalojta Hont vm.
2. Bussa Nógrád vm.
3. Csáb Hont vm.
4. Felsőzellő Nógrád vm.
5. Ipolyvarbó, Varhó Nógrád vm.
6. Kékkő Oppid. Nógrád vm.
7. Lukanénye, Házasnénye Hont vm.
8. Mikszáthfalva, Kürtabony, Szklabonya Nógrád vm.
9. Óvár Nógrád vm.
10. Zsély Nógrád vm.
11. Hugyag az eddigi kékkői espereskerületből
1922-ben beosztva az érsekvadkerti kerülethez

3.

Érsekvadkerti espereskerület.

1. Balassagyarmat Oppid. Nógrád vm.
2. Csesztve Nógrád vm.
3. Érsekvadkert Oppid. Nógrád vm.
4. Mohora Nógrád vm.
5. Nagycsalomja Hont vm.
6. Nagyoroszi Oppid. Nógrád vm.
7. Nógrádmárcal Nógrád vm.
8. Patak Nógrád vm.
9. Hugyag az eddigi kékkői espereskerületből ekkor beosztva az érsekvadkerti kerülethez
10. Drégelypalánk Hont vm. az eddigi drégelyi espereskerületből ideiglenesen az Érsekvadkerti kerülethez beosztva
11. Hont- újabb Hont vm. az eddigi drégelyi espereskerületből ideiglenesen az Érsekvadkerti kerülethez beosztva

III.

Honti főesperesség

1.

Selmecbányai espereskerület

1. Bélabánya. Lih. H. ac mont. Civ. Hont vm.
2. Hegybánya. Pjerg-Szélakna. Siglischerg, Windschacht Hont vm.
3. Hodrusbánya. Platea Civ. Selrneczbánya Hont vm.
4. Istvánháza. Steffultó, Platea Civ. Selrneczbánya. Hont vm.
5. Kisbánya. Banka, Schüttersberg. Platea Civ. Selrneczbánya Hont vm.
6. Magaslak. Vízoka Hont vm.
7. Selmecbánya Schemnitz. Lib. R. ac mont. Civ. Hont vm.
8. Szentantal Hont vm.
9. Teplafő. Tepla, Lenge Bars vm.
10. Tópatak Hont vm.

2.

Bozóki espereskerület

1. Alsóbágyon, Alsó-Badin Hont vm.
2. Berencsfalu, Prinzdorf, Prencsov, Prenestálva Hont vm.
3. Bozók, Bzovik. Oppid. Hont vm.
4. Csábrág Castr. Hont vm.
5. Felsősipék Hont vm.
6. Hontnémeti, Németi-Nemce. Oppid. Hont vm.
7. Kormosó, Kormos, Krnisov Hont vm.
8. Litva, Litava Hont vm.
9. Szébelléb Oppid. Hont vm.
10. Szénavár, Szenográd Hont vm.

3.

Báti espereskerület

1. Alsószemeréd Hont vm.
2. Bakabánya Lih. reg. ac mont. Civ. Hont vm.
3. Bát Oppid. Hont vm.
4. Deménd Hont vm.
5. Egeg Hont vm.
6. Felsőzsember Hont vm.
7. Gyerk Hont vm.
8. Hontbessenyöd Civit. Hont vm.
9. Hontfüzesgyarmat Hont vm.
10. Ipolyvisk, Visk Hont vm.
11. Hontnádas, Nádas Hont vm.
12. Nagykereskény Hont vm.

4.

Drégelyi espereskerület

1. Alsórákoncza Hont vm.
2. Drégelypalánk Hont vm ideiglenesen az Érsekvadkerti kerülethez beosztva
Hont- újabb Hont vm ideiglenesen az Érsekvadkerti kerülethez beosztva
3. Felsőtúr Hont vm.
4. Ipolyfödemes Hont vm.
5. Ipolynyék, Alsó és Felső I. Hont vm.
6. Ipolyság Oppid. Hont vm.
7. Ipolyszécsényke Hont vm.
8. Kőkeszi Hont vm.
9. Magasmajtény, Hrussó Hont vm..
10. Palást Hont vm.

5.

Kemencei espereskerület

1. Ipolyszakállos Hont vm.
2. Kemence Hont vm.
3. Kisgyarmat Hont vm.
4. Nagybörzsöny, Berg, Bersen. Bersan, Börzen. Börzsöny,
Pilsen, Deutsch-Pilsen, St. Laurentzen, Perg. Oppid Hont vm.
5. Pereszlény, Hontpereszlény Hont vm.
6. Szete Hont vm.
7. Tölgyes, Ipolytölgyes Hont vm.
8. Vámosmikola Hont vm.
9. Bernece Hont vm. 1920 plébánia

6.

Nagymarosi espereskerület

1. Bajta Hont vm.
2. Garamkövesd Hont vm.
3. Helemba Hont vm.

4. Ipolyszalka Oppid. Hont vm.
5. Kóspallag Hont vm.
6. Márianosztra Hont vm.
7. Nagymaros Oppid. Hont vm.
8. Szob Hont vm.

IV.

Barsi főesperesség

1.

Lévai espereskerület

1. Csejkő Bars vm.
2. Garamszőlős Oppid. Bars vm.
3. Garamujfalu Bars vm.
4. Léva Oppid. Bars vm.
5. Óbars Oppid. Bars vm.
6. Ujbars Bars vm.
7. Vámosladány Bars vm.
8. Zsemlér Bars vm.

2.

Lekéri espereskerület

1. Alsópél Bars vm.
2. Alsóvárad Bars vm.
3. Barsendréd Bars vm.
4. Cseke Bars vm.
5. Fajkiúrt Bars vm.
6. Lekér Bars vm.
7. Nagykálha Bars vm.
8. Nagysalló Oppid. Bars vm.
9. Nagysáró Bars vm.
10. Nemesoroszi Bars vm.
11. Zseliz Oppid. Bars vm.

3.

Szentbenedeki espereskerület

1. Alsószelezsény Bars vm.
2. Aranyosmarót Oppid. Bars vm.
3. Barstaszár Bars vm..
4. Barsiédeez Bars vm.
5. Fenyőkosztolány Bars vm.
6. Garamnémeti Bars vm.
7. Garamszentbenedek Oppid. Bars vm.
8. Kicző Szikczó Bars vm.
9. Kistapolcsány Oppid. Bars. vm.
10. Nagyherestény Bars vm.
11. Nagyülés, Nagylehota Bars vm.

12. Nemcsény Bars vm.
13. Velsécz Bars vm.
14. Zsitvaapáti Bars vm.

4.

Verebélyi espereskerület

1. Alsógyöröd, Nagygyöröd Bars vm.
2. Barsbesse Bars vm.
3. Barsüüss, Füß Bars vm.
4. Csiffár Bars vm.
5. Mellek Bars vm.
6. Nagymánya Bars vm.
7. Néved Bars vm.
8. Óhaj Bars vm.
9. Ujlót, Nagylót Bars vm.
11. Verebély, Vráble Oppid. Bars vm.
12. Zsitvabesenyő, Bessenýő, Barsbessenýő Bars vm.

V.

Komáromi főesperesség

1.

Komáromi espereskerület

1. Csicsó Komárom vm.
2. Ekecs Komárom vm.
3. Ekel Komárom vm.
4. Érseklél Komárom vm.
5. Gúta Oppid. Komárom vm.
6. Izsa Komárom vm.
7. Keszegfalva Komárom vm.
8. Komárom
8. Komárom Komárom vm.
9. Nagymegyer Oppid. Komárom vm.

2.

Udvardi espereskerület

1. Csíz Komárom vm.
2. Jászfalu Komárom vm.
3. Kolta Komárom vm.
4. Komáromszemere Komárom vm.
5. Komáromszentpéter Komárom vm.
6. Kurtakeszi Komárom vm.
7. Kürt Komárom vm.
8. Ógyalla Komárom vm.
9. Perbete Komárom vm.
10. Udvard Komárom vm.

3.

Érsekújvári espereskerület

1. Bajcs Komárom vm.
2. Bánkeszi Nyitra vm.
3. Érsekújvár Oppid. Nyitra vm.
4. Imely Komárom vm.
5. Komját Oppid. Nyitra vm.
6. Nagykér Nyitra vm.
7. Nagysurány Oppid. Nyitra vm.
8. Naszvad Komárom vm.
9. Szimő Komárom vm.
10. Tardoskéd Oppid. Nyitra vm.
11. Tótmegyer Nyitra vm.

4.

Nagycétényi espereskerület

1. Felsőszőlős Nyitra vm.
2. Nagycétény Nyitra vm.
3. Nagyemőke Nyitra vm.
4. Nagyhind Nyitra vm.
5. Nagylapás Nyitra vm.
6. Ózdőge Nyitra vm.
7. Szentmihályúr Nyitra vm.
8. Vajk Nyitra vm.

5.

Hédervári espereskerület

1. Alsóvámos Győr vm.
2. Ásvány Győr vm.
3. Bácsa Győr vm..
4. Dunakiliti Győr vm.
5. Dunaszentpál Győr vm.
6. Hédervár Oppid. Győr vm.
7. Mosondarnó Moson vm.
8. Nagybajcs
9. Püski Moson vm.
10. Révfalu Győr V. Civitas.
11. Zámoly Győr vm.

Nagyszombati vikariátus

6.

Ürményi espereskerület

1. Alsójátó Nyitra vm.
2. Köpösd Nyitra vm.
3. Sempte Oppid. Nyitra vm.
4. Sópornya Nyitra vm.

5. Szelőze Nyitra vm.
6. Tornóez Nyitra vm.
7. Ürmény Oppid. Nyitra vm.
8. Vághosszúfalu, Hosszúfalu Nyitra vm.

7.

Nagyszombati espereskerület

1. Ábrahám Pozsony vm.
2. Alsókorompa Pozsony vm.
3. Apaj Pozsony vm.
4. Apátszentmihály, Bohunicz Pozsony vm.
5. Bucsány Nyitra vm.
6. Felsőszil, Nagyhresztován Pozsony vm.
7. Gerencsér Pozsony vm.
8. Ispácza, Spácza Oppid. Pozsony vm..
9. Majtény Pozsony vm.
10. Maniga Nyitra vm.
11. Rózsavölgy, Rosindol Pozsony vm.
12. Szelincs, Szitincs Pozsony vm.
13. Vágkeresztúr Pozsony vm.
14. Vágmagyarád, Oloderdorf, Modorfalva Pozsony vm.
15. Zavar Pozsony vm.

8.

Vágsellyei espereskerület

1. Eperjes Pozsony vm.
2. Farkasd, Vágfarkasd. Oppid. Nyitra vm.
3. Felsőszeli Pozsony vm.
4. Királyrév Pozsony vm.
5. Nádszeg Pozsony vm.
6. Negyed Nyitra vm.
7. Pered Pozsony vm.
8. Tallós Pozsony vm.
9. Vágkirályfa Nyitra vm.
10. Vágsellye Oppid. Nyitra vm.
11. Zsigárd Pozsony vm.

VI.

Nyitrai főesperesség

1.

Nagyapolcsányi espereskerület

1. Jác, Nemesjác, Nagy-Kisjác Nyitra vm.
2. Kisvendég Nyitra vm.
3. Nadlány Nyitra vm.
4. Nagyapolcsány Oppid. Nyitra vm.
5. Nyitrabajna, Bajna, Oppid. Nyitra vm.

6. Nyitrakoros, Koross Nyitra vm.
7. Nyitraperjés, Prassicz Nyitra vm.
8. Nyitrazád, Závada Nyitra vm.
9. Sissó Nyitra vm.

9.

Szenci espereskerület

1. Csataj Pozsony vm.
2. Cseklész, Oppid. Pozsony vm.
3. Cziffer Oppid. Pozsony vm.
4. Egyházfa Pozsony vm.
5. Erzsébetkápolna, Kápolna Pozsony vm.
6. Magyarbél Pozsony vm.
7. Nagyfödemes Pozsony vm.
8. Nagyjóka. (Jóka Pozsony vm.
9. Pozsonyboldogfa, Boldogfa Pozsony vm.
10. Pozsonyivánka, Iványi Pozsony vm.
11. Pozsonysárfő, Sárfő Pozsony vm.
12. Pusztafödemes Pozsony vm.
13. Szempcz Oppid. Pozsony vm.
14. Vedrőd Pozsony vm.

10.

Szeredi espereskerület

1. Alsószerdahely, Vágserdahely Pozsony vm.
2. Galánta Oppid. Pozsony vm.
3. Hidaskürt Pozsony vm.
4. Magyardiószeg Oppid. Pozsony vm.
5. Nagymácséd Pozsony vm.
6. Nagysúr Pozsony vm.
7. Nemeskajal, Kajal Pozsony vm.
8. Nemeskosút, Kosút Pozsony vm..
9. Szered Oppid. Pozsony vm..
10. Taksonyfalva, Taksony Pozsony vm.

11.

Szomolányi espereskerület

1. Alsódiós, Dolnie Oresani Pozsony vm.
2. Bélaház, Boleráz. Oppid. Pozsony vm.
3. Bogdány, Bogdanócz Pozsony vm.
4. Felsődiós, Horné Orcsani, Ober-Nussdorf Oppid. Pozsony vm.
5. Felsőhosszúfalu, Dlha, Langendorf, Longovilla Pozsony vm.
6. Ottóvölgy, Ompitál, Ottental Oppid. Pozsony vm.
7. Pozsonynádas, Nádas Pozsony vm.
8. Szárazpatak, Szuha Oppid. Pozsony vm.
9. Szomolány, Smolenice Oppid. Pozsony vm.

2.

Radosnai espereskerület

1. Ardánfalva, Ardanócz Nyitra vm.
2. Csermend Nyitra vm.
3. Felsőatrak Nyitra vm.
4. Felsővásárd Nyitra vm.
5. Merőcze, Alsómerasicz Nyitra vm.
6. Nagyrépe, Nagyrippény Nyitra vm.
7. Nyitraludány Nyitra vm.
8. Nyitraörmény, Ürmincz, Nyitra vm.
9. Nyitrapáztó Nyitra vm.
10. Nyitrapereszlény Nyitra vm.
11. Nyitrasárfő Civitas Nyitra vm.
12. Radosna Oppid Nyitra vm.

3.

Galgóczi espereskerület

1. Galgócz Oppid. Nyitra vm.
2. Moraván Nyitra vm.
3. Nagymodró Nyitra vm.
4. Szentmiklósvölgye, Ólehota Nyitra vm.
5. Temetvény, Hradek Nyitra vm.
6. Vágzakaly Szokolócz Nyitra vm.

4.

Újlaki espereskerület

1. Alsórécsény Nyitra vm.
2. Assakürt Nyitra vm.
3. Kisbáb Oppid. Nyitra vm.
4. Lakács Nyitra vm.
5. Nyitraegerszeg Nyitra vm.
6. Surányka, Kissurány, Suránka Nyitra vm.
7. Udvarnok Oppid. Nyitra vm.
8. Újlak Oppid. Nyitra vm.
9. Üzbég Nyitra vm.
10. Vicsapapáti Nyitra vm.

5.

Ürményi espereskerület

1. Alsójattó Nyitra vm.
2. Köpösd Nyitra vm.
3. Sempte Oppid. Nyitra vm.
4. Sopornya Nyitra vm.
5. Szelőcze Nyitra vm.
6. Tornóez Nyitra vm.
7. Ürmény Oppid. Nyitra vm.
8. Vághosszúfalva, Hosszúfalva Nyitra vm.

VII.

Sasvári főesperesség

1.

Sasvári espereskerület

1. Csári Nyitra vm.
2. Csépányfalva, Stefanhof, Stepanó Nyitra vm.
3. Dócs, Dojcs Nyitra vm.
4. Egbell Nyitra vm.
5. Felsőrados, Hadosócz Oppid. Nyitra vm.
6. Gázlós, Broczkó Nyitra vm.
7. Holics Oppid. Nyitra vm.
8. Jókút, Kutti Nyitra vm.
9. Kopcsány Nyitra vm.
10. Nagykovalló Nyitra vm.
11. Nagyúny, Unin Nyitra vm.
12. Péterlak, Péterfalva, Petrovilla, Petrováves, Petersdorf Nyitra vm.
13. Sasvár Oppid. Nyitra vm.
14. Szakolcza, Urbs. Reg. Civ. Nyitra vm.
15. Szomolánka, Szrnolinszko Nyitra vm.

2.

Morvaszentjánosi espereskerület

1. Bikszárd Pozsony vm.
2. Búrszentgyörgy Pozsony vm.
3. Búrszentmiklós Pozsony vm.
4. Detrekőszentmiklós Pozsony vm.
5. Detrekőszentpéter Pozsony vm.
6. Kukló Pozsony vm.
7. Laksárufalu Pozsony vm.
8. Morvaszentjános Oppid. Pozsony vm.
9. Pozsony-Závod. Pozsony vm.

3.

Csejte-i espereskerület

1. Csejte Oppid. Nyitra vm.
2. Felsőleszéte, Podola, Leszéte Nyitra vm.
3. Krakovány Nyitra vm.
4. Pobedény, Pobedim Nyitra vm.
5. Pöstyén Oppid. Nyitra vm.
6. Vágzentkereszt Nyitra vm.
7. Vágújhely Oppid. Nyitra vm.
8. Verbó Oppid. Nyitra vm.

4.

Miavai espereskerület

1. Alsóbotfalu Nyitra vm.
2. Berezó, Brezova Oppid. Nyitra vm.
3. Borsós, Hrachovistye Nyitra vm.
4. Miava Oppid. Nyitra vm.
5. Ótura Oppid. Nyitra vm.
6. Turréte, Turóluka Nyitra vm.
7. Vagyócz Nyitra vm.

5.

Szeniczei kerület

1. Aszós, Oszuszkó Nyitra vm.
2. Harádics, Hradist Nyitra vm.
3. Jabláncz, Jablonicz Oppid. Nyitra vm.
4. Korlátókó Nyitra vm.
5. Ószombat, Szobotist Oppid. Nyitra vm.
6. Rohó Nyitra vm.
7. Sándorfa, Svanczydorf, Sándorff Oppid. Nyitra vm.
8. Szenicze, Szenicz Oppid. Nyitra vm.
9. Sziklabánya, Chropó Nyitra vm.
10. Verbóc, Vrbovce Oppid. Nyitra vm.

6.

Jókői espereskerület

1. Alsódombó Pozsony vm.
2. Alsólopassó, Lopassó Nyitra vm.
3. Dejte Oppid. Pozsony vm.
4. Jókő Oppid. Nyitra vm.
5. Kátló, Kátlóc Pozsony vm.
6. Lancsár Nyitra vm.
7. Nahács Pozsony vm.
8. Vittencz Oppid. Nyitra vm.

7.

Nagykosztolányi espereskerület

1. Alsóvogyerád Praed. Nyitra vm.
2. Felsőzélle Nyitra vm.
3. Lipótvár Nyitra vm.
4. Nagykosztolány Oppid. Nyitra vm.
5. Ujvároska Oppid. Nyitra vm.
6. Vágbori Nyitra vm.
7. Vágdebrőd, Drahócz Nyitra vm.
8. Vágmedencze, Oladunicz Nyitra vm.
9. Vigvár, Veszéle Nyitra vm.

VIII.

Pozsonyi főesperesség

1.

Pozsony városa

1. Pozsony. Szent Márton püspök társaskáptalan plébániatemplom Urb.R.Civ.Ecclesia
Szent Salvator templom SJ
Városi katolikus kórházban Szent László
Városi szegényházban
Váralján. In Váralja. Zuckermannl.
Várban Szent Miklós püspök
2. Pozsony Szentháromság templom
3. Pozsony-Virág völgy, Blumenthal

2.

Nagyszombat város espereskerület

- Nagyszombat, Tyrnavia Lib. Reg. Civ.
Társaskáptalani Szent Miklós püspök
Társaskáptalani Szent József templom egykori pálos templom
Keresztelő Szent János egykori jezsuita templom
Szentháromság templom, egykori trinitárius templom
Szent Jakab apostol templom

3.

Modori espereskerület

1. Báhony Pozsony vm.
2. Cserfalu, Dubova Pozsony vm.
3. Cseszte, Császa, Schailmannsdorf Oppid. Pozsony vm.
4. Gidrafa, Pudmericz Pozsony vm.
5. Istvánkirályfalva, Istvánfalu, Stefanová, Stefelsdorf Pozsony vm.
6. Kárpáthalas, Vistuk Pozsony vm.
7. Modor Urbs. Reg. Civ. Pozsony vm.
8. Nagysenkőcz, Nagysenkvicz Pozsony vm.

4.

Szentgyörgyi espereskerület

1. Bazin Urbs. Reg. Civ. Pozsony vm.
2. Grinád Oppid. Pozsony vm.
3. Hattyúpaták, Sehwanbach, Schweinshach. Pozsony vm.
4. Horvátgurab, HorvackyGrob Pozsony vm.
5. Pozsonyszöllős, Szöllős, Pracsá Pozsony vm.
6. Récse, Ratzersdorf, Réča Oppid. Pozsony vm.
7. Szentgyörgy, Lib. Reg. Civ. Pozsony vm.
8. Tótgurab, Vajzgrub Pozsony vm.

5.

Somorjai espereskerület

1. Csütörtök, Csallóközsütörtök, Loipersdorf Oppid. Pozsony vm.
2. Dunahidas, Bruck, Hidas Pozsony vm.
3. Fél, Feilendorf Pozsony vm.
4. Illésháza Pozsony vm.
5. Misérd Pozsony vm.
6. Nagylég Pozsony vm.
7. Nagymagyar Oppid. Pozsony vm.
8. Nagypaka Pozsony vm.
9. Pozsonypüspöki, Püspöki, Pyspekfalva, Bischdorf Oppid. Pozsony vm.
10. Somorja, Samaria, Schütt-Somerein Oppid. Pozsony vm.
11. Szentantal-kolostor, Szentantal Pozsony vm.
12. Vajka Oppid. Pozsony vm.

6.

Dunaszerdahelyi espereskerület

1. Albár Pozsony vm.
2. Alistál Pozsony vm.
3. Alsónyárasd Oppid. Pozsony vm.
4. Baka Pozsony vm.
5. Balony Győr vm.
6. Bős Oppid. Pozsony vm.
7. Dercsika, Gyersoka Pozsony vm.
8. Dunaszerdahely Oppid. Pozsony vm.
9. Egyházgelle Oppid. Pozsony vm.
10. Egyházkarcsa Pozsony vm.
11. Felbár Pozsony vm.
12. Kürt Pozsony vm.
13. Nemesabony, Nagybony Pozsony vm.
14. Szentmihályfa Pozsony vm.
15. Várkony Pozsony vm.
16. Vásárút Oppid. Pozsony vm.

7.

Malaczka espereskerület

1. Detrekőcsütörtök Pozsony vm.
2. Gajar Oppid. Pozsony vm.
3. Kislévárd Pozsony vm.
4. Konyha Pozsony vm.
5. Malaczka Oppid. Pozsony vm.
6. Nagyjakabfalva Pozsony vm.
7. Nagylévárd Oppid. Pozsony vm.
8. Nádasfő, Hohrbach Pozsony vm.
9. Pernek Pozsony vm.
10. Pozsonyalmás Pozsony vm.
11. Szentistvánkút, Haszprunka Pozsony vm.

12. Széleskút Pozsony vm.

8.

Stomfai espereskerület

1. Dévény Oppid Pozsony vm.
2. Dévényujfalu Pozsony vm.
4. Lamács Pozsony vm.
5. Lozornó Pozsony vm.
6. Nagymagasfalu, Magasfalu, Hochstettinó Pozsony vm.
7. Magyarfalva Pozsony vm.
8. Máriavölgy, Mariathal Pozsony vm.
9. Pozsonybeszterezse Pozsony vm.
10. Pozsonyhidegkút, Hidegkút, Dubravka, Kaltenbrunn Pozsony vm.
11. Stomfa Oppid Pozsony vm.
12. Zohor Pozsony vm.

9.

Szenci espereskerület

1. Csataj Pozsony vm.
2. Cseklész Oppid Pozsony vm.
3. Cziffer Oppid Pozsony vm.
4. Egyházfa Pozsony vm.
5. Erzsébetkápolna, Kápolna Pozsony vm.
6. Magyarbél Pozsony vm.
7. Nagyfödemes Pozsony vm.
8. Nagyjóka, Jók. Pozsony vm.
9. Pozsonyboldogfa, Boldogfa Pozsony vm.
10. Pozsonyivánka, Iványi Pozsony vm.
11. Pozsonysárfő, Sárfő Pozsony vm.
12. Pusztafödemes Pozsony vm.
13. Szempcz Oppid. Pozsony vm.
14. Vedrőd Pozsony vm.

10.

Szeredi espereskerület

1. Alsószerdahely, Vágsszerdahely Pozsony vm.
2. Galánta Oppid. Pozsony vm.
3. Hidaskürt Pozsony vm.
4. Magyardiószeg Oppid. Pozsony vm.
5. Nagymácséd Pozsony vm.
6. Nagysír Pozsony vm.
7. Nemeskajal, Kajal Pozsony vm.
8. Nemeskosút, Kosút Pozsony vm.
9. Szered Oppid. Pozsony vm.
10. Taksonyfalu Taksony Pozsony vm.

11.

Szomolányi espereskerület

1. Alsódiós, Dolnie Oresani, Windisch-ussdorf Pozsony vm.
2. Bélaház, Boleráz Oppid Pozsony vm.
3. Bogdány, Bogdanócz Pozsony vm.
4. Felsődiós, Horné Orcsani, Ober-Nussdorf Oppid. Pozsony vm.
5. Felsőhosszúfalu, Dlha, Langendorf, Longovilla Pozsony vm.
6. Ottóvölgy, Ompitál, Oltental Oppid. Pozsony vm.
7. Pozsonynádas, Nádas Pozsony vm.
8. Szárazpatak, Szuha Oppid. Pozsony vm.
9. Szomolány, Smolenice Oppid. Pozsony

12.

Nagyszombati espereskerület

1. Ábrahám Pozsony vm.
2. Alsókorompa Pozsony vm.
3. Apaj Pozsony vm.
4. Apátszentmihály, Bohunicz Pozsony vm.
5. Bucsány Nyitra vm.
6. Felsőszil, Nagyhresztován Pozsony vm.
7. Gerencsér Pozsony vm.
8. Ispácsa, Spúczu Oppid. Pozsony vm.
9. Majtény Pozsony vm.
10. Maniga Nyitra vm.
11. Rózsavölgy, Rosindol Pozsony vm.
12. Szelincs, Szitincs Pozsony. vm
13. Vágkeresztúr Pozsony vm.
14. Vágmagyarád, Moderdorf, Modorfalva Pozsony vm.
15. Zavar Pozsony vm.

Budapesti érseki vikariátus**Főszékesegyházi főesperesség¹⁹⁹**

Budavára Királyi várplébánia Szent István titlussal

Budai espereskerület

1. Békásmegyer Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.
2. Budajenő Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1923
3. Budapest-Vár I.
4. Budapest-Krisztinaváros I.
5. Budapest-Lipótmező I.
6. Budapest-Városmajor I. 1923
7. Budapest-Tabán I. ker.
8. Budapest-Kelenföld I. 1923
9. Budapest-Felsőviziváros II.

¹⁹⁹ A főesperesség 1918-ban még nem létezett

10. Budapest-Alsóviziváros II.
11. Budapest-Országút II.
12. Budapest-Ujlak III.
13. Budapest-Óbuda III.
14. Budaörs Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.
15. Szentendre Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1923

Pesti espereskerület

1. Budapest Belváros IV.
2. Budapest-Lipótváros V.
3. Budapest-Lipótváros-Lőportáldülő V. 1923. plébánia
4. Budapest-Terézváros VI.
5. Budapest-Angyalföld VI. 1919. plébánia
6. Budapest-Erzsébetváros VII. ker.
7. Budapest-Herminamező VII. ker. 1919. plébánia
8. Budapest-Thököly út domonkosok VII. 1919. plébánia
9. Budapest-Regnum Marianum Damjanich u. VII. 1919. plébánia
10. Budapest-Zugló VII. 1919. plébánia
11. Budapest-Józsefváros VIII.
12. Budapest-Rókus VIII.
13. Budapest-Ferenczváros IX.
14. Budapest-Középső Ferencváros IX. 1923. plébánia
15. Budapest-Tisztviselőtelep X. 1919. plébánia
16. Budapest-Kőbánya X.
17. Budapest-Rákospálva X. 1919

Az álló betűvel szedett plébániák maradtak meg Magyarországon
A félkövérrel szedett plébániák 1919 után jöttek létre
A dőlt betűvel szedett plébániák Csehszlovákiához kerültek

A helységeknek előforduló kifejezések különböző jogállásúak voltak.

Urbs - az orbis (gyűrű) jelentéséből ered. Az orbis, az ekével felszántott, falként kezelt körülkerített helyet jelentett. Az urbs nagyváros, köztük a legnagyobb az Urbs Aeterna (Róma, az Örök Város) amelyet szertartással alapítottak. A polgári élet, a vallási és jogi közösség színhelye.

Civitas – civis, a polgár szóból ered. A város lakói birtokolták a polgárjogot, s maguk vezették az ügyeiket. Közöttük kiemelkednek a szabad királyi városok (Libera ac Regia Civitas), ezek között voltak a szabad királyi jogú bányavárosok (Libera ac Regia Montana Civitas)

Oppidum – mezőváros. Különböző jogállásúak voltak, de mindegyik vásártartási joggal rendelkezett. A földesúrnak, és a vármegyének alávetett terület. A XIV–XV. században válik szét a civitas és oppidum.

Praedium – birtok. Egyházi nemes javadalma, olyan helységek, amelyek katonáskodással tartoztak. Másrészt pusztát is jelent.

Ahol nem jelölték a jogállást, ott pagus, falu értendő

Budapestnél pedig a kerületeket jelölték.

LAKATOS ANDOR

„TRIANON ÁRNYÉKÁBAN”

A kalocsa-bácsi főegyházmegye átalakulása (1918–1923)

Bevezető

Az I. világháborút követő változások gyökeresen átformálták a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye működési kereteit s ebben az években át húzódó átalakulásban Trianon szerepe meghatározóvá és egyben jelképpé is vált. Jelentőségének megértéséhez Kalocsa-Bács esetében legalább fél évtizedes folyamatot kell figyelemmel követnünk, sőt valójában ennél is hosszabb időszakot, a 20. század néhány korábbi és későbbi eseményét is érdemes felidézni. Így válhat láthatóvá, hogy Trianon milyen hosszú árnyékot vetett, milyen kényszerpályát jelentett, és hogyan bomlott fel a két évszázada gyarapodó, etnikai- és kulturális értelemben is sokszínű főegyházmegye életközössége.

A visszatekintés egyik kézenfekvő módszertani lehetősége, sőt talán kötelessége is a változások tényszerű megállapítása a statisztikai adatok felidézésével, az újabb szervezeti keretek ismertetésével. Az említett tények azonban csak kiindulópontok, melyek egyrészt nem egyik napról a másikra következtek be, másrészt fontos dilemmák és bonyolult érzések rejlenek a háttérükben. A főegyházmegye központi levéltárának forrása-ira építve, a fordulat éveinek összetett áttekintésére törekszünk az egyházkormányzati folyamatok bemutatásával és néhány fontos kérdés kiemelésével.

Tényszerű visszatekintés: terület, határok, szervezeti keretek

Sosem élt több katolikus hívő a főegyházmegyében, mint a 20. század elején. Trianon után viszont a hívek 70 %-a határon túlra került, s a nagy múltú érsekség az ország legkisebb egyházmegyéje lett, ahol a magyar katolikus hívek aránytalanul kicsiny része (kb. 3 %-a) élt. Talán ez a néhány szám is elegendő, hogy kellőképpen figyelmeztessen bennünket a változások történelmi jelentőségére.

1923-ban a történeti Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területének közel egymillió fős népességéből 674 ezer volt a katolikusok száma. A terület a Duna-Tisza közén feküdt: Bács-Bodrog vármegye és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Solti járása alkották (Solttól délre). A hívek nemzetiségi összetételére vonatkozóan nem közölnek adatokat az egyházmegye sematizmusai, így arra csupán a lelkipásztori nyelvhasználatból következtethetünk: eszerint a magyar nyelvű plébániák aránya 40 %, a német nyelvűeké 14 %, a délszláv nyelvűek aránya pedig 1-2 % volt. A legjellemzőbb mégis a különböző nyelvek-nemzetiségek együttlélése volt (45%), és sok helyütt használták mindhárom említett nyelvet a lelkipásztorkodásban (16%). A 150 plébánia és lelkészség közül az első világ-

háború végét követő szerb megszállás mintegy 110 plébániát érintett, később a trianoni döntés eredményeként, a szerb csapatok kivonulása után végül 60 maradt Magyarország területén, 204 ezer katolikus hívővel, és továbbra is többnyelvű volt a plébániák haramda.¹ A határon túlra, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került 90 plébánia-lelkészség keretein belül 470 ezer katolikus élt, s ez a korábbi érsekség igen számottevő részét, egyház-szervezetének 60, híveinek 70 %-át jelentette. Az ő gondozásukra a Szentszék 1923. február 10-én, Szabadka központtal létrehozta a Bácsi Apostoli Adminisztratúrát. Kalocsa számára ez a kormányzati területvesztés – leszámítva az 1941-1944 közötti, rövid időszakot – véglegessé vált, bár Róma az Apostoli Adminisztratúrát végül csak jóval később, 1968-ban nyilvánította önálló püspökséggé, a Szabadkai Egyházmegye alapításával.

1923-ban tehát a nagy múltú Kalocsai Főegyházmegye Magyarország legkisebb egyházmegyéjévé vált, ahol hazánk katolikus lakosságának alig több mint 3 %-a élt, s a következő jelentős, maradandó változás csak hetven évvel később, 1993-ban történt a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye létrehozásával. Azóta az egyházmegye határai lényegében illeszkednek Bács-Kiskun megye területéhez. A II. János Pál pápa nevéhez fűződő, 1993-as átszervezés eredményeként egyébként igen jelentős volt a növekedés, a régi egyházmegye mind területét, mind pedig lakosságát tekintve megduplázódott, területe 3.979 km²-ről 8.400 km²-re, híveinek száma 200 ezerről több mint 400 ezerre nőtt. A 2008-ban megjelent adatok szerint a megye lélekszáma 547.459, ebből katolikus 379.423 (70 %). A plébániák (lelkészségek) és templomigazgatóságok száma összesen 129, a templomok-kápolnáké 151. Az egyházmegyének 107 papja és 12 állandó diakónusa volt. A terület és a hívek létszáma alapján a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye a hatodik az összesen tizenhárom magyar egyházmegye sorában, vagyis mai méretei átlagosnak-közepesnek tekinthetők.

A 20. század sematizmusai számos hasznos statisztikai adatot rejtenek, melyek áttekintéséhez és elemzéséhez a továbbiakban két táblázatos adatgyűjtést is közlünk.²

1 A plébániák-lelkészségek fenti számadatai az egyházmegye 1923-as megosztásának idejére vonatkoznak. Eltérő számadatokat kapunk, ha a szerb megszállás kezdetét, 1918 végét, 1919 elejét vesszük figyelembe, az eltérés oka a lelkészségek számának változása. Az 1919-es állapotokról a következő feljegyzést olvashatjuk: „A meg nem szállott területen van 31 lelkészség, a bajai „háromszögben” 21 lelkészség, Bácskában, a megszállott részben 88 lelkészség. Összesen: 140 lelkészség.” Eszerint a megszállás 109 lelkészséget, vagyis az egyházszerkezet 78%-át érintette. Az arányok a bajai háromszög visszatéréseével, ill. újabb lelkészségek szervezésével változtak. Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban: KFL.I.1.a.) Generalia de Archidioecesi. Iktatószám, keltezés és aláírás nélküli feljegyzés.

2 A statisztikai adatok forrásai az egyházmegyei évkönyvek (Schematismus, Névtár, Almanach), az 1975 előtti időkből latin, később magyar nyelven. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye teljes területére vonatkozóan a következő évekből: 1909, 1923, 1942. A Trianon után Magyarország területén maradt, Kalocsai Főegyházmegye területére: 1927, 1936, 1950 (kéziratban), 1975, 1985, 1990. A Bácsi Apostoli Adminisztratúra területére: 1929, 1941. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye területére 2000, 2008. Továbbá a népszámlálás adatai: Népszámlálás 2001. 5. Vallás, felekezet. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 2002.

A Főegyházmegye népességének vallási megoszlása

Terület, év	róm. kat.	gör. kat.	ortodox	evangélikus	református	izraelita	egyéb	összlakosság
Kalocsa-Bács 1909	636 954	10 447	132 046	87 030	46 766	26 379	416	940 038
Kalocsa-Bács 1923	674 607	12 889	156 665	63 927	46 601	18 635	3 797	977 122
Kalocsa 1927	202 484	78	533	19 273	14 233	6 161	1 823	244 507
Bács 1929	479 211	12 160	175 832	70 001	29 549	16 708	3 528	786 989
Kalocsa 1936	290 670	261	535	19 232	15 473	4 979	1 984	338 113
Bács 1941	459 610	–	196 103	–	95 792	–	33 391	784 896
Kalocsa-Bács 1942	738 212	14 313	155 853	84 238	49 098	16 548	5 978	1 064 240
Kalocsa 1950	239 754	473	626	20 036	21 540	1 620	4 455	288 504
Kalocsa 1975	218 529	–	–	–	–	–	–	259 171
Kalocsa 1990	200 474	–	–	–	–	–	–	241 109
Kalocsa-Kecsk. 2000	422 406	–	–	–	–	–	–	557 112
Népszámlálás 2001	358 685	1 605	311	17 099	60 317	202	108 284	546 517
Kalocsa-Kecsk. 2008	379 423	–	–	–	–	–	–	547 459
Szabadkai Egyházmegye 1998	350 000	18000	–	–	–	–	650 000	1 018 000

A vallási megoszlás tekintetében a katolikus többség az egész évszázadon át kétségtelen, s ez a többség markánsabb az országos átlagnál. Míg a katolikusok országos aránya az össznépességet tekintve 60-65 % volt, Főegyházmegyénk esetében ez a szám 68-85 % között mozgott. (Változásai a különböző korszakokban: Kalocsa-Bács 68-70 %, Kalocsa 80-85%, Kalocsa-Kecskemét 75-70%).

Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a Kalocsa-Bácsi érsekség második legnépesebb vallási közössége a görög keleti (szerb ortodox) volt, melynek létszáma a 20. század első felében 150-200 ezer között mozgott.

Egy másik jellegzetesség, ami eltér az országos átlagtól, hogy a protestáns egyházak aránya összességében mindvégig csak kb. fele volt az országos átlagnak, és 10-14 % között mozgott. Köztük hosszú időn át az evangélikusok voltak többségben (elsősorban Bácskában), s ez a helyzet csak az 1993-as határváltozás után változott meg a reformátusok javára (nyilvánvalóan a Kiskunság területének köszönhetően).

Bácska elvesztése után a katolikus valláson kívül tulajdonképpen nem maradt másik, létszámát tekintve hasonlóan jelentős („százazres”) vallás a Főegyházmegyében. A 2001-es népszámlálás adatainál viszont érdemes az „egyéb” oszlopban szereplő számra felfigyelnünk, mely két részből adódik össze: egyrészt sok kis vallási közösség összesen kb. 6 ezres lélekszámát jelenti, másrészt 102 ezer vallás nélküli, azaz vallását nem jelző, nem vállaló, „közömbös” állampolgárt takar, s ez utóbbi szám a 20. század első felében még csak alig néhány ezres volt.

A sematizmusok adatai szerint a katolikus népesség a 20. század első felében a magyarországi részen szépen gyarapodott, míg a bácskai, határon túli részen kis mértékben csökkent. A növekedési folyamatban törést jelentett a második világháború, ezt követően az egyházmegye átszervezéséig, majd azután is folyamatos csökkenés tapasztalható, amely a területről történő elvándorlással, a népesség fogyásával és az elvállaltalanodással függhet össze. A sematizmus és a népszámlálás adatainak eltérése az ezredfordulón érthető, hiszen más volt a számítás alapja. Egy megkeresztelt, egyházi nyilvántartásokban szereplő felnőtt személy nem biztos, hogy vallásosnak mondta magát a népszámlálás adatgyűjtőinek kérdésére, s ez a jelenség azóta csak tovább erősödött a későbbi népszámlálások alkalmával.³

Figyelembe véve a népesedési tendenciákat s az említett folyamatokat, sajnos előre vetíthető, hogy a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye katolikus híveinek száma hamarosan a száz évvel ezelőtti Kalocsa-Bácsi Érsekség hívő-létszámának felére csökken. Ez a „feleződés” még akkor is figyelmeztető jelenség, ha figyelembe vesszük, hogy időközben komoly területi változások is történtek. Az összehasonlítást ugyanis lehetővé teszi a szervezeti keretek hasonlósága: 1909-ben 130 plébánia-lelkészség működött, 2008-ban 129 (a templomigazgatóságokat is figyelembe véve).

A határon túli Bácskában az 1929-es, mintegy 480 ezres hívő létszámhoz képest az évszázad végére 130 ezres a csökkenés, a Szabadkai Egyházmegye 1998-ban megjelent sematizmusa 350 ezer katolikus, 18 ezer görögkatolikus és 650 ezer nem katolikus lakost említ 8.712 km² területen.⁴ A nem katolikus lakosság számaránya tehát megduplázódott, míg a katolikus szám csökkenésének egyik jelentős tényezője a német nemzetiségű hívek „eltűnése” (kollektív üldöztetése, munkatáborokba hurcolása, külföldre menekülése) volt a második világháború végén, ill. azt követően.

Zárásként, érdekességgként említjük meg, hogy az ezredfordulón hasonló nagyságú területtel és hasonló hívő létszámmal rendelkezett a Kalocsa-Kecskeméti és a Szabadkai Egyházmegye, a hívők száma az elmúlt évtizedekben mindkét helyen csökkenő tendenciát mutat.

3 A felmérés technikai-módszertani nehézségei miatt a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nem fogadta el a 2011-es népszámlálás vallási hovatartozásra adott válaszainak eredményét, az MKPK Titkársága erről közleményt adott ki (Budapest, 2013. március 28.). A közlemény szövege a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye sematizmus-kiadványaiban is megjelent, legutóbb: A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja 2020. 42.

4 Schematismus Dioecesis Suboticanae Ad annum Domini 1998. Suboticae 160.

Az egyházszerkezet, papság és szerzetesek adatai

Terület, év	plébánia/ lelkészség	plébános, lelkész	káplán	tanár, hitoktató	nyugdíjas	teológus hallg./ kisszeminarista	összes pap/ külföld	szerzetes rend/ ház/fő
Kalocsa-Bács 1909	128/2	130	87	–	19	46/48	284	5/38/691
Kalocsa-Bács 1923	147/3	149	76	20	19	36/35	287	8/49/–
Kalocsa 1927	63/1	64	25	13	12	25/41	139	6/17/517
Bács 1929	90/24	112	19	5	3	19/129	145	7/28/–
Kalocsa 1936	65/2	67	40	15	11	32/23	159	9/25/575
Bács 1941	92/22 (39)	115	73	12	2	25/98	219	7/34/–
Kalocsa-Bács 1942	156/35	191	103	24	19	44/135	392	20/68/856
Kalocsa 1950	68/19	87	43	26	18	29/47	225	–
Kalocsa 1975	72/5	79	26	5	15	10/–	139/26	–
Kalocsa 1990	72/5	61	4	3	17	12/–	95/18	2/2/–
Kalocsa-Kecsk. 2000	113/11	72	9	1	17	10/–	103/9	11/13/–
Kalocsa-Kecsk. 2008	124	71	14	1	22	18/–	103/4	11/13/–
Szabadkai Egyház- megye 1998	116	93	–	–	4	22/6	97/8	120 fő

Rátérve a Főegyházmegye szervezetét és papságát ismertető táblázatra, elsőként talán azt emelnénk ki, hogy Trianon hatása kissé eltérő volt az egyházszerkezet, a népesség és a papság létszámának tekintetében: míg a plébániák-lelkészségek és a katolikus hívek terén Kalocsa vesztesége kb. 70 %-os volt, addig a magyarországi részen maradt a papság közel fele. Vagyis a korábbi hívek 30 %-át a papok 50 %-a látta el. Az ezt követő két évtizedben azután mindkét oldalon a papság létszámának jelentős gyarapodása figyelhető meg, amely nyilvánvalóan meghaladja a hívek létszámnövekedésének arányát. Így alakult ki a 20. század közepére az a helyzet, amikor egy-egy szolgálati helyre átlagosan két lelképásztor is jut, és az egy papra jutó hívek száma összességében alig több mint ezer. Mindezek hatását erősítette közel ezer szerzetes jelenléte-munkája is. Az egyházszerkezet és a klérus tehát a statisztikai adatok tükrében a század közepén volt a csúcson, ereje teljében.

1950 után megcsappant az utánpótlás, politikai nyomásra korlátozták a teológus hallgatók létszámát, s ez hosszú távon a papság egy részének üldöztetésével, külföldre menekülésével és hivatás-elhagyásával ill. a szekularizáció erősödésével együtt fejtette ki kedvezőtlen hatását. A Bácsi Apostoli Adminisztrátúra területén ezek a kedvezőtlen körülmények már hamarabb kialakultak, a papi utánpótlás képzése megfelelő intézmények, iskolák, teológia hiányában távol (pl. Zágrábban) folyt, s a második világháború újabb áldozatokat, kitelepítetteket és menekülteket eredményezett. A Kalocsai Főegyh-

házmegye területén élő papság létszáma 1950-1990 között 58 %-kal csökkent, az egy papra jutó hívek száma pedig kétezerre nőtt. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyében az ezredfordulóra az oldallagosan ellátott (vagyis helyben lakó pap nélküli) plébániák és lelkészségek száma 52 volt (az összes plébánia-lelkésztség 42%-a), az egy papra jutó hívek száma pedig meghaladta a négyezret.

A Főegyházmegye szervezetét tekintve, a plébániák-lelkészségek száma a század első felében jelentősen nőtt, a kalocsai rész esetében pl. 1923-1950 között másfélszeresére (60-ról 87-re). A legjellemzőbb változás ebben az időben a lelkészségek (vikáriák, helyi káplánságok) számának gyarapodása. A folyamat a bácskai részen volt az erősebb, s ez összefüggésben állt azzal, hogy a különféle nemzetiségek közötti békét így szeretnék volna minél inkább biztosítani. A több nemzetiségű plébániákon ui. önállóan működő rész-egyházakat, ún. vikáriákat különítettek el nemzetiségek szerint, anyanyelvű lelkipásztort biztosítva. (Korábban az istentiszteletek nyelve, ugyanazon templom használatának-kezelésének eltérő szokásai okoztak konfliktusokat a vegyes plébániákon, s a feszültségeket a politikai viszonyok tovább fokozhatták.) Az 1941-es évben Bácskában 22 hasonló vikária mellett még 39 létrehozását tervezték-szervezték.

A Főegyházmegye magyarországi részén elsősorban a hívek létszámának gyarapodása és a lelkipásztori ellátás hatékonyságának növelése tette szükségessé az újabb lelkészségek szervezését, és a folyamathoz kedvező háttérrel biztosított a lelkipásztorok számának már említett, jelentős növekedése (1944-45-ben a Délvidékről menekült papok újabb hulláma jelent meg). Az 1950-es években azonban ez a folyamat lelassult, és néhány új plébánia szervezésétől eltekintve le is állt, a lelkészségek száma ezután inkább csökkent (a népesség létszámával együtt).

A táblázat adatai kapcsán érdemes még megjegyeznünk, hogy a főállású hitoktatótanár papok elsősorban a városokban tevékenykedtek, és nagy segítséget jelentettek a helyi lelkipásztorok munkájában. 1950-től azonban tevékenységük ellehetetlenült, ezután már csak teológia tanári és szemináriumi megbízatások fordulnak elő a papképzés szolgálatában.

A papság teljes létszámának adatainál az 1950-es évektől egy-egy második szám is előfordul, amely a külföldön tartózkodó (általában különféle okokból külföldre menekült) papokat jelenti. 1975-ben ez a szám 26. Az „elvándorlás” valójában ennél jelentősebb volt, itt csak azok a nevek szerepeltek, akik még éltek, és akiknek megmaradt a kapcsolata az egyházmegyével. Nem szerepel a táblázatban, de a sematizmusok közölnek adatokat a papi hivatást elhagyók számáról is: 1942-1975 között 17, 1975-1985 között 4, 1990-ben pótlólag újabb 7, 1990-2000 között 5 nevet találunk, ez összesen 33 személy. A külföldre menekültek és pályaelhagyók száma összesen mindenképpen meghaladta a hatvanat, vagyis látható, hogy ezek a jelenségek is jelentősen hozzájárultak a papság létszámának fogyásához a 20. század második felében. 2000-ben a feltüntetett számok mellett még 12 szerzetes is végzett lelkipásztori szolgálatot.

A szerzetesek számadatai kapcsán jegyezzük meg, hogy azok nagyobb részét a női rendek-kongregációk (elsősorban a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek) házai és apácái jelentették, a férfi szerzetesek száma a 20. század első felében-közepén nem érte el a százat a kis egyházmegye területén (ők összesen három rendházban éltek: Kalocsán jezsuiták, Baján ferencesek és ciszterek). A szerzetesrendek 1950-es „feloszlása” azután hosszú időre megszüntette jelenlétüket az egyházmegyében. A határon túli részen a férfi rendek közül ferencesek Szabadkán és Bácsón, karmeliták Zomborban éltek, a legtöbb háza az egykori kalocsai iskolanővéreknek volt 20 településen, akik el-

szakadva Kalocsától, 1930-ban felvették a Miasszonyunkról nevezett Bácskai Szegény Iskolanővérek nevet (Congregatio Sororum Pauperum Ludimagistrarum de Domina Nostra Backaensium), és iskoláik elvesztése (államosítása) után is általában a helyükön maradtak. Rajtuk kívül egy-egy kórházban-árvaházban még több női szerzetes társulat is jelen volt a térségben.

A bácskai uralomváltás és az egyházkormányzati jogok megőrzése – az egyházmegyei körlevelek tükrében

A főegyházmegye központjában, Kalocsán egyértelműen az egyházkormányzattal kapcsolatos jogok megőrzésére törekedtek, vagyis a háború végén minden nehézség és változás ellenére igyekeztek úgy folytatni a kormányzást, ahogyan azt azelőtt is tették. Figyelembe véve, hogy a szerb katonai megszállás a lakosság mindennapi életét alapvetően befolyásolta, talán meglepő lehet számunkra, hogy az egyházmegyei körlevelekben a témának szinte alig van nyoma. A „hiányosság” egyik magyarázata lehet, hogy egyházi szempontból a változó politikai viszonyok pusztán „kellemetlen körülményeket” jelenthettek, erre pedig ráadásul a demarkációs vonal mindkét oldalán volt példa, emlékeztetőül talán elég a Tanácsköztársaság idején, 1919 júniusában Kalocsán történetekre, Szamuely csapatainak látogatására és a hírhedt statáriális kivégzésekre utalnunk. Ilyen körülmények közepette a reménykedők abban bíztak, hogy a világegyetem-ámokfutás egyszer véget ér, s túlélve a nehézségeket a józan ész diadalmaskodik, és a helyzet rendeződni fog. A túlélés stratégiája tehát az egyházkormányzati cselekvőképesség és jogok megőrzésére, ill. az említett reményre alapozódott.

A hivatalos egyházi kommunikáció legfontosabb eszköze a rendszeresen megjelenő főegyházmegyei körlevél⁵ volt, melynek kb. havonta megjelenő számai a plébániákhoz minden nehézség ellenére eljutottak. Ez a folyamatosság érezhető a praktikus közlések stílusából és a rendelkezések jellegéből, valamint abból az igényből is, hogy a körlevelek kiadási költségéhez a hozzájárulást a megszállt területek plébániáiról is bekérték.⁶ Továbbra is rendszeresek voltak a dispoziciók (papi áthelyezések) a főegyházmegye teljes területén, az egyházi szolgálati helyek tehát a határtól függetlenül változhattak. A fellelhető problémákat a területi adottságoknak megfelelően igyekeztek megoldani, minden panasz vagy minősítés nélkül, így pl. a jugoszláv oldalon jelentkező, jelentős postaköltségek fedezésére felszólították a templompénztárakat (miközben a magyarországi egyházi hivatali célú levelezés kedvezményes volt, költségeit visszaigényelhették, vagy díjtalanul adhatták fel a küldeményeket).⁷ A pénzfogalom is működött az egyházmegye teljes területén, beszédtek a befizetéseket a papi nyugdíjalapba, és a tanítói nyugdíj-igényeket is rendszeresen bekérték Kalocsára. A kántortanítói nyugdíjak folyósítását a jugoszláv részekben is megoldották, a bácsi plébánosra bízva annak kifizetését: az érintetteknek nála

5 Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno ... dimissae. 1922-től magyarul: Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az ... évről. A cím változása nem meghatározó a tartalom nyelvével illetően: ahogy korábban is voltak magyar, latin és délszláv nyelvű részek is a körlevelekben, a többnyelvűség továbbra is megmaradt.

6 Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről. 433/1922 sz. *Körrendeletek költségeihez a templompénztárak hozzájárulása megállapítatik.* A fizetésben elmaradóktól a magyar területekről 100 koronát, a jugoszláv területről 100 K-t kértek beküldeni Kalocsára, az Alapítványi Hivatalba.

7 Litterae Circulares 2212/1921. sz. *Hivatalos levelek szállítási költsége*

kellett jelentkezni a járandóságért.⁸ A különféle segélyek gyűjtése-folyósítása is folyamatos volt az egész egyházmegye területén, az összegző adatok a körlevelekben rendszeresen megjelentek. Hasonló megoldások sorát idézhetnénk, melyekből látható, hogy az adott körülmények között igyekeztek megtalálni a modus vivendit, és a körlevelekben vállalták az illetékes közigazgatási hivatalok kéréseinek közvetítését is. Így pl. közölték a zombori főispáni hivatal megkeresését az újvidéki Narodna Uprava által megkívánt, iskolai alkalmazottakat érintő hivatali eskütétel ügyében 1919 januárjában, felszólítva a római katolikus iskolák igazgatóit és tanítóit a kívánt eskü letételére.⁹ Annak ellenére, hogy ezt sokan jogtalannak tartották, itt nincs nyoma elzárkózásnak vagy tiltakozásnak. A körlevéli közlésekben jól láthatóan a felmerülő problémák praktikus megoldására törekedtek, mivel ennek a kommunikációs csatornának a főegyházmegye teljes területén vállalhatóan és működőképesnek kellett maradnia. Nyilvánvalóan nem kívántak alkalmat adni a körlevelek esetleges betiltására, amire könnyen sor kerülhetett volna, hiszen a határon túlra szánt példányok nyomtatását nagyrészt Szabadkán oldották meg, ahol ki kellett állni a szerb cenzúra próbáját is a közléseknek a megjelenés érdekében.

Jó példa a praktikus megoldások keresésére Várady Lipót Árpád¹⁰ érsek 1921. január 7-i körlevéli közlése a hitoktatás ügyében, melynek háttérében az iskolák államosításának egyébként fájó ügye állt. Az érsek mégis mértéktartóan, tárgyilagosan, tiltakozás helyett „kiskapus” megoldást javasolva állapította meg a következőket: „A jugoszláv kormánynak az iskolák államosítására irányuló akciója befejezést nem nyert, sőt több hitközség miután a jugoszláv törvény felekezeti iskolát nem ismer, hajlandónak nyilatkozott a magániskolák létesítésével járó tetemes terhek viselésére, hogy ezzel a gyermekek vallásos nevelését biztosítsa.” Majd kifejtette, hogy néhány helységben a jugoszláv tanhatóság a római katolikus iskolákat már államosította. Mivel ezekben az iskolákban a hitoktatást a továbbiakban csak az ott alkalmazott tanárok végezheték, ezért arra kérte az érsek a papságot, hogy hetente egy-két alkalommal tartsanak hitoktatást az egyes osztályoknak külső helyszínen, s a megvalósítás módjáról jelentést is küldjenek Kalocsára.¹¹

A körlevelek tükrében ez a helyzet 1918-1923 között változatlan maradt, nem esik szó egyházkormányzati nehézségekről, konfliktusokról a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye életében. A sorok között mégis kivehető, sejtethető problémákat gyakorlatias javaslatokkal, különféle technikai megoldásokkal, kompromisszumokkal, kivárással igyekeztek orvosolni. A változatlan cselekvőképeség látszatának fenntartása fontos volt Kalocsa kommunikációjában, hiszen minden ellenkező irányba mutató jel, akadályozottság az

8 Litterae Circulares 86/1921. sz. A hivatalos pénzek Jugoszlávia területén a szabadkai Szent Antal nyomdába küldendők. A jugoszláviai papi nyugdíj összegek beszedéséről tehát Szabadkán gondoskodtak. – Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények 223/1922. sz. Kántortanítói nyugdíj ügyében intézkedés. A 118 nyugdíjas a Főkáptalani Alapítványkezelő Hivatalban Kalocsán, vagy pedig Evetovics János bácsi prépost plébánosnál vehette fel nyugdíját, aki ezen járandóságokat a magyar koronának megfelelő értékben előlegezte.

9 Litterae Circulares 327/1919. sz. Iskolai alkalmazottak eskütétele.

10 Várady Lipót Árpád: (Temesvár, 1865. jún. 18. – Kalocsa, 1923. febr. 18.) 1888-ban szentelték pappá a csanádi egyházmegyeében, tanulmányi felügyelő és teológiai tanár lett a temesvári szemináriumban. 1890-től központi, hivatali szolgálatban állt, először püspöki szertartó, majd titkár. 1896. decemberében miniszteri osztálytanácsosi kinevezést kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, ahol 14 éven állt a katolikus ügyosztály élén. 1899-től a csanádi székeskáptalan kanonokja, 1902-ben Ferenc József sebenicói püspöki címet adományozott neki. 1906-tól a Szent László társulat egyik alelnöke. 1911-től győri megyéspüspök, 1914-től kalocsai érsek.

11 Litterae Circulares 119/1921. isk. sz. A hitoktatás ügyében intézkedés.

egyházmegye megosztásának folyamatát gyorsíthatta volna. Ez a magyarázata, hogy a körlevelekben nyoma sincs pl. érseki helynök kinevezésének-tevékenységének a határon túli térségben, holott ez kézenfekvő lehetőség lett volna, és nyilvánvalóan történtek bizalmas, személyre szóló megbízások a főpásztor részéről az ügyek intézésére a határ átjárhatóságának nehézségei miatt. A vikárius kinevezésének kérdésére, annak óvatos kezelésére a továbbiakban még visszatérünk.

Kezdeti remények, szerény eredmények – kapcsolat az új közigazgatási szervekkel

A körlevelekhez képest sokkal konkrétabb megfogalmazásokkal és kérésekkel, határozottabb hangnemmél találkozhatunk a közvetlen hivatali levelezésben, hiszen az egyházi jogvédő álláspontot valójában itt lehetett érvényesíteni a gyakorlatban. Az érsekség és a megszállt területek szerb közigazgatásának kezdeti kapcsolatára jellemző Várady Lipót Árpád érsek 1919. január 30-án, Kalocsán kelt levele, mely szavá teszi a legsúlyosabb problémákat, és egyben jó példa a kezdeti reményekre.¹²

„A Narodna Upravának, Újvidék

Bács-Bodrog vármegyének a szerb és franciacsapatok által történt megszállása olyan új helyzetet teremtett, amely a megoldandó kérdések egész sorozatát veti fel. Ezen kérdések megoldása nem közönséges feladat elé állítja a Narodna Upravát, mint a közhatalomnak a mondott területen ez idő szerinti gyakorlóját, viszont a kérdések, amíg meg nem oldatnak, súlyos teherként nehezedenek a közönségre, tehát hallgatással nem mellőzhetők.

Kötelességemnek ismerem, mint a vármegye területén lakó több mint 600000 róm. kat. hívő főpásztora az eddig tapasztaltak alapján előterjesztést tenni, oly célból, hogy a Narodna Uprava a hívek lelki vezetése szempontjából jelentkező szükségleteket, kívánalmakat, panaszokat megtudhassa és orvosolhassa.

Éltet a remény, hogy ily irányú eljárásom nem fog eredmény nélkül maradni. Reményemet merítem: az előadandó kívánalmak igazságos és méltányos voltából; merítem azon erkölcsi elvek erejéből, amelyekben kívánalmaim gyökereznek és amelyek védik a legyőzöttet, kötelezik a győzött is. De nem kevésbé merítem reményemet a megszálló hatalom több tényéből, amelyek arra engednek következtetni, hogy e hatalom a jogrendnek erőteljes védelmezője, s hogy előtte az erkölcsi értékek nem közömbösek.

Hogy a tényekből néhányat említsek, utalok arra, hogy a megszálló hatalom a vágyon és személybiztonságot a megszállott területen azonnal helyreállította. Utalok arra, hogy a bűntények nem hagyatnak megtorlás nélkül, hanem erényes visszautasításra találhatnak. Utalok arra, hogy panaszomra az egyik érsekuraldalmi bérlő-szövetkezet önkényes eljárása megzaboláztatott, tisztjeim kérelmére az érseki erdők vandál pusztításának gát lett vetve. Azt sem hagyom említés nélkül, hogy amikor egyes bizantinós szellemű elemek¹³ felajánlkoztak olyan egyházi ovációkra, amelyek a megszálló hatalmat meg

12 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban KFL.I.1.a.) Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.)

13 görög keleti, szerb ortodox egyházi személyekről, valószínűleg papokról lehet szó

sem illetik, amiket az nem is kívánt, a belátó katonai parancsnokok azokat önmaguktól elhárították.¹⁴ Ezen józan és férfitas magatartás jogosít fel a reményre, hogy egyes sérelmesnek látszó intézkedések, némely súlyosnak érzett nyomás a kellő megvilágítás után talán megszüntethetőnek, vagy legalább is enyhíthetőnek fog bizonyulni. Ezen reményemben van szerencsém a következőkre nagybecsű figyelmüket felhívni:

A censura kezelése a megszállott területeken túl szigorúnak mutatkozik. Megtörténik, valószínűleg az eljáró közegek nagy elfoglaltsága, esetleg kényelemszeretete okából, vagy talán azért, mivel nem ismerik ki magukat, hogy teljesen ártatlan folyóiratok, mint közveszedelmesek lefoglaltatnak, újságlapok tömegesen megsemmisíttetnek, viszont egyes lappéldányok mintegy jutalomként egyeseknek átadatnak, akik azután azokat uszóraáron továbbítják a közönség között. Egyházi leveleket kapok ugyan Bács megyéből, de több jel oda mutat, hogy számos küldemény útközben elvész. Legyen szabad tehát kérem, hogy a kívülről könnyen felismerhető egyházi levelezés bocsáttassék át szabadon, amivel szemben leveleimért vállalom a felelősséget. A magánlevelek ne semmisíttessenek meg, hanem áttekintés után jussanak el a címzetekhez. A hírlapokra, szakközlönyökre nézve szűnjék meg a beviteli tilalom; a köznyugalom szempontjából is célszerű, hogy ha a közönség tájékozást nyer, mint ha teljesen tájékozatlanul marad és vad híreszteléseknek lesz kiszolgáltatva. A szellemi éheztetés kegyetlen büntetés, Bács megyéből Szibériát csinál.

Nem kevésbé fontos a pénzküldés is Bács megyébe. Bizonyos tekintetek arra indítják a megszálló hatalmat, hogy a forgalomban levő osztrák-magyar bankjegyeket lebélyegeztesse, újak behozatalát pedig eltiltsa. De vajon nem-e lehetne kivenni az egész tilalom alól a sok Bács megyei lelkész, tanítónyugdíjas, áldozár, tanár, tisztviselő stb. folyó fizetését, amelyből azok élnek, amelyre rá vannak utalva? Az ellenőrzésbe nem akarnék beavatkozni, viszont azonban nem látszik méltányosnak, emberies eljárásnak, hogy az igényjogosultak illetményeiktől egyszerűen elűtessenek. A pusztító intézkedés helyett tehát valamely célszerű eljárási szabály volna alkotandó. Ottani megkeresésre múlt évi december 31-én 626. sz. a. felhívattott a róm. kat. tanszemélyzet, hogy az eddig élvezett államsegélyről küldjön kimutatást.¹⁵ A kívánt adatok lassan beérkeznek, de a mostani postaközlekedés mellett sok el is fog veszni. Nem indokolja-e ezen tapasztalat is, hogy más rendszer beállításáig a korábbi rendszer ellenőrzés mellett fenntartassék?

A szabadkai Szent Antal nyomdát a megszálló hatóság bezáratta. A Délvidék c. szabadkai napilapot betiltotta. Barth Benedek¹⁶, egyházmegyei áldozárt és nyomdaigazga-

tót egy időre bezárták. Állítólag hasonló sors fenyegette Hegedűs Benjamin¹⁷ szabadkai-szentgyörgyi plébánost is.

Nem világos előttem, miféle okokból történtek ezen intézkedések? Egyik plébánosom jelentéséből arra kellene következtetnem, hogy XVIII. számú körlevelem lett volna a nyomda bezárásának s talán Barth úr letartóztatásának is oka. Ezen körlevelet a magyar köztársaság kikiáltása alkalmából adtam ki. Egyik célja volt, hogy a köztársasági államformára való átmenet kapcsán a várható túlsapongásoknak lehetőleg elejét vegye. Tartalmának nagyobb része azonban abból állott, hogy a világháború után beállott helyzetnek megfelelő intelmekkel, buzdításokkal láttam el a hívő közönséget. Ily irányú intelmekre, buzdításokra mindenhol szükség volt, a megszállott területen is. Egyébként pedig a szerződészerű megszállás tényét a körlevél kifejezetten elismerte, megtorlásra tehát okot nem szolgáltatott.¹⁸ Egy más híradás szerint a körlevél valóban csak ürügy, a tulajdonképpeni ok pedig az intézkedésekre az lett volna, hogy a Szent Antal nyomdában megjelenő Délvidék tüntetett a megszálló szerb hatalom ellen. Hasonló kifogás merült volna fel Hegedűs Benjamin plébános viselkedését illetőleg.

Valóban nincs módomban elbírálni, hogy a vádak alaposak-e, de feltéve és meg nem engedve, hogy alaposak, felteszem a kérdést, hogy nem méltóztatnak-e úgy vélni, hogy a mostani körülmények között, amikor mindenkinek a lelke egy vagy más okból sebes, mindenkinek a szíve vérzik, a szavakat lehet úgy mérlegelni, mint normális időkben? És ha már türelmet, elnézést kell gyakorolni, nem gyakorolhatja-e azt könnyebben a győző, mint a legyőzött? És ha elnézésnek nem adatott hely, hanem a büntetés vétetett alkalmazásba, nem gondolják-e immár expiálnak¹⁹ a valódi vagy csak talán vélt sérelmet?

Amidőn e kérdéseket felteszem, hozzáfűzöm ama kérelmet, hogy a Délvidék megjelenését méltóztatassanak újból lehetővé tenni. Lehetnek s bizonyára vannak is az említett lapnak fogatkozásai, viszont azonban tagadhatatlanul tényező a közönség irányításában, és pedig oly módú irányításában, amely ma hézagpótló, mert a közönség egy tekintélyes részének bizonyos erkölcsi támaszt nyújt, amelyre a közönségnek a társadalmi rend fenntartása érdekében szüksége van. Ez az érdek nem lehet közömbös Önök előtt sem; a közönség ezen érdeke szempontjából reményem, hogy kérelmem meghallgatás nélkül nem marad. Másfelől magam részéről szívesen megteszem a lépéseket, hogy a lap a tapasztaltakból okulást merítve folytassa működését, semmi irányba ok nélkül ne támadjon, ellenben teljesítse építő munkáját.

Sok oldalról hangzik a panasz amiatt, hogy a bírakat, közigazgatási tisztviselőket, a tanszemélyzetet hivatali esküire kényszerítik. A kívánt eskünek több formája van. Egyik

14 Egy példa a hasonló esetekre: Baján a belvárosi plébánián megjelent a helybéli szerb (ortodox) lelkész, és a szerb katonai parancsnokra hivatkozva kérte, hogy vasárnap délelőtt tartanak Te Deumot a szerbek bevonulása alkalmából. Barsy Viktor plébános-helyettes kitérő választ adott, mondván, hogy ha ezt a városi hatóság kéri, megteszi. Az ügyben azonnal a polgármesterhez fordultak, aki jelezte, hogy a kérés teljesítése a nép körében ellenszenvenzt váltana ki, mire a szerb parancsnok eltekintett ettől a kívánságtól. 1918. nov. 18-án, Baján kelt jelentése végén Barsy Viktor plébános-helyettes örömmel jegyezte meg, hogy „Különben a városban nyugalom van, s a megszálló katonaság nagyon előzékeny, s a rendet fenntartja.” Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Plébániai iratok (a továbbiakban KFL.I.1.b.) Baja-Belváros 5502/1918. sz. Ér.: 1918. XI. 21. A felzeten: *Baja. Szerb katonaság bevonulásával kapcsolatban rend van. Tudomásul.*

15 A korábban folyósított, magyar államsegélyekről a Narodna Uprava kért kimutatást, az érsekség közreműködött az adatok begyűjtésében.

16 Barth Benedek: (Mérk, Szatmár m., 1888. február 24. – Bácsalmás, 1940. szeptember 18.) 1912-ben szentelték pappá, majd káplán volt Bácsordason, Dunabölkényen és Csonoplyán. 1916-tól a Szabadka-

Szent Teréz plébánia káplánja, 1917-től a Szent Antal Nyomda igazgatója. 1921 szeptemberétől a Kalocsai Főszékeskáptalan előnékes, 1923-tól Bácsalmáson adminisztrátor, majd 1926-tól plébános.

17 Hegedűs Benjamin (Szabadka, 1882. okt. 9. – Bajmok, 1954. aug. 24.) 1907-ben szentelték pappá, káplán volt Monostorszegen, majd 1911-től Szabadka-Szent Rókus plébánián. 1913-tól plébános-helyettes Nagyfénnyben, 1917-től plébános Szabadka-Szent György plébánián, 1943-ban innen vonult nyugdíjba. 1939–1941 között volt egy politikai háttérű pere a Bácskai Apostoli Kormányzóság szentszéki bírósága előtt.

18 Az érsek a körlevélben a határokkal kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Rendkívül súlyos gondok nehezedenek még reánk. A legfőbb gond hazánk épsége, amelyet betörő csapatok és a diadalmi mámorban megnövekedett hódítás vágya fenyeget. A betörésekkel szemben, amennyiben azok a kötött fegyverszünet feltételein kívül eső vállalkozások, reméljük, meg fogják az országot védelmezni hős fiaink.” Ld. Litterae Circulares 5430/1918. sz. Főpásztori szózat a köztársaság kikiáltása alkalmából. Kalocsa, 1918. nov. 16-án.

19 értsd: jóvátettnek, levezekeltnek

szigorú, a másik kevésbé szigorú forma, alig egyéb, mint fogadalom a hivatali teendők buzgó, pontos teljesítésére. Többen vonakodnak az esküt letenni, s ha mégis leteszik, azt csak fenyegetésre teszik, a jegyzőkönyvben azonban az vétetik fel, hogy az eskütételt szabadon teljesítették. Méltóztassék elhinni, hogy a kikényszerített eskünek semmi becse, semmi értéke nincs, még csak azt a célt sem szolgálja, hogy demonstratív ereje legyen a megszálló hatalom mellett; ellenkezőleg alkalmas a megszálló hatalmat kompromittálni, mint olyant, mely az eszközökben nem válogatós. Bölcs megfontolásába ajánlanám tehát az eskü tekintetében eddig követett eljárás revízióját oly irányban, hogy az eskü további kivételétől, mint idő előtti dologtól tekintsenek el.

A szorosan vett egyházi élet köréből szóvá kívánom tenni a plébánosok kinevezésének ügyét. Szabadkán a politikai hatóság két városi plébániára lelkészeket nevezett ki²⁰, hivatkozva arra, hogy a Narodna Uprava a kegyúri jogot reá ruházta. Így beállítva a tételt, téves. A Narodna Upravanak nem volt kegyúri joga, azt tehát nem is ruházhatta a politikai hatóságra, de van Szabadka városának az egyház által elismert és gyakorolt kegyúri joga, s mivel a város közigazgatási szervezete most a megszálló hatalom rendelkezése alatt áll, gyakorolhatta nem ugyan a kinevezést, de a bemutatást a Narodna Uprava által kijelölt közeg. Megjegyzem, hogy szükség és ok nélkül mellőztetett Szabadka város közönségének bevonása, miért is a bemutatást azon fenntartással fogadtam el, hogy abból a város közönségére semmiféle következtetés nem vonható. A bajai plébánia betöltésénél annyiban esett hiba, hogy a katolikus közönséget képviselni hivatott városi testületet a megszálló hatalom alakította meg, nem választás, hanem kinevezés útján és akként, hogy csaknem kivétel nélkül szerb és bunyevác lakosokból állította össze a képviselő testületet, holott a város és a katolikus plébánia közönségeinek óriási nagy részét nem azok alkotják. Természetes, hogy az egyoldalúan alakított testület bizalmából választott plébános a kat. közönség előtt éppen ezen okból vajmi könnyen ellenszenves fog lenni. A bemutatást, figyelembe véve a város közönségének kényszerhelyzetét, elfogadtam, azon reményben s a plébános előtt beiktatása alkalmával kifejezett azon várákozással, hogy iparkodni fog az előzetesen hiányzott közbizalmat legalább utólagosan megszerezni.²¹

Szabadka városában a politikai hatóság a Szent Rókus plébánián változást rendelt el az isteni tisztelet rendjében a magyarság rovására. Hasonló történt az ugyanottani Szent György plébánián. A politikai hatóság ezen eljárása önkényes, tárgyilag alig indok-

kolható. Önkényes, mert a templomban rendelkezni az egyházi és nem a politikai hatóságnak van joga. Tárgyilag alig indokolható, mert a magyar nyelv az említett helyeken a bunyevácok sérelme nélkül foglalt helyet. De még ha volna is valamely részletben módosítandó, javítandó a bunyevác hívek érdekében, miért nem kéri az intézkedés az illetékes egyházi hatóságtól? Az érseki hatóság minden méltányos kívánságot a leglelkiesmeretesebb módon szokott mérlegelni. Az isteni tisztelet nyelvének szabályozása pedig éppen sokat foglalkoztatta már, ami természetes is, mert ott, ahol miként ezen egyházmegyében magyarok, németek, bunyevácok, sokacok, tótok sokszor vegyesen laknak, gyakorta felmerülhet a rendezés szükségessége.²² Intézkedéseiben az érseki hatóságot soha nem vezették egyoldalú tekintetek, hanem a hívek lelki üdvé. Becsületes kormányzásra mutat, hogy a hívek békessége megőriztetett: még ott is, ahol a múltban zavargások voltak, kimutatható, hogy a zavargások nem az érseki hatóság intézkedéseinek célzatosságára, hanem egészen más s nem mindenkor a legtisztább okokra vezetendők vissza. Jellemző bizonyíték mindenesetre az eddigi egyházkormányzat tárgyilagossága mellett az a tapasztalat, hogy most a viszonyok gyökeres felfordulása idejében sem merült fel számottevő panasz avagy kívánság. A bunyevác nemzeti Tanács jelentette ugyan, hogy Baján nincs bunyevác káplán, de ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy a katonai lelkési szolgálatra éppen a bunyevác nyelvet beszélő káplánok hívtak be első sorban, amiatt az állomás nem volt betöltve, de a sz. ferencrendiek templomában volt a nem nagy számú hívekről gondoskodás. Tatabáza iránt az az észrevétel merült fel, hogy a filialista hívei (Mátételke) nem gondoztatnak bunyevác nyelven. A panasz alapján nyomban kérdés tétetett s az a válasz érkezett, hogy a filiális hívei igen jól értenek magyarul és nem kívánnak bunyevác szolgálatot. Íme ezek a felmerült panaszok, amelyek mindenesetre igazolják, hogy az érseki hatóság eddigi rendszere helyes volt.

Ezen egyedül helyes rendszert felborítással fenyegeti a mostani szabadkai példa. Ha a tett intézkedés nem történt azért, mert az ügy eléggé felderítve nem volt, hanem célja volna az egyik nyelvcsoporthoz megrövidítése, akkor az intézkedés valóban nem időszerű. Eddigél is már, legalább ezen egyházmegyében minden hívőnek nyelve megbecsülésben részesült. A világháború azonban arra mutat, hogy a nemzeti nyelv ezentúl még hathatósabb oltalomban fog részesülni: nem lesz ezentúl csupán a kormányzó hatalom józan belátására, becsületére, nem lesz csupán önvédelemre utalva, hanem úgyszólván a világ közvéleményének védő pajzsa alá fog helyeztetni. Párizsban éppen most dolgoznak az új s mégis mindig örök emberséges jog szabályain. A jog szól az egész világ számára, az alól Bács megye és Szabadka sem lehet kivétel. Nem szükséges ezt tovább fejtegetnem. A Narodna Uprava bölcsessége be fogja látni, hogy mi a teendő. A szabadkai politikai hatóságot megkerestem, hogy intézkedését helyezze hatályon kívül, a Szent Rókus plébánost utasítottam, hogy a korábbi gyakorlathoz térjen vissza. Önöket pedig tisztelettel

20 Konkrét személyeket sajnos nem tudunk megnevezni. Személyi változások 1918 decemberében a lelkészek-hitoktatók körében bőséggel voltak, de nem tudni, közülük kik lehettek a város által „kinevezett” személyek. 1918. december 27-én kelt levelében arról értesítette a szabadkai városi tanácsot az érsek, hogy szabadkai hitoktatókká nevezte ki Vojnits-Tunics Antal, Szkenderovics Antal, Szvoboda Lajos és Svraka Ferenc volt tábori lelkészeket. Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz 1037/1918. Szabadkai hitoktatók. – Az anyakönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján Szabadka-Szent Rókus plébánián Nacsa Lajos káplán állt szolgálatba 1919. január elején, Szabadka-Szent Teréz plébánián 1918–1919 fordulóján Kanyó Lajos és Svraka Ferenc káplánok kezdték meg a munkát. Mindannyian tábori lelkési szolgálatból érkeztek, kinevezésüket az 1918. dec. 28-i körlevél is tartalmazta. Közülük Kanyó és Svraka korábban is a Szent Teréz plébánia káplánjai voltak, így visszatérésük régi szolgálati helyükre aligha kifogásolható.

21 Vojnits Dániel apát-plébános nyugalmába vonulása után, a kifogásolt módon kinevezett, új plébános Budanovich Lajos, későbbi püspök volt. Budanovich Lajos: (Bajmok, 1873. márc. 27. – Szabadka, 1958. márc. 16.) 1897-ben szentelték pappá, káplán volt Szántován (Hercegszántón), Katymáron, Szabadka-Szent György plébánián, majd Zomborban, Újvidéken és Baján is. 1912-től Béregen plébános. 1918 decemberétől Baja-belvárosi plébános, majd 1920 januárjától Szabadka-Szent Teréz plébánosa. 1923-tól ő volt a Bácsi Apostoli Adminisztratúra első kormányzója.

22 A téma valóban gyakran felmerült a hivatali ügyintézésben, a két említett plébánián (Szabadka Rókus és Szent György) nem sokkal korábban, 1917-ben rendezték a nyelvhasználat ügyét, melynek során terjedelmes akták születtek. Az akkor alkalmazott szabályozás szerint a szertartások nagy részét „megfelezték”, s az egyik részt magyar nyelven, a másikat bunyevácul tartották. Az említett akták alapján ítélve a fent idézett érseki levélben említett tárgyilagosság és panaszmentesség nem valósult meg maradéktalanul, a szabályozás célzatosságára utal pl. a következő elismerő érseki megjegyzés a Hegedűs Benjamin Szabadka-Szent György plébánosnak írt válaszlével fogalmazványának végén: „Együttal elismeréssel fejezem ki, hogy Nts. a magyar istentisztelet nagyobb térfoglalását ügyesen keresztül tudja vinni. Kalo-csa, 1918. I. 22.” Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György 6209/1917. Ér. 1917. XII. 29. Istentisztelet nyelvréndjére vonatkozó válasz.

kérem, hogy ha volna valamely indokolt kívánság az isteni tiszteleti nyelvek tárgyában, azt méltóztassanak velem további tárgyalás végett közölni.

Az előadottakból méltóztatik látni, hogy a fogatkozások előtt is olykor szemet hunyok meggondolva, hogy most rendkívüli időket élünk. Ez a megfontolás birt arra, hogy átbocsássak oly dolgokat, amelyek a jogszerű kívánalmaknak talán nem felelnek meg, de a kényszerhelyzetből magyarázhatók. Nehogy azonban az eddig történtek úgy véteszenek, hogy azok kivétel nélkül helyesen is történtek, kívántam ezen előterjesztéssel élni, egyben pedig tiszteletteljesen felkérem, hogy az előadottakat nagyra becsült, jóakarati megfontolása tárgyává tenni méltóztassék.

Fogadja többire kiváló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. január hó 30.

kalocsai és bácsi érsek"

A Narodna Uprava udvarias válaszában lényegét megismerhetjük Várady Lipót Árpád érsek újabb, 1919. február 18-án kelt levelének fogalmazványából is. Ebben megköszönte az érsek a Narodna Uprava intézkedését a kegyúri jogok és az istentisztelet rendjének helyreállítása, jövőbeni helyes értelmezése érdekében. Hasonlóképpen, örömmel fogadta a szabadkai Szent Antal nyomda felszabadításának hírért, s a Délvidék c. napilap megjelenésének engedélyezését. Az említett, helyi eredményeken túl viszont nem sikerült változást elérni az eskük kényszerítése ügyében, melyben a Narodna Uprava nyilvánvalóan a központi rendelkezések végrehajtására hivatkozott, és hasonlóképpen Belgrádba továbbították a posta és a cenzúra működésével kapcsolatos panaszokat is, melynek eredményét az érsek – válaszlevelének megjegyzése szerint – kíváncsian várta, bár a helyzet inkább rosszabbodott, ahelyett, hogy javult volna. A levélből az is kiderül, hogy a Narodna Uprava kérte Várady érseket, hogy az istentisztelet nyelvi kérdéseinek megoldásánál számoljon a változott viszonyokkal, és hasson oda, hogy Bács megye nagyközönsége nyugodjék bele új állami hovatartozásába. Az érsek ez elől határozottan elzárkózott, kifejtve, hogy akkor érdemes visszatérni a kérésre, ha az említett viszonyok és az állami hovatartozás a nemzetközi jog szabályai szerint rendezve lesznek, „addig azonban, amíg ezen új jogrend elő fog állani, a magam részéről arra kérem Önöket, hogy a status quo erőszakosan ne bolygattassék.”²³

Az említett fogalmazvány áthúzott befejező része mutatja, hogy a levél elküldése előtt, még további módosítások történtek, a változás magyarázata egy névtelen, dátum nélküli feljegyzés, mely a megszállt területről érkezett friss információkon alapult, s tartalmát az érsek teljes egészében beépítette a Narodna Upravának írt válaszlevelébe. A végleges, elküldött levél tehát az említett fogalmazvány tartalma után, a következőképpen folytatódott:²⁴

„Fájdalom a legutóbbi időkben felmerült újabb incidensek indokolják az aggodalmat, hogy a viszony a megszálló sereg és a lakosság között napról-napra mindinkább elmérgesedik.

23 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, kéziratos fogalmazvány. A felzetén pirossal „Politica” megjegyzés, valamint a tárgy meghatározása: „Narodna Uprava – vallási sérelmek tban.”

24 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, gépelt tisztázat, magyar és német nyelven is

Így pl. a közeli Érsekcsanádön egy magyar gazda lakodalomra hívott egy szerb katonát, aki a háború alatt mint internált szolgált, a családdal jó barátságba jutott, és most Baján teljesít a szerb csapatnál katonai szolgálatot. A mulatozásnak verekedés lett a vége, a verekedés megbosszulására néhány szerb katona jött ki a faluba, a saját ügyükben bíraskodni. Mikor ezek is visszautasításban részesültek, katonai büntető expedíció szállott ki. Az összeütközés több halottat és sebesültet számlált s a község érdemes derék jegyzője testi fenyegetésben részesült, s talán még most is fogva van.

A Magyarkanizsa melletti Adorján községben hasonló természetű összekoccanás szerb katonák és a falubeliek között azzal végződött, hogy több gazdának házat felgyújtottak.

Bajaszentistvánön valami incidens merült fel ismét lakodalmon szerbek és bunyevácok között. Egyelőre annyit tapasztal a vidék, hogy Bajaszentistvánba bemenni és onnan kijönni nem lehet.

Újvidéken a közönség egy része azon hírre, hogy a párizsi konferencia a megszálló seregeket visszaparancsolta volna, tüntetett. A tüntetésben állítólag részt vettek volna az ottani magyar és katolikus főgimnázium tanulói. Ezen körülmény szolgált volna okul arra, hogy a gimnázium érdemes, békés igazgatóját letartóztatták, mintha annak módjában lett volna olyan tömegjelenségben, amilyen a tüntetés volt, az ifjúságot bármely irányban befolyást gyakorolni. Reményilem, hogy azóta az igazgató már szabadlábra helyeztetett.

Martonoson még tavaly júniusban elhatároztatott, hogy a tél folyamán missio tartassék. A missiók ájtatosságok, melyet idegen, többnyire szerzetes papok tartanak egy-egy helységben, 8-10 napon át. Előadják a keresztény hit fő- és legkomolyabb igazságait. Hatásuk igen gyökeres és üdvös szokott lenni a nép jellemének javítása és szelidítése szempontjából. A missiók ideje a tél, amikor a nép ráér nap nap mellett a templomot látogatni. A martonosi plébános tehát januárban várta a már júniusban kijelölt szerzetes atyákat, jövetelüket a martonosi szerb parancsnoknak bejelentették, aki a missiót helyelőleg tudomásul vette. Miután az atyák tényleg odaérkeztek, be lettek küldve Zentára, hogy az ottani szerb parancsnoknál is jelentkezzenek. Ezt megtéve, a zentai parancsnok őket lecsukatta azután visszaküldte Budapestre. Onnan pedig a magyar kormánytól felhívtam, nyilatkozzam a martonosi expedíció tárgyában, mert Újvidékről panasz tétetett Vyx francia alezredesnél, hogy politikai agitáció céljából papok nyugtalanítják Bács megyét. Íme egy mondván csinált rabló történet, telve helytelen fellelésekkel és igazságtalan gyanúsításokkal!

A tanév második felének megkezdését sajnálattal és nagy megütközéssel tapasztaljuk, hogy Bács megyéből a megszálló sereg parancsnokai nem bocsátják át az egyetemi és középiskolai ifjúságot a határvonalon. Némelyikük szökve átjut a demarkációs vonalon, de ez ritka kivétel, a nagy része otthon reked, mulasztja az iskolákat.

Ezen rendszabály indoklására két okot hallottam felhozni. Az egyik ok az, hogy van középiskola Bács megyében, van egyetem Zágrábban, nem szükséges tehát, hogy az ifjúság távolabb fekvő intézeteket felkeressen. Ez az érv nem szerencsés. Van középiskola Bács megyében, de az még nem elegendő, mert a tanuló befogadásához kosztos hely is kívántatik. És közben kivihetetlen annyi tanuló számára új helyet keresni bács megyei városokban. Az egyetemet illetőleg Zágráb nem képes teljes kompenzációt nyújtani, az ifjak nem értik az ottani előadói nyelvet, de befogadásra sem találtnak, mert egyebektől eltekintve, elég gond a zágrábiaknak egyelőre a saját hallgatóikat élelemmel ellátni.

Nem szerencsésebb a másik érv a sajtóságos eljárás indoklására, amely úgy hangzik, hogy a szerb ifjúság is nélkülözte négy éven át az oktatást, amíg a szövetséges hadak

Szerbiát megszállva tartották, nélkülözheti azt a magyar ifjúság is. Ez sem helytálló érvelés, mert a háború alatt bizony a magyar ifjúság nagy része is, noha az egyetemek nyitva voltak, nélkülözték az előadásokat, mert túlnyomó nagy számban katonai szolgálatot teljesítettek.

A szerb ifjúság szenvedett hátrányát indokolta tehát a kényszerhelyzet: a háború.²⁵ Most azonban már vége a háborúnak, azzal együtt a kényszerhelyzetnek is, és ha ilyen mégis előidéznek, azt az önvédelem szüksége többé nem indokolja, az mesterségesen van előidézve. Ezen intézkedés lehet rendőrpolitika, de nem kultúrpolitika, legkevésbé pedig előrelátó politika. Ilyen formán barátokat szerezni, bizalmat ébresztetni nem lehet; az ilyen intézkedések tűszúrások, melyek csak sebeket ejtenek, újabb és újabb elkeseredést vonnak maguk után.

Mivel a felmerült incidensek alkalmasak arra, hogy a megszálló sereg és a megye lakossága között a tűrhető viszony időleges fenntartását is kockáztassák; minthogy továbbá a jelentkezett konfliktusok az emberiség általános törvényei szerint is elítélendők, kérve-kérem Önöket, hogy még végzetesebb összecsapások elkerülése céljából méltóztassanak a felsoroltakat és a hozzá hasonló, itt részletesebben meg nem is ismert eseteket megfontolás tárgyává tenni, és a helytelen irányba induló kurzust helyes irányba terelni.

Fogadja többire hódoló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. február hó 18.

Dr. Várady Lipót Árpád

kalocsai és bácsi érsek"

Az eskük ügyében egyébként Várady Lipót Árpád érsek álláspontja következetes maradt: bár magát az eljárást nem helyeselte, és szót is emelt ellene az illetékes hatóságoknál, az érintett személyektől mégsem kérte annak megtagadását, hanem inkább az eskü letételét javasolta, tekintettel a kényszerhelyzetre. (Hasonló helyzetet 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság idején egyébként Magyarországon is átéltek.) 1920 májusában, az érintett Bács megyei lelkészek, tanítók, apácák lelkiismeretének megnyugtatósára ezt a javaslatát azzal indokolta, hogy az eskü megtagadása előre láthatóan erőszakos kiutasításhoz vezet, azt pedig senki sem szeretné, „hogy a hívő nép utolsó és úgyszólván egyetlen vezetőitől is megfosztassék. Az sem hallgatható el, hogy a Bács megyei egyházi személyzet tömegesebb kiutasítása a legsúlyosabb zavarokat vonná maga után. Egyfelől könnyű prédának bocsátaná a megürült állomáshelyeket, idegen személyzet hatalmaskodásának és térfoglalásának, másfelől a meg nem szállott területeken olyan túltömöttség idézne elő, amely a papság megélhetését is kockáztatná.”²⁶

Azt, hogy az érsek félelme megalapozott volt, és az említett vándorlási folyamat be is következett, a papság statisztikai adatai is igazolják: míg a határon kívül maradt hívek aránya 70% volt, a lelkészkedő papságnak alig több mint 50%-a maradt a térségben (ld. a statisztikai részben közölt táblázatok adatait).

²⁵ A fogalmazvány fázisban itt szerepelt még egy mondat, ami a tisztázatból végül kimaradt: „A háború folytán nem kevésbé szenvedett a magyar ifjúság.”

²⁶ KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 1544/1920. sz. Kelt Kalocsán, 1920. május 17-én. Az esperesi hivataloknak címzett, gépelt tisztázati, több példányban. A felzeten az elsőként adott iktatási tárgyszó pirossal áthúzva: „Urådalmi”. Tárgy meghatározása: *Utasítás a jugoszláv eskü letetésére.*

A Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság (Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju) 1919 márciusában megszűnt, a regionális közigazgatást a belgrádi Belügyminisztérium egyik ügyosztálya végezte a továbbiakban. Noha belgrádi levéltársoknak Kalocsán nincsen nyoma, az mégis látható, hogy pontokba gyűjtött, petíció-jellegű kéréseket a továbbiakban is fogalmaztak meg az érseki aulában, erről tanúskodik pl. egy francia és német nyelven is elkészült, 6 pontos irat, a következő követelésekkel²⁷:

„1.) Nyitassanak meg a határok kölcsönösen a személyi forgalom számára olykép, hogy ki-ki saját hatóságának igazolványa alapján akadálytalanul utazhassék. A forgalom szabadságához tarozik a személyi poggyász és hasonló háboríthatlan ki- és bevitel.

2.) Az ifjúság ne akadályoztassék a közép és felsőbb iskolák látogatásában, a lelkészi személyzet, apácák állomásaik felkeresésében. E célból külön is biztosíttassék a szabad utazás.

3.) Az egyházi, iskolai személyzet mostani állapotában egy évig tartassék fenn és a jugoszláv állam ama rendelete, mely szerint a hitfelekezeti iskolák magán iskoláknak nyilváníttatnak, függesztessék fel; a hitfelekezeti iskolák, kántorok, tanítók fa illetménye ne vonassék be. A hitfelekezeti iskolák nyilvánossági jellegének fenntartása mellett részesüljön a hitfelekezeti tanszemélyzet állami fizetéskiegészítésben, hasonlóképpen a plébánosok, káplánok és hitoktatók.

4.) A főpapi javak autonómiája ismertessék el, ne akadályoztassék, hogy ezen javak a központi igazgatás költségeiben arányosan részt vegyenek. A Bács község melletti javak jövedelmeiről, melyek eddig elvonattak, adassék elszámolás.²⁸

5.) A statusquo fenntartása terjesztessék ki a jelenlegi középiskolákra, beleértve a zombori magyar gimnáziumot.

6.) Az átmenetnek számított egy év szolgáljon egyebek között a jövőendő kultúrpolitika elveinek megállapítására és annak kiviteléhez szükséges előfeltételek megteremtésére.”

Bármilyen fontosak is voltak a petícióban megfogalmazott ügyek, 1919 tavaszától lényegében nem volt hivatali kapcsolat a kalocsa-bácsi érsek és a határon túli Bácska esetében illetékes, új közigazgatási szervek között, s ez alapvetően új helyzetet eredményezett. Belgrád hallgatása ebben az esetben „sokatmondó” volt, és Kalocsa számára nem sok jót jelentett: a továbbiakban nem volt fórum, ahol az ügyeket képviselni lehetett volna, a jugoszláv fővárosban már nem tekintették illetékesnek a kalocsai érseket, egy idegen állam polgárát-képviselőjét látták benne, akinek tevékenysége Magyarország határain túl jogtalan beavatkozásnak minősül.

²⁷ KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül. Három nyelvű fogalmazvány, a felzeten „Urådalmi” tárgyszóval, Révay aláírással, szept. 12-i dátummal (év megjelölése nélkül, valószínűleg 1920 őszén). Révay Tibor irodaigazgató feljegyzéséből kiderül, hogy a fogalmazvány az érsek megbízásából készült, magyar változatát Winkler Pál készítette.

²⁸ A kérés az érsekség határon túli, bácsi uradalmának kezelésére, jövedelmeire vonatkozott, a szerbek megítélése szerint ennek a jövőben a határon túli egyházmegye-rész céljait kellett szolgálni, ez adott alapot a „lefoglalásához”. Az egyházmegye megosztása, a Bácsi Adminisztratúra 1923-as létrehozása erősítette ennek az érvelésnek a létjogosultságát, Kalocsáról később nemzetközi pert is kezdeményeztek az ügyben. Az érseki uradalom birtokainak területe a 19. sz. végén 85 ezer kat. hold volt, melynek nagy része Trianon után is Magyarországon maradt. A határon kívül maradt rész a Bácsi kerület volt, melynek területe a 19. sz. végén 16 ezer kat. hold, a birtok jelentős része, kb. fele erdő volt. Ld. Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. sz.-ban.* METEM, Bp. 1997. 173–174.o.

A bácskai vikárius kinevezésének ügye

Tekintettel a nehezedő kül- és belpolitikai körülményekre, a Tanácsköztársaság idején, 1919. május 5-én Várady érsek levélben kereste meg a Főszékesegyházi Káptalant Kalocsán, hogy jelezze, akadályoztatása esetén kire bízta egyházkormányzati jogait. A meg nem szállt területeken a helynöki teendők ellátására a káptalan tagjait kérte (nem név szerint, hanem rangidős beosztás, stallumok szerinti sorrendben, ha valaki akadályoztatva van, a következő veszi át a tisztséget), s ha valamennyi kanonok távoznia kényszerülne Kalocsáról, dr. Gonczlik Kálmán²⁹ érseki titkárt és dr. Pál Mátyás³⁰ lelkiigazgatót, a megszállt területen pedig dr. Tantos Gyula³¹ bajaszentistváni plébánost bízta meg a vikáriusi teendők végzésével.³²

Vikárius, azaz külön területi illetékességű helynök kinevezésének szükségessége csakhamar hivatalosan is felmerült a megszállt területek kormányzásával kapcsolatban. Kalocsán attól féltek, hogy ez az egyházmegye megosztását készítené elő, így a kérés elől egy ideig elzárkóztak, 1920 őszén még summásan annyit írtak egy kapcsolódó akta felzetére: „Bács megye külön vicariust nem kaphat.”³³ A döntést valószínűleg személyi kérdések is hátráltatták: a szerbek által is elismert vikárius nyilvánvalóan csak „kompromisszumos” személy lehetett, ezen a fórumon már nem volt lehetőség pl. az érsek bizalmát élvező Tantos Gyula kinevezésére, akit a szerb hatóságok letartóztattak, egy ideig fogva tartottak, és bizonyos tudósítások szerint meg is vertek...

Az idővel változó megítélésről abból a levélből tájékozódhatunk, melyet 1921. május 2-án gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek írt Várady érsek, a levél elején a következőket olvashatjuk:³⁴

„A budapesti apostoli nunciatura közvetítette a pápai államtitkárnak a kalocsai egyházmegye megszállott részére nézve nyilvánított ama nézetét, hogy ott érseki helynök kinevezéséről gondoskodni lehetne. Eddig ugyanis abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Bács megye megszállott részeivel a hivatalos levelezést fenntartom, és az egyházmegye e részét is közvetlenül kormányzom.

29 Gonczlik Kálmán: (Mohol, 1885. szeptember 21. – Kalocsa, 1965. november 19.) 1909-ben szentelték pappá. Káplán volt Horgoson, majd hitoktató Baján. 1912-től a kalocsai tanítóképző hittanára, a káptalan előéneke és hitszónoka, 1913-tól az Érseki Hivatal munkatársa, 1915-től érseki titkár. 1922-től Baja-belvárosi plébános. 1942-től kalocsai kanonok.

30 Pál Mátyás: (Katymár, 1885. május 13. – Kalocsa, 1938. december 7.) 1907-ben szentelték pappá. Káplán volt Bácsbokodon, majd 1912-től Kalocsán, innen kezdve egészen haláláig az érseki városban szolgált. 1913-tól hitoktató a kalocsai tanítóképzőben. 1916-tól az iskolánövér polgári tanítónképzőjének tanára, 1919-től a nővérek lelki igazgatója. 1927-től a zárdai intézetek (öt iskola) igazgatója. 21 éven át a Mária-Kongregáció préze, a missziós munka nagy támogatója. Ő indította el a Katolikus Világmisszió c. negyedéves folyóiratot. Halála után az iskolánövér boldoggá avatási eljárást kezdeményeztek.

31 Tantos Gyula: (Tolna, Tolna vm., 1877. február 10. – Kalocsa, 1955. július 9.) 1902-ben szentelték pappá, 1905-től a Nagyszeminárium tanulmányi felügyelője Kalocsán 1911-től az intézmény rendes tanára. 1917-től bajaszentistváni plébános, 1919–1921 között a megszállt részek az érseki uradalom adminisztrátora. 1931-től Kalocsa-belvárosi plébános, kanonok, a főegyházmegyei Actio Catholica igazgatója. 1939-től káptalani jószágigazgató, 1946-tól a Kalocsai Főszékeskáptalan nagyprépostja.

32 KFL.I.1.a. Vicarialia 1518/1919. sz. Ér.: 1919. V. 5. Kézelt írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

33 KFL.I.1.a. Vicarialia 2682/1920. sz. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

34 KFL.I.1.a. Vicarialia. Iktatószám nélkül. Ér.: 1921. V. 2. A felzet: Vicarialia. Érdeklődés a Külügyministerium útján a vicarius elismertetéséről. Kézelt írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

Ezen értesítés kapcsán elhatároztam, hogy Evetovics János³⁵ prépost, bácsi plébánost nevezem ki érseki helynökké. Ő érdeklődött Belgrádban, vajon a kormány elismerné-e őt ezen állásában, mire a vallásügyi minisztertől azt a választ kapta, hogy hivatalosan sohasem ismerheti el, mivel a helynök egy külföldön székülő egyházfejedelem exponense lenne. A vatikáni szerb követ egyébként is azt a hirt hozta, hogy Őszentsége hajlandó apostoli adminisztrátort Jugoszlávia e részére kinevezni. Egyben felhívást kapott, hogy az ügyet írásban is terjessze a miniszter elé, aki ezt a minisztertanács elé vinni fogja.

Ezen irat benyújtásakor a vallásügyi minisztériumban azt az értesülést kapta, hogy nincs kizárva, miszerint más megoldásig a kinevezendő vicarius működését tolerálnák, mint ahogy eddig is túrték intézkedéseimet.”

A levél folytatásából kiderül, hogy az érsek a belgrádi kormány jóváhagyására várt a kinevezéshez, s mivel azt nem kapta meg, a magyar külügyminiszter tájékozódását-közbemjárását kérte az ügyben. A belgrádi hallgatás meglepte, hiszen Evetovics képviselői mandátumot kapott, joggal feltételezték tehát, hogy jugoszláv szempontból megbízható személy. Várady érsek ekkor már fontosnak érezte a kinevezést, mert mint írta:

„Amennyiben e tekintetben nehézségek merülnének fel, bizalommal kérem Exc. hatóság támogatását, annál is inkább, mert a magyar nemzeti érdekek védelme szempontjából előnyösebbnek látszik a kalocsai érsektől függő vicariusnak, mint a tőlem teljesen független és önállóan rendelkező apostoli adminisztrátornak beállítása.”

Az ügy nyilvánvalóan kellemetlen volt Kalocsa számára, mert a zombori helynökség szervezése egyébként előrehaladt stádiumban volt, készen állt a szükséges okmányok sora. Ma is megtalálható az akták között pl. Evetovics János prépost, plébános vikáriusi kinevezésnek egy aláírt, eredeti példánya, a jogok és kötelezettségek részletes, hat oldalas felsorolásával, és hasonlóképpen az eszpereseknek tájékoztatásul elküldendő értesítések-másolatok eredeti, aláírt példányai.³⁶ A kinevezések-tájékoztatások még 1921. április 29-én születtek, és a fentebb említett fejlemények miatt valószínűleg sosem lettek elküldve. Másnap, április 30-án kelt Körmöczy Ernő³⁷ zombori apát-plébános felmentésének fogalmazványa, hiszen az új vikárius szolgálatának infrastrukturális hátterét a zombori plébánia jelentette volna.³⁸

Belgrád hallgatása pedig tartós maradt, s ez nyilván nem volt véletlen. Vikárius jóváhagyása helyett ők a diplomácia útjain inkább a Kalocsától független adminisztrátor kinevezését szorgalmazták Rómában, és feltehetően nem akarták ennek esélyeit rontani egy ilyen egyszerűbb, helyi megoldással.

Jóval később, 1922 decemberében a pécsi püspöki irodáról keresték meg a kalocsai hivatalt azzal a kérdéssel, hogy van-e az egyházmegyének provikáriusa az elszakított

35 Evetovics János: (Bácsalmás, 1860. máj. 15. – Bács, 1923. aug. 10.) 1885-ben szentelték pappá. Káplán volt Bányán, Bácsbokodon, Katymáron és Bajmokon, 1889-től káplán és hitoktató Baján. 1902-től haláláig Bácsban plébános. 1912-ben a Nemzeti Munkapárt bástóvárosi képviselőjelöltje, 1920-ban a megszállt területen vállalt képviselőiséget.

36 KFL.I.1.a. Vicarialia 1324/1921. Kalocsa, 1921. ápr. 29. Eredeti, Várady érsek által aláírt példányok. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatban.)

37 Körmöczy Ernő: (Zombor, 1877. júl. 8. – Zombor, 1925.) 1900-ban szentelték pappá, káplán Bácskertesén, Csonoplyán, Mélykúton, Kunbaján, Bezdánban, majd 1910-től Zomborban. 1919-től zombori plébános.

38 Iktatószám nélküli fogalmazvány, a felzetén: 1921. IV. 30. Zombor. Körmöczy a lemondásra felhívatik. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatban.)

területen. Az érdeklődő levélben a pécsi dr. Mosonyi Dénes egy lehetséges megoldásként felvetette a szentszéki segítség kérését, miszerint az érintett püspökök által kinevezett vikáriusokat a Szentszék apostoli vikáriusokká tehetné. Révay Tibor irodaigazgató Kalocsán rövid válaszát ceruzával az akta felzetére írta: „Válaszoltam: nálunk nincs provicarius, sem apostoli adminisztrátor. Közvetlenül intézzük Jugoszlávia ügyeit. A Rómába való fordulás mellőzhető volna. XII/29. R.”³⁹

Az utolsó, tömör mondat szerint Kalocsán ekkor már nem reméltek segítséget Rómától ebben az ügyben.

Kényszerpályán: a Bácsi Apostoli Adminisztratúra alapítása és utólagos „értelmezése”

Trianon után, a kodifikált határok létrejöttével a változások egyházpolitikai kezelése-megoldása is végérvényesen a nemzetközi diplomácia kezébe, az utódállamok (Magyarország, Jugoszlávia) és a Római Szentszék illetékességébe került. Kalocsának a diplomácia színterén már nem volt ráhatása az ügyekre, légfeljebb annyit tehettek, hogy igyekeztek informálni a tárgyaló feleket.

1921 februárjában terjedelmes levélben fordult Várady Lipót Árpád érsek az Apostoli Szentszékhez, segítséget kérve nehéz helyzetében. Levelét az alábbiakban közöljük:⁴⁰

„Szentséges Atya!⁴¹

Szomorodott szívvel leírni kívánom Szentséged előtt egyházmegyéim azon részének állapotát, amelyet a Jugoszlávok megszállva tartanak és mély alázattal kérem, hogy megismerve szenvedéseinket, bajainkat, azokat amennyire lehetséges orvosolni, vagy legalább enyhíteni kegyeskedjék.

1.) A Jugoszláv uralom kiterjedtsége. Egyházmegyémből a Jugoszlávok megszállás alatt tartják csaknem az egész Bács megyét, amit Bácskának is neveznek. Ezen területen van 107 plébánia, mintegy: 238.508 magyar, 182.534 német, 95.608 szláv, összesen 516.640 róm. kat. vallású hívővel. A trianoni béke értelmében a most megszállott területekből a Jugoszlávoknak vissza kell adniuk egy részt, ez az úgynevezett „Bajai háromszög”. Ezen a részen a Kalocsai egyházmegyének visszaadtnak 21 plébánia, 144.359 magyar, 36.945 német, 17.423 szláv, összesen 198.727 róm. kat. hívővel. Háborítlanul jelenleg 32 plébánia felett rendelkezem 91.098 magyar, 8111 német, 5122 szláv, összesen 104.331 róm. kat. hívővel. Említeni kívánom, hogy a pécsi egyházmegyéből is bizonyos számú plébánia és hívő végleg a jugoszlávoknál fog maradni, a csanádi egyházmegyéből végleg ott marad 64 plébánia, mintegy 250.000 magyar és német ajkú hívővel. Bács megyét és csanádi egyházmegyéhez tartozó Torontál, Temes megyét „Vojvodínának” is nevezik.

2.) A vallás ügye. A szerb hivatalos körök és sajtó egy nemzeti egyház alapításáról beszélnek. Nem régen egy szerb nyelvű lapban azt írták, hogy miután Róma nem enge-

délyezte a külön püspökséget, azért most itt az ideje, hogy nemzeti egyházat alapítsanak. A szabadkai főispán egyik szabadkai plébánosnak mondotta: Itt az ideje, hogy maguk elszakadjanak Rómától és alakítsák meg a nemzeti egyházat. A hivatalnokok arról regélnek, hogy egy vallásúakká kell lennünk, hogy nincs is különbség a katolikus és szerb vallás között, csak a római patriarchának hatalmi féltékenységről van szó. Állítólag Szabadkán hat, feleséges, Horvátországból mostanában oda telepedett horvát pap ül, akik alkalom adtán valószínűleg fellépnének nemzeti egyházi aspirációikkal. Arról, hogy ezek ott vannak, a szabadkai papság Djakovárról és a zágrábi jezsuitáktól kapott értesítést, közvetlenül maguk semmit sem tapasztaltak. A katolikus vallás rontását szolgálják azon merőben önkényes, zsarnoki intézkedések, amelyekkel magyar, de német papokat is, minden kihallgatás, vizsgálat nélkül, egyik napról a másikra, sokszor még a csomagolásra sem hagyva időt, kiutasítanak, expatriálnak. Eddigél 4-5 ferencrendi szerzetest, 5 világi papot utasítottak ki, de az egyik miniszter fenyegetve mondotta, hogy 14 pap van még a listán, akik legközelebb ki fognak küldetni. Az utóbbi hetekben (lásd a mellékletet) a bajai főgymnasiumból a cisztercitákat ki akarták utasítani, de a budapesti francia missio közbelépésére elállottak a szándéktól. Egy papomat számkivetésbe, Valjebóba küldtek, ahonnan azonban az haza szökött. Többeket frivol okokból fogságba vetettek, és miután ártatlanoknak bizonyultak, eresztettek szabadon. A papság fölött Damokles kardként lebeg a kiutasítás veszedelem. Elég egy ellenségének besúgása, hogy zaklatásoknak legyen kitéve, amelyeknek a vége soha nem látható előre. A legfontosabb volna ezen a bajon segíteni, hogy a papság ne legyen mint a heloták, a hivatalnokok önkényének kiszolgáltatva. Ha panasz van ellenük, annak alapossága vizsgáltassék meg, legyen alkalom a védekezésre. Ha a mostani állapot fennmarad, azon veszedelem előtt állunk, hogy Bács megyéből a szükséges lekipásztörök kiutasítván, ott nagy szükség, a magyar részen pedig egészségtelen többség fog az egyházi személyzetben elő állani. Egyébként kötelességszerűleg megjegyzem, hogy a jugoszláv kormány mindeztideig hallgatagon tűri kormányzásomat. Személyi ügyekben rendelkezem, a posta közlekedés folyamatban van, ha lassú is.

A papság és a hívek, ide számítva a szláv ajkú katolikusokat, nagy ellenszenvvel kezelik a jugoszlávokat, vallásukhoz, egyházukhoz, rendületlen ragaszkodnak. sőt iskolákat is, az első meglepetés leküzdése után, védelmezik.

3.) Az iskolák ügye. A belgrádi kormány a múlt év nyarán rendeletet bocsátott ki, amely szerint ezentúl csak állami, vagy magán iskolákat ismer el, e szerint tehát a katolikus iskolák a jövőben csak úgy lesznek fenntarthatók, ha a hívek fizetik az összes költségeket, a községek és az állam hozzájárulása ki van zárva. Nagyon jellemző a jugoszláv kormányzásra, miként fejlődött, nyert ezen rendelet alkalmazást? Átadom ezért a szót egyik plébánosomnak, aki az ügyről a következőket jelentette: (1920 augusztus elején – Eggert⁴² jelentéseiből – nem tudom.)⁴³

A helyzet már most az, hogy a régi, magyarországi jogállapot, amely szerint a községek tarthattak fenn községi és katolikus iskolákat, zárdákat, az állam a kat. tanítók fizetését ott ahol szükséges volt, az állami tanítók fizetésének határáig pótolta, fel van

39 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül, érk.: 1922. XII. 31.

40 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érk.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum.*

41 A megszólításból, ill. a levél záró részéből jól láthatóan a címzett XV. Benedek pápa volt.

42 Feltehetően Egerth Jakab apatini plébános. Egerth Jakab: (Hódság, 1883. május 1. – Kalocsa, 1962. január 2.) 1908-ban szentelték pappá. Miskén, Kishegyesen majd Veperdön volt káplán. 1911-től a kalocsai Nagyszeminárium spirituális, teológia tanára. 1919–1944 között plébános Apatinban, 1944-től kanonok Kalocsán.

43 A levél elküldött változatához minden bizonnyal felhasznált jelentés sajnos nem található a fogalmazvány mellett.

dúlva, de az új állapot sincs életbe léptetve. A hitoktatásra vonatkozó rendelet, amely szerint a tanító van hivatva első sorban a hitoktatást teljesíteni, a hitoktató pap csak akkor, ha a tanító más vallású, mint a tanítványok, nincs visszavonva, igaz, hogy végrehajtásáról sem hallottam. Részemről utasítottam a papságot, hogy ahol a hitoktató működése ellen akadályokat emelnének, ott a papság gyűjtsen az ifjúságot a templomba és ott részesítse hitoktatásban. A szerb nyelv, történelem és földrajz tanítását a magyar és német iskolákban is szorgalmazzák és pedig oly exorbitáns⁴⁴ mértékben, hogy alig maradt óra más tárgyak számára. Ez a rendelet módosult, de mutatja a végső célt, amelyre törekednek. A középiskolákban a hitoktatás kötelező volt a VI. osztálytól kezdve megszüntetett. A szerb kisebbség a magyar uralom alatt teljesen szabadon kormányozta népiskoláit azon felül volt saját tanítóképzője, főgymnasiuma; valamennyi tanintézet személyzete igénybe vehette számához arányítva a községi segélyezést, minden esetben joga volt azonban az állami fizetés kiegészítéséhez. Hogy a jugoszláv kormány ezzel szemben miként bánt el a katolikus elemi iskolákkal? Azt a fentiek mutatják. A középiskolákkal – úgy Újvidéken, Zomborban, Zentán, Szabadkán, Verbászon – egyszerűen akként bántak el, hogy a helybeli létező, vagy egy szomszédos községben levő szerb gymnasiumba olvasztják bele, mint paralel iskolákat a magyar vagy német középiskolát. Természetesen az ilyen iskolák bármikor összevonhatók, átalakíthatók, megszüntethetők. Az előadottak azt bizonyítják, hogy a jugoszláv kormány tervszerűen bilincsekbe veri a magyar, német kultúrát, még a legelemibb szükségleteket, a népiskolák terén sem akarja kielégíteni, hanem fojtogatja e nemzetiségeket, és azokat a vallással együtt beolvasztani törekszik. Minden reményünket az Apostoli Szentszék oltalmába helyezzük és bízunk, hogy hathatós vétő szavával a vallás és nemzetgyilkolásnak ezen munkáját meg fogja akadályozni, és hogy ezen fáradozásában az úgynevezett „népszövetség” sem fog elzárkózhatni, a nemzeti kisebbségeket nem dobja prédául a balkán falánkságnak.

4.) Az apácákról. A jugoszlávok által megszállott területen a „Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek” 25 iskolát, a Congreg. SS. Salvatoris⁴⁵ 5 kór- és szegényházat, a Szent Keresztről nevezett nővérek 2 kór- illetve szegényházat vezettek. Eddigélétávolítottak a magyarkanizsai és zentai szegény- és a zombori Koczik-féle magánalapítású kat. jellegű árvaházból. Néhány hónap előtt a zágrábi apácák általános főnöknője az újvidéki plébános előtt úgy nyilatkozott, hogy legközelebb át fogják venni az újvidéki kórház vezetését. Ha a szerb kormány nem akar tűrni nem horvát apácákat a kórházakban, akkor kevésbé fogja őket tűrni az iskolákban. Az ürügy eltávolításukra az, hogy nem bírják a szerb nyelvet, ami csak részben helytálló, mert elég számosan beszélnek szerbül, az általános főnöknő pedig elrendelte a szerb nyelv tanulását. Lesz-e ezen intézkedésnek hatása az apácák megoltalmazásában? A jövő kérdése.

Felmerült nevezetesebb sérelmeik az apácáknak a következők: (A zombori – az apáca jelentésből – birtok.)⁴⁶ (A szerbek – u. a. jelentésből – testvéreknek.)

Az apácák helyzetében is ugyan az a főbaj, ami a papságnál; nem annyira a már felmerült sérelmek, habár azok is elég súlyosak, mint inkább a helyzet precari⁴⁷ volta, a teljes bizonytalanság, amely elé az intézetek néznek, s anyagi viszonyaik kétséges volta.

44 értsd: túlzó, mértéktelen (exorbitáns)

45 Az Isteni Üdvözítő Nővérei, Salvator nővérek

46 Az említett jelentés szövege külön megtalálható a Generalia iratsorozatban, az alábbiakban még idézzük.

47 értsd: bizonytalan, ideiglenes

5.) A nemzetiségekről. A szláv elem Bács megyében kisebbségben van a magyarral és a némettel szemben. A jugoszláv kormányzat iparkodik a számbeli eltéréseket kiegyenlíteni a szerb elem mesterséges importálásával, másfelől a nemzetiségek, főleg a magyar intelligencia tömeges expatriálásával⁴⁸. A köz- és a nyilvános életet pedig teljesen szerb külsőbe öltözteti. Zenta város pld. mintegy 30.000 magyar, 1000 szerb lakost számlál, de a város külső képe, a boltok, utcák feliratai szerbek, az utcán alig hallani magyar szót. A városi főtemplom még a háború előtt tűzvész áldozata lett. Az új építkezést évek előtt megkezdtek, de a szerb hatóság nem engedi folytatni, a meglévő falakat is le akarja hordatni, mert nem hajlandó tűrni, hogy a város főhelyén kat. és magyar templom emelkedjék. Virágzó magyar községek adósságokkal küzdenek, mert a szerb hatóság a községi földeket elprédálta szerb katonáknak, így a községek kénytelenek szükségleteiket súlyos adóból fedezni. Előkelő szerb hivatalnokok ha a vendéglőkben mulatnak, a költségeket a községek által fizettetik ki. A kisebb hivatalnokok fizetés nélkül távoznak. Magyar és német iparvállalatok, gazdagabb földbirtokosok állandó zsarolásnak vannak kitéve, amelyet szerb, belgrádi és helybeli főtisztviselők részéről kénytelenek eltűrni. Hogy a magyarságot szerető németiséget a magyarságtól elvonják a szerbek titkos favorizálása mellett a pángermán vezetők „Kultur-Bund” nevezett alatt egyesületbe akarják tömöríteni a németeket. A katolikus németiség nem akarja a kulturbundot elfogadni, mert nem bízik vezetőikben, a papság nem látja a katolikus érületet eléggé megvédelmezettnek. Mert a Kulturbund indifferens jellegű, s közelebb áll a protestáns szászokhoz és az evangélikus németekhez, mint a kat. svábokhoz.

6.) Az érseki javakról. Két komplexumban vannak érseki javak Jugoszlávia területén. A déli részen Bács község mellett mintegy 16000 hold erdő és szántó; Baja város körül mintegy 14000 hold erdő és szántó. A bácskai birtokra azonnal rátették a szerbek kezüket, a régi bérlőket kikergették, szerbeknek adták, de azok csak részben művelik, a szép birtok nagy részét a fű növi be. Elszámolásról szó nincs. – A bajai birtokot egy általam kinevezett bizottság kezeli, de a jugoszláv kormány éber ellenőrzése mellett. Bács megyei papok, apácák, zárdák stb. segélyezésére eltűrnek utalványozásokat, de Kalocsára egy fillért nem szabad küldeni, pedig a központi intézeteket: nagy- és kisseminárium, apáca novitiátus az egész megye számára tartom, az elmúlt iskolai évben 3 1/2 millió költséggel. Ellenben súlyos adókat vetnek ki a birtokra, a főtisztviselőknek ajándékokat kell adni, egy belgrádi hivatalnok maga 300,000 koronát vett magához az érseki pénztárból.

Betetőzi az előadott konkrét sérelmeket a teljes jogbizonytalanság, úgyszólván anarchia, amely egyaránt mutatkozik a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban párosulva egész gyakran nagy mértékű megvesztegethetőséggel, korrupcióval. A hivatalnokok, amennyiben a régiék elűzettek és helyükbe szerbek tétettek, nagybárra és legtöbbször kellő képesítés nélküli, műveletlen, tudatlan egyének, akik szakértelem nélkül töltik be hivatalukat. A bírósági ítéletek teljesen bizonytalanok. A telekkönyvi átiratokat kezdik önkényesen gyakorolni, egyszóval minden köz- és magánjog ingadozóvá vált. A hatóságok intézkedései egymásnak ellenmondók. Például a tanügy terén: (Mikor – az Egert jelentésekből – utasításai.)⁴⁹

Íme ezekben iparkodtam vázolni helyzetünket Bács megyében. Bizonyára ugyan így állapotok lesznek a pécsi és csanádi egyházmegyéből foglalt részekben. A kérdéshez még

48 értsd: kiutasításával, száműzésével

49 Az említett jelentés szövege sajnos nincs meg a fogalmazvány mellett.

csak annyi adható hozzá, hogy minden nap újabb és újabb meglepetéseket hozhat, de fájdalom, a változások ritkán szoktak örvendetesek lenni. Mély alázattal esedezem Szentséged lábai előtt, kegyeskedjék hathatós szavával a figyelmet ügyünkre fordítani, hogy a mostani chaotikus állapotok további romlása megakadályoztassék, a kibontakozásnál pedig a vallási és nemzetiségi kisebbségek jogai méltányos módon tiszteletben tartassanak.

Meg kell még említenem az erdélyi püspök úrnak hozzám intézett ama kívánságát, kérelmezném az Apostoli Szentszéknél, hogy suffraganeusaim s ezek az erdélyi, a nagyváradi és csanádi püspökök, további intézkedésig zavartalanul közlekedhessenek velem, mint metropolitájukkal, nevezetesen házassági perekben.

Amidőn e kívánságot kötelességszerűleg előadom, a mostani helyzetet akként írhatom körül, hogy az ítékezés az említett perekben a jelenben is folyamatban van, de az ügydarabokat nem lehet Románia területéről, ahol suffraganeusok resideálnak, postai úton, hanem csak alkalmilag hozzám juttatni, ami az érintkezést felettébb lassúvá és nehézkessé teszi. Nincs módomban megítélni: van-e kihatás arra, hogy a vasúti közlekedés könnyítésével egyben a postai közlekedés is a közeljövőben szabadabbá válék-e Romániával? Lehetséges volna-e a románok előtt a metropolitáról hallgatva, a suffraganeusok postáját a budapesti apostoli nuntiushoz küldetni továbbítás végett? Avagy a 3 suffraganeus között egy apellatorumi⁵⁰ fórumot kijelölni?

Az Apostoli Szentszék bölcsességének tartva fenn ez irányban is a döntést, legjobban meg fogja tudni ítélni, szükséges-e az intézkedés és milyen legyen az, záradéku megragadom még az alkalmat, hogy kifejezést adjak annak a kimondhatatlan örömmnek, vigasztalásnak, amelyet jelen szorongatott helyzetünkben Szentségednek bámulatos, szinte kifogyhatatlan jótékonyaságából merítünk. Már a háború alatt csodálva tapasztaltuk Szentséged sikeres közbelépésének, gyámolításának több tanúbizonyságát, jelesül a béke elismertetése, a háború borzalmainak enyhítése különösen pedig a hadifoglyok körül.

A koronáját tette fel aranyban Szentséged irgalmasságának művére, amikor a menekültek, az árvák, a gyermekek segélyezését fejedelmi adományával előmozdítani kegyeskedik. Ezen adományok a budapesti Apostoli nuntius szerető és kiváló gondossága útjain eljutnak rendletési helyükre. Számítalan könnyet száritanak fel, fokozzák a szeretetet, a bensőséges, gyermeki ragaszkodást a Keresztény Egyház Atyjához és Fejéhez, Szentségedhez.

Amidőn tehát ismételtelen kifejezem legalázatosabb köszönetünket Szentséged minden jótéteményéért, nehéz helyzetünk elviselhetéséhez kérem magam, káptalanom, a világi és szerzetes papság, a szerzetesnők és a hívek részére apostoli áldását, maradok Szentségednek

Kalocsa, 1921. febr. 2.

legkisebb fia,
Kalocsai érsek"

Még egy figyelemre méltó levélváltás történt a magyar politikai vezetéssel 1921 tavaszán az egyházmegye megosztottságát, egy lehetséges szakadás esélyeit illetően.⁵¹ A minisztérium bizalmas értesítésére Kalocsáról azt válaszolták, hogy „a kalocsai ér-

⁵⁰ értsd: fellebbviteli

⁵¹ KFL.I.I.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. Kalocsa, 1921. III. 30. Többszörösen javított, először tintával írt, majd ceruzával kiegészített fogalmazvány.

seki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével minden elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne következzen. Az érseki hatóságnak arra pozitív adata nincs, hogy a szerb kormányon kívül, mely az egyházmegye dismembrációját⁵² Rómában sürgeti, más valaki – különösen kat. pap – akármilyen úton elősegítené a kétválást.” Ezt a határozott állásfoglalást azonban végül mégsem küldték el, s az idézett sorokat áthúzva, a képet tovább árnyalták. A többszörösen is javított-kiegészített levél végül a következőképpen szólt:

„Nm. Dr. Vass József Vall. és Közokt. Min. Budapest

A szerbektől megszállt területen levő egyházak elszakadására vonatkozó bizalmas értesítése kapcsán van szerencsém nagyméltóságod szíves tudomására hozni, hogy azon hír, mintha a Délvidéken levő magyar egyházak a Felvidék mintájára el akarnának szakadni a Kalocsai érsekségtől, nem helytálló, mert még a német, illetve bunyevác vagy sokác hitközségek felől sem jött ide ilyen természetű tudósítás.

Az tény, hogy néhány, bunyevác származású lelkész, mint Budanovich Lajos és Raich Balázs⁵³ szabadkai plébánosok, továbbá Kuluncsich Illés⁵⁴ nyug. dusnoki plébános, jelenleg szabadkai lakos, Vidákovich Pál⁵⁵ monostorszei plébános és Piukovich Ferenc⁵⁶ monostorszei káplán főleg kezdetben nagy előszeretettel viseltettek a jugoszláv kormány, illetve a szerb megszállás iránt. Újabbban azonban tapasztalván azon üldözést, melyben Jugoszlávia a kat. egyházat főleg a kat. iskolák elnyomása által részesíti, Budanovich és Raich a szerb barátságtól elhidegültek (az egyház érdekeinek ismételtlen védelmére keltek), s ezért a jugoszláv kormánytól többé-kevésbé hitelvesztettekké váltak.

Hogyan ugyanazok nem kívánják-e az elszakadást, de nem szerb, hanem kath. horvát vezetés alatt, azt nem merném tagadásba venni. De számszerűleg a bunyevác hívek és papok törpe minoritást képviselnek, és legalábbis meg vannak oszolva az elszakadás kérdésében, a hívek nagy többsége ellene van. A magyar és német elemről természetesen ugyanez fokozottabb mértékben áll.

Kalocsa, 1921. III. 30.”⁵⁷

Látható, hogy 1921 tavaszán még elképzelhetetlennek tűnt az egyházmegye megosztása a papság számára, és a hívek között sem volt észlelhető hasonló, számottevő

⁵² értsd: megosztását

⁵³ Budanovich Lajos 1920-tól volt Szabadka-Szent Teréz plébánosa, életrajzi adatait ld. korábbi jegyzetben. Raich/Rajic Balázs: (Szabadka, 1878. jan. 7. – Szabadka, 1951. jan. 3.) 1902-ben szentelték pappá, káplán Dusnokon, Hercegszántón, majd 1906-tól Szabadka-Szent Teréz plébánián. 1911-től Szabadka Szent Rókus plébánosa, 1923-tól a Bácskai Apostoli Adminisztratúra általános helynöke, 1928-tól apostoli protonotárius.

⁵⁴ Kuluncsich Illés (Szabadka, 1857. júl. 31. – Szabadka, 1929. febr. 5.) 1880-ban szentelték pappá, Dusnokon és Nemesmiliticsen volt káplán, 1885-től hitoktató Szabadkán. 1893–1918 között dusnoki plébános, 1905-től esperes, 1910-től pápai prelátus, 1911-től tiszteletbeli kanonok.

⁵⁵ Vidákovich Pál (Nemesmilitics, 1879. márc. 18. – Szabadka, 1943. júl. 2.) 1901-ben szentelték pappá, káplán volt Szondon és Bajmokon, 1906-tól hitoktató Szabadkán. 1917–1921 között Monostorszezen plébános, majd szolgálaton kívül helyezték betegsége miatt, rövid időket lelképásztorkodott még Vajszkán és Pacséron.

⁵⁶ Piukovich Ferenc (Bácsalmás, 1880. júl. 26. – Zenta, 1967.) 1905-ben szentelték pappá, káplán volt Vas-kúton, Hercegszántón Bácsalmáson és Zomborban. 1919-től Monostorszezen, 1921-től Bácsan káplán, 1923-tól plébános-helyettes Monostorszezen.

⁵⁷ Aláírás nélkül, de minden bizonnyal Várady Lipót Árpád érsek nevében küldték el a levelet.

mozgalom. A diplomácia szintjén azonban ettől függetlenül megegyezésre kellett jutni, és az érintett államok képviselőinek igényei szerint kellett kialakítani a modus vivendit. A Vatikánra nehéz tárgyalások és kompromisszumok sora várt, amikor a katolikusok jogait egy átfogó nemzetközi egyezmény, ún. konkordátum keretében igyekezett biztosítani Jugoszláviában. A szerb fél nem volt hajlandó elfogadni idegen államok egyházfőinek vagy egyházszervezeti egységeinek befolyását-tevékenységét Jugoszlávia területén, ragaszkodott az önálló egyházszervezeti keretek létrehozásához, így pl. a később létrehozott bácskai és bánsági apostoli kormányzóságok helyett is püspökségeket látott volna szívesen (az említett, 1935-ben aláírt konkordátum részeként ezt meg is fogalmazták, de az egyezményt végül belpolitikai nehézségek, az ortodox egyház tiltakozása miatt nem ratifikálták).⁵⁸

Néhány év kivárás után, a Szentszék végül 1923-ban rendezte az egyházjogi viszonyokat, figyelembe véve az új államhatárokat, s a kalocsai érsek joghatóságának határon túli korlátozottságát, akadályozottságát. 1923. február 15-én, a Bácsi Apostoli Kormányzóság (adminisztrátúra) létrehozásával Róma tulajdonképpen még mindig ideiglenes megoldást választott, élére „ad nutum Sanctae Sedis”, azaz közvetlenül „a Szentszék rendelkezésére álló” kormányzót rendelt Budanovich Lajos személyében, püspöki kinevezés nélkül.⁵⁹

Róma egyházjogi megoldásával, a hosszú távú rendezés függőben tartásával valójában a határ egyik oldalán sem voltak elégedettek, Belgrádból (és az adminisztrátúra új vezetése részéről) nem véletlenül törekedtek az egyházmegyei-püspöki rang elérésére, Kalocsán viszont az adminisztratúrát is soknak, veszteségnek érezték. Sőt, drámai veszteségnek, melyet néhány napon belül követett az érsek halála. 1923. febr. 17-én közzétették Várady Lipót Árpád érsekkel a hírt, hogy a Szentszék főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje nagy részét, a Bácska határon túli területét, s az újonnan kinevezett apostoli adminisztrátor, Budanovich Lajos szabadkai plébános joghatósága alá rendelte. Az érsek korábban a pápai nunciussnak úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni. 1923. február 18-án meg is halt, és február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában.

Utóda, gróf Zichy Gyula először kormányzóként kapott kinevezést, majd 1925-től lett érsek (adminisztrátor: 1923–1925, érsek 1925–1942). Zichy érseki kinevezése alkalmával riadalmat keltett Kalocsán, amikor a kinevező bullában elmaradt a „bácsi” jelző a „kalocsai” mellől. A hiányzó jelzőt a bulla ünnepélyes felolvasásakor, Kalocsán „pótolták”, beszúráról és a kalocsa-bácsi formula további használatának jogosságáról utólag a Nunciatúrával is egyeztettek. Végül azt a megnyugtató választ kapták, hogy a bácsi jelző elmaradása pusztán elírás volt, és semmi esetre sem jelentett az egyházmegye ketté választásáról szóló intézkedést.⁶⁰

Budanovich Lajos kormányzót 1927. február 28-án cisamói címzetes püspökké nevezték ki, s a püspök-kormányzó a szerb kormányzati célokkal összhangban egyre nagyobb önállóságra törekedett. 1936 nyarán szinódust (egyházmegyei zsinat-szerű tanácskozást) tartott Szabadkán, a Szent Teréz templomban, melynek jegyzőkönyve a

körlevélben „első bácsi zsinatként” (Protocollum primae Synodi Bačiensis) jelent meg, Szent Pált a „Bácsi Egyházmegye” (Diocesis Bačiensis) védőszentjeként említve. A szinódus statútumait rögzítő, 170 oldalas Codex Bachiensis részletesen szabályozta a kormányzóság életét-működését, és nyilvánvalóan az egyházmegyévé szervezés jogi alapjául szánták.⁶¹ Az eredményt mintegy „megelőlegezve”, az 1937-es évtől kezdődően már a fentebb említett „Bácsi Egyházmegye” titulussal jelentek meg a kormányzóság körlevelei.⁶²

Kalocsán mindezt jogtalanak tekintették, és azt az álláspontot képviselték, hogy a főegyházmegye nem lett ketté választva, s az a kormányzóság továbbra is a főegyházmegye részét képezi. Később, a Délvidék visszakerülése és Zichy érsek halála után, amikor Horváth Győző segédpüspök (1912–1944) lett a káptalani helynök és a bácsi apostoli kormányzó, elrendelték a „Diocesis Baciensis” kifejezések utólagos törlését az adminisztrátúra plébániáinak anyakönyveiből. A püspök saját kezűleg írta alá az ezzel kapcsolatos leveleket, s „a tiszta történelmi igazság érdekében” fontosnak érezte a folyamat felügyeletét, és annak végrehajtásáról visszajelzést is kért.⁶³

A helyzet pontos megítélése kétségtelenül nem volt könnyű, s ez részben az adminisztrátúra jellegéből adódott: ahogy fentebb már említettük, a Szentszék ideiglenes állapotok kezelésére szánta, a megoldás tehát önmagában hordozta a változás lehetőségét. Kalocsán egy ilyen jelként értékelték, hogy az 1942-es Annuario Pontificio nem említette a Bácsi Apostoli Kormányzóságot, holott azelőtt mindig külön feltüntették. Viszont 1941–1942-ben a kalocsai ordináriusok is külön kinevezésben kapták meg a bácsi adminisztrátori megbízatásukat, vagyis a kalocsa-bácsi érseki joghatóság alkalmazása a bácsi részen ekkor nem volt magától értetődő. Budanovich Lajos politikai okokból történt lemondása-felmentése után Zichy Gyula érsek, majd az ő halála után Horváth Győző segédpüspök, káptalani helynök is kaptak bácsi apostoli adminisztrátori kinevezést. 1942 őszén, Glattfelder Gyula kalocsai érseki kinevezése után viszont Kalocsáról azt javasolták az új főpásztornak, hogy szóban közölje a nunciussal, hogy érsekként az egész főegyházmegye fölött átveszi a joghatóságot, s ezzel tulajdonképpen „megszűnik” az adminisztrátúra. Ha bejelentését tudomásul veszik, nincs szükség további kinevezés-re-éljárásra.⁶⁴ Glattfelder Gyula betegsége miatt végül nem foglalta el az érseki széket, s az említett szóbeli közlés minden bizonnyal elmaradt.

Elképzelhető viszont, hogy a következő érsek, az 1943. május 7-én kinevezett Grösz József idején már megvalósult, hiszen néhány hónapon belül nyilván nem változott a kalocsai aula munkatársainak véleménye, s az ismertett álláspontok Grösz érsek rendeleteinek megfogalmazásaiban felismerhetőek, és láthatóan megerősítést nyertek. 1943 decemberében „a volt Apostoli Kormányzóság közös terheinek fedezésére” fenntartott 10%-os hozzájárulás megszüntetéséről írt, az adminisztratúrát világosan múlt időbe helyezve.⁶⁵ A főegyházmegye területét egészében, egységesen kormányozta, az apostoli adminisztrátúra megkülönböztető fogalmát nem használta. 1944 szeptemberében, a háborús helyzet súlyosbodásával vicarius generalis jogkörrel négy érseki biztost ne-

58 SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München 1975. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* III. 109–110.

59 TÓTH TAMÁS: *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)*. In: Tóth Tamás: *Hungaria Rómából*. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből. Szent István Társulat, Budapest, 2021. 201.

60 uo. 201–202.

61 uo. 207–208. *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Baciensis anno 1936. dimissae. Suboticae*, 1937. 5.

62 *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Baciensis anno 1937. dimissae. Suboticae*, 1938.

63 TÓTH TAMÁS: *Ijjas és Budanovich...* 2021. 214.

64 KFL.I.1.a. *Generalia de Archidioecesi*, 1942.10.28. A bácskai apostoli adminisztrátúra kérdése. Adminisztrátori kinevezések. Dr. Gyetvai Péter emlékeztetője.

65 *Litterae Circulares 7747/1943. Cathedratum fizetése tárgyában*. Kalocsa, 1943. dec. 10. 79.

vezett ki (szabadkai, zentai, újvidéki és zombori székhelyekkel), majd 1944. december 20-án az ő megbízatásukat megszüntetve, Budanovich Lajos c. püspököt, Szabadka-Szent Teréz plébánosát nevezte ki általános helynökké a bácskai régió területére, amelyet „*antea tamquam administratura apostolica regebatur*”, vagyis „*azelőtt apostoli adminisztratúráként kormányoztak*”. Az érsek tehát saját hatáskörben járt el, és ismét múlt időben fogalmazott az adminisztratúra esetében.⁶⁶

A narratíva hasonló volt 1946 júliusában is, amikor Budanovich apostoli adminisztrátori kinevezését adta hírül az egyházmegyei körlevél, ebben a közlésben a Szentszék rendelkezését „*pro parte archidioecesis iterum Jugoslaviae adtributa*”, vagyis „*a főegyházmegye ismét Jugoszláviához rendelt részére*” vonatkoztatták.⁶⁷ Egy magyar nyelvű utalás is található 1947-ből, az esperesi kerületek új beosztása kapcsán, amikor az érsek az 1944-es tervek változásáról írt, megjegyezve, hogy „*a bekövetkezett háborús események folytán főegyházmegyém déli része mint apostoli kormányzóság nyer igazgatást*”. Látható tehát, hogy az újra működő adminisztratúra területét világosan a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye részének tekintette.⁶⁸

Hozzátehetjük, hogy nem alaptalanul: a fentebb már említett vatikáni kiadású Annuario Pontificio az 1942 előtti években a Bácsi Apostoli Kormányzóság soránál zárójelben, mintegy magyarázatként megjegyezte, hogy a Kalocsai Főegyházmegye Jugoszláviában lévő része.⁶⁹ Ez a sor, vagyis Bácska említése 1942-ben valóban egészében eltűnt az Annuario-ból, míg a szintén jugoszlávai Bánáti Kormányzóság továbbra is szerepelt (Banato Jugoslavo).⁷⁰ További érdekesség, hogy a Bácsi Apostoli Adminisztratúra csak 1953-tól jelent meg újra a vatikáni évkönyvekben, akkor viszont már a Kalocsai Főegyházmegye említése, nélkül.⁷¹

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területének egyértelmű, teljes kettéválasztása végül 1968. január 25-én történt meg, amikor VI. Pál pápa „*Praeclarissima Pauli*” bullájával létrehozta a Szabadkai Egyházmegyet (Diocesis Suboticana). A kalocsai érsekek ezt követően már nem használták a „kalocsai-bácsi” titulust megnevezésükben.

66 Litterae Circulares 7050/1944. A szabadkai, zentai, újvidéki és zombori érseki biztosok kinevezése. Kalocsa, 1944. szept. 26. 71. és 142/1945. Vicarii generalis constitutio pro regione Bácskaensi. Colocae, die 25. Januarii 1945. 2. A körlevél-részlet teljes szövege: „*Notum hisce facimus omnibus ad quos pertinet Nos temporum adiunctis sic exposcentibus, animarum salutis quo meliori modo provideri cupientes eamque omnibus praeferentes, commissariorum archiepiscopatum munere dissolutum, pro illo territorio regionis Bácskaensis, quod antea tamquam administratura apostolica regebatur, in persona Excmi ac Revmi Domini LUDOVICI BUDANOVICH episcopi tit. Cisamensis et parochi Szabadkaensis ad S. Teresiam ad normam juris vicarium generalem cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis die adhuc 20. Decembris a. 1944. constituisse.*”

67 Litterae Circulares 1959/1946. Administrator Apostolicus pro Bácska. Colczae, die 5. Julii 1946. 17. A körlevél-részlet teljes szövege: „*Nuntius Apostolicus Belgradensis vigore facultatum ei ab Apostolica Sede concessarum pro parte archidioecesis iterum Jugoslaviae adtributa administratorem apostolicum cum iuribus episcopi residentialis nominavit in persona Excmi ac Revmi Dni Ludovici Budanovich episcopi tit. et parochi Szabadkaensis.*”

68 Litterae Circulares 1228/1947. Esperesi kerületek új beosztása. Kalocsa, 1947. ápr. 23. 14.

69 Annuario Pontificio per l'anno 1939. Città del Vaticano 1939. 537. Amministrazione Apostolica ad nutum S. Sedis: Bačka (parte dell'arcid. di Colocza in Jugoslavia; 10 febr. 1923.)

70 Annuario Pontificio 1942. 550.

71 Annuario Pontificio 1953. 677. Amministrazione Apostolica della Bačka Jugoslava (Residenza in Subotica).

A reményekről – egy Trianon utáni ünnep, a „bajai háromszög” visszatérése után

Az 1918-ban bevonuló szerb hadsereg éveken át a későbbi trianoni határoknál nagyobb területet tartott megszállása alatt, a demarkációs vonal Észak-Bácskában Baja, Csávolgy, Felsőszentiván, Mélykút, Kisszállás (Tompá), Röske települések határában haladt (a Baja-Szeged közötti főút mentén), a néhai Bács-Bodrog vármegye területéből mindössze Jánoshalma és még két község, Rém és Borota maradt magyar fennhatóság alatt. Az említett vonal és a mai országhatár közötti, bajai háromszöggé is emlegetett terület Baja városával és még 22 községgel végül a trianoni békeszerződés után, 1921 nyarán térhetett vissza Magyarországhoz. 1921. augusztus 20-án, Szent István király ünnepén kezdték meg a bevonulást a magyar katonák a térségbe, Bajára 21-én, vasárnap, a polgári közigazgatás tisztviselőivel együtt, két hajón érkeztek.⁷² A szerb csapatok augusztus 19-én kaptak parancsot a kiűrésre, mely a visszaemlékezések szerint kifosztást is jelentett, kb. kétezer szekéren ingóságot vittek el, és az elérhető élőjóságokat is igyekeztek áthajtani a határon (mindez a békeszerződés értelmében tilos lett volna). A sokáig halogatott kivonulás egyébként már korábban is rengeteg anyagi kárt okozott a térségben, bőségesen nyílt alkalom a kiszemelt javak megszerzésére és „átmentésére”.

Baján a bevonulókat fogadó néppünnepegyik látványos pillanata volt, amikor a bajai hölgyek által hímezett hatalmas, fehér selyemzászlót átadták a Nemzeti Hadsereg 9. gyalogezredét képviselő Pleplár alezredesnek. A Patrona Hungariae arcképével ékített zászlót a bajai hölgyek titokban, még 1919 júniusában hímezték, majd hosszú időn át rejtgették. Ötletesen a belvárosi templom oltárpárnájában helyezték el, így igazán méltó helyen, az oltáron rejtőzve várta éveken át ez a féltve őrzött tárgy átadásának pillanatát.⁷³

A bajai ünnep egyik szónoka Czeizlinger Lajos, Baja-belvárosi plébános-helyettes volt, akinek internálását kezdeményezték korábban a szerb hatóságok a Szent József férfi kongregáció keretein belül működő irredenta csoport támogatása miatt (a csoport egyébként kulturális rendezvények, zenei- és irodalmi estek formájában tevékenykedett, jelmondata „*Bátran Krisztusért és a Hazáért!*” volt). Hasonló okokból fogták el, majd utasították ki Borsay István⁷⁴ hitoktató-lelkészt is Bajáról.⁷⁵ Az említett kongregációs tevékenység a Baja-belvárosi plébánián Budanovich Lajos plébános távozása után bontakozott ki 1920. januárjában, amikor Budanovich Szabadkára költözött, s a plébánia irányítását adminisztrátori kinevezéssel Czeizlinger Lajos, korábbi káplán vette át.⁷⁶

A magyar bevonulás, Észak-Bácska visszatérése reményt keltő és megerősítő volt sokak számára, akik bíztak benne, hogy egykor talán még Szabadka, Dél-Bácska is ünnepelhet. A katonai bevonulásra és ünneplésre húsz év múlva sor is került, de mindez

72 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 190–191.o.

73 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 192–193.o.

74 Borsay István: (Soltvadkert, 1890. dec. 26. – Székesfehérvár, 1967. júl. 9.) 1915-ben szentelték pappá, Paripáson, Szilbereken, Péterrévén és Palánkán volt káplán, 1918 decemberétől Baján hitoktató. 1921-ben rövid ideig Soltszentimréen és Soltvadkerten is szolgált, majd visszatért Bajára. 1923-tól plébános-helyettes Tataházaán, 1924-től Kalocsán adminisztrátor, 1927-től Nagybarackán, 1929-től Kiskőrösön, 1944-től Szeremlén plébános. 1945-től nyugdíjas.

75 KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 109–111.o.

76 KFL.I.1.b. Baja-Belváros 1431/1920. Ér.: 1920. V. 10. *Baja. Iparos-kereskedő kongregáció alakult. Jóváhagyást s bekebelezést kérnek.* Czeizlinger adminisztrátor tájékoztató és kérelmező levele Baján kelt, 1920. ápr. 20-án. Ld. csatolva KFL.I.1.b. Baja-Belváros 2725/1920. sz. alatt. Ér.: 1920. IX. 9. *Baja. Az újonnan alakult férfi kongregáció bekebelezetett.*

akkor már nem hozott hosszú távú eredményt, a „boldog békeidők” Kalocsa-Bács számára már sosem tértek vissza, részben a későbbi háborús események, részben pedig az itt élő népek identitásának változásai miatt.

Kalocsa legünnepélyesebb pillanata ebben az időben valószínűleg Grösz József érsek székfoglalásának napja volt, 1943 nyarán. Az új főpásztor az egykori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye teljes területének kormányzását vehette át, és ünnepi beszédének végén hangsúlyos volt a helyes hazaszeretet kifejtése. „Mik vagyunk mi előbb: katolikusok-e vagy magyarok?” – tette fel a kérdést az érsek, s válaszában kiemelte, hogy e kettő 1000 év alatt sohasem került komolyan szembe egymással. „Szent István országa keresztény volt 1000 éven át, keresztény ma is és mi magyar katolikusok vagy ha úgy tetszik, mi katolikus magyarok egyforma szeretettel csüngünk mind a kettőn, sőt meggyőződéssel valljuk, hogy nem lehet jó katolikus az, aki hazáját nem szereti azzal a hűséggel és odaadással, amelyet a haza minden polgárától joggal elvárhat, ahogyan nem tartjuk jó magyarnak sem azt, aki népiünket el akarja szakítani Krisztustól és a magyar jövőt más alapokon akarja felépíteni, mint amelyeket Szent István rakott le. Ezt a kettőt kérem Tőletek: Hűséget Krisztushoz és hűséget a magyar hazához!” – fejezte be gondolatmenetét Grösz érsek.⁷⁷

A Kalocsán elhangzott beszédnek természetesen volt német és horvát nyelvű fordítása is, melyek a körlevélben is megjelentek, tekintettel az egyházmegye nemzetiségeire. Az egyes nyelvi változatokban finom eltérések tapasztalhatók az idézett szövegrész „magyar katolikus” és „magyar haza” kifejezéseinek fordításában, és általában a „magyar” jelzős szerkezetek alkalmazásában. „Was sind wir an erster Stelle: Ungarn, Deutsche oder Christen?” – így szól a német változatban az alapkérdés, míg a délszláv változatban ugyanez a részlet a következő: „što smo mi najprije: Madjari, Slaveni ili Kršćani?”. Az egyes nyelvi változatokban tehát a magyar katolikusok mellé bekerültek a német és szláv keresztények is, de valamennyi nyelvnél más-más összetételben szerepelnek. A további szövegrészen elhagyták a „magyar” jelzők nagy részét („német katolikus” vagy „szláv katolikus” jelzős szerkezetek egyáltalán nem fordulnak elő), s a végén ennek megfelelően csak „hazát” említene a hűség kérésekor: „Treue zu Christus und Treue zum Vaterland!” és „virnost Kristu i virnost domovini!”⁷⁸

Feltűnő, hogy nem találunk egységes szöveg-alapot, és érezhetően nehéz volt megvalósítani az „egyet-értést”. A jelenség véleményünk szerint arra is figyelmeztet, hogy a két évszázadon át együtt élő népek identitása összetett volt, melynek rétegei változóban-mozgásban voltak. Adott esetben más volt az egy lakóhelyen élők jellemző közösségi csoport-tudata, anyanyelvi és iskolai műveltsége, közéleti vagy politikai mozgástere stb. Nem mindegy, hogy az említett rétegek közül a vallási identitás melyik szinten kapcsolódott, hol volt inkább domináns, és hol hatott kevésbé egy-egy csoport számára. A nemzetiségek hűsége az államalkotó nemzetek számára fontos kérdés volt, mely a közigazgatás és a statisztikák szintjén sokszor felületesen jelent meg, miközben a változásokat befolyásoló mélyebb rétegek „láthatatlanok” maradtak. Létezhet-e hűség „beolvadás” nélkül? Van-e jövője a nemzetiségeknek a nemzetállamok korában? Hogyan ütközhettek a „többes identitás” rétegei? Az említett kérdések-folyamatok vizsgálata külön tanulmányokat igényel, és további források bevonását, pl. a helytörténeti tapasztalatok összegzését is feltételezi. Bízunk benne, hogy a jövőben erre is sor kerülhet majd, s az eredmény segíteni fog a 20. század megértésében.

77 Litterae Circulares 4445/1943. Az új főpásztor beköszöntő szövege. Kalocsa, 1942. július 12. 39.

78 uo. 41, 43–44.

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE TRIANON ÁRNYÉKÁBAN (1918–1923)

Az első világháborút követő időszakban a pécsi püspökség speciális helyzetbe került. Már 1918 végétől jelentős részét szerb csapatok szállták meg, kettészakítva ezáltal az egyházmegyét, melynek működtetése innentől kezdve komoly nehézségekbe ütközött. A trianoni békeszerződés szabta határok kialakítása így csak a megszállók 1921 augusztusában bekövetkezett távozása után kezdődhetett meg, ami viszont a püspökség déli részein négy esperesi kerület elvesztésével járt. Utóbbiak egyházi helyzete azonban még hosszabb ideig bizonytalan maradt, kapcsolataik továbbra is Pécshez kötötték őket, és csak 1923 végére történt meg az – ideiglenesnek szánt – rendezés. Tanulmányomban elsőként – a szakirodalmi előzményekre támaszkodva – áttekintem a pécsi püspökség helyzetét a szerb megszállás időszakában. Ennek kiegészítéseként külön figyelmet szentelek – mintegy alulnézeti perspektívát adva a vizsgálatnak – a korabeli alsópapság tapasztalatainak, melyek megragadására kiváló lehetőséget kínálnak a plébániákon vezetett *historia domusok*. Végül az 1921 és 1923 közötti évek átmeneti időszakát vizsgálom, melynek végére az elszakított területek kapcsán – levonva Trianon egyházkormányzati konzekvenciáit – megszűnt a pécsi püspök joghatósága és kialakításra került az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság.

A déli határ változása és a szerb megszállás 1918 és 1921 között

Azt követően, hogy 1918. november 7-én Károlyi Mihály miniszterelnök nem fogadta el véglegesnek a Belgrádban felkínált fegyverszüneti feltételeket és csak egy ideiglenes szerződést írt alá, folytatódtak annak a demarkációs vonalnak a kijelölésére vonatkozó tervezgetések, mely Magyarország vonatkozásában gyakorlatilag megszállási határként szolgált a szomszédos országok számára. A gyorsan változó helyzetben a Károlyi-kormány november 13-án végül mégis a belgrádi konvenció aláírása mellett döntött.¹ Időközben azonban minden irányból területfoglalások zajlottak, sőt a szerbek már november 5-én elkezdték a Bánát és a Bácska megszállását a Maros–Szabadka–Baja vonalig, csapataik aznap bevonultak Zimonyba (Zemun) és Pancsovára (Pančevo), november 6-án pedig Fehértemplomba (Bela Crkva). A következő napokban Ópazovára (Stara Pazova), Mitrovicára (Sremska Mitrovica), Indijára, november 9-én pedig Új-

¹ ORMOS 1979. 12–39.; a belgrádi konvenció 18 pontját közli: KÓKAI 2018. 227–229.; az előzményekről és az előzetes egyezményről lásd: HORNYÁK 2000. 76–78.

vidékre (Novi Sad), 10-én Versecre (Vršac) érkeztek szerb katonai erők.² Az I. szerb hadsereg parancsnoka a belgrádi konvenció aláírásának napján utasítást adott a Szabadka–Baja vonal aznap éjfélig történő elérésére, ami már a pécsi egyházmegye területét is közvetlenül érintette. 1918. november 13-án előbb Szabadkára és Bajára vonultak be, majd 14-én Mohácsot, 15-én Barcsot és Szigetvárt, 17-én Pécsset, végül december elején Pécsváradot szállták meg.³ A teljes demarkációs vonal az ország déli részén a Nagy-Szamos felső folyásától (Besztercétől) húzódott Marosvásárhelyig, majd a Maros vonalát követte Szegedig, ahonnan a Szeged–Szabadka–Baja–Pécs vonal mentén haladt tovább – majd a Dráva vonalán folytatódott.⁴ Így a pécsi egyházmegye két részre szakadt, és ez az állapot 1921 augusztusáig fenn is maradt, rendkívüli kihívást jelentve a megszállt püspöki székhelyen maradó Zichy Gyula püspök egyházkormányzata számára. A püspökség jelentős részét kitevő Baranya vármegye 305 községéből mindössze 55 maradt a meg nem szállt területen.⁵

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kezdettől fogva részt vett a párizsi békekonferencián, ahol területi követeléseit 1919 eleje óta – kisebb korrekciókkal – lefedték a belgrádi konvencióban kijelölt demarkációs vonalig tartó és immár ténylegesen megszállva tartott területeket. A békekonferencia 1920-ban végül ezek nagy részét (Vajdaság, Horvátország, Szlavónia, Muravidék) valóban az új délszláv államnak ítélte. A szerződés értelmében a kalocsai érsekség 89 Bácskában lévő plébániája,⁶ és a pécsi püspökség két Verőce vármegyei esperességének (Valpó, Donji-Miholjac) 13 horvát plébániája,⁷ illetve a két dél-baranyai (a dárdai és a baranyavári) esperesség 15 plébániája⁸ került az SHS Királysághoz. Baranya nagy részén, illetve Baján és környékén⁹ nem lett végleges az ideiglenesnek indult közel három évi megszállás. Ezeket a területeket a békeszerződés kihirdetését követően kellett elhagyni a szerb erőknek.

2 HORNYÁK 2000. 79.

3 HORNYÁK 2000. 80.; KÓKAI 2018. 233.

4 HAJDÚ 2019. 105.

5 FEHÉR 1996. 46.

6 A kalocsai érsekség területeinek szerb megszállásáról lásd: LAKATOS 2016.

7 Ezek a következők voltak: Bizovac (Bizovac), Brodjanci (Brogyance), Čepin (Csepin), Harkanovci (Harkányfalva), Petrijevci (Petróc), Valpvo (Valpó), Marijanci (Máriánc), Donji-Miholjac (Alsómiholjac), Podgajci (Podgajce), Radikovci (Radikovec), Šljivoševci, Veliškovci (Veliskovec), Viljevo.

8 Ezek a következők voltak: Bellye (Bilje), Dárda (Darda), Hercegszöllös (Kneževi Vinogradi), Laskafalu (Čeminac), Lócs (Luč), Baranyaszentistván (Petlovac), Vörösmart (Zmajevac), Baranyabán (Popovac, Ban), Baranyavár (Branjin Vrh), Kiskőszeg (Batina), Darázs (Draž), Dályok (Duboševica), Izsép (Topolje), Pélmónostor (Beli Manastir), Baranyakisfalud (Branjina).

9 HORNYÁK 2020. 155. A tárgyalások korai szakaszában nem tartottak igényt Pécsre, Bajára és Szigetvárra, ami mintegy 3000 km² területtel kevesebb volt a korábbi tervekhez képest. 1919 májusának elején viszont – az év elején elrendelt népességösszeírások eredményeinek ismeretében, melyben a délszláv népesség vártnál nagyobb arányát sikerült kimutatni – (újra) bejelentették igényüket Baranya Mohács–Villány–Siklós vonalig terjedő részére, a Bácskában pedig Bajára. Az említett összeírást Baranya 306 helyiségéből 176-ban végezték el, és a szerb katonasággal érkező hivatalnokokat, ideiglenesen itt tartózkodó személyeket is összeszámolták. A szerb nyelven megfogalmazott kérdéseket az összeírtak sokszor nem értették, és az összeíró íveket a számlálóbiztosok töltötték ki helyettük. Ennek is köszönhető a valóságostól jelentősen eltérő, manipulált eredmények. (FEHÉR 1996. 51–52.) Egy 1919. október 22-én kelt hivatalos jegyzékben már egész Baranyának, Mohácsnak és Pécsnek Jugoszláviához csatolását kérték. Azonban eltekintve egy, a Dráva-meder változására alapozott 78 km²-es területtől nem sikerült változtatást elérniük a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának – már 1919 augusztusának elején – hivatalossá tett álláspontjához képest. Ezért 1920 januárjától gyakorlatilag a már elért eredmények megőrzésére törekedtek. HORNYÁK 2020. 159–163.

A megszállás legnagyobb nehézségét kezdettől fogva az egyházmegye igazgatásának szétesése jelentette. Az anyaországnál maradt részekkel való kapcsolattartás 1919. január 3-a után, a demarkációs vonal átlépésének teljes tilalma miatt lényegében megszűnt. A helyzetet a folyamatosan zajló sztrájkok is súlyosbították. A postaforgalom korlátozott és cenzúrázott volt,¹⁰ telefonálni is csak nagy erőfeszítések árán lehetett. Pécsről vonattal csak Bakóca, Godisa, Báticaszék, Gálosfa, Kadarkút, Lábod állomásokig lehetett eljutni. „A legritkább esetben értesülhetek azon dolgokról, melyek a vonalon túl eső részekben történnek. A kormányhatóságoktól érkező hivatalos leveleket is csak szórványosan kaphattam meg eddig.” – írta Zichy Gyula püspök.¹¹ A kommunikáció nem csak a „vonalon túli” részekkel volt nehézkes, hanem a megszállt területen belül is akadózott. A határzár a plébániáktól elszigetelődött filiák esetében jelentős nehézségeket okozott. Az áthidalhatatlan nehézségeket látva Zichy az anyaországnál maradt területekre 1919 áprilisának elején Fent Ferenc szekszárdi esperes-plébános személyében provikáriust nevezett ki¹², akinek megbízatása egészen a szerb csapatok 1921. augusztusi kivonulásáig tartott.¹³

Az egyházmegye szlavóniai részein élő papok már a világháború végi összeomlás időszakában erőszaknak voltak kitéve, elsősorban katonaszökevények és a hozzájuk csatlakozó csöcselék részéről.¹⁴ Donji-Miholjac esperes-plébánosát, Erdélyi Károlyt elűldözték, és a plébániát kirabolták. A čepini plébánost, Zserdin Józsefet szintén katonaszökevények támadták meg, de kifosztották a petrijevci esperes-plébánost (Charvát László) és elkergették Radikovci (Iselstöger Lajos) és Podgajci (Mátay Antal) plébánosait is.¹⁵ Ebben a helyzetben – magyar karhatalom hiányában – a szerb megszálló erőtől többen is elsőként a közrend helyreállítását vár(hat)ták.¹⁶ Ez részben így is volt, ahogy erről több, így a pécsváradai és a villányi esperesi jelentés is beszámolt,¹⁷ viszont a megszállás ellen tiltakozó papokkal szemben ők is kezdettől fogva erőszakosan léptek fel.

A megszállás jellegében az ország déli részén élő délszlávok 1918. november 25-i újvidéki népgyűlését követően állt be érdemi változás, mely határozatban mondta ki a Bánát, a Bácska és Baranya, valamint Tolna és Somogy megye megszállt részeinek a Szerb Királysághoz csatolását. A hivatalosan december 1-jén létrejött Szerb–Horvát–

10 Az időszak cenzúrájáról bővebben: BODOR 2020.

11 HORVÁTH–SCHMELCZER–POHÁNKA–TENGELY 2016. 117.

12 A kinevezésről: LC 1317/1919.

13 A provikáriusi kinevezés megszűnését a püspök egy 1921. szeptember 25-én kelt körlevelében tudatta az egyházmegye papságával, azonban a folyamatban lévő ügyek lezárása még Fent feladata volt. LC 2433/1921. A továbbiakban elsősorban az egyházmegye megszállás alatt álló, majd elcsatolt részeire koncentrálok. A demarkációs vonalon túli területeknek az 1919-es Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó tapasztalatairól lásd: CSIBI 2020.

14 A szlavón és a horvát területeken alakult „zöld kádereket” Lenkei Lajos pécsi újságíró, a Pécsi Napló főszerkesztőjének visszaemlékezése is említi: „És bekövetkezett a nagy összeomlás. A közeli Slavóniában, Horvátországban zöld káderek alakultak, a volt ezredek horvát legénysége fegyverrel tört az uradalmakra. Fosztogattak és a hozzájuk csatlakozott sőpredékkel együtt gyújtogattak és a rabló hordák által elűzött uradalmi cselédség és magyar cselédség a Dráván át főként Pécsre menekült.” LENKEI 1922. 280. A háború végi időszak „zöld kádereiről” általában lásd: BENEŠ 2020.

15 SALACZ 1975. 105.

16 Ezzel az érveléssel szerb oldalról is találkozunk, legalábbis Lenkei Lajos szerint Cvetić alezredes azzal indokolta a szerb katonaság Pécsre jövetelét, hogy „a szerb kormány vállalkozott a pacifikációra, hogy véget vesse a zöld káderek garázdálkodásainak, hogy ezen vidék nyugalmit megvédjék.” LENKEI 1922. 282.

17 TENGELY 1975. 58.

Szlovén Királyság megalakulása után egyre erősödtek az annexiós törekvések, melyet a pécsi szénmedence gazdasági jelentősége is erősített.¹⁸

A felsőbb szinten – elsősorban Zichy Gyula püspök, a megszállók részéről pedig Milos Cvetić alezredes és Radovanović Stevo ezredparancsnok kölcsönös látogatásaiban és a vallási eseményeken való megjelenésekben – kezdetben megnyilvánuló udvarias, szívélyes viszonyt hamar beárnyékolta, hogy 1918. december 3-án több mint 50 szervezet, köztük a pécsi római katolikus egyházmegye is csatlakozott ahhoz a *Néphatározathoz*, mely kinyilvánította, hogy Pécs városa a magyar érzésben egységes,¹⁹ és tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely el kívánná szakítani Magyarországtól.²⁰ A szerb annexiós politika ellen Baranya megye-szerte tiltakoztak, 223 községben 11 ezer aláírást gyűjtöttek össze.²¹

A feszültség az egyházmegye vidéki plébániáin is tapintható volt. Alagics Jánost, a dél-baranyai Hercegszöllös plébánosát már 1918 decemberében lefoglák, mert hívei között a *Területvédő Liga* röpiratait terjesztette. Először Dárdán, majd Vinkovcin, végül másfél hónapig Zágrábban tartották fogva, és tetteleg is bántalmazták.²² Szintén Vinkovcin, később pedig Újvidéken raboskodott 1919 márciusáig Fridrik Géza baranyavári plébános, akit röpiratok terjesztése és a szerbek elleni izgatás vádjában találták bűnösnek. 1919 januárjában rövidebb ideig fogságba kerültek Iselstöger Lajos (Radikovci) és Weyer Mátyás (Vörösmart) plébánosok is, akik szintén Magyarország területi integritása mellett szólaltak fel.²³ Ugyanezért vitték Pécsre Csizmadia Alajos püspökbogádi plébánost és káplánját, Faludi Ferencet, akik azonban a püspök közbenjárására rövid időn belül szabadultak.²⁴ Péri Bonaventúra siklósi egyházi adminisztrátor a helyi lapban közzétett egyik cikke miatt került hadbíróság elé.²⁵

Mivel Zichy püspök és Mosonyi Dénes irodaigazgató nem teljesítette a szerb hatóságok kívánságát, mely a papság és a tanítók engedelmességre való felhívására vonatkozott, ezért a viszony ezen a szinten is megváltozott, a szerbek erő alkalmazásához folyamodtak. Már 1919 márciusa után több kanonoki ház²⁶ és a budai külvárosi Katolikus Kör nagyterme is lefoglalás áldozata lett. Pécssett megtiltották az 1919. június 22-re kitűzött katolikus autonómia-szervező gyűlés megtartását²⁷ és lefoglalták az egyházmegyei alapítványi hivatalt.²⁸ A viszonyok változását jól mutatja az, hogy 1919. november 14-én a püspökhöz szuronyos szerb katonák törtek be, akik 24 órán belül 300 ezer korona adót követeltek.²⁹ 1919 év végéig mintegy 1.200.000 korona értéket zsaroltak ki vagy

vitték el tőle.³⁰ A magas összegű adókövetések az egyházi középréteg tagjait is érintették, 1920. november elején Szeifricz Istvántól 350, Wurster Józseftől 250, Hanuy Gábertől, Szilvek Lajostól és Döbrössy Alajostól 200-200 ezer koronát követeltek.³¹

A fenti visszaélések megszüntetése és a jogvédelem reményében Zichy és Mosonyi már 1919 júliusának elején küldöttséggel utazott Belgrádba,³² de nem sikerült eredményeket elérniük. Az ott tartózkodó francia és angol követek sem sok jóval bíztatták őket.³³ Az erőszakos cselekmények folytatódtak, melynek az egész egyházi társadalom érezte a hatását. 1919. október 1-én a demarkációs vonalon két holttestet találtak, melyek közül az egyik az ismeretlen tettesek által meggyilkolt katolikus pap, Vermes Gyuláé volt.³⁴

A trianoni békeszerződés aláírása után, 1920 júliusában a püspök ismét segítséget kért az antant-missziótól a kiűritést – a Tanácsköztársaság 1919 augusztusi bukása után a megszállt területre menekülő és a helyi baloldali személyekkel együttműködve³⁵ – akadályozni próbáló, továbbra is gyakran erőszakoskodó szerbekkel szemben. Ez azonban most sem vezetett eredményre, sőt, utóbbiak 1920. szeptember elején – egy rövid időre eltűnt szerb határrendőrségi tisztviselő esetét ürügyként felhasználva – letartóztatták és megbotozták a pécsi keresztény közélet több kiemelkedő tagját,³⁶ így Fenicz Ignác főszolgabíró, a keresztényszocialista vezető Ruzsinszky Bélát, Buzássy Ábel cisztercita házfőnök-igazgatót és Mosonyi Dénes kanonokot.³⁷ Utóbbinak annyit vertek a talpára, hogy lábra állni is alig tudott. A bántalmazásokról a vatikáni magyar nagykövetség október végén tájékoztatta Gasparri bíboros-államtitkárt, de a Szentszék belgrádi kormányánál tett intervenciójának nem sok eredménye lett.³⁸ Az ekkor uralkodó állapotokról érzékletes képet fest a Pécs-Szigeti külvárosi (ferences) plébánia *historia domus*a: „Pécssett a legelőkelőbb urakat elfoglák, és mint tiszokat Szerbia belsejébe hurcolták, hol hónapokon át súlyos börtönökben sínylődtek; másokat pedig megkötözve hurcoltak a vármegyei piszkos börtönökbe, többek között Buzási Ábel ciszterci főigazgatót, Fenicz Ignác dr. pécsi főbíró és Mosonyi Dénes dr. kanonokot, a püspök oldalkanonokját, kiket nád- és gumibotokkal tetőtől talpig kegyetlenül összevertek. Ugyanekkor még a püspöket is el akarták fogni, de ezt Mosonyi megakadályozta. És amikor Mosonyit félholtan hazahozták, megtörtént az a szörnyű aljasság, hogy Csolakantics szerb parancsnok eljött a püspökhöz magát mentetgetni és részvétét kifejezni. De a szerbek most már nem csak Pécssett, hanem az egész megyében mindenütt egyformán garázdálkodtak. Úgy a megyében, mint a városban a polgárokat kirabolták, pincéiket feltörték, boraikat elszállították, kisebb háziállataikat ellopták, sőt még a gyárak, bíróságok, iskolák és egyéb állami intézetek épületeit is kirabolták és bútoraikat elhurcolták, mikor pedig a gyümölcs- és szőlőérés ideje elérkezett, éjjel-nappal a szőlőket büjték. Alig volt nap, hogy Pécssett valamely házat ki ne raboltak és az utcán vagy a lakásán valakit meg ne öltek volna. Panaszra

30 SALACZ 1975. 106.

31 Pécs-Baranya 1918–1928. 98.

32 A küldöttséget a püspök vezette, de a gyáriparosok pécsi szövetsége és Pécs város képviselői is tagjai voltak. Pécs-Baranya 1918–1928. 63.

33 SALACZ 1975. 106.

34 Pécs-Baranya 1918–1928. 68. A helyi sajtó adatai alapján az időszak pécsi és részben baranyai történéseit napi szinten összefoglalja: Pécs-Baranya 1918–1928.

35 A baranyai baloldali- és munkásmozgalmakhoz lásd: BABICS 1960.

36 FISCHER 2006. 190.

37 SALACZ 1975. 106.

38 SALACZ 1975. 106.

18 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 113.

19 A szöveg szerint: „... ügyszolván kizárólag magyar anyanyelvű lakosai vannak, a százalékban alig kifejezhető, szlávul is beszélők (49.822 polgári összlakosból 688 horvát, 125 szerb) magyarul beszélnek és nemcsak soha a leghalványabb kifejezést sem adták oly óhajnak, mintha a magyar államtól idegen állam kötelékében akarnának élni...” Pécs-Baranya 1918–1928. 37.

20 TENGELY 2004. 57.

21 FEHÉR 1996. 47.

22 TENGELY 2004. 57.

23 SALACZ 1975. 105.

24 SALACZ 1975. 105.

25 TENGELY 2004. 57.

26 Mészáros László főjegyző családjával együtt Döbrössy Alajos preláts kanonok rekvirált lakásába költözött be. LENKEI 1922. 288.

27 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 127.

28 SALACZ 1975. 106.

29 GERGELY-BALOGH 1993. 175.

pedig hiába ment bárki, a szerb hatóság meg sem hallgatta.”³⁹ A letartóztatások 1921 folyamán is folytatódtak, ekkor került fogságba Vizsy Pál katolikus legényegyleti hitoktató, Marek József főherceglaki káplán, illetve júliusban tíz napot raboskodott Komócsy István és Légrády Ferenc a pécsi keresztényszocialisták egyházi vezetője és titkára is.⁴⁰ A szerbekkel együttműködő pécsi városházi vörös rendőrség tartóztatta le augusztusban Perr Viktort, a Julianum tanoncotthon igazgatóját. A magyar hadsereg közelgő bevonulása ellen tiltakozó baloldali tüntetők pedig augusztus 11-én bevették a Katolikus Legényegylet ablakait és a püspöki palota redőnyeit is kövel dobálták meg. Ekkor hozták Pécsre Gábor György mecsekszabolcsi plébánost és káplánját, akiket tiltott újságok birtoklásáért fogtak el.⁴¹

A pécsi püspökség számára anyagi téren a megszállás negatív hatása elsősorban az egyházi uradalmak zárgondnokság alá vételében jelentkezett. A püspökség 26 591 hold földjéből nagyjából 20 000 hold szerb megszállás alá került. A pécsi káptalan 20 069 hold földje is teljes egészben erre a sorsra jutott.⁴² A zárgondnoki állásokra kinevezett szerb katonatisztek bizonyos esetekben a gazdálkodásba is beleszóltak, de arra is volt példa, hogy ún. szekveszteri díj fizetése ellenében hagyták gazdálkodni az eredeti tulajdonost.⁴³ A püspöki, a Papnevelő Intézeti, a székesegyházi és a káptalani uradalmak esetében a sorozatos rekvirálások mellett a gazdálkodás rendes menetét is akadályozták az intézkedések, és ez a bevételeikből ellátandó egyházmegyei intézmények fenntartásában komoly nehézségeket okozott.⁴⁴ A nem sokkal korábban vásárolt rácbólyi és idamajori gazdaságokat 1919. május 12-én vették zárgondnokság alá, innentől a kirendelt szerb tiszt engedélye nélkül semmit nem adhattak el, illetve nem vásárolhattak.⁴⁵ E mellett több alkalommal követeltek és hajtottak be erőszakkal pénzt a birtokok után, rekvirálták a termést és a felszereléseket. A püspök hiába fordult a szerb királyhoz és Stojan Protić kormányzóelnökhöz, később pedig a szerb kereskedelmi miniszterhez is, minden próbálkozása sikertelen maradt.⁴⁶

A Papnevelő Intézet uradalmát ugyan nem szállták meg, de a rekvirálások és a rossz gazdasági környezet miatt ez is súlyos anyagi károkat szenvedett. Az uradalom hertelendi és egerszegi – bérbe adott – birtokai a demarkációs vonalon túlra kerültek, így az értük járó díjakat nem lehetett behajtani. Hasonlóan jártak az uradalom erdősegei is. A szerbek 1919. június 20-án az Egyházmegyei Takarékpénztárt is lefoglalták és működését korlátozták,⁴⁷ így az uradalom pénze is hozzáférhetetlenné vált.⁴⁸ Az egyetlen megmaradt gazdaság – a Szent Pál pusztai majorság – is egyre nehezebb anyagi helyzetbe került, és a gazdálkodást a rossz közbiztonság nehezítette.⁴⁹ A legjobb gazdasági helyzetben még a székesegyházi uradalom volt, elsősorban az itt folyó szénbányászat

miatt. Az uradalom működését nem akadályozták, viszont 1919 májusában a bányákat lefoglalták, amivel több mint 300 ezer korona kárt okoztak.⁵⁰ E mellett az uradalmi erdősetnek okoztak jelentősebb károkat, az elszállított, de ki nem fizetett fa értéke meghaladta az 1 millió koronát.⁵¹ A székesegyházi ipartelep működését az nehezítette,⁵² hogy a mész- és tégláégető telepek el voltak vágva a demarkációs vonalon túli nyersanyaglelőhelyektől, így kénytelenek voltak a szerbek által megszabott napi áron beszerezni az árut, vagy saját anyagaik beszállításáért kellett jelentős vámokat fizetniük. A püspökség mérnöke szerint az ágazat 250 ezer korona kárt szenvedett a megszállás idején.⁵³ A legkisebb veszteség a káptalani uradalmat érte, melynek birtokait már korábban bérbe adták. 1920. augusztus 10-én, már a békeszerződés aláírása után vették zár alá a piarista rend dobszai, 2100 holdas gazdaságát, melyet a megszállás végéig mintegy 6 millió korona kár ért.⁵⁴

Az uradalmak zárgondnoksága ugyan 1921 augusztusában megszűnt, de a kárpótlási viták még sokáig elhúzódtak. A püspökség 1925 decemberében keresetet nyújtott be a hágai Vegyes Döntőbíróshoz az SHS állam ellen a békeszerződés 250. cikke alapján, melyben 26.267.579 aranykorona értékűtökét és 1921. augusztus 22-től számított 8%-os kamatot, valamint a perköltségek megtérítését kérték. A per évekig húzódott, 1935-ben a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium úgy látta, hogy a kártérítés kifizetésének elérése kilátástalan.⁵⁵

A legtöbb konfliktust talán a katolikus népoktatás átszervezésére tett szerb kísérletek okozták,⁵⁶ ahol a megszállók fő célja az iskolák felügyeletének átvétele és a szerb „nemzeti szellemiség” meghonosítása volt. A belgrádi kormány 1919. július 23-án a megszállt területekre is kiterjesztette az 1904. évi szerbiai népiskolai törvény hatályát, amely csak állami és magánjellegű népiskolákat ismert el. 1920-ban egy következő határozat ugyanezt tette az 1912. évi szerb középiskolai törvénnyel, amely szintén csak az állami intézményekről rendelkezett, még a magánfenntartásúaktól is megvonta a nyilvánossági jogot.⁵⁷

A szerb oktatási hatóságok rendeleteinek a gyakorlatban azonban ekkor még nem sok eredménye volt az egyházmegye területén. Ez elsődlegesen a nyelvi-kommunikációs nehézségek miatt volt így, melynek leküzdésére a magyar oldalon nyilvánvalóan

50 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 123.

51 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 123. Az 1919 januárjában itt lefoglalt fakészlet értéke 657.367 korona volt, de elvitték az erdőörök állatait és az erdőben számos vadat ejtettek. A lovakat ellopták a lószerszámokkal és a rendelkezésre álló szénával, szalmával együtt. FEHÉR 1996. 56.

52 KAPOSI 2011. 67., 77.

53 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 124.

54 SALACZ 1975. 107. A pécsi egyházmegyében is érintett szerzetesrendek földjei az alábbiak szerint változtak 1920 után: A Vaskaszentmártoni apátság (Felsőmindszent) 1741 hold földje az országon belül maradt, 1921-ig a szerb megszállás alatt állt. A Magyar Kegyes Tanítórend 24.838 hold birtokából, 24.838 hold maradt az új országhatáron, birtokaikból 2.120 hold állt szerb megszállás alatt. A Ciszterci rend 50.228 hold nagyságú birtokaiból 48.397 hold maradt országhatáron belül, ebből 7 hold volt szerb megszállás alatt, és 1455 hold került Csehszlovákiához. Az Irgalmasok 308 holdnyi országhatáron belüli birtoka jelentősen lecsökkent, 41 hold maradt itt (11 hold volt szerb megszállás alatt), elcsatoltak 66 holdat a cseh, 121 holdat a román és 80 holdat a jugoszláv államhoz. A Ferencsek 254 hold földjéből maradt 162 hold, 44 hold cseh, 48 hold román fennhatóság alá került, korábban 88 hold állt szerb megszállás alatt. GERGELY 1999. 277–278.

55 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 144–145.

56 A pécsi iskolák szerb megszállás alatti történetéhez lásd: KALÁSZ 2020.

57 SALACZ 1975. 108.

39 PEL III. 108. Pécs-Szigeti Külváros HD I. 201.

40 SALACZ 1975. 107.; Az elfogásról és a megszállás utolsó heteiről beszámol Komócsy István egy 1931-es írásában (Pécs izgalmai a megszállás utolsó heteiben): ZSADÁNYI-KUSSINSZKY 1931. 99–111.

41 SALACZ 1975. 107.

42 GERGELY 1999. 275–276.

43 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 118.

44 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 123.

45 A két gazdaság szerb megszállás alatti történetéről lásd: HORVÁTH 2007.

46 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 118.

47 A Pécsi Egyházmegyei Takarékpénztár 1913 óta működött, és 1929-ben 300 000 pengő alaptőkéje volt. GERGELY 1999. 300.

48 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 121.

49 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 122.

nem törekedtek. Mivel a szerb részről érkező fenyegetéseket nem követték komolyabb szankciók, így a legtöbb esetben a hallgatólagos szabálykerülés és a csendes szabotálás volt a megoldás. Sok helyen továbbra is a korábbi magyar szabályozás szerint jártak el a hatóságok és a fenntartók. Az egyházmegyei vezetés ebben a kérdésben is – nem lévén országos iránymutatás – a teljes passzivitás politikáját választotta, csak titokban próbált némi segítséget adni a felügyelete alá tartozó iskoláknak.⁵⁸ A „hallgatólagos eljárás” stratégiáját támogatta Zichy püspök is, mikor 1919. június 20-án úgy nyilatkozott, hogy a tanítókat nem kívánja lelkiismeretükben befolyásolni, és a jugoszláv oktatási hatóságokkal kapcsolatos semmilyen állásfoglalásukért nem vonja őket felelősségre.⁵⁹ A tanítók magukra maradtak, és szabad belátásukon múlott, mit tesznek a kialakult helyzetben, engedelmeskednek-e a szerb utasításoknak. Közben az egyes járásek sorra kaptak szerb tanfelügyelőket, 1921-ben pedig a jugoszláv közoktatási miniszter oktatási megbízottat küldött Pécsre az iskolák ellenőrzésére, Đorđe Popović személyében. Munkájuk során a szerbek az egyházmegyei oktatási hatóságokat igyekeztek mellőzni, azokat az ellenőrzésekről sem értesítették.⁶⁰ Az iskolákban próbálták kiszorítani a magyar nyelv oktatását és előtérbe helyezni a szerb földrajz és történelem tanítását. Az iskolák államosítása érdekében elsősorban anyagi jellegű nyomásgyakorlás történt. Az új szabályok értelmében kötelezően megemelt tanítói fizetésekre nem volt lehetséges államsegélyt igénybe venni, melyet 1920. március 1-jével teljesen meg is szüntettek.⁶¹ Az északabbra fekvő településeken azonban érdemben nem foglalkoztak a rendeletek végrehajtásával sem, főleg miután nyilvánvalóvá vált, hogy a szerbeknek hamarosan el kell hagyniuk a területet.

Az iskolaszékek olykor csak bizonyos fenntartásokkal engedték át az államnak az iskolát: vagy az iskola épületére vonatkozó tulajdonjog fenntartásával, vagy a római katolikus tanító alkalmazásának kikötésével. De voltak olyan esetek is – mint például Kisköszegen vagy Püspökbogádon –, ahol az államosítás törvénytelen módon történt, az iskolaszék szerb tanfelügyelő általi feloszlásával majd újraválasztásával. Több helyen a megszállók egyszerűen csak bejelentették az államosítást, figyelmen kívül hagyva bármiféle iskolaszéki eljárást.⁶² A pécsi püspökség vezetése nem buzdított az államosítással szembeni ellenállásra sem, hanem elsősorban kitartásra és ideiglenes együttműködésre bízott, abban reménykedve, hogy a helyzet csak átmeneti, és az iskolák jelentős része a határ innenső oldalán marad a végleges rendezést követően. Végül a Baranya-háromszög, ahol a legtöbb iskolaállamosításra került sor, Jugoszláviához került, a többi területen viszont 1921 augusztusában újra a magyar törvények léptek életbe.

Az 1921 után véglegesen elcsatolt déli területeken azonban fokozatosan megszűntek a felekezeti fenntartású nép- és középiskolák, olykor erőszakos fellépés eredményeképpen. Hiába fordult ez ügyben a jugoszláv püspöki kar 1922. január 13-án emlékiratban a kormányhoz, illetve április 24-29-i konferenciáját követően a királyhoz. Az elcsatolt területeken 1924-ben az állam rendeletileg megszüntette az iskolai valláserkölcsi és pasztorális egyesületeket, így a Mária-kongregációkat is. Az államosított iskolákban a magyar tanítók képzéséről csak az 1930-as évek vége felé kezdtek gondoskodni.⁶³

58 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 129.

59 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 130.

60 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 131.

61 A kérdéstről lásd: HORVÁTH-TENGELY 2003.

62 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 133.

63 SALACZ 1975. 108.

Érzékenyen érintette a szerb megszállás a Pécsi Püspöki Jogakadémiát is. 1919. június 20-án az intézmény könyvtárát zár alá vették, és Zichy püspöknek a szerb külügyminiszterrel történt táviratváltása ellenére rövidesen ismeretlen helyre szállították.⁶⁴ A bibliotéka 11 405 kötetes állományát a berendezési tárgyakkal együtt, több mint 2 millió korona értékben vitték magukkal.⁶⁵ A könyvtár visszaszerzése érdekében a felszabadulás után több évtizedes küzdelem kezdődött. Zichy püspök 1925-ben a szerb állam ellen, a károk megtérítése ügyében pert indított egy magyar–szerb–horvát–szlovén vegyes összetételű döntőbírótság előtt. A bizonyítás nehézségei miatt azonban a kérdés 1926 folyamán lekerült a napirendről. 1941-ben Virág Ferenc püspök úgy értesült, hogy a jogliceum könyvtára Szabadkán található, az Újvidéki Fellebbviteli Bíróság Könyvtárában. Ennek nagyjából a felét 1945-re a pécsi egyetem jogi karának sikerült visszaszereznie.⁶⁶

A szerbek a megszállás idején „belső egyházi ügyekbe” komolyabb módon nem avatkoztak bele. Ezt támasztja alá a Pécs-székesegyházi plébánia egyik háztörténeti bejegyzése is: „Az átalakulás napjaiban zavargásoktól tartott mindenki. Az a hír járta, hogy a székesegyház is veszedelemben forog, mert a csöcselék mindent kiszemelt, ahol fosztogatásra könnyű alkalom nyílik. De a jó Isten megvédett bennünket és semmiféle komoly zavargás nem fordult elő. November 14-én szerb megszálló csapatok jöttek Pécsre s a város és Baranya megye nagyobb része fölött az uralmat átvették. Egyházi ügyekbe egyáltalán nem avatkoztak be s így minden ment a maga rendjén.”⁶⁷ Viszont, ahogy fent láthattuk, az állami szférával összefüggő területeken, így az anyakönyvezés és az iskolafenntartás terén, törekedtek az egyházakat is felügyeletük alá vonni. A megszállás közvetett hatása mégis minden téren érezhető volt. Ugyanebben a *historia domus*ban olvashatjuk, hogy a demarkációs vonal szigorú lezárása miként hatott például a házasságkötésekre: „a szigorú elzárás a meg nem szállt terület felé érezteti káros hatását a házasságkötésnél; a jegyesek ugyanis sokszor nem tudnak hozzájutni a szükséges iratokhoz, mivel azonban a polgári házasságkötésnél elfogadják a másodrendű iratokat (cselédkönyv, iskolai bizonyítvány stb.), sőt a bemondott adatokra letett esküit, az egyházi házasságkötésnél is meg kell ezzel elégedni, nehogy a házastársak pusztán polgári házasságban éljenek.”⁶⁸ Az adminisztrációban a polgári anyakönyvezés előtti gyakorlat-hoz igyekeztek visszanyúlni.⁶⁹

Az SHS-kormány Vallás- és Közoktatásügyi Osztálya már a megszállás kezdetén fel-szólította Zichy püspököt, hogy rendelje el a miséken a Karadordevic Péter király és Karadordevic Sándor régens egészségéért és uralkodásáért tartandó oratiót. A püspökség-en ezt is lavírozva igyekeztek elodáztatni.⁷⁰

64 A témáról bővebben lásd: POHÁNKA 2005.

65 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 138–139.

66 HORVÁTH-SCHMELCZER-POHÁNKA-TENGELY 2016. 144.

67 PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 14–15.

68 PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 16.

69 TENGELY 2004. 59.

70 Karadordevic Péter király születésnapjának megünneplése a megszállóknak fontos éves eseménye volt. Ezek alkalmával a megszálló hatóság a pécsi Széchenyi-téren rendezett ünnepséget, amelyen szigorú meghagyásra katolikus szertartás is szerepelt. Ezt a helyzetet a székesegyházi plébánián a békesség érdekében igyekeztek elfogadni, nem túl nagy lelkesedéssel: „kényszerűségből dr. Gebauer p. titkár végezte legrövidebbre redukálva *Te Deum*-ot; a káptalant sorshúzás útján Wajdits és Romaisz kanonokok képviselték.” (PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 16.) Az éves ünnepek engedélyezése vagy tiltása, illetve a helyszínek kiválasztása a szimbolikus politikai-hatalmi játszmák részét képezték. Egyes szerb ünnepeken a megszálló hatóságok munkaszünetet rendeltek el, míg Szent István király ünnepén ezt felfüggesztették.

A plébániák tapasztalatai a szerb megszállás alatt

A plébániai háztörténetek segítségével új nézőpontból ismerhető meg, hogy az alsópapság és az egyházmegye vidéki plébániái miként élték meg a szerb megszállás időszakát. Ezekben nem a püspöki aula főkusza érvényesül, hanem a mindennapi tapasztalatok lokális interpretációja tükröződik.⁷¹ A megszállt plébániák háztörténeteiben általában találhatók hosszabb-rövidebb bejegyzések erről az időszakról, de igencsak plasztikusan érzékeltetik a hangulatot az allegorikus, rövidre szabott feljegyzések is. Mint például Egerág papjának 1919 novemberi „megéleltörténete”: „Ezen időnek, mint a Saharának nincs története, 'Samum' és hőség és moszkitócsipések, – ami eddig megesett jobb az emlékezetből kitűrlni.”⁷²

Az események recepciója – az említett információhiányos állapot miatt sokszor utólagos kiegészítések alapján – gyakran fonódott össze az anyaországi események értékelésével. Bátaszék háztörténetében például a következőket olvashatjuk: „gr. Károlyi Mihály (...) a hatalmat átadta élükön Kun Bélával a kommunistáknak. Ezek véres és pusztító garázdálkodása 1919. év aug. 10-ig tartott. (...) Bátaszék – bár itt sok kommunista és szociáldemokrata közműves és ács és néhány más iparos van – commonismus átkát nem érezte, mert még 1918. dec. 8-án megszállották a szerbek.”⁷³ A tanácsuralom bukása után a korábbi párhuzamos történetek már helyben kapcsolódtak össze: „A megszálló szerb hatalom erősen támogatta és uralomra segítette a Magyarországból ide menekült kommunistákat. Az után gyakori inzultusoknak lettünk kitéve. A templomban állandóan detektívekkel voltunk ellenőrizve.”⁷⁴

A plébániai bejegyzések többségében a megszállás napi „gyakorlatának” a püspöki központból érzékeltnél jóval sötétebb, egyéni és közösségi tragédiákkal és traumákkal terhelt, a lokális adottságok szerepéről is tanúskodó képe bontakozik ki. A bolyi *historia domus* tanúsága szerint a szerbek a községben „a magyar érzelmeket ki akarták tépni a népek szívéből. 1919-ben agresszív módon léptek föl. Terveiknek megnyerték a pángermán érzelmekkel telített néhány embert – akik garázdálkodtak. Az intelligenciát bebörtönözték – Pécsre hurcolták s kínozták. Itthon aztán a német nyelvet akarták bevezetni iskolában, hivatalban. Ezen küzdelmes napok megörölték Plank Kamill plébános idegeit, úgyannyira, hogy ezen időtől fogva láthatólag napról-napra rosszabbodott egészségi állapota.”⁷⁵

Különösen érdekes az egyházmegyét kettévágó demarkációs vonal mentén fekvő települések – az 1918 és 1921 közötti időszakban akár többször is változó – helyzete. Ilyen volt az abaligeti plébánia is, ugyanis 1918. december elején a szerb katonaság egészen Bakócaig nyomult előre, és az Abaligeti vasútállomást is megszállta, illetve az

itteni uradalmi erdőket zabrálták. A plébános szerint ekkor a nép lelkileg nagyon elhanyagolt volt, a templomot alig látogatták, azonban sem a plébánosnak, sem a jegyzőnek nem esett baja. Az 1919. március 21-i események hatására azonban a szerb katonaság még aznap éjjel visszavonult Bakócatól egészen Bükkösdig, és a határ így Bükkösdtől a Mecseken – Orfűn át – húzódott egészen Bátaszékig. A közeli, „petőcsi” lakosságot a szerbek kilakoltatták házaikból és Abaligeten, valamint Hetvehelyen helyezték el. Az uradalmi erdészt a plébánia irodahelyiségébe szállásolták el, majd később, mikor a vörös katonaság foglalta le az épületet, innen is mennie kellett.⁷⁶ Abaliget határ menti szerepéből következett, hogy a településen nagy volt az átmenő gyalogos forgalom. A különféle áruk csempészése folyamatos volt, lovat, szarvasmarhát, húst, zsírt és mindenféle élelmiszert értékesítették itt. „Sok ember meggazdagodott akkor, de sok tönkre is ment, mert a szerbek sokat ki is fosztottak. Gyilkosság és rablás (...) igen sok történt itt az erdőben. (...) A csempészek találkozó helye volt Bakócza, ahol sokszor egész raj szállt le illetve fel s tartott azután vagy az abaligeti vagy a komlói erdőreszen át Pécsre vagy Budapestre. Sok idegen ember fordult meg (...) s az itteni népnek megrontásához sokban hozzájárult.”⁷⁷ Ezzel kapcsolatban az erdősmecskai háztörténetben azt olvashatjuk, hogy 1919. április 23-án csempészeket lőttek le a vörösök, de a szerbek nem engedték a holttesteket hazahozni a faluba, így azokat Ófalun kellett eltemetni.⁷⁸

A rendkívüli események egymásra torlódása és a klerikusi szerephez rendelt felelősség súlya esetenként elviselhetetlen terhet jelentett. A felsőszentmártoni példa talán jellemzőnek mondató, ahol 1919. május 25-én vasárnap megjelent a községben a barcsi járási főszolgabíró és felszólította a lakosokat, nyilatkozzanak „vajjon csatlakoznak-e 'Jugoslaviához', SHS-hez. Úgy hallottam, hogy mint egy száz 100 felsőszentmártoni lakos ezen nyilatkozatot, hogy igenis csatlakoznak, aláírták.”⁷⁹ Dobos Henrik plébános, aki 1895. eleje óta 24 éven át vezette a plébániát, az 1918. október 30-án kitört forradalom okozta izgalmak és az ezt követő szerb megszállás miatt nyugdíjaztatását kér-

76 PEL III.1. Abaliget HD. 116–117.; A katonák plébániai beszállásolása gyakori jelenség volt, erről számos helyen olvashatunk a háztörténetekben. Így alakult a „változó sorsú” községek sorába tartozó Felsőmindszent is, ahol a szerbek visszavonulását is megörökítették. 1919 februárjában a szerbek megszállták a községet és négy katonát a plébániaházba szállásoltak be. Február 28-án délután a magyar nemzetőrök a szerbeket lefegyverezték és foglyul ejtették. Ezért este 9 óra táján újabb szerb csapat jött a községbe, hogy a plébánost és a bírót elhurcolják, de a nemzetőrök sortűzzel fogadták őket, mire azok visszavonultak. A plébánost és a bakócai káplánt ezután is el akarták hurcolni, de végül nem bántották őket. 1919. március 20-án este a szerb katonaság Godisáról és a bakócai vasútállomásról visszavonult Bükkösdig. PEL III.35. Felsőmindszent HD. 60–61.

77 PEL III.1. Abaliget HD. 119–120.

78 PEL III.30. Erdősmecske HD. passim.; A határ másik oldaláról számol be a csempészet mértékéről és annak rizikófaktorairól a rendkívül részletes cikói *historia domus*: „Közben Czikóra jött egy magát dr. Csányi, postatitkárnak nevező zsidó Budapestről. Ez Bonyhádról kihozott 13 vörös bányászkatont (...) Ezeket Csányi maga mellé vette és az ő segítségükkel vette el a csempészeketől az árut, a vásárolni óhajtó közönségtől pedig a kék pénzt. Maga dicsekedett el, hogy egy héten több mint százezer korona kék pénzt vett el a vásárlóktól, az áru pedig, amit a csempészeketől elvett, ennek legalább is ötszörösét képezte. Feked – Ófalu – Cikó valóságos csempészsorságú volt, ahol tömördek ruházati és élelmicikket, lovat és szarvasmarhát hoztak át a szerbekről megszállt területről.” PEL III.22. Cikó HD. 216.; Bátaszék szerb megszállása után Szálka község is közel volt a szerb határhoz. A lakosok a proletárdiktatúra alatt itt is átjártak a határon és a megszállt Bátaszékről hoztak lisztet. „Ebben nagy segítségünkre volt Kreszity Firmilián grábóci gör. kel. zárdafőnök, akinek igazolványával a szerbek beengedték a lakosokat Bátaszékre. Sokan fel is használták ezt a csempészt arra, hogy illegális úton gyarapítsák vagyonukat.” PEL III.127. Szálka HD 8.

79 PEL III.37. Felsőszentmárton HD. 29.

Az 1920. évi Karadordevi-ünnepséget a székesegyházban tartották, melyet kényszerűségből engedett át az egyházmegyei hatóság az istentisztelet megtartására. (PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 19.)

71 Az 1944–45-ös frontátvonulás egyházi vonatkozásait hasonló szemlélettel elemzi: BÁNKUTI 2017.; A pozíciók és szerepek által meghatározott észlelések, viszonyítások különbözőségéről: BÁNKUTI 2019. 256–259.

72 PEL III.29. Egerág HD. 176.

73 PEL III.9. Bátaszék HD I. 47–48.

74 PEL III.115. Siklós HD. I. 420. Hasonló megfigyelésekről Pécsen is értesülünk: „a himnus éneklése a templomban is tilos, figyelemmel kísérik a prédikációkat és Mészáros renegát megveji főjegyző nem egyszer internálással fenyeget.” (PEL III.107. Pécs-Székesegyház HD. 16.)

75 PEL III.17. Boly HD I. 80–81.

te, és 1919. június 30-án nyugalomba is vonult, majd Mohácsra költözködött. Helyét Gombárovics Pongrác volt brodjancii plébános vette át adminisztrátori minőségben.⁸⁰

Nagy szerepe volt az események helyi lefolyásában a plébános és a község lakosai között korábban kialakult viszonyoknak. A Pécestől nyugatra fekvő Kővágószőlősen az 1918-as év vége nyugalomban telt: „A kedélyek lassan lecsillapodtak és az egész november hónap nyugodtan telt el. Csendben fogadtuk a szerb megszállás hírére is. A Pécest meg szálló szerb csapatoktól december havában kint járt 15 szerb katona és összeszedte a fegyvereket. Csak néhány vadászfegyvert hagyott meg a községben. Rekvirálni eddig két ízben voltak itt. Egyik alkalommal 200 tojást, csibéket, búzát, tejfelt kértek, másik alkalommal karácsonyjuk előtt 6 malacot és tojásokat vittek, a megállapított maximális áron.”⁸¹ A helyzet azonban rövidesen megváltozott: 1919 márciusában szerb csendőrök jöttek a faluba, március 15-én átvették a község irányítását, a körjegyzőt elbocsájtották és a lakásából is kitétek, így „azóta Kővágótől hűzza meg magát egy düledező házikóban öt apró gyermekével.”⁸² A faluba március 21-én egy század katona érkezett a demarkációs vonal megszállására, mely további fennakadásokat hozott a helyi közéletben, a korábban intenzív kiscsászai élet teljesen megszűnt. Illetve: „Ez év augusztus 28-ára virradó éjjelen szabadságra induló szerb katonák be akartak törni a plébániára, de szerencsére idejében észrevettük, és így az ablakfeszégetésen kívül más nem történt. A rendes katonaság, melynek zöme a községben lakott, november 29-én távozott. Azóta csak a vonal őrzésére tartanak itt őrseket. 1920. április 29-én a szerb hatóság tűzsnak jelölt ki két módosabb hívemmel egyetemben, és mint ilyeneknek, május hó 1-én – a netáni zavargásokra való tekintettel – a község házában kellett tartózkodni.”⁸³

A megéléstörténetek egyik nagyon képszerű leírása található a lakócsai *historia domus*-ban. Ez esetben a történeti események magyarázata összekapcsolódik a lokális közösség erkölcsi helyzetének értékelésével, köztük ok-okozati kapcsolatot feltételezve: „Szomorúbb és lesújtóbb korszaka nem volt még a plébániának, mint a megszállás. Ezen idő alatt az állati ösztönök teljesen fölszabadultak, mint ha csak Lucifer ide tette volna át székhelyét.” 1920. márciusában a ebbe a községbe is szerb csendőrök érkeztek, akiknek eltartása a helyieket terhelte. „De úgy látszik, hogy ezek nem a rend fenntartására jöttek, hanem azért, hogy a még meglévő erkölcsi érzést is kioltásuk a lelkekből. Dözsöltek éjjel-nappal, magukhoz vonzottak sokakat az itteni lakókból, asszonyok, lányok az erkölcsi nihilbe süllyedtek, a közbiztonság eltűnt, az igazságtalanságok napirenden voltak, az apai tekintély semmivé vált, a vadházasságok gombamódra szaporodtak, a Magyarországon kiűzött kommunizmus híre még jobban aláásta a hitet, az erkölcsöt és becsületet, a magyar érzést nem volt szabad nyilvánítani, mert a szerb kutyakorbács mindent elnémított. A község, a plébánia élete mulatásból, gyalázatos tettekből állt, az esti élet a közsé-

get bordélyházhoz tette hasonlóvá és jaj volt annak, aki ez ellen felszólalni merészelt.” A helyzet részletes leírása után következik az isteni igazságtétel bemutatása: „Nem csoda tehát, ha az Úr keze lesújtott Lakócsára 1920. évi okt. 7-én tűz alakjában. Hosszú két hónapos szárazság tikkasztott mindent, állandó szél segítette a kiszáradást, és a jelzett napon d. u. ½ 1-kor harangkongás verte föl a községet. Tűz ütött ki. Sehol senki a házakban, mert a mezőn kukoricát szedtek, a szél orkánná vált, a lángnyelvek 50–60 méter hosszúságba nyúltak és nem telt bele ½ óra, lángban állt 130 épület. Sírás, jajgatás és a tehetetlenség szülte kétségbeesés hangja töltötte be a levegőt, és hogy még nagyobb legyen a veszedelem, a hosszú szárazság miatt a kutakban alig volt valami víz. Ez a csapás még nem volt elég. Az istentelenség még nem állt meg, mert ami keveset meg tudtak menteni, azt meg a csőcselék elrabolta.”⁸⁴ A lejegyző szerint a büntetés nem volt hatásos, mert a tűzvész észhez térítette a híveket, a templom a korábbiakhoz képest jobban megtelt, érdeklődni kezdtek a vallás iránt, a mulatságok pedig szüneteltek. A kármentést és az otthontalanul maradt lakosság megsegítését – a háztörténet szerint – a Pécsen időző antant misszió vette kezébe, amely személyesen megtekintette a tűzvész színhelyét.

A hitélet és az erkölcsi élet hanyatlása kapcsán ellenkező előjelű példa Majs esete, ahol a község relatív nyugalma a háztörténet írója a helyi szerb görög keleti pópának és a jegyző-helyettesnek tulajdonította, akik a helyi szerb lakosok és a megszállók megnyugtására törekedtek. Így itt lényegében a korábbi gyakorlat élt tovább: „Megszálló szerbek dicséretére legyen mondván, hogy vallásunk szabad gyakorlását nem akadályozták. Ép úgy végezzük azokat, mint békében. Hívek az év folyamán is kifogástalanul járnak vasár- és ünnepnapokon szent misére a prédikációra.”⁸⁵ És bár a pécsi kommunisták a szerbekkel közösen gyűlést is tartottak a községben, a majsai nép fegyelmezett maradt.

Geresdlak esetében viszont megtudjuk, hogy „a kommün alatt a szerbek támogatásával a plébánia területén a hitélet nagyon leromlott. Különösen a püspöklaki hívek szegényebb része – a többség – az izgatók karjába dobta magát. A régi jámborságáról híres püspöklaki hívek egy jó része kezdett hitelenné válni. A templomba járás, a szentségekhez való járulás részükről – a nagy többség részéről – megszűnt. Sőt átragadt a jobb módúakra is. Különösen az ifjúság féktelenkedett, mely nem ismert parancsolót. A lelkipásztornak tekintélye nem volt, hatni nem tudott a hívekre.”⁸⁶ Valószínűleg ez a sok nehézség és az általa okozott lelki gyötrelme is hozzájárult, hogy Liebbald Lajos plébános 55 éves korában, 1922. szeptemberében meghalt.

Nagyobb konfliktusforrás lehetett a pap és a község között – ahogy az anyaországi területeken ez rendszeresen elő is fordult – a papi járandóságok szolgáltatásának megtagadása. A pap és a község, illetve a lakosság egy része közötti vitákba a szerb közigazgatásnak is bele kellett szólnia, amely több esetben a papok javára döntött. A püspökbogádi háztörténetben ezt olvashatjuk: „1919. A romonyai képviselőtestület határozta és írásban kimondta, hogy a plébániai földet nem munkálják és váltáságot sem fizetnek. Pereltem. A szerb főbíró szemükbe nevetett: 'Azt gondolják maguk, hogy ez így megy?' A megszeppent romonyaiak kegyeskedtek és fizettek. A N[agy]kozáriak a 32 m³ fát 126 értéktelen papíros koronával akarták megváltani. Pereltem. Folyóárban fizettek 7 ezer koronán felül.”⁸⁷

80 Az ő előtörténete szintén tanulságos: „úgy került ez állásba, hogy az 1918. okt. 30-iki általános chaos és forradalomnak nem is nevezhető felfordulás alkalmával lelketlen fosztogatóknak esett áldozatul, a kikhez brodjancii hívei is csatlakoztak és vadságukban nem csak mindenéből kifosztották, hanem még a plébánia házat is lakhatatlanná tették, azért Siklóra szülővárosába menekült, ahol 8 hónapon keresztül tartózkodott és ez idő alatt plébániáját egy kirendelt káplán, később vikárius adminisztrálta. Miután saját hívei voltak fosztogatói, azért nem akart, de lelkipásztori szempontból nem is mehetett vissza plébániájára”, hanem saját kérelmére Felsőszentmártonra jött adminisztrátornak. PEL III.37. Felsőszentmárton HD. 29. Gombárovics Pongrác életéről röviden lásd: Borsy 2009. 208.

81 PEL III.64. Kővágószőlős HD. passim.

82 Uo.

83 Uo.

84 PEL III.66. Lakócsa HD I. 20–21.

85 PEL III.76. Majs HD I. 73–74., 77.

86 PEL III.39. Geresdlak HD I. 143.

87 PEL III.15. Bogád HD. passim.

A vallásoktatásnak az iskolából való kizárását, a felekezeti oktatás megszüntetését az anyaországi területeken a tanácsköztársaság kikiáltása után egyből elkezdtek végrehajtani. Ez azonban ott sem valósult meg hatékonyan,⁸⁸ viszont az iskolai ügyek kapcsán a kommun intézkedései a szerb megszállás alatt lévő területen is hatással voltak. A határ menti Erdősmecske esetében az alábbi módon érzékelték ezt: „A magyar kommunista uralom egyházellenes szelleme tanügyi téren átsapott ide hozzánk is a megszállt területen és magával ragadott sok tanítót. Különösen a mi másik kéméndi esperesi kerületünk katolikus tanítóinak egy része, kiknek eddig sem volt inyére az egyházi felügyelet és igazgatás az iskolában, össze szövetkeztek és ez év május 8-án Himesházán önkényüleg törvénytelen kerületi tanítói züggyűlést tartottak, hol jegyzőkönyvileg következő határozatokat hozták: Magyarországon, tehát itt nálunk is, a felekezeti iskolák megszűntek, az összes iskolák kommunista állami iskolák; tehát az iskolákban többé nem ismerik el az egyházi felügyeletet és igazgatást, hanem az állami tanfelügyeletet és vezetést; az iskolaszék csak az iskola anyagi ügyeit intézi, más joga nincs; iskolai igazgató a világi tanító, kit a tanítótársak választanak ugyanazon tanintézetből, vagy ha egymaga van, ő az egyúttal; a vallásoktatás fenntartandó az iskolákban, de annak végzése kizárólag a pap dolga, ki egyébként tanügyekbe többé bele nem szólhat intézkedésileg.” A határozatokhoz való csatlakozás fő indokát a háztörténet lejegyzője abban látta, hogy szerették volna, hogy „a kommunista magyar kormánytól ide átcsempészett tanítói pénzsegélyben ők is részesülhessenek, amire nagyon is rászorultak, mert a megszálló szerb hatóság a tanítói államsegélyeket és fizetéskiegészítést a tanítóinktól megvonta.”⁸⁹ Az idézetben emlegetett Himesháza historia domusából megtudhatjuk, hogy „a vörös kormány a megszállott területen – itt nálunk is eszméinek tért nyisson, fizette a tisztviselőket és tanítókat továbbra is, magán úton pénzt csempészve be és pedig úgy, hogy egy tanítónak egy hónap alatt több fizetése volt, mint azelőtt egész évben. A hatás meg volt. A tanítók is beléptek itt nálunk a szociáldemokrata szakszervezetbe, miért az után a szerbek által elővették és kilépésre kényszerítették. (...) Azt remélték, hogy a vörösök ide is rövidesen átjönnek, elkergetve a szerbeket és így ők lesznek a helyzet urai. Azonban csalódtak, mert a szerbek csak maradtak és a vörösök nem jöttek.”⁹⁰

Az iskolákat más szempontból is ellenőrizték a szerbek. A Magyarbóly és Beremend között található Lapáncsa község plébániájának 1920. évi bejegyzései között olvashatjuk az alábbiakat: „A megszállás még mindig tart. A tanítók szigorúan ellenőriztetnek, hogy az új földrajzot jugoszlávia állítólagos határaival tanították-e az iskolában, hol a szerb iskolalátogató hivatalos látogatása alatt a földrajzból természetesen az ő felfogása szerint kielégítő eredményt nem talált, ott kiutasításra ajánlotta a tanerőt.”⁹¹ A lapáncsai és az ilocscai népiskola tanítóit ki is akarták utasítani, ami végül meghiúsult, viszont a római katolikus címet az iskoláról le kellett venni, ahogyan a magyar címet is.

A helyi hatóságok és az iskolák hozzáállását Pellérdén is rögzítették: „A szerb megszállás egyre tart, pedig mindig várjuk a végét. Válságos helyzetet teremt. Egymás után adják ki az iskolai rendeleteket, amelyeket persze nem hajtunk végre, a statisztikát és a

88 Dunaföldváron ezzel kapcsolatban például ez áll a historia domusban: „Május elsején elkommunizálták iskoláinkat, egyházi javainkat, alapítványainkat – de csak papíron az utóbbiakat – mert azt mondtam, hogy az egyház pénze és az alapítványi tőkék Pécsen vannak. – Előbb foglalják el Pécsen, akkor juthatnak azok közelébe.” PEL III.26. Dunaföldvár HD. I. 40–41.

89 PEL III.30. Erdősmecske HD. I. passim.

90 PEL III.46. Himesháza HD. 58.

91 PEL III.68. Lapáncsa HD. passim.

tanítói fizetésekre vonatkozó dolgokat kivéve.” A tanítók itt sem kapták meg az államsegélyt, sem a határon túlról, sem a szerbektől, bár az utóbbiak azt folyton ígérték. Pénzt azonban szedtek, az adót 100%-al fölemelték. A plébános ezt írta: „Megszállási költséget is fizetnek velem, pedig a törvény világosan kiveszi a lelkeszeket a katonai beszállásolási pótdó alól, amely községi adó, amilyent a plébánosok nem fizetnek. Elműlik az egész év változás nélkül.”⁹²

A megszállás vége és a határ kijelölése

A változás végül 1921 nyarán kezdődött. Azonban a délszláv csapatok kivonása a térségből nehézkesen és lassan indult meg, a megszállók igyekeztek elodáznia a kiűritést. Eleinte a magyarországi antant-missziók folyamatos felszólításai sem voltak hatásosak.⁹³ Schioppa budapesti nuncius 1921. augusztus 2-án Pietro Gasparri bíboros-államtitkárnak küldött táviratában tolmácsolta Zichy Gyula püspök pápához intézett kérését, melyben a kiűrités kapcsán a szerb kormánynál a katolikus népiskolák egyházi kézen hagyása, az iskolai hitoktatás engedélyezése és a püspökségi vagyon zárolásának feloldása tárgyában kért közbenjárást, de ennek sem sok eredménye lett.⁹⁴

1921. augusztus 14-én még egy kísérlet történt arra, hogy a terület végleg Belgrád ellenőrzése alá kerüljön, ennek érdekében – a szerbek támogatásával – kikiáltották a Baranyai Magyar–Szerb Köztársaságot. Belgrád azonban az ezt követő határozott fellépést látva nem vállalta az esetleges fegyveres konfliktus kockázatát, így a kiűrités végül nagyhatalmi nyomásra elkezdődött. Az 1921. augusztus 18. és 22. között három szakaszban lebonyolított műveletet ellenőrzését végző „Baranya-missziót” Francis William Gosset angol ezredes vezette.⁹⁵ 1921. augusztus 20-án valósult meg a pécsi városi és a Baranya megyei adminisztráció hivatalos átadása,⁹⁶ két nappal később pedig bevonultak Pécsre a magyar csapatok.⁹⁷

A szerb csapatoknak azonban nem kellett kivonulniuk egész Baranyából, a déli területeken 32 település továbbra is megszállásuk alatt maradt.⁹⁸ Kezdetét vette a magyar–jugoszláv határvonal helyszínen történő megállapítása, a Határkijelölő Bizottság 1921 augusztusában kezdte meg tevékenységét és 1922 májusára fejezte be a határbejárást.⁹⁹

92 PEL III.110. Pellérd HD. II. 29–30.

93 HORNYÁK 2020. 162.

94 TÓTH K. – TUSOR 2016. 11.

95 HORNYÁK 2020. 166.

96 FEHÉR 1996. 67.

97 Ennek történetéről lásd: SZÜTS 1991. A székesegyházi plébánia háztörténete erről így emlékezik: „Ez év augusztusában a szabadulás reménye újból erősebben gyulladt fel a szívekben, de ugyanakkor a keserűség érzése töltötte meg a hűséges magyar lelkeket a város ama lakói iránt, akik mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a felszabadító hadsereg bevonulását és erőszakos fenyegetésekkel akarták biztosítani a kommunisták és a szerbek uralmát. Az isteni Gondviselés irgalmas volt és aug. 21-én újra szabad magyar lett a város. A lakosság zsúfoltságig megtöltötte a templomokat és háldját mélységes áhítattal rótta az ég Urának. Ily hálaadó isteni tiszteletet tartott a megyés püspök a Széchenyi-téren szentségi körmenettel és zászlómegáldással.” (PEL III.107. HD Pécs-Székesegyház 20.)

98 FEHÉR 1996. 69.: Albertfalu, Baranyabán, Baranyakisfalud, Baranyaszentistván, Baranyavár, Bellye, Benge, Bolmány, Csúza, Dályok, Dárda, Herczegmárok, Herczegszőlős, Izsép, Jenőfalva, Karancs, Kácsfalu, Keskend, Kisdárda, Kiskőszeg, Kopács, Keő, Laskafalu, Lócs, Nagybodolya, Petárda, Pélmónostor, Sepse, Torjánc, Újbezdán, Várdaróc, Vörösmart.

99 A határmegállapítással kapcsolatos eljárásról részletesen lásd: BACSA 1997.

Ezután egy határkiigazító bizottságot állítottak fel a magyar–jugoszláv határszakaszon, Eszék székhellyel.¹⁰⁰ A véglegesnek tekinthető országhatár csak 1923 júliusában alakult ki, de kisebb közigazgatási módosításokra még 1925-ben is sor került.¹⁰¹

Az 1921. évi jugoszláv népszámlálás szerint a Baranyából ekkor elcsatolt 34 település (1143 km²) 48.966 lakosából 16.535 magyar, 16.072 német, 15.403 szerb és horvát, 954 fő pedig egyéb nemzetiségű volt. Az elcsatolt helyiségek neveit rövid időn belül megváltoztatták, illetve az ekkor végrehajtott földreformmal egyidőben a bácskai és baranyai síkságon százezer szerb családot telepítettek le.¹⁰² Az elcsatolásra került dél-baranyai plébániák nyelvileg nagyon vegyes képet festettek, mindössze négy volt közöttük egy nyelvű.¹⁰³

A pécsi egyházmegye és az elszakított részek 1921 és 1923 között

A kiűritést és a végleges határok megállapítását követően a határon túlra került plébániák sorsát is – az itt élő kb. 70 ezer hívővel együtt¹⁰⁴ – rendezni kellett. Ehhez azonban hosszabb időre volt szükség, és a megoldás tekintetében is több érdek, elképzelés ütközött egymással.

A Szentszék a világháború utáni időszakban aggódva figyelte Magyarország helyzetét, melyről nagyrészt Teodoro Valfré di Bonzo bécsi apostoli nuncius (1916–1919) beszámolóiból értesült. Aggodalomra adott okot, hogy a Monarchia felbomlásával létrejövő utódállamok egy része nem katolikus többségű ország volt, ezért felmerült az ide kerülő katolikusok sorsának kérdése. A változások természetesen az egyházmegyei határokat és a püspöki székek betöltésének mikéntjét is komolyan érintették.¹⁰⁵ Mindezen kérdések, illetve Magyarország önállóvá válása felvetette egy önálló magyar nunciatura szervezésének szükségességét is. A magyar fél szeretett volna még a béketárgyalások és a békekötés előtt kitörni a diplomáciai elszigeteltségből, melynek egyik útja a Szent-székekkel történő diplomáciai kapcsolatfelvétel volt. Erre azonban csak a belpolitikai helyzet konszolidációját követően kerülhetett sor, mivel a Szentszék a Tanácsköztársaság és az átmeneti időszak idején rendkívül óvatos volt.¹⁰⁶ Az előkészítő tárgyalásokat követően Pietro Gasparri bíboros-államtitkár ugyan még a trianoni békeszerződés aláírása előtt, 1920. február 27-én megnevezte a budapesti nunciust, Lorenzo Schioppa (1920–1925) személyében, akinek pápai kinevezésére viszont csak augusztus 10-én került sor, megbízólevelét pedig egy hónappal később állították ki.¹⁰⁷ Schioppa állomáshelyére a politikai, nemzetiségi és vallási viszonyokat alaposan ismerve, részletes követutasítással érkezett, melyben kiemelten szerepeltek az egyházmegyei helyzetének rendezése, az

egyházi javak kezelésének és az egyházi javadalmak betöltésének kérdései.¹⁰⁸ A követutasítás említést tett arról is, hogy Pécs továbbra is szerb megszállás alatt áll, melynek kapcsán a magyarok továbbra sem adták fel igényeiket. Reményeiket táplálta a békekonferencia elnökének, Alexandre Millerandnak a békefeltételekkel együtt, 1920. május 6-án átnyújtott kísérőlevele is, melyben az szerepelt, hogy a határmegállapító bizottságok azokon a területeken, ahol a békeszerződés döntését igazságtalannak tartják, a közérdek szem előtt tartásával változtatásokat javasolhatnak.

A Szentszék ezt is figyelembe véve ígérte meg 1920 júliusában a Rómában tartózkodó Csernoch János hercegprímásnak, hogy a békeszerződés ratifikációját követő hat hónapban nem kezdenek tárgyalásokat az egyházmegyei új határainak megállapításáról, illetve az érdekelt felek meghallgatása nélkül nem hoznak ez ügyben döntést.¹⁰⁹ Magyar részről a katolikus egyház adminisztratív egységének – az ország határainak esetleges megváltozása ellenére való – megőrzése iránti igényt már az 1919 augusztusában Rómában járó Rott Nándor veszprémi püspök is jelezte a Szentszék felé. Ott már akkor úgy nyilatkoztak, hogy az újonnan alakuló államok politikai nyomása miatt erre aligha lesz lehetőség, de a békekötés után fél évig ezzel a kérdéssel még nem fognak foglalkozni, mivel a helyzetet amúgy sem tartják eléggé konszolidáltnak. Azt is jelezték, hogy ha eljön az ideje, akkor az összes érdekelt véleményét meg fogják hallgatni.¹¹⁰ 1920 nyarán ennek elismétlésére került sor, annak újbóli jelzésével, hogy az utódállamok folyton sürgetik a rendezést, melynek a pápa az ott élő katolikusokat érő komolyabb hátrányok nélkül sokáig nem állhat ellen, egyelőre azonban a tárgyalásokat halogatni igyekeznek, és az esetleges megoldásnak tekintett apostoli adminisztrátorok kinevezésével¹¹¹ is várnak. Minderről Csernoch 1920. október 27-én a magyar püspöki kar előtt is beszámolt. Másnap pedig testületileg tettek tisztelgő látogatást az új nunciusról,¹¹² ahol Schioppa jelezte, hogy – fontos politikai okokból – a püspököknél esetről-esetre fog bemutatkozni,¹¹³ egyúttal kérte őket, hogy a római kongregációk és bíróságok elé tartozó ügyeik vitelére Rómában tartsanak ágenst.¹¹⁴

¹⁰⁸ TÓTH K. 2015. 85.

¹⁰⁹ TÓTH K. 2015. 88.

¹¹⁰ BEKE 1992. 45. (1920. március 17.)

¹¹¹ Az 1917 óta hatályban lévő *Codex Iuris Canonici* 312. kánonja szerint a Szentatya néha fontos és különleges okból apostoli adminisztrátort állíthatott egy-egy egyházmegye élére, azonban az ehhez vezető okokat a törvénykönyv nem részletezte. A vonatkozó rész kommentárjai alapján azonban erre elsősorban akkor kerül sor, ha: 1. az országhatárok megváltozásakor az adott egyházmegye egy része más állam területére esik, 2. ha a püspöki *mensa* eladósodása miatt az új püspök ellátását nem tudja fedezni, 3. ha a püspök testi vagy lelki betegsége miatt hivatalát nem tudja kellőképpen ellátni, 4. a Szentszék nem tud megegyezni az illetékes kormánnyal a püspöki szék betöltéséről, 5. ha a püspök erőszakos halála esetén a káptalani helynök megválasztása nem kivitelezhető, vagy a székiüresedés valamilyen oknál fogva sokáig tartana. TÓTH K. 2012. 281–282.

¹¹² BEKE 1992. 59. (1920. október 27.)

¹¹³ Schioppa a pécsi egyházmegyében 1922 május elején tett látogatást. Utoljára Galimberti nuncius járt Pécsen 1899-ben, így erre az aktuális körülményeken túl is elérkezett volt az idő. (*Dunántúl*, 1922. május 3. 1.) Schioppa a vasárnapi nagymise pontifikálása után számos küldöttséggel találkozott és több intézményt meglátogatott, majd másnap utazott el a városból. Ezt megelőzően azonban a polgármesternek 50 ezer koronás csekket nyújtott át a városi szegények javára, és 100 ezer koronát adományozott különféle pécsi jótékony célokra. (*Dunántúl*, 1922. május 3. 2.; A segély felosztását részletezi: *Dunántúl*, 1922. május 4. 2.) A látogatásról fennmaradt iratok: PEL I.1.a.1. 1694/1922.; PEL I.1.a.1.1695/1922.

¹¹⁴ BEKE 1992. 61. (1920. október 27.); Schioppa nuncius 1920 és 1925 közötti politikai jelentéseiből készített forrásközlést lásd: SOMORJAI 2020.

¹⁰⁰ FEHÉR 1996. 69.

¹⁰¹ 1925 augusztusában a bellyei hitbizományi uradalom részét képező dályoki, darázi és izségi határrészeket Kölked községhez, Mailáth László gróf donji-miholjaci uradalmának tartozékait (Adelistán és Badjevó pusztákat) pedig Kisszentmárton és Cún községekhez csatolták. FEHÉR 1996. 71.

¹⁰² FEHÉR 1996. 71–72.

¹⁰³ Baranyakisfalud (Baranjina) és Laskafalu (Čeminac) német, míg Baranyavár (Baranjin Vrh) és Izsép (Topolje) horvát nyelvű volt. SALACZ 1975. 123.

¹⁰⁴ SEBŐK 1991. 81.

¹⁰⁵ TÓTH T. 2015. 62–63.

¹⁰⁶ ÉRSZEGI 2015. 79–80.

¹⁰⁷ ÉRSZEGI 2015. 81.

A Szentszék az idő előrehaladtával, és a határok rögzülésével párhuzamosan tárgyalásokat kezdett az utódállamokkal, és konkordátumok megkötését kezdte előkészíteni, nem volt ez másként az SHS Királyság esetében sem. Az 1921. február 10-i magyar püspökkari ülésen a román állammal előkészített (immár második) konkordátum-tervezet¹¹⁵ kapcsán fogalmazta meg Széchenyi Miklós nagyváradi püspök – kissé talán indulatosan –, hogy a Szentszék engedékenyebbé váló politikája az utódállamok erősödését szolgálja, és „itt az ideje, hogy a magyar püspöki kar többé nem a hódolat letompított hangján, hanem nyílt és sértett önérzettel beszéljen a Szentszékkal, s figyelmeztesse eddigi politikájának veszedelmeire”, ugyanis a „püspöki karnak körömszakadtáig védenie kell a magyar katolikus egyház történelmi jogait és hierarchikus berendezkedését. Semmiféle egyházmegyei új rendezésbe ne menjünk bele. Tartsuk fenn minden egyes egyházmegyénket, bármily kicsiny is lesz, avval a szívóssággal, amint az a török hódoltság idején történt.”¹¹⁶ A konferencia a javaslatot, a megfogalmazás és a hangnem finomítása mellett támogatta, és korábbi követeléséből, a régi Magyarország egyházmegyei beosztásának sértetlen fenntartásából nem engedett. A nuncius kérésére sem voltak hajlandók javaslatot tenni az új beosztás mikéntjére, hangsúlyozva, hogy a meglévő állapot megbolygatásához nem kívántak segítséget nyújtani.¹¹⁷ A püspöki karban 1921 novemberében felmerült, hogy nem lehetne-e a békeszerződés ratifikációja után fél évre adott – és magyar részről decemberében lejáró – szentszéki ígéret meghosszabbítását kérni. Erre azt a választ kapták, hogy a fél év az összes érintett állam általi ratifikációtól számítandó, ami után átmenetileg várakozó álláspontra helyezkedtek.¹¹⁸

Pécs kapcsán Zichy Gyulának határozott elképzelései voltak a püspökségtől délen elszakított területek jövőjének egyházi rendezéséről. Egyértelmű törekvése volt, hogy a délszláv állam fennhatósága alatt álló területeken is megőrizze püspöki joghatóságát, melyet az egyházmegye északi területein már 1918 és 1921 között működtetett provikáriusi rendszer révén próbált érvényesíteni. Erről már 1920 januárjában tájékoztatta Erdélyi Károly¹¹⁹ donji-miholjaci plébánost, jelezve neki, hogy a majdani határtól délre eső területek plébániáival fenn kívánja tartani a kommunikációt, és ennek érdekében provikárius kinevezését tartja szükségesnek. Erre a szerepre éppen Erdélyit találta alkalmasnak, akinek feladata a kapcsolattartás mellett a helyi egyházi adminisztráció irányítása volt. 1920. január 15-én a kinevezés „*pro tempore quoadusque circumstantiae exigant*” (ideiglenesen, amíg a körülmények megkívánják)¹²⁰ meg is történt,¹²¹ azonban Erdélyi provikáriusi hivatalát csak a szerbek Pécsről való távozása után vette át.¹²²

115 A végül 1927. május 10-én megkötött és 1929-ben ratifikált román konkordátum magyar diplomáciai háttéréhez lásd: MARCHUT 2014.

116 BEKE 1992. 72. (1921. február 10.)

117 Az 1921. november 16-i püspökkari tanácskozáson hasonló szellemben nyilatkoztak a magyar–csehszlovák szakaszon érintett egyházmegyei határok kapcsán. A hercegprímás kijelentette, hogy „*nincs elvi nehézség abban, hogy a két államra kiterjedő egyházi beosztás továbbra is épségben maradjon.*” BEKE 1992. 79. (1921. november 16.)

118 BEKE 1992. 85. (1921. november 16.)

119 Erdélyi Károly életrajzát részletesen ismerteti: BORSY 2009. 200–205.

120 TOMAS 2016. 50.

121 355/1920 LC.

122 TOMAS 2016. 50.; Zichy püspök Erdélyi Károlyt a provikáriusi megbízásról tájékoztató és részletes instrukciókat tartalmazó levele: PEL I.1.a.1. 1149/1945. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1920. január 15.

A püspök 1921. augusztus 12-i körlevelében újra kihirdette a megbízást,¹²³ Erdélyi pedig augusztus 20-án különösebb fennakadások nélkül kezdte meg feladatai ellátását. *De facto* ő lett az észak-szerémi és dél-baranyai területek első adminisztrátora. Erdélyi már ekkor úgy látta, hogy a határon túlra került négy esperesség végső esetben inkább kapcsolódhatna a zágrábi érsekséghez, mint az ekkor már lehetséges megoldásként többször emlegetett diakovári püspökséghez.¹²⁴

A provikáriusi munkát a szlavóniai plébániák dispoziációs ügyeivel kezdte, mivel a čepini plébános rövidesen jelezte, hogy megélhetése nem biztosított, így a radikovci plébániára szeretne átkerülni, mely éppen pályázatát alatt állt.¹²⁵ A kérdésben Zichy püspök fenntartotta magának a döntés jogát, ezért arra kérte Erdélyit, hogy a beérkező pályázatokat küldje Pécsre. A püspök és helynöke arra törekedtek, hogy az egyháziak megélhetése¹²⁶ és a hívek lelki gondozása – lehetőleg anyanyelven – biztosított legyen az elcsatolt területeken, illetve a pécsi püspök joghatósága folyamatos és élő maradjon.

Fontos fejlemény volt, hogy Erdélyi Károly kinevezése és a trianoni békeszerződés aláírása idején a Szentszék arra az elhatározásra jutott, hogy a bosznia-szerémi püspöki székhelyre Antun Akšamovićot ülteti, akinek kinevezése – Antun Bauer zágrábi érseken keresztül – 1920. június 22-én meg is érkezett XV. Benedek pápától. Akšamović¹²⁷ a diakovári szeminárium erkölcs- és pasztorálteológia professzori székéből került a már négy éve üresedésben lévő püspökség élére. Kinevezése nem ment egyszerűen, mivel az SHS Királyság kormánya már 1919-ben megpróbálta azt megakadályozni, mivel Akšamovićot Tisza István korábbi magyar miniszterelnök jelöltjének tartották, akit csak a Monarchia összeomlása miatt nem neveztek ki korábban. Helyette a megbízhatóbbnak tekintett Stjepan Korenićot ajánlották a Szentszék figyelmébe.¹²⁸ Ekkor már folyamatban voltak a Szentszékkal a jugoszláv konkordátum-tárgyalások.

A trianoni határváltozások – természetesen ellenkező előjellel – a diakovári püspökséget is érintették, elsősorban a Szerémségben és Szlavónia keleti részén, azaz a dél-baranyai, bácskai és bánáti területeken. Itt is felmerült az egyházmegyei és az államhatárok szabályozásának kérdése, melyről 1920-ban már államközi tárgyalásokat folytattak. A Szentszék nem tervezett gyors döntést hozni a kérdésben, de álláspontja szerint az egyházmegyek és az államok határai – a hívekkel való könnyebb kapcsolattartás érdekében – egybe kellett essenek.¹²⁹ A jugoszláv állam részéről folyamatos volt a nyomás, hogy a magyarországi déli határ mentén érintett plébániákat csatolják az SHS Királyság valamelyik egyházmegyéjéhez, vagy alapítsanak számukra új püspökséget. A pécsi egyházmegye érintett területei kapcsán a kérdés megoldását Akšamović püspök szorgalmazta, aki a

123 2026/1921. LC.

124 TOMAS 2016. 50.

125 PEL I.1.a.1. 2277/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. szeptember 2.

126 Így például Glück István bellyei plébánosnak az uradalomból élvezett deputátumait a belgrádi pénzügyminisztérium letiltotta, így nem tudott miből megélni, és szeretne volna otthagyni a plébániát. Erdélyi Károly a belgrádi pénzügyi, illetve vallás- és oktatásügyi minisztériumoknál erősen tiltakozott az ügyben. PEL I.1.a.1. 1472/1922. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. március 30.

127 Akšamović a szerb megszállás idején, 1920-ban járt Pécsen. Ekkor I. Péter király születésnapja alkalmából a Széchenyi téren rendezett ünnepségen ő végezte a vallási szertartást, Milan Glibonjski szerb újságíró beszámolója szerint 15 000 fős tömeg előtt. Pécs szerb megszállása 2006. 69.

128 TOMAS 2016. 51–52.

129 Itt példaként említhető Kurland esete, melyben éppen 1920-ban született szentszéki döntés. A szamogita egyházmegyéhez tartozó terület székhelye korábban Litvániában volt, melyet ekkor a rigai egyházmegye adminisztrációja alá került. TOMAS 2016. 52.

szerb vallás- és oktatásügyi kormányzatnál tájékozódott a terület igazgatási viszonyairól, és arról, hogy magyar püspöknek van-e helynöke a megszállt területen.¹³⁰ A beszerzett információ birtokában, Bauer zágrábi érsekkel közösen 1921. március 28-án levelet írtak XV. Benedek pápának, melyben az elcsatolt terület híveinek megfelelő és hatékony lelkigondozására hivatkozva megengedhetetlennek nevezték, hogy az SHS Királyság területén a szomszédos országok püspökei rendelkezzenek joghatósággal. 1921 májusa után már a zágrábi püspökkari konferencia véleményére is támaszkodhattak, mely az egyházmegyéek elhatárolását és apostoli adminisztrátorok kinevezését támogatta.¹³¹

Akšamović püspök Észak-Szlavónia és Dél-Baranya kapcsán a diakovári egyházmegyéhez csatolást javasolta, azonban az állami hatóságokkal folytatott levelezéséből arra lehet következtetni, hogy a terület aktuális egyház-igazgatási viszonyairól nem rendelkeztek megfelelő információkkal, így nem tudhatott Erdélyi Károly provikáriusi kinevezéséről sem.¹³² Ennek oka az lehetett, hogy Erdélyi működése *de facto* csak 1921 augusztusában kezdődött. Bár az is igaz, hogy a jugoszláv világi hatóságokat, így a horvát kormányt erről tájékoztatta és kinevező okmányának szolgabíró általi hitelesítése is megtörtént.¹³³

Az SHS állam a trianoni békeszerződés aláírása és ratifikálása után igyekezett megszilárdítani hatalmát az elcsatolt területeken, melyben a Dél-Baranyában szolgáló magyar nemzetiségű papság akadálynak tűnt, akiket ráadásul anyaországi püspökhöz hasonlóan nagy-magyar irredentáknak tartottak. Ez volt az egyik oka annak, hogy működésüket minden téren igyekeztek akadályozni, illetve mindent elkövettek eltávolításuk érdekében. Szerették volna elérni azt is, hogy a plébániák Pécsről való adminisztrálása lehetetlenné váljon.¹³⁴ Drašković belügyminiszter – egyelőre sikertelenül – egy vajdasági katolikus kormányzó kinevezését javasolta a kormányba, aki az egyházi javak kezelésébe és a papság személyi kérdéseibe is beleszólhatna. A pozícióra elsősorban a dalmát papság köréből voltak jelöltjei, akik hagyományosan a jugoszláv integralizmus hívei voltak. Másrészt a papság engedelmisségétől tette volna függővé az állami támogatásokat is.¹³⁵ A vallás- és oktatásügyi minisztérium viszont – a Szentszék felé készítenő anyagokhoz – részletes információkat gyűjtött a pécsi egyházmegyéhez tartozó katolikus egyházközségek területéről, híveinek számáról és területi eloszlásáról. Ennek célja is a diakovári püspökség helyzetbe hozása volt. Adataik szerint a valpovói és a donji-miholjaci kerületben 13 plébánia összesen 48 ezer hívet fedett le, 142 ezer hektáros területen.¹³⁶ A jugoszláv katolikus püspökök és a jugoszláv állam érdekei egybeesnek, utóbbi részéről pedig Milivoja Jovanović vallás- és közoktatásügyi miniszter 1921. július 19-én azt írta Nikola Pašić miniszterelnöknek, hogy a baranyai és a szlavóniai egyházközségeket a diakovári püspökséghez kellene csatolni.¹³⁷

Magyar részről a szentszéki követ, Somssich József – a fenti törekvések ellensúlyozásaként – 1921. október 21-én memorandumot intézett a Szentszék államtitkárságához, melyben megpróbált érvelni az érintett területek magyar egyházmegyéek alá tartozása

130 TOMAS 2016. 53.

131 TOMAS 2016. 54.

132 TOMAS 2016. 54.

133 PEL I.1.a.1. 3166/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. november 15.

134 *Dunántúl*, 1923. november 10. 2.

135 TOMAS 2016. 55.

136 TOMAS 2016. 56. A hívek száma valószínűleg felülbecsült volt, az 1924-es jugoszláv sematizmus szerint ugyanis az érintett esperességekben mintegy 45 ezer fő volt.

137 TOMAS 2016. 56.

mellett. Gasparri bíboros-államtitkár november 28-i válaszában jelezte, hogy az SHS állam alkotmánya garantálja az elismert vallások híveinek kapcsolattartását a külföldi vallási vezetőkkel, de tekintetbe kell venni azt is, hogy a jugoszláv kormány – a sajátos körülményekre tekintettel – nem kívánja papjainak magyar püspök joghatósága alá rendelését, illetve szem előtt kell tartani a baranyai és bánáti katolikusok lelkigondozását is.¹³⁸

Ebben az időben – 1921 októberében – írta Erdélyi Károly első hosszabb provikáriusi jelentését Zichy püspöknek, melyben arról számolt be, hogy Jugoszláviában az egyházmegyéek állapotok rendezettek, kivéve, hogy a két baranyai kerületben a lelkészek nem végezhetnek hitoktatást az iskolákban. Ez ügyben kérte a pécsi püspök segítségét,¹³⁹ ahonnan az a válasz érkezett, hogy az ügyről már tudomásuk van, és a szükséges lépéseket megtették a belgrádi kormánynál, ahonnan viszont válasz nem érkezett, így a Szentszék közbenjárását kérték.¹⁴⁰ Arra bízatták Erdélyit, hogy ő is próbáljon panaszt emelni, hátha az állandó szorgalmazás eredményre vezet.¹⁴¹ Erdélyi beszámolt a donji-miholjaci esperesség plébániáin a zágrábi jezsuiták közreműködésével tartott szent miszsiókról is, illetve javasolta, hogy a jövőben az elszakított esperességek gondoskodjanak az SHS állam területén élő nyugdíjas papok ellátásáról.¹⁴² Utóbbi megszervezését meg is kezdte, miként a következő hetekben a különböző párbér-egyezségek tető alá hozásán is fáradozott. Ezek megkötése azért is volt kulcskérdés, mert az állam a párbér közigazgatási úton való behajthatóságát letiltotta, így a papság könnyen szorult anyagi helyzetbe kerülhetett.¹⁴³ Ebben az időszakban a határt teljesen lezárták, az egyházmegyei hatósággal a hivatalos ügyek intézése szinte lehetetlen volt.¹⁴⁴

1921. december elején küszöbön állt a kötelező állampolgárság-választás határideje. Mivel a magyar állampolgárságot választó optánsoknak el kellett hagyniuk az SHS államot, így az elcsatolt területekre került papságot is élénken foglalkoztatta a kérdés. A provikárius ennek dilemmáiról is beszámolt Zichy Gyula püspöknek. Levelét a helyzet és a hangulat érzékeltetése miatt érdemes hosszabban idézni: „*Nálunk kihirdették a rendeletet, mely szerint a trianoni úgynevezett békeszerződés értelmében kit hol illet meg az állampolgárság s kinek van optio joga. Martinkovicsnak nincs optio joga, ő magyar állampolgár s valószínű már rövid időn belül itt kell hagynia plébániáját, hogy Magyarországra visszatérjen. Optio joga a mi kerületünkben van Mátaynak, ifj. Horváth Jánosnak, káplánnak meg nekem. Horváth, ha Valpovót megkapja, azt hiszem, itt marad. De mi többiek nem akarunk itt maradni, mert rövid időn belül a mi maradásunk úgys lehetetlen né válik. Az okok ezek: Az intelligencia egytől-egyig mind kívánja, hogy nemzeti papjaik*

138 TOMAS 2016. 56.

139 PEL I.1.a.1. 2632/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. október 6.

140 Gasparri jegyzéket küldött a jugoszláv követnek, aki válaszában azt állította, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy a polgári hatóságok megtiltanák az iskolákban a vallásoktatást. Ezt követően a szerb kormánynak adandó válaszlévelelhez a Szentszék Zichytől kért bővebb információkat. (A PEL I.1.a.1. 2106/1921. Schioppa nuncius levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. október 12.) Közben Gasparri a szentszéki képviselő közbejöttével a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság követésén közbenjárt az ügyben is, hogy a pécsi egyházmegye elcsatolt területre került seminaristái teológiai tanulmányaikat Pécsen folytathassák (1921. nov. 3.). TÓTH K. – TUSOR 2016. 31. Erről a budapesti nuncius tájékoztatta Zichy Gyula püspököt: A PEL I.1.a.1. 3155/1921. Schioppa nuncius levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. november 12.

141 PEL I.1.a.1. 2632/1921. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. október 18.

142 PEL I.1.a.1. 2821/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. október 6.

143 BORSY 2009. 181.

144 PEL I.1.a.1. 3374/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. november 21.

legyenek, akik velük gondolkoznak, velük éreznek. De már a népben is észlelhető bizonyos mozgalom – persze, különböző befolyás folytán – nemzeti papok után, mert mi politikai szerepet nem játszhatunk, a nép pedig nincs oly bizalommal hozzánk, mint a vérebeli papjaihoz. Aztán a nép sem akar magyar püspökséghez tartozni s most csak tűri az állapotokat, mert kénytelen vele. Sőt, ha mi nem viselnők magunkat olyan korrektül, s ha nem bánánk a néppel oly tapintatosan, mint ahogy ezt tesszük, már kihordtak volna minket a határra. Továbbá az új korszakban meg fogja az állam papjaitól követelni, hogy az állam érdekében missziót teljesítsenek, hogy az állam konszolidációján közreműködjenek. Lesznek ünnepek jugoszláv szellemben stb. a mi mind ellenkezik a mi magyar érzelmünkkel s ezt mind végig csinálni nekünk lehetetlen dolog, miután: s ez a legfontosabb a dologban, hogy ellenséges államban vagyunk. Ha pedig az állam várakozásának nem felelnénk meg, az állam meg fogja vonni fizetésünket – itt a párbérmegváltás hamarosan be fog következni – s erőszakkal fog minket állásunkból eltávolítani, mert itt a Balkánon nem a jog, hanem az erőszak uralkodik. Az is bizonyos, hogy nemsokára az állam fogja itt a papokat fizetni, mert az állam, amely ellensége a kath. egyháznak, csak ily módon véli a kath. egyházat s a kath. papságot letörhetni, leigázhatni. A pécs egyházmegye szlavoniai plébániáinak a djakovói püspökséghez való átcsatolása; ha most nem is, egykét év alatt be fog következni, mert ezt itt mindenki, úr és paraszt, iparos és napszámos egyformán kívánja. Ehhez Kegyelmes Uram is kénytelen lesz hozzájárulni, miután az itteni plébániák személyi ellátása s maga a Visitatio Canonica is beláthatatlan nehézségekbe fog ütközni. Lelkem pedig úgy összeforrt szeretett egyházmegyémme, amelynek klérusához már 40 éve tartozom, hogy ezen kívül számomra nincs boldogulás, csak sanyarú számkivetés. Ezen okok alapján akarjuk kérni a magyar állampolgárságot. Ennek következménye pedig az lesz, hogy kérelmünktől számított 12 hónapon belül az SHS államot el kell hagynunk.”¹⁴⁵

Zichy püspök 1921. december 16-i válaszában igyekezett gyakorlatias, a plébániaszervezet működőképességét garantáló megoldást javasolni, és Erdélyt arra kérte, hogy az alábbiak szerint igyekezzen hatni a területén működő papságra: „Tekintettel arra, hogy súlyos feladatok elé állít azoknak az elhelyezése is, akik 1910. január 1-je után szerezvén községi illetőséget Horvát-Szlavónországban, az SHS államtól az állampolgárság megszerzéséhez szükséges engedélyt el nem nyerik és onnét kiutasítatnak, felkérem N[agyság]odat, hogy odahatni szíveskedjék, miszerint a fent jelzett határidőt megelőzően községi illetőséget szerzett lelkészek a békeszerződésben biztosított jogukat ne gyakorolják. (A viszonyok megváltozásával) a későbbi illetőségük pedig az S.H.S állampolgárság elnyerésére az engedélyt kérik. Ha azután az elhelyezkedésre itt alkalom és lehetőség nyílik az állampolgárság szempontjából, főleg konszolidálódott viszonyok között, ennek úgy sem lesz itt akadálya.”¹⁴⁶

Mivel a határon túli területek plébánosokkal¹⁴⁷ és káplánokkal való ellátása nagy nehézségekbe ütközött, így a püspök ténylegesen a papság helyben való megtartásában volt érdekelt. Másrészt a települések vegyes lakossága, illetve az SHS állam politikája miatt egyre több helyen próbálták megoldani, hogy horvátul is tudó plébánosok, káplánok legyenek rendelkezésre. ¹⁴⁸ A személyi problémák folyamatosak voltak, mindenki

nagyon leterhelt volt. Ahogy Erdélyi 1922 elején jelentette: „Slavóniában pedig a plébániák olyanok, hogy ott csak a Veliskovci s a Marijancii plébánosok segíthetik ki egymást kölcsönösen, a többi nem teheti, különösen télen, mert sok a filia s majdnem minden filiában is iskola, de különösen a valpovói plébánia fog sokat szenvedni, ha nem lesz ott két káplán a plébános oldalán.”¹⁴⁹ A többi dél-baranyai részen sem volt más a helyzet. A baranyabáni plébános, Zádor Alajos közvetlenül a püspöknek számolt be arról, hogy „a káplán úr kijelentette, hogy Bánból délebbre, tehát Laskafalura sem, semmi körülmények közt nem megy el; hanem átmegy a határon. Ami most következik, azt jó barátja mondta: ha Nagyméltóságod nem alkalmazza, egyszerűen kilép a papi státuszából és mint civil ember keresi meg kenyerét, mely biztos.”¹⁵⁰

A provikárius által korábban jelzett problémák jelentkeztek is, a magyar katolikus papságot folyamatosan nyomás alatt tartották.¹⁵¹ 1922. július 14-én például azt kellett jelentenie Pécsre, hogy „a dárda kerületben a világi hatóság a hercegszöllősi, dárdai plébánosokat, valamint a bar[anya]szentistváni adminisztrátort, a baranyavári kerületben a baranyavári plébánost s a torjancei plébánost plébániájuk elhagyására kényszerítette. Hogy mennyi időre, azt nem tudom.”¹⁵² Ez komoly ellátási problémákat okozott, melyet Erdélyi plébánosi áthelyezésekkel, filiák átcsatolásával igyekezett áthidalni. Zádor Alajos esperes szintén 1922 júliusában számolt be arról, hogy Fridrik Géza baranyavári plébánost a határra vitték és ott átdobták, így valószínűleg már Pécsen van. Zádor maga is úgy érezte, hogy csak idő kérdése és érte is jönnek. Úgy tudta, hogy az akció a pécsi szerb konzul inzultálása miatti megtorlás lenne, de végül hozzátette: „De azokat is átdobják a határon, akik Magyarországra optáltak vagy magyar útlevéllel tartózkodnak itt. Nagy az elkeseredés a magyar állam tehetetlensége miatt, mert nem tudja érvényesíteni a trianoni békeszerződést, melynek alapján az optálóknak 1923. július 26-ig volt szabad itt tartózkodniuk, hogy anyagi ügyeiket rendezhessék és akkor is minden ingatlanukkal költözködhetek volna Magyarországra.”¹⁵³ A világi hatóságok a határlépést megnehezítették, ami a pécsi egyházmegye papok mozgását gátolta.

1922. augusztus 23-án Eszéken – Zichy püspök jóváhagyásával – kerítették sort a Jugoszláviában működő pécsi egyházmegyei papság közös értekezletére, melyen a 4 esperességben működő 34 pap közül 27-en részt vettek. A közös problémák orvoslása, illetve a teendők egyeztetése is – a hatékony püspöki felügyelet hiányában – magasabb szintű szervezetséget igényelt, így a gyűlésen elhatározták, hogy csatlakoznak a jugoszláv püspöki kar védnöksége alatt, de egyházmegyéenként létesítendő papi szervezetek megalakításához („Urajmnost”), és a megalakulás előkészítésével Chervát László esperest mint elnököt bízták meg.¹⁵⁴ Kimondták e mellett, hogy egy papi otthon létesítése¹⁵⁵ a lehető legrövidebb időn belül szükségesnek tűnik, a gyűlés elé terjesztett papi nyugdíj-javaslatot

bizalmának megnyerése. PEL I.1.a.1. 3404/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. november 26.; Laskafalu esetében Erdélyi pedig egy németül tudó káplán odahelyezését látta szükségesnek: PEL I.1.a.1. 494/1922. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. január 23.

149 PEL I.1.a.1. 494/1922. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. január 23.

150 PEL I.1.a.1. 164/1922. Zádor Alajos levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. január 3.

151 A zaklatásokról bővebben: BORSY 2009. 185–186.

152 PEL I.1.a.1. 2670/1922. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. július 14.

153 PEL I.1.a.1. 2670/1922. Zádor Alajos levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. július 12.

154 PEL I.1.a.1. 3429/1922. Jegyzőkönyv a pécsi egyházmegye jugoszláv fennhatóság alá eső papságának 1922. augusztus 23-án Eszéken tartott gyűléséről.

155 A papi otthon tervéről részletesebben: BORSY 2009. 184–185.

145 PEL I.1.a.1. 3466/1921. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1921. december 5.

146 PEL I.1.a.1. 3466/1921. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. december 16.

147 A baranyavári, dárda, donji-miholjaci és valpói esperesi kerületek 1919 és 1929 közötti espereséről és plébánosairól készített névtárat lásd: BORSY 2009. 194–224.

148 A baranyaszentistváni káplán ügyében: PEL I.1.a.1. 3374/1921. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1921. november 31.; Petárdán is sikerült Radicsev József plébánosnak a horvát nyelvű hívek

viszont mind a négy kerület elvetette. Ezen kívül tárgyaltak az iskolai hitoktatás romló helyzetéről és a lehetséges alternatív megoldásokról, a stóladíjak és a misealapítványok helyzetéről, illetve az állami ünnepeken megkívánt istentiszteletekről.¹⁵⁶ A nap végén többen indítványozták, hogy az espereskerületi koronák helyett mindig ilyen közös értekezletet tartsanak. Erdélyi ígéretet is tett arra, hogy minden évben egyszer összehívja a közös tanácskozást. Zichy püspök a beszámoló jelentésre adott válaszelevelében azonban határozottan kijelentette, hogy az espereskerületi koronákra szükség van, az ehhez hasonló közös gyűlések és határozataik jóváhagyásának jogát pedig magának tartja fenn.¹⁵⁷

A magyar papságot és az alájuk tartozó katolikusokat ért sérelmek ügyében Zichy mellett a provikárius is számos esetben fordult a jugoszláv hatóságokhoz jogorvoslatért, legtöbbször nem sok eredménnyel. Ennek kapcsán 1922. november 20-án Erdélyi Károly az alábbi levelet küldte Pécsre, melyben ennek okaira mutatott rá, és a változás irányait latolgatta: „*Most végre tisztában vagyok azzal, miért maradt oly sok fölterjesztésem, tiltakozásom felelet nélkül, mert t. i. a beogradi kormány nem tűri, hogy idegen püspök intézkedjék jugoszláv területen s így annak provikáriusát sem ismeri el, s ennek intézkedéseit figyelembe sem veszi. Miután biztos vagyok benne, hogy a beogradi kormány ezen álláspontját semmiféle argumentumra, semmiféle tiltakozásra meg nem változtatja, azt vélem, hogy itt csakis az Apostoli Szentszék segíthetne úgy, hogy a pécsi egyházmegye jugoszláv területére külön Apostoli vikáriust nevezze ki. Ha óhajtja a főtisztelendő hatóság, hogy legalább a belső összetartozandóság megmaradjon az elszakadt részek papsága s az anyaegyházmegye között, kegyeskedjék a Szentszéknek kivinni, hogy ezen apostoli vikárius pécsi egyházmegyei pap legyen, Püspök Úr ő Nagyméltóságának (titkos megbízottja) választottja, akiben megbízhatik. Miután továbbá bizonyos, hogy az elszakadt részek papsága jugoszláv püspökség alá fog tartozni, ha csak föl nem borul egész Jugoszlávia, kegyeskedjék a főtisztelendő Hatóság azon egypár (3–4) papon megkönyörölni, akik inkább választanak a halált, mintsem, hogy más egyházmegyéhez tartozzanak, mintsem, hogy horvát püspök alatt szolgáljanak. Hisz a Gondviselés, sajnos, készít túl számunkra helyet. Nem kell hangsúlyoznom, sem hosszasan indokolni, hogy itt gyors intézkedésre van szükség, miután sem Ordináriust sem engem a kormány el nem ismer, nincs aki a kormány erőszakoskodása ellen a vallást, a papságot s a híveket megvédje.*”¹⁵⁸

Zichy eközben igyekezett kapcsolatban maradni az elszakított plébániákkal, próbált papokat küldeni, és maga is próbált bejutni a területre bémálni, illetve vizitálni a plébániákat. Igazolni akarta, hogy a határváltozás nem befolyásolja a püspökség működését, mivel a papság nyelvi kompetenciái lehetővé teszik a déli részekkel való kapcsolattartást, tehát nincs szükség átszervezésre sem.¹⁵⁹ Ennek érdekében 1923. február 15-én az SHS állam főkonzulátusán szabad beutazást kért az országba két autóval, a szükséges kísérettel, nagyjából 32 napi tartózkodást tervezve 29 plébánia meglátogatására. Rámutatott, hogy ezen a területen 1910 óta nem volt bémálás, illetve a horvát-szlavón püspökök saját elfoglaltságaik miatt nem képesek vizitálni a területen.¹⁶⁰ A jugoszláv külügy

– a vallás- és oktatásügyi minisztérium megkérdezése után – úgy döntött, hogy a püspök kérését nem szabad teljesíteni. Közben – 1923 júniusában – a donji-miholjaci határrendészeti biztos olyan jelentéseket küldött a belügyminisztériumba, melyek arról számoltak be, hogy az adott terület teljességgel megbízhatatlan magyar papsága gyakran utazik a pécsi püspökhöz, és minden bizonnyal kémkedést végeznek.¹⁶¹

A kapcsolattartás a következő időszakban tovább nehezedett. Ez állt a háttérben annak a megjegyzésnek is, melyet az 1923. június 23-i baranyavári espereskerületi gyűlés (korona) jegyzőkönyvében olvashatunk, közvetlenül az után, hogy a megélhetési és anyagi nehézségekről hosszasan tárgyaltak: „*Külön eszmecsere tárgyává tettük lelkületünk legfájóbb panaszát: elhagyatottságunkat? Sem egyházi, sem világi hatóság nem törődik velünk. Ezt már a nép is észreveszi, és e szorongatott helyzettel a papság rovására visszaél. Ezen lehetetlen állapoton sürgősen segíteni kell, mert sem a papság, sem a hívek püspöki hatóság és ennek irányítása nélkül meg nem lehet. A legcélszerűbb expedienst az volna, ha sikerülne a föl. Egyházmegyei Hatóságnak Róma útján kivinni azt, hogy joghatóságát SHS területen is szabadon gyakorolhassa. Ezáltal alkalma nyílnék ahhoz, hogy a személyzeti hiányokat is pótolhassa, az itt működő papok jogos igényeit pedig megnyugvásra kielégíthesse. Ezáltal elkerültemék azon lesújtó és ránk nézve felette igazságtalan anomália, hogy a vonalon túli papság egyházmegyei aspirációitól kegyetlenül ki legyen zárva, holott némely helyen felváltás volna szükséges. Ha ez keresztül nem vihető, akkor ideiglenesen a pécsi egyházmegyei részre apostoli adminisztrátor volna kinevezendő, mert a beogradi kormány a püspöki provikárius hatáskörét Baranyára nem ismeri el. Azon esetben pedig, ha az egyházmegye ezen részének lekapcsolása válna esedékessé, akkor – mint a pécsi Egyházmegyének hűséges gyermekei – az anyaegyházról elválni sehogy sem akarunk, hanem vissza kívánczunk azon otthonba, hová egész életünk tradíciói fűznek*”¹⁶²

A jugoszláv diplomáciai és egyházi törekvések végül eredményre vezettek. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. július 18-án arról tájékoztatta Zichyt, hogy az érintett területek a lehető leghamarabb a diakovári püspök igazgatása alá kerülnek, apostoli kormányzóság formájában. Levelében hangsúlyozta, hogy a Szentszék igyekezett a lehető legtovább halasztani az intézkedést az ügyben, de a status quo fenntartása a továbbiakban lehetetlen „*a szerb hatóságokkal való konfliktusból eredő lelki károk okozása nélkül, akik ráadásul már most is különböző módokon akadályozzák a kérdéses egyházközségek szabad joggyakorlását és a kérdéses egyházközségek kommunikációját Excellenciád saját ordináriusával.*” Egy rövid indoklás után ehhez még hozzátette, hogy a „*Szentszék, az Eminenciás úr iránti tiszteletből, a feltétlenül szükségesre korlátozza magát. Valójában nemhogy végleges területi felosztásra nem kerül sor, de még új ordináriust sem nevez ki, hanem a kérdéses plébániákat ad nutum Sanctae Sedis egy szomszédos egyházmegye ordináriusának igazgatására bizza.*”¹⁶³ Zichy két napon belül választolt a nuncius levelére. Ebben felemlítette, hogy a pécsi egyházmegyétől így leválasztott 36 pap mindig is az eredeti ordináriushoz fog kötődni, akkor is, ha a hivatal kötelékei, melyek 18 éve erősödtek közöttük, most eloldásra kerülnek. Jelezte, hogy az egyház és a lelkek javára kész engedelmeskedni a Szentszék döntésének, de ugyanezekre hivatkozva kérte, hogy

156 Utóbbi kapcsán megállapodtak, hogy csak június 28-a, az elhunyt (római katolikus) jugoszláv hősök napján tartanak szentmisét, a többi alkalommal szentmise nélküli Te Deum tartandó. Ez a döntés a jugoszláv püspöki kar határozatán alapult. PEL I.1.a.1. 3429/1922. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. augusztus 25.

157 PEL I.1.a.1. 3429/1922. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1922. szeptember 10.

158 PEL I.1.a.1. 1149/1945. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. november 20.

159 TOMAS 2016. 57.

160 TOMAS 2016. 60.

161 TOMAS 2016. 61.

162 PEL I.1.a.1. 4011/1923. A baranyavári esperesi kerület tavaszi gyűlésének jegyzőkönyve, Baranyában, 1923. június 23.

163 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Schioppa nuncius levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. július 18.

az érintett plébániákat ne a diakovári ordináriusra, mint apostoli adminisztrátorra bízta. Kérését így indokolta: „Egyházmegyém említett plébániáin horvát, német és magyar hívek vannak. A diakovói egyházmegyében csak horvátok élnek. A papok csak horvátul beszélnek. Az egyházmegye e részén a lelkek szükségleteinek megfelelő ellátás lehetetlennek tűnik, mivel a szükséges számú papot folyamatosan keresik. A két egyházmegye és papjaik között mindig is hiányzott a barátság és a kommunikáció, mivel a diakovói papok túlságosan belekeveredtek a politikába (...)”¹⁶⁴ Ezek után kérte, hogy Erdélyi Károly provikáriust nevezzék ki apostoli adminisztrátorrá, ahogyan azt már 1922. december 20-án kelt hivatalos levelében is indítványozta. Arra is kérte Schioppát, hogy javasolja a pápának, a kérdéses plébániákat ideiglenesen vagy Budanović bácskai apostoli adminisztrátorra, vagy Antun Bauer zágrábi érsekre bizzák.¹⁶⁵ A belgrádi nuncius azonban Erdélyi személyét, elsősorban magyar nemzetisége miatt nem támogatta,¹⁶⁶ az alternatívaként felvetett másik két személy pedig – megkérdezésük után – elhárította a lehetőséget.¹⁶⁷

Erdélyi Károly 1923. augusztus 18–19-én részt vett a Zágrábban rendezett Eucharisztikus Kongresszuson, melyen beszámolója szerint a „vonat alatti” plébániákról mintegy 1200 hívő volt jelen. A kongresszus utáni napokban pedig a jugoszláv püspöki kar konferenciáján volt, ahová ez alkalommal is meghívták. Mikor itt szóba került a pécsi püspökséghez tartozó plébániák átszólása, élénken tiltakozott és jegyzőkönyvbe vetette, hogy ha Pécshez nem tartozhatnak, akkor sem kívánnak semmiképpen a diakovári egyházmegyéhez csatlakozni.¹⁶⁸ A püspökkari konferencia alkalmával Zágrábban tartózkodott a nuncius is, aki az első napon hívatta Erdélyit és érdeklődött a dél-baranyai egyházi viszonyokról. A Zichynek küldött, erről szóló jelentés így folytatódik: „Szavaiból kivettem, hogy átszólás nem lesz, hanem valószínűen apostoli adminisztrátúra. (...) Hogy az apostoli adminisztrátúra nem egy hamar s nem egy könnyen fog megalakulni, arról a beográdi kormány gondoskodni fog, de hogy végre is a Szt. Szék álláspontja fog győzedelmeskedni, arról a Nuncius Úr erélyessége kezkesedik. Bárki lesz is az apostoli adminisztrátor, roppant gondot vesz a nyakába, mert már most is nagy a hiány s nincs kilátás arra, hogy később a hiányt pótolhatná, mert a mi vidékünkön senkinek sincs kedve a papi pályához, aminek többek között oka a mai házi nevelés, jobban mondván: annak hiánya. Különböztetnem azt hiszem, engem nem fenyeget azon veszély, hogy rám esnék a választás, mert a beográdi kormány magyar embert aligha fog erre az állásra acceptálni.”¹⁶⁹

Erdélyi megérzése csak részben volt helyes, rövidesen ugyanis felállt a zágrábi érsekséghez tartozó (bosznia-szerémi) diakovári püspökség adminisztrációja alá helyezett Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság.¹⁷⁰ Az apostoli kormányzóságok felett a joghatóságot közvetlenül a pápa gyakorolta a kinevezett apostoli kormányzó révén, mivel egy önálló egyházmegye alakításának a feltételei nem álltak fenn, illetve így

kánonjogilag az elcsatolt területeket nem szakították ki korábbi egyházmegyéjükből.¹⁷¹ Az országos egyházkormányzati átszervezés lassan és fokozatosan ment tehát végbe, és igyekeztek ideiglenes megoldásokat bevezetni az egyházmegyek mindennapi működtethetősége érdekében.¹⁷² Ezzel a módszerrel el tudták hárítani az utódállamoknak azt az igényét is, hogy az újonnan kinevezendő püspökök kiválasztásába beleszóljanak, ugyanis az apostoli adminisztrátorok kapcsán ilyen gyakorlat korábban nem létezett.¹⁷³

Akšamović diakovári püspök apostoli adminisztrátorra történő kinevezésére már két hónappal Erdélyi jelentése után, 1923. november 1-jén sor került,¹⁷⁴ hivatalba lépését pedig rövid felkészülési időt hagyva december 1-jére tűzték ki. Minderről Schioppa nuncius már november 2-án tájékoztatta a pécsi püspököket,¹⁷⁵ három nappal később pedig Akšamović bejelentkező levele is megérkezett Pécsre, melyben kérte Zichytől, hogy a terület papságát bízassa engedelmességre, és jelezze a provikáriusnak az átadás időpontját.¹⁷⁶ A válaszlevél megszületésére tíz napot várni kellett,¹⁷⁷ melyben Zichy elismerte,

171 TÓTH K. 2021. 6–7.

172 Csermoh János hercegprímás Rómából szerzett információi szerint „a Szentsek az elfoglalt részekben történő egyházi berendezéssel nem szándékozik sietni, sőt, inkább halogtatja ameddig csak lehet.” Bár a szelt egyházmegyek diszmembrációja nem volt elkerülhető, de ennek idejét igyekeztek kitolni. GERGELY 2001. 43.

173 TÓTH K. 2021. 8.

174 A Szentsek a belgrádi apostoli nunciust, Ermenegildo Pellegrinettit hatalmazta fel, hogy a diakovári püspököket a pécsi egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére került plébániáinak apostoli adminisztrátorává kinevező dekrétumot kiáltsa. TÓTH K. – TUSOR 2016. 45–46.

175 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Schioppa nuncius levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. november 2.; Josip Smoldaka, az SHS Királyság szentszéki követe 1923. november 9-én táviratban tájékoztatta kormányt a vallás- és közoktatásügyi miniszterét a hírről, „hogy teljes területünket felszabadítottuk az osztrák és a magyar püspököknek való alávetés alól.” Tomas 2016. 64. November 10-én a pécsi *Dunántúl* című katolikus napilap is beszámolt az elcsatolásról. A cikk címében (*A pécsi egyházmegye elszakított részeit ideiglenesen a diakovói egyházmegyehez csatolták.*), illetve a szövegben kiemeléssel is hangsúlyozta az elcsatolás ideiglenesen jellegét. *Dunántúl*, 1923. november 10. 2.; Itt összesen 30 plébániáról írtak, míg a határ túloldalán csak 29 plébániával számoltak. Az eltérés Petárda (Baranjko Petrovo Selo) plébániája volt, mert a horvát források ezt kihagyták a felsorolásokból, viszont az 1924. évi diakovári egyházmegyei sematizmusban már szerepeltették. A plébánia alapítása az elcsatoláskor még folyamatban volt, a Révész József plébános kinevezésére vonatkozó döntést Zichy püspök 1923. november 8-án, a leendő apostoli kormányzóság területét érintő utolsó döntései egyikeként. Tomas 2016. 66.

176 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Akšamović püspök levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. november 5.

177 Ez alatt az idő alatt Zichy Gyula helyzete is jelentősen megváltozott. Mivel a kalocsai érseki egyháztartományban – Várady L. Lipót érsek gyógyíthatatlan szívbetegsége miatt – 1922 óta számítottak a széküresedésre, elkezdődött a lehetséges utódok keresése. A két világháború közötti időszak király nélküli királyságában ez volt az első precedens a főkegyúri jog gyakorlásának mikéntjére, ami különös jelentőséget adott a kérdésnek, így nem is csoda, hogy az ügy eldöntése végül évekig húzódott. (Bővebben lásd: SALACZ 2002.) A magyar kormány jelöltje Prohászka Ottokár volt, de őt a budapesti nuncius Gasparri bíboros-államtitkárnak írt jelentéseiben nem támogatta, helyette viszont felvetette Zichy Gyula nevét. (Pécsre viszont Batthyány Vilmos korábbi nyitrai és Radnai Farkas volt beszercebényai püspökök személyét hozta szóba, akiknek korábbi egyházmegyéik Trianon áldozataul estek. TÓTH K. 2020. 74.) A kormány nem számolt Kalocsa kapcsán komolyan Zichy személyével, hanem egyre inkább Vass József jelöltségét támogatta, így a pécsi püspökség üresedésére sem számítottak. (TÓTH K. 2020. 78.) Mivel a stallum kapcsán – Várady 1923. február 18-ai halála után – végül Zichyre esett a Szentsek választása (annak ellenére, hogy Zichy kérte Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztert és Csermoh János hercegprímást is, hogy Rómában az érseki kinevezése ellen érveljenek, mivel nem szeretett volna Kalocsára menni. TÓTH K. 2020. 91.), így ezzel párhuzamosan gondoskodni kellett (volna) a pécsi püspöki szék betöltéséről is. (Az 1922–1923-as év folyamán Pécsre felmerülő jelöltekről részletesen lásd: TÓTH K. 2020.) A nunciust négy jelöltje is volt (Mészáros János, Breyer István, Lepold Antal és Ernst Sándor. TÓTH K. 2020. 88.), de végül a Szentsek által kiválasztott Mészáros János kinevezése a magyar

164 PEL I.1.a.1. 2370/1923. Zichy Gyula püspök levele Schioppa nunciust, 1923. július 20.

165 PEL I.1.a.1. 2370/1923. Zichy Gyula püspök levele Schioppa nunciust, 1923. július 20.

166 TÓTH K. 2021. 21.

167 Bauer egyházmegyeje nagy méreteire és a nagy távolságra hivatkozott. Budanović szintén a távolsággal érvelt, illetve megjegyezte, hogy ha a magyarok számára kedvező politikai változások következnek be, könnyebb lenne a közelebb fekvő diakovári egyházmegyétől az ottani ordináriusokra bízott terület viszszerendeződés. TÓTH K. 2021. 21.

168 PEL I.1.a.1. 3094/1923. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. szeptember 3.

169 PEL I.1.a.1. 3094/1923. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. szeptember 3.

170 BALOGH–GERGELY 1993. 185. A pécsi egyházmegye 1923-ra 19 esperességre szervezte 178 plébániája maradt az anyaországi területen. GERGELY 1999. 44.

hogy egyházmegyéje országhatáron túli részeivel a szükséges kommunikációt nem tudta fenntartani, és ezért engedelmeskedik a szentszéki döntésnek és mindent megtesz az átadás sikeres lebonyolítása érdekében.¹⁷⁸ Még ugyanaznap írt Erdélyinek is, kifejezte a helyzet miatti mély megindultságát, és bejelentette joghatósága megszűnésének időpontját, majd így folytatta: „Bármely fájdalommal töltösn is el tehát az a kényszerű rendelkezés, mely bennünket időlegesen elválaszt, a reánk bízott hallhatatlan lelkek üdvének szolgálata minden áldozatot megkövetel és meg is érdemel részünkről. Ebben a tudatban s viszont abban a jóleső reményben, hogy a viszonyok javultával ama benső kapcsolatok, melyek bennünket mindenkor összefűztek, újból teljes egészükben érvényesülni fognak, felhívom (...), hogy az új Ordinárius iránt ugyanazon tisztelettel és engedelmisséggel viseltessenek (...), további intézkedésig mindenki helyén maradjon s ugyanazon buzgósággal teljesítse lelkipásztori kötelességeit, mintha semmiféle változás sem állott volna be.”¹⁷⁹ Végül december 1-jével felmentette provikáriusi tisztségéből.

Akšamović hivatala átvételének napján körlevelet intézett a joghatósága alá tartozó hívekhez és papsághoz is. Előbbiben a vallási kötelék fontosságát hangsúlyozta, megemlítve a terület különösen nagy etnikai heterogenitását, a papság kapcsán pedig több rendelkezés mellett megerősítette hivatalában a terület négy korábbi esperesét, a plébániai adminisztráció nyelvét pedig a horvátot tette.¹⁸⁰

A tényleges átadás-átvétel végül csak 1923. december 10-én történt meg, így Zichy joghatósága eddig az időpontig meghosszabbodott.¹⁸¹ Akšamović aznapra hívta össze az érintetteket Eszékre. Az elnöklő püspök mellett jelenlévő Erdélyi Károly, Charvát László, Zádor Alajos és Eröss Károly esperesek, valamint Bezetzky Róbert eszéki esperes az átadásról jegyzőkönyvet készített, melyben kitértek a vagyoni és pénzügyi kérdések mellett a kegyúri kötelezettségek megállapítására is. Rögzítették, hogy minden érintett pap az SHS Királyság állampolgárságát választotta, és úgy döntött, hogy folytatja a lelkipásztori munkáját az apostoli adminisztrátúra területén.¹⁸²

Az ülésről Erdélyi Károly részletesen beszámolt Zichy Gyula püspöknek: „Az idő aznap barátságtalan, borús volt, nagyon megfelelő szomorú lelkem hangulatának. A püspök úr szépen fogadott minket. (...) Az átadás simán ment végbe. Ezt követően több adminisztratív kérdést vitattunk meg s több utasítást vettünk át az ap. adm. úrtól. P. u. a sztmisében a pap a leckét horvát nyelven olvassa s az evangéliumot horvát nyelven énekli, ez kötelező egész jugoszláv területre. (...) az ap. adm. úr alapot akar létesíteni a nyugdíjasok ellátására. Ebből látszik, hogy ő nem rövid lejárátúnak tartja az ő ap. adminisztratíváját. (...) minden plébános köteles templomának vagyoni állapotáról (...) kimutatást beküldeni s az alapítványi s templomszámadásokat jövő év március végéig beterjeszteni. A baranyaiaknak megengedi, hogy az anyakönyveket egyelőre latinul vezessék s hogy vele hivatalosan latinul vagy németül levelezzenek, a világi hatóságokkal

kormány tiltakozásán – aki sérelmezte, hogy korábban nem egyeztettek vele a jelöltekről – megfeneklett. (Tóth K. 2020. 90.) Az ügy lezárásaként a pápa meghagyta Zichyt a pécsi püspöki székben, miközben kalocsai apostoli kormányzóvá nevezte ki. A kinevezést Zichy 1923. november 17-én fogadta el. Az érsekség kormányzatát 1924. január 27-én vette át.

178 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Zichy Gyula püspök levele Akšamović püspöknek, 1923. november 15.

179 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Zichy Gyula püspök levele Erdélyi Károlynak, 1923. november 15.

180 TOMAS 2016. 67.

181 PEL I.1.a.1. 3536/1923. Akšamović püspök levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. november 28.

182 TOMAS 2016. 68. Később azonban kiderült, hogy néhány pap – így Martinkovics János marijanci plébánosa – úgy döntött, hogy a pécsi egyházmegyében kívánja folytatni szolgálatát.

azonban horvát nyelven. (...) a baranyaiaknak megígérte, hogy az ott lévő világi hatóságokkal szemben azok zaklatásai ellen meg fogja védeni őket. (...) Több ízben adott kifejezést Kegyelmes Uram iránt érzett különös nagy tiszteletének, velünk szemben nagyon barátságos volt.”¹⁸³

Ezt követően az érintett két püspököknek rendeznie kellett a határmenti plébániák területi kérdéseit. Nem sokkal később – mikor az SHS állam belügyminisztériuma elrendelte a regionális hatóságok által korábban kiállított állampolgársági igazolványok minisztériumi hitelesítését – Akšamović kijelentette, hogy a határmenti egyházközségek igazgatása kapcsán nincsenek különösebb viták, Pélmónostornak és Torjancnak a beremendi plébániától való önállósodása folyamatban van, más határ menti egyházközségek pedig egyértelműen a diakovári püspök mint apostoli adminisztrátor joghatósága alá tartoznak.¹⁸⁴ A beremendi plébánia helyzete speciális volt,¹⁸⁵ melynek ügye még sok évig húzódott.¹⁸⁶

A papság helyzetének rendezése volt a következő fontos kérdés. A viszonyok megismerése, rendezése – és részben a legitimáció erősítése – céljával Akšamović 1924 februárjának végén¹⁸⁷ rohamtempóban meglátogatta a baranyai plébániákat (Dárdát, Pélmónostort, Popovácot és Batinát, ahová több más település papjai is beutaztak). A négy napig tartó úton elsősorban megyei vezetőkkel és a helyi papsággal találkozott. Erdélyi Károly minderről néhány nappal később – Zádor Alajos popováci plébános leírása alapján – behatóan írt Zichy püspöknek. „A múlt héten az a. a. úr végig száguldott Baranyán mint a vihar. (...) [Popovácon] másnap ½ 8-kor misézett és dacára annak, hogy teljes inkognitót jelzett (pap négyesfogattal és incoquito?) mise után a szépszámu hívekhez rövid beszédet tartott. Majd az asszonyok közé gyűlt, akik még a cingulusát is csókolgatták, ami nagyon tetszett neki.”¹⁸⁸ Erdélyi a papi dispoziciók és plébániai átszervezések részletes leírása után – kitérve az apostoli adminisztrátor azon megjegyzésére, mely szerint a *visitatio canonicának* az SHS államban nincs érvényesége – levelét a következő megjegyzéssel zárta: „Az egyházi viszonyok végleges rendezését még a diakóvi püspök úr sem várja előbb, mint négy-öt év múlva. Nem tudom, megérem-e.”¹⁸⁹

183 PEL I.1.a.1. 3982/1923. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1923. december 22.

184 TOMAS 2016. 70–71.

185 A beremendi plébánia több filiája, így Petárda és Torjanc is a trianoni határon kívülre került, ami a jövődelmek és a fenntarthatóság kapcsán okozott gondokat, ezért itt már 1920-ban, illetve 1921-ben új lelkészségeket kellett létesíteni. A beremendi *historia domus* megörökölte az új helyzetből adódó nehézségeket: „a szerencsétlen határvonal levágta a plébánia testéről a virágzó filialisokat, u. m. Petárdát, Újbezdánt, Torjancét, Zsidópusztát. Torjancéről a magyar pap a zaklatások következtében eltávozott, és a torjaneciek szlovén papot kaptak. Petárdán pedig új lelkészséget alakítottak. (...) A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a szerencsétlen határvonalat első ízben közvetlenül a község alatt húzták meg, miáltal a plébánia földje egészen átesett a jugoszláv területre. Volt 15 hold kukorica termés, nem volt szabad átmennem, és így a termést az utolsó cső kukoricáig ellopták. A plébánia a határvonal miatt annyira megcsönkült, hogy a jövedelem már nem volt elég káplántartásra, de én a káplánt ad personam megtartottam, aki kb. még egy évig itt volt.” PEL III.11. Beremend HD. I. passim. Beremend község határából 1200 holdat csatoltak Jugoszláviához. FEHÉR 1996. 70.

186 Az erről való levelezés: PEL I.1.a.1. 2950/1925.

187 1924. február 26–29. között.

188 PEL I.1.a.1. 781/1924. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1924. március 7.

189 PEL I.1.a.1. 781/1924. Erdélyi Károly levele Zichy Gyula püspöknek, 1924. március 7.; Akšamović az észak-szlavóniai plébániákat (Petrijevci, Čepin, Brodjanci, Bizovac) 1924 májusában kereste fel. Ivan Sečkar plébános, teológiai professzor és horvát néppárti politikus a helyi papság és a hívek nagy örömről számolt be, akik boldogan köszöntötték az első horvát püspököt, aki szívében ugyanazokat a nemzeti eszméket hordozza, mint ők. TOMAS 2016. 71.

A két érintett püspökség között még évekig folytak a pénzügyi természetű viták, ugyanis Akšamović igényt tartott az általa adminisztrált mintegy 30 plébánia jövedelmeire.¹⁹⁰ A dél-baranyai plébániák papságnak járó juttatások kifizetésének kérdését csak 1924. júniusában oldották meg. Az egyházi és iskolai alapítványi vagyonok elhatárolása, melyben a magyar állam is érdekelt fél volt, még nehezebb kérdés volt. A magyar fél nem szándékozott a szükséges adatokat rendelkezésre bocsátani, így a jugoszláv félnek más módon kellett információkat szereznie, illetve a Szentszék képviselőinek is be kellett kapcsolódnia a vita megoldásába. Zichy püspök is ellenezte bármilyen megosztás végrehajtását. A világi kegyurak – és így a magyar állam – számára, akik az érintett területeken korábban templomot és plébániát építettek, illetve a plébánosi kinevezések kapcsán jogosítványokkal rendelkeztek, az átvétel szintén hosszás jogi eljárásokat eredményezett.¹⁹¹ A magyar külügyminisztérium már 1922 óta igyekezett az egyházi jogalanyok kártérítési igényeit az utódállamokkal szemben érvényesíteni, így a javadalmakat és egyházi jellegű jogi személyeket ért sérelmeket, melyek a birtokok és egyéb vagyonok átszolgáltatásából, lefoglalásából, jövedelmeik visszatartása miatt vagy elmaradt hasznokból keletkeztek.¹⁹² A magyar püspökök az 1922. október 11-én tartott konferenciájukon értesültek arról, hogy a vatikáni magyar követ Gasparri bíboros-államtitkártól azt a felvilágosítást kapta az új országhatárok által metszett egyházmegyék vagyoni jogi kérdéseinek rendezése kapcsán, hogy ezek megoldására szükség esetén apostoli adminisztrátorok kinevezésére kerül sor.¹⁹³ Bár ezen a téren időközben történtek lépések, de az egyházi birtokviszonyok rendezése még egy évvel később is mint megoldandó probléma merült fel.¹⁹⁴

Kitekintés

A délszláv államhoz került katolikusok helyzete nem volt könnyű a két háború közötti időszakban, de az egyházi rendezés ideiglenessége – az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság kialakításával – meghagyta a változás reményét. 1925 októberében Csernoch János hercegprímás – az érintett kalocsai, pécsi, csanádi és szombathelyi püspökök véleményének kikérése után – a magyar kormánynak jelentést készített, mivel mind a vatikáni, mind a belgrádi képviselőkről úgy értesült, hogy a Szentszék és a jugoszláv kormány között megkötendő konkordátum tárgyalásai a befejezéshez közelednek.¹⁹⁵ A magyar püspökök legfőbb szempontjai az egyházmegyéknek a magyarság érdekeit figyelembe vevő megállapítása, a vagyoni érdekek védelme és a liturgia nyelvének kérdése voltak. Megállapították, hogy „miután az országhatár által szelt egyházmegyék mostani alakjukban aligha maradhatnak meg, legalább azt kell kérnünk, hogy a Magyarországtól elszakított részek horvátországi vagy szerb egyházmegyékhez ne csatoltassanak, hanem azokból egy vagy két külön egyházmegye létesíttessék.”¹⁹⁶

A magyar egyházmegyék javainak és alapítványainak megosztása és a glagolita nyelv elutasítása kapcsán úgy értesültek, hogy a Szentszék az utóbbi vonatkozásában hajlandó engedményeket tenni. Arról is tudomást szereztek, hogy a kalocsai és a csanádi püspökség elszakított területeit a belgrádi érsekség joghatósága alá fogják vonni, ami ellen természetesen a magyar érdekek védelmében tiltakozásukat fejezték ki.

A Szentszék és a jugoszláv állam közötti konkordátum-tárgyalások ugyan 1920 óta folytak, de többször – így 1925-ben is – megszakadtak. A jugoszláv püspöki kar 1933 januárjában pástorlevelet bocsátott ki az állam által folytatott, nyíltan vallás- és egyházellenes „sokolnevelés” kapcsán, mely a szerb ortodoxok illetve a horvát és szlovén katolikusok közötti ellentéteket jelentősen kiélezte. Ennek ellensúlyozását szolgálta a konkordátum-tárgyalások újbóli felélénkítése. Az 1935-ben megkötni tervezett konkordátum magyar szempontból legfontosabb része a bácskai és bánági apostoli kormányzóság püspökséggé alakítása volt. E mellett a konkordátum méltó, az ortodox egyházzal egyenrangú helyet garantált volna az államban a katolikus egyháznak. A megkötött szerződés ratifikálását azonban a szerb ortodox egyháznak sikerült megakadályoznia, első sorban arra hivatkozva, hogy az a katolikus egyházat a „nemzeti egyháznál” kedvezőbb helyzetbe hozná.¹⁹⁷ Hosszú háttérviták után 1937 júliusában a skupština, a törvényhozó testület 167:129 arányban megszavazta a becikkelyezést, azonban a szerb egyház és a közvélemény ezt továbbra sem fogadta el, így annak szenátus elé terjesztése már nem történt meg. A kormány a nyomás hatására végül meghátrált és 1938 januárjában levette a kérdést a napirendről.¹⁹⁸ Ennek ellenére azonban az 1930-as évek második felében a konkordátum szelleme érvényesült és – részben külpolitikai okok miatt – enyhült a katolikusokra és a magyarokra nehezedő nyomás. Viszont mivel 1937. május 1-i hatállyal megszűnt a külföldi állampolgárságú egyháziaknak az a joga, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezhesse, így az itt élő katolikus magyarok pasztorációjának megoldása is nehezebbé vált.

A pécsi püspökséghez 1941 és 1944 között visszatért a baranyai háromszög két esperessége, ekkor már 18 plébániával, így ebben az időszakban 21 esperességekben 177 plébánia működött az egyházmegyében. Az észak-szerémi 13 plébánia az önállóvá vált Horvátországban maradt.¹⁹⁹ Mivel az 1918-as szerb megszállást követően a térség papjai a helyükön maradtak, és csak évek alatt váltották őket a bosznia-szerémi püspökség papjai, így az 1941-ben ideiglenesen visszakért Baranyavár, Bellye, Dárda és Pélmónostor plébánosai is még a régiiek voltak. A pécsi egyházmegye papja volt még ekkor a hercegszöllősi plébánia adminisztrátora és Izsép plébánosa is. A további kilenc plébániát már szerémi egyházmegyes papok vezették, akik viszont 1941-ben elhagyták szolgálati helyüket.²⁰¹

¹⁹⁷ SALACZ 1975. 109–110.

¹⁹⁸ SALACZ 1975. 110., Pellegrinetti belgrádi apostoli nuncius egy 1935. március 27-én Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak küldött levelében azt írta, hogy nincs még egy ország, amellyel olyan hosszasan tárgyalt volna a Szentszék egy konkordátum megkötéséről, mint Jugoszlávia. TÓTH K. 2021. 9.

¹⁹⁹ SALACZ 1975. 111.

²⁰⁰ GERGELY 1999. 86. A Verőce megyei 13 plébánia közül tíz volt horvát, kettő horvát és német, egy (a čepini) horvát, német és magyar nyelvű. Ezek már 1918 előtt is Horvát-Szlavónország területén feküdtek. SALACZ 1975. 123.

²⁰¹ SALACZ 1975. 124. A pécsi egyházmegyes papok magyar területre való átjövetele 1924 után tovább nehezedett, ugyanis a befogadási eljárás mellett az új apostoli adminisztrátor elbocsátó hozzájárulását is meg kellett szerezni. Ennek nehézségeiről és az áthelyezési kísérletekről lásd: BORSY 2009. 191–192.

¹⁹⁰ TÓTH K. – TUSOR 2016. 81., 98.

¹⁹¹ TOMAS 2016. 72–74.; A kegyúri jogok alakulásáról lásd: CSIZMADIA 1966.

¹⁹² PEL I.I.a.1. 1727/1922. Csernoch János levele Zichy Gyula püspöknek, 1922. április 8.

¹⁹³ BEKE 1992. 102. (1922. október 11.)

¹⁹⁴ Megállapították például, hogy Jugoszlávia az egyházi birtokokat a javadalmaktól elvonta és kényszerbérletbe adta. BEKE 1992. 127. (1923. október 10.)

¹⁹⁵ Zichy Gyula 1925 augusztusában Csernoch János hercegprímáshoz írt levelét, melyben 14 pontban foglalta össze szempontjait a Jugoszláviával történő megegyezés esetére lásd: BORSY 2009. 189–191.

¹⁹⁶ BEKE 1992. 159. (1925. október 14.)

Virág Ferenc pécsi püspök – joghatóságának visszanyerése után – 1941-ben Klein Tivadar²⁰² tiszteletbeli kanonokot, Pélmónostor plébánosát nevezte ki az apostoli kormányzóság vicarius generálisának, és az üresen álló plébániákra papokat küldött, akik viszont 1944–1945-ben otthagyni kényszerültek híveiket, csak a magát horvátnak valló torjánci plébános maradt helyben. Kleint azonban – a pélmónostori szerb pópa lelövése miatti bosszúból – hamarosan megölték, így helyére Fridrik Géza²⁰³ baranyavári plébános került ki-nevezésre.²⁰⁴

A második világháború végén a dél-baranyai apostoli kormányzóság – újból jugoszláv területen – még közel hét évig a pécsi püspökség joghatósága alatt maradt. A német megszállás idején, 1942-ben kényszerűen lemondott Akšamović püspök 1944 után ismét mint apostoli kormányzó vezette tovább egyházmegyéjét. A dél-baranyai részeken a németek kitelepítése miatt a hívek fele eltűnt, és a plébániák mintegy fele betöltetlen volt. A visszatérő baranyai plébániák tehát 1951-ig a pécsi egyházmegyéhez tartoztak, amikor újra apostoli kormányzót kaptak, ismét a szerémi püspökség fennhatósága alatt. Ekkor XII. Pius pápa Akšamović mellé Bäuerlein Istvánt nevezte ki segédpüspökké, aki egyben a pécsi egyházmegye jugoszláv fennhatóság alatti részének apostoli kormányzója lett.²⁰⁵

A Bácskát és Dél-Baranyát is magában foglaló Vajdaság vallási és nemzetiségi arculata a két világháború között, illetve az azt követő népmozgások következtében viszont jelentősen megváltozott. Az 1921-es népszámlálás szerint az itt élő közel 1,4 millió lakos közül 475.485 fő vallotta magát görögkeleti vallásúnak. 1961-ben a valamivel több mint 1,8 millió itt élőlől 1 millióan voltak görögkeletiek vagy ateisták.²⁰⁶ A növekedés elsősorban a kitelepített németek helyére történő beköltözésnek volt köszönhető. A többi vallás változásait az alábbi táblázat számai mutatják:²⁰⁷

Vallás, felekezet	1921	1961 ²⁰⁸
római katolikus	720.306 fő	kb. 600.000 fő 442.560 magyar 145.341 horvát 73.830 szlovák kb. 13.000 szlovén, bolgár, cseh
protestáns	133.886 fő (ebből magyar református: 36.000 fő)	nincs adat

1969-ben a dél-baranyai egyházközségek közül magyar volt a liturgikus nyelve Vörösmartnak (2500 hívő), Karancsnak (400 hívő), Laskónak (600 hívő), Újbezdánknak (600 hívő) és Nagybodolyának (500 hívő). Horvát és magyar kétnyelvű plébánia volt Kiskőszegen (2000 hívő), Darázson (1800 hívő), illetve a némettel kiegészülve háromnyelvű volt Pélmónostor (3000 hívő), Bellye (2500 hívő) és Hercegszöllős (3000 hívő)

202 Klein Tivadar (Teodor) Ádám életéről röviden lásd: BORSY 2009. 211–212.

203 Életéről röviden lásd: BORSY 2009. 205–206.

204 SALACZ 1975. 124.

205 SALACZ 1975. 124.

206 SALACZ 1975. 123.

207 SALACZ 1975. 123.

208 Az 1961-es népszámlálás nem kérdezett rá a vallásra, erre elsősorban a nemzetiségi adatokból lehet következtetni.

plébániája. Magyar jellegű filiák voltak – részben református lakossággal – Kopácson, Sepsén és Várdarócon.²⁰⁹ A Szentszék végül 1971-ben a dél-baranyai apostoli kormányzóság plébániáit – az észak-szerémi esperességgel együtt – a szerémi püspökségbe olvasztotta.²¹⁰

Forrás- és irodalomjegyzék

PEL = Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Pécs

I.1.a.1. = Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag

I.1.f.1. = Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (Ezek hivatkozása: LC)

III.1. = Plébániai levéltárak, Abaligeti rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.9. = Plébániai levéltárak, Báticaszéki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.11. = Plébániai levéltárak, Beremendi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.15. = Plébániai levéltárak, Bogádi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.17. = Plébániai levéltárak, Bólyi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.22. = Plébániai levéltárak, Cikói rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.26. = Plébániai levéltárak, Dunaföldvári rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.29. = Plébániai levéltárak, Egerágyi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.30. = Plébániai levéltárak, Erdősmecskei rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.35. = Plébániai levéltárak, Felsőmindszenti rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.37. = Plébániai levéltárak, Felsőszentmártoni rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.39. = Plébániai levéltárak, Geresdlaki rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.46. = Plébániai levéltárak, Himesházai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.64. = Plébániai levéltárak, Kővágószőlősi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.66. = Plébániai levéltárak, Lakócsai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.68. = Plébániai levéltárak, Lapáncsai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.76. = Plébániai levéltárak, Majsi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.107. = Plébániai levéltárak, Pécs-Székesegyházi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.108. = Plébániai levéltárak, Pécs-Szigeti Külváros rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.110. = Plébániai levéltárak, Pellérdi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.115. = Plébániai levéltárak, Siklósi rk. plébánia, Historia Domus (HD)

III.127. = Plébániai levéltárak, Szálkai rk. plébánia, Historia Domus (HD)

Schem. Q. 1917. = Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXVII. Quinque-Ecclesiis, 1917.

Schem. Q. 1922. = Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXXII. Quinque-Ecclesiis, 1922.

209 SALACZ 1975. 124–125.

210 SEBŐK 1991. 82.

Felhasznált szakirodalom

- BABICS 1960. = BABICS András: *Pártharcok és munkásmozgalom Pécsen és Baranyában a szerb megszállás alatt*. In: A magyar tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve. Pécs M. J. Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának Művelődésügyi Osztálya, Pécs, 1960. 49–90.
- BACSA 1997. = BACSA Gábor: *A trianoni magyar–szerb–horvát–szlovén határ megállapításával kapcsolatos eljárás*. In: Kunics Zsuzsa (szerk.): Zalai Múzeum 7., Zalaegerszeg, 1997. 169–176.
- BÁNKUTI 2017. = BÁNKUTI Gábor: *A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója*. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, 2017. 411–424. (Magyarország a 20. században 1.)
- BÁNKUTI 2019. = BÁNKUTI Gábor: *Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950), a Pécsi Egyházmegye példáján*. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Budapest, 2019. 255–277. (Magyarország a 20. században 3.)
- BEKE 1992. = BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet*. Aurora Könyvek, München–Budapest, 1992.
- BENEŠ 2020. = BENEŠ, Jakub S.: *A „zöld káderek” és Ausztria–Magyarország összeomlása 1918-ban*. In: Barabás Gábor – Csibi Norbert – Fazekas Ferenc – Gyimesi Réka (szerk.): Pontes 2020: Határ – Változás – Átmenet. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve. Pécs, 2020. 13–46.
- BODOR 2020. = BODOR Mihály: *A szerb cenzúra története és működése a megszállt Baranya vármegye területén (1918–1921)*. In: Bósz Attila (szerk.): A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2020. 31–40.
- CSIBI 2020. = CSIBI Norbert: *A Magyarországi Tanácsköztársaság lokális egyházi recepciója. 1919 a pécsi egyházmegye plébániáinak historia domusaiában*. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A Katolikus Egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, 2020. 9–42.
- CSIZMADIA 1966. = CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- ÉRSZEGI 2015. = ÉRSZEGI Márk Aurél: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban*. In: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. METEM – Balassi Intézet Római Magyar Akadémia, Budapest–Róma, 2015. 75–84.
- FEHÉR 1996. = FEHÉR István: *A soknemzetiségű Baranya a 20. században*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1996.
- FISCHER 2006. = FISCHER Béla visszaemlékezései. Közreadja, a bevezetőt, a jegyzeteket és a mellékleteket írta: Visy Zoltán. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.

- GERGELY 1999. = GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica, Budapest, 1999.
- GERGELY 2001. = GERGELY Jenő: *Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–2000)*. In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Szent István Társulat – METEM, Budapest, 2001. 15–104.
- GERGELY–BALOGH 1993. = GERGELY Jenő – BALOGH Margit: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Kronológia*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1993.
- HAJDÚ 2019. = HAJDÚ Zoltán: *Magyarország történeti államföldrajza. Korszakokként változó államterület, határtörténet és határpolitika*. Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- HORNYÁK 2000. = HORNYÁK Árpád: *A belgrádi konvenció*. Világtörténet 2000. ősz–tél, 74–84.
- HORNYÁK 2020. = HORNYÁK Árpád: *A magyar–jugoszláv határ megvonása. A magyar határral kapcsolatos jugoszláv politika 1918–1921 között*. In: Barabás Gábor – Csibi Norbert – Fazekas Ferenc – Gyimesi Réka (szerk.): Pontes 2020: Határ – Változás – Átmenet. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve. Pécs, 2020. 153–170.
- HORVÁTH 2007. = HORVÁTH István: *A rácbólyi és az idamajori püspöki birtokok megpróbáltatásai a szerb megszállás idején*. In: Horváth István – Kikindai András (szerk.): Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Pécsi Püspökség, Budapest–Pécs, 2007. 103–110.
- HORVÁTH–TENGELY 2003. = HORVÁTH István – TENGELY Adrienn: *A római katolikus népisiskolák államosítási kísérlete Baranya vármegyében a szerb megszállás alatt*. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Tatbánya, 2003. 144–153.
- HORVÁTH–SCHMELCZER–POHÁNKA–TENGELY 2016. = HORVÁTH István – SCHMELCZER–POHÁNKA Éva – TENGELY Adrienn: *A pécsi püspökség a szerb megszállás alatt (1918–1921)*. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM, Budapest, 2016. 113–148.
- KALÁSZ 2020. = KALÁSZ Gyula: *Pécsi iskolák a szerb megszállás alatt*. In: Bósz Attila (szerk.): A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2020. 79–93.
- KAPOSI 2011. = KAPOSI Zoltán: *Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921)*. Pécsi Szemle 2011/2. 66–77.
- KÓKAI 2018. = KÓKAI Sándor: *A belgrádi katonai konvenció*. Történeti Földrajzi Közlemények 2018/3–4. 223–238.
- LAKATOS 2016. = LAKATOS Andor: *„A nagy háború árnyékában” – A Kalocsa–Bácsi Egyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921)*. In: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon 1918–1921. METEM, Budapest, 2016. 149–180.
- LENKEI 1922. = LENKEI Lajos: *Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései*. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs, 1922.
- MARCHUT 2014. = MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. Pro Minoritate, 2014. Tél. 150–169.
- ORMOS 1979. = ORMOS Mária: *A belgrádi katonai konvencióról*. Történelmi Szemle, 1979/1. 12–39.
- Pécs-Baranya 1918–1928. = *Pécs-Baranya 1918–1928*. Dunántúl Kiadó, Pécs, 1928.

- Pécs szerb megszállása 2006. = *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonjski visszaemlékezései.* Hornyák Árpád (ford., szerk.), Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.
- POHÁNK 2005. = POHÁNK Éva: *A Pécsi Püspöki Joglyceum könyvtára a 20. század viharaiban.* Pécsi Szemle, 2005. tél, 48–55.
- SALACZ 1975. = SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* Aurora Könyvek, München, 1975.
- SALACZ 2002. = SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2002.
- SEBŐK 1991. = SEBŐK László: *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta.* Regio 1991/3. sz. 65–88.
- SOMORJAI 2020. = SOMORJAI Ádám OSB (szerk.): *Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925. / Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa, 1920–1925.* Nunciusi jelentések 1. METEM, Budapest, 2020.
- SZÜTS 1991. = SZÜTS Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság.* Pannónia Könyvek, Pécs, 1991.
- TENGELY 2004. = TENGELY Adrienn: *Egyházak a szerb megszállás alatt Baranyában.* Pécsi Szemle 2004/4. 56–61.
- TENGELY-KOVÁCS 2008. = TENGELY Adrienn – KOVÁCS Zoltán: *A millenniumtól a szerb megszállás végéig.* In: Sümegi József (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye ezer éve.* Fény Kft., Pécs, 164–177.
- TOMAS 2016. = TOMAS, Domagoj: *Apostolska Administratura za Sjevernu Slavoniju i Baranju u Kontekstu Crkveno-Državnih Odnosa.* [Doktorski Rad], Zagreb, 2016.
- TÓTH K. 2012. = TÓTH Krisztina: *Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről.* In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok).* Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Budapest–Róma 2012, 281–327.
- TÓTH K. 2015. = TÓTH Krisztina: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása.* In: Fejérdy András (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* METEM – Balassi Intézet Római Magyar Akadémia, Budapest–Róma, 2015. 85–106.
- TÓTH K. 2020. = TÓTH Krisztina: *Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban.* Egyháztörténeti Szemle 2020/2. 72–93.
- TÓTH K. 2021. = TÓTH Krisztina: *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei.* Collectanea Vaticana Hungariae, Classis III., Fasc. 1., MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2021.
- TÓTH K. – TUSOR 2016. = TÓTH Krisztina – TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939).* Collectanea Vaticana Hungariae Vol. 14. MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest – Róma, 2016.
- TÓTH T. 2015. = TÓTH Tamás: *A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon.* In: Fejérdy András (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* METEM – Balassi Intézet Római Magyar Akadémia, Budapest–Róma, 2015. 61–74.
- ZSADÁNYI-KUSSINSZKY 1931. = ZSADÁNYI Oszkár – KUSSINSZKY Endre (Összeáll.): *A felszabadulás aranykönyve 1921–1931.* Haladás, Pécs, 1931.

SCHMIDT PÉTER

MAGYARORSZÁG NYUGATI HATÁRVÁLTOZÁSÁNAK EGYHÁZJOGI KÖVETKEZMÉNYEI 1918 UTÁN

A győri és a szombathelyi püspökség területvesztései – Burgenland

Bevezetés: határmódosítás a számok tükrében

A trianoni békeszerződés következtében Magyarország Ausztria javára a győri és a szombathelyi egyházmegyék területén volt kénytelen veszteségeket elkönyvelni. A két püspökség közül az előbbi volt jobban érintett: 99 plébánia és 144.983 hívő került az új határ túloldalára, míg déli szomszédja „csak” 57 plébániát veszített 100.349 hívővel, ugyanakkor a szombathelyi püspökségből a délszláv államnak is jutott (a Muravidéken) 19 plébánia 67.281 lélekkel.¹ A győri egyházmegyénél az összes plébánia 40 százaléka és a hívek 38 százaléka került Ausztriához, míg a szombathelyinél 30–20 volt ez az arány.² A területi eloszlásukat a mellékelt térképek teszik első látásra egyértelművé (1-3. kép). Ezek alapján összességében az is elmondható, hogy az Ausztriának ítélt területen a római katolikus lakosság döntő többségben volt, mellettük nagyobb számban protestánsok – elsősorban evangélikusok – éltek (kb. 10%).

1. Politikai háttér: Nyugat-Magyarországot Ausztriának ítélik

A Burgenlandi Apostoli Kormányzóság az 1960-ban alapított Eisenstadti (Kismartoni) Püspökség elődje volt, mely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő politikai zűrzavar, illetve az Ausztria és Magyarország közötti békeszerződés megkötése után jött létre. A párizsi békediktátumot megelőzően a mai Burgenland területe az államalapítás óta a Magyar Királysághoz tartozott és egyházjogilag a fent említett két nyugat-

¹ Magyar Katolikus Almanach III. (1929). 300, 302; Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis Pro Anno Domini 1923, Szombathely [1923]. 85; Kirchlicher Standesausweis der Diözese Eisenstadt VIII. Stand mit 1. Jänner 1991. Eisenstadt 1991. 39; Raimund TEMEL: *Die Diözesanbischöfe von Raab/Győr, Steinamanger/Szombathely und Eisenstadt. Ein biographisches Nachschlagewerk.* Eisenstadt 2008. 109, 147; Josef RITTSTEUER: *Kirche im Grenzraum. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte der Diözese Eisenstadt.* Eisenstadt 1968. 341–342; Josef RITTSTEUER: *Die Errichtung der Apostolischen Administration Burgenland.* In: Burgenländische Heimatblätter, 23 (1961: 3. sz.) 135. Peter SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die kirchenrechtliche Regelung des Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922.* Disszertáció. Wien 2017. 123.

² RITTSTEUER 1968. 341.

magyarországi egyházmegye részét képezte: északi fele a győri, míg a déli a szombathelyi püspök fennhatósága alatt állt.³

Bevezetésképp az Apostoli Kormányzóság keletkezésének politikai és egyházi hátterét szeretném röviden felvázolni. Az első világháború után a két vesztes utódállam, Ausztria és Magyarország között új határt húztak, mely a győztes antanthatalmak számára komoly kihívást jelentett: ennek megoldása a Magyar Királyság feldarabolása során keletkezett többi területi kérdéshez képest hosszabb időt vett igénybe. A tárgyalások a Habsburg Monarchia felbomlásával és Magyarország elszakadásával, a közársaság 1918. november 16-i kikiáltásával veszi kezdetét.

Az osztrák államtanács már Magyarország Monarchiától való elszakadásának másnapján hivatalosan igényt támasztott a nyugati, döntően németajkú népesség által lakott területekre.⁴ Alig egy évvel később, 1919. szeptember 10-én a szövetséges nagyhatalmak az Ausztriával Saint-Germain-ben aláírt békeszerződés pontjai közt Nyugat-Magyarország átcsatolását rögzítették, ezáltal a követelést nemzetközi jogi szempontból is elismerve.⁵

A köztársaság, majd a proletárdiktatúra bukása után Magyarország az 1920. június 4-i trianoni békediktátummal kénytelen volt a területről lemondani. Ugyanakkor még 1921 novemberéig tényleges birtokosa maradt: magyar katonai és félkatonai alakulatok fegyverrel akadályozták meg az elcsatolást, a nagyhatalmak ugyanakkor – félve a konfliktus eskalációjától – megtiltották az osztrák hadsereg bevonulását (4. kép).⁶ Az 1921. október 10–13. között lezajlott velencei konferencián a magyar félnek a későbbi Burgenland területének kiürítése fejében Sopron városra és környékére népszavazást sikerült kicsikarnia, melynek eredményeképp végül ez utóbbiakat megtarthatta.⁷ Így a Monarchia két vesztes utódállama között – az I. világháború lezárása után több mint három év elteltével – csak az 1922-es év elejére véglegesült az államhatár. Sőt, 1922/23-ban még kisebb kiigazításra is sor került (5–6. kép).⁸

3 1777-ben került a déli rész az újonnan alapított szombathelyi egyházmegyéhez, ezt megelőzően valamennyi plébániája a győri püspökséghez tartozott.

4 BOTLIK József: *Szövetséges társállamból – területkövetelő szomszéd*. Vasi Szemle (2007: 1. sz.) 24–42, 25. Ugyanakkor egy másik szerzőnél a bejelentés dátumaként 1919. november 22. szerepel. STEFAN KRAMER: *Die erste Synode der Diözese Eisenstadt 1959. Hintergründe, Vorbereitung, Durchführung und Bedeutung für die Diözese*. Szakdolgozat. Wien 2001. 13.

5 BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy 2008. 71, 77; GERALD SCHLAG: *Zur Burgenlandfrage von Saint-Germain bis Venedig*. Burgenländische Heimatblätter 32 (1970: 3. sz.) 97, 107.

6 A reguláris magyar haderő már 1921. augusztus legvégén kivonult, helyét azonban félkatonai alakulatok vették át. BOTLIK 2008. 200. RICHARD BERCZELLER – NORBERT LESER: *...mit Österreich verbunden*. Burgenlandschicksal 1918–1945. Wien, 1975. 372–374. EDUARD HOCHENBICHLER: *Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem*. Wien–Frankfurt–Zürich 1971. 14–33; SCHLAG 1970. 118–125.

7 JANKÓ FERENC – TÓTH IMRE: *Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé*. Szombathely–Sopron 2008. 96–99.

8 JANKÓ–TÓTH 2008. 98–103, 5. ábra.

2. A Szentszék állásfoglalása a nyugat-magyarországi kérdésben 1919–1921 között az osztrák és magyar erőfeszítések tükrében

Mint látni fogjuk, a politikai határok átrajzolása szükségszerűen vonta maga után az egyházmegyei határok megváltoztatását is. Mindkét érintett állam megtette a szükséges diplomáciai lépéseket a Vatikánnal, hogy számára kedvező egyházpolitikai döntés szülessen. Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a Burgenland-kérdés összetettsége a Szentszék szemszögéből a világi politikai döntéshozókénál is nagyobb volt, mivel döntő motívumai elsősorban vallási természetűek voltak, így különösen körültekintően kellett eljárnia. Elsősorban arra törekedett, hogy minden államban a lehető legkedvezőbb feltételek alakuljanak ki a katolikus hitélet szempontjából.

1919. október 8-án – tehát már közvetlenül azután hogy a területet az antanthatalmak formálisan is biztosították számára – az osztrák kormány kezdeményezte Rómánál Nyugat-Magyarország egyházi elcsatolását.⁹ Arra kérte Öszentségét, hogy küldjön apostoli delegátust az elcsatolandó területre, többek közt az ott élő katolikusok megosztottságával érvelve.¹⁰ Az új tartomány katolikus híveinek nem voltak vezetőik, és nem rendelkeztek egységes állásponttal, a papság nagy része pedig – a magyar iskolarendszerben élvezett neveltetése folytán – magyar érzelmű volt. Az apostoli delegátus iránti kérelem minden bizonnyal az első lépés lett volna egy későbbi soproni székhelyű osztrák egyházmegye létrehozásához.¹¹

A Vatikán azonban érthető módon nem akart előreszaladni és ragaszkodott ahhoz, hogy kivárja mindkét ország békeszerződésének aláírását. Ausztria ennek ellenére sürgette a Szentatya gyors döntését, mivel mielőbb ki akarta vonni a területet a magyar püspökök joghatósága alól.¹² Az osztrák követ audienciája XV. Benedeknél és Renner kancellár 1920. áprilisi római látogatása azonban egyelőre nem vezettek eredményre.¹³

9 Ugyanakkor ezt a fogalmazványt osztrák részről soha nem juttatták el a Vatikánhoz, mivel Dél-Tirol Ausztriáról történő leválasztásánál precedensként szolgálhatott volna. LD.: ANDREAS HUBER: *Die katholische Kirche des Burgenlandes während der Jahre 1938–1945*. Wien 1996. 3; RITTSTEUER 1961. 130. CHRISTIAN HANNER: *Das katholische Glaubensleben im Burgenland von den Anfängen bis in die Gegenwart*. Wien 2001. 67; BERCZELLER – LESER 1975. 197–199.

10 Természetesen a bécsi érsek, Friedrich Gustav Piffl is tudott kormánya fent említett tervéről. Nem sokkal később, 1920 februárjában két budapesti teológiai professzor előtt beszélt róla. SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München 1975. 131. Osztrák részről az is felhozták érvként, hogy Burgenlandban jelentős lélekszámú protestáns kisebbség élt, mely komoly befolyással bírt. RITTSTEUER 1961. 130–131.

11 A bécsi kormánynál eredetileg más megoldási javaslat is felmerült: a Nyugat-Magyarország átcsatolásáért felelős közigazgatási hatóság (Verwaltungsstelle für den Anschluss Deutsch-Westungarns) az apostoli delegátus küldésén kívül olyan ötletet is felvetett, hogy két érintett magyar főpásztor egyházmegyéje nyugati területeire püspöki helynököt nevezzon ki. Ezt azonban arra való hivatkozással hamar elvetették, hogy így az osztrák érdekeket korlátozás érhetné. Érdekes módon éppen Mikes püspök valóította meg később – ha időlegesen is – ezt a tervet. HANNER 2001. 67–68. LD. még: MATTHIAS SZABÓ: *Oktroyierter Umbruch oder beherzter Aufbruch? Die pastoralen Folgen der Angliederung Deutschwestungarns an Österreich für die katholische und evangelische Kirche im Burgenland*. Szakdolgozat. Wien 2009. 14–15.

12 RITTSTEUER 1961. 132.

13 RITTSTEUER 1961. 133. Jellemző a Szentszék hozzáállására, hogy Gasparri bíboros államtitkár még 1921 őszén is azt tanácsolta az osztrák követnek, Ludwig von Pastornak, hogy Ausztriának le kellene mondania Burgenlandról. FRIEDRICH ENGEL-JANOSI: *Vom Chaos zur Katastrophe. Vatikanische Gespräche 1918 bis 1938*. Wien–München, 1971. 48.

Magyarország is igyekezett diplomáciai nyomást gyakorolni a Szentszékre – e kényes helyzetben a Római Kúria úgy határozott, hogy a döntést elhalasztja.¹⁴ A magyar fél még 1919 nyarán azt az ígéretet kapta, hogy fél évvel a békekötés utánig sem módosítják az egyházmegyei határokat. Alig három hónappal Renner audienciája után maga a Szentatya fejtette ki Csernoch hercegprímás előtt, hogy a politikai határok véglegesítéséig nem akar változtatni rajtuk.¹⁵ A magyar diplomáciának még a 1921. októberi veleneci egyezményig sikerült a Burgenland-kérdés egyházi jogi újraszabályozását elodáznia.¹⁶

3. A magyar egyházi vezetés erőfeszítései Nyugat-Magyarország ügyében

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a nyugati határszél elvesztése Magyarország 1918 utáni hatalmas területi veszteségeinek (Felvidék, Erdély) tükrében vizsgálándó, így érthető, hogy ezekhez képest kevésbé állt a figyelem homlokterében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Csernoch János hercegprímás a nyugat-magyarországi kérdésben passzív magatartást tanúsított volna. 1920 tavaszán francia kollégája, Amette párizsi kardinális közbenjárását kérte, hogy pozitívan befolyásolja országa politikáját Magyarország érdekében. Nyugat-Magyarország kapcsán pedig a bécsi katolikus köröket akarta arra rábírni, hogy osztrák részről mondanak le a területről.¹⁷ Rómában személyesen is lépéseket tett a magyar egyházszervezet szétdarabolása ellen.¹⁸

A hercegprímás természetesen a két érintett nyugat-magyarországi püspöktársával is kapcsolatban állt az őket fenyegető területveszteségek kapcsán. Mikes szombathelyi püspökkel való levélváltása csekély terjedelmű, Fetser győri püspökkel viszont gyakrabban egyeztetett: különösen a bécsi nunciussal 1919 novemberében zajló tárgyalásról és a vele folytatott levelezésről.¹⁹

A magyar főpásztorok közül Zadravec István tábori püspök szerepe említendő még Nyugat-Magyarországgal összefüggésben, aki az 1921. évi harcok idején személyesen is jelen volt a nyugat-magyarországi térségben.²⁰ A területileg illetékes szombathelyi főpásztorral nem volt felhőtlen a viszonya, mely azzal is összefüggésben állt, hogy a

14 Ld. pl. a magyar püspöki kar 1920. március 17-i értekezletének jegyzőkönyvét. *A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között*. Szerk. BEKE Margit. München–Budapest, Aurora, 1992. 45; SALACZ 1975. 131–132; RITTSTEUER 1961. 133.

15 1919 augusztusában Rott Nándor veszprémi püspököt biztosították Rómában arról, hogy a Szentszék az egyházmegyei határokat a békekötés után hat hónapon belül nem változtatja meg. SALACZ 1975. 131. XV. Benedek pápa 1920 júliusában fogadta az esztergomi érseket. Csizsárik János jelentése Rómából, 1920. július 19. Magyar Országos Levéltár (MOL), K 105. E–1a 1920 (7 pol.). 22–23, 26–27.

16 SALACZ 1975. 132.

17 SCHLAG 1970. 111.

18 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest 1999, 48; SALACZ 1975. 131; JENŐFFY Zsuzsanna: *A Győri egyházmegye és a nyugat-magyarországi kérdés*. Szakdolgozat, Píliscsaba 2012. 28–29; SCHMIDT 2017. 67–68, 95–96.

19 Mikes János 1919. november 14-i levele Fetser Antal győri püspöknek. Győri Egyházmegyei Levéltár, Egyházkormányzat (továbbiakban: GyEL Egyházkorm.) 1919, no. 4449; SzPL Act. Canc. 1919, no. 4704. Vö.: 19. lj. Fetser Antal 1919. november 27-i levele Mikes püspöknek. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, előzőleg Szombathelyi Püspöki Levéltár, Acta Cancellariae (továbbiakban: SzPL Act. Canc.) 1919, no. 5238; GyEL Egyházkorm. 1919, no. 4523. Vö.: 29. lj.

20 ORMOS Mária: *Civitas Fidelissima*. Szekszárd 1999, 76; SzPL Act. Canc. 1921, no. 4491; BOTLIK 2008. 212, 264.

honvédség az első világháborút követő években egyházmegyei ügyekbe is beavatkozott – erről majd még szó lesz.²¹

A magyar főpásztorok (különösen Csernoch hercegprímás) hozzáállásával kapcsolatban alapvető megállapítás, hogy – a politikai vezetőkhez hasonlóan – hamis illúziókat tápláltak a világháború utáni békekötést illetően. Ennek tudatában volt a Szentszék is (Gasparr bíboros és Schioppa budapesti nuncius), akik sokkal realitásabban ítélték meg a helyzetet és ennek megfelelő körültekintéssel jártak el.²²

4. A győri és szombathelyi püspökök intézkedései egyházmegyéik szétszakítása ellen

A Nyugat-Dunántúl két magyar főpásztorát az 1918 után években erős közös érdek kapcsolta össze: a fenyegető diszmembráció megakadályozása. E célt viszont igen különböző intenzitással követték. Fetser Antal püspök (1862–1933) az első világégés legelején, 1915-ben került a győri püspöki székre.²³ Személyiségéből eredően inkább reaktív, mintsem aktív magatartást tanúsított a fenti kérdésben, míg szombathelyi kollégája sokkal intenzívebb tevékenységet fejtett ki a nyugati területek elvesztése ellen.²⁴ Annak ellenére, hogy, mint előzőleg említettem, a győri egyházmegye sokkal jobban érintett volt: 99 plébánia és közel 145.000 hívő került Ausztriához, míg a szombathelyi püspökségből „csupán” 57 plébánia valamivel több, mint 100.000 hívővel.²⁵

Gróf Mikes János püspök (1876–1945), aki 1911 óta állt a Szombathelyi Egyházmegyében élén, kortársai előtt erősen nemzeti és legitimista érzelmű emberként volt ismert, a magyar és osztrák szakirodalom is így tartja őt számon.²⁶ A nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatban ez a kép róla némileg árnyalódó: ugyan a főpásztor mind politikai,

21 Ld. 4.1. alfejezet.

22 ÖRDÖGH István: *A trianoni béke és a Vatikán*. In: Vigilia 1996/7 (61. évf.), 510–514.

23 Fetser Antal az utolsó püspök volt, akit Ferenc József magyar királyként főpásztori hivatalra jelölt (1914). TEMEL 2008. 109. Kinevezésére 1914. december 6-án került sor. Josef PÖCK: *Von Westungarn zum Burgenland. Ein Beitrag über die Entstehung der kirchlichen Verwaltung im Burgenland*. Wien 1974. 121, 65. lj.; *Magyar Katolikus Almanach II.* (1928). 75; *Magyar katolikus lexikon III.*, 655.

24 Stéfán LÁSZLÓ: *Das Werden und Wachsen der Apostolischen Administration Burgenland*. In: Österreichisches Archiv für Kirchenrecht. Wien 1950. 198–199; RITTSTEUER 1968. 341; RITTSTEUER 1961. 135; SZABÓ 2009. 17. A Rittsteuer által említett körülmény, miszerint Fetser püspök passzívabb viselkedése azzal is volt magyarázható, hogy ő csak az I. világháború után érkezett Nagyváradról, nem felelhet meg a valóságnak, mivel valójában már 1915 óta a Győri Egyházmegye főpásztora volt. Ld.: *Magyar Katolikus Almanach II.* (1928). 75; TEMEL 2008. 109.

25 *Magyar Katolikus Almanach III.* (1929). 300, 302; *Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis Pro Anno Domini 1923*, Szombathely [1923]. 85; *Kirchlicher Standesausweis der Diözese Eisenstadt VIII.* Stand mit 1. Jänner 1991. Eisenstadt 1991. 39; TEMEL 2008. 109, 147; RITTSTEUER 1968. 341–342; RITTSTEUER 1961. 135.

26 Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök Mikes püspöknek címzett 1920. március 28-i bizalmas levelében például a főpásztor „hazafias érzületére” apellált egy ügyben (SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966). Még Rómában, a Szentszéknél is „nagy magyarként” tartották számon. Ezt a tényt Ludwig von Pastor osztrák követ ottani tárgyalásai során ellenérvként használta fel Burgenland püspöki helynökségek létrehozása ellen, mivel azok túlságosan a megyéspüspököktől függték volna. Ahogy fogalmazott, „nyomatékosan rámutatott a magyar püspökök erősen nacionalista beállítottságára, akik e tekintetben még a francia kollégáikat is túlszárnyalják”. Mikes püspök ezzel szemben a „Das Neue Reich” című hetilapban a következőket hangsúlyozta: „nem hiszem, hogy magyar sovíniszta vagyok, mivel mindig is a németység hű barátja – mi több, csodálója voltam [...]” (a szerző fordítása). *Das Neue Reich*, 1921. március 13. 488. Ld. to-

mind egyházpolitikai síkon harcolt a terület megtartásáért, de kezdetben – az osztrák csapatok bevonulásáig – higgadt és visszafogott egyházkormányzást folytatott.

Győri kollégájával együtt már meglehetősen korán, az 1919-es év vége óta tisztában volt az egyházmegyéjét fenyegető veszélyről. A bécsi nuncius tanácsára a magyar kormány arra bátorította Mikes és Fetser püspököket, hogy járjanak közbe a Szentatyánál.²⁷ A szombathelyi püspök ezt haladéktalanul meg is tette: 1919. november 10-én kelt levelében felhívta XV. Benedek figyelmét a saint-germaini békeszerződés miatt a hazájára és egyházmegyéjére váró politikai, illetve vallási következményekre.²⁸ Ennek kapcsán figyelmeztetett az osztrák szociáldemokrata kormány részéről az egyházat fenyegető veszélyre és azzal érvelt, hogy Magyarországon a „keresztény kurzus” győzelmeskedésével a katolikus hitélet körülményei jobbak voltak, mint Ausztriában.²⁹ Mikes püspök írásában az egyházmegyei határok esetleges módosítására csak közvetve, indirekt módon utalt. Néhány nappal később a győri püspököt tervezett bécsi útjáról tájékoztatta, ahol az ottani nunciussal személyesen is tárgyalni akart Nyugat-Magyarország sorsáról.³⁰ Egyúttal leszögezte, hogy határozottan ellenzi egy ottani apostoli vikariátus létrehozását, és csupán a terület tényleges osztrák megszállása után nevezhetne ki a nuncius helynököt.³¹ Mint látni fogjuk, ehhez a hozzáállásához később tartotta magát.

Ehhez az egyházi-adminisztratív eszközhöz Mikes püspök a reguláris magyar haderő 1921. augusztus végi kivonása után nyúlt, amikor 1921. szeptember elsejével Thomas Ferenc pusztaszentmihályi esperes-plébánost kinevezte egyházmegyéje burgenlandi részeinek püspöki helynökévé.³² (Tekintettel a Burgenlanddal fennálló nehéz érint-

vábbá: ENGEL-JANOSI 1971. 73; Friedrich SCHLEINZER: *Von Westungarn zum Burgenland. Magyarischer und deutsch-österreichischer Nationalismus 1867-1922*. Burgenländische Heimatblätter 47 (1985). 102.

27 Ez eredetileg Valfré di Bonzo bécsi nuncius tanácsa volt gróf Klebelsberg Kunónak. Ld.: Gróf Klebelsberg Kunó helyzetjelentése Bécsből Bleyer Jakab nemzetiségi miniszternek. GyEL Egyházkorm. 1919, no. 4356. Viszont a győri püspöknek a magyar katolikus püspöki kar 1920. március 17-i tanácskozásán elmondott beszédéből az derül ki, hogy a bécsi nuncius ekkor már Nyugat-Magyarország elszakadásának és egy „német pap” fennhatósága alá rendelésének látszott kedvezni (Ugyanakkor itt már Valfré di Bonzo utódáról lehetett szó; előbbi 1920. március 6-án távozott hivatalából.). Ld.: *Püspökkari tanácskozások*. 45. Továbbá vö.: SALACZ 1975. 131; SCHMIDT Péter: *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in honour of Mária Prokopp*. Budapest 2009. 408 (19. l.).

28 Egyúttal arra kérte a Szentatyát, hogy a párizsi békekonferencián vegye Magyarországot pártfogásába. SzPL Act. Canc. 1919, no. 4654. A Szentatyának írt levelének egy másolatát Mikes püspök megküldte az akkori magyar miniszterelnöknek, Friedrich Istvánnak és Bleyer Jakab nemzetiségi miniszternek is. SzPL Act. Canc. 1919, no. 4855.

29 SzPL Act. Canc. 1919, no. 4654.

30 1919 végén a magyar ügyek intézése még a bécsi nuncius jogköréhez tartoztak, a budapesti nuncius csak a rákövetkező évben kezdte meg működését.

31 Mikes János levele Fetser Antal győri püspöknek. Szombathely, 1919. november 14. GyEL Egyházkorm. 1919, no. 4449. Az összefüggésekből megállapítható, hogy Valfré di Bonzo a két érintett magyar püspököt levélben értesítette a helynökség létrehozásának szándékáról. Mikes Fetser püspöknek írt levelében mindazonáltal azon reményét fejezte ki, hogy a terület elcsatolása ügyis csak a „papíron fog maradni”. A szombathelyi püspök ezen írásához mellékelte egy másolatot a nunciussal 1919. november 12-én írt válaszleveléről is. Ld. még: SzPL Act. Canc. 1919, no. 4704. A Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban ez utóbbi iratsombban megtalálhat a nuncius két nappal korábbi, olasz nyelvű eredeti levelét.

32 A kinevezés pontos dátumát illetően a szakirodalomban ellentmondásos adatok vannak. 1921. október 10. csupán a vonatkozó körlevél kiadásának időpontja. Maga a kinevezés már szeptemberben megtörtént. (Ezen intézkedés alól kivételt képezett három – többségében németajkú – település, amelyet ugyan eredetileg Ausztriának ítélték, de a kinevezés időpontjában már jugoszláv megszállás alatt álltak és később is a Szerb-Horvát-Szlovén államnál maradtak: Gedőudvar, Határfalva és Kismáriahavas). SzPL Act. Canc.

kezési viszonyokra, Heisz Mátyás lékai esperes jogköreit is átmenetileg bővítette, és felhatalmazást adott neki, hogy kerületében a házassági felmentések ügyében eljárjon).³³ Ez már a magyar felkelő szabadsereg és a bevonuló osztrák csendőri és egyéb egységek közti összeecsapások idején történt.³⁴ Thomas kinevezését a főpásztor azonban kezdetől fogva csupán átmeneti intézkedésnek szánta.³⁵

Fetser győri püspök ennyit sem tett meg: mindössze egyik esperese intézett beadványt Rómába, szintén püspöki helynököt kérve egyházmegyéje Ausztriához került papsága részére. A beadványt Nagy Mihály prépost kezdeményezte, aki mint felsőkismartonhegyi esperes, maga is az elcsatolás által veszélyeztetett lelkipásztorok közé tartozott.³⁶ A győri főpásztor passzivitását azonban semmiképp sem szabad közömbösségként értelmezni: ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a bécsi nunciussal 1919 novemberében írt tízoldalas (!) levele, melyben tételesen (és néhol indulatosan) cáfolta annak egyházmegyéjét érintő téves információit.³⁷ Benkéné Jenőffy Zsuzsanna szakdolgozatában rámutatott, hogy Fetser püspök egészségének hanyatlásához Nyugat-Magyarország elcsatolása is hozzájárult.³⁸

Mikes püspöknek a térséget érintő egyházpolitikája 1921 februárjáig igen óvatos volt.³⁹ Jó okkal: papságát azért intette visszafogottságra, nehogy Nyugat-Magyarország esetleges elszakításakor kiutasítsák őket. Ekkor azonban elérkezettnek látta az időt a hazáért való cselekvésre. Ennek oka a terület sorsának népszavazás általi rendezése volt, mellyel ekkor már számolt. Esperesei útján megüzente papjainak, hogy „... híveik körében minden alkalmas módon hassanak oda, hogy Magyarország iránt való hűségük kifejezésre jusson.”⁴⁰

A rákövetkező hónapokban mindkét érintett egyházmegye papjai belekeveredtek a Nyugat-Magyarország elszakítását övező politikai és katonai turbulenciákba. Politikai gyilkosságok, letartóztatások és menekülés voltak napirenden.⁴¹

A továbbiakban Nyugat-Magyarország 1921 novemberében bekövetkezett osztrák átvétele után annak egyházi jogilag Szombathelyhez tartozó részein a Mikes püspök által

1921, no. 3945 (1921. szeptember 1.); SzPL körlevelek 1921. XI. nr. 4526 (1921. október 10.). A körlevélben ugyanakkor már nem említik a három, fent említett települést. Ld. még: LÁSZLÓ 1950. 198; RITTSTEUER 1961. 134; SCHLEINZER 1985. 102; HANNER 2001. 68; HUBER 1996. 4; BAKÓ Balázs: *Gróf Mikes János, a Szombathelyi Egyházmegye püspöke*. Szakdolgozat. Pécs 2000. 21. (A három jugoszláv megszállás alatt álló faluról ld.: ORMOS 1999. 79–80; KISS Mária: A német nemzetiségi viszonyai. In: A Tanácsköztársaság Vas megyében Szerk. Rácz János. [Szombathely 1980]. 356.

33 SzPL körlevelek 1921. XI. nr. 4526 (1921. október 10.); SzPL Act. Canc. 1921, no. 3945. Ld. még: RITTSTEUER 1961. 134.

34 Ennek során Prónay Pál alezredes Felsőőrött kikiáltotta a rövid életű Lajtabánságot.

35 SzPL Act. Canc. 1921, no. 3945.

36 GyEL Egyházkorm. 1920, no. 367; RITTSTEUER 1968. 341, 26. l.; SCHMIDT 2009, 408; SZABÓ 2009. 17.

37 Fetser Antal 1919. november 20-i levele Valfré di Bonzo nunciussal. SzPL Act. Canc. 1919, no. 5238; GyEL Egyházkorm. 1919, no. 4523.

38 JENŐFFY 2012. 6.

39 Vö.: Mikes János 1920. március 8-i levele Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek. SzPL Act. Canc. 1920, no. 1323.

40 Mikes János 1921. február 15-én espereseinek címzett levele. SzPL Act. Canc. 1921, no. 849. Ehhez a püspöki levélhez mellékelve volt egy (cím- és szerző nélküli) írás, melyet a főpásztor azzal ajánlott papjai figyelmébe, hogy ezen ívek „jó gondolatokat tartalmaznak a propagandához.” Ebben Ausztria katasztrofális pénzügyi és gazdasági helyzetének ecsetelésével próbálták a helyi lakosságot az átszatolási gondolatától elriasztani. Vö.: SCHLEINZER 1985. 102.

41 Erről a 4. fejezetben még bővebben szó lesz.

kiadott körlevelek tovább élezték a feszültséget: osztrákellenes tartalmuk miatt az őket felolvasó magyar érzelmi papokra sok esetben hazaárulási perek vártak.⁴² Végül soron ezek a körlevelek csak felgyorsíthatták Burgenland egyházi elszakításának folyamatát. Az állam és egyház közti feszültségek ugyanis még jobban arra sarkallták a bécsi kormányt, hogy a Szentszéknél kiharcoljon egy a magyar püspököktől független burgenlandi egyházszervezet.⁴³

Miután az osztrák részről Burgenland átvétele lezajlott és helyreállt a rend, Mikes püspök 1922. február 3-án felmentette Thomas Ferencet vikáriusi megbízatása alól, és újra átvette a Szombathelyi Egyházmegye Ausztriához került részei felett a teljes elnörséget.⁴⁴ Ennek kapcsán úgy érvelt, hogy Sopron Magyarországnál maradt, így az osztrákok nem találnak alkalmas központot önálló egyházmegye létrehozására, továbbá egyik szomszédos ausztriai püspökség sem törekszik arra, hogy hozzá csatolják a területet.⁴⁵

Az osztrák szakirodalomban több helyen olvasható, hogy Mikes püspök közvetlenül az egyházi elszakítás bekövetkezése előtt számos – főképp fiatal – papot helyezett át egyházmegyéje megmaradó részébe, ami miatt Burgenlandban óriási paphiány alakult ki.⁴⁶ Ez a vád azonban nem igazán állja meg a helyét: kutatásaim során mindössze egy

42 PÖCK 1974. 27, 62; JOSEF MAYER: *Franz Hlawati. Der erste Provikar des Burgenlandes*. Disszertáció. Wien 1975. 146; HANNER 2001. 68; SZABÓ 2009. 17, 29 (100 l.). Egy ilyen eset történt meg Németkeresztés plébánoshelyettesével, Szilágyi Imrével, akit az osztrák hatóságoknál magyar propaganda-tevékenység végzése miatt jelentettek fel, mert felolvasta főpásztor egyik körlevelét (az 1921. XII. sz. körlevelet). Ez utóbbi később a bécsi tartományi bíróságon kötött ki. A lelkipásztort annak ellenére is feljelentették, hogy saját állítása szerint némely Magyarországot érintő pontot tudatosan ki is hagyott a felolvasásakor. Szilágyi Imre levele Mikes püspöknek, 1922. április 8. SzPL Act. Canc. 1922, no. 1474. Vö.: SZABÓ 2009. 29.

43 HANNER 2001. 68; SCHLEINZER 1985. 103–105; SALACZ 1975. 132. Ld. még: Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv (továbbiakban: ÖStA, AdR, NPA) Österreich 3/8, Z. 1295. A Szentszékhez akkreditált osztrák követ, Ludwig von Pastor március 16-án kelt levelében tudakozódott az osztrák külügyminisztériumnál azon burgenlandi lelkipásztorok elítélése ügyében, akikkel szemben a magyar püspökök körleveleinek felolvasása miatt jártak el.

44 SzPL Act. Canc. 1921, no. 3945; SzPL Act. Canc. 1922, no. 390; RITTSTEUER 1968, 340–341; HUBER 1996. 4. Ugyanakkor a Dél-Burgenland Magyarország felőli határvidékén még 1922. márciusában és júliusában is voltak szórványos összecsapások az osztrák csendőri alakulatok és a magyar szabadszervezetek között. JANKÓ-TÓTH 2008. 101.

45 1922. január 17-i jegyzőkönyv, SzPL Act. Canc. 1922, no. 390. Mikes püspök fenti állításának – mai szemmel nézve – egyértelműen látszanak a gyengéi. A történelem az ellenkezőjüket bizonyította: Az önálló, Magyarországtól független burgenlandi püspökség létrehozásának tervét osztrák részről a 1921. decemberi soproni népszavazás után jegelni kellett (nem utolsó sorban anyagi okok folytán), de végül a második világháború után megvalósult. Másrészt viszont a bécsi érsekség közvetlenül tényleg nem kebelezte be a nyugat-magyarországi területeket). Vö.: HUBER 1996. 7; HANNER 2001. 68–69. A fenti jegyzőkönyv azt is leszögezte, hogy a burgenlandi esperesek már nem tartották szükségesnek a püspöki helynök posztját. A megadott időpontban ugyanis a vasút- és postaforgalom már helyreállt Burgenland területén.

46 Öt fiatal káplánt valóban áthelyezett: Kohl Gyulát Pinkafőrről Szombathelyre, Gilsvert Antal Lékáról Köszegre, Gáspár Jánost Incédéről Alsóbogodra, Holczman Istvánt Rohoncra Csesztreg, Drimel Lukácsot szintén Lékáról Felsőpatyra. (Utóbbinak azonban a püspök megengedte, hogy kisegítőként egyelőre Lékán maradjon.) SzPL Act. Canc. 1922, no. 2345–9, 2469. Ld. még: *Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis Pro Anno Domini 1923*. 67–70, 73–74; RITTSTEUER 1968, 339, 344–345; SZABÓ 2009. 20, 30–34; MAYER 1975. 145–150. A paphiányra részben az is magyarázatot adhat, hogy az első világháborúba számos papnak mint tábori lelkész be kellett vonulnia, de a háború utáni spanyolnátha járvány is szedett áldozatokat. SZÉKELY László: *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről* (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11.). Vasszilvágy 2009. 104.

tucat olyan lelkipásztort sikerült találnom, akik 1921 után távoztak Magyarországra – ezek egy része pedig elmenekült vagy kiutasították őket.⁴⁷

4.1. Egyház és állam: A nyugat-magyarországi püspökök együttműködése a magyar hatóságokkal

Fetser és Mikes püspökök az 1919 és 1922 közötti magyar kormányokkal számos hivatalon keresztül tartották a kapcsolatot Burgenland ügyében: Miniszterelnökség, Vállalás- és Közoktatásiügyi Minisztérium, Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma, Szombathelyi Kerületi [Nyugatmagyarországi] Kormánybiztosság, valamint a katonai és rendőri hatóságokkal is, például a szombathelyi és soproni katonai körlet parancsnokságával.⁴⁸ Az ezekkel fennálló viszony azonban a közös cél ellenére nem volt mindig harmonikus.

Ebben a kontextusban megemlíteném még azok az elsősorban revizionista egyesületek is (Katolikus Népszövetség, Területvédő Liga, Ébredő Magyarok), melyek rendszeresen ostromolták leveleikkel az egyházmegyei hivatalokat a Burgenland-kérdéssel kapcsolatban.

Tájékoztatást kértek a győri egyházmegyei hivataltól a burgenlandi plébániák nyelvéről és listát kértek a soproni népszavazási övezetből származó lelkipásztorokról. A győri püspökre nyomást gyakoroltak, hogy egyes plébánosokat hiányos némettudásuk miatt máshová helyezzen át, hogy ezáltal a helyi elégedetlenséget megszüntessék. De a magyarellenes propagandát űző papokat is elmozdították. A hasonló kérésekkel és

47 Számos áthelyezett pap saját kívánságra hagyta el Ausztriát, vagy letartóztattak őket, mert nyíltan Magyarország mellett kampányoltak (mint pl. Horváth József királyfalvai adminisztrátort és Kuntár József nardai plébánost), vagy kiutasították őket. RITTSTEUER 1968, 345; SCHLEINZER 1985. 103; HANNER 2001. 70; MAYER 1975. 145 (340. l.); SZABÓ 2009. 20, 33. Röviddel a soproni népszavazás után a bécsi magyar követ, Masirevich Szilárd, 1921. december 30-án arról az osztrák tervről küldött jelentést haza, hogy Burgenlandból a magyar érzelmi papokat el akarják távolítani és az egyházmegyei határokat az új politikai határokhoz szeretnék igazítani. SALACZ 1975. 132. Ld. még: SCHMIDT 2009. 409 (18. l.). Az előző lábjegyzetben említett öt káplán kívül még 1921. november elején távozott Burgenlandból Könczöl Antal pörgölényi plébános, valamint a lődösi adminisztrátor, Keleti Kálmán – a szombathelyi kerületi kormánybiztos írásos engedélyével. Épp ekkor vonultak be az osztrák csapatok Nyugat-Magyarországra. Utána mindkettőjüket átvették a Szombathelyi Egyházmegye magyar részébe (vö.: BOTLIK 2008. 295.). SzPL Act. Canc. 1921, no. 4461, 4919, 4920, 5009; SzPL Act. Canc. 1922, no. 246. Közvetlenül a diszmembráció után, 1922. május 28-án a rohonci kerület esperese, Honti Béla is kérte áthelyezését, melyet követően a kemeneshőgyézi plébánia vezetésével lett megbízva. SzPL Act. Canc. 1922, no. 2289. Egyházasszünet helyettes plébánosa, Küllös Ede ugyan 1922. június 4-én szintén kérte áthelyezését, de őt nem vették át a Szombathelyi Egyházmegyébe, hanem végül hosszas fáradozás után az esztergomi főegyházmegyébe nyert felvételt. SzPL Act. Canc. 1922, no. 2473, 3333, 3366, 3460, 3966, 4159; RITTSTEUER 1968. 345, 4. l.; SCHLEINZER 1985. 105; Friedrich SCHLEINZER: *Zwischen Festhalten und Wagen. Plädoyer für eine erneuerte Pastoral am Beispiel der Diözese Eisenstadt*. Wien–Salzburg 1987. 35. Az itt felsorolt lelkipásztorokról ld. még: *Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis Pro Anno Domini 1923*, 70, 72, 74; *A Szombathelyi Egyházmegye története III.* Szerk. GÉFIN Gyula. Szombathely 1935. 146, 182, 219, 233.

48 A Vállalás- és Közoktatásiügyi Minisztérium levelezése azért különlegesen értékes, mert irattárolmánya – kevés kivételtől eltekintve – megsemmisült az Országos Levéltár 1945-ös és 1956-os pusztulása során. Ld.: SCHMIDT Péter: *Az Országos Levéltár 1956-ban – egy munkatárs visszaemlékezése*. ArchivNet, 12. évf. (2012) 5. szám (2) https://archivnet.hu/kuriozumok/az_orzagos_leveltar_1956ban.html (A letöltés dátuma: 2021.06.01.)

követelésekkel fellépő revizionista szervezetekhez Fetser Antal meglehetősen kritikusan viszonyult, mint ezt rövid feljegyzéseiből ki lehet venni.

Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter rendkívül aktív tevékenységet fejtett ki Nyugat-Magyarország elszakítása ellen, ezt a szombathelyi és győri egyházmegyei levéltárakban fellelhető iratok száma is tanúsítja. Rendeleteivel és egyéb írásaival a nyugat-magyarországi németiség nyelvi-kulturális egyenjogúságáért szállt síkra, ugyanakkor Magyarországnál maradását is szorgalmazta.⁴⁹ Ő volt az, aki a magyar kormány részéről 1919 októberében a két nyugat-magyarországi főpásztort arra buzdította, hogy a Szentszéknél lépjenek fel Ausztria elszakítást célzó egyházi tervei ellen.⁵⁰

Politikáját azonban a revizionista egyesületeken kívül, melyek nyílt germanizációval vádolták, a szombathelyi püspök is kifogásolta.⁵¹ Egyik levelében szó szerint azt írta, hogy „...mindazon rendeletek után, amelyeket dr. Bleyer Jakabtól kaptunk [...] a szépen haladó magyarosításunkat kénytelenek voltunk beszüntetni.”⁵²

Ugyanebben, a Zadraveczi tábori püspököknek küldött írásában Mikes a katonai szereket is keményen kritizálta, amiért azok egyes határvidéki papjainak hazafiságát hiányolták, egyúttal visszautasította a szerinte felületes vádakat. Mint írta, ötven németajkú papja közül csupán kettő volt nemzeti szempontból „problematis”.⁵³ Továbbá élesen tiltakozott a honvédségnek az egyházmegye belső ügyeibe való beavatkozása ellen is, különösen, amikor irodaigazgatóját, Rogács Ferencet gyanúsították meg azzal, hogy magyarellenos nemzetiségi mozgalom élén áll.⁵⁴ De a katonaság pl. egyes helyi lelképásztorok kinevezésébe és önálló plébániák felállításába is bele próbált szólni – nem sok sikerrel.⁵⁵

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a Szombathelyi Püspökség például a nyugat-magyarországi térség papjairól, illetve iskolaügyekről levelezett.⁵⁶ A terület át-

adását kísérő harcok kapcsán 1921 őszétől egy sor magyar vagy magyar érzelmű pedagógus hagyta el állomáshelyét.⁵⁷ A tanfelügyelők erre Magyarországnál maradt területre helyezték át őket, de ehhez kellett a Kultuszminiszter utólagos jóváhagyása.⁵⁸

4.2. Mikes püspök sajtótevékenysége és nyugat-magyarországi bérmautjai

Mikes püspök, aki – elődeivel szemben – a nyilvánosság előtt meglehetősen aktív szerepet vállalt, hivatali ideje kezdetétől fogva felismerte a nyomtatott sajtó fontosságát.⁵⁹ Ezért kézenfekvő lépés volt részéről, hogy a nyugat-magyarországi kérdésben is kihasználta a véleménynyilvánítás eme lehetőségét. A főpásztor még az osztrák médiában is hangot tudott adni véleményének. A „Zu den Verhandlungen in Westungarn” („A nyugat-magyarországi tárgyalásokról”) című, 1921-ben megjelent cikkében az osztrák közvélemény előtt a terület átcsatolása ellen érvelt.⁶⁰ A „Das Neue Reich” című hetilapban rámutatott a határos magyarországi részekkel fennálló gazdasági és földrajzi függőségére, valamint Ausztria drámai gazdasági helyzetére.⁶¹

Ez az írás szélesebb médiakampány részét képezte, melyet a magyar újságokon kívül az osztrák keresztényszociális lapokban is folytattak a *status quo* fenntartása érdekében.⁶² A kampány a magyar kormány azon politikáját kísérte, mely a világnak meg akarta mutatni, hogy a nyugat-magyarországi lakosság hűségesen kiáll hazája mellett.

A szombathelyi főpásztor fontos szerepet szánt egyházpolitikájában a bérmautaknak (és a vizitációknak) is, tisztában volt propagandaértékükkel.⁶³ E körutakat minden évben kétszer tette meg, általában tavasszal és ősszel és egy-egy hónapig tartottak.⁶⁴ A bérmlások alatt a püspök a helyszínen gyűjtött tapasztalatokat egyházmegyéje plébániáiról és közelebből megismerhette a rábízott papokat és híveket.⁶⁵ Mikes püspök 1920 márciusában Haller kultuszminisztert arról tájékoztatta, hogy tavasszal felkeresi a németajkú területeket, ezáltal közvetve biztatást adni az ottani papoknak és híveknek, hogy nem lesznek elszakítva Magyarországtól.⁶⁶

57 Burgenland középső és déli területén legalább nyolc iskola volt e téren érintett.

58 Ezek a levelek általában alábbi sablonos bevezetővel kezdődtek: „A vk miniszter utólagos jóváhagyásának reményében...”.

59 Mikes püspök médiapolitikájáról ld.: SZÉKELY 2009. 118–120.

60 Das Neue Reich, 1921. március 13. 488–490. Az eredeti szöveg két változata található a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban: Egy kéziratos fogalmazvány a Mikes-hagyatékban, valamint egy írógéppel írott verzió „Szombathely, 1920. december 31.” keltezéssel, mely a rajta szereplő feljegyzés alapján Bleyer Jakab nemzetiségi miniszternek is el lett küldve (SzPL Act. Canc. 1920, no. 6692); RITTSTEUER 1968. 339–340. Ld. még: SZABÓ 2009. 16; MAYER 1975. 176.

61 Das Neue Reich, 1921. március 13. 489. Ld. még: RITTSTEUER 1968. 340; RITTSTEUER 1971. 161; SZABÓ 2009. 16.

62 SCHLAG 1970. 110. A cikk fenti, szélesebb politikai összefüggésben történő értelmezését az a fenti, 60. lábjegyzetben említett körülmény is alátámasztja, hogy Mikes a nemzeti kisebbségek miniszterének is megküldte.

63 Vö.: SCHLEINZER 1985. 102; SZÉKELY 2009. 140.

64 Mikes püspök már a hivatali ideje kezdetétől, az 1910-es évek óta autóval járta körbe egyházmegyéjét, ami akkor feltűnően modern dolognak számított. BAKÓ 2000. 17.

65 BAKÓ 2000. 17. Egyik nyugat-magyarországi bérmaútjáról részletes leírás maradt fenn: Jandrisevits Péter 1920. július 15-i levele Mikes János szombathelyi püspöknek, SzPL Act. Canc. 1920, no. 4059.

66 SzPL Act. Canc. 1920, no. 1323.

49 Ezekben az ügyekben a püspök eleinte segítőkész és kooperatív volt: utasította a helyi plébánosokat, hogy a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló kormányrendeletet, illetve annak értelmében a német nyelv egyenjogúsítását „a közigazgatásban, a bíraskodásban és az iskolákban” különösen a határvidéken minél szélesebb körben, sűrűn tegyék közzé (1919. augusztus 23-i levél a német nyelvű plébániák vezetőinek. SzPL Act. Canc. 1919, no. 3222. Ld. még: SzPL Act. Canc. 1920, no. 879, 1196). Bleyer Jakab nyugat-magyarországi politikájáról ld.: SCHLAG 1970. 112–120; Josef RITTSTEUER: *Die kirchliche Entwicklung des Burgenlandes*. In: 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der Landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Eisenstadt 1971. 161; SCHMIDT 2017. 23, 26.

50 SCHMIDT 2017. 138. Vö.: 25. l.

51 SzPL Act. Canc. 1921, no. 195. 1920 végén a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumát radikális körök nyomására teljesen felszámolták. Ld.: SCHLAG 1970. 114.

52 Mikes János 1920. november 11-i levele Zadraveczi István tábori püspöknek. SzPL Act. Canc. 1920, no. 5808.

53 Mikes János 1920. november 11-i levele Zadraveczi István tábori püspöknek. SzPL Act. Canc. 1920, no. 5808; Mikes János 1920. március 8-i levele Haller István kultuszminiszternek (SzPL Act. Canc. 1920, no. 1323), valamint Mikes János 1920. április 11-i levele Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnöknek (SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966).

54 SzPL Act. Canc. 1920, no. 1965. A későbbi pécsi püspök, Rogács Ferenc (1880–1961) – ekkor Mikes egyik legszorosabb munkatársainak egyike – szlovén származású volt. BAKÓ 2000. 16–17; SZÉKELY 2009. 84; *A Szombathelyi Egyházmegye története III.* 342.

55 Zadraveczi tábori püspökök keresztül például azon kívánságát üzenté meg a szombathelyi főpásztornak, hogy Bajor Károly nagyszentmihályi plébánost – mivel az a magyar ügy érdekében nem tett semmit – nyugdíjazza és „egy erélyes magyar emberrel pótolja”. A megüresedett pinkakeresi plébániát is feltétlenül magyar nemzetiségű pappal akarták betölteni. SzPL Act. Canc. 1920, no. 5808.

56 Ez utóbbit azért érdemes feltétlenül megemlíteni, mert a későbbi Burgenland területén lévő iskolák nagyrészt a katolikus egyház kezelésében voltak.

Két évvel később, 1922-ben, a Szombathelyi Egyházmegyének már Ausztriához tartozó részére tervezett bérmautja diplomáciai lépéseket vont maga után. Az osztrák kormány mindent megtett a megakadályozása érdekében: azonban kénytelen volt indirekt úton eljárni, mert a helyi lakosság a beutazás közvetlen megtagadását vallásos érzelte megsértéseként élhette volna meg.⁶⁷ Az osztrák fél a Szentszék bevonásával érte el végül, hogy Mikes püspök engedjen és a bérmautát visszamondja.⁶⁸

Ez azonban nem tántorította el attól, hogy már a rákövetkező évben, 1923-ban, számos dél-burgenlandi fiatalnak szolgáltassa ki a bérmlás szentségét.⁶⁹ Felsőőrönki bérmautja alkalmából a prédikációban arról mesélt híveinek, hogy nemrég repülőutat tett Burgenland déli része felett, a mise után pedig biztosította a frissen bérmlált fiatalokat, hogy ősszel a határ ismét Fürstenfeldnél lesz.⁷⁰ Mindenesetre Ausztriában pontosan tisztában voltak Mikes püspök nem alábecsülendő szerepével: a burgenlandi tartományfőnök, Josef Rauhofer azt írta róla, hogy „nálunk [Burgenlandban] a magyarság fő képviselőjének számít”.⁷¹ Osztrák részről túlzónak tűnhet a szombathelyi főpásztor 1922-23. évi bérmautjaira adott reakció, azonban nem szabad elfelejteni, hogy épp ezekben az években került sor Dél-Burgenlandban az államhatár végleges kijelölésére, melynek eredményeképp számos település került vissza a magyar oldalra, főleg a Pinka-völgyben. Minderről a következő fejezetben lesz bővebben szó.

5. Nyugat-Magyarország papjainak viszonyulása a trianoni határhúzáshoz

Mint előzőleg említésre került, Burgenlandban 1922 előtt a lelkipásztorok döntő többsége a magyar iskolarendszerben töltött évek következtében magyar érzelmű volt, s ez különösen igaz volt a szombathelyi egyházmegyéhez tartozó részen.⁷² Dacára annak, hogy többségük nem magyar nemzetiségű, csekély volt az átszóló párti papok száma (7-8. kép).⁷³ Az északi, győri egyházmegye fennhatósága alatt álló területen mindössze

67 ÖStA, AdR, NPA Österreich 3/8, Z 1295/1A, Z 1309, Z 1379, Z 1401, Z 1401/1A, Z 1563. A bécsi vezetés attól tartott, hogy Mikes püspök a burgenlandi lakosokat magyar nemzeti értelemben befolyásolta volna. Az Ausztria és Magyarország közti határ ugyanis ekkor még nem volt teljesen véglegesítve.

68 ÖStA, AdR, NPA Österreich 3/8, Z 1658, Z 1658/1B; Lorenzo Schioppa 1922. április 12-i levele Mikes János szombathelyi püspöknek, ill. Mikes János 1922. április 21-i válaszelevele Lorenzo Schioppa budapesti nunciusnak. SzPL Act. Canc. 1922, no. 1553.

69 SZABÓ 2009. 25. Ez már a burgenlandi terület egyházjogi elszakítása után történt!

70 PÖCK 1974. 52–53; SZABÓ 2009. 25. Ld. még: MAYER 1975. 178.

71 Archiv der Diözese Eisenstadt (ADE) Z 1475/1923. Josef Rauhofer burgenlandi tartományfőnök 1923. augusztus 17-i levele Hlawati provikáriusnak. In: SZABÓ 2009. 34. A korabeli osztrák sajtó is pontosan figyelemmel kísérte Mikes püspök Burgenlanddal kapcsolatos megnyilatkozásait, mint erről a „Der Freie Burgenländer” című újság cikkeiből is meggyőződhetünk. MAYER 1975. 177–179.

72 SZABÓ 2009. 16–17, 19; RITTSTEUER 1968. 343, 345; RITTSTEUER 1971. 161–162; HUBER 1996. 1–2; BERCZELLER–LESER 1975. 197–199; JANKÓ–TÓTH 2008. 101; SCHMIDT 2009. 408.

73 Érdemes itt megjegyezni, hogy a Mikes püspök fennhatósága alatti részen a magyar papok a lakosság számarányához képest még így is legalább háromszorosan túlréprezentáltak voltak: a térségben működő papság névsorának 29%-a volt magyar, míg Nyugat-Magyarország összlakosságából mindössze 8,4% volt magyar anyanyelvű (1920-as állás). SALACZ 1975. 133; JANKÓ–TÓTH 2008. 104. Vö.: A nyugat-magyarországi plébániák listája (a Szombathelyi Kerületi Kormánybiztosság részére), SzPL Act. Canc. 1920, no. 4371. Itt viszont figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az idézett dokumentumban a felsorolt települések nem teljesen egyeznek meg azokkal, amelyek az 1923-ban meghúzott végleges határ következtében valóban Ausztriához kerültek (Felsőőrönk, Nagynarda, Németkeresztes, Pornóapáti és

egy néhány fős kis csoportról volt szó, a déli, a szombathelyi püspökség esetében pedig csupán két nevet említenek a források.⁷⁴

Mint Fetser püspök elismerte, papjai közt volt „néhány” híve az Ausztriához, illetve egy (remélt) nagynémet államhoz való csatlakozásnak.⁷⁵ Ki kell emelni közülük Thullner János nezsideri plébánost: 1921 után az ő pályafutása ívelt fel leginkább, egészen a burgenlandi tartományfőnökségig jutott. Bár nyíltan osztrákpárti volt, a többi hasonló gondolkodású lelkipásztorral ellentétben vele szemben nem jártak el a magyar hatóságok – legalább is a győri püspökség levéltári anyagában nem leltem nyomát.⁷⁶ Mindenesetre tény, hogy 1921 őszén a magyar szabadsapatok elől menekülnie kellett Nezsiderből.⁷⁷

A magyar hatóságok látókörébe már 1919 végén bekerült Fertsák Ferenc darázsfalli plébános magyarellenes viselkedése miatt, akik eltávolítását követelték Fetser püspöktől. A főpásztor magához rendelte osztrák érzelmű papját, minek következtében Fertsák „megjavult”, több panasz már nem érkezett ellene.⁷⁸ Utána két másik lelkipásztorra te-

Szentpéterfa Magyarországnál maradtak). Továbbá hangsúlyozni kell, hogy a családnévek alapján nem minden esetben lehet a plébánosok valódi nemzetiségi hovatartozására következtetni. Német nevű lelkipásztorok számos esetben a magyarsághoz tartozónak vallották magukat, de voltak ellenpéldák is: talán a legismertebb Pataki (korábbi nevén Schnellbach) Ferenc pornóapáti plébános esete, aki az Ausztriához csatlakozást támogatta. Ld. még egy korábbi listát is: SzPL Act. Canc. 1920, no. 845.

74 RITTSTEUER 1968. 343, 35. l.; SCHMIDT 2009. 408, 13. l.; Péter SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die Politik von Bischof Johannes Graf Mikes in der westungarischen Frage (1919–1922)*. In: Ungarn-Jahrbuch 31 (2011–2013). Regensburg 2014. 315–362, 331.

75 Fetser Antal levele Valfré di Bonzo bécsi nunciusnak. Győr, 1919. november 20. SzEL Act. Canc. 1919, Nr. 5238 (gépelt latin nyelvű levél); GyEL 1919, Nr. 4275, in: Nr. 4523/1919 (latin és magyar levéltervezet). A győri egyházmegye Ausztriához csatlakozást pártoló papjait az osztrák szakirodalomban Josef Rittsteuer gyűjtötte össze, Günter Michael Unger is említi egy részüket. Német nyelvű disszertációm-ban külön alfejezet foglalkozik az osztrákpárti papsággal. A magyar nyelvű szakirodalomban Benkéné Jenőffy Zsuzsannának a nyugatmagyarországi kérdés győri egyházmegyével kapcsolatos monográfiája foglalkozik ezzel a témával a legrészletesebben. RITTSTEUER, 1968. 343, 35. l.; RITTSTEUER 1971. 161. Günter Michael UNGER: *Die Christlichsoziale Partei im Burgenland*. In: Burgenländische Forschungen 49. Eisenstadt 1965. 25; SCHMIDT 2009. 408, 13. l.; SCHMIDT 2014. 331; SCHMIDT 2017. 163–167.

76 A nezsideri plébánost Wolf Béla (Adalbert Wolf) nagynémet politikus büntetőperébe tanúként idézte be a védelem. Thullner vallomásaiban azt állította, hogy a vádlott magyarellenes szerepéről nem tudott semmit, ez azonban nem feleltetett meg a valóságnak. Néhány héttel később hivatali elődje, Békeffy István újságcikkben hamis tanúzással vádolta meg, kiváltva püspöke nemtetszését. Békeffy István levele Fetser győri püspöknek. Gálos, 1921. február 18. GyEL 1921, Nr. 957. Fetser Antal levele Békeffy plébánosnak (tervezet). Győr, 1921. március 21. GyEL 1921, Nr. 957. (Wolf Béla volt a „Vierburgenland” elnevezés megalkotója, melynek rövidülésével jött létre a tartomány mai neve. 1919 és 1921 között a magyar hatóságok Győrben hazaárulás miatt tartották fogva. Johann KRIEGLER: *Politisches Handbuch des Burgenlandes*. 1. rész (1921–1938), Eisenstadt 1972. 134.

77 Thullner levél útján tájékoztatta Fetser püspököt Bécsből a Nezsiderből való menekülésének okairól. GyEL 1922, Nr. 4124, 4652 (e két, a tárgymutatóban felsorolt dokumentum sajnos nem került elő a Győri Egyházmegyei Levéltárból). A nezsideri plébános személyével és a Nyugat-magyarországi kérdésben tanúsított magatartásáról alábbi tanulmányomban foglalkoztam részletesen: SCHMIDT Péter: *Huber János és Thullner János – két ellentétes papi és politikusi pálya Trianon idején*. In: Arrabona 58 (2020). Szerk. Nemes Gábor. Győr 2020. 357–373. Ld. még: SCHMIDT 2017. 159–161.

78 JENŐFFY 2012. 36. (GyEL 1920, Nr. 2383). Fertsák Jenő kormánybiztos levele Fetser püspöknek. Sopron, 1919. december 29. Idézi: JENŐFFY 2012. 36–37. (GyEL 1920, Nr. 1285/2). A darázsfalli plébánossal szembeni további vádakról lásd ugyanott. Fertsák Jenő kormánybiztos levele Fetser püspöknek. Sopron, 1920. március 5. Idézi: JENŐFFY 2012. 36–37. (GyEL 1920, Nr. 1285; GyEL 1920, Nr. 1505). Az

relődött a figyelem: Bauer József haracsonyi plébánosra és a sopronkeresztúri káplánra, Stehlik Lászlóra.

Előbbi ellen osztrákpárti agitációja miatt a revizionista egyesületek szabályos kampányt indítottak. Az érintett mindezt tagadta főpásztora előtt.⁷⁹ Ugyanakkor a számos ügyében érkezett intervenció hatására – többek közt maga a miniszterelnök is felhozta az ügyét Fetser püspöknek – főpásztora őt is behívatta. Meghallgatása során Bauer hangsúlyozta, hogy csupán magánbeszélgetései során beszélt Nyugat-Magyarország elcsatolásáról, de Fetser ezt is megtiltotta neki: papként még a látszatát is el kellett kerülnie az elszakadáspárti politika támogatásának.⁸⁰ A püspöki figyelmeztetés ezúttal is megtette hatását: Egy korabeli forrás szerint 1921 decemberében, a soproni népszavazás idején a közeli Haracsony plébánosa már kifejezetten passzív volt.⁸¹ Közvetlenül előtte viszont ő is elmenekült a plébániájáról, 1921 szeptembere és novembere között Ausztriában vészelte át a harcokat.⁸²

Komoly fejtörést okozhatott azonban a győri főpásztornak egykori püspöki szertartója, a fiatal sopronkeresztúri káplán, Stehlik László, akihez kvázi atyai viszony fűzte.⁸³ Közvetlen felettese, Kaufmann István plébános azonban nem csak a kettejük közt feszülő politikai ellentét miatt volt tele panasszal vele kapcsolatban. Kaufmann maradáspárti volt, míg Stehlik lelkes híve az Ausztriához csatlakozásnak – botrányos viselkedése viszont az egyházközség elnökségét is felháborította.⁸⁴ Stehlik állandó kapcsolatban állt Burgenland közigazgatási hivatalával (Verwaltungsstelle für das Burgenland). Agitációjának az lett az eredménye, hogy a feltűzött helyi lakosság kishíján megtámadta a magyar csendőrséget, amiért körözést indítottak ellene.⁸⁵ Ezt követően Stehlik is Ausztriába menekült, de decemberben – a terület átadását követően – osztrák csapatokkal viszszerült Sopronkeresztúrra és a hívek szerint (egykori) felettesét le akarta tartóztatni vagy ki akarta végeztetni.⁸⁶ Ezen önbíráskodási kísérlete után igen csak meglepő, hogy

1925. évi sematizmust nézve azonban feltűnik, hogy a Fertsák Ferenc továbbra is Darázsfalván volt. Vö.: JENŐFFY 2012. 57.

79 JENŐFFY 2012. 37. (GyEL 1920, Nr. 2383).

80 Fetser Antal levéltervezete a Hadsereg Fővezérségnek (Budapest), 1920. március 6. GyEL 1920, Nr. 1058; Fetser Antal levele Simonyi-Semadam miniszterelnök részére (tervezet). Győr, 1920. április 12. GyEL 1920, Nr. 1505 és 1524; JENŐFFY 2012. 38.

81 JENŐFFY 2012. 38. (GyEL 1921, Nr. 4449).

82 Erről tanúskodik az az 1921. szeptember 11-i jegyzőkönyv is, melyben a sopronnyéki plébános a haracsonyi plébániát átadta Bauer helyettesének, Reuter Bálintnak. GyEL 1921, Nr. 3530. Bauer plébános 1921. december végén jelentette visszatérését Haracsonyba. Fetser püspöknek írt levelében, melyben a főpásztort „szeretett Atyánk”-ként szólította meg, Bauer kifejezte háláját amiatt, hogy a püspök a távollétében nem nevezett ki helyette adminisztrátort a plébániájára. A reguláris magyar haderő kivonása után hívei kérésére „annyi fenyegetés és följelentés után” el kellett hagynia plébániáját, amikor a szabadcsapatok augusztus 30-án megérkeztek a szomszédos Sopronnyékre. Csak november 26-án tért vissza Haracsonyba. Bauer József levele Fetser győri püspöknek. Haracsony, 1921. december 30. GyEL 1922, Nr. 53.

83 Erről tanúskodik a káplán egyik levele is a főpásztornak. GyEL 1921, Nr. 4449. Lásd még: SCHMIDT 2009, 408 (13. lj); JENŐFFY 2012. 39–40.

84 Kaufmann István levele, 1921. február 10. Idézi: JENŐFFY 2012. 40. (GyEL 1921, Nr. 1153.) Kaufmann Istvánról ld.: http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=350:deutschkreutz&catid=9 (A letöltés dátuma: 2021.09.25.). Vö. még: RITTSTEUER 1971. 161.

85 Kaufmann István levele, 1921. szeptember 1. Idézi: JENŐFFY 2012. 40. (GyEL 1921, Nr. 3420)

86 JENŐFFY 2012. 40–41. (GyEL 1921, Nr. 4449 [?]). Az 1921. évi tárgymutatóban 4499. sz. alatt egy olyan irat szerepel, melynek témája „Stehlik Lászlóhoz sopronkeresztúri népgyűlés ügyében”. Sajnos a szóban forgó dokumentum nem volt fellelhető.)

Fetser püspök nem indított vele szemben eljárást vagy függesztette fel, hanem mindössze annyit tett, hogy a szintén Ausztriához került Nezsider plébániájára helyezte át (Thullner plébános mellé), ahol a sajtó útján folytatta politikai uszítását.⁸⁷

A lánzsérújfalusi lelkész, Weiss Károly, szintén nem a győri egyházmegye magyarpárti papságához tartozott. Ezzel kapcsolatos megnyilvánulásai azonban aránytalanul heves reakciót váltottak ki, ami jól mutatta a trianoni békediktátum által traumatizált magyarság akkori állapotát.

A győri püspökség Ausztriához húzó papjai közé tartozott még Rittsteuer szerrint Répceköhalom esperesplébánosa, Engelits György, valamint Warschitz Ernő kisboldogasszonyi káplán is.⁸⁸ További két plébános, akik valószínűleg szintén nem lehettek a Szent István-i állameszme lelkes hívei – legalább is a magyar nemzeti kezdeményezések kapcsán tanúsított passzív magatartásukból ítélve – a kishőflányi Karner Károly és a lajtaszentgyörgyi Fieber Ernő voltak. Ellenük a szombathelyi katonai körlet parancsnoksága emelt vádat.⁸⁹

Thullner, Bauer és Stehlik mellett Cukovič páternek is el kellett menekülnie Nyugat-Magyarországról (ő azonban nem volt győri egyházmegyes pap).⁹⁰ Stehlik egy újságcikkében azt állította, hogy rajtuk kívül még körülbelül öt „német érzelmű pap” volt Burgenlandban, akik azonban nem mertek nyíltan beszélni a meggyőződésükről.⁹¹ Ha összeszámoljuk a fent említett papokat, abból kiderül, hogy a győri egyházmegyében az Ausztriához csatlakozást támogató klérus mindössze nyolc és tíz fő között lehetett, ami a püspökség nyugati részének 122 lelkipásztorához viszonyítva igen csekély szám.⁹²

87 JENŐFFY 2012. 41. (GyEL 1921, Nr. 4496). Sopronkeresztúr és a szomszédos Küllő falu lakossága 1921 decemberében aláírásgyűjtésbe kezdett Stehlik áthelyezése ellen (520 család írt alá a listát). A levél szerzője a káplánt egy olyan papnak írta le, aki „a lakosság valamennyi rétegében [...] hallatlan népszerűségnek örvend.” (a szerző fordítása). GyEL 1922, Nr. 227. Stehlik 1922. február közepén arra kérte a győri főpásztort, hogy fizesse ki Nezsiderre költözésének költségeit. Fetser püspök, aki erre válaszul 2.400 korona összeget juttatott el neki, levelét „Jóakaró atyád, A. püspök” szavakkal zárta, ami sokat mond kettejük kapcsolatáról. Stehlik László levele Fetser győri püspöknek. Nezsider, 1922. február 18. Fetser Antal levele Stehlik káplánnak (tervezet). Győr, 1922. február 27. GyEL 1922, Nr. 911. Érdemes ezzel kapcsolatban magának a káplánnak a sorait fellapozni, aki ez utóbbira kvázi-önéletrajzában részletesen kitér. Ld.: Ladislaus STEHLIK: *Dorniger Weg. Ein Priesterroman aus dem Burgenlande*. Wien 1952. 31. Stehlik további sorsáról Benkéné Jenőffy Zsuzsanna szakdolgozatából értesülhetünk. JENŐFFY 2012. 42.

88 RITTSTEUER 1971. 161.

89 Szombathelyi m. kir. katonai körletparancsnokság levele Fetser püspöknek. Szombathely, 1920. június 12. GyEL 1920, Nr. 2538.

90 UNGER 1965. 25. Cukovič (vagy Csukovics) egy missziós pap volt, aki 1921-ben a zárányi plébánián önhatalmúlag átvette az adminisztrátor pozícióját. JENŐFFY 2012. 45. Következésképp nem jelenik meg a neve azon nyugat-magyarországi plébániák és lelkipásztorok listáján sem, mely az 1918. évi győri sematizmus alapján készült. GyEL 1921, Nr. 1279. Mint a selegszántói plébános egyik leveléből kivehető, Cukovičot Zárány község (!) kvázi saját kezdeményezésére hívta meg őt. Karall Máté plébános levele Kovács [?] esperesplébánosnak. Selegszántó, 1921. november 24. GyEL 1921, Nr. 4481. Cukovič meneküléséről az osztrák fogságból visszatért vulkapordányi esperes jelentette, hogy a missziós pap 1921. szeptember 9-én az osztrák rendőrökkel együtt „mint a kámfor elpárolgott” Zárányból. Kovács Zsigmond levele a Győri Egyházmegyei Hatóságnak. Vulkapordány, 1921. szeptember 26. GyEL 1921, Nr. 3759.; JENŐFFY 2012. 45.

91 Ladislaus STEHLIK: *Csak magyarul beszélék*. Der Freie Burgenländer, 1922. április 16. 1; JENŐFFY 2012. 41; UNGER 1965. 25 (142. lj.).

92 Vö.: „Vítas területen működő lelkészek jegyzéke” (A Győri Egyházmegye plébánosai és segédlelkészei). Összeállítva a M. kir. szombathelyi katonai körletparancsnokság részére, 1920. augusztus 11. GyEL 1920, Nr. 3052. A Magyarországnál maradt Sopron és környékének papsága a fenti elemzésben értelem-szerűen nem lett beleszámolva.

Burgenland papjai közül a Szombathelyi Egyházmegye területén mindössze két pap neve ismert, akiről konkrétan tudni lehet, hogy osztrákpártiak voltak.⁹³ Egyikük, akit a viselkedését a magyar hatóságok ismételtén kifogásolták, Fandl Ferenc sámfalvi plébános volt. Elszakadáspárti agitációja miatt már 1919 szeptemberében rövid időre letartóztatta a magyar katonaság és csak Mikes püspök közbelépésére engedték el.⁹⁴ Főpásztora ekkor figyelmeztette: hagyjon fel az Ausztria melletti nyilvános propagandatevékenységgel.⁹⁵ Ennek ellenére a rákövetkező évben három magyar minisztérium is szóvá tette a püspöknél agitációs munkáját, minek következtében a főpásztor ismét magához rendelte Fandlt.⁹⁶ Mikes azonban később is védelmére kelt, amikor a kultusz-minisztert közvetetten figyelmeztette: „... Fandl nyílt hazaárulással nem vádolható, de azt el lehet érni, hogy a folytonos zaklatástól elkeseredve inoffenzív elvi ellenfél helyett valóban alattomban dolgozó ellenség lehet belőle”.⁹⁷ Fandl plébános mindenestre elég bölcs volt ahhoz, hogy 1921 őszén, a legsúlyosabb harcok idején, távol maradjon Nyugat-Magyarországtól, és ezáltal az osztrákelleses túlkapasoktól megmeneküljön.⁹⁸

Egy másik osztrák érzelmű pap esete bizonyítja, mennyire volt nem alap nélküli Mikes püspök aggodalma, hogy retorziók érhetik klérusát, ezúttal a magyar fél részéről. Pataki (Schnellbach) Ferenc, pornóapáti plébános 1921. októberében politikai gyilkosság áldozata lett, magyar szabads csapatok végeztek vele.⁹⁹ Ez volt a legsúlyosabb incidens,

93 RITTSTEUER 1968, 343 (35. l.); SCHMIDT 2009, 408 (13. l.).

94 A Honvédelmi Minisztérium által Vass kultuszminiszternek 1921. január 20-án küldött helyzetjelentés szerint letartóztatása napján nagyobb mennyiségű pénz volt nála, amit Bécsből hozott agitációs célokra. Valószínűleg a „Verein der Christlichen Deutschen in Westungarn” („Nyugat-Magyarországi Keresztény Németek Egyesülete”) nevű szervezetnek is tagja volt, valamint barátságban állt Wachter Miklóssal és Binder Ferencel, akik állítólag a nyugat-magyarországi elszakadási mozgalmak központi alakjai voltak. SzPL Act. Canc. 1921, no. 1162. Vö. még: Schranz ezredes levele Csernoch János hercegprímásnak (másolat). Budapest, Bogát, 1920. március 14. SzPL Act. Canc. 1920, no. 1965. Ennek alapján Fandl letartóztatása még 1919 augusztusában történt. Egy másik, a magyar miniszterelnököknek címzett levelében Mikes püspök azt írta, hogy éppen ő maga hívta fel a katonai hatóság figyelmét már 1919 kora ősszel egyházmegyei papja Ausztria melletti agitációjára. (1920. április 11-i levéltervezet). SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966. SCHMIDT 2014, 331.

95 SzPL Act. Canc. 1921, no. 1162. SCHMIDT 2014, 331–332.

96 Bleyer Jakab nemzetiségi miniszter levele Mikes püspöknek. Budapest, 1920. szeptember 1. SzPL Act. Canc. 1920, no. 4671. Bleyer ugyanekkor egy ezzel majdnem szó szerint megegyező írást a Belügyminisztériumnak is eljuttatott, ahonnan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közvetítésével nagyjából egy hónappal később a megyéspüspök szintén megkapott. SzPL Act. Canc. 1920, no. 5407. SCHMIDT 2014, 332.

97 Mikes János levele Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Szombathely (?), 1921. március 8. SzEL Act. Canc. 1921, Nr. 1162; SCHMIDT 2014, 332.

98 Ellentétben más, osztrákpárti papokkal, akik Ausztriába menekültek, Fandl ebben az időben Budapest környékén (1) tartózkodott (1921. október 12-től december 4-ig). Mikes püspöknek írt levelében „hátalatt szívvel” köszönte meg főpásztora jóakarátát és segítségét. Fandl Ferenc levele Mikes János szombathelyi püspöknek. Sámfalva, 1921. december 12. SzEL Act. Canc. 1921, Nr. 5379; SCHMIDT 2014, 332, 95. l.

99 Pornóapáti 1921-ben eredetileg szintén Ausztriához került, de egyike volt azoknak a határmenti – többségében pinkavölgyi – községeknek, amelyek népszavazás következtében már 1923-ban visszatértek Magyarországhoz. BOTLIK, Nyugat-Magyarország sorsa, 284. A Pataki-gyilkosságról ld.: SzPL körlevelek 1921. XI. nr. 4529. (1921. október 10.); Az 1921. október 10-i körlevélből kiderül, hogy Mikes tudott arról, hogy ellenségei hosszabb ideje támadták, ezért őt védendő, azt tanácsolta neki, hogy ne menjen vissza plébániájára, míg a térségben a rend helyre nem állt. Pataki azonban ártatlansága tudatában és azért, mert nem akarta a híveit a nehéz időkben egyedül hagyni, mégis visszament a Szombathelyről, ahol előzőleg lelkipályakörleten vett részt egyházmegyei paptársaival. A Pataki-gyilkosságról ld. még: ZSIGA Tibor: „*Communitas Fidelissima*” Szentpéterfa. A magyar-osztrák határmegállapítás 1922/23.

mely Nyugat-Magyarországon a helyi klérus egy tagját érintette. A sors szomorú ironiája, hogy épp ennek a jóindulatú lelkipásztornak, akit Mikes püspök körlevelében „egyszerű lelkű és buzgó paptársnak” nevezett, kellett ennyire brutális körülmények közt meghalnia.¹⁰⁰

1921–22-ben a győri püspökség osztrák megszállás alá kerülő területén komoly támadások érték az ottani papság egy részét. 1921. szeptember 10-én maga Fetszer püspök jelentette Budapestre, hogy Kovács Zsigmond vulkapordányi esperest, valamint Horváth Máté cinfalvi, Schmidt Károly darufalvi és Varga Istvánt zárányi plébánosokat az osztrák hatóságok letartóztatták és Bécsbe hurcolták, ahol mindnyájukat internálták.¹⁰¹ Magyarán nem csak a magyar katonai- vagy félkatonai egységek követtek el atrocitásokat a térségben, még ha döntő többségük az ő számlájukra volt írható.

Mikes püspök 1921 februárjáig tartó óvatos politikája tehát indokolt volt: féltette papjait, hogy az esetleges átcsatolás esetén kiutasítják őket Ausztriából, ha túlságosan exponálják magukat Magyarország mellett. S ő már az elszakítást követő időkre is gondolt: mint Haller miniszternek írta, „...többet használnak a magyar hazának, [ha] ott maradnak és előkészítik a reparáció munkáját.”¹⁰² Ennek ellenére nem tudta megakadályozni, hogy papjai a nyugat-magyarországi harcokba ne keveredjenek bele, vagy váljanak annak áldozataivá. Az egy fent említett gyilkosságot leszámítva azonban a legtöbb szombathelyi egyházmegyei lelkipásztort ért incidens viszonylag szerencsés kimenetelű volt: az osztrák hatóságok a királyfalvi és a nardai papot hurcolták el, illetve tartóztatták le, de végül ők is kiszabadultak.¹⁰³

Szombathely 1993. 44–45. Zsiga Tibor a pornóapáti plébánia halotti anyakönyve alapján elsősorban privát konfliktusra vezeti vissza halálát, mivel a neve mellett a megjegyzés rovatban ez áll: „Magánbosszú és zavargások áldozata lett”. (Egy 82 éves pornóapáti lakos közlése szerint Prónay felkelővezér és társai Stájerországból béreltek fel egy gyilkost, hogy megöljék, mert egy helyi ember vagy egy burgenlandi nem lett volna rá képes. Interjú: Pornóapáti, 2010. április 25.). Pataki meggyilkolásáról ld. még: Der Freie Burgenländer, 1922. március 26., 3; BERCZELLER–LESER 1975. 198; RITTSTEUER 1971. 161; SCHMIDT 2014, 332; A Szombathelyi Egyházmegye története III. 313. (A pornóapáti plébános ugyan nem származású volt, de a nem a burgenlandi térség volt a pátriája: a Veszprém megyei Márkó faluból származott. Ld.: A Szombathelyi Egyházmegye története III. 313.

100 1920 áprilisában Mikes a magyar kormányfőnek meglehetősen gúnyos hangnemben írt Patakiról (valószínűleg azért is, hogy a szerepét kibővítsé), miszerint „szellemileg annyira gyenge és ennek következtében annyira neveléses, hogy őt külön honorálni kellene azért, hogy Ausztria mellett agitáljon, mert az ilyen osztrák agitátorok csak nekünk használhatnak.” Mikes János levele Simonyi-Semadam miniszterelnöknek (tervezet). (Szombathely), 1920. április 11. SzEL Act. Canc. 1920, Nr. 1966; SCHMIDT 2014, 332.

101 Ezek során Kovács Zsigmondot és Horváth Mátét bántalmazták is, de néhány nap múlva elengedték őket; Schmidt Károly csak 1921. december 2-án, és Varga István csupán december 10. körül tért vissza fogságából (Ld.: GyEL 1921, Nr. 3490, 3505, 3604, 3759, 3792, 4141, 4481, 4539, 4632). A zárányi plébános később kénytelen volt a püspöknek azt is jelenteni, hogy az osztrák katonák a plébániaépületét teljesen feldúlták (1922. február 23-án kelt levél; 926/1922 sz. dokumentum). Varga Sándor zurányi adminisztrátort is elhurcolták (GyEL 1921, Nr. 4404). Tóth János fertőmeggyesi plébános 1921. december 3-tól 1922. február elejéig szintén hetekig internálva volt (Kismartonban) és nem is térhetett már vissza a plébániájára (GyEL 1921, Nr. 4511.; GyEL 1922, Nr. 156., 326, 364). SCHMIDT 2009, 408 (19. l.). A zárányi plébános esetéről ld. még: BOTLIK 2008, 194.

102 SzPL Act. Canc. 1920, no. 1323. A „reparáció” alatt itt minden bizonnyal a régi határok visszaállítására értendő. Az illetékes miniszterelnökségi államtitkár is dicsérte a püspök körültekintő, de határozott eljárását. SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966.

103 Horváth József királyfalvai adminisztrátor esete, akit fogsága alatt brutálisan megkínóztak, nemzetközi ügyévé vált: az antantmisszió és az osztrák kancellár is kénytelenek voltak vele foglalkozni. BOTLIK 2008, 185–188. Kuntár nardai plébánosról ld.: HORVÁTH Sándor: Narda. [Budapest] 2007. 83–85; A Szombathelyi Egyházmegye története III. 154, 231. Vö.: 81. l.

A magyar nemzetiségű papság természetesen Magyarország mellett állt ki. De a németajkú papok döntő többsége is ellenezte az Ausztriához való politikai és egyházi átcsatolást.¹⁰⁴ Mikes püspök nem véletlenül hangoztatta a magyar hivatalos szervek előtt, mennyire büszke egyházmegyéje hazafias viselkedésére.¹⁰⁵ Utóbbi Karafiáth miniszterelnökségi államtitkár Mikes érdeméül tudta be.¹⁰⁶

Számos német nemzetiségű pap agítált Magyarországon mellett. Itt most csak néhány prominensebb személyt emelnék ki. Három országgyűlési képviselő is volt köztük: a győri egyházmegyében Huber János soproni kanonok és Sabel János lajtaújfalusi plébános, a szombathelyi püspökség területén Thomas Ferenc, aki mint korábban említettem, rövid ideig az egyházmegye burgenlandi részeinek püspöki helynöke is volt.¹⁰⁷ Érdekesség ugyanakkor, hogy az egyházmegyei határok módosítását ők is fontolóra vették, egy a magyar egyházszervezet keretein belüli német többségű soproni püspökséget el tudtak képzelni.¹⁰⁸ Ez persze Fetser és Mikes püspökök álláspontjával aligha lehetett volna összeegyeztethető. Mind Huber, mind Thomas politikai gyűléseken is felszólaltak Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása ellen. Utóbbinak mégis menekülnie kellett a harcok kitörésekor, mert mint püspökének írta, a német és horvát lakosság nyelvi, kulturális és gazdasági jogaiért is síkra szállt, s ezt egyesek Magyarországon nem igazán tudták értékelni.¹⁰⁹

Az osztrák hatóságok nem véletlenül tartottak a helyi klérus fellépésétől, mint ezt a népszerű Strassner József szentpéterfai plébános, pinkavölgyi esperes esete bizonyítja. A döntő többségében horvátajkú falu az ő hathatós tevékenysége következtében tért vissza Magyarországhoz 1923-ban.¹¹⁰

A magyar- és németajkú lakosság mellett Nyugat-Magyarországon jelentős számú horvát lakosság is élt (1920: 15,2%).¹¹¹ Papjaik egységesen léptek fel a Magyarország mellett maradás érdekében. A burgenlandi horvátság egyik legfőbb képviselője és kulturális életének megszervezője id. Mersich Márton szabadbárándi plébános, a győri egyházmegye papja volt. 1920. május 30-án – közvetlenül a trianoni békediktátum aláírása

104 Vö.: RITTSTEUER 1968. 336; HUBER 1996. 3; SCHLEINZER 1987. 32.

105 SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966; vö.: SzPL Act. Canc. 1920, no. 1965, 5808.

106 Karafiáth Jenő 1920. április 27-i levele Mikes János szombathelyi püspöknek. SzPL Act. Canc. 1920, no. 1966.

107 Huber János igen befolyásos szerepet játszhatott a nyugat-magyarországi kérdésben: Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nunciussal többször is beszámolt az ügyben. SCHLAG 1970. 110–116, 120; Gerald SCHLAG: *Die politischen Parteien des Burgenlandes 1921–1934*. In: 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der Landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Eisenstadt 1971. 98; BOTLIK 2008. 215–216.; SCHMIDT 2009. 408. Sabel János, aki Németországból (Bonn közeléből) származott, csupán 1907-ben került Magyarországra és 1920–1922 között a kismartoni választókerületet képviselte a magyar Országgyűlésben. Ezt követően viszont a burgenlandi tartománygyűlésben folytatta politikai pályafutását, ahol 1923 és 1927 között szolgált képviselőként. KRIEGLER 1972. 118; UNGER 1965. 9 (49 lj.), 68; *Magyar katolikus lexikon XI.* 794–795; SCHMIDT 2017. 155–156.

108 SCHLAG 1970. 111; HUBER 1996. 2; RITTSTEUER 1971. 161.

109 A hazaárulás vádjá ellen Thomas esperes választókerülete, Németújvár helyi lapjában erősen tiltakozott (Güssinger Zeitung, XI. évf., Nr. 51 [1921. december 18.]). Ott hangoztatott állításait Mikes püspök előtt is megismételte. Az, hogy főpásztor a őt korábban egyházmegyéje burgenlandi helynökévé nevezte ki, egyértelmű jele volt iránta tanúsított bizalmának. Thomas Ferenc levele Mikes püspöknek, Pusztaszentmihály, 1921. december 18. SzPL Act. Canc. 1921, no. 5454. RITTSTEUER 1968. 341, 26. lj.

110 Strassner egyúttal a pinkavölgyi kerület esperese is volt. *A Szombathelyi Egyházmegye története III.* 379; JANKÓ-TÓTH 2008. 102–103.

111 SALACZ 1975. 133. Ld. még: HUBER 1996. 1.

előtt – egy budapesti demonstráción népcsoportja képviselőjeként Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása ellen szólalt fel.¹¹²

Burgenland déli, Szombathelyi Egyházmegyéhez tartozó részén pedig Jandrisevits Péter pásztorházi plébános fejtett ki élénk magyarpárti tevékenységet.¹¹³ Mint a nyugat-magyarországi horvátok egyik vezetője, végigjárta Moson, Sopron és Vas megyéket, hogy ott a horvátságot „...a Magyarország mellett való rendíthetetlen kitartásra” megszervezze.¹¹⁴ Ezt a tevékenységét – Mikes püspöknek írt egyik 1921-es bizalmas levélből kiderül – a magyar kormány megbízásából tette, egy esetleges népszavazás vagy a terület átcsatolása esetére.¹¹⁵ Főpásztora mindebben támogatta. Agitációja miatt osztrák részről gyakori támadásoknak volt kitéve.¹¹⁶

Egy másik nyugat-magyarországi horvát pap – igaz, csak helyi szinten – de sikeresebben tudott fellépni a magyar érdekekért: Kuntár József nardai plébános fontos szerepet játszott abban, hogy egy sor pinkavölgyi horvát falu 1923-ban visszakért Magyarországhoz (a mai Narda, Felsőcsatár és Szentpéterfa), megváltoztatva ezzel az osztrák–magyar határ déli szakaszát.¹¹⁷ Ezért az osztrák csendőrség a megelőző évben kétszer is letartóztatta és rövid ideig fogva tartotta.¹¹⁸

A burgenlandi klérus magyarbarát beállítottságának a magyar iskolarendszerben eltöltött éveken kívül számos más oka is volt, főleg gazdasági.¹¹⁹ Ausztriát 1919 után sokan nem tartották életképesnek, gazdasági helyzete ezekben az években valóban katasztrofális volt (ezt Mikes püspök is felhasználta az átcsatolás elleni érvei közt).¹²⁰ Másrészt Burgenland gazdaságilag, közlekedéssel és kulturálisan is nagymértékben a nyugat-

112 RITTSTEUER 1971. 160; Siegfried TORNOW: *Burgenlandkroatisch*. In: Wieser Enzyklopädie des Europäischen Osten. Szerk. Milos Okuka és Gerald Krenn. 242.

113 1920 nyarán maga a magyar vezérkari főnök egy szigorúan bizalmas levelében „a magyar ügy tántoríthatatlan híve”-ként jellemezte őt. SzPL Act. Canc. 1920, no. 4999.

114 Jandrisevits Péter levele Mikes János szombathelyi püspöknek. Pásztorháza, 1921. október 1., SzPL Act. Canc. 1921, no. 4510. Jandrisevits 1920 őszén a nyugat-magyarországi horvátok képviselőjévé választották. Ld.: Jandrisevits Péter pásztorházi plébános levele Mikes püspöknek. 1921. január 8. SzPL Act. Canc. 1921, no. 370.

115 Jandrisevits Péter levele Mikes János szombathelyi püspöknek. Pásztorháza, 1921. január 8. SzPL Act. Canc. 1921, no. 370. Ebben a plébános kifogásolta, hogy a budapesti kormány a horvátság megszervezésével sokáig készt – ő már a megelőző év nyarán sürgette ezt. Az írásból kiderül, hogy Jandrisevits a nyugat-magyarországi hatóságokkal is kapcsolatban állt: Vas vármegye főispánjával, valamint a püspök által korábban kritizált Schranz ezredessel (Szombathelyi katonai körletparancsnokság) is tárgyalt. Fennmaradt egy Lehár Antal ezredesnek címzett, szigorúan bizalmas levele is – ő pedig szombathelyi hadosztályparancsnok volt. SzPL Act. Canc. 1920, no. 4059. Schranz és Lehár ezredesről ld. bővebben: FOGARASSY László: *Tervek Nyugat-Magyarország osztrák annexiójának megállítására a Bethlen-kormány hivatalba lépéséig*. Soproni Szemle 47. (1993: 4. sz.) 29–33.

116 Jandrisevitsnek a plébániája osztrák érzelmű híveivel fennálló konfliktusairól, a vonatkozó jelentések alapján már 1920 óta tudomása volt püspökének. Ld.: Jandrisevits Péter levele Mikes püspöknek. Pásztorháza, 1920. július 15. SzPL Act. Canc. 4059. Továbbá Haller István kultuszminiszter Mikes János szombathelyi püspöknek (tévesen Fetser Antal győri püspöknek címezve). Budapest, 1920. augusztus 25. SzPL Act. Canc. 1920, no. 4999.

117 Plébániája Narda közvetlenül az 1921-es új osztrák–magyar határ mellett fekvő. *A Szombathelyi Egyházmegye története III.* 231; HORVÁTH 2007. 83–85.

118 Nagynarda, Kiszarda, Csém és (Felső)csatár lakossága 1922. március 31-i levelében arra kérte Mikes püspököt, hogy járjon közbe az antantmisszionál Kuntár plébános kiszabadítása érdekében. Act. Canc. 1922, no. 1389. A Magyar Nemzeti Szövetség pedig néhány hónappal később, az 1923. január 10-én kelt oklevelében a „magyarság mártírjának” nyilvánította Kuntár Józsefet. HORVÁTH 2007. 83–85. Vö.: 66. lj.

119 SCHLEINZER 1985. 102–103; HUBER 1996. 2; RITTSTEUER 1968. 336; RITTSTEUER 1971. 161–162.

120 HUBER 1996. 2.

magyarországi központok felé orientálódott.¹²¹ Továbbá az ideológiai komponens sem elhanyagolandó: a térségben élő papok már megtapasztalták a Károlyi-kormány és Kun Béla tanácsköztársaságának egyházellenes magatartását, ezért csak kevés szimpátiát tudtak érezni a szociáldemokrata Béccsel szemben.¹²²

Végül érdemes itt még megjegyezni, hogy a papsághoz hasonlóan valószínűleg az elcsatolt nyugat-magyarországi részek pedagógusai is nagyobb részt magyarok vagy magyar érzelműek lehettek, ami már csak azért sem lehetett Mikes püspök szempontjából mindegy, mert a térségben a legtöbb iskola felekezeti jellegű volt: a katolikus egyháznak szinte monopóliuma volt az iskolai képzés.¹²³ Ráadásul 1923-ig a helyi lelkipásztor volt egyúttal az iskola vezetője is.¹²⁴

Ami a lakosságot, pontosabban a híveket illeti, összefoglalóan annyit érdemes leszögezni, hogy a klérushoz képest jelentősen kisebb volt náluk a magyarpártiak aránya – az összkép sokkal komplexebb volt: pártpolitikai, gazdasági, földrajzi, adott esetben nemzetiségi és felekezeti alapon is megoszlott a szimpátia.¹²⁵ Sőt, néha még egy adott községen belül is törésvonal húzódott.¹²⁶ Ráadásul az időbeli dimenziót is figyelembe kell venni, hiszen még az itt vizsgált szűk 4-5 éven belül is változott a lakosság viszonyulása Magyarországhoz – sok helyütt különösen a magyar szabads csapatok 1921 őszi ténykedése után romlott e téren a helyzet.¹²⁷ Utóbbiakról Thomas Ferenc burgenlandi püspöki helynök a következőket írta főpásztorának: „... mint idegenek és a nép lelkéhez félni nem tudó felelőtlen tényezők napról-napra rontották a hangulatot és három hónapi embertelen hajszával kiölték a legjobbak lelkéből is a hazafias érzést, olyannyi-

ra, hogy kevés kivétellel mindenki megváltásnak tekintette az Ausztriához való csatlakozást...”¹²⁸

Így aztán a papság és a hívek közt óhatatlanul előfordult, hogy eltérő nézeten voltak a hovatartozás kérdéséről; erre a korabeli források is elég példát szolgáltatnak.¹²⁹ A bécsi kormánynak már az első, a Szentszékek címzett 1919. októberi, Nyugat-Magyarországot érintő beadványa is tartalmazta azt az érvet (az apostoli delegátus küldésének szükségességéről), hogy a klérus magyarbarát beállítottsága és a hívek német-osztrák érzülete a jövőben problémákat okozhat.¹³⁰

6. A Burgenlandi Apostoli Kormányzóság felállítása, 1922

A saint-germaini és a trianoni békeszerződés aláírását követő 1921. decemberi népszavazás az osztrák részről eredetileg elképzelt „soproni egyházmegye” terveit végleg semmissé tette.¹³¹ Ezt követően döntött úgy a bécsi kormány, hogy a Szentatyát átmeneti megoldásként egy apostoli kormányzóság létrehozására kéri. A XV. Benedek halálát követő pápaválasztás idején Friedrich Gustav Piffl bécsi érsek 1922-ben Rómában személyesen is sikra szállt emellett.¹³²

Az osztrák diplomáciának még ugyanebben az évben sikerült meggyőznie szentszéki külügyeket irányító Gasparri bíboros államtitkárt és végérvényesen keresztülvinni álláspontját.¹³³ XI. Piusz (1922-1939), az új pápa, 1922. május 2-án létrehozta a Burgenlandi Apostoli Kormányzóságot, amelynek élére tizenhat nappal később a fent említett Piffl

121 Itt azonban le kell szögezni, hogy nyugat felől Bécs és Graz is jelentős vonzóerővel bírtak. HUBER 1996. 2; SCHLAG 1971. 93, 95–96.

122 SCHLAG 1971. 103, 105–106.

123 Burgenlandban 388 népiszkolából 318 volt katolikus (az idézett számok valószínűleg az 1922-es évre vonatkoznak). SCHLAG 1971. 105. Ld. még: KRAMER 1959. 14–15. 1921–22-ben számos tanár menekült el vagy lett kiutasítva Burgenlandból (illetve a bevonuló osztrák csapatok néhányát el is hurcoltak közülük) ami alátámasztja a róluk fent írottakat. SzPL Act. Canc. 1921, no. 4430, 5030, 5098, 5099, 5112, 5180, 5260–61, 5262, 5328 és 5514, továbbá SzPL Act. Canc. 1922, no. 998, 1766, 1930.

124 1923-tól a helyüket az e célból kinevezett tanárok vették át. RITTSTEUER 1968. 346; SZABÓ 2009. 64.

125 A keresztényszocialista tábor (melynek vezetői közt számos katolikus pap is ténykedett) inkább a Magyarországnál maradás pártján állt, míg a szociáldemokraták és a nagynémetek az Ausztriához csatlakozást szorgalmazták. SCHLAG 1971. 95–96, 98–100; SZABÓ 2009. 9–10. A politikai-ideológiai hozzáállás sok szempontból az érintettek gazdasági érdekeivel is összefonódott. A gazdaságilag Bécs, Bécsújhely, illetve Graz felé gravitáló településeknek érdekében állt az impériumváltás, míg főleg középső és déli területeken a magyar központok felé orientálódás miatt a lakosság ezt többnyire ellenezte. SZABÓ 2009. 9–11; SCHLAG 1971. 95–96. JANKÓ-TÓTH 2008. 100–101. Az etnikai aspektust nézve a többséget képező német nemzetiségűek megosztottak voltak (inkább Ausztria mellett voltak), a horvátok nagyrészt Magyarországnál akartak maradni (elsősorban a középső és déli részeken), a csekély számú magyarság pedig egyértelműen. JANKÓ-TÓTH 2008. 101; BOTLIK 2008. 35, 186; SCHLAG 1971. 102. Érdekes, hogy az evangélikus kisebbség javarészt Ausztria felé húzott. SZABÓ 2009. 11. Ld. még: HUBER 1996. 1.

126 JANKÓ-TÓTH 2008. 100. A dél-burgenlandi Patafalva községben két elkülönülő csoport volt: a település felső részén a háborús emlékműig az osztrákpártiak, onnantól lefelé pedig a magyarokkal szimpatizáló lakosok éltek. http://de.wikipedia.org/wiki/Poppendorf_im_Burgenland (A letöltés dátuma: 2021.09.25.)

127 Az egyik osztrák szerző ennek kapcsán a magyarok „ostoba politikájáról” ír: 1920 év végén radikális körök nyomására megszüntették a Bleyer-féle nemzetiségi minisztériumot, pedig ez a német kisebbség Magyarország mellett maradását szorgalmazta. Továbbá a nyugat-magyarországi térségre nehezedő katonai elnyomást, valamint az erős cenzúrát és osztrákellenes propagandát is felsorolja azon okok között, hogy Ausztria miért tudta a lakosságot az átszatolás gondolatának fokozatosan megnyerni. SCHLAG 1970. 114–116; KISS 1980. 351–353, 367–368; BOTLIK 2008. 35.

128 Thomas Ferenc levele Mikes püspöknek, 1921. december 18. SzPL Act. Canc. 1920, no. 5454. Huber soproni kanonok néhány hónappal később hasonlóképp fogalmazott: „Burgenland nem csak területileg, hanem lelkileg is elveszett. Előbbi Párizs okozta, utóbbi Budapest.”. Huber János levele Bleyer Jakabnak, 1922. július 23. (a szerző fordítása). In: SCHLAG 1970. 120.

129 1922-ben az egyházasfűzési káplán azt jelentette Mikes püspöknek, hogy bár a híveivel nagyon jó a viszonya, „...a hazát illetőleg még híveim is sok tekintetben másképpen gondolkodnak mint én...”. Külös Ede levele Mikes püspöknek, 1922. június 4. SzPL Act. Canc. 1922, no. 2473. Németkeresztiesen az ottani plébánoshelyettes és a döntően németajkú egyházközség pedig kifejezetten hadilábon álltak egymással, s ennek oka részben a lelkipásztor magyar mivoltára volt visszavezethető. (Egy alkalommal azt kiabálták neki: „Minek jött ide?” – „Magyar! Magyar!”). Szilágyi Imre levele Mikes püspöknek, 1920. december 9. SzPL Act. Canc. 1920, no. 6637. Nyugat-Magyarország északi részén is ismertek hasonló esetek. A mosonszentandrási plébános, Weber Antal és a helyi lakosság között szintén voltak feszültségek: Weber arról panaszkodott főpásztorának, hogy híveinek ellenséges hangulata többek közt osztrákpárti beállítottságukra volt visszavezethető. Weber Antal levele Fetser Antal győri püspöknek, 1921. szeptember 16. GyEL Egyházkorm. 1921, no. 3605. Vö.: BERCZELLER–LESER 1975. 198; SCHMIDT 2009. 409, 18. lj.; RITTSTEUER 1961. 132.

130 KRAMER 1959. 15. Vö.: 6. lj.;

131 RITTSTEUER 1961. 132; SCHLEINZER 1987. 30–31; HANNER 2001. 68. A Sopron székhellyel – de a magyar államhatáron belül – létrehozandó német püspökség tervéről ld.: SCHLAG 1970. 111; MAYER 1975. 140; SCHMIDT 2017. 48–49.

132 HANNER 2001. 68–69.

133 Ebben a szentszéki osztrák követnek, Ludwig von Pastornak jelentős szerepe volt: Ő volt az, aki (kormány utasítására) javasolta a bécsi érsek, Piffl kardinális burgenlandi adminisztrátorrá történő kinevezését, ahelyett, hogy csupán püspöki helynökségeket hoztak volna létre, vagy hogy a bécsi nunciust jelöljék ki adminisztrátornak, mint ahogyan azt a Szentszék eredetileg tervezte. ENGEL-JANOSI 1971. 72–73; HANNER 2001. 69; HUBER 1996. 4.

érseket nevezte ki, aki a terület híveinek gondozását hivatalosan szeptember 24-én vette át.¹³⁴ Ezzel Burgenland egyházigazgatási is mint önálló területi egység létrejött.

Mikes püspöknek az egyházmegyéje nyugati részeinek megmentésére tett lépéseit végső soron nem koronázta siker. A döntés érzékenyen érintette és lelke mélyén sosem tudta elfogadni. 1922. június 19-i körlevelében ugyan arról írt, hogy aláveti magát a Szentszék döntésének, viszont hangot adott az előkészítésével kapcsolatos kritikájának: kifogásolta, hogy az érintett győri és szombathelyi püspökökkel nem tárgyalt, illetve a bíboros hercegprímás véleményét sem kérte ki.¹³⁵ Ugyanakkor kifejezte azon meggyőződését, hogy az elcsatolás csupán átmeneti jellegű lesz és „...Krisztus Urunk [...] rövid időn belül Szent Márton széttepett palástját egybe fogja forrasztani.”¹³⁶

Ausztriához került papjai elszakításukat babiloni fogságként élték meg.¹³⁷ Szeretett főpásztorukról pedig még több évtized múltán sem feledkeztek el: ezt mi sem bizonyítja jobban, mint Mikes püspök szombathelyi székesegyházban látható síremléke, melyhez ők ajándékozták a fehérmárványt az 1950-es években.¹³⁸

Piffl érsek adminisztrátori kinevezése ugyanakkor több szempontból is jó döntésnek bizonyult a Szentszék részéről – mind a személyisége, mind a tekintélye folytán. Az osztrák katolikus egyház szempontjából azért, mert a kardinális adott esetben kelő súllyal tudott tárgyalni a győri és a szombathelyi főpásztorokkal, illetve helyzeténél fogva megvolt a lehetősége arra, hogy a tartományban fennálló – osztrák viszonylatban egyedülálló – katolikus iskolarendszert a politikai baloldal helyi támadásaitól, a felszámolására irányuló törekvésektől megóvjá.¹³⁹ Választása azért is szerencsés volt, mivel kívülálló pozíciója miatt az apostoli kormányzás vezetését illetően nem került sor ri-

valizálásra a terület két magyar egyházmegye-részből összeállított papsága között; helyben eljáró provikáriusát, Franz Hlawatit is a bécsi egyházmegye soraiból választotta.¹⁴⁰ Nem utolsó sorban pedig megemlítené, hogy életrajzából adódóan tisztában volt a magyarországi viszonyokkal és szimpátiával viseltetett a magyarság iránt.¹⁴¹ A magyar érzelmű burgenlandi klérussal szemben is kelő empátiát tanúsított: mint egyszer kifejtette, nem is volna ínyére, ha máról holnapra megváltoztatnák meggyőződésüket.¹⁴² Tapintatos fellépése úgy helyben, mint a súlyos sérelmet elszenvedett két magyar főpappal szemben üdvös volt, az adott helyzetben segítette a deeszkalációt.¹⁴³ A Burgenlandhoz viszonyulása ismeretében pedig nincsen okunk kételkedni azzal kapcsolatos ösztönzésében, amit Mikes püspöknek írt: csupán a Szentszék iránti engedelmességből vette át a terület kormányzását.¹⁴⁴

7. Provizóriumtól a püspökségig: a Burgenlandi Apostoli Kormányzás rövid története, 1922–1960

A Bécsből irányított apostoli kormányzás – mint ideiglenes intézmény – közel négy évtizedig állt fenn, túlélte Ausztriának a Harmadik Birodalom általi bekebelezését (1938–1945) és a rákövetkező megszállást a szövetségesek részéről (1945–1955). A Szentszék helyesen látta előre, hogy az első világegyháztanákos követő békediktátumok nem fognak tartós megbékélést eredményezni, hanem újabb háborúnak ágyaznak meg, és ezzel együtt az államhatárok is változni fognak.¹⁴⁵

Az apostoli kormányzás 1922. májusi megalapítása idején Magyarország és Ausztria közt az államhatár vonala a soproni népszavazást követően sem volt még kőbe vésve. Mint fentebb már említésre került, az Antant által kirendelt magyar-osztrák határmegállapító bizottság 1922-ben Dél-Burgenlandban határkiigazítást hajtott végre, nagyrészt Magyarország javára.¹⁴⁶ A határváltozás során a tíz település közül a győri egyházmegyéhez egy került vissza (Ólmod, Horvátzsidány filiája), a többi a szombathelyihez – két kivétellel. Kevésbé ismert tény ugyanis, hogy a Burgenlandi Apostoli Kormányzás határai eleinte nem teljesen egyeztek meg az állam- és tartományi határokkal: előbbiek nem egyszer kettévágták egy-egy plébánia területét (ld. 6. kép). Így fordulhatott elő,

¹⁴⁰ RITTSTEUER 1968. 342–343; MAYER 1975. 139; SALACZ 1975. 133; SCHMIDT 2017. 84, 466. lj.

¹⁴¹ Piffl érsek korábban a klosterneuburgi apátság magyarországi birtokainak intézője volt. ÖstA/AdR, NPA, K 257 Österreich 3/8, Bundesministerium für Inneres und Unterricht (Walter Breisky), Z. 1611/1A, 1922. április 25. SCHMIDT 2017. 121. (681. lj.).

¹⁴² Ezt a véleményét az új adminisztrátor 1922 szeptemberében első burgenlandi útja során a Boldogasszonyban összegyűlt papság előtt fejtette ki. RITTSTEUER 1968. 343.

¹⁴³ Piffl érsek eredetileg rögtön a kinevezése után át akarta venni Burgenlandot, de aztán a rendkívül megbántódott Mikes püspök heves reakciója miatt várt még 1922 szeptemberéig. LÁSZLÓ 1950. 199; SCHMIDT 2017. 204, 1178. lj.

¹⁴⁴ RITTSTEUER 1961. 136; RITTSTEUER 1968. 342. Vö.: SCHMIDT 2017. 122, 690 lj. Somssich József szentszéki követ idézte fel a későbbi hercegprímás, Serédi Jusztinián találkozását Piffl kardinálissal Rómában, melynek során utóbbi arról panaszkodott neki, hogy mennyire kellemetlen volt számára ez a kinevezés. Somssich József levele Bánffy Miklós külügyminiszternek. Róma, 1922. május 30. MNL OL K-105-N-2a 1922/296 pol.

¹⁴⁵ Ludwig von PASTOR, *Tagebücher, Briefe, Erinnerungen. 1854–1928*. Szerk. Wilhelm Wühr. Heidelberg 1950. 680–681; ENGEL-JANOSI 1971. 35–39; GERGELY 1999. 44–45; SCHMIDT 2017. 94–95.

¹⁴⁶ ZSIGA 1993. 34–163. Vö.: ANTON STIRLING: *Die apostolische Administration Burgenland. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung*. Eisenstadt 2000. 83.

¹³⁴ A kinevezési dekrétum dátuma 1922. május 18. HANNER 2001. 69; ENGEL-JANOSI 1971. 73; RITTSTEUER 1961. 135–137; BERCZELLER-LESER 1975. 199, 374–375. Ugyanakkor már XV. Benedek alatt is bizonyíthatóan fennállt a szándék a Szentszék részéről, hogy a bécsi érseket nevezzék ki apostoli kormányzónak. Erről tudomást szerezvén, Bánffy külügyminiszter 1921 augusztusában utasította Kvassay Lászlót, a szentszéki követtség ügyvivőjét, hogy energikusan lépjen fel Rómában a terv ellen. Az akció átmeneti sikert hozott: a kinevezés néhány hónapra lekerült a napirendről. SALACZ 1975. 132.

¹³⁵ SzPL körlevelek 1922. VI. nr. 2380 (1922. június 19.); SzPL Act. Canc. 1922, no. 2380–96. Ez a szemrehányás már csak azért is jogos volt, mert az előző pápa, XV. Benedek 1920 nyarán megígérte Csernoch hercegprímásnak, hogy az egyházmegyei határok átalakítása kapcsán a tárgyalások megindulásakor az érdekelt magyar püspököket meghallgatják majd. Ld. a magyar katolikus püspöki kar 1920. október 27-i értekezletének jegyzőkönyvét. *Püspökkari tanácskozások*. 59–60.

¹³⁶ SzPL körlevelek 1922. VI. nr. 2380 (1922. június 19.); SzPL Act. Canc. 1922, no. 2380–96; PÖCK 1974. 62–63; RITTSTEUER 1961. 135–136; MAYER 1975. 176.

¹³⁷ Erről tanúskodik az a búcsúlevél, amelyet a szenteleki esperesi kerület papjai 1922. szeptember 21-én, közvetlenül azelőtt írtak Mikes püspöknek, hogy Burgenlandot a bécsi hercegérsek ténylegesen átvette. SzPL Act. Canc. 1922, no. 4077. Vö.: SZABÓ 2009. 29. A Győri Egyházmegye Ausztriához került papjai is küldtek Fetser püspöknek hasonló írást. Ld. pl. Kaufmann István esperesnek a sopronkeresztúri esperesi kerület nevében írt 1922. november 9-i levelét (GyEL Egyházkorm. 1922, no. 4269.). Vö.: SCHMIDT 2009. 408.

¹³⁸ SZÉKELY 2009. 222–224.

¹³⁹ Elsősorban az osztrák kormány érdeke és célja volt, hogy a két magyar főpásztorral egy nagy tekintélyű osztrák főpap álljon szembe. ÖstA/AdR, NPA, K 257 Österreich 3/8, Bundesministerium für Äußeres, Z. 1401/1A, 1922. április 13; PÖCK 1974. 32–34; MAYER 1975. 142; HANNER 2001. 69; SCHMIDT 2017. 81. Az újonnan megválasztott, szocialisták által dominált burgenlandi tartománygyűlés egyik első intézkedése egy olyan iskolatörvény betervezése volt, mely a felekezeti iskolarendszer megszüntetését célozta meg, az osztrák iskolatörvényhez (1869) való igazodásra hivatkozva. 1922. augusztus elejei időzítése sem volt véletlen: a trianoni határ túldalálról a győri és szombathelyi püspökök már nem tudtak ellene fellépni, Piffl érsek viszont csak mintegy másfél hónappal később vette át a terület kormányzását. SCHLAG 1971. 105–106; MAYER 1975. 160–163; SZABÓ 2009. 64, 68; SCHMIDT 2017. 192 (1107. lj.).

hogyan az 1923-ban visszakerült Kisnarda (Csém filiája), Horvátlovó (Németlovó filiája) és Rábafüzes (Rábakeresztúr filiája) továbbra is az apostoli kormányzóság fennhatósága alá estek, ugyanakkor más burgenlandi települések magyarországi plébániáknál maradtak.¹⁴⁷ Ez a kezdeti időszakban kellemetlenségeket is okozott: 1922-ben például a közismerten magyarpárti Huber János soproni kanonokot az osztrák hatóságok nem engedték be a határ túloldalán fekvő Lépesfalvára, megakadályozva őt abban, hogy ott misét tartson.¹⁴⁸ Az esperesi kerületeket is részben újra kellett szabni vagy át kellett nevezni – egyeseket azért, mert székhelyük Magyarországon maradt (pl. Magyaróvár, Sopron és Szentpéterfa). Az állam- és plébániai határok egymásra hangolását végül egy 1936. június 1-én kelt megállapodás rendezte az apostoli kormányzóság, illetve a két magyar püspökség között.¹⁴⁹

Az első évek az apostoli kormányzóság számára az örökölt problémákon túl (paphiány, egyházi iskolák megszűnésének veszélye) a szervezet és infrastruktúra kiépítésének jegyében teltek, gyakorlatilag a nulláról kellett őket életre hívni – mindezekben Hlawati provikárius elévülhetetlen érdemeket szerzett.¹⁵⁰ A tartomány védőszentjéül – Szent István király helyett – Szent Mártont választották (1924).¹⁵¹ 1933-ban a Szentszék az osztrák állammal megkötött konkordátumnak megfelelően praelatura nullius (független prelatúra) rangra emelte az apostoli kormányzóságot, amivel tovább egyengette az utat az önálló püspökség felé.¹⁵² Székhelyét közvetlenül ezután, 1934-ben helyezték csak át Bécsből Burgenlandba.¹⁵³

Azonban miután 1938-ban a Nagynémet Birodalom Ausztriát bekebelezte, Burgenland tartomány is megszűnt: északi területei Niederdonau körzethez, a déliek pedig Stájerországhoz kerültek. Ennek ellenére az apostoli kormányzóság – meglepő módon – továbbra is fennmaradt.¹⁵⁴ A nemzetiszocialisták egyik első intézkedése viszont a felekezeti iskolák felszámolása volt.¹⁵⁵

147 A szombathelyi egyházmegyénel maradt az ausztriai Csejke (Németkeresztés filiája) és Borosgödör (Felsőörnök filiája), de a győri püspökségnél is akadt ilyenre példa: Sopron környékén Lépesfalva (Ágfalva filiája) és Hasfalva (Harka filiája). STIRLING 2000. 83–91; *Schematismus Cleri Dioecesis Sabariensis Pro Anno Domini 1923*, Szombathely [1923]. 23 [Horvátlovó], 24 [Borsgödör]. Utóbbi forrásban viszont az áll, hogy Horvátlovót ideiglenesen Pornóapátiból látták el. STIRLING 2000. 83–91.

148 Az osztrák vámőrök egy olyan tartományi kormányzati rendeletre hivatkozva tagadták meg tőle a belépést, mely kifejezetten személyre szabott volt. Annak dacára sem engedték be a községbe Hubert, hogy érvényes határátlépési igazolvánnyal rendelkezett. Huber János levele Fetser győri püspöknek. Ágfalva, 1922. június 30. GyEL 1922. Nr. 53.

149 HUBER 1996. 7–8; STIRLING 2000. 92; HANNER 2001. 71.

150 LÁSZLÓ 1950. 200–201; RITTSTEUER 1968. 344–349; MAYER 1975. 144–164; STIRLING 2000. 46–47. Az apostoli kormányzóság kapcsolatáról a győri és szombathelyi püspökséggel és a kezdeti vitákról ld.: MAYER 1975. 176–179.

151 RITTSTEUER 1968. 348; MAYER 1975. 187–189.

152 GERGELY 1999. 44.

153 HUBER 1996. 5–6; HANNER 2001. 70.

154 Az apostoli kormányzóság csupán kisebb névváltozáson ment keresztül: az addigi „Apostolische Administration Burgenland” középső tagja a nemzetiszocialisták rendeletére „Administration”-ra változott és így is maradt fennállásának végéig (1960). Lásd: *50 Jahre Diözese Eisenstadt. Begegnung Dialog. Jubiläum kiállítás*, Kismarton 2010, kiállítási tábló; Franz BUCHBERGER, Karl HINTERFELDER (szerk.), *50 Jahre Burgenländisches Priesterseminar. h. n.* [1983]. 11–13, 30; RITTSTEUER 1968. 339, 18. lj.; STIRLING 2000. 27–28; SCHMIDT 2017. 5, 1. lj.

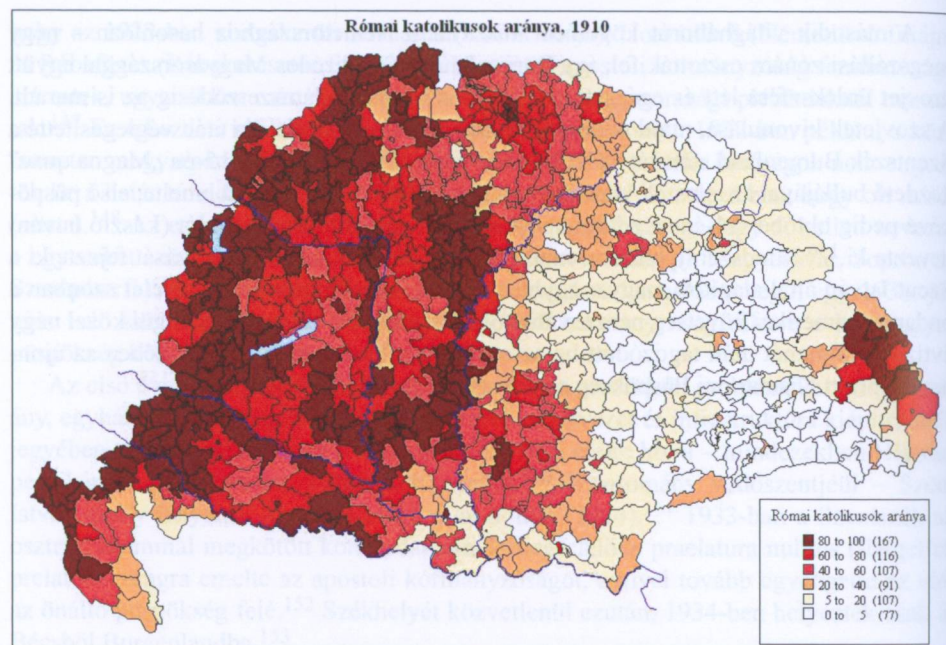
155 RITTSTEUER 1968. 347.

A második világháborút követően Ausztriát – Németországhoz hasonlóan – négy megszállási zónára osztották fel, így Burgenland a szomszédos Magyarországgal együtt szovjet érdekszféra lett és egészen az 1955. évi osztrák államszerződésig az is maradt. A szovjetek kivonulása, majd a magyarországi 1956-os forradalom után véglegesítette a Szentszék Burgenland státusát: XXIII. János pápa 1960. augusztus 15-én „Magna quae” kezdetű bullájával az apostoli kormányzóságot egyházmegyei rangra emelte, első püspökévé pedig október 14-én az addigi apostoli kormányzót, Stefan Lászlót (László István) nevezte ki.¹⁵⁶ Mindszenty bíboros ennek kapcsán hivatalosan is tiltakozását fejezte ki a Szent István által alapított magyar egyházszervezet megbontása ellen, levelét azonban a budapesti amerikai követség nem továbbította Rómába.¹⁵⁷ Burgenland végül közel négy évtizedes átmenet után tagozódott be az osztrák egyházba, melynek keretében az újonnan alapított Kismartoni Püspökség a bécsi érsek fennhatósága alá került.¹⁵⁸

156 László püspök egyházi pályafutása és családi háttere miatt ideális jelölt volt az új egyházmegye élére: Pozsonyban született 1913-ban magyar apától, édesanyja pedig burgenlandi horvát nemzetiségű volt, így a tartomány három legjelentősebb népcsoportjának nyelvét beszélte. 1954 előtt az apostoli kormányzóság titkára, majd irodaigazgatója is volt, 1954 óta adminisztrátora. JOSEF RITTSTEUER: *Die katholische Kirche – gestern und heute*. In: *Burgenländische Forschungen* 70, Eisenstadt 1981. 93, 95; SALACZ 1975. 131; TEMEL 2008. 165.

157 Levelében a hercegprímás azzal érvelt, hogy az új egyházmegye létrehozása „orvosolhatatlan precedens” lenne a csehek, a románok és szerbek javára. SOMORJAI Ádám: *Szent István hierarchiájának védelmében – Mindszenty bíboros 1960-ban kelt levele Burgenland ügyében*. <http://www.regnumportal.hu/regnum2/node/438> (A letöltés dátuma: 2021.10.10.). Mint Josef Rittsteuer rámutatott, Mindszenty bíboros halála előtti utolsó, Bécsben töltött évei során egyszer sem látogatta meg Burgenlandot, mivel azt szerette volna, hogy ott őt Magyarország primásaként, a szabad magyar állam képviselőjeként (!) fogadják – ez viszont lehetetlenség volt. RITTSTEUER 1981. 97.

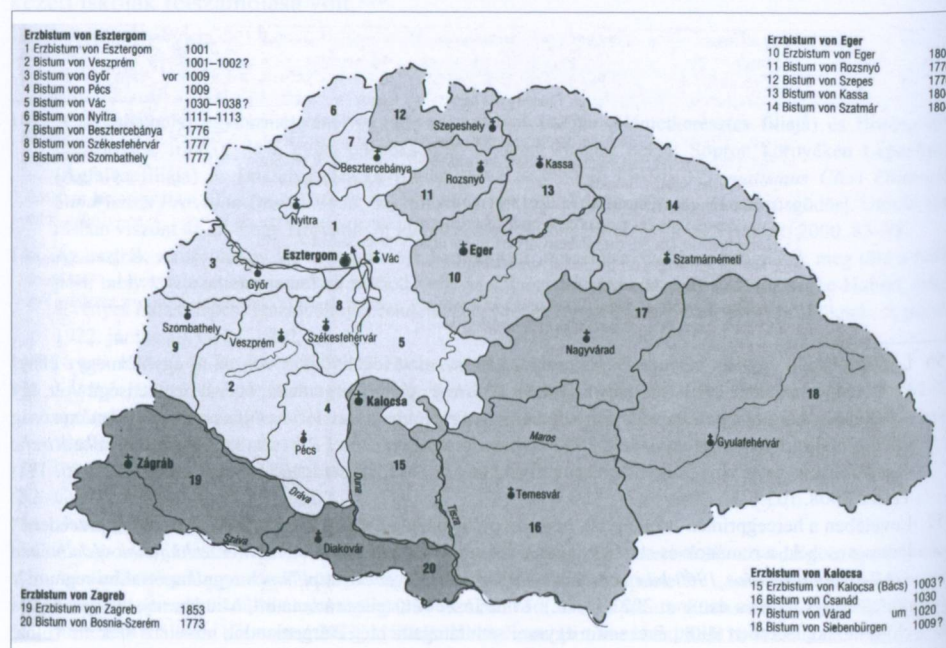
158 RITTSTEUER 1981. 93.

1. kép: A római katolikusok aránya a Magyar Királyság területén, 1910

https://images.slideplayer.hu/6/5659837/slides/slide_39.jpg

(A letöltés dátuma: 2022.03.30.)

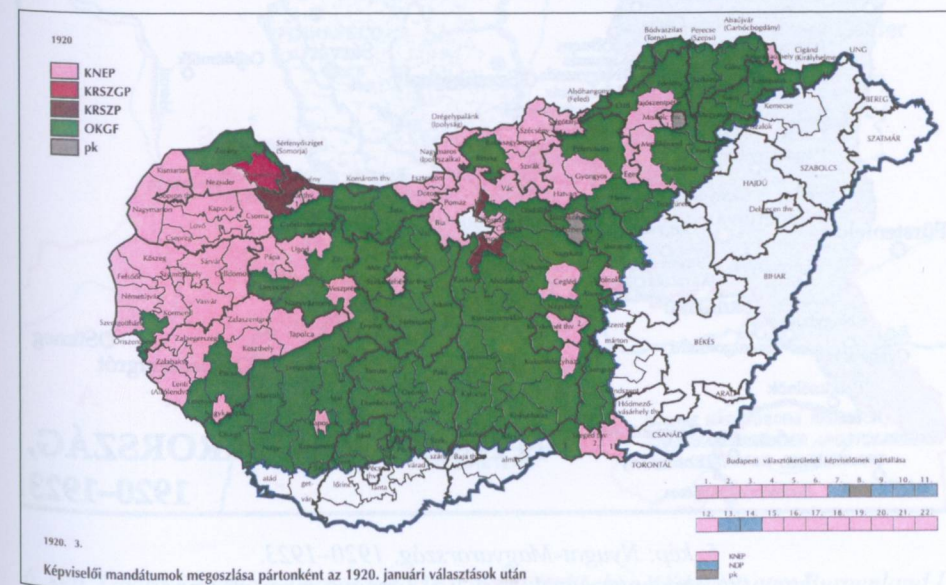
2. kép: Magyarország római katolikus egyházmegyéi a 18–19. században

In: Katholische Kirchen in Ungarn, LXI. (Adriányi Gábor után)

3. kép: A Magyar Királyság római katolikus egyházmegyei beosztása 1918-ig – részlet

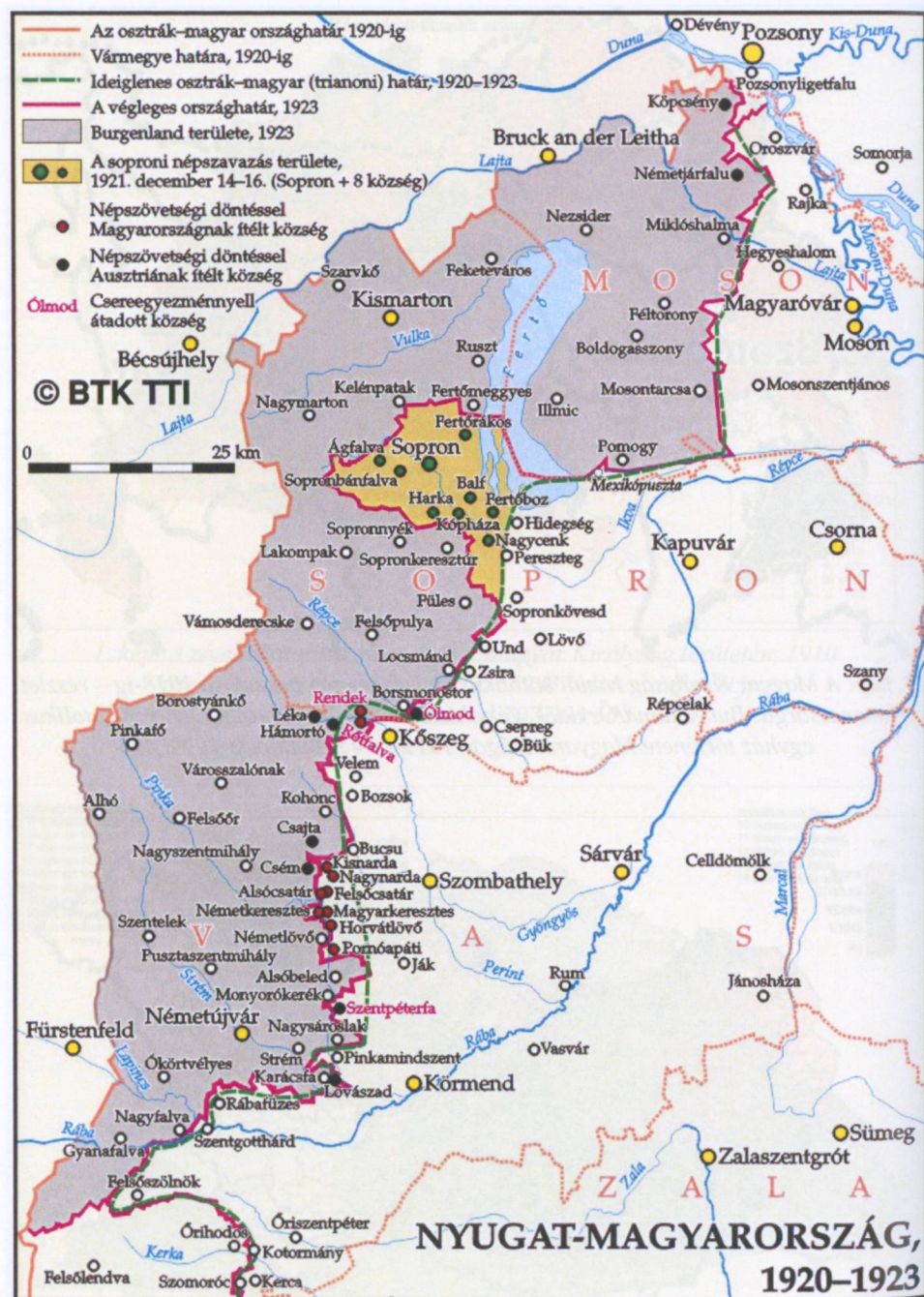
(Narancssárga: Burgenland/Őrvidék, kék: Muravidék). In: GERGELY Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest 1999. 40.

4. kép: Képviselői mandátumok megoszlása pártoként az 1920. januári választások után

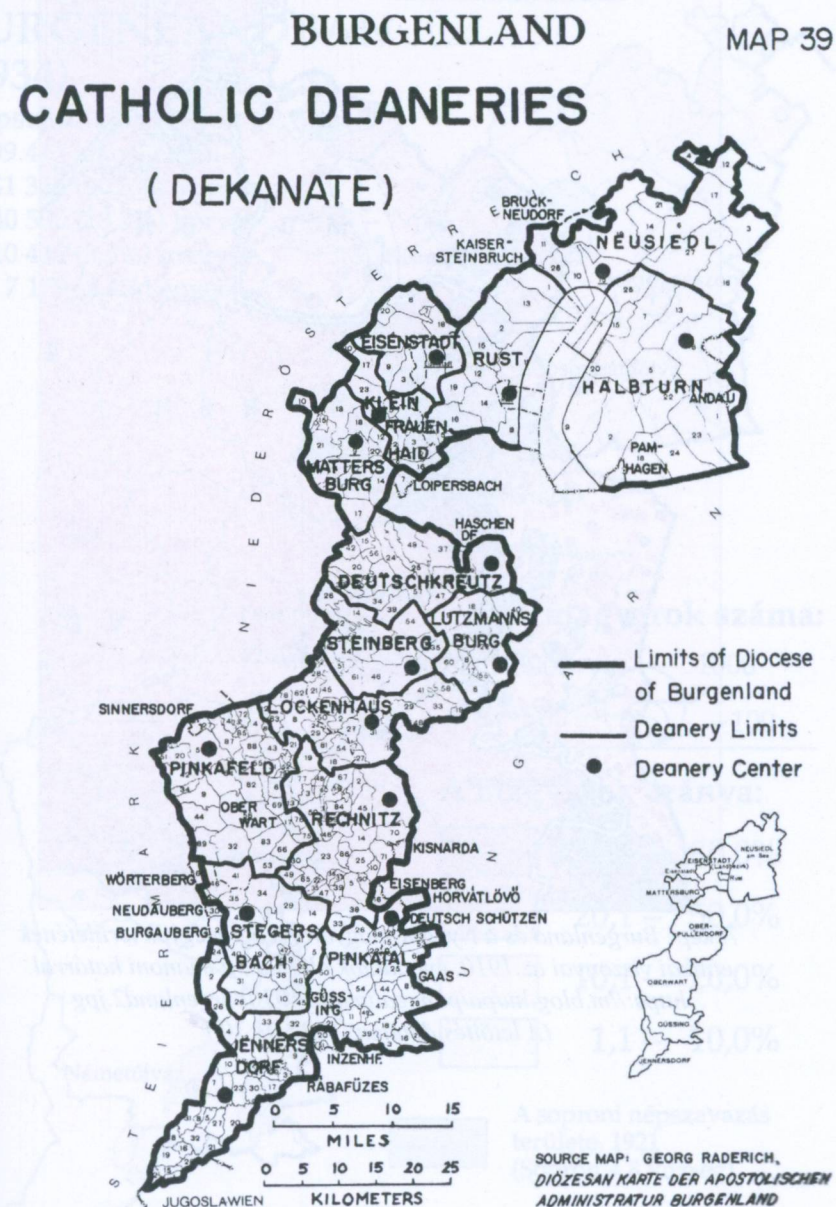
<https://arsboni.hu/wp-content/uploads/2018/05/1920-as-választások-.jpg>

(A letöltés dátuma: 2022.03.30.)

5. kép: Nyugat-Magyarország, 1920–1923.

<https://tti.abtk.hu/terkepek/1920-1923-nyugat-magyarorszag>
(A letöltés dátuma: 2022.03.30.)

6. kép: Georg Raderich: Diözesankarte der Apostolischen Administratur Burgenland [A Burgenlandi Apostoli Kormányzóság térképe]. In: Andrew F. BURGHARDT, *The political geography of Burgenland*. National Academy of Sciences – National Research Council, Washington 1958. 239, 39. térkép

7. kép: Burgenland és a Nyugat-magyarországi megyék területének etnikai viszonyai az 1910. évi adatok alapján, a trianoni határral.

<https://m.blog.hu/pa/pangea/image/1910burgenland2.jpg>

(A letöltés dátuma: 2022.03.30.)

MAGYAROK BURGENLANDBAN (1934)

Népszámlálás (1934):

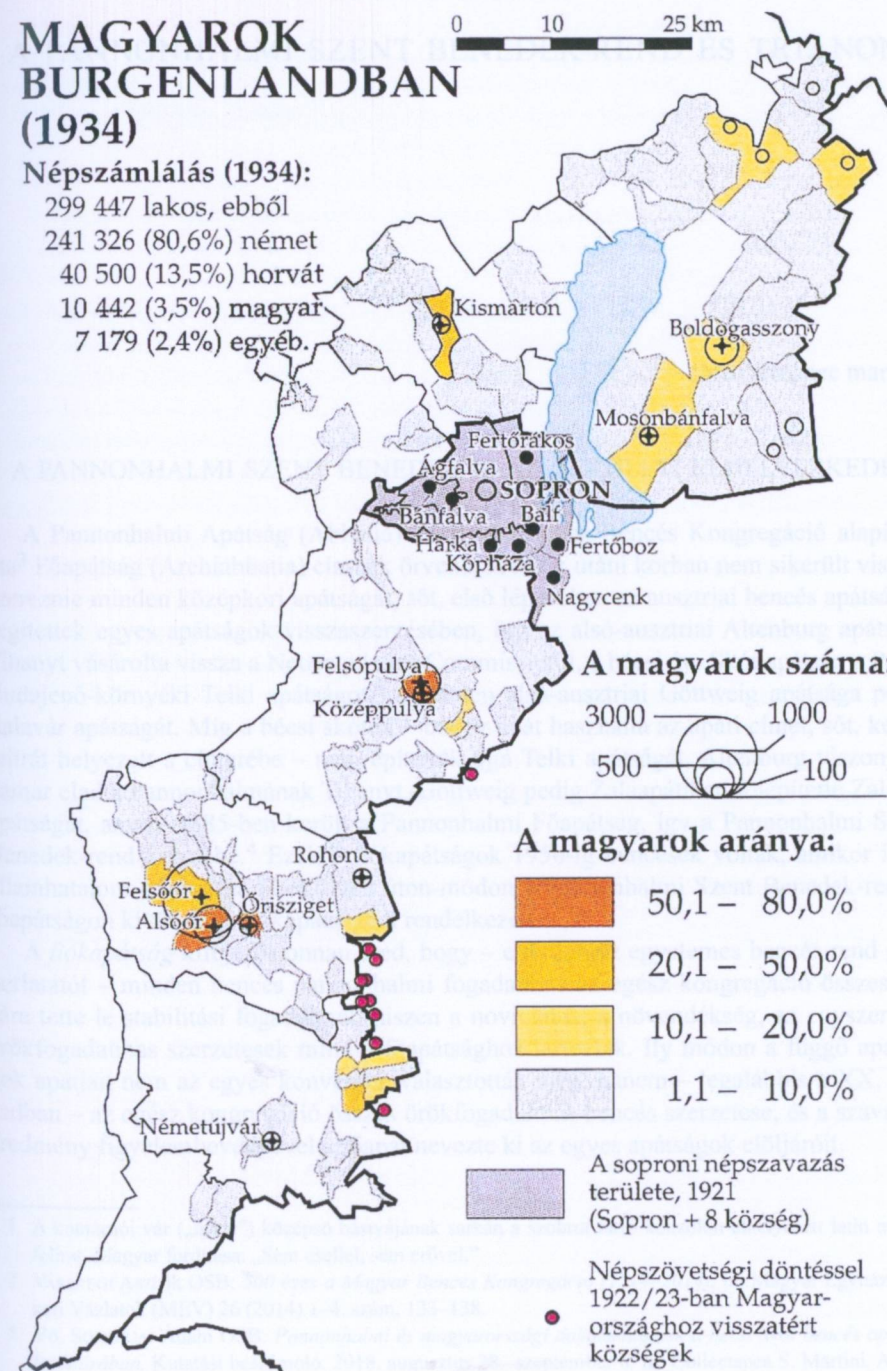
299 447 lakos, ebből

241 326 (80,6%) német

40 500 (13,5%) horvát

10 442 (3,5%) magyar

7 179 (2,4%) egyéb.

8. kép: Magyarok Burgenlandban (1934). In: Gerhard BAUMGARTNER: *A burgenlandi magyarság élete. História* 2008/6-7 (30. évf.). 30.

A PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND ÉS TRIANON

„Nec arte, nec marte”¹

I. A PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

A Pannonhalmi Apátság (Abbatia) 1514, a Magyar Bencés Kongregáció alapítása óta² Főapátság (Archiabbatia) címnek örvend. A török utáni korban nem sikerült visszazsuzuznie minden középkori apátságát, sőt, első lépcsőben az ausztriai bencés apátságok segítettek egyes apátságok visszazsuzuzésében, így az alsó-ausztriai Altenburg apátsága Tihanyt vásárolta vissza a Neoacquistica Commissiótól, a bécsi ún. Skót apátság a Páty–Budajenő-környéki Telki apátságot,³ a szintén alsó-ausztriai Göttweig apátsága pedig Zalavár apátságát. Míg a bécsi skótok – bár az apát használta az apáti címet, sőt, kettős mitrát helyezett a címerébe – nem építették újjá Telki apátságát, Altenburg viszonylag hamar eladta Pannonhalmának Tihanyt, Göttweig pedig Zalaapátiban fölépítette Zalavár apátságát, amely 1885-ben került a Pannonhalmi Főapátság, így a Pannonhalmi Szent Benedek-rend kebelébe.⁴ Ezek a fiókapátságok 1950-ig bencések voltak, amikor is az államhatalom feloszlatta őket. Ilyen úton-módon a Pannonhalmi Szent Benedek-rend a főapátságon kívül négy fiókapátsággal rendelkezett.

A *fiókapátság* kifejezés onnan ered, hogy – eltérően az egyetemes bencés rend gyakorlatától – minden bencés pannonhalmi fogadalmas az egész kongregáció összes házára tette le stabilitási fogadalmát, hiszen a noviciátus, a növendékség, az egyszerű és örökfogadalmas szerzetesek mind a főapátsághoz tartoztak. Ily módon a függő apátságok apátjait nem az egyes konventek választották meg, hanem – legalábbis a XX. században – az egész kongregáció összes örökfogadalmas bencés szerzetese, és a szavazati eredmény figyelembevételével a főapát nevezte ki az egyes apátságok előljáróit.

¹ A komárnói vár („újvár”) középső bástyájának sarkán a szobrot tartó konzolon elhelyezett latin nyelvű felirat. Magyar fordítása: „Sem csellel, sem erővel.”

² VÁRSZEGI Asztrik OSB: *500 éves a Magyar Bencés Kongregáció (1514–2014)*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (MEV) 26 (2014) 1–4. szám, 133–138.

³ Vö. SOMORJAI Ádám OSB: *Pannonhalmi és magyarországi dokumentumok a bécsi Skót bencés apátság levéltárában*. Kutatási beszámoló, 2018. augusztus 28.–szeptember 6. In: Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője VI., 2018. 257–270.

⁴ Az apátság történetéről legrészletesebben lásd FÜSSY Tamás – ERDÉLYI László: *A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig*, Budapest 1902. Utánnymás: Zalaapáti 2019. 731 lap. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, VII.)

A bencések hazánkban tehát egy főapátság szerzetesei voltak, és az egyetemes Bencés Konföderáció megalakulásakor⁵ mint ilyenek kerültek az egyetemes bencés katalógus (névtár) függelékébe.⁶ A Magyar Bencés Kongregáció elnevezés csak 1920-tól jelenik meg az egyetemes bencés katalógusban, a kongregáció alapításának ősisége folytán pedig már nem a függelékben, hanem az előkelő harmadik helyen találjuk.⁷

A Pannonhalmi Főapátság és négy ún. fiókapátság 1917–1918-ban

Pannonhalmi Főapátság

Létszáma: 1 főapát, 5 apát, 173 áldozópap bencés, 22 egyszerű fogadalmas növendék, 40 fogadalom nélküli növendék, 11 novicius. Ezek közül: tankerületi királyi főigazgató: 1, teológiai tanár: 4, egyetemi tanár: 1, tanárképző-intézeti tanár: 13, gimnáziumi tanár: 83, lelkipásztorkodással foglalkozik: 28, katonalelkész: 5, gazdasági téren működik: 12, egyéb tisztségben: 14, nyugalomban: 12, növendék: 73.⁸ A Rend vezetése alatt áll főiskola: 1 – hallgató: 73 (bencés); főgimnázium: 6 – tanuló: 2201; plébánia: 25; fiókegyház (filia) és egyéb csatolt rész: 110; templom és kápolna: 44; kegyurasága alá tartozó község: 35.

Fiókapátságok (négy fiókapátság) – Közülük egyik sem került a határokon túlra.

– **Bakonybéli Apátság:** apát plusz hat konventtag⁹

Plébániák: A Pannonhalmi Főapát főpásztori joghatósága és a bakonybéli apátság kegyurasága alá tartozó plébániák, helyben lakó bencés plébánosokkal:

1. Bakonybél (alapítva: XI. sz., anyakönyvei 1721-től): 1152 rk. hívő.¹⁰
2. Kajár[péc] (rég plébánia, a XV. századtól, anyakönyvei 1748-tól): 864 hívő.

5 1893-ban. Irodalom: *A Bencés Konföderáció*. Szerk. SOMORJAI Ádám OSB (Bencés Rendtörténet 1.) Pannonhalmi 2009. 352 lap.

6 Már a konföderáció megalakulását megelőzően is, mert az első két ilyen katalógust az Amerikai Egyesült Államokban alapított Szent Vince Főapátság gondozta: *Album Benedictinum, seu Catalogus exhibens seriem Sacrorum Antistitum ac Monachorum...*, ed. Eduardus Hipelius OSB, St. Vincent (Pennsylvania, USA) 1869; *Album Benedictinum, nomina exhibens monachorum, qui de nigro colore appellantur...* ed. Boniface Wimmer, St. Vincent 1880. – A két amerikai kiadást követte előbb a Montecassino székhellyel kiadott kötet, majd azt követően a Rómában addigra felépült Primás Apátság által gondozott kötetek sorozata: *SS. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae*, Montis Casini 1894; *SS. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae Anno Domini MDCCCXCVIII*, Romae 1898; *SS. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae, A. Dni MCMV*, Romae 1905; *SS. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae, A. Dni MCMX*, Romae 1910. – Az első világháború miatt nem volt lehetőség az 1915. évi katalógus kiadására. 1920-tól ismét ötvenként jelent meg a katalógus.

7 *SS. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae*, A. Dni MCMXX, Romae 1920; lásd még SOMORJAI Ádám OSB: *Bencés szerzetesség*, in: MEV 26 (2014) 1–4. szám, 141–143.

8 A statisztikát lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1917–1918. tanévre*, Győr 1917. 77sk. A Rend növendékei: Pannonhalmán, a hittudományi és tanárképző tanfolyamban IV-ed évesek: 5 fő, III-ad évesek: 9 fő, II-od évesek: 7 fő, I-ső évesek: 11 fő; A gimnáziumi tanfolyamban: VIII. osztály: 14 fő, VII. osztály: 13 fő. Noviciusok 10 fő. Innsbruckban: 3 fő. Forrás: i. h. 75–76. – A növendékek statisztikája a két helyen – egymáshoz közeli lapokon – eltér, ennek okát abban találjuk, hogy a névtár nyomtatása során néhányan elhagyhatták a rendet.

9 I. h. 61–63.

10 A névtár itt közli az evangélikus, református és izraelita felkezetűek létszámát, sőt a vegyes házasságban élőket is. Tekintettel arra, hogy a bencés plébánosok a római katolikus felekezetű hívekkel foglalkoztak, ezek létszámának közlésétől itt és a továbbiakban eltekintünk. A névtár az anyaegyházon kívül hozza az ún. csatolt részek híveinek létszámát is, de nem tünteti fel, hogy filiáról van-e szó, illetve hogy van-e

– **Tihanyi Apátság:** apát plusz hat konventtag¹¹

Plébániák: Hat plébánia.

A tihanyi apátság kegyurasága alá tartozó s a veszprémi egyházmegyébe bekebelezett plébániák, helyben lakó bencés plébánosokkal:

1. Tihany (alapítva: 1055k., anyakönyvei 1703 óta): 717 rk. hívő.
2. Aszófő (alapítva a XIV. században, anyakönyvei 1766 óta): 874 rk. hívő.
Fiókegyházak: Örvényes, Balatonudvari
3. Balatonendréd (alapítva a XIV. században, anyakönyvei 1745-től): 1506 rk. hívő.
4. Balatonfüred (Fürdőtelep, 1788-tól, anyakönyvei Paloznaki plébánián): 223 rk. hívő.
5. Kapoly (alapítva a XIV. században, anyakönyvei 1787-től): 400 rk. hívő.
6. Zamárdi (alapítva a XIV. században, anyakönyvei 1785-től): 1108 rk. hívő.
Fiókegyház: Szántódpuszta

– **Dömölki Apátság:** apát plusz hét konventtag¹²

Plébánia: Egy plébánia.

A dömölki apátság kegyurasága alá tartozó s a szombathelyi egyházmegyébe bekebelezett plébánia, helyben lakó bencés plébánosokkal:

1. Celldömölk (rég plébánia, anyakönyvei 1750 óta): 3345 rk. hívő.

– **Zalavári Apátság:** apát plusz nyolc konventtag¹³

Plébániák: Négy plébánia.

A zalavári apátság kegyurasága alá tartozó s a veszprémi egyházmegyébe bekebelezett plébániák, helyben lakó bencés plébánosokkal:

1. Zalaapáti (alapítva: 1715, anyakönyvei 1742 óta): 717 rk. hívő.
Fiókegyház:¹⁴ Esztergály [ma Esztergályhorváti]
2. Csácsbozsok (ma: Zalaegerszeg, régi plébánia, anyakönyvei 1749 óta): 760 rk. hívő.
3. Nagyrada (alapítva: 1894, anyakönyvei 1894-től): 1254 rk. hívő.
4. Zalavár (alapítva a X. századtól, anyakönyvei 1749-től): 1445 hívő.
Fiókegyház: Baksaháza. Orosztony plébániájához csatolva.

Székházak és Gimnáziumok

Az első világháború végén a bencések hat gimnáziumban tanítottak, hat székházban laktak. Ezek a következők:

1. Esztergom: Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 13 bencés tanár, 347 tanuló.¹⁵

temploma vagy kápolnája. A római katolikus hívek esetében írásunkban az anyaegyház és a mindenkori csatolt részek együttes létszámát hozzuk.

11 I. h. 64–67.

12 I. h. 68–69.

13 I. h. 70–73.

14 Leányegyház, filia értelemben.

15 *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1917–1918. tanévre*, Győr 1917. 28–31. Rövid történeti összefoglalás: a 28sk. oldalakon.

2. Győr: Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 18 bencés tanár, 512 tanuló.¹⁶

3. Komárom:¹⁷ Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 16 bencés tanár, 345 tanuló.¹⁸

4. Kőszeg: Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 15 bencés tanár, 341 tanuló.¹⁹

5. Pápa: Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 14 bencés tanár, 336 tanuló.²⁰

6. Sopron: Székház és Főgimnázium. Az 1917–1918-as tanévben 14 bencés tanár, 14 tanuló.²¹

Közülik Komárom, csehszlovák nevén Komárno került a határokon túlra.

A Pannonhalmi Főapátság (Abbatia nullius) plébániái

– A Pannonhalmi Főapátsághoz, ún. nullius apátsághoz tartozó plébániákon a bencés rend tagjai látták el a lelkipásztori szolgálatot, kihelyezett plébániaépületben laktak. Ezek a következők:

1. Győrszentmárton (a község temploma már 1338-ban megvolt, anyakönyvei 1689 óta, 1964 óta Pannonhalmi), 2810 rk. hívő.²²

2. Bakonypéterd (alapítva: 1840), 546 rk. hívő.

3. Bársonyos (alapítva: 1753), 1269 rk. hívő.

4. Csanakfalu (ma: Győr-Ménfőcsanak, alapítva: 1787), 1397 rk. hívő.

5. Deáki (alapítva: XI. sz., anyakönyvei 1700-tól) 1920 után: Diakovce, 2180 rk. hívő.

6. Győrszentiván (rég. plébánia, anyakönyvei 1735 óta): 4638 rk. hívő.

Fiókegyházak: Vének, Kismegyer, Hecsepuszta.

7. Komáromfűss (rég. plébánia, anyakönyvei 1788 óta): 677 rk. hívő.

8. Lázi (1366-ban már volt plébánosa, anyakönyvei 1727 óta): 1189 rk. hívő.

9. Nyalka (1362-ban már volt plébánosa, anyakönyvei 1720 óta): 707 rk. hívő.

10. Ravazd (alapítva: XI. sz., anyakönyvei 1735 óta): 1590 rk. hívő.

Fiókegyház: Tarjánpuszta.

11. Tárkány (rég. plébánia, anyakönyvei 1722 óta): 2090 rk. hívő.

12. Tényőfalu (rég. plébánia, anyakönyvei 1768 óta): 1989 rk. hívő.

13. Veszprémvarsány (alapítva: XI. sz., anyakönyvei 1774 óta): 917 hívő.

Közülik Deáki és Komáromfűss került a határokon túlra.

A Pannonhalmi Főapátság elkülönített egyházkerületéhez tartozó, de a szomszéd egyházmegyék plébániájához csatolt fiókegyházak:

1. Dénesd, Pozsony vármegye. Az Esztergomi Főegyházmegye misérdi plébániájához csatolva: 510 rk. hívő.

2. Tömörd, Puszt, Komárom vármegye. A Győri Egyházmegye mocsai plébániájához csatolva: 255 rk. hívő.

3. Kiscsanak, a Győri Egyházmegye nagyigmándi plébániájához csatolva: 44 rkat. hívő.

Közülik Dénesd esett a határokon túlra.

A Pannonhalmi Főapátság elkülönített egyházterületének katolikus népiskolái:

Győrszentmárton, Bakonybél, Somhegypuszta, Bakonypéterd, Bársonyos, Csanakfalu, Deáki, Győrszentiván, Kismegyerpuszta, Vének, Kajár, Komáromfűss, Lázi, Nyalka, Ravazd, Tarjánpuszta, Tárkány, Tényőfalu, Tömördpuszta, Veszprémvarsány.²³

Közülik Deáki esett a határokon túlra.

A trianoni békeszerződés után előállt új helyzet

A határokon túlra kerültek a Dunától északra fekvő területek, így a *Komáromi rendház* – Komárno belvárosában. A várostemplom a városplébániáé, a bencések a szomszédos plébániatemplomban ill. saját székházi kápolnájukban misézhettek, továbbá lelkipásztori munkát vállalhattak Komárnóban és környékén. A bentlakó bencések létszáma 1919-ig maximálisan 17-20 volt, 1919-ben 14, 1938-ban 11 – többségükben gimnáziumi tanárok, valamint itt lakott a környékbeli rendi birtokok jószágkormányzója is.

Komáromi Főgimnázium – Komárno városában, külön épületben.

Plébániák: Nullius apátság két plébániája: Deáki és Komáromfűss (melyek de jure 1977-ig a Főapátság plébániái maradtak), továbbá Dénesd (Jánošíková) kegyurasági plébánia, 1922-től a nagyszombati (trnavai) apostoli kormányzóság területén.

Bencés birtokok

Komáromfűss (Trávník) – Kolozsnéma (Kližská Nemá)²⁴ kataszterben 1444 hektár, a Deáki kataszterben 976 hektár.²⁵

16 I. h. 32–34. Rövid történeti összefoglalás: a 32. oldalon.

17 Komárom, a Duna északi partján, amely Csehszlovákiához került, hivatalos neve ma Komárno. A mai magyarországi Komárom városát az ősi Komárom városából kiutasított polgármester és bankigazgató, valamint mások alapították meg éppen Trianon után, Új-Szönyben, kormányzati segítséggel. Az ősi Komárom városának ma elterjedt neve Rév-Komárom, amely viszont sérti a komárnói magyar önérzetet.

18 I. h. 35–38. Rövid történeti összefoglalás: a 35sk. oldalakon.

19 I. h. 39–41. Rövid történeti összefoglalás: a 39sk. oldalakon.

20 I. h. 42–44. Rövid történeti összefoglalás: a 42sk. oldalakon.

21 I. h. 45–48. Rövid történeti összefoglalás: a 45sk. oldalakon. Budapesten, a Rigó utcában 1923-ban nyílt gimnázium, Csepelen 1945-ben.

22 I. h. 52, a további plébániákról ezt követően az 52–59. oldalakon.

23 Az egyes tanítók neveinek feltüntetésével, lásd *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1917–1918. tanévre*, Győr 1917. 107–110. A népiskolákra lásd VARGA László: *A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században*, METEM, Budapest 2007. 160 lap. (METEM Könyvek 61.) Vö. VARGA László: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Egyházmegye népiskoláinak történetéből (1920–1948)*, in: Iskolakultúra 16, 2006. 4. szám, 22–36. Interneten: <http://real.mtak.hu/57685/> és: <https://epa.oszk.hu/00000/00011/00103/pdf/> (Letöltés: 2021. január hónapjában).

24 Kolozsnéma filia, anyegyháza Csicsó, az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozik.

25 Jándi Bernádin pannonhalmi kormányzó perjel 1920. január 15-én kelt, XV. Benedek pápához intézett levelében, valamint Bárdos Remig pannonhalmi főpát 1921. március 10-én XI. Pius pápának írt levelében megjelölt birtoknagyságok, lásd SOMORJAI Ádám OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 29 (2017), 3–4. szám, 47. és 59.

*

Csehszlovákia területén voltak még más bencés kolostorok is, pontosabban Cseh- és Morvaország területén. Róluk itt most nincs szó, bár forrásainkban rendre felbukkan a Prága melletti ősi Brevnov cseh nyelvű apátsága, a Prága szívében lévő Emauz (Emaus) német nyelvű apátsága, cseh területen Broumov és Morvaországban a Brno melletti Rajhrad (Raigern) apátsága, és az a gondolat is, hogy a komáromiak csatlakozzanak a szláv bencésekhez.²⁶ A Szent Adalbert Szláv Kongregáció azonban csak 1945-ben jött létre.²⁷

II. A KOMÁROMI BENCÉS RENDHÁZ, A MAGYAR TANÍTÁSI ANYANYELVŰ BENCÉS GIMNÁZIUM ÉS A CSEHSZLOVÁKIAI BENCÉS BIRTOKOK AZ ÚJ VISZONYOK KÖZÖTT

A cseh-szlovák államhatalom keretei között a komáromi bencések tovább folytatták tanítói-nevelői és lelkipásztori munkájukat. Birtokigazgatási feladataikban azonban kezdettől fogva akadályoztatva voltak, és ez létbizonytalanságot jelentett számukra. A csehszlovák állam számára politikai kérdés volt a magyar gimnázium működése, feltételként szabta hozzá a csehszlovák állam iránti hűséget, nevezetesen: a bencés tanárok szerezék meg az állampolgárságot, tegyék le az állameskü, továbbá szűk keretek közé szabta a gimnázium működését. Miután egyre több diák jelentkezett, aktuális kérdéssé vált a második magyar anyanyelvű gimnáziumi osztály megnyitása – és ez, miként a többi probléma, illetékességi kérdéseket is fölvetett a Magyarországon élő ordinárius, tehát a pannonhalmi főapát és a helyben élő, működő csehszlovák állampolgárságot nyert komáromi bencés házfőnök-igazgató között. Szlovák részről szorgalmazták a szlovák tanítási nyelvű második osztály megnyitását, s ehhez állami segítséget is felajánlottak. A következőkben ennek a bonyolult, belföldi, csehszlovák–magyar és csehszlovák–vatikáni–magyar vonatkozásokkal bővelkedő kérdés-komplexumnak a rövid leírására vállalkozunk.

A vonatkozó szakirodalmon túl korábbi publikációinkra támaszkodunk, amelyekben elsődlegesen a Rómában lévő bencés primásapáti levéltárban (APr) és az Apostoli Szent-szék illetékes dikasztériuma, a Szerzetesi Kongregáció levéltárában végzett kutatásaink eredményeit közöltük,²⁸ majd kutatásainkat kiterjesztettük a Vatikáni Államtitkárság²⁹

és a prágai apostoli nunciatúra levéltárára,³⁰ ezt követően pedig áttekintést adtunk az 1919 után kialakult helyzetről, elsősorban hazai nyomtatott források alapján.³¹ Jelen írásunkban figyelemmel leszünk a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában (PFL) őrzött forrásokra, így elsősorban a Főapáti Hivatal (FH) iktatott irataira.³² E helyen nem térhetünk ki a gazdasági szereplők működésére és a mezőgazdasági létesítmények számadásaira.³³

Címadásunk szerint a Pannonhalmi Szent Benedek-rend, más szavakkal a Magyar Bencés Kongregáció és Trianon kérdésével foglalkozunk, Trianon esztendejére és az azt követő néhány évre vonatkozóan.

Alkalmanként kitekintéssel kell lennünk a későbbi évekre is, hiszen azok a folyamatok, amelyeknek részét képezik, hosszabbak voltak, az Apostoli Szentszékkal való *modus vivendi* megkötése (1928) már túlmutat korszakhatárunkon, még inkább annak gyakorlati kivitelezése (1937). 1938 novemberében pedig új helyzet adódott, amikor is az itt tárgyalt kérdések elvesztették aktualitásukat, lévén, hogy a bencés szerzetes-tanárok ismét honi talajon működhettek. Nem tisztünk az 1945 utáni helyzet tárgyalása sem, amikor a határok újból megváltoztak.³⁴

Állampolgárság

A cseh-szlovák államhatalom megkívánta az állameskü letételét, a cseh-szlovák állampolgárságot ahhoz, hogy tanításra engedélyt adjon. Erre az első hivatalos aktus a Medvecký Károly,³⁵ a csehszlovák kormány szlovák miniszterének vallásügyi referen-

Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának a levéltárában kutatható, ennek rövidítése: ASRS (Archivio della Sezione Rapporti con gli Stati).

30 Amelyet a Vatikáni Apostoli (korábban: Titkos) Levéltár őriz, rövidítése: AAV, Archiv. Nunziatura in Ungheria, ill. in Cecoslovacchia. Vö. SOMORJAI Ádám OSB: *A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939*. In: Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. SOMORJAI Ádám OSB és ZOMBORI István, Budapest 2016. 109–123; továbbá Uő: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 42–109.

31 SOMORJAI Ádám OSB: *A komáromi/komárnói bencés rendház 1919 után*, in: A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren, 1938–2018. A Szegeden 2019. február 26-án tartott nemzetközi konferencia szerkesztett anyaga. Szerk. ZOMBORI István, METEM, Budapest 2020. 77–96.

32 Ezek jelentős része Gyuriss Emil ügyvéd „felvidéki birtok ügyek” mappájába került. A komáromi bencés rendház levéltára szintén a PFL-ben tanulmányozható. – Ezúton is köszönöm Dénesi Tamás levéltár-igazgató úr segítségét, továbbá a források felkutatásában és leírásában közreműködő Boros Zoltán levéltáros munkáját.

33 Ilyen típusú dokumentumok: a komáromi székház és főgimnázium számadásai, a komáromi gimnázium tandíj előirányzata, a komáromi igazgató jelentése az alapítványi vagyonokról, a komáromi főgimnázium tanulójárulékainak felterjesztése, a füssi gazdaság (tisztí és kormányzó) számadásai, a deáki gazdaság elszámolása, stb. Ezek elemzése hasznos birtoktörténeti ismeretekkel gyarapítaná történeti ismereteinket.

34 Erre vonatkozóan lásd SOMORJAI Ádám OSB: *A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlata*, in: Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV., 2016. 163–175; Uő: *A Szláv Bencés Kongregáció rövid története*, i. m.

35 Karol Anton Medvecký (1875–1937) c. prépost, muzeológus, etnográfus, történész, számos álnéven közölt újságcikkeket. Az okiratokban azt találjuk, hogy felhagyott papi működésével, ellenben ő az, aki 1922-ben, első szlovákként az új csehszlovák republikában címzetes préposti kintetést kapott, élete végén pedig, 1920–1937 között Bajmóc plébánosa volt. Lásd Pavol PARENICKA szócikkét in: *Lexikón katolíckych knazských osobnosti Slovenska*, Bratislava 2000. 210sk.

26 Brevnovban 1931 őszén kettő, 1932. október 4-től négy növendéket fogadtak be (PFL FH 711/1931, 705/1932, 934/1932 és 985/1932 ikt. számok alatt), készségük csak két esztendeig tartott (PFL FH 427/1934). Ezt követően a Beuroni Kongregációhoz tartozó prágai Emaus apátsága több növendéket fogadott be egyetemi tanulmányaik alatt. (PFL FH 370/1937, ikt. szám alatt.) 1935-ban ketten első éves, hárman harmadéves, ketten negyedéves teológiai hallgatók, összesen heten! Gidró Bonifác OSB házfőnök és igazgató 1935. október 28-án kelt leveléből, amelyet a prágai apostoli nunciushoz írt a szeparáció ügyében, PFL Komáromi Rendház Iratai (a továbbiakban: KR).

27 SOMORJAI Ádám OSB: *A Szláv Bencés Kongregáció rövid története*, in: Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője V., 2017. 153–168.

28 SOMORJAI Ádám OSB: *Visitatio apostolica Institutum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja* (Rendtörténeti Füzetek 13.), Pannonhalma 2008.

29 Pontosabban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjára, amely a Vatikáni Államtitkárságnak akkor az első szekciója volt. Rövidítése: AA.EE.SS. (Affari Ecclesiastici Straordinari). Ez ma a Vatikáni

se által 1919. december 15-én a komáromi vármegyeház helyiségében tartott értekezlet, amelyben Horváth Kristóf OSB³⁶ komáromi házfőnök, Móroc Emilián OSB főgimnáziumi igazgató, továbbá Gidró Bonifác OSB, Gödör Kapisztrán János OSB, Sárosy Etel OSB tanárok, valamint Galba Károly főapátsági jogtanácsos jelenlétében rögzítést nyert, hogy Szlovákia katolikus vallásalapja javára lefoglalja a pannonhalmi főapátságnak mint idegen országban székelő jogalanyak mindkét – füssi és deáki – uradalmát, és bejelenti, hogy a vallásalap vállalja az uradalmak terheit (a gimnáziumot, két kegyúri plébániát). A kormánytanácsos egyben kifejti, hogy a rendtagokat a tanév végével állampolgársági illetékesség szerint ki kell cserélni, állampolgári hűségfogadalmukat mielőbb le kell tenniük, továbbá a Szentszék útján szabadulhassanak a magyarországi rendi fegyelem alól, és kerüljenek belföldi – értsd: csehszlovákiai – rendfőnök jurisdikciónak alá.³⁷ A bencés tanárok számára azonban gyanús az állampolgársági hűségeskü emlegetése, mivel annak szövegét nem ismerik.³⁸

Az állameskü letételének problematikája

A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919. december 11-én érdeklődött Jándi Bernardin OSB pannonhalmi kormányzó perjelnél³⁹ a komáromi gimnázium sorsa felől. Egy héttel később kelt válaszában a kormányzó perjel többek között kifejtette, hogy a rend egyik tagja sem tett esküt. Itt említést tett egy Rehák Rupert⁴⁰ nevű szlovák papról, akit Medvecky Komáromba küldött, de Rehák csak körülnézett, és távozott. „Azóta ígértették a tót nyelven tanítás elrendelését, ámde tervüket [...] nem valósították meg.”⁴¹

Az új helyzet felkészületlenül érte a komáromi bencéseket, mert nem volt köztük szlovákul beszélő rendtárs.⁴² A főpát jelenti, hogy „tótul tudó igazgatót” megfelelő ember hiányában nem tud küldeni. Ugyanakkor az ilyen jellegű áthelyezést nem tartja kívánatosnak, mivel a poszt hűségesküt és cseh-szlovák állampolgárságot kíván meg, amely a nemzetiséghez való csatlakozást is jelenti.⁴³

36 Az „OSB” a latin „Ordo Sancti Benedicti” rövidítése, melynek jelentése: Szent Benedek rendje. Minden bencés neve után feltüntetjük, kivéve, ha a feltüntetett funkció ezt egyértelműsíti.

37 Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (PFL), Főpáti Hivatal iktatott iratai (FH), ikt. sz. 382/1919.

38 A komáromi rendház főnökétől Jándi Bernardin OSB pannonhalmi kormányzó perjelnek, Komárom, 1919. december 24. PFL FH ikt. sz. 382/1919.

39 Hajdú Tibor főpát 1918-ban bekövetkezett halála után átmeneti időszakban kormányzó perjel állt a Rend élén. Jándi Bernardin OSB 1918–1920 között gyakorolta ezt a hivatalt.

40 Rupertus Rehák (1863–1929), bencés 1882-től, r. kat. pap 1886-tól. A stájerországi St. Lambrecht apátság szerzetese volt, innen látták el Máriazellt.

41 Jándi Bernardin OSB kormányzó perjel 1919. december 18-án kelt levele a VKM-hez, PFL FH 365/1919. 1927. november 5-i levelében a főpát arról számolt be a VKM-nek, hogy a csehszlovák kormány véglegesen elejtette Reháknak a komáromiak eljáróvá tervezett átvételét. PFL FH 889/1927.

42 A komáromi rendtársak kérnek „tótul tudó rendtársat, ki velük a tót nyelven értekező hivatalos leveleket megismertetné”. Dékáni gyűlés jegyzőkönyve, 1920. december 2. Jelzete: PFL FH 22/1921. – A dékánygyűlés a bencés rend előjáróinak az értekezlete, amely évente egyszer tartja ülését, a rendet érintő fontos kérdésekben testületileg foglal állást, és segíti a legfőbb előjárót, a főpátot, a döntéshozatalban.

43 I. h.

1920. június 9-én „a világi iskolai hatóság felhívására a hűségesküt mindannyian letették és a csehszlovákiai viszonyokhoz alkalmazkodva a fennálló törvények szerint akadálytalanul tanították a magyar ifjúságot 1923-ig”⁴⁴

1921 januárjában a prágai csehszlovák oktatásügyi miniszter fél éves huzavona után fölmentette Móroc Emilián OSB-t igazgatói állásából, aki Bárdos Remig⁴⁵ főpáthoz írt levelében kifejti, hogy politikai okok miatt bocsájtják el, az ellene emelt vádak nem bizonyították, vizsgálat és kihallgatás nélkül büntették.⁴⁶ Egyben jelenti, hogy a tanárok okleveleit közjegyző által hitelesített másolatban be kell küldeniük, állampolgársági illetékességüket szintén bizonyítani kell, még az első fél évben be kell vezetni a csehszlovák tantervet, és csehszlovák tankönyveket kell használni.⁴⁷

1923-ban a komáromi házfőnök ráadásul azt a lehetetlen indoklást kapta, hogy ha nem fizettek adót, akkor nem számíthatnak kedvező elismerésre, márpedig a rendtársak neve 1912 óta nem fordult elő az adózók lajstromában.⁴⁸ A szerzetesek adóügye nem kezelhető úgy, mint a többi állampolgáré, hiszen csak zsebpénzt kapnak, a rendi munkát látják el, és a rend gondoskodik róluk. Ez az okvetetlenkedés bizarrul hat már azért is, mert a rendház és a gimnázium költségeire épp a zár alá vett rendi birtokokból csurrantott-cseppentett az államhatalom. A főpátokhoz írt beszámolóiban azt olvassuk, hogy a komáromi házfőnök kénytelen volt Pannonhalmától anyagi segílyt is kérni.

Gidró Bonifác házfőnök részletesen is kifejtette indokait, amelyeket teljes terjedelmükben idézünk:

„Tárgy: A Komáromi Szent Benedek-rendiek jövedelemadója.

T. Pénzügyigazgatósági Kirendeltségnek

Komárno.

A f. évi március 19-én kézhezvett jövedelemadóvallomásra vonatkozó felhívásra a következőkben válaszolunk:

Az 1921. évi 294. számú törvény az 1916. évi XXVI. tc. 2. §-ának azt a rendelkezését, hogy a szerzetesrendek felmentetnek a jövedelemadó alól, sem meg nem szüntette, sem nem korlátozta oly értelemben, mint a felhívásban foglaltatik, hogy ti. csak az épület fenntartására szükséges összeg volna mentes a jövedelemadó alól. Ezt bizonyítja egyébként az 1916 óta fennálló gyakorlat is; a pénzügyi hatóságok, még a komáromi pénzügyigazgatóság is erre az alapra helyezkedett az 1921. évi 294. számú törvény kihirdetése után is, és velünk való tárgyaláskor elismerte, hogy mi a törvény értelmében nem vagyunk jövedelemadókötelesek, miután nekünk nincs más bevételi forrásunk, mint birtokaink, amelyeket az idézett és eddig még hatályon kívül

44 Gidró Bonifác OSB házfőnök és igazgató 1935. október 28-án kelt leveléből, amelyet a prágai apostoli nunciushoz írt a szeparáció ügyében, PFL KR.

45 Bárdos Remig (1868–1932), 1885-ben lépett a bencés rendbe, 1892-ben szentelték pappá, magyar–latin szakos gimnáziumi tanár Esztergomban, 1907-től házfőnök és igazgató Kőszegen, 1920-tól pannonhalmi főpát. Szívbetegsége miatt 1929-től főpáti koadjutor irányította a Rendet, Kelemen Krizosztom személyében.

46 A komáromi házfőnök 1921. január 28-án kelt 140/1921. sz. jelentése, PFL FH 160/1921.

47 I. h.

48 Lásd Gidró Bonifác 1923. július 6-án kelt levelét Bárdos Remig főpáthoz, PFL FH 397/1923.

nem helyezett törvény a jövődelemdó alól minden kétséget kizárólag mentesít. Az a körülmény, hogy birtokaink jelenleg sequestrum alatt vannak még, nem változtat a lényegen, miután a birtokaink után ellátásunkra és intézményeink fenntartására folyósított összegeket nem fizetesként kapjuk, hanem mint birtokaink jövedelmének egy részét s így helytelen az a felfogás is, hogy mi esetleg a birtokainkat kezelő Centrálna Správa alkalmazottjai volnánk, sőt megfordítva a Centrálna Správa lehetne a mi alkalmazottunk, amennyiben ő kezeli a mi birtokainkat.

A Rendnek sem vagyunk alkalmazottjai, hanem mi magunk vagyunk a jövődelemdó alól mentesített szerzetesrend. A szerzetesrenden a törvény egy pillanatig sem gondolta a szerzetesrendek lakóépületét, hanem a Rend tagjait egyenként is, összeségükben is és az egyes tagokat soha nem tekintette a Rend alkalmazottjainak, hanem magát a Rendet alkotó egyéneknek.

Mivel pedig a Rend tagjainak ellátása csakis a Rend birtokai után folyósított összegekből fedeztetik és a Rend tagjainak más külön jövedelmük nincsen, a törvény világos szövegezése értelmében nem is vagyunk jövődelemdókötelesek és ezért nem is tehetünk eleget a jövődelemdóvallomás tételre hozzánk intézett felhívásnak.”⁴⁹

A csehszlovák kormányzat igyekezett odahatni, hogy a túlságosan magyarkodó bencéseket kiutasítsa az ország területéről, vagy saját kérésükre hagyják el az országot. Másik eszköze az volt, hogy egyes rendtagokat eltiltottak a tanítástól, ill. nem adott számára tanítási engedélyt. A kormányzat álláspontja az volt, hogy csehszlovákiai egyetemen végzett tanárok tanítsanak, illetve a más ország területén szerzett diplomát nosztrifikálni kell. Ezek a kérdések egészen a harmincas évekig elhúzódtak.

Akiket kiutasítottak Csehszlovákiából, ill. aki saját kérésére elhagyta Csehszlovákiát

- 1920 Szúnyogh Xavér Ferenc OSB-t 1920. július 31-én utasították ki.⁵⁰
 1923 Horváth Kristóf OSB házfőnököt⁵¹ és Gosztanyi Nándor OSB-t 1923. május 4-i dátummal utasították ki.⁵² Ugyanebben az évben kiutasították Szívós Donát OSB-t, valamint Vlasics Róbert OSB-t is, akik az előző tanévben érkeztek főpáti dispoziációval.
 1924 Epölyi Mainrád OSB deáki plébánost azért akarták kiutasítani, mert 1923-ban és 1924-ben Szent István napján (augusztus 20.) ünnepélyes istentiszteletet tartott.⁵³

49 Gidró Bonifác OSB házfőnök és igazgató 1926. március 29-én kelt 23 sz. levele a Pénzügyigazgatósági Kirendeltséghez, PFL KR.

50 1921-ben halottjuk is volt: Bódis Juszti OSB 1921. július 31-én hunyt el.

51 Celldömölkön, a bencés apátságban perjel, 1928-tól házgondnok is, meghalt 1930-ban. Az egyes bencések életsorsára lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára 1802–1986*. Szerk. BERKÓ Pál – LEGÁNYI Norbert OSB, Győr 1987.

52 Gosztanyi Nándor OSB élénk társadalmi életet élt, mint a Jókai Egyesület és a Magyar Tanító Egyesület titkára, a *Magyar Tanító* társszerkesztője, a Legényegylet elnöke, a katolikus iskolaszék tagja, a *Komáromi Lapok* egyik főmunkatársa. Kiutasítását követően magyarországi bencés munkakörökben tevékenykedett 1950-ben bekövetkezett haláláig.

53 Gödör Kapisztrán OSB komáromi konventjegyző 1924. szeptember 6-án kelt levele Bárdos Remig főpáthoz, hivatali példány. PFL KR, ikt. sz. nélkül. – Epölyi Mainrád OSB (1856–1928) négy évvel később Deákiban halt meg.

- 1926 Dr. Bognár Cecil OSB állampolgársági kérvényét – a komáromi házfőnök kérésére – beadta ugyan,⁵⁴ de visszavonta, mivel semmiképpen sem akar továbbra is ott maradni.⁵⁵

Akiket eltiltottak a tanítástól, vagy nem kaptak tanítási engedélyt

- 1924 Karle Sándor OSB-t, Egler Dózsa OSB-t és Gödör János Kapisztránt 1924 augusztusában eltiltották a tanítástól.⁵⁶ Karle 1925 januárjában Magyarországra távozott, és különböző bencés munkakörökben működött. Egler 1928-ban győri bencés tanár lett. Gödör később újra beadta a kérvényét.⁵⁷
 1925 Berta Orbán OSB-t 1925 februárjában eltiltották a tanítástól, ezt követően a győri bencés gimnázium tanáraként működött. Szeptember 1-jén egyszerre öt tanártól vonták meg az engedélyt, ezek közül csak ketten kapták meg újra, a másik háromnak el kellett távoznia Csehszlovákiából.⁵⁸
 1926 Gácsér József Kalazant OSB-t kiutasították.⁵⁹
 1929 Boldoghy Máriusz OSB nem kapott tanítási engedélyt és állampolgárságot sem.
 1931 Nemcsik (Szepes) Valter már csehszlovák állampolgárként érkezett, de fél év tanítás után megvonták az engedélyét.

Az eltiltások nem véglegesek, mert az eltiltott tanároknak a hatóságok egy-egy évre újra adnak tanítási engedélyt. Éppen ezért a bencés házfőnök és igazgató arra kéri a főpátot, hogy „az említett öt tanárt egyelőre ne disponálja, mert ha valamelyik egyszer innen kimegy, többé vissza nem térhet, mert feladta azt az elvi álláspontot, hogy ő önmagát cs.-sz. állampolgárnak tekinti és annak a jogait vindikálja”.⁶⁰

54 Nevezetesen Gödör Kapisztrán OSB, Egler Dózsa OSB, Sárosy Etel OSB és Bognár Cecil OSB állampolgársági kérvényeiről van szó, amelyeket be kellett adni. Gidró Bonifác 1925. január 9-én kelt levele és Bárdos Remig 1925. január 14-én kelt válaszevele, PFL FH 20/1925.

55 Dr. Bognár Cecil OSB 1926. szeptember 1-jén levélben kérelmezte a főpátnál Komáromból való áthelyezését. Indokai: öreg és beteg szüleinek ügyében többször neki kell eljárnia, az ottani viszonyok miatt sokszor huzamosabb időn keresztül nem lépheti át a határt. Az ottani hatóságok nem hajlandók tűrni, hogy Budapesten előadásait mint egyetemi magántanár megtarthassa. Tanítási engedélye nincs, teljes bizonytalanságban él, és minden ténykedés nélkül kell töltenie az idejét. Eltávoztása nem veszélyeztet az ottani székhez és főgimnázium fennmaradását és működését. Támogató papírját az összes rendtag aláírta. PFL FH 793/1926. – Lásd még Gidró Bonifác OSB 1926. szeptember 13-án kelt levelét a főpátnak, PFL FH 793/1926.

56 Gidró Bonifác OSB 1924. augusztus 19-én kelt, 314 sz. levele Bárdos Remig főpáthoz, PFL, KR.

57 „Gödör az állampolgársági kérvényét újból beadta és ezen az alapon nagy a reménye, hogy újból reaktiválják. Olyan összeköttetései vannak, hogy ez biztosan sikerül neki. Megjegyzem, hogy ezt az egyéni akcióját titokban csinálja és csak én tudok róla. Ő majd kitiporja magának!” Gidró Bonifác OSB 1924. szeptember 4-én kelt, ikt. sz. nélküli levele Bárdos Remig főpáthoz, PFL, KR.

58 Gidró Bonifác OSB 1935. október 28-án kelt leveléből, amelyet a szeparáció ügyében a prágai apostoli nunciushoz írt, PFL KR.

59 Kelemen Krizosztom főpáti koadjutor 1930. szeptember 20-án kelt levelében arról értesíthette Fidelis von Stotzingen bencés primás apátot, hogy Gácsér József Kalazant OSB-nek háromszor utasították el állampolgársági kérvényét, negyedik alkalommal a prágai igazgatási bírósághoz fordult, mégis kiutasították. A levél szövegét lásd in: SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Visitatio apostolica Institutum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935*. i. m. 467–470.

60 Lásd Gidró Bonifác OSB 1924. szeptember 4-én kelt, ikt. sz. nélküli levelét Bárdos Remig főpáthoz: PFL, KR.

Lét- és jogbizonytalanság

A bencések állandó jog- és létbizonytalanságban éltek, és emelt óraszámban dolgoztak. 1924-ben a tanári kar a két tornatanáron kívül nyolc tagból állt. Óraszámok: Gidró ig. 19, Pataki Maurusz OSB 29, Sólmos Ede OSB 29, Bíró Lucián OSB 30, stb. „... hiszem, hogy a tanári kar október 1-re [...] kiegészül 12 tagra (vagyis sikerül az újak számára a tanítási szabadságot megszerezni). Ha nem így lenne, akkor előre mondhatom, hogy be kell csuknunk az iskolát, mert azt a munkát, amire most vállalkoztunk, egy évig ki nem bírjuk.”⁶¹

Míg 1919-ben 14 bencés tanított, számuk később folyamatosan csökkent, 1938-ban már csak 11-en voltak. Ez időszakban a világi tanárok száma 4-ről 10-re emelkedett. Ez egyben a komáromi rendház terheinek növekedését is jelentette. Igaz, közben új hivatások is csatlakoztak, akik noviciátusukat Pannonhalmán, egyetemi tanulmányaikat Prágában végezték.

A létbizonytalanságra példa a Gidró Bonifác igazgató ellen indított vizsgálat, amelyet 1925. március 10-én azért tartottak ellene, „mert a gimnáziumi Jókai-ünnepélyt március 7-re tettem és így az Elnök⁶² március 7-i születésnapjának ünnepét quasi elhomályosítottam. A kihallgatás eredménye egy hét lapos jegyzőkönyv; a vége – mivel az ellenkezőjét bizonyítottam be annak, amivel vádoltak – valószínűleg az egész ügynek agyonhallgatása. Mert itt az a szokás, hogy megvádolják az embert, de fel nem mentik.”⁶³

Hosszú levelében az igazgató részletesen beszámolt a pápai apostoli vizitátor látogatásáról – aki kitarásra buzdította a bencéseket, „hogy az utolsó szlovenszkói katolikus gimnáziumot utolsó lehelletünkig tartsuk!” –, majd pedig az iskola jövőjéről e szavakkal írt:

„4. Minthogy az 1925–26. évi tanári karnak névsorát már június elején be kell terjesztenem, nekem már jó eleve tisztába kell jönnöm a jövő tanévre vonatkozó tervekkel. Utolsó szóbeli tárgyalásunk alkalmával az volt az impresszióm, hogy Méltóságod az itteni pozícióinkat fel akarja adni.

Én az ellenkező állásponton vagyok és az a meggyőződés, hogy nekünk ezt a pozíciót – miként a Visitor úr is mondta – utolsó lehelletünkig tartani kell.

Álláspontomat a következőkkel támogatom:

a.) Az egész Szlovenszkóban nincs több olyan középiskola, ahol a tanítási nyelv *tisztán magyar* volna, a többi intézetek mind cs.-szl. államiak, esetleg magyar párhuzamos osztályokkal.

b.) Hasonlóképp *nincs több katolikus középiskola*, ahol a vallási köteleseiket a tanárok és tanulók – a régi szokásokhoz ragaszkodva – gyakorolnák.

Ez az egyetlen intézet, ahová a katolikus szülő – aki a vallásos nevelésre súlyt helyez – nyugodtan adhatja gyermekét. Ezért létesítették a jobb érzésű szlovenszkói magyarok az intézettel kapcsolatos menzát is, hogy a messze vidékről az egyetlen magyar intézetbe tóduló szegény magyar ifjaknak némi menedéket nyújtsanak. Ez a menza is a katolikus nevelés egyik eszköze, mert a vezetése – bár nem kimondottan, hanem *de facto* – katolikus kezekben van; az intézet legfőbb irányítója két év óta Gödör K. János, a menza pénztárosa.

61 Lásd Gidró Bonifác OSB 1924. augusztus 19-én kelt, 314 sz. levele Bárdos Remig főapáthoz: PFL, KR.

62 Tomás G. Masaryk (1850. március 7.–1937), 1918-tól a Csehszlovák Köztársaság elnöke.

63 Lásd Gidró Bonifác OSB 1925. április 2-án kelt, 40 sz. levele Bárdos Remig főapáthoz: PFL, KR.

c.) A kath. alsó papság – a saját összeadott filléreiből – három év óta itt nevelteti a jövő magyar papi generációt és innen küldi a növendékeket (érettségi után) a nagy-szombati teológiai intézetbe.

d.) 1919 vagyis a fordulat óta az intézet növendékeinek száma mindig felül van 400-on, mert a magyarság ide gravitál.

A felhozott okok alapján állíthatom, hogy mi a szlovenszkói magyarsággal, kath. hívekkel és kath. papsággal szemben erkölcsi obligóban⁶⁴ vagyunk, s emiatt – bármilyen nehezünkre is esik az intézet fenntartása – könnyelműen nem szabad feladnunk (mintegy odadobnunk) a magyarságnak és katolikuságnak az utolsó mentsvárát!

És itt meg kell említenem, hogy egyik vezető állásban levő rendtársunk amaz állítását sem fogadom el, hogy a komáromi bencés gimnáziumot azért is fel kell adni, mert innen-onnan a bencések kevesebben lesznek a világiaknál, tehát nem lesz, nem lehet ott igazi bencés nevelés. Erre az a válaszom, hogy itt most nem éppen a bencés nevelés a fő, hanem a magyar lelkiület *észrevétlen ápolása* (mert ilyenek a körülmények) és a harcos katolikus életre való nevelés, előkészület.

Ugyanazon helyről hallottam azt is, hogy azért is fel kell adni a komáromi gimnáziumot, mert itthon az új pozíciókban szükség van az emberekre. Erre az a válaszom, hogy az itteni magyarság, amely ma rendkívüli megbecsülésben részesíti a bencéseket, szintén azt mondja, hogy a bencésekre itt is szükség van és nem szabad könnyelműen elhagyniuk az őrhelyüket, ahová a nemzet bizalma 100 évvel előbb állította, csak egy esetben: *az erőszaknak engedve!*

Mindent összefoglalva, szerény véleményem az, hogy amíg a megélhetésünk biztosítva van, addig ezt az intézetet – a magyarság érdekében – tartanunk kell, még ha többen lennének is a civilek, mint a benedictinusok.”⁶⁵

A komáromi rendtársak közül végül is többen letették az állameskü

A budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1922. január 23-i dátummal érdeklődött a felsőmagyarországi bencések cseh állampolgársága és Pannonhalmától való elszakadása ügyében. A magyar kormány nem járulhat hozzá, hogy a komáromi bencések felvegyék a csehszlovák állampolgárságot, letegyék a hűségesküt, és mint független priorátus különváljanak Pannonhalmáról.⁶⁶ Ezt közvetlenül megelőzően, az 1921. december 11-én tartott dékányülés határozatban állást foglalt a komáromi rendház Pannonhalmától történt elszakadása ellen, de nincs kifogása az ellen, hogy vikárius (helyettes) nevezetessék ki Komárom számára. Azzal a feltétellel járul hozzá az eskü letételéhez, hogy az egységes bencés tanári testület tovább működhet, megélhetésüket a birtokzár feloldása és visszaadása útján biztosítják, és az eskü szövege lelkiismeretükkel összeegyeztethető. A dékáni testület többsége kéri a komáromi rendtársakat az eskü letételére és arra, hogy a kérdésben egységesen járjanak el.⁶⁷ 1923. április 9-én a főapát már arról értesíti a belügyminisztert, hogy a komáromi rendtagok a magasabb cél érde-

64 Köteletségben.

65 I. h.

66 A VKM 1922. január 23-án kelt levele a főapáthoz. Felvilágosítást kér az ügyben, hogy a szentszéki követ révén értesültek a főapát és P. Serédi Jusztinián OSB, római prokurátor fenti tartalmú levélváltásáról. Jelzete: PFL FH 69/1922.

67 A pannonthalmi főapát válaszevele a VKM miniszternek, 1922. január 30. Jelzete: PFL FH 69/1922.

kében kénytelenek látszólag lemondani a magyar állampolgárságról és megszerezni a csehszlovák állampolgárságot. A csehszlovák állampolgárságot kényszer alatt veszik fel, a magyar nemeti nevelés céljából.⁶⁸

Akik elnyerték a csehszlovák állampolgárságot (1926 és 1931)

Sárosy Etel OSB 1926-ban kapta meg az állampolgárságot.⁶⁹ 1930-ig csak két rendtárs részesült ebben a privilégiumban, 17 bencéstől az eltelt 7-8 év folyamán megtagadták azt, pedig csak egyetlen egy volt, aki nem viselkedett az új állami berendezkedés iránt megfelelő tisztelettel. A többiek beilleszkedtek az új feltételekbe, és minden lehető megtették, hogy ott maradhassanak.⁷⁰

1931-ben megkapta az állampolgárságot Hajdú Lukács OSB,⁷¹ Herczegh Frigyes⁷² és Bíró Lucián.⁷³ Az állampolgársággal kapcsolatos ügyvédi kiadások volüme 1931-ben 25.000 csehszlovák korona.⁷⁴

*

Forrásaink szerint tehát a csehszlovák hatóságok nem siették el a dolgukat, határozottak voltak. Több rendtársat kiutasítottak az ország területéről, többeknek nem adták meg vagy megvonták a tanítási engedélyt. Ugyanakkor adtak tanítási engedélyt olyan bencés tanárnak is, akinek nem volt rendezve az állampolgársága. Ezzel a politikával állandóan bizonytalanságban tartották a bencés gimnázium vezetőit és tanárait, de a diákságot és azok szüleit is. Elmondható, hogy a bencések helytálltak, mert a rájuk bízott munkát elvégezték, és a gimnázium diáklétszáma szépen gyarapodott. A tanulói létszám a húszas években négyszáz és ötszáz között volt, ezt követően pedig hétszáz főre növekedett.⁷⁵ Ennek azonban az is oka, hogy iskolájuk az egész szlovák országrészen az

68 Egyben kéri, hogy a rendtársak nevét a belügyminiszter küldje meg a komáromi alispánnak azzal a meghagyással, hogy ha Csehszlovákiából mégis kiutasítanák őket, Csonka-Magyarországba való visszatérésük elé akadályt ne gördítsen. Felsorolja a 17 komáromi bencés nevét: Mórocz Emilián, Gácsér Kalazant, Gödör Kapisztrán, Sárosy Etel, Égler Dózsa, Dr. Bognár Cecil, Karle Sándor, Gosztönyi Nándor, Berta Orbán, Szívós Donát, Vlasics Róbert, Bíró Lucián, Gidró Bonifác, Dr. Horváth Cézár, Pataky Maurus, Sólmos Ede és Hajdú Lukács bencés főgimnáziumi tanárok.

69 Gidró Bonifác OSB 1926. augusztus 5-én kelt levele a főapátnak, PFL FH 794/1926. – Előzőleg megtagadták tőle az állampolgárságot, lásd Gidró Bonifác OSB 1924. augusztus 19-én kelt, 314 sz. levelét Bárdos Remig főapához, PFL, KR.

70 Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor 1930. szeptember 20-án kelt levele Fidelis von Stotzingen bencés primás apához, in: SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935.* i. m. 469.

71 Gidró Bonifác OSB 1931. május 1-jén kelt levele a főapához, PFL FH 311/1931.

72 Herczegh előbb engedélyt kért Kelemen Krizosztom főapáti koadjutorától, aki azt azonnal megadta. Herczegh levelének dátuma 1931. augusztus 19. PFL FH 562/1932.

73 Gidró Bonifác OSB 1931. december 3-án kelt levele Kelemen Krizosztom főapáti koadjutorhoz, PFL FH 887/1931.

74 I. h.

75 GIDRÓ BONIFÁC OSB: *Az intézet rövid története a Csehszlovák Köztársaság első decenniuma alatt*, in: A Komáromi (Komáromi) szent Benedek-rendi Kath. Gimnázium Értesítője az 1927/28. tanévről, Komárom 1928. 8sk.; Az 1920/21–1938/39 tanévek közötti tanulói létszám alakulására lásd: *A Komáromi Szent Benedek-rendi Kat. Gimnázium Értesítője az 1938/39. tanévről*, Komárom 1939. 99. (táblázat).

egyetlen olyan magyar tanítási nyelvű fiú- és leánygimnázium volt, amely érettségit adott.⁷⁶ A bencés gimnáziumban tanultak a magyar nyelvű kispapok is, azt követően, hogy a tmavai apostoli kormányzóság 1922-as felállítása után Komáromban kissemináriumot létesítettek számukra, amelynek a magyar Katolikus Nagybizottság áldozatkészségéből, Marianum néven, 1929-re készült el új épülete.

A birtokkezelés kérdései. Dokumentumok 1919–1922-ből

Az iskola fenntartásának kérdései szorosan összefüggnek a bencés birtokok kezelésének kérdéseivel. Minden ingatlan telekkönyvileg a Pannonhalmi Főapátság nevére volt írva, éppen ezért, mint külföldi tulajdonos birtokát, a cseh-szlovák állam lefoglalta. Szlovákia teljhatalmú minisztere, Ferdiš Juriga⁷⁷ 1919. május 3-én kelt levelében közölte ezt a deáki bencés plébánossal. Ettől kezdődően a bencések ki voltak szolgáltatva a teljes egyházi vagyontömeg kezelésével megbízott és fentebb már említett Medvecký Károlynak, a csehszlovák kormány szlovák minisztere vallásügyi referensének, aki időnként juttatott valamelyest a birtokok jövedelméből, de sosem annyit, mint amennyi a rendház és a gimnázium fenntartására elegendő lett volna.⁷⁸ Ugyanakkor Pannonhalmra is igényt tartott a jövedelem legalább egyharmadára, lévén, hogy az első világháborúban sokat veszített a hadikölcsönök elértéktelenségével, továbbá a komáromi malom elvesztésével (és a balatonfüredi szívkorházzal stb.). Időnként a rossz termés is hozzájárult a veszteséghez, így pl. 1924-ben. 1931-ben annyira katasztrofális volt a termés, hogy Pannonhalmra nem csupán nem tudta megsegíteni a komáromi bencés házat, hanem utólag felszámította a komáromi bencés hivatások nevelésének költségeit is.⁷⁹

Azt követően, hogy a hatóságok lefoglalták az 1919. évi cukorrépatermés árát a nagyszombati cukorgyárban, át kellett adni a gazdasági pénztárat és a könyvelést. A bencés jószágkormányzó, Gácsér József Kalazant azonban ezt követően is rendszeresen

76 Lásd NOSZKAY ÖDÖN: *A keresztény egyházak*. In: Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Szerk. BORSODY ISTVÁN. Az ország útja kiadása, Budapest 1938. Új kiadás: Méry Ratio 2002. 10.

77 Ferdinand vagy Ferdiš Juriga (1874–1950) katolikus pap, politikus, újságíró.

78 Vö: RÁCZ KÁLMÁN: *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938*, doktori értekezés, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2008. kézirat. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/45571?key=> (Letöltés 2021 januárjában). Lásd még Uő: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt, I–II*, in: Fórum. Társadalomtudományi Szemle (Somorja–Samorin, Szlovákia), 6 (2004) 35–51, 67–95.

79 Így pl. Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor 1931. október 3-án kelt levelében a komáromi hivatások pannonhalmi nevelésének költségét kéri a komáromi házfőnöktől. Azt írja, hogy a katasztrofális termés következtében hiányik az összes rendtárs megélhetéséhez és összes kegyúri terheikhez az egy évi teljes fedezet. Jelzet: PFL FH 69/1931.

megjelent a gazdaságokban,⁸⁰ ami miatt 1920 januárjától Komáromban rendőri felügyelet alá helyezték.⁸¹

A következőkben röviden ismertetjük a kutatásaink során eddig megtalált és részben publikált tiltakozó beadványokat a bencések részéről. További beadványokra utalásokat találunk az itt ismertetett szövegekben.

1919. június 30. – Horváth Kristóf bencés házfőnök tiltakozása

A komáromi bencések rendszeresen tiltakoztak. Így pl. Horváth Kristóf bencés házfőnök 1919. június 30-án a bratislavai kormányzósághoz, amelyben felsorolja a „Dunán inneni” bencés intézmények terheit, kifejti, hogy a bencés kezelés költségei alacsonyabbak, mint a „szerzetesi erőnél jóval költségesebb és talán kevésbé gondosabb kezelő és felügyelő személyzet” költségei, továbbá, hogy a birtok természete más, mint a világi papságé, mert „a szerzetesi birtokok mindenkor rendi célokra voltak szánva, és jövedelmeik sohasem szolgálhattak egyéni, családi politikai célokat, hanem csupán egyházi és kulturális célokra fordítottak. Mennyivel több egyházi személyt, intézményt tartott el egy szerzetesi birtok, mint hasonló kiterjedésű vagy nagyobb püspöki vagy káptalani birtok!” Majd a beadványt e szavakkal zárta: „A sequestrumnak azon formája ellen pedig, hogy mi a birtok jövődelmének hasznélvezetéből teljesen ki legyünk zárva, esetleg onnan még terményeket se szállíthassunk magunknak, mint jog szerinti tulajdonosok, természetszerűleg kell, hogy tiltakozzunk. Minthogy pedig a kuratóriumi elnök élőszóbeli előadása alapján a birtok jövedelméből nekünk a megélhetésre semmi sem hagyatik vissza, mi pedig kizárólag birtokunk jövedelméből élünk, s mint szerzeteseknek nincs megtakarított pénzünk, hisz évnegyedről-évnegyedre központunktól kapunk megélhetéshez szükséges pénzüsszeget – ha ezen felfogás tényleg végre is hajtatnék, mi attól a pil-

80 A lefoglalást, zár alá helyezést *élő szóval* ugyan májusban, de *hivatalos leiratban* csak 1919. november 7-én közölték a gazdaságokat kezelő rendi jószágkormányzóval: „Miután a pannonhalmi Benedekrendiek tulajdonát képező deáki és füssi uradalmakat a csehszlovák kormány 6525 pres/1919. sz. rendeletével zár alá vette s igazgatásával a katolikus egyházi nagybirtokokat kezelő központi bizottságot bízta meg, ezzel megszűnt Főtisztelendőség összes rendelkezési joga ezen uradalmakon, miért is figyelmeztetem, hogy a rendelkezési jog a végleges átvételig csak Metzenauer intézőt illeti meg. A mennyiben a ministerium által elrendelt zárlatot bármely tekintetben önkényűleg megsértené, kénytelenek volnánk Főtisztelendőség ellen zártörés miatt a büntető eljárást azonnal megindítani.” – Karol A. Medvecký 1919. november 7-én kelt, 2569 katicir. ikt. sz. levele Gácsér Józsefnek, Deákiba. Gépelt másolati példány, jelzetek: Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (PFL), KR, 1919. Német nyelvű másolati példányban is: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovachia, Busta 21, fasc. 94, f. 145r. Mellékelve latin nyelvű fordítás a nuncius számára.

81 Medvecký referens 2569 katicir./1919. november 18. sz. leiratából: „Mivel a pannonhalmi sz. benedekrendi apátság tulajdonát képező deáki és komáromfüssi uradalmak a csehszlovák kormány rendeletéből kényszer igazgatás alá kerültek s így Főtisztelendőség ottani kormányzói hivatala megszűnt, mivel továbbá materialis és morális érdekek megkívánják, hogy Főtisztelendőség e helyet mielőbb elhagyja, s a rendházba költözzék, ezennel felhívom Főtisztelendőségedet, hogy a pénztárt és az uradalomhoz tartozó iratokat Prokeš főigazgatónk adja át és Deákita a legrövidebb időn belül hagyja el. Megjegyzem, hogy a deáki plébániára való kineveztetésébe kormányunk semmi esetre sem egyezhetnék bele.” Gépelt másolati példány, jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovachia, Busta 21, fasc. 94, f. 147r. Mellékelve latin nyelvű fordítás a nuncius számára. Német nyelvű másolati példány: PFL, Komáromi bencés rendház iratai, 1919.

lanattól kezdve nem tudunk megélni. Ilyen sequestrum, amely a tulajdonosnak, hacsak ideig-óráig is, a megélhetésre semmit sem hagy vissza, eleddig ismeretlen előttünk.”⁸²

1920. január 15. – A pannonhalmi kormányzó perjel kérelme a pápához

Jándi Bernardin pannonhalmi kormányzó perjel 1920. január 15-én latin nyelvű kérelemmel fordult XV. Benedek pápához, amelyben leírja a helyzetet, jóindulatot és közbenjárást kér a csehszlovák kormánytól.⁸³ Ezzel lehet összefüggésben, hogy néhány nappal később, 1920. február 21-én Pietro Gasparri bíboros államtitkár utasította Clemente Micarát, a csehszlovák püspöki karnál akkreditált szentszéki ügyvivőt (a későbbi prágai apostoli nunciust), hogy járjon el a kérdésben. Micara ceruzával írt följegyzése szerint beszélt „Medveckyvel, aki azt mondta, hogy a javakból fenntartják a komáromi 17 pátert és a maradék a [csehszlovák] vallásalapra megy (amelyet ő kezel).”⁸⁴

1920. március 15. – A komáromi bencés rendház sérelmei

A komáromi bencés rendház hivatalos okiratban sorolta fel sérelmeit, melynek eredeti jegyzetei is nagyon informatívak, rögzítik a zár alá helyezés időpontjait, hivatalos okiratok jelzeteit és dátumait, valamint Rehák látogatását. Idézzük: „A komáromi szentbenedekrendi rendház és főgimnázium eddigi autonómiáját pedig külön még azzal sértette meg a cseh-szlovák kormány, hogy a szerzetesház ellenőrzésére önkényileg teljesen idegen, szlovák nyelvű papot küldött (Rehák Ruperly [sic!] máriaczei bencést), s csak tiltakozásunkon múlt, hogy házunkban állandóan le nem telepedett és működését meg nem kezdte...”⁸⁵ „Sérelmes ránk nézve, a cseh-szlovák kormány azon intézkedése is, hogy egyáltalán nem kaphatunk útlevelet Magyarország meg nem szállott részeire, holott minden más egyén kaphat, s így teljesen el vagyunk zárva legfőbb rendi előljáróinktól, szüleinktől, testvéreinktől s e miatt sem hivatalos rendi, sem magánügyeinket nem tudjuk lebonyolítani. Jegyzetben: Még új rendfőnökünk (főapátunk) választására sem engedélyezett számunkra M[edvecký] útlevelet, s midőn ennek kieszközlésére megkértük a prágai érseket, ennek közbenjáró kérését [...] oly későn tették át a komáromi zsupáni hivatalhoz, hogy effektuálására csak a választás után kerülhetett volna sor. Medvecký referens rosszindulatát ez irányban különben világosan mutatja az a körülmény is, hogy még akkor is megtagadta az útlevél engedélyezését, mikor egyik rendtársunkat a községi előljáróság hivatalosan sürgőnyileg kérte haza halálosan beteg, 6 kiskorú gyermekkel bíró bátyjához, aki egyúttal 6 kiskorú hadiárvának gyámja is. Megtagadta e kérést a zsupán közvetlen sürgős levélbeli megkeresése dacára is.”⁸⁶

82 A beadványt a házfőnökön túl aláírták a Székház összes tagjai és a két bencés plébános is. Szövegét lásd SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 44–46.

83 Szövegét lásd i. h. 46–49.

84 I. h. 54sk.

85 I. h. 49sk.

86 Aláírták: Mórocz Emilián OSB főgimnáziumi igazgató és Horváth Kristóf OSB házfőnök, valamint Gődör János OSB főgimn. tanár, székházi jegyző. I. h. 50.

A följegyzés hangvétele és a címzés hiánya is arra utal, hogy belső használatra készült.

1920. július 12. – Beadvány Füß birtokzárlatának feloldása ügyében

Füß birtokzárlatának feloldása ügyében készült fenti dátummal egy beadvány Jabloniczky miniszterhez,⁸⁷ amely utal a szlovenszói rendeletre és az annak kibocsátása utáni történésekre. „A komáromi benedekrendiek [...] küldöttségileg is, írásban is ismételten tiltakoztak úgy Medvecky vallásügyi referensnél, mint Šrobár⁸⁸ miniszternél a lefoglalás ellen, mindez azonban eredménytelen maradt...” [...] „A benedekrendiek erre a sequestrum alól való feloldást a prágai földművelésügyi minisztériumnál kezdeményezték 1919. szeptember 27-én a pozsonyi állami gazdasági felügyelőség útján és közvetlenül is.” [...] „A benedekrendiek 1919. november 21-én újra megsürgették a prágai földművelésügyi minisztériumban a zárfeloldást, és egyidejűleg a prágai közigazgatási bírósághoz is nyújtottak be a feloldásra vonatkozólag fellebbezést.⁸⁹ A gazdaságoknak ezen lefoglalása után a rendtagok, tanári testület, iskolai személyzet további ellátását Medvecky referens állami tanári fizetés ígérésével helyezte kilátásba, ezt a rendtagok a megélhetés biztosítására egyelőre elfogadhatónak találták ugyan, birtokjogukról azonban le nem mondtak, bármiként iparkodott is Medvecky ezen fizetés elfogadását a birtokjogról való lemondással egyértelműnek venni.” [...] „Ismételt sürgetésre 1920. január 1-től kezdődőleg részletekben összesen 40,000 K-t tudunk kieszközölni Medvecky referenstől, újabb 20.000 Kor. kiutalását pedig [...] jelezte, de még nem érkezett meg.” [...]

Idézzük még a záró bekezdést, mert ezzel is dokumentáljuk a magyar bencés öntudatot, amikor is az ezer éves múltra hivatkozik: „Mint 1000 év óta itt élő és működő Rend a jog és igazság alapján tisztelettel kéri a benedekrendiek gazdaságaik sürgős visszaadását, hogy plebániáik, templomaik, rendházaik, főgimnáziumuk fenntartásáról mint jogos birtokosok maguk gondoskodhassanak a birtokaik jövődelméből, mindaddig pedig, míg ők a jogos tulajdonosok, követelik, hogy gazdatisztjeik helyükön maradhasanak, illetve hadifogságból hazatért gazdatisztjük derekas munkássága színhelyét újból elfoglalhassa.”⁹⁰

1921. február 24. – Szeperációs kérelem a prágai nunciushoz

A komáromi bencések latin nyelven szeperációs kérelemmel fordultak a prágai nunciushoz. Előbb bemutatták a Pannonhalmi Szent Benedek-rend működését, majd a szlovákiai történéseket és az elszenvedett méltánytalanságokat. Működésük feltételeinek biztosítása érdekében a Magyar Bencés Kongregációtól való leválasztást és saját kongregáció engedélyezését kéri az Apostoli Szentszéktől. A kérvényt aláírták: Gidró Bonifác OSB főgimnáziumi igazgató, Mórocz Emilián OSB házfőnök, 11 főgimnáziumi bencés tanár és a komáromfüssi és a deáki bencés plébános, összesen 15-en.⁹¹

1921. március 10. – A pannonhalmi főapát kérelme a pápához

Bárdos Remig pannonhalmi főapát fenti dátummal latin nyelvű kérelemmel fordult XV. Benedek pápához, amelyet a szentszéki követség április 9-i dátummal továbbított Őszentsége Államtitkárságára.⁹² Ennek szövege lényegében megegyezik Jándi Bernardin kormányzó perjel korábbi, 1920. január 15-én kelt beadványával. A követségi kísérlévelben hat pontban foglalta össze a levél lényegét: A pannonhalmi főapát kéri 1. az elkobzott (zárolt) javak visszaadását és a javak beiktatását, 2. a javak szabad kezelését, 3. a birtokok azon jövedelmeinek visszaszolgáltatását, amelyeket a csehszlovák kormány 1919 óta visszatartott, 4. mindazon károk megtérítését, amelyeket a birtokok az elkobzás óta elszenvedtek, 5. a főapát és az okkupált területeken tartózkodó rendtagok közötti kapcsolatok szabad fenntartását, ugyanis a főapát joghatósága nem területi, hanem személyi, ennek következtében a csehszlovák kormánynak az a nézete, hogy egy külföldön élő egyházi előljárónak nem lehet jurisdikciója csehszlovák területen, nem igazolt, 6. hogy a csehek által elfoglalt területen élő rendtagok szabadon gyakorolhassák hivatásukat.⁹³

Időközben, 1921. március 15-i dátummal a magyar szentszéki követség olasz nyelvű szóbeli jegyzékben a felvidéki bencés és premontrei birtokok visszaadását kérelmezte, egyben megküldte az Államtitkárságra Medvecky két levelének latin fordítását, amelyeket 1919. november 7. és november 18. dátummal Gácsér József Kalazant bencés jószágkormányzóhoz intézett.⁹⁴ Erre lépett Pietro Gasparri bíboros államtitkár, aki 1921. március 25-én kelt rejtjeles távirati utasításban kérte a prágai nunciust a csehszlovákiai magyar bencés és premontrei rendi zárolt javak restitúciója iránti közbenjárására a csehszlovák kormánynál.⁹⁵ Lépéséről értesítette Somssich követet.⁹⁶

⁸⁷ Jabloniczky János (1874–1950) ügyvéd, csehszlovákiai magyar politikusról lehet szó.

⁸⁸ Vavro Šrobár (1867–1950) orvos, író, 1919-ben Szlovákia irányításával megbízott teljhatalmú miniszter, 1921–1922-ben oktatásügyi miniszter, ezt követően a prágai Károly Egyetem orvosi karán professzor.

⁸⁹ Ez a fellebbezés végül is nem lett beadva a jelzett dátummal. Egy sajátos ügyvédi trükkről szerezhetünk tudomást, miszerint Dr. Frátrics József nyitrai ügyvéd a komáromi rendház nevében névleg beadta ugyan, de, amint később kiderült, valójában azonban mégsem adta be a hivatalos panaszt. Ezért a rendház igazolási kérelemmel fordul a Közigazgatási bírósághoz, hogy szíveskedjék korábban előterjesztett panaszukat kellő időben, azaz 1919. november 21-i dátummal előterjesztettnek és elfogadottnak kimondani. Lásd SOMORJAI Ádám OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 53–54.

⁹⁰ SOMORJAI Ádám OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 51–53.

⁹¹ I. h. 55–57.

⁹² Más néven Vatikáni Államtitkárságra. Tekintettel arra, hogy Vatikán állam 1929. február 11-ig nem létezett, pontosabb, ha Őszentsége Államtitkárságának nevezzük.

⁹³ SOMORJAI Ádám OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 57–60.

⁹⁴ Lásd fentebb. Latin szövegét lásd: i. h. 61sk.

⁹⁵ Jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 94, f. 151r. Távirat száma: 40 – Részleteiben eltér a hivatali példány szövege: ASRS AA.EE.SS. Austria-Ungheria Pos. 1457 Fasc. 588. f. 46, ikt. sz. 18294, távirat száma: 39.

⁹⁶ Gasparri bíboros államtitkár 1921. április 11-én kelt válaszjegyzéke Gróf Somssich József magyar követ-hez, ikt. sz. 19642, jelzete: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Pos. 1495, Fasc. 619, 41rv.

1921. június 21. – Kérelem a prágai nunciushoz

Fenti dátummal a komáromi rendház tagjai latin nyelvű kérelemmel fordultak a prágai nunciushoz, amelyben február 24-én kelt és fentebb ismertetett kérvényükre hivatkozva sürgették birtokaik visszaszolgáltatását. A kérvényt ugyanazon személyek: a két bencés előljáró és 11 bencés tanár írta alá. Ez alkalommal a két bencés plébános aláírását itt nem találjuk.⁹⁷

1921. november 16. – Kérelem a prágai magyar követhoz

Fenti dátummal Gácser K. József OSB jószágkormányzó, Mórocz Emilián OSB házfőnök és Gidró Bonifác OSB igazgató fordult a prágai magyar követhoz a birtokok visszaadása ügyében. Ebben magyar nyelven megtaláljuk a fentebb már előadott helyzetjelentést és sérelmeket. Panaszait megismétlik: „A sequestrum óta [...] birtokainkba még csak be sem tehetjük lábunkat, azok kezelésének ellenőrzéséből teljesen ki vagyunk zárva, a befolyó jövedelemnek miként való felhasználásáról, hova fordításáról semmit nem tudunk, vagyis de facto valósággal elvették tőlünk birtokainkat s időről-időre csupán a bratislavai kath. egyházügyi referens tetszésétől függő s csak folytonos sürgetésre folyósított, de ellátásunkra egyáltalán nem elégséges pénzsegélyben részesítenek bennünket, rendházunk tatarozására, istentiszteleti céljainkra meg semmit sem folyósítanak.”⁹⁸

1921. november 21. – Megismételt kérelem a prágai nunciushoz

Fenti dátummal a komáromi ház előljárói latin nyelvű levélben ismét a prágai apostoli nunciushoz fordultak. Hivatkozva két korábbi kérelmükre, megismétlik annak tartalmát és indokait.

1921. december 19. – A római prokurátor kérelme pápához

Fenti dátummal Serédi Jusztinián OSB, a Magyar Bencés Kongregáció római prokurátora latin nyelvű kérvényben fordult XV. Benedek pápához. Ebben Bárdos Remig főapát nevében megismétli a deáki és füssi birtokok három éve tartó sequestrumának feloldására és visszaadására vonatkozó kérését.⁹⁹

97 SOMORJAI Ádám OSB: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, i. m. 63.

98 I. h. 64sk.

99 Külön érdekesség, hogy Serédi szülőfalva éppen Deáki. A magyar bencés prokurátor ekkor Rómában tanított, a Szent Anzelm Pápai (Bencés) Egyetemen, mint az egyházjog tanára és a bíboros államtitkár megbízásából dolgozott a kánonjogi kódex forrásainak kiadásán. A kánonjogi kódex forráskiadására lásd legújabbban: ZANINI, Caterina: *Il contributo di Serédi alla codificazione del CIC del 1917: la 'riscoperta' del fondo di Pannonhalm* [Serédi közreműködése az 1917. évi kánonjogi kódex kodifikálásához és a pannonthalmi levéltári hagyaték 'újrafelfedezése'], in: *Ephemerides Iuris Canonici* [Venezia, Olaszország], Nuova Serie 60. évf (2020) 2. szám, 587–618.

1922. április 6. – Gasparri bíboros államtitkár ismételt információt kér a prágai nunciustól

Gasparri bíboros államtitkár 1922. április 6-án információt kért Micara nunciustól,¹⁰⁰ egyben mellékelte az Apostoli Szentszéknél akkreditált követség ideiglenes ügyvivőjének, Dr. Niederlénnek 1922. március 17-én kelt 222/41 22 pol. ikt. számú, hozzá intézett szóbeli jegyzékét.¹⁰¹ Május 1-jén pedig, a bencések római generalíciájára hivatkozva – mely bizonyára a primásapáti hivatal – sürgette meg Micara nunciust a szükséges lépések megtételére.¹⁰² Az iratcsomó összefüggéséből arra gondolhatunk, hogy Serédi prokurátor fentebb jelzett beadványáról van szó. Serédi ugyanis a Szent Anzelm Egyetem professzora volt, beadványát láthatóan elfektették, és feltételezhető, hogy sürgetését vagy a primás apát nevében tette, vagy maga a primás apát, Fidelis von Stotzingen OSB járt közbe. Erről azonban az általunk ismert dokumentumok nem szólnak.

1922. május 1. – Gasparri bíboros államtitkár utasítása a prágai nunciushoz

Fenti dátummal Gasparri bíboros államtitkár utasította Micarát, értesítve őt, hogy a „bencés generális kúria”, értsd: a Rómában székelő primásapáti kúria kérte az Apostoli Szentszék közbenjárását a csehszlovák kormánytól a Pannonthalmi Szent Márton Bencés Kongregáció zár alá vett deáki és füssi birtokai ügyében.¹⁰³

1922. május 10. – A prágai nuncius jelentése Gasparri bíboros államtitkárnak

Micara 1922. május 10-én kelt jelentésében átfogó képet ad a szlovákiai férfi és női szerzetesrendek állapotáról és problémáiról. A komáromi bencésekkel kapcsolatban fölveti a gondolatot, hogy a megoldás egy önálló apátság felállítása lenne. A bencéseknek ugyanis vannak elegendő javaik, de nincs Komáromban nyilvános templomuk. Ezért az apátság temploma vagy a deáki bencés plébániatemplom lehetne, vagy a komáromi plébániatemplom, amely nem az övék, de nehézség nélkül megkaphatnák.¹⁰⁴

100 Gasparri bíboros államtitkár 1922. április 6-án kelt, 1465 ikt. sz. utasítása Micara nunciushoz Prágába. Eredeti: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 93. f. 30r.

101 Niederle hivatkozik a szentszéki csehszlovák képviselő 1920. augusztus 16-i 225. ikt. sz. jegyzékére, amelyben már sürgették a szlovákiai szerzetesi közösségek „emancipációját”. Másolati példány: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 93. ff. 43rv.

102 Gasparri bíboros államtitkár 1922. május 1-jén kelt, 2922 ikt. számú utasítása Micara prágai nunciushoz, hivatali példány. Jelzete: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Pos. 1495, Fasc. 619, f. 43r.

103 Gasparri bíboros államtitkár 1922. május 1-jén kelt, 2922. ikt. sz. utasítása Clemente Micara prágai nunciushoz, eredeti példány. Jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 94. ff. 101r.

104 Micara nuncius 1922. május 10-én kelt jelentéséből Gasparriának, kézírásos hivatali példány. Jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 93. f. 34r.

1922. június 6. – A prágai nuncius új jelentése Gasparri bíboros államtitkárnak

Június 6-án Micara azt írta, hogy több alkalommal interveniált a csehszlovák kormányánál az Apostoli Szentszék nevében, de mindig eredmény nélkül. Mint írja, oly nagy a gyűlölet „Szlovákia ezen felszabadítói részéről” minden ellen, ami magyar, hogy az a félelme, hogy sohasem fognak eleget tenni a pannonthalmi bencések kéréseinek. Medvecký válasza szerint ezek a javak a szlovákiai katolikus egyház szükségleteit vannak hivatva szolgálni, és nem igazságos, hogy Magyarország elvonja a szlovák vallási célokat szolgálni hivatott forrásokat.¹⁰⁵ Tárgyalt Miciura¹⁰⁶ szlovenszkoí teljhatalmú miniszterrel és Edvard Beneš miniszterelnökkel,¹⁰⁷ aki följegyzést készített és ígérte hogy utánanéz, de, mint írja a nuncius, bizonyos, hogy semmit sem fog tenni, hogy az ügyet megoldja, és abban is bizonyos, hogy Mičurához írt levele is válasz nélkül fog maradni, ami Prágában gyakorta előfordul. Micara nuncius helyzete nem volt könnyű. A prágai külügyminisztérium az 1921. és 1922. esztendő folyamán háromszor is szóbeli jegyzékben sürgette meg a tárgyalásokat a szlovákiai szerzetesi közösségek ún. emancipálása, értsd: belföldi szerzeteselőjáró alá rendelése ügyében.¹⁰⁸

1922. augusztus 20. – Šrobár miniszter a bencéseket idegen rendnek nevezi

Šrobár iskolaügyi és népművelésügyi miniszter, válaszolva a nuncius május 25-én kelt és hozzá intézett levelére, újabb szempontokat vetett föl. A pannonthalmi bencéseket idegen rendnek nevezte a csehszlovák területen, akiket az állam felügyelete alá kellett vetni, nagyon komoly okokból, mert éppen a folytonos veszélynek kitett határ mentén találhatók. Ez az intézkedés, mint írja, nem veszélyezteti a komárnói gimnázium érdekeit, sem pedig az említett rend tagjait, sem az általuk kezelt plébániák és templomok érdekeit. Azok a súlyos okok, amelyek indokolták a javak zár alá vételét, nem szűntek meg, és a nyugtalanság teljes mértékben indokolt, tekintettel arra, hogy az említett rend egyes tagjainak ellenséges a magatartása az állammal szemben. Ezért a csehszlovák kormány fenn akarja tartani a már meghozott intézkedéseket.¹⁰⁹

105 Micara apostoli nuncius 1922. június 6-án kelt, 7611 ikt. sz. jelentése Gasparri bíboros államtitkárnak. Hivatali példány: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 94. ff. 103r. Eredeti: AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Pos. 1495, Fasc. 619, foll. 44rv-45r.

106 Olasz helyesírással írja. Martin Mičura (1883–1946) jogtanácsos, szlovák politikus 1920–1922 között töltötte be ezt a tisztséget.

107 Edvard Beneš (1884–1948) cseh politikus, Csehszlovákia külügyminisztere 1918–1935, miniszterelnök 1921–1922, köztársasági elnök 1935–1938, majd 1940–1945.

108 A prágai külügyminisztérium 1921. augusztus 13-i, 20375/21právk. ikt. sz. alatti szóbeli jegyzéke az apostoli nunciushoz, tárgya: „Emancipation des ordres religieux de la juridiction des chefs magyars et allemands”, jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 93. ff. 26rv. – Sürgetés 1922. március 13-i kellel, ikt. sz. N. 24.175/III-22, jelzete: i. h., f. 28r. – Sürgetés: 1922. május 13-án, jelzete: i. h., ff. 40r.

109 Vavro Šrobár miniszter Bratislavában, 1922. augusztus 20-án kelt válaszeleveléből Micara prágai nunciusnak, eredeti példány, jelzete: AAV, Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia, Busta 21, fasc. 94. f. 105r.

1922. október 7. – A magyar szentszéki követ emlékeztetője Gasparrinak

Fenti dátummal Somssich József magyar szentszéki követ írt emlékeztetőt Gasparri bíboros államtitkárnak. Arról értesült, hogy a csehszlovák kormány és Pavol Jantausch trnavai apostoli kormányzó éppen tárgyalnak a kérdésről, ezért megismétli a magyar királyi kormány óhaját, hogy támogassák a pannonthalmi főapát kérelmét.¹¹⁰

*

Azt láthatjuk tehát, hogy a pannonthalmi és a komáromi bencések panaszaikkal több bel- (Komárom csehszlovákiai, Pannonthalma magyarországi) és külföldi fórumhoz fordultak (a komáromiak háromszor a prágai nunciushoz, a pannonthalmiak háromszor a pápához, a magyar szentszéki követség kétszer a Vatikáni Államtitkársághoz), de eredmény nélkül. Számos más iratot is idézhetnénk, ezek azonban már későbbiek.¹¹¹ A bencés birtokok 1938 elejéig zár alatt maradtak, 1938 folyamán a trnavai apostoli kormányzó igazgatta azokat, majd az első bécsi békével visszakérültek Pannonthalmához.

Betekinthettünk a Vatikáni Államtitkárság és a prágai nunciatura, valamint a magyar szentszéki követség vonatkozó hivatalos levelezésébe is, amelyből egyrészt azt láthatuk, hogy az Apostoli Szentszék nagy figyelmet fordított a kérdés rendezésére, másrészt azt is megtapasztalhattuk, hogy a csehszlovák hatóságok előbb érvényesíteni akarták szempontjaikat, amit a Vatikánnal *modus vivendi*¹¹² megkötésével (1928) és az egyház-megyehatárok 1937. évi rendezésével értek el.

Ügyvédek váltogatása

Galba Károly főapátsági jogtanácsos 1920 végén felmondott.¹¹³ Helyét Gyuriss Emil prágai jogtanácsos vette át, aki Pannonthalma nevében járt el a csehszlovák kormány-szerveknél egészen 1938-ig. Munkájának eredményével a komáromi bencések nem voltak megelégedve, ezért környékbeli ügyvédekbe vontak be, váltakozó szerencsével és Pannonthalma rosszállását kiváltva.

A komáromi ház egyházi önállósodásának kérdései

Az adott körülmények között a komáromi ház tovább küzdött, és immáron nem csupán a prágai nunciushoz, hanem közvetlenül XI. Piusz pápához fordult. Csehszlovákia csak 1928-ben rendezte viszonyait az Apostoli Szentszékkel, amely viszont csak 1937-ben engedett a csehszlovák kormány kérésének, hogy az egyházmegyehatárokat az ál-

110 SOMORJAI ÁDÁM OSB: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938, i. m. 68sk.

111 1925-től 1938-ig 23 további dokumentumot találunk in: i. h. 69–108.

112 A *modus vivendi* ebben az értelemben a konkordátum egyik alváltozata.

113 Lásd: Dékáni gyűlés jegyzőkönyve, 1920. december 2. Jelzete: PFL FH 22/1921.

lamhatárokhoz igazítsa, így a nagypolitika nem tette lehetővé, hogy a bencések ezúton nyerjék vissza önrendelkezésüket.¹¹⁴

ÖSSZEGZÉS

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend intézményeinek túlnyomó többsége a Dunántúlon feküdt. Trianonnal a Dunáninnen, színmagyar vidéken, Dél-Szlovákiában működő intézményeit csatolták át: egy főgimnáziumot, egy bencés rendházat, két plébániát és két uradalmat. Míg a komáromi intézmény – jezsuita örökségként – a XVIII. század végétől, majd a feloszlás és újrafelállítás után a XIX. század elejétől volt a rend kezében, a birtokok, plébániákkal és népiskoláikkal együtt, Árpád-kori múltra tekintettek vissza, jövedelmeikre Pannonhalmának is szükségük volt. A cseh-szlovák kormánysszervek még a trianoni békekötést megelőzően, a magyarországi Tanácsköztársaság idején zárlat alá vették birtokaikat, és csurrottak-cseppentettek az intézmények működtetésére. A komáromi bencések, akiknek létszáma állandóan fluktuált, mert a kormánysszervek a tanítási engedély megvonásával és az állampolgárság megadásának késleltetésével vagy megtagadásával állandó bizonytalanságban tartották őket, heroikus küzdelmet folytattak, és Pannonhalmával vállvetve minden lehető bel- és külföldi fórumhoz folyamodtak beadványaikkal. Ezenközben folytatták tanító-nevelői és lelkipásztori munkájukat, tanították a dél-szlovákiai mindkét nembeli magyar fiatalokat és kispapokat egyaránt. A főgimnázium változatlan népszerűségnek örvendett, és a tanulók létszáma folyamatosan emelkedett.

Komáromi bencések névsorban

A magyar bencések élet- és munkaterülete az egész kongregáció. Itt életüknek azt a szakaszát ismertettük, amelyet Komáromban (vagy az egyik szlovákiai bencés plébánián) töltöttek.

Az egyes bencések további működésére lásd: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára 1802–1986.* szerk. Berkó Pál – Legányi Norbert OSB, Győr 1987.

Berta Orbán Dr.	1925 februárjában eltoltották a tanítástól, 1928-tól Mo.-on
Bíró Lucián	1922-től tanár. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot
Bognár Cecil Dr.	1926-ban Magyarországra távozott
Boldoghy Máriusz	1929: nem kapott tanítási engedélyt és állampolgárságot sem; házgondnok, majd 1930-tól Mo.-on működött
Bódiss Jusztin Dr.	†1921. július 31.
Csapó Antonin	1924-ban érkezett. †Komáromban 1937-ben
Czuczor Menyhért Dr.	1937/38: egyetemi tanulmányok Prágában; nem kapott tanítási engedélyt, Mo.-on működött
Dallos Marián	1938-ban érkezett, 1939-től Mo.-on.

Egler Dózsa	1924 augusztusában eltoltották a tanítástól, 1928-tól a győri bencés gimnázium tanáraként működött; †1935
Epölyi Mainrád	deáki plébános †1928
Fehér Damáz Dr.	1936–1939, majd 1943-tól
Gácsér József Kalazant	1921-től megvonták a tanítási engedélyét, 1926-ban kiutasították
Gidró Bonifác	igazgató 1921-től, házfőnök 1923-tól
Gosztonyi Nándor	1923. május 4-én kiutasították, Mo.-on működött
Gödör Kapisztrán János	1924 augusztusában eltoltották a tanítástól, fellebbezett. 1936. január 1-től a nagyszombati apostoli kormányzóságban plébános
Hajdú Lukács Dr.	1921-től. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot
Herczegh Frigyes Dr.	1928-tól deáki plébános. 1931-ben kapta meg az állampolgárságot. †1987 Deáki
Horváth Cézár	1910–†1940
Horváth Kristóf	házfőnököt 1923. május 4-én kiutasították. Mo.-on nyugdíjban. †1931
Karle Sándor	1924 augusztusában eltoltották a tanítástól. 1925 januárjában rendi beosztásokban Magyarországon; †1935
Mórocz Emilián	ig. 1921-ig, házfőnök 1923-ig. Celldömölkön működött. †1930
Nemcsik (Szepes) Valter	már csehszlovák állampolgárként érkezett, de fél év tanítás után 1931-ben megvonták az engedélyét.
Panghy Özséb	1926-tól. †Komáromban 1935-ben
Pataki Maurus	1921–1949. †1965
Sághegyi Medárd	1938–1942
Sárosy Etel	1913–1939. 1926-ban kapta meg az állampolgárságot
Sólymos Ede	1917–1925. Ekkor nyitrai egyházmegye pap lett
Szívós Donát Dr.	1922-ben érkezett. 1923-ban kiutasították
Szúnyogh Xavér Ferenc Dr.	1920. július 31-én kiutasították
Vlasics Róbert	1922-ben érkezett. 1923-ban kiutasították
Zsilinszky Kázmér	1934–1938. 1943–1949. †1985

Komáromi novíciusok a beöltözés időrendjében

1929	Zsilinszky Kázmér
1931	Fehér Damáz, Danczi Villebald
1932	Czuczor Menyhért, Szapucsek (Serédi) György, Ruzicska Henrik (utóbbi 1943-ban elhagyta a rendet)
1934	Hrotkó (Hites) Kristóf, Könözy Regináld, Risdorfer (Baráth) Benignusz

¹¹⁴ Az önállósodás kérdésével foglalkozik: SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935.* I. m. 451–533.

A Dunától északra születtek (1920-tól Csehszlovákia):

Baráth (Riszdorfer) Benignusz	Komárom
Bíró Lucián	Zsitvaújfalu, Bonczek Géza néven
Csapó Antonin	Felka (Szepes vm.)
Czuczor Menyhért	Érsekújvár
Danczi Villebald	Kürt (Komárom vm.)
Fehér Damáz	Komárom
Hajdú Lukács	Komárom
Herczegh Frigyes	Komárom
Hrotkó (Hites) Kristóf	Csicsó (Komárom vm.)
Könözy Regináld	Ebed (Komárom vm.)
Pataki Maurus	Gyetva (Zólyom vm.)
Sólymos Ede	Nyitra
Szapucsek (Serédi) György	Deáki
Zsilinszky Kázmér	Érsekújvár

A Tiszától keletre születtek (1920-tól Románia)

Bánáiban	
Egler Dózsa	Szakálháza (Temes vm.)
Szekelyföldön	
Gidró Bonifác	Karcfalva (Csík vm.)

Levéltárak

Vatikán	
AA.EE.SS.	Affari Ecclesiastici Straordinari (Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja)
AAV	Archivio Apostolico (Segreto) Vaticano, Vatikáni Apostoli (Titkos) Levéltár
	Fondo: Archiv. Nunziatura in Cecoslovacchia
ASRS	Archivio della Sezione Rapporti con gli Stati – a Vatikáni Államtitkárság
	Államközi Kapcsolatok Szekciójának Levéltára
CIVCSVA	Szerzetesi Kongregáció levéltára

Pannonhalmi Főapátsági Levéltár	
PFL	Pannonhalmi Főapátság Levéltára
FH	Főapáti Hivatal iktatott iratai
KR	Komáromi Rendház Iratai

Bencés Prímásapáti Levéltár, Róma	
APr	Bencés Prímásapáti Levéltár, Róma

Irodalom

- A Bencés Konföderáció.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. Pannonhalma 2009. 352 lap. (Bencés Rendtörténet 1.)
- A Komáromi Szent Benedek-rendi Kat. Gimnázium Értesítője az 1938/39. tanévről,* Komárom 1939.
- A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1917–1918. tanévre,* Győr 1917. 110 lap.
- A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára 1802–1986.* szerk. Berkó Pál – Legányi Norbert OSB, Győr 1987. – https://mandadb.hu/tetel/9241/A_Pannonhalmi_Szent_BenedekRend_nevtara
- Album Benedictinum, seu Catalogus exhibens seriem Sacrorum Antistitum ac Monachorum...*, ed. Eduardus Hipelius OSB, St. Vincent (Pennsylvania, USA) 1869.
- Album Benedictinum, nomina exhibens monachorum, qui de nigro colore appellantur...*, ed. Boniface Wimmer, St. Vincent (Pennsylvania, USA) 1880.
- FÜSSY Tamás – ERDÉLYI László: *A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig,* Budapest 1902. Utánnyomás: Zalaapáti 2019. 731 lap. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, VII.)
- GIDRÓ Bonifác OSB: Az intézet rövid története a Csehszlovák Köztársaság első decenniuma alatt, in: *A Komáromi (Komáromi) szent Benedek-rendi Kath. Gimnázium Értesítője az 1927/28. tanévről,* Komárom 1928. 8sk.
- KERESZTES Csaba: *A deáki római katolikus plébánia iratanyaga,* in: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 8., Szerk. Dénesi Tamás, Ph. 2020. 25–36.
- Lexikón katolíckych knazských osobnosti Slovenska,* Lúč, Bratislava 2000. 1542 lap + mutatók.
- NOSZKAY Ödön: A keresztény egyházak. In: *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938.* Szerk. Borsody István. Az ország útja kiadása, Budapest 1938. 7–14. Új kiadás: Méry Ratio 2002.
- RÁCZ Kálmán, *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt, I–II,* in: Fórum. Társadalomtudományi Szemle (Somorja–Samorin, Szlovákia), 6 (2004) 35–51, 67–95.
- RÁCZ Kálmán: *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938,* doktori értekezés, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2008. kézirat. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/45571?key=>
- SOMORJAI Ádám OSB: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja.* Pannonhalma 2008. 576 lap. (Rendtörténeti Füzetek 13.) Interneten: <http://mek.oszk.hu/15400/15496>
- SOMORJAI Ádám OSB: *Bencés szerzetesség,* in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 26 (2014) 1–4. szám, 141–143.
- SOMORJAI Ádám OSB: A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára.* Szerk. Somorjai Ádám OSB és Zombori István, Budapest 2016. 109–123.

KARA ANNA

HIT ÉS HAZAFIAS ÉLETÖSZTÖN

Szemelvények a jászóvári premontreiek történetéből
(1918–1923)

„Ezek csak megpróbáltatások,
melyeken Isten rendeléséből
át kell esnünk.”

Takács Menyhért, 1919

Az 1130 körül alapított Jászóvári Premontrei Kanonokrendet 1787 és 2021 között kétszer teljesen felszámolták,¹ egyszer majdnem. A kétszeri megszüntetésekor javadalmaitól is teljesen megfosztották,² a harmadik esetben részben. E harmadik, 1918-tól 1929-ig tartó vészorszakban az életben maradás, az azt követő rendi exodus, majd az újbóli feltámadás napról napra hittel és tettekkel írt krónikáját még ma sem ismerjük részletesen. Az eddig megjelent, csekély számú publikációk vagy vatikáni,³ vagy rendi levéltári forrásokon⁴ alapulnak.

A rendet 1950-ben Csehszlovákiában is megszüntették. Könyv- és levéltárai a Matica slovenská kezelésébe kerültek. Jászóvárról előbb a turócszentmártoni⁵ Szlovák Nemzeti Könyvtárba vitték a gyűjteményeket, ahonnan a levéltári anyag nagy része az 1950-

1 Először II. József 1782. január 26-án kihirdetett, a szerzetesrendek feloszlatásáról szóló rendelete nyomán 1787-ben, másodszor az Elnöki Tanács 1950. szeptember 7-ei, a szerzetesrendek megszüntetését kimondó 34. törvényerejű rendeletével.

2 A második felszámoláskor javadalmait fokozatosan vette el az állam. Magyarországon alsó- és középfokú oktatási-nevelési intézményeit az 1948. június 16-án kihirdetett XXXIII. törvénycikkkel, illetve az ennek végrehajtásáról szóló, június 26-án keltezett (de visszamenőlegesen 16-ai hatályú) 8000/1948. VKM sz. rendelettel. De Gödöllőn a teljes intézményrendszer államosítása 1948–1950 között öt szakaszban történt.

3 Többek között SOMORJAI Ádám: *A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja. 1927–1935*. Archiabbatia de Sancto Monte Pannoniae, Pannonhalma, 2008; SZTYAHULA László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története. 1918–1950*. Bp., 2012. PhD-dolgozat; TUSOR Péter–TÓTH Krisztina: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*. In: (TUSOR Péter szerk.): *Magyarország és a római Szentszék. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Bp.–Róma, 2012. 203–252. (= TUSOR–TÓTH 2012); Edvin BERGER: *Le questioni storico giuridiche irrisolte riguardanti l'erezione dell'abbazia nullius di Jasov*. (1922) Lateran University Press, Roma, 2016 (= BERGER, 2016); TÓTH Krisztina: *A budapesti apostoli nunciatura iratanyagában található premontrei források*. Kézirat, 2020. Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára (= GPAL).

4 Lásd: KARA Anna: *Hazádnak rend(ül)etlenül légy híve?! Fórum* (Somorja), XIII, 4. (2011) 67–86.; Uő.: *Tíz év, amely megrengette a rendi világot. Adalékok a jászóvári premontreiek történetéhez. 1918–1928*. Hitel, 26, 4. (2013) 112–119.

5 Ma Martin (Szlovákia).

es évek végén, az 1960-as évek elején a pozsonyi Szlovák Állami Központi Levéltárba került.⁶ A rendszerváltozást követően e levéltári gyűjteményt visszakapta a rend, de leteként, állományvédelmi okokból, még a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzik.

Az itt található iratok közül – témánkat tekintve – az egyik legalapvetőbb az 1802. március 12-ei keltezésű *Diploma Restitutive*,⁷ amelyet az 1919–1929 közötti csehszlovákiai és romániai jogtalanságok ügyében hazai és nemzetközi, egyházi és világi testületekhez, szervezetekhez forduló premontrei rendi vezetők igazuk bizonyításában is az egyik legfontosabb dokumentumnak tartottak. Napjainkig meghatározó jelentőségű. Nem csak azért, mert a rendet visszaállította korábbi jogaiba és kiváltságaiba, illetve visszaszolgáltatta elkobzott ingó és ingatlan javait, kárpótolta anyagi veszteségeiért. Az addig önálló váradhegyfoki, leleszi és jászóvári prépostságot, utóbbi központtal, egyesítette. Új hivatásra kötelezte a szerzeteseket: a közép fokú oktatásra (bár Rozsnyón 1776-tól a rend felszámolásáig, 1787-ig már tanítottak). Minden (általában egykori jezsuita) gimnáziumhoz saját rendház és templom adását határozta meg, amelyek fenntartásáról a rendnek kell gondoskodnia. A gimnáziumok és rendházak ugyanazon személyű vezetőjét a prépost jelöli és nevezi ki. A gimnáziumi szerzetes tanárok képzését a rend feladatává tette.⁸ A leendő prépostok kinevezési joga a királyt illette.

Mindezek alapján, de a rendfőnökök, kiemelten Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost (1900–1933) tevékenységének jóvoltából szilárdulhatott meg szervezeti és gazdasági a rend az 1910-es évek elejére.

I. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend szervezete 1916-ban⁹

A rend vezetése alatt álló *intézmények*: 7 konvent (prépostságok, társházak); 1 hittudományi intézet, illetve 1 tanárképző és hittudományi intézet (összesen 33 hallgatóval); 3 főgimnázium (1446 tanulóval); 1 királyi konviktus (38 növendékkel); 4 népiskola, 6 konventi, 3-3 gimnáziumi tanári és ifjúsági, 2 főiskolai könyvtár; 2 országos levéltár; 24

6 Itt a (jászóvári, leleszi, nagyvárad) magán- (rendi) és országos (hiteleshelyi) levéltári anyag kb. 1853-ig a korabeli rendezésnek és elenchusainak köszönhetően kutatható volt. (Leírását lásd: *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Spríevodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie feudalizmu*. Bratislava, 1964. 327–337., 354–359.) Jó részük a Magyar Országos Levéltár 1963 és 1973 között mikrofilm-másolatokat is készített. De a rend magánlevéltárának 1853-tól 1945-ig terjedő iratait csak 2010-ben kezdték feldolgozni. Ekkor, április 2-án, két elutasítás után kaptam meg a máig élő kutatási engedélyt Ambróz Štrbák jászóvári apáttól, az 1875–1945 közötti korszakra. 2010. április végétől december közepéig az 1875–1877 és az 1894–1945 közötti évek 70 dobozának 64 728 főlőjét néztem át. Ezúton mondok újra köszönetet a Szlovák Nemzeti Levéltár munkatársainak segítségükért (a feldolgozást valószínűleg éves terven felül végezték, előttem két héttel haladva), illetve azért, hogy a levéltár vendégházában hét hónapon keresztül térítésmentesen szállásoltak el. Megjegyezzük: a rend Lőcsei Állami Levéltárban letétben lévő gazdasági iratállománya (XVIII–XX. sz., 156,9 ífm) még mindig feldolgozatlan.

7 Korabeli, 1802. július 15-ei másolatát lásd Slovenský národný archív, Premonštrátska prepozitúra Jasov (= SNA PrJ), Kč. 3. Fasc. 128. nr. 12.

8 Ezt a jogukat a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883. évi XXX. törvénycikk nyomán a premontreiek elvesztették, s növendékeiknek kénytelenek lettek 1894-ben Budapesten új intézményt (kollégiumot), a *Paedagogiumot* alapítani. Ezt 1901-ben (indult: 1902) Takács Ferenc Menyhért O.Praem. (1861–1933) prépost hittudományi résszel kiegészítve és új, önálló épületben elhelyezve, létrehozta a *Norbertinumot*.

9 Lásd: *A Jászóvári Premontrei Kanonokrend névtára az 1916. évre*. Bp., 1916.

templom és kápolna; 16 kegyurasága alatt lévő plébánia (53 hozzá tartozó településsel, 10 913 r. k. hívővel, 1976 iskolaköteles gyerekekkel).

Rendtagok. Összesen 120 fő, átlagéletkoruk 37 év. A szerzetesek fele 30 évesnél fiatalabb, 13,3%-uk 60 évnél idősebb. A 120 főből 1 prépost-prelátus (Takács Ferenc Menyhért O.Praem.), 86 ünnepélyes fogadalmat tett kanonok, 28 egyszerű fogadalmat tett növendék, 5 novícius. 89 szerzetes áldozópap, 28 teológus hallgató, 5 novícius. 42 kanonok főgimnáziumi tanár, 12 lelkipásztor, 5 tábortól lelkész,¹⁰ 3 a rend gazdasági ügyeit intézte. Két növendék hadi szolgálatban állt.¹¹

Prépostságok

1. *váradszentmártoni (váradszentmártoni) prépostság*¹² (alapítva: 1130 körül; az 1916-ban Bihar vármegyében fekvő Váradszentmárton Trianont követően Romániához került, mai neve Sânmartin): 1 szerzetes;

2. *leleszi prépostság* (alapítva: 1180 körül; az 1916-ban Zemplén vármegyében fekvő Lelesz Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Leles): 7 szerzetes;

3. *jászóvári prépostság* (alapítva: XII. sz. vége–XIII. sz. eleje; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő Jászóvár Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Jasov): 27 szerzetes.

További konventek

1. *Nagyvárad* (1808-tól; Nagyvárad 1916-ban Bihar vármegye székhelye, Trianont követően Romániához került, mai neve Oradea): 20 szerzetes;

2. *Rozsnyó* (1810-től; az 1916-ban Gömör-Kishont vármegyében fekvő Rozsnyó Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Rožňava): 8 szerzetes;

3. *Kassa* (1811-től; Kassa 1916-ban Abaúj-Torna vármegye székhelye, Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Košice): 21 szerzetes;

4. *Budapest* (Norbertinum, alapítva: 1894): 23 szerzetes.

Főgimnáziumok

1. *Rozsnyó* (működés: eredetileg már 1776–1787 között, majd 1810-től): 8 szerzetes tanár és 236 diák;

2. *Nagyvárad* (működés: 1808-tól): 20 szerzetes tanár és 645 diák;

10 A tábortól lelkészesség intézményének megszervezése (1849) a jászóvári Vidasics Ede O.Praem. (1810–1858) nevéhez fűződik.

11 Egyikük a később Theodore Maly néven hírhedtté vált Mátyás Tivadar Jácint (1895–1938).

12 Az eredeti (a mai Nagyvárad területén fekvő) váradszentmártoni monostor elpusztult, az új Váradszentmártonban a XVIII. században épült. Konvent itt 1838–1893 között, illetve 1911-től volt. Ekkortól a rendtagok nyugalmi helyül szolgált. Váradszentmártoni titulusát a nagyvárad konvent vette át és használta.

3. *Kassa* (működés: főgimnázium: 1811–1853 között, majd 1861-től; konviktus: 1812–1848 között, majd 1886-tól): 17 középiskolai és 5 konviktusi szerzetes (nevelő) tanár, 565 diák és 38 kollégista.

Hittudományi intézetek:

1. *Jászóvár* (alapítva: 1802): 2 (1919: 5, 1923: 7) szerzetes tanár és 13 növendék;
2. *Budapest* (Norbertinum, alapítva: 1894): 3 szerzetes tanár és 20 növendék.

Népiskolák

Jászó, Lelesz, Váradszentmárton, Asszonyvására (alapítva: 1896; az 1916-ban Bihar vármegyében fekvő Asszonyvására Trianont követően Romániához került, mai neve Târgușor), Ricse-Budahomok (alapítva: 1902; az 1916-ban Zemplén vármegyéhez tartozó Ricse Trianont követően a határon innen maradt).

Plébániák

Rendi plébániák, amelyeknek kegyura a jászóvári prépostság:

1. *Jászó* (alapítva: XIII. sz. eleje, anyakönyvei 1679-től): 1519 r. k. hívő;
2. *Felsőmecenéz* (alapítva: 1301 körül, anyakönyvei 1688-tól; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Vyšný Medzev): 1184 r. k. hívő;
3. *Debrőd* (alapítva: 1434 körül, anyakönyvei 1688-tól; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Debrď): 606 r. k. hívő;
4. *Jászómindszent* (alapítva: 1506 körül, anyakönyvei 1716-tól; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Poproč): 1199 r. k. hívő;
5. *Nyésta* (alapítva: 1762, anyakönyvei 1784-től; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően határon innen maradt): 429 r. k. hívő;
6. *Rudnok* (alapítva: 1775; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Rudník): 711 r. k. hívő;
7. *Felsőnovaj* (alapítva: 1783, anyakönyvei 1783-tól; az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően határon innen maradt; 1936-ban Novajdrány néven Alsónovajjal és Idránnal egyesítették): 1221 r. k. hívő;
8. *Jászóújfalu*¹³ (az 1916-ban Abaúj-Torna vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Nováčaný).

Rendi plébániák, amelyeknek kegyura a leleszi prépostság:

1. *Lelesz* (alapításának pontos ideje nem ismert, anyakönyvei 1678-tól): 1239 r. k. hívő;

¹³ A gr. Semsey családdal közös kegyuraság.

2. *Kirdályhelme*c (alapítva: 1330 előtt, majd megszűnt, újraalapítva: 1713, anyakönyvei 1757-től; az 1916-ban Zemplén vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Kráľovský Chlmec): 1455 r. k. hívő;

3. *Nagykapos* (alapítva: 1343 előtt, majd megszűnt, újraalapítva: 1699, anyakönyvei 1816-tól; az 1916-ban Ung vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Veľké Kapušany): 880 r. k. hívő;

4. *Bodrogmező* (az 1916-ban Zemplén vármegyében fekvő község Trianont követően Csehszlovákiához került, mai neve Pol'any).

Rendi plébániák, amelyeknek kegyura a váradhegyfoki (nagyváradi) prépostság:

1. *Váradszentmárton* (alapítva: 1206 előtt, 1566-ban megszűnt, újraalapítva: 1784, anyakönyvei 1784-től): 175 r. k. hívő;
2. *Asszonyvására* (alapítva: 1552, majd megszűnt, újraalapítva: 1784): 295 r. k. hívő;
3. *Betfia* (az 1916-ban Bihar vármegyében fekvő község Trianont követően Romániához került, mai neve Betfia);
4. *Farnos* (az 1916-ban Bihar vármegyében fekvő község Trianont követően Romániához került, mai neve Berettyófaros, Sfârnaș).

Mezőgazdaság

A prépostsági javadalomhoz ekkor tartozó, összesen 38 500 kh-nyi (azaz 22 157 ha, 221,57 km²) birtok hat vármegye (Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Zemplén, Szabolcs, Ung, Bihar) 58 településén feküdt.

II. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend helyzete 1918 és 1923 között

Az I. világháború, bár emberi erőforrásilag és gazdaságilag igen érzékenyen érintette a rendet, de az talpon maradt. Azonban a rend székhelye, Jászóvár, 1918. október 30-án de facto az új állam, Csehszlovákia része lett. 1919-ben erőszakkal államosították a premontreiek rosznyói (augusztus 26.), kassai (szeptember 11.) középfokú oktatási intézményét és kollégiumát (július 17.). Ezután azzal az álságos, mondvacsinált ürüggyel, hogy megfosztva oktatási intézményeiktől „foglalkozás nélküliek,”¹⁴ felszólították őket (eredménytelenül) rendházuk elhagyására.¹⁵

Trianont követően a rendi ingatlanok földrajzilag három ország – Csehszlovákia, Románia, Magyarország – területére kerültek, ahogy ezt az alábbi táblázat szemlélteti:

¹⁴ S többek között ugyanezzel a hamis logikával érvelve szüntették meg a rend gödöllői szervezetét Magyarországon az 1950. évi 34. törvényerejű rendelettel. Vö.: „Tekintettel arra, hogy a Magyar Népköztársaság törvényei és alkotmánya értelmében a férfi és női szerzetesrendek legfontosabb feladatait (tanítás, betegápolás, szegénygondozás, jótékonyosság gyakorlása stb.) [sic!] a nép állama látja el és így a szerzetesrendek feleslegessé váltak, a Magyar Népköztársaság Kormánya megvonja működési engedélyüket, kivéve azokat a szerzetesrendeket, amelyeknek tagjai az állam által engedélyezett katolikus egyházi iskolában tanítani fognak.” A kormány válasza a Magyar Katolikus Püspöki Karnak, a szerzetesrendek főnökeinek július 20-án megfogalmazott álláspontjára. H. n., 1950. augusztus 9. GPAL PrG-Rt-5-1948–1950.

¹⁵ SNA PrJ Ké. 192. f. 435., 437.

*A rendi tulajdon területi eloszlása Magyarországon és azon kívül,
1920. június 4-e után (%) (Összeállította: Kara Anna)*

Ingatlanok	Magyarországon	Magyarországon kívül		
		összesen	ebből	
			Szlovákiában	Romániában
Rendházak	16,7	83,3	66,7	16,6
Plébániák	18,75	81,25	68,75	12,5
Gimnáziumok	0	100	0	100
Hittudományi iskolák	50	50	50	0
Földbirtokok	29,1	70,9	56,4	14,5

A jászóvári központból a nagyváradi és budapesti tagozatot Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost vikáriusok közbeiktatásával vezette.

1920. október 5. és 1921. július 1-je között a prágai kormányzat a prépostság birtokain kényszergazdálkodást vezetett be. 1921-ben, a birtokok végleges állami lefoglalásának megakadályozására, Takács Ferenc Menyhért O.Praem. az Apostoli Szentsekhez fordult, hogy prépostságát az *abbatia nullius* rangjára emeltesse, kijelölve az alá tartozó területek határait. 1922. június 7-én ez meg is történt,¹⁶ gyakorlati érvényesülését azonban az állami és egyházpolitikai diplomáciai háttéralkuk, illetve perek megakadályozták. A rendet ekkor nem sok választotta el a felszámolástól, a nem Csehszlovákiában honos (értsd: született) rendtagokat az országból való kiutasítástól. Az első kiutasítás 1919. szeptember 7-e körül történt, áldozata Vass Miklós Keresztély O.Praem. (1879–1925).¹⁷

1923. január 17-én a román hatóságok végleg bezárták a nagyváradi premontrei főgimnáziumot.

*Az 1919–1923 között Csehszlovákiából és Romániából kiutasított, illetve préposti rendelkezés nyomán hosszabb-rövidebb időre Magyarországra, vagy más rendházba küldött jászóvári premontrei szerzetesek névsora:*¹⁸

1. *Jászóváról:* Áldorfai József Benedek O.Praem. (1896–1990), Balyi Ferenc Károly O.Praem. (1897–1975), Beke Benjámin Boldizsár O.Praem. (1868–1942), Kovács István Kandid O.Praem. (1882–1964), Láng Ferenc Alán O.Praem. (1892–1971), Szabadka Zoltán Medárd O.Praem. (1891–1985);

2. *Kassáról:* Áldorfai József Benedek O.Praem, Arany János Paszkál¹⁹ O.Praem. (1891–1963), Bacsó Lajos Vilmos O.Praem. (1885–1949), Balogh Árpád Ányos O.Praem. (1889–1959), Beke Benjámin Boldizsár O.Praem., Berkovics Lajos Ernő O.Praem. (1893–1969), Bodnár György Remig O.Praem. (1895–1942), Ebergényi Mik-

¹⁶ Lásd: BERGER 2016.

¹⁷ A továbbiakban csak az első előfordulásnál adjuk meg a megnevezett premontrei szerzetes életrajzi adatait.

¹⁸ Lásd: *A Jászóvári Kanonokrendi Prépostság névtára az 1944-ik évre*. Jászóvár, 1944. (= Névtaár 1944.)

¹⁹ Részt vett a nyugat-magyarországi felkelésben.

sa Ambrus O.Praem. (1895–1952), Frei Péter Gusztáv O.Praem. (1884–1936), Gedeon Lipót Elek O.Praem. (1888–1960), Kolumbán Károly Virgil O.Praem. (1887–1963), Pupinszky Nándor Lipót (?) O.Praem. (1890–1959), Stuhlmann Vencel Patrik O.Praem. (1871–1951), Szabó Aladár Adorján O.Praem. (1868–1950), Szepesi Károly Géza O.Praem. (1852–1926), Váli András József O.Praem. (1863–1921), Vass Miklós Keresztély O.Praem.;

3. *Rozsnyóról:* Faith Nándor Ágoston O.Praem. (1884–1952), Magyar Endre Gábor O.Praem. (1893–1952), Steib Márton Guidó O.Praem. (1889–1945), Szántó Mihály Fidél O.Praem. (1885–1959), Vámos István Elemér O.Praem. (1889–1962);

4. *Leleszről:* Berkovics Lajos Ernő O.Praem, Halmos József Viktor O.Praem. (1873–1931).

5. *Nagyváradról:* Áldorfai József Benedek O.Praem, Kende János Gyula O.Praem. (1872–1948), Kovács Imre Lajos O.Praem. (1878–1949)

Végül ki kell tértünk egy nemzetiségi identitását megváltoztató egykori jászóvári premontrei szerzetesre, Hegedüs Károly Anzelmre (1881–1925). Az eredetileg színszlovák, Zólyom vármegyei 303 lakosú (1881) faluból, Tajóból (Tajova, ma Tajov, Szlovákia) származó, s anyakönyvezett nevén Karol Murgaš a rendi feljegyzések és a helyi lapok beszámolóí alapján hazafias magyar beszédeiről híresült el. Például az 1916. november 1-jei, a kassai hősök temetőjében tartott gyászünnepekre *Magyar!* címmel írt verset, amelynek első két sorát az I. világháborús emlékoszlopra is rávésték.²⁰ Csehszlovákia létrejöttét követően azonban kilépett a rendből, s 1919. október 16-ától az új állam első reál-gimnáziumának, az egykori premontrei intézménynek igazgatója lett.²¹

III. Krónika a Jászóvári Premontrei Kanonokrend 1918 és 1923 közötti történetéről, gazdasági és politikai ellehetetlenítéséről

1918

Április 9. Kovács Imre Lajos O.Praem., a nagyváradi rendház főnöke arról értesítette²² a prépostot, hogy a Honvédelmi Minisztérium kiküldötte és a helyi katonai hatóságok elhatározták a főgimnázium épületének visszaadását.

Május 8. A katonaság április közepén kivonult a főgimnázium épületéből az időközben megérkezett rendelet hatására. Április 20-án történt a kárfelmérés.²³

Október 28. A július 13-án alapított prágai Nemzeti Bizottság a csehszlovák állam kormányává nyilvánította magát. Bejelentette a cseh tartományok elszakadását az Osztrák–Magyar Monarchiától, és a független cseh állam megalakulását (1918. évi 11. törvény).

Október 30. A Turócszentmártonban az aznap létrejött Szlovák Nemzeti Tanács deklarációt fogadott el, és csatlakozott a független csehszlovák államhoz.

²⁰ „Magyar!” Írta: Hegedüs (Murgas) Károly (Karol). Egy cseh-szlovák hazafi múltjából. Prágai Magyar Hírlap, 123. (571.) (1924) 5.

²¹ A *košicei csehszlovák állami reál-gimnázium első jelentése az 1919–20. iskolai tanévről*. Košice, (é. n.), 7.

²² Nagyvárad, 1918. április 9. SNA PrJ Ké. 183. f. 511.

²³ Kovács Imre Lajos O.Praem. levele Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépostnak. Nagyvárad, 1918. május 8. SNA PrJ Ké. 182. f. 18.

Október. Mécs József László O.Praem. (1895–1978) szerzetes költő így élte át ezt: „Fölszentelésem után rögtön spanyol tüdőgyulladásba estem, 5 hétig nem tudtam magamról. [...] Elaludtam Hungáriában és a lázából felébredtem Csehszlovákiában!”²⁴

November 11. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. Karsai Ferenc Ervin O.Praem. (1866–1948) házfőnököknek szóló levelében²⁵ helyesléssel vette tudomásul, hogy a Norbertinum tagjai nemzetőri szolgálatot láttak el. Hasonló eljárást kellett követniük Jászóváron is, ahol presbiterek és növendékek egyaránt vállalkoztak a nemzetőrségre.

December 10. A megszállt észak-magyarországi területeken megkezdődött a közigazgatás megszervezése. Az 1918. évi 64. törvény 2. §-a értelmében a volt magyar királyság állami, önkormányzati és egyházi méltóságai, tisztviselői és alkalmazottai ideiglenesen hivatalaikban meghagyatnak eddigi illetményeikkel, de csak akkor, ha a Csehszlovák Köztársaság iránti engedelmességi fogadalmat leteszik, és ha a kormány meghatalmazottja úgy látja, hogy máskülönben is megfelelnek feladatuknak.

December 11. Szlovákia kormánybiztosává és teljhatalmú miniszterévé Vavro Šrobárt (1867–1950) nevezték ki.

December 29. A csehszlovák csapatok megszállták Kassát.

1919

Január 2. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. sajnálattal közölte²⁶ Szabó Aladár Adorján O.Praem. kassai házfőnökkel, hogy a lábtörést szenvedett Holba Róbert Kaszsián O.Praem. (1893–1982) helyettesítésére konventi tagot – egyelőre – nem küldhet, mert a fiatalabbak mindnyájan az élet- és vagyonbiztonság megvédésére megalakított fegyveres nemzetőrség tagjai, akik a községi polgárokkal együtt minden második napon szolgálatot teljesítenek.

Január 8. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. Szekeress Ödön Frigyes O.Praem. (1856–1920) jószágkormányzót központi fő jószágkormányzóvá, Halmos József Viktor O.Praem. eddigi gazdasági felügyelőt leleszi, Fábián Mátyás Imre O.Praem. (1850–1926) váradzsztmártoni házfőnököt pedig váradzsztmártoni jószágkormányzóvá nevezte ki.²⁷ Az összes rendi birtok egységes igazgatására, a kerületi jószágkormányzók ügykörére és a fő jószágkormányzóval való hivatali kapcsolatára vonatkozólag külön, részletes utasítást fog kiadni.

Január 22. Lacsny Lajos Ince O.Praem. (1886–1928) beszámolója a prépostnak: „Szerencsésen megérkeztem. Tornán [ma Turňa nad Bodvou, Szlovákia] feltartóztatott egy cseh katona, s nem akart tovább engedni, mert a tornai cseh parancsnokságtól igazolványt kellett volna felmutatni. Azért a jövőben, ha valaki Rozsnyóra jön, ajánlatos ezt az igazolványt előre beszerezni. A rendtársak mindnyájan itthon vannak. [...] Mint a társaktól hallom, a rimaszombati [ma Rimavská Sobota, Szlovákia] cseh zsupán [köz-tisztviselő] nem akadályozza egyelőre a kormánybiztosi működését [sic!]. Tegnap voltak Rozsnyón először a csehek, hat szekérrel jöttek, de este már vissza is mentek Tornára.

24 Mécs József László O.Praem. levele Aurélien Sauvageot-hoz. Királyhelme, 1937. november 17. Közli Cz. FARKAS Mária: *A Mécs László-epizód Párizsban*. Irodalomtörténeti Közlemények, 103, 1–2. (1999) 218.

25 Jászóvár, 1918. november 11. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 183. f. 856.

26 Jászóvár, 1919. január 2. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 184. f. 1.

27 Jászóvár, 1919. január 8. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 184. f. 8.

Ezzel kapcsolatban igen kellemetlen hírbe kerültem. A cseh hadnagynál volt ugyanis egy pár tót név felírva, akiktől információt akartak szerezni. Ezek között volt az én nevem is. Megjegyzem, hogy valamennyi név papi emberé volt. Ebből aztán az a hír terjedt el, hogy mi hívtuk be őket a városba. A város megszállására vonatkozólag különben kétféle hír van elterjedve, az egyik szerint pár nap múlva egy zászlóalj cseh katona meg fogja szállni Rozsnyót, mások szerint a csehek kijelentették, hogy amíg rend lesz, addig nem jönnek be...”²⁸

Március 7. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost kérvénye Buza Barna (1873–1944) földművelésügyi miniszternek: „A [magyar] földbirtokreformra vonatkozó néptörvény²⁹ fokozatos végrehajtása kapcsán az iskolák fenntartására rendelt tanítórendi jellegű kultúrvagyon is válságos helyzetbe jutott. Így – a többi között – az egyházi joghatóságomhoz tartozó jászóvári premontrei kanonokrend kultúrvagyona is. Ez a vagyon – kerekszámban szólva – 38 ezer katasztrális holdat tesz ki, melynek egy tizedrésze [sic!] mocsarokból, fővenyes buckákból, szikladombokból és természetlen szakadékföldekből áll, a többi felerészben különböző fajta erdő, felerészben pedig [...] nagyon változó minőségű szántóföld, rét és legelő.

Az egész birtok Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Zemplén, Szabolcs, Ung és Bihar vármegyékben van szétdarabolva, ami kezelését felette nehezé és költségessé teszi, s legintenzívebb – az agrikultúrának mondhatni minden ágára kiterjedő – gazdálkodást követel. Csak így remélhető, hogy az összes jövedelem megbírja azokat az óriási kultúrterheket, amelyek erre a javadalomra nehezdednek. E kultúrterhek főbb tételeiben a következők:

1. A jászóvári székesegyház, konvent, hittani intézet és országos levéltár.
2. A leleszi konvent és hiteleshely.
3. A váradzsztmártoni konvent, mint nyugalmi hely.
4. A budapesti hittudományi és tanárképző intézet.
5. A kassai 12 osztályú főgimnázium 22 tanszékkal.
6. A nagyvárad 12 osztályú főgimnázium 21 tanszékkal.
7. A rozsnyói kath. főgimnázium 8 tanszékkal.
8. A jászói, leleszi, ricsei, váradzsztmártoni népiskolák.
9. 120 rendi tagnak neveltetési költségei, minden ellátásukról és nyugdíjukról való gondoskodás.
10. 16 kegyúri templom és plébánia fenntartása.
11. A kassai, leleszi, nagyvárad, rozsnyói és váradzsztmártoni templomok.
12. A kassai konviktus segélyezése.
13. A prépostsági tisztek és cselédek nyugdíja.³⁰
14. A rendtagok tudományos és irodalmi törekvéseinek támogatása, tanulmányutak, betegek rendes és rendkívüli gyógykezelése.
15. Adakozás országos humanitárius és kulturális közcélokra, állandó kegydíjak, ösztöndíjak, könyöradományok.

28 Rozsnyó, 1919. január 22. SNA PrJ Ké. 184. f. 23.

29 Ez az 1919. február 16-án kihirdetett XVIII. néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról. 3. §-a szerint „egyházi birtokoknál az államnak mindenütt kisajátítási joga van a birtoknak 200 holdon felül eső részére.”

30 1909-ben Takács Ferenc Menyhért O.Praem. a rend mezőgazdasági munkái és alkalmazottai – összesen 537 fő – számára Magyarországon elsőként létesített kizárólag saját, rendi forrású cselédnyugdíjalapot.

Mindezekből minden kétséget kizáró módon megállapítható, hogy sem a nagyjavadalmasnak nevezett jászóvári prépost, sem a premontrei rend voltaképpen nem haszonélvezője ennek a birtoknak, hanem csak kezelő-tulajdonosa, s a felsorolt kultúrterhek viselése mellett csak arra tart igényt, hogy szerényen megéljen.

Miniszter Úr! Bár a földbirtok reformjáról szóló néptörvény az egyházi javadalmak között különbséget tenni nem látszik, mindazáltal a földfelosztás egymásutánjának megállapításánál ennek az óriási különbségnek szembe kell ötlelnie legalábbis addig, amíg e kultúrjavak eddigi jövedelme, illetőleg a kultúrterhekről való gondoskodás teljesen biztosítva nincsen. A néphangulat nem nagy kíméléssel viseltetik e javak iránt, mint – teljesen tévesen – egyszerű papi birtokoknak nézi őket, melyek az ő földhétségének lecsillapítására igen alkalmasak, mert nem distingvál birtok és birtok között, mert csak féltékenységet ingerlő latifundiumot lát, de a kultúrvagyon rendeltetéséről fogalma nincsen. Mily üdvös dolog volna, ha e tekintetben maga a népköztársasági kormány nyújtana a népek fölvilágosítást, amelyre nézve – még az egyház és állam szétválasztásának politikai gondolata mellett – nem lehet közömbös a magyar tanítórendek léte, vagy nem léte, melyhez fogható hazafias egyházi kultúrintézmény sehol másutt nincsen, s amelynek további zavartalan működése a megváltozott államformának csak megerősítésére szolgálhat. A tanítórendi szervezetben igaz magyar néplélek lakozik, eltelve szociális érzékkel és tudányszeretettel, a koreszmék megértésével és a vallásos érzések igazságával soha össze nem ütköző felvilágosodottsággal. A magyar tanítórendi szervezet megérdemli a népköztársasági kormány jóakarátú támogatását, első sorban [sic!] a földművelésügyi magas minisztériumnál.

Miniszter Úr! Legyen szabad tisztelettel hivatkoznom arra, hogy a mi vidékeink népe ma mindenfelől földet kér bérbe, s a haszonbért katasztrális holdanként – egy, esetleg két megszántás után – 30 koronában állapítja meg. Ily bérletek mellett a kultúrterhekről gondoskodni nem lehet. Ma egy gazdasági kocsisnak – fizetésén, lakásán, kimérésén, kapásföldjén és tűzifáján kívül – az uradalom tartozik adni egy öltözet ruhát, ami 1000 korona, egy pár csizmát, ami 600 korona és egy kalapot, ami 160 korona, vagyis egy cselédjének csak a felruházásáért 1760 koronát. Hogy ezt a pénzt megszerezze, nem kevesebb, mint 58 katasztrális holdat kell 30 koronájával bérbe adnia. Hogy hová vezet ez, nem kell tovább fejtegetnem. A földeladást kérelmezők – a földművelési miniszter úrra való hivatkozással – tőlem kérik a föld árának a megállapítását, amire nem lehet más válaszom, mint az, hogy e földek árát – kultúrvagyonról lévén szó – a földművelési, valóságügyi és közoktatási miniszter úrak vannak hivatva egyetértően megállapítani, nekem ezt tennem módomban nincsen.

Bizalommal kérem az igen tisztelt földművelésügyi miniszter urat, méltóztassék jelen tiszteletteljes beadványomat szíves megfontolás tárgyává tenni, méltóztassák a földbérleteknek egy elfogadható kulcsát megállapítani, és a népet mérsékelni oly irányban, hogy – egyelőre – elégedjék meg olyan földbirtokok kisajátításával, melyek kultúrintézményekkel megterhelve nincsenek, s amelyek felosztása országos intézmények további létezését nem veszélyezteti.”³¹

Március 21. Kovács Imre Lajos O.Praem. nagyváradi házfőnök a jászóváriakkal, így a préposttal is Budapesten (a Norbertinumon), vagy Novajon keresztül tud levelezni.

31 Jászóvár, 1919. március 7. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 156–158.

A két levelét a Norbertinumból elvivő Malonyait a norbertinumok állítása szerint a csehek a határon elfogták.³²

Március 23. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. válasza Fábán Mátyás Imre O.Praem. váradszentmártoni házfőnöknek és jószágkormányzónak: „Folyó évi március hó 13-án kelt jelentése folyó hó 22-én érkezett hozzám. Tehát – a körülményekhez képest – elég korán. A földosztással járó rettenetes állapotok majdnem minden rendi gazdaságban ugyanazok. Tetézi a bajt, hogy gazdatisztjeink némelyike beállt szociáldemokratának, s a lázongó és követeléseiben kielégíthetetlen néppel titkon egyetért, az uradalom kárára. Mentségére azt szokta felhozni, hogy a felizgatott nép fenyegető magatartása miatt kénytelen így cselekedni. Fájdalom, ezt is meg kellett érnünk. Erre különösen föl hívom házfőnök-jószágkormányzó úr figyelmét, a feleszi prépostság 3 gazdaságában szerzett szomorú tapasztalataim alapján. Különben a zempléni kormánybiztosság egy volt diósgyőri vasgyári munkás kezében van, s így a rend kultúrvagyona ott sem várhat semmi kíméletet.

Itt, a cseh-szlovákok által megszállt területen még földosztásra nem került sor, de már szó van róla. A készpénzünk, folyószámlánk és betétjeink felét már lefoglalták, a másik felét lepecsételték. Úgy tettek az értékpapírokkal is, melyekre óriási adót készítenek kivetni. Folyik a rekvirálás is. Hetényben [ma Hatiny néven a szlovákiai Debród/Debrad külterülete] pl. 20 db fajszarvasmarhánkat elvitték, kilogrammonként 4 koronára 30 fillérért. Felszólalásom nem használt semmit. Köztisztviselőink nagy része el van űzve, a magyar nyelv és kultúra mindenütt mellőzve van, sőt, üldözés tárgya. A népoktatási intézetekre nézve a tanfelügyelőség működését megakadályozták, hivatalát lepecsételték. A középiskolák Kassán még bántatlanok, de Sárosban, Szepesben s a többi felsőmagyarországi vármegyében már cseh-szlovák kézen vannak. A politikai elnyomásra jellemző, hogy március 17-én – a betiltott 15-iki hazafias ünnep folyományaként – a honvéd szobrot romba döntötték, s két nőt agyonlőttek. Jelenleg a 21–27 évesek katonai behívása van folyamatban a cseh-szlovák hadseregbe. Ily siralmas állapotok között magam is aggodalomban vagyok szeretett rendünk egzisztenciájára nézve. Buzgón kérem a gondviselő Isten könyörületet kegyelmét, és bízom benne, hogy ez a feldúlt helyzet nem lesz állandó, s hogy ez az erkölcsi betegség mihamar kitombolja magát, és következik a megértés, a békés, boldog idő.

Teljes bizalommal vagyok házif[őnök]. jószágkormányzó úr intézkedései iránt, melyek a rend közjává irányulnak, s megmentik azt, ami még megmenthető. Kérem, ne veszítse el munkakedvét az ezernyi nehézségek és ellenséges áramlatok között, hiszen ezek csak megpróbáltatások, melyeken Isten rendelkezéséből át kell esnünk.”³³

Április 16. A csehszlovák forradalmi Nemzetgyűlés elfogadta a földreformról (a nagybirtokok kisajátításáról) szóló 1919. évi 215. törvényt. Ennek értelmében nagybirtokok minden 150 ha-nál nagyobb mezőgazdasági jellegű földterület, illetve minden 250 ha-nál nagyobb földterület, tekintet nélkül annak jellegére. A kisajátított birtok tulajdonosa vagy annak örököse a lefoglalt birtokából igény jogosult marad 150 ha mezőgazdasági, illetve 250 ha egyéb jellegű földterületre. A törvény végrehajtása november 1-jén kezdődött.

32 Kovács Imre Lajos O.Praem. levele Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépostnak. Nagyvárad, 1919. március 21. SNA PrJ Kč. 184. f. 220.

33 Jászóvár, 1919. március 23. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 186–187.

Május 16. Ján Šimeček-Gara (1860–1934) kassai tanfelügyelő a következő kérdésekre várt választ a préposttól: „A cseh-szlovák teljhatalmú miniszternek [Vavro Šrobárnak] f. é. április hó 28-án 2204/1919. sz. a. kelt rendelete értelmében, van szerencsém megkezesni méltóságodat az iránt, méltóztassék velem közölni, van-e s ha igen

1. mily alapítótól eredő, mily összegekről szóló, általában nemes családok leszármazottjai számára rendelkezésre álló, és

2. mely alapítótól eredő mily összegről szóló, s előre kijelölt családok utódai számára rendelkezésre álló alapítványok a fennhatósága alatt álló kassai tanintézeteknél.

3. Egyben kérem az alapítványok felsorolásánál megjelölni, milyen vagyoni részből állanak? (Ingatlan, értékpapír, készpénz.)”³⁴

Május 28. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. levelében³⁵ arra figyelmeztette a házfőnököket, hogy garázda román katonák a rend tokaji borospincéjét feltörték, s az ott őrzött nagy értékű borokat mind elpusztították. A kár, akkori érték szerint, mintegy 800 000 K, amely aligha fog megtérülni. A rend gazdasága abba a helyzetbe jutott, hogy háztartásaikat nemesebb borokkal hosszabb ideig nem lesz képes ellátni. Ezért a prépost úgy intézkedik, hogy a még pincékben meglévő szamorodni bort csak a szentmiseáldozatokhoz fogják használni, asztalra csak ünnepi és más kivételes alkalommal adják.

Június 4. Kassát visszafoglalták a magyar csapatok.

Június 4–5. Jászó és környéke hadszíntérre vált. [Anyagi következményeit így összegezte Takács Ferenc Menyhért O.Praem. 1923. november 7-én: „Mai napig sincs elintézve azon kár megtérítése, melyet a cseh hadsereg katonái okoztak 1919-ben, a magyar vörös katonák elleni harcokban. A kár 290 512,60 cseh koronában volt bejelentve.”]³⁶

Június 10. A prépost az alábbi bizalmas rendeletet³⁷ küldte a házfőnököknek: „A reánk nehezedő vészterhes és válságos idők szükségessé tették, hogy a rend magánvagyonát képező értékeket ideiglenesen a rend tagjainak őrizetére bízam, fidei comissum gyanánt. Ez értékekre megrongált és kifosztott gazdaságaink helyreállítása érdekében nagy szükségünk van, éppen azért ezek állagából semmi más célra semmit fölhasználnunk nem szabad. Abban a reményben, hogy rendünk munkás élete a jövő tanévtől kezdődőleg újból zavartalan lesz, e nevezett értékeket folyó évi szeptember 1-jén a központi főpénztárba bekívánom. Kérem az összes házfőnök urat, szíveskedjenek jelen rendeletet az összes rendtárral közölni, és annak idején végrehajtani.” Takács Ferenc Menyhért O.Praem. végül a szétosztott javakat szeptember 23-án³⁸ kérte visszaszolgáltatni.

Június 11. A párizsi békekonferencián jóváhagyták a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt.

Június 13. A csehek jegyzékben követelték, hogy a magyar csapatok mindenütt hátráljanak vissza erre a határra

Július 5. A magyar Vörös Hadsereg egységeinek visszavonulása után a cseh csapatok újból birtokukba vették Kassát. A városban azonnal bevezették a katonai diktatúrát.

Július 17. Lefoglalták (államosították) a premontreiek kassai Balassa Zsuzsanna-féle konviktusát.

Július 20. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. megdöbbenésének hangot adva értesítette Fischer-Colbrie Ágost (1863–1925) kassai megyéspüspököt arról, hogy Repka János és Matyasovszky Kálmán Kassán tartózkodó egyházi férfiak a csehszlovák kormány megbízására való hivatkozással a konviktus 1919. július 17-én lefoglalták, az ott alkalmazott premontrei rendtagokat³⁹ állásuktól, lakásuktól és ellátásuktól megfosztották, s a konviktus elhagyására szólították fel őket: „Tekintve azt, hogy a szerzetesrendi életközösség megszüntetése és a rendtagok eltávolítása csak az apostoli Szentszék különös rendeletére és parancsára történhetik meg, amit a nevezettek igazolni nem tudtak, tekintve továbbá azt, hogy a premontrei rendnek a konviktus vezetésére vonatkozó történelmi joga magyar állami törvényen is alapszik, melynek érvényét, mint a magyar királyság többi törvényeit, a cseh-szlovák államhatalom elismerte: oly súlyos egyházjogi és közjogi sérelem esete forog fenn, mely miatt úgy az apostoli Szentszékhez, mint a cseh-szlovák politikai hatalomhoz panasszal kell fordulnom, és a [...] kath. intézet helyreállítását és rendemnek való visszaadását kell kérnem. A cseh-szlovák teljhatalmú miniszter urat [Vavro Šrobárt] e tárgyban hivatalos beadványban már megkerestem, az apostoli Szent-székhez való felfolyamodásom azonban ez idő szerint lehetetlen; éppen azért Excellenciát – kinek püspöki székhelyén történt az egyházi intézmény megsemmisítése – bizalomteljes mély tisztelettel kérem, méltóztassék a lefoglalást és kilakoltatást végrehajtó két egyházi férfiút kihallgatni, illetőleg őket eljárásuk egyházjogi igazolására szólítani föl. Ezt annál inkább bátorodom kérni, mivel a megbízott paptestvérek hozzám ez ügyben egyáltalán nem fordultak, s romboló munkájukat tudtom nélkül hajtották végre.

Tisztelettel meg kell jegyeznem, hogy a konviktus előjárói a cseh-szlovák államhatalom ellen soha semmiféle [...] nem tanúsítottak, kötelességüket csendben és békében teljesítették, s erre a példátlan eljárásra semmivel rá nem szolgáltak. Ez az eljárás nemcsak a rend statútumaiba és az apostoli Szentszék által adott és megerősített kiváltságába ütközik, hanem súlyos megsértése a Kánonjogi Kódexnek, és tudatos áthágása világos törvényeinek, miért a fegyelmi felelősség a többször említett egyházi férfiakra hárul...”⁴⁰

Július 31. Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspök a prépostnak szóló válaszában⁴¹ kifejtette: már korábban is ismételt kísérletet tett arra, hogy a Balassa Zsuzsanna-féle főnevelő intézetet meghagyják a premontrei rend vezetése alatt. Kísérletei eredménytelenek voltak. Válaszul azt kapta, hogy tekintettel most a Prágában uralkodó szociáldemokrata irányzatra, azt is nagy vívmánynak kell tekinteniük, ha megmarad a konviktus katolikus jellege, s a vezetést egyházi férfiakra bízák. Továbbra is azon lesz, hogy a konviktus visszaadják a rendnek, s hogy a rend tagjainak anyagi ellátása a megváltozott birtokviszonyok között is biztosított legyen.

Augusztus 20. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. megköszönte Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspök tenni akarását a Balassa Zsuzsanna-féle konviktus jogtalan elkobzása ügyében. Megjegyezte: „Nem csodálkozom rajta, hogy ez a kegyes és jó akaratú közbenjárás nem vezetett eredményre. Az elkobzás, a szerzetes életközösség meg-

³⁴ Košice, 1919. május 16. SNA PrJ Kč. 184. f. 250.

³⁵ Jászóvár, 1919. május 28. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 258.

³⁶ Kimutatás azon sérelmekről és anyagi károkról, melyek a jászóvári premontrei prépostságot érték az új államalakulatok részéről. Jászóvár, 1923. november 7. SNA PrJ Kč. 186. f. 675.

³⁷ Jászóvár, 1919. június 4. Autográf kéziratú fogalmazvány. GPAL PrJ-Rt-I-1919.

³⁸ Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost levele a házfőnököknek. Jászóvár, 1919. szeptember 23. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 329.

³⁹ Ők: Szepesi Károly Géza O.Praem., Beke Benjámin Boldizsár O.Praem., Berkovics Lajos Ernő O.Praem., Bodnár György Remig O.Praem., Ebergényi Miksa Ambrus O.Praem.

⁴⁰ Jászóvár, 1919. július 20. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 274–275.

⁴¹ Kassa, 1919. július 31. SNA PrJ Kč. 184. f. 176.

szüntetése és a rendtagok száműzése valóban cinikus részvétlenséggel és hitközönnyel történt...⁴²

Augusztus 26. Államosították a rend rozsnyói főgimnáziumát.

Augusztus 31. A prépost levelet⁴³ írt az államfőnek, a miniszterelnöknek és a kultuszminiszternek, a premontrei oktatási intézmények jogtalan államosítása ügyében.

Szeptember 7. A kassai dómban Vass Miklós Keresztély O.Praem. szerzetes tanár a három kassai vértanú⁴⁴ halálának 300. évfordulójára emlékezve, beszédében – párhuzamot vonva a múlt és a jelen politikai fanatizmusa között – tiltakozott a rend sérelmére elkövetett államhatalmi jogtalanságok ellen. Felszólalásának következménye Csehszlovákiából való azonnali kiutasítása lett.

Szeptember 11. A kassai főgimnáziumot Ján Šimeček-Gara kassai tanfelügyelő – a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium utasítása alapján – erőszakkal elfoglalta. A katonai asszisztenciával birtokba vett épületben lepecsételték az igazgatói iroda és az iskolai gyűjtemények ajtóit. („A város közönsége, de különösen tanítványaink nagy megdöbbenéssel fogadták e hírt. A szülők rögtön tiltakoztak is a pozsonyi tanügyi referátusnál e törvénytelen eljárás ellen. [...] Örök érdeme marad azonban kassai főgimnáziumi ifjúságunknak, hogy csak nagyon kevesen iratkoztak be a csehszlovák vezetés alatt álló gimnáziumba. [...] Ezért inkább magánúton tanultak. [...] Régi premontrei tanáraik még privátim sem taníthatták őket, erre nagyon ügyelt a cseh hatóság. Ezért titokban egymás lakásán jöttek össze, és ott tanultak csoportonként egymást tanítva. Később az elbocsátott magyar tanárok oktatták ezeket a magyarságukhoz hűséges diákokat, mégpedig a legnagyobb titokban, állandóan kitéve a fölfedeztetés veszélyeinek. Magánvizsgálataikat – átszökve a »határon« – az újhelyi [sátoraljaújhelyi] piaristáknál és a miskolci kir. kat. főgimnáziumban tették le.”)⁴⁵

Szeptember 17. A Murgas Hegedüs Anzelm aláírású premontrei szerzetes arról tudósította⁴⁶ a prépostot: szomorú hírek érkeznek Kassa felől a rend jövőjét illetően. Egyesek szerint már feloszlatták őket, mások szerint csak fogják stb. Egy civil tanár, aki a kassai rendházban ebédelt, már azt is híresztelte, hogy ennyit meg ennyit kaptak fejéért végkielégítés fejében.

Szeptember 25. A prépost francia nyelvű levelet⁴⁷ küldött Tomáš Garrigue Masaryknak (1850–1937), Csehszlovákia köztársasági elnökének, a rendet ért jogtalanságokról.

Október 2. Hegedüs-Murgas Anzelm a prépost engedélyét kérte⁴⁸ ahhoz, hogy elfogadhasa a kassai reálgimnázium „kormányunk” által felajánlott igazgatását, amivel egyúttal hivatva volna annak katolikus jellegét megőrizni. Egyben természetesen tekintsen el a perjel által küldött rendeletétől, amely szerint rendi szolgálata egy dunántúli középiskolánál lenne kijelölve. Ugyancsak tisztelettel jelenti, hogy a rendházban a vele

szemben már januárban megnyilatkozott ellenséges indulat miatt szállást nem kérhetett, s most a bátyjánál van.

Október 16. Hegedüs-Murgas Anzelm a rendből való kilépésének engedélyezését kérte a préposttól: „Méltóságod még f. é. okt. hó 5-én hozzám intézett nagybecsű sorában is, a jászóvári prem. kanonok-rendet »magyar tanítórendnek« nevezi, s így én ugyanazon az alapon, amelyre ez az elnevezés támaszkodik, mint öntudatos szlovák saját főlzabadult szlovák hazámban már nem lehetek többé annak tagja...”⁴⁹

November 19. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost mély megdöbbenéssel jelentette⁵⁰ František Drtina (1861–1925) prágai kultuszminiszteri államtitkárnak, hogy a premontrei rend magántulajdonát képező kassai katolikus főgimnázium lefoglalása után Medveczky [Medveczky Károly vagy Karol Medvecký; 1875–1937] miniszteri referens úr a premontrei rendházat is lefoglalni és leltároztatni rendelte. E példátlan erőszak végrehajtásával Repka János tábori lelkészt bízták meg. Tisztelettel kérte az államtitkárt, hogy járjon közbe a kormánytól tolmácsolni kérését, hogy a katolikus egyházon és minden emberi jogon elkövetendő sérelem megtörténtét távirati rendelettel akadályozza meg. Az állam méltósága meg nem engedheti, hogy teljesen ártatlan egyházi tanférfiak üldözése minden meghallgatás és védelem nélkül odáig menjen, hogy még hajlékuktól és szerzetes életközösségüktől is megfosztassanak.

December 5. Vavro Šrobár leirata a kötelező állami hűségeskü letételéről. Határidő: 1920. január 20. A hűségeskü szövege a következő volt: „*Osvedčujem sa verejne a zázvzne, že sa s celej duše pridávám k československej republike, a slubujem všetke sily a všetek svoj vplyv k rozkvetu tohoto štátu k vzdelávaniu a napomáhaniu blahobytu ľudu k zabezpečeniu spoločenského pokoja i poriadku vinaložiti.*” Magyarul: „*Nyilvánosan és kötelezően kijelentem, hogy teljesen alávetem magam a csehszlovák köztársaságnak, ígérem, hogy minden erőmmel és befolyással ez állam felvirágoztatásán, a nép szellemi és anyagi javának előmozdításán, a közbéke és rend fenntartásán fogok közreműködni.*”⁵¹

December 20. A prépost francia nyelvű levelet⁵² írt a Szövetséges Katonai Bizottság angol missziójának.

December 29. Lacsny Lajos Ince O.Praem. rozsnyói házfőnök a következőkről értesítette⁵³ a prépostot: „December 29-én a megyéspüspökkel – Balás Lajossal –, a káptalan tagjaival és a központi papsággal együtt a hűségnyilatkozatot mindnyájan letettük a kormány megbízottja előtt.”

Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost összefoglalója az 1919. év felvidéki magyar szerzetesi létéről:

„Az első Csehszlovákiából kiutasított premontrei rendtag Vass Miklós [Keresztély] kassai tanár volt. Ez a kiváló egyházi szónok a kassai mártírok 300 éves jubileumi ünnepén (1919. szept. 7-ikén) a kassai dómban beszédet mondott, amelyben kitért arra, hogy ugyanazon a helyen, ahol 3 századdal ezelőtt három ártatlan papot halálra kínozott a felüldhített tömeg vad fanatizmusa, most hasonló vad politikai fanatizmus dühöng a csehek részéről, soha senkinek sem vétett szerzetes-tanárok ellen, csak azért, mert magyarok.

42 Jászóvár, 1919. augusztus 20. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 280–281.

43 Német nyelvű fogalmazvány. Kassa, 1919. augusztus 31. SNA PrJ Kč. 184. f. 472–474.

44 Pongrácz István (1582–1619), Grodecz (Grodzieczi) Menyhért (1584–1619), Körösi Márk (1588–1619). 1995. július 2-án II. János Pál pápa mindhármukat szentté avatta Kassán.

45 *A kassai premontreiek a húszéves cseh megszállás alatt.* A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc Gimnázium Évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Kassa, 1940. 10.

46 Tajó, 1919. szeptember 17. SNA PrJ Kč. 184. f. 326.

47 Jászóvár, 1919. szeptember 25. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 290–295.

48 Kassa, 1919. október 2. SNA PrJ Kč. 184. f. 333.

49 Kassa, 1919. október 16. SNA PrJ Kč. 184. f. 347.

50 H. n., 1919. november 19. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 184. f. 415.

51 1919. december 16. SNA PrJ Kč. 184. f. 10.

52 SNA PrJ Kč. 184. f. 478–480.

53 Rozsnyó, 1919. december 31. SNA PrJ Kč. 184. f. 7.

Akkor már ugyanis a Balassa Zsuzsánna nemesi konviktusából már kikergették az öt premontrei tanárt,⁵⁴ és a premontrei gimnáziumot is megszüntették. Vass Miklós beszédét végighallgatták a dómban megjelent Sekács (ezelőtt Székács)⁵⁵ zsupán; ugyanaz, aki már megelőzőleg egy kassai 15 éves gyereket⁵⁶ a csehek abcúgolása miatt halálra ítelt, és a Hennocque tábornok parancsnoksága alatt álló cseh katonák által fényes nappal a város egyik főterén nyilvánosan főbelövetett,⁵⁷ s a zsupáni tanácsos: Bulla [György]. Vass Miklóst azonnal kiutasították, s a premontreieket most már személyenként is üldözöbe vették.

A magyarok ellen dühöngő Srobár [Šrobár] pozsonyi teljhatalmú miniszter – aki arról is nevezetes, hogy rózsahegy [ma Ružomberok, Szlovákia] orvos korában egy medve csontvázát emberi csontváznak agnoszkálta, és eltemettette – egyházi referensét: Medveczky Károly exfranciskánust – ugyanazt, aki saját [besztercebányai, ma Banská Bystrica, Szlovákia] megyéspüspökét: dr. Radnai Farkast [1848–1935] és gróf Batthyány Vilmos [1870–1923] nyitrai [ma Nitra, Szlovákia] püspököt katonai karhatalommal, 24 óra alatt az új republika területéről egy kézi podgyásszal [sic!] és 4000 cseh korona készpénzzel eltávolítani kényszerítette – rászabadította a jászóvári premontrei rendre. Medveczky igen kevés tanultságú ember volt, mindössze 4 gimnáziumi osztályt végzett, a többi mint szekularizált lelkész magánúton végezte el osztályösszevonással, sőt, az érettségi vizsgálatot is úgy, ahogy letette a losonci [ma Lučenec, Szlovákia] tanárok kegyelméből, és ezen az alapon a magyar kultúrminisztertől államsegélyt kapott. Ez a Medveczky azt írta a jászói prépostnak, hogy »mivel a premontrei kanonokok ezer és ezer szlovák ifjúnak vették el a nemzetiségét és anyanyelvét, azért a csehszlovák republikaiban soha többé tanári állást nem viselhetnek, sőt, ha a Vass-féle esetek ismétlődni fognak, a köztársaság területéről is örökre ki fognak tiltatni.«

Ez a napirenden lévő politikai hazugságok egyik legotrombábbika! A premontrei rend ugyanis soha egyetlen egy szlovák tanulóknak nem vette el sem az anyanyelvét, sem a nemzetiségét. Ezt nem is tehette volna, hiszen szlovák tanítványai sem Kassán, sem Rozsnyón nem voltak. Színmagyar népiskolákból kapta összes növendékeit, s így semmi szüksége nem volt annak, hogy magyarosítson. Erre a példátlan politikai hazugságra azért volt szükség, hogy legyen titulus a nagyhírű, jól megépített és gazdagon felszerelt premontrei középiskolák lefoglalására Kassán és Rozsnyón. A szlovák katolikuságot is el kellett ámítani azzal a hamis váddal, hogy a kassai és rozsnyói premontreiek a szlovák fajnak ellenségei, ezért kellett iskoláikat elkönfiskálni, mert ha nincsenek a premontreiek, úgy Kassa és Rozsnyó nem magyarosodtak volna el. Ez a hazug beállítás csak arra volt jó, hogy a kassai iskolát ingyen le lehessen foglalni tót gimnáziumnak,⁵⁸ a rozsnyóit kaszárnynak, s a magyar kultúrát ezen a két jelentős focuson kioltani. Érdekes Stefaneknek,⁵⁹ a volt cseh kultuszminiszternek – aki valamikor Magyarországon egy német tannyelvű magán polgári iskolában tanítószkodott – a premontrei rend képviselői előtt tett nyilatkozata: »Mi jól tudjuk, hogy Önök kitűnő tanárok, de egészen más

54 Nevüket lásd a →39. lábjegyzetnél.

55 Székács János (Ján Sekáč) (1882–1964) Kassa első szlovák zsupánja.

56 Őt Tirpák Bélának hívták. Lásd SIMON Attila: *Kassa három megszállása*. Történelmi Szemle, LIX, 4. (2017) 580. (= SIMON 2017.)

57 Halálos ítéletét Ján Sekáč betérjesztésére Edmond Hennocque tábornok hagyta jóvá. SIMON 2017, 580.

58 A kassai lett Csehszlovákia első reál-gimnáziuma.

59 Anton Štefánek (1877–1964) a szlovák minisztériumban az Iskolaügyi Referátus referense. 1929. február 20-ától december 7-éig oktatásügyi miniszter.

a pszichéjük, hogy sem a csehszlovák kultúrmunkába beleillenének.« Sokkal durvábban fejezte ki a maga álláspontját a kassai szülők reputációja előtt, akik a premontrei főgimnázium fenntartását követelték, azt mondván, hogy »a premontrei tanárok a magok kultúrmunkájukért börtönt érdemelnének.«

Ily hangulat mellett kezdte meg üldözéseit a hirhedt Medveczky, aki egy aposztata papot⁶⁰ állított a volt [kassai] premontrei főgimnázium élére, s az első tanári kart az egykori magyar iskoláknál alkalmazott renegátokból, több hitehagyott papból és néhány semmi képesítéssel nem bíró diák-emberből állította össze, a premontreiekre pedig ráüzent, hogy adják át a rendházat az új tanároknak lakásul, és távozzanak el, mert a rendház az állam tulajdona. Erre az atrocitásra, amely teljes egyházi tudatlanságot is jelentett, azt kapta válaszul, hogy a premontrei rend pontificii iuris szerzetesrend, s így ahhoz nyúlnia – [...] – tilos. Akkor azután a [kassai] rendőrkapitányhoz – Kohuthoz [Kohout] – tette át a rendtagok kiűldözésének ügyét, aki egyenként megidézte a rendtagokat és tudtukra adta, hogy 8 nap alatt hagyják el Kassát, mint foglalkozás nélküliek. Így rendeli ezt Medveczky egyháziügyi referens. Ez eszeveszett ember, akiből minden jogérzet és humanizmus is kiveszett, a 8 nap leteltével újabb táviratot küldött a rendőrkapitánynak, amelyben követeli, hogy a premontreiek 3 nap alatt távolíttassanak el. Éppen karácsony estéjén kellett volna Kassát elhagyniok. Ezt az otromba jogsérelmet maga a zsupán (Fábry)⁶¹ is megsokallta, és azt üzent a premontreieknek, hogy az ő felelősségére maradjanak Kassán. Az ünnepek után ő maga Prágába utazik, s a belügyminiszterrel megreparáltatja ezt a megbotránkoztató jogtiprást. Egyben azt is kívánta, hogy a rend két tagja szintén jelenjék meg Prágában, és személyesen nyújtsa be a kiutasított rendtagok kérvényét. Úgy is történt. Választ ugyan az apellálásra a rendtagok sem kaptak, de a kiutasítást – egyelőre – levették napirendről, és áttértek a rendtagok csehszlovákiai honosságának kinyomozására, azzal a kimondott céllal, hogy aki nem született csehszlovák területen, azt ki fogják utasítani. Medveczky pedig gazdasági térre tette át a rend ellen intézett támadásait. [...] Jászóra küldte bizalmas barátját Krejcsit [Krejčí] – ugyanazt, aki a később lefoglalt primási javaknak lett az igazgatója, s egy év leforgása alatt 10 millió cseh koronával károsította meg az uradalmat, és eltávolíttatott – azzal, hogy a jászóvári prépostság összes ingó és ingatlan vagyonát foglalja le. A durvalelkű cseh kíméletlenül hajtotta végre szégyenletes megbízatását. Lefoglalta a rendi jószágkormányzó hivatalát és pénztárát. Összehívta a prépostság tisztjeit és minden rendi alkalmazottjait, és szigorúan megparancsolta, hogy ezentúl neki fognak engedelmességedni, és senki másnak; lefoglalta az összes háztartási készleteket, a könyvtárat, képgyűjteményt és archívumot, sőt, lefoglalta magát a templomot is. A rendtagoknak arra a kérdésre, hogy ők ezentúl miből fognak élni, azt felelte, hogy neki erre semmi gondja és semmi utasítása sincsen. Szemérmetlenségében odáig ment, hogy a konvent éttermében a praesidiumot magának foglalta el, és működését az uradalom állatállományának megmázsálásával kezdte. Gyászos impériuma azonban mindössze 3 napig tartott. A rend prépostja ugyanis a kassai püspökhöz – az Urban nyugvó dr. Fischer-Colbriehoz – fordult, akinek egyházmegyéjében van a rend javadalmának legnagyobb része, és kérte, hogy Medveczkyval szemben az Egyház intézményén elkövetett atrocitása miatt a kánoni jogszabályok értelmében járjon el. A nagynevű püspök táviratban figyelmeztette

60 1919. október 16-ától volt igazgató az egykori premontrei Hegedüs Anzelm.

61 Pavel Fábry (1891–1951) eredetileg ügyvéd, 1918 októberétől Sáros, 1919 novemberétől Abaúj-Torna vármegye zsupánja.

a kánonjogban analfabéta Medveczkyt, hogy az egyházi törvénykönyv 2346-ik kánonja excommunicatióval sújtja mindazokat, akik valamely pápailag megerősített szerzetesrend suppressiójában közvetlenül, vagy közvetve részt vesznek. Ha pedig az illetők egyházi személyek, a censurán kívül rangjuktól és javadalmuktól is örökre megfosztja őket. Ettől azután az exfranciskánus megijedt, és távirattal visszahívta Krejcsit. Jellemző a csehszlovák mentalitásra, hogy a teljhatalmú megbízott eltávoztása előtt a premontrei rend felvirágzására dikciót mondott, és azzal búcsúzott, hogy 3 napig tartó kormányzása alatt a rendnek semmi kárt nem okozott.

Kassán ezalatt a helyzet tarthatatlanná vált. Napirenden voltak az elfogatások, Illavára [ma Ilava, Szlovákia] való elhurcoltatások, a hivatalokból való kidobtatások, házkutatások, kiutasítások, mihelyt valaki elégedetlenségének hangosan mert kifejezést adni. A cseh brutalitás a honvéd szobrot ledöntötte. A katonák e szomorú alkalommal két ártatlan asszonyt agyonlőttek, és sokakat megsebesítettek. Természetesen a premontreieket sem hagyták nyugton.

Hodzsa Milán [Milan Hodža, 1878–1944] a prágai nemzetgyűlésen azt a hülyeségszámba menő vádat hangoztatta, hogy a premontrei rend kassai temploma titkos municióraktár. Tele van puskákkal, töltényekkel, szuronyokkal, kardokkal és gránátokkal, azonkívül temérdek élelmiszérrel. Ezt jónak látta a cseh Miscellaneában francia nyelven világgá kürtölni, ami jellemző adat az ő komoly politikus mivoltára. Ennek a hatása alatt egy szép napon egy szakasz szuronyos katona nyomult be a premontrei templomba. Ott mindent föltúrtak-fölforgattak, még az oltárokat is. A gondos kutatásnak az lett az eredménye, hogy a raktár kamrában találtak egy zsákba varrt vadászfegyvert, melyet az egyházfi rejtett el oda; továbbá egy szegényes női kepengét, melyről kiderült, hogy az egyházfi leányáé és egy sonkát, melyet a közelő húsvétra tartogattak ott! A katonaság láthatólag bosszúsan távozott, s a városi rendőrkapitány hírlapi úton publikálta, hogy a premontrei templomban semmiféle muníció nem találtatott.⁶² Prágában azonban nem cáfolták meg az otromba hazugságot, sem a nemzetgyűlésen, sem a sajtóban. Nekik szükségük volt arra, hogy a magyar kultúrát képviselő ősi premontrei rend minél győlősebb színben legyen feltüntetve a cseh és szlovák közvélemény előtt.

A premontrei tanártestületnek együtt maradása Kassán hova-tovább, annál nehezebb, sőt, veszedelmesebb lett. Fokozta a bajt a lakásínség. A rendházban hetenként lakás-rekvirálást tartottak, s attól kellett félni, hogy amely tanárnak két szobája volt – habár csak egy bejárattal –, az egyiket lefoglalják valamely csehszlovák család részére, s a rendi életet teljesen tönkre teszik. Ennek a hatása alatt határozta el a jászói prépost, hogy a rendház második emeletét kiüríti, és a cseheknek átadja azzal a kikötéssel, hogy az oda való közlekedés ne a rendház, hanem a lefoglalt gimnázium kapuján át történjék. Ennek folytán 11 rendi tanár⁶³ költözött el Kassáról csonka Magyarországra, s a bencés és Csorna premontrei rend vendégszeretetéből Csornán, Keszthelyen, Győrött, Esztergomban és Sopronban kapott ideiglenes elhelyezést. Ezzel indult meg a rendtagok el-

62 Ezt az esetet, a többi jogtalansággal együtt az első bécsi döntést követően, 1938. november 2-a után több magyar sajtótérkép is feldolgozta. Többek között lásd: *A cseh demokrácia áldozatai. Egy híres magyar iskola mártírsága és feltámadása*. Felvidéki Magyar Hírlap, 1939. január 8. 24.

63 Ők a következők: Arany János Paszkál O.Praem., Balogh Árpád Ányos O.Praem., Bodnár György Remig O.Praem., Faith Nándor Ágoston O.Praem. (Rozsnyóról), Frei Péter Gusztáv O.Praem., Gedeon Lípót Elek O.Praem., Kiss Jenő Kolos O.Praem. (1870–1933), Kolumbán Károly Virgil O.Praem., Kovács István Kandid O.Praem. (Jászóváról), Pupinszky Nándor Lipót O.Praem. (?), Szabadka Zoltán Medárd O.Praem. (Jászóváról).

költözése ősi, történelmi székhelyeikről. Jászóváról, Rozsnyóról is többen elkéredzkedtek, és részint állami internátusokban, részint előkelőbb családoknál kaptak nevelőtanári alkalmazást. Legalább az üldöztetéstől megmenekültek, s hazafias lelkük a megcsonkított magyar hazában keresetett megnyugvást...⁶⁴

1920

Május 5. Kovács Imre Lajos O.Praem. nagyváradai házfőnök arról értesítette⁶⁵ a prépostot, hogy Soltész Ernőt, a premontrei főgimnázium testnevelő tanárát 1920. március 26-án letartóztatták. 12 napi vizsgálati fogság után az I. Román Lovas Hadosztály ügyészsége 3000 K büntetést szabott ki rá, mert „különböző költemények útján, melyeket olvasott és másoknak is átadott, a román nemzetet szidalmazta.” A román főigazgatóság az ítéletre hivatkozva Kovács Imre Lajos O.Praem. igazgatótól a tanár belső fegyelmi vizsgálatát, és állásából való felfüggesztését rendelte el. A román kultuszminisztérium államtitkára május 4-ei levelében azt közölte, hogy a tanár a vizsgálat befejeztéig nem taníthat.

Október 5. A prépostság csehszlovákiai birtokain, Jászóvár székhellyel, a prágai kormányzat kényszergazdálkodást vezetett be, a „kényszerigazgató” František Sebera.

December 11. A prépost a következő szövegű táviratot küldte a nagyváradai konventnek: „az állampolgári esküt mindnyájan letegyük.”⁶⁶

Takács Ferenc-Menyhért O.Praem. prépost összefoglalójának folytatása. Az 1920. év felvidéki magyar szerzetesi léte:

„1920. január 5-én este megjelent Jászóvárában egy Janidek [?] nevű cseh hivatalnok egy magyarul tudó detektív kíséretében, és felmutatott egy írást Medveczkytól, amelyben utasítva van, »hogy a jászov-i premontrei kanonokok birtokait a csehszlovák állam részére átvegye.« Medveczky dühét csak tudatlansága múlta felül. Az átvételre kiküldött hivatalnok illetékes helyről azt a felvilágosítást kapta, hogy a premontrei kanonokoknak semmiféle birtoka nincsen. Ők a jászóvári prépostság egyházi javadalmából vannak el látva, amelynek javadalmasa a jászóvári prépost. Így rendeli azt el az 1900. évi április hó 15-ikén kelt királyi adomány-levél, amely dr. Takács Menyhértet, a kassai premontrei főgimnázium igazgatóját, kinevezte jászóvári prépostnak. A javadalom a jászóvári prépostság nevére van telekkönyvezve. A birtokok átvételére érkezett tisztviselő a királyi adománylevél láttára észrevehetően zavarba jött. A szekularizáció helyett jobbnak látta jegyzőkönyvet venni föl és eltávozni. Medveczkyt azonban még jobban ingerelte ez a felsülés. A rend nyugalma az elköltözések dacára sem tudott helyreállni. Medveczky gondoskodott róla, hogy állandóan zaklassa az ott maradtakat. Az 1920. évi október havának egyik délutánján (okt. 5.) két autó rakomány cseh érkezett Jászóra. A kassai rendőri igazgatóság emberei voltak, akik Medveczky legújabb küldöttjét: Sebera Franciseket [František] hozták oda gazdasági kényszerigazgatónak. Az erőszakos hivatal- és pénztárátvétel ugyanazon módszerrel ment végbe, mint Krejcsi megjelenésekor. Másnap Leleszt rohanta meg ugyanaz a díszes küldöttség, s hol éppen úgy járt el, mint Já-

64 Takács Menyhért feljegyzése Teleki Pálnak (1879–1941). Jászóvár, 1929. december. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Kč. 192. f. 434–440. (= TAKÁCS 1929.)

65 Nagyvárad, 1920. május 5. SNA PrJ Kč. 184. f. 110.

66 SNA PrJ Kč. 184. f. 391.

szón. Az új kényszeradminisztrátor mindenfelé azt hangoztatta, hogy ő azért jött, hogy a premontreieket megtanítsa intenzíve gazdálkodni. Meg is tanította. Végigvadászta cseh társaságával erdőinket, végigmulatta tanyáinkat. Vígán folyt az ivás és kártyázás reggelekig, amikor azután egy átalag bört⁶⁷ az autóba vetve tovább száguldottak. Így tartott ez kilenc hónapig egyfolytában...⁶⁸

Az 1920. év végére a csehszlovák földbirtokreform összesen 4694 kh-dal (21,6%), a román 3321 kh-dal (59,3%), a magyar 1200 kh-dal (10,7%; utóbbit az állam megváltotta), mindez összesen 9215 kh-dal (23,9%) csökkentette a prépostság földvagyonát.⁶⁹

1921

A rendi felvidéki birtokok végleges állami lefoglalásának megakadályozására a prépost azzal a szándékkal fordult ebben az évben a Szentszékhöz, hogy prépostságát az *abbatia nullius* rangjára emeltesse, kijelöltetve az alája tartozó területek határait.⁷⁰

Április 8. František Sebera a rend kényszergazdálkodás alóli felszabadítását először még csak két feltételhez kötötte: 1. a rend ne tanúsítson állam ellenes magatartást, illetve 2. Sebera maga legyen a rend szerződéses alkalmazott fő jószágkormányzója, havi 5000 Kč fizetéssel.⁷¹

Május 20. Május 19-én megjelent Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépostnál František Sebera, és bejelentette: a cseh kényszergazdálkodás 28-án⁷² megszűnik. Ezt megelőzően azonban egy beadványt kell benyújtaniuk a telekhivatalhoz, amelyben a rend a feloldást kéri. Ezt eredetileg egy hattagú bizottság vizsgálta volna meg, végül azonban a prépost „Seberával történt megbeszélése folytán csupán egy hivatalos személy fog Jászón megjelenni, s ott a feloldást kimondani. Ez a feloldás azonban nem jelenti a régi teljes gazdasági függetlenséget, mert nagy anyagi áldozatokkal jár. [...] Sebera Františeket a rend gazdasági tanácsosul alkalmazza, évi 60 000 korona fizetéssel [székhelye Prága lesz]. Alkalmaztatásának célja a rend gazdasági ügyeinek a szakminisztériumokban való előmozdítása. Állandó kapcsolatot tart a renddel, és Jászón a két szobából álló titkári lakás állandó lakásképpen számára fenntartatik. Öméltósága itt megjegyzi, hogy most, amidőn a rendnek 400 000 korona kölcsönét kell törlesztenie, amidőn óriási építkezések, befektetések és kegyúri terhek nehezednek a rendre, tiszta jövedelemlről aligha lehet majd szó belátható időn belül. A szerződést öt esztendőre kötik meg. A kényszergazdálkodás alóli föloldás feltétele még egy gazdasági főtiszt alkalmazása. Az iskolaügyeket illetően Takács Menyhért kérdést intézett Hrubanhoz [Mořic Hruban; 1862–1945], a kassai és rozsnyói gimnáziumi épületek kárpótlásáért. Takács Menyhért egyébként az iskolaügyben már minden lényegesebb befolyást már felhasznált, hogy azt rendezze. A magyar tanári okleveleket nem akceptálják sem itt, sem Nagy-

67 Ez körülbelül 70 l bort rejtő hordót jelent.

68 TAKÁCS 1929, 440–442.

69 Gerinczy László Pál O.Praem. (1906–1965) prépost levele az Actio Catholica Országos Titkárságának. Jászó, 1942. szeptember 17. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ KČ. 204. f. 140.

70 Gerinczy László Pál O.Praem. prépost levele Madarász István (1884–1948) kassai megyéspüspöknek. Jászóvár, 1940. június 1. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ KČ. 201. f. 586.

71 Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. Jászóvár, 1921. április 8. SNA PrJ KČ. 185. f. 135.

72 Ez végül július 1-jén történt meg. Lásd → 1921. július 5-ét.

váradon, minek következtében a növendékeket Pozsonyba, illetőleg Kolozsvárra [ma Cluj-Napoca, Románia] kell majd küldeni...⁷³

Május 27. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost azzal bízta meg⁷⁴ Vámos István Elemér O.Praem. kanonokot Rozsnyón, hogy a katonai parancsnokság előtt képviselje a rend érdekeit a főgimnázium épülete ügyében. Jelentse ki, hogy a rend nincs abban a helyzetben, hogy az épületet el- vagy bérbe adhassa a rozsnyói katonai parancsnokságnak. Annál kevésbé, mert jelentékeny részben ehhez a tanintézethez van kötve tanítórendi hivatásának gyakorlata. Az eddigi jogsérelmekért a rend az Apostoli Szent-székhöz és a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez fellebbezett, s bizalommal várja az igazságos döntést és az iskola visszaadását. Az iskola ideiglenes megszüntetése az egész katolikus egyház súlyos sérelme. A gimnázium épülete már elhelyezésénél fogva sem alkalmas kaszárnának, mivel a székesegyház, a premontrei rendház és a papnevelő intézet közvetlen szomszédságába esik, s úgy a katolikus hívek vallásos áhítatát, mint a nevezett egyházi intézmények szükséges nyugalma és rendjét, állandóan zavarná.

Június 8. Mocnik távirata Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépostnak: „Hajlandó-e a rend Budapesten iskolát vállalni?” Hátul ceruzával, választávirat: a prépost Zimányi Lajos Mihály O.Praem. (1876–1950) kanonokot bízta meg⁷⁵ a feltételek közlésével.

Június 10. A prépost levelet⁷⁶ írt Hruban Móricnak (Mořic Hruban), a csehszlovák Nemzetgyűlés alelnökének, a rendet ért jogtalanságok és a rendtagok politikai meghurcolása ügyében.

Június 13. A Csehszlovákiában lévő rendtagok esetleges kiutasítása bármikor bekövetkezhett. Ezért Takács Ferenc Menyhért O.Praem. a jászóváraljai⁷⁷ községi képviselő-testülethez fordult azért, hogy az esetről-esetre határozattal ismerje el az adott szerzetes helyi illetőségét, s arról a kérelmező rendtagnak illetőségi bizonyítványt állítson ki. A prépost a következőkkel érvelt: „A jelenlegi politikai viszonyok sok esetben szükségessé teszik az egyes lakosok politikai illetőségének megállapítását. Ami a jászóvári premontrei kanonokrend tagjait illeti, azok mindegyikének egyházi illetőséghelye Jászóvár, amennyiben a jászóvári egyházi javadalom jogcímére vannak áldozópapokká felszentelve, s attól elválaszthatatlanok. Az egyházi illetőséget mindig elismerte a magyar állami közigazgatás, amely jogszokásnak természetes folyománya az, hogy azt a cseh-szlovák politikai hatóságok is elismerjék. Ezen az alapon minden premontrei rendtag, aki Jászóváralja községben négy éven át – mint a teológiai intézet hallgatója – lakott, s az itteni javadalom jogcímén felszenteltetett, s aki a premontrei rendhez, mint erkölcsi személyhez tartozván, a községi közterhek viselésében állandóan részt vesz, tehát adófizető, Jászóváralján illetőséget szerzett.”⁷⁸ – A prépost a rendnagyi gyűlésen bejelentette:⁷⁹ a rend 1921. augusztus 23. és 25. között az ausztriai Schläglben nagykap-talant tart. Tárgya a rend statutumainak revíziója. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. a nagykap-talan elé akarja terjeszteni a jászóvári rendet a háború következtében ért csapá-

73 Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. Jászóvár, 1921. május 20. SNA PrJ KČ. 185. f. 213–215.

74 Jászóvár, 1921. május 27. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ KČ. 185. f. 217.

75 SNA PrJ KČ. 185. f. 250.

76 SNA PrJ KČ. 185. f. 252–256.

77 A jászóvári prépostság közigazgatásilag Jászóváraljához (szlovákul Jasovský Podzámok) tartozott, amely egybeépült Jászóval, és 1950-ben hozzá is csatolták.

78 Jászóvár, 1921. június 13. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ KČ. 185. f. 262.

79 Jegyzőkönyv. Jászóvár, 1921. június 13. SNA PrJ KČ. 185. f. 263.

sokat és veszteségeket, és kérni fogja, főleg a belga rendi testvérek közbenjárását, a rend jogainak érvényesítése érdekében.

Július 5. A kényszergazdálkodást a prágai földhivatal július 1-jével megszüntette. A rend függetlensége azonban még nem teljes, mert a harkácsi⁸⁰ (parcellázási előmunkálatok folynak) és a magasrévi⁸¹ birtok (kényszerbérlet alatt áll) vonatkozásában határozat még nem érkezett. A kényszergazdálkodás anyagi kára kb. 150 000 koronát tett ki. A prépost az előző hónapban – váradszentmártoni és nagyváradi látogatásakor – meggyőződött arról, hogy „az ottani prépostság javadalmi tekintetben innen [Jászóvárról] nem kormányozható. Ennélfogva javadalmi és iskolafenntartási tanácsot nevezett ki már régebben, melynek működését látogatása alkalmából felülvizsgálta. Öméltósága megalapítja, hogy elismerésre méltó szép munkát végeztek. Anyagilag oly helyzetben vannak, hogy megbírják az iskola és egyéb kultúrterheket [...] A javadalmi tanács elnöke dr. Károly Irén, tagjai Fábián Imre házfőnök-jószágkormányzó, dr. Kovács Lajos igazgató, Víz Lénárd mint senior professorum, továbbá Leéb Bertalan és Bertram Brunó, mint házgondnok. [...] A váradiak préposti megbízottat is kértek Öméltóságától. Ily megbízottnak kinevezéséhez azonban a rend Generálisának [Norbert Schachingernak; 1842–1922] a jóváhagyása szükséges, de meg első lépés volna a dismembratiohoz is, amit Öméltósága semmi esetre sem akar megindítani.⁸² Helyzetük politikai tekintetben tűrhető; amíg nem helyezkednek szembe a politikai hatósággal, amelynek nagyobb része szükség szülte oláh. Magyarul taníthatnak és oláh tanítványuk egy sincs. A rendházi élet szempontjából reális kifogás senki ellen sincs...”⁸³

Július 10. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. Berkovics Lajos Ernő O.Praem. okleveles rendi tanárt a nagyváradi premontrei főgimnáziumba nevezte ki. Ez alapján „Nagyrománia” állampolgára lesz. Felhívta tehát arra figyelmét – miként a tantestület többi tagja is –, tegye le az állampolgári esküt, s úgy egyházi, mint tanári állásában ahhoz mindenkor hű maradjon. Minél előbb szerezze meg útlevelét.⁸⁴

Szeptember 6. Aranyossy Andor és Aranyossy Arisztid ügyvédek azt jelentették⁸⁵ a prépostnak, hogy a premontrei rend nem szlovenszkói illetőségű tagjainak kiutasítása ügyében dr. Hrubán Mór (Mořic Hruban) ügyvédhez fordultak, s levelük másolatát Seberának is elküldték Pöstyénbe (ma Piešťany, Szlovákia). Utóbbtól ma kaptak választ: dr. Hrubánnal együtt már megtették a szükséges lépéseket, s minden további intézkedést máris megakadályoztak. Ezért a rend tagjai megnyugodhatnak, az intrikus távozása pár nap múlva megtörténik. E napokban tárgyal az ügyben dr. Hrubán Micsura (Martin Mičura; 1883–1946) szlovák (igazságügy)miniszterrel. Mihelyt az új minisztert kinevezik, dr. Hrubán olyan megoldást akar létrehozni, hogy egyszer s mindenkorra vége szakadjon ezen intrikáknak.

80 Ma Hrkáč néven a szlovákiai Gömörfalva (Gemerská Ves) része.

81 Ma Vysoká nad Uhom (Szlovákia).

82 1924-ben, a politikai helyzetre való tekintettel, illetve egyházfegyelmi szempontokból és rendkormányzati érdekből maga Takács Ferenc Menyhért O.Praem. kezdeményezte az önálló prépostság szervezését. Ez 1925-ben egyes váradszentmártoni és nagyváradi premontreiek ellenkezésébe ütközött, de végül meg tudtak egyezni, és 1926. január 11-én az Apostoli Szentszék a romániai tagozatot az önálló perjeltség rangjára emelte.

83 Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. Jászóvár, 1921. július 5. SNA PrJ K&C. 185. f. 292–293.

84 SNA PrJ K&C. 185. f. 508.

85 Kassa, 1921. szeptember 6. SNA PrJ K&C. 185. f. 441.

November 7. Az aznapi rendnagyi gyűlésen a prépost fájdalommal állapította meg, hogy rendjük „még mindig méltánytalan és barbár hangú támadásoknak van kitéve. Súlyosbítja ezen támadásoknak az élet az, hogy vezető politikai állású tényezők részéről történik. Öméltósága azon reményének ad kifejezést, hogy a Rota Romana döntése után a meghurcolt rendnek bírói úton fog elégtételt szerezni. Öméltósága ismételtelen kifejezi, hogy a rend tagjai ezen nehéz viszonyok között minden politikai szerepléstől tartózkodjanak...”⁸⁶

November 29. Gocan Simon tankerületi főigazgató arról értesítette⁸⁷ a prépostot, hogy „a közoktatásügyi minisztérium kolozsvári államtitkárságának 37 125-1921. sz. rendelete értelmében, a jövőben szerzetes tagoknak idegen országból való ideköltözése nem hagyható jóvá. A rendeknek gondoskodnia kell, hogy a szerzetestanároknak utánpótlása Románia területéről történjék, hogy ők román egyetemen végezzék tanulmányait, és itt szerezzék meg maguknak a törvényes képesítést.”

Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost összefoglalójának folytatása. Az 1921. év felvidéki magyar szerzetesi léte:

1921-ben „azután a gazdasági tanácsos úr lépéseket tett, hogy a kényszergazdálkodás szűnjön meg, úgy azonban, hogy ő tíz év tartalmára – évi 60 ezer cseh korona dotációval – a rend Prágában lakó gazdasági tanácsosa legyen, továbbá, hogy a jászóvári magyar tisztartó helyébe egy cseh főintéző, Hrubán, nevezetné ki, hogy a rend Prágában évi 20 ezer koronával dotálendő ügyvédet tartson, s hogy egyik birtokát parcellázásra jelölje ki. A megegyezés létre is jött. A kényszerigazgató segédjével, Hrubánnal, együtt eltávozott, de ez utóbbi perrel támadta meg a rendet, hogy róla a megegyezésben nem gondoskodott. Bár a bíróságok a pert a rend javára döntötték el, a prágai földhivatal – a szlovenszkói birtokos osztály jelenlegi legfőbb ura és tönkretevője – legalább 80 ezer korona kártérítést követel azért, hogy 9 hónapig Jászón élösködött, fizetést húzott és semmit sem csinált.

Ez a Sebera volt az, aki Hrubán nevű társával együtt, hogy a jászói központtól távollevő leleszi gazdaságokban minél szabadabban garázdálkodhassanak, az ottani prépostsági jószágkormányzót önhatalmúlag felfüggesztette állásából, hivatalát és pénztárát lefoglalta. Halmos Viktor jószágkormányzó ezután csak titokban érintkezhetett rendfőnökével, s mivel körzetébe a trianoni határon túl magyar gazdaságok is tartoztak, szabályszerű határátlépési igazolvánnyal is el kellett [ide] látogatnia. Emiatt Seberák előtt gyanússá lett, és munkafelügyelő címen egy Ptacsnik [?] [Ptáchnik?] nevű kémet alkalmaztak Leleszen, aki még a magyar gazdaságokba is ájtárt, s többször megfordult Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen is. Halmost az úgynevezett határon több ízben, a Ptacsnik besúgására, télvíz idején a cseh határőrök levetköztették, ruháit, a kocsit és kocsist megmotozták, a neki szóló magyar gazdatiszti jelentéseket elfogták, s csendőrséggel a lakását is átkutatták. Ezen atrocitások által helyzetét Leleszen tarthatatlanná tették, míg végre rendfőnöke kénytelen volt őt Budapestre áthelyezni.

Azóta a rendnek három gazdaságát osztották fel a csehek között, a forgalmi érték egytized részének kilátásba helyezett megtérítése fejében. A többi birtok fölött ott függ a Damokles kardja. Az egykor dúsgazdag rend ma súlyos passzívák között vergődik, és ki tudja, még mi következik?”⁸⁸

86 Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. H. n., 1921. november 7. SNA. PrJ K&C. 185. f. 551.

87 Nagyváradi, 1921. november 29. SNA PrJ K&C. 185. f. 663.

88 TAKÁCS 1929, 442–444.

1922

Január 28. Szepesi Károly Géza O.Praem. fő jószágkormányzó a visszakapott pénztárkönyv átvizsgálásakor így összegezte a prépostnak a rendi vagyon cseh privatizációjának egyéni módját: „Mint érdekes tételt említem meg, hogy az 1920. évben az állami hivatalnokok (leltározók, lefoglalók, Sebera és dr. Hrubán) 69 921,76 K-át vettek fel a gazdasági főpénztárból.”⁸⁹

Február 15. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost levelet⁹⁰ írt Clemente Micara (1879–1965) prágai apostoli nunciusnak, a rendet ért jogtalanságok és sérelmek ügyében.

Március 1. A rend jászóvári gazdasági gyűlésén ismertették a prépost újabb leiratát. Ennek ötödik pontja kimondta: „A rend tisztí alkalmazzottait, altisztjeit és szolgálószemélyzetét a rend hozzátartozóinak tekinti, velük humánusan és egyforma méltánysággal fog eljárni. [...] A szorgalmat, hűséget és kiválóságot elismeréssel fogja kísérni, a hanyagságot, megbízhatatlanságot nem fogja megtűrni, a hűtlenséget nem fogja elhallgatni és mentegetni.”⁹¹

Március 22. A rend egy ismeretlen nevű gazdasági felügyelője, préposti megbízásból, Tárczy Albert kékcsei plébános február 21-ei, a dombrádi plébánia rendi alapítására vonatkozó kérelmét elutasította. Indoklása: egyrészt a földkisajátítás mai folyamata, másrészt amiatt, mert a rend egy új magyar gimnázium felállítása előtt áll a közeljövőben, s mindezek olyan megterhelést jelentenek a rend magyarországi birtokaira, hogy egy új plébánia alapítására nem is gondolhat. Már csak azért sem, mert a prépostság birtoka egyházi és iskolai célokra lekötött kultúrvagyon, amelyből önkéntes adományokat nem lehet tenni.⁹²

Április 19. A rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve szerint „a kultuszminiszter [Vass József; 1877–1930] átiratot intézett Öméltóságához, hogy tanintézetet állítson fel [Magyarországon], és pedig lehetőleg a fővárosban. [...] Öméltósága a miniszternek adott válaszában kijelenti, hogy szíves készséggel vállalkozik egy gimnázium megnyitására, azonban épület nem áll rendelkezésére. Nevezze meg tehát a kerületet és a kincstári épületet, ahol a gimnázium megnyílhatnék...”⁹³

Május 17. A prépost konventi gyűlésén⁹⁴ ismertette az április 26-án, Averbode-ban megtartott generálisválasztó káptalan előzményeit, befolyását, értékes tapasztalatait. Az új generális apát [ö Gummar Crets; 1858–1944] averbode-i lett; vele, és más apáttal is beszélt Takács Ferenc Menyhért O.Praem. Programja: a rendet a statutumok szerint kormányozni, fegyelmét megtartani, az egyes helyeken esetlegesen meglazult fegyelmet helyreállítani. A prépost szerint most, amikor a rendet megfosztották tanító jellegétől, minden erejét a lekipásztorkodásra fogja fordítani, minden egyes rendtag teljes odaadással azon legyen, hogy akár a konventben való példás életével, akár a rendi plébániákon való lelkiismeretes pasztorációjával, az egyház és a rend értékes tagja legyen.

Június 3. Takács Ferenc Menyhért O.Praem. a következőkről értesítette Szepesi Károly Géza O.Praem. fő jószágkormányzót: tekintettel arra, hogy a közeljövőben aktuá-

lissá válik a rend budapesti gimnáziumának építése, s így szükséges, hogy valamely budapesti pénzintézetnél legyen elhelyezve a rend tartalék tőkéjének nagyobb része, ezért kéri, hogy a rendelkezésére bízott magyarországi folyószámlák javukra álló összegének 70%-át a Leszámlító és Pénzváltó Bank budapesti főintézeténél helyezze el folyószámlára.⁹⁵

Június 7. Az Apostoli Szentszék a jászóvári prépostságot 10 plébániával (ezek: Jászóváralja, Jászó, Jászómindszent, Rudnok, Debrőd, Felsőmecenéz, Jászóújfalu, Lesz, Királyhelme, Nagykapos) a megyés apátság rangjára emelte.⁹⁶ A pápai bulla gyakorlati érvényesítését azonban a (vatikáni-)csehszlovák-magyar (egyház- és állam)politikai nézetkülönbségek⁹⁷ (majd perek)⁹⁸ megakadályozták. Mindezek ellenére a prépost joghatósága kiterjedt a rend anyaországi és – 1926-ig – romániai birtokaira is.

Szeptember 29. A prépost átiratot⁹⁹ küldött a Földbirtokrendező Bírósághoz, miszerint: „Tárgyalások folytak arról, hogy a rend Csonkamagyarország területén egy gimnáziumot átvegyen.”

November 12. Ezzel kapcsolatban fővárosi és vidéki, gödöllői helyszín is felvetődött. A szakminiszteri döntés eredményét elsőként Kertész K. Róbert (1876–1951) építész, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) Művészeti Ügyosztályának vezetője¹⁰⁰ közölte a préposttal: „A szóban forgó ügyben, melyben Méltóságoddal helyszíni szemlén együtt lehetni szerencsés voltam, illetékes helyen a távolabb eső hely nyert elfogadást...”¹⁰¹

December 18. Felsőbb kívánságra, s a rend érdekeinek figyelembevételével, a prépost elhatározta, hogy a kassai Balassa Zsuzsanna-féle királyi konviktust a jövő tanév kezdetétől a budapesti Norbertinumba helyezi, és megnyitja. Ezért Zimányi Lajos Mihály O.Praem. norbertinumi igazgató számítását kérte arra nézve, hogy a ház jelenlegi beosztását tekintve hány tanulót lehetne ott maximum elhelyezni, s mennyivel többet, ha nagyobb tanuló- és hálótermeket alakítanának ki és rendeznének be. [De Takács Ferenc Menyhért O.Praem. ezt a tervét nem valósította meg.]¹⁰²

1923

Január 17. A rend nagyváradai főgimnáziumát a román hatóságok végleg bezárták.

Március 27. A rendnagyi gyűlés jegyzőkönyvéből¹⁰³ megtudjuk: „A Gödöllőn építendő gimnázium, rendház, templom és konviktus dolgában Öméltósága tárgyalt az illetékes tényezőkkel: a kultuszminiszterrel [Klebsberg Kunóval; 1875–1932], annak

⁸⁹ Jászóvár, 1922. január 28. SNA PrJ Ké. 185. f. 47.

⁹⁰ TUSOR-TÓTH 2012, 240–242.

⁹¹ Jegyzőkönyv. Jászóvár, 1922. március 1. SNA PrJ Ké. 185. f. 139.

⁹² Jászóvár, 1922. március 22. SNA PrJ Ké. 185. f. 119.

⁹³ Jászóvár, 1922. április 19. SNA PrJ Ké. 185. f. 194.

⁹⁴ Jegyzőkönyv. Jászóvár, 1922. május 17. SNA PrJ Ké. 185. f. 322.

⁹⁵ Jászóvár, 1922. június 3. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 185. f. 363.

⁹⁶ Acta Apostolicae Sedis, XVIII, 16. (1922) 582–584. Lásd még, BERGER 2016

⁹⁷ SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, 13–54.; SZUROMI Szabolcs Anzelm: *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*. Magyar Sion, 5 (47), 1. (2011) 99–100.

⁹⁸ RÁCZ Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*. 1–2. Fórum, 6, 3–4. (2004) 35–52., 67–95.

⁹⁹ Jászóvár, 1922. szeptember 29. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 185. f. 237.

¹⁰⁰ Sváb Gyulával (1879–1938) együtt ő tervezte az 1923 és 1928 között felépült gödöllői premontrai intézményrendszert. Sváb Gyula Kertészt váltotta 1922-ben a VKM Építészeti Ügyosztálya élén.

¹⁰¹ 1922. november 12. SNA PrJ Ké. 185. f. 117.

¹⁰² Jászóvár, 1922. december 18. Autográf kéziratú fogalmazvány. SNA PrJ Ké. 186. f. 528.

¹⁰³ Jászóvár, 1923. március 27. PrJ-Rt-1-1923.

tanácsosaival, a pénztézeti központtal és az Általános Hitelbank vezérigazgatójával [Ullmann Adolffal; 1857–1925]. Ezekkel letárgyalta Öméltósága az építendő épület theoretikus alapelveit. [...] A templom a kassai rendi templom mintájára fog felépülni. [...] A gimnázium [...] 1924 szeptemberében megnyílnék két osztállyal. [...] Minden esztendőben két új osztály nyílna meg. [...] A második esztendőben épülne föl a rendház, a harmadikban a konviktus és a negyedik esztendőben a templom...” Mindezekből a tervekből a rendnek a templom építésére már nem maradt pénze.

Május 21. Károly József Irén O.Praem. (1854–1929), a nagyvárad i javadalmi és iskola-fenntartási tanács elnöke, 13 oldalas tanulmányban¹⁰⁴ foglalta össze a nagyvárad i premontrei intézmények történetét.

Július 14. A rendi káptalan 1923. július 5-ei határozata alapján Takács Ferenc Menyhért O.Praem. kötelezvényt írt alá (ezt Klebelsberg Kunó miniszter július 18-án hagyta jóvá) 105 300 q és 76 kg „tiszavidéki búza értékű kölcsön” felvételéről a budapesti Magyar Pénzügyi Szindikátustól. Ebben a rend kötelezte magát arra, hogy „jelen kölcsön kijáró ellenértékét kizárólag a Gödöllőn létesítendő gimnázium, internátus, rendház és gazdasági épületek építésével és felszerelésével kapcsolatos kiadások fedezésére használja fel.”¹⁰⁵ Ezt az első hitelfelvételt még további két nagy (1926, 1927), illetve több kisebb összegű kölcsön követte.¹⁰⁶

Július 21. A 265/1923. sz. préposti rendelet alapján: „A prépost-vikárius úr személyére nézve azt tartandó szem előtt, amit az 504. számon a Supremo Ordinis Moderatore előír, hogy minden tekintetben tiszteletreméltó egyházi férfiú legyen, legalább 10 éve fogadalmas rendtag, s legalább 40 éves, s abszolút többséget kapjon.” Mivel Károly József Irén O.Praem. már több mint egy éve beteg volt, ezért Leéb Imre Bertalan O.Praem. (1880–1945) kanonokot jelölték prépost-vikáriusnak, aki ezt azzal a feltétellel fogadta el, hogy az alma mater nem hagyja magukra őket, hanem hathatósan támogatja mindenkor és mindenben. A rend csak közös munka révén fenntartható.¹⁰⁷

Szeptember 25. Gödöllőn megtörtént az új jászóvárad i premontrei intézménykomplexum ünnepélyes alapkövetétele.

Október 23. A káptalani gyűlések alkalmával azt közölte a prépost, hogy a rendi jószágkormányzóságot egy magyarországi és egy szlovenszko i kerületre fogja megosztani. Halmos József Viktor O.Praem. jószágkormányzó a magyart kéri.¹⁰⁸

November 14. A prépost szükségét érezte a rend helyzetével az új prágai nunciust [ő Francesco Marmaggi; 1876–1949] megismertetni. Mielőtt azonban jelentését elküldte volna, ennek szövegét felolvasta a rendnagyi tanács tagjainak, akik ezt feszült figyelemmel hallgatták, és egyhangúlag tudomásul vették. „Öméltósága ezután kijelenti, hogy a nunciustól beérkezendő válasz után a teljhatalmú miniszterhez [Vavro Šrobárhoz] ír majd, hogy az iskolákat adja vissza, és részesítse a rendet megfelelő kárpótlásban. Miután az apostoli nuncius a kánoni per megindítását nem igen fogja ajánlani, mert hiszen ez helyzetét megnehezítené, minden valószínűség szerint Medveczkyt fogja engedé-

¹⁰⁴ Széjjegyzetek a nagyvárad i premontrei főgimnázium tulajdonjogához. Nagyvárad, 1923. május 31. SNA PrJ Ké. 186. f. 320–332.

¹⁰⁵ PrJ-Rt-1-1923.

¹⁰⁶ Pro memoria a jászóvárad i kanonokrend gödöllői tagozatának adósságainak ügyében. Gödöllő, 1935. március 23. SNA PrJ Ké. 196. f. 207.

¹⁰⁷ Leéb Imre Bertalan O.Praem. levele a prépostnak. Nagyvárad, 1923. július 21. PrJ-Na-1-1923.

¹⁰⁸ Halmos Viktor jószágkormányzó levele Takács Menyhért prépostnak. Lelesz, 1923. október 23. SNA PrJ Ké. 186. f. 633.

kenységre bírni. Ha azonban így sem kapja a rend iskoláit vissza, abban az esetben ezek visszaszerzése érdekében Öméltóságának elhatározott szándéka a polgári bíróság elé vinni az ügyet. Hiszen több mint száz éve a gimnázium a rend birtokában, a vallásalap a rendnek adta minden kikötés nélkül, és a rend saját nevére csak azért nem íratta, mert nem akart incidens dolgot elkövetni. A csehek most Kassán úgy a gimnáziumot, mint a templomot állami tulajdonnak akarják nyilvánítani, és nehogy a rend joga elévüljön, meg kell indítani a pert.”¹⁰⁹

December 10. A rend a gödöllői építkezések fedezésére, évi ötven vagon búza törlesztésével, jövedelmének egy tetemes részét ötven évre lekötötte.¹¹⁰

Kovács Imre Lajos O.Praem. beszámolója alapján Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost így foglalta össze az 1920-as évek eleji nagyvárad i magyar szerzetesi létet:

Kovács Imre Lajos O.Praem. igazgatót és Champier József István O.Praem. (1884–1952) dr. tanárt a Boldogasszony Anyánk kezdetű magyar ének miatt letartóztatták, majd másfél évig katonai bíróságok elé idézték őket. Kiutasító rendeletet adtak ki Szopek Ervin Loránd O.Praem. (1889–1959) és Rafain Alajos Barnabás O.Praem. (1892–1951) premontrei tanár ellen, „amit csak az igazgató kérelmére függesztettek fel. A tanítás menetét folyton megújuló vizsgáztatásaikkal, diákok és tanárok fölött indokolatlanul tartott fegyelmi eljárásokkal zavarták. Több magyar tanulót kikértek az intézetből. Végre is 14 pontba foglalt, többnyire nevetséges tartalmú ürügyekre hivatkozva, a nálunk is szabályszerűságnak hirdetett [...] eljárások elmellőzésével, 1922 decemberében kényszerítették a rend fejét, hogy függeszse fel igazgatói állásából Kovács Lajos dr.-t. Azonban ezzel nem érték be, hanem 1923. január 17-én bezárták a nagyvárad i premontrei főgimnáziumot, amelyet többé – az itteni magyarság ismételt sürgető kérése dacára – megnyitni nem engedtek. Az igazgatót Nagyvárad elhagyására kényszerítették, utóbb a tanárok legnagyobb része ájtott Gödöllőre...”¹¹¹

IV. A Jászóvárad i Premontrei Kanonokrend 1924 és 1929 közötti helyzetének összefoglalása

A Jászóvárad i Premontrei Kanonokrendnek az utódállamokban történt üldöztetése, gazdasági és politikai ellehetetlenítése az 1923-at követő években sem szűnt meg. Mindezek ellenére Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépostnak sikerült életben (működésben) tartania szerzetesi közösségeit. Ezek tagozatként éltek tovább. A prépost – politikai, egyházfegyelmi és rendkormányzati okokból – 1924 januárjában kezdeményezte Váradhegyfok (Nagyvárad) önállósodását, amely mint perjelség, a generális káptalan (Tepla, 1924. augusztus 20–23.) és az Apostoli Szentszék jóváhagyásával (1926. január 11.) meg is valósult.

1924. szeptember 24-én indult a gödöllői új jászóvárad i premontrei reál-gimnázium. Első tanári kara (a készsége tárgyakat oktató világiakat nem számítva) négy-négy Kassáról és Nagyváradról, valamint három Jászóváról kiutasított vagy egyéb okból onnan eljött premontrei szerzetes tanárból állt. 1929. október közepére a felvidéki premontrei-

¹⁰⁹ Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. Jászóvár, 1923. november 14. SNA PrJ Ké. 186. f. 185.

¹¹⁰ Rendnagyi gyűlés jegyzőkönyve. Jászóvár, 1923. december 10. SNA PrJ Ké. 186. f. 183.

¹¹¹ TAKÁCS 1929, 444.

ek helyzete a kiutasítások, illetve az ezzel való folyamatos fenyegetőzések miatt annyira tarthatatlanná vált, hogy a prépost kénytelen lett a jászóvári teológiai intézetet tanárosl-növendékestül együtt Gödöllőre, az új rendházba átköltöztetni.

Végezetül álljon itt a Jászóvári Premontrei Kanonokrend megmaradásának három fontos, de kevésbé ismert aspektusa:

1. A prépost Sátoraljaújhely Újhely részén született, amely 1920-ban Csehszlovákiához került (ma Slovenské Nové Mesto), s így, például az ún. honossági vizsgálat eredményeként nem utasíthatták ki az országból (lásd az első ábrát).

2. A budapesti Norbertinum 1920 után is a rend tulajdona maradt. Ezért, amikor a rend érdeke úgy kívánta, Takács Ferenc Menyhért O.Praem. hivatalosan is mint magyarországi, budapesti lakos képviselhetette a rendet. Így vehetett fel a csehszlovák (jászóvári) székhelyű és csehszlovák lakóhelyi illetőségű rendfőnök magyarországi pénzintézetektől (a Norbertinum címe alapján budapesti lakosként meghatározva önmagát) többször is kölcsönt. Lásd például az első ábrán az 1927. évi *Kölcsönszerződés* aláírási oldalát. Ennek a helyzetnek a jogosságát (törvényességét) a prépost halálát követő évben – egy per kapcsán – Kovács Imre Lajos O.Praem. vikárius hivatalosan igazolta: „Igazolom továbbá, hogy dr. Takács Menyhért [...] prépost-prelátus urunk a trianoni határok megvonása után is minden állami és egyházi hatóságtól elismerten Csonkamagyarországon is képviselte a jászó-premontrei rendet, amelynek jog szerint és ténylegesen feje volt. Az ő névaláírása szerepelt rendünk összes fontosabb ügyirataiban (a gödöllői építkezésekre felvett kölcsönök, kinevezések stb.), és ennek hitelességét senki kétségbe nem vonta...”¹¹²

3. Jászóvár földrajzi helyzetének, pontosabban Csehszlovákiához való csatolásának/tartozásának széles körű nem ismerete, mind a korabeli szakemberek, mind a politikusok körében..

Az 1924 és 1929 között Csehszlovákiából és Romániából kiutasított, illetve préposti rendelkezés nyomán hosszabb-rövidebb ideig Magyarországra vagy más (országbeli) konventbe ment jászóvári premontrei szerzetesek névsora:¹¹³

1. *Jászóvárrol*: Bacsó Lajos Vilmos O.Praem., Hermann István Egyed O.Praem. (1895–1970), Lipták Jenő Lambert O.Praem. (1897–1954), Majtényi György Dezső O.Praem. (1884–1949), Vidákovich Antal Aladár O.Praem. (1892–1961), valamint 10 novícius és egyéb növendék, köztük Bárczy Géza Valér O.Praem. (1902–1966), Gábrriel László Asztrik O.Praem. (1907–2005), Staff (Paulai) Károly Imre O.Praem. (1907–1971), Zillich (Zimándi) István Pius O.Praem. (1909–1973);

2. *Kassáról*: Áldorfai József Benedek O.Praem., Buczko József Emil O.Praem. (1893–1969), Holba Róbert Kasszián O.Praem., Magyar Endre Gábor O.Praem. (1893–1952), Spilka Tibor Lőrinc O.Praem. (1898–1955), Stuhlmann Vencel Patrik O.Praem.;

3. *Nagyváradról*: Berkovics Lajos Ernő O.Praem., Bodnár György Remig O.Praem., Champier József István O.Praem., Ernyi János Gilbert O.Praem. (1878–1959), Filó Alajos Ede O.Praem. (1888–1982), Labancz István György O.Praem. (1880–1958), Oszvald Ferenc Arisztid O.Praem. (1890–1973), Rafain Alajos Barnabás O.Praem., Suta József Evermód O.Praem. (1897–1982), Szombach Ferenc Godehárd O.Praem. (1892–1946), Szopek Ervin Loránd O.Praem.

¹¹² Gödöllő, 1934. november 2. SNA PrJ 195. K. f. 420.

¹¹³ Lásd: Névtár 1944.

Források

1.

Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára (GPAL)

GPAL PrJ-Rt-1-1919, 1923

GPAL PrJ-Na-1-1923

GPAL PrJ-Rt-2-1923

GPAL PrG-Rt-5-1948–1950

Slovenský národný archív Premonštrátska prepozitúra Jasov (SNA PrJ)

SNA PrJ K. 3. Fasc. 128. nr. 12.

SNA PrJ K. 182. f. 18.

SNA PrJ K. 183. f. 511., 856.

SNA PrJ K. 184. f. 1., 7., 8., 10., 23., 110., 156–158., 176., 186–187., 220., 250., 258., 274–275., 280–281., 290–295., 326., 329., 333., 347., 391., 415., 472–474., 478–480.

SNA PrJ K. 185. 1921: f. 135., 213–215., 217., 250., 252–256., 262–263., 292–293., 441., 508., 551., 663. 1922: f. 47., 117., 119., 139., 194., 237., 322., 363.

SNA PrJ K. 186. f. 183., 185., 320–332., 528., 633., 675.

SNA PrJ K. 192. f. 434–445.

SNA PrJ K. 195. f. 420.

SNA PrJ K. 196. f. 207.

SNA PrJ K. 201. f. 586.

SNA PrJ K. 204. f. 140.

2.

CZ. FARKAS Mária: *A Mécs László-epizód Párizsban*. Irodalomtörténeti Közlemények, 103, 1–2. (1999) 218.

TUSOR Péter–TÓTH KRISZTINA: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*. In: (TUSOR Péter szerk.): *Magyarország és a római Szentszék. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Bp.–Róma, 2012. 240–242.

Felhasznált irodalom

1.

A Jászóvári Premontrei Kanonokrend névtára az 1916. évre. Bp., 1916.

A Jászóvári Kanonokrendi Prépostság névtára az 1944-ik évre. Jászóvár, 1944.

A kassai premontreiek a húszéves cseh megszállás alatt. A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-Gimnázium Évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Kassa, 1940. 10.

A košicei csehszlovák állami reálgymnázium első jelentése az 1919–20. iskolai tanévről. Košice, (é. n.), 7.

- BERGER, Edwin: *Le questioni storico giuridiche irrisolte riguardanti l'erezione dell'abbazia nullius di Jasov*. (1922) Lateran University Press, Roma, 2016.
- KARA Anna: *Hazádnak rend(ül)etlenül légy híve?! Fórum* (Somorja), XIII, 4. (2011) 67–86.
- KARA Anna: *Tíz év, amely megrengette a rendi világot. Adalékok a jászóvári premontrei-ek történetéhez, 1918–1928*. Hítel, 26, 4. (2013) 112–119.
- RÁCZ Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*. 1–2. Fórum, 6, 3–4. (2004) 35–52., 67–95.
- SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, 13–54.
- SIMON Attila: *Kassa három megszállása*. Történelmi Szemle, LIX, 4. (2017) 580.
- SOMORJAI Ádám: *A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja. 1927–1935*. Archiabbatia de Sancto Monte Pannoniae, Pannonhalma, 2008.
- Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. *Spríevodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie feudalizmu*. Bratislava, 1964, 327–337., 354–359.
- SZTYAHULA László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története. 1918–1950*. Bp., 2012, PhD-dolgozat.
- SZUROMI Szabolcs Anzelm: *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*. Magyar Sion, 5 (47), 1. (2011) 99–100.
- TÓTH Krisztina: *A budapesti apostoli nunciatura iratanyagában található premontrei források*. Kézirat, 2020, Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára.
- TUSOR Péter–TÓTH Krisztina: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*. In: (TUSOR Péter szerk.): *Magyarország és a római Szentszék*. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Bp.–Róma, 2012. 203–252.

2.

- Acta Apostolicae Sedis, XVIII, 16. (1922) 582–584.
- Erdészeti Lapok, 1913. október 1., 847.
- Felvidéki Magyar Hírlap, 1939. január 8. 24. *A cseh demokrácia áldozatai*. Egy híres magyar iskola mártíromsága és feltámadása.
- Prágai Magyar Hírlap, 3, 123. [571] (1924) 5. „Magyar!” Írta: Hegedüs (Murgas) Károly (Karol). *Egy cseh-szlovák hazafi múltjából*.

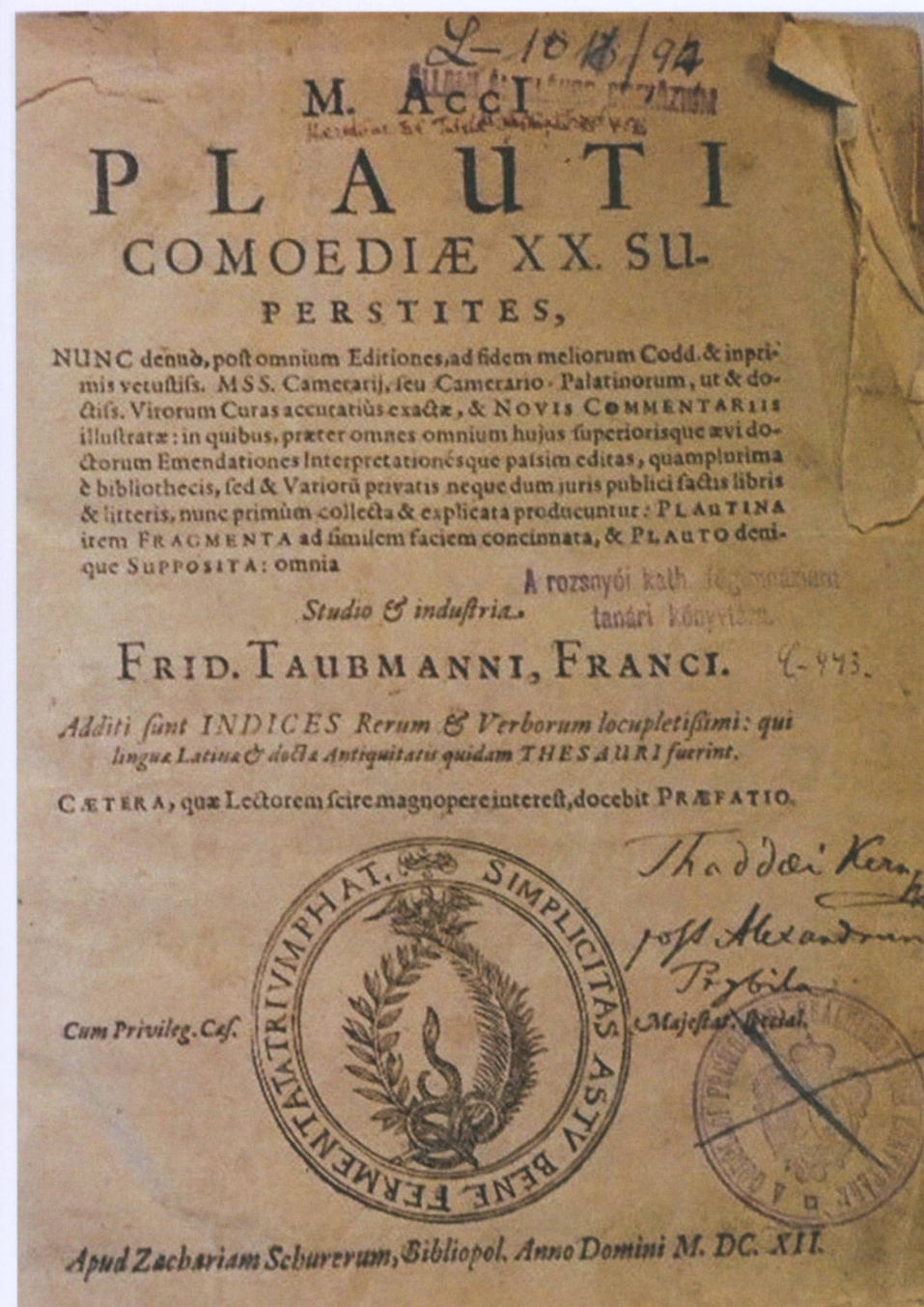
1. ábra

2. ábra. Rendtörténeti momentumok 2.

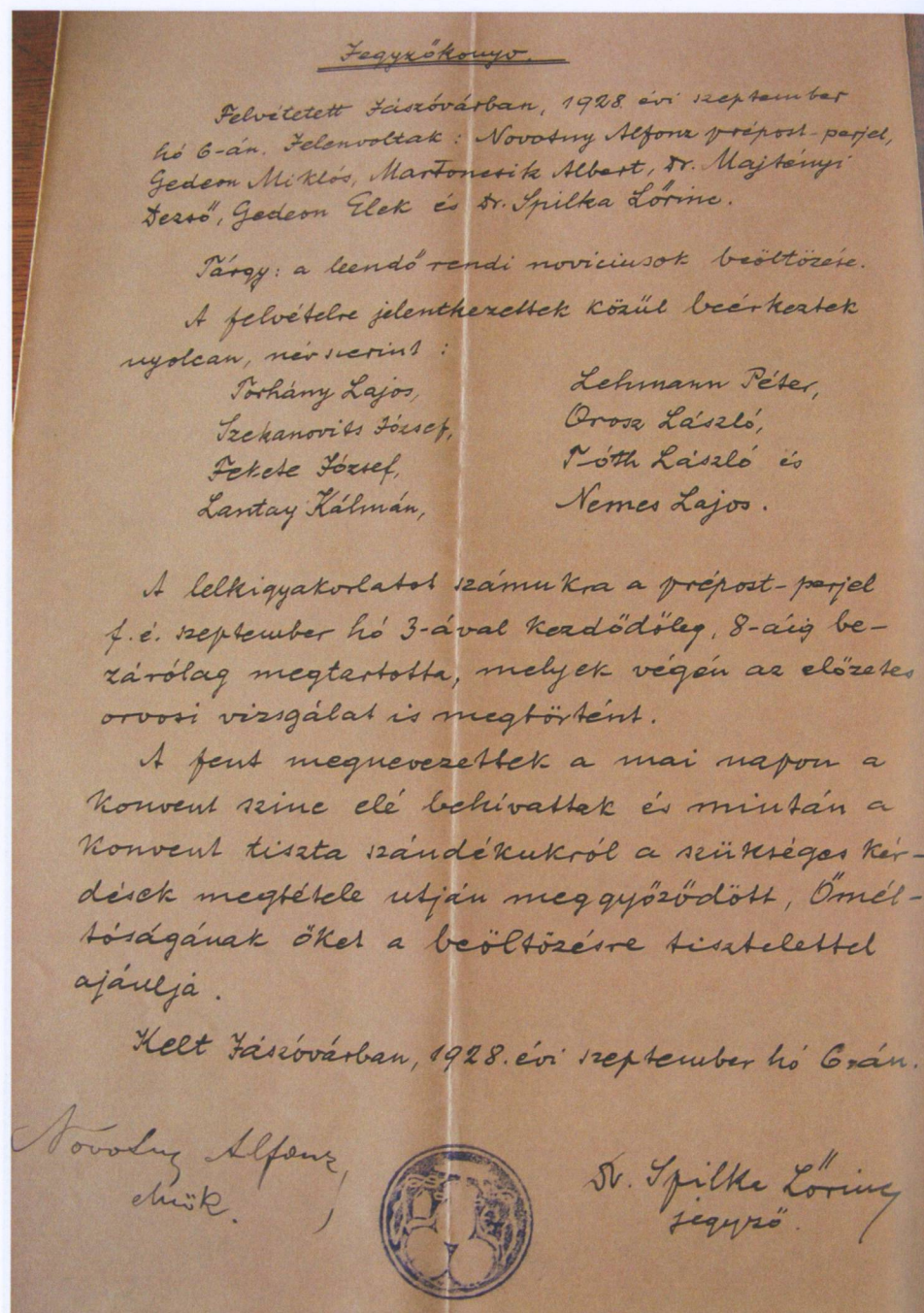
Takács Ferenc Menyhért O.Praem. prépost, mint budapesti lakos.

A Jászóvári Premontrei Kanonokrend és az amszterdami Hollandsche Garantie & Trust-Compagnie között 1927. október 3-án létrejött *Kölcsönszerződés* magyar nyelvű példányának aláírási oldala. Forrás: SNA PrJ KČ.190. f. 477. Fotó: Kara Anna

3. ábra. Rendtörténeti momentumok 3. – Mesélő pecséték, 1.

Ugyanaz a kötet a premontreiek rozsnyói (1776–1787, 1810–1919, 1939–1945), gödöllői (1924–1948), ennek államosítását követően a gödöllői (1948–1950), majd ráckevei Ady Endre Gimnázium könyvtári állományában (1950-tól). Forrás: Ráckevei Ady Endre Gimnázium könyvtára. Fotó: Kara Anna, 2019.

4. ábra. Rendtörténeti momentumok 4. – Mesélő pecsétke, 2.

A Jászóvári Premontrei Kanonokrend megcsonkított pecsétje, egy 1928. szeptember 6-án keltezett dokumentumon. Forrás: SNA PrJ Kč. 190. f. 253. Fotó: Kara Anna

KLESTENITZ TIBOR

ÚJRAKEZDÉS TRIANON ÁRNYÉKÁBAN

A Jézus Társasága Magyarországon 1918–1924 között

A magyar jezsuita rendtartomány számára a trianoni béke teremtette helyzethez való alkalmazkodás különösen nagy kihívásokat jelentett. A provincia ugyanis alig egy évtizeddel korábban, 1909-ben vált önállóvá, ezért erejének javát eleve lekötötte a kezdeti nehézségekkel való megbirkózás. A legkomolyabb problémát egyértelműen az alacsony létszám jelentette. Megalakulásakor a rendtartomány, amely Nagyszombaton probációs házzal, Pozsonyban és Kalocsán kollégiummal, Szatmáron rezidenciával és konviktussal, valamint Budapesten és Nagykapornakon rezidenciával rendelkezett, 182 főből állt: a közösséget 72 pap, 48 növendék és 62 segítőtestvér alkotta. A létszáhiány következtében gyakran kihívást jelentett a megfelelő emberek megtalálása az egyes feladatokra, a rendi képzés biztosítása nehézségekbe ütközött, a fiatal rendtagokat pedig kényszerűségekből túl kellett terhelni a lelkipásztori munkába való fokozott bevonással. A nehézségek legyűrésében döntő szerep hárult a rendtartomány első provinciálisára, Bús Jakabra, aki döntéseivel megalapozta a magyar jezsuiták jövőjét, megteremtette működésük anyagi feltételeit, továbbá az impozáns méretű Kongregációs Otthon felépítésével megvetette a fokozott fővárosi feladatvállalás alapjait. A helyi főpásztorok támogatásának köszönhetően a rend két vidéki katolikus központban is fontos szerepet kapott: 1909-ben Szatmáron felépíthették a Jézus Szíve-templomot, 1912-ben pedig gimnáziumot nyitottak Pécsen.¹

A fiatal rendtartomány vezetését 1918-ban az ekkor harminckilenc éves Somogyi Jenő vette át. Kortársai véleménye szerint gyakorlatias beállítódású, „józan, óvatos s a tények világában élő” ember volt, aki maradéktalanul élvezte a római rendi vezetés bizalmát.² Egy fiatalabb rendtársának visszaemlékezése szerint Somogyi, aki egészen 1924-ig, tehát hat esztendőn keresztül töltötte be tisztségét, megbízható vezetőnek bizonyult, a rendtartomány nagy hasznát vette takarékoságának és megfontoltságának, bár a közösség sorsáért viselt felelősség – érthető módon – megviselte. „Állandóan fáj a feje. Éjjelenként nem aludt. Néha-néha elkajátotta magát. De nem volt az elragadtatások, a

¹ FEJÉRDY András: *Provincia Hungariae – Az 1909. évi alapítás története*. In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Budapest, 2010., METEM. 17–20.; PETRUCH Antal: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. II. kötet. Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950)*. Kecskemét, 1994., Korda Kiadó. 44–46.

² MOLNÁR Antal: *Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés)*. In: Molnár Antal – Szabó Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, 2010., Távolok. 95.

fantázia embere. Emberismeretét sokra tartották, még a pápai nunciátúrán is. Az emberek gyöngéit humorizálva szokta feltárni.”³

Somogyi kormányzása rendkívül nehéz történelmi körülmények között kezdődött, hiszen 1918-ban gyors egymásutánban követette egymást az első világháború elvesztése, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, az őszirozás forradalom, majd 1919. március 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltása. A budapesti jezsuiták megpróbáltatásai már a köztársaság idején megkezdődtek, hiszen február elején a rendőrség házkutatást tartott az ellenforradalmisággal gyanúsított Bangha Bélánál, majd február 19-én egy nagyjából százfős rendbontó csoport betört a Kongregációs Otthonba, ahol komoly károkat okoztak a nyomdában, a kápolnában és a díszteremben. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a rendházban állandó feszültség volt érezhető, március 29-én pedig a szabók szakszervezete önhatalmúlag lefoglalta magának az Otthon egy részét. A legrosszabbra készülve Somogyi Jenő provinciálisként döntött a rendtagok szétszórásba küldéséről, az érseki helytartó pedig szükség esetére engedélyezte, hogy a templomot egyházmegyei használatba vegyék. Április 6-án Bús Jakabot letartóztatták azzal, hogy a Tanácsköztársaságra sérelmes kijelentéseket tett, ám szerencsére bebizonyosodott, hogy a vád hamis vallomásra épült, így végül elengedték. A nagykapornaki jezsuitákat szintén letartóztatták, három rendtagot a Gyűjtőfogházban tartottak fogva túszként május végéig. A budapesti rendházban április 23-án jelent meg az egyházi vagyonok államosítását végző „likvidáló bizottság”, amely három napon keresztül leltározott, minden szobában hatalmas harcot folytatva a rendtagokkal a köz- és magántulajdon elkülönítésén. Április 28-án vöröskatonák foglalták el az épületet, és a még ott tartózkodó jezsuitákat néhány napra letartóztatták. A gyanú az új hatalom részéről folyamatosan megmaradt. Bernhard Zsigmond visszaemlékezése szerint: „a templomot, sekrestyét és tornyot egyre bolygatták, mint ellenforradalmi és fegyverrejtési helyiségeket”, és még a hagyományos Jézus Szíve-körmenet megtartását is betiltották.

Somogyi Jenő Ausztriába utazott, hogy a Tanácsköztársaság ellenőrzésén kívül eső területen lévő házakat vezesse, Bernhard pedig itthon igyekezett a szétszóró rendtársak között fenntartani az összeköttetést. Ez nehéz feladat volt, hiszen a levélcenzúra miatt csak tolvajnyelvet használva írhatott: „Ily levelek sokszor igen komikusak voltak, mert találékony képekben, hasonlatokban kellett szimbolizálni gondolatainkat” – jellemezte később a helyzetet. A jezsuiták számára ugyanakkor reménnyel szolgált, hogy „bár a rend kilátásai ugyancsak nem voltak rózsásak”, néhány fiatal mégis felvételét kérte Kalocsán és Budapesten a közösségbe. „Akadtak, akik az üldözött és kiutasított rendbe óhajtottak belépni s nem a tanácsköztársaság szolgálatában akarták jövőjüket megalapozni.” Augusztus 1-jén véget ért a proletárdiktatúra 133 napja, az egyházellenes intézkedések hatályukat veszítették. A jezsuiták visszatérhettek rendházaikba.⁴

A következő fájdalmas kihívást a trianoni országhatárokhöz és a háborút követő gazdasági összeomlás következményeihez való alkalmazkodás kényszere jelentette. Bíró Ferenc később megfogalmazott találó leírása szerint: „Elvesztettük Provinciánk kétharmad részét; alapítványaink mind elpusztultak; szorgalmas atyáink megtakarított pénzét a

haza oltárára helyeztük, ami még megmaradt, felemésztette a rémuralom és az elértéktelenedés. Bizony megfogyatkoztunk számban s elszegényedtünk.”⁵

A jövő szempontjából különösen nagy csapást jelentett, hogy a pozsonyi rendház mellett a nagyszombati novíciusház is az új országhatárokon túlra került, így elveszett a rend számára. A vezetés úgy döntött, hogy Szegeden keres helyet a fiataloknak, és 1919. augusztus 1-jén mintegy harminc novícius meg is érkezett az egykori Szent Gellért konviktusban kialakított új otthonukba. 1920 júniusában ide költöztették a filozófiai képzést is, azonban az épület szűknek bizonyult a megnövekedett igényekhez képest, ezért még azt is azt fontolgatták, hogy elhagyják Szegedet. Végül csak a noviciátust költöztették el 1921 júliusában Érdre, az egykori Szapáry-kastély épületébe, a filozófia viszont Szegeden maradt, mivel helyi támogatóik buzgóságának hála sikerült megszerezniük erre a célra a Délvidéki konviktus tágas épületét a Kálvária utcában. Ide augusztus 20-án költözött be a főiskola, amelynek első rektora Bús Jakab lett.⁶ Szegeden tehát a rend tartósan megvetette a lábát, Érd viszont a novíciusok számára csak ideiglenes megoldást jelentett: a patinás kastélyépület ugyanis a proletárdiktatúra alatt sok kárt szenvedett, és a gyakorlati problémák – például a vízellátás megoldatlansága – miatt hosszabb távon alkalmatlannak bizonyult a szerzetesek számára.⁷

A Románia területére került szatmári rendház egy ideig hivatalosan még a magyar rendtartományhoz tartozott, tagjainak azonban nehéz körülmények között kellett folytatni munkájukat. A román államhatalom bizalmatlan volt a renddel szemben, ezért teljesen ellehetetlenítették a tartományi előjárókkal való kapcsolattartást. 1921 májusában például a budapesti rendház naplója arról számolt be, hogy „Erdélyi Alajos Szatmárról eljött közénk egy pár napra. Élete veszélyeztetésével lépte át a határt. Az oláh katoná utána lőtt, de természetesen nem találta.”⁸ Nem meglepő tehát, hogy a nehézségek következtében „az előírt évi látogatás, a rendtagok fölötti rendelkezés nagyon hiányos volt. Már arra gondoltak, hogy Szatmárt elhagyják.” Ez az áldatlan helyzet 1924. január 6-ig tartott, amikor Włodzimierz Ledóchowski rendi generális megalapította a romániai missziót, a szatmári rendház pedig ennek illetékessége alá került.⁹ Ezzel teljessé váltak Trianon személyi következményei a magyar tartomány számára, ahonnan összesen 49 tag került át a csehszlovákiai viceprovinciához és a román misszióhoz.¹⁰ A fejlemények következtében ismét égetővé váló létszáhiány ezután még sokáig problémát okozott, ami a rend előjáróit az 1920-as években arra kényszerítette, hogy elutasítsa a különböző középiskolák átvételére vonatkozó, „elég sűrűn” kapott megkereséseket.¹¹

Mint ez a tényező is jelzi, a rend ekkorra már komoly befolyásra tett szert a magyar katolikus társadalom életében, ami többek között azzal magyarázható, hogy a jezsuiták érzékenyen reagáltak a világháború nyomában járó társadalmi, gazdasági és erkölcsi

5 Bíró Xav. Ferenc: *A huszonöt éves jubileum*. Provinciánk Hírei 33., jubileumi szám (1934). 42.

6 Péter László: *A jezsuiták Szegeden*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1997. 9–10.

7 *Az önállóságot követő esztendő eseményeinek rövid foglalata*. Provinciánk Hírei, 1934. 3. sz. (33. sz.) 46.

8 Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (a továbbiakban JTMRL) II. 3. Historia Domus Budapest 1910–1926. 150.

9 NAPHOLCZ Pál: *Szatmári rendházunk és konviktusunk 1909–1925*. Provinciánk Hírei, 1935. 1. sz. (34. sz.) 3–5.; PETRUCH Antal: *Száz év a jezsuiták múltjából. I. kötet. I. rész. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban*. Kecskemét, 1992, Korda Kiadó. 340–344.

10 Szabó Ferenc: *Bangha Béla lelki arcéle*. In: Molnár Antal – Szabó Ferenc: Bangha Béla SJ emlékezete. Budapest, 2010., Távolok. 49.

11 *Az önállóságot követő... 48.*

3 BAGAMÉRI József: *Emlékezzünk régiekről*. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Kortárs magyar jezsuiták I*. Eisensadt, 1991., Prugg Verlag. 22.

4 BERNHARD Zsigmond: *Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből*. Budapest, 1919., Korda Kiadó; NAGYFALUSY Lajos: *A kapornaki apátság története*. I. kötet. Kalocsa, 1941., Pray Rendtörténeti Munkaközösség. 130–132.

válságra. A krízis következményei olykor egészen felkavaró módon mutatkoztak meg a rendtagok számára: 1921 októberében például a budapesti templomban egy úriasszony öngyilkossági szándékkal morfiumot ivott, mivel férjének betegsége miatt családját teljesen elszegényedett.¹² Egy ideig a Tanácsköztársaság egyházellenes propagandájának utóhatásai is érezhetőek maradtak: 1922 tavaszán rémhírek terjedtek arról Szegeden, hogy a kommunisták a jezsuita rendház felrobbantását tervezik, a rendőrség ezért a kedélyek megnyugtatósára átvizsgálta az épületet.¹³

A jezsuiták a válsággal szembeszállva arra törekedtek, hogy elsősorban szociális és kulturális téren próbálják meg integrálni a hívő társadalmat. A nehézségek legfontosabb okát a hittől való elfordulásban, a hagyományos értékek elvesztésében és a materializmus terjedésében vélték megtalálni, a megújulást pedig a keresztény tanítások gyakorlati érvényesítésétől várták. 1919-ben, a proletárdiktatúra bukása után még sok katolikus bízott abban, hogy a kommunista egyházüldözés következtében a klérus és a laikusok közelebb kerülnek egymáshoz, ami a hitélet fellendülésével fog jární. Reményeikben azonban gyorsan csalatkoztak, ezért egyre fontosabbnak tartották az egyház társadalmi szerepvállalásának erősítését.¹⁴

1919 végén Bús Jakab ennek az elgondolásnak a jegyében – és egy esetleges újabb baloldali forradalom megakadályozásának szándékával – a hívek számára egy nagy, az egész országra kiterjedő szövetséget kívánt létrehozni, „melynek célja a katolikus öntudat fejlesztése s az Egyház érdekeinek minden irányban való védelme lett volna”. Később azonban módosította terveit: mivel egy teljesen új egyesület megalapítását gyakorlati szempontból nehézkesnek találta, ezért a hitbuzgalmi jellegű Mária Kongregációk leginkább elkötelezett tagjaiból hozta volna létre az Anyaszentegyházat Védő Egyesület nevű szerveződést. Elképzelései végül nem valósultak meg, hiszen 1920-ban, mint már láthattuk, Szegedre küldték, ami eleve ellehetetlenítette számára egy országos szervezkedés vezetését.¹⁵

Bús figyelme ezért elsősorban a helyi problémákra terelődött. „Valami szokatlan hidegséggel és érzéketlenséggel találkozok az ember a kat[olikus] hívek hitéletében Szegeden. Sokszor bejártam az országot. Közelről láttam kat[olikus] testvéreim hitéletét, de ily közönyösséget a hit iránt – úgy emlékszem – sehol nem találtam”¹⁶ – írta a páter a rendje által indított helyi folyóirat, a *Katholikus Ébredés* hasábjain. Ennek tanúsága szerint a szegedi jezsuiták meglehetősen kritikusan szemlélték az 1920-as évek eseményeit. Úgy vélték például, hogy a vallástól való elidegenedésért részben az állami közoktatás a felelős, amely szerintük kiszorította a nevelés folyamatából a szülőket, és a „gyermeket nem a szeretet szellemével, hanem az állami gépezet rideg számításával” kezelte. Ebből a megfontolásból kiindulva a jezsuiták létrehozták a Katolikus Szülők Szövetségét, hogy szervezeten lépjenek fel a valláserkölcsei oktatás elsőbbségéért.¹⁷ 1922 júliusában pedig már határozottan megkongatták a vészharangot. Mivel véleményük szerint a keresztény kurzus éveiben „alaposan lejáratták a dísz- és alkalmi keresztények a kereszt-

12 JTMRL II. 3. Historia Domus Budapest 1910–1926. 165.

13 Szegedi „pokolgépes” eset. Szegedi Napló, 1922. május 3. 2.

14 Minderről részletesebben KLESTENITZ Tibor: *Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. évf. 1–2. sz. (2012). 67–84.

15 DÖRY Ferenc: *Bús Jakab SJ. emlékezete*. In: Szabó Ferenc (szerk.): Kortárs magyar jezsuiták I. Eisensadt, 1991., Prugg Verlag. 46–47.

16 Bús I. J.: *Szeged hitélete*. Katholikus Ébredés, II. évf. 1. sz. (1922. január.) 1.

17 Dr. A. K.: *A szegedi kath. szülők szövetsége*. Katholikus Ébredés, I. évf. 1. sz. (1921. december.) 2–3.

tény világfelfogás teremtő és újjászervező erejébe vetett hitet,” szükségesnek tartották, hogy a hívek – elsősorban a Dél-Alföld népének bevonásával – tartsanak Szegeden egy nagyszabású tanácskozást, nagygyűlést, „melynek legfőbb célja a kat[olikus] öntudat felébresztése és a katolikus világfelfogásnak az ország újjáalkotó munkájában mint elengedhetetlen tényezőnek beigazolása lesz”.¹⁸ A sikeresen lebonyolított szegedi rendezvény hagyományteremtő jelentőséggel bírt, hiszen az 1920-as években még további hat alföldi katolikus nagygyűlést szerveztek meg különböző városokban, hozzájárulva ezzel a hívek öntudatának erősítéséhez.¹⁹

A jezsuiták számára ugyanakkor a legfontosabb feladatot a hívek rendszeres lelkigondozásában való részvétel jelentette. A rend fontos lelkipásztori eszközt látott a lelkigyakorlatokban, amelyek segítségével komoly sikereket ért el. Ennek leglátványosabb jele az volt, hogy Bíró Ferenc Mezőkövesden tartott lelkigyakorlati nyomán a helyi hívek – a mostoha gazdasági körülmények dacára – egymillió-háromszázezer koronát gyűjtöttek össze egy rezidencia alapítására, valamint házat és templomtelket is felajánlottak a jezsuiták számára. A provinciális kérése nyomán a kezdeményezők végül a templom felépítésére is maguk vállalkoztak, amelynek alapkövét 1922 augusztusában tették le.²⁰ Az 1923-ban felszentelt Jézus Szíve-templom hamarosan a helyi hitélet központjává vált, ahol a szentáldozások száma két év alatt megduplázódott.²¹ A hitéleti megújulás hatásai kisvártatva egyes társadalmi változásokban is megmutatkoztak: miután a mezőkövesdi rezidenciát vezető Jámbor László igyekezett következetesen fellépni a női divat túlzásai ellen, 1925-ben a hívek elhatározták a korábban státusszimbólumnak számító „ragyogók”, azaz flitterek viselésének közösségi megtiltását.²²

A budapesti jezsuiták szintén kiemelten fontosnak tartották a pasztoráció minél intenzívebbé tételét, egyes speciális helyzetben lévő társadalmi csoportok megszólítását. Bangha Béla egyik fő célja az volt, hogy a rendszeres hitélet számára megnyerje a templomoktól sokáig távolmaradó értelmiséget, ennek érdekében 1919-ben létrehozta a Katolikus Férfiak Ligáját.²³ Ez az intézmény, hasonlóan a korabeli magyar katolicizmus számos kezdeményezéséhez, eredetileg Németországból származott, és kizárólag hitéleti célokat szolgált: laza szerveződés volt, nem rendelkezett alapszabályokkal, vezetőséggel, egyesületi pénztárral sem. Nagyon egyszerű és könnyen teljesíthető elvárást támasztott tagjaival szemben: osztálykülönbség nélkül minden katolikus férfi beléphetett, aki kötelezettséget vállalt arra, hogy havonta legalább egyszer szentáldozáshoz járul, illetve hogy alkalmanként apologetikai előadásokat hallgat.²⁴ Bangha kifejezetten távol kívánta tartani az egyesülettől a konjunkturalovagokat. Egy beszédében például kijelentette: a Liga azért nem hagyományos társadalmi egyesületként működik, „hogy szó se lehessen egyéni érvényesülésről, s hogy ne lehessen a Liga tagjait stréberséggel megvádol-

18 *Katholikus nagygyűlés Szegeden*. Katholikus Ébredés, II. évf. 7. sz. (1922. július.) 7.

19 Minderről részletesebben lásd: KLESTENITZ Tibor: *Az első alföldi katolikus nagygyűlések – egy új rendezvénytípus megszületése*. Modern Magyarország 3. évf. 1. sz. (2014.) 63–87.; GIANONE András – KLESTENITZ Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Budapest, 2017., MTA BTK Történettudományi Intézet. 217–225.

20 JTMRL II. 3. Historia Domus Budapest 1910–1926., 174., 176., 180.

21 P. JÁMBOR: *Mezőkövesd három éve áll*. Provinciánk Hírei, 1926. január (8. sz.) 3.

22 MIHALIK Béla: *Ragyogók a máglyán. A jezsuiták és a mezőkövesdi népviselet*. In: Horváth István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az Egri Egyházmegyében a 18–21. században*. Eger, 2020., Érseki Vagyongkezelő Központ. 73–78.

23 JTMRL Somogyi Jenő Włodzimierz Ledóchowskinek, 1920. december 18.

24 *Alakítsuk meg Egerben is a katolikus férfiak ligáját*. Egri Katolikus Tudósító, 1921. január. 4–5.

ni”.²⁵ Emellett elkezdte foglalkoztatni a katolikusok nemzetközi összefogásának terve is, ami különösen időszerű gondolat volt, hiszen a világháborús tömegpropaganda hosszú éveken keresztül hangolta egymás ellen a világ nemzeteit, megbontva a katolikusok közötti testvériséget is. Tanulmányozta például egy francia kezdeményezés, a Ligue apostolique des Nations munkájába való bekapcsolódás lehetőségét, amelytől egyébként a kormány szakértői is azt remélték, hogy a Férfiak Ligájával együtt a teljes magyar katolikus társadalmat átfogó mozgalom válhat belőle.²⁶ A Jézus Szíve-tisztelet terjesztését és a társadalmi apostolkodás céljait egyaránt szolgálta a Bóta Ernő által még 1902-ben megalapított Jézus Szíve Szövetség, amelynek működése szintén kiterjedt a szociális kérdésekre. 1920-ban a szövetséghez kapcsolódva jött létre Blaskó Mária író-kezdeményezésére a Szívigárda, a gyermekek gyakorlati vallásosságra való nevelését segítő mozgalom, amelynek elnevezésében és az általa használt katonai kifejezésekben jól tetten érhető a világháború közelsége.²⁷

A budapesti jezsuiták a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok számára szintén igyekeztek lelki támogatást nyújtani: 1920 szeptemberében például megkezdtek a rendszeres misézést a Markó utcai fogházban, 1922 októberében pedig a Szent István kórház betegei számára tartottak lelkigyakorlatokat.²⁸ Munkájuk során esetenként ellenállással találkoztak: így például egy alkalommal néhány egyetemista számára kezdtek lelkigyakorlatot, ám egy „hallgatót szülei nem engedtek be attól félve, hogy papot, pláne jezsuitát faragnak kedves fiúkból”. A hasonló esetek azonban nem vették el a jezsuiták kedvét, sőt: a lelkigyakorlatok elterjesztését lelkipásztori programjuk középpontjába állították. Somogyi Jenő 1923. január 1-jén a rendtartomány tagjai számára „a szentgyakorlatos ház ügyének felkarolását s a munkássággal való érintkezést adta programul az új évré”.²⁹ Az erőfeszítéseknek köszönhetően az ekkor Magyarországon még újdonságnak számító lelkigyakorlatos ház, a Manréza építése néhány évvel később, 1926-ban kezdődhetett meg Zugligeten.³⁰

A munkásság megszólítása, a szociáldemokrata befolyás megtörése fontos célt jelentett Bangha Béla számára is, aki úgy látta, hogy a társadalmi feszültségek megoldása csak a helyes szociálpolitika alkalmazásától remélhető.³¹ Ennek hangsúlyozására úttörő kísérletbe fogott: 1922 szeptemberében a józsefvárosi plébániatemplomban kizárólag férfimunkások számára konferencia-sorozatot indított, amit korábban csak az értelmiség pasztorációja során alkalmaztak. A sorozat, amelyre világnézeti- és pártkülönbség nélkül minden érdeklődőt vártak, a munkáskérdés és a vallás címet viselte.³²

A jezsuiták emellett igyekeztek a szociális nehézségek enyhítése, a nélkülözők támogatása érdekében is fellépni. „Hazánkban alig van egyházi intézmény, amely a falvakra, a munkásság közé törekszik, ott keresné munkálkodása területét. Hiszen talán éppen az okozta a nép tömegeinek aposztáziáját vagy elidegenedését az Egyháztól, mert kimon-

25 P. Bangha Egerben. Egri Katolikus Tudósító, 1921. április. 59.

26 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 105. 36. cs. M-7. A Külügyminisztérium a szentszéki követtségnek 1920. november 22. A magyar katolicizmus helyzete. 150–153.

27 NAGYILLÉS Anikó: „Megvigasztalom őket minden szenvedésükben.” A jezsuiták válaszkísérletei a társadalmi változásokra. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 2016. 295.

28 JTMRL II. 3. Historia Domus Budapest 1910–1926., 147, 190.

29 JTMRL II. 3. Historia Domus Budapest 1910–1926., 195.

30 BIKFALVI Géza: *Jezsuita olvasókönyv*. Budapest, METEM, 2008. 108–112.

31 Ami a választásnál is fontosabb. Új Nemzedék, 1922. március 1. 1.

32 P. Bangha konferenciái. Nemzeti Újság, 1922. szeptember 24. 5.

dottan velük nem igen foglalkoztunk” – indokolta 1921-ben ennek szükségességét Bíró Ferenc.³³ A legjobb eredményeket ezen a területen Bús Jakab érte el, aki Szegeden az Úrinők Mária Kongregációjának segítségével támaszkodva 1922 novemberében az „Is-tenszeretettel dolgozni a szegényekért” jelszó jegyében újtúra indította a Szent József akciót. Ennek gyakorlati munkájában mintegy kétszáz önkéntes vett részt. A mozgalom vezetősége a várost körzetekre osztotta, a kijelölt kertületi felügyelők felkutatották a segí-lyezésre szoruló szegényeket – elsősorban a nagycsaládosokat –, majd gondoskodtak támogatásuk megszervezéséről, és felügyelték a pénzben és természetben kiutalt segélyek megfelelő felhasználását. 1923-ban átvették a Dohánygyári Csecsemőotthon vezetését, amely egyszerre harminc munkásgyermek ellátására volt képes, majd 1928-tól már ők irányították a belvárosi egyházközség karitatív szolgálatát is. Emellett igyekeztek munkát szerezni az állástalanoknak, illetve erkölcsi és lelki támogatásban részesíteni a rá-szorulókat. A kezdeményezés, amelynek legfőbb ereje a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásának összehangolásában rejlett, sikeresnek bizonyult, hiszen egészen 1945-ig folyamatosan működött Szegeden.³⁴ A női szociális apostolkodás részeként Bíró Ferenc kezdeményezésére 1921-ben apostoli társaságként megalapították a Jézus Szíve Népleányi Társaságát. A „népleányok” az elhanyagolt társadalmi rétegek, a tanyavilág és a falvak lakói, illetve a városi szegények megszólítására vállalkoztak: többek között gazdasszonyképző iskolákat alapítottak, vallási, kulturális és gyakorlati ismereteket adó tanfolyamokat szerveztek, hitoktatókat képeztek.³⁵

Az újszerű munkaterületek közül, amelyeken a jezsuiták megjelentek, a sajtó jelen-tősége is kiemelkedik. Bíró Ferenc már 1915-ben megalapította *A Szívet*, amely kisvár-tatva a korszak legnépszerűbb, százezres példányszámban megjelenő hitbuzgalmi heti-lapjává fejlődött, 1918-ban pedig kísérletet tett egy budapesti katolikus rikkancshálózat kiépítésére. A hetilap szerzőgárdája a Trianon utáni években az elsődleges társadalmi problémát a szociális krízisben látta, ezért sürgette, hogy az egyház teljes erkölcsi sú-lyával lépjen fel a nélkülözők érdekében.³⁶ Bíró később elégedetten állapíthatta meg, hogy a hetilap megalapításával – hála a jelentős olvasótábornak – többet tett a katolikus egyház és a lelkek javára, mintha húsz évig folyamatosan népmissziókat tartott volna.³⁷ A páter emellett a Jézus Szíve Népleányaira támaszkodva létrehozta a könyvkiadással és kereskedelemmel foglalkozó Korda Rt.-t, amely idővel jelentős szereplővé vált a nép-szerű könyvek piacán. A cég vidéki hálózatot hozott létre: először 1921-ben Mezőköves-den jelent meg, majd Szegeden, Kecskeméten, Kiskunfélegyházán és Hódmezővásárhe-lyen is sikeresen megvetette a lábát. A magyar katolikus sajtómozgalom Bangha Béla munkájának köszönhetően érte el legkomolyabb eredményeit, aki 1918-ban hozta létre a Központi Sajtóvállalatot. Ez a társaság igen kiterjedt, „amerikai stílusú” részvényjeg-yző kampányt indított, amely rendkívül sikeresnek bizonyult: 1918 júniusáig, amikor a részvénytársaság hivatalosan megalakult, kétszázezer fő csaknem tízmillió korona érté-

33 Jézus Szíve Társasága Levéltára. Jézus Szíve Népleányi Társasága Elvi tisztázások. Kézirat. 33.

34 PÁL József: *A szegedi Szent József Akció (1922–1945)*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 2006. 83–110.

35 PETRUCH Antal: *Jézus Szíve apostola. P. Bíró Ferenc SJ emlékezete*. Budapest, 1942., Jézus Szíve Néple-ányi Társasága. 120–140.

36 KLESTENITZ Tibor: *Rendszerváltások sodrában. A Szív az első világháború utáni korszakban*. In: Klestenitz Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*. Budapest, 2020., Médiatudományi Intézet. 59–68.

37 PETRUCH: *Jézus Szíve...*, 63.

kü részvényt jegyzett. A cég csak a Tanácsköztársaság bukása után kezdhetett el érdemi működését, és 1919 szeptemberétől – az állam támogatását megszerezve – két politikai napilapot is megjelentetett *Nemzeti Újság*, illetve *Új Nemzedék* címmel. Bár a páter nem rendelkezett semmilyen hivatalos tisztséggel a vállalatnál, a színpalak mögött 1922-ig mégis jelentős hatást gyakorolt a lapok politikai irányvonalára, számos névtelen vezércikk az ő írása volt.³⁸

Mint láthattuk tehát, a jezsuita rend tagjai hatékony válaszokat adtak a trianoni katasztrófa nyomán jelentkező válsághelyzetre: újjászervezték a rendtartomány infrastruktúráját, pótolták az elveszett intézményeket, valamint sikeres erőfeszítéseket tettek pasztorációs módszereik és társadalmi kapcsolataik megújítása érdekében. A reformlendület azonban nem teljesen találkozott a jezsuita rendi vezetés rokonszenvével. 1922-ben Somogyi Jenő tartományfőnök kérésére Włodzimierz Ledóchowski rendfőnök általános vizitációt rendelt el a fiatal magyar rendtartományban. A generális előzetesen arra buzdította az ellenőrzést végző Franz Lassberget, hogy utasítsa a rendtagokat a rendalkotmánytól idegen vállalkozások feladására, kötelezze őket, hogy apostoli munkáikban kövessék a helyi előjárók irányítását, továbbá minden jelentős új kezdeményezésükhöz kérjenek jóváhagyást a generálistól. Ez ugyanis a magyar provinciában korábban nem volt szokás, hiszen például a Központi Sajtóvállalatot, *A Szívet* és a Jézus Szíve Népleányait egyaránt felsőbb engedély nélkül hozták létre. Ledóchowski örömmel nyugtázta ugyan, hogy a magyar tartományban a fegyelem és a szokások általában véve megfeleltek a régi jezsuita hagyományoknak, és az idős atyák a Jézus Társasága valódi szellemét képviselték, úgy látta viszont, hogy a fiatalabbak között lábra kapott a szabadosabb beszédmód és a Társaság szellemétől idegen, lázas külső tevékenység, a világi ügyekbe és a politikába való túlzott beavatkozás, az előjáróktól való függetlenedés igénye. Lassberg vizitációja jelentősen hozzájárult a fiatal rendtartomány konszolidációjához, az egyes vonatkozásokban valóban túl intenzívvé váló közéleti szerepvállalás megfelelő irányba tereléséhez, végsősoron a hagyományos rendi értékek megőrzése és a modern idők kihívásaihoz való alkalmazkodás közötti ideális egyensúly megtalálásához.³⁹

KOLTAI ANDRÁS–SZEKÉR BARNABÁS

TRIANON / PIARISTÁK

„A dekompozíció szimptomái sajnos krónikus jelleget öltöttek” – állapította meg 1918. november 1-jén Révai József piarista, a budapesti piarista gimnázium latin, görög és német szakos tanára, aki Mindenszentek napjára, rokonai meglátogatására utazott haza szülőfalujába a Torontál megyei Csenére.¹ Révai egyike volt azon 236 piaristának, akik akkor, 1918 őszén a magyar piarista rendtartomány (vagy mint akkor nevezték: a Magyar Kegyes-tanítórend) által fönntartott 24 gimnáziumban tanítottak Máramarosszigettől Nagykanizsáig és Nagybecskerekeltől Podolinig. Az 236 aktív tanár (közülük ötven még nem voltak pappá szentelve) mellett a rendnek 25 nyugalmazott és 12 rendkormányzati munkát végző örökfogadalmas tagja volt, valamint 105 növendéke. Ezenfelül a rend iskoláiban körülbelül 130 világi tanár működött, közülük azonban 20-an 1918 őszén még hadiszolgálatot teljesítettek.²

A piaristák nyelvtudásáról a rendi anyakönyv alapján alkothatunk képet, amelybe minden fölvetett növendékről azt is bejegyezték, hogy milyen nyelveken beszél (Táblázat 1). Mivel zömében gimnazista fiatalemberekről volt szó, nyelvtudásukat leginkább otthonról, a családjukból hozták (kivéve a francia, angol, és valószínűleg sok esetben a német nyelv esetében). Magyarul természetesen mindenki tudott, sőt közel kétharmaduk csak magyarul beszélt, de jelentős volt a németül (110) és a szlovákul is tudók (54) száma, 24-en pedig mindhárom nyelvben jártasak voltak. Ez alapján látható, a magyar piaristák legalább 20–30 %-a eredetileg nem tartozott a királyság magyar nemzetiségű polgárai közé (mint maga Révai sem, akit eredetileg Rothschingnak hívtak). Mivel azonban Magyarországon a középiskolai oktatás a 19. század közepe óta, tehát akkor már hosszú évtizedek óta magyar nyelven folyt, az itteni piaristák mindannyian a magyar művelődés építői közé tartoztak, és szívügyüknek tartották a magyar hazafias nevelést. Csupán néhány olyan akadt közülük, aki erre kritikusan tekintett, és – titokban vagy rendtársai rosszsallását kíválta – például cseh könyveket, újságokat olvasott vagy „pánszláv” eszmékkel szimpatizált.

¹ Révai 2013, 131.

² A rend 1918. évi névtárát (Névtár/Mo 1918/1919) a változásokkal együtt közölte: *MPTkt* 2013, 415–435. Ez a világi tanárok közül csupán a rend által alkalmazottakat tartalmazza, a többséget azonban az egyes fenntartók (pl. állam, városok, Erdélyi Katolikus Státus, stb.) alkalmazták. Az ő létszámukra ld. az egyes gimnáziumok 1918/1919. évi értesítőit. A kisszebeni, rózsahegy, selmecbányai, szentgyörgyi és trencséni gimnáziumok nem adtak ki ebben az évben értesítőt, így világi tanáraik számát az előző, 1917/1918. évi értesítők alapján vettük figyelembe.

³⁸ KLESTENITZ Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége*. Budapest, 2020., Századvég. 206–273.; KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013., Complex. 191–240.

³⁹ MOLNÁR: *Az engedelmes...*, 78.

Táblázat 1: A magyar piaristák által beszélt nyelvek (a magyar mellett), 1918 őszén³

nyelv	létszám	arány (az összlétszámhoz képest)
csak magyar	248	62,63%
német	110	27,78%
szlovák	54	13,64%
horvát	7	1,77%
szerb	1	0,25%
vend	1	0,25%
lengyel	2	0,51%
román	3	0,76%
rutén	2	0,51%
francia	3	0,76%
angol	1	0,25%
összlétszám	396	100%

Az impériumváltás és a piaristák

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (1918/1919)

Révai József jól látta a „dekompozíció szimptomáit”. Bartha György nagybecskereki házfőnök is már 1918. október 31-én érezte a veszélyt, és utasítást kért a város esetleges katonai kiűritésre esetére. Szinger Kornél november 6-án táviratban értesítette, hogy „legjobb belátása és helyi körülmények alakulása szerint cselekedjék”.⁴

Egy hét múlva, 1918. november 7-én a szerb hadsereg átlépte Magyarország határát, és akadálytalanul nyomult előre, már azelőtt is, hogy november 13-án a magyar kormány és az antant francia és szerb képviselői Belgrádban aláírták volna a fegyverszüneti egyezményt. November 17-én bevonultak Nagybecskerekre,⁵ és aznap Temesvárra is, ahol „Beleszlin gyárvárosi szerb lelkész üdvözölte őket a szerbek nevében, örömet fejezván ki, hogy [...] lelkük érzelmeit most már nyíltan is kifejezhetik”.⁶ Bár a belgrádi egyezmény szerint a polgári közigazgatásnak továbbra is a magyar kormány (tehát az „őszirózsás” forradalom során hatalomra jutott Károlyi-kormány) irányításával kellett volna működnie, ez azonban sehol nem így volt. A megszállók megszervezték a hatalmat legalizáló néptanácsokat, lezárták a maradék Magyarország felé eső határokat,

³ PMKL, I.1.b, Rullák, 3. – A „mediocriter”, „ért”, „keveset” és hasonló megjegyzéseket a statisztikában nem vettük figyelembe.

⁴ PMKL, II.30, 3: Házfőnöki levelezés, 1918/98. PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagybecskerek, 1918/1410.

⁵ HDNagybecsk, p. 116.

⁶ BOTH 2015, 132.

módszeresen megszüntették magyar közigazgatást, és megkezdték a magyar nyelvű oktatás leépítését.

Miután ennek híre eljutott Budapestre, 1918. november 20-án Szinger Kornél tartományfőnök úgy döntött, hogy „a zavaros közállapotra tekintettel” körlevelet küld a házfőnököknek „politikai maguk tartására, társadalmi szereplésükre, az ifjúsággal való bánásmódra nézve”. A november 25-én szétküldött levélben arra utasította a piaristákat, hogy a megszálló csapatoktól ne meneküljenek, hanem maradjanak rendházukban, ahol ellátásuk biztosított, és egyben a rend vagyonát is megvédehetik.⁷

Nagybecskereken a megszálló csapatok folytatták a közös hadsereg azon – a világháború korábbi éveiben általános – gyakorlatát, hogy az iskolai épületeket katonai célokra vegyék igénybe. Ezt 1918 őszén az is megkönnyítette, hogy a spanyolnátha-járvány miatt októbertől néhány hétig mindenhol szünetelt a tanítás. A szerb hadsereg tehát azonnal lefoglalta a piarista gimnáziumot, valamint a rendház több szobáját, ebédlőjét és konyháját, amelyet a tisztek vettek használatba.⁸ „Tegnapelőtt például hajnali fél négy óráig mulattak tambura szó mellett, pópáikkal együtt, úgy, hogy a második emeleten levő szobám ablakai formálisan rezegtek” – panaszkodott december 18-án Léh István hittanár König Antalnak, a budapesti *Neue Post* napilap munkatársának. A levélben szövé tette a magyarországi sajtó kitiltását, és azt, hogy „a városi főjegyző, kinek jogvégzett embernek kellene lennie, egy négy polgárit végzett szerb írnok. Ha a főjegyzőnek ilyen végzettsége van, gondolhatod hogy milyen a többi”.⁹ A szerb rendőrkapitányság azonban „résen volt”: Léh Istvánt két nap múlva letartóztatták, két éjszakát a városi börtönben töltött, majd december 22-én kiutasították a szerb területre, és vonatra ültették. „Örüljön, hogy megszabadulhat innét” – mondta neki Bartha György házfőnök.¹⁰

A szerb tisztek csak 1919. március 21-én költöztek ki a gimnáziumból (a bútorok és a felszerelés egy részével együtt), a gimnáziumot azonban továbbra is a hadsereg használta, a szertárak és könyvtárak kulcsait pedig április 25-én az újonnan alapított szerb főgimnázium igazgatója, Popovics György vette át. Ilyen körülmények között a tanítás március 12-től az egyházközség és a Szent Imre fiúkonviktus termében folyt, amíg június 7-én „a nehéz élelmezési viszonyok miatt” végét vetették.¹¹

Valamivel kedvezőbb volt a temesvári piaristák helyzete, ahová a szerb megszállókkal együtt 1918. december 3-án francia katonák érkeztek. Both Ferenc igazgató maga kereste föl Farret generálist, és ajánlotta föl a francia tisztikar számára a rendházat, amelyet azok el is fogadtak. 1919. március 27-től augusztus 12-ig egyikük ott is lakott, a többiek pedig étkezni jártak oda.¹² Így a gimnázium – leszámítva a spanyolnátha és a

⁷ A döntés: PMKL, I.1.b, Konz., 23. füzet, 1918. nov. 20. A körlevél: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Körlevelek, 1495/1918; PMKL, I.1.b, Lev. füz., 67. füzet (1495. sz.). A körlevél kiadását általánosságban a magyarországi államforma-váltás és a kezdődő katonai megszállások indokolhatták, konkrétan a piarista közösséget addig Nagybecskerek és Temesvár szerb és Tencsén csehszlovák megszállása érintette. – Bán József rózsahegy házfőnök jelentéséből kiderül, hogy a körlevél mellett a házfőnökök és igazgatók gyakorlati utasítást is kaptak, amelyben szerepelt, hogy az átvétel során vétessék jegyzőkönyvbe, hogy csak az erőszaknak engedelmességek, de a magyar állam és a piarista rend jogait fenntartják (PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Rózsahegy, 1919/108 [febr. 1.]). Az utasítást nem találtuk meg, de az igazgatók tiltakozása a csehszlovák hatóság által 1918/1919-ben elvett összes piarista gimnázium átvételi jegyzőkönyvében szerepel.

⁸ HDNagybecsk, p. 116. Ért/Nagybecskerek 1918/1919, 8. BIRÓ I. 1943, 285.

⁹ LÉH 1919, p. 4.

¹⁰ LÉH 1919, p. 7. – Ld. még: PMKL, I.1.b, Konz., 1918, dec. 30.

¹¹ Ért/Nagybecskerek 1918/1919, 8.

¹² BOTH 2015, 133, 139–140, 143

tüzelőanyag hiánya miatti, összesen 10 hétnyi szünetet¹³ – viszonylag zavartalanul működött. Ebben közrejátszott, hogy a szerbek szerették volna maguk mellé állítani a magyarokat – a városra szintén igényt tartó románokkal szemben. Végül az antant az utóbbiaknak ítélte Temesvárt. A román hadsereg augusztus 3-án vonult be a városba, miután Both Ferenc igazgatónak sikerült elkerülnie, hogy a távozó szerbek magukkal vigyék a gimnázium felszerelését.¹⁴

A Román Királyságban (1918/1919)

A belgrádi egyezmény aláírásának napján, 1918. november 13-án a román királyi hadsereg is átlépte a Magyar Királyság határát, és megkezdte a Szövetségesek által nekik biztosított területek elfoglalását. 1918. december 24-én bevonultak Kolozsvárra. „A Mátyás-szobor előtt román városi előkelőségek, falusi földművesek és bejövő katonatisztek az egybeolvadó örömben együtt táncolták nemzeti táncukat. Ellentétül a magyarság komor némaságba merült” – emlékezett vissza Biró Vencel, a gimnázium piarista tanára.¹⁵ Az erdélyi Római Katolikus Státus fenntartásában működő piarista gimnázium életét a megszállás csak annyiban érintette, hogy az október végétől a tornateremben táborozó magyar karhatalmi csapatokat románok váltották föl.¹⁶ A tanítás és a vizsgázás a tanév végéig a korábbi rendszer szerint folyt.

„Sok bajom annak révén simult el, hogy a kolozsvári prefektus tanítványom volt” – írta augusztusban Rietly Károly házfnök – „Szuronyosan csak én lettem elővezetve, mert az egyik román szervitor [rendházban szolgáló diák] fiút elbocsájtottam. Eddig ütés és bot nélkül kihúztam, mert minden bukott román tanuló megtehetette volna ezt a tréfát”.¹⁷

Máramarosszigetet a lassan előre nyomuló román hadsereg helyett 1919. január 16-án a független – akkor éppen baloldali vezetésű – ukrán állam fegyveresei foglalták el, akiket azonban a románok már másnap visszavertek.¹⁸ A spanyolnátha miatt éppen (február 4-ig) üresen álló gimnáziumot is lefoglalták, de végül is a fűtőanyag hiánya miatt nem vették használatba. Így február 13-án ismét ott kezdődhetett meg a tanítás, és a tanév szabályosan folyt tovább.¹⁹

Nagykárolyt a román hadsereg 1919. április 19-én, nagyszombaton érte el. „Éppen a feltámadási körmenet alatt vonultak be városunkba, s szabadítottak fel bennünket a kommunisták minden gonoszsa alól. [...] Szerencse, hogy a románok megszállták városunkat, így semmi anyagi kár nem ért bennünket a kommunisták részéről, [...] viszszaértek elhajtott sertéseink is” – örvendezett Récsei Ede házfnök és egyben plébános.²⁰ Öröme azonban nem tartott sokáig, mert augusztus 20-án tartott prédikációja miatt a román hatóságok egy napra letartóztatták, és hadbíróság elé idézték. Az eljárás

¹³ Ért/Temesvár 1918/1919, 4. BOTH 2015, 150.

¹⁴ BOTH 2015, 140–144, 150.

¹⁵ BIRÓ V. 1941, 13.

¹⁶ Rietly Károly hf. levele, 1919. okt. 26.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1918/1378.

¹⁷ Rietly Károly hf. levele, 1919. aug. 17.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1919, szám nélkül.

¹⁸ Mondik Pál házfnök levele, 1919. jan. 22.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1919/175. VÁNK 2005, 31.

¹⁹ PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1919/632. Ért/Máramarossziget 1918/1919, 11. VÁNK 2005, 31.

²⁰ Récsei Ede, in *MPTK* 2013, 277.

a román hadsereg Budapest felé vonulása miatt elhúzódott, így október végén Ceglédén fejeződött be.²¹ A gimnáziumot Nagyváradban is azonnal lefoglalta a katonaság. Ráadásul a húsvéti szünet alatt a tanári kar többsége távol volt, így az 1918/1919-es tanév véget is ért, mert a tanárok csak azután tudtak visszatérni, hogy augusztus 4-én a román hadsereg Budapestet is elfoglalta.²² Bár korábban a spanyolnátha miatt novemberben és decemberben is hetekre szünetelt a tanítás, a bizonyítványokat mégis az első félévi értékelés alapján osztották ki, de mivel „az I. félévi elbírálás úgyszólván mindig egy kissé szigorúbb”, a tanárok figyelembe vették a tavaszi eredményeket is.²³

Csehszlovákiában (1918/1919)

Az önálló államukat hirtelenjében, 1918 októberében megszervező cseh politikusok szintén nem a béketárgyalásokon kívánták rendezni területi követeléseiket, és az sem zavarta őket, hogy újszülött országuk nincs hadiállapotban se a Monarchiával, se Magyarországgal. Frissen szervezett, néhány száz fős „hadseregük” november 2-án bevonult Holicsra, és november 7-én Nagyszombatot is elfoglalta. Másnap újabb csapatok érkeztek, amelyek november 10-én elfoglalták Trencsént, és 12-éig Turócszentmártonig, a Szlovák Nemzeti Tanács székhelyéig jutottak (amely két héttel korábban, október 30-án alakult). Ekkor azonban a Károlyi-kormány intézkedésére egy magyar páncélvonat indult Nagyszombatba, amelynek legénysége november 13-án visszafoglalta a várost, majd három nappal később Turócszentmárton is.

A veszély azonban nem múlt el. Rózsahegyéről több aggodalmas üzenetet is küldtek Budapestre, Bán József házfnök pedig november 21-én azt tudakolta, hogy mit tegyenek, ha menekülniük kéne, a vasúti dolgozókat ugyanis a társaság felszólította erre.²⁴ Hamarosan meg is kapták a tartományfnök november 25-én kelt, maradásra felszólító körlevelét.

Az aggodalom jogos volt, mert a helyzet ismét a csehek előnyére változott. 1918. december 3-án Fernand Vix alezredes, az antant katonai missziójának a magyar fővárosba kinevezett vezetője közölte Károlyival, hogy Csehszlovákiának jogában áll elfoglalni a „szlovák területeket”.²⁵ Hogy mely területekről van szó, arról december 6-án Milan Hodža csehszlovák kormány megbízott és Bartha Albert magyar hadügyminiszter állapodtak meg, nagyjából az etnikai határt követve. A csehszlovák kormány azonban többet akart. Eduard Beneš, a szakadár csehszlovák kormány külügyminisztere Párizsban rávette a francia külügyminisztert egy sokkal kedvezőbb, a Dunánál és az Ipolynál húzódo határ meghúzására, amelyet Vix december 23-án továbbított a magyar kormánynak („első Vix-jegyzék”).²⁶ Így decemberben ismét megindultak az időközben tovább erősödött cseh csapatok, hogy immár akadálytalanul hatalmukba vegyék a nekik kijelölt területeket, és ott azonnal megvalósítsák saját oktatáspolitikájukat.

²¹ Récsei Ede hf. levele, 1919. szept. 20.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagyvárad, 1919/573. Horváth Jenő hf. jelentése, 1919. okt. 30.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagyvárad, 1919/720.

²² Ért/Nagyvárad 1919/1920, 3.

²³ Ért/Nagyvárad 1918/1919, 4–5.

²⁴ PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Rózsahegy, 1918/1489. További részletek a városi helyzetről és a vasúti dolgozók meneküléséről: HDRosenb III, p. 107. Vö. BIRÓ I. 1943, 275.

²⁵ *Károlyi 1905–1920*, 302–304.

²⁶ *Károlyi 1905–1920*, 343–344.

Trencsénben, ahol már november 10. óta cseh csapatok állomásoztak,²⁷ december 12-én kinevezték az állami reálgimnázium igazgatójának a Morvaországából érkezett Jiří Nerádot, aki december 16-án Igor Pietorral, a helyi Szlovák Nemzeti Tanács titkárával együtt megjelent Simonides István piarista gimnáziumi igazgatónál, és át kívánták venni az intézményt. Simonides – miután csendőrökkel fenyegették – kénytelen volt engedni az erőszaknak, és a következő két napban jegyzőkönyv mellett adta át a gimnázium épületét és felszerelését.²⁸ Ekkor az új igazgató összehívta a tanári kart is, és megkérdezte, hogy ki lép át csehszlovák szolgálatba. A hat piarista közül senki nem jelentkezett, a Tanulmányi Alapból fizetett tizennégy világi tanár közül pedig végül csak egy.²⁹

Simonidesnek lakását is el kellett hagynia (a gimnázium épületében lakott), így 1919. január 15-én Budapestre távozott, mint az első magyar piarista, aki a csehszlovák megszállás miatt hagyta el „Szlovenszko” területét.³⁰ Ott maradt négy rendtársa azontúl elsősorban a piarista templom liturgikus és lelkipásztori szolgálatát látta el a szakolcai születésű, szlovák anyanyelvű Braneczky József házfőnök vezetésével.³¹

Az állami gimnázium rövidesen megnyílt, de nem a piaristák, hanem a felsőbb leányiskola épületében. Az üresen álló gimnáziumot a cseh hadsereg egységei használták, első emeletén pedig a Sokol testnevelő egyesület helyiségét rendezték be.³²

Szinger Kornél magyar tartományfőnök december 18-án számolt be a trencségi államosításról a rendtartomány konzisztóriumának (kormánytanácsnak)³³ előtt. Megállapították, hogy „jogainkról le nem mondunk, és csak az erőszaknak kell engedni, amint ez Trencsénben meg is történt. A béketárgyalások idejéig rajta kell lennünk, hogy a tanításnak régi menete biztosíttassék, hogy ezen iskolai évet befejezhessük.”³⁴ A tartományi vezetés álláspontja hosszabb távon is érvényes maradt. A jogvédelem követelménye, illetve a megszálló hatóságokkal való együttműködés elutasítása két olyan elv maradt volt a rendtartomány számára, amely jottányit sem változott következő évtizedek során. „Nekünk bízunk és remélnünk kell abban, hogy amiről le nem mondtunk, a Felvidék még kiegészítő része lesz a jövőben magyar királyságnak” – mondta Keller János asszisztens az 1921. március 9-én tartott kormánytanács ülésén.³⁵

Az 1918/1919. iskolai év befejezésére vonatkozó óhaj azonban nem valósult meg. A trencségi gimnázium után hamarosan másik két piarista középiskola átvételére is sor került. Rózsahegyen, amelyet december 15-én foglaltak el a cseh csapatok, már 26-án megjelent Štefánek Antal oktatásiügyi referens, hogy jegyzőkönyv és leltár felvétele mellett birtokba vegye az iskola épületét.³⁶ Ugyanígy tett a január 8-án elfoglalt Selmec-

27. A cseh katonai megszállás kronológiáját ld. SZARKA László: *A multiethnikus nemzetállam 1918–1992*, Kalligram, Dunaszerdahely, 2016, 80–86.

28. HDTrench III, pp. 338–339. Simonides István igazgató jelentése az átadási jegyzőkönyvvel együtt, 1919. jan. 4.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1919/7. BIRÓ I. 1943, 282–283.

29. HDTrench III, pp. 339–340.

30. HDTrench III, p. 343. Simonides beszámolója és költségei megtérítésének kérelme: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1919/85.

31. HDTrench III, p. 353.

32. HDTrench III, p. 355.

33. Az akkor „kormánytanácsnak” nevezett konzisztórium (később *congregatio provincialis*) a „rendfőnöknek” nevezett tartományfőnökből, a „kománységeknek” nevezett asszisztensekből és a „kormánytanácsosoknak” nevezett *consulorokból* állt. Vö. Névtaár/Mo, 1918/1919.

34. PMKL, I.1.b, Konz., 23. füzet, 1918. dec. 18.

35. PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. márc. 9.

36. PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Rózsahegy, 1919/108 (1919. febr. 1.). Vö. BIRÓ I. 1943, 276; SZEKÉR 2020a.

bányán is 1919. március 24-én.³⁷ Mindkét városban a piarista gimnázium a rendháztól különálló, modern épületben működött. Rózsahegyen a város építtette Alpár Ignác terve szerint 1888/1889-ben – homlokzati fölirata szerint „a magyar művelődésnek” –, Selmecbányán pedig a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium 1913/1914-ben, Ybl Lajos terve szerint.

Az oktatásiügyi referens mindhárom városban jogszabályok híján inkább „forradalmi” módon járt el, főszabályként minden tanárt elbocsátott, akit még a magyar államhatalom nevezett ki. Az igazgatói posztra mindhárom városba Csehországból érkező tanárembereket helyezett, de a szlovákul is beszélő tanároknak is felajánlotta az állami szolgálatba lépés lehetőségét. Az eltávolított pedagógusok pótlása cseh földről érkezőkkel egyébként akkor általános gyakorlat volt egész Szlovákiában.³⁸ Az újrászervezett szlovák intézményekben a tanítás néhány hetes szünet után, Rózsahegyen február végén, illetve Selmecen április végén kezdődött meg. Azalatt a régi igazgatóknak módjuk volt osztályozni azokat a diákokat, akik nem akartak vagy – nyelvtudás híján – nem tudtak átlépni a cseh-szlovák gimnáziumba. A kiállított értesítők azonban Csehszlovákiában nem voltak érvényesek, nem jogosítottak sem magasabb osztályba lépésre, sem egyetemi beiratkozásra.³⁹

A megszállt rendházak és a tartományfőnökség közötti kommunikáció kezdettől fogva nehézséget okozott, mert a postaforgalom megszűnt, így a leveleket és hivatalos iratokat alkalmilag utazó ismerősökre lehetett csak bízni (Nyitrán például Batthyány Vilmos püspökre). A Tanácsköztársaság budapesti kikiáltása után, egészen annak bukásáig, tehát 1919 áprilisa és augusztusa között pedig mindenféle kommunikáció megszűnt.

Ebben a helyzetben érte a még működő felvidéki piarista gimnáziumokat Srobár Lőrinc pozsonyi szlovák minisztériumának rendelete. Eszerint a tanévet 1919. április 30-ig (tehát a szokásosnál másfél hónappal korábban) be kellett fejezni, úgy, hogy a diákok vizsga nélkül kapjanak olyan magyar bizonyítványt, amely az új államban érvénytelen. Vizsgát csak a magántanulók és az érettségizők tettek május első hetében.⁴⁰ Az igazgatók tisztsége május 1-jével megszűnt,⁴¹ csakúgy, mint maguk az iskolák is.

Ennek megfelelően a privigyei, nyitrai és lévai főgimnáziumaikban, illetve szentgyörgyi, kisszebeni és podolini algimnáziumaikban április 13. és május 10. között (a pontos időbeosztás intézményenként némileg eltérő volt) befejezték a tanítást, és levizsgáztatták a diákságot. Júniusban az igazgatók és tanárok állása is megszűnt, mert egy másik rendelettel felmondtak minden rendezetlen helyzetű pedagógusnak.⁴² A gimnázium állami használatba vétele Nyitrán, Privigyén és Léván szeptemberben, illetve októberben zajlott le, míg a három kisvárosi algimnáziumot, Szentgyörgyön, Kisszebenben és Podolinban, amelyeket a piaristák addig is jobbára csak hagyománytiszteltől és kötelességből tartottak fenn, megszüntették.⁴³

37. BIRÓ I. 1943, 278.

38. JUNEK 2003, 146–147.

39. BIRÓ I. 1943, 276, 278–279. A rózsahegyi eseményekre ld. még: SZEKÉR 2020a.

40. Mátrai János hf. levele, Nyitra, 1919. ápr. 7.: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1919, szám nélkül. BIRÓ I. 1943, 265. JUNEK 2003, 148.

41. JUNEK 2003, 148. – Mátrai János a saját nevére szóló határozatot csak június végén kapta kézhez. Eredeti példánya magyar fordítással: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1919, szám nélkül (1919. jún. 28.).

42. JUNEK 2003, 148.

43. BIRÓ I. 1943, 260–285.

A közoktatásból történő kizárásukkal a magyar piaristák csehszlovákiai jelenléte feleslegessé vált. Miután a Tanácsköztársaság bukása után a tartományi vezetés megismerte a csehszlovákiai helyzetet, 1919 augusztusában úgy döntött, hogy a kilenc felvidéki rendházból az aktív korú tanárokat magyarországi gimnáziumokba helyezi.⁴⁴ A házfőnökök viszont továbbra is helyben maradtak a rend jogainak védelmére és vagyonának gondozására. Az 1918/19. tanévben a kilenc rendházban összesen 64 szerzetes lakott, az 1919/20. tanévre számuk 36-ra csökkent.⁴⁵ Ebből további nyolcan házfőnöként, 13-an a koruk miatt vagy más okból nyugállományban maradtak ott, három fiatalabb szerzetes pedig, mintegy kivételképpen, leginkább az idős házfőnök segítségére. A maradék 12 főt a lévai rendház tagjai alkották, ahol még bíztak a magyar tanítás folytatásában.⁴⁶

Az iskolák sorsa

Az impériumváltás első tanéve tehát eltérő eredményt hozott a piaristák számára az egyes országokban. Míg a Szerbiában és Romániában működő öt piarista gimnáziumban tovább folyt a magyar nyelvű oktatás, addig a liberális csehszlovák kormány 1919 májusára a rend mind a kilenc gimnáziumát államosította, illetve megszüntette. Ez azonban – mint hamarosan kiderült – csupán annyit jelentett, hogy a csehszlovák kormány hamarabb cselekedett, mint Románia és Szerbia vezetői. A hatóságok célja ugyanis mindenhol az volt, hogy a magyar egyházi iskolák helyett inkább állami nyelvű és fenntartású iskolarendszert hozzanak létre.

Csehszlovákia: Szlovákul tanító piaristák? (1918/1919)

Az a lehetőség, hogy a piaristák kizárólag az új állam nyelvén tanítsanak, az 1920-as években csak egyetlen piarista iskolában, Temesváron valósult meg 1923-tól. Pedig Hlinka András rózsahegyí plébános, a helyi Nemzeti Tanács elnöke már 1918. december 9-én azt tanácsolta Szinger Kornél piarista tartományfőnöknek, hogy cserélje a gimnázium összes tanárát szlovákul jól beszélő rendtagokra, és „az intézet tót nyelvi gimnáziummá alakuljon át,” különben a rend elveszítheti azt. A tartományi konzisztórium Budapesten december 18-án tanácskozott Hlinka javaslatáról. „Abba, hogy tót nyelvű gimnáziummá tegyük az intézetet, nem mehetünk bele” – állapították meg. Hlinkának azonban diplomatikusan azt válaszolták, hogy a csoportos áthelyezést „a mai válságos körülmények, áldatlan utazási viszonyok” nem teszik lehetővé.⁴⁷ Viszont – gesztust téve

44 A tartományi konzisztórium döntése az áthelyezésekről: PMKL I.1.b, Konz, 24. füz., 1919. aug. 18. A tartományfőnök 1919. aug. 19-én kelt levelének fogalmazványa a podolini, trencsényi, privigyei és nyitrai hf-öknek: PMKL I.1.b, Lev. füz., 68. füz., p. 53. (iktatószám nélkül).

45 MPTk 2013 315–345. Névtár/Mo, 1919/20.

46 Kalcok Leó (1865–?) a szentgyörgyi templom szlovák hitszónoki állását vállalta, de közben Pozsonyban tanított (ld. a 63. jegyzetet). Wolf János (1886–1976) az idős Szegess Mihály privigyei házfőnök kérésére maradt, hogy segítségére lehessen. Puder Józsefet (1874–1941) Selmecbányáról 1919. novemberében Trencsénbe helyezték (PMKL, I.1.b, Konz., 1919. okt. 15., nov. 26.), majd 1920 májusában (hivatalosan jún. 22-én) ő vette át a szentgyörgyi ház vezetését (PMKL, I.1.b, 1920. máj. 5.; PMKL, I.1.b, Szentgyörgy, 1920/731).

47 Hlinka András levele, 1918. dec. 9: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Rózsahegy, 1918/1578 (1918. dec. 14.). Név szerint felsorolta azokat a piarista szerzeteseket, akiket alkalmasnak vélt a feladatra: Bellai Máté, Bielek

– mégis azonnal Rózsahegyre helyezték Lőrincz Gábor hittanár szlovák nyelvű szakértésének Liszy Mátyást, aki Kolozsváron „pánszláv” szimpátiája miatt súlyos ellentétbe került magyar rendtársaival.⁴⁸

Liszy áthelyezését alapvetően Lovász Márton magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. november 20-án kiadott rendelete tette szükségessé, amely arra utasított, hogy a középfokú iskolákban „az illető vidék lakosságának anyanyelve is rendes tantárgyként tanítandó, és a vallásoktatás is anyanyelven intézendő”.⁴⁹ A piarista tartományfőnökség ez ellen nem támasztott kifogást, viszont Rózsahegy kivételével új tanárt sem küldött sehova. „A gimnáziumban levő magyar nyelvű tanulók részére a vallásoktatást továbbra is fenn kell tartanunk [...], azért a rend a tót nyelvű hitoktatót nem díjazhatja” – írták december 6-án a rózsahegyí házfőnöknek.⁵⁰

Legalább három piarista gimnáziumban 1919 januárjától mégis bevezették a „tót nyelv” tanítását. Erre Nyitra és Privigyén három-három tanár önként vállalkozott, akik Szegess Mihály privigyei igazgató kivételével nem piaristák voltak, hanem egyházmegegyes papi hittanárok és magyar szakos világi tanárok.⁵¹ Szentgyörgyön – Kornis Gyula pozsonyi egyetemi tanári beszámolója szerint – „Kalcok Leó és Szentgyörgyi Sándor rendtagok a cseh-szlovák állam lelkes hívei, kik a pozsonyi főigazgatóság rendeletén [...] kapva-kaptak: a tanítás már nagyrészt tótul folyik”. A tartományfőnök válaszában azt üzentek nekik, hogy „hibásan fogták fel a főigazgatói intézkedést mert csak a hittannak és tót nyelven való előadásáról lehet szó”.⁵² Podolinban is szándékában állt Szepesi Bódog igazgatónak a szlovák nyelv bevezetése a gimnáziumba, de – mint a tanév végén megállapította – „megfelelő tankönyv hiányában nem taníthattuk, főleg miután tót tanítónk tankönyv nélkül a tanítást céltalannak találta”.⁵³

A fentiekhez hasonló módon történt a rendelet végrehajtása Nagybecskerekben is, ahol 1918/1919-ben a szerb nyelvet a II-IV. osztályokban Burget József világi tanár tanította.⁵⁴ Máramarosszigeten viszont erre nem volt szükség, mert ott már korábban is tanítottak román és rutén nyelvet, mindkettőt a görögkatolikus hitoktató lelkészek.⁵⁵

A rendtartományi vezetés azonban ennél tovább nem engedett a nemzetiségi nyelvű oktatás terén. Úgy vélték, hogy a küldetésük alapvetően a magyar közoktatás szolgálata. Ezért jobb híján beletörődtek abba, hogy gimnáziumaik államosítása után felvidéki

Ede, Hammel Vilmos, Kalcok Leó, Lendvai János, Liszy Mátyás. Martinka József. A konzisztórium döntése: PMKL, I.1.b, Konz., 23. füz., 1918. dec. 18. A válasz, 1918. dec. 20.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 67. füz., p. 52 (1918/1578). Vö. Biró I. 1944, 275–276.

48 Liszy 1916-ra visszanyúló kolozsvári ügyéről ld. PMKL, I.1.b, Vegyes ügyek, n° 199: Liszy Mátyás pánszláv ügyével kapcsolatos levelezés (1918); PMKL, I.1.b, Konz., 23. füz., 1918. dec. 18. Szinger Kornél tf. levele a kolozsvári hf-nek Liszy áthelyetéről, 1918. dec. 18.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 67. füz., p. 51 (1918/1591).

49 A rendelet szövege Bán József hf. levelében, 1918. nov. 29.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Rózsahegy, 1918/1516. (dec. 1.) Ld. még: *Litterae circulares ad Venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis, anno 1918 dimissae*, 94 (a rendelet száma: 206631/1918. szán VI.a). Kivonata: PMKL, III.9.a: Budapesti gimnázium levéltára, Ikt. lev., 1918/1031.

50 Szinger Kornél levele Bán József rózsahegyí hf-nek, 1918. dec. 6.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 67. füz., p. 51 (1918/1516).

51 Ért/Nyitra 1918/1919, 6–7. Ért/Privigye 1918/1919, 4.

52 Kornis Gyula levele, Pozsony, 1918. dec. 13.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Szentgyörgy, 1918/1592. Szinger Kornél tf. válasza, 1918. dec. 20.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 67. füz., p. 53 (1918/1592).

53 Ért/Podolin 1918/1919, 7.

54 Ért/Nagybecskerek 1918/1919, 4.

55 Ért/Máramarossziget 1917/1918, 6–7; 1918/1919, 14–15.

működésük ellehetetlenül. Egyedül abban bíztak, hogy a saint-germain-i békeszerződés (1919. szeptember 10.) és a csehszlovák alaptörvény (1920. február 29.) alapján lehetőségük nyílik a magyar nyelvű kisebbségi oktatásba való bekapcsolódásra. 1921-ben Thomas Viñas generálist úgy tájékoztatták a csehszlovákiai helyzetről, hogy ha bárhol lehetőség lenne magyar iskola nyitására, elvállalnák a tanítást. „Ha tót nyelvet is kell tanítani, ebbe is bele kell nyugodnunk”, azonban „ahol nem lehet magyar iskola, ott nincs feladatunk”.⁵⁶

A gyakorlatban a magyar nyelvű oktatás megvalósítására egyedül a magyar többségű Léván történt kísérlet az 1920/1921. tanévben, máshol még tárgyalásokról sem tudunk. Ott pedig egy év alatt kiderült, hogy a magánoktatás jogi keretei között megszervezett iskola a hatóság ellenszélében kudarcra van ítélve.⁵⁷

Hlinka András elképzelését a szlovák nyelven tanító piaristákról a csehszlovák kormány sem támogatta, nemcsak azért, mert úgy tartotta, hogy „a piarista nevelés magyar sovíniszta szellemben történt, a rendtagok tehát [csehszlovák] nemzeti szempontból ott nem megbízhatók” (amint azt Medveczky Károly, a pozsonyi szlovák minisztérium valóságügyi referense közölte 1921 augusztusában Pozsonyban az öt fölkereső Szinger Kornél tartományfőnökkel),⁵⁸ hanem azért sem, mert a közoktatásban az elemi szint felett egyáltalán nem szánt szerepet egyházi testületeknek. Elsősorban azt az állapotot akarták gyorsan és hatékonyan bevezetni a frissen megszállt országrészben, amelyet Csehszlovákia már készen találtak: közép- és felsőfokon teljesen szekularizált iskolahálózatot, az államalkotó nemzethez lojális tanárokat. Ezért a kormány, illetve a „Szlovenszko” iskoláiért közvetlenül felelős Štefánek Antal oktatásügyi referens sem keresett kapcsolatot a piaristákkal (sem) mint testülettel, hanem lendületesen dolgozott a középiskolák állami kézbe vételéért.⁵⁹ Ennek során egyénileg a piarista szerzetestanároknak is felajánlották, hogy lépjenek át csehszlovák szolgálatba, ezt azonban a többség, amely láthatólag osztotta a tartományi előljárók véleményét arról, hogy a csehszlovák állami oktatásban nincs keresnivalójuk, nem fogadta el.

Összességében nyolc olyan piarista akadt, akik valamiféle állást vállaltak az új csehszlovák állami oktatásügyben. Egyedül Liszy Mátyás Rózsahegyen volt olyan, aki a piarista gimnáziumot elfoglaló csehszlovák iskola tanára lett, a többiek változatos utat futottak be különféle iskolákban. 1921/1922-re például a kassai állami gimnáziumban több „ex-piarista” gyűlt össze, köztük Liszy Mátyás, a szentgyörgyi rendházból távozó Szentgyörgyi (korábban és akkortól ismét Chrappa) Sándor, a Nagybecskerekét 1920-ban elhagyó Martinka József (aki a magyar tagozaton tanított szlovák nyelvet) és Bielek Ede Selmezbányáról, aki a magyar és szlovák tagozaton is tanított matematikát.⁶⁰ A magyar rendtartomány azonban mindannyiukat kilépetteknek tekintette, a névtárakban nem szerepeltek. Amikor a földrajz-biológia szakos Lendvai János, aki a lőcsei vegyvizsgáló intézettől kapott laboránsi állást (amelyet otthonában a Trencsén megyei Makovon végzett), és ehhez 1921. március 25-én hivatalosan engedélyt kért a magyar tartományfő-

⁵⁶ PMKL, I.1.b, Konz., 1921. máj. 27.

⁵⁷ SZÉKÉRI 2020c. Ld. még alább a 180. jegyzetet.

⁵⁸ Szinger Kornél tf. beszámolója csehszlovákiai útjáról: PMKL, I.1.b, Konz., 1921. aug. 31. Vö. BIRÓ I. 1943, 288.

⁵⁹ JUNEK 2003, 145–146.

⁶⁰ *Výročná zpráva československého Štátneho reálneho gymnázia v Košiciach / A košicai csehszlovák állami reál-gimnázium jelentése*, 1921/1922, 2, 19–20 (Slovenská pedagogická knižnica, Digitálna knižnica, URL: <http://digit.spgk.sk/>).

nőktől, a konzisztórium azért nem teljesítette kérelmét, mert „idegen állam szolgálatában áll”.⁶¹ Egyedül Kalcok Leó szentgyörgyi másodházfőnök és az ottani piarista templom „tót prédikátora” esetében nézték el, hogy 1919 őszétől a pozsonyi reáliskola magyar tagozatán, 1923-tól pedig az ottani magyar reál-gimnáziumban tanítson történelmet és földrajzt, és emellett 1921-től a Notre Dame nővérek női kereskedelmi tanfolyamát vezesse. (E tisztségei azonban a rendi névtárakban nem szerepeltek.)⁶²

A Romániában maradt piaristák közül is csupán hárman vállaltak állami szolgálatot. A Kolozs megyei Magyargorbórol származó Litán Gergely 1919 őszén Kolozsváron, a máramarosi Sróff Gábor pedig 1921 őszén a nagyszalontai román állami gimnáziumban (amely 1926-tól vált román tannyelvűvé).⁶³ Végül ide sorolható még egy rendtag, aki 1920-ban Temesvárról lépett szerb állami szolgálatba, de nem tudjuk, hogy a Torontál megyei Arendt Endre vagy a mindszei Károli Sándor. „Nevüket örök időre kitöröltem az emlékezetemből s a rendi történetből” – írta ugyanis fölháborodva Both Ferenc vikárius.⁶⁴

Nagybecskerek: „Legalább tótul tud” (1919/1920)

Az 1918/1919-ben államosított csehszlovákiai piaristák iskolák sorsát egy év múlva követték a nagybecskereki és a máramarosszigeti gimnáziumok is.

Nagybecskereken a szerb hatóságok folyamatos nyomást gyakoroltak, hogy lehetlenné tegyék a piaristák működését. 1919. október 4-én például „mintegy 60 fiú és leány diák zászlókkal, énekekkel vonult a társház elé, abcúgolták a tanárokat, az igazgatót, föl-írták szobáink ajtajára az SHS betűket (Szerbia, Horvátország és Szlovénia)”.⁶⁵ Bartha György igazgató már 1919. január 28-án szükségesnek vélte, „hogy a házfőnök-igazgató szláv nemzetiségű: szerbül, horvátul vagy tótul tudó piarista legyen.”⁶⁶ Kérését augusztusban is megismételte: „itt már minden szerbül megy. Az átiratokat mint előljáró nem értem, válaszolni nem vagyok képes, a felsőbbbséggel tárgyalni képtelen vagyok. [...] Mint magyar ember etc. határozottan ártok s rontok a helyzeten. Küldjön helyettem [...]

⁶¹ PMKL, I.1.b, Konz., 1921. okt. 19.

⁶² Kalcok kérvénye, hogy taníthasson, 1919. nov. 28.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Szentgyörgy, 1919/844. Szinger Kornél tf. 1919. dec. 18-án későbbre ígért döntést Pálmai Miklós hf-nek (PMKL, I.1.b, Lev. füzet, 69. füzet, 1919/844), úgy látszik azonban, hogy ez nem történt meg. – „Habár Bratislavában lakom, minden szombaton és ünnep előtti napon sv. Júrba mentem, s [...] a prédikációt elvégeztem”: Kalcok Leó levele, 1922. júl. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., 1922/749. – Tanári beosztásáról: HEPNER Karol, *Kronika útstavu od r. 1919/20—1927/28*, in: *Ročná zpráva Čs. Štátnej Reálky v Bratislave*, 1927/1928, 9–11; *Ročná zpráva Čs. Štátnej Reálky v Bratislave*, 1923/1924, 1 (Slovenská pedagogická knižnica, Digitálna knižnica, URL: <http://digit.spgk.sk/>).

⁶³ Litán Gergelyről: Visegrádi Lajos kolozsvári hf. levele, 1919. nov. 8.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1919/803; PMKL, I.1.b, Konz. 1919. dec. 10. – Sróff Gáborról: PMKL, I.1.b, Konz., 1921. dec. 2. A nagyszalontai gimnáziumról: MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*, Budapest, 1988, 228.

⁶⁴ BOTH 2015, 312. Arendtet az alapján valószínűsíthetjük, hogy ő volt a rend egyetlen olyan tagja, aki a rendbe lépésekor szerbül értett (PMKL, I.1.b, Rullák, 3). – Kilépéséről: Horváth Jenő nagykarolyi hf. levele, 1920. 1920. dec. 3 (érkezett): PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykaroly, 1921/7. – Károli Sándor kilépése után megházasodott, és Fehértemplomra utazott (PMKL I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. máj. 17.)

⁶⁵ KONTRASZTY 1920.

⁶⁶ Bartha György hf-ig. levele, 1919. jan. 28.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagybecskerek, 1919/127.

valakit, aki szláv nemzetiségű, és legalább tótul tud.”⁶⁷ Így a rend a Trencsén megyei, születési, szlovák anyanyelvű Cserhelyi Sándort küldte Nagybecskerekre, aki novemberben érkezett meg. Az újdéki közoktatásügyi hatóság azonban nem fogadta el ki nevezését, mert az „külföldi hatóságtól” származott. Helyette ismét Popovics György, a szerb gimnázium igazgatója kapott intézkedési jogot. Az igazgatói teendőkkel 1920. január 31-től Kolosváry Lajos piaristát bízta meg, aki sem szerbül, sem más szláv nyelven nem tudott.⁶⁸

Végül Nagybecskerek városa a tanév végével elrendelte a piarista gimnázium megszüntetését. Az épületet 1920. július 1-jén Sztanojlović Manó, a szerb gimnázium új igazgatója vette át. Nagybecskereken ugyan mozgalom indult egy magyar nyelvű magángimnázium alapítására, ezt azonban a piaristák nem tudták kívánni, mert a városi tanács mint a rendház épületének tulajdonosa augusztus 1-től megszüntette a lakásukat. A templomban ezen a napon mondta az utolsó vasárnapi misét Cserhelyi Sándor. „Sokan könnyeztek, többen egész mise alatt sírtak [...]. Méltán, mert a piaristák tragédiája jelentette egyúttal a nemzeti, lelkiismeretes, türelmes katolikus nevelésnek és a magyarságnak tragédiáját” – emlékezett Kontraszty Dezső.⁶⁹ A három utolsó piarista augusztus 4-én este mint kiutasított személy, rendőri kíséret mellett hagyta el Nagybecskereket.⁷⁰

Románia: Államsegély helyett tandíj (1919/1920)

Romániában is nehéz körülmények között kezdték meg a piarista gimnáziumok az 1919/1920-as tanévet. Az első nehézségek anyagi jellegűek voltak. A román állam ugyanis az első években egyáltalán nem adott államsegélyt egyházi iskolának (és később is csak ritkán, először 1922-ben, majd 1930-ban).⁷¹ A piarista iskolák ezért arra kényszerültek, hogy a tandíjat jelentősen emeljék. Addig ugyanis a magyarországi piarista gimnáziumokban a diákok kétféle díjat kellett, hogy fizessenek: a felvételi díjat, amelyet miniszteri rendelet 15–20 korona között szabályoztak (és tartalmazta a nyugdíjalap, ifjúsági könyvtár, értesítő, énektanítás, kirándulás, tinta, bélyeg és egyéb költségeit is), valamint a tandíjat, amelyet alapvetően a fenntartók határoztak meg, általában 40–60 korona között. Utóbbi alól a szegény, de jól tanuló diákok (általában 20–25%-uk) mentességet kaphattak.⁷²

Máramarosszigeten Mondik Pál házfőnök a tandíjat már 1918 nyarán 48-ról 100 koronára akarta emelni,⁷³ a román megszállás után, 1919 őszén pedig 400 koronára nőtt. A

67 Bartha György hf-ig. levele, 1919. aug. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagybecskerek, 1919, szám nélkül.

68 KONTRASZTY 1920. HDNagybecsk, p. 118. NÉMETH F. 2015, 118

69 KONTRASZTY 1920.

70 KONTRASZTY 1920. HDNagybecsk, 117–118. BIRÓ I. 1943, 286. NÉMETH F. 2015, 119.

71 BOTH 2015, 186. – Horváth Jenő nagykárolyi hf. levele, 1920. máj. 26.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev. Nagykároly, 1920/656. Schweighoffer nagykárolyi ig. az államsegély újbóli kérvényezéséről, 1919. nov. 12.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykároly, 1920/1225.

72 A tandíjakról ld. a gimnáziumi értesítők végén közölt, helyenként eltérő részletességű beiratközi tájékoztatókat. Ld. még igen röviden: *Pedagógiai lexikon*, szerk. FINÁCZY Ernő–KORNIS Gyula–KEMÉNY Ferenc, Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1936, II, col. 731.

73 Ért/Máramarossziget 1917/1918, 27.

tandíjból a négy piarista tanár számára kifizetett, egyenként havi 600 (majd 700, végül a második félévben 1000) korona fizetésből tartotta fenn magát a piarista rendház is.⁷⁴

A kolozsvári gimnázium fenntartója, az Erdélyi Római Katolikus Státus 1919-ben a tandíj mellett (katolikusoknak 80, másoknak 160 korona) szintén „iskola fenntartói díjat” vezetett be (400, illetve 600 korona összegben) „elsősorban az államtól elmaradt államsegélyek pótlására”. A piaristák remélték, hogy a megemelt tandíj következtében a Státus az ő személyi illetményüket is növeli, de nem így történt.⁷⁵

Ugyanezt az eljárást követték Nagykárolyban, ahol 1919 októberében 500 korona (1920/1921-ben már 500 lei) fenntartási díjat kértek. Mivel itt a 40 (városon kívülieknek 50) koronás tandíj a renddel között megállapodás alapján a városhoz folyt a be, „praktikus megállapodás” alapján a fenntartási díjjal is ezt az eljárást követték. Ez „esetleg mégis változtatható, miután a szülők ezen összegekkel elősorban a változott és még nem rendezett viszonyok között a tanári kar megélhetését akarják biztosítani, és csak másodszorban járulnak hozzá olyan [fenntartói] terhek viseléséhez, amelyek a várost illetik” – írta Schweighoffer János igazgató az értesítőben.⁷⁶

Szintén emelniük kellett a tandíjat Temesváron, ahol a rend volt a gimnázium fenntartója, de ennek összegéről Both Ferenc igazgató az értesítőben és visszaemlékezésében is szemérmesen hallgatott.⁷⁷

A nehéz körülmények indokolták, hogy Máramarosszigeten és Nagykárolyban 1919-től a piarista igazgatók lányokat is tömegesen fölvettek. Szigeten ugyanis a magyar állami leánygimnázium tanáraitól a román hatóság hűségesküt követelt, ami ők nem tettek le, de a piarista igazgató alkalmazta őket.⁷⁸ Nagykárolyban az igazgató azzal indokolta döntését, hogy a családoknak a lányok mellé „ne kelljen [...] drága házi tanítókat fogadni.” Az évvégi értesítőben pedig a lánytanulókkal szerzett első piarista tapasztalatokat is megosztotta: „szorgalmasak, de soknál nincs meg a kellő előkészület, [...] más fogalmuk volt a gimnaziális tanulásról, és csalódtak, mikor tán csak divatból iratkoztak be, s mint nők elnézésre számítottak”.⁷⁹ A lányok föl vételét azonban elősorban anyagi okok indokolták, ugyanis a nagyobb létszám több bevételt jelentett. Máramarosszigeten ráadásul a lányok magasabb tandíjat (500 korona) fizettek.⁸⁰ „Ha a leányok bejárhatnak, és vizsgázhatnak, a gimnázium prosperál szépen” – állapította meg Horváth Jenő nagykárolyi házfőnök 1920 szeptemberében.⁸¹

74 Mondik Pál hf. levelei, 1919. okt. 15, 1920. máj. 22. (érkezési dátum), 1920. júl. 27.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1919/632; 1920/465, 1920, szám nélkül (júl. 27.) – A máramarosszigeti református iskola hasonló problémájáról: BALOGH B. 2013, 56.

75 Ért/Kolozsvár, 1919/1920, 40. Rietly Károly hf. levele, 1919. szept. 4.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1919, szám nélkül (szept. 4.) – A romániai magyar egyházak felekezeti közti tanácsa 1920. jún. 24-én tartott ülése ennél is magasabb összeget, 1600 koronát (1440 fenntartás, 160 tandíj) javasolt. A jegyzőkönyv Mondik Pál máramarosszigeti hf-ig. hitelesítésével, 1920. szept. 17.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1920/1030.

76 Ért/Nagykároly 1919/1920–1920/1921, 3–4, 25–26, 52.

77 „a tandíjak szükségzerű emelkedése”: BOTH 2015, 233.

78 Mondik Pál hf. jelentése, 1919. okt. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1919/632.

79 Ért/Nagykároly 1919/1920, 6.

80 Mondik Pál hf. levele, 1920. júl. 27.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarossziget, 1920, szám nélkül (júl. 27.)

81 Horváth Jenő hf. levele, 1920. szept.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykároly, 1920/953 (a beküldött 1918–1920. évi kiadási füzet üres lapjain).

Temesváron viszont erre nem volt szükség, mert ott a városban több állami iskola is működött, amelyeket a román hatóság már a közigazgatás átvétele után két hónappal, 1919. október 1-től minden átmenet nélkül román tanítási nyelvűvé alakított, annak ellenére, hogy például az állami főgimnáziumban addig a diákok 55%-a magyar, 21%-a német volt, a felső leányiskolában pedig 87% volt a magyarok aránya. Egyedül a reálgimnázium (ahol addig 87% magyar és 11% német diák volt) magasabb osztályai maradtak meg magyar nyelvűnek, mert ott 1919 őszén csak az I. osztály indult román nyelven. Emiatt a magyar diákok tömegesen igyekeztek a piarista gimnáziumba iratkozni, annyira, hogy Both Ferenc igazgatónak párhuzamosítania kellett az I–VI. osztályokat (addig csak az I–III. évfolyamokon volt két osztály). Az 1919/1920. tanévre 976 nyilvános és 346 magántanulót vett föl, amely az előző évhez képest 43%-os, illetve a magántanulók esetében majdnem ötszörös növekedést jelentett. A tantestület vállalkozott volna a lányok délutáni tanítására is, de ezt a román állami titkárság nem engedélyezte, sőt 1920-tól 60 főben korlátozta az osztályok létszámát, és csak alapos indokból engedte magántanulók felvételét.⁸²

A harmadik fontos változást 1919/1920-ban a román nyelv bevezetése jelentette, legalábbis ott, ahol az korábban nem volt. Mivel Máramaroszigeten már a magyar időkben is a görögkatolikus hittanár tanított románul, Temesváron Both Ferenc igazgató szintén Fábián Miklós görögkatolikus hitoktatót kérte föl, valamint egy orthodox lelkészt és Sebestyén Árpád polgári iskolai tanárt, aki, „ha nem is tökéletesen, de beszélt románul”. Fábiánnak azonban nem volt elég tapasztalata ahhoz, hogy kezelni tudja a felsős diákokat, akik „ellenséges magatartást tanúsítottak a román nyelv tanításával szemben”. Ráadásul ezt nem az igazgatónak, hanem a megyei prefektusnak jelentette. Végül fegyelmi vizsgálat után a kerületi főigazgató Fábiánt és Sebestyént is elbocsátotta.⁸³ Helyettük három román óraadó tanárt vettek föl.⁸⁴ Nagykárolyban a román tanárok (egyben elemi iskolai tanítók) szintén „bajt és kellemetlenséget okoztak”. 1920. február 23. és március 5. között „bezáratták a gimnáziumot”, amely csak a tankerületi felügyelő rendeletére nyitott újra.⁸⁵ Nem tudjuk, hogy mi okozta a problémát, csak föltételezhetjük, hogy ugyanúgy a magyar diákok tüntető viselkedése, mint Temesvárott. Kolozsvárra a rend 1919 nyarán a Kolozs megyei születésű Litán Gergely piaristát küldte Veszprémből, hogy a román nyelvet tanítsa, amit az igazgató örömmel vett, de Litán októberben kilépett a rendből, és állami szolgálatba lépett.⁸⁶ Feladatát Varga János egyházmegyes pap, a Mária Terézia konviktus subregense vette át.⁸⁷

82 Ért/Temesvár 1918/1919, 21; 1919/1920, 31. BOTH 2015, 151–153. – Hasonló okból nőtt meg a létszám a nagyváradi premontrei gimnáziumban is, ahol 1919-ben és 1920-ban három első osztályt kellett indítani (SZILÁGYI 1941, 10).

83 BOTH 2015, 153–156.

84 Pascu Silvius, Faur Tivadar, Popovics Virgil. Vö. Ért/Temesvár 1919/1920, 12.

85 Horváth Jenő hf. levele, 1920. máj. 26.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykároly, 1920/656. Ért/Nagykároly 1919/1920, 5. – Neveik: Alunárt Demeter, Boska Tivadar, Russ Gergely (Ért/Nagykároly 1918/1919, 36).

86 Rietly Károly ig. levele, 1919. szept. 16.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1919 (szám nélkül). Visegrádi Lajos hf. levele, 1919. nov. 8.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1919/803.

87 Ért/Kolozsvár 1919/1920, 39.

Máramarosziget: A gimnázium államosítása (1920)

Máramaroszigeten azonban a piaristák hamarosan még súlyosabb nehézségekkel találkoztak. A rend telkén, de a magyar állam kölcsönként nyújtott támogatásával 1911/1912-ben fölépült, Baumgartner Sándor által tervezett új, kétemeletes piarista gimnáziumi épületre ugyanis a helyi román vezetők már 1918 végén szemet vetettek. Arra készültek „hogy a gimnáziumunkat lefoglalják oláh gimnáziumnak, a társházunkat oláh konviktusnak és a templomot oláh templomnak [...] Legjobban rettegek a gimnáziumért, hogy elveszik! Sokszor éjjel nem tudok aludni emiatt!” – írta Mondik Pál házfőnök-igazgató 1918. december 30-án.⁸⁸

Erőszakos lépésekre azonban csak 1920 nyarán került sor. Június 8-án reggel 6 óra-kor a megyei prefektus utasítására a rendőrség lezárta a gimnázium épületét, arra hivatkozva, hogy a tornateremben (amely tornatanár, fűtés és iskolai ünnepek hiányában amúgy is évek óta használaton kívül volt) „magyar címert és feliratokat (Isten áldd meg a magyart, stb.) találtak”. (Ugyanez történt a református liceumban is, ahol a magyar címert és koronát kifogásolták.)⁸⁹ A lezárt épületben két hónap múlva, augusztus 10-én hét tagú bizottság jelent meg a prefektus, a polgármester és a váradi tankerületi főigazgató vezetésével, hogy hivatalosan is átvegyék a gimnáziumot. Jogszabály helyett arra hivatkoztak, hogy a gimnázium addigi működése nem felelt meg „a román állam érdekeinek”. Az előre megírt jegyzőkönyv részletesen tartalmazta, hogy mit kifogásoltak. Mondik Pál igazgató tiltakozott, és közölte, hogy „semmit se adok át, és semmiféle jegyzőkönyvet alá nem írok, különösen ezt a jegyzőkönyvet, amely valótlanságokat tartalmaz”.⁹⁰

A valótlanságokat öt nappal később az igazgató egy külön beadványban tárta az államtitkár elé, majd a következő évben Both Ferenc, a romániai piaristák új vikáriusa is tételeken cáfolta őket az államtitkár számára – természetesen eredménytelenül. A máramaroszigeti gimnázium (az 1940–1948. évek kivételével) a román állam tulajdonában maradt. Viszont érdemes összefoglalnunk a vitában fölhozott érveket, mert a következő évtizedekben ezek és ehhez hasonlók határozták meg a romániai magyar oktatásügyet.⁹¹

1. Máramarosban 30 000 magyar és német lakos mellett 150 000 román él, mégis előbbieknél több középiskolájuk volt, utóbbiaknak pedig egy sem „a Magyarországon uralkodó népfaj céltudatos elnyomása következtében”. @ Az 1910. évi népszámlálás szerint Máramaros megyében 1910-ben rutén 46,4%, román 24,2% (86000 fő), zsidó 15,3%, magyar 13,7% volt.⁹² „Hol van itt a 150 000 román lakos? Hol van itt a 80% román lakos?” (Mondik).

88 Mondik Pál ig. levele Német Károly tartományfőnöki titkárnak, 1918. dec. 30.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1918 (szám nélkül).

89 Mondik Pál hf. levele, 1920. júl. 27. (érkezett): PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920, szám nélkül (júl. 27.). VÁNK 2005, 32. BALOGH B. 2013, 56.

90 Mondik Pál hf. levele, 1920. aug. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/773. Vö. BIRÓ V. 1943, 330.

91 Az államosítás indokait és cáfolatait az alábbi források alapján állítottuk össze: a) államosítási jegyzőkönyv, 1920. aug. 10.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/773; 1921/449. b) Mondik Pál beadványa az államtitkárnak, 1920. aug. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1921/449. Both Ferenc romániai piarista vikárius kérvénye az államtitkárhoz, 1921. máj. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1921/449.

92 Az 1910. évi népszámlálás valóban hasonló adatokat hozott: rutén 44,7%, román 23,7% (84510 fő), német 16,7%, magyar 14,9%. A zsidók azonban nem az anyanyelvi, hanem a vallási statisztikában szerepel-

2. A szigeti gimnáziumot a Helytartótanács 1863-ban magyar-román kettős tannyelvűnek nyilvánította, melyet azonban nem hajtottak végre. @ A rendelet arról szólt, hogy a magyar nyelven előadott tantárgyaknál „magyarázatok, leckefelmondások, feleletek a szükséges lehetőségekhez képest s minden kényszer nélkül rutén és román nyelven is történhessenek” (Mondik).⁹³
3. A gimnázium „királyi” volt, mert az 1909-ben kötött szerződés szerint az új épületet a magyar állam építette (350 000 korona), és biztosította fenntartását. „A királyi jelzöt az impériumváltáskor a piaristák önhatalmúlag hagyták el. @ A szerződés szerint az állami segély évente 50 000 (valójában csak 19 000) korona volt, a gimnázium teljes bevétele pedig 138 067 korona, tehát az állami támogatás nem érte el az 50%-ot. Az 1883/30. törvénycikk. 47. §-a szerint pedig csak akkor számít egy gimnázium királynak (a közoktatásügyi miniszter közvetlen rendelkezése alá tartozónak), ha a költség több, mint felét államsegély fedezi. Tehát a „királyi” jelzöt Máramaroszigeten csak „jóhiszeműen”, nem hivatalosan, használták.⁹⁴ A román állam pedig egyáltalán nem járult hozzá fenntartásához. A szerződés szerint az építkezéshez ígért 350 000 korona államsegélyt a rend 15 év alatt, részletekben kapja meg. Az 1911/1912-ben befejezett, összesen a 600 000 korona költségű építkezést, tehát főként banki kölcsönből fedezték.
4. A állami kinevezésű tanárok 1919 nyarán megtagadták az eskü letételét, így a főigazgató elbocsátotta őket, de a piarista igazgató „a tilalom dacára” ismét alkalmazta őket, sőt a leánygimnázium hasonló helyzetben levő tanárait is.
5. Az igazgató az 1200 korona tandíjat szedett, amely több, mint az 1883/30. (magyar!) törvénycikk által megengedett. @ A tandíj valójában 400, illetve lányoktól 500 korona volt. Egyébként pedig a 1883/30. törvénycikk 19. §-a szerint „felekezetek által fenntartott intézetekben a tandíj iránt az illetékes felekezeti hatóság intézkedik”.
6. Nem hajtották végre a román történelem és földrajz tanítására vonatkozó rendeletet. @ A román nyelvet már 1908 előtt is heti négy órában tanították.
7. A tornateremben „a régi magyar uralom mellett tüntető feliratokat alkalmaztak”. @ A „rég, ártatlannak látszó felírás (Istenért, királyért, hazáért)” csak ürügy.

A helyzetre jellemző, hogy amikor Pteancu Sándor nagyváradi tankerületi főigazgató⁹⁵ jelentést tett a miniszternek, az úgy vélte, hogy „az átvétel jogi szempontból a

tek, számuk 65694 fő (18,4%). Ld. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I: A népesség főbb adatai községek, népesebb puszták, telepek szerint*, Budapest, 1910, 304–305.

⁹³ Ahogy régen a latin nyelvű gimnáziumban is szükség esetén anyanyelven magyaráztak. Vö. *Ratio educationis: Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, ford. MÉSZÁROS István. Akadémiai, Bp., 1981, 245, 40. §; 332, 235. §. – A Helytartótanács 1861–1862. évi rendeletei szerint a magyarországi gimnáziumok egy része vegyes tannyelvű volt, a magyar mellett segédnyelvek azonban a 19. század végére kikoptak a használatból. Ld. LAJTAI L. László: *Tannyelv szabályozás és magyarnyelv-oktatás az 1918 előtti hazai alsó- és középszintű iskolákban a nemzetépítések tükrében*, in *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*, szerk. Nagy Noémi, Bp., 2020, 130–154: 143, 152.

⁹⁴ A máramaroszigeti piarista gimnáziumot a nyomtatott évvégi értesítők 1908-ig „kegyes-tanítórendi”, 1909-ben „áll. segélyezett katolikus”, 1910-től pedig „királyi” főgimnáziumnak nevezték.

⁹⁵ Pteancu görögkatolikusként a nagykirályi piarista gimnázium növendéke volt, majd Kolozsváron végelte az egyetemet, miközben szoros kapcsolatban állt az ottani piarista növendékekkel (Szinger Kornél szerint „a Kalazantinum nyakán élőködvé szerezte tudományát”: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia,

felhozott okokkal nem igazolható, elismeri azonban az átvétel szükségességét”.⁹⁶ Maga Pteancu pedig Mondik Pál föllebbezésére szeptember 8-án a „a lakbérleti törvény alapján” indokolta a rekvirálást, mint a románok számára szükséges épületet.⁹⁷ A piaristák azonban újabb beadványukban arra hivatkoztak, hogy a lakbérleti törvény szerint „rekvirálására csak a rendelet által megszabott esetekben (üresen áll, köztisztviselők számára, stb.), kártalanítás mellett lehetséges”, Máramaroszigeten pedig egyik sem állt fenn.⁹⁸

A hatóságok nem magát a gimnáziumot szüntették meg, csupán épületét foglalták le a román Dragos Voda Líceum számára, és nem volt kifogásuk az ellen, hogy a piarista gimnázium tovább működjön régi, 1775-ben elkészült épületében. Arról azonban már 1908-ban azt állapította meg akkori igazgató, hogy „szűkös, rosszul megvilágított, alacsony bolthajtású helyiségeivel [...] a legprimitívebb pedagógiai és higiéniai igényeket sem elégíti ki”.⁹⁹ Ennek tudatában Mondik Pál igazgató 1920. augusztus végén kifüggesztette a kapura, hogy „az intézet egyelőre beszünteti a működését”.¹⁰⁰ A helyi katolikusok képviselői ebbe nehezebben törődtek be. A plébános és a rutén görögkatolikusok vikáriusa „további küzdelemre, működésre buzdították” az igazgatót, a civil tanári kar pedig (3 állami alkalmazású, 2 rendi alkalmazású tanár és a rutén görögkatolikus hitoktató) pedig azon a véleményen volt, hogy „az intézetet meg kell nyitni a tanítást sürgető szülőközönség megnyugtatására és a magyar tanulóifjúság javára”.¹⁰¹ Szeptember 20-án a rendtartomány budapesti konzisztóriumja is erre biztatta az igazgatót.¹⁰² Szeptember 15-től megkezdődött a beiratkozás, de csak 174 fiú és 45 felsőbb osztályos lány jelentkezett. (Ráadásul utóbbiak fölvételét a tankerületi főigazgató egyszerűen megtiltotta.)¹⁰³ Az igazgató úgy vélte, hogy „ez oly csekély szám, hogy evvel 8 osztályú intézetet nem lehet fenntartani”, még 800 lei tandíj mellett sem. A tanári értekezlet tehát úgy döntött, hogy „a katolikus főgimnázium ne nyíljk meg, hanem olvadjon bele a református főgimnáziumba, hogy két nyomorúságos intézet helyett egy erős magyar intézet legyen”.¹⁰⁴ A Szigeten maradt három piarista közül az 1920/1921. tanévben ketten a református gimnáziumban vállaltak tanári állást – míg 1921. április 10-én a román hatóság azt is bezáratta.¹⁰⁵

1923/281). Később a belényesi gör. kat. főgimnázium igazgatója, a román uralom után váradi tankerületi főigazgató, majd országos közoktatásügyi „vezérfőigazgató” lett. Ld. BOTH 2015, 226–227.

⁹⁶ Pteancu Sándor váradi tankerületi főig. levele a máramarosi prefektusnak, 1920. aug. 17. (Mondik Pál által megszerzett másolat): PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/864; 1921/449.

⁹⁷ Pteancu Sándor váradi tankerületi főig. levele Mondik Pál ig-nak, 1920. szept. 8.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/1036; 1921/449.

⁹⁸ Both Ferenc romániai piarista vikárius kérvénye az államtitkárhoz, 1921. máj. 15.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1921/449.

⁹⁹ KELLER János, *Az algimnázium kifejlesztésének vázlatos története, az épület állapota*, in Ért/Máramarosziget 1907/1908, 27–31, 29. Ért/Máramarosziget 1908/1909, 23.

¹⁰⁰ Mondik Pál hf. levele, 1920. szept. 9.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/864.

¹⁰¹ A máramaroszigeti piarista gimnázium tanári karának jelentése, 1920. szept. 14.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/1030.

¹⁰² PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Konz., 1920. szept. 20.

¹⁰³ Alexander Pteancu kerületi főig. levele Mondik Pál ig-nak, 1920. szept. 18.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/1036.

¹⁰⁴ A máramaroszigeti katolikus gimn. tanári kar értekezletének jegyzőkönyve, 1920. szept. 23.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/1036.

¹⁰⁵ Mondik Pál hf. levele, 1920. nov. 16.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Máramarosziget, 1920/1280. – Balogh Béla „a kegyesrendből kilépett személyekről” írt (BALOGH B. 2013, 57), amiből csak annyi igaz, egyi-

Románia: Az eskü kérdése (1920–1921)

A máramarosszigeti vita során is fölmerült a román állami eskü letételének kérdése. Ott azonban ez még csak ürügy volt, mert az 1919. február 6-án megjelent rendelet azt csak az állami iskolák tanárainak írta elő, az egyházi iskolák számára még nem.¹⁰⁶ Háromosan azonban ennek a lehetősége is fölmerült. A magyar rendtartomány konzisztóriumáért már 1920. január 7-én azt a döntést hozta, hogy „hűségesskü tárgyában a szerzetesek csak rendfőnöki utasítás szerint járhatnak el”,¹⁰⁷ október 2-án pedig a kolozsvári házfőnök kérdésére úgy vélték, hogy „szerzetesektől állampolgársági esküt nem szoktak kívánni”, a békeszerződés pedig „egy évi haladékot engedélyez annak kijelentésére, melyik államban akar valaki elhelyezkedni”.¹⁰⁸

Ez azonban csak az állampolgársági esküre vonatkozott. A román Közoktatásügyi Államtitkárság 1920. október 20-án szétküldött rendelete azonban hivatali esküt írt elő minden tanár, mint köztisztviselő számára.¹⁰⁹ „Nem hivatali eskü, nem is állampolgársági eskü” – magyarázta Visegrádi Lajos kolozsvári házfőnök – „az állam [...] tudni akarja, kinek a kezében van letéve leendő polgárainak nevelése”.¹¹⁰ A piarista házfőnökök és igazgatók tárgyalni próbáltak, majd 1920. december 6-án halasztást kértek a kolozsvári államtitkárságnál addig, amíg tartományfőnöktől engedélyt nem kapnak.¹¹¹ Mivel akkor a tartományfőnökséggel való kapcsolattartás igen nehéz volt (posta nem működött, csak ismerősök útján tudtak leveleket küldeni, de a román határon néha ezeket is elkobozták), a táviratokat pedig cenzúrázták, a nagykarolyi házfőnök tolvajnyelven kért választ: „Ha le kell tenni az esküt: *Jól vagyunk*. – Ha nem kell letenni: *Egészségesek vagyunk* – Ha írásos választ feladnak Vállajra [...] *Hogy vannak*”.¹¹²

A romániai magyar püspökök „a magyar oktatásügy érdekében” egyértelműen támogatták az eskü letételét,¹¹³ de ezt tanácsolta XV. Benedek pápa és a piarista rend generálisa,¹¹⁴ és ez volt a kolozsvári tanári kar álláspontja is.¹¹⁵ 1921. január 5-én a tartományfőnök is erre utasította a piaristákat: „az esküt, ha az már elkerülhetetlen, letehetik”, mert „nagyobb szolgálatot tesz a magyarságnak, aki nem hagyja el a helyét, [...] mint

kük, Sróff Gábor, később, 1921 őszén román állami szolgálatot vállalt, és kilépett a rendből (ld. fönt 63. jegyzet)

106 BOTH 2015, 171.

107 PMKL, I.1.b, Konz., 1920. jan. 7. – Ezt „zsebkendőre írógépen ütve” küldték meg.

108 PMKL, I.1.b, Konz., 1920. szept. 9. PMKL, I.1.b, Lev. füz., 71. füzet, p. 18 (iktatószám nélkül).

109 BOTH 2015, 171–172. – A temesvári gimnázium tanárai már korábban, 1920. aug. 17-én is aláírtak egy hűségnyilatkozatot (BOTH 2015, 168), és valószínűleg Kolozsváron is, mert 1920. okt. 2-én a konzisztórium azt válaszolta a házfőnök kérésére, hogy „ha engedelmisségi fogadalmat kívánnak vagyis annak kijelentését, hogy a törvényes rendhez alkalmazkodnak, ezt szóval vagy írásban is megtehetik” (PMKL, I.1.b, Lev. füz., 71. füzet, p. 18.)

110 Visegrádi Lajos levele, 1920. dec. 2.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1921/19.

111 BOTH 2015, 172.

112 Horváth Jenő nagykarolyi hf. levele, 1920. dec. 3 (érkezett): PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykaroly/1920/1223.

113 Horváth Jenő hf. levele, 1920. nov. 29. (melléklete a szatmári püspök rendelete, 1920. dec. 1.): PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nagykaroly, 1921/6.

114 „Öszentségének, a pápának tanácsa, de nem parancsa, hogy az esküt tegyék le, a rendi generális is ezt akarja”: BOTH 2015, 172.

115 Visegrádi Lajos hf. levele, 1920. dec. 2.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1921/19.

aki visszariadva az eskütételtől, kiteszi magát a biztos kiutasításnak, árvaságra hagyva az egyedül benne bízó tanulók százait”.¹¹⁶

Végül 1921 márciusában és áprilisában került sor az eskü letételére. A piarista tanárok közül csak Nagykarolyban voltak ketten, akik nem tették le: Gyurácz Ferenc és Vincze László (valamint a gimnáziumban tanító Bujdos Balázs szatmári egyházmegyes hittanár). Helyettük Horváth Jenő házfőnök és plébános, valamint két piarista káplánja tették esküt, és vették át óráikat.¹¹⁷ A nagykarolyi házfőnök egyébként előnyt látott az eskütételben: „A világi, úgy politikai mint katonai hatóságokkal eskütételünk óta a viszony megértő” – állapította meg az 1921. december 18-án tartott rendházi gyűlésen.¹¹⁸

Románia: Fokozott románosítás (1922/1923)

A megértő viszony azonban csak látszat volt. A román hatóságok nem mondtak le arról, hogy a piarista gimnáziumokat is államosítsák és román nyelvvé tegyék. Ion Brătianu 1922 elején megalakult kormánya az addiginál keményebben fogott hozzá a magyar piarista iskolák átalakításának. Ehhez az egyik utat Pteancu Sándor országos főigazgató képviselte, aki 1922. április 9-én Kolozsváron azt ajánlotta föl Both Ferenc romániai piarista vikáriusnak, hogy ha a nagykarolyi gimnáziumban román párhuzamos osztályt indítanak, akkor az intézet államsegélyre lesz jogosult. A piaristák ezt elfogadták volna, azonban Constantin Angelescu miniszternek nem tetszett a főigazgató terve, mert ő a még gyorsabb románosítás híve volt. „Nyílt bevallása szerint igen sok a felekezeti s elsősorban igen sok a magyar iskola, ami a románság veszedelmét jelenti” – írta Both Ferenc.¹¹⁹ Ezért Pteancu később már arra hivatkozott hogy a román és magyar tagozatok nem lehetnek egy épületben, „mert a román tanulók a magyaroktól a magyar nyelvet tanulnak meg”.¹²⁰

Angelescu 1922. május 25-én, Temesvári látogatása során kíséretével a piarista gimnáziumot is meglátogatta, ahol többek között „kifogásolta az osztályok és szertárak csak magyar feliratait,” és „kijelentette, hogy jövőre románul kell tanítani”. – „Ez egyszerre lehetetlenség” – válaszolta Both Ferenc. (Beszélgetésüket Petrovici János tankerületi főigazgató tolmácsolta). A miniszter másnap órákat is látogatott, és a diákokat is kikérdezte. „Beszédét a tanulók megértették, de szörnyű nagy lett a megbotránkozás a felháborodása akkor, amidőn az [VII.B.] osztály egyik tanulója egy regátbeli várost nem tudott a mappán megmutatni. »Ez nem iskola« – »nu școală« – mondotta”.¹²¹

A miniszter tervei ellenére a 1922/1923-as tanévet még három piarista gimnázium kezdte meg Romániában. 1923 elejétől azonban Angelescu sorban bocsátotta ki rende-

116 Szinger Kornél tf. körlevele, 1921. jan. 5.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Körlevelek, 1921/15; PMKL, I.1.b, 71. füzet, p. 50 (1921/15). BOTH 2015, 172.

117 Ért/Nagykaroly 1920/1921, 16. Szinger Kornél vizitációs beszámolója: PMKL, I.1.b, Konz., 1921. máj. 14. BOTH 2015, 173. – Kolozsváron ugyan mindenki letette az esküt, de Perényi József és Majtényi Géza a tanév végén Magyarországra repatriálását kérte. Perényit ekkor a tf. Budapestre helyezte, Majtényit viszont még nem. Ld. még Perényi és Majtényi leveleit, 1921. júl. 6–7: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Kolozsvár, 1921/593.

118 PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1922/684.

119 BOTH 2015, 185. Pteancu és Angelescu véleménykülönbsége: BOTH 2015, 222.

120 BOTH 2015, 185, 188.

121 BOTH 2015, 184–185.

leteit „a felekezeti iskolák működésének megbénítására s tönkretételére”.¹²² Az egyik első célpontja a nagyváradi premontrei gimnázium volt, amelynek működését 1923. január 17-én „irredentizmus” miatt rendeletileg fölfüggesztette, viszont nem sikerült elérnie, hogy az épületet román líceum foglalja el.¹²³

Pteancu saját szülővárosában, Nagykárolyban körültekintőbben járt el. Elérte, hogy az immár román többségű városi tanács 1923. március 22-én átadja a gimnáziummal kapcsolatos jogait és kötelezettségeit az államnak, így most már fenntartóként tárgyalhatott a piaristákkal. (A nagykárolyi gimnázium telke ugyanis a rend tulajdona volt, a rajta álló épületet pedig 1887-ben a város építtette, majd birtokolta, de azzal a feltétellel, hogy a piarista oktatás célját szolgálja.¹²⁴) Pteancu tehát fölkereste Schweighoffer János igazgatót, és elmondta, hogy „a premontreieknek és a minoritáknak nem adnak tanítási jogot, de a piarista rendet fönn akarják Romániában tartani”. Azt ajánlotta, hogy ha a következő tanévtől már csak román nyelvű első osztály nyílik, a gimnázium államsegélyt kap, a piaristákat pedig állami fizetéssel alkalmazzák.¹²⁵ Ajánlatát május 10-én – ismét személyesen – úgy pontosította, hogy az állami főgimnáziumnak az I–V. évfolyamokon román, a III–VIII. évfolyamokon pedig – kifutó jelleggel – magyar osztályai lennének.¹²⁶

Ennek hírére Both Ferenc vikárius május 15-én személyesen kereste föl Angelescut Bukarestben. Ismét fölajánlotta, hogy a rend 1925-től „a nagykárolyi s temesvári intézetekben a magyar osztályok mellett a párhuzamos román osztályokat bevezeti”, viszont kérte hogy a román nyelv, történelem, földrajz s alkotmánytan tanítását az V–VIII. osztályokban csak 1924-ben kezdjék meg, és úgy kaphassanak államsegélyt, „mint a magyar világban volt”. (A kéréseket részben magyarul, részben románul olvasva adta elő.)¹²⁷ A miniszter nem adott választ, sem szóban, sem írásban. Véleményét csak utólag, 1923. július 11-én Kolozsváron közvetítette Pteancu Both Ferencnek: „ez csak halogatás”.¹²⁸

Pteancu ajánlatát 1923. június 19-én, Horváth Jenő nagykárolyi házfőnök jelenlétében tárgyalta a magyar tartományi konzisztórium. Úgy döntöttek, hogy a gimnáziumban a piaristák csak akkor vállalhatnak tanítást, ha a legalább a magyar szekció piarista vezetése alatt áll, és az államsegély az igazgató kezéhez érkezik. Ellenkező esetben a városban csupán a plébános, három káplán és két nyugalmazott rendtag maradjon. „Mint piarista állami szolgálatba senki sem léphet.”¹²⁹

Angelescu és Pteancu azonban nem vette figyelembe a piaristák kérését. Június 28-én „tekintettel Nagykároly város kulturális érdekeire” elrendelte az épület átírását az államra, majd július 11-én lepecsételtette a termeket, amelyeket szeptember 17-én a városi

122 BOTH 2015, 185.

123 SZILÁGYI 1941, 10. BOTH 2015, 233.

124 PMKL, I.1.b, Konz. 1923. ápr. 19.; jún. 19. PMKL, I.4, 4: Vegyes ügyek, 5: A nagykárolyi gimnázium fenntartói szerződésével kapcsolatos iratok (1923). Vö. BALANYI 1943, 199–200.

125 Horváth Jenő hf. levele, 1923. márc. 28.; PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923, 1923/281. BOTH 2015, 226.

126 Horváth Jenő hf. levele, 1923. jún. 13.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923, 1923/615.

127 BOTH 2015, 231–232.

128 BOTH 2015, 233.

129 PMKL, I.1.b, Konz. 1923. jún. 19. Szinger Kornél tf. levele Both Ferenc vikáriusnak, PMKL, I.1.b, Lev. füz. 78. füzet, 1923/629 (jún. 19.)

hatóság, majd a másnap az új állami líceum igazgatója vett át. A piaristák közül senki nem vállalt tanári állást, csupán a hitoktatást végezték a plébánián maradt piaristák.¹³⁰

Eközben, 1923. június 17-én újabb miniszteri rendelet jelent meg, amely szerint az ősszel kezdődő tanévtől románul kell tanítani minden osztályban a román történelmet, földrajzot, az alkotmányt, az elsőben pedig az összes tárgyat.¹³¹ Ezért gyűltek össze július 11-én Pteancu országos főigazgatónál a romániai magyar iskolafenntartók képviselői (köztük Majláth Gusztáv erdélyi püspök és Both Ferenc piarista vikárius). Pteancu kifejtette, hogy a szerzetesrendek „az általános emberi kultúrát szolgálják, [...] nem lehet nekik megengedni, hogy más nyelven, mint az államén, működhessenek”,¹³² ezzel szemben Romániában „a szerzetesrendek [...] irredenták, s külföldi vezetés alatt állanak. A legirredentábbak szerint a premontreiek és a piaristák.”¹³³

A romániai piaristák többsége valóban nem lelkesedett a román nyelvű tanításért. Legtöbbször Horváth Jenő felfogását osztották, aki 1923. június 13-án Sopronból (szülőföldjéről) azt írta helyzetükről: „Rendfőnöki parancsra helyünkön maradtunk”, de „a rendfőnökség [...] az engedelmisség erejénél fogva nem kötelezhet arra, [...] hogy állampolgársággal együtt nemzetiséget is változtassak, sem arra, hogy idegen nyelven tanítsak”. „Szenvedjük azon lelki kínokat, melyeket magyarságunk miatt kell túrnunk. Legszenvedőbb érzelmeinket kell láncra vernünk, idegen állam nemzeti ünnepein egyházi és iskolai ünnepeket tartanunk, folyton loyaltást színlelnünk”. „Én tehát teljesen kizártan tartom, hogy mi a román oktatási nyelvre térjünk át.” „Csak addig maradjunk ott, míg magyarul taníthatunk.”¹³⁴

Both Ferenc vikárius és temesvári igazgató ennél optimistább volt. A rendeletet Temesváron nem hajtotta végre, hanem beadványban fellebbezett a miniszterhez, sőt egyenesen Ferdinánd román királyhoz. Beadása előtt elhívta Petrovici János főigazgatót is, hogy meggyőződhessen róla, hogy az elsős diákok mind magyar anyanyelvűek, és addig magyar elemi iskolába jártak. A miniszter válasza helyett 1923. október 16-án Pteancu érkezett Temesvárra. Reggel az igazgató tudta nélkül, Petrovicivel együtt ismét meglátogatták az első osztályokat, és kikérdezték a gyerekeket, majd az igazgatói irodába mentek. Pteancu kijelentette, hogy „az I. osztályban a román tanítást feltétlenül be kell vezetni, ellenkező esetben megszünteti az első osztályokat, vagy a piaristákat állami tanárokkal fogja helyettesíteni.” – „Kényszerhelyzet elé állítva, a román nyelvű tanítást az első osztályokba be fogom vezetni” – válaszolta az igazgató.¹³⁵

Both visszaemlékezése szerint csak két piarista tudott olyan szinten románul, hogy taníthattak is. Az évkönyv szerint azonban négyen voltak: a Hunyad megyei Csopotai Lajos történelmet, földrajzot és matematikát, a nagybecskereki Sütőry István történelmet, földrajzot és természetrajzot, a torontáli Brach József matematikát, a nagykárolyi Pap János pedig természetrajzot tanítottak. Vállalásuk értékét növeli, hogy (utóbbi kivétel-

130 Horváth Jenő hf. levelei, 1923. jún. 30.; aug. 16.; szept. 25.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923/695; 1923/898; 1923/1052. PMKL, I.1.b, Konz., 1923. jún. 19.; aug. 14. Vö. BOTH 2015, 188, 226, 363; BIRÓ V. 1943, 331.

131 Horváth Jenő nagykárolyi hf. levele, 1923. jún. 24.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923/689. BOTH 2015, 218, 221.

132 BOTH 2015, 222.

133 Horváth Jenő hf. levele, 1923. szept. 25.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923/1052.

134 Horváth Jenő hf. levele, Sopron, 1923. jún. 13.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Románia, 1923/615.

135 BOTH 2015, 234–235.

vel) ezek nem saját szaktárgyaik voltak. A román nyelvhez az igazgató két világi tanárt (Petrovici István, Popovici Virgil) alkalmazott.¹³⁶

Az 1923/1924-es tanévre tehát a piarista rendnek csupán két iskolája maradt Romániában. Temesváron románul tanítottak, fokozatosan, felmenő rendszerben, az utolsó magyar osztály 1930-ban hagyta el az iskolát. Csúpan a magyar nyelvet és a hittant tanulták magyar nyelven. Kolozsvárott viszont az Erdélyi Római Katolikus Státus által fenntartott piarista gimnázium végig megőrizhette magyar tanítási nyelvét.

A vagyon sorsa

Az 1919 nyara után Csehszlovákiában és Romániában maradt piarista házfőnökök legfontosabb dolga az volt, hogy megőrizték a rend megmaradt épületeit és vagyonát, és gondoskodjanak hasznosításukról. Ez azonban számos jogi és gyakorlati problémát fölvetett, amelyek megoldása hosszú évekig tartott, és többek között a Szentszék közbeavatkozását igényelte.

Csehszlovákia: A Szentszék közbeszól (1919–1922)

A csehszlovák kormány ugyan nem államosította az egyház vagyonát az újonnan megszállt területen, de már 1919 elejétől kezdve lehetetlenné tette annak elérését Magyarországról, és megszervezte állami igazgatását.¹³⁷ Amikor Braneczky József trencsén-i házfőnök 1919. október 13-án Pozsonyban tárgyalt Medvecký Károllyal, a pozsonyi szlovák minisztérium egyházügyi referensével, az megmutatta neki azt a rendelkezést, amely alapján ő dönthetett az egyházi vagyon egyes elemeinek „kényszerszolgálat” alá vételéről.¹³⁸ Szinger Kornél tartományfőnök tehát mindenképpen el akarta kerülni, hogy a rend vagyona az esztergomi érsek és a kiutasított magyar püspökök birtokainak sorsára jusson, és csehszlovák állami kezelésbe kerüljön.¹³⁹

Az állami hatóság a lakásínségre hivatkozva, közcélra is bármikor lefoglalhatott üresen álló helyiségeket.¹⁴⁰ Az üres rendházépületek vonzó célpontot jelentettek az új állami iskolák igazgatói, a városi hatóságok és a hadsereg számára. Az épületekbe költöző idegenek a cseh katonai megszállás kezdetétől folyamatos fejfájást okoztak és találékonyságot igénylő feladatot adtak a házfőnökök számára.

136 Ért/Temesvár, 1923/1924, 9–11. BOTH 2015, 238

137 RÁCZ Kálmán: Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938), Budapest, 2008 (kézirat: doktori értekezés, ELTE BTK), 101–104.

138 Braneczky József levele, 1919. okt. 16.: PMKL, I.1.b, Iktatott levelezés, Trencsén, 1919/616.

139 Szinger Kornél tf. 1919. aug. 19-én minden csehszlovákiai hf-nek előírta, hogy „maradjon mindaddig a helyén, amíg a tárház sorsára vonatkozóan a rendi kiküldött a cseh kormány illetékes emberével véglegesen meg nem egyezik. Addig is szíveskedjék Nagytisztelendőségét mindent elkövetni az illetékes faktoroknál, hogy a tárház szerzeményi vagyona és egyéb ingóságai biztosíttassanak” (PMKL, I.1.b, Lev. füz., 68. füzet, p. 53 [iktatószám nélkül]).

140 Braneczky József trencsén-i hf. szavaival (1920. jún. 22.): „Az üres épületek, szobák, helyiségek lefoglalását illetőleg figyelembe veendő a törvény intézkedése, hogy közcélra (iskola, katonaság, kórház, csendőrség, jótékony egyesület stb.) bármely üresen álló ház, lakás (magánlakás is) lefoglalható. Magánszemélyektől azonban kikötött bér kérendő” (PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1920/565).

Az épületek államosításának veszélye 1920 tavaszán múlt el, amikor a prágai kormány deklarálta, hogy „a volt kath. gymnasiumok helyiségeit és gyűjteményeit nem tekintii állami vagyonnak, hanem az eddigi fenntartó tulajdonának”, és a használatukért kész bért fizetni, ám reméli, hogy az egyház belátó lesz, és inkább önként átengedi ezeket az államnak. Egyúttal pedig a pozsonyi szlovák minisztérium élénken érdeklődni kezdett a privigyei gimnázium, a rózsahegy-i rendház, valamint a félkész trencsén-i új rendház épületének átvétele iránt az érintett házfőnököknél.¹⁴¹ Mivel azoknak nem volt felhatalmazásuk arra, hogy a rendházak sorsáról döntéseket hozzanak, a Budapesten székelő, „külföldi” tartományfőnökre pedig az új hatóságok bizalmatlanul tekintettek, fölmerült egy külön csehszlovákiai piarista előjáró kinevezése.

Ilyen azonban már létezett. A Cseh-Morva-Sziléziai Provinciához tartoztak ugyanis a piarista rend legrégebbi közép-európai házai, és volt olyan időszak is, 1692 és 1721 között, amikor ezek a magyarországiakkal és az alsó-ausztriaiakkal közös provinciát alkottak. A 1870-es évektől azonban a cseh piaristák nehéz helyzetbe kerültek, mert iskoláikat nem sikerült megfeleltetni az állam által előírt követelményeknek, így azokat sorban államosították. 1913-ban 10 rendházban már csak 33 fogadalmas rendtag élt, akik állami elemi iskolákban tanítottak vagy plébániát vezettek, és közülük 16-an 65 év fölöttiek voltak. Számuk tehát az évek során egyre fogyott, 1924-ben 7 rendházban 14-en, 1930-ban pedig 6 rendházban 13-an maradtak.¹⁴² „A cseh piaristák meddők, se nem lehet tőlük remélni a feltámadást, [se] a kath. szlovákság nem venné jó néven ezt” – írta 1929-ben Tomek Vince.¹⁴³

A szlovákiai piaristák többsége tehát a cseh provinciális helyett inkább egy maguk közül való előjárót látott volna szívesen. Mátrai János nyitrai házfőnök 1920. április 7-én rendtársai nevében azt vetette föl, hogy „nem volna-e ajánlatos a kellemetlenségek elkerüléséért *propter formam* Ft. Pálmai Miklós [egykori] asszisztens urat Szlovenszko területére provinciális hatáskörrel megbízni úgy, amint ezt már itt több férfi és női szerzetesrend megtette. [...] A cs. minisztérium vallásügyi osztálya a szlovenszko-i piaristáknak Budapesttől való függését erősen kifogásolván, helyzetünket [...] lehetetlenné tehetné, és [...] vagyonunkat is lefoglalhatná”.¹⁴⁴ A rendtartomány kormányzata azonban a békeszerződés aláírása előtt nem akart döntő lépést tenni, és a konzisztórium 1920. május 5-ülésén azt fogalmazták meg, hogy *delegatus provincialis* kinevezését „politikai, jogi és rendi konstitucionális szempontból döntésre nem találjuk érettnek”.¹⁴⁵

141 Braneczky József trencsén-i hf. levele, 1920. jún. 25.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 577/1920.

142 *Catalogus religiosi Ordinis Scholarum Piarum Provinciae Bohemiae, Moraviae, Silesiae*, Pragae, 1913. Jindřich Gregor provinciális Tomek Vincének, 1924. márc. 12.: PMKL, IV.198, Iratok, 2). *Catalogus generalis*, Romae, 1931, 92–96.

143 Tomek Vince levele Cserhelyi Józsefnek, 1929. okt. 3.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

144 Mátrai János hf. levele, 1920. ápr. 7.: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1920/341. – Pálmai Miklós (1854–1924) a Pozsony megyei Majorházán született (Palm néven), a rendbe belépésekor szlováknak nem tudott (PMKL, I.1.b, Rullák, 3), de 1893-tól Rózsahegy-en, majd 1904-től Szentgyörgyön működött, mint házfőnök és igazgató, majd 1911-től nyugalmazottként élt Szentgyörgyön, és emellett 1906–1912 között a magyar rendtartomány egyik asszisztense (kormánysegéd) volt (vö. LÉN 1998, 286, téves adatokkal; helyesen: Névtár/Mo, 1892/1893–1918/1919). Klacsko István szentgyörgyi hf. betegsége miatt 1919. jún. 5-én (a mikor a Tanácsköztársaság miatt a megszokott kapcsolat a tartományfőnökséggel) a rendház tagjai őt választották meg előjárónak, de 1920 januárjától egészségügyi okokból többször is kérte fölmentését (Pálmai Miklós hf. levelei, 1919. aug. 9.; 1920. jan. 10.; febr. 10.; ápr. 8.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Szentgyörgy, 1919/449; 1920/112, 1920/203, 1920/387).

145 PMKL, I.1.b, Konz. 1920. máj. 5.

Erről a tartományfőnök május 8-án értesítette Pálmai Miklóst (akit egyúttal fölmentett ideiglenes házfőnöki tisztsége alól), és arról is tájékoztatta, hogy „már Főtisztelendőségednek adtunk megbízást arra, hogy a cseh-szlovák állam illetékes fórumainál a megszállott rendházak ügyeit képviselje, és a jövőre nézve is felkérem Főtisztelendőségdet, hogy ha bármi tekintetben egységes intézkedésre volna szükség, abban [...] szíveskedjék eljárni”.¹⁴⁶ Hogy mikor kapott Pálmai ilyen megbízást, azt nem tudjuk, sőt maga Pálmai sem tudta, és arra gyanakodott, hogy az erről szóló levél elveszett.¹⁴⁷

Pálmai Miklóst azonban már ezt megelőzően, 1920. április 20-án Mátrai János is fölkereste Szentgyörgyön, és egy közös memorandumban foglalták össze, hogy milyen feladatai lennének az új előjárónak, akit itt már *procurator provincialis*-nak neveztek, és azt várták tőle, hogy „rendi ügyeinknek a cseh-szlovák minisztériumnál szószólója legyen”. Pálmai azt javasolta, hogy „eme rendkívüli állásra” egyházi jogi ismeretei miatt Russel Károly (1860–1923) veszprémi gimnáziumi hittanárt (a kolozsvári Kalazantinum korábbi igazgatóját) lehetne kinevezni. A memorandumot megosztották a többi cseh-szlovákiai házfőnökkel is, akik támogató megjegyzéseket tettek hozzá. „Jobb későbbben, mint soha. A megszállás kezdetén kellett volna már egy rendi *procuratura* felállítását megszervezni, hogy ne legyünk teljesen magunkra hagyatva” – írta például Szepesi Bódg Podolinból.¹⁴⁸

A konzisztórium 1920. június 23-án (Szinger Kornél távollétében) meghajolt a közös fellépés előtt. Felkérték Russel Károlyt a feladatra,¹⁴⁹ de végül igenlő válasza ellenére Szinger Kornél sem őt, sem mást nem nevezett ki delegátusnak.¹⁵⁰ Ehelyett továbbra is a házfőnököknek adott eseti felhatalmazásokat konkrét ügyek elintézésére. Így született meg például megegyezés 1921. január 21-én Trencsénben arról, hogy a csehszlovák állam befejezi a világháború miatt félbemaradt építkezést (bár nem teljesen a konzisztórium elképzelései szerint).¹⁵¹ Rózsahegyen ugyanakkor kútba esett a rendház egyházmegyei szeminárium céljára történő megvételének terve, sőt az 1919/1920. tanévben bérlőként ott lakó szepesi küsszeminaristák és nevelők az év végén Besztercebányára költöztek.¹⁵²

A delegátus kiküldése és az ideálistól messze eső helyzet rendezése azért maradhattott el, mert a magyar rendtartománynak egyelőre csak veszítenivalója volt. 1920 nyarán legfeljebb arról tárgyalhattak volna, hogy milyen feltételekkel engedik át egy-egy épüle-

tük használatát a csehszlovák államnak. Ezt azonban próbálták elkerülni, mert attól féltek, hogy az állam véglegesen meg akarja szerezni azokat. Ezért arra készültek, hogy addig tartják fenn az „ideiglenes helyzetet”, amíg lehetőségük nem lesz jobb megoldásra. „Nekünk jobb lett volna, ha a politikai viszonyok változása esetén a mai állapotban vannak házaink, ezért volt politikánk a halogatás” – emlékezett 1924-ben Szinger Kornél akkori tartományfőnök.¹⁵³ Reményük egyik alapja egy 1920. június 26-án összeállított tervezet szerint az volt, hogy a Szentszék és a csehszlovák állam közötti megállapodás majd stabilizálja az egyházi vagyon jogi helyzetét, és akkor már biztonsággal adhatják át vagy bérbe vagyontárgyaikat. Másrészt abban reménykedtek, hogy a békeszerződés kisebbségi cikkelyei alapján a felvidéki magyarság is fenn fog majd tartani magyar nyelvű iskolákat, amelyekben a piaristák örömmel vállalnák a munkát.¹⁵⁴

A magyar piaristák szándékát tekintve nem meglepő, hogy az ügy rendezésébe nem sokára a rend generális előjárója, majd a Szentszék is bekapcsolódott. Jindřich Gregor cseh provinciális 1921 elején levelet írt a katalán származású Thomas Viñas (1864–1929) generálisnak, amelyben tájékoztatta őt a nyitrai, a besztercebányai és a szepesi egyházmegye élére frissen kinevezett szlovák püspökökről,¹⁵⁵ és figyelmeztette, hogy azok várhatóan nem a Magyarországról irányított piaristákat, hanem olyan a szerzetes-rendeket fognak támogatni, amelyek már kialakították a maguk helyi igazgatását. Ezzel az indokkal felajánlkozott a kilenc rendház átvételére a cseh-morva piarista provinciába.¹⁵⁶ A generális erről 1921. február 18-án tájékoztatta Szinger Kornél tartományfőnököt, és jelezte, hogy szeretné megismerni a felvidéki rendházak helyzetét, valamint a magyar álláspontot. Levelének Budapestre érkezésével körülbelül egy időben, március 6-án látogatta meg Szinger Kornélt Kollányi Ferenc (1863–1933) váradi kanonok, a külföldi magyar iskolákat támogató (és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter támogatását élvező) Julián Egyesület alelnöke, aki aziránt érdeklődött, hogy a magyar piaristák vállalnák-e a tanítást, ha egyes felvidéki városokban a magyar kisebbség vállalkozna középiskola fenntartására.¹⁵⁷ Ugyanekkor titkára útján Kmetkyó nyitrai püspök azt ajánlotta, hogy a rend és a püspökség együtt indítson szlovák katolikus iskolát Nyitrán, amelyben a „bolsevikiek” által fenyegetett cseh piaristák is taníthatnának. Úgy látta, hogy „Nyitra nem számíthat magyar iskolára, mert a magyarság számaránya nincs 15%”.¹⁵⁸ Sőt, 1921 áprilisában Vojtaššák János szepesi püspök is a generálishoz fordult. Ő ugyanúgy a rózsahegyi rendház egyházmegyei szemináriumként való hasznosításának lehetősége felől érdeklődött, mint korábban a pozsonyi minisztérium a rózsahegyi házfőnökknél.¹⁵⁹

Mindezek után a magyar rendtartomány vezetése nem térhetett ki az elől, hogy a szlovenszkoí magyar rendházak sorsának rendezését napirendre tűzze. Már március 9-én megállapították, hogy magyar iskola nyitása csupán Léván és Nyitrán lehetséges, ha a helyi magyarság azt kezdeményezi. „Szentgyörgy, Podolin és Kisszeben eddig is élet-

146 PMKL, I.1.b, Lev. füz., 70. füzet, pp. 36–37, 1920/388.

147 Braneczky József levele, 1920. jún. 25.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1920/577.

148 Mátrai János levele, amelynek melléklete tartalmazza a többi hf. írásos véleményét, 1920. máj. 31.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1920/565. Közzölte: SZEKÉR 2022. – Braneczky József külön támogató levele, amelyben sürgős ügyekként írja a rózsahegyi ház eladását, a privilegyei gimnázium bérbeadását és a trencsénai épületcserét, 1920. jún. 4.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1920/573.

149 PMKL, I.1.b, Konz., 25. füzet, 1920. jún. 23. – Russel Károlynak írt felkérő levél, 1920. jún. 30.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 70. füz., p. 61. [1920/592]. – Ezekben a napokban Braneczky József trencsénai hf. is fölkereste a tartományfőnökséget, hogy rendháza és szentgyörgyi rendtársai ügyeit intézze, amelyekről június 25-én följegyzést is készített a tf. számára (PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén/1920/577), de ebből úgy látszik, hogy nem tudott Russel fölkeréséről. A Braneczky által fölvetett ügyekben készült 1920. június 26-án egy „Vázlat a cseh kormánynak adandó válaszhhoz”, 1920. jún. 26.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, ad 1920/577.

150 Russel Károly válasza, júl. 7.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Veszprém, 1920/610.

151 Braneczky József hf. levelei, Trencsén, 1921. ápr. 25., jún. 23.: PMKL I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1921/358; 1921/633. Ld. még: SZEKÉR 2022.

152 HDRosenb, p. 131. BIRÓ I. 1943, 276–277. SZEKÉR 2020a.

153 Szinger Kornél gen. asszisztens levele, Róma, 1924. ápr. 16.: PMKL, I.1.b, Külföldi piaristák, 1924/411.

154 „Vázlat a cseh kormánynak adandó válaszhhoz”, 1920. jún. 26.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Trencsén, 1921/577. Keletkezéséről ld. a 149. jegyzetet.

155 Kmetko Károly (Nyitra), Blaha Marián (Besztercebánya) és Vojtaššák János (Szepes) felszólítására 1921. febr. 13-án a nyitrai piarista templomban került sor. RÁCZ K. 94. SZTYAHULA 2013, II.9.2.

156 Thomas Viñas levele Szinger Kornélnak, 1921. febr. 18.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1921/219. PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. márc. 9. Vö. BIRÓ I. 1943, 289.

157 PMKL, I.1.b, Konz., 1921. márc. 9.

158 PMKL, I.1.b, Konz., 1921. márc. 16.

159 Wagner Antal gen. assz. levele, 1921. ápr. 9.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1921/325.

képtelen iskolák voltak. Trencsénnek, Privigyének és Rózsahegynek környéke teljesen tót. Selmechányáé német. E helyek tehát szóba se jöhetnek. [...] Tisztán tót iskola vezetésére nem vállalkozunk.” Ezért ezeket a rendházakat – Szentgyörgy kivételével, amelyet a nyugalmazottak lakhelyének szántak – hajlandók lettek volna átadni a cseh-morva provinciának.¹⁶⁰ A nyitrai szlovák iskola tervét elvetették, de „egy paralell működő külön tót és külön magyar iskoláról” hajlandók voltak tárgyalni.¹⁶¹

Egyelőre azonban minden felet türelemre intettek, mert körvonalazódni kezdett, hogy Viñas generális a nyáron be fogja utazni Bécset, Budapestet és Prágát, hogy az érintettek véleményét személyesen is megismerje, és ennek előkészítéseként felkérték Szinger Kornélt és a magyar tartományi konzisztóriumot, hogy küldjék el Rómába a felvidéki rendházakkal kapcsolatos kívánságait és javaslatokat.¹⁶²

Az 1921. május 27-i konzisztórium ülésen elfogadott dokumentum a korábbi alapelveket tükrözte: a „jogvédelmet” és a magyar tanítás vállalását. A vagyonból csak az alapítványi elemek átadására voltak hajlandók, a „szerzeményi” résztől nem akartak lemondani, és az ingóságokról sem. De a legérdekesebb talán az, hogy itt jelent meg először a rendi vezetés elképzelése az egyes rendházak jövőjével kapcsolatban. Négyféle megoldást tudtak elképzelni: meg akarták tartani a jelentős magyar lakossággal rendelkező városok (Nyitra és Léva) rendházait; a nyugalmazottak lakhelyének szánták a szentgyörgyit; a cseh-morva rendtartománynak adták volna a magyar iskola tekintetében reménytelen, de egyébként jó adottságú házakat (Privigyé, Rózsahegy, Trencsén); a többit pedig feladhatónak ítélték (Kisszeben, Podolin, Selmechánya).¹⁶³

Viñas prágai útjára 1921 augusztusában került sor. A generális júliusban a magyarországi házakat vizitálta, majd augusztus 9-én Wagner Antal generális asszisztens és Szinger Kornél tartományfőnök társaságában indult Prágába. Előző nap a magyar tartományi konzisztórium még egyszer rögzítette többek azt az alapelvet, hogy „tót tan nyelvű iskolát nem nyitunk” és „a cseh-morva provinciának „embert nem adunk”.¹⁶⁴ Addigra ugyanis a cseh provinciális már jelezte a generálisnak, hogy „üres” házakat még ideiglenesen sem tud átvenni.¹⁶⁵ A prágai tárgyalások során pedig végképp világossá vált, hogy a cseh piaristáknak „nincs vagyonuk, nincs novíciátusuk, ennél fogva nincs succrescentiájuk” (utánpótlásuk), legfeljebb „vagyonostul, tagostul vennék át a házakat, mint más szerzetek tették”. Ugyanakkor a magyar iskolák terve sem bizonyult megva-

160 PMKL, I.1.b, Konz., 1921. márc. 9.

161 PMKL, I.1.b, Konz., 1921. márc. 16.

162 Wagner Antal gen. assz. levele, 1921. ápr. 17., ápr. 29.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1921/341; 1921/376.

163 PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. máj. 27. A konzisztórium úgy határozott, hogy „a külügyminisztériumhoz felterjesztett beadványok és a mai tárgyalás alapján megszövegezhetsé előterjesztését, s a rendfőnök úr ez ügyben Wagner Antal gen. asszisztens írásos instrukcióval látta[!] el.” A generálisnak írt előterjesztés alapja tehát az a memorandum volt, amelyet a felvidéki rendházak ügyében a VKM és a Külügyminisztérium kérésére, az 1921. ápr. 30-i konzisztórium ülés döntése alapján Jászai Rezső és Fekete Endre piaristák állítottak össze, majd a konzisztórium ápr. 16-án elfogadott (PMKL, I.1.b, Konz., márc. 30., ápr. 16.), és ápr. 22-án küldtek meg a Külügyminisztériumnak (PMKL, I.1.b, Lev. füz., Rendi iskolák ügyeire vonatk. levelezés, 62. füzet, 1924/324). A dokumentumot latinra fordították, és az „In causa collegiorum, gymnasiorum et templorum in territorio Cseho-Slovakiae sitorum, Consistorium [...] sequentibus in punctis suam sententiam defixit” című résszel kiegészítve küldték meg 1921. jún. 2-án a generálisnak (PMKL, I.1.b, Lev. füz., Rendi iskolák ügyeire vonatk. levelezés, 62. füzet, 1924/324).

164 PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. aug. 8.

165 PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. júl. 23.

lósíthatónak. A pozsonyi szlovák minisztérium vallásügyi referense, Medveczky Károly kifejtette, hogy „magyar nexusra az új állam megszilárdulásáig gondolni sem lehet”, a tanulmányi alap vagyonát a csehszlovák katolikus tanulmányi alap veszi át, a vagyon eladásához pedig zsupáni vagy (200 000 koronán túl) miniszteri engedélyre van szükség.¹⁶⁶

Az ügy tehát korántsem oldódott meg, viszont most már a legmagasabb szinten folytatódott, mert a rózsahegy rendház miatt Hlinka András rózsahegy plébános (egyúttal kereszténydemokrata pártelnök és nemzetgyűlési képviselő) a Szentszékhez fordult. Emiatt Viñas generálist október 12-én a szentszéki Államtitkárságra hívták, ahol a Különleges Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, Francesco Borgongini Duca (1884–1954) közölte vele, hogy mivel félő, hogy a csehszlovák állam ráteszi a kezét a kihasználatlan rendházakra, célszerű volna átadni azokat az illetékes megyéspüspököknek azzal a feltétellel, hogy a politikai viszonyok változása esetén visszaadják, avagy később megvásárolják őket. A generális először a magyar állásponttal válaszolt, hangsúlyozva, hogy az átadáshoz a magyar kormány jóváhagyására is szükség volna, a bíboros államtitkárhoz intézett beadványában pedig hivatkozott a cseh hatóságok addigi méltánytalan eljárására.¹⁶⁷

November 19-én azonban már maga Pietro Gasparri (1852–1934) bíboros államtitkár adta Viñas értesére, hogy a rendházak püspöki használatba adása sürgős, mert a szepesi püspök jelentkezett az egyházmegyéje területén fekvő rózsahegy és podolini házért.¹⁶⁸ Ezután úgy látszik, nem maradt tere a halogatásnak, különösen, miután Lorenzo Schioppa budapesti nuncius is kapcsolatba lépett mind a tartományfőnökkel, mind a kultuszminisztériummal.¹⁶⁹

A Szentszék szándékáról a rózsahegy és podolini piarista házfőnökök a prágai nuncius és a szepesi püspök útján értesültek. Kérésükre Szinger tartományfőnök az adott ügyben Rappensberger Vilmos selmechányai házfőnököt nevezte ki delegátusának. Ő a két házfőnökkel együtt 1922. február 2-án Rózsahegyen állapodott meg Vojtaššák szepesi püspökkel, akit a tárgyalásra Hlinka plébános és Mederly Károly alpolgármester is elkísért. A megállapodás a templomok, a rendházak és a hozzájuk tartozó melléképületek nyolcévi bérletéről szólt. Az ingó vagyon sorsát is részletekbe menően megtárgyalták. Vojtaššák püspök Rózsahegyre jezsuita, Podolinba pedig redemptorista szerzeteseket telepített le. 1922 nyarán megérkeztek mindkét rendház új lakói, és miután a házfőnökök a házi vagyon elemeit a megállapodásnak megfelelően átadták, letétbe helyezték, eladták

166 Szinger Kornél beszámolója a tárgyalásokról és vizitációról: PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. aug. 31.–szept. 1. V.8. BIRÓ I. 1943, 289.

167 Thomas Viñas levele, 1921. okt. 19. (mellékelve Viñas 1921. okt. 15-én készült beadványa Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, 1921. okt. 15.): PMKL I.1.b, Ikt. lev., 1921/1013. PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1921. nov. 9.

168 Thomas Viñas levele, 1921. nov. 19.: PMKL I.1.b, Ikt. lev., 1921/1075. PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1921. dec. 1.

169 PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1921. dec. 2. – Az ügyre vonatkozó iratok a budapesti nunciatura római levéltárában: Archivum Apostolicum Vaticanum, Archivio della Nunziatura di Ungheria, busta 3, fasc. 2.1.2, ff. 300–308. Ld. Tóth Krisztina–Tusor Péter, *Inventarium Vaticanum I: A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*, Budapest–Róma 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae I/14), 16. – A kutatás jelen állása szerint a csehszlovák kormány lépései az ügyben még feltáratlanok, az államosítási szándékot azonban az idő nem igazolta.

vagy elszállították, Podolint augusztus 18-án, Rózsahegyét pedig szeptember 9-én elhagyták a magyar piaristák.¹⁷⁰

Úgy tűnik, hogy a szepesi püspök sürgetésére hozott szentszéki döntésben a magyar piarista vezetés is megnyugodott, és meglátta benne azt az utat, amely elvezethet a többi feladhatónak ítélt rendház sorsának rendezéséhez. Kisszebenben a városi tanács 1920 szeptembere óta polgári iskola céljára bérelte a közös rendház- és gimnáziumépületet, de a konzisztórium csak egy-egy évre engedte megkötni a szerződést.¹⁷¹ Selmezbányán a rendház nagy részét a katonaság használta, majd 1921 márciusában jelentkezett a házfőnökön keresztül a helyi keresztényszocialista egyesület, hogy megvenné az épületet. Erre azonban a konzisztórium ekkor még nem adott érdemi választ.¹⁷² De amint megszületett a rózsahegy és podolini precedens, a tartományfőnök rövidesen kénytelen volt Rómában a kisszebeni és a selmezbányai rendház a bérbe-, illetve eladását is.¹⁷³

A jóváhagyó szentszéki válasza 1922 áprilisáig kellett várni. A kisszebeni esetben XI. Piusz pápa kifejezte aggodalmát, hogy ha az állam bérelné a rendházat, akkor esetleg „antikatólikus” célokra használná, ezért azt javasolta, hogy előbb kínálják fel megvételre a megyéspüspöknek, másodsorban az államnak (inkább vegye meg, mint bérelje), ha egyik sem lehetséges, akkor pedig a várossal egyezzenek meg a bérletről.¹⁷⁴ A tartományfőnök nem bocsátkozott újabb tárgyalásokba, hanem az utolsó javaslatot követve, így Czimmermann Pál házfőnök útján a várossal kötött 11 évre bérleti szerződést. A házfőnök és társa, Holczinger Imre 1922. augusztus 26-án távozott Kisszebenből.¹⁷⁵ Selmezbányán azonban Rappensberger Vilmos, miután az adásvétel lebonyolítása után letette házfőnöki hivatalát, utolsó éveire is szülővárosában maradt (Bélabányán született) az immár keresztényszocialista székház egyik szobájában.¹⁷⁶

Léva: Sikertelen tanítási kísérlet (1919–1922)

A lévai rendházra sokáig megtartandóként tekintett a rendi vezetés. A várost 1919. július 20-án fölkereső Srobár Lőrinc teljhatalmú szlovák miniszter is kijelentette, hogy „Léván az iskolák magyarok maradnak, mert a lakosság 80%-as magyar”.¹⁷⁷ Ezért az 1919/1920. tanévre egy teljes tanári kart kitevő piarista kontingens maradt a rendházban. Az iskola azonban szlovák tanítási nyelvvel, felmenő rendszerben, és piarista tanárok nélkül nyílt meg.¹⁷⁸ A helyiek több kísérletet tettek a magyar gimnázium visszaállításá-

ra. 1920 nyarán a helyi takarékpénztári igazgató kezdeményezésére egy bizottság memorandumot írt a magyar nyelvű iskola ügyében (szövegét két piarista tanár fogalmazta), amelyet a prágai köztársasági elnöknek és a pozsonyi szlovák minisztériumnak is megküldtek, de az válasz nélkül maradt.¹⁷⁹

Az 1920/1921. tanévre a rendházban lakó piaristák felét máshová helyezték, viszont a helyben maradók – a felvidéki városok közül itt egyedül – megpróbálkoztak a magántanítással. A magyar oktatás elől elzárt I. és II. osztályos lévai gimnazistákat, összesen 47 főt, magántanulóként beírták az érsekújvári magyar tagozatos gimnáziumba, de helyben, a katolikus elemi iskola épületében tanította őket „némileg szakrendszer szerint” három piarista tanár. Kísérletük komoly ellenszélben zajlott, és így végül nem is koronázta siker. Tankönyvek és -eszközök alig álltak rendelkezésre, a minisztérium pedig ősszel átalakította a szaktárgyi tanítást csoportrendszerűvé (amelyben egy tanár tanít mindent egy csoport diáknak). Az iskolát „irredenta mozgalom szervezése” címén többször is feljelentették, és végül az érsekújvári osztályozóvizsgán „különféle pletykák szerint sok mindenféle, nem éppen pedagógiai szempont is tekintetbe jött”, így a diákok mintegy felének évet kellett ismételnie.¹⁸⁰

1921 őszén már nem folytatódott magántanítás, a piarista tartományi vezetés azonban még ugyanúgy elhárította a helyi egyházközség megkeresését, amely a rendház bérbevétele iránt érdeklődött, mint más városok esetében. Még 1921. szeptember 20-án is azzal érveltek, hogy nem dőlt el a magyar nyelvű iskola ügye, jöllehet a tartományfőnök számára Gombos Antal házfőnök bevallotta, hogy „nagyon kevés [...] ma a remény, hogy itt belátható időn belül taníthatunk”.¹⁸¹ Egy hónap múlva, október 21-én a tartományfőnök arról tájékoztatta a házfőnököt, hogy ha „lévai iskolánkat újból meg nem nyithatjuk, a ház bérbeadásáról tárgyalásba bocsátkozhatunk a katolikus hitközséggel”.¹⁸²

A keleti négy rendház 1922. évi kiűritése után tehát Léva esetében sem vártak tovább. A házfőnök közvetítésével 1922 nyarán megszületett a tartományfőnök és a lévai plébánia iskolaszéke által is jóváhagyott bérleti szerződés. A megállapodás szerint a plébánia a karbantartás kötelezettségéért cserébe kapta meg a rendház és a templom használati jogát.¹⁸³ Talán azért, mert két katolikus egyházi szervezet közötti egyszerű bérbeadásról volt szó, ezt az ügyet nem terjesztették a Különleges Egyházi Ügyek Kongregációja elé, hanem csak Viñas piarista generális jóváhagyását kérte a tartományfőnök, amelyet meg is kapott.¹⁸⁴ Az átadás-átvétel körüli teendők elvégzését követően 1922. augusztus 16-án ezt a várost is elhagyta az utolsó két, még helyben lakó piarista. Gombos Antal házfőnök Debrecenben, helyettese, Boros Antal pedig (Szentgyörgyön eltöltött négy hónap után) Veszprémben folytatta tanári pályafutását.

170 BIRÓ I. 1943, 271, 277–278. SZÉKÉRI 2020a. SZÉKÉRI 2020b.

171 PMKL, I.1.b, Konz., 1920. júl. 24., aug. 18.; 1921. márc. 16.; ápr. 19.

172 PMKL, I.1.b, Konz., 1921. márc. 16.

173 A kisszebeni rendház bérbeadásának szentszéki engedélye kapcsán ld. a konzisztórium döntését: PMKL, I.1.b, Konz., 1921. dec. 2. Ld. még Szinger Kornél tf. Czimmermann Pál kisszebeni házfőnöknek 1921. dec. 2-án, ill. a római generalátusnak 1921. dec. 17-én írt leveleit: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 74. füzet, pp. 14, 21–22. – A selmezbányai rendház eladása kapcsán ld. Szinger Kornél tf. Rappensberger Vilmos selmezbányai hf-nek 1922. febr. 19-én, ill. a római generalátusnak 1922. márc. 18-án írt leveleit: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 74. füzet, pp. 43–44, 54–55.

174 Wagner Antal gen. asszisztens levele, 1922. ápr. 11.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1922/344. Tartalmát a konzisztórium is megismerte: PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1922. ápr. 18.

175 BIRÓ I. 1943, 261–262.

176 BIRÓ I. 1943, 280.

177 Gombos Antal, in *MPTk* 2013, 258. BIRÓ I. 1943, 263.

178 A lévai piaristák sorsáról 1918 és 1922 között: BIRÓ I. 1943, 262–265. SZÉKÉRI 2020c.

179 BIRÓ I. 1943, 263–264. Ld. még alább az 57. jegyzetet.

180 HDLéva III, pp. 142–143.

181 Gombos Antal hf. levele, 1921. szept. 20.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Léva, 1921/888. A konzisztóriumon: PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1921. szept. 28.

182 PMKL, I.1.b, Lev. füz., 74. füzet, p. 2. (1921/888).

183 A szerződés első változata 1922. jún. 17-én készült: BIRÓ I. 1943, 265. Ezt a konzisztórium még módosította: PMKL, I.1.b, 27. füzet, 1922. jún. 21. A végleges szöveget az iskolaszék (amely plébániai képviselőtestületként működött) júl. 2-án hagyta jóvá. Ld. Gombos Antal hf. jelentése, 1922. júl. 6.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Léva, 1922/697. A konzisztórium döntése: PMKL, I.1.b, Konz., 27. füzet, 1922. júl. 12.

184 Szinger Kornél tf. levele Thomas Viñas generálisnak, 1922. júl. 6.: PMKL, I.1.b, Lev. füz., 75. füzet, pp. 43–44 (1922/649). A generális jóváhagyó válasza, 1922. júl. 14.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1922/788.

Szlovákia és Románia: Rendházak iskola nélkül (1922–től)

Az államosítások és bérbeadások után 1922 őszére a piarista rendnek Csehszlovákiában négy, Romániában pedig egy olyan rendháza maradt, amelyhez nem tartozott iskola.

Nyitrán Cserhelyi Sándor házfőnök lakott négy nyugalmazott, idős vagy beteg rendtársával, csakúgy, mint Puder József házfőnök Szentgyörgyön. Ide tartozott Kalcso Leó másodfőnök is, aki Pozsonyban lakott, és ottani iskolákban tanított, de a szentgyörgyi templomban is végzett lelkipásztori szolgálatot.¹⁸⁵ Trencsénben továbbra is az „ideiglenes” rendházat lakta Braneczky József házfőnök és a nyugalmazott Rauchbauer József. Braneczky intenzíven bekapcsolódott a város életébe lelkipásztorként és az 1921-ben általa alapított fiúkonviktus vezetőjeként. Privigyén két idős rendtag maradt, Szegess Mihály házfőnök és Janny László, akik régi nagy kollégiumépület két lakásában húzták meg magukat, míg a többi az állami gimnázium és a katolikus elemi iskola bérelte.¹⁸⁶ A következő évtizedben a rendházak anyagi viszonyaiban folyamatosan történtek kisebb változások, ám funkciójuk nem változott.

Hasonló helyzetbe került az 1920-tól iskola nélkül maradt máramarosszigeti rendház is. Ott is az épületek és földek hasznosítása (üzlethelyiségek bérbeadása, kerti gyümölcsök értékesítése) jelentette a legfontosabb feladatot,¹⁸⁷ azonban a ház új funkciót is kapott 1922-ben azzal, hogy ott nyitották meg a Romániai Rendtartomány noviciátusát. „Van külön tantermük, szép kápolnájuk és betegszobájuk. A kert pedig a kuglizóval első rangú üdülő és szórakozó helyük, ahol nincs előttük semmi eltiltva, élvezhetik a legfinomabb gyümölcsöket” – jelentette az „idilli” helyzetről szeptember 22-én Visegrádi Lajos,¹⁸⁸ aki 1922-ben azért vette át a Nagykárolyba költöző Mondik Páltól a házfőnökséget, mert egyben a novíciusok magisztere lett. Munkáját csupán egyetlen fogadalmas rendtársa segítette promagiszterként.¹⁸⁹

A rendház nélküli iskolák számát gyarapította a nagykárolyi is, a mellette álló gimnázium 1923. évi bezáratása után. Ezután a piaristák legfontosabb ottani tevékenységét a plébánia és az ahhoz kapcsolódó egyesületek (Legényegylet, Oltáregylet) vezetése jelentette. A rendház közösségéhez a házfőnök-plébános mellett két káplán („plébánossegéd”) és 2-3 nyugalmazott rendtag tartozott.¹⁹⁰ Ellátásukat a plébánia jövedelme biztosította, noha ott is komoly nehézséget jelentett, hogy a Károlyi család által addig biztosított kegyúri támogatás megszűnt, mivel a család a földrefom során elvesztette birtokait. Az egyházközség a párbér beszédésével akart bevételre szert tenni, akár utólagos behajtás útján, de ez – mint Horváth Jenő plébános 1922 májusában a házi gyűlésen megjegyezte – „kényes és lelkipásztori működésre tényleg nagyon *ominosus* [rossz előjelű] eljárás”.¹⁹¹

¹⁸⁵ Ld. a 62. jegyzetet.

¹⁸⁶ Névtár/Mo 1922/1923.

¹⁸⁷ BIRÓ V. 1943, 336.

¹⁸⁸ Visegrádi Lajos hf. levele, 1922. szept. 22.: PMKL, Ikt., Románia/1922/1076.

¹⁸⁹ Névtár/Ro, 1922/23–1927/1928.

¹⁹⁰ Névtár/Ro, 1922/23–1927/1928.

¹⁹¹ A nagykárolyi őszi házgyűlés jegyzőkönyve, 1921. dec. 18.: PMKL, I.1.b., Románia, 1922/684.

Az új rendtartományok

Az 1918/1919. évi változások során a Csehszlovákiához és Romániához csatolt területen maradt piarista rendházak irányítását nagyon megnehezítette, hogy az első években az új országhatárok nem voltak könnyen átjárhatók, se a postán küldött levelek, se az emberek számára. Szinger Kornél tartományfőnök ugyan 1921 májusában Romániában, majd augusztusban (Thomas Viñas kíséretében) Csehszlovákiában is vizitációt tartott,¹⁹² az ottani állami hatóságok azonban nem szívesen vették, hogy saját országukban „külföldi”, tehát magyarországi előljáró intézkedik. Ezért már a csehszlovákiai vagyoni kérdések tárgyalása során is fölmerült az az igény, hogy igazítsák a rendi szervezetet – az egyházmegyékhöz hasonlóan¹⁹³ – az új országhatárokhöz.

Románia: Út az önálló rendtartományhoz (1920–1925)

A romániai rendházak önállósodása felé az első kezdeményezés úgy látszik, hogy Majláth Gusztáv erdélyi püspöktől indult, aki 1920 novemberében Rómában járt, és fölkereste Thomas Viñas generálist is. Beszámolója nyomán a generális november 17-én azt javasolta Szinger Kornél tartományfőnöknek, hogy nevezzen ki egy *delegatus provincialis*-t, aki egyrészt kapcsolatot tart a magyarországi rendtársakkal, másrészt anyagi és szellemi értelemben felügyeli a romániai rendházakat.¹⁹⁴

A magyar rendtartomány tanácsa 1920. december 15-én tárgyalta meg a generális javaslatát, és habár a Külügyminisztérium megkérdezett tisztviselője ellenezte, „mert az ottani hatóság a politikai elszakadásba való belenyugvást látna benne”, de végül a gyakorlati szempont érvényesült, és vikáriussá nevezték ki Both Ferenc temesvári házfőnököt, tanácsosaivá pedig Sáfrán József temesvári tanárt, Horváth Jenő nagykárolyi házfőnököt, Mondik Pál máramarosszigeti házfőnököt és Visegrádi Lajos kolozsvári házfőnököt.¹⁹⁵

A döntésről a tartományfőnök 1921. január 19-én kelt levelében értesítette Both Ferencet, és egyben hatáskörét is meghatározta: lelkiekben és anyagiakban a tartományfőnök jogait gyakorolja (de sohasem annak akarata ellenére), tanulmányi ügyekben pedig főigazgatói jogkörrel intézkedik. A levélben azt is megírták, hogy a kinevezés „nem jelenti mintegy viceprovinciának felállítását”.¹⁹⁶ Miután azonban erről a generálist értesítették, ő kongregációjával együtt június 2-án úgy határozott, hogy a Szentszéktől kell

¹⁹² PMKL, I.1.b, Konz., 26. füzet, 1921. máj. 14.; aug. 31.

¹⁹³ TÓTH Krisztina: *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházpolitikai következményei*, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Bp.–Róma, 2021 (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis III, Fasc. 1).

¹⁹⁴ Thomas Viñas levele, Róma, 1920. nov. 17.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., 1920/1275. – Aznap a generális hasonló tartalmú levelet írt Visegrádi Lajos kolozsvári hf-nek is, külön hangsúlyozva, hogy „haud longe adsunt pro eisdem, seu melius contra easdem magna detrimenta, quae male tum personas, tum scholas afficiunt, unde pietati et litteris discrimen” (PMKL, I.4, Vegyes ügyek, 2: Both Ferenc romániai vicarius provincialis kinevezésére vonatk. iratok; közli BOTH 2015, 170, hibákkal).

¹⁹⁵ PMKL, I.1.b, Konz., 1920. dec. 15. Vö. BOTH 2015, 170.

¹⁹⁶ PMKL, II.1.b, Lev. füz., 71. füzet, 1921/68. PMKL, I.4, Vegyes ügyek, 2: Both Ferenc romániai vicarius provincialis (rendfőnökhelyettes) kinevezésére vonatk. iratok). – Vö. PMKL I.1.b., Konz., 1921. jan. 19. – Az irat Horváth Jenő nagykárolyi hf, útján jutott Romániába, aki januárban Budapesten járt (PMKL, I.1.b., Konz, 1921. jan. 12.; PMKL, I.4, Hivatalos levelezés, 1921. jan. 24.)

kérniük egy viceprovincia föllállítását, ugyanolyan jogokkal, mint a katalán provinciától függő kubai és az aragón provinciától függő chilei-argentín viceprovinciaik.¹⁹⁷ Eszerint fogalmazták meg a kérvényt, amelyet a Szerzetesi Kongregáció 1921. június 20-án hagyott jóvá. Eszerint a viceprovincia tartson káptalanat, amely vokálist is választhat a tartományi káptalanra.¹⁹⁸

A szentszéki dekrétumot maga Viñas generális hozta Budapestre, és 1921. július 23-án személyesen számolt be róla a tartományi konzisztórium ülésén, majd pedig ő adta át a bukaresti pápai nunciának is, amikor augusztus elején Nagykárolyban találkozott vele. Egyúttal kérte, hogy járjon közbe a magyar piaristák szabad romániai mozgása érdekében. Amikor augusztus 4-én a generális és a magyar tartományi kormánytanács ismét tárgyalta kérdést, kiderült, hogy Szinger tartományfőnök a vikárius mellé négy konzultort nevezett ki, a generális szerint pedig csak kettőt kellett volna. Így ekkor csupán Horváth Jenő és Visegrádi Lajos kinevezését erősítették meg.¹⁹⁹ A teljes jogi folyamatot a tartományfőnök végül 1921. október 26-án írt levelében ismertette Both Ferencel, és ekkor küldte meg számára a szentszéki dekrétumot, immár azzal a céllal, hogy ismertesse a viceprovincia tagjaival.²⁰⁰

A viceprovinciának megalakulásakor 53 tagja volt, amely a repatriálások és a kevés növendék miatt lassan fogyott, az 1930-as évek végére már 40 körül volt.²⁰¹ Ugyanis sok piarista tért vissza előbb-utóbb Romániából Magyarországra, az ellenkező irányban viszont kisebb volt a mobilitás. Both Ferenc ugyan törekedett rá, hogy a megszállt területekről származó piaristák csatlakozzanak a Romániai Tartományhoz, de kevés sikerrel.²⁰² Ezért a vikárius egyik legfontosabb feladata a rendtartomány utánpótlásának biztosítása volt. Az 1922 pünkösdjén (június. 4.) először megtartott viceprovinciái káptalanon úgy döntöttek, hogy Máramaroszigeten noviciátust, Kolozsvárott pedig tanárképző intézetet nyitnak, amelynek piarista növendékei a Kolozsvári (hamarosan I. Ferdinánd király) Tudományegyetemen szerezhetnek diplomát.²⁰³ A Kalazantinumnak 1922-ben három, 1925-ben már nyolc növendéke volt.²⁰⁴

A román hatóságok azonban a romániai piaristákat még radikálisabban el kívánták szakítani vártak Magyarországtól. Nagykárolyban például Horváth Jenő házfőnöknek 1920. november 23-án Baltescu János megyei prefektus és a helyi görögkatolikus főesperes is azt tanácsolták, hogy a rend jogi helyzetét egy „külön román rendtartomány” biztosíthatná. Ezzel a nagykárolyi piaristák is egyet tudtak érteni, csak azt szeretnék volna „hogy a magyarországi rendbe[!] bármikor visszatérhessünk”.²⁰⁵ Pteancu Sándor „közoktatásügyi vezérőigazgató” 1923 márciusában Nagykárolyban szintén azt ajánlotta Both Ferenc vikáriusnak, hogy ha létrejönne „az önálló román provincia, legalább formálisan”, akár államsegélyt is kaphatna. A kérdést Both a nagykárolyi rendházi gyűlésen is fölvetette, ahol „a kényserű helyzet miatt az önálló román provinciát szük-

ségesnek mondták ki”. A budapesti rendi kormánytanács azonban 1923. április 19-én úgy határozott, hogy a tartományfőnök ne tegyen lépéseket ez ügyben.²⁰⁶

Végül a Magyarországtól való függetlenedést kívánó román állami nyomás²⁰⁷ hatására két év múlva, 1925. február 7-én a Giuseppe Del Buono generális vikárius vezette generálisi kongregáció úgy döntött, hogy a viceprovinciát önálló provinciái rangra emeli, és 1925. március 11-én Both Ferencet tartományfőnökké (*provincialis*, akkori megnevezéssel „rendfőnök”) nevezte ki.²⁰⁸ Az első romániai választó káptalanat július 7-én és 8-án Temesváron tartották, ahol Patay Józsefet választották tartományfőnöknek.²⁰⁹

Csehszlovákia: Út a Szlovák Rendtartományhoz (1924–1930)

Miközben a Romániai Rendtartomány önállósult, a csehszlovákiai magyar rendházak önálló szervezetének ügye sem került le a napirendről, de azt most már nem a piaristák, hanem a csehszlovák állami és egyházi hatóságok szorgalmazták. 1924 áprilisában például Csehszlovákia szentszéki követe kérte a pápai államtitkárságot, illetve Giuseppe Del Buono generális vikáriust a szlovákiai házak átszervezésére vagy egy önálló provincia létrehozására.²¹⁰ Del Buono kérésére a magyar rendtartomány véleményét Jászai Rezső iskolaügyi referens és levéltáros fogalmazta meg. A május 16-án elküldött memorandum szerint a cseh provincia nem lenne képes átvenni a szóban forgó rendházakat vagy ha át is venné, csakhamar elvesztené, és végül is a csehszlovák állam foglalná el azokat. Egy önálló szlovák provincia pedig szintén nem lenne életképes, mert sem elegendő vagyona, sem kellő utánpótlása nincsen. Kitért arra, hogy a romániai viceprovincia létrehozását a magyar nyelvű tanítás biztosítása indokolta, a csehek azonban „kijelentették, hogy a magyar piaristáknak semmi esetre sem engedik meg iskoláik megnyitását”.²¹¹

A memorandumról Hermenegildo Lucas Passetto kapucinus, a rend apostoli vizitátora 1924. június 2-án tárgyalt Szinger Kornél asszisztens generálissal, és arra utasította magyar provinciát, hogy kérjék a Szentszéktől egy viceprovincia létesítését.²¹² A konzisztórium június 18-án úgy döntött, hogy követi az utasítást, és viceprovinciálist is ajánlott Cserhelyi, Puder vagy Braneczky személyében. Az irat megszerkesztésére ismét Jászait kérték meg, akinek láthatóan nem tetszett, hogy előző beadványukat nem vették figyelembe. Ezért a június 20-án elküldött kérvényben az is szerepelt, hogy „az általam most kérelmezett viceprovincia jövője csak lassú haldoklás lesz és kimúlás”.²¹³ Ezzel el is érte a célját, mert a Szentszék elállt a viceprovincia föllállításától. Amikor egy évvel később a prágai nuncius akart tárgyalni a házak megvételéről vagy bérbeadásáról, a magyar tartomány konzisztóriuma ezzel 1925. július 1-én Cserhelyi Sándor nyitrai ház-

197 Wagner Antal levele, 1921. jún. 2. PMKL I.1.b., Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1921/459.

198 A Szerzetesi Kongregáció engedélye, 1921. jún. 20.: PMKL I.1.b., Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1921/646; PMKL, I.4, Vegyes ügyek 2: Both Ferenc romániai vicarius provincialis kinevezésére vonatk. iratok.

199 PMKL I.1.b., Konz., 1921. aug. 4. Vö. BOTH 2015, 171.

200 PMKL, I.1.b., Lev. füz., 1921/976 (1921. okt. 26.)

201 Névár/RO 1922/23–1927/1928; 1928/29–1930/1931; 1931/32–1933/1934; 1934/35–1939/1940.

202 Both Ferenc levelei, 1922. jún. 11. és szept. 8.: PMKL, I.1.b., Románia, 1922, szám nélkül.

203 PMKL, I.4, Tartományi káptalanok iratai, 1: Az 1922. évi vikáriusi káptalan iratai.

204 Névár/RO 1922/23–1927/1928.

205 Horváth Jenő hf. levele, 1920. nov. 25.: PMKL, I.1.b., Ikt. lev., Nagykároly, 1920/1234.

206 PMKL, I.1.b., Konz., 1923. ápr. 19.

207 BIRÓ V. 1943, 333–338.

208 PMKL, I.4, Vegyes ügyek 6: A Romániai Provincia föllállítására vonatk. iratok

209 PMKL, I.4, Tartományi káptalanok iratai, 2: Az 1925. évi tartományi káptalan iratai.

210 Szinger Kornél gen. asszisztens levele, Róma, 1924. ápr. 16.: PMKL, I.1.b., Külföldi piaristák, 1924/411. Giuseppe Del Buono generális levele, 1924. ápr. 24.: PMKL, I.1.b., Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1924/412. Vö. BIRÓ I. 1943, 289.

211 PMKL, I.1.b., Lev. füz., Rendi iskolák ügyeire vonatk. levelezés, 65. füzet, 1924/412 (máj. 16.)

212 Szinger Kornél gen. assz. levele, 1924. jún. 3.: PMKL, I.1.b., Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1924/604

213 „institutio Vice-Provinciae a me nunc proposita non erit nisi luctamen mortis et interitus gradu quidem lento”: PMKL, I.1.b., Lev. füz., Rendi iskolák ügyeire vonatk. levelezés, 65. füzet, 1924/604 (jún. 20.)

főnököt bízta meg, és azzal az utasítással látták el, hogy „a felvidéki házak ne alakítsanak át sem vice-, sem önálló provinciává, mert nem tudják magukat fenntartani”.²¹⁴

Új helyzet állt elő azonban 1928-ban, miután február 2-án a Szentszék és a Csehszlovák Köztársaság szerződést kötöttek („*modus vivendi*”, tulajdonképpen egy ideiglenes konkordátum), amely többek között kimondta, hogy „a szerzetesrendek és kongregációk, amelyeknek Csehszlovákiában vannak házaik, nem fognak függeni ugyanezen szerzetesrendeknek és kongregációknak külföldön levő tartományi házaik főnökeitől. Ha [önálló] tartománynak megalakítása Cseh-Szlovákiában lehetetlen, a nevezett csehszlovák házak a generális háznak lesznek alárendelve”.²¹⁵

A szerződés még meg sem jelent a közlönyökben, amikor február 8-án Jindřich Gregor cseh provinciális ismét levélben fordult ismerőséhez, Tomek Vince piaristához, aki akkor a budapesti Kalazantinum egyik teológia-tanára és lelkiigazgatója (spirituálisa) volt. Tomek a Sáros megyei Palocsán született, Kisztebenben járt iskolába. Ugyan nem tartozott a szlovák nacionalisták közé, de élénk kapcsolatot tartott volt a határ két oldalán élő honfitársaival.²¹⁶ A cseh provinciális úgy vélte, hogy itt az ideje Csehszlovák Provincia létrehozásának. Ehhez Tomektól kért tájékoztatást, aki még 1924-ben azt írta neki, hogy „katolikus érdek, a mi piarista érdekünk és a szlovákok érdeke, hogy kollégiumaink ne haljanak ki Szlovákiában”.²¹⁷

Miután Gregor úgy értesült Tomektól, hogy a Szlovákiában élő 12 piaristából heten 70 év fölött vannak, és csak kettő szlovák (ez utóbbi túlzás, mert legalább öt szlovák volt, és még legalább ketten beszéltek a nyelvet)²¹⁸, 1928. február 29-én már kissé visszafogottabban írt. Azt szerette volna, hogy a magyar provincia vállalná a nyugalmazottak eltartását, és átengedne olyan magyarországi szlovák piaristákat, akik erre vállalkoznának. Így lehetőség lenne a piarista iskolák újbóli megnyitására, amelyet a prágai Oktatásiügyi Minisztérium is támogatna.²¹⁹ Tomek is egyetértett azzal, hogy a szlovák provincia létrehozásához szükséges a nyilvános, szlovák nyelvű tanítás lehetősége. Hivatkozott rá, hogy a magyarok Temesváron is vállalták, hogy románul tanítsanak, mert „*melius est esse*” (jobb létezni, mint nem létezni).²²⁰

Az új helyzetet azonban a szlovákiai világi hatóságok is észlelték. 1928. május 5-én a pozsonyi tanügyi referátus „Dr. Tomek” tárgyszó alatt arról érdeklődött a nyitrai püspöktől, hogy „az önálló szlovenszkói provincia megalakult-e már”, mert úgy értesültek, hogy „provinciális lesz kinevezve a szlovenszkói piarista rend részére”. A püspökség természetesen Cserhelyi Sándor házfőnöktől kért felvilágosítást, aki jelezte, hogy az információ téves, de erősen izgathatta a dolog, mert azonnal Budapestre utazott. Tomek Vincét kereste, azonban nem találta otthon, így május 16-án levelet írt neki, mert azt sejtette,

hogy a híresztelés igaz lehet, és „ha már befejezett tény előtt állunk, arra készlet, hogy Főtisztelendőségedet, mint a szlovák provincia főnökét üdvözlöm”.²²¹

A híresztelés persze nem volt igaz. Így Cserhelyi arra a következtetésre jutott, hogy a pozsonyi iskolai referátuson szintén jó kapcsolatokkal rendelkező Braneczky József trencsényi rektor „dobta be a készülő tervek közé Kedves Spiritualis úr nevét is”.²²²

Mielőtt azonban ez kiderült volna, Cserhelyi rögtön vázolta az új rendtartomány berendezését: a tartományfőnök székhelye Nyitrán, a noviciátus ideiglenesen Szentgyörgyön, később Privigyén lenne, a növendékek pedig a nyitrai püspöki szemináriumban tanulnának.²²³ A provincia működőképessége érdekében szükségesnek tartotta legalább 4-5 piarista átvételét Magyarországról, ezt azonban a pozsonyi oktatásiügyi referátus ellenezte, mert „akik az új magyar Hiszekegyben nevelkedtek, nem megbízhatók”. Valovič referens szívesebben látott volna inkább „valami indifferens provinciából” (pl. spanyol) származó piaristákat.²²⁴

Tomek Vince válasza azonban kijózanító volt. „A lengyel és az osztrák provincia saját maga föltámasztásán dolgozik, s a cseh-morva provincia a maga 14 emberével, 7 rendházával succrescentia [utánpótlás] nélkül a kihalás szélén áll. [...] Vagyis komolyan csak a magyar provincia jöhet szóba a maga tót tagjaival”. Az azonban „egy embert sem tud küldeni és nem hogy 4-5-öt” – írta 1928. május 24-én.²²⁵

Az új csehszlovákiai helyzettel 1928. július 20-án a magyar tartományi káptalan is foglalkozott. Az ügygel ismét megbízott Jászai Rezső asszisztens a *modus vivendi* alapján háromféle megoldást látott: 1. a rendházak közvetlenül a generális alá tartoznak; 2. „szűkebb provinciát” hoznak létre, „melynek élete véget ér az ott levők életével”; 3. „hosszabb életre tervezett, aktív provinciát hoznak létre”. Végül utóbbi mellett döntöttek, és megbízták a nyitrai és trencsényi házfőnököket, hogy „tájékoztadjanak az állami és egyházi illetékeseknél, hogy egy aktív provincia létrehozása lehetséges-e? A rend [rendtartomány] örömmel támogatja ezt a törekvést erkölcsileg és tőle telhetőleg anyagilag is, kötelező ígéretet azonban nehéz anyagi helyzetére való tekintettel nem tehet”.²²⁶

A következő hónapokban tehát tovább tárgyaltak az ügyről, de érdemi megoldás nem született. A csehszlovák püspökkari konferencia, amely 1928 októberében tárgyalta a kérdést, örömmel látta volna „ha a piarista rend legalább három gimnáziumban taníthatna. Anyagilag azonban sajnos nem bírnak segítséggel lenni.” Az anyagi és személyi problémák megoldására Cserhelyi és Braneczky újabb és újabb ötletekkel álltak elő. Cserhelyi 1928. október 25-én a ferencesekkel közös tanárképző intézetet javasolt,²²⁷ Braneczky pedig 1929. április 12-én azt, hogy csak 3-4 évre küldjenek három fiatal piaristát Magyarországról, akik a tartományfőnöki, novicius-magiszteri és a privilegyei házfőnöki feladatot látnák el, amíg a saját szlovák utánpótlás munkába nem léphet.²²⁸ A cseh provinciához csatlakozást azonban mindketten elvetették, pedig 1929 auguszt-

214 PMKL, I.1.b, Konz. 1925. júl. 1. Cserhelyi megbízása, 1925. júl. 1.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Lev. füz., 81. füzet, 1925/708 (júl. 1). Vö. BIRÓ I. 1943, 290.

215 PMKL, I.1.b: Tartományi káptalanok, 1928, Jegyzőkönyv, 52. Vö. BIRÓ I. 1943, 290.

216 SZTAKOVICS Erika: Tomek vince és a magyarországi szlovák egyesületek, in *Hitre, tudásra: A piaristák és a magyar művelődés*, szerk. Koltai András, Bp., 2019, 209–216.

217 „Zájem katolícky, zájem náš Piaristů a zájem slovensky žada, aby koleje naše nevymřely na Slovensku”: Jindřich Gregor cseh tf. levele Tomek Vincének, 1928. febr. 8.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

218 PMKL, I.1.b, Rullák, 3.

219 Jindřich Gregor cseh tf. levele Tomek Vincének, 1928. febr. 29.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

220 Tomek Vince levele Jindřich Gregor cseh tf-nek, 1928. márc. 5.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

221 Cserhelyi Sándor levele Tomek Vincének (és Tomek magyar fordítása), 1928. máj. 16.: PMKL, IV.198, Iratok, 2. – A tanügyi referátus levelének fordítása a magyar tartományfőnök számára Cserhelyi Sándor levelében, 1928. jún. 21.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1928/617.

222 Cserhelyi Sándor levele Tomek Vincének, 1928. máj. 24.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

223 Cserhelyi Sándor levele Tomek Vincének, 1928. máj. 16.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

224 Cserhelyi Sándor levele Tomek Vincének, 1928. máj. 19.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

225 Tomek Vince levele Cserhelyi Sándornak (fogalmazvány), 1928. máj. 24.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

226 PMKL, I.1.b: Tartományi káptalanok, 1928, Jegyzőkönyv, 12. Vö. BIRÓ I. 1943, 290.

227 Cserhelyi Sándor hf. levele Sebes Ferenc tf-nek 1928. okt. 25.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1928/1224.

228 Braneczky József hf. levele, 1929. ápr. 12.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev. Trencsén, 1929/387.

tusában a nyitrai püspök és a kultuszminiszter is ezi javasolta nekik.²²⁹ Sebes Ferenc tartományfőnök és a konzisztórium azonban minduntalan napolta döntést.²³⁰ „Egész természetes, hogy a magyar szempontnak legjobban megfelelő *status quo* álláspontján állanak a vezető emberek, vagyis hogy a *modus vivendi*-t ne mi, hanem a [törölve: csehek] republika hajtsa végre, és ameddig az nem kívánja, itt sem mozognak” – írta Tomek Vince (aki 1928 nyaratól asszisztensként maga is tagja volt a konzisztóriumnak).²³¹

Ezért 1929 októberében Braneczky és Cserhelyi úgy döntöttek, hogy egyenesen a Szentszékhöz fordulnak a provincia föllállítása érdekében. Kérelmük szövegét elsőként Tomek Vincének küldték meg, hogy „öntse azt egyházjogi formába”. Tomek maga is az ügy támogatója volt. „Olyan dologról van szó, amelynek szükséges voltáról évek óta a legteljesebben meg vagyok győződve, amelynek megvalósulásával életem egyik legszebb rendi álma teljeseedik be” – írta 1929. október 3-án Cserhelyi Józsefnek. Viszont maga nem akart a szlovák provinciában működni. „A helyzet úgy alakult, hogy nem lehetek a Rektor úr alattvalója – azonban segíteni egész lélekkel akarom.” Figyelmeztette rendtársait, hogy a kérvényt ne a Szentszékhöz, hanem a rend generálisának címezzék. Javasolta, hogy indokolják meg a különleges helyzetet (mert egyébként az új rendi konstitúciók tervezete szerint a provinciához legalább négy rendház és 40 rendtag lenne szükséges), érveljenek a provincia életképessége mellett, a cseh provinciával való kapcsolat és a generális alá helyezés ellen.²³² Cserhelyi 1929 november végén már személyi javaslatokat is tett Sebes Ferenc tartományfőnöknek. Provinciálisnak „az itteni rendtagok óhaja szerint” önmagát, asszisztenseknek Braneczky Józsefet, Kalcsok Leót (Szentgyörgy), tanácsosoknak pedig Szegess Mihályt (Privigye) és Puder Józsefet (Szentgyörgy) javasolta, a novíciusmesteri feladatra pedig sikerült elkérnie a cseh provinciából, Nikolsburgból Cyrill Berka-t, aki „igen szerény, több nyelvet értő (spanyolul is), képzett és minta pap”.²³³

Vége – minden bizonnyal Tomek Vince hatására – 1929. december 4-én a magyar tartományi konzisztórium is úgy döntött, hogy „a provincia megalakítása tárgyában kikötéseink felsorolásával előterjesztést teszünk Rómában”. A kérvényt Tomek fogalmazta a fentiek szerint, és már másnap, december 5-én elküldték. Eszerint a magyar rendtartomány vállalta, hogy minden csehszlovákiai vagyont átengedi használatra az új provinciának, és továbbra is fizeti a nyolc szlovákiai rendtag addigi illetményét. A csekély létszám ellenére úgy vélték, hogy „a jövődöbéli novíciusokra nem kevés remény van”, ha rend iskolát vagy konviktust vezet. A személyi kérdésekben elfogadták Cserhelyi javaslatát (a tanácsosok kivételével, amelyet az új, 1930 elején kihirdetett rendi konstitúciók már nem ismertek).²³⁴

A római eljárás még fél évig tartott. A generális januárban beadott kérvényére a Szerzetesi Kongregáció 1930. június 9-én engedélyezte, hogy a szlovákiai házakat a gene-

rális közvetlen irányítása alá vegye.²³⁵ Ennek alapján a szlovák piarista rendtartományt 1930. július 6-án állította fel Giuseppe Del Buono generális, a „trianoni béke által a Csehszlovák Köztársaságnak ítélt területen” fekvő kilenc rendházakból (amelyek között a bérbe adottakat is fölsorolták).²³⁶

A rendtartomány tíz „alapító” tagja közül nyolcan (köztük a provinciális és asszisztensei) addig is a felvidéki rendházakban éltek, ketten pedig olyan piaristák voltak, akik csehszlovák állami szolgálatban álltak, és 1919 után nem szerepeltek a magyar rendtartomány névsorában: Bellai (Stolarik) Máté a pozsonyi közoktatásügyi minisztérium tanácsosa volt, Lendvai János pedig a znióváraljai árvaház igazgatóságát hagyta ott, hogy Privigyén az új provincia első novíciusmesere legyen (Cyrill Berka helyett, aki mégis csak Nikolsburgban maradt).²³⁷

Elérte tehát egyik célját az a néhány piarista szerzetes, akiknek köszönhetően a trianoni után iskolabezárások és államosítások után egy évtizeddel is megmaradt a piarista szellem és közeg Szlovákiában. A szlovákiai rendtartomány fejlődése sem mondható teljesen sikertelennek. 1938-ban újra megnyithatták a trencsényi gimnáziumot, és 1948-ra már 17 tagja volt a provinciának, akik közül 14-en 1930 után léptek be.²³⁸

*

Trianon hatása nehezen befejezhető történet, mert az impériumváltás és a békeszerződés nem csak egyszeri változást okozott a Magyar Királyság területén, hanem hosszú és máig le nem zárult történeti folyamatok kezdetét jelentette. A piarista rend számára is az első éveket „a fennmaradás-keresés, berendezkedés-próbálgatás, új tanügyi és kormányzati rendszerhez való alkalmazkodás, iskola-elvesztés változatos és sokszor izgalmas eseményei töltik ki. A háborgó tavon hanyódás érzése lett úrrá a lelkeken” – emlékezett Bíró Vencel.²³⁹ Nagyjából 1922/1923-ra azonban kialakult Csehszlovákiában és Romániában az az intézményi környezet, amely a rend – a korábbiaknál jóval szűkebbre szabott – munkájának keretétül szolgálhatott. Néhány év késéssel igazodott ehhez a rendi szervezet, hogy az addigi egyetlen magyar rendtartomány helyett három rendtartományban is folytatódjon a piarista oktató és nevelő munka a Kárpát-medencében.

235 Serafino Maja procurator generalis levele, 1930. jún. 12.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Külföldi piaristák, 1930/617.

236 „Cum hoc territorium per tractatum Pacis Trianon Reipublicae Cecoslovachiae adscriptum sit, bonum videtur [...] ab antiqua sua Provincia Hungarica separamus, atque in novam Provinciam creamus et erigimus”: Giuseppe del Buono generális rendelete, 1930. júl. 6. (másolatban): PMKL, IV.198, Iratok, 2. – A határozatból nem találtunk példányt a magyar rendfőnökség iratai között, csupán Cserhelyi Sándor delegatus generalis értesítette róla Sebes Ferenc tartományfőnököt 1930. júl. 12-én (PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1930/799). Vö. Bíró I. 1943, 290–291.

237 *Catalogus generalis* 1931, 343–346. Vö. LÉH 1998, passim.

238 *Catalogus generalis* 1948, 137–139.

239 Bíró V. 1943, 330.

229 Cserhelyi Sándor hf. levele, 1929. aug. 23.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1929/952 (vö. Bíró I. 1943, 290). Braneczky József levele Tomek Vincének (szlovákul), 1929. szept. 2.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

230 „Előterjesztése tárgyában később történik döntés”: PMKL, I.1.b, Konz. 1929. szept. 5. – „E nagy körültekintést és megfontolást igénylő ügyben később történik döntés PMKL, I.1.b, Konz., 1929. okt. 9.

231 Tomek Vince levele Cserhelyi Sándornak, 1929. okt. 3.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

232 Tomek Vince levele Cserhelyi Sándornak, 1929. okt. 3.: PMKL, IV.198, Iratok, 2.

233 Cserhelyi Sándor hf. levele Sebes Ferenc f. nek, 1929. nov. 29.: PMKL, I.1.b, Ikt. lev., Nyitra, 1929/1293.

234 PMKL, I.1.b, Konz., 1929. dec. 4. Tomek fogalmazványa: PMKL, IV.198, Iratok, 2; PMKL, I.1.b, Lev. füz., Latin nyelvű levelezőfüzet (1925–1931), 1929/1293.

Szakirodalmi tájékoztató

(1) A piarista rend csehszlovákiai, romániai és szerbiai sorsáról az első történeti összefoglaló írásokat az érintett előljárók készítették a rendházi krónikákban. A megszűnt házak esetében ezek többnyire a rendtartomány budapesti levéltárába kerültek. Ezen kötetek mai lelőhelye: Kiszteben: PMKL, II.19: Acta domus Cibiniensis (II.19), Liber 1 (1841–1922). – Kolozsvár: Gyulafehérvári Érseki és Káptalani Levéltár, A kolozsvári piaristák levéltára, Rendi jegyzőkönyvek, historia domusok (V.2.a.), 3. doboz, b. kötet (1845–1921). – Léva: PMKL, II.28: Archivum domus Levensis, Lib. 12 (1878–1922). – Máramarosziget: lappang. – Nagybecskerek: PMKL, II.30: Nagybecskereki rendház levéltára, Kötetek, 1 (1842–1920). – Nagykároly: PMKL, II.15: Nagykárolyi rendház levéltára, jelzet nélkül (1919–1950). – Nyitra: lappang. – Podolin: PMKL, II.1: Acta domus Podolinensis, Lib. 20 (1828–1922). – Rózsahegy: PMKL, II.16: Annales domus Rosenbergensis, Lib. 3 (1900–1922). – Szentgyörgy: lappang. – Temesvár: lappang. – Trencsén: PMKL, II.26: Diaria domus Trenchiniensis, Lib. 3 (1836–1919).

(2) Nyomatásban megjelent beszámolók az események résztvevőitől: BOTH Ferenc (temesvári igazgató, romániai vikárius 1925-ig): Ötven év a temesvári piarista gimnázium történetéből (1885-1935): Műveltség- és kortörténeti tanulmányok, s. a. rend. Sas Péter, Budapest, 2015 (Magyarország piarista múltjából, 9). – BIRÓ Vencel (kolozsvári igazgató, romániai tartományfőnök): *Az intézet a román uralom éveiben*, in Ért/Kolozsvár 1940/1941, 13-46. Uő: *Az erdélyi rendházak a román uralom éveiben*, in *A magyar piarista rendtartomány története*, szerk. BALANYI György, Bp., 1943. 330-345. – BIRÓ Imre (magyar tartományfőnöki titkár, irodaigazgató): *A forradalmak és a restauráció kora*, uo., 258-329.

(3) BIRÓ Imre említett munkájához fölhasználta az említett rendházi krónikákat, valamint a piarista tartományfőnökség (akkori nevén rendfőnökség) irattárának bőséges anyagát is. Ezek mai lelőhelye: PMKL, I.1.b: Magyar rendfőnökség levéltára. A téma szempontjából fontosabb sorozatok: Iktatott iratok (tematikus rendben); Konzisztórium-i jegyzőkönyvek; Levelező füzetek (fogalmazványok); Házi gyűlések jegyzőkönyvei; Tartományi káptalanok. Ehhez az összefoglaláshoz nem is volt módunk feldolgozni a teljes anyagot. – Ugyanitt őrzik 1940 óta a romániai (vice)provincia első éveinek (1921–1940) iratanyagát is: PMKL, I.4: Romániai rendfőnökség levéltára. Azonban a legelső évekből, Both Ferenc vikárius idejéből (1921–1925) nem maradt fenn a teljes anyag, nem is iktatták az iratokat.

(4) Az újabb rendház- és iskolatörténetek igen szűken tértek ki az 1918/1919-es eseményekre, és általában nem haladják meg a „szemtanúk” nyomtatott munkáit. Néhány példa: ČIŽMÁR Marián, *Kalazanského zbožné školy v Sabinove: Príspevok k dejinám piaristov v Sabinove (1739–1922)*, Prešov, 2001. VÁNK Sándor, *Máramaroszigeti római katolikus egyházi iskolák*, Nagybánya, 2005. SZEKERNYÉS János, *Piaristák Temesváron: A kegyestanítórendi főgimnázium, rendház és templom*, Solness, Temesvár, 2009. NÉMETH Ferenc, *A bánsági középtanoda: A nagybecskereki piarista gimnázium története (1846–1920)*, Bácsországi Honismereti Társaság, Szabadka, 2015. ŠVOLIKOVA, Marta, *Československé štátne reformované reálne gymnázium v Leviciach 1919–1938*, in *Pamätnica: Gymnázia v Leviciach 1815–2015*. Gymnázium Andreja Vrábla v Leviciach, Levice, 2015. 78-93. – A témát számos ponton érintő forráskiadás és feldolgozás: *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, bev. SZAKÁL Ádám SchP, s. a. rend. KOLTAI András, Budapest, 2013 (Magyarország piarista múltjából, 7). Itt jelent meg többek között

RÉVAI József (1918/1919-ben budapesti tanár) visszaemlékezése (*A revolúciótól az evolúcióig*, 125-220), valamint a lévai (Gombos Antal, 249-260) és a nagykárolyi rendházak krónikáinak (Récsei Ede–Horváth Jenő, 271-280) 1918/1919. évi részei.

Rövidítések

Nyomtatott könyvek, kéziratok

- BALANYI 1943 = BALANYI György: *Az elindulástól Trianonig*, in BALANYI György et al., *A magyar piarista rendtartomány története*, Magyar Kegyes Tanítórend, Budapest, 1943, 13–257.
- BALOGH B. 2013 = BALOGH Béla, *A máramaroszigeti református liceum története*, Debrecen, 2013 (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transilbiscani, XVII).
- BIRÓ I. 1943 = BIRÓ Imre SchP: *A forradalmak és a restauráció kora*, in BALANYI György et al., *A magyar piarista rendtartomány története*, Magyar Kegyes Tanítórend, Budapest, 1943, 258–329.
- BIRÓ V. 1941 = BIRÓ Vencel SchP: *Az intézet a román uralom éveiben*, in Ért/Kolozsvár 1940/1941, 13-46 (kny: *A kolozsvári róm. kat. gimnázium a román uralom éveiben*, Kolozsvár, 1941. Újabb kiadása: BIRÓ Vencel, *Katolikus kincsek (Egyháztörténeti tanulmányok)*, szerk. SAS Péter, Kolozsvár, 2012, 86–101).
- BIRÓ V. 1943 = BIRÓ Vencel SchP: *Az erdélyi rendházak a román uralom éveiben*, in BALANYI György et al., *A magyar piarista rendtartomány története*, Magyar Kegyes Tanítórend, Budapest, 1943, 330–345.
- BOTH 2015 = BOTH Ferenc SchP: *Ötven év a temesvári piarista gimnázium történetéből, 1885-1935*, s. a. rend. SAS Péter, Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015 (Magyarország piarista múltjából, 9).
- Catalogus generalis* 1931; 1948 = *Ordinis clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Catalogus generalis*, Romae, 1931; *Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum catalogus generalis*, Romae, 1948.
- Ért = Gimnáziumi értesítő
- HDLéva III = A lévai kegyesrendi társház évkönyve, 1878–1922 (kézirat: PMKL, II.28: Archivum domus Levensis, Lib. 12. – Gombos Antal hf. írása az 1918–1922. évekről (pp. 133–148). Közölte: *MPTkt* 249–270.
- HDNagybecsk = Historia domus Nagybecskerekiensis Scholar. Piar. a regio-camerale privilegiato oppido Nagy Becskerek anno 1646-o fundatae, 1847–1920 (kézirat: PMKL, II.30: Nagybecskereki rendház levéltára, Kötetek, 1). – Bartha György hf. írása az 1914–1919. évekről (pp. 109-116); Cserhelyi Sándor hf. írása az 1919/1920. évekről (pp. 117–118).
- HDRosenb III = A rózsahegy társház története 1900–1922 (kézirat: PMKL, II.16: Annales domus Rosenbergensis, 3. kötet) – Bán József SchP írása az 1914–1922. évekről (pp. 84–160).
- HDTrench III = Continuatio historiae domus Trenchinensis Scholarum Piarum, III: 1836–1919 (kézirat: PMKL, II.26: Diaria domus Trenchiniensis, Lib. 3). – Branczky József írása az 1917–1919. évekről (pp. 312–358).

- JUNEK 2003 = JUNEK, Marek: *A szlovákiai oktatáspolitikai és viszonya a magyar iskolák pedagógusaihoz 1918 és 1922 között*, Fórum Társadalomtudományi Szemle 5 (2003) 4, 145–150.
- Károlyi 1905–1920 = Károlyi Mihály levelezése 1905–1920. szerk. Litván György, Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.
- KONTRASZTY 1920 = KONTRASZTY Dezső SchP, Beszámoló a nagybecskereki rendház utolsó hónapjairól, 1920 (kézirat: PMKL, I.1.b, Ikt lev., Nagybecskerek, 1920/815).
- LÉH 1919 = LÉH István SchP: Naplótöredék 1918. dec. 20-ától 1919. jan. 12-éig (kézirat: PMKL, IV.187: Léh István hagyatéka, 1: Saját kéziratok, 5, p. 7).
- LÉH 1998 = LÉH István SchP, *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, s. a. rend. KOLTAI András, Bp., 1998 (METEM Könyvek, 21).
- MPTkt 2013 = *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, bev. SZAKÁL Ádám, s. a. rend. KOLTAI András, Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya, 2013 (Magyarország piarista múltjából, 7).
- NÉMETH F. 2015 = NÉMETH Ferenc: *A bánsági középtanoda: A nagybecskereki piarista gimnázium története (1846–1920)*, Szabadka, 2015.
- Névtár/Mo = A Magyar[-Erdélyországi / ország]i Kegyes-tanítórend névtára. Budapest, 1876–1943.
- Névtár/Ro = A Romániai Kegyes-tanítórend névtára. Kolozsvár, 1922/1923–1939/1940.
- RÉVAI 2013 = RÉVAI József SchP: *A revolúciótól az evolúcióig (Visszaemlékezés 1918/1919-re)*, in *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, bev. SZAKÁL Ádám, s. a. rend. KOLTAI András, Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2013 (Magyarország piarista múltjából, 7), 125–220.
- SZEKÉR 2020a = SZEKÉR Barnabás: *Trianon és a magyar piaristák*, 1: *Rózsahegy*. 2020. URL: <https://archivum.piarista.hu/node/1506>.
- SZEKÉR 2020b = SZEKÉR Barnabás: *Trianon és a magyar piaristák*, 2: *Podolin*. 2020. URL: <https://archivum.piarista.hu/node/1518>.
- SZEKÉR 2020c = SZEKÉR Barnabás: *Trianon és a magyar piaristák*, 3: *Léva*. 2020. URL: <https://archivum.piarista.hu/node/1549>.
- SZEKÉR 2022 = SZEKÉR Barnabás: *Magyar piaristák Csehszlovákiában: A nyitrai és a trencséni rendház története (1918–1922)*, in *Trianon és az Egyház*, szerk. Sági György, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest, s. a.
- SZILÁGYI 1941 = SZILÁGYI M. Dózsa OPræm: *A premontrei rend és főgimnázium élete a román uralom alatt*, in *A Jászóvári Premontrai Kanonokrend nagyváradi Pázmány Péter Gimnáziumának évkönyve 1940/1941*, 9–14.
- SZTYAHULA 2013 = SZTYAHULA László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950*, Ász Studio, Kéménd, 2013.
- VÁNK 2005 = VÁNK Sándor, *Máramarosszigeti római katolikus egyházi iskolák*, Nagybatnya, 2005.

Levéltári egységek

PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya központi Levéltára

I.1.b = Magyar rendfőnökség új levéltára (1848–1950)

Ikt. lev. = B.3: Iktatott levelezés (a feladók szerint tematikus alsorozatokba rendezve)

Konz. = A.3: Konzisztórium ülés jegyzőkönyvei

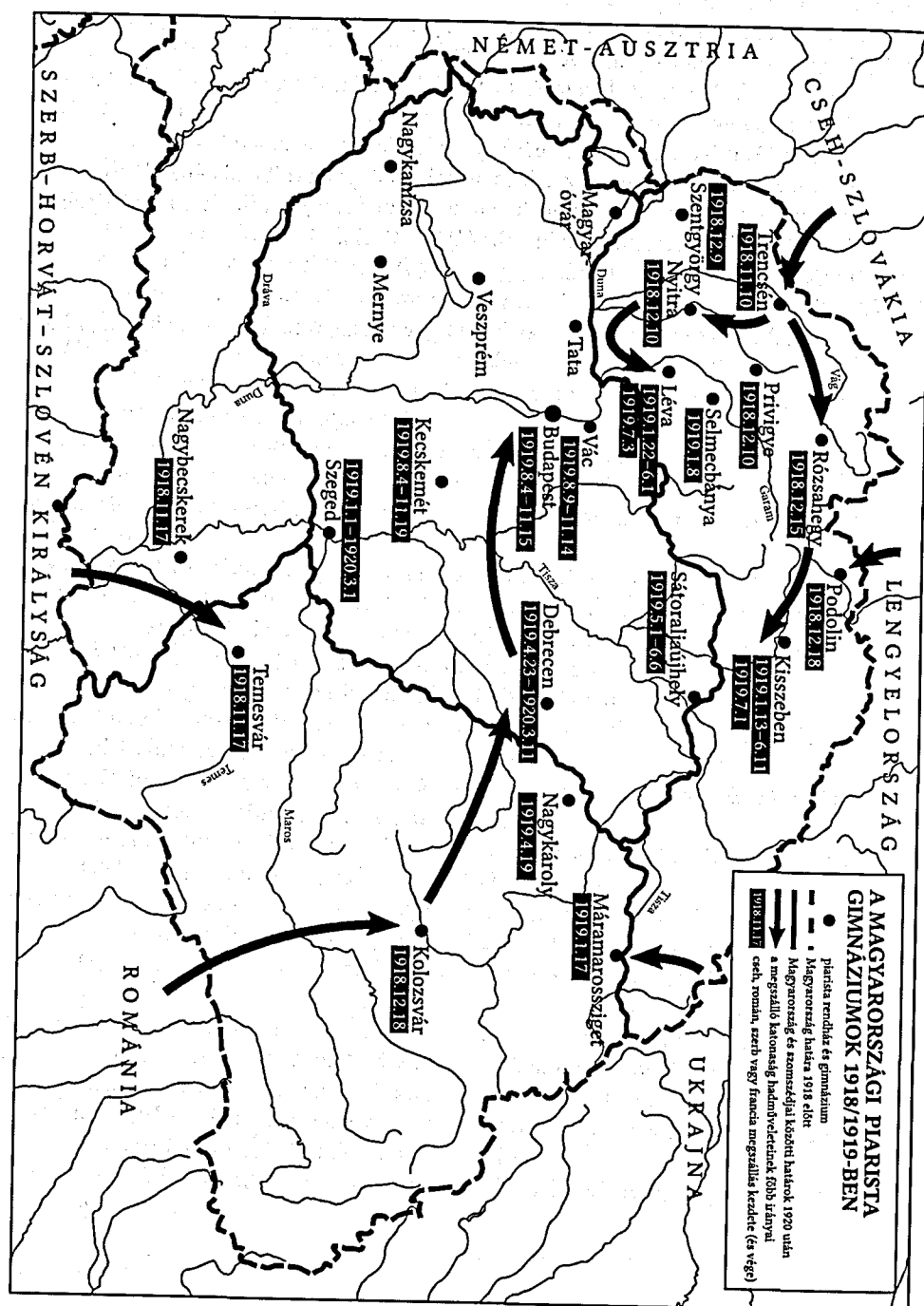
Lev. füz. = B.1: Levelezőfüzetek és másolati könyvek (több alsorozatban)

Rullák, 3 = Rulla seu catalogus religiosorum sub gubernio P. Martini Bolla a Conc. B.M.V. praepositi provincialis (1824–1927).

I.4 = Romániai rendfőnökség levéltára (1921–1940)

IV.198 = Tomek Vince hagyatéka

Iratok, 2 = A szlovák piarista provincia ügyeivel kapcs. levelezés és iratok (1924–1938)

VÉGHSEŐ TAMÁS*

CUIQUE SUUM TRIBUERE

Görögkatolikusok úton Trianon felé

1992 tavaszán – római teológiai tanulmányaim első évében – egy olyan találkozás részese lettem, mely mély nyomokat hagyott bennem. Abban az időben a jezsuiták vezette Német-Magyar Kollégiumban az újonnan érkező papnövendékeket minden évben egy bronzplakettal ajándékozták meg, mely Szent Ignác életéből a La Storta-i látomást örökítette meg. „*Ego vobis Romae propitius ero*” („Rómában kegyes leszek hozzátok”) – hangzott el az ígért Ignácnak és társainak Róma kapujában, s ugyanezt hirdette a bronzplakett felirata az Örök Városba érkező „germanikusoknak” is. Nagyon tetszett ez a bátorító gondolat, s elhatároztam, hogy egyszer felkeresem a látomás helyszínét. Az első tanév tavaszán tudtam megvalósítani ezt a tervemet. Megnéztem, honnan és mikor indul vonat erre a belvárostól messze eső városrészre és egy szép tavaszi napon útnak indultam. Éppen csak elindult a vonat, amikor a velem szemközti ülésre leült egy ötven év körüli pap. Nagyon barátságosnak tűnt, hamar beszélgetésbe kezdtünk. Kiderült, hogy erdélyi román görögkatolikus pap, aki Rómába a teológiai tanulmányait jött „pótolni”, mivel az 1989-es fordulatot követően az illegalitásból éppen visszatérő görögkatolikus egyház számára alig néhány hónapos gyorsalpaló után szentelték pappá. Elmondtam, hogy én is görögkatolikus vagyok, s a határ másik oldaláról, Magyarországról jöttem. Ennek nagyon örült, s megkérdezte, milyen nemzetiségű vagyok. Ezt a kérdését nem igazán érttem, hiszen mondtam, hogy Magyarországról jöttem, tehát magyar vagyok.

Itt – mondhatni – éles fordulat állt be a beszélgetésünkbe.

„*Ha görögkatolikus vagy, te nem lehetsz magyar! Te román vagy ruszin vagy, de magyar nem lehetsz! Nincsenek magyar görögkatolikusok. Magyarországon elmagyarosított román és ruszin görögkatolikusok vannak!*” – hangzott az indulatos, s már egyáltalán nem barátságos válasz, ami le is zárta beszélgetésünket. Szerencsére, beszélgető-partnerem néhány perc múlva a Gemellinél le is szállt.

Alaposan fejbe vágott ez a kioktatás, mivel korábban ehhez még hasonlót se hallottam. Ha valaki görögkatolikus, akkor nem lehet magyar? Mégis honnan veszi ezt ez a jóember? Úticélomhoz érve lehangolva üldögéltem a látomás kápolnájában, s azon morfondíroztam, hogy ezt a napot bizony egészen másként terveztem. Ha különleges, látomászerű lelki élményre nem is számítottam, de a román pap megjelenése és indulatos, kioktató szavai nagyon bántottak. Különösen az az indulat nyugtalanított, ami a magyar görögkatolikus „hívószó” elhangzására megjelent a kezdetben nagyon barátságos román pap arcán.

* MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

De aztán megszoktam az efféle jeleneteket. Mert később a római éveim során (és még jó ideig azt követően is) volt „szerencsém” ezt még számos alkalommal meghallgatni. Igazából már csak akkor okozott fájdalmat, amikor ugyanezt – igaz indulatos vita hevében – erdélyi magyar katolikus paptól hallottam.

Ha nem is ezért az „élményért” mentem el a La Storta-i kápolnába, ez a találkozás végeredményben meghatározóvá vált számomra. Az egyháztörténelem iránt egyébként is meglévő érdeklődésemet a magyar görögkatolikusok története felé irányította. Későbbi tanulmányaim és kutatásaim segítettek megérteni az indulat okát. Az alábbiakban ezt szeretném megosztani az olvasóval, mert bármennyire is különösen hangzik, a román-magyar viszony görögkatolikus vonalán történelemnek köze van még a Trianonhoz vezető történelmi eseményekhez is.

Történetünk kulcsmozzanata a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása 1912-ben.¹ Önmagában ez az esemény csak annyiban mondható rendkívülinek, hogy a dualizmus korának ez volt az egyetlen katolikus egyházszervezeti változása. De ettől eltekintve mindössze annyi történt, hogy a Szentszék és a magyar kormány tárgyalásainak eredményeként a Magyar Királyság meglévő hét görögkatolikus egyházmegyéje mellett létrejött egy nyolcadik. Mégpedig úgy, hogy öt görögkatolikus egyházmegye (Munkács, Eperjes, Nagyvárad, Szamosújvár és Gyulafehérvár-Fogaras), valamint az Esztergomi Főegyházmegye összesen 162 parókiát engedett át az új egyházkormányzati egység számára. Mivel a magyarországi görögkatolikus egyházmegyek nagy kiterjedésűek voltak, az egyházszervezet átalakítása tökéletes összhangban volt a kisebb egyházmegyeket preferáló szentszéki elképzelésekkel is.

Ezekkel az információkkal többé-kevésbé ki is merítettük mindazt, ami ebben a történetben szokványosnak mondható. Minden más rendkívüli volt.

Rendkívüli volt mindenekelőtt az, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyének magyar jellege volt, vagyis a magyar identitású és magyar nyelvű bizánci rítusú katolikus hívek számára állították fel. A nemzetiségi jelleg önmagában nem volt szokatlan, hiszen az erdélyi és partiumi négy görögkatolikus egyházmegye, a Gyulafehérvár-Fogarasi Főegyházmegye és szuffragáncus egyházmegyéi, a Nagyvárad, a Szamosújvári és a Lugosi Egyházmegyek büszkén hirdették egyházuk román jellegét. „*Biserica Română Unită cu Roma*”, vagyis *Rómával Egyesült Román Egyház* – hangzik ma is a hivatalos megnevezésük. Nem ennyire hangsúlyos módon, de a Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyek rutén/ruszin jellege is közismert volt. A közgondolkodásban ez elfogadottságot is nyert, mivel tükrözte azt az általánosan elterjedt nézetet, mely szerint a bizánci rítus a szláv népek és a románok vallási jellemzője. Ebből a nézetből ugyanakkor az is következett, hogy a magyarság és a bizánci rítus egymással nem kompatibilis fogalmak. A magyar jellegű Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása azt jelentette, hogy a magyar kormányzat mint az alapítás kezdeményezője „hivatalosan” meghaladottnak nyilvánította ezt a nézetet, hiszen a magyarság és a bizánci rítus összeegyeztethetőségét hirdető magyar görögkatolikusoknak megadta azt az eszközt, az önálló egyházkormányzatot, mellyel fennmaradásukat és jövőbeni fejlődésüket a magyar társadalmon belül biztosíthatták.

Ez a nem csekély jelentőségű lépés kiváltotta mind a magyar többségi társadalom, mind pedig az érintett nemzetiségek reakcióját. A magyar közvélemény alapvetően tá-

¹ Az alapítás közvetlen előzményeihez: VÉGHSEŐ Tamás: *A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*. Athanasiana 35 (2013), 109–121.

mogatta a magyar görögkatolikusok mozgalmának kormányzati szinten történő felkarolását. A magyar görögkatolikus egyházmegyéért és a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyeztetéséért ekkor már mintegy félévszázados küzdelem zajlott az ország nyilvánossága előtt,² amit különösen a református egyházhoz kötődő politikai erők támogattak. A sajtó többsége is nemzeti ügynek tekintette az úgynevezett hajdúdorogi mozgalmat, s egyre sürgette a kormányzatot a kettős cél, vagyis „magyar nyelv – magyar egyházmegye” elérésére.³ A magyar görögkatolikusok mozgalma egyértelműen összhangban állt az államnyelv terjesztésének és az asszimiláció felgyorsításának programjával, ezért erős politikai és társadalmi támogatottságot tudhatott maga mögött. Ugyanakkor nem hiányoztak a mellékszöveg sem. A református támogatás mögött, különösen az 1896-ban, az Egyetemi templomban végzett magyar nyelvű görögkatolikus liturgia vonatkozásában,⁴ felsejlett az a szándék, hogy a magyar görögkatolikusok és a kérésüket megtagadó Szentszék közötti konfliktus kiélezése akár még egy Rómától független bizánci rítusú nemzeti egyház létrejöttéhez is vezethetett, amit az 1895-ös egyházipolitikai törvények jogilag lehetővé is tettek.⁵

A magyar társadalom alapvetően támogató álláspontja elfogadásra talált a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyekben is, melyek klérusa a századfordulóra már döntően magyar érzelmű volt. Ezzel szemben a magyarországi románok (görögkatolikusok és ortodoxok, világiak és egyháziak) körében a magyar kormány lépése, illetve az egyházmegye-alapítás megvalósításának konkrét módja erőteljes tiltakozásokat váltott ki.

Ha meg akarjuk érteni, hogyan interpretálták a románok a történeteket, érdemes felapoznunk Raymund Netzhammer (1862–1945) bukaresti római katolikus érsek naplóját.⁶ Ebben találunk egy érdekes beszélgetést, mely 1912. március 10-én zajlott le az érsek és Károly román király között az érseki palotában.⁷ A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának legújabb híreiről beszélgettek, amikor Károly király egy érdekes megjegyzést tett. Kifejezte őszinte csodálkozását a fölött, hogy a magyarok – értve ez alatt a

² A küzdelem legújabb összefoglalása: VÉGHSEŐ Tamás: *A hajdúdorogi mozgalmától a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáig (1868–1912)*. In: Terdik Szilveszter (szerk.): *Orcád világossága*. Görögkatolikusok Magyarországon. Debrecen, 2020. 332–342.

³ A Szabó Jenő által megőrzött hagyomány szerint Hajdúdorog városa az 1868 áprilisában megrendezett első magyar görögkatolikus kongresszus alkalmából a résztvevőktől két nemzeti lobogót kapott ajándékba: az egyik a „magyar liturgia”, a másikon a „magyar egyházmegye” felirat szerepelt. A hajdúdorogi mozgalom jelképesen ezt a két zászlót magasra emelve képviselte a dualizmus évtizedeiben a magyar görögkatolikusok igényeit. SZABÓ Jenő: *Hajdúdorog két zászlaja*. Magyar Világ I. évf. 16. sz. (1906. július 1.), 1–2.

⁴ 1896. június 27-én Ujhelyi Andor hajdúdorogi parókus Budapesten az Egyetemi templomban magyar nyelvű Szent Liturgiát mutatott be a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság tagjainak és számos érdeklődő jelenlétében. Az istentisztelet volt a kezdő momentum annak a követjárásnak, melynek során az ÁVB felkereste a közjogi méltóságokat és ismételt a magyar nyelv liturgikus használatának szentesítését és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását kérte. A gondosan előkészített és jelentős sajtóvisszhang eredményeként a Szentszék rövid – és némileg elhamarkodott – vizsgálat után szigorú tiltó rendelkezéseket hozott a magyar nyelv liturgikus használatával szemben.

⁵ Vö. Drohobeczky Gyula körösi püspök levele XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében 1897. január 26-án. Vö. VÉGHSEŐ Tamás–KATKÓ Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*. 1. kötet: 1778–1905, (Collectanea Athanasiana II., 4/1), Nyíregyháza 2014, (a továbbiakban: *Források II/4/1.*), 280–289., 284.

⁶ Raymund Netzhammer: *Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*. Nikolaus Netzhammer (Hrsg.), 2 vol., München 1995–1996.

⁷ Károly király és családja vasárnaponként az érsek kápolnájában vett részt római katolikus szentmisén.

magyar kormányt – egy magyar jellegű bizánci rítusú egyházmegye felállítása mellett döntöttek. Teljesen valószínűtlennek tűnt számára ez a lépés. Évekkel korábban ugyan Sturdza miniszterelnök egyszer említette neki, hogy Magyarországon kísérletek zajlanak a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának bevezetésére, de akkor ezt a király úgy értette, hogy egyes római katolikus papok és plébániák próbálnak megszabadulni a latin nyelvtől. Azt, hogy ez a jelenség valójában a görögkatolikus parókiákon jelentkezett, csak ekkor, Netzhammer érsekkel beszélgetve értette meg. Ez a felfedezés teljesen megdöbbenetete.⁸ Megértette ugyanis, hogy a magyar politikai elit ezzel a döntéssel átlépett egy jelképes vörös vonalat és durván behatolt abba a térbe, mely a magyarországi románság számára az elkülönülés és a megmaradás zálogát jelentette.

Károly király döbbenete valószínűleg még nagyobb lett, amikor megismerte a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának részleteit. A román görögkatolikus püspököket – közelebből ismerve a magyar görögkatolikusok több évtizedes mozgalmát – az alapítás ténye nem döbbenetete meg. Sőt, amikor 1911 novemberében a Szentészék kikérte a Magyar Katolikus Püspök Kar véleményét, nyugodt szívvel szavazták meg a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának tervét.⁹ Akkor viszont ők is megdöbbentek, amikor szembesültek az átszervezés valós mértékével, vagyis azzal, hogy konkrétan hány parókiát kell átengedniük az új egyházmegyének. Ez volt az a pont, amikortól kezdve a Hajdúdorogi Egyházmegye a románok számára gyűlöletessé és annak jelképévé vált, hogy a magyar állam rárontott az ország román görögkatolikus lakosaira.

A részletkérdéseket tisztázó 1912. februári 8-i budapesti tárgyalások során az egyházmegyét átadó püspökök, illetve képviselőik elé olyan tervezetet tettek, mely három román egyházmegyéből (Gyulafehérvár-Fogaras, Szamosújvár és Nagyvárad) összesen 104 parókiát átszervezését irányozta elő.¹⁰ Ezek fele, 52 a Nagyvárad Egyházmegyéből került volna át a tervezet szerint a Hajdúdorogi Egyházmegyébe. Ez azt jelentette volna, hogy Demetriu Radu püspök elveszítette volna egyházmegyéje egyharmadát. A részletek ismeretében a román püspökök hevesen elleneztek a kivitelezést. Az ellenállást érthető módon Radu püspök vezette, aki a beteg Victor Mihályi gyulafehérvár-fogarasi érsek-metropolita távolléte miatt rangidősnek számított. A tárgyaláson szintén jelen lévő Vasile Hossu, kinevezett szamosújvári püspök engedékenyebb volt, de ő maga is túlzásnak tartotta az átadandó parókiák számát. A román tárgyalófelek több esetben – különösen a bihari régióban – vitatták egy-egy parókiát magyar jellegét és kétségbe vonták a magyar kormány módszerét, melynek alapja nem az anyanyelv, hanem a beszélt és értett nyelv volt.

Az átszervezés parókiák kiválasztásának alapelvei egy másik szempont miatt is külön figyelmet érdemelnek. A döntéshozók a kormányzat által – a népszámlálási statisztikák alapján – magyar görögkatolikusként számon tartott hívek mintegy 40 százalékát nem is akarták besorolni a Hajdúdorogi Egyházmegyébe. Egészen feltűnő, hogy például azok a kárpátaljai magyar görögkatolikus közösségek, melyek 1990-ben 45 év szovjet uralom és azt megelőzően 25 év csehszlovák elnyomás után is megőrizték magyar identitásukat, soha nem voltak a Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái. Ezt csak

részben magyarázza az a tény, hogy az új egyházmegye határainak megállapításakor a területi folytonosság elvét is követték, ezért egyes „szórvány” parókiák kimaradhattak.¹¹ Ugyanakkor nem kevésbé feltűnő módon az új egyházmegyébe besoroltak mintegy 25–30 ezer, a bihari régióban élő román hívőt is, ami szintén magyarázatra szorult.

Ennek a sajátos kivitelezésnek egyértelműen politikai okai voltak.¹² A kormányzat ugyanis nem tartotta célszerűnek, hogy az új egyházmegyébe minden magyar görögkatolikus közösség bekerüljön, mivel ez azt eredményezte volna, hogy az anyaegyházmegek tisztán nemzetiségi jelleget öltöttek volna. Ez a gondolat egyáltalán nem volt újdonság. Évtizedekkel korábban Tisza Kálmán miniszterelnök nyíltan kijelentette, hogy éppen emiatt – szinte egyedülként a politikai elit sorában – ő egyáltalán nem támogatja egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását.¹³ Az volt tehát a politikai cél, hogy a nemzetiségi egyházmegyékben jelentős számban maradjanak magyar identitású görögkatolikus hívek, akik elősegítik a további asszimilációt. A mesterterv szerint annak érdekében, hogy a román egyházmegyékben maradt magyar görögkatolikusok nyelvhasználati jogait püspökeik biztosítsák, a döntéshozók a Hajdúdorogi Egyházmegyébe soroltak olyan közösségeket is, melyek román identitású közösségek voltak. Vagyis olyan helyzetet kívántak teremteni, mely egyfajta együttműködésre kényszeríti a román püspököket a hajdúdorogi püspökkel. Ha a román püspökök „jól bánnak” a magyar hívekkel, akkor a hajdúdorogi püspök is „jól fog bánni” a román híveivel.

Ezen a ponton nem árt felidéznünk, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását a magyar görögkatolikusok azért szorgalmazták, hogy erős egyházzervezeti támogatással el tudják érni azt az egyszerű lelkipásztori célt, hogy a magyar anyanyelvű bizánci rítusú katolikusok az általuk értett nyelven imádkozhassanak templomaikban, ahogyan azt román és ruszin hittestvéreik is tehették. Nem akartak többet, mint ami másoknak megadott, s legfőképpen nem akartak más görögkatolikus közösségek rovására érvényesülni. Az olyan nemzetpolitikai célok, mint az asszimilációs nyereség vagy az etnikai arányok megváltoztatásának gondolata, távol álltak a magyar görögkatolikusok vezetőinek döntő többségétől, akiket nem is vontak be az új egyházmegyével kapcsolatos tárgyalásokba.¹⁴ Ettől függetlenül a sajátos politikai árukapcsolás megtörtént és hosszú évtizedekre megbélyegezte a Hajdúdorogi Egyházmegyét.

A román püspökök időhúzásba kezdtek és elkecsesedett harcot folytattak azért, hogy a román egyházmegyéből átszervezendő parókiák számát a lehető legkisebbre csökkentsék.¹⁵ Ebben értek is el eredményeket, hiszen végül 104 helyett 83 parókiát került át-

11 Ugyanakkor bizonyos esetekben ezt is figyelmen kívül hagyták: pl. bekerült az új egyházmegyébe a nagyvárad rutén rítusú parókiája annak ellenére, hogy a város a Nagyvárad Egyházmegye székhelye volt. De felidézhetjük Makó példáját is, mely földrajzilag szintén távol esett az egyházmegye központi területeitől.

12 Lényegében ezt ismeri el Tisza István miniszterelnök parlamenti felszólalásában 1913. december 5-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, Huszadik kötet Budapest 1914, 426.

13 Tisza Kálmán ezt az álláspontját az 1881. évi meghiúsult egyházmegye-alapítási kísérlet alkalmával fejtegette ki. Vö. Drohobeczky Gyula körösi püspök levele XIII. Leó pápához, 1897. január 26. *Források*, II/4/1, 280–289., 284.

14 Ezt Szabó Jenő, a Görög Szeretarsú Katolikus Magyarok Országos Bizottságának elnöke sérelmezte is: Szabó Jenő: *A román nyelv sérelme*, Szabó Jenő: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálváriája-útja, 1896–1912*. Budapest, 1913, 505–508., 505.

15 Egészen szürreális, hogy a mindössze 89 hívőt számláló oláhzászkodi parókiát hovatartozásáról diplomáciai táviratok útján hetekig zajlott az egyeztetés Budapest (Vallás- és közoktatási Minisztérium), Bécs

8 Raymund Netzhammer, 1. kötet, 350–351.

9 Éppen ellenkezőleg: „rokonszenvenvel üdvözöltük az elképzelést” („salutammo con simpatia l'idea mentovata”) – ismerik el egy későbbi tiltakozó levelükben: A román püspökök levele Alessandro Bavona bécsi nunciushoz, Budapest, 1911. november 10. VÉGHSEŐ Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1906–1912.*, Nyíregyháza 2019, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/2), (a továbbiakban *Források*, II/4/2), 363–365., 364.

10 A február 8-i tárgyalás jegyzőkönyve: *Források*, II/4/2, 411–414.

sorolás román egyházmegyékből.¹⁶ Sokáig abban is reménykedtek, hogy hathatós pártfogójuk, Ferenc Ferdinánd eléri a Szentszéknél az egész terv elhalasztását.¹⁷ X. Piusz pápa azonban ragaszkodott ahhoz, hogy Ferenc József személyes kérését végrehajtsa. Államtitkára, Merry del Val bíboros leszerelt minden ellenkezést, ami elsősorban a románbarát Girolamo Gotti bíboros vezette Propaganda Fide Kongregáció részéről jutott kifejezésre.¹⁸

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának bejelentése (Ferenc József rendelete 1912. május 6-án, majd pedig X. Piusz pápa *Christifideles graeci* kezdetű bullája június 8-án) korábban nem ismert tiltakozási hullámot indított el a román görögkatolikusok körében. Egymást követték a kisebb-nagyobb tiltakozó gyűlések, felterjesztések, kérvények az érintettek részéről. „*Zúzzuk össze a hajdudorogi monstrum fejét!*” – buzdított ellenállásra az aradi Romanul.¹⁹ 1912. szeptember 15–18. között a bécsi nunciaturára a heves indulatokat kezdetleges latinsággal és olaszszággal megfogalmazó táviratok érkeztek az átszatolt román egyházközségek egy részéből.²⁰ A tiltakozó iratok mind ugyanazt juttatták kifejezésre: alapítson a magyar kormány és a Szentszék görögkatolikus egyházmegyéjét a magyaroknak, de őket hagyják békén. Ragaszkodnak addigi egyházi kereteikhez, s legfőképpen ragaszkodnak a román liturgikus nyelvhez, amit az alapító bulla értelmében még három évig használhattak, s utána át kellett volna térniük az ógörögre. A tiltakozások sajátos mozzanata az, hogy a nyíradonyiak Radu püspöknek, a nagykászoniak pedig Mihályi érseknek magyarul írt levélben fejezik ki ragaszkodásukat a román liturgiához. Sőt, a nagykászoniak azt is egyértelműsítik, hogy magyarul és nem románul írt választ várnak a főpásztoruktól, hogy azt ők is megértsék, ne csak a papjuk.²¹

A tiltakozások hamarosan a tettegességig fajultak. A Hajdúdorogi Egyházmegye első főpásztora Papp Antal munkácsi püspök lett apostoli kormányzóként. Megbízásából Jaczkovics Mihály hajdúdorogi külhelynök 1913 tavaszán kánoni látogatást tett a tiltakozó egyházközségekben. Kismajtenyban támadás érte, s csak a csendőrség védelme alatt tudott a helyszínről elmenekülni.²²

A kedélyeket némileg az a bejelentés csillapította, mely szerint a kormány készen állt a Christifideles bulla revíziójára és hajlandó volt felülvizsgálni az új egyházmegyébe sorolt parókiák listáját, figyelembe véve az érintettek tiltakozását is. A Hajdúdorogi

(Külgyminiszterium) és Róma (Államtitkárság) között. *Források, II/4/2*, 624., 628–629., 655.

16 A nagyváradiából 44, a gyulafehérvár-fogarasiából 35, a szamosújváriból 4.

17 A trónörökös a neves történész, Ludwig von Pastor, a római Osztárk Történeti Intézet igazgatója útján próbálta meg befolyását érvényesíteni. Ludwig FREIHERR VON PASTOR (1854–1928): *Tagesbücher – Briefe – Erinnerungen*. Herausgegeben von Wilhelm Wühr. Heidelberg 1950, 548–549.

18 A Propaganda Fide Kongregációt az Államtitkárság teljesen kikapcsolta a tárgyalásokból, s ez mély nyomokat hagyott a tisztségviselőkben. A Propaganda Fide keleti szekciójából 1917-ben létrehozott Keleti Kongregáció évtizedeken át ellenszenvvel viseltetett a Hajdúdorogi Egyházmegye iránt.

19 A cikk magyar fordítása a Munkácsi Egyházmegye levéltárából: VÉGHSEŐ Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1912–1916*. Nyíregyháza, 2019, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/3), (a továbbiakban *Források, II/4/3*), 275–277.

20 *Források, II/4/3*, 141–143.

21 A nyíradonyiak levele: *Források, II/4/2*, 702–703. A nagykászoniak felterjesztése: *Források, II/4/3*, 722–723. Érdekes, hogy Mihályi érsek az unokaöccsével, Mihályi Péter országgyűlési képviselővel is magyarul levelezett. Míközben az érsek egyházi, a Román Nemzeti Párt képviselője pedig politikai szinten küzdött a románság jogaiért, családi környezetben természetesnek tartották, hogy magyarul társalognak és levelezzenek.

22 *Források, II/4/3*, 342–357.

Egyházmegye revíziójának kérdése bekerült a Tisza István által kezdeményezett magyar-román tárgyalások, az úgynevezett román-paktum napirendi pontjai közé is. Az a konszenzusos megállapodás született, hogy az első hajdúdorogi püspök hivatalba lépése után az új főpásztor részvételével megkezdődik a revízió.

Az új egyházmegye első püspöke, Miklós István zempléni főesperes ugyan már 1913 áprilisában megkapta kinevezését, a felszentelésére csak 1913. október 5-én került sor Hajdúdorogon. Miklós püspök ideiglenesen Debrecenbe költözött és a helyi iparkamara épületében bérelt helyiségeket az egyházmegyei központ számára. Felszentelése és beiktatása után néhány héttel a román püspökök és a sajtó szorgalmazni kezdte a revíziós tárgyalások megkezdését, de Miklós püspök újabb és újabb indokokkal húzni kezdte az időt. Végül 1914. január 13-án Az Est című országos napilapnak adott interjújában kijelentette, hogy ellenzi a Tisza István miniszterelnök által kezdeményezett román paktumot, s félreérthetetlenül ország-világ tudomására hozta: „*mint magyar ember ebből az egyházmegyből, a melynek élére a király ő felsége és a pápa ő szentsége állított, egy talpalatnyi földet sem fogok átengedni a románoknak*”.²³

Miklós püspök kijelentése ismét felkorbácsolta az indulatokat, de a püspök nem gondolta meg magát. Az 1914. február 7-ére meghirdetett tárgyaláson nem jelent meg, hanem maga helyett egy, a revíziót elutasító nyilatkozatot küldött. Álláspontja szerint a revízióknak immár nem volt jogalapja, mivel a „*lelkismeretlen egyének*” által keltett zavargások megszűntek és a megtévesztett és megfélemlített hívek megnyugodtak.²⁴

Ferenc Ferdinánd trónörökös utasítására február 17-én a magyarországi románok képviselői visszaléptek a magyar-román megegyezést előkészítő tárgyalásoktól. Ezt követően az események drámai fordulatot vettek. Február 23-án postacsomagba rejtett pokolgép robbant a hajdúdorogi püspök debreceni székhelyén, megölve Jaczkovics Mihály helynököt, Slepkovszky János püspöki titkárt és Csath Sándor egyházmegyei jogtanácsost. Miklós István püspök – a merénylet célpontja – csak kisebb sérüléseket szenvedett.²⁵ A merénylet végrehajtóit – az orosz-román Ilie Cataraut és Timoftei Kirilowot – ugyan viszonylag gyorsan azonosították, az egyre feszültebb nemzetközi helyzet és a román hatóságok bűnpártolása²⁶ nem tette lehetővé kézre kerítésüket. A román görögkatolikus közösségek felháborodását és a magyar-román tárgyalások kudarcát a háborúra készülő Oroszország titkosszolgálat, az Ochrana próbálta meg kihasználni. A terrorakció megrendelői arra számítottak, hogy a debreceni merénylet kirobbantja a magyarországi románok fegyveres felkelését. Ebben csalódnuk kellett, mivel a merénylet a magyarországi román közvéleményt is elborzasztotta.

A drámai fordulat után megváltozott a kormány álláspontja. A revíziót már csak viszonzossági alapon volt hajlandó végrehajtani. Vagyis a román egyházmegyékhöz viszonzandó parókiák helyett olyan magyar jellegű parókiákat kértek, melyek eredet-

23 Miklóssy püspök tiltakozik a román paktum ellen. Az Est 1914. január 13. sz., 2.

24 Miklós István hajdúdorogi püspök átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Nyíregyháza, 1914. február 6. *Források, II/4/3*, 602–603.

25 A merényletről: KATKÓ Márton: *Az 1914-es debreceni merénylet*. Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, szerk. Véghseő Tamás, (Collectanea Athanasiana I. Studia, 3.) Nyíregyháza 2010, 289–321.

26 Alexandru Marghiloman román politikus (1918-ban miniszterelnök) emlékirataiban feljegyezi, hogy Károly király elismerte előtte, hogy Cataraut a román hatóságok menekítették ki. Idézi: HORVÁTH Jenő: *A millenniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történetéből, 1896–1920*. Budapest 1939, 140.

tileg földrajzi fekvésük miatt nem kerültek be az alapító bullába.²⁷ Ezzel egyidejűleg több erdélyi nagyvárosban is szervezkedni kezdtek a magyar görögkatolikus hívek és kérték felvételüket a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.²⁸ Ezzel kezdett valóra válni a román görögkatolikus püspökök legnagyobb aggodalma. Kezdtől fogva tartottak ugyanis attól, hogy az új magyar görögkatolikus egyházmegye újabb és újabb közösségeket fog magához csábítani.²⁹ A viszonyosságra épülő revízió a román görögkatolikusok számára semmilyen előnnyel sem járt, ezért arra nemet mondtak, ami a kormányzatot nyilvánvalóan nem érte meglepetésként.

1914 tavaszára tehát látszólag nyugvóponton jutott a kérdés és a Hajdúdorogi Egyházmegye megszervezése a Christifideles graeci bullában meghatározott keretek között folytatódott tovább. Az a sérelem viszont, amit a román görögkatolikusokban a magyar egyházmegye felállításának mikéntje okozott, nem nyert orvoslatot. Ahhoz, hogy megértsük ennek az orvoslatlan sérelemnek a jelentőségét, érdemes ismét Netzhammer érsek naplójához fordulnunk.

A bukaresti római katolikusok főpásztora feljegyezte ismereteit Matthias Erzberger német politikus 1916. február 16-i titkos bukaresti tárgyalásairól, melynek helyszíne az érseki palota volt. A német kormány és a központi hatalmak képviselőiben Erzbergernek az volt a feladata, hogy kapcsolatba lépjen Ferdinánd román királlyal és bírja rá arra, hogy Románia ne adja fel a semlegességet. Az érsek beszámolója szerint Erzberger azon kérdésére, hogy Romániának mi oka lenne az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadására, Ferdinánd király azt válaszolta, hogy a Monarchia több súlyos bűnt is elkövetett a románokkal szemben. Az elsők között említette a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását 1912-ben. A román király szerint ez a románokat nagyon elkésértette, és végérvényesen a Monarchia ellen hangolta.³⁰

Mint ismeretes Erzberger titkos küldetése nem érte el a célját: 1916-ban Románia az antant oldalán belépett a háborúba és megtámadta Magyarországot. A magyarországi román görögkatolikusok püspökei és papjai ekkor még hűséget esküdtek a Szent Koronának,³¹ az 1918 őszi összeomlás után, majd pedig a román megszállás hónapjaiban viszont szembefordultak hazájukkal.

27 Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Budapest, 1914. március 14., *Források*, II/4/3, 662–668. A viszonyossági alapon történő revíziót Csernoch János hercegprímás is támogatta, s ennek érdekében mértékletességre és kompromisszumkészségre szólította fel Miklósy István püspököt: Csernoch János hercegprímás átirata Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Esztergom, 1914. március 8., *Források*, II/4/3, 620–622.

28 Pl. az aradi magyar görögkatolikus hívek kérvénye X. Piusz pápához, Arad, 1914. március 1., *Források*, II/4/3, 638–639.

29 Erre mutat rá Mihályi metropolita Scapinelli bécsi nunciusnak küldött átiratában (Balázsfalva, 1914. április 25.), *Források*, II/4/3, 703–707.

30 Raymund NETZHAMMER, i. m. 1. kötet, 606–609.

31 „Nekünk tehát nem idegen a magyar szent korona uralma. Mi nem kérjük a hangoztatott felszabadítást. Mi ragaszkodunk e hon sértetlenségéhez, mert tudjuk, hogy a jövőben is a magyar szentkorona fénye és melege van hivatva arra, hogy a magyarországi románságnak culturalis, gazdasági és politikai fejlődését biztosítsa” – mondta Demetriu Radu nagyváradai püspök a felsőházban: Főrendiházi napló, 1910. IV. kötet, XC. ülés, 1917. február 1., 302. Hasonlóképpen fogalmaztak a Szatmár vármegyei román görögkatolikus papok Romulus Marchis főesperes vezetésével 1916. szeptember 19-én: „A magyarországi románság, a történelem megcáfolhatlan tanúbizonysága szerint, több mint egy évezreden át a haza igaz, hű fiaival együtt, mindig testvéri szeretet és egyetértésben védte e haza drága szent földjét minden ellenségével szemben. Soha elnyomott fajnak nem tekintette magát Szt. István első királyunk koronájának népei között. Ezt vele a lovagias magyar nemzet sohasem érezte. Avagy máskülönbén miként

A szembefordulást az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésen (és más kisebb gyűléseken) való részvétel mellett – nem meglepő módon – elsősorban a Hajdúdorogi Egyházmegye elleni konkrét akciókkal fejezték ki. Romulus Marchis nagykarolyi parókus, szatmári főesperes, aki az 1912–13. évi román tiltakozásokban is szerepet vállalt, 1918. november 16-án arról tájékoztatta Miklósy püspököt, hogy az egykor a Nagyváradai Egyházmegyéhez tartozó egyházközségek – a három nappal korábban Szatmárnémetiben tartott értekezletükön – kinyilvánították a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadásukat és Román Nemzeti Vikariátust állítottak fel. A főesperes azt javasolta püspökének, hogy fogadja el a nép akaratát és nevezze ki őt teljhatalmú püspöki biztosnak, s ezzel elkerülheti a „*nagyobb bajt*”, vagyis a Hajdúdorogi Egyházmegye hamarosan bekövetkező teljes felszámolását.³² Miklósy püspök természetesen elutasította a javaslatot, és a bécsi nunciátúrától az engedetlen főesperes megbüntetését kérte.³³ A körülmények azonban nem neki kedveztek: hamarosan megindult a román hadsereg támadása. A Nyíregyházát elfoglaló román csapatok letartóztatták, Debrecenbe hurcolták és arra kényszerítették, hogy írásban mondjon le a román egyházmegyéktől átcsatolt parókiákról.³⁴

Nagyon érdekes Demetriu Radu püspök reakciója az eseményekre, amit a bécsi nunciátúrának írt leveleiből ismerhetünk meg. Radu püspök 1918 őszétől a tél végéig Balázsfalván tartózkodott, mégpedig arra hivatkozva, hogy számára Nagyvárad nem biztonságos, mivel a 100 ezres városban mindössze 6–7 ezer a román lakosok száma...³⁵ Ugyan elismerte, hogy Marchis főesperes lépése törvénytelen volt és rendes körülmények között súlyosan szankcionálandó lett volna, de ez nem akadályozta abban, hogy a Szentszéktől azt kérje, hogy ő lehessen ezen egyházközségek ordináriusa.³⁶ Ezt első lépésnek tekintette a helyzet „normalizálása”, vagyis az eredeti állapot visszaállítása felé. Míg korábban még a püspöki székhelyét se tartotta biztonságosnak a helybeli románság kis létszáma miatt, a román katonai offenzíva sikerein felbuzdulva már a Tiszáig terjeszkedő Nagy-Románia új vallási viszonyairól értekezik a nunciusnak, amit a katolicizmus szempontjából nagyon ígéretesnek vélt. Igaz, hogy a katolikusok számaránya kedvezőtlenül fog alakulni, s a római katolikusok várhatóan nagy veszteségeket fognak elszenvedni az új Romániában, de annak demokratikus berendezkedése és az állam által

volna megmagyarázható azon határtalan hősi elszántság, azon odaadó rajongó hűség és szeretet, azon halált megvető vitézség, mit ezen rémes világháborúban eddig tanúsított a hazai román nép, vérét, életét, vagyonát, mindenét áldozva a haza védelmére? Állithatja-e valaki tehát, hogy a magyarországi román népnek felszabadításra van szüksége? Nem volna ez a lojális magyar nemzetnek rut megrágalmazása? Ilyen eszmével mi sohasem azonosítottuk magunkat.” Szamos, 1916. szeptember 19. sz. 2.

32 Romulus Marchis szatmári főesperes jelentése Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Nagykaroly, 1918. november 16. VÉGHSEŐ Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1917–1925.* et alii, Nyíregyháza 2020. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/4), (a továbbiakban: *Források* II/4/4), 119–120.

33 Miklósy István hajdúdorogi püspök átirata Teodoro Valfré di Bonzo, bécsi nunciusnak, Nyíregyháza, 1919. január 12. *Források* II/4/4, 149–151.

34 *Források* II/4/4, 175–176.

35 „...in Granvaradino, ove noi rumeni siamo soltanto 6-7 mila tra i 100.000 abitanti...” *Források* II/4/4, 128

36 Radu Demeter váradai püspök és Vasile Suciu balázsfalvi káptalani helynök levele Teodor Valfré di Bonzo bécsi nunciushoz, Balázsfalva, 1918. december 6. *Források* II/4/4, 146–148.

biztosított vallásszabadság a görögkatolikusok előtt új távlatokat fognak megnyitni és a Szent Unió ügyét soha nem látott mértékben fogják előmozdítani.³⁷

1919 tavaszán a nunciatura nem tudott kapcsolatba lépni Miklósy püspökkel, ezért Teodoro Valfré di Bonzo nuncius engedett Radu püspök sürgetéseinek, s május 10-én a nagyváradi püspök mint apostoli kormányzó joghatósága alá rendelte a 42 nagyváradi és négy szamosújvári parókiát.³⁸ Néhány hónappal később Vasile Suciu, a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye helynöke is kérvényezte a székelyföldi külhelynökség harmincöt parókiájának visszasorolását a főegyházmegyébe, amit a nuncius július 29-én ideiglenes intézkedésként elrendelt.³⁹ A parókiák tehát de facto nagyon gyorsan visszakerültek az anyaegyházmegyékhez, s a két világháború között de jure is megtörtént azon parókiák reintegrációja a román egyházmegyékbe, melyek a trianoni békeszerződés értelmében Magyarország határain kívül estek.

A román főpásztorok ugyanakkor kísérletet tettek a „hajdúdorogi kérdés” végleges megoldására is. Római prokurátoruk, Alexandru Niculescu kanonok (későbbi gyulafehérvár-fogarasi érsek) 1919. március 21-én terjedelmes emlékiratot terjesztett be az Államtitkárságnak, melyben a vitatott parókiák visszacsatolása mindössze két bekezdést kapott. Az irat nagyobbik része annak bizonyítására törekszik, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye létezésének nincsen semmi jogalapja, ezért a román püspökök egy szentszéki határozatot várnak, ami megadja neki a kegyelemdöfést („*Adunque i vescovi aspettano un decreto pontificio il quale dia a questa diocesi il colpo di grazia*”). Mind a katolikus egyház jövőbeni fejlődése Romániában, mind pedig a Szentszék becsülete megköveteli, hogy igazság tétessék – véli Niculescu.⁴⁰

Ez a próbálkozás azonban nem járhatott sikerrel. A Szentszék elképzelhetetlennek tartotta, hogy visszavonjanak egy egyházmegyét megalapító pápai rendelkezést alig néhány évvel a kiadása után. Ez olyan presztízsveszteséget jelentett volna, amit megfontolni se kívántak. Egy néhány évvel korábban született dokumentum megvilágítja a sajátos kuriális gondolkodás hátterét. A Christifideles graeci bulla az ógörög nyelvet rendelte el a Hajdúdorogi Egyházmegye hivatalos nyelveként, s ennek elsajátítására három év türelmi időt adott. Ennek lejártakor 1915-ben Miklósy püspök kérvényezte a türelmi idő meghosszabbítását újabb öt évvel. Ekkor a Propaganda Fide Kongregáció vezetője, Girolamo Gotti bíboros – a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának nagy ellenzője – az Államtitkárság kérésére azt a véleményt fogalmazta meg, hogy a Szentszéknek két lehetősége van: 1. elutasítja a kérést és megállapítja, hogy a Christifideles graeci bulla előírásai nem valósultak meg; 2. megadja a kért hosszabbítást. Az első megengedhetetlen – írja a bíboros –, ezért valójában csak a hosszabbítás megadása jöhet szóba, még ha a megvalósulás reménye csekély is.⁴¹ Vagyis azt kimondani vagy akár csak elismerni,

37 Radu püspök átirata Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nunciushoz Balázsfalva, 1918. december 12. *Források II/4/4*, 126–127. Az 1920 utáni események nem igazolták Radu püspök várakozásait, de ő maga ezt már nem élhette meg. Szolgálati elismeréseként Románia szenátora lett, de egyúttal ez is okozta a tragédiáját. Szélsőbaloldali terroristák 1920. december 8-án időzített bombát robbantottak a bukaresti szenátus üléstermében, s a merényletben Radu püspök is életét veszítette.

38 Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma, Bécs, 1919. május 10. *Források II/4/4*, 172–173.

39 Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma, Bécs, 1919. július 29. *Források II/4/4*, 186–187.

40 Alexandru Niculescu kanonok, a román püspökök római prokurátorának felterjesztése Federico Tedeschini helyettes államtitkárhoz, Róma, 1919. március 21. *Források II/4/4*, 162–165.

41 Girolamo Gotti bíboros, a Propaganda Fide Kongregáció prefektusának átirata Pietro Gasparri szentszéki államtitkárnak, Róma, 1915. november 28. *Források II/4/3*, 797–798.

hogy egy pápai bulla rendelkezéseit nem hajtották végre, teljeséggel elfogadhatatlan és elképzelhetetlen. Így a Christifideles graeci bulla visszavonása, vagyis a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolása is az elképzelhetetlen kategóriába tartozott.

Az 1912–1919 közötti évek fent ismertetett eseményei jól érzékeltetik azokat a sebeket és sérelmeket, melyeket a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának módja okozott a magyarországi román görögkatolikusoknak. „Hajdúdorog” szitokszó lett, a „magyar görögkatolikus” pedig olyan szóösszetétel, mely sok-sok évtizeddel és generációval később is – akár a legváratlanabb élethelyzetekben is – indulatokat keltett.

Mindez azért történhetett meg, mert a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása során a döntéshozók megfeledkeztek egy nagyon fontos alapelvről: *cuique suum tribuere* – megadni mindenkinek a magáét. A magyar görögkatolikus egyházmegye létrehozásával megadták a magyar görögkatolikusnak azt, ami jogosan járt nekik. Egy alapvetően lelkipásztori igény, a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezése volt az a cél, aminek eléréséhez szükség volt az egyházmegyére. A források arról tanúskodnak, hogy az érintettek körében konszenzus volt azzal kapcsolatban, hogy a magyar görögkatolikusoknak a méltányosság és az igazságosság jegyében jár a saját egyházmegye. A probléma akkor jött létre, amikor az egyházi szempontokhoz politikai elképzelések kapcsolódtak, melyek a román görögkatolikusok vonatkozásában felülírták a méltányosság és az igazságosság szempontjait. Egy bő évszázaddal az események után kijelenthetjük, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyét fel lehetett volna állítani a román görögkatolikusok szempontjainak tiszteletben tartásával is.

Láthattuk, hogy a cuique suum figyelmen kívül hagyása, mint minden rossz cselekedet, nem maradhatott következmények nélkül. Csak néhány évnek kellett eltelnie és azok a román görögkatolikusok, akik korábban a sérelmeket elszenvedték, bosszútól hajtva maguk is hasonló álláspontra helyezkedtek, s elvitatva a magyar görögkatolikusok jogát a saját egyházmegyéhez, kicsiben elővételezték mindazt, ami 1920 után a határokon kívül rekedt magyarságra várt.

A Hajdúdorogi Egyházmegye tehát túlélte a vészterhes időket és – igaz, parókiáinak felét elveszítve – átmentette a görögkatolikus egyházszerkezetet a trianoni Magyarországra. Az új határok kijelölése után ugyanis a Hajdúdorogi Egyházmegye nyíregyházi székhelyén kívül az összes görögkatolikus püspöki székhely az utódállamokhoz került. Ez azt is jelenti, hogy ha a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása valamilyen oknál fogva 1912-ben megghiúsult volna, 1920 után mindenképpen létre kellett volna jönnie az új határokon belül maradt 105⁴² görögkatolikus parókia számára.

Bár a kortársak is erre számítottak, a határokon belül maradt 23 nem hajdúdorogi parókia nem került automatikusan az egyetlen magyarországi görögkatolikus püspök joghatósága alá. A két román egyházmegyéhez tartozó parókia felett 1935-ig Siegescu József pápai prelátus személyében püspöki helynök gyakorolt joghatóságot, s csak ezt követően kerültek besorolásra a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.⁴³ A 20 eperjesi és egy munkácsi parókiából pedig a Szentszék 1924. július 1-jei hatállyal létrehozta a Miskolci Apostoli Kormányzóságot. Ennek a meglepő döntésnek az elsődleges oka az a ma már kevésbé ismert tény volt, mely szerint a Hajdúdorogi Egyházmegye rítusa – a Szentszék

42 A 105 parókia közül 82 hajdúdorogi, 20 eperjesi, 1-1 munkácsi, lugosi és nagyváradi egyházmegyes volt.

43 Siegescu egyben a magyarországi románok ügyeivel megbízott kormánybiztos is volt.

értelmezése szerint – a „tisztá görög” volt (*ritus graecus purus*), míg az eperjesi és a munkácsi egyházmegyes parókiák rutén, a nagyváradi és a lugosi parókiák pedig román rítusúak voltak. Másrészt pedig a Szentszéknek bizonyos személyi kérdéseket is figyelembe kellett vennie. Köztudott, hogy katolikusellenes csehszlovák kormány törekedett a „magyar világban” kinevezett püspökök eltávolítására. Az már kevésbé ismert, hogy az új Csehszlovákia keleti részein az úgynevezett „szizmatikus mozgalom” támogatásával a görögkatolikus egyház meggyengítését is elősegítette. A térség két görögkatolikus főpásztora, a tragikus sorsú Novák István eperjesi és Papp Antal munkácsi püspök a csehszlovák kormány szemében persona non grata lett.

Novák püspököknek a Szentszék konzultori tisztséget ajánlott a Keleti Kongregációban, de azt a fiatal püspök elutasította. Budapesten telepedett le, ahol egyre nehezebb anyagi helyzetbe sodródott. 1932-ben mindössze 53 évesen hunyt el.⁴⁴

Papp Antal munkácsi püspök ezzel szemben kitartott és ungvári székhelyén maradt.⁴⁵ Mivel megtagadta az állameskü, a csehszlovák kormány nyomás alá helyezte a Szentszékét és eltávolítását kérte. A püspök helyzetét nehezítette, hogy a szizmatikus mozgalom egyházmegyéjében látványos sikereket ért el, amivel szemben tehetetlennek bizonyult. Hiányos ruszin nyelvtudása nem tette lehetővé, hogy a megtámadott parókiákat meglátogatva a helyszínen vegye fel a küzdelmet. Papp Antal püspök 1924 elején római látogatása során személyesen is beszámolt egyházmegyéje állapotáról.⁴⁶ Ezt követően a Szentszék a lemondását kérte. Papp Antal püspök azonban ezt nem tette meg. Ekkor a Szentszék olyan megoldást választott, ami kiváltotta a magyar kormány és a közvélemény felháborodását. Francesco Marmaggi prágai nuncius az Államtitkárság utasítására 1924. június 4-én dekrétumot adott ki, melyben XI. Piusz pápa Papp Antalt küzikei címzetes érsekké nevezte ki, a Magyarországon maradt eperjesi és munkácsi egyházmegyes parókiák számára Apostoli Kormányzóságot létesített, ennek élére 1924. július 1-jei hatállyal kormányzóként az újonnan kinevezett címzetes érseket állította, illetve ugyanezen hatállyal a munkácsi püspökséget megüresedettnek nyilvánította.⁴⁷

A magyar kormány erőiesen tiltakozott mind a döntés, mind pedig annak kivitelezése ellen, hiszen az a helyzet állt elő, hogy magyarországi parókiákról a magyar kormány megkérdezése nélkül döntött a Szentszék, ráadásul egy ellenséges állam nuncián keresztül. Budapest értékelése szerint, amit a sajtó bőséges terjedelemben ismertetett,⁴⁸ a Szentszék ezzel a lépéssel a Magyarországgal szemben ellenséges Csehszlovákia pártjára állt. A diplomáciai csörték még több mint egy évig tartottak, de végül 1925. szeptember 11-én a csehszlovák hatóságok jelentős rendőri erők felsorakoztatása és nagy sajtónyilvánosság mellett Papp Antal érseket az országból kiutasították és Magyarországra áttoloncolták.⁴⁹ Az érsek először Budapestre ment, majd Miskolcra költözött, bár

44 Temetését Krajnyák Gábor, a Rózsák terei parókia káplánja végezte a Fiumei úti temetőben. Sirját az 1960-as években felszámolták.

45 VÉGHSEŐ Tamás: *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*. In: Fejérdy András szerk.: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Budapest–Róma 2015, 147–172.

46 Francesco Borgongini Duca, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárnak feljegyzése a Papp Antal munkácsi püspökkel folytatott megbeszéléséről: *Források II/4/4*, 590–591.

47 A dekrétum szövege: *Források II/4/4*, 654.

48 Pl. Szózat, 1924. június 15.: „Boszorkánypör a munkácsi görögkatolikus püspök ellen. Cseh denunciació a Vatikánál – Hogyan akarja Prága behódoltatni az Erdőskárpátok népét”

49 Az intézkedés hivatalos dokumentumai: *Források II/4/4*, 761–767.

maga a város a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozott. 1925. október 27-én vette át a kormányzóság irányítását. Létrehozta a káptalant helyettesítő konzultori testületet. A magyar kormány – némi habozás után – hozzájárult ahhoz, hogy a tapolcai apátság javadalmát, melyet munkácsi püspökként személyhez kötött javadalomként élvezett, megarthassa.

A Miskolci Apostoli Kormányzóság létrehozásával kialakult a Trianon utáni magyar görögkatolikus egyházszervezet, mely mintegy 90 évig változatlan formában maradt fenn. Ezen évtizedek jelentős részében a görögkatolikus közösségek a megmaradásért és a túlélésért küzdöttek. Az 1989/90-es rendszerváltást követő időszak azonban olyan fellendülést hozott magával, mely 2015-ben a magyarországi görögkatolikus egyházszervezet jelentős átalakulásához vezetett. Március 19-én Ferenc pápa az *In hac suprema* kezdetű apostoli konstitúcióval létrehozta Magyarország bizánci rítusú katolikus híveinek Sajátjogú Metropolitai Egyházát, rövid elnevezéssel a Görögkatolikus Metropóliát. A Hajdúdorogi Egyházmegyét főegyházmegyei, a Miskolci Apostoli Kormányzóságot egyházmegyei rangra emelte és új egyházkormányzati egységként létrehozta a Nyíregyházi Egyházmegyét.

Az a történet tehát, mely 1912-ben a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor sajátságos viszonyok között, de mégiscsak egy egyházkormányzati átszervezésként indult, egy évszázaddal később egy sajátjogú egyház létrejöttéhez vezetett. A magyar görögkatolikusok egyháza napjainkban egyike a 23, a Római Apostoli Székkel teljes kánoni egységben lévő keleti katolikus egyháznak.

A Magyar Királyság görögkatolikus egyházmegyéi, 1912

- Görögkatolikus egyházmegye határa
- ✙ Görögkatolikus érseki székhely
- ✙ Görögkatolikus püspöki székhely
- ✙ LUGOS Egyházmegye neve

TRIANON ÉS A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ

Magyarország legújabb kori történelmének egyik legmeghatározóbb és egyben a legtragikusabb eseménye az 1920-as trianoni békediktátum,⁴⁰ amely hatásában csak a magyar állam 1241-es és 1526-os pusztulásához hasonlítható. Az ezeréves Magyarország területi integritásának elvesztése mellett lakosságának harmadolása olyan *lelki sokkot* okozott, amit máig sem tudott kiheverni a Kárpát-medence magyarsága. Mindezt tovább mélyítette az a tény, hogy az új államalakulatok fennhatósága alá került nemzet-részek, amelyek a korábbi többséghez tartoztak, hirtelen kisebbségi sorba kényszerültek.

A trianoni-sokk következményei a reformátusokra nézve

A trianoni békediktátum azonban nemcsak a magyar nemzetet, hanem a magyar református egyházat is szétdarabolta. Az öt református egyházkerületből négy részben, az erdélyi pedig teljes egészében idegen uralom alá került. Összességében a magyar református egyház 2073 gyülekezetének közel a fele, 1012 lett a trianoni döntés kárvallottja.

A XX. századi református egyház tagjai, ezzel a tragikus ténnyel szembesülve nemcsak részesei lettek, hanem többszörösen is elszenvedőivé váltak az egész Kárpát-medencei magyarságot ért szomorú tragédiának.

Egyrészt a *református egyház alkotmányos fejlődése szakadt meg*, amit az 1881-es debreceni Zsinat teremtett meg, hosszú történelmi fejlődés eredményeképpen, a széttagoaltsággal folyamatosan küszködő Kárpát-medencei reformátusság szervezeti egységét létrehozva. Most, negyven év után ismét visszakerültek a korábbi állapotba, ezzel előre vetítve az egyház politikai és gazdasági érdekérvényesítésének meggyengülését. Megmutatkozott ez az elcsatolt részek új államalakulataival folytatott szélmalomharcban, az anyaországban pedig – az elcsatolások miatti számbeli fölényükből adódóan – a katolikus egyháznak az államélet területén való térnyerésében.⁴¹

Másodszor – az előbb vázolt egységesítési folyamat eredményeképpen is, a dualizmusban kialakult – *anyagi biztonság jelentős visszaesése* főleg a környező országokba került egyházközösségek zavartalan működését nehezítette meg és tette kilátástalanná pél-

⁴⁰ Romsics Ignác: A Trianoni békeszerződés. 3. bővített kiadás, Budapest, Osiris, 2007., Dr. Dobó Attila: A Trianoni Békediktátum, Oknyomozás, Magyar Kultúra Emlékívek Kiadó, 2019.

⁴¹ Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Egyháztörténeti Szemle, 2007. évi 2. szám.

dául a nyugdíjas lelkészek és özvegyek jövőjét, valamint megtépázta az egyház gazdálkodásának az alapjait.

Harmadszor – *veszélybe került a református egyház autonómiájának bázisát adó egységes iskolarendszere is*, amire évszázadokon keresztül büszkén tekintettek, s most a széttagoztóság helyzetében bizonytalanná vált egységes szempontok szerinti működésük. Erre utal az 1920. szeptember 28-30-án összeült Zsinat megállapítása, miszerint: „református iskolaügyünk fogyatkozásainak és anyagi romlásának szegénységünk mellett kétségtelenül a legfőbb oka az egységes szervezés hiánya.”⁴² Az 1921. évi Egyetemes Konvent nem véletlenül tártá fel a kialakult helyzetet, amikor ezt írják: „ez a gyászos béke nagyobb veszteséget, végzetesebb pusztulást hozott magyar református népoktatásunkra, mint az ötödfél éves háború. Virágzó népiskoláink sok száza idegen kultúra, idegen erőszak nyomása alatt sorvad. A Csonka-Magyarország területén megmaradtakat a háborút követő kettős katasztrófa (...) annyira megbénította, hogy nem tudnak magukhoz térni.”⁴³

Negyedszer – az I. világháborút követő összeomlás, a forradalmak és a trianoni trauma következtében előállt válságos helyzetben, *felerősödtek a református egyházban a parázs alatt szunnyadó reformkísérletek és változást sürgető hangok*, amelyek együttesen veszélyeztették a református egyház megtépázott tekintélyét és felvetették azt a kérdést: vajon tényleg sodródna az eseményekkel vagy képesek lesznek úrra lenni a kialakult helyzeten.

Az egymás követő politikai változások felszínre hozták ugyanis az egyház életében évtizedek óta jelentkező, egyre élesebbé váló, s addig megoldást nem nyert gazdasági, szervezeti és teológiai kérdéseket, problémákat, ellentéteket. „A feszültségek most elemi erővel hatottak: változást, megoldást, reformokat követelve – különösen az ifjabb és alacsonyabb beosztású lelkészek, egyházi munkások magatartását motiválva, egészen a forradalmi hangvételig.”⁴⁴

Ötödször – az elcsatolt területekre került reformátusok, egy a számukra addig ismeretlen élethelyzetbe kerültek, a „magyar vallás” képviselői hirtelen többszörös nyomás alá kerültek.

Talán a legnehezebb volt számukra a saját identitásuk tisztázása: az első világháborúból vesztesen kikerülve „európai történetében először, szülőföldjén, az ősök örökségében kisebbségi sorsra jutott: otthonában idegen lett. Ebben a helyzetben szükségessé vált, hogy az új viszonyok között felmérje lehetőségeit, kialakítsa a *modus vivendi* mind a közéletben, mind az anyaszentegyház életében, identitása megőrzése, jövődjének kibontakoztatása... érdekében.”⁴⁵

Ehhez járult az a tény is, hogy a reformátusoknak kétszeresen kellett elviselniük a kisebbségi létet. Egyrészt, mint magyar anyanyelvű egyház magán hordozta az idegen hatalom által gyűlölt „etnikai (magyar) identitást”. Mivel a magyarok jelentős része a

református egyházhoz tartozott, mindenütt beleütköztek „egy általános, részben mestersegesen fűtött, részben tömegindulatokból fakadó nacionalista-sovinisza magyarellességbe...”⁴⁶ Különösen Csehszlovákiában és Romániában az államigazgatás minden eszközzel próbálta ellehetetleníteni a református gyülekezetek mindennapjait, ezzel is elősegítve a magyarok tudatos asszimilációját.

Másrészt sokszor kerültek hátrányba a *református identitásuk* miatt is. Például a Román Királyság területén, ahol a hatalom külföld felé a vallásszabadság maradéktalan biztosítását ígérte, addig a gyakorlat éppen az ellenkezőjét mutatta, amit az 1928-as kultusztörvény⁴⁷ írásba is foglalt, hogy csak az ortodox és görög katolikus egyházat nevezi egyháznak, a többi felekezetet csupán „kultusznak” tekinti. A magyar egyházak, főleg a reformátusok életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert a törvény előírásai rendőri ellenőrzést írtak elő a nem román egyházak minden megnyilvánulásával és rendezvényével kapcsolatban.⁴⁸

Általánoságban tehát elmondható, hogy a hatalom az új utódállamokban változatos módon szállt szembe a református egyházakkal. Ez a feszültség Burgenlandot leszámítva nemcsak egyházszervezeti kérdésekben jelentkezett, mivel a református egyház által képviselt szellemiséghez is ellenségesen viszonyultak az utódállamok. „Féltékenyen nézték [ugyanis] a régi területi egységekre emlékeztető magyar református egyházakat, azoknak működését izolálni és leszorítani igyekeztek s népességét a csendes, helyenként az elhurcolásokkal vagy áttelepítésekkel is kapcsolatos erőszakos asszimilációnak vetették alá.”⁴⁹ Ennek hátterében az a preconcepció húzódott meg, mely szerint a református egyházak a magyar nacionalizmus és revizionizmus melegágyai lennének.⁵⁰ Ugyanebben az időben a katolikus egyházat – feltehetően a nagyszámú nem magyar nemzetiségű római és görög katolikus hívó miatt – kevésbé érte a nacionalizmus és a revizionizmus vádjai.

Mindezt jól érzékelték itthon is a református egyház vezetői, ezért kívántak nagyobb hangsúlyt adni az elcsatolt részek reformátusaival való szorosabb kapcsolattartásnak. Éppen ezért az 1920. június 4-i trianoni békediktátum kihirdetése után először összeülő szeptember 28-30-ai zsinat harminctagú külügyi bizottságot választott, elsősorban az elszakított területek református egyházaival való összeköttetés megtartására.⁵¹

Összességében a világháború elvesztése 1918 őszére önmagában nem jelentett nagy meglepetést a magyar reformátusság számára, de – mint minden kárpát-medencei magyart – az ezt követő események, az ország összeomlása, a forradalmak, a vörös terror, az ország széthullása, feldarabolása, vagyis a területi integritásának elvesztése sokk szerűen hatottak rá, és ez a *református egyház szervezetének összeomlásához vezetett*. Az 1917-ben hat évre megnyílt Zsinat például 1918. október 2-án alig egyórás ülést tartott, hogy az egyházi törvények szerint „ne veszítsük el a zsinat folytatásának a lehetőségét.”⁵²

46 CSIIA Kálmán: *A kisebbségi sorsban élő magyar reformátusok jelen és jövője*. In: „Kezünknek munkáját tedd állandóvá! A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozójának emlékkönyve. Debrecen, 1992. 168. o.

47 VISKY István: *A magyar református egyház újjászerveződése az elcsatolt területeken*. Mediárium: Társadalom-Egyház-Kommunikáció. 2 évf., 3-4. szám. 2008. 58. o.

48 BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940*. Csíkszereda, 2002. 329. o.

49 CSIIA Kálmán: *A kisebbségi sorsban élő magyar reformátusok jelen és jövője*. In: „Kezünknek munkáját tedd állandóvá! A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozójának emlékkönyve. Debrecen, 1992. 168. o.

50 VISKY István: I. m. 72. o.

51 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve. Bp., 1926. 55. o. (133. hat.).

52 Az I. tc., 98. § alapján.

42 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Naplója. Bp., 1926. 78. o.

43 A Magyarországi Református Egyház Egyeteme Konventje, Budapest, 1920. évi május hó 28–29. napjaiban, valamint 1921. évi június 7–9. napjain tartott üléseinek jegyzőkönyve, Bp., 1921. 153. o. (58. pont).

44 *Egyháztörténet 2. Tankönyv és tanári kézikönyv 1711-től napjainkig*. Református Pedagógiai Intézet, 1998. Szerk.: LADÁNYI Sándor–PAPP Kornél–TÖKÉCZKI László. 126. o.

45 ESZENYEI Béla: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület*. In: Te benned bízunk, eleitől fogva. Debrecen, 1991., 77. o.

E történelmi mélypontra, a tragikus katonai és politikai események ellenére, a magyar református egyház vezetői mégsem veszítették el a kilábalás iránti hitüket. Jól jellemzik ezt a helyzetet Baltazár Dezső püspöknek az ORLE 1920. június 23-án tartott választmányi ülésen elhangzott szavai: „Szenvedtünk sokat, de sem el nem csüggedtünk, sem kétségbe nem esünk. (...) Istenbe vetjük reményünket. Az ő [sic!] törvénye szerint dolgozunk. Hazánk feltámadásának a sorsát is reá vetjük erős bízással. Az ő [sic!] nevéhez fogódzva nagy biztonsággal küzdünk, hogy magyar református egyházunk egységes teste meg ne szaggattassék; de megmaradván, legyen zsengeje a feltámadásra eljegyzett nagy Magyarországnak.”⁵³

A trianoni békediktátum református „veszteségei”

1920. június 4-én a versallies-i Kis-Trianon palotában írták alá a Magyarországgal kötött békeszerződést. Amit eddig sejteni lehetett, most a maga rideg valóságában került napvilágra. Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra, vagyis 34 %-ára csökkent.

A közvélemény még az utolsó időkig reménykedett egy igazságosabb területi megosztásban, ugyanis a Tanácsköztársaság miatt a győztes hatalmak Magyarországgal előre nem foglalkoztak. A háborúban vesztes államokkal, Németországgal, Ausztriával, Bulgáriával és Törökországgal már 1919-ben megtörtént a békekötés: delegációikat meghallgatták, és a területi integritásuk védelme érdekében tett kifogásaiknak részben helyt adtak. Ezért a magyar közvélemény joggal hihette, hogy a békekötés a színmagyar lakosságú területeket nem hagyja a szomszédos új országok kezén. Ezzel vigasztalták magukat és egymást, erről szóltak a református lelkészek ígéhirdetése, cikkeztek az egyházi újságok.⁵⁴ Nem ez történt, ezért is jelentett valódi megrázkódtatást a békediktátum a nemzet életében.

Ami a kálvinistákat illeti, hasonló veszteség és megrázkódtatás érte közösségüket. Az 1910-i népszámlálás adatai szerint a református egyház 5 egyházkerületében összesen 2 621 329 reformátust tartottak nyilván. A trianoni döntés következtében a magyarországi református egyház több mint 900 ezer főt veszített el. A Dunamelléktől 32 anyaegyházközséget szakítottak el mintegy 35 ezer lélekkel, a Dunántúltól 75 anyaegyházközséget, 3 missziói és 21 leányegyházközséget 73 ezer lélekkel, a Tiszáninneni kerülettől 140 gyülekezetet 68 ezer lélekkel, a Tiszántúltól pedig 256 anya-, 9 társ-, 14 leány-, és 32 fiókegyházközséget 290 ezer lélekkel.

Egyedül az erdélyi egyházkerület nem vált csonkává, hisz az egész egyházkerület román fennhatóság alá került több mint hatszáz anyaegyházközségével, számtalan leány- és fiókegyházközségével, csaknem ezer szóróvárával, s mintegy 400 ezer fős népességével.⁵⁵

53 BALTAZÁR Dezső: *Elnöki megnyitó az O.R.L.E. Választmányi ülésén*. In: Lelkészegyesület, 1920. 25–26. sz., 69–70. o., Idézi CSOHÁNY János: *Trianon és a magyar református egyház*. Egyháztörténeti Szemle, 13. évf., 2. szám A.D. MMXII, 1. o., www.univ-miskolc.hu~egyhtort/cikkek

54 Lásd CSOHÁNY János: i. m. 5. o.

55 VISKY István: i. m. 56. o.

A háború előtt Magyarországon 2,6 millió református a teljes népesség 14,3%-át tette ki, míg az 1920. évi népszámlálás Csonka-Magyarországon 1,6 millió reformátust regisztrált, ami a népesség 21%-ára rúgott. Furcsa mód, ez a lélekszámbeli csökkenés a reformátusság százalékos arányának jelentős emelkedését eredményezte, de a kortárs magyar reformátusokat mégis az nyugtalanította, hogy a római és görög katolikus népesség aránya is emelkedett, mégpedig 66,1 %-ra az 1910. évi 60,3 %-hoz képest. Joggal tartottak attól, hogy a katolikusok az állami életben a reformátusok és általában a protestánsok rovására sokkal nagyobb befolyásra tesznek szert, mint korábban.⁵⁶

Nézzük a további számokat! A lelkészek száma közel ötven százalékkal, 2063-ról 1035-re csökkent. A reformátusok 5 óvodája közül kettő, az 1753 elemi iskolájából 1117 maradt meg, ez utóbbi esetben az intézmények száma az eredeti adat 63,72 %-ra zsugorodott. Megmaradt az egyetlen polgári fiúiskola, de a 9 lány polgáriból 8, három tanítóképzőből kettő, a 7 tanítónőképzőből három, a 27 gimnáziumból 18, a 6 leánygimnáziumból három maradt!

Tovább működött a reformátusok három jogakadémiája, (mivel a máramaroszi Hódmezővásárhelyre költözött) a 4 teológiai akadémiából három, valamint a Debreceni Tudományegyetem hittudományi kara (amely intézmény állami volt ugyan, de református lelkészeket képzett).⁵⁷

A trianoni döntés évszázados egyházi, felekezeti és vallási struktúrákat alakított át. Ennek következtében az ortodox és az unitárius felekezet szinte teljesen eltűnt csonka-Magyarországról, a görög katolikusok létszáma töredékére, az evangélikusság lélekszáma pedig a harmadára csökkent. Az igazsághoz tartozik, hogy ebben a „felekezeti vesztség-versengésben” a reformátusok veszítettek a legkevesebb egyháztagot,⁵⁸ de ez akkor senkit, nem vigasztalt a református egyházban. A fájdalom érzése mindent elhomályosított: az Országos Református Lelkészegyesület lapjának vezércikke június 12-én, válaszul a trianoni tragédiára azt írta, hogy a nemzetközi becstelenség jelzője lesz a Trianon kifejezés, a franciák fiai, unokái szégyellni fogják, hogy szabad országukban ilyen történt. Anglia és Amerika, sőt Franciaország bizonyos politikusai már is látják az igazságot. A bibliai Heródes esetéhez hasonlította a szerző a trianoni békét, – írja Csohány János, – amikor az Keresztelő János fejét kérte és kapta meg Heródes királytól: „a körülöttünk lappangó apró-cseprő nemzetek, kiket a történelem csak az árulások és királygyilkolások krónikájából ismer: ezek az államra terjeszkedett ledér asszonyok csapodárságuk jutalmául megígértették az entente-hatalmakkal Magyarország fejét. Az

56 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Csonka-Magyarország területére számított 1910. évi népesség református része 21,4 % volt, míg a római és görög katolikuságé együttesen 65 %. KARNER Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, 1931. 5–6. o.

57 LADÁNYI Sándor: *A Református Egyház (1919–1944)*. In: Magyarország a XX. században. Hungarológiai Alapkönyvtár. II. Kötet, <https://mek.oszk.hu>

58 Az ortodox felekezet híveinek 97,9 %-a az unitárius felekezet híveinek 93 %-a határokon kívül maradt (2 millió 338 ezer főből 80 ezer főre, illetve 73 ezer főből 8 ezer főre csökkent a létszámuk). A görögkatolikus felekezet híveinek 91 %-a került az utódállamokhoz, itt azonban az eredeti létszámra tekintettel a csökkenés eredményeként az felekezet látható maradt, 2 millió 9 ezer főből 168 ezer főre csökkent a létszám. Forrás: KORÁNYI András: *Az evangélikus egyház és a nemzeti, nemzetiségi kérdések a bécsi döntések után*. In: Teológiai és nemzetek. Szerk.: Szabó Lajos. Luther Kiadó. Bp., 2016. Megjegyzendő, hogy az unitárius felekezet tagjai magyar nemzetiségűek voltak és a görög katolikus egyháznak is nagy számban voltak magyar hívei, az ortodox felekezetekben azonban magyar nemzetiségű hívó ritkán fordult elő.

entente-heródeseket megfogta az ígéret és idejében megjött bánatuk dacára is odaadtak bennünket a hóhérbárd alá."⁵⁹

A Zsinat első intézkedései: kísérlet az egység visszaállítására

Miután napvilágra kerültek a trianoni békediktátum új határai, az elcsatolt részek egyházigazgatási szerveivel egyre nehezebbé vált a kapcsolattartás a Budapesten székelő, a református egyház legmagasabb törvényalkotó testületével, a Zsinattal és a legmagasabb egyházkormányzó testületével, az Egyetemes Konventtel.⁶⁰ Már csak azért is, mert az elcsatolt részekről a korábban megválasztott alkotó tagok a háborús állapotok miatt nem tudtak megjelenni a fővárosban. „Ez az állapot a mi egyházunkra nézve is, különösen adminisztrációs tekintetben, nagyon sok nehézséggel jár”⁶¹ – kezdte a megnyitó beszédét az 1920. szeptember 28-ára összehívott Zsinaton az elnöklő Gróf Degenfeld József főgondnok, aki csak nagy nehezen tudta biztosítani a határozatképességet.

A június 4-ei „trianoni döntés” után tehát közel négy hónapra ült össze az 1917 őszen megnyílt, tíz éves mandátummal rendelkező Zsinat. Nem véletlen, hogy a nemzet szétarabolása miatt kialakult zürzavaros helyzetre adandó válaszként is, az első és legfontosabb teendőjüknek: a református egyház egységének a megőrzését tartották. Annyira súlyosnak látták a helyzetet, hogy a Népszövetséghez fordultak egy rövid memorandumban, hogy biztosítsák a magyar református egyház „organikus egységét.”⁶² Baltazár Dezső már korábban is levélben fordult Clark antant megbízotthoz,⁶³ a Zsinat elnöksége rajta keresztül szeretne volna megnyerni az USA és Nagy-Britannia, mint protestáns győztes hatalmak támogatását a református egyház egységének megmentése érdekében. Ugyanis a környező államok katonai csapatainak bevonulása óta a megszállt területek egyházközsegeivel lehetetlenné vált a kapcsolattartás. Erre nagy szükség lett volna, mivel egyre több helyről értesültek a lelkészek zaklatásáról, iskolák bezárásáról vagy elvételéről. „Mindaz, ami egyházinkkal és iskoláinkkal a megszállott területeken ma történik, valóságos megtagadása azoknak a magasztos elveknek, melyeket a nemzeti és felekezeti kisebbségek védelme címén a győztes hatalmak zászlajra irtak” – tárta fel a szomorú valóságot Baltazár püspök.⁶⁴

Mindezek alapján kérdésesnek tartották, hogy a békeszerződésekbe felvett általános jellegű kikötések elégségesek lesznek-e az idegen fennhatóság alá jutó reformátusság kisebbségi jogainak védelmére. Joggal tartottak attól, hogy az elcsatolt területek amúgy is kisebb létszámú és szegényebb egyházrészei „az eddigi állami és felsőbb egyházi támo-

gatás nélkül összeomlanának a rájuk nehezedő anyagi terhek miatt, s leroskadnának a tervszerűen folytatott, már javában folyó zaklatások következtében.”⁶⁵ Sőt, azt is szeretnék volna, hogy a békeszerződésben, külön, nemzetközi garanciákkal biztosítsák a magyar református egyház korábbi szervezeti egységének fennmaradását, további szabad működését és fejlődését. Minden esetre az „elszakított testvéreinkkel való összeköttetés” fenntartása érdekében egy 30 tagú külügyi bizottságot hoztak létre,⁶⁶ hogy ezzel is elősegítsék az ott élő reformátusok problémáinak minél gyorsabb orvoslását.

Az új Zsinat tehát azzal a szándékkal ült össze, hogy a megváltozott politikai és katonai helyzet ellenére, továbbra is megőrizi „rég”i alkotmányos egységét, amit az 1881-es Alkotmányozó Debreceni Zsinat biztosított számukra. Baltazár Dezső alapvetőnek tartotta ennek az egységnek a fenntartását, mert – ahogy nyilatkozta: „nagy biztonsággal küzdünk, hogy magyar református egyházunk egységes teste meg ne szaggattassék; de megmaradván, legyen zsengeje a feltámadásra eljegyzett nagy Magyarországnak.”⁶⁷

Ennek az új határokon is átnyúló református jogegység megőrzésének nyilvánvalóan fontos politikai üzenete is volt, amit Baltazár püspök egy másik megnyilatkozásában mindenki számára egyértelművé tett: „a magyar kálvinista egyház alkotmányos életét és szervezetét megőrizni sértetlenül a legevidensebb nemzeti érdek, mert a régi Magyarországból ma már nincs épségben semmi más, csak egyesegedül az egységes és még a régi Magyarországra is teljesen kiterjedő kálvinista egyházalkotmány. Örösi fontossága volt most is annak, hogy míg a nemzetgyűlés csak a Csonka-Magyarországról jöhetett össze és választhatta képviselőit, addig a mi zsinatunkon ott voltak a régi Magyarország egész területéről a választott képviselők.”⁶⁸ A református egyház „alkotmányának a sértetlensége, a magyar állam és magyar alkotmány sértetlenségének” előremutató példája lehet!⁶⁹

A háború utáni református egyház egységének a fenntartása a kárpát-medencei kálvinisták számára létkérdés volt, különösen az elcsatolt területeken élő reformátusok jövőjét illetően. Hiszen ők idegen fennhatóság alá kerülve, már nem kormányozhatók az anyaországban szentesített egyházi törvények szerint, mivel az utódállamok jóindulatától függ az is, hogy fennmaradhat-e a szoros egyházjogi kapcsolat az anyaországi egyházrészsel.

Az egység megőrzésének volt egy nagyon gyakorlatias kényszere is, tudniillik az elszakadt területeken a lelkészek és tanítói fizetések, és minden más, korábban a központi költségvetésből érkező pénzek bizonytalanná váltak. Részben a háborús infláció, de főleg az idegen államigazgatási és pénzügyi rendszer tette bizonytalanná a pénzek mozgását. Az ilyen anyagi jellegű gondokról egyre több jelzés érkezett a Zsinat lelkes elnökehez. „Nem tudom, az állam ereje most mit enged, – kezdi jelentését Nagy Károly

59 „Consummatum est”. In: Lelkészegyesület, 1920. 23–24. szám, 1920. június 12, 65. o. Idézi CSOHÁNY János: i. m.

60 BARÁTH Béla Levente: BARÁTH Béla Levente: „Földbégökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920). Sárospatak, 2014. 193–194. o.

61 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve. Bp., 1926. 11. o.

62 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve. Bp., 1926. 55. o. (133. o.)

63 1919. november 11-én. Lásd: BARÁTH Béla Levente: i. m. 195. o., a levelet teljes terjedelmében közli a 6. mellékletben (234–236. o.).

64 Uo. 195. o.

65 Uo. 195. o.

66 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve. Bp., 1926. 55. o. (133. o.). Valamint lásd: KORMOS László: A református egyház a magyar politikai életben. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Bp., 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica, 5.) 277. o.

67 BALTAZÁR Dezső: Elnöki megnyitó az O.R. L. E. Választmányi ülésén. In: Lelkészegyesület, 1920. 25–26. sz., 70. o., Idézi CSOHÁNY János: Trianon és a magyar református egyház. Egyháztörténeti Szemle, 13. évf., 2. szám A. D. MMXII, 1. o., www.univ-miskolc.hu~egyhtort/cikkek

68 Baltazár püspök a tanügyi rendeletekről és a zsinati tagok igazolásáról. In: Lelkészegyesület, 1920. 40–42. sz. 101. o. Idézi CSOHÁNY János: i. m.

69 LEEL-ÖSSY Lóránt: Baltazár Dezső püspök élete és munkássága. Esztergom, 2000. 331. o.

erdélyi püspök, – *de Erdélyben most különös pénzsegélyre volna szükség. Az egész magyar kultúra az egyházak védőszárnyai alá menekül. Népünk elismerésre méltó nagy áldozatokat hoz papokért, iskolákért s bár némi segélyre is van módunk az iskolákra, papjaink egy része igen súlyos anyagi helyzetben van, mindennemű állami segítség híján.*"⁷⁰

Az elszakított református gyülekezetek és egyházmegye-törödékek a trianoni békeszerződés aláírásáig még abban reménykedtek, hogy valamilyen formában fenntartható a hivatalos kapcsolat és az egyházi közigazgatás az anyakerületekkel. A határok véglegesítése után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy hivatalos jogi-egyházi kapcsolat nem tartható fenn, ezért a központi egyházigazgatás: a Zsinat és az Egyetemes Konvent *jurisdictio*ja 1920 közepétől kezdve gyakorlatilag megszűnt az elcsatolt részeken.

Ezért az említett Zsinat – Kun Béla előadó előterjesztésében – azonnal utasította az alkotmányügyi bizottságot, „*hogy a trianoni békeszerződés folytán előállott változott egyházi viszonyok miként rendezésének kérdésével foglalkozván, a szükséghez képest teendő javaslatait terjessze annak idején a zsinat elé.*”⁷¹

Az ügy sürgősségére tekintettel már a következő napon megszületett a döntés. A Zsinat egyrészt átruházta a saját jogalkotási határkörét az elcsatolt területeken élő – korábban is önálló egységben működő – erdélyi egyházkerületnek. Másrészt a többi csonkán maradt négy egyházkerület számára pedig, az elcsatolt részeken maradt törvényes helyetteseknek adja meg a kormányzás jogát (egyházkerületi és egyházmegyei szinten egyaránt). Az egyes egyházkerületek és egyházmegyéik idegen megszállás alá került részeinek adminisztrációját tehát a rangidősebb egyházkerületi tanácsbírák és egyházmegyei gondnokok illetve tanácsbírák végezhetik el.

A Zsinat így – a jogfolytonosság biztosítása érdekében – igyekezett megteremteni az elcsatolt részek létének egyházi jogi kereteit. Szabad rendelkezést adott az elszakított – különböző szinten működő – egyháztesteknek, ugyanakkor nem zárta ki a joghatósági viszony fenntartását sem, hiszen ekkor még élt a remény mindenkiben, hogy mégis csak létrejöhet a fizikai szétszakítatás ellenére a magyar reformátusok jogegysége. Ez a hit azonban hamar szertefoszlott, mivel az új államok területén élő reformátusok politikai helyzete és életkörülményei alaposan megváltoztak és eltértek a hazai viszonyoktól. Ráadásul mind Románia, Csehszlovákia, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, de még az Osztrák Köztársaság is ellenzett minden nemű jogi kapcsolat kialakítását Magyarországgal, így a reformátusokét is, hiszen az saját integritásukat sértette. Az utódállamokba került reformátusok csakhamar szembesültek a kisebbségi lét minden nehézségével. A hatalommal folytatott folyamatos küzdelmük bástyája lett *autonómiájuk*, aminek jogi alapjait mindazonáltal mégis az egyetemes (magyar) református egység teremtette meg.

A határokon kívülre került reformátusok önállósulni kényszerültek a szó jogi és fizikai értelmében is. Ebben politikailag két veszélyes magatartás között kellett egyensúlyozniuk: egyrészt az új államhoz való túlzott alkalmazkodás, hagyományaik és a Magyarországi Református Egyházzal való kapcsolataik feladása, másfelől az irredentaként és revizionistaként való „megbélyegzés” és az illegálitásba szorulás között.⁷²

70 Nagy Károly levele Baltazár Dezsőhöz. TIREL I. 1. e) 23. d. 1851/1919. Idézi BARÁTH Béla Levente: i. m. 194. o.

71 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Naplója. Bp., 1926. 61. o.

72 VISKY István: i. m. 57. o.

A Trianon utáni hazai református közállapotok⁷³

A világháború elvesztése és az utána következő politikai és gazdasági válság a református egyházat is új helyzet elé állította. Számukra is a legfontosabb kérdés a talpra állás, a kibontakozás lehetőségeinek keresése volt. Az egyház legfelsőbb vezetése, a Zsinat és az Egyetemes Konvent – elsődlegesen a felmerült jogi és gazdasági kérdésekkel igyekezett foglalkozni, de mindez eléggé nehézkesen történt.⁷⁴ Látván a dolgok lassúságát, sokszor maguk a zsinati tagok sem voltak megelégedve a testület munkájával. Jellemző eset az 1920. szeptember 28-ai napirend megállapításánál a felvidéki Czinke István zsinati tag kifakadása: „*Lehetetlennek tartom... hogy mi, akik megszállott területekről jöttünk ide, ismét úgy menjünk haza, hogy azoknak azt ottani gyülekezeteknek sorsáról semmiféle tanácskozás és intézkedés ne történjék...*”⁷⁵

Az 1920-tól összeült zsinati üléseken megpróbálták sorra venni az egyház legégetőbb dolgait, mint az elcsatolt egyházak jogi helyzetének tisztázása, az egyházfenntartói alap megreformálása, a református tanügy megújítása, az egyházi díjlevél aktualizálása, vagy a nyugdíjellátás reformja. Mindez azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a református egyház megújulása végre minden téren elindulhasson. Nem csoda, ha Darányi Ignác fögondnok így összegezte eddigi munkájukat: „*nagy idők nagy elhatározásokat is igényelnek... meg kell látnunk az időknek a jelét, és hogy számolni kell a változott viszonyokkal, szóval struccmadár politikát az egyházzal szemben sem lehet üzni.*”⁷⁶

Mivel a háború után egyre mélyülő társadalmi válságból a református egyház felső vezetése nem igazán talált kiutat, ezért tudtak felszínre törni az egyház életében évtizedek óta lappangó, s addig megoldást nem nyert gazdasági, szervezeti és teológiai kérdések és ellentétek. Mindenki a változások szükségességéről beszélt. A református egyház közvéleményében egyre nagyobb hangsúlyt kapott az egyház megújításának igénye.

Az 1920-as évek elején több oldalról is megindultak az egyház megújulását célzó és szolgáló kibontakozási kísérletek, melyek mozgatórugója a különböző kegyességi elvekben gyökerezett, de közös hajtóereje a magyar református egyház talpra állítása, korszerű átszervezése, reformálása volt. Közülük is kiemelkedik a Forgács Gyula péceli lelkész köré csoportosuló „*Péceli Kör*”, akik a 1920. augusztus 17–20. között tartott tanácskozásukon ünnepélyesen megfogadták, hogy minden erejüket egyházuk megújulásának szentelik, arra törekszenek, hogy élő hitű egyháztagokat neveljenek munkatársul a gyülekezeti szolgálatba, s főképp, hogy a presbiterek is alkalmasak legyenek gyülekezetépítésre. Céljuk, hogy az egyházközség szűnjön meg kényszersztagok tömege lenni, s váljék öntudatos tagok önkéntes csatlakozásával létrejött hívó gyülekezetté, amelynek minden tagja aláveti magát az Isten Igéje és a testi közösség fegyelmezésének. A gyüle-

73 A fejezet leírását LADÁNYI Sándor: *A református egyház a két világháború között. A talpra állás és útkeresés évei tanulmánya alapján foglaltam össze.* In: *Egyháztörténet 2. Tankönyv és tanári kézikönyv 1711-től napjainkig.* (Református Pedagógiai Intézet, 1998. Szerk.: Ladányi Sándor, Papp Kornél, Tökécski László.) 130–133. o.

74 Degenfeld fögondnok ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Amint a zsinat az eddigi négy ülésszak alatt kevés érdemleges munkát végzett, annak is egy része olyan, amely a teljesen megváltozott viszonyok miatt nem léphetett életbe. De éppen ezen teljesen megváltozott viszonyok miatt nagyon kíváncsok volnánk igen sok nagy fontosságú ügynek a megoldása.” In: *A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve.* Bp., 1926. 52. o.

75 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Naplója. Bp., 1926. 15. o.

76 Uo. 132. o.

kezet tagjainak önkéntes adományából tartsa fenn magát, s ne támaszkodjék olyan anyagi erőkre, amelyek nem Krisztus evangéliumáért való felelősségből fakadnak.

1921 nyarán a Kunhegyesen tartott konferenciájukon már 134 lelkész, tanár és presbiter vett részt, ahol megfogalmazták azt a „Kunhegyesi Memorandumot”, amely számos olyan egyházpolitikai, egyházszervezeti és teológiai javaslatot tartalmazott, egyrészt világos utat kijelölve az egyház válságából való kilábalására, másrészt megmutatva azt a hiányosságot, amit az egyház legfelsőbb testülete a Zsinat nem végzett el!⁷⁷ A Memorandumot eljuttatták az éppen ülésező Zsinathoz, amely megállapította ugyan, hogy „az irat számos nagybecsű gondolatot tartalmaz, melyek komoly megiszívlelésre... méltóak”,⁷⁸ de mégsem vette tárgysorozatba!

A Péceli Kör ugyan hamarosan megszűnt, de történelmi küldetését betöltötte, hiszen az első világháború utáni egyházi élet újra indításában jelentős szerepe volt. Lényegében ennek szellemében alakult 1921. augusztus 9-én Marosvécsen a *Vécsi Szövetség*, amely – különösen Makkai Sándor püspöksége idején (1926–1936) – az egész erdélyi egyházkerület ügyét, életét irányította.

A 20-as évek kibontakozó teológiai közgondolkodásnak is központi mozgatója volt az egyház talpra állítása és teljeskörű reformációja. Az egyik csoport egyesületi jellegű, radikális, mondhatni egyházközi, *interkonfesszionális* módszerekkel, a másik pedig erősen konfesszionális oldalról, mint a „*történelmi kálvinizmus*” igyekezett elérni ugyanezt a célt.

Ez utóbbi csoport Sebestyén Jenő által fémjelzett „*történelmi kálvinizmus*”-hoz volt köthető. Határozott véleménye szerint a magyar református egyház megerősítését és megmentését csak a reformátori keresztyénség szellemétől várhatják, ahogy azt a Szentírás alapján Kálvin kielemezte, majd a nagy teológusok tovább építették, s amely szellemiség a 16. század nagy válságában megmentette az egész magyarságot. Másik meggyőződése az volt, hogy a magyar református egyház az I. világháború utáni összetört állapotából csak egy út vezet ki, és ez az egyháznak a Szentíráson alapuló történeti szelleméhez való visszatérés.

A másik csoporthoz tartoztak az *interkonfesszionális, belmissziós egyesületek és egyletek*, amelyek már a századforduló táján létrejöttek, és főleg a háború és a forradalmak alatt aktivizálódtak.⁷⁹ Közülük is kiemelkedik a hitvallásos alapon 1921. július 11-én, egy siófoki teológuskonferencia zárónapján alakult, a Magyar Református Diákok *Soli Deo Gloria Szövetsége* (SDG), amelynek „célja olyan öntudatos és gerinces magyar társadalom nevelése, amely Jézus Krisztus elvei és mértéke, a kálvinista világnézet [...] újjáalakító ereje szerint modern világunkban is Isten dicsőségét akarja szolgálni. [...] Öntudatos nemzeti élet megeremtéséért, az anyaszentegyház erőteljes missziói lelki-

77 A kunhegyesi konferencia megállapításai röviden a következők: a törpegyülekezetek társítása, a nagy létszámú egyházközsegeknek legfeljebb 3000 lélekszámú gyülekezetekre való tagolása; a lelkesi fizetések egységesítése; liturgiai reform; a vallásoktatás rendezése, vezérkönyvek készítése; lelkésztovábbképzés; gyülekezeti munkások képzése; zsinati ülések sűrűbb időközökben tartassanak; a Konvent helyére zsinati bizottságok kerüljenek; minden munkakör ellátására külön-külön bizottság alakuljon, a zsinati törvénykönyvben hitvallás is legyen, amelynek alapján tételessé kötelezővé a törvény megtartása; egyházi hatóságok revíziója, egyházi adózás reformja; államsegélyeket csak egyházi hatóságokon keresztül (nem közvetlenül, személyesen) lehessen elfogadni; a közalap megerősítése; egyházfegyelem.

78 A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Naplója. Bp., 1926. 105. o. (1921. szeptember 29. 195. pont)

79 Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE), Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz), Bethánia Egylet, stb.

letének és munkájának megerősítéséért küzd, különösen a jövő nemzedék életében.” E program következetes végrehajtása során egyre szélesedett és mélyült az SDG kapcsolata a magyar társadalomért szintén felelősséget érző, átalakításáért, igazságosabbá tételéért harcot folytató erőkkal.

A 20-as évek első felében gombamód szaporodtak a különböző református egyesületek, aktivitásuk tovább színesítette az egyház életét. A Trianon utáni közegyházi életből még számtalan ilyen szervezet és más teológiai mozgalom sorolható fel, de ezek részletes tárgyalása meghaladná jelen tanulmány kereteit. Szinte mindegyik létrejöttében benne volt az a közös akarat, hogy a háború elvesztése és a trianoni békeszerződés ültette sebeket megpróbálja begyógyítani.

Az ország feldarabolásával a református egység is megtört, az egyházi közigazgatás szétesett, a legfelsőbb vezetés tetszhalottá vált. Sem a Zsinat, sem a Konvent nem tudott időben megfelelő válaszokat adni a történelmi kihívásra. Az ütés olyan erős volt, hogy az egyházi közgondolkodásban háttérbe szorult a reformátori bibliai igeértés, helyette egyrészt az önmarcangolás, de leginkább az elszenvedett igazságtalanságra adott „álteológiai” válaszok⁸⁰ lettek uralkodóvá. A „*politikai revizionizmus*” mindenütt, így a református lelkészek igehirdetéseiben is hangsúlyossá lett, de nem csodálkozhatunk ezen, hiszen az egyik napról a másikra elcsatolt református gyülekezetek és családok elvesztésének a feldolgozása szinte lehetetlen volt számukra is.

Ugyanakkor a tragikus körülmények – a négyéves világháború veszteségei, a világháborúnál is több halálos áldozatot követelő „spanyolnátha”, a háborús özvegyek és árvák, a munkanélküliség, éhezés, lakásínség, a sokszor hónapokig vasúti vagonokban lakó menekültáradat – között is szolgáló református lelkészek vigasztalásaikban az evangélium reménységét prédikálták a gyülekezeteknek, tartották bennük a lelket. A hit erősítése, a hazaszeretet, a magyarsághoz való hűségre buzdítás, az egyház melletti megmaradás a megszállt területeken a magyarság önazonossága megtartásának mentsvára is volt.⁸¹

Összességében tehát a trianoni tragédia teljesen váratlanul érte a református egyház felső vezetését és döntéshozói testületeit. A háború elvesztése után a trianoni békediktátum korszakhatárt hozott a magyar református egyház életében: fizikailag (a létszámbeli és területi veszteségek miatt), szervezeti és teológiai közgondolkodásában is lezárta egy hosszú korszakot. Mindez azonban lehetővé tette, hogy egy újfajta „pozitív” fejlődési pályára kerüljön, amit a különböző egyháztársadalmi mozgalmak, a lassan kibontakozó belmisszió és diakónia, valamint teológiai megújulása segítettek elő.⁸²

Az elcsatolt területeken élő református egyházak

1920. június 4-e után a békeszerződésben meghúzott határok fizikai lezárásával *de facto* az 1881-es Debreceni Zsinat által megeremtett református egyház egysége megtört. *De jure* viszont csak később következik be a teljes elválás, attól is függően, hogy az utódállamokban – egymástól eltérő időben – mikor történik meg a „jogi bekebelezé-

80 BÖLCSKEI Gusztáv: *A Magyarországi Református Egyház. Történelmi vázlat*. In: „Tebenned bíztunk eleitől fogva...” Debrecen, 1991. 23. o.

81 CSOHÁNY János: i. m. 5. o.

82 www.majus22.org, „Tökés István nyugalmazott teológiai professzor köszöntő beszéde.”

sük". Egyházigazgatás szempontjából tovább bonyolította a helyzetet, hogy az öt egyházkerület (Dunamelléki, Dunántúli, Tiszáninneni, Tiszántúli, Erdélyi) kisebb nagyobb eltérésekkel, más-más ország fennhatósága alá került. Így az egyes egyházkerületek és megyék még tovább osztódtak, vagy töredezték, egyedül az erdélyi egyházkerület maradt egyben a román fennhatóság alatt. A dunántúli egyházkerület egy része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba és Ausztriába, a dunamelléki a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, a Tiszántúli Romániába, a Tiszáninneni pedig Csehszlovákiába került át és kezdett lassan önálló jogi egységként működni. A képlet később még bonyolultabbá válik, mert Romániában két magyar református egyházkerület alakul, Csehszlovákiában pedig egyenesen három.

A kerületeknek az 1881 előtti, egymástól különböző jogszokásaik és teológiai gondolkodásuk, egymástól eltérően határozta meg nemcsak a magyar államhoz való viszonyukat, hanem a trianoni döntés után az új államhatalmakkal való kapcsolatukat is.⁸³ Az újonnan létrejött országok fennhatósága alá került egyházaknak elsőként is meg kellett találniuk az új helyzetben való tartós berendezkedés módját, akik a történelem kényszere által teremtett autonómiát kaptak. Új egyházkerületeknek és új egyházmegyéknek kellett létrejönniük, a régi alapokon.

Erdély és a Partium⁸⁴

A Román Királyság területén két református egyházkerület, az erdélyi és a királyhágómelléki jött létre. Az erdélyi magyarságnak és egyházainak 1918. december 1-jén még reménységet kínált a gyulafehérvári román nemzetgyűlés ígérete, miszerint „az állam összes felekezetei számára egyenlő jog és teljes felekezeti önkormányzati szabadság biztosítottatik.”⁸⁵ Az 1919-es kisebbségi szerződés viszont már nem ismerte el az egyház önkormányzatát. Az állam és az egyházak viszonyát szabályozó 1928. évi kultusztvény csak az ortodox és görög katolikus egyházat nevezte egyháznak, a többi felekezetet csupán kultusznak tekintette. A magyar egyházak életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert a törvény előírásai rendőri ellenőrzést írtak elő a kultusz státuszban lévő egyházak minden megnyilvánulásával és rendezvényével kapcsolatban.⁸⁶ Ráadásul 1921-ben olyan földbirtok-törvény lépett életbe, aminek következtében a romániai magyar egyházak – túlnyomórészt a római katolikus egyház – földjeinek 85 %-át vette el, ezen belül a reformátusok korábbi földjeik 45 %-át, több mint 25 ezer holdat veszített el,⁸⁷ ezzel az eklézsiák gazdálkodása is nehezebbé vált.

Az erdélyi reformátusság korábbi egyházigazgatási, oktatási kereteit megőrizve került román uralom alá, így az elszakított egyháztestek közül kevésbé érintette az új

helyzet. A teológiai tanárból lett püspök, Kenessey Béla végezte el ezzel az átmenettel kapcsolatos feladatokat. Kenesseyt Nagy Károly – szintén volt teológiai tanár, egyháztörténész – követte a püspök székben: 1921. április 9-én tett hűségesküt, aminek nyomán az Erdélyi Református Egyházkerület a román állam által elismert egyházi alakulatként működhetett, mindenkor püspöke pedig hivatalból lett tagja a román szenátusnak. Ezzel a ténnyel az erdélyi református egyház kifejezte, hogy a kialakult politikai és történelmi helyzetet elfogadva lojálisan kíván beilleszkedni az új államrendbe, és feladata szerint szolgálni kívánja a román államot és népeit.

A román tanügyi hatóságok előszeretettel intéztek támadást a református elemi és középiskolák ellen, a nyilvánossági jog megvonása ürügyén. Ez egyértelműen az egyház autonómiájának a szűkítését és az asszimiláció felgyorsítását jelentette volna. Azonban Nagy Károly püspök szívós munkája nemcsak megakadályozta egyes egyházi iskolák bezárását, hanem újak létesítésében is segítette az eklézsiákat.

A Tiszántúli Református Egyházkerület hat egyházmegyéjéből alakult meg a *Királyhágómelléki Református Egyházkerület*, amely püspökévé Sulyok István korábbi nagyváradi esperest választotta meg.⁸⁸ A partiumiak számára komoly dilemmát jelentett az önállóság vagy az erdélyiekhez való csatlakozás lehetősége. Hosszas huzavona után 1922. február 23-ai kerületi közgyűlésen sikerült szentesíteni a választás eredményét, de az új püspök esküjét csak 1926. május 10-én tudta letenni Nagyváradon, a kormány megbízott előtt, és a király csak 1939-ben ismerte el jogi személynek az új egyházkerületet.

Az új kerület megalakulása nem ment egyszerűen. A Tiszántúlról leszakadt részek nem csak a román állam felé akarták megőrizni a függetlenségüket, hanem az erdélyi egyházkerülettel szemben is. Visky István szerint az új partiumi kerület nem is annyira a román államtól, mint inkább a testvérkerülettől tartott. Sajnos ezzel tovább gyengült a két kerületnek a központosító román állammal szembeni közös és eredményes fellépésének lehetősége.

A Felvidék és Kárpátalja⁸⁹

A történelmi Magyarország többségében szlovákok lakta területei, a ruszinok által is lakott Kárpátalja, valamint a magyar-csehszlovák határ mentén végig húzódó nagy többségében magyarok által lakott terület az új államként megszületett Csehszlovákia részévé váltak, itt 3,5 millió lakosból több mint 1 millió volt a magyarok száma. A reformátusok helyzetét Csehszlovákiában is sokáig a jogbizonytalanság sújtotta. Már 1920-ban a Zsinat elnöksége Csáky Imre magyar külügyminisztertől diplomáciai beavatkozást kér „a Csehszlovákia által birtokolt területen lévő református egyházak önkormányzati jogainak” a megvédésére, mert azok belügyeibe beavatkozik és egyáltalán nem hajlandó „hivatalos szervezetül” velük kapcsolatot fenntartani.⁹⁰

83 VISKY István: i. m. 54. o.

84 PÉTER Miklós: *A kisebbségi magyar református egyházak I., Erdély és Partium*. In.: *Egyháztörténet 2. Tankönyv és tanári kézikönyv 1711-től napjainkig*. (Református Pedagógiai Intézet, 1998. Szerk: Ladányi Sándor, Papp Kornél, Tökéczki László.) 133–135. o.

85 Archivele de stat Oradea – Nagyvárad Állami Levéltár, Törvénygyűjtemény, 1918 évf. 4. köt. Idézi Visky István.

86 Vess össze: BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940*. Csíkszereda, 2002. 329. o. Idézi Visky István.

87 BÁNHIDY, András: *Az 1921-es romániai földreform*. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei, (2) 1. pp. 66–73. (2010).

88 Lásd ezzel kapcsolatban MOLNÁR János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Nagyvárad, 1999., valamint CSENÁK Béla: *A Református Egyház Nagyváradon 1886–1945*. Nagyvárad, 2014. 125. skk.

89 ZALATNAY István: *A kisebbségi magyar református egyházak II. A Felvidék, Kárpátalja, a Délvidék és Burgenland*. In: *Egyháztörténet 2. Tankönyv és tanári kézikönyv 1711-től napjainkig*. (Református Pedagógiai Intézet, 1998. Szerk.: Ladányi Sándor, Papp Kornél, Tökéczki László.) 133–136. o.

90 LEEL-ÖSSY Lóránt: i. m. 330. o.

Az elcsatolt területeken a reformátusok korábban három egyházkerülethez tartoztak. Az 1920 előtti tiszántúli, tiszáninneni és dunántúli kerületekből kb. 70 ezren kerültek cseh fennhatóság alá. Az említett kerületek nemcsak földrajzilag különültek el, hanem szellemiségükben és hagyományaikban is sajátos fejlődést tudhattak maguk mögött, ez indokolta a későbbi külön szerveződésüket. Így született meg 1921-ben a dunáninneni, és a tiszáninneni, majd 1923-ban a kárpátaljai egyházkerület, bár ez utóbbi püspökét csak 1932-ben ismerte el az állam.

A magukra maradt „egyháztestek” helyzetét az 1918. október 28-i 11. számú csehszlovák államtörvény 2. szakasza szabályozta először, melyben az állam ideiglenesen elfogadta a magyar állam és a református egyházközsegek közötti, az 1904-es zsinati rendezés alapján kialakított jogviszonyt.⁹¹ Ezzel azonban az egyházközsegek pusztá létezését ismerték csak el.

A helyzetet súlyosbította, hogy az anyaországi egyházkerületek központi intézményeitől nagymértékben függő felvidéki és kárpátaljai peremvidék reformátussága az első hónapokban dermedten nézte az eseményeket és amúgy is a csehszlovák megszállást ideiglenesnek gondolták. A püspöki teendőket megbízott Révész Kálmán és Németh István azonban nem tudott dűlőre jutni a csehszlovák hatóságokkal és visszaköltöztek Magyarországra, ezzel lehetetlen helyzetbe hozta az elszakított egyházrészeket, melyek így kétszeresen is magukra maradtak.

A jogi huzavona az állammal kialakítandó jogviszony rendezése érdekében sokáig húzódott, míg 1923-ban a lévai zsinat létrehozta a *Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat* és elfogadta azokat a törvényeket, amelyek gyakorlatilag állami elismerés vagy szentesítés hiányában is szabályozták az egyház belső működését. A Zsinat első lelkészi elnöke, az ekkori egyházszervezés kulcsfigurája, Pálóczi Czinke István lett. Megalakult a Konvent, a felvidéki reformátusok kvázi egyházi „kormány”, ami az egyházkerületek elnökségeiből, valamint 4-4 egyházi és világi képviselőből állt.

A Konvent által sok munkával megalkotott és az új állam jogszabályaival összhangba hozott törvényeket hivatalosan felterjesztették a vallásügyi minisztériumba, de arra választ nem kaptak, sőt azok többszöri átdolgozása után sem ismerték el az egyházat a csehszlovák hatóságok. Ezzel valójában a csehszlovákiai református egyház élete a hivatalos állami elismerés hiányában tulajdonképpen két évtizedig fellelő állapotban telt el! Mindezek ellenére az ott élő reformátusok megszervezték saját autonóm működésüket: lapot indítottak, Református Egyház és Iskola néven, létrehozták az anyagi biztonságukat szavatoló *Közalapot*, 1924-ben pedig önálló *nyugdíjintézet* is megalakult. Vitalitásukat mi sem jellemzik jobban, mint a losonci teológiai főiskola megalapítása, amelyet az állam sosem ismert el, de betiltani sem merte, köszönhetően főleg skótok kiállításának és támogatásának.

Kárpátalja politikai helyzete jó ideig bizonytalannak tűnt. Sok huzavona után Kárpátalját, mint autonóm területet végül is a csehszlovák államba tagolták be. A bizonytalan állami közigazgatás tovább nehezítette az ideszakadt reformátusok önszerveződését, ez a magyarázata annak, hogy a kárpátaljai gyülekezetek csak 1923-ban tudtak önálló egyházkerületté szerveződni. Sajnos a református egyházközsegek Kárpátalján sokkal rosszabb helyzetbe kerültek az erdélyi, de még a felvidéki testvérszervezeteiknél is. A Trianon okozta elszakadás itt az egyházi struktúrák és hivatalok nagyrészét teljesen

⁹¹ CSOMÁR Zoltán: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Egyház húszéves története*. Ungvár, 1940. 36. o.

tönkretette. A hívek számarányuknál fogva is kevesen voltak: 77 gyülekezetben mindössze 65 ezer református élt.

Az önálló kerület megszervezését viszont sokáig lassította, hogy az elhúzódozó politikai és egyházszervezeti bizonytalanság miatt a kárpátaljai lelkészek nagy része egyszerűen nem tette le a hűségesküt a csehszlovák állam előtt, majd a hatóság kezdte a halogatást. Nagy nehezen, 1923. június 7-én az első egyházkerületi közgyűlésen végül Bertók Béla munkácsi esperes-lelkészt választották püspökké, így már ő képviselte a Kárpátaljai Református Egyházkerület teljes jogú tagjaként a közösséget az 1923. június 17-i zsinaton. Ezzel Kárpátalján is önálló egyházkerület alakult, akárcsak a Partiumban, ám a királyhágómelléki egyházkerülettől eltérően a kárpátaljaiak abba a felemás helyzetbe kerültek, hogy az állam támogatta, míg a testvérkerületek elleneztek az önállósulásukat.

A Délvidék

Az 1918. december 1-jén kikiáltott *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság* területén több mint 65 ezer református élt, akiknek közel kétharmada, mintegy 40 ezer lélek vallotta magát magyarnak. Az elcsatolt gyülekezetek Trianon előtt három magyarországi egyházkerülethez tartoztak. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság igazgatása alá került a dunamelléki egyházkerülettől az egész alsó-baranya-bács-szlavóniai egyházmegye, valamint a dunántúli egyházkerülettől a belső-somogyi, s a tiszántúli egyházkerülettől a békés-bánati egyházmegye-törödéki).⁹²

Ezek a területek jórészt a Magyarországon maradt egyházkerületek peremvidékei voltak, ahol korábban sem működtek jelentős református intézmények. Nem voltak református alapítványok és az itt található egyházközsegek nagymértékben függtek az egyházi központoktól, melyektől egyik napról a másikra elszakadtak. A jogi és anyagi bizonytalanság érzése bomlasztóan hatott, ezzel is magyarázható az, hogy hosszú évekig alig-alig történt kísérlet az egyház megszervezésére. Ráadásul az állammal való egyezkedés során a délvidéki reformátusok számára még kevesebb lehetőség adatott, mint a többi utódállamhoz került református testvéreiknek.

Az új államban, a szerbek domináltak, az ő jogrendszerük és hagyományaik határozták meg az állam életét, amelyek alapvetően eltértek a nyugati szokásoktól. Az állam és az ortodox egyház összefonódását természetesnek tartó szerb gondolkodás számára értelmezhetetlen volt a protestáns egyházi autonómia gyakorlata. Ráadásul a délszláv állam bizalmatlanul tekintett a református egyházra, mivel abban a magyar nacionalizmus és irredentizmus táptalaját látta, ezért a trianoni döntés után még évekig nem engedélyezett számára semmilyen gyűlést. A református lelkészeket eltiltották az iskolákban való tanítástól, ezt a jogot a jugoszláv állam csak 1930-ban adta vissza.

Tíz évbe telt, míg megszülethetett az ún. „*protestáns törvény*”:⁹³ az egyházak autonómiájára vonatkozó kerettörvény lehetővé tette, hogy 1930. július 13-án Belgrádban megalakuljon a Zsinat. Itt a jugoszláviai református egyházat négy egyházmegyébe szervezték és elrendelték a tisztújító választásokat. Az egyház élére Ágoston Sándort vá-

⁹² BARCZA József: *Református egyház Jugoszláviában*. In: Tebenned bíztunk eleitől fogva... Debrecen, 1991. 91. o.

⁹³ Az 1930. április 16-án elfogadott jogszabály lett a jugoszláviai református egyház közjogi helyzetének alapja (BARCZA József: i. m. 92. o.).

lasztották meg püspököknek. Az ő személyében olyan kitűnő szervezőt választottak, aki a református egyház igazi lelki vezetőjévé tudott válni. Nagy előrelépést jelentett, hogy az említett zsinat kidolgozta a *Jugoszláv Királysági Keresztyén Református Egyház* törvénykönyvét⁹⁴ is, ami végre valamiféle jogbiztonságot teremtett a reformátusok számára.

Az Őrvidék⁹⁵

Az összes elszakadt református egyháztestek közül a legsajátosabb helyzetbe az Ausztriához csatolt burgenlandi reformátusok kerültek, ahol csak néhány faluban éltek többen magyarok. Ezek közé tartozott Felsőőr, a maga 2600 reformátusával, a trianoni döntést követően, kiszakítva a dunántúli egyházkerület őrési egyházmegyéjéből. A gyülekezet teljesen magára maradt az osztrák állami keretek között, ugyanis az újonnan megvont határtól nyugatra nem volt több magyar református gyülekezet. Amint azt a többi elcsatolt területen is megfigyelhettük, egy ideig a felsőőri reformátusok is azt remélték, hogy megmaradhatnak az anya-egyházkerület kebelén belül, így annak 1921. évi tisztújítására el is küldték a szavazatukat.⁹⁶

A burgenlandi tartományi kormány 1922. augusztus 9-én keltezett levelében azonban közölte a gyülekezettel, hogy a Felsőőri Református Egyház szervezetileg nem tartozik többé a Magyarországi Református Egyházhoz. Miután a kormány rendelkezése véglegesnek tűnt, az egyház képviselőtestülete 1923. augusztus 3-án csatlakozott a német nyelvű Bécsi Református Szuperintendenciához, ugyanakkor a gyülekezet a továbbiakban is a Magyarországon érvényes egyházi törvények és gyülekezeti szokások szerint élte az életét.⁹⁷

Utószó

A történelmi Magyarország számára a Trianon palotában kényszerűen aláírt, az első világháborút lezáró békekötés örökre beírta magát a nemzet emlékezetébe. A református közgondolkodásban talán még hatványozottabban jelentkezett, különösen az elszakított területek gyülekezeteiben. Beigazolódott a Lelkészegyesület 1920. június 12-ei vezércikkének jóslata, *hogy a nemzetközi becstelenség jelzője lesz a Trianon kifejezés*,⁹⁸ így vált pejoratív fogalommal a reformátusoknál is az elmúlt száz esztendőben *Trianon* neve.

A békediktátum számtalan tragédiát okozott, – történelmi távlatból tekintve mégis – a legnagyobb kárt a magyar református egyház egységének a megbontása, és tagjainak a szétszórtatása jelentette. A történelmi Magyarországon 1567-től beszélünk református, azaz helvét (svájci) hitvallású reformált egyházról, amikor a Debrecenben tartott zsinaton elfogadták a közösségeikben máig érvényben lévő Második Helvét Hitvallást. A török hódoltság idején három részre szakadt országban, majd a Habsburgok által támogatott ellenreformációs időkben nem, csak a dualizmusban, 14 év előszítés után, 1881-ben

94 1933. május 11-én lépett életbe, BARCZA József: i. m. 93. o.

95 GYENGE Imre: *Magyar reformátusok Ausztriában*. In: Tebenned bíztunk eleitől fogva... Debrecen, 1991. 114–118. o.

96 GYENGE Imre: *A kálvinizmus Burgenlandban*. Debrecen, 1975. 68. o.

97 Uo. 78. o.

98 „Consummatum est”. Lelkészegyesület, 13. évf. 23–25. szám, 1920. június 12. 65.o.

nyílt lehetőség arra, hogy korábban az öt különböző egyházkerületben élő reformátusság végre egy országos szervezetet hozzon létre.

A trianoni döntéssel nemcsak Magyarország, hanem a református egyház is elvesztette tagjai és területe jelentős hányadát. A monarchia utódállamaiba került, illetve a Nyugat-Európába és a tengeren túlra kivándorolt magyar reformátusok kénytelenek voltak saját egyházakat létrehozni, melyek két emberöltőn át egymástól többé-kevésbé elszigeteltségben tudtak csak működni.

Csak a közép-európai kommunista-szocialista rendszerek bukása után nyílt lehetőség a kapcsolatok szorosabbra fűzésére. Ezt munkálták a '90-es években a magyar református világtalálkozók,⁹⁹ a Magyar Reformátusok Világszövetsége és a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, majd 2004-ben kezdődtek a Kárpát-medencei református egyházmegyéik és egyházkerületek hivatalban lévő vezetőinek rendszeres egyeztetései.¹⁰⁰

Ebben a történelmi távlatban válik igazán érthetővé, hogy mit jelentett a reformátusok számára – közel húsz éves előkészítéssel, – 2009. május 22-én helyreállítani a diaszpórában és a kárpát-medencében élő reformátusoknak azt a (lelki) egységét, amit 1920. június 4-én a trianoni békediktátum szakított szét. Az 1881-es Zsinat mintájára, az ugyancsak a debreceni Nagytemplomban összeülő „Alkotmányozó Zsinat” kálvinista büszkeséggel állapította meg ezt a történelmi tényt, hogy „a magyar reformátusság a reformáció évszázadától megtartotta lelki, szellemi egységét. Összetartozásunkat még történelmi viszonyok és politikai szándékok sem tudták kikezdeni, így a trianoni döntés és 2004. december 5-i népszavazás sem tudta szétszilálni közösségünket”¹⁰¹

E történelmi eseményről – rangjához méltón – az Országgyűlésben is megemlékeztek.¹⁰² Hiszen, ahogy Sólyom László akkori köztársasági elnök kifejezte, ez az egység, „amelyért ma a magyar reformátusság hálát ad, egyszersmind a magyar nemzet egységét erősíti. Ezért nemcsak a protestánsok ügye, nem is csak a vallásos embereké, hanem mindnyájunkat, minden magyart érint, és megerősítésünkre szolgál.”¹⁰³

Így állt helyre – a sok évtizedes szenvedés és küzdés után, „megfogyva, bár de törve nem” a református egyház lelki egysége. „Felemelő érzés volt átérezni az együvé tartozás megtestesülését, látni a könnyes szemű, népviseletbe öltözött erdélyi asszonyokat, a felvidéki táblát szorongató bácsit, a kárpátaljai és délvidéki anyaföldet remegő kézzel a történelmi Magyarország ablakzatába öntő embereket. Úgy éreztem, mi reformátusok május 22-én ledöntöttük Trianont. Mindezért Istennek legyen hála. – fogalmazott a 2009-es találkozó végén Magyar Marcell egyetemi hallgató.”¹⁰⁴

*A tanulmány első megjelenési helye:
Magyar Református Teológia, 2020/1. 7–23.*

99 Lásd: „Kezünknek munkáját tedd állandóvá!” A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozájának emlékkönyve. Debrecen, 1992. 1–313. o.

100 www.majus22.org. honlapon, a „Mit tudunk az egységünkről?” Összefoglalása alapján.

101 Uo. Az Alkotmányozó Zsinat üzenete (2009).

102 Lásd Hörcsik Richárd országgyűlési képviselő napirend utáni felszólalását a 2009. május 26-ai ülésnapon és az erre adott államtitkári választ.

103 Uo.

104 www.majus22.org. honlapon, FODOR Zsófia: *Mi történt 2009. május 22-én?* (2010. 05. 17. 23:27).

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ A TRIANONI BÉKE UTÁNI ÉVEKBEN

A trianoni béke utáni evangélikus egyházi események kutatását jelentős mértékben megnehezíti, hogy a vonatkozó forrásanyag részben külföldön található. Ez egyrészt az evangélikus egyház korabeli levéltári viszonyaiból következő adottság volt: a 19. században létrehozott Evangélikus Országos Levéltár illetékessége csak az egyetemes felügyelő irattárának átvételére terjedt ki, az egyházkerületek, egyházmegyék és a gyülekezetek (nem beszélve az egyéb evangélikus intézményekről) saját maguk őrizték irataikat, komolyabb központosításra csak az 1950-es években került sor az 1952-ben megszüntetett egyházkerületek és egyházmegyék iratanyagainak átvételével, de ez értelemszerűen csupán az akkori országterületen maradt iratanyagot érintette. Egyházkerületi szinten a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület levéltárát hozhatjuk fel példaként, amely csupán 1890-től maradt meg, Baltik Frigyes püspökségének kezdetétől, aki balassagyarmati lelkész volt. Elődjei többnyire pozsonyi lelkészek voltak, püspöki hivataluk at is ott tartották, s míg Balassagyarmatról Baltik 1919. május 25-i halála után sikerült az egyházkerület iratanyagát Budapestre menekíteni a cseh megszállók elől, addig ez a Pozsonyban maradt iratanyagok esetében nem sikerült.¹ Egyházmegyei szinten hasonló példa a Soproni Felső és a Vasi Felső Egyházmegye levéltárának ellentétes sorsa. Míg előbbi Ágfalván vészelhette át az 1918–1921. évi eseményeket, ezért jelentős mennyiségű I. világháború előtti iratanyag került be az Evangélikus Országos Levéltárba, addig utóbbi esetében ez a mennyiség mindössze egy doboznyi.² Ennek következményeképp a vonatkozó szakirodalom is egyenetlen, nagy összefoglaló szintézis még nem jelent meg, legfeljebb egyes rész kérdésekről jelentek meg változó részletességű és színvonalú feldolgozások.

Az alábbi írás témája a magyar evangélikus egyház és Trianon. Sajnos e tanulmány keretei között nincs mód kitérni minden olyan jelenségre, amelyet Trianon befolyásolt, többek között az értelmiségi-tisztviselői réteg (ahová a lelkészek, tanítók, de a teológiai tanárok is tartoztak) aggasztó mértékű elszegényedésére. Ezek a társadalmat érintő problémák egyben az 1920-as évek evangélikus egyházvezetésének is feladatot adtak, Kéler Zoltán dunáninneni kerületi felügyelő beiktatási beszédében egyik fő célul tűzte ki

¹ BALOGH Margit–GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. Budapest, 1996. 114–115.

² Az egyházmegye esperese Scholtz Ödön ágfalvi lelkész volt, levéltárosa 1917-ben Pötschacher István soproni lelkész. EOL, *Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, A Soproni Felső Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei*, 1917. június 29. 13. A Vasi Felső Egyházmegye esperese 1914-től Theophil Beyer felsőlövői lelkész, levéltárosa 1913-ban Seregély Dávid városszalónaki lelkész volt. *Egyetemes névtár 1912/1913*. 143. Beyer rövid életrajza: http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=297&Itemid=126 (Letöltve: 2021. február 17.).

ennek megoldását, Kapi Béla dunántúli püspök pedig a *Mindennap*i kenyér-akció elindításával próbálta terményekhez juttatni azokat az egyházi munkásokat (ide értve a tanítókat, tanárokat is), akiknek a készpénzből álló fizetését a növekvő infláció elértektelenítette.³ Ugyanígy nem tudunk most kitérni az evangélikus egyház és a Tanácsköztársaság kapcsolatára, ez a kérdés önmagában monografikus feldolgozást kíván.⁴

Baltik püspök előbb említett halála kapcsán meg kell emlékeznünk az evangélikus egyházvezetésben ezekben az években lezajlott generációváltásról. Az evangélikus egyháznak 1918-ban két „országos” szervezete volt a Szent István-i birodalom területén, a Magyarországi Evangélikus Egyház, amelynek „területi illetékessége” a szűken vett országterületre, Horvát-Szlavónországra, Erdély területéből pedig a dél-erdélyi magyar gyülekezetekre terjedt ki, illetve a túlnyomórészt szászok által alkotott Erdélyi Ág. Hitv. Evangélikus Egyház, amely nem terjedt túl Erdély határain. A Magyarországi Evangélikus Egyházat négy egyházkerület alkotta, a dunáninneni (Nyugat-Felvidék, Nógrád, Hont, Moson, Komárom, Esztergom és Fejér vármegyék), a dunántúli (Dunántúl maradéka része), a bányai (Középső-Felvidék egy része, Duna-Tisza köze, a Tiszántúl déli része, Bácska, Bánát, Horvát-Szlavónország) és a tiszai (Kelet-Felvidék, a Tiszántúl északi része, dél-erdélyi magyar gyülekezetek). A kerületek élén egy püspök és egy kerületi felügyelő áll, emellett a magyar egyház egyetemes képviselője az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő volt. Utóbbi pozícióról 1917-ben mondott le Prónay Dezső báró, tényleges távozása viszont elhúzódott 1918-ig. Utódlása „szerencsétlenül” sikerült, ugyanis az 1918 szeptemberében megválasztott Solymossy Lajos a románok által megszállt területen rekedt, nem kapott útlevelet ahhoz, hogy Budapestre utazzon, így az egyetemes egyház vezetésében egy ideig nem tudott részt venni. Ezt a problémát az 1920. év végi egyetemes közgyűlés is tárgyalta. A következő évben javult a helyzet, Solymossy jelen lehetett az egyetemes közgyűlésen, azonban továbbra is olyan mértékben akadályoztatva volt feladata elvégzésében, hogy jobbnak látta, ha lemond. Nem sokkal ezt követően,

1922. augusztus 27-én meghalt. Ezt követően választották meg Radvánszky Albert bárót, akinek felügyelőisége az egész Horthy-kort végigkíserte.⁵

Az egyházkerületek élén is nagy fluktuáció volt ezekben az években. Raffay Sándor bányakerületi püspök beiktatása két hónappal sem előzte meg az őszirózsás forradalmat.⁶ Kapi Béla dunántúli püspök is a fiatal generációhoz tartozott, a Monarchia bukásakor mindössze 39 éves volt, kerületét 1916 decembere óta vezette.⁷ Baltik Frigyes halála után a püspöki kar korelnöke Geduly Henrik tiszakerületi püspök volt, aki 1911 óta vezette kerületét.⁸ A püspöki kar 1922-ig csonka maradt, Baltik utódát, Kis Istvánt csak ekkor választották meg.⁹ A kerületi felügyelők fluktuációja hasonló volt, a dunáninneni és a tiszai kerület világi vezetésében 1918-ban, a dunántúli kerület élén pedig 1922-ben történt változás. A tisztségek betöltése nem csak a dunáninneni püspökség esetében húzódott el az idegen megszállás miatt, a tiszai kerület felügyelői tisztsége is betöltetlen maradt 1921-ig, Kéler Zoltán megválasztott dunáninneni felügyelőnek pedig – mivel a választási eljárást megóvták – a beiktatása húzódott el.¹⁰

A Trianonban meghúzott határok következtében Eperjest, Pozsonyt és Sopront is elveszítette volna Magyarország, azaz az evangélikus egyház összes felsőoktatási intézménye elveszett volna, mindhárom teológia és az eperjesi jogakadémia. Mivel a cseh megszállás 1918 őszén váratlanul és gyorsan következett be, az evangélikus egyház nem tudott megfelelően felkészülni a bekövetkezett változásokra. Az itt szerzett rossz tapasztalatok miatt 1921 augusztusának végén, amikor küszöbön állt Sopron átadása, Kapi Béla – Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter személyes kérése dacára – nem vállalhata a felelősséget azért, hogy a soproni teológiai akadémia felszerelése elveszzen, tehát elrendelte annak elszállítását Kőszegre, az evangélikus főgimnáziumát pedig Győrbe.¹¹ A soproni teológia a szerencsés kimenetelű soproni népszavazás következtében visszatérhetett, az eperjesi és a pozsonyi teológia azonban ideiglenesen Budapes-

3 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 21. 12. A tanítói-értelmiségi réteg égisztenciális nehézségeire és ebből kifolyó balratolódására lásd: Hatos Pál: *Elátkozott köztársaság*. [Budapest], 2018. 63–80. A Vasi Felső Egyházmegyében lévő evangélikus tanítók közül is többen támogatták a tanácsuralmat. Gustav REINGRABNER: *Die Errichtung der Evang. Superintendenten A.B. Burgenland*. Lebendiges Evangelium Heft 1/1984. 9. Kapi Béla 1920. évi püspöki jelentése is megemlékezett a tanítóság körében lezajlott kommunista agitációról, de arról is, hogy a hívek mekkora áldozatkészséggel siettek a tanácskormány által javaitól megfosztott egyház megsegítésére. KAPI Béla: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 50 éves története (1895–1948)* II. 78–79. pp. (Kézirat, megtalálható több példányban itt: EOL, Kapi Béla püspök hagyatéka); EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. augusztus 25. 9., 11. A proletárdiktatúra bukása után a tanítói és tanári kart igazoló eljárásnak vetették alá. Uo. 12–13.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 11.; KAPI Béla: *Lámpás az oltár számolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról*. Sopron, 2004. 279.

4 A kérdésről Mirák Katalin tartott előadást a 2019. április 12-én, a Károli Gáspár Református Egyetemen megrendezett *Tanácsköztársaság és az egyházak* c. konferencián, de mint előadása címe („A jéghegy csúcsa” – Evangélikus püspökök és a Tanácsköztársaság „találkozásai”) mutatja, a kutatás jelenleg még csupán a felszínt kapargatja. Az előadásból készített tanulmány egy évvel később jelent meg: MIRÁK Katalin: *A jéghegy csúcsai – evangélikus püspökök és a Tanácsköztársaság*. In: A Tanácsköztársaság és az egyházak. Szerk.: Fejérdy András. Budapest, 2020. 141–155.

5 BALOGH–GERGELY: *Egyházak...* i. m. 111. 1901 óta a Tiszai Evangélikus Egyházkerület feladata volt Erdély teljes területén a magyar evangélikus missziós körök fenntartása, azonban ezek a magyar egyház szempontjából szörványterületek voltak, ezért jelöltük térképünkön eltérő színnyalattal. A Tiszai Ágost. Hitv. Evang. Egyházkerület névtára 1907. Miskolc, 1907. 15. Prónay távozására lásd még: KAPI B.: *A Dunántúli...* i. m. 65. p. Solymossyra lásd: Uo. 108.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv, 1921. november 10–11. 1.

6 BALOGH–GERGELY: *Egyházak...* i. m. 113.

7 Uo. 117. Szenteléséről bővebben: KAPI B.: *A Dunántúli...* i. m. 21–41. pp.

8 BALOGH–GERGELY: *Egyházak...* i. m. 118.

9 Uo. 115.

10 Uo. 115., 117–119. Kélt még 1918-ban választották meg, de a választási eredmény megfellebbezése miatt csak 1920 októberében tudták beiktatni. EOL, Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület levéltára, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 21. 5. Berzsényi Jenő lemondása után a dunántúli kerületben két felügyelőválasztásra is sor került, mivel az első választás győztese, Ostffy Lajos nem vállalta a tisztséget, amelyet végül Mesterházy Ernő nyert el. KAPI B.: *A Dunántúli...* i. m. 96–98. pp.

11 1921. augusztus 29-ére tüzték ki Nyugat-Magyarország hivatalos átadását. Emiatt a soproni közhangulat nagyon rossz állapotban volt, a miniszter kérése arra irányult, hogy a soproni polgárokat ne taszítsák még nagyobb kétségbeesésbe azzal, hogy azt látják: menekülnek az evangélikus iskolák is. Azonban a hivatalos átadási dokumentumot aláírták, tehát Vass József nem adhatott garanciát arra, hogy a felszerelés biztonságban marad. Ezt megelőzően ugyanis a kormány felhívta a püspök figyelmét, hogy egy esetleges költségesnek záros határidőn belül meg kell történnie. A kerület siralmas anyagi helyzetét ilusztrálta, hogy a költözés költségeire hitelt vettek fel, amelynek visszafizetését csak a kultuszminisztériumtól kapott rendkívüli segély tette lehetővé. BOTLIK József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Vasszilvágy, 2008. 148–154.; KAPI B.: *A Dunántúli...* i. m. 82–85. pp.; EOL, Egyetemes, kerületi és egy-

ten nyert elhelyezést. Kéler felügyelő már 1920-ban hangsúlyozta, hogy szükség van az evangélikus teológia bekapcsolására valamelyik egyetem szervezetébe. Többek között arra hivatkozott, hogy a református egyháznak már sikerült ezt elérnie (az 1912-ben létrehozott Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem egyik kara a református hittudományi volt).¹² Ez végül 1923-ban valósult meg, amikor a Budapestre menekített teológiát összevonták a soproni teológiával és azt a Pozsonyból Pécsre költöztetett Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemhez kapcsolták. A pécsi elhelyezés azonban egyházi szempontból hátrányos lett volna, mivel Pécs katolikus püspöki székhely volt, jól kiépített katolikus egyházi intézményrendszerrel, ami miatt a teológiai fakultás mögül hiányzott volna a szükséges szellemi és társadalmi háttér. Klebelsberg Kuno belügyminiszter (aki egyben Sopron város nemzetgyűlési képviselője is volt) emiatt felvetette Kapi Béla püspöknek azt a megoldást, hogy az 1921. decemberi népszavazáson hűségeseinek bizonnyult Sopron adjon otthont a teológiai fakultásnak. Klebelsberg azt is felajánlotta, hogy a fakultás legyen autonóm, ami azt jelenti, hogy jogilag az egyházé lesz, a fenntartás viszont az állam feladata. Ezt a püspök nem fogadta el, mivel tartott attól, hogy az egyházi közvélemény egy része ezt a gesztust félre fogja érteni, miszerint az evangélikus teológia nem válik a pécsi egyetem szerves részévé. Így végül a fakultás a pécsi egyetem „bekebelezett” részeként kezdte meg működését Sopronban, ezt a megoldást hagyta jóvá az egyetemes közgyűlés 1922. október 12-én.¹³ Kapi püspök visszaemlékezései szerint a siker kapujában megjelentek az aggodalom hangjai is, mivel ezáltal a döntés által a magyarországi evangélikus lelkészképzés teljes egészében egy állami fenntartású intézményhez került, miközben más történelmi keresztény felekezeteknek maradtak egyházi fenntartású szemináriumai és teológiai akadémiái. Azonban hasonló párhuzamos intézményrendszer fenntartására az evangélikus egyház anyagilag nem érezte magát elég erősnek.¹⁴

A Trianon körüli évekre is áthúzódott az evangélikus egyház régi küzdelme az 1848. évi XX. tc. végrehajtásáért. Ebben a törvényben kimondták a bevett vallásfelekezetek közötti tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot. A római katolikus egyház korábbi kiemelt szerepe, nagy vagyona és előnyösebb lehetőségei miatt azonban még az 1920-as évek elején is az volt az evangélikus egyház álláspontja, hogy az egyenlőség és a viszonyosság nem valósult meg. Ezt támasztják alá Kapi Béla 1919 végi tárgyalásai Friedrich István

házmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 101–103.

¹² ORDASS Lajos: Önéletrajzi írások. Bern, 1985. 43.; KAPI B.: *Lámpás...* i. m. 295.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. október 21. 14.

¹³ BALOGH Margit–GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. Kronológia. Budapest, 1993. 186. KAPI B.: *Lámpás...* i. m. 296–297.; A dunántúli kerület természetesen mellszélességgel támogatja, hogy Sopronban helyezték el ezt az új hittudományi kart, hivatkozva a soproni teológusképzés évszázados múltjára. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1922. szeptember 16. 6. Ordass Lajos, aki ezekben az években volt teológiai hallgató a Sopronba költözésre úgy emlékszik vissza, mint Kapi püspök nagy győzelmére Raffay püspök felett. ORDASS i. m. 51. Raffay terve ugyanis az volt, hogy az akkor már száz éve működő bécsi megoldáshoz hasonlóan a fővárosban, a budapesti tudományegyetem fakultásaként kell létrehozni az evangélikus teológiát. KAPI B.: *Lámpás...* i. m. 869. 304. lj.

¹⁴ KAPI B.: *Lámpás...* i. m. 295–296.; Az egyházi intézményekben történő lelkésznevelés előnyeit Radvánszky Albert egyetemes felügyelő is említette az egy évvel később, 1923. október 25-én tartott egyetemes közgyűlésen, utalva norvég példára. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv, 1923. október 25. 4.

miniszterelnökkel, amelynek során hét pontban foglalta össze, hogy milyen feltételeknek kell teljesülniük állam és az egyházak harmonikus együttműködéséhez. A katolikus egyház, a kormány és a protestáns egyházak közötti tárgyalások meg is indultak, evangélikus részről idővel az egyetemes egyház vette át ebben a kerületek szerepét.¹⁵ A kérdés megvizsgálására e tanulmány keretein belül nincs mód, azonban az evangélikus egyház olyannyira valós problémaként érzekelte a katolikus egyház túlhatalmát, hogy Kéler Zoltán 1921-ben sérelmesnek találta a főrendiházi reformtervezetet, mivel állítása szerint az evangélikus egyház képviselőtét radikálisan csökkentette, miközben a római katolikus főpapságát változatlanul hagyta. 1918-ig, a főrendiház működésének megszűnéséig az egyetemes felügyelő, a hivatalban legidősebb két kerületi felügyelő és a hivatalban legidősebb három püspök kapott hivatalból helyet a főrendek között, a tervezet szerint viszont az egyetemes felügyelő mellett ezentúl csak a rangidős felügyelő és a két rangidős püspök kapott volna helyet. Kéler aggodalmait az 1926-ban meghozott felsőházi törvény nem teljesen támasztotta alá. Az evangélikus egyház képviselőtét valóban lecsökkentették az 1921-ben tervezett mértékkel, de figyelembe kell azt is venni, hogy a katolikus egyházfők közül csak azok maradhettek felsőházi tagok, akiknek Magyarország határain belül volt a székhelyük. Ha az evangélikus egyházfőkre is ugyanez a szabály lett volna érvényes, akkor csupán a szász püspök vesztette volna el felsőházi tagságát, a magyar püspökök ugyanis mind a négyen az országhatárokon belül tartották székhelyüket.¹⁶

Ezzel kapcsolatos, hogy küzdelem folyt annak érdekében, hogy a protestánsoknak külön tábori püspökük lehessen. Ez végül csak 1923-ban valósult meg Soltész Elemér református lelkész kinevezésével. Katolikus tábori püspökség már 1920-tól volt, de a protestáns egyházak nem támogatták, hogy az evangélikus, református és unitárius katonák lelkigondozása katolikus vezetés alatt valósuljon meg.¹⁷ A reformátusokkal közös tábori püspökség a két protestáns felekezet hagyományos jó viszonyát jelezte, Raffay püspök azonban az 1920. évi bányakerületi közgyűlésen megjegyezte, hogy ez a jó viszony sajnos nem mélyül eléggé.¹⁸

¹⁵ KAPI B.: *A Dunántúli...* i. m. 79–82. pp. 1848. évi XX. tc. In: Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénczykkek. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1896. 243–244.

¹⁶ EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunáninneni Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1921. szeptember 7. 6. 1926. évi XXII. tc. Online: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fpagenum%3D39> (Letöltve: 2021. február 19.) Elvesztette tehát felsőházi tagságát többek között a zágrábi érsek, a besztércébányai, erdélyi, szepesi, és váradi püspök. Vö.: 1885. évi VII. tc. In: Magyar törvénytár. 1884–1886. évi törvénczykkek. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1897. 189–190. Utólagos észrevételünk ugyanakkor nem lett volna releváns az evangélikus egyházvezetés szemében, ugyanis Kapi Béla püspök 1921-ben kijelentette, hogy ebben a kérdésben nem a lélekszámnak, hanem az egyházak között igazi viszonyosságnak és jogegyenlőségnek kellett volna kiindulópontul szolgálni. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 22. 109–110.

¹⁷ BALOGH–GERGELY: *Egyházak...* 136. „Zdravec István ferencendi főnök lehet igen jó főnök, igen jó hazafi, válhatik belőle igen jó püspök is, de római katolikus püspök. [...] Egyházunk vezetőségének figyelmét felhívjuk arra, hogy »tábori püspök« néven egy római katolikus szerzetest állítanak katonai lelki gondozás élére s ezzel a protestáns katonákat is hit tekintetében római katolikus vezetés alá helyezik.” Harangsó, 1920. február 8. 44. A protestáns tábori püspökség megszervezésének elhúzódtását Raffay püspök is szóvá tette az 1922. évi kerületi közgyűlésen. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1922. szeptember 7. 15.

¹⁸ EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 12.

A háborús idők elszigeteltségét követően az evangélikus egyház nagy hangsúlyt fektetett a külföldi kapcsolatok helyreállítására, amelyet igyekezett a nemzet javára is kamatoztatni. Az antant ellenségessége és a semleges államok tartózkodó magatartása miatt az első, 1918. novemberi küldetések ugyan többnyire sikertelenek voltak, 1919-ben viszont már nagyobb eredményekkel jártak, márciusban Raffay Sándor személyesen utazott el a skandináv országokba, Svédországban találkozott a királyi család több tagjával, és igyekezett rajtuk keresztül egy memorandumot eljuttatni Wilson elnökhöz és Lloyd George brit miniszterelnökhöz. Emellett említésre méltó Pelényi János amerikai, illetve Pelényi édesanyjának hágai tevékenysége, amelyek később jelentős külföldi segítyt biztosítottak az országnak. Emellett a skandinávoktól, a svájciaktól és a skótoktól is érkezett anyagi és természetbeni segítség. A legjelentősebb adományt azonban az amerikaiak adták, John Alfred Morehead és Lauritz Larsen, a National Lutheran Council Európába küldött bizottságának elnöke ill. főtitkára révén. Ezek a külföldi segítyek nagyban hozzájárultak a háború utáni nyomor enyhítéséhez. Nathan Söderblom uppsalai érseken keresztül pedig megindult a magyar egyház bekapcsolása a nemzetközi egyházi szervezetekbe.¹⁹ 1923-ban alakult meg Eisenachban a Lutheránus Világkonvent, az első olyan nemzetközi szervezet, amelyet a világ evangélikusságának összefogására hívtak életre. Az alapító tagok között a Magyarországi Evangélikus Egyház is szerepelt. Raffay Sándor püspököt, aki maga is kivette a részét az eisenachi világkonferencia megszervezéséből, beválasztották a világkonvent elnökségébe, továbbá ő tarthatta a világgyűlés egyik istentiszteletét. A magyar delegáció tagjai voltak még Kaas Albert báró, a Luther Szövetség elnöke és Pröhle Károly teológiai tanár. Szelényi Aladár világi egyetemes főjegyző, Kuthy Dezső egyetemes központi missziói lelkész és egyetemes előadó, illetve Farkas Viktor debreceni lelkész vendégként vettek részt az eseményen.²⁰

A Magyarországi Evangélikus Egyház – hasonlóan a katolikus egyházszervezethez – nem sietett azzal, hogy a Trianonban meghúzott államhatárokhöz igazítsa saját határait. A Bányai Egyházkerület közgyűlésein 1923-ig számontartották az elcsatolt egyházmegyéket.²¹ Hagyománytiszteltől egészen 1952-ig nem került sor – akkor is kommunista nyomásra – a gyülekezet- és lélekszámban igencsak megfogyatkozott (166 gyülekezetből 33 maradt)²² Dunáninneni Egyházkerület megszüntetésére, illetve az egyházkerületek átstrukturálására, noha Trianon következtében nagy aránytalanságok léptek

fel. 1921-ben ugyan felmerült, hogy költségkímélési okokból a két leginkább megcsontított kerületet, a dunáninneni és a tiszait helyezték közös adminisztratív vezetés alá, azzal, hogy a tiszai kerület ne válasszon kerületi felügyelőt, a dunáninneni kerület pedig ne válasszon püspököt, hanem fogadják el egymáséit, de a tiszai kerület felügyelőválasztása tárgyalanná tette a tervezetet.²³

Ugyanez a hagyománytiszteltet megfigyelhető egyházmegyei szinten is. A Soproni Felső és Soproni Alsó Egyházmegye közötti határok változatlanok maradtak, nem szabták át őket az arányosítás jegyében. A Vasi Felső Egyházmegye két megmaradt gyülekezetét hozzácsatolták a Vasi Közép Egyházmegyéhez, de csak azt követően, hogy a határon túli gyülekezetek hivatalosan elszakadtak.²⁴ Ugyancsak két anyagyülekezete maradt a Nagyhonti Egyházmegyének (Ipolyvece és Nagybörzsöny), ezeket 1920-ban ideiglenesen a Nógrádi Egyházmegyéhez csatolták, de az átmeneti jelleget hangsúlyozandó a kerületi névtárban külön szerepeltek. Gregersen Nils nagybörzsönyi felügyelőnek már ez is túl sok volt, ezért fellebbezést nyújtott be a teljes önállóság érdekében.²⁵ A Bányai Egyházkerületben sem bolygatták a belső határokat, csak ha nagyon szükséges volt: a Bácsai Egyházmegye egyetlen Magyarországon maradt anyagyülekezetét, a bajait a Pesti Alsó Egyházmegyéhez csatolták.²⁶

19 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 7. 16–18.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1922. szeptember 7. 12–13.

20 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv, 1923. október 25. 3., 13., 16.

21 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1920. október 7., 1921. október 7., 1922. szeptember 7., 1923. október 20.

22 Kiss István dunáninneni püspökhelyettes 34 megmaradt egyházzal beszélt, de az 1929. évi kerületi névtárban csak 33, 1920 előtt létrehozott anyagyülekezetet sikerült összeszámolnom. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1920. október 21. 17., 22. Vö.: Egyetemes névtár 1912/1913. 70–71.; A Dunáninneni Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület névtára 1929. Összeállította: KIRCHNER Rezső. Budapest, 1929. 20–40. A különbség abból adódik, hogy a püspökhelyettes alábecsülte az Ausztriához került anyaegyházak számát. Ez talán azzal magyarázható, hogy nem sokkal később, 1921-ben anyásították a magyarvári gyülekezetet. *Dunáninneni névtár* 1929. 27.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1921. szeptember 7. 5.

23 EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv, 1921. november 10–11. 4.

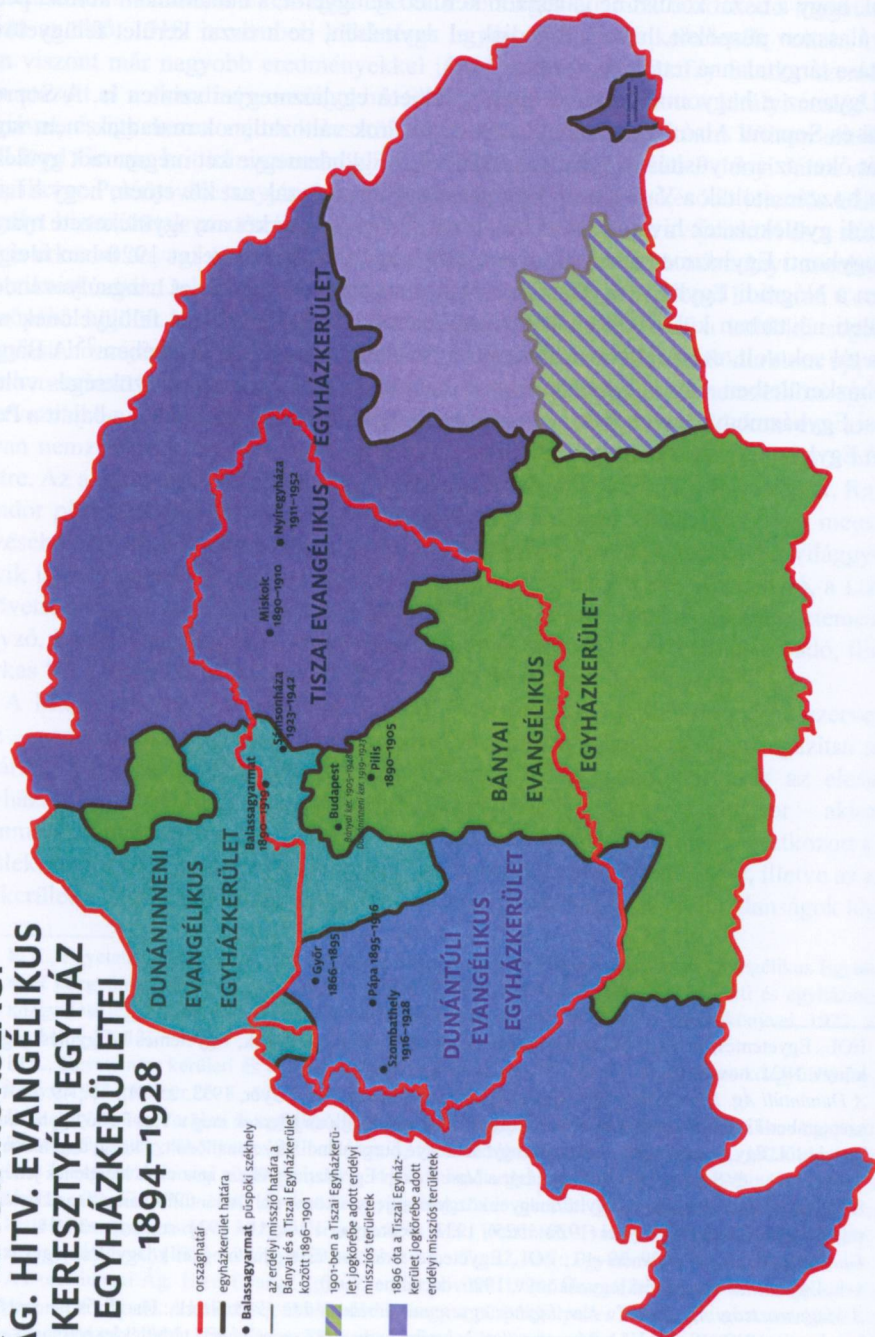
24 *A Dunántúli Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület névtára* 1933. év. Győr, 1933. 25–31., 47., 49. Az 1923. szeptember 13-án tartott egyházkerületi közgyűlésen még önállóan jelentek meg a Vasi Felső Egyházmegye képviselői. Egy évvel később, miután az egyházmegye burgenlandi része önállósult, a közgyűlés tudomásul vette Kőszeg és Szentgotthárd átcsatolását a Vasi Közép Egyházmegyéhez, igaz csak ideiglenes jelleggel. EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1920–1925), 1923. szeptember 13. 4.; Uo. 1924. augusztus 28. 11.

25 *Dunáninneni névtár* 1929. 39–40.; EOL, Egyetemes, kerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv, 1920. december 9. 10.

26 *A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. Ker. Egyház egyetemes névtára 1912/1913*. Szerk.: HEGEDŰS János. Nagybecskerek, 1913. 18–22. Vö.: *Bányakerületi helységnévtár 1937. november 1*. Melléklet a Bányai evangélikus egyházkerület 1937. október 7-iki közgyűlésének jegyzőkönyvéhez. 32. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangélikusGyulekezetiNevtarak_030/?pg=33&layout=s (Letöltve: 2021. február 18.)

A MAGYARORSZÁGI ÁG. HITV. EVANGÉLIKUS KERESZTYÉN EGYHÁZ EGYHÁZKERÜLETEI 1894–1928

- országhatár
- egyházkerület határa
- Balassagyarmat püspöki székhely
- az erdélyi misszió határa a Bányai és a Tiszai Egyházkerület között 1896–1901
- 1901-ben a Tiszai Egyházkerület jogkörébe adott erdélyi missziós területek
- 1896 óta a Tiszai Egyházkerület jogkörébe adott erdélyi missziós területek

Készítette: Csermelyi József

A KÖTET SZERZŐI

Bánkuti Gábor

egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék

Beke Margit

ny. levéltárigazgató, Budapest

Czenthe Miklós

vezető, Evangélikus Országos Levéltár

Csermelyi József

levéltáros, Evangélikus Országos Levéltár

Csibi Norbert

egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Történettudományi Intézet, Újkortörténeti Tanszék, Pécs

Göncz László

történész, a ljubljanoi Kisebbségkutató Intézet (eredeti neve: Inštitut za narodnostna vprašanja) tudományos munkatársa

Harmath Károly OFM

Agapé Kiadó, Újvidék

Hörsik Richárd

tanszékvezető egyetemi tanár Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Jonica Xénia

levéltáros, Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár

Kara Anna

levéltáros, Gödöllői Premontrei Apátság

Klestenitz Tibor

tudományos munkatárs, Nemzeti Községi Szolgálati Egyetem; MTA-OSZK Res Libraria Hungariae 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhely, ELKH

Koltai András

levéltár vezető, Piarista Rend Magyar Tartománya

Lakatos Andor

levéltárvezető, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Marton József

em. egyetemi tanár, Babes-Bolyai Tudományegyetem Róm. Kat. Teológia Kar Kolozsvár/Gyulafehérvár

Nagy Mihály Zoltán

történész, levéltáros, Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Kirendeltsége, Nagyvárád

Orbán Szabolcs OFM,

ferences szerzetes, egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Orcsik Károly

docens, Szabadkai Egyházmegye Teológiai-Katekétikai Intézete

Orosz Attila

református esperes, Bácsfeketehegy, Szerbiai Református Keresztyén Egyház

Pál János

unitárius lelkész, Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség

Pálfi József

református lelképásztor, egyetemi tanár, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

Sárándi Tamás

muzeológus, Maros Megyei Múzeum, az MTA-SZAGKHF Lendület
Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport tagja, Marosvásárhely

Schmidt Péter

történész, művészettörténész, Budapest Galéria

Somogyi Alfréd

református lelképásztor, egyetemi docens a Selye János Egyetem Református
Teológiai Kara dékánja, Komárom, Szlovákia

Somorjai Ádám

bencés, em. vatikáni levéltáros, Pannonhalma

Szekér Barnabás

levéltáros, levéltár vezető, Piarista Rend Magyar Tartománya

Sztyahula László

esperesplébános, Kéménd, Szlovákia

Tempfli Imre

rottenburg-stuttgarteri egyházmegyes pap, Stuttgart

Ulakesai Zoltán

EOGY- Evangélikus Országos Levéltár, levéltáros

Véghseő Tamás

rektor, vezető kutató, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola,
MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport, Nyíregyháza

Zombori István

em. múzeumigazgató, HEH-METEM, Szeged

X 360339

A KÖTET SZERZŐI**Nagy Mihály Zoltán**

Nagyvárad, Ro

Orcsik Károly

Szabadka, Srb

Orosz Attila

Bácsfeketehegy, Srb

Pál János

Homoródszentmárton, Ro

Pálfi József

PKE, Nagyvárad, Ro

Sárándi Tamás

Marosvásárhely, Ro

Schmidt Péter

Budapest

Somogyi Alfréd

SJE, Komárom, Sk

Somorjai Ádám OSB

Pannonhalma

Szekér Barnabás

Budapest

Sztyahula László

Kéménd, Sk

Tempfli Imre

Stuttgart, D

Ulakesai Zoltán

EOGY, Budapest

Véghseő Tamás

SZAGKHF, Nyíregyháza

Zombori István

HEH-METEM, Szeged

Reményik Sándor

Templom és iskola

Ti nem akartok semmi rosszat,
Isten a tanútok reá.
De nincsen, aki köztetek
E szent harcot ne állaná.
Ehhez Isten mindannyitoknak
Vitathatatlan jogot ad:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten ígését magyarul?!
S gyermekeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!
E templom s iskola között

Futkostam én is egykoron,
S hűtöttem a templom falán
Kigyulladt gyermek-homlokom.
Azóta hányszor éltem át ott
Lelkem zsenge tavasz-korát!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

A koldusnak, a páriának,
A jöttmentnek is van joga
Istenéhez apái módján
És nyelvén fohászkodnia.
Csak nektek ajánlgatják templomul
Az útszélét s az égbolt sátorát?
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!
Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.

Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

1925

